AUGSBURG COLLEGE LIBRARY
3 0510 02066 9315

153
first ter 100

VOLRATH VOGT.

DET HELLIGE LAND.

PROPERTY
WITHDRAWN
IDUN LIBRARY.

DET HELLIGE LAND

AF

VOLRATH VOGT,
OVERLÆRER VED KRISTIANIA KATHEDRALSKOLE.

Yf-H
9327.1

MED 96 BILLEDER OG 6 KARTER.

KRISTIANIA.
P. T. MALLINGS BOGHANDELS FORLAG.
1879.

Alle Rettigheder ligeoverfor Oversættelser og Aftryk forbeholdes.

6711

KVINDEMUSEUM

DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI.

DS
107.3
V6

Paa denne Bog har jeg arbeidet i femten Aar.

Kristiania i December 1879.

Volrath Vogt.

Indhold.

		Side
§ 1.	*Navn*	1.
§ 2.	*Grænser. Størrelse*	2.
	1. Grænser	2.
	2. Størrelse	3.
§ 3.	*Indbyggere*	3.
	1. Kana'aniter (Fællesnavn)	3.
	1. Hetiter eller Hets Børn	4.
	2. Amoriter	5.
	3. Jebusiter	6.
	4. Heviter	6.
	5. Feresiter	7
	6. Girgasiter	7.
	7. Kana'aniter	7.
	2. Jøder	8.
	3. Grækere	8.
	4. Arabere	9.
	5. Refaiter	9.
	6. Anakiter	9.
	7. Filistere	9.
§ 4.	*Tungemaal*	12.
§ 5.	*Religion*	13
§ 6.	*Inddeling*	14.
§ 7.	*Folkemængde*	15.
	1. Folkemængden under Kana'aniterne	15.
	2. Folkemængden under Moses	15.
	3. Folkemængden under David og Salomo	16.
	4. Størrelsen af de Hære, som stilledes i Marken	17.
	5. Folkemængden ved Hjemkomsten fra Babel	18.
	6. Folkemængden paa Kristi Tid og ved Jerusalems Forstyrrelse	19.
	7. Folkemængden i vore Dage	19.
	8. Ere de gamle Opgifter om Landets Folkemængde rimelige?	21.
§ 8.	*Sletter. Bjerge. Dale*	23.
	Indledning. Libanon. Antilibanon. Hermon	24.
	1. Sletterne langs Middelhavet. Negeb, Sydlandet	25.
	1. Sletten ved Akka	25.
	2. Saron	25.
	3. Sefela	26.
	4. Negeb	27.
2.	Bjerglandet vestenfor Jordan	27.
a.	Bjergene nordenfor Jisre'els Slette, ɔ: Naftalis Bjerg. — Jisre'els Slette	27.
	1. Den Top, paa hvilken Fæstningen ved Byen Safed kneiser	27.
	2. Sjebel Zabud og Sjebel Jurmuk	28.
	3. Hornene ved Hattin	28.
	4. Tabor	28.
	5. Nedstyrtningens Bjerg	31.
	6. Lille Hermon	32.
	7. Gilboa	32.
	8. Jisre'els Slette	32.
b.	Bjergene søndenfor Jisre'els Slette ɔ: Efraims Bjerg eller Samarias Bjerge, og Judas Bjergland	34.
	9. Karmel	34.
	10. Ebal og Garisim	37.
	11. Oliebjerget	41.
	a) Stedet, hvor Jesus græd over Jerusalem	44.
	b) Profeternes Grave	44.
	c) Himmelfartskirken	45.
	d) Viri Galilæi	46.
	12. Det Onde Raads Bjerg	46.
	13. Kvarantana, Fristelsens Bjerg	46.
	14. Refaims eller Kjæmpernes Dal	47.
	15. Terebintedalen	48.
	16. Bet-Hakkerem, Herodion, Herodium, Frankerbjerget, el-Fureidis	49.
	17. Dor es-Sale	49.
	18. Masada	50.
	19. Sjebel Usdum	50.
	20. Akrabbims Opgang	52
	21. Amoriternes Bjerg	52.
3.	Jordans Dalføre	52.
	1. Længde	52.

	Side
2. Navn	53.
3. Beskaffenhed	53.
4. Høisletten østenfor Jordan	54.
1. Oversigt over Landets Beskaffenhed	54.
2. Bjerge	55.
1. Sjebel Hauran	55.
2. Sjebel Heis	55.
3. Sjebel Ailun	55.
4. Gileads Bjerg	55.
5. Abarim, Nebo, Pisga og Peor	57.
6. Sjebel Attarus	59.
3. Landet østenfor Jordan i den ældste Tid	59.
4. Basan i den ældre Tid	60.
1. Argob	61.
2. Gesur	62.
3. Ma'aka	62.
5. Basan paa Kristi Tid	63.
1. Ituræa	63.
2. Gaulanitis	63.
3. Auranitis	64.
4. Trakonitis	64.
5. Batanæa	64.
6. Basan i vore Dage	64.
7. Gilead. Peræa	67.
1. Gilead i den ældste Tid	67.
2. Gilead paa og efter Kristi Tid	69.
§ 9. *Elve. Bække*	69.
1. Jordan	69.
1. Navn	69.
2. Længde. Fald	69.
3. Inddeling	70.
4. Øvre-Jordan	70.
a) Hasbani	70.
b) Leddan	70.
c) Nar-Banias	71.
5. Mellem-Jordan	72.
6. Nedre-Jordan	73.
Overfart	73.
Vandstand	74.
Byer	74.
Fisk	74.
Jordans Omtale i Bibelen	74.
Hellighed	75.
Pilegrimenes Badested	76.
7. Jordans Tilløb fra Øst	79.
a) Jarmuk	79.
b) Jabbok	79.
8. Jordans Tilløb fra Vest	81.
a) Jalud	81.
b) Farfa	81.
c) Kelt	81.
2. Bække, som falde i det Døde Hav	82.
1. Zerka Ma'in	82.
2. Arnon	82.
3. Zered	82.
4. Kedron	83.
3. Bække, som falde i Middelhavet	84.
1. Belus	84.
2. Kison	84.
3. Zerka	85.
4. Nar el-Ausje	85.
5. Sorek	86.
6. Besor	86.
7. Ægyptens Bæk	86.
§ 10. *Søer*	87.
1. Fiale eller Birket er-Ram	87.
2. Merom Sø eller Bar el-Hule	87.
3. Gennesarets Sø	88.
4. Det Døde Hav	91.
1. Navn	91.
2. Beliggenhed. Størrelse. Omgivelser	91.
3. Skikkelse. Tungen. Holmen	92.
4. Dybde	93.
5. Leje under Havet	93.
6. Vandstand	94.
7. Vadested	94.
8. Vandets Salte	95.
9. Vandets Vægt	96.
10. Virkningen af Bad i Søen. Vandets lægende Kraft	97.
11. Vandets Farve, Lugt og Smag	98.
12. Liv i Søen og ved dens Strande	99.
13. Jordbeg	100.
14. Færdsel paa Søen	101.
15. Fart paa Søen for at undersøge den	162.
16. Siddims Dal	104.
17. Slettens Stæder. Deres Undergang	106.
18. Domme om det Døde Hav og dets Strande fra ældre og nyere Tid	108.
19. Saltstøtten	113.
20. Sodomsæbler	115.
Sodomas Druer	116.
§ 11. *Kilder*	116.
1. Kilden ved Dan	117.
2. Kilden ved Paneas	117.
3. Kilden Kafarnaum	117.
4. Kilden Harod	114.
5. Kilderne ved Sikem	117.
6. Kilderne ved Jerusalem	119.
1. En-Rogel	119.
2. Gihon	119.
3. Dragekilden	120.
4. Kilden under Omars Moske	120.
7. En-Semes	120.
8. Ain-Duk	121.
9. Elisas Kilde	121.
10. Ain-Haila	121.

	Side
11. Engedi	122.
12. Ain-Dirve	123.
Varme, mineralske Kilder	124.
13. Hamman	124.
14. Kilder søndenfor Jarmuk	124.
15. Kilder i Male	124.
16. Ain-Feska	124.
17. Kalirroe	124.
18. Hamman Suleiman	124.
§ 12. *Brønde. Cisterner*	125.
1. Be'er Lakai Roi	125.
2. Be'erseba	125.
3. Rehobot	126.
4. Jakobs Brønd	127.
5. Brønden ved Huj	131.
Cisterner	132.
Korn-Cisterner	133.
§ 13. *Damme*	138.
1. Dammene ved Jerusalem	133.
1. Birket Mamilla	133
2. Birket es-Sultan	133.
3. Ezekias's Dam	133.
4. Birket-Israil	134.
5. Birket Hamman Sitti Mariam	135.
6. Siloams Dam	135.
Jomfru Marias Kilde	137.
Kilden under Omars Moske	139.
2. Salomos Damme	140.
3. Dammene i Hebron	141.
§ 14. *Vandledninger*	141.
1. Vandledningen fra den Øvre Dam til Ezekias's Dam	142.
2. Vandledningen til Taarnet Hippikus	142.
3. Vandledningerne søndenfra til Jerusalem	142.
1. Den Ældste Vandledning	142.
2. Den Nedre eller Salomos Vandledning	142.
3. Den Øvre eller Pilatus's Vandledning	143.
§ 15. *Veirlag*	144.
1. Aarstider. Nedbør	144.
1. Vinteren eller Regntiden	145.
2. Tidlig og sildig Regn	146.
3. Sommeren eller den tørre Aarstid	146.
4. Taage	147.
5. Dug	147.
2. Varmeforhold	147.
1. Slettelandet langs Middelhavet	148.
2. Bjerglandet vestenfor Jordan	148.
3. Jordans Dalføre, el-Gor	149.
4. Høisletten østenfor Jordan	149.
5. Tiden for Indhøstningen	149.
3. Vinde	152.
Vinden i Regntiden	152.
Vinden i den tørre Aarstid	152.
4. Luftens Klarhed og Renhed. Sygdomme	153.
§ 16. *Fjeldbygning*	154.
1. Stenarter	154.
2. Vulkanske Strøg	154.
Udbrændte Vulkaner	155.
3. Jordskjælv	155.
4. Metaller	156.
§ 17. *Huler*	157.
Rigdom paa Huler	157.
1. Lots Hule	158.
2. Hulen Makpela	158.
3. Hulen ved Makkeda	158.
4. Adullams Hule	158.
5. Hulen ved Engedi	158.
6. Elias's Hule	158.
§ 18. *Ørkener*	159.
1. Midbar	159.
2. Araba	160.
3. Jesimon	160.
4. Korba	161.
5. Judas Ørken	161.
1. Tekoas Ørken	161.
2. Engedis Ørken	161.
3. Sifs Ørken	161.
4. Maons Ørken	161.
6. David i Ørkenen	162.
7. Kedrons Revne. Skaret mellem Jerusalem og Jeriko	163.
1. Kedrons Revne	163.
2. Skaret	163.
8. Ødet er større nu end fordum	165.
9. Gjennem Judas Ørken	165.
10. Jerikos Øde Marker og Moabs Øde Marker	167.
11. Ørkenen i Dekapolis	167.
12. Ørkenen ved Betsaida (Julias)	167.
§ 19. *Skove. Lunde. Mærkelige Trær*	167.
1. Skove	167.
1. Skoven ved Kirjat-Jearim	167.
2. Skoven mellem Mikmas og Ajalon	168.
3. Harets Skov	168.
4. Skoven i Sifs Ørken	168.
5. Efraims Skov	168.
6. Skoven ved Betel	168.
7. Skov i Basan	168.
8. Egene i det nordlige Saron	168.
9. Cederen	168.
2. Lunde	171.
1. More Egelund	171.
2. Mamre Egelund	172.
3. Mærkelige Trær	172.

	Side
1. Abrahams Eg	172.
2. Jakobs Terebinte	172.
3. Graads-Egen	172.
4. Deboras Palmetræ	172.
5. Tabors Eg	172.
§ 20. *Frugttræer. Frugter*	173.
1. Palmen	173.
2. Vinstokken. Figentræet. Olietræet. Ladanum. Pistacienødder. Mandler. Nøddetræet. Hassel. Morbærfigentræet. Morbærtræet. Domtræet. Appelsiner Johannesbrødtræet	175.
Vinstokken, Olietræet og Figentræet	176.
Ladanum	176.
Pistacienødder	177.
Mandler	177.
Nøddetræet	177.
Hassel	177.
Morbærfigentræet	177.
Morbærtræet	177.
Dom- eller Nubktræet	177.
Appelsintræet	177.
Johannesbrødtræet	178.
§ 21. *Haver*	178.
Gan	178.
Kerem	178.
Pardes	178.
Mærkelige Haver	179.
1. Salomos Vingaarde, Haver og Lystlunde	179.
2. Vingaardene i Engedi	179.
3. Nabots Vingaard	179.
4. Kongens Have paa Zion	179.
5. Josef fra Arimatæas Have	179.
6. Getsemane	179.
7. Vingaardene ved Hebron	179.
8. Det armeniske Klosters Have i Jerusalem	179.
9. Haverne ved Gasa, Jaffa og Sidon	179.
§ 22. *Dyr*	180.
1. Husdyr	180.
1. Faaret. Gjeden. Koen	180.
2. Kamelen	180.
3. Asenet	180.
4. Hesten	181.
5. Mulæslet	182.
6. Katten	182.
7. Hunden	182.
8. Svinet	183.
2. Vilde Dyr	183.
1. Løven	183.
2. Bjørnen	185.
3. Ræven og Sjakalen	185.
4. Ulven	185.
5. Hyænen	185.
6. Parderen	185.
7. Vildsvinet	186.
8. Vildæslet	186.
9. Vildkatten	186.
10. Vilde Hunde	186.
11. Haren	186.
12. Stengjeden	186.
13. Hjorten. Gazellen. Daadyret	187.
14. Re'em	187.
15. Behemot	187.
16. Leviatan	188.
3. Fugle	189.
Strudsen	189.
4. Fisk	190.
5. Insekter	191.
1. Bien	191.
2. Myg og Fluesværme	191.
3. Græshopper	192.
4. Skorpionen	196.
6. Ormen eller Slangen	197.
7. Rene og urene Dyr	199.
§ 23. *Veie*	200.
1. Selvgjorte Veie	200.
2. Ordentlige Kjøreveie	201.
3. Kunstveie	201.
4. De tre Hovedveie fra Syd mod Nord	202.
1. Fra Pelusium til Sidon	202.
2. Fra Be'er Lakai Roi til Damaskus	202.
3. Fra Elat til Damaskus	202.
5. Tverarmene fra Vest mod Øst	202.
1. Fra Jerusalem til Gasa	202.
2. Fra Jerusalem til Joppe	202.
3. Fra Jerusalem over Jeriko og Pilegrimenes Badested til Hesbon	202.
4. Fra Ptolemais til Damaskus	203.
5. Fra Tyrus til Damaskus	203.
6. Fra Sidon til Damaskus	203.
7. Veie gjennem den syrisk-arabiske Ørken	203.
§ 24. *Byer, Landskaber, Mindesmærker m. m., i alfabetisk Orden*	204.

Alfabetisk Liste over Bogens 99 Billeder og 6 Karter.

	Side
Abrahams Moske	320.
Abrahams Moske, Plan	321.
Abrahams Moske, Tversnit	322.
Abrahams Træ	317.
Absalons Grav	508.
Agonia eller Sjæleangsten, ved Getsemane	506.
Apis	653.
Assyrisk Stormandsbolig, Forhal	583.
Ba'albek, Grundplan af Templerne	221.
Ba'albek, Trappe til det Lille eller Jupiters Tempel	221.
Ba'al-Gad, Banias	227.
Babel, Grundplan	232.
Be'erseba, Abrahams Brønd	126.
Betania	242.
Betlehem	248.
Betlehem, Fødselskirken	250
Bogrulle	568.
Davids Grav	493.
Dommernes Grave	518.
Døde Hav med Omgivelser, Kart	92.
Ebal, Grave	39.
Elisas Kilde	122.
En-Gannim, Ginæa	288.
En-Rogel	118.
Erraha. Jebel Musa, med Næsset Sufsafe	655.
Es-Safa. 1, 2	65.
Es-Safa. 3	66.
Gerasa	300.
Getsemane	505.
Getsemane og Himmelfartskirken, seede fra de muhammedanske Grave ved Morias østre Mur	504.
Gyldne Port	500.
Hakeldama	311.
Hebron	312.
Hellige Gravs Kirke	483.
Herodes's Tempel. 1	714.
Herodes's Tempel. 2	715.
Himmelfartskirken	504.
Jabbok	80.
Jakobs og Sakarias's Grave	509.
Jerusalem, Plan efter Josefus	340.
Jerusalem, Plan efter Udgravningerne	485.
Jerusalem, Gade	522.
Jordans Udløb af Gennesarets Sø ved Tarikea	89.
Judæa Capta (Mynter). 1. 2	454.
Jødernes Grædeplads, ved Morias vestre Mur	502.
Kapernaums Ruiner (Tel Hum)	534.
Karmel, Kloster	37.
Kongernes Grave, Indgang	513.
Kongernes Grave, Indre	515.
Kvarantana	47.
Levit	691.
Libanons Ceder	169.
Lots Hustru	114.
Lysestagen	690.
Mar Saba, Kloster	553.
Masada	50.
Moria, Plan	476.
Nadversalen	494.
Nazaret, Huse	571.
Nazaræiske Kvinder	572.
Nimrud, Kongeborge	581.
Ninive, Kart	576.
Oliebjerget med Omgivelser, Kart	42.
Omars Moske	486.
Omars Moske, Indre	490.
Ormetæmning	198.
Palmer og Frugter	174.
Petra, Tempelvæg	629.
Petra, Indblik gjennem Skaret til Kazne	630.
Pilegrimenes Badested	77.
Præst	691.
Rakels Grav	595.
Salomos Kongsgaard, Plan	351.
Saltstøtten	112.
Samaria, Ruiner af Herodes's Tempel	632.
Samaritanere	647.
Samaritanernes Haandskrift af Loven	646.
Sekel fra Barkokba	462.
Sekel fra Simon Makkabæus	393.
Sidon	633.
Sikem	645.
Sikems Dal	635.
Siloams Dam	136.
Siloam, Landsby	650.
Sinai. Israeliternes Vandring. Kart	657.
Sinai eller Horeb. Kart	658.
Skorpion	197.
Skuebrødsbordet	689.
Stefansporten. 1	498.
Stefansporten. 2	499.
Syrisk Bjørn	185.
Tabernaklet. 1	685.
Tabernaklet. 2	693.
Tabernaklets Maal	686.
Tabor	29.
Tadmor, Palmyra	697.
Tiberias	722.
Titus's Triumfbue paa Torvet i Rom	455.
Tærskning	151.
Via Dolorosa med Pilatus's Hus	496.
Vildæsel	186.
Vinget Oxe med Menneskeansigt	582.
Ypperstepræst	688.

Kart over Palæstina.

§ 1. Navn.

Det Land, som Gud gav Abraham og hans Afkom, kaldes Kana'ans Land eller bare Kana'an[1] efter Kana'an, Kams Søn og Noas Sønnesøn[2]. Kana'ans Sønner havde efter Sprogforvirringen taget Land fra Sidon til Gasa og til Sodoma og Gomorra[3], altsaa vestenfor Jordan og Siddims Dal, som senere blev til det Døde Hav. Deres Efterkommere vare delte i flere Stammer, saasom Kana'aniter, Jebusiter, Amoriter; men med et Fællesnavn kaldes de Kana'aniter[4] og Landet et Par Gange Kana'aniternes Land[5]. Amoriterne, som havde taget Land vestenfor Siddims Dal[6], udvidede senere sine Landemærker til østenfor Jordan; men Landet østenfor Jordan blev kaldt Gilead og Basan og regnedes fra først af ikke med til det Land, som Gud havde udseet for sit Folk. Kort før Mose Død toge Israeliterne Gilead og Basan, og Rubens, Gads og halve Manasse Stamme fik det af Moses »for Herrens Ansigt« til arveligt Eie paa det Vilkaar, at de ikke skulde tage Arv i Kana'ans Land med sine Brødre[7].

Landet kaldes Herrens Land[8]; thi »mig hører Landet til«, siger Herren, »og I ere Fremmede og Gjæster hos mig«[9]. — Det kaldes Immanuels o: Messias's Land[10]; der skulde Messias fødes; »thi Frelsen kommer fra Jøderne«[11].

Paa Grund af Guds Forjættelse til Abraham, Isak og Jakob: »jeg vil give dig og din Afkom dette Land«[12], kaldes det i Hebræerbrevet Forjættelsens eller det Forjættede Land[13]. — Navnet »det Hellige Land«, som nu er saa gjængs, forekommer kun een Gang i Bibelen[14]. Det kaldes saa, fordi Herren i Helligdommen boede iblandt sit Folk[15] og bød: »I skulle være hellige; thi jeg, Herren Eders Gud, er hellig«[16]. — For den Kristne er dette Navn paa Landet særlig dyrebart; thi der blev Guds Søn Kjød og helligede sig for os, for at vi skulle vorde helligede i Sandheden[17]. — Det var under Korstogene, at dette Navn paa Landet blev gjængs.

[1] 2 Mos. 15, 15. [2] 1 Mos. 10, 1. 6. [3] 1 Mos. 10, 19. [4] § 3. 1. 7. [5] Ez. 16, 3. (5 Mos. 11, 30?) [6] 1 Mos. 14, 7. [7] 4 Mos. 21, 21—35; 32. [8] Hos. 9, 3. Sal. 85, 2. [9] 3 Mos. 25, 23. [10] Es. 8, 8. [11] Joh. 4, 22. [12] 1 Mos. 12, 7. 13, 15. 17, 8. 26, 4. 28, 13. Sal. 105, 9—11. [13] Hebr. 11, 9. [14] Sak. 2, 16. [15] 2 Mos. 25, 8. [16] 3 Mos. 19, 2. [17] Joh. 17, 19.

Palæstina er en forvansket Udtale af Filistæa (Hebraisk: Pelesjet). Ved Filistæa eller Filisternes Land menes i det Gamle Testamente altid den Strimmel af Kana'ans Kyst, hvor Filisterne boede. — I det Ny Testamente forekommer hverken Filistæa eller Palæstina. — Hos Josefus betyder Palæstina snart Filisternes Strimmel[1], snart det hele Land[2]. Allerede 734, i en assyrisk Indskrift fra Tiglat Pilesars Dage, kaldes det hele Land Palastai[3]. — Græske og romerske Forfattere og vi efter dem bruge altid Palæstina om det hele Land[4]. — Andre Navne, som Hebræernes Land[5], Israels Land[6] og Jødeland, trænge ikke til Forklaring.

§ 2. Grænser. Størrelse.

1. Grænser. Det Hellige Land ligger i Asia ved Bunden af Middelhavet. Det ligger kun faa Mil fra Afrika og ikke heller langt fra Europa, altsaa omtrent midt i den Del af Jorden, som var kjendt i gamle Dage.

Det har paa tre Kanter naturlige Grænser, da det er omgivet af Ørken, Hav og Fjeld; paa den fjerde Kant, mod Nord, har det vistnok sit høieste Grænsefjeld, Hermon; men det er dog paa den Kant tildels aabent: fra Damaskus er det ikke vanskeligt at trænge ind i Basan, og den frugtbare Dal, Hulsyrien, mellem Libanon og Hermon (Antilibanon) ligesom indbyder Fienden til Indfald.

Sydgrænsen begyndte ved det sydøstre Hjørne af det Døde Hav og gik nordenom Akrabbims Opgang (ɔ: Aas), Ørkenen Zin og Ægyptens Bæk, til Middelhavet[7], under 31° nordlig Bredde. Omtrent midtveis gjorde Grænsen en Bøining mod Syd til Kades, som laa omkring 1/2 Grad sydligere, i Juda Stamme[8]. — Østenfor Jordan dannede Arnon, som falder ud i det Døde Hav, Sydgrænsen mod Moab[9]. Nordgrænsen gik fra Ras el-Abiad eller det Hvide Forbjerg ved Middelhavet, søndenom Libanon og Hermon, til Ørkenen i Øst, under 33° 16′. — Langs Jordans vestre Arm (Hasbani) gjorde Grænsen en Bøining op i Hulsyrien til Ijon, den nordligste By i Naftali. — Landet, fra 31° til 33°, 16′, havde en Længde af 34 geogr. M. Regnes Grænsen op til Ijon og ned til Kades, bliver Længden over 40 geogr. M. Men hverken Kades, der rimeligvis ikke længe blev i Judas Eie, eller Ijon, der ikke er omtalt før under Baesa, Israels Konge (956—932), er nævnt som Grænsemærke. Det gjængse Udtryk for Landets Længde var: »fra Dan til Be'erseba«, og mellem disse Byer var Afstanden omkring 30 geogr. M. Mod Vest grænsede Landet til det Store Hav eller Middelhavet og mod Øst til Haurans Bjerge, den syriske Ørken og det Døde Hav. — Landet var i Syd

[1] Jos. Hist. 1. 6. 2; 2. 15. 3. [2] Jos. Hist. 8. 10. 3. [3] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 1851. [4] Herodot (450 f. Kr.) er den ældste, hos hvem »Palæstina« forekommer (1, 105). [5] 1 Mos. 40, 15. [6] 1 Sam. 13, 19. [7] 4 Mos. 34, 3—5. Josv. 15, 2—4. [8] Josv. 15, 1. 3. [9] 5 Mos. 3, 8. 16. Jos. 12, 1.

bredest ved Gasa og i Nord ved Karmel. Afstanden mellem Karmel og Haurans Bjerge er opimod 19 geogr. M.

2. Størrelse. Landet havde en Størrelse af 460 geogr. Kvadratm., af hvilke omkring 200 falder paa Strøget østenfor Jordan; det var saaledes over 12 Gange mindre end Norge. — Saa lidet var selve Palæstina; men Jøderne lagde for længere og kortere Tid fremmede Lande under sig. Størst var Riget under David og Salomo: det naaede fra Ægyptens Bæk og Eziongeber ved det Røde Hav til den Store Elv eller Eufrat[1], og Størrelsen kan da sættes til 1500—2000 geogr. Kvadratm. — Riget var saaledes aldrig stort, navnlig naar det sammenlignes med de store Riger i Øst: Assyrien, Babylonien og Persien.

§ 3. Indbyggere.

Fire Folkefærd, Kana'aniter, Jøder, Grækere og Arabere, have i Tidernes Løb udgjort Flertallet af Palæstinas Indbyggere.

1. Kana'aniter (Fællesnavn).

Kana'aniterne udgjorde Flertallet fra de ældste Tider til Israeliternes Indvandring fra Ægypten 1400.

Kana'aniterne havde, efter Sprogforvirringen, taget Land fra Sidon til Gasa og til Sodoma og Gomorra, og en af Stammerne, Amoriterne, havde senere udvidet sine Landemærker til Landet østenfor Jordan[2].

En af Stammerne, Aviterne, havde tidlig maattet vige for Filisterne[3], og Anakiterne havde sat sig fast i Hebron; ellers raadede 7 kana'anitiske Stammer i Landet ved Israeliternes Indvandring fra Ægypten I Leiren paa Moabs Øde Marker siger Moses til Folket: »Herren din Gud fører dig ind i det Land, som du kommer ind i for at tage det i Eie, og fordriver mange Folk for dit Ansigt, Hetiterne, Girgasiterne, Amoriterne, Kana'aniterne, Feresiterne, Heviterne og Jebusiterne, 7 Folk, mangfoldigere og stærkere end du«[4]. — De samme 7 Stammer nævnes i Josvas Bog[5], i noget forskjellig Orden, som Landets Herrer.

Førend hver enkelt af disse 7 Stammer særskilt omtales, skal Følgende, som omtrent gjælder dem alle, skikkes forud.

Josva havde i 7 Aar overvundet 31 kana'anitiske Smaakonger eller, som de nu vilde kaldes, Sjeiker. Flere Byer, mest i det Nordlige, og hele Filistæa vare ikke

[1] 1 Kong. 4, 24; 8, 65; 9, 26. [2] Se § 1. [3] Se »Filistere«. [4] 5 Mos. 7, 1. [5] Josv. 3, 10.

tagne. Men Josva var bleven gammel, og Herren bød ham ved Lodkastning at dele Landet mellem de 9½ Stamme. Hver Stamme skulde senere indtage, hvad Fienden maatte eie inden dens Enemærker [1]. Men Kana'aniterne bleve ikke fordrevne efter Josvas Død, og kana'anitiske Konger raadede over flere Byer og Strøg [2].

David underlagde sig hele Landet; dog var der endnu i Salomos Dage, inde i Landet, en mægtig By, der var uafhængig, og som Salomo ikke kunde tage. Der fortælles nemlig, at »Farao, Ægyptens Konge, var dragen op og havde taget Geser (i Efraim mellem Nedre Bethoron og Havet) og opbrændt det med Ild, og Kana'aniterne, som boede i Staden, havde han dræbt, og givet den som Medgift til sin Datter, Salomos Hustru« [3]. — Efter Gesers Fald gjorde Salomo alle de overblevne af Kana'aniterne til arbeidspligtige Træle [4].

Fra nu af omtales Kana'aniterne sjelden; de levede den Overvundnes tunge Liv, og Kana'anit blev et Haansord [5]. — Under Jødernes Fangenskab i Babel synes Kana'aniterne at have hævet sig, og efter Hjemkomsten nærede Jøderne ikke det gamle Had mod dem; thi »Folket, Israel og Præsterne og Leviterne, have taget sig og sine Sønner Hustruer fra Kana'aniterne, Hetiterne, Feresiterne, Jebusiterne og Amoriterne« [6].

Dette er sidste Gang, at kana'anitiske Stammer nævnes i Bibelen.

Nu skal hver enkelt af de 7 kana'anitiske Stammer særskilt blive omtalt.

1) Hetiterne eller Hets Børn boede fra gammel Tid i og omkring Hebron. Abraham levede i fredeligt Samkvem med dem. Da Sara var død i Hebron, kjøbte han af Hetiten Efron, for Hets Børns Øine, Hulen Makpela, som ligger ved Hebron, til Gravsted for sin Slægt. Handelen, som er udførlig fortalt [7], vidner ligesaa meget om Hetiternes værdige Væsen og høflige Færd som om deres venskabelige Forhold til Abraham. — Det fredelige Samkvem mellem Hebræerne og Hetiterne blev ved efter Abrahams Død: Esau tog to af Hets Døtre til Hustruer; som hedenske Kvinder vare de en Hjertesorg før Isak og Rebekka [8].

Ved Israeliternes Indvandring fra Ægypten boede Hetiterne i Bjerglandet nordenfor Hebron; Anakiterne havde fordrevet dem fra Hebron og nærmeste Omegn [9].

Hvis man fra den enkelte Mand kan slutte til en hel Stamme, have Hetiterne været en ædel Slægt. Urias, Batsebas Mand, var Hetit. Han var Kriger og var hos Joab i Leiren foran Ammons Hovedstad, Rabba, da David syndede med Hustruen. For at dække sin Udaad kalder David Manden til Jerusalem, som om han bare vilde vide Nyt fra Krigen. Da han ikke kan faa Urias til at gaa ind til Batseba, sender han ham tilbage til Joab med Brev om at lade ham falde for Ammonitens Sværd. — Af den korte, træffende Fortælling fremgaar Urias som en lydig Kriger, trofast Vaabenbroder og som en Mand, der ikke kunde ane Svig [10].

[1] Josv. 12. 13, 1—7. [2] Dom. 1. 4, 2. [3] 1 Kong. 9, 16. [4] 1 Kong. 9, 20. 21. [5] Ez. 16, 3. Zef. 1, 11. Sak. 14, 21. [6] Esr. 9, 1. 2. [7] 1 Mos. 23. [8] 1 Mos. 26, 34. 35. [9] 4 Mos. 13, 29. Josv. 11, 21 [10] 2 Sam. 11, 1—17.

To Gange, efterat David havde overvundet Fienderne i og udenfor Riget, omtales hetitiske Konger. Salomo indførte Heste og Vogne fra Ægypten og solgte dem »til alle Hetiternes Konger og til Syriens Konger«[1]. — Den syriske Konge Benhadad II († 890), som boede i Damaskus, beleirede Joram Akabs Søn († 882) i Samaria. En Nat brød han brat op; thi Herren havde ladet Syrerne høre Lyd af Vogne og Lyd af Heste, Lyd af en stor Hær, saa at de sagde: »Israels Konge har leiet mod os Hetiternes Konger og Ægyptens Konger til at overfalde os«[2]. — Hvor havde Hetiterne paa disse Tider Kongeriger? Derom faa vi Oplysning af et ægyptisk Digt paa Papyrus, som gjemmes i det britiske Museum[3], og af ægyptiske og assyriske Indskrifter, som fortælle, at, før og efter Israeliternes Indvandring fra Ægypten, havde Hetiterne i Orontes's Dalføre flere smaa Riger, som rimeligvis udgjorde et Forbund. Ægypterne kaldte Folket Ket eller Keta og deres Hovedby Ketes ɔ: Kades eller den Hellige; den laa ved et Vand, som havde Tilløb fra Orontes. — Orontes, som Ægypterne kaldte Arnut eller Arunata, udspringer mellem Libanon og Antilibanon, strax nordenfor Ba'albek, gaar forbi Antiokia og falder i Middelhavet.

2) Amoriterne ɔ: Bjergboerne, Fjeldfolket, havde fæstet Bolig i Bjerglandet vestenfor Siddims Dal. Da Kedorlaomer havde slaaet Refaiterne i Asterot-Karnaim, drog han videre mod Syd, paa Østsiden af Siddims Dal, og slog Horiterne paa Seirs Bjerg. Derfra vendte han om mod Nord, kom til Kades og gik paa Vestsiden af Siddims Dal og slog Amoriterne, som boede i Hazazon-Tamar, der senere blev kaldt Engedi[4]. — Abraham boede dengang ved Hebron i den Egelund, som eiedes af Amoriten Mamre, Eskols og Aners Broder. Brødrene vare Abrahams Vaabenfæller, og sammen med dem satte han efter Kedorlaomer, naaede ham i Nord ved Dan og slog ham[5]. — Paa samme Tid boede ogsaa Hetiterne i og omkring Hebron[6]. Abraham stod i venskabeligt Forhold til begge Stammer. »Af de fredelige, handlende[7] Hetiter kjøbte han sig et Gravsted; blandt de krigerske Amoriter valgte han sine Vaabenfæller«.

Før Israeliternes Indvandring fra Ægypten havde Amoriterne udvidet sine Landemærker til østenfor Jordan og oprettet to Riger, et mindre i Gilead, hvis Konge hed Sihon, og et større i Basan, hvis Konge hed Og. Israeliterne sloge Kongerne og toge deres Land[8].

Ved samme Tid havde Anakiterne fordrevet Amoriterne og Hetiterne fra Hebron og Omegn[9] og trængt dem op i Bjerglandet nordenfor[10]. — Da Gibeoniterne, af Feighed, ved List havde faaet sluttet Forbund med Josva, rykkede fem amoritiske Konger, med Kongen af Jerusalem i Spidsen, mod Gibeon. Gibeoniterne sendte Bud efter Josva, som brat kom over de fem Konger, og »Solen stod stille og Maanen blev staaende, indtil Josva havde vundet Seir«[11]. — Amoriter vare med i det store Slag ved Merom

[1] 1 Kong. 10, 28. 29. [2] 2 Kong. 7, 6. 7. [3] Lieblein: Nutidens Opdagelser om de gamle Ægyptere, Tillæg til Folkevennen, Kristiania 1865 Side 76—86. [4] 1 Mos. 14, 4—7. 2 Krøn. 20, 2. [5] 1 Mos. 14, 13—15. 24. [6] § 3. 1. 1. [7] 1 Mos. 23, 16. [8] 4 Mos. 21, 21—35. 32. [9] Josv. 11, 21. [10] 4 Mos. 13, 29. [11] Josv. 9, 10.

Sø, hvor Josva slog de forenede Konger[1]. — Endnu efter disse Nederlag havde Amoriterne en vis Magt. Saaledes udhæves det, at der i Samuels Dage var Fred mellem Israel og Amoriterne[2].

3) Jebusiterne omtales som Indbyggere af Kana'an i Abrahams Tid[3]. — De boede ved Israeliternes Indvandring fra Ægypten i »Bjerglandet«[4] ɔ: i og omkring Jerusalem, der efter dem kaldtes Jebus[5]. — Kongen af Jerusalem var i Spidsen for det Forbund, som sluttedes mod Gibeon, fordi det havde svigtet i Kampen mod den fælles Fiende[6]. — Naar Kongen af Jerusalem, ligesom de andre forbundne Konger, her kaldes amoritisk[7], da er »Amorit« brugt som Fællesnavn for Stammerne ligesom 1 Mos. 15, 16. I Josvas Dage magtede Judas Børn ikke at fordrive Jebusiterne fra Jerusalem; Jebusiterne bleve boende sammen med Judas Børn »indtil denne Dag«[8].

Strax efter Josvas Død toge Judas Børn Jerusalem[9]; men Borgen Zion blev først tagen af David[10]. — Jebusiterne bleve udryddede eller fordrevne. Enkelte synes at have faaet Lov til at blive boende. Saaledes boede Arauna af kongelig Æt paa Moria, hvor han havde en Laave, som David kjøbte af ham til Plads for det Tempel, som skulde bygges[11]. — Josefus fortæller, at Arauna blev sparet, da Byen blev tagen, fordi han var Davids gode Ven[12].

4) Heviterne stødte første Gang sammen med Hebræerne i Jakobs Dage. Da han kom tilbage fra Mesopotamien, leirede han sig foran Byen Sikem og kjøbte det Stykke Jord, hvorpaa han havde reist sit Telt, af Landets Fyrste, Heviten Hemors Sønner. En af Sønnerne, som hed Sikem, bortførte Dina, Jakobs Datter. Hendes Helbrødre, Simeon og Levi, sluttede med Svig Forlig med Indbyggerne og gjorde dem trygge, gik saa ind i Byen og dræbte Mændene og bortførte Kvinder og Børn med alt Kvæg og Gods. — Man maa slutte, at Heviterne, ialfald paa den Kant af Palæstina, have været faatallige og have maaske ikke boet udenfor Sikem; ellers maa de have været ligesaa ukrigerske, som de ved Forliget havde vist sig godtroende; thi Jakob frygter ikke for Hævn af dem, men af «Landets Indbyggere, Kana'aniterne og Feresiterne«[13]. — Det var vel ikke ret længe efter Simeons og Levis blodige Gjerning, at Heviten Zibeon gav Esau sin Sønnedatter til Hustru[14].

Ved Israeliternes Indvandring fra Ægypten boede Heviterne ved Foden af Hermon[15] og nordenfor Jerusalem, hvor Gibeon, «der var en stor Stad, som en af Kongestæderne«[16], var deres Hovedby.

Medens de øvrige Heviter, ligesom de andre Kana'aniter, rustede sig til en fælles Kamp mod Josva, indgik Heviterne i Gibeon og tre andre Byer ved List Forbund med

[1] Josv. 11. § 3. 1. 7. [2] 1 Sam. 7, 14. [3] 1 Mos. 15, 21. [4] 4 Mos. 13, 29. [5] Josv. 15, 8. 18, 16. Dom. 19, 10. 1 Krøn. 11, 4. 5. [6] Josv. 9. 10. § 3. 1. 4. [7] Josv. 10, 5. [8] Josv. 15, 63. [9] Dom. 1, 8. [10] 2 Sam. 5, 7. 1 Krøn. 11, 5. [11] 2 Sam. 24, 16—24. 1 Krøn. 21, 21—25. 22, 1. [12] Jos. Hist. 7. 13. 4. [13] 1 Mos. 33, 18—20. 34. [14] 1 Mos. 36, 2. [15] Josv. 11, 3. [16] Josv. 10, 2.

ham; de undgik saaledes at blive udryddede, men dømtes til at forrette Tjeneste som Vedhuggere og Vandbærere ved Herrens Hus[1].

5) Feresiterne vare Kana'aniternes Naboer og boede ved Abrahams Indvandring »i Landet«[2], det er rimeligvis Bjerglandet omkring Sikem, hvor de senere træffes[3]. — De boede ogsaa længere mod Syd i det Strøg, som tilfaldt Juda og Simeon. Efter Josvas Død sagde Juda til Simeon: »drag op med mig til min Lod, saa vil jeg drage med dig til din Lod«, og Simeom drog med ham. Og Herren gav Kana'aniterne og Feresiterne i deres Haand, og de sloge dem i Besek, 10,000 Mand. Men Adoni-Besek (ɔ: Fyrsten af Besek) flyede, og de grebe ham og hug hans Tommelfingre og Tommeltæer af. Da sagde Adoni- Besek: 70 Konger med afhugne Tommelfingre og Tommeltæer have sanket Smuler under mit Bord; saaledes som jeg har gjort, har Gud gjengjældt mig«[4]. — Besek er ikke fundet igjen.

6) Girgasiterne nævnes 7 Gange[5], men uden at der fortælles nærmere om dem; kun ved man, at de efter 5 Mos. 7, 1 og Josv 24, 11 boede vestenfor Jordan. Efter Josefus vidste man Intet om dem uden Navnet, da Israeliterne havde ødelagt deres Byer[6]. — Origenes, Eusebius og Hieronymus fortælle, at der endnu paa deres Tid laa en Landsby Gergesa ved (ɔ: østenfor) Gennesarets Sø. 1862 opdagedes ogsaa Levninger af Byen, ved den østre Strand af Søen (Se Gergesa). — Flygtninge have vel reddet sig did.

7) Kana'aniterne vare den mægtigste af de Stammer, som vare Efterkommere af Kana'an og boede i Palæstina. Deraf kommer det, at »Kana'aniter«, snart bruges som Fællesnavn for alle de kana'anitiske Stammer[7], snart om en enkelt af disse Stammer[8]. Paa sine Steder er det uvist, i hvilken af disse Betydninger det er brugt[9].

Kana'aniter, som en enkelt Stamme, omtales første Gang i Abrahams Historie. Han havde opslaaet sit Telt mellem Betel og Ai, da Trætten om Græsgangene opstod mellem hans og Lots Hyrder. Denne Trætte var des mere ukjærkommen, som Kana'aniterne og Feresiterne dengang boede i Landet ɔ: omkring Betel og Ai. De kunne forresten dengang ikke have været talrige; thi Abraham siger til Lot: »ligger ikke hele Landet aabent for dig? Drager du til Venstre, vil jeg drage til Høire, og, drager du til Høire, vil jeg drage til Venstre«[10].

Ved Israeliternes Indvandring fra Ægypten havde Kana'aniterne voxet til et stort Folk: de boede »ved Havet og ved Siden af Jordan«[11] »baade i Øst og i Vest«[12]. De have saaledes havt inde Kystlandet fra Filistæa til Fønicien, Jisre'els Slette[13] og Jordans Dalføre til opimodHermon, hvor Heviterne boede[14]; de havde ogsaa, i alle Fald i Dommernes Tid[15], inde Galilæas Bjergland.

[1] Josv. 9. 11, 19. [2] 1 Mos. 13, 7. [3] 1 Mos. 34, 30. Josv. 11, 3. 17, 15. [4] Dom. 1, 3—7. [5] 1 Mos. 10, 16. 15, 21. 5 Mos. 7, 1. Josv. 3, 10. 24, 11. 1 Krøn. 1, 14. Neh. 9, 8. [6] Jos. Hist. 1. 6. 2. [7] 1 Mos. 10, 19. 12, 6. 24, 3. 37. 2 Mos. 13, 11. [8] For Ex. 2 Mos. 3, 8. 5 Mos. 7, 1. [9] For Ex. 1 Mos. 38, 2. 50, 11. [10] 1 Mos. 13, 3—9. [11] 4 Mos. 13, 29. [12] Josv. 11, 3. [13] Josv. 17, 16. [14] § 3. 1. 4. [15] Dom. 1, 33.

Kana'aniterne vare med saavel i det Forbund, som Kongerne i Syd sluttede mod Josva[1], som i det langt stærkere Forbund, som Kongerne i Nord sluttede mod ham; for det sidste, hvorom nu skal fortælles, stode de i Spidsen.

»Jabin, Konge i Hazor[2], sendte Bud til Kongerne i Nord, i Bjerglandet og paa den Øde Mark søndenfor Gennesarets Sø, og i Lavlandet, og til Kana'aniterne i Øst og i Vest. De droge ud, et talrigt Folk, som Sanden, der er ved Havets Bred, i Mangfoldighed, og Heste og Vogne saare mange. Og alle disse Konger traf Aftale med hverandre, og de kom og leirede sig tilsammen ved Vandet Merom, for at stride mod Israel. Da sagde Herren til Josva: »frygt ikke for dem; thi imorgen ved denne Tid lægger jeg dem allesammen for Israels Ansigt ihjelslagne; paa deres Heste skal du skjære Haserne over, og deres Vogne skal du opbrænde med Ild«. Og Josva og alt Krigsfolket med ham kom brat over dem ved Vandet Merom og faldt over dem. Og Herren gav dem i Israels Haand, og de sloge dem og forfulgte dem indtil det store Sidon; og de sloge dem, saa at de ikke levnede dem nogen Undkommen. Og Josva tog Hazor og slog hver Sjæl i den og opbrændte den med Ild«[3].

Hazor reiste sig af Asken. Omkring 200 Aar senere, i Dommernes Dage, boede Jabin, rimeligvis en Ætling af den forrige, i Hazor. Han kaldes Kana'ans Konge og var mægtig nok til at undertrykke Israel i 20 Aar; »thi han havde 900 Jernvogne«. Da mandede Debora Barak op; Sisera, Jabins Hærfører, blev slagen ved Kisons Bæk og dræbt, og Israels Haand blev mere og mere tung over Jabin, som maatte bukke under[4]. (Se Hazor).

Kana'aniterne svinde efterhaanden af Historien. Dog forekommer Navnet endnu paa Kristi Tid. »Jesus drog hen til Tyrus's og Sidons Egne. Og se, en kananæisk Kvinde kom ud fra disse Egne« o. s. v[5]. Den kananæiske Kvinde har boet udenfor Palæstina, i Fønicien. Markus kalder hende »en græsk Kvinde, af syrofønicisk Slægt«[6]. Fønicierne vare Kana'aniter[7].

2. Jøder.

Jøderne udgjorde det overveiende Flertal af Palæstinas Indbyggere fra 1400 til den jødiske Stats Undergang Aar 70 ef. Kr.

3. Grækere.

Efter Alexander den Store († 323 f. Kr.), under Ptolemæernes og Seleucidernes Herredømme, havde mange Grækere flyttet ind i Landet. Af Indskrifter maa sluttes, at Basan var omtrent blevet græsk. — Fra 70 til 637 ef. Kr. vare først Romerne og siden Grækerne Herrer i Landet, og mange af dem flyttede ind. I den første Tid udgjorde vel Jøder og Samaritaner fremdeles Flertallet af Indbyggerne; men Jøderne

[1] Josv. 9, 1. 2. § 3. 1. 2. [2] Nordenfor Merom Sø. [3] Josv. 11, 1—11. [4] Dom. 4. [5] Matt. 15, 21—28. [6] Mark. 7, 26. [7] 1 Mos. 10, 15. 19.

bleve næsten udryddede i Oprøret under Keiser Hadrian 132—135 og Samaritanerne i Oprørene 476 og 529.

4. Arabere.

Araberne toge Palæstina 637. I de første Tider have vel Grækerne vedblevet at udgjøre Flertallet af Indbyggerne; men efterhaanden blev det seirrige Folk overvægtigt i Tal og udgjør nu den store Flerhed af Indbyggerne.

Foruden disse 4 Hovedfolk have mindre Folkefærd og Slægter af andre Ætter boet i Landet. Af dem skulle her tre særskilt omtales.

5. Refaiter.

Refaiterne vare et Kjæmpefolk eller rettere en Kjæmpeslægt af uvis Æt. De boede i Astarot-Karnaim i Basan. De bleve slagne af Kedorlaomer[1], og det var vel ved dette Mandefald, at de bleve saa svækkede, at Amoriterne kunde sætte over Jordan og tage deres Land[2]. Og, Basans Konge paa Mose Tid, var af denne Kjæmpeæt; den var nu sin Undergang nær; thi »Og var alene tilbage af de overblevne Kjæmper«. Hans Jernseng, 9 Alen lang og 4 Alen bred, efter en Mands Forarm at regne, gjemtes i lang Tid i Ammons Hovedstad Rabba[3].

Hvorledes Refaiten Og var bleven Konge over sin Ætts Overvindere Amoriterne, er ikke fortalt; hans Størrelse tør have havt sin Del i, at han blev kaaret til den kongelige Værdighed.

6. Anakiter.

Anakiterne, en anden Kjæmpeslægt, ligeledes af uvis Æt, omtales først under Moses. Det var dem, som ved sin Størrelse skræmte de Mænd, som Moses havde sendt for at udspeide Landet. »Vi saa der Kjæmperne, Anaks Børn af Kjæmpeslægten, og vi vare i vore egne Øine som Græshopper, og ligesaa vare vi i deres Øine«[4]. — De boede dengang i Hebron og Bjerglandet deromkring, hvorfra de havde fordrevet Hetiterne[5] og Amoriterne[6]. Josva udryddede dem, saa at kun nogle faa reddede sig til Filisternes Land og boede i Gasa, Gat og Asdod[7]. — Fra de undkomne Anakiter stammede rimeligvis Goliat og hans 4 Brødre, der faldt for Davids og hans Tjeneres Haand. Den ene af dem var vanskabt: han havde 6 Fingre paa hver Haand og 6 Tær paa hver Fod. Deres Fader, som hedte Rafa, boede i Gat. Efter Slægtens lange Ophold i Gat kaldes de ikke længre Anakiter, men Filistere eller Gatiter[8].

7. Filistere.

Filisterne stammede gjennem Mizraim (ɔ: Ægypterne) fra Kam, Noas yngste Søn. De boede i Kaftor[9] og kaldtes Kaftorer[10]. — Kaftor kaldes »I«, der betyder

[1] 1 Mos. 14, 5. [2] § 3. 1. 2. [3] 5 Mos. 3, 11. Josv. 13, 12. [4] 4 Mos. 13, 33. [5] § 3. 1. 1. [6] § 3. 1. 2. [7] Josv. 11, 21. 22. [8] 1 Sam. 17, 4. 10. 2 Sam. 21, 15—22. 1 Krøn. 20, 4—8. [9] 1 Mos. 10, 6. 13. 14. 1 Krøn. 1, 8. 11. 12. [10] Jr. 47, 4. Am. 9, 7.

baade Ø og Kystland. De ældre Oversættere, ligefra de 70 Fortolkere, gjengive, paa Grund af Navneligheden, Kaftor ved Kappadocien. Kappadocien strakte sig i ældre Tider lige til det Sorte Hav, da det omfattede det Landskab, som senere blev kaldt Pontus, og »Kystland« passer saaledes paa det. Men Navneligheden er svunden, siden man af de assyriske Indskrifter har lært, at Landets Navn egentlig var Katpatuk eller Katapatuka. Da Filisterne ogsaa kaldtes Kereti eller Keretim[1], har man igjen paa Grund af Navneligheden sluttet, at Filisterne kaldtes saa, fordi de først havde boet paa Kreta. Men Navneligheden med Kaftor er just ikke stor, og Kereti, der ellers betyder Skarprettere, har snarere været et Øgenavn paa Filisterne. — Paa Grund af Navneligheden have atter Andre villet gjenfinde Kaftor i Kypros (Cypern). Men Navneligheden er heller ikke her synderlig stor, Cyprioterne kaldtes Kittim, og deres Ø Kittims Land[2]. — Ægypterne fortælle, at Pulista ɔ: Filisterne vare komne fra Øerne i Middelhavet; hvilke disse Øer vare, fortælles ikke[3].

Da Filisterne i »Folkelisten« sættes blandt Folkefærd, som boede i Ægypten og Nordafrika, maa de en Tid have boet i disse Strøg. Og her træffer man en ikke ringe Navnelighed mellem Kaftor og det gjængse Navn paa Ægypten: Ha-ka-pta ɔ: et Hus for Pta's Dyrkelse. — Ha-ka-pta, som oprindelig var Navn paa Guden Pta's Tempel i Memfis, blev senere overført paa hele Landet, hvis Hovedstad Memfis var. — Navnet træffer man igjen i det græske Aigyptos (Ægypten) og i Kopter, som Levningerne af de gamle Ægyptere kaldes. — Sammenholder man Ægypternes Fortælling med »Folkelisten«, faar man slutte, at Filisterne før sin Indvandring i Kana'an først boede paa nogle af Middelhavets Øer, at de en Tid have tjent i Ægyptens Hær eller dets Flaade, og at de i den Tid have boet i Ægyptens Kystland[4].

Fra Ægypten vandrede Filisterne ud til Kana'an og udryddede aldeles Aviterne, en kana'anitisk Stamme, »der boede i Landsbyerne lige til Gasa«, og toge Bolig i deres Sted[5]. De bleve nu kaldte Filistere ɔ: Indvandrede, og deres ny Hjem blev kaldt Filistæa. — Tiden for deres Indvandring er ikke opgiven; kun ved man, at den ligger før Abrahams Indvandring; thi »Abraham sluttede Forbund med Abimelek, Filisternes Konge i Gerar, og Abraham boede som Fremmed i Filisternes Land i lang Tid«[6].

Filisternes Historie hænger saa nøie sammen med Israeliternes, at vi faa henvise til Bibelhistorien og her indskrænke os til følgende Hovedtræk. Filistæa laa paa Sletten Sefela[7], langs Middelhavet, mellem Joppe og Ægyptens Bæk. Længden var omkring 10 og Bredden omkring 2 geog. M. Det havde allerede paa Josvas Tid[8] fem Hovedstæder, Gasa, Askalon, Asdod, Gat og Ekron, som udgjorde et Forbund; hver Stad havde sin Konge

Da Israeliterne droge ud af Ægypten, vare Filisterne mægtige nok til at sætte

[1] 1 Sam. 30, 14. Ez. 25, 16. Zef. 2, 5. [2] Es. 23, 1. [3] Vald. Schmidt Assyr. og Ægyp. 2, 782. [4] Vald. Schmidt. Assyr. og Ægyp. 2, 784, Anm. 1. [5] 5 Mos. 2, 23. [6] 1 Mos. 20, 1. 2. 21, 32. 34. [7] Se Sletter, Bjerge og Dale § 8. 1. 2. [8] Josv. 13, 3.

Skræk i dem: »da Farao lod Folket fare, førte Gud dem ikke paa Veien til Filisternes Land, skjønt den var den nærmeste; thi Gud sagde: »Folket kunde angre, naar de saa Krig for sig, og vende tilbage til Ægypten«[1].

Josva tog ikke Filistæa[2]. Efter Josvas Død tog Juda Stamme Gasa, Askalon og Ekron[3], men tabte dem igjen, rimeligvis efter kort Eie. — Kampen mellem de to Folk varede gjennem Aarhundreder. Filisterne bleve Arvefiender, som Israeliterne hverken kunde udrydde eller varig underkue. Til sine Tider gav Herren dem i Filisternes Haand. De havde staaet under Filisterne i 40 Aar, da Herren opreiste dem en Frelser i Samson[4]. — I Elis sidste Dage sloge Filisterne dem aldeles og bortførte Pagtens Ark til Asdod[5]. — Da Herrens Aand var vegen fra Saul, maatte han vige for Filisterne og endte sit Liv ved sin egen Haand paa Gilboa Bjerg[6]. — David ydmygede Filisterne og »tog Hovedstadens Tøile af deres Haand«[7] o: lagde Hovedstaden under sig. Gat var dengang den første blandt de fem Hovedstæder[8], og Kongen hed rimeligvis Akis og var den samme, som havde modtaget David vel, da han flyede for Saul[9]. Han synes at have faaet Lov til at raade over Gat, rimeligvis som Underkonge; thi han eller hans Ætling af samme Navn kaldes Konge i Gat i Begyndelsen af Salomos Styrelse[10], skjønt det strax efter fortælles, at Filisterne bragte Salomo Skat og tjente ham alle hans Livs Dage[11].

Da Jødernes Magt var svækket ved Rigets Deling i Juda og Israels Rige (980), rystede Filisterne Aaget af sig og kjæmpede med skiftende Held mod sine Arvefiender.

Da Assyrien og senere Babylonien stred med Ægypten om Herredømmet i Østerland, bleve Filisterne stedte mellem en dobbelt Ild; thi de Krigendes Vei gik gjennem Filistæa. — Tartan, som blev sendt af Sargon, Assyriens Konge (721—705), tog Asdod i Ezekias's Dage[12]. — Byen blev rimeligvis i Assyriens Magt, indtil Psammetik, Ægyptens Konge, 100 Aar senere tog den efter 29 Aars Beleiring, den længste, Historien kjender[13].

Da Jerusalem blev taget og Folket bortført til Babylon, gave Filisterne sit gamle Had Luft, »idet de øvede Hævn af ganske Hjerte«, hvorfor Ezekiel truede dem med haarde Straffe[14]. — Efter Hjemkomsten fra Babylon synes det gamle Had at være kjølnet; thi Jøderne ægtede asdoditiske Kvinder, til stor Forargelse for Nehemias[15].

Alexander den Store tog 332 paa sit Tog til Ægypten Gasa efter 5 eller 2 Maaneders Beleiring. (Se Gasa). — 312 vandt Ptolemæus Lagi en stor Seir ved Gasa, og Filistæa med det øvrige Palæstina kom under Ægypten. — 100 Aar derefter underkastede Filistæa med det øvrige Palæstina sig frivillig Antiokus den Store og stod saa under Syrien.

I Makkabæernes Kampe mod de syriske Konger toge Stæderne i Filistæa

[1] 2 Mos. 13, 17. [2] Josv. 13, 1—6. [3] Dom. 1, 18. [4] Dom. 13, 1. 5. [5] 1 Sam. 4. 5, 1. [6] 1 Sam. 28, 15. 31, 4. [7] 2 Sam. 8. 1. [8] 1 Krøn. 18, 1. [9] 1 Sam. 27, 2. 6. 29, 2—11. [10] 1 Kong. 2, 39. [11] 1 Kong. 4, 21. 24. [12] Es. 20, 1. [13] Herodot 2, 157. [14] Ez. 25, 15—17. [15] Neh. 13. 23—25.

Del[1]; men Navnene »Filistæa« og »Filister« forekomme ikke; Filistæa var forvansket til Palæstina, der brugtes om hele Landet fra Ægyptens Bæk til Libanon. — Aar 64 f. Kr. lagde Pompeius Filistæa under Provinsen Syrien[2].

§ 4. Tungemaal.

Kana'aniternes Tungemaal var det samme som eller lignede i høi Grad det, der senere fik Navn af Hebraisk. Det sluttes: 1) af Navne paa kana'anitiske Mænd, Byer og Elve, som ere aldeles hebraiske, for Ex. Melkisedek[3] ɔ: Retfærdighedens Konge, Adonisedek[4] ɔ: Retfærdighedens Herre, Efrat ɔ: den Frugtbare, det gamle Navn paa Betlehem[5] ɔ: Brødhus, Jordan[6] ɔ: Elven; 2) af Levningerne af det føniciske Sprog, som ligner det hebraiske. Fønicierne vare Kana'aniter[7].

Lige til vore Dage er det blevet almindelig lært og troet, at Hebraisk var Abrahams Modersmaal, og at han indførte det i Kana'an ved sin Indvandring fra Mesopotamien. Abraham stammede fra Sem, Noas Førstefødte, som havde faaet Faderens første Velsignelse[8]. Det laa derfor nær for Mange at tro, at »det hellige Tungemaal« maatte være denne Slægts Arv og Eie. Enkelte have gaaet videre og udtalt, at det Sprog, som taltes før Sprogforvirringen ved Babel, blev reddet i det hebraiske. Den sidste Paastand staar ligefrem i Strid med Bibelens Ord, at »Herren forvirrede al Jordens Tungemaal«[9].

Abraham har to Gange skiftet Tungemaal eller rettere Mundart. Han boede først i Kaldæernes Ur, som er gjenfundet i Mugheir, midtveis mellem Babel og den persiske Bugt. Indskrifter, hvoraf flere ere ældre end Abraham, vidne om, at Tungemaalet i Ur var Kaldaisk. — Da Tara udvandrede fra Ur til Haran i Aram, blev Aramæisk eller Syrisk Slægtens Tungemaal. — Fra Haran udvandrede Abraham til Kana'an, hvor Hebraisk var Tungemaal. — Det kunde ikke falde Abraham vanskeligt at gaa over fra det ene Tungemaal til det andet; thi Kaldaisk, Aramæisk og Hebraisk ere Søstersprog. — 1 Mos. 31, 45—47 fortælles: »Jakob tog en Sten og reiste den op til en Mindestøtte. Og han sagde til sine Frænder: sanker Stene, og de toge Stene og gjorde en stor Hob. Og Laban kaldte den Jegar-Sahaduta, og Jakob kaldte den Galed.« Begge Navne betyde: »Vidnesbyrdets Høi«; det første er Aramæisk, det andet er Hebraisk. Medens Nakors Ætlinge brugte Arams Tungemaal, brugte Abrahams Ætlinge Kana'ans Tungemaal. — Om Kana'an siger Noa: »forbandet være Kana'an«[10]. »Det hellige Tungemaal« taltes saaledes oprindelig ikke af den Velsignedes, men af den Forbandedes Ætlinge.

[1] Se for Ex. 1 Mak. 10, 75—80. [2] Jos. Hist. 14. 4: 5. [3] 1 Mos. 14, 18. [4] Jos. 10, 1. [5] 1 Mos. 35, 19. [6] 1 Mos. 13, 10. [7] 1 Mos. 10, 15. [8] 1 Mos. 9, 26. [9] 1 Mos. 11, 9. [10] 1 Mos. 9, 25.

Filisterne vare af samme Æt som Ægypterne og have vel talt Koptisk. Ægypterne kunde ikke forstaa Hebræerne, men »Tolk var imellem dem«, som vi læse i Josefs Historie[1]. Filisterne maa imidlertid efter sin Indvandring i Kana'an have talt Hebraisk; thi deres Navne, f. Ex. Abimelek o: Kongens Fader[2], ere hebraiske, og der er ikke Spor af, at der var Tolk mellem Abimelek og Abraham. »Be'erseba« betyder »Edens Brønd« i det Sprog, som begge talte[3]. Hebraisk var saaledes Landets Sprog ligefra de ældste Tider, og det holdt sig, om ikke enevældig i de sidste Tider, til den jødiske Stats Undergang 70 ef. Kr. — Det G. T.s Skrifter ere, med Undtagelse af enkelte kaldaiske Stykker hos Daniel og Esras, skrevne paa dette Sprog, og det brugtes vist altid i Synagogen, hvor Bibelen blev oplæst. Men efter Hjemkomsten fra Babel blev Folkesproget stærkt paavirket af det Aramæiske, og der opstod en Mundart, som man pleier at kalde den syro-kaldaiske, men som i N. T. fremdeles kaldes Hebraisk[4].

Fra Alexander den Stores († 323) Tid fik Græsk mere og mere Indgang, og paa Kristi Tid forstode Indbyggerne i Jerusalem, Søstæderne, Galilæa og Basan det Slags Græsk, som kaldes det hellenistiske; Ordene ere græske, men Ordføiningen er tildels hebraisk. I dette Sprog ere vore Evangelier skrevne, og paa det talte Jøderne med de romerske Statholdere, for Ex. med Pilatus ved Klagen mod Jesus. — Det græske Sprog var Landets Sprog fra 70 ef. Kr. til 637.

Siden 637, da Araberne toge Landet, har Arabisk trængt mere og mere igjennem; det tales nu af alle Indfødte, og Kjendskab til det kan ikke vel undværes af Nogen, der for længre Tid vil færdes i Landet. Af 20 Mennesker der tale formentlig 19 intet Sprog uden Arabisk. Samaritanerne, som alle ere fødte og fostrede i Sikem, tale kun Arabisk; deres Gudstjeneste foregaar paa Hebraisk. — De indfødte Jøders Sprog er Arabisk; de fremmede Jøder, af hvilke der hvert Aar indvandre flere, tale sig imellem sit Fødelands Sprog. Gudstjenesten foregaar paa Hebraisk.

De indfødte Kristnes Sprog er Arabisk; Munkene, af hvilke formentlig ingen er indfødt, tale det Lands Sprog, hvorfra de ere komne; de fleste Munke ere Italienere og Grækere. — Gudstjenesten holdes i den romerske Kirke paa Latin, i den græske paa Arabisk, og i den armeniske paa Armenisk. — I den protestantiske Kirke, som 1841 grundedes i Jerusalem af England og Preussen, holdes Gudstjenesten skiftevis paa Arabisk, Engelsk og Tysk og stundom paa Hebraisk. Krigsfolket og Embedsmændene ere Tyrker; forsaavidt de forstaa et fremmed Sprog, er det vel Arabisk.

§ 5. Religion.

Fire Religioner have afløst hverandre i det Hellige Land.

1. Kana'aniternes Religion var Afgudsdyrkelse; deres »vederstyggelige« Afguder kaldtes med et fælles Navn »Ba'al'er«[5] eller Herrer. — Filisternes fornemste Gud var

[1] 1 Mos. 42, 23. [2] 1 Mos. 20, 2. [3] 1 Mos. 21, 31. [4] Joh. 19, 20. Ap.s Gjr. 21, 40; 26, 14. [5] Dom. 2, 11; 8, 33.

Dagon, der havde et Tempel i Gasa[1] og i Asdod[2]; i den sidste By havde han et Tempel og dyrkedes endnu i Makkabæernes Dage[3]. — Dagon havde Fiskekrop med Menneskehoved og Menneskehænder. — Astoret eller Astarte o: Gudinden for Kjærlighed havde et berømt Tempel i Askalon[4]. Ba'al-Sebub eller Be'el-Sebub var Ekrons Gud; til ham vilde Ahasia, Judas Konge (886–885), sende Bud med Spørgsmaal, om han skulde komme sig af sin Sygdom; Elias gik Sendebudene imøde og bød dem at vende om[5].

2. Den jødiske Religion raadede, rigtignok under stadig Kamp med Afguderiet, fra 1400 til 70 ef. Kr.

3. Fra 70 til 323 ef. Kr. kjæmpede Kristendommen først med Jødedommen og efter 135 end mere med græsk-romersk Hedendom om Herredømmet.

Fra 323, da Konstantin blev Enekeiser og hævede Kristendommen til Statsreligion, vandt denne mere og mere Indgang. Konstantin byggede en pragtfuld Kirke over Kristi Grav og en anden ved Abrahams formentlige Eg i Mamre Lund, nordenfor Hebron[6], og hans Moder Keiserinde Helena byggede en Kirke over Kristi Fødselssted i Betlehem og en anden paa Toppen af Oliebjerget til Minde om Himmelfarten, og Valfarterne kom i Gang. Jerusalem blev helt igjennem en kristen By. — Hundreder af Klostre bleve byggede rundt om i Landet, og ringe maatte den By være, som ikke fik en Kirke og en Bispestol. Saa var Tilstanden 614, da Perserne herjede Landet. (Se Jerusalem No. 20.2).

Siden 637, da Araberne toge Landet, har Muhammedanismen raadet der, naar undtages i Halvdelen af Korstogenes Tid; fra 1099 til 1187 vaiede Korsets Fane fra Jerusalems Kupler og Taarne. Med Akka faldt 1291 den sidste Levning af det kristne Herredømme, og Muhammedanismen fik mere og mere Overhaand: af 20 Mennesker ere nu 16—17 Muhammedanere i Kristendommens Moderland[7].

§ 6. Inddeling.

I Kana'aniternes Dage er der ikke Tale om nogen Inddeling, før Amoriterne havde taget Landet østenfor Jordan. Da deltes hele Landet i Kana'an, Gilead og Basan.

Da Israeliterne havde taget Landet, deltes det mellem de 12 Stammer, af hvilke Ruben, Gad og halve Manasse Stamme boede østenfor Jordan.

Efter Salomos Død 980, deltes Landet i to Riger, Juda Rige og Israels Rige. Juda Rige bestod af to Stammer, Juda og Benjamin. Simeon, som havde faaet Lod i Juda,

[1] Dom. 16, 23—30. [2] 1 Sam. 5, 1—5. Krøn. 10, 10. [3] 1 Mak. 10, 83. 11, 4. [4] 1 Sam. 31, 10. Herodot 1, 105. [5] 2 Kong. 1, 2—6. [6] Se Mamre Egelund med Abrahams Træ under Hebron. [7] Se Folkemængde § 7. 7.

hvis Lod var for stor[1], var gaaet op i Juda og nævnes næsten ikke efter Rigets Deling. — Manasse, af hvilken en Halvdel boede østenfor og en anden vestenfor Jordan, regnedes for to Stammer, og saaledes kom Israels Rige til at bestaa af 10 Stammer.

Paa Kristi Tid deltes Landet i Judæa, Samaria og Galilæa; Judæa laa i Syd, Samaria i Midten og Galilæa i Nord. — Gilead kaldtes Peræa, som dog ogsaa brugtes om hele Landet østenfor Jordan[2]; Basan var delt i flere Landskaber med egne Navne[3]. Nu er det lagt til Syrien og staar under den tyrkiske Pasja, som bor i Damaskus.

§ 7. Folkemængde.

1. Folkemængden under Kana'aniterne.

I Mose sidste Dage toge Israeliterne Landet østenfor Jordan, som var delt i to amoritiske Riger under Kongerne Sihon og Og. — Sihons Rige laa mellem Arnon og Jabbok. Tallet paa Byerne i hans Rige opgives ikke; der fortælles kun, at »Israel tog og boede i alle hans Stæder«[4].

Om Ogs Rige, Basan, som var ulige større, faa vi høre lidt mere. Moses fortæller: »vi toge alle hans Stæder, 60 i Tallet. Alle disse vare faste Stæder med høie Mure, dobbelte Porte og Bomme, foruden Landsbyerne i stor Mængde«[5].

I Leiren paa Moabs Øde Marker siger Moses til Folket: »hør, Israel! du gaar nu over Jordan for at komme ind og tage Folk i Eie, større og talrigere end du, Stæder, store og befæstede op til Himlen«[6]. Israeliterne udgjorde dengang, som strax skal vises, henimod 2½ Million. Har saaledes Kana'aniternes Tal vestenfor Jordan, foruden Filisterne og Anakiterne, været 2½ Million og derover, kan man trygt sætte deres Tal østenfor Jordan til over 1 Million, og følgelig har Indbyggernes Tal i det hele Land været omkring 4 Millioner.

2. Folkemængden under Moses.

Vi have 4 Mandtal under Vandringen i Ørkenen.

1. Tallet paa de Vaabenføre, da Folket brød op fra Gosen, opgives i en rund Sum til 600,000[7]. Dengang maa Leviterne være regnede med; thi de vare endnu ikke udtagne til Tjeneste ved Tabernaklet.

2. I Leiren ved Sinai, i 5te Maaned efter Udgangen, mønstrede Moses Folket for at kræve Skat til at bygge Helligdommen, ½ Sekel, af alle Mandfolk, som vare 20 Aar og derover. Deres Tal var 603,550[8]. — Om Skatten blev krævet af Leviterne, er ikke fortalt; de vare dengang udtagne til Tjeneste ved Tabernaklet, og, da

[1] Josv. 19, 9. [2] Se Gilead paa Kristi Tid § 8. 4. 7. 8. [3] Se Basan paa Kristi Tid § 8. 4. 5. [4] 4 Mos. 21, 24. 25. [5] 5 Mos. 2, 34. 5 Mos. 3, 4. 5. [6] 5 Mos. 9, 1. [7] 2 Mos. 12, 37. [8] 2 Mos. 38, 26.

Tallet paa de Værnepligtige ved tredie Tælling er det samme som Tallet paa de Skattepligtige ved anden Tælling, er Skatten vel ikke krævet af Leviterne.

3. Da Leiren skulde bryde op fra Sinai, et Aar efter Udgangen, bød Herren Moses »at mønstre alt Mandkjøn, Hoved for Hoved, fra 20 Aar og derover — alle, som kunne drage ud i Strid«[1]. Hver Stamme blev mønstret af sit Overhoved. Summen af de Vaabenføre i de 11 Stammer var 603,550[2].

Levi Stamme var ikke værnepligtig; thi Herren havde sat Leviterne ved Tabernaklet, hvor de gjorde Tjeneste fra 30te til 50de Aar. De, som vare pligtige at forrette, udgjorde ved denne Tælling 8580[3]. Alt Mandkjøn fra 1 Maaned og derover blandt Leviterne udgjorde paa samme Tid 22,000[4].

Som man vil se, er Tallet paa de Vaabenføre ved den tredie Tælling netop det samme som Tallet paa de Skattepligtige ved anden Tælling 9 Maaneder forud; det er et underligt Træf; muligt er det, at Moses har overført det Udkomne ved den tredie Tælling paa den anden Tælling; den tredie Tælling, som omstændelig fortælles i et helt Kap. (4 Mos. 1), har vel været nøiagtigere end den anden, som kun offres et Par Linier (2 Mos. 38, 26).

4. Paa Moabs Øde Marker ved Jordan, i det 40de Aar efter Udgangen, holdt Moses det 4de Mandtal; de Vaabenføres Tal udgjorde 601,730, foruden Leviterne, der udgjorde 23,000[5]. Folketallet havde saaledes minket lidt i de 38 Aar, da Vandringen i Ørkenen varede som Straffedom[6]; alle Vaabenføre, som ved Udgangen havde været 20 Aar og derover, vare døde, undtagen Josva og Kaleb.

Under hele Vandringen i Ørkenen udgjorde saaledes de Vaabenføre, naar Leviterne fra 30 til 50 Aar regnes med, omkring 610,000. Hertil maa lægges Leviterne fra 20 til 30 Aar, hvis Tal ikke er opgivet. Da man regner, at 1/4 af et Lands Folkemængde kan bære Vaaben, have Israeliterne saavel ved Udgangen af Ægypten som ved Indvandringen i Palæstina udgjort omkring 2 1/2 Million.

3. Folkemængden under David og Salomo.

I Slutningen af sin Styrelse fik David Lyst til at vide, hvormange Krigere han kunde mønstre, og bød Joab og Hærførerne at tælle Folket fra Dan til Be'ersceba. — Efter 9 Maaneder 20 Dage kom de tilbage til Jerusalem. De Vaabenføre bleve opgivne til 1,300,000, af hvilke 800,000 boede i Israel og 500,000 i Juda[7]. — 1 Krøn. 21, 5. 6. opgiver Tallet paa de Vaabenføre til 1,570,000 og lægger til, at Joab ikke talte Levi og Benjamin; »thi Kongens Ord var Joab vederstyggeligt«. — Joab, som ellers ikke havde Betænkeligheder ved blindt hen at lyde sin Herre, havde gjort Indsigelser mod Mandtallet. Herren havde nemlig budt Moses[8]: »naar du mønstrer Israels

[1] Josefus fortæller (Hist. 3, 18.), at Værnepligten varede fra 20de til 50de Aar. [2] 4 Mos. 1, 1—46. [3] 4 Mos. 4, 46—48. [4] 4 Mos. 3, 39. [5] 4 Mos. 26, 51. 58. 62. [6] 5 Mos. 2, 14. [7] 2 Sam. 24, 1—9. [8] 2 Mos. 30, 12. 13.

Børn, skal enhver af de Mønstrede give Herren Sonepenge for sit Liv, for at ingen Plage skal udbryde blandt dem. Enhver skal give ½ Sekel. Den ½ Sekel skal være Gave til Herren«. Meningen maa være, at, »da Krigen er Herrens«[1], det er, han uddeler Seir til, hvem han vil, saa vidner Mønstring om, at man holder Kjød for sin Arm[2], og derfor maa der kræves Sonepenge. — Man maa, med Josefus, slutte, at David ikke har villet yde den ½ Sekel for hver Mønstret[3]. Derfor udbrød Plage blandt Folket, og i tre Dage døde 70,000 fra Dan til Be'erseba[4]. — Muhammedanerne i vore Dage have Fordom mod Folketælling og mest mod Opgifter over Eiendom og Jordens Grøde.

Salomo fuldførte Davids Mandtal ved at tælle alle »de Fremmede«, det er, Levningerne af Kana'aniterne, som ikke vare blevne udryddede. Tallet paa de Arbeidsføre var 153,600[5]. De bleve, som Gibeoniterne fordum[6], gjorte til Træle og satte til Pligtarbeide ved Salomos Bygværker[7].

Selv om man med Josefus holder sig til det mindre Tal, 1,300,000[8], vil man, naar dertil føies Leviter, Benjaminiter og »de Fremmede«, faa ud 1½ Million Vaabenføre; hele Folkemængden bliver saaledes 6 Millioner, og paa hver geogr. Kvadratm. kommer der 13,000 Mennesker.

4. Størrelsen af de Hære, som stilledes i Marken.

1. Da Midianiterne herjede Landet, lod Gideon udgaa Opraab til hele Manasse, Aser, Sebulon og Naftali, og 32,000 Mand mødte frem[9].

2. Da Nahas, Ammoniternes Konge, leirede sig mod Jabes i Gilead, opbød Saul alle Mand inden Israels Landemærker; de mødte frem som »een Mand«, og Saul mønstrede 330,000[10].

3. Da Saul var død, samlede der sig om David i Hebron en Leir paa omkring 350,000 Mand[11].

4. Rehabeam (980—963) samlede fra Juda og Benjamin 180,000 Mand for at bringe de 10 øvrige Stammer tilbage til Davids Hus[12].

5. Abia (963—960), Judas Konge, rykkede med 400,000 Mand mod Jeroboam, Israels Konge, som stillede mod ham 800,000, af hvilke 500,000 faldt[13].

6. Asa (960—919), Judas Konge, samlede fra Juda 300,000 og fra Benjamin 280,000 Mand, med hvilke han slog Ætioperen Sera, som havde 1000 Gange 1000 Mand og 300 Stridsvogne[14].

7. Josafat (919–894), Judas Konge, havde, foruden Krigsfolk i de faste Stæder, 1,160,000 Mand[15].

[1] 1 Sam. 17, 47. [2] Jr. 17, 5. [3] Jos. Hist. 7. 13. 1. [4] 2 Sam. 24, 10—15. 1 Krøn. 21, 7—14. [5] 2 Krøn. 2, 17. [6] Josv. 9, 27. [7] 1 Kong. 5, 15; 9, 20. 21. 2 Krøn. 2, 18. [8] Jos. Hist. 7. 13. 1. [9] Dom. 6, 35; 7, 3. [10] 1 Sam. 11, 5—8. [11] 1 Krøn. 12, 22—37. [12] 1 Kong. 12, 21. 2 Krøn. 11, 1. [13] 2 Krøn. 13, 3. 17. [14] 2 Krøn. 14, 8—15. Jos. Hist. 8. 12. 1. [15] 2 Krøn 17, 14—19.

8. Amazia (839—810), Judas Konge, samlede fra Juda og Benjamin 300,000 Mand foruden 100,000 Leietropper fra Israel[1].

9. Ussias (810—758), Judas Konge, havde 307,000 Mand under 2600 Befalingsmænd[2].

Saadanne Hærmasser i en liden Stat vilde være umulige under Nutidens Forhold, som kræve lang Øvelse for Soldaten og store Forraad til Krigens Førelse. I ældre Tider var det anderledes, og navnlig i Østerland, blandt hvis hel og halv nomadiske Stammer Forholdet er blevet uforandret. Der var og er omtrent hver vaabenfør Mand Kriger. Naar Krigsluren lød, gik han fra Ploven[3] eller Hjorden, tog med Sværd, Bue og Niste[4] og drog i Krigen; varede den ham for længe, drog han hjem[5].

Ved to af Opgifterne maa vi imidlertid standse lidt; de stemme ikke med andre Opgifter og ere i sig selv lidet rimelige. 1) Asa siges at have samlet 280,000 Mand fra Benjamin. Benjamin var en af de mindste Stammer. Ved Mønstringen i Ørkenen udgjorde de Vaabenføre af Benjamin 45,600[6], og i Slutningen af Dommernes Tid kunde Benjamin ikke stille mere end 26,700 Mand mod de andre Stammer, som stillede 400,000[7]. — 2) En Hær paa 1,160,000 Mand, foruden Krigsfolk i de faste Stæder, som Josafat siges at have havt, vilde kræve en Folkemængde af over $4^1/_2$ Million, og det er mere end Benjamin, Juda og Simeon, der var gaaet op i Juda Stamme, kunde føde. Samtidig kunde Akab i Israels Rige ikke stille mere end 7000 Mand[8]. Det er Krønikernes Bøger, som have de overdrevne Tal; de rimelige Tal findes i Samuels og Kongernes Bøger.

Nogle have ment, at Tallene ikke ere komne til os uforvanskede; imidlertid findes de, med mindre Afvigelser, baade i Septuaginta eller de 70 Fortolkeres Oversættelse og hos Josefus.

Er der end Ugreie ved enkelte Opgifter om Hærenes Størrelse, saa vidne imidlertid samtlige Opgifter om en tæt Befolkning og styrke saaledes Troværdigheden af Mandtallene.

5. Folkemængden ved Hjemkomsten fra Babel.

Salmanassar eller hans Eftermand Sargon havde ødelagt de 10 Stammers Rige og bortført Folket til Assyrien 721. Landet laa imidlertid ikke ganske øde; thi ikke alle Indbyggere vare bortførte[9], og Sargons Sønnesøn Asarhaddon sendte Folk fra sine Lande og lod dem fæste Bolig i Samarias Byer[10]. Om Folketallet haves ikke nærmere Opgift; men stort kan det under saadanne Omstændigheder ikke have været i de første Tider.

Esras har (Kap. 2) en udførligere Fortegnelse over dem, som vendte tilbage fra Fangenskabet i Babel til Juda. De, som vendte tilbage, vare ikke fuldt 50,000 Mænd og Kvinder.

[1] 2 Krøn. 25, 5. 6. [2] 2 Krøn. 26, 11—13. [3] 1 Sam. 11, 5—8. [4] 1 Sam. 7, 13—18. [5] 1 Sam. 13, 7—12. [6] 4 Mos. 26, 41. [7] Dom. 20, 15. 17. [8] 1 Kong. 20, 15. [9] 2 Krøn. 30, 1—11; 34, 9. [10] 2 Kong. 17, 24. Esr. 4, 2.

6. Folkemængden paa Kristi Tid og ved Jerusalems Forstyrrelse.

Som alle vide, blev der holdt Mandtal, da Jesus blev født. »Det begav sig i de Dage, at en Befaling udgik fra Keiser Augustus, at al Verden skulde indskrives i Mandtal«[1]. Udbyttet af dette Mandtal er ikke kjendt. Man faar ty til andre Opgifter om Folkemængden paa de Tider.

Under Makkabæerne (167—37 f. Kr.) begyndte Landet at komme til Kræfter igjen. Folket fik dyrke sin Jord i Fred, og Enhver sad trygt under sin Vinstok og under sit Figentræ[2]. — Under Herodes den Store og Herodianerne tiltoge end mere Folkets Tal og Velstand. Ældre Byer udvidedes og forskjønnedes, og ny Byer byggedes.

Josefus fortæller, at under Keiser Nero, lod den romerske Landshøvding Cestius Gallus tælle de Offerlam, som bleve slagtede Paaskeaften 65 ef. Kr. Tallet gik op til over 250,000. Der maatte ikke være under 10, men der kunde være indtil 20 Personer om hvert Lam[3]. Dette giver, som Josefus selv udtaler[4], snarere over end under 3 Millioner. Tallet synes overdrevent; men, selv om det var nøiagtigt, kunde derpaa ingen paalidelig Udregning om Landets Folkemængde grundes, da en Mængde udenlandske Jøder droge op til Jerusalem for at spise Paaskelammet.

I sit »Liv«, fortæller Josefus, at der i Galilæa laa 204 Byer[5]. Det kan, som af det Følgende vil skjønnes, være troligt, naar Stort og Smaat lægges sammen; men, naar han i »Krig« (3. 32) fortæller, at den mindste By i Galilæa havde over 15000 Indbyggere, gjør han sig skyldig i en drøi Overdrivelse. Naar den mindste By skulde have over 15,000 Indb., kan vel Middeltallet lavt sættes til 18,000. 18,000 × 204 gjør over 3,600,000. Da Galilæa havde en Størrelse af ikke fulde 60 geogr. Kvadratm., kommer der over 60,000 Mennesker paa Kvadratmilen.

Paa saadanne Opgifter kan ikke bygges nogen Udregning af Landets Folkemængde. Det eneste Sikre, man faar ud, bliver, at Landet har været meget stærkt befolket; for at nævne et Tal, kan man sætte Folkemængden til samme Størrelse som i Davids og Salomos Dage eller til omkring 6 Millioner.

Om Folkemængden under den anden jødiske Krig (132—135) se Jerusalem No. 18. 1.

7. Folkemængden i vore Dage.

Siden Muhammedanerne bleve Herrer i Landet, har ingen Folketælling været holdt, og i lange Tider har ingen indfødt Hær været mønstret, da Araberne med Sværd i Haand havde sat sig op mod den svage tyrkiske Styrelses Paabud om Udskrivning. Imidlertid er Landet vestenfor Jordan saa nøie kjendt ved Missionærer og Reisende, at Folketallet kan opgives med nogenlunde Sikkerhed. De 13 største Byer have fra 2—15000 Indb. De opregnes her med sine Indb., da man med det samme faar vide Tallet paa de Kristne, Jøder og Samaritaner, af hvilke ingen bor udenfor disse Byer.

[1] Luk. 2, 1. [2] 1 Mak. 14, 8. 12. [3] Jos. Krig 6. 9. 3. [4] Jos. Krig 2. 14. 3. [5] Jos. »Liv« Kap. 45.

		Samtlige Indbyggere.	Kristne.	Jøder.	Samaritaner.
1.	Jerusalem	15,000	4,000	4,000	»
2.	Gasa	15,000	1,500	«	»
3.	Hebron	10,000	«	500	»
4.	Sikem	8,000	500	50	150
5.	Jaffa	5,000	1,000	10	»
6.	Akka	5,000	600	600	»
7.	Safed	4,000	«	1,300	»
8.	Betlehem	5.000	4,400	»	»
9.	Nazaret	3,500	3,000	»	»
10.	Sjenin	2,000	200	»	»
11.	Ramle	2,000	500	»	»
12.	Tiberias	2,000	»	700	»
13.	Kaifa	3,000	1,500	»	»
		79,500	17,200	7,160	150

De mindre Byer og Flekker udgjøre formentlig med et rundt Tal 100. Sættes Folketallet i hver af disse til 400, bliver Folketallet i dem alle 40,000.

Indbyggerne i samtlige Byer og Flekker vestenfor Jordan kunne saaledes sættes til 120,000, af hvilke 17,000 er Kristne, 7,000 Jøder, 150 Samaritaner; Resten er Muhammedanere.

Faste Landboere findes ikke[1]. — Nogle faatallige Beduiner holde altid til paa Vestsiden af det Døde Hav og maaske i Jordans Dalføre; men Mængden holder kun til i Vest til visse Tider. Med Regntiden, som begynder i Oktober, komme Beduinerne fra Gilead og Basan over Jordan, drage om fra Sted til Sted og reise sine mørke Telte. Man træffer dem i Dalføret lige ved Betlehems Bymark; men det er mest i Galilæa, navnlig paa Jisre'els Slette, at de slaa sig ned. Beduinerne paa Jisre'els Slette skulle kunne mønstre 5000 Mand, mest Ryttere, og deres Tal kan saaledes sættes til 20,000. De drive et Slags Agerbrug; i Mai og Juni, naar Hveden er høstet og Græsset i den regnløse Tid er afsvedet, drage de bort. — Efter et løst Skjøn udgjøre Beduinerne vestenfor Jordan 30,000 Sjæle.

Hele Folkemængden vestenfor Jordan kan saaledes sættes til 150,000 Sjæle, af hvilke dog kun 120,000 have stadigt Ophold der.

Landet østenfor Jordan er kun lidet kjendt. Muhammedanere, Drusere, som ere halve Muhammedanere, og Kristne bo om hverandre. De Kristne ere de færreste, og Druserne, som ere de mægtigste, ere vel ogsaa de talrigste. Byerne ligge i Ruiner, med faa eller ingen Indb., naar undtages Es-Salt, det gamle Ramot-Gilead; dets Folke-

[1] Forfatteren saa 1863 fra Jaffa til Jeriko og fra Hebron til Dan kun een Gaard, der laa for sig selv. Den saa ud til at være bygget af en Rydningsmand. Den laa mellem Safed og Merom Sø.

tal sættes til 3000. — Indbyggerne ere halve Nomader. Landet er frugtbart paa Korn og Græs; men stadige Røvertog gjøre Men paa Folk og Land.

Efter et Skjøn, som rigtignok er yderst løst, kan Folkemængden østenfor Jordan sættes til 200,000 Mennesker, efter 1000 Mennesker paa Kvadratmilen.

Folkemængden i hele Palæstina bliver for Tiden saaledes 350,000, hvorefter der kommer omkring 800 Sjæle paa hver geogr. Kvadratmil.

8. Ere de gamle Opgifter om Landets Folkemængde rimelige?

Som alt fortalt, opgives Folkemængden under David og Salomo til omkring 6 Millioner, der, fordelte paa Landets 460 Kvadratmil, give omkring 13,000 Mennesker paa Kvadratmilen. Intet Land kan for Tiden opvise saadan Befolkning. Belgien, det tættest bebyggede Land i Europa, har paa 535 geogr. Kvadratm. $5^1/_3$ Million Indb., og følgelig vel 9500 Mennesker paa Kvadratmilen[1]. Ved denne Sammenstilling ville Opgifterne om Palæstinas Folkemængde synes utrolige, og endnu mere, naar man ser hen til Landets tynde Befolkning i vore Dage.

Nogle have ment, at ikke bare et Par af Tallene om Hærmasserne, men at ogsaa Mandtallene skulle være aldeles overdrevne og upaalidelige. Men der er andre Opgifter i det Gamle Testamente, som vidne om en overordentlig tæt Befolkning. I Ogs Rige laa 60 faste Stæder med høie Mure, dobbelte Porte og Bomme, foruden Landsbyer i stor Mængde[2]. — Ved Landets Deling fik Simeon 17 Byer med underliggende Landsbyer[3], Juda 115 Byer med underliggende Landsbyer[4], Benjamin 26 Byer med underliggende Landsbyer[5] o. s. v. Byerne nævnes ved Navn, en for en, og maa følgelig alle have været til, om der end nu hverken er Spor eller Navn igjen paa flere af dem. Og af disse vare nogle ret store: Ai havde 12,000 Indb.[6], og Gibeon var større end Ai[7].

Men, vil man spørge, hvorledes kunde saa mange Mennesker faa Klæder og Føde i et saa lidet Land? Hertil svares, at under den sydlige Himmel trænges kun lidt til Brændsel og til varme Klæder, og Trangen til Føde er saa liden og Nøisomheden saa stor, at to Arabere nutildags leve paa mindre Føde end een Nordbo kræver.

Landet var godt dyrket. Naar Salmisten synger: »der skal vorde Overflod af Korn i Landet paa Bjergenes Top«[8], saa er vistnok dette Udtryk et Ønske og ikke en Beskrivelse; men Landets Dyrkning har sikkert bragt ham til at vælge et saadant Udtryk; thi endnu den Dag i Dag ser man Stenvolde eller Levninger af Stenvolde til at fastholde Jorden lagte opad Bjergsiden, sommesteds lige til Toppen.

[1] Enkelte Landsdele og mindre Øer have vistnok ligesaa tæt, ja tættere Befolkning; saaledes har Malta 13,000, Øst-Flandern i Belgien 15,000, Øen Hong-Kong ved Kanton 22,000, Barbados i Vestindien 30,000, Grevskabet Middelsex, hvor London ligger, over 200,000 Mennesker paa Kvadratm. [2] 5 Mos. 3, 4. 5. Se Basan i ældre Tid § 8. 4. 4. [3] Josv. 19, 1—8. [4] Josv. 15, 20—62 [5] Josv. 18, 11—28. [6] Josv. 8, 25. [7] Josv. 10, 2. [8] Sal. 72, 16.

Landet var frugtbart. Isak saaede og fik 100 Fold[1]. — Jesu Parabler ere jo tagne lige ud af Livet. Naar han nu siger: »noget bar 100 Fold, noget 60 og noget 30 Fold«[2], saa kan 100 Fold ikke have været noget uhørt.

Josefus giver følgende Skildring af Gennesarets Land[3]: »ved Gennesarets Sø ligger et Landskab af samme Navn, som udmærker sig ved sin Beliggenhed og ved sin Frugtbarhed. Veirlaget er saa velsignet, at alle Slags Frugter trives. Valnødtræet, som helst voxer paa kolde Steder, findes her i Mængde, saavelsom Palmen, der vil have Varme, samt Figen- og Olietræet, der kræve mild Luft. Og dette Landskab bærer ikke alene alle Slags Frugter, men det bærer dem ogsaa længe. Man kan der faa de prægtigste Vindruer og Figener i 10 Maaneder og andre Frugter hele Aaret igjennem. Thi foruden det herlige Veirlag kan Landskabet rose sig af en vandrig Kilde, som kaldes Kafarnaum. Dette Landskab strækker sig langs med Søen 30 Stadier (3/4 geogr. Mil) i Længde og 20 Stadier i Brede«[4].

Josefus har vistnok den Svaghed at ville gjøre sit Land herligt i Fremmedes Øine, og denne Skildring er maaske overdreven; men velsignet har Strøget været; thi, lidet som det var, tællede det tre, rimeligvis blomstrende Byer, Betsaida, Korazin og Kapernaum, der laa ved Søens vestlige Side; paa samme Side af Søen, der kun er 3 geogr. M. lang og 1 1/2 M. bred, laa fem andre Byer, Magdala, Dalmanuta, Tiberias, Hammat og Tarikea, og over 200 Baade havde hjemme ved dens Strande[5].

End mere udmaler Josefus Herligheden af Jerikos Slette: »Elisas Kilde løber gjennem en Mark, der er 70 Stadier lang og 20 Stadier bred og rig paa deilige Haver. Der voxe ogsaa mange Slags Palmetrær, af hvilke nogle bære saa fede Dadler, at, naar de blive stampede, give de fra sig Honning, der næsten er lige saa god som anden Honning, hvoraf der ogsaa findes stor Overflod i dette Landskab. Der voxe Opobalsam saavelsom Kyprus og Myrobalsam[6], saa at man maa kalde det et guddommeligt Landskab, da de allerkosteligste Frugter, som andetsteds ere overmaade sjeldne, voxe der i Overflod. Desuden er der intet Sted i Verden, hvor de almindelige Frugter ere bedre og voxe i større Overflod. Aarsagen til denne Frugtbarhed ere det ypperlige Vand og Luftens Varme. Varmen gjør, at Alt kan spire og folde sig ud, og Vandet giver Vext endog i den hedeste Aarstid, da Jorden ellers er tør og forbrændt. Der er altid saadan mild Luft, at, medens det sner andre Steder i Judæa, gaa Indbyggerne der i linnede Klæder«[7].

Disse Skildringer af Fortidens Rigdom og Liv staa i skarp Modsætning til Nutidens Fattigdom og Øde. Reiser man gjennem Landet vestenfor Jordan, maa Øiet lede efter et kvægende Syn. Man kan reise lange Veie uden at øine et Menneske, Byerne ere forfaldne, Agrene faa og usle, Græsset sparsomt, Skove ere ikke at se, ja

[1] 1 Mos. 26, 12. [2] Matt. 13, 8. [3] Gennesarets Land er nævnt Matt. 14, 34. og Mark. 6, 53.
[4] Jos. Krig 3. 10. 8. [5] Jos. 2. 21. 8. [6] Af begge de sidste Træers Frugter presses vellugtende Olie.
[7] 4 Mos. 13, 23. 24.

mangen Gang knap et Træ. Jorden er paa sine Steder, som den var skoldet. Gennesarets Land er en Myr, og Jerikos velsignede Slette er for største Delen overgroet med et Krat af tornede Trær og Buske, hvor knap en Araber kan trænge igjennem. Ordet synes stadfæstet, at, »hvor Tyrken har sat sin Fod, gror Græsset ikke mere«.

Dog bærer Jorden endnu i Overflod, naar Flidens Gjerning ikke forstyrres af Hærværk. Haverne ved Jaffa og Sikem bugne under en overvættes Fylde, Jaffas Apelsiner ere maaske de bedste i Verden, Druerne i Eskols Dal ved Hebron ere store og vakre som paa Mose Tid[1], Haurans Jord, hvis Hvede er søgt, taaler ikke Gjødsel, da Sæden bliver for frodig, lægger sig og bærer næsten ikke Korn, men gaar op i Straa, og Forfatteren har ved Jeriko redet gjennem en Hvedeager, som var blandt de vakreste, han nogensinde har seet[2].

Ikke mindre vidne Levningerne fra Fortiden om Landets Evne. De ere just ikke talrige vestenfor Jordan, hvor Hærværk har været øvet gjennem Aarhundreder. Men des talrigere ere de østenfor Jordan. I Peræa, det gamle Gilead, tæller man over 1000 Levninger af Byer, Landsbyer og Borge. I Hauran, det gamle Basan, træffer man Levninger af over 100 større Byer og Landsbyer. Ere end flere af disse Byer yngre end Jødernes Herredømme, saa vidne de ligefuldt om Landets Evne.

Hvad Strøg paa disse Kanter i Tider, naar hver faar sidde i Fred under sin Vinstok og under sit Figentræ, kunne give, derpaa er den sydlige og østlige Skraaning af Haurans Bjerg og Landskabet Rube længere i Øst — Alt udenfor Palæstinas Grænser — slaaende Vidnesbyrd. Paa Haurans Skraaning findes over 300 Byer, af hvilke nu kun 14 ere tagne i Brug; de øvrige staa øde, uden at være ødelagte; flere af dem have et Omfang af $^3/_4$ geogr. M. — I Landskabet Rube, som i umindelige Tider ikke har været traadt paa af Fiendefod, bærer Hveden aarligaars 80 og Bygget 100 Fold, og det endog under maadelig Dyrkning[3].

Saa tør man nok udtale, at de gamle Opgifter om Landets Frugtbarhed og Folkemængde — paa de nævnte Undtagelser nær[4] — ere rimelige.

§ 8. Sletter. Bjerge. Dale.

Palæstina er af Naturen delt i 4 Hovedstrøg, som løbe jævnsides fra Nord mod Syd.

1. To Sletter langs Middelhavet.
2. Et toppet eller snarere kollet Bjergland vestenfor Jordan.
3. Jordans Dalføre.
4. En Høislette østenfor Jordan.

[1] 4 Mos. 13, 23. 24. [2] Se Forfatterens »Reise i det Hellige Land og Syrien« Side 138. [3] Se Basan i vore Dage § 8. 4. 6. [4] Se Hærenes Størrelse § 7. 4.

Indledning.

Libanon. Antilibanon. Hermon.

Palæstinas Bjerge og Dale staa i saadan Sammenhæng med Landet nordenfor, at nogle Linier om dette maa skikkes forud, for at det Følgende kan blive ret forstaaligt.

I Syrien, langs Middelhavet, løber et Fjeld, som har en Længde af omkring 25 og ved Foden en Brede af omkring 5 geogr. M Det er høiest mod Nord og minker efterhaanden mod Syd. De høiere Strøg ere ofte snedækte, og paa de høieste Toppe bliver Sneen liggende hele Aaret igjennem. Dor el-Kodib, Libanons høieste Top, naar næsten op til 10,000 Fod. De glitrende Tinder, der kunne øines lige fra Cyperns Strande, er det første Syn, som den Søfarende faar af Syrien. De kunne ogsaa sees paa ret langt Hold fra andre Kanter. Intet Under derfor, at hele Fjeldet har faaet Navn af Libanon eller det Hvide Fjeld.

Mod Øst har Libanon i sin hele Længde en Følgesvend, som Grækerne og efter dem Romerne kaldte Antilibanon. Naar Dalen mellem begge Fjelde Josv. 11, 17. 12, 7, kaldes »Libanons Dal«, da maa »Libanon« tillige omfatte Antilibanon. Og Høis. 7, 4, hvor Brudgommen priser Brudens Skjønhed i følgende, østerlandske, Lignelse: »din Næse (kneiser) som Libanons Taarn, der skuer udover Damaskus«, maa »Libanon« ligeledes omfatte Antilibanon, fra hvis Høider man skuer udover Damaskus, som ikke kan sees fra nogen af Libanons Toppe. — Josv. 13, 5 kaldes Antilibanon »Libanon mod Solens Opgang«. — Det er lavt mod Nord, men voxer mod Syd, hvor det ender i det vældige Hermon, som vender sin Bringe mod Jordans Dalføre. — Hermon er omtalt 14 Gange i G. T[1]. De mærkeligste Steder ere: 5 Mos. 3, 9: Sidonierne kaldte Hermon Sirjon; men Amoriterne kalde det Senir. — 4 Mos. 4, 48: Israeliterne toge Amoriternes Land fra Bækken Arnon til Bjerget Sion, det er Hermon. — Sal. 29, 6: Herrens Røst (Tordenen) gjør, at Libanon og Sirjon hoppe som en ung Bøffel (Hebr. Re'em). — Høis. 4, 8: min Brud! du skal komme med mig fra Libanon, du skal skue ud, fra Senirs og Hermons Top, fra Løvers Boliger og fra Parders Bjerge. — 1 Krøn. 3, 23: halve Manasse boede indtil Senir og Hermons Bjerg. — Paa de to sidste Steder, hvor der skjelnes mellem Senir og Hermon, maa der ved Senir være ment et Strøg af Hermon. — Hermon naar op til over 9000 Fod og er snelagt hele Aaret igjennem. — Hermon er stoltest at se til fra Syd, navnlig fra den lavt liggende Gennesarets Sø. Fra Toppen har man en vid Udsigt, f. Ex. til Damaskus; dog øiner man hverken Middelhavet eller Jerusalem. -- Hermon kaldes nu Sjebel es-Sjeik d: Kongsfjeld. Mellem Libanon og Antilibanon ligger den vakre og frugtbare, 1—1½ geogr. M. brede

[1] 5 Mos. 3, 8. 9; 4. 48. Josv. 11, 3. 17; 12, 1. 5; 13, 5. 11. 1 Krøn. 5, 23. Sal. 29, 6. 89, 13a. 133, 3. Høi. 4, 8. — Desuden forekommer det 2 Gange i Ba'al-Hermon, en By ved dets Fod; se Ba'al-Hermon.

Dal, som Grækerne og Romerne kaldte Coelesyrien eller Hulsyrien. Den har Held baade mod Nord og Syd; Vandskillet ligger omtrent midtveis i Dalen, ved Ba'albek, 3500 Fod over Havet; derfra løber Orontes mod Nord forbi Antiokia ud i Middelhavet, og Leontes mod Syd ud i Middelhavet, 1 geogr. M. nordenfor Tyrus. — Dalen omtales 3 Gange i G. T.: Josv. 11, 17. 12, 7, hvor den kaldes Libanons Dal, og Amos 1, 5, hvor den kaldes Bikat-Aven ɔ: Ons Dal, efter On eller Heliopolis. (Se Ba'albek). Araberne kalde den el-Buka ɔ: Dalen.

Bjerglandet vestenfor Jordan gaar ud fra Libanon, Høisletten østenfor Jordan gaar ud fra Antilibanon, og Jordans Dalføre hænger sammen med Libanons Dal, el-Buka, hvorfra Jordan faar sin længste Arm, Hasbani.

1. Sletterne langs Middelhavet. Negeb, Sydlandet.

I næsten hele Landets Længde løbe langs Middelhavet to Sletter, som ere skilte ved Karmel.

1) Sletten ved Akka. Den nordre Slette, som nu kaldes Sletten ved Akka, naar ikke helt op til Ras el-Abiad, hvor Landet støder til Fønicien, men begynder lidt nedenfor, ved Ras en-Nahura; i Syd hænger den sammen med Jisre'els Slette, der løber mod Øst til Jordans Dalføre. — Sletten har i Bibelen intet særskilt Navn; den er vel regnet som en Del af Jisre'els større Slette.

Mellem Akka og Karmel ligger en større Bugt, som ved Kaifa danner den bedste Havn ikke alene i Palæstina, men ogsaa i hele Syrien; den er dog ikke sikker under paalands Vind.

Fra Karmel til Gasa og videre, ind i Ørkenen, løber den søndre Slette, af hvilken fra gammel Tid Strøget mellem Cæsarea og Joppe kaldtes Saron, og Strøget mellem Joppe og Gasa kaldtes Sefela. Om Strøget nordenfor Cæsarea, der gaar op i en Spids mellem Karmel og Havet, havde noget særskilt Navn, vides ikke. — Længden fra Karmel til Gasa er omkring 20 geogr. M. Breden mellem Havet og Bjerglandet er ved Cæsarea henimod 2 M., ved Joppe $2^1/_2$ M. og Gasa omkring 6 M. — Langs Kysten løbe lave Aase og Sandbanker; kun sjelden naar Sletten, som ved Cæsarea og Joppe, lige til Havet. Kysten mangler Havne; Vigene ved Cæsarea og Joppe ere aabne mod Havet. — Sletten hæver sig opad mod Bjerglandet indtil 500 Fod over Havet.

2) Saron, der altid har den bestemte Artikel, betyder »Sletten«. Det er en noget ujævn Slette, der gjennemskjæres af flere Bække, af hvilke enkelte holde Vand hele Aaret igjennem. Den bærer en Del Eg, som i Nord er ordentlige Trær, men i Syd kun fortjener Navn af Dverg-Eg. Det er vel paa Grund af disse Ege, som fordum maaske vare større og stode tættere, at Sletten i Septuaginta eller de 70 Fortolkere kaldes Drymos ɔ: Egeskoven eller Skovlandet[1]. — Trær gro villig der, naar de lades

[1] Den kaldes baade ὁ δρυμός og οἱ δρυμοί.

i Fred; derom vidne Haverne ved Jaffa og andre Byer og de Morbærtræer, som i de senere Aar ere plantede ved Bækken Ausje, og hvis Tal voxer Aar for Aar.

Saron nævnes 5 Gange i det G. T, og 1 Gang i det N. T[1]. I det G. T. omtales Saron som et rigt og herligt Land og stilles sammen med Libanon, Basan og Karmel. — Kong Davids Storfæ holdtes paa Græsgang i Saron[2]. — Esaias skildrer Assyrernes Herjing saa[3]: »Landet sørger, vansmægter; Libanon staar skamfuld, bortvisner; Saron er som en øde Mark, og Basan og Karmel afryste Løvet«. Og han skildrer den kommende Herlighed saa[4]: »blomstre skal Ørkenen og juble, ja juble og synge med Fryd; Libanons Herlighed er den given, Karmels og Sarons Pragt«. — Mest berømt er Saron blevet ved Høisangen 2, 1, hvor Sarons Rose nævnes som Billede paa al den Ynde, som Elskeren kan ønske hos den Elskede: »jeg er Sarons Rose, Dalenes Lilie«. Ved Sarons Rose, som i den ny Bibeloversættelse er gjengivet ved »Blomst«, menes rimeligvis Strandløgen (Scilla maritimia), der slaar Synet ved sin Ynde og Høide. — Sletten kaldes endnu Saron.

3) Sefela, der altid staar med den bestemte Artikel, betyder »Lavlandet«. Medens Saron altid er taget som Egennavn, er Sefela altid oversat i den gamle Bibeloversættelse undtagen Makk. 12, 38. Oversættelsen er hverken heldig eller overalt den samme; medens »det Lave« er den almindelige Oversættelse, forekommer »Sletten« Obad. 1, 19. I den ny Bibeloversættelse er Sefela altid gjengivet ved »Lavlandet«.

Sefela hører til de frugtbareste Strøg i Palæstina. Juda Stamme fik der 42 Stæder, blandt dem Ekron, Asdod og Gasa, med underliggende Landsbyer[5]. Sletten i sin hele Vidde er skikket til Kornavl og kan give rig Grøde; nede ved Gerar saaede Isak og fik 100 Fold[6]. — Man ser for Tiden Agre nok, og i Syd skulle de staa frodige; de Agre, som Forfatteren saa 1863 mellem Joppe og Bjerglandet paa Veien til Jerusalem, var ikke lystelige. Landmanden er ikke sikker paa at høste Frugterne af sin Flid. Beduinernes Røvertog naa vistnok ikke saa langt; men han er ikke sikker for de tyrkiske Embedsmænd, som søge at pine ud af ham, hvad de kunne.

Slettens Rigdom og Beliggenhed gjorde den til Hjem for Krige og Hærtog. Her kjæmpede i Aarhundreder Israeliterne mod Filisterne; her slog Samson Filisterne og satte Ild saavel paa deres Kornbaand som staaende Korn og Oliehaver[7]. — Alle store Hærtog fra Ægypten til Syrien, og omvendt, have draget gjennem Saron og Sefela. Saaledes drog Ægypternes Konge Neko den Vei, da han 609 rykkede mod Eufrat, Alexander den Store, da han 332 fra Fønicien rykkede mod Ægypten, Napoleon, da han 1799 fra Ægypten rykkede mod Syrien.

Dom. 16, 1—3 fortælles, at Samson gik ind til en Skjøge i Gasa. Borgerne lurede om Natten paa ham ved Byens Port; ved Midnat stod Samson op, greb i Dørene og

[1] 1 Krøn. 27, 29. Es. 33, 9; 35, 2; 65, 10. Høis. 2, 1. Aps Gj. 9, 35. — Det Saron, som omtales 1 Krøn. 5, 16, synes at have ligget i Gilead. [2] 1 Krøn. 27, 29. [3] Es. 33, 9. [4] Es. 35, 1. 2. [5] Josv. 15, 33—47. [6] 1 Mos. 26, 12. [7] Dom. 15, 4. 5.

Dørstolperne og rykkede dem op tilligemed Bommen og bar dem op »paa Bjerget, som er ligeoverfor Hebron«. — Fra Gasa til Hebron er omkring 10 geogr. M. En Fjerdingvei fra Gasa, ved en af Veiene til Hebron, ligger en Haug, som kaldes el-Montar ɔ: Bakken. Efter et Sagn blandt Latinerne var det derop, at Samson bar Dørene. Man maa da oversætte: »paa Bjerget, som ligger bortimod Hebron«. Beliggenheden passer, og Ordet, som er oversat ved »ligeoverfor« kan betyde »bortimod« ɔ: »i Retningen mod«[1]; men »Bjerg« kan neppe bruges om en Haug som el-Montar. — Navnet »Sefela« er ikke længere kjendt i Landet.

4) Negeb. Det sydlige Strøg af Sefela tilligemed det sydlige Strøg af Bjerglandet vestenfor det Døde Hav, kaldtes under Eet Negeb, Sydlandet[2]. — Af ældre kristne Forfattere kaldtes det Darom eller Daroma. (Se Darom).

2. Bjerglandet vestenfor Jordan.

Bjerglandet vestenfor Jordan bestaar af en toppet eller snarere kollet Bjergryg med bratte Styrtninger og bratte Skar mod Jordan, Gennesarets Sø og det Døde Hav, og med langsomme Held og langstrakte Skar og Dalfører mod Middelhavet, Saron og Sefela.

I Nord udsender Bjergryggen to Aase, der ende i de lave Næs eller rettere Odder, Ras el-Abiad og Ras en-Nakura. Længre mod Syd skyder Karmel ud som et brat Næs. Ras el-Abiad er arabisk Oversættelse af de Gamles Promontorium Album ɔ: det Hvide Forbjerg. Over det fører en brat Vei, der tildels gaar i Trappetrin, udhugne med stort Arbeide i Klippen. Den kaldtes af de Gamle de Tyriske Trapper[3] (Scalæ Tyriorum), og skal være et Værk af Alexander den Store. — Ras en-Nakura har en Høide af 100 Fod, Ras el-Abiad formentlig af omkring 300 Fod.

Ved Jisre'els Slette, der sammen med Sletten ved Akka løber fra Havet til Jordans Dalføre, er Bjergryggen skilt i to Dele. Bjergene nordenfor Sletten kaldtes Naftalis Bjerge[4], og søndenfor Sletten kaldtes de Efraims Bjerge[5] eller Samarias Bjerge[6] og Judas Bjerge[7].

Efter denne Oversigt skulle de mærkeligste Dele af Bjerglandet vestenfor Jordan særskilt omhandles.

Bjergene nordenfor Jisre'els Slette ɔ: Naftalis Bjerg. — Jisre'els Slette.

1) Den Top, paa hvilken Fæstningen ved Byen Safed kneiser, Nordvest for Gennesarets Sø, hæver sig 2700 Fod over Havet og sees vide om næsten fra alle Kanter.

[1] Se 1 Mos. 18, 16; 19, 28. 1 Kong. 17, 3. 5. [2] 1 Mos. 13, 1. 24, 62. 4 Mos. 21, 1. 5 Mos. 34, 3. o. s. v. [3] F. Ex. 1 Makk. 11, 59. [4] Josv. 20, 7. [5] Josv. 20, 7. Jr. 31, 6. [6] Jr. 31, 5. [7] Josv. 20, 7.

2) Sjebel Zabud og Sjebel Jurmuk. Vest for Safed ligger en Bjerggruppe, hvis Toppe ere de høieste inden Palæstinas Grænser. Sjebel Zabud har en Høide af 3600 og Sjebul Jurmuk af opimod 4000 Fod; de ere dog ikke saa synlige fra alle Kanter som Safeds Top.

3) Hornene ved Hattin. Saa kaldes, efter Byen Hattin i Nærheden, to »Horn« eller Bjergknauser, som hæve sig 60 Fod op af en Slette, der ligger omkring 1100 Fod over Gennesarets Sø og 500 over Havet. De kaldes ogsaa Salighedernes Bjerg, da efter Sagnet Jesus derfra holdt Bjergprædikenen, hvis 9 første Vers begynde med: »Salige ere«. Da Sagnet først omtales af Brocardus (1283)[1], er det rimeligvis opkommet blandt Latinerne under Korstogene. Det godkjendes ikke af den græske Kirke. Men den, som gav Hornene dette Navn, har maaske truffet det Rette; thi Stedets Beskaffenhed svarer til Evangeliernes Fortælling, at Jesus fra et Bjerg talte til Folket, som stod paa Sletten nedenunder[2]. Og Hornene ligge heller ikke langt fra Kapernaum, »hvor Jesus gik ind, efterat han havde fuldført alle sine Taler i Folkets Paahør«[3]. — Sletten nedenfor Hornene har faaet en sørgelig Berømthed, da Sultan Saladin der aldeles tilintetgjorde den kristne Hær 1187. Slaget blev kaldt »Slaget ved Tiberias« efter den største By i Nærheden. Jerusalem faldt kort efter i Seirherrens Hænder, og det var ude med de Kristnes Magt i Palæstina.

4) Tabor, et af de mest berømte Bjerge i Palæstina, hæver sig mod Nord, Øst og Syd lige op fra Jisre'els Slette, men hænger i Vest sammen med Høiderne ved Nazaret. Opstigningen for dem, som komme fra Nazaret, er ikke videre brat, saa at man kan ride lige til Toppen. — Tabor hæver sig 1800 Fod over Havet og 1300 Fod over Jisre'els Slette.

Tabor er det vakreste Bjerg i hele Palæstina, og Ry for sin Skjønhed har det nydt fra gammel Tid. Naar Salmisten udbryder: »Tabor og Hermon juble i dit Navn«[4], da er Tabor nævnt som det vakreste og Hermon som det høieste Fjeld indenfor og ved Palæstinas Grænser. Og det var et Ord blandt Rabbinerne, at Templet vilde være reist paa Tabor, hvis ikke Herren selv havde valgt Moria. Det hæver sig som en Kegle op fra Sletten og er klædt med Grønt, Krat og Trær lige til Toppen, der danner en noget ujævn Flade. — Fra Toppen har man en vid og vakker Udsigt: mod Vest ser man Karmel og øiner Middelhavet; mod Nord ser man Safed og Hermon, og mod Øst en Del af Gennesarets Sø og Basans Bjerge. Lige mod Syd ser man ikke langt; Lille Hermon og Gilboa skjule Samarias Bjerge. — I Krattet paa Bjergets Sider finder en Mængde Vildsvin og en Del Vildt Tilhold.

Tabor er, foruden i nys anførte Sal. 89, 13, nævnt 5 Gange i det G. T. 1) Det laa paa Grænsen af Sebulon og Isaskar[5]. — 2) Didop stevnede paa Deboras og Baraks Opraab 10,000 Mand af Sebulon og Naftali for at stride mod Sisera[6]. —

[1] Brocard. 4, 7. [2] Sammenlign Matt. 5, 1 med Luk. 6, 17. 20. [3] Luk. 7, 1. [4] Sal. 89, 13. [5] Josv. 19, 12. 22. [6] Dom. 4, 6. 12. 14.

Farrar.

Tabor.

3) Gideon spurgte to medianitiske Konger, som han havde fanget: »hvordan vare de Mænd, som I sloge ihjel paa Tabor«[1]? — 4) Af Hoseas's Udbrud: »hører dette, I Præster, og giver Agt, I Israels Hus, og, du Kongehus, vend Øret til; thi Eder angaar Dommen; thi en Snare have I været paa Mizpa og et udbredt Garn paa Tabor«[2], maa man slutte, at Afguder have været dyrkede paa Tabor, som paa andre høie Steder. — 5) Jeremias's Udraab: »som Tabor blandt Bjergene og Karmel ved Havet skal Kongen komme«[3] vidner om, at disse Bjerge vare Ordsprog for Synbarhed, Skjønhed og Kraft.

Ved Foden af Tabor, i Sydvest, laa en By, som hed Kislot-Tabor[4]. Det er rimeligvis den samme, der 1 Krøn. 6, 77 kaldes bare Tabor, og som efter samme Sted var Levitstad. Josefus kalder den Kalot[5]; nu hedder den Iksal. — Asnot-Tabor, en By i Naftali[6], og Tabors Eg i Nærheden af Rakels Grav ved Betlehem[7] have Intet uden Navnet fælles med Tabors Bjerg.

I det Ny Testamente nævnes ikke Tabor.

Den græske Historieskriver Polybius († 121 f. Kr.) fortæller, at Antiokus den Store 218 kom til Atabyrion ɔ: Tabor, som har en Opstigning af mere end 15 Stadier, og ved en Krigslist tog han Byen, som han befæstede[8]. — Josefus, der giver Tabor, som han kalder Itabyrion, en Høide af 30 Stadier (ɔ: 18000 Fod), fortæller, at han, ved Aar 67 ef. Kr., i 40 Dage havde reist en Mur omkring Sletten paa Toppen, 26 Stadier i Omfang. Vespasian sendte Placidus derhen. Indbyggerne maatte overgive sig af Mangel paa Vand, som maatte hentes op neden fra, da Byen kun fik Vand fra Regnen[9].

Jøderne lagde gjerne for Sikkerheds Skyld Byerne paa Høider og Bjergtoppe, og det er saaledes rimeligt, at fra gammel Tid har en By ligget paa et Bjerg som Tabor. Imidlertid omtales, som nys sagt, en By paa Tabors Top ikke før 218 f. Kr. Da Josefus 67 ef. Kr. befæstede Tabor, taler han om Stedets Indbyggere; der laa altsaa ogsaa dengang en By paa Toppen; man tør saaledes sætte det som sikkert, at der i hele Mellemtiden, og ialfald paa Kristi Tid, har ligget en By deroppe. — Paa Toppen sees nu udstrakte Levninger af Fæstningsværker, som skulle skrive sig dels fra Romernes, dels fra Korstogenes Tider.

Navnet Tabor er gjængs blandt Jøder og Kristne. I Landets Sprog hedder det Sjebel et-Tur.

Sin største Berømthed skylder Tabor Sagnet om, at det var deroppe, at Jesus blev forklaret for tre af sine Disiples Øine, og at det altsaa maatte være »det hellige Bjerg«, som Peter taler om[10]. Tabor nævnes første Gang som Forklarelsens Bjerg ved 342[11], og snart efter begyndte man at valfarte derop. »Lader os gaa op til Tabor

[1] Dom. 8, 18. [2] Hos. 5, 1. [3] Jr. 46, 18. [4] Josv. 19, 12. [5] Jos. Krig 3, 8. 1. Liv Kap. 44. [6] Josv. 19, 34. [7] 1 Sam. 10, 2. 3. [8] Polyb. 5, 70. [9] Jos. Krig 2, 20. 6; 4, 1. 8. [10] 2 Pet. 1, 18. [11] Rob. Pal. 3, 464.

og til Frelserens Pauluner«, skriver Hieronymus († 420). — Antoninus Martyr (570) taler om 3 Kirker deroppe, der skulle svare til de 3 Hytter, som Peter foreslog at bygge der. — Arkulf (697) fortæller: »Tabor er skovgroet, klædt med Blomster og yndig afrundet. Paa dets skyggefulde Top ligger en skovkranset Slette, og midt paa den hæver sig et anseligt Kloster, som huser mange Munke. Bjergets Høide er 30 Stadier (ɔ: 18000 Fod)[1]. Paa dets flade Top ligge desuden 3 navnkundige Kirker, efter Tallet af de Telte, som Peter, fuld af Fryd og Frygt, vilde opføre paa dette hellige Bjerg, idet han sagde til Herren: »det er godt, at vi ere her; lader os opreise 3 Telte, et for dig, et for Moses og et for Elias«[2]. — Korsfarerne kjæmpede mere end een Gang med Muselmændene om Tabors Eie. Klosteret og Kirkerne fore oftere ilde; 1263 bleve de jævnede med Jorden af Mamluksultanen Bibars, og Tabor var øde, lige til den russiske Keiser for nogle Aar lod opføre en vakker, græsk Kirke med tilstødende Bolig for græske Munke; Kirken var ikke fuldt færdig under Forfatterens Besøg 1863.

Er Tabor Forklarelsens Bjerg? Evangelierne nævne ikke Bjergets Navn og fortælle kun, at Jesus tog Peter, Jakob og Johannes med sig og førte dem afsides op paa et høit Bjerg[3]. — Der er høiere Bjerge deromkring, f. Ex. Gilboa; men Tabor, der gaar brat op og kun har een Top, ser høiere ud, end det er, og dets Top, som ofte nok er sammenlignet med en afstumpet Kegle, synes at maatte være et passende Sted for den underfulde Begivenhed. — Paa selve Toppen kan Begivenheden ikke være foregaaet; thi, som fortalt, laa dengang en By deroppe; det kræves heller ikke strengt af Evangeliernes Fortælling, at Forklarelsen foregik paa selve Toppen; men Peters Ord: »det er godt, at vi ere her; vil du, saa skulle vi bygge 3 Boliger«, kræve, at det »afsides« Sted maa have ligget langt fra Menneskeboliger. Og Sagnet taber alt Værd, da det hverken er gammelt eller eenstemmigt. Eusebius († 340), der ofte taler om Tabor, har ikke et Ord om, at den underfulde Begivenhed skulde være foregaaet der, og Pilegrimen fra Bordeaux (333) skriver saa: »ikke langt fra Himmelfartskirken paa Oliebjerget er et lidet Bjerg, hvor Herren steg op for at bede, og Moses og Elias viste sig der, da han havde Peter og Johannes med sig«. Det er langt rimeligere at søge Forklarelsens Bjerg i en af Hermons Toppe; se under Ba'al-Gad eller Cæsarea Filippi.

5) Nedstyrtningens Bjerg. Luk. 4, 16—30 fortæller, »at Jesus en Sabbat stod op i Synagogen for at forelæse. Alle, som vare i Synagogen, bleve fulde af Vrede over Slutningen af hans Tale og førte ham op paa det Høieste af Bjerget, paa hvilket deres Stad var bygget, for at styrte ham ned«. Stedet maa altsaa søges i Nærheden af Nazaret; men Legenden, som ikke er ældre end Korstogene, henlægger

[1] Denne overdrevne Opgift har vel Arkulf fra Josefus; se strax foran. [2] Adamnan 2, 24. Early Travels S. 9. [3] Matt. 17, 1. Mark. 9, 2.

det til en Klippe, der styrter brat ned mod Jisre'els Slette, henimod ½ geogr. M. Sydvest for Nazaret.

6) Lille Hermon. Inde paa Jisre'els Slette, lige i Syd for Tabor, ligger et Bjerg, som er opimod 1800 Fod høit og kun 24 Fod lavere end Tabor. — Bjerget omtales i Bibelen under Navn af Høien More; det fremgaar af Fortællingen om Gideons Kamp med Midianiterne: »Midianiterne og Amalekiterne og Østens Børn samlede sig sammen; og de droge over (Jordan) og leirede sig i Jisre'els Dal. — Gideon og alt Folket leirede sig ved Kilden Harod; og Midianiternes Leir var nordenfor ham, bortenfor Høien More«[1]. Jisre'els Dal ligger mellem Lille Hermon og Gilboa; og Kilden Harod kan ikke være nogen anden end den rige Kilde, som ligger ved Foden af Gilboa, i Nordvest. 1 Sam. 29, 1 kaldes den »Kilden, som er i Jisre'el«[2], og nu Ain Sjalud. — Hieronymus († 420), som dernæst omtaler Bjerget, kalder det Lille Hermon, hvilket Navn det har beholdt i Reisebeskrivelser. I Landet selv kaldes det Sjebel ed-Dahu efter Byen Dahu opimod Bjergets Top.

7) Gilboa. Paa Jisre'els Slette, lige i Syd for Tabor og Lille Hermon, ligge en Række af Høie, der kaldes Gilboa eller Gilboa Bjerg, og som med sin høieste Top naa op til 2140 Fod. — Gilboa omtales i Bibelen kun i Forbindelse med Sauls sidste Kamp. »Saul og hele Israel leirede sig paa Gilboa«[3]. »Israel leirede sig ved den Kilde, som er i Jisre'el«[4]. — Israeliternes Leir har saaledes strakt sig fra »den Kilde, som er i Iisre'el«, opad Gilboa; det var ved den samme Kilde, at Gideon forhen havde slaaet Leir[5].

Gilboa, der betyder Kildevæld, var vel fra først af Navnet paa »Kilden, som er i Jisre'el«, hvorfra det blev overført paa Bjerget. — I Onomastikon (under Gelboe) skrives, at »der paa Gilboas Bjerge ligger en stor Landsby, som hedder Gelbus«; den kaldes nu Sjelbon. — Gilboa kaldes nu i Landet Sjebel Fukua, efter Byen Fukua paa den sydlige Skraaning.

8) Jisre'els Slette. Galilæas Bjerge skilles fra Samarias Bjerge ved en Slette, som naar fra Middelhavet til Jordans Dalføre. Længden, fra Kaifa til Betsan, er 8 geogr. M., og Breden, fra Sjenin til Tabor, 3½ geogr. M. — Sletten har Held baade mod Middelhavet i Vest, hvor den hænger sammen med Sletten ved Akka[6], og mod Jordans Dalføre i Øst. Alt Vand, som løber mod Vest, samler sig i Bækken Kison, der løber langs Karmel og falder i Middelhavet strax nordenfor Kaifa; mod Øst løbe flere Bække, der falde i Jordan. — Vandskillet ligger ved Byen Jisre'el, Nordvest for Gilboa, 600 Fod over Middelhavet og omkring 1300 Fod over Jordan. Strøget vestenfor Vandskillet er ulige større.

Inde paa Sletten ligge Lille Hermon og Gilboa, og ved dem er det østre Held delt i 3 Dalfører: det nordre mellem Tabor og Lille Hermon, det midtre mellem

[1] Dom. 6, 33. 7, 1. [2] 1 Sam. 29, 1. [3] 1 Sam. 28, 4. [4] 1 Sam. 29, 1. [5] Se Lille Hermon (§ 8. 2. 6). [6] Se Sletten ved Akka (§ 8. 1. 1).

Lille Hermon og Gilboa, og det søndre mellem Gilboa og et Strøg, som endnu ikke er videre kjendt.

Navnet Jisre'els Slette, som senere er blevet gjængs, forekommer ikke i G. T., der ikke kjender noget Navn paa Sletten i dens hele Vidde; det skulde da være 2 Sam. 2, 9, hvor »Jisre'el« snarere synes at betyde Sletten end Byen. Hovedsletten i Vest er en Gang omtalt under Navnet »Dallandet«[1] og to Gange under Navnet »Megiddos Dal«[2] efter Byen Megiddo. Dalføret mellem Lille Hermon og Gilboa kaldtes Jisre'els Dal[3]. — Da det græske Sprog fik Indgang, blev Jisre'el forvansket til Esdrelom[4] og Stradela[5]. Det almindelige Navn paa Sletten blev senere Esdralons Slette lige til Nutiden, da man har optaget den gamle Form »Jisre'el«. Josefus kalder Sletten »den store Slette«[6], hvortil rimeligvis »Jisre'els Dal« ikke er regnet. — Sletten kaldes nu Merdj Ibn Amir ɔ: Amirs Børns Græsgang. Den frugtbare Slette ligger næsten øde, og af de blomstrende Stæder ere nu kun ringe Levninger tilbage.

Jisre'els Slette er Israels gamle Slagmark:

Debora og Barak samlede 10,000 Mand af Naftali og Sebulon paa Tabor, og Sisera, Jabins Hærfører, stillede sig med 900 Jernvogne og alt det Folk, som var med ham, ved Kisons Bæk. Paa Deboras Ord drog Barak ned; hele Siseras Hær faldt for Sværdets Eg; men Sisera selv faldt for en Kvindes Haand, som Debora havde forudsagt. — Debora og Barak sang en herlig Seierssang, der slutter med de Ord: saa skulle dine Fiender, Herre! omkomme; men de, som elske dig, skulle være som Solen, naar den staar op i sin Herlighed[7].

Alle Midianiterne, Amalekiterne og Østens Børn droge over Jordan og leirede sig i Jisre'els Dal. Gideon leirede sig med 32,000 Mand ved Kilden Harod, og Midianiternes Leir var nordenfor ham, bortenfor Høien More, i Dalen. Paa Herrens Bud lod Gideon de øvrige fare og holdt hos sig 300, som Herren havde udvalgt for ham. Han delte dem i 3 Flokke, og hver Mand havde en Basun og en tom Krukke med en Fakkel i; midt om Natten stødte de 3 Flokke i Basunerne, sloge Krukkerne itu, svingede Faklerne og raabte: »Herrens Sværd og Gideons«! Den hele Leir løb omkring og skreg og søgte at bjerge sit Gods, og Herren vendte den Enes Sværd mod den Anden, og det i den hele Leir, og den flyede mod Jordan. Gideon opbød Naftali, Aser og Manasse, og de forfulgte Midianiterne, fangede deres Fyrster Oreb og Se'eb ɔ: Ravn og Ulv, og bragte deres Hoveder til Gideon[8].

Saul samlede al Israel og leirede sig fra den Kilde, som er i Jsre'el, opad Gilboa, medens Filisterne samlede alle sine Leire ved Afek. Ved den nordre Skraaning af Lille Hermon, 1½ geogr. M. fra Jisre'els Kilde, laa og ligger Byen Endor; der boede en Kvinde, som manede Dødninger frem, og til hende gik Saul Aftenen før Slaget

[1] Josv. 17, 16. [2] 2 Krøn. 35, 22. Sak. 12, 11. [3] Josv. 17, 16. Dom. 6, 33. Hos. 1, 5. [4] Judit 1, 8; 4, 6; 7, 3. [5] Itiner. Hierosol. (Pilegrimen fra Bordeaux) Kap. 1. [6] Jos. Krig 3, 3. 1. Hist. 8. 2. 3. [7] Dom. 5, 31. [8] Dom. 6, 33; 7.

— thi Herren var vegen fra ham — kom tilbage samme Nat og stred saa den følgende Dag sin sidste Strid. Filisterne rykkede frem, Israeliterne flyede, Jonatan og Mange med ham laa ihjelslagne paa Gilboa, og Saul var haardt saaret af Bueskytterne; han satte da Sværdet mod Brystet og styrtede sig i det[1].

Om Akabs Seir ved Afek over Benhadad II, Syriens Konge[2] (920—890), se under »Damaskus«.

Neko, Ægyptens Konge, drog 609 mod Eufrat for at maale sig med Nebukadnezar, Babels Konge. Han drog gjennem Palæstina langs Kysten af Middelhavet. Josias drog ud for at stille sig mod ham. Neko sendte Bud til ham og lod sige: »jeg drager jo ikke op mod dig, men mod det Hus, som jeg har Krig med«. Men Josias »vendte ikke sit Ansigt bort fra ham«, og det kom til Slag i Megiddos Dal. Kampen var kun kort. »Neko slog ham, saasnart han saa ham«. Josias blev haardt saaret og døde kort efter i Jerusalem; hele Juda og Jerusalem sørgede over ham[3]. (Se under Megiddo.)

Ogsaa i nyere Tider have fiendtlige Hære stødt sammen paa Jisre'els Slette. 10 April 1799 stod »Slaget ved Tabor«. I hele 6 Timer havde Kleber med 3000 Fodfolk forstaaet at holde sig mod en tyrkisk Hær paa 15000 Fodfolk og 12000 Ryttere, da Napoleon med 3000 Mand kom ned fra Høiderne ved Nazaret. En morderisk Ild jog Tyrkerne paa Flugt, og Døde laa vide om paa Jisre'els Slette.

Bjergene søndenfor Jisre'els Slette ɔ: Efraims Bjerg eller Samarias Bjerge, og Judas Bjergland.

9) Karmel. Langs den sydlige Rand af Jisre'els Slette og Akkas Slette løber en Bjergryg, der ved lave Aase hænger sammen med Samarias Bjerge og ender i et brat Næs, som skyder ud mellem Sletten ved Akka og Saron. Det er det berømte Karmel. Det er det eneste Næs i Palæstina, som er værd at kaldes saa; thi Ras el-Abiad og Ras en-Nakura bør snarere kaldes Odder. — Deraf forklares Jeremias's Udtryk: »som Tabor blandt Bjergene og som Karmel ved Havet«[4]. — Klosteret paa Pynten af Næsset ligger 500 Fod over Havet; 1½ geogr. M. fra Havet, ved Byen Esfia, har Ryggen sin største Høide, 1680 Fod.

Karmel betyder Have; det pranger nu som fordum med duftende Blomster, med Eg og andre vilde Trær paa Ryggen, og med Olietrær og andre Frugttrær paa Siderne; Vinranken dyrkedes i ældre Tider. Derfor blev Karmel hos de hellige Skribenter et Billede paa Rigdom og Skjønhed. Det stilles i Herlighed ved Siden af Saron og Basan[5], af Libanon og Saron[6], af Basan og Gilead[7], og af Tabor[8]. — I Høisangen, hvor den Elskedes Skjønhed skildres, siger Sangeren: »dit Hoved er som Karmel, og dit Hoveds bølgende Haar som Purpuret«[9].

[1] 1 Sam. 28. 29, 1. 31. [2] 1 Kong. 20. [3] 2 Kong. 23, 29. 30. 2 Krøn. 35, 20—24. [4] Jr. 46, 18. [5] Es. 33, 9. [6] Es. 35, 1. 2. [7] Mik. 7, 14. [8] Jr. 46, 18. [9] Høis. 7, 5.

Karmel er fuldt af Huler, dels naturlige, dels gjorte ved Menneskehaand; deres Tal opgives fra 400 til 2000. I disse Huler fandt og finde den Forfulgte og Fredløse sikre Tilflugtssteder, og det er vel dem, som have bragt Amos, naar han forkynder, at Intet skal frelse Israel og Juda fra Herrens straffende Haand, til at udbryde: »skjule de sig paa Karmels Top, skal jeg derfra oplede og hente dem«[1]. — En af Hulerne kaldes »Profeternes Børns Hule« og skal efter Sagnet være den, hvor Obadja skjulte Profeterne for Jesabels Raseri[2].

Karmel er mest berømt ved Elias's Offring. Det havde efter Elias's Ord ikke regnet i tre Aar, og Hungeren var stor i Samaria. Akab var selv dragen ud, for om muligt ved Kilder og Bække at finde Græs for Hestene og Mulæslerne. Elias gik Akab imøde og fik ham til at samle al Israel og Ba'als 450 Profeter til Karmels Bjerg. Elias traadte frem for alt Folket og sagde: »hvorlænge ville I halte til begge Sider? Er Jehova Gud, saa følger ham; er Ba'al Gud, saa følger ham. Jeg er den eneste af Herrens Profeter, som Jesabel ikke har udryddet, og Ba'als Profeter ere 450. Bringer nu to Oxer, saa skulle disse slagte den ene og lægge den ovenpaa Veden uden Ild, og jeg skal gjøre ligesaa med den anden. Vi ville paakalde hver vor Gud, og den Gud, som svarer med Ild, han være Gud!« Alt Folket svarede: »det er ret!« Ba'als Profeter slagtede den ene Oxe og raabte paa sin Gud fra Morgenen til Aftenen, men han svarede dem ikke. Elias sagde: »raaber lidt høiere! Eders Gud kan være falden i Tanker, eller maaske sover han«! Ved Aftenstid istandsatte Elias Herrens nedbrudte Alter og grov en Grøft rundt om det. Og han lagde Veden tilrette, slagtede sin Oxe og lagde den ovenpaa Veden. Og han gjød Vand over Offeret og Veden og fyldte Grøften med Vand. Saa bad han: »Herre! vis nu, at du er Israels Gud, og at jeg er din Tjener«. Da for der Ild ned fra Himmelen og fortærede Offeret og Veden, og Vandet, som var i Grøften, opslikkede den. Da raabte alt Folket: »Jehova er Gud, Jehova er Gud!« Elias sagde: »griber Ba'als Profeter«. Folket gjorde saa, og Elias førte dem ned til Kisons Bæk og dræbte dem der. Elias sagde nu til Akab: »spis og drik; thi jeg hører Lyd af Regnens Sus«. Men Elias gik op paa Karmels Top og bøiede sig mod Jorden og lagde sit Ansigt mellem sine Knær. Og han sagde til sin Dreng: »stig op og sku ud imod Havet«. Drengen steg op, skuede ud og sagde: »der er ikke Noget«. Elias sagde: »vend tilbage 7 Gange«. Den 7de Gang sagde Drengen: »en Sky, saa liden som en Mands Haand, stiger op fra Havet«. »Og det skete i en Haandevending, at Himmelen sortnede til med Skyer og Storm, og der faldt stærk Regn«[3].

Man tænker sig gjerne, at Ofringen foregik paa Toppen af Karmel i Nærheden af Havet, da Elias's Dreng i kort Tid kunde gaa op og skue ud over Havet og bringe Svar. Imidlertid henlægger Sagnet Ofringen til et Sted, som kaldes Moraka eller Offersted, der ligger 2 geogr. M. fra Næsset. Her har Sagnet sikkert Ret. Efter

[1] Am. 9, 3. [2] 1 Kong. 18, 4, hvor 2 Huler nævnes. [3] 1 Kong. 18.

Fortællingen samledes al Israel »til« Karmel; det var først efter Ofringen, at Elias gik »op paa« Karmel. Og Ofringen maatte foregaa paa et Sted, hvorfra der ikke var saa langt til Udsigt over Havet. Der maatte heller ikke være saa langt til Kisons Bæk, hvor Ba'als Profeter bleve slæbte ned og dræbte. Fremdeles: efter tre Aars Tørke var der ved Offerstedet dog Vand nok til at øse over Offeret og Veden og fylde Grøften. Alt dette passer paa Moraka. Det ligger vistnok $1^1/_2$ geogr. M. fra Havet, men 1600 Fod over det, og nogle Minuters Gang fører til en Høide, hvorfra man kan skue ud over Havet. Det ligger vistnok høit over Kison, omkring 1300 Fod, men paa den Skraaning, som vender mod Kison. 200 Fod lavere end Moraka ligger en Kilde, som aldrig udtørrer; dens Vand risler ned til Kison.

Af Fortællingen sees, at Moraka før Ofringen havde været et helligt Sted, da der tales om »Herrens nedbrudte Alter«[1].

Da Elias var optagen til Himlen, gik Elisa til Karmel[2], og han holdt til der, da Kvinden i Sunem hentede ham for at kalde hendes Søn tilbage til Livet[3].

Herodot fortæller, at Kambyses i Buto i Ægypten havde faaet det Orakelsvar, at han skulde dø i Agbatana. Han udlagde Svaret saa, at han i sin Alderdom skulde dø i Agbatana i Medien, medens Oraklet mente Agbatana i Syrien. 522 drog han fra Ægypten hjemad. Underveis fik han den Tidende, at den falske Smerdes havde sat sig paa Tronen. Han vilde skyndsomt rykke til Susa mod Mageren; idet han sprang op paa Hesten, stødte han Dopskoen af Skeden og saarede sig med den blottede Spids i Laaret, netop der, hvor han selv forhen havde saaret Ægypternes Gud Apis. Da han følte sig dødelig saaret, spurgte han om Navnet paa den By, hvor han var. Da han hørte, at det var Agbatana, tænkte han paa Orakelsvaret og udbrød: »her et det, hvor Kambyses, Cyrus's Søn, skal dø«[4]. Plinius skriver: »paa Karmel ligger en By af samme Navn, der fordum hed Acbatana«[5]. — Josefus omtaler en By Ekbatana i Nærheden af Cæsarea[6]. Men ved Cæsarea maa paa dette Sted være ment Cæsarea Filippi ved Hermon, ikke Cæsarea ved Middelhavet. — Da Veien fra Ægypten til Syrien gik over Karmel, er det rimeligt, at Kambyses døde i Acbatana paa Karmel.

Karmel omtales ikke i N. T.

I Middelalderen tjente Karmels Huler til Bolig for talrige Eneboere, der kaldtes Karmeliter. I Midten af 12te Aarh. bleve de samlede til en Munkeorden af en Munk fra Kalabrien; den fik Navn af Karmeliterordenen. Et Kloster og en Kirke bleve byggede 1180. — Efter Freden med Saladin i Jasur ved Jaffa 2. Sept. 1192 laa Rikard Løvehjerte 4 Uger paa Karmel for at bøde paa sin Hilse, der var svækket ved Kampe og Bekymringer. — Klosteret tjente til Sygehus for Napoleons Krigere under Akkas eller Jean d'Acres Beleiring 1799. Napoleon maatte hæve Beleiringen, og, da han

[1] 1 Kong. 18, 30. [2] 2 Kong. 2, 25. [3] 2 Kong. 4, 17—37. [4] Herod. 3, 64. [5] Plin. Hist. Nat. 5, 75. [6] Jos. »Liv« Kap. 11.

over Karmel drog tilbage til Ægypten, kunde han ikke tage de Syge med; de bleve myrdede af Kommandanten i Akka, den grusomme Sjezzar Pasja, som tillige plyndrede Klosteret og Kirken. — 1821, da Grækernes Frihedskamp var begyndt, sprængte Tyrkerne Klosteret og Kirken i Luften. En af Munkene drog fra det ene kristne Land til det andet og tiggede sammen Penge for at bygge et Hospits eller Kloster til at huse Reisende. Omkring 1840 blev Bygningen færdig; den staar yderst paa Næsset, paa det gamle Klosters Grund, over en Hule, som kaldes Elias's Hule. De Reisende kunne ikke noksom rose Munkenes Forekommenhed og det gode Herberge.

Karmel kaldes nu i Landets Sprog Sjebel Mar Elyas ɔ: den hellige Elias's Bjerg. Om det Karmel, hvor Nabal havde sine Hjorde, se under »David i Ørkenen« § 18. 6.

Klosteret paa Karmel.

10) Ebal og Garisim. Omtrent midt i Samaria løbe to Bjerge jævnsides fra Øst mod Vest. Det nordre er Ebal, det søndre er Garisim. Begge styrte i Øst brat ned mod en Slette, Mukna, der i 2 geogr. Mils Længde gaar fra Nord mod Syd, og de minke efterhaanden mod Vest. Mellem disse Bjerge ligger Sikems Dal. Den gaar i Øst ret ud mod Mukna og bugter sig i Vest mod Saron. Der, hvor Sikems Dal munder ud i Mukna, ligge Josefs Grav henimod Ebal og Jakobs Brønd ved Foden af Garisim. Inde i Dalen, ved Foden af Garisim, en halv Times Gang fra Jakobs Brønd og ligesaa langt fra Josefs Grav, ligger Byen Sikem. Sikem ligger 1940 og Jakobs Brønd 1800 Fod over Havet. — Lidt indenfor Jakobs Brønd har Dalen sin mindste Vidde, 300 Fod. Midtveis mellem Jakobs Brønd og Sikem har Dalen sin største Vidde, 1600 Fod, ved Foden af Bjergene. Mellem Bjergenes Top er Vidden 4500 Fod. — Vandskillet ligger lidt østenfor Sikem. Derfra løbe Bække baade mod Øst

og mod Vest[1]. Og Bækkene ere store nok til at vande Dalen. Det største Tilløb kommer fra Garisim, hvorfra en Bæk fosser ned ved Sikem. Garisim har en Høide af 3100 Fod og Ebal af 3300 Fod[2].

Paa Moabs Øde Marker sagde Moses til Folket: »naar du kommer over Jordan, skal du opreise store Stene og skrive paa dem alle Lovens Ord. Og I skulle opreise disse Stene, om hvilke jeg befaler Eder idag, paa Ebals Bjerg. Og du skal der bygge Herren din Gud et Alter. Og 6 Stammer skulle staa paa Garisim for at velsigne, og 6 Stammer skulle staa paa Ebal for at forbande. Og Leviterne skulle tage tilorde og sige med høi Røst: »forbandet være den Mand, som gjør et udskaaret eller støbt Billede o. s. v.; og alt Folket skal sige: Amen«[3]! — Mærkeligt nok er Velsignelsen her udeladt. Dens Indhold er givet 5 Mos. 11 13—25; 28, 1—14.

Efter Mose Bud opreiste Josva paa Ebal et Alter og skrev paa Stenene der en Afskrift af Mose Lov. Saa stillede han 6 Stammer henimod eller opad Garisims Bjerg og 6 Stammer henimod eller opad Ebals Bjerg. Midt i Dalen stode Præsterne og Leviterne med Pagtens Ark og læste op Lovens Velsignelse, idet de vendte sig mod Garisim, og Lovens Forbandelse, idet de vendte sig mod Ebal, og hele Folket sagde: Amen[4]!

Ebal er siden ikke nævnt i Bibelen. — Garisim er i G. T. nævnt endnu engang: det var fra en Pynt af Garisim, at Jotam fortalte sin vakre Fabel[5]. — I N. T. er Garisim ikke nævnt ved Navn; men den samaritanske Kvinde, med hvem Jesus talte ved Jakobs Brønd, pegede paa Garisim med de Ord: »vore Fædre have tilbedet paa dette Bjerg, og I sige, at Jerusalem er det Sted, hvor man bør tilbede«. Jesus svarede hende: »Kvinde! tro mig, at den Time kommer, da I hverken paa dette Bjerg, ei heller i Jerusalem skulle tilbede Faderen«[6].

Der er i Jødernes Historie Intet, som peger paa, at Garisim skulde være holdt for helligere end Ebal. Vistnok blev Velsignelsen oplæst mod Garisim og Forbandelsen mod Ebal; men saa var igjen et Alter blevet reist paa Ebal og Loven skreven paa Stenene der. — Folket synes vistnok at have seet op til Sikem som en Helligdom; men saa valgte igjen Sikemiterne Ebal til Gravsted; thi de Grave, som ligeoverfor Sikem ere udhugne i Ebal, ere uden Tvivl de gamle Sikemiters Gravsteder.

Anderledes lyder Samaritanernes Dom. Da Jøderne, efter Hjemkomsten fra Babel, havde lagt Grunden til et nyt Tempel paa Moria, vilde Samaritanerne bygge sammen med dem. Da de bleve afviste, byggede de sig et eget Tempel paa Garisim, og Garisim skulde nu gjøres til Verdens helligste Sted. Det Bjerg i Morias Land, hvor Abraham skulde ofre Isak[7], blev Garisim. Lus, hvor Jakob i Drømme saa Himmelstigen, og som han kaldte Betel eller Guds Hus[8], laa paa Garisim. Det var paa Ga-

[1] Se Kilderne ved Sikem. § 11. 5. [2] Recovery of Jerusal., Kartet over Sikems Dal. [3] 5 Mos. 27; sammenlign 5 Mos. 11, 13—29. [4] Josv. 8, 30—35. [5] Dom. 9, 7—20. [6] Joh. 4, 20. 21. [7] 1 Mos. 22, 2. Se under »Moria«. [8] 1 Mos. 28, 10—19.

risim og ikke paa Ebal, at Josva efter Mose Bud skrev Loven paa Stene og byggede et Alter; Samaritanerne have nemlig i sin Text 5 Mos. 27, 4 og Josv. 8, 30 »Garisim« for »Ebal« og paastaa, at Jøderne have forvansket Texten.

Garisims Historie fra den Tid, da Samaritanerne traadte op, er saa indflettet i Sikems Historie, at den bedst fortælles under »Sikem«.

1863, i April, vare vi oppe paa Garisim. Vi havde til Fører en 18aarig Sikemit, der havde gaaet tre Aar i den protestantiske Skole i Jerusalem, og som nu var Under-

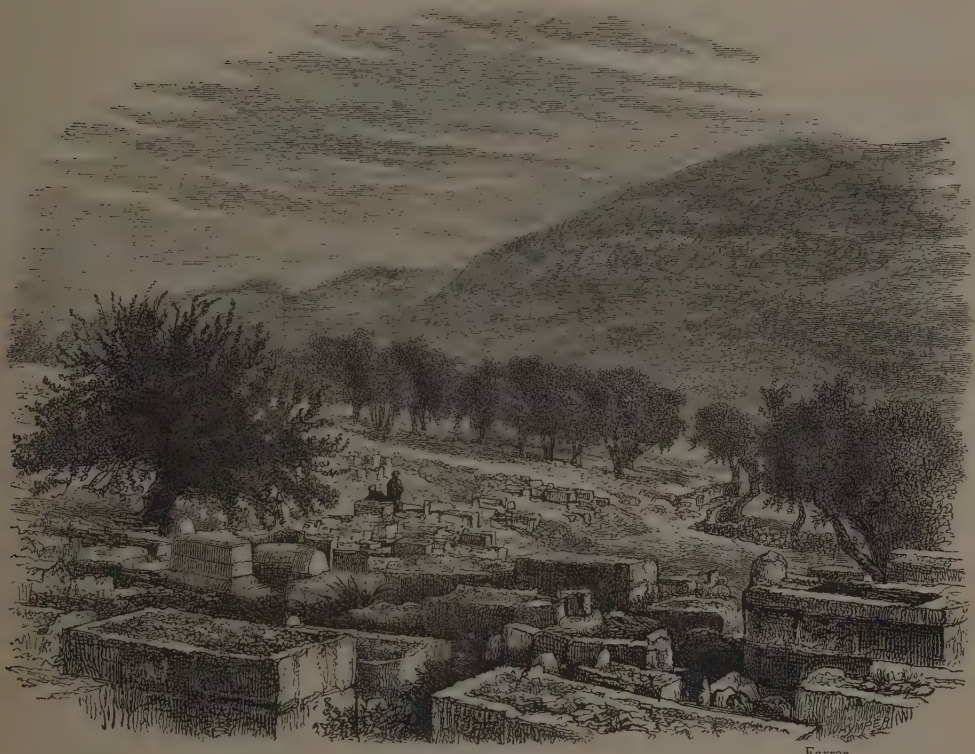

Grave ved Ebal.

lærer ved den protestantiske Skole i Sikem. — Vi gik ud fra vore Telte ved Sikem og stege op gjennem et trangt Dalføre, som havde Vand nok til at drive et Par Møller og til at give Trær og Planter en velsignet Trivsel. — Længere oppe blev Bjerget træløst; men Jordflekker, som paa de fleste Steder maatte støttes ved Stenvolde, bare ret frodig Hvede næsten lige op til Høiden. — Efter omtrent 20 Minuters Gang vare vi oppe paa Høiden, som danner en ret jævn Flade, der skraaner opad mod Øst. Efter 20 Minuters Gang mod Øst kom vi til Samaritanernes Offersted. Her,

ikke paa Ebal, var det, efter Samaritanernes Paastand, at Josva byggede et Alter og skrev paa nogle store Stene, som endnu ligge der, Lovens Ord. Samaritanerne drage hvert Aar derop for at holde Paaske efter gammel Vis; de flytte da derop, Mænd, Kvinder og Børn, og bo i Telte i 7 Dage; de have med sig »Lam uden Lyde, slagte dem mellem »begge Aftener« (ɔ: i Tusmørket), stege dem ved Ild og æde dem i Hast, med Lænderne omgjordede, med Sko paa Fødderne og med Stav i Haanden«[1]. — Offerstedet ligger under en Bakke, hvis Top rimeligvis er det høieste Punkt af Garisim.

Efter 10 Minuters Gang fra Offerstedet kom vi til vidtløftige Levninger af en By, som strakte sig lige henimod Bjergets Pynt. Samaritanerne sige, at det er Levninger af Lus eller Betel, hvor Jakob i Drømme saa Himmelstigen. Paa Pynten, hvor Bjerget styrter, omtrent 1000 Fod, brat ned mod Jakobs Brønd, sees store Rester af den Kirke, som Justinian byggede 529. Kirken blev bygget paa Tomten af Samaritanernes Tempel, hvis Allerhelligste var bygget over det Sted, hvor Abraham var ifærd med at ofre Isak. (Se Sikem Nr. 16 og Nr. 19.) Dette Sted er nu Samaritanernes Kibla, og følgelig vende de sig altid mod det under Bønnen, ligesom Jøderne mod Jerusalem og Muhammedanerne mod Mekka. — I et Hjørne af Tomten er reist en Kuppel, der hvælver sig over en muhammedansk Helgens Grav. — Fra Pynten saa vi i Nordost Hermon; lige i Nord stængtes Synet ved Ebal; nedenunder, mod Øst, strakte sig Muknas frugtbare Slette; ved Bjergets Fod saa vi den hvide Hvælving over Jakobs Brønd, ligesom vi fra den havde seet den hvide Hvælving over den muhammedanske Helgens Grav. Da Samaritanernes Tempel laa paa Pynten, maa det have været synbart fra Brønden, og maaske have endnu, da den samaritanske Kvinde pegede derop, Levninger af det været synbare fra den.

Vi stege nedad Bjerget gjennem et lidet Dalføre, hvor der var Agerflekker nok, men ikke et Træ før nederst, ved Sikems Dal. — Sikem var ikke langt borte mod Vest, og efter tre Timers Vandring vare vi igjen ved vore Telte.

Faa Reisende have været oppe paa Ebal, som derfor er langt mindre kjendt end Garisim. En af disse faa skriver: »efter at have naaet Høiden, vandrede jeg henimod en Fjerding bortover en ujævn Slette uden at møde et Liv. Der var Mærker efter gamle Boliger, men ikke, som paa Garisim, Levninger, der vidnede om en større Fortid«. — Kaptein Andersen var paa Høiden, 1200 Fod over Dalen; Høiden er klippefuld og nøgen. Paa Hovedtoppen findes ingen Bygning uden en firkantet Indhegning med meget tykke, raa Mure[2]. — Ebal skal have ligesaa megen dyrkbar Jord som Garisim. — Ogsaa paa Ebal er en muhammedansk Helgen begraven, saa at det vist i Muhammedanernes Øine er ligesaa helligt som Garisim. — Da Velsignelsen blev oplæst mod Garisim og Forbandelsen mod Ebal, har det gaaet og gjældt som givet, at Garisim var frugtbart og Ebal ufrugtbart. Saaledes skriver Benjamin fra Tudela

[1] 2 Mos. 12, 5—11. [2] Recovery of Jerusal. S. 464—65.

(1173): »paa Garisim findes Vandspring og Frugthaver, men Ebal er tørt som Sten og Bjerg«. Endnu 1860 skriver von Raumer: »Ebal, paa Nordsiden af Dalen, er nøgent og brat, Garisim, paa Syd- og Vestsiden af Dalen, er grønt og dækket af Haver, der hæve sig, den ene over den anden«[1]. — Sandheden er, at begge Bjerge nede fra Dalen vise sig lige nøgne og ufrugtbare. Ebal har snarere et livligere Udseende; thi store Strøg af Dalbunden og et Stykke opad Bjerget ere dækkede af den altid grønne, piggede Plante, som kaldes Kaktus[2]. Den eneste Undtagelse til Fordel for Garisim er det trange Dalføre, gjennem hvilket vi fra Sikem stege opad Bjerget. Sikems Haver bugne vistnok af en overvættes Fylde, men ligge som i en Gryde ved Bjergets Fod, ikke opad dets Side.

Sluttelig tilføies, at Bjerget Zalmon, som nævnes Dom. 9, 48, efter Sammenhængen ikke kan søges langt fra Sikem; da ingen andre Bjerge ligge i Nærheden, maa et Strøg af Garisim eller Ebal have været kaldt saaledes.

11) Oliebjerget, lige i Øst for Jerusalem, fra hvilket det er skilt ved Kedrons Dal. Det er en Fjeldkam, som skraaner brat ned mod Kedron i Vest og Syd og lidt mere langstrakt mod Jerikos Slette i Øst. I Nord støder Kammen til en Aas, som Josefus kalder Skopus[3]. Fjeldkammen har tre Toppe: Forargelsens Bjerg i Syd, Himmelfartsbjerget i Midten og Viri Galilæi i Nord. — Nogle opstille Profeternes Grave som en fjerde Top; det bør dog snarere regnes som en Del af Himmelfartsbjerget; det træder for lidet frem til at regnes for en fjerde Top. — Forargelsens Bjerg er det laveste. Det er skilt fra Himmelfartsbjerget ved et Skar, i hvilket Hovedveien gaar mellem Jerusalem og Betania. Da det ved Skaret er skilt fra Hovedmassen, regnes det ikke altid med til Oliebjerget. — Himmelfartsbjerget er den høieste af Toppene. Over det gaar en brattere Vei eller rettere Sti fra Jerusalem til Betania. — Viri Galilæi ligger 1350 Fod i Nord for Himmelfartsbjerget, for hvilket det kun viger lidt i Høide. I en Fordybning mellem det og Skopus gaar en tredie og længste Vei fra Jerusalem til Betania.

Himmelfartskirken ligger 150 Fod over Kasr Jalud eller Kalat Jalud (ɔ: Goliats Borg) paa Sions nordre Top, 200 over Davids Grav paa Sions søndre Top, 300 over Moria, 450 over Getsemane, 700 over En-Rogel, 2650 over Middelhavet, 3930 over det Døde Hav.

Fra Himmelfartskirken har man den vakreste Udsigt over Jerusalem. Kirken ligger ikke ganske paa det høieste Punkt, og man maa derfor stige op i en Minaret lige ved for at se Jordans Dalføre. Det høieste Punkt ligger et kort Stykke østenfor, og derfra har man en Udsigt, som er ret vakker og ved sine Minder den mest gribende paa Jorden: mod Øst har man Jordans dybe Dalføre og øiner Jordan som en smal blaa Stribe og omkring 3 geogr. M. af det Døde Havs mørkblaa Vande; mod Vest

[1] Raumer Pal. 4 Aufl. S. 42. [2] Den bruges i Palæstina mest til Gjærder og til Ved. [3] Jos. Krig 5. 2. 3.

ser man Kedrons Dal og har den Hellige Stad bredt ud foran sig; nærmest har man Moria med Omars Moske eller Kuppelen over Sakra i Midten.

Oliebjerget nævnes første Gang[1] ved Davids Flugt for Absalon: »hele Landet græd med høi Røst, og Kongen gik over Kedrons Bæk, og alt Folket gik over henad Veien til Ørkenen. Og David gik opad Opgangen til Oliebjerget; grædende gik han og barfodet og med tilhyllet Hoved, og alt Folket gik grædende op. Og David kom til Toppen, hvor han vilde tilbede Gud«[2]. — David bad paa Toppen, hvorfra han

Efter van de Velde og Sauley.

kunde sende sit sidste Blik over til Jerusalem. Maaske har Toppen desuden fra gammel Tid været holdt hellig. — Salomo byggede en Høi eller et Alter for Kamos, Moabs vederstyggelige Afgud, og for Molok, Ammons vederstyggelige Afgud, paa det Bjerg, som er ligeoverfor Jerusalem[3]. — Ved »Bjerget ligeoverfor Jerusalem« menes Oliebjerget, og, da saadanne Altere gjerne reistes paa de høieste Steder, have Salomos Afgudsaltere rimeligvis været reiste paa »Toppen«, som allerede var bleven hellig ved Davids Bøn, om ikke før. Imidlertid henlægger Sagnet Salomos Afgudsaltere til den

[1] Efter Legenden var det Olieblad, som Duen vendte tilbage med til Noa i Arken, plukket paa Oliebjerget. [2] Sam. 15, 23. 30. 32. [3] 1 Kong. 11, 7.

søndre, lavere Høi, som af den Grund har faaet Navn af Forargelsens Bjerg. Den er ufrugtbar og, ialfald nu, træløs; det var ikke paa saadanne Steder, at Altere reistes. — Salomos Altere bleve staaende, lige indtil Josias († 609) ødelagde dem[1].

Ezekiel ser i et Syn Herrens Herlighed staa paa Bjerget, som er østenfor Staden[2].

Sakarias ser i et Syn Herrens Herlighed staa paa Oliebjerget til Strid mod de Hedningefolk, som havde bortført hans Folk[3].

Omkring 444 lod Esras udraabe i alle Stæder og i Jerusalem: »gaar ud til Bjerget og bringer ind Løv af Olietrær og Løv af vilde Olietræer og Løv af Myrter og Løv af Palmer og Løv af løvrige Træer for at gjøre Løvhytter, som skrevet er[4]. Hele Forsamlingen, de, som vare komne tilbage fra Fangenskabet, gjorde Løvhytter og boede i Løvhytterne; det havde Israels Børn ikke gjort siden Josvas Dage«[5]. — Ved »Bjerget«[6] menes Oliebjerget. Medens Landet var tyndt befolket, under og i de første Tider efter den babyloniske Landflygtighed, var Oliebjerget blevet tæt overgroet med Trær, saa at i Esras's og Nehemias's Dage kunde Løvsalernes Høitid holdes paa den Maade, som Moses havde foreskrevet; det havde Israels Børn ikke gjort siden Josvas Dage, rimeligvis af Mangel paa Trær til Løvhytter for den tætte Befolkning; de have vel brugt, ligesom de senere vel brugte, Telte, som de pyntede med Løv; det tør sluttes deraf, at Løvsalernes Høitid blev kaldt »Teltenes Reisning«[7].

I Evangelierne omtales Oliebjerget 11 og i Aps. Gjr. 1 Gang[8]. — Det stod paa Kristi Tid tæt med Trær; derpaa tyde Navnene: Getsemane eller Olieperse, Betfage eller Figenhus og Betania eller Daddelhus. — Da Jesus Palmesøndag holdt sit Indtog, hug Folket, som fulgte ham fra Betania og Betfage, Grene af Træerne og bredte dem paa Veien[9], og Folk fra Jerusalem toge Palmegrene og kom ham imøde[10]. Man kunde af Fortællingen slutte, at Palmer ikke dengang havde staaet paa Oliebjerget, da kun de, som kom fra Jerusalem, siges at have »taget Palmegrene«, og denne Slutning styrkes af følgende: i Øst mellem Jerusalem og Kedron laa en Fæstning eller Forstad, som hed Kafenata[11]. Sepp fortæller efter Rabbinerne, at den havde sit Navn efter Palmer, som kom Staden nær paa 25 Skridt Grenene brugtes paa Løvsalernes Høitid[12]. — Imidlertid fortæller Plinius, at Jerusalem var rigt paa Palmelunde[13], og rimeligt er det, at nogle af dem have staaet paa Oliebjerget.

Nu staar en Olivenlund i en Grop ved Kedron nordenfor Josafats Dal, og enkelte Olietrær og andre Trær, dog ingen Palmer, staa hist og her opad Bjerget. — I Getsemane staa 8 Olietræer, som have alle Mærker paa en høi Alder, men som dog ikke have kunnet staa der, da Jesus stred haardt med Døden. (Se Getsemane under Jerusalem, Nr. 26. 13.)

[1] 2 Kong. 23, 13. 14. [2] Ez. 11, 23. [3] Sak. 14, 3. 4. [4] 3 Mos. 23, 40—43. [5] Neh. 8, 13. 15. 17. [6] Den ny Bibeloversættelse har »Bjergene« ɔ: de Bjerge, som laa hver Stad nærmest. [7] Joh. 7, 2. Jos. Hist. 3. 10. 4. [8] Aps. Gjr. 1, 12. [9] Matt. 21, 8. Mark. 11, 8. [10] Joh. 12, 12. 13. [11] 1 Makk. 12, 37. [12] Sepp Jerus. 1, 570. [13] Plin. Hist. Nat. 5, 73.

Oliebjerget er rigt paa Minder fra den hellige Historie. Getsemane og andre Minder nede i Josafats Dal have sin rette Plads under Jerusalem; her skulle andre Minder, som ligge høiere oppe, blive omtalte.

a) Stedet, hvor Jesus græd over Jerusalem.

Palmesøndag gik Jesus fra Betania[1], og, da han var kommen ligeud for Betfage[2], lod han to Disiple hente derfra en Aseninde med dens unge Fole, og han steg op paa den sidste[3]. Da han var kommen nær til Nedgangen af Oliebjerget, begyndte Skaren, som fulgte ham fra Betania, at raabe: »velsignet være Kongen, som kommer i Herrens Navn«[4]! Og, da han kom nær til og saa Staden, græd han over den[5]. — Jesus har efter al Rimelighed til sit Indtog ikke valgt den bratte Sti over Himmelfartsbjerget, men den jævnere Hovedvei gjennem Skaret mellem Himmelfartsbjerget og Forargelsens Bjerg. — I Aabningen af Skaret, 10 Minuters Gang eller Ridt fra Betania, fik han første Syn af Staden: han saa der den søndre Top af Sion, og, som han red videre, mere og mere af Staden, indtil han havde hele Moria med Templet for sig; da har han vel standset og grædt over den. Der har han maaske ogsaa mødt den store Mængde, som fra Jerusalem kom ham imøde med Palmegrene og raabte: Hosianna[6]!

Sagnet har henlagt Stedet, hvor Jesus græd, til en liden Høi midtveis mellem Himmelfartsbjerget og Getsemane. Denne Beliggenhed staar i Strid med Luk. 19, 41, selv om man gaar ud fra, at Jesu Indtog gik over Himmelfartsbjerget; thi da havde han faaet første Syn af hele Staden paa Toppen, ikke langt nede paa Bjergets Side.

b) Profeternes Grave.

Saa kaldes vidtløftige, underjordiske Gravkamre, som ere udhugne i Høien af samme Navn paa den sydlige Skraaning af Himmelfartsbjerget. Man ved ikke, naar Gravene ere udhugne, og kjender heller ikke deres følgende Historie. Man har hverken fundet Ligkister eller Lig i dem. — Josefus fortæller, at den Vold, som Titus opkastede rundt om Jerusalem, gik over Oliebjerget til Klippen Peristereon eller Dueslag[7]. Romernes Grave havde en vis Lighed med Dueslag, og af ældre kristne Forfattere kaldes de Kolumbarier eller Dueslag. Da Profeternes Grave, skjønt i langt ringere Grad, have en vis Lighed med Dueslag, har man troet, at Josefus af den Grund har givet Høien Navn af Peristereon. — Naar eller hvorfor Gravkamrene fik Navn af Profeternes Grave, ved man ikke. Maaske har den, som gav dem dette Navn, troet, at Jesus sigtede til dem med de Ord: »I bygge Profeternes Grave«[8].

[1] Joh. 12, 1. 12. [2] Se Kartet over »Oliebjerget og dets Omgivelser«. [3] Matt. 21, 1—3. Mark. 11, 1—7. Luk. 19, 29—35. Joh. 12, 14. [4] Luk. 19, 37. 38. [5] Luk. 19, 41. [6] Joh. 12, 12. 13. [7] Jos. Krig. 5, 12. 2. [8] Matt. 23, 29.

c) Himmelfartskirken.

Den blev bygget af Keiserinde Helena, der 326 besøgte det Hellige Land. Den var færdig 333, da Pilegrimen fra Bordeaux var i Jerusalem. Det var en pragtfuld, ottekantet Bygning med en Kuppel, som var uden Tag for derved at minde om, at Jesus var opfaren til Himlen. — Kirken er flere Gange bleven ødelagt, men altid opbygget igjen paa den gamle Tomt. Efter Ødelæggelsen 1187 blev den nuværende Bygning opført. Det er en uanselig ottekantet Bygning med en lukket Kuppel. Den er i Muhammedanernes Eie; men de Kristne have Lov til at holde Gudstjeneste i den hver Himmelfartsdag. — Midt i Kirken stikker et Stykke af det nøgne Bjerg op, og i det sees et Spor som af et Fodblad. Den fromme Godtroenhed holder det for Aftryk af Jesu Fod, da den sidste Gang rørte ved Jorden. — Lignende Aftryk vises ogsaa andre Steder; det Bedrag, som kaldes det fromme, har ved saadanne Kunster villet styrke Troen paa, at et Sagn eller et Sted var ægte.

De 11 Apostle havde været Vidner til Jesu Himmelfart. Stedet, hvor han var opfaren, maatte saaledes være vel kjendt af de Kristne i Jerusalem, og man skulde tro, at Mindet om Stedet for en saadan Begivenhed ikke let skulde gaa tabt. Eusebius († 340) fortæller, at de Kristne, som fra alle Kanter droge til Jerusalem, forrettede sin Andagt paa Oliebjerget, paa det Sted, hvor Herren gav Apostlene sin sidste Befaling og derpaa opfor til Himmelen. Og Keiserinde Helena lod en Kirke opføre paa Toppen af Oliebjerget som det Sted, hvorfra Herren var opfaren.

Det maa saaledes indrømmes, at Sagnet taler for Stedets Ægthed. Og dog maa utvivlsomt Stedet holdes for uægte, da Sagnet staar i Strid med Luk. 24, 50. 51, der lyder saa: »men han førte dem ud henimod Betania, og han opløftede sine Hænder og velsignede dem. Og det skede, da han velsignede dem, skiltes han fra dem og for op til Himmelen«. — Det er heraf klart, at Jesus opfor fra et Sted i Nærheden af Betania; Betania ligger i ret Linie 3600 Fod fra Himmelfartskirken; det kan hverken sees fra Oliebjergets Top eller fra Jerusalem. — Man har troet at finde en Støtte for Sagnet i Aps. Gjr. 1, 12, hvor Lukas skriver: »da vendte de (11 Apostle) om til Jerusalem fra det Bjerg, som kaldes Oliebjerget, hvilket er nær ved Jerusalem, en Sabbatsreise (ɔ: 2000 Alen) derfra[1]. Men her nævnes ikke Stedet for Himmelfarten; Lukas har i sit Ev. fortalt, at den gik for sig i Nærheden af Betania; her fortæller han, at Apostlene efter den vendte tilbage til Jerusalem; naar han lægger til »fra Oliebjerget, som (ɔ: hvis Toppe) ligger en Sabbatsreise derfra«, da er det skeet til Oplysning for Fremmede, som ikke kjendte Oliebjergets og Betanias Beliggenhed. — Oliebjerget strakte sig lige til Betania, hvilket kan sees af Mark. 11, 1: »da de kom nær til Jerusalem, til Betfage og Betania ved Oliebjerget«.

[1] Himmelfartskirken ligger i ret Linie 2570 Fod fra Stefansporten; Veien er 2870 Fod lang; efter Plan of the Town and Environs of Jerusalem by van de Velde. 1858.

Det er i sig selv rimeligere, at Jesus valgte et afsides Sted ved Betania og ikke et saa synbart Sted som Oliebjergets Top for sin Himmelfart. Men senere henlagde man Stedet netop til Toppen som et Sted, der var synbart fra alle Kanter. Himmelfartskirken ligger paa det mest iøinefaldende og vakreste Punkt i hele Omegnen af Jerusalem.

d) Viri Galilæi.

Toppen har sit Navn af Sagnet om, at det var paa den, at Englene strax efter Himmelfarten sagde til de 11 Apostle: »I Mænd fra Galilæa! hvorfor staa I her og stirre mod Himmelen«[1]? — At Sagnet er uægte, er klart, da Englene talte til Apostlene paa selve Stedet for Himmelfarten. Sagnet er heller ikke gammelt. Willibald, i 8de Aarhundrede, fortæller, at to Søiler inde i Himmelfartskirken mærkede Stedet, hvor Englene havde talt til Apostlene. — Toppen kaldtes først »Galilæa«, maaske fordi Galilæerne holdt til paa den, naar de paa Høitiderne vare i Jerusalem. Paa Grund af dette Navn blev Toppen ogsaa holdt for det Galilæa, hvor Jesus indstiftede Daaben[2].

Oliebjerget kaldes nu Sjebel es-Zeitun ɔ: Oliebjerget, og Sjebel et-Tur.

12) Det Onde Raads Bjerg, i Syd for Sion, paa den anden Side af Hinnoms Dal. Det har sit Navn af Sagnet om, at Kajafas der havde et Landsted, »hvor Ypperstepræsterne og de Skriftkloge og Folkets Ældste kom sammen og lagde Raad op om at dræbe Jesus«[3]. Sagnet opstod i 14de Aarh. — Skjønt Bjerget ligger saa lige indpaa Jerusalem, omtales det kun 2 Gange, uden eget Navn, som »det Bjerg, der ligger lige for Hinnoms Dal i Vest og ved Enden af Refaims Dal i Nord«. Over Toppen gik Grænsen mellem Juda og Benjamin[4].

13) Kvarantana, Fristelsens Bjerg. Vestenfor Jeriko hæver sig det nordlige Strøg af Juda Ørken, der dannes af Bjerge, som styrte brat ned mod Jerikos Slette. Fra Elisas Kilde ser man i Nordvest et Bjerg, som hæver sig 1500 Fod over Sletten og rager op over de andre Bjerge i Ørkenen, saavidt Synet naar. En Sti, der gaar ud fra Elisas Kilde, fører derop. Stien, der i lange Tider har faaet skjøtte sig selv, er nu farlig, og mere end En skal have tabt Ligevægten og styrtet ned i Kløfterne langs Stien. — Bjergets østre Side er fuld af Huler, som ere udhugne af kristne Eneboere, og Bjergets Top bærer Levninger af en vakker Kirke.

Kvarantana betyder en Tid af 40 Dage. Dette Navn har Bjerget faaet, fordi det efter Sagnet var der, at Jesus fastede i 40 Dage og blev saa fristet af Djævelen. — Evangelisterne fortælle, at Jesus efter Daaben blev af Aanden ført ud i Ørkenen for at fristes af Djævelen[5]. Ørkenen er ikke nævnt ved Navn og er heller ikke paa anden Maade nærmere udpeget uden ved det Træk hos Markus, at »Jesus var blandt Dyrene«. Der kan dog vel ikke være Tvivl om, at ved Ørkenen menes Juda store

[1] Aps. Gjr. 1, 11. [2] Matt 28, 16. Reland 338. Ricoldus 4, 61. Odoricus 48, 4. [3] Matt. 26, 3. 4. [4] Josv. 15, 8; 18, 16. [5] Matt. 4, 1. Mark. 1, 12. Luk. 4, 1.

Ørken, som fortrinsvis kaldes Ørkenen[1]. Og Kvarantana frembyder sig ved sin Nærhed ved Jordan, hvor Jesus netop var døbt, ved sit Øde og sin Vildhed som det rimeligste Sted for Fristelsen. Imidlertid gaar Sagnet om, at det var Fristelsens Bjerg ikke langt tilbage i Tiden. Sæwulf, 1103, er den første, der omtaler Bjerget som Stedet for Jesu Fristelse[2], og Theotonius, 1112, er den første, som kalder Bjerget Kvarantana. Hverken Sagnet eller Navnet synes saaledes at være ældre end Korstogene. Ved de Tider nedsatte Eneboerne sig der, og, efter de talrige Huler at dømme,

Farrar.

Kvarantana.

i ikke ringe Mængde. Nu har Bjerget længe været uden faste Indbyggere; i Fastetiden drage hvert Aar 3 eller 4 Munke fra det abyssiniske Kloster i Jerusalem derhen og friste i den Tid Livet bare med de Urter, som de finde.

Kvarantana kaldes af Araberne Sjebel Kuruntel, en Forvanskning af Kvarantana.

14) Refaims eller Kjæmpernes Dal. Den kan have sit Navn af, at Refaiterne[3] eller Kjæmperne maaske engang have boet der. Dalen hørte til Juda og laa paa Grænsen af Benjamin i Nærheden af Hinnoms Dal[4]. — Medens David som Flygt-

[1] Se Juda Ørken § 18, 1. 5. [2] Early Travels S. 45. [3] § 3, 5. [4] Josv. 15, 8; 18, 16.

ning holdt til i »Fæstningen«[1], laa Filisterne i Leir i Refaims Dal, og deres Forposter stode i Betlehem. Og David fik Lyst og sagde: »hvem skaffer mig Vand at drikke af Betlehems Brønd, som er ved Porten?« Da brøde hans tre ypperste Kjæmper ind i Filisternes Leir, øste Vand op af Betlehems Brønd, som er ved Porten, bare det bort og bragte det til David; men han vilde ikke drikke det og udøste det for Herren. Og han sagde: »langt være det fra mig, Herre! at gjøre dette! Mon jeg skulde drikke disse Mænds Blod, som gik afsted med Fare for sit Liv!' Og han vilde ikke drikke det«[2]. — Da Filisterne hørte, at David var salvet til Konge over hele Israel, droge de op og udbredte sig i Refaims Dal. David drog op imod dem fra »Fæstningen«, slog dem og sagde: »Gud har brudt igjennem mine Fiender for mit Ansigt, ligesom Vande bryde igjennem«. Derfor kaldte man Stedets Navn Ba'al-Perazim ɔ: Gjennembrudssted. Filisterne maatte lade sine Afgudsbilleder efter sig, og David brændte dem op. — Filisterne droge endnu engang op og udbredte sig i Refaims Dal. David slog dem atter; »thi Herren var udgangen for hans Ansigt til at slaa Filisternes Leir. Og Davids Navn kom ud i alle Landene; og Herren lod Frygt for ham komme ud over alle Hedninger«[3].

Efter Bibelens Fortælling maa Refaims Dal ligge i Nærheden baade af Jerusalem og af Betlehem. Siden 16de Aarhundrede har man givet dette Navn til den frugtbare, træløse Slette, som breder sig ud lige søndenfor Jerusalem, hvorfra den skilles ved Hinnoms Dal. Veien til Betlehem gaar over Sletten, der skraaner langsomt opad til Mar Elias eller den hellige Elias's Kloster paa en Aas, som danner Vandskillet mellem Jerusalem og Betlehem. Elias's Kloster ligger 12000 Fod fra begge Byer. — Beliggenheden passer, men ikke Beskaffenheden; thi Strøget er en Slette og ingenlunde en Dal. Imidlertid kalde Araberne den el-Buka eller Dalen. — Josefus kan have ment el-Buka, naar han skriver, at Kjæmpernes Dal laa ikke langt fra Jerusalem[4]. — Derimod lægger Onomastikon den i Benjamin, nordenfor Jerusalem. — Tobler tror at have fundet Refaims Dal i et Dalføre vestenfor Jerusalem, hvor det hellige Kors's Kloster nu ligger[5]. Det er dog for langt borte fra Betlehem.

15) Terebintedalen. Her var det, at David fældede Goliat »Filisterne samlede sine Leire til Strid, og de samlede sig i Soko, som hører til Juda, og de sloge Leir mellem Soko og Aseka. Og Saul og Israels Mænd samledes og leirede sig i Terebintedalen. Og Filisterne stode ved Bjerget paa den ene Side, og Israeliterne stode ved Bjerget paa den anden Side, og Dalen var imellem dem«[6]. Soko og Aseka laa i Sefela[7] paa Grænsen af Judas Bjergland. Beliggenheden af Terebintedalen er saaledes sikker nok. Den havde sit Navn efter Terebinter, som endnu trives godt der. Robinson saa sammesteds den største Terebinte, han fik se i hele Palæstina. Terebinte-

[1] Denne Fæstning eller Skanse nævnes ogsaa 1 Sam. 22, 4. 5; 2 Sam. 5, 17; Refaims Dal maa have ligget mellem den og Betlehem. [2] 2 Sam. 23, 13—17. [3] 2 Sam. 5, 17—25. 1 Krøn. 14, 8—17. [4] Jos. Hist. 7, 4. 1. [5] Tobler Jerusal. 2, 409. [6] 1 Sam. 17, 1—3. [7] Josv. 15, 35.

dalen kaldes nu Vadi es-Sumt eller Akaciedalen efter Akacier, som ogsaa trives der[1]. — Sagnet henlægger Terebintedalen til et Dalføre, der ½ geogr. M. vestenfor Jerusalem krydses af Jaffaveien; det ligger 6 Timers Gang fra Soko og Aseka.

16) Bet-Hakkerem, Herodion, Herodium, Frankerbjerget, el-Fureidis. 1½ geogr. M. (60 Stadier) i Syd for Jerusalem og henimod 1 geogr. M. i Sydost for Betlehem ligger et enligt Bjerg, der ser ud som en kappet Kegle og er synbart fra mange Hold, f. Ex. fra Oliebjerget. Det hæver sig 400 Fod over Landet omkring, som ligger i en Høide af 2200 Fod. Toppen, der er rund som en Ring, har et Omfang af 750 Fod; den er omgiven med Levninger af en Mur af store, hugne Stene og har Levninger af 4 Taarne, der vende mod de 4 Verdenshjørner. Ved Bjergets Fod ser man Volde, som dog snarere ere opkastede for at danne en Flade, der kan bære Træer eller Korn, end som Fæstningsværker.

Nehemias nævner Øversten for Bet-Hakkerems Strøg[2], og Jeremias nævner en By eller et Bjerg, Bet-Hakkerem, hvis Beliggenhed passer paa Frankerbjerget. Jeremias skriver nemlig: »I Børn af Benjamin! flyr fra Jerusalem, støder i Trompeter i Tekoa og lader en Røgstøtte stige op over Bet-Hakkerem; thi Ulykke kommer fra Norden«[3]. I sin Forklaring til dette Sted skriver Hieronymus, at en By Bet-Hakkerem laa paa et Bjerg mellem Jerusalem og Tekoa. — Josefus fortæller, at Herodes den Store byggede en Fæstning og kongelige Bygninger paa et Bjerg, der laa 60 Stadier fra Jerusalem og var rundt som et Kvindebryst. En Marmortrappe paa 200 Trin førte op til Fæstningen, som han kaldte Herodion. Saasom der ikke var Vand paa Stedet, lod han med stor Bekostning lede Vand derop langveis fra[4], maaske fra Vadi Arub, 60 Stadier ret i Syd for Salomos Damme (Se Vandledninger § 14. 3. 2). Afstanden fra Vadi Arub til Herodion er i ret Linie omkring 50 Stadier. — Da Herodes var død i Jeriko, blev han med megen Pragt ført til Herodion, der laa 200 Stadier fra Jeriko, og jordet der[5]. — Navnet »Frankerbjerget« skriver sig fra en Fortælling om, at Frankerne skulle have holdt sig paa Bjerget i 30 Aar efter Jerusalems Fald 1243, da en Pest bortrev de fleste Mænd og alle Kvinder, og Resten vandrede ud. Fortællingen, der første Gang forekommer 1483, er snarere en Legende. Først i Slutningen af 17de Aarhundrede fik Bjerget Navnet Frankerbjerget. — Araberne kalde Bjerget el-Fureidis eller det lille Paradis, maaske paa Grund af det gamle Navn Bet-Hakkerem, som betyder Vinbjerget.

17) Dor es-Sale. Judas Bjergland naar sin største Høide mellem Betlehem og Hebron. Dor es-Sale, vestenfor Salomos Damme, hæver sig til 3300 Fod, og Hebron ligger i en Høide af opimod 3000 Fod. — Det sænker sig langsomt ned mod Vest og Syd, men styrter i Øst brat ned mod det Døde Hav. Ingen af de bratte Styrt-

[1] Rob. Pal. 2, 605—607. [2] Neh. 3, 14. [3] Jr. 6, 1. [4] Jos. Hist. 15. 9. 4; Krig 1. 21. 10. [5] Jos. Krig. 1. 33. 9.

ninger mod det Døde Hav omtales i Bibelen. Som de mærkeligste kunne de to følgende nævnes:

18) Masada, nu Sebbe. Ligeoverfor den Tunge, som fra Øst stikker ud i det Døde Hav, ligger et Bjerg, der af Naturen og Kunsten har været dannet til den stærkeste Fæstning. Toppen ligger omtrent 1200 Fod over det Døde Hav. Fra Nord og Syd er det utilgjængeligt paa Grund af dybe Kløfter; en Sti fører mod Vest og en anden mod Øst. Den østre, som gaar ned til det Døde Hav, snor sig langs bratte Styrtninger og er farlig for den, der let bliver svimmel. Josefus fortæller, at den paa Grund af sine mange Slyngninger fik Navn af Ormen. Naar han opgiver Stiens Længde til 30 Stadier eller 18000 Fod, maa det være en drøi Overdrivelse. — Toppen, som er flad, har et Omfang af 7 Stadier. — Ypperstepræsten, Makkabæeren Jonatan (161—143 f. Kr.), var den første, som udsaa Bjerget til Fæstning og kaldte den Masada o: Fæstningen. Herodes den Store, som frygtede paa den ene Side for Folket, hvis Hjerte hang ved Makkabæerne, og paa den anden Side for Kleopatra, som holdt paa at egge Antonius mod ham, vilde skaffe sig et Tilflugtssted i Nødens Stund og skyede intet Arbeide eller Udgift for at gjøre Masada til en Fæstning, som ikke kunde tages. Muren blev bygget af vældige Stene og fik 37 Taarne. Nedenfor Fæstningen ved den Vei, som gik i Vest, byggede han et Slot med stærke Mure og 4 Taarne paa 64 Alens Høide. Slottet havde prægtige Værelser, Søilegange og Badestuer. En Løngang førte fra Slottet til Fæstningen. I Klippen var der udhugget store Brønde til at optage Regnvand, saasom der ingen Kilder var. — Herodes lod føre op paa Fæstningen Forraad for lang Tid af Korn, Vin, Olie, Bælgfrugter og Dadler.

Da Jerusalem var taget af Titus Aar 70 ef. Kr., kom snart det hele Land i Romernes Magt; tilsidst havde Jøderne kun Masada tilbage. Romerne rykkede mod Fæstningen og reiste en Mur rundt omkring den, for at Ingen skulde undfly. Indbyggerne lede ikke Mangel paa Levnetsmidler; thi de Forraad, som Herodes havde ført derop, vare ikke fordærvede, skjønt de havde ligget der i 100 Aar. »Man tager ikke feil«, tilføier Josefus, »naar man tilskriver Luftens Beskaffenhed dette; thi, da Fæstningen laa saa høit, var Luften der ren og fri for jordagtige og andre Dunster, som fremkalde Forraadnelse«. — Der var ogsaa Vaaben og Krigsredskaber nok. Men i Længden kunde Fæstningen ikke holde sig, da det øvrige Land var taget. Jøderne valgte da at dræbe sig med Koner og Børn, heller end at falde levende i Romernes Hænder[1]. (Se Masadas Brand under Jerusalem § 17. 7.)

Der er endnu at se Levninger af Fæstningen og af den Mur, som Romerne reiste rundt om den. Navnet Masada er svundet; Araberne kalde Bjerget med dets Levninger Sebbe.

19) Sjebel Usdum o: Sodoms Bjerg, ogsaa kaldt Kasm Usdum o:

[1] Jos. Krig 7, 8—9.

Van de Velde.

Masada.

Sodoms Næse. — Ved den sydvestlige Ende af det Døde Hav ligger en Aas, som er omkring 30,000 Fod lang, 6000 Fod bred og 500 Fod høi. Det Mærkelige ved Aasen er, at den næsten helt igjennem bestaar af fast Salt. Mod Søen er Aasen ved Vind og Veir furet ud i kegledannede Toppe. En af disse gjælder for Saltstøtten efter Lots Hustru[1]. — I Syd for Saltstøtten ligger i en Høide af 50 Fod en Salthule, der som en trang Revne gaar flere hundrede Fod ind i Bjerget. I Regntiden sender den en Saltbæk ned til det Døde Hav. I en varm Saltbæk, der fra Bjerget løber ned i det Døde Hav, findes Smaafisk[2].

I »Usdum« har aabenbar Navnet »Sodom« holdt sig. Paa Saltbjerget ligge nogle uhyre Stene, der i Enkeltes Øine se ud som Levninger af en Mur. Om disse Stene ere Levninger af Sodoma eller af en senere By, eller om deres Stilling er et Spil af Naturen, omtales under Sodoma.

Den eneste, som i ældre Tider omtaler Saltbjerget, er Galen († 200 ef. Kr.). Det Salt, skriver han, som vindes af Søen, kaldes sodomitisk Salt efter de Bjerge, som ligge om Søen, hvilke kaldes Sodoma[3].

20) Akrabbims Opgang o: Skorpionernes Aas dannede Landets Grænse Syd for det Døde Hav, ligesom det tidligere havde været Amoriternes Grænse[4]. »Eders Sydgrænse skal være fra Enden af Salthavet i Øst og skal bøie sig i Syd til Akrabbims Opgang«[5]. — Aasen ligger et Par geogr. M. søndenfor det Døde Hav og gaar i en Halvmaane fra Øst til Vest. — Det er Robinson, som mener at have fundet Akrabbims Opgang i denne Aas, og hans Mening vinder mere og mere Indgang. Andre have søgt Opgangen i andre Aase. Strøgene deromkring vrimle af Skorpioner.

Akrabbim blev paa Græsk forvansket til Akrabatene. Der vandt Judas Makkabæus en stor Seir over Edomiterne (164 f. Kr.)[6].

21) Amoriternes Bjerg laa nordenfor Kades[7]. — Da Herrens Vredesdom var udtalt mod Folket i Kades, og det formastede sig til paa egen Haand at trænge ind i det Hellige Land og gik op paa det Øverste af Amoriternes Bjerg, kom Amoriterne, som boede i Bjergegnen nordenfor Kades, tilligemed Amalekiterne, der boede i Sydlandet, og Kana'aniterne, der boede ved det Døde Hav[8], imod dem, sloge dem og knuste dem i Seir lige til Horma[9].

3. Jordans Dalføre.

1) Længde. Jordans Dalføre strækker sig gjennem hele Landets Længde fra Hermon til Akrabbim. Da det løber i næsten ret Linie fra Nord mod Syd, har det kun lidt større Længde end Landet, nemlig 35 geogr. M. — Gjennem Dalføret et-

[1] Se »Saltstøtten« under Døde Hav, Nr. 19. [2] Se Døde Hav Nr. 12. [3] Reland 243. [4] Dom. 1, 36. [5] 4 Mos. 34, 3. 4. Josv. 15, 2. 3; § 2, 1. [6] 1 Mak. 5, 3. Jos. Hist. 12, 8. 1. [7] 5 Mos. 1, 19. 20. [8] 4 Mos. 13, 29. [9] 4 Mos. 14, 40—45; 5 Mos. 1, 41—44.

Teim hænger det i Nord sammen med el-Buka eller Hulsyrien, og gjennem Dalføret el-Araba fortsættes det lige ned til det Røde Hav.

2) Navn. Strøget fra Hermon til Gennesarets Sø kaldtes Merom[1] eller Høilandet ɔ: det høiest liggende Strøg af Dalen.

Det gamle hebraiske Navn paa Dalføret, lige fra Gennesarets Sø til det Røde Hav, var Araba[2]. Araba betyder et tørt Land, Ørken eller, som den ny Bibeloversættelse paa sine Steder gjengiver det, en »øde Mark«, i Almindelighed[3]; men med den bestemte Artikel brugtes det som Egennavn om Dalføret søndenfor Gennesarets Sø[4] til Elat og Eziongeber ved det Røde Hav[5], og det Døde Hav kaldtes »den Øde Marks Hav«[6].

Flertallet Arabot brugtes om mindre Strøg af Araba, nemlig »Moabs Øde Marker«, østenfor Jordan ligeoverfor Jeriko[7], og »Jerikos Øde Marker«[8].

Araba blev paa Græsk oversat ved Aulon, der betyder en dyb Dal mellem Bjerge. Josefus bruger Aulon om Strøget mellem Gennesarets Sø og det Døde Hav[9], medens der i Onomastikon (under Aulon) skrives: »Aulon kaldes en stor og langstrakt Slette, der paa begge Sider omgives af Bjerge, som fra Libanon og høiere oppe gaa til Ørkenen Paran«.

Nu kaldes Strøget fra Gennesarets Sø til Akrabbim el-Gor, der betyder »Dalføret«, medens Strøget fra Akrabbim til det Røde Hav har beholdt det gamle Navn Araba, paa Arabisk: Vadi el-Araba ɔ: Dalføret Araba.

3) Beskaffenhed. Dalføret støder i Nord til det vældige Hermon og omgives i hele sin Længde af Aase og af Bjerge, der med enkelte Undtagelser ere høiere i Syd.

Foruden det søndre Gor, mellem det Døde Hav og Akrabbim, bestaar Dalføret af tre Lag eller Trin, der hvert ende i en Slette med et Vand.

Det første Lag eller Trin, omtrent det gamle Merom, gaar fra Foden af Hermon til den søndre Ende af Merom Sø, i en Længde af 3 geogr. M. Dan ved Foden af Hermon ligger 630 og Merom Sø omkring 100 Fod over Havet. Heldet udgjør altsaa omkring 530 Fod. Det er et af Jordans Arme vel vandet Strøg, som de fem Speidere, der vare udsendte af Dans Stamme, gave det Lov: »det er et vidt og godt Land, og der er ikke Mangel paa nogen Verdens Ting«[10]. Det er det nordre Strøg, omkring Dan, som er frugtbart; længere ned mod Merom Sø gaar Landet over i en Myr, som for en stor Del er overgroet med Siv og Rør, der staa tæt og ere flere Alen høie; derind kan intet Menneske trænge; men Vildsvin og Pantere holde altid til der i Mængde. — Paa Grund af sin Rigdom paa Vand og sin Frugtbarhed blev det ikke regnet med til

[1] Josv. 11, 5. 7. [2] Om Betydningen af »Kikkar« se »Siddims Dal« under Døde Hav Nr. 16. [3] Se »Araba« under »Ørkener« § 18. [4] 5 Mos. 3, 17. Josv. 11, 2; 12, 3. [5] 5 Mos. 2, 8. [6] 5 Mos. 3, 17. [7] 4 Mos. 22, 1. 5 Mos. 34, 1. 8. [8] Josv. 5, 10. 2 Kong. 25, 5. [9] Jos. Krig 1. 21. 9. Hist. 16. 5. 2. [10] Dom. 18, 9. 10.

Araba eller det tørre Land; det kaldtes, som nys fortalt, Merom eller Høilandet. — Josefus kalder det Ulata[1], hvoraf det nuværende Navn Ard el-Hule er opstaaet; dertil regnes dog ikke det nordre Strøg, omkring Dan.

Det andet Lag eller Trin gaar fra Merom Sø til den søndre Ende af Gennesarets Sø, i en Længde af 5½ geogr. M., af hvilke Gennesarets Sø indtager 3. Da Gennesarets Sø ligger 600 Fod under Havet, udgjør Heldet 700 Fod. Dalføret har sin største Vidde omtrent midtveis mellem Nord- og Sydenden af Gennesarets Sø, ved Magdala. Nordenfor Magdala laa Gennesarets Land, hvis Herlighed Josefus ikke nok-som kan prise[2]; det er nu en Myr, som kaldes el-Guveir ɔ: det lille Gor eller Dal. — Det var paa Grund af Gennesarets Lands Rigdom paa Vand og Gennesarets Søs ferske Vand, at heller ikke det andet Lag eller Trin af Dalføret regnedes med til Araba.

Det tredie Lag eller Trin gaar fra Gennesarets Sø til Sydenden af det Døde Hav, i en Længde af 24½ geogr. M. Da det Døde Hav ligger 1277 Fod under Havet, udgjør Heldet henimod 680 Fod. — Sin største Vidde har Dalen 1½ geogr. M. nordenfor det Døde Hav, hvor »Jerikos Øde Marker«, vestenfor Jordan, og »Moabs Øde Marker«, østenfor Jordan, tilsammen have en Vidde af omkring 3 geogr. M. Navnet »Jerikos Øde Marker« passer paa Strøget nærmest ved Jordan, men ikke paa Strøget nærmest om Jeriko, hvis overvættes Herlighed Josefus har udmalt med saa stærke Farver[3]. Det er et vel vandet Strøg, der paa sine Steder endnu bærer rig Grøde, men som for en stor Del er overgroet med det tætteste Krat.

Det sydlige Gor, som gaar fra det Døde Hav til Akrabbim i en Længde af henimod 2 geogr. M., ligger et Par 100 Fod over det Døde Hav og følgelig over 1000 lavere end Middelhavet. Den nordre Del udgjør i Vest en Saltmyr og i Øst et myrlændt Strøg, der kaldes es-Safie; dette vandes af Zered, nu Asi[4], og er overgroet med Siv og beboet af Beduiner. — Josv. 15, 61. 62 nævnes Ir-Hammelak eller Saltstaden ved Siden af Engedi og 4 andre Stæder med underliggende Landsbyer i Ørkenen, i Juda Stamme. 2 Sam. 8, 13, 1 Krøn. 18, 12, Sal. 60, 2 fortælles, at David slog Edomiterne i Saltdalen. 2 Kong. 14, 7, 2 Krøn. 25, 11 fortælles, at Amazia slog Edomiterne i Saltdalen. Robinson sætter Navnene i Forbindelse med Sodomas Saltbjerg og søger Saltstaden og Saltdalen i det sydlige Gor. Det er en Slutning, som har Rimeligheden for sig, skjønt Navnene ere svundne, og der ingen Levninger er af Staden.

4. Høisletten østenfor Jordan.

1. Oversigt over Landets Beskaffenhed.

Landet fra Hermon til Arnon og videre mod Syd langs det Døde Hav er en Høislette, som ligger 2000 Fod og derover høiere end Havet. Ovenpaa denne Høi-

[1] Jos. Hist. 15. 10. 3. [2] Jos. Krig 3. 10. 8; se Folkemængde § 7. 8. [3] Jos. Krig 4. 8. 3; se Folkemængde § 7. 8. [4] Se Zered under Elve og Bække, som falde i det Døde Hav § 9. 3.

slette ligge, foruden Aase og mindre Toppe, flere Fjeldrygge med svagt Held til alle Kanter. Sjebel Hauran eller Haurans Bjerg, som dannede Basans Grænse mod Øst, er ogsaa en saadan Fjeldryg, der udsender Bække baade mod Nord og Syd, Øst og Vest. Landet fremviser de største Modsætninger: det stenløse Hauran udmærker sig ved en overordentlig Frugtbarhed, medens det stenede Lega, det gamle Trakonitis, snarere maa kaldes en Ørken.

2. Bjerge.

1) Sjebel Hauran eller Haurans Bjerg er det mægtigste Bjerg östenfor Jordan. Det har en Længde af 11, i Syd en Brede af 11 og i Nord en Brede af $2^1/_2$ geogr. M., og det naar op til henimod 6000 Fod. De høieste Toppe ligge i Midten; de ere: Abu Tumeis 4900, el-Kleib 5600 og Tel-Jeine 5900 Fod. Bjerget er af vulkansk Dannelse. Toppene ere Vulkaner, som længe før Israeliternes Indvandring havde ophørt at være virksomme. El-Kleib har engang mod Nordvest udsendt en bred Lavastrøm, der endnu er fuldkommen kjendelig. Borgen i Salka er bygget over et Krater. Kraterets Ring tjener til Mur for Borgen, og dets Bund bruges som Cisterne.

Sjebel Hauran er maaske omtalt Sal. 68 under Navn af Basans Bjerg: (V. 16) »et Guds Bjerg (ɔ: et meget høit Bjerg) er Basans Bjerg; et Bjerg med Toppe er Basans Bjerg. (V. 17): hvorfor lure I Bjerge med de mange Toppe paa det Bjerg, som Gud finder Behag i at bo paa?« Salmisten fremstiller saaledes Palæstinas Bjerge som iversyge paa Zion, fordi Herren havde kaaret det til sin Bolig. Han tiltaler særskilt »Basans Bjerg« udentvivl som det, der ved sin Høide var værdigst til at være Herrens Bolig. Andre udlægge »Basans Bjerg« om Hermon, der i Høide langt overgaar alle Bjerge i Palæstina. Imidlertid synes Salmisten kun at tiltale Palæstinas Bjerge, og Hermon laa udenfor Palæstinas Grænser.

Den græske Geograf Ptolemæus (omkring 150 ef. Kr.) kalder Sjebel Hauran Alsadamus. I Landet selv kaldes det nu Sjebel ed-Druz eller Drusernes Bjerg.

2) Sjebel Heis, en Fjeldryg vestenfor Merom Sø; den har flere skovklædte Tel eller Toppe, af hvilke Tel el-Faras eller Hestetoppen er den sydligste. Det er ikke omtalt i Bibelen.

3) Sjebel Ailun, en Fjeldryg mellem Hieromax og Jabbok; den er ikke omtalt i Bibelen.

4) Gileads Bjerg, Sjebel Sjila'ad (Jila'ad), søndenfor Jabbok. I »Jila'ad« har aabenbar »Gilead« holdt sig. Navnet Gilead, som første Gang forekommer ved Jakobs Flugt fra Mesopotamien, er ældre end denne Begivenhed. »Jakob satte over Eufrat og vendte sit Ansigt mod Bjerget Gilead. Laban satte efter ham og indhentede ham efter 7 Dages Forløb paa Bjerget Gilead. Jakob havde opslaaet sit Telt paa Bjerget, og Laban opslog sit Telt paa Bjerget Gilead«[1]. Efter et hvast Ordskifte bleve de

[1] 1 Mos. 31, 21. 23. 25.

forligte. Da tog Jakob en Sten og reiste den til en Mindestøtte. »Og han sagde til sine Frænder: sanker Stene, og de toge Stene og gjorde en Hob. Og Laban kaldte den (paa Aramæisk) Jegar Sahaduta og Jakob (paa Hebraisk) Galed. Da sagde Laban: denne Hob er Vidne mellem mig og dig idag; derfor kalde man dens Navn Galed«[1]. Det var altsaa Stenhoben, ikke Bjerget, som fik Navn af Galed. I »Galed« er der et Ordspil med »Gilead« af det Slags, som findes hos alle Folkeslag, og ikke mindst hos Østerlændingen. Ordspillet kræver, at Navnet Gilead allerede var til. — Gilead betyder et Land, som er ujævnt og fuldt af Bjergknauser, og dette er just Tilfældet med det søndre Strøg af Landet østenfor Jordan. Det er derfor snarere det hele Strøg end et enkelt Bjerg, som egentlig kaldes saa; det er ogsaa kun i Fortællingen om Jakobs Flugt, at Gilead er brugt om et enkelt Bjerg[2]. — Paa den høieste Top ligger et Veli eller Gravmæle over en muhammedansk Helgen, som hed Osja ɔ: Hoseas; efter ham kaldes Bjerget ogsaa Sjebel Osja. Fra denne Top, som gaar op til 3500 Fod, har man en vid Udsigt. Toppens Sider ere klædte med Skove af Eg og andre Trær. — Paa den nordre Skraaning af Sjebel Osja ligger Sjila'ad med Levninger af et gammelt Taarn. (Se Mizpa Nr. 1).

Vi skulle nu undersøge, om Sjebel Sjila'ads Beliggenhed svarer til Fortællingen om Jakobs Hjemkomst. »Da Laban var dragen hjem, drog Jakob sin Vei og Guds Engle mødte ham. Og Jakob sagde, da han saa dem: »dette er Guds Leir«, og han kaldte Stedets Navn Makanaim eller Dobbeltleir ɔ: Guds Leir og hans. Han skikkede Bud i Syd til Seirs Bjerg, hvor Esau boede, for at finde Naade for hans Øine. De kom tilbage og meldte, at Esau drog imod ham med 400 Mand. Da frygtede Jakob saare og førte sine Hustruer og Børn og hvad han eiede over Jabbok og blev alene tilbage Natten over. En Mand brødes med ham, indtil Morgenrøden randt, og Jakob kaldte Stedets Navn Pniel eller Pnuel ɔ: Guds Aasyn«[3]. Brødrene mødtes den paafølgende Dag, og de skiltes samme Dag, som de mødtes[4].

Pniel har efter al Rimelighed ligget nordenfor Jabbok (se Pniel), og Makanaim har aldeles sikkert ligget nordenfor samme Aa; thi det laa paa Grænsen af Gad og Østre Manasse[5]. Man kunde derved ledes til at søge Bjerget Gilead nordenfor Jabbok; men Navneligheden tvinger saagodtsom til at søge det i Sjebel Sjila'ad søndenfor Jabbok. Efter 1 Mos. 32, 1—3 var Jakob i eller ved Makanaim, altsaa nordenfor Jabbok, da han sendte Bud til Esau. Da han hørte, at Esau drog imod ham med 400 Mand, delte han Folket og Kvæget i to Leire. Han sagde nemlig: »hvis Esau kommer og slaar den ene Leir, kan den anden blive reddet«[6]. Hans første Tanke var altsaa, at ofre den ene Halvdel, for at redde den anden ved Flugten; men snart opgav han al Tanke om Modstand og Flugt, sendte Broderen imøde en rig Gave af stort og smaat Kvæg og førte sine Hustruer og Børn, og hvad han havde, mod Syd over Jabbok.

[1] 1 Mos. 31, 45—48. [2] Se Gilead § 8. 4. 7. [3] 1 Mos. 32. [4] 1 Mos. 33, 1—16. [5] Josv. 13, 26. 30. [6] 1 Mos. 32, 7. 8.

Selv blev han Natten over nordenfor Jabbok og brødes med Herren. Den paafølgende Dag gik han, foran sine Hustruer og Børn, Broderen imøde og bøiede sig syv Gange til Jorden. — Er denne Fremstillen rigtig, saa har Jakob efter Skilsmissen fra Laban paa Gileads Bjerg sat over Jabbok og draget videre nordefter til Makanaim, ligesom han, efter Skilsmissen fra Esau, atter satte over Jabbok og drog videre nordefter til Sukkot og derfra mod Vest til Sikem[1]. — Efter denne Fremstilling svarer Sjila'ads Beliggenhed til Fortællingen om Jakobs Hjemkomst.

5) Abarim, Nebo, Pisga og Peor omtales i Forbindelse med Israeliternes Ophold østenfor Jordan og Mose Død. Moabiterne havde raadet over Landet østenfor Jordan fra Sydenden af det Døde Hav til Sletten ligeoverfor Jeriko. Sihon, Amoriternes Konge, havde taget fra dem Landet mellem Arnon og Sletten ligeoverfor Jeriko[2]. Moses havde igjen taget det fra Sihon[3]; men det blev en Stund ved at kaldes Moabs Land[4], og Sletten ligeoverfor Jeriko kaldtes Moabs Øde Marker[5]. — Paa Moabs Øde Marker laa Israeliterne i Leir 4—5 Maaneder: det var under Opholdet der, at Balak, Moabs Konge, hentede Bileam fra Mesopotamien for at lyse Forbandelse over Israel[6]; det var under Opholdet der, at Israelitérne bedreve Hor med Midians og Moabs Døtre[7], og at de under Pinehas som Hærfører toge Hævn over Midianiterne, hvis fem Fyrster faldt for Sværdet tilligemed Bileam[8]; og i Slutningen af Opholdet der sørgede Israeliterne i 30 Dage over Mose Død[9]. (Se Vandringen i Ørkenen Nr. 9).

Abarim betyder »Landet paa hin Side«, og det synes at være brugt om hele Bjerglandet langs Østsiden af det Døde Hav, der nu med et Fællesnavn kaldes Moabs Bjerge; et af Israeliternes Hvilesteder ved Moabs Grænse mod Ørkenen i Syd hed nemlig Ije-Abarim[10], og paa andre Steder menes ved Abarim et Bjerg, som laa ligeoverfor Jeriko i Nærheden af Moabs Øde Marker.

I Leiren paa Moabs Øde Marker siger Herren til Moses[11]: »gaa op paa dette Bjerg, Abarim, og sku ud over Landet, som jeg har givet Israels Børn. Og, naar du har skuet ud over det, skal du samles til dine Folk«. — I Leiren paa Moabs Øde Marker bad Moses til Herren[12]: »Kjære! lad mig gaa over Jordan og se det gode Land, som er paa hin Side Jordan. Men Herren svarede: gaa op paa Pisga Top og opløft dine Øine mod Vesten og mod Norden og mod Sønden og mod Østen og sku med dine Øine; thi du skal ikke gaa over Jordan«. — I Leiren paa Moabs Øde Marker siger Herren til Moses: »gaa op paa dette Bjerg Abarim, Nebo Bjerg, som er i Moabs Land ligeoverfor Jeriko, og sku ud over Kana'ans Land og dø paa Bjerget og bliv samlet til dine Folk[13]«. — »Fra Moabs Øde Marker gik Moses op paa Nebo Bjerg, paa Pisga Top, som er ligeoverfor Jeriko; og Herren lod ham skue hele Landet: Gilead indtil Dan, og hele Naftalis og Efraims og Manasses Land, og hele

[1] 1 Mos. 33, 17. 18. [2] 4 Mos. 21, 26. [3] 4 Mos. 21, 24. [4] 5 Mos. 1, 5; 32, 49; 34, 5. 6. [5] Se Jordans Dalføre § 8. 3. [6] 4 Mos. 22—24. [7] 4 Mos. 25. [8] 4 Mos. 31, 1—8. [9] 5 Mos. 34, 8. [10] 4 Mos. 21, 11. 33, 44. [11] 4 Mos. 27, 12. 13. [12] 5 Mos. 3, 25—27. [13] 5 Mos. 32, 49. 50.

Judas Land indtil Havet i Vesten, og Landet i Syd og (Jordan-) Sletten og Dalen ved Jeriko, Palmestaden, lige til Zoar. Og Herren sagde: jeg har ladet dig skue Landet med dine Øine, men derind skal du ikke drage. — Saa døde Moses i Moabs Land, og Herren begrov ham i Dalen i Moabs Land ligeoverfor Bet-Peor«[1].

Abarim, Nebo og Pisga omtales saaledes hvert to Gange, og hvert nævnes som det Sted, hvorfra Moses skuede ud over det Forjættede Land; de maa følgelig hænge nøie sammen. I det tredie af de anførte Bibelsteder[2] staar Nebo som nærmere Bestemmelse ved Abarim, og ved det fjerde[3] staar Pisga som nærmere Bestemmelse ved Nebo; da nu desuden Abarim og Nebo kaldes »Bjerge«, medens Pisga kaldes »Top«, maa man slutte, at Nebo er et Bjerg eller en større Top paa Abarim, og Pisga en mindre Top eller Tind paa Nebo. Det maa derfor have været fra Pisga Top, at Moses skuede ud over det Forjættede Land. Der er intet Bjerg østenfor Jordan, ei heller andetsteds i Palæstina, hvorfra man kan se Landet fra Dan til Zoar og til Havet i Vesten. Det var med Aandens opladte Øie, at Herren »lod ham skue«[4] det hele Land.

Nebo kaldes nu Sjebel Nibbe[5]. Det ligger 6 geogr. M. ret i Øst for Oliebjerget, fra hvis Top det kan sees, og 2 geogr. M. ret i Øst for Nordenden af det Døde Hav. Høiden er formentlig 2400 Fod over det Døde Hav og 1100 Fod over Middelhavet. — Ved Nebo laa en By Nebo eller Neba; den kaldes endnu Neba. (Se Nebo Nr. 2 under Byer).

Peor nævnes i Forbindelse med Bileams Spaadomme. Moabs Konge Balak blev ræd ved Israeliternes Seire over Amoriternes Konger, Sihon og Og, og sendte Bud efter Bileam i Mesopotamien, for at han skulde lyse Forbandelse over Israeliterne; »maaske jeg da kan slaa dem og drive dem ud; thi jeg ved, at den, som du forbander, er forbandet, og at den, som du velsigner, er velsignet«. Bileam kom, og Balak førte ham op paa Bamot-Ba'al eller Ba'als Høie, for at han derfra skulde lyse Forbandelse over Israel. Bileam gik bort for at søge Herren. Og Herren kom ham imøde, lagde Ordene i hans Mund og vendte Forbandelsen til Velsignelse. — Saa førte Balak ham op paa Pisga Top, hvorfra han kunde se det Yderste af Israels Leir paa Moabs Øde Marker, for at han derfra skulde lyse Forbandelse over Israel. Bileam gik atter bort for at søge Herren. Og Herren kom ham imøde, lagde Ordene i hans Mund og vendte Forbandelsen til Velsignelse. — Saa førte Balak Bileam op paa Peors Top, hvorfra han saa Israel leiret efter dets Stammer. Herrens Aand kom over ham, og han velsignede Israel tredie Gang[6].

Fra Pisga Top kunde saaledes Bileam bare se det Yderste af Israels Leir, medens han fra Peors Top saa Israel leiret efter dets Stammer. Peors Top har saaledes været høiere end Pisga Top eller ligget nærmere ved Moabs Øde Marker. Det sidste synes

[1] 5 Mos. 34, 1—6. [2] 5 Mos. 32, 49. [3] 5 Mos. 3, 1. [4] 5 Mos. 34, 1. [5] Palmer: Desert. 2, 502 med tilsvarende Kaart over Moab. [6] 4 Mos. 22—24.

at følge af 5 Mos. 3, 29: »vi opholdt os i Dalen (ɔ: en Dal ved Moabs Øde Marker), ligeoverfor Bet-Peor«.

Bet-Peor ɔ: Peors Hus var et Tempel paa Toppen for Ba'al, som efter det kaldtes Ba'al-Peor; hans Dyrkelse var mærket ved sin Usædelighed[1].

Da Moses fra Pisga Top havde skuet ud over det Forjættede Land, døde han i Moabs Land, og Herren begrov ham i Dalen i Moabs Land ligeoverfor Bet-Peor[2]. Før er fortalt, at Moses skulde dø paa Nebo Bjerg[3]. Disse Udsagn enes rimeligst saa: Peor ligesom Pisga var en Top paa Nebo; mellem Peor og Pisga laa en Dal, i hvilken Moses døde og blev begraven. — Saalænge man ikke nøiere kjender Nebos Toppe, bliver denne Fremstilling vistnok snarere en Gjetning, men en Gjetning, som synes at have Alt for sig og Intet mod sig.

6) Sjebel Attarus, mellem Arnon og Zerka Main, er ikke omtalt i Bibelen. Det nævnes her, fordi det er den høieste Top paa Abarim. Det hæver sig mere end 3500 Fod over Havet, og henimod 5000 Fod over det Døde Hav, hvor det ender i bratte Styrtninger paa indtil 2000 Fod.

3. Landet østenfor Jordan i den ældste Tid.

Landet østenfor Jordan omtales første Gang ved Kedorlaomers Tog mod Sodoma og Gomorra. Han drog, paa den østre Side af Jordan, sydefter mod Seirs Bjerg. Underveis slog han Kjæmpefolket Refaiterne i Astarot-Karnaim, Susiterne i Ham og Emiterne i Sjave-Kirjataim[4]. — Landet var saaledes delt mellem flere Folkefærd; noget Navn paa Landet opgives ikke.

Anden Gang omtales Landet ved Jakobs Flugt fra Mesopotamien. Hverken Landets Indbyggere eller dets Navn omtales. — Af de Navne, som Jakob forefandt, nævnes Bækken Jabbok og Bjerget Gilead. Jakob gav tre Steder Navn, Makanaim, Pniel og Sukkot[5].

Tredie Gang omtales Landet, da Josef sælges af sine Brødre: »et Følge af Ismaeliter kom fra Gilead med sine Kameler, som bare Kryderier og Balsam og Ladanum, og de gik for at bringe det til Ægypten«[6].

Fjerde Gang omtales Landet ved Israeliternes Indvandring fra Ægypten. — Det gamle Kjæmpefolk Refaiterne, som boede i Basan, »Kjæmpernes Land«[7], var da sin Undergang nær. Thi »Og, Basans Konge, var alene tilbage af de overblevne Kjæmper«[8], og ny Folkefærd havde trængt ind. Moabiterne, hvis Hjemstavn laa mellem Sydenden af det Døde Hav og Arnon, havde taget Landet mellem Arnon og »Moabs Øde Marker ligeoverfor Jeriko«. — Amoriterne, hvis Hjemstavn laa vestenfor det Døde Hav[9], havde sat over Jordan og oprettet to Riger under Kongerne Og og Sihon. Og

[1] 4 Mos. 25, 1. 2. 5. 18; 31, 16. Hos. 9, 10. [2] 5 Mos. 34, 1. 5. 6. [3] 5 Mos. 32, 49. 50. [4] 1 Mos. 14, 5. [5] Se Gileads Bjerg (Sjebel Sjila'ad) § 8. 4. 2. 4. [6] 1 Mos. 37, 25. [7] 5 Mos. 3, 13. [8] 5 Mos. 3, 11. Se Indl. § 3. 5. [9] Se Indl. § 3. 1. 2.

raadede over Basan, fra Hermon til Hieromax, og over halve Gilead, fra Hieromax til Jabbok, og Sihon raadede over den anden Halvdel af Gilead og over Landet mellem Moabs Øde Marker og Arnon[1]. Det sidste Land havde han kort før Israeliternes Indvandring taget fra Moabiterne[2]. Saaledes raadede Amoriterne paa den Tid over Landet fra Foden af Hermon til Arnon.

Landet østenfor Jordan hørte fra først af ikke med til det Land, som Gud havde udseet for sit Folk. Moses skikkede Bud til Sihon og lod sige: »lad mig drage gjennem dit Land; vi ville ikke bøie af til Ager eller til Vingaard, ei heller drikke af nogen Brønd; efter Kongeveien ville vi drage, indtil vi ere dragne gjennem dit Land«. Men Sihon samlede sit Folk og drog mod Israeliterne; disse sloge ham og toge hans Hovedstad Hesbon og hans hele Land. — Derefter vendte de sig mod Basan. Og mødte dem ved Edrei, hvor han faldt med sine Folk. — Saaledes bleve Israeliterne Herrer over Landet fra Foden af Hermon til Arnon[3].

Landet østenfor Jordan var skikket til Kvægavl, og Ruben, Gad og Halve Manasse havde meget Kvæg. De bade derfor Moses om at faa det Land, som var taget fra Sihon og Og. Moses svarede: »skulle Eders Brødre drage i Krigen, og I blive her«? De sagde: »vi ville kun bygge Hegn for vort Kvæg og faste Byer for vore Børn; selv ville vi drage over med vore Brødre og ikke vende tilbage, før de have taget hver sin Arv, og vi ville ikke tage Arv med dem hinsides Jordan«. — Saa gav Moses de $2^1/_2$ Stamme Sihons og Ogs Riger[4]. — Ruben fik omtrent det Land, som før havde tilhørt Moab[5]. Gad fik halve Gilead, paa begge Sider af Jabbok, og en Strimmel i Jordans Dalføre lige op til Gennesarets Sø[6]. Halve Manasse fik den anden Halvdel af Gilead og hele Basan[7].

Basan og Gilead skulle nu blive særskilt omhandlede.

4. Basan i den ældre Tid.

Basan strakte sig fra Foden af Hermon til Edrei og Salka[8]; Edrei og Salka laa ved den sydligste Arm af Hieromax, der følgelig dannede Grænsen mod Syd. — Jordan dannede Grænsen mod Vest[9]. — Østgrænsen har rimeligvis gaaet fra Salka i Nord over Sjebel Haurans Ryg, saa at Bjergets vestlige, men ikke den østlige Skraaning hørte til Basan. Kenat, nu Kunavat, paa Toppen af den vestlige Skraaning, hørte til Basan[10], medens ingen By paa den østlige Skraaning nævnes som hørende til det. — Hvor Nordgrænsen, der gik ud fra Foden af Hermon, stødte sammen med Østgrænsen, lader sig ikke nøiere bestemme.

Basan betyder frugtbar Jord, og Frugtbarheden maatte være stor, naar Landskabet Argob kunde nære 60 store Byer med underliggende Landsbyer[11]. — Basan roses

[1] 5 Mos. 3, 12. [2] 4 Mos. 21, 25. [3] 4 Mos. 21, 21—35. 5 Mos. 2, 26—3, 8. [4] 4 Mos. 32, 1—33. [5] 4 Mos. 32, 37. 38. Josv. 13, 15—23. [6] 4 Mos. 32, 34—36. Josv. 13, 24—27. [7] 5 Mos. 3, 13. Josv. 13, 29—31. [8] 5 Mos. 3, 10. [9] Josv. 22, 4. [10] 4 Mos. 32, 42. [11] Se strax nedenfor under Argob.

for sine Kjør, Faar, Lam og Vædre[1]. — Basans Oxer vare blevne til Ordsprog for sin Styrke[2]. — Basans Ege, der nævnes ved Siden af Libanons Cedre, dannede den tætteste Skov[3]. — I Udmalingen af Tyrus's Pragt skriver Ezechiel: Ceder fra Libanon toge de for at gjøre Mast paa dig; af Ege fra Basan gjorde de dine Aarer[4].

Medens Basan var Fællesnavn for Landet nordenfor Hieromax, havde enkelte Landskaber egne Navne, Argob, Gesur og Ma'aka.

1) Argob nævnes som et Landskab, »der er i Basan«[5]. Hvor i Basan det laa, er ikke opgivet, og Nogle have derfor lagt det i Øst, Andre i Vest og atter Andre i Nord. — Hvad der fortælles om Argob, er just ikke meget, men dog nok til at vise baade dets Magt og Beliggenhed.

Da Israeliterne havde seiret over Sihon, vendte de sig mod Basan. Og, Basans Konge, mødte dem ved Edrei, hvor han faldt med alle sine Folk. »Vi toge alle hans Stæder, 60 i Tallet, hele Landskabet Argob, Ogs Rige i Basan. Alle disse vare faste Stæder, med høie Mure, dobbelte Porte og Bomme, foruden Landsbyerne i stor Mængde«[6]. — »Jair, Manasses Søn[7], indtog hele Landskabet Argob indtil Gesuriternes og Ma'akiternes Landemærke, og han kaldte dem (ɔ: de tagne Byer) efter sit Navn Havvot-Jair i Basan[8], indtil denne Dag«[9]. — Det er vel at forstaa saaledes, at efter Ogs Fald ved Edrei toge Israeliterne Landet og dets Byer under Jair som Hærfører, der overmodig kaldte de tagne Byer Havvot-Jair, et Navn, som de længe bare. — Noba tog Kenat, og ligesaa overmodig kaldte han det Noba efter sit Navn[10]. Byen kaldtes Noba endnu i Gideons Dage[11], efter hvilken Tid den ikke omtales i Bibelen. Det gamle Navn har holdt sig i Kunavat, som Byen nu kaldes.

Ordet Havvot forekommer kun i Forbindelsen Havvot-Jair. Da det snarere synes at betyde en Samling af smaa Huse eller af Telte end en Stad, have Nogle troet, at Havvot-Jair i Basan skulde være forskjellige fra de 60 Stæder i Argob med høie Mure, dobbelte Porte og Bomme. Men Josv. 13, 30 fortælles, at »Halve Manasse Stammes Land var hele Basan, hele Ogs Rige, alle Havvot-Jair, som ligge i Basan, 60 Stæder«. Her synes »Stæder« at være lagt til for at forklare det sjeldne Ord »Havvot«. Man ledes til at tro, at det var et Indfald af Jair at kalde dem med det sjeldne, maaske af ham selv myntede Navn »Havvot«. Det er desuden mindre troligt, at der i det lille Rige, foruden 60 Stæder med underliggende Landsbyer, skulde findes en Mængde mindre Byer.

Argob med sine 60 Stæder maa have udgjort Kjernen af Ogs Rige. Af Argobs Stæder nævnes Astarot, Edrei og Salka; Kenat synes at have ligget paa Grænsen[12].

[1] 5 Mos. 32, 14. [2] Sal. 22, 13. [3] Es. 2, 13. Sak. 11, 2. [4] Ez. 27, 5. 6. [5] 5 Mos. 35, 4. 1 Kong. 4, 13. [6] 5 Mos. 3, 4. 5. [7] Naar Jair kaldes Manasses Søn, da er Meningen, at han hørte til Manasse Stamme. Hans Fader hed Segub (1 Krøn. 2, 22). [8] Til Forskjel fra Havvot-Jair i Gilead (se Gilead). [9] 5 Mos. 3, 14. [10] 4 Mos. 32, 42. [11] Dom. 8, 11. [12] 1 Krøn. 2, 23.

Beliggenheden af Astarot, der med Edrei var Ogs Kongesæde[1], er usikker; men Beliggenheden af de tre andre er sikker nok, og efter den maa man slutte, at Argob har bestaaet af Sjebel Haurans sydlige og vestlige Skraaning tilligemed det Landskab vestenfor, som nu kaldes Hauran.

Efterat Ogs Kongesæde var kommet i Halve Manasse Stammes Eie, er der kun liden Tale om Argob og Basan. — Gesur og Aram toge Havvot-Jair tilligemed Kenat med dets underliggende Landsbyer, 60 Stæder[2]; men, uvist hvor længe efter, toge Israeliterne dem igjen. — Salomo satte 12 Befalingsmænd over hele Israel, og de forsynede Kongen og hans Hus. »Gebers Søn havde Landskabet Argob, der er i Basan, 60 Stæder med Mure og Kobberbomme«[3]. — Ved Rigets Deling blev Basan, som det øvrige Land østenfor Jordan, en Del af Israels Rige. — Hasael, Konge i Damaskus (890—840), tog baade Gilead og Basan fra Israels Konge Jehu[4]. — Efter Hasaels Død slog Israels Konge Joas, hvem Elisa paa sit Dødsleie havde styrket til Krigen, Syrerne tre Gange og tog igjen de Byer, som Hasael havde taget fra Israel[5]. — Tiglat Pileser, som bortførte Gileads Indbyggere, har rimeligvis ogsaa bortført Basans Indbyggere til Assyrien[6]. — Nu tier Historien næsten ganske i flere hundrede Aar om Basan.

2) Gesur. Som en Del af Ogs Rige hørte Gesur til den Lod, som blev given til Halve Manasse Stamme. Men Israeliterne fordreve ikke Indbyggerne, som bleve boende midt iblandt Israel indtil denne Dag[7]. — Det blev derfor senere ikke regnet til Palæstina, men regnedes til Syrien[8]. Det var uafhængigt af begge og havde egne Konger. David ægtede Ma'aka, Datter af Kongen i Gesur[9], og havde med hende, blandt andre Børn, Absalon. Da Absalon havde dræbt sin Halvbroder Amnon, flyede han til sin Morfader og blev hos ham i tre Aar[10].

Medens man i lange Tider har antaget, at Gesur var det samme Landskab, som paa Kristi Tid kaldtes Ituræa og nu Jedur, er det blevet Udbyttet af de Reisendes Undersøgelser i de allersidste Tider, at Gesur er det samme Landskab, som paa Kristi Tid kaldtes Trakonitis og nu el-Lega. — Landets Beskaffenhed forklarer, hvorledes det har været muligt for et saa lidet Land at hævde sin Uafhængighed. (Se Trakonitis og el-Lega § 8. 4. 6. 4.)

3) Ma'aka. Som en Del af Ogs Rige hørte Ma'aka til den Lod, som var given til Halve Manasse. Men Israeliterne fordreve ikke Indbyggerne, som bleve boende blandt Israel indtil denne Dag[11]. — Det grænsede til Syrien, og kaldtes derfor Syria-Ma'aka[12]. — Da Ammoniterne trængte til Hjælp i Krigen mod David, leiede de 20,000 Mand af Syrerne, Kongen af Ma'aka med 1000 Mand, og 12,000 Mand fra Tob[13]. Nu leiede Ammoniterne (efter 1 Krøn. 19, 7) 32,000 Vogne og »Kongen af Ma'aka og

[1] 5 Mos. 1, 4. Josv. 9, 10; 12, 4; 13, 12. [2] 1 Krøn. 2, 23. [3] 1 Kong. 4, 7. 13. [4] 2 Kong. 10, 31—33. [5] 2 Kong. 13, 14—25. [6] 2 Kong. 15, 29. [7] 5 Mos. 3, 14. Josv. 13, 11—13. [8] 2 Sam. 15, 8. [9] 2 Sam. 3, 3. [10] 2 Sam. 13, 37. 38. [11] 5 Mos. 3, 14. Josv. 13, 11—13. [12] 1 Krøn. 19, 6. [13] 2 Sam. 10, 6.

hans Folk«. Ved at sammenholde disse to Steder ledes man til at tro, at Kongen af Ma'aka ikke kunde stille mere end 1000 Mand.

Hvor det lille Kongerige laa, er ikke klart. Det nævnes sammen med Gesur[1]; saalænge man holdt Gesur for at være Ituræa (Jedur), søgte man Ma'aka ved Foden af Hermon; men i den allersidste Tid, da man holder Gesur for at være Trakonitis (el Lega), søger man Ma'aka østenfor dette.

5. Basan paa Kristi Tid.

Paa Kristi Tid var det gamle Basan delt i Ituræa, Gaulanitis, Auranitis, Trakonitis og Batanæa. Disse Navne ere, paa Trakonitis nær, af hebraisk Oprindelse.

1) Ituræa. En af Ismaels 12 Sønner hed Jetur. Ligesom Ismaels øvrige 11 Sønner boede han østenfor sine Brødre (Israeliterne) og gav det Land, han tog til Eie, Navn efter sig[2]. Det er ikke før i Sauls Dage, at vi faa nærmere Underretning om, hvor Jetur boede. Der fortælles, at i Sauls Dage bleve Jetur og nogle andre Ismaeliter overvundne af Ruben, Gad og Halve Manasse. Og Halve Manasse Stammes Børn boede i Landet fra Basan indtil Hermons Bjerg[3]. — Det Land, som ved denne Seir lagdes til Manasse, laa altsaa mellem Basan og Hermon; det er det samme Strøg, som paa Kristi Tid kaldtes Ituræa og nu Jedur. — Da Israeliterne allerede under Moses havde taget hele Landet lige til Foden af Hermon, maa Jetur enten senere have gjort sig uafhængigt eller senere have indvandret. — Indbyggerne bleve ikke udryddede, men optræde efter næsten 1000 Aars Forløb som uafhængige under Navn af Ituræer. Josefus fortæller nemlig, at Makkabæeren Aristobulus († 105 f. Kr.) førte Krig med Ituræerne, lagde et stort Stykke af deres Land under Judæa og tvang Indbyggerne til at lade sig omskjære og leve efter de jødiske Love, om de ellers vilde blive i Landet[4]. — En Røverhøvding ved Navn Zenodorus opkastede sig til Herre over de nordre Landskaber østenfor Jordan; men Aar 20 f. Kr. tog Keiser Augustus dem fra ham og skjenkede dem til Herodes den Store[5]. Ved hans Død tilfaldt disse Landskaber hans Søn Fjerdingsfyrsten Filip[6]. — Ituræa omtales i det N. T. paa det kjendte Sted: »i Keiser Tiberius's 15de Regjeringsaar, da Pontius Pilatus var Landshøvding i Judæa . . . . . og Filip Fjerdingsfyrste i Ituræa og Trakonitis Land«[7]. Landskabet hedder nu Jedur.

2) Gaulanitis strakte sig fra Hieromax nordefter paa Østsiden af Gennesarets Sø og Merom Sø. Om Gaulanitis i ældre Tider havde et eget Navn, er ikke fortalt. En By ved Navn Golan eller Galon laa i Basan[8], var Levitstad[9] og en af de tre Fri-

[1] 5 Mos. 3, 11. Josv. 12, 5. [2] 1 Mos. 25, 15. 16. 18. [3] 1 Krøn. 5, 10. 18—23. [4] Jos. Hist. 13. 11. 3. [5] Jos. Hist. 15. 10. 1. [6] Jos. Hist. 17. 8. 1. [7] Luk. 3, 1. [8] 5 Mos. 4, 43. [9] Josv. 21, 27. 1 Krøn. 6, 71.

stæder østenfor Jordan[1]. Den omtales ikke videre i Bibelen. I Onomastikon fortælles, at Gaulon eller Golan endnu er en meget stor Landsby i Batanæa, efter hvilken Landskabet har faaet Navn. — Gaulanitis kaldes nu Jaulan.

3) Auranitis strakte sig fra Hieromax nordefter mellem Gaulanitis og Sjebel Hauran og udgjorde saaledes omtrent det samme Strøg, som Argob tidligere. — Auranitis er den græske Form for Hauran, der to Gange omtales af Ezekiel som et Landskab østenfor Jordan[2]. — Hauran betyder Hulelandet; det er aldeles fladt og uden Sten, men endnu fuldt af Huler, som de gamle Indbyggere have gravet dels for at samle Vand i, dels for at gjemme Grøden i. — Auranitis kaldes nu Hauran.

4) Trakonitis er et græsk Ord og betyder et ujævnt Land. Josefus giver følgende Skildring af Trakonitis: »Indbyggerne have hverken Byer at bo i eller Agre at dyrke, men bare nogle Huler i Jorden, i hvilke de opholde sig med sit Kvæg. De have altid hos sig Forraad af Vand og Korn, saa at de i lang Tid kunne holde sig i sine Huler uden at behøve at komme frem. Indgangen til Hulerne er saa trang, at kun En ad Gangen kan gaa ind; men Hulerne ere vide og kunne rumme Meget. Man kan ikke se dem, efterdi de ere lige med Jorden. Desuden er Bjerget brat, og man kan ikke komme op uden Veiviser, da man maa gaa mange Omveie. Naar de ikke kunne røve fra Fremmede, plyndre de hverandre indbyrdes«[3]. — Denne Skildring passer i Et og Alt paa el-Lega, som ligger i Nordvest for Sjebel Hauran. — At Trakonitis er det gamle Gesur, er før omtalt under Gesur.

5) Batanæa (Batanaia) er den græske Form af Batan, som igjen er den aramæiske Form af Basan. — Batanæa bruges i den ældre Tid om hele det gamle Basan[4], men efter det babyloniske Fangenskab kun om en Del af det[5]. — Om Beliggenheden af det mindre Landskab Batanæa har man været meget uvis, og paa Karterne finder man det snart lagt vestenfor, snart østenfor Sjebel Hauran. — Nordenfor Sjebel Hauran og østenfor el-Lega ligger et Strøg, der kaldes Ard el-Betenije, og som man efter de sidste Undersøgelser er enig om at holde for det mindre Landskab Batanæa. Det udmærker sig ved en overordentlig Frugtbarhed og har Skove af Eg. — Midt i Landskabet ligger en Flekke Bétene, der har vakre Levninger af Byen Batanæa. Byen Batanæa omtales ikke i Bibelen. En Indskrift bærer Aarstallet 218, der efter den i Byen Bostra indførte Tidsregning svarer til 324 ef. Kr.

6. Basan i vore Dage.

Spørger man paa Vestsiden af Jordan og i Damaskus om Navnet paa det nordre Landskab østenfor Jordan, faar man til Svar: Hauran. I Landet selv forstaaes derimod ved Hauran omtrent det Landskab, som først kaldtes Argob og senere Auranitis.

[1] Josv. 20, 8. [2] Ez. 47, 16. 18. [3] Jos. Hist. 15. 10. 1. [4] Jos. Hist. 9. 8. 1. [5] Jos. Hist. 15. 10. 1; 18. 4. 6. Krig 2. 6. 3.

Hauran, som det øvrige Land østenfor Jordan, var i lange Tider kun gjennem de Gamles Skrifter kjendt i Europa; ingen europæisk Reisende havde vovet sig ind blandt de røverske Indbyggere. I Begyndelsen af dette Aarhundrede blev Landet besøgt af følgende Europæere: Seetzen, der reiste i Østerlandene fra 1803 og døde 1811 i Arabien af Gift; Burckhardt, der forklædt som Muhammedaner reiste i Østerlandene fra 1809 og døde i Kairo 1817; Richter, der døde i Smyrna 1816; Buckingham, der reiste 1816; og Irby og Mangles, der reiste 1817—18. — Af disse have Seetzen og Burckhardt, der reiste gjennem Landet paa kryds og tværs, gjort vigtige Opdagelser.

Siden 1832, da Ibrahim Pasja tog Syrien, have de kristne Stater havt Lov til at holde Konsuler i Damaskus, og disse have i den senere Tid vidst at skaffe sig Indflydelse blandt Sjeikerne i Hauran. Saaledes have i de sidste Aar tre Mænd kunnet reise i Hauran under heldige Omstændigheder. 1853 reiste Porter, presbyteriansk Missionær i Damaskus, om i Hauran[1]; 1857 trængte Englænderen Graham saa langt frem østenfor Hauran, at han øinede Palmelundene ved Eufrat; 1858 gjorde Wetzstein, preussisk Konsul i Damaskus, en Reise til Hauran og Trakonerne[2].

Ved alle disse Mænds Reiser har man ikke alene faaet Beskrivelse af Landet, som det nu er, men man er ogsaa sat istand til at forstaa de Gamles, ellers dunkle Efterretninger. Landet maa dog endnu regnes for lidet kjendt, og der er rig Høst for kommende Reisende.

Wetzstein vilde undersøge baade Hauran og de østenfor liggende Strøg, der ikke alene i Europa, men ogsaa i Damaskus vare fuldkommen ukjendte. Han drog ud fra Damaskus, ikke som simpel Reisende, men som Konsul for en Stormagt, og havde blandt Andet med sig 80 Æresklædninger som Gave til Sjeiker og Andre, der viste ham Gjæstfrihed eller paa anden Maade fremmede hans Reise og Undersøgelser.

Wetzstein.

Es-Safa.

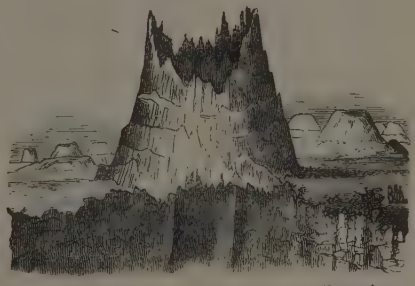

Wetzstein.

Es-Safa.

Wetzstein drog først i Sydost mellem de grunde Søer, som ligge østenfor Damaskus, og var snart inde i et Strøg, som er fuldt af Vulkaner, der i umindelige

[1] Porter: Five Years in Damascus. London 1855. [2] Wetzstein: Reisebericht über Hauran und die Trachonen. Berlin 1860.

Tider ikke have været i Virksomhed. Midtpunktet for dette Strøg kaldes es-Safa. Es-Safa er en brat, rundagtig Kol med et Tvermaal af 2—2½ geogr. Mil. Paa es-Safa kan intet Menneske leve, og det er meget vanskeligt at komme over det. Da Raunen eller Lavaen engang strømmede ud, toppede den sig i de forunderligste Skikkelser, der spærre Veien.

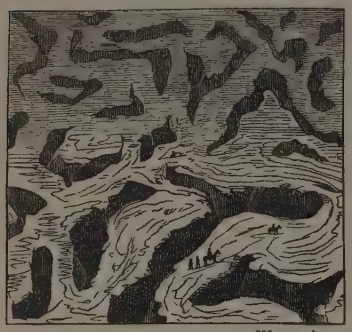

Wetzstein.

Es-Safa.

Ved den østre Fod af es-Safa ligger et lidet Landskab, som hedder Rube. Det er en Dal, som har en Længde af henimod 2 og en Brede af henimod 1 geogr. Mil. Det vandes ved Bække baade fra Nord og Syd. Da Bækkene intet Afløb have, opstaar i Regntiden en liden Sø, der dunster bort i den hede Aarstid. — Jorden er overordentlig frugtbar. Hveden bærer aarligaars 80 og Byget 100 Fold under maadelig Dyrkning.

Strabo taler om to Trakoner eller to Landskaber med Navnet Trakonitis. Wetzstein holder det for sikkert, at es-Safa med omliggende øde Strøg og Rube er det ene Trakonitis; ved Ard el-Betenîje (Batanæa) er det skilt fra det vestre Trakonitis, som nu kaldes el-Lega.

Indbyggerne af Rube ere det værste Røverpak; de ere sikre bag es-Safa, der ligger som en Formur, og i lange Tider har Rube ikke været traadt paa af Fiendefod. — For at holde Røverne i Ave byggede Romerne i sin Tid Veie og Taarne, hvor Soldater holdt Vagt. Levninger af et romersk Vagttaarn og Spor af en romersk Vei ere endnu at se[1]. Graham, der, som nys fortalt, 1857 trængte saa langt ind i den arabiske Ørken, at han øinede Palmelundene ved Eufrat, krydsede den romerske Vei endnu ved Grænsen for sin Reise mod Øst[3].

Fra Rube vendte Wetzstein mod Vest. Veien gik over en stenig Ørken, el-Kra, der naaede lige til Foden af Sjebel Hauran. Efter 9 Timers Ridt var han i Byen Tema, paa det nordlige Strøg af Bjerget[2]. — Paa Sjebel Haurans østlige og sydlige Skraaning talte han 300 Byer og Flekker, der stode øde uden at være ødelagte; kun 14 Byer vare beboede. De Arabere, der have taget Landet, ere for største Delen Beduiner, som foretrække at bo i Telte. — Husene, med Gulve, Tag, Døre, Vinduer, ere byggede af en sort, haard Stenart, Basanit eller Basalt, der under den rene Himmel har kunnet modstaa Tidens Ødelæggelser. — Af omkring 600 Indskrifter, som Wetzstein skrev af, vare 10 gammel-semitiske, 260 i ukjendte Skrifttegn og omkring 300 i det græske og romerske Tungemaal. — Af disse Indskrifter tør man haabe at hente Oplysninger om Byernes Ælde og Historie.

[1] Wetzstein S. 35. [2] Wetzstein S. 21. [3] Se Kunstveie § 23. 6.

Sjebel Hauran er af vulkansk Oprindelse, og el-Lega er en Udstrømning fra Kratere. Derved har el-Lega faaet det Udseende, som Josefus taler om[1], og er blevet let at forsvare. Ibrahim Pasja af Ægypten, der med Lethed havde taget hele Syrien, og som gjennem Lilleasia seirrig havde rykket frem mod Konstantinopel, laa 1838 i 9 Maaneder foran el-Lega og søgte at storme det; efter at have tabt 20,000 Mand maatte han trække bort; el-Lega havde ikke kunnet stille mere end 5000 Mand mod ham. — Ikke bedre gik det en anden Pasja 1850.

Et Landskab som el-Lega (Trakonitis, Gesur) havde lidet Fristende for et Hyrdefolk, som Israeliterne vare ved Indvandringen fra Ægypten, og som de vedblevę at være østenfor Jordan; de forsøgte heller ikke paa at tage det. Det var først, da Romerne fik Magten, at det maatte underkaste sig[2]. — Det østre Trakonitis, es-Safa med Omliggende laa udenfor Palæstinas Grænser. — Heller ikke synes Israeliterne nogensinde at have underkastet sig den østlige Skraaning af Sjebel Hauran; dettes Ryg har sikkert dannet Grænsen.

Landskabet Hauran, paa Kristi Tid Auranitis, tidligere Argob, udmærker sig ved en overordentlig Frugtbarhed; Jorden taaler ikke Gjødsel, da Sæden saa bliver for frodig og gaar op i Straa, som lægger sig og bærer næsten ikke Korn. Haurans Hvede er udmærket, og sendes vide om paa Kamelryggen; Hauran er Syriens Kornkammer. — I Hauran findes tildels store Levninger af omkring 100 Byer. Enkelte af disse Byer, f. Ex. Salka, der nu kaldes Salkat, og Edrei, der nu kaldes Dera, ere ældre end Jødernes Indvandring; men de fleste ere fra Tiden ef. Kr.

7. Gilead. Peræa.

1) Gilead i den ældste Tid. Gilead betyder et Land, som er ujævnt og fuldt af Bjergknauser. Navnet »Gileads Bjerg« forekommer i to Betydninger. I Fortællingen om Jakobs Flugt fra Mesopotamien er det brugt om et enkelt Bjerg i Nærheden af Jabbok[3]. 5 Mos. 3, 12 er det brugt om Bjerglandet paa begge Sider af Jabbok, som udgjorde Sihons oprindelige Rige; det Landskab, som han havde taget fra Moabiterne, og som Moses gav til Rubens Stamme, regnedes ikke med til »Gileads Bjergland«. — Gileads Land[4] eller bare Gilead[5] brugtes om hele Landet mellem Arnon og Hieromax.

Tre Gange er Gilead brugt om hele Landet østenfor Jordan: 1) Fra Pisga Top lod Herren Moses skue »Gilead indtil Dan«[6]. — 2) »Rubens Børn og Gads Børn og Halve Manasse Stammes Børn vendte tilbage fra Silo, som er i Kana'ans Land, for at gaa til Gileads Land, hvor de havde faaet Eiendom efter Herrens Befaling ved Moses«[7]. — 3) »Israels Børn droge ud, og Menigheden samlede sig som een Mand lige fra Dan og indtil Be'erseba og Gileads Land«[8].

[1] Jos. Hist. 15. 10. 1; se Trakonitis. [2] Se Gesur og Trakonitis. [3] 1 Mos. 31, 21—25; se Gileads Bjerg § 8. 4. 2. 4. [4] 4 Mos. 32, 29. [5] Sal. 60, 9. [6] 5 Mos. 34, 1. [7] Josv. 22, 9. [8] Dom, 20, 1.

Navnet Gilead blev efter Hjemkomsten fra Babel sjeldnere. Det forekommer hos 1 Makk. 5 under Formen Gala'ad og hos Josefus under de græske Former Gadalene (Hist. 4. 5. 3) og Gala'aditis (Hist. 9. 8. 1). — »Gilead« maatte efterhaanden vige for det græske »Peræa« ɔ: Landet hinsides (Jordan). Josefus har 7 Gange brugt Peræa. Krig 3. 3. 3 skriver han: Peræa strækker sig i Længden fra Makærus til Pella og i Breden fra Filadelfia (Rabbat-Ammon) til Jordan. Men Krig 4. 7. 3 skriver han: Vespasian drog (Aar 68) mod det stærke Gadara, Peræas Hovedstad — Gadara ligger opimod Hieromax, langt nordenfor Pella. Peræa er saaledes paa dette Sted brugt om et større Strøg end det (Krig 3. 3. 3) nævnte Landskab Peræa, ja maaske om hele Strøget østenfor Jordan og Gennesarets Sø. — I N. T. forekommer ikke »Peræa«. Strøget østenfor Gennesarets Sø kaldes »det Hinsidige« (*το πέραν*, peran)[1] eller »det Hinsidige af Søen«[2], og Strøget østenfor Jordan hedder »hinsides Jordan«[3]. — Plinius kalder hele Strøget østenfor hele Jordan Peræa[4].

Om Dekapolis eller Tistaden se Dekapolis under Byer.

Da Israeliterne toge Gilead, talte Landet mange Byer, saasom Hesbon, Sihons Kongestad. — Jair, Manasses Søn, den samme, efter hvem Havvot-Jair i Basan bare Navn[5], tog 23 Byer i Gilead og kaldte dem Havvot-Jair[6]. — En af Dommerne, rimeligvis en Ætling af den nævnte Jair, var Gileaditen Jair. »Han havde 30 Sønner, som rede paa 30 Asenfoler, og 30 Stæder havde de; disse kalder man Havvot-Jair indtil denne Dag; de ere i Gileads Land«[7]. — Indbyggerne have saaledes boet i Byer, men vedbleve rimeligvis at leve af sine Hjorde, da Landet er vel skikket til Kvægavl.

Da Jakob paa sit Dødsleie forkyndte Sønnerne, hvad der skulde vederfares dem i de kommende Dage, lød hans Spaadom om Gad saa: »en Trop skal trænge ind paa Gad; men han skal trænge ind paa dens Bagtrop«[8]. Meningen maa vel være, at Gad som Grænseland skulde være udsat for røverske Overfald. Imidlertid omtales intet Overfald før 300 Aar efter Moses, da Ammoniterne, som paastode at have eiet Landet fra Arnon til Jabbok ved Israeliternes Indvandring[9], vilde tage det tilbage. Da blev Landet frelst ved Gileaditen Jefta, som er blevet navnkundig ved det ubesindige Løfte, efter hvilket han ofrede sin Datter og eneste Barn[10].

Da Abner satte Sauls Søn Isboset til Konge over de 11 Stammer, valgte han Makanaim i Gilead til hans Kongesæde[11]. — Det var ogsaa til Makanaim, at David tyede, da han maatte fly for Absalon[12].

Ved Rigets Deling blev Gilead, som det øvrige Land østenfor Jordan, en Del af Israels Rige. Ramot-Gilead — nu es-Salt — blev den vigtigste By østenfor Jordan, og om dens Eie kjæmpede Akab og Joram med de syriske Konger Benhadad II og

[1] Matt. 8, 18. 28. Mark. 4, 35. [2] Mark. 5, 1. Luk. 8, 22. [3] Matt. 4, 15. 25. Mark. 3, 8. [4] Plin. Hist. Nat. 5, 70. 71. [5] Se Basan § 8. 4. 4. 1. [6] 4 Mos. 32, 40—41. 1 Krøn. 2, 22. [7] Dom. 10, 3. 4. [8] 1 Mos. 49, 19. [9] Efter 4 Mos. 21, 26 raadede dengang Sihon over Landet. [10] Dom. 11. [11] 2 Sam. 2, 8. 9. [12] 2 Sam. 17, 22. 24.

Hasael, som boede i Damaskus[1]. Hasael tog baade Gilead og Basan fra Israels Konge Jehu[2]. Efter Hasaels Død (840) slog Israels Konge Joas, hvem Elisa paa sit Dødsleie havde styrket til Krigen, Syrerne tre Gange og tog igjen de Byer, som Hasael havde taget fra Israel[3]. — Allerede før Salmanassar (eller Sargon) tog Samaria og bortførte Folket til Assyrien (721), havde Tiglat Pileser taget Gilead og andre Dele af Riget og bortført Indbyggerne til Assyrien[4]. (Se Samaria). — Nu tier Historien næsten ganske i flere hundrede Aar om Gilead.

2) Gilead paa og efter Kristi Tid. Gilead kaldtes, som nys fortalt, paa Kristi Tid »Peræa« eller »Landet hinsides Jordan«. Det var ikke alene i Navnet, at Landet blev forandret. Under Romernes Herredømme bleve Veie byggede, Handelen fremmet, ny Byer reiste sig, og ældre Byer bleve forskjønnede. — Pella blev i længre Tid et Hjem for den kristne Menighed i Jerusalem. Ifølge en Aabenbaring havde den før Krigens Udbrud udvandret derhen og undgik saaledes Rædslerne under Jerusalems Forstyrrelse ved Titus. — Bostra hævede sig under Keiser Trajan til den første By hinsides Jordan. Levninger af græske Templer og kristne Kirker vidne om Byens fordums Pragt. — Landets Herlighed svandt, da Araberne havde taget det. — Røverske Beduiner holde nu til der; men Levninger af 1000 Byer, Landsbyer og Borge vidne om, hvad Gilead engang har været.

§ 9. Elve. Bække.

1. Jordan.

1) Navn. Formen »Jordan« have vi optaget fra Grækerne. Paa Hebraisk hedder Elven Jarden, som betyder »den Rindende«, »Floden«. Jordan er saaledes et Fællesnavn og har derfor, paa to Steder nær, altid den bestemte Artikel. Det er heraf klart, at »Jordan« ikke kan være sammensat af »Jor« og »Dan«, som skulle være Navnene paa de to Arme, der udspringe ved Banias og Dan. Det er Hieronymus († 420), som først har fremsat denne Udledning, og den er gjentagen lige til vore Dage. »Jordan« har holdt sig hos Araberne i »el-Urdun«; de kalde den almindeligst Sjeriat el-Kebir o: det store Vandingssted.

2) Længde. Fald. Fra sine tre Kilder til Udløbet i Gennesarets Sø gaar Jordan næsten i ret Linie. Længden til Udløbet af Gennesarets Sø udgjør fra Dan 8½, fra Banias 9 og fra Hasbani 11 geogr. Mil. Fra Udløbet af Gennesarets Sø til Udløbet i det Døde Hav er Jordan den mest bugtede Elv paa Jorden. Dette Strøg udgjør i ret Linie kun 14½ geogr. Mil; men ved sine 150 Krumninger har Jordan her

[1] 1 Kong. 22, 3. 4; 2 Kong. 8, 28. [2] 2 Kong. 10, 31—33. [3] 2 Kong. 13, 14—25. [4] 2 Kong. 15, 29.

en Længde af omkring 50 geogr. M. Jordans Længde fra dens Kilder til Udløbet i det Døde Hav er følgelig:

fra Dan	58½	geogr. M.
» Banias	59	—
» Hasbani	61	—

Jordans Fald fra dens Kilder til det Døde Hav udgjør:

fra Dan	1900	Fod.
» Banias	2400	—
» Hasbani	2900	—

3) Inddeling. Jordans Dalføre dannes af tre Lag eller Trin, der hvert ende i en Sø[1]. Derved deles Jordan naturlig i tre Dele:

Øvre Jordan, fra dens Kilder til Sydenden af Merom Sø;

Mellem-Jordan, fra Udløbet af Merom Sø til Sydenden af Gennesarets Sø;

Nedre-Jordan, fra Udløbet af Gennesarets Sø til Udløbet i det Døde Hav.

4) Øvre-Jordan dannes af tre Arme, som nu kaldes Hasbani, Leddan og Nar-Banias.

a) Hasbani, den vestre Arm, ligger kun i sit nedre Løb indenfor Palæstinas Grænser. Det øvre Løb gaar gjennem Dalen et-Teim, som udgjør el-Bukas eller Hulsyriens Held mod Palæstina. — De øverste Kilder ligge øverst i Dalen ved Byen Rasjeia; men da de ikke udsende Vand hele Aaret igjennem, regnes Hasbani at udspringe lidt ovenfor Byen Hasbeia fra en Kilde, Hasbani, der til alle Tider vælder rigelig; den ligger 1630 Fod over Havet. — Hasbanis Længde til Sammenløbet med de to andre Arme, udgjør 3½ geogr. Mil. I sit midtre Løb bruser Hasbani i en Rende, som den har udhulet sig i Bjerget, der, som overalt i Palæstina, bestaar af Kalksten. Fjeldvæggen har paa sine Steder en Høide af indtil 2—300 Fod. Da det saaledes paa et langt Strøg er dels ugjørligt, dels yderst vanskeligt at komme over, er der bygget en Bro over Elven. Broen, som kaldes Gujar-Broen, ligger lidt søndenfor Byen Gujar og ½ Times Gang vestenfor Dan. Broen, som er bygget af Sten, er fra gammel Tid og skrøbelig. Elvkanten er paa sine Steder overgroet med Krat af Oleandre (Nerium Oleander), saa høie, at en Mand tilhest kan finde Skygge under dem. — Hasbani, skjønt den længste af Jordans Arme, er hverken omtalt i Bibelen eller af de ældre Forfattere. Josefus, som udtrykkelig fortæller, at Jordan dannes af de to andre Arme, synes at ville overse den. Og Hieronymus's nysnævnte Udledning af Jordans Navn peger paa det Samme. Grunden hertil er tredobbelt: 1) Hasbani tilhører knap halvt det Hellige Land; 2) den havde ingen bekjendt By langs sit Løb; 3) den har mindre Vandmængde end de to andre Arme.

b) Leddan, den midtre Arm. En Fjerdingvei fra Foden af Hermon ligger en

[1] Se Jordans Dalføre § 8. s. s.

rund, tildels skovklædt Haug, som nu kaldes Tel el-Kadi. Den er 900 Fod lang fra Nord til Syd og 750 Fod fra Øst mod Vest, og 25 Fod høi. Paa Haugen laa fordum Byen Dan. Kadi er den arabiske Oversættelse af Dan; begge Ord betyde: Dommer.

Fra Foden af Haugen fosser en Kilde op med det klareste Vand. Kilden hører formentlig til de rigeste paa Jorden. Den fosser lige ud i et lidet Kjærn, som er sivgroet ved Kanten og vrimler af smaa Skildpadder. Fra Kjærnet strømmer Vandet ud som en mægtig Bæk.

Oppe paa selve Haugen, over den nævnte Kilde, vælder en anden Kilde frem, der ikke staar langt tilbage for den første i Rigdom paa Vand. Ved Foden af Haugen løber den forbi en mægtig Eg, der hvælver sig over en muhammedansk Helgens Grav. Den driver et Par Møller og har Vand nok til flere; den falder ud i Hovedarmen et Stykke søndenfor Kjærnet. — Hovedkilden ligger 630 Fod over Havet.

Josefus nævner, som fortalt under Hasbani, kun to Arme til Jordan; den, som springer ud ved Banias, kalder han Jordan og regner den som Elvens Hovedarm[1]; den, som springer ud ved Dan, kalder han Lille-Jordan[2], rimeligvis fordi den er lidt kortere. — Medens Josefus ellers skriver, at Lille-Jordan springer ud ved Dan, kalder han Hist. 1. 10. 1 selve Kilden Dan; det er vel dette Sted, som har bragt Hieronymus til den synderlige Udledning af Jordans Navn, som sammensat af Jor og Dan.

Tiltrods for Josefus's Fremstilling er det blevet gjængs at regne Kilden ved Dan for Jordans Hovedkilde. Grunden er vel mindre at søge i den større Vandmængde end i Byen Dans Beliggenhed ved Kilden. Dan var en ældgammel, berømt By og noksom kjendt ved det gjængse Udtryk for Landets Længde: »fra Dan til Be'erseba«. — »Dan« har holdt sig i »Leddan«, som den midtre Arm nu kaldes i Landet; det er forkortet af el-ed-Dan, med dobbelt Artikel.

c) Nar-Banias ɔ: Banias-Elven, den østre Arm. Lige ved Foden af Hermon, 1/2 geogr. M. i Øst for Dan, ligger Byen Banias, fordum Paneas. Fra en Hule i Fjeldet udvælder en rig Kilde med det klareste Vand, der danner Jordans østre Arm. Den faar Tilløb i en mægtig Bæk, der gjennem Dalføret Za'are kommer fra Sjebel Heis og styrter ud i den lidt nedenfor Byen. Za'are skal tørre ud om Sommeren. Efter 1 1/2 Mils Løb forener Nar-Banias sig med Leddan. — Kilden ved Banias ligger 1100 Fod over Havet.

Som fortalt under Leddan, regner Josefus Kilden ved Banias for Jordans Hovedkilde, og kalder Elven, som den udsender, Jordan[3]. »Krig« 3. 10. 7 fortæller han, at Jordans egentlige Kilde maa søges i Søen Fiale, 1 1/2 geogr. M. i Øst for Banias. Den staar, siger han, gjennem en underjordisk Rende i Forbindelse med Hulen ved Paneas. Dette blev godtgjort ved Fjerdingsfyrsten Filip. Han kastede nemlig Avner i Fiale, og

[1] Jos. Hist. 15. 10. 3. [2] Jos. Hist. 5. 3. 1; 8. 8. 4. Krig. 4. 1. 1. [3] Jos. Hist. 15. 10. 3. — Krig. 4. 1. 1 kalder han samme »Store-Jordan«.

disse kom ud igjen ved Paneas. — Dette er en ren Fabel. Fiale, nu Birket er-Ram, ligger vistnok 2100 Fod høiere end Banias; forsaavidt er Intet til Hinder; men den lille grunde Sø vilde inden 24 Timer være tom, naar den skulde sende ud saadan Vandmængde, som der strømmer ud af Hulen ved Banias. Desuden er Fiales Vand i høieste Grad urent, fyldt af Lop og andet Kryb, medens Kilden ved Banias har det klareste Vand. — Det er de uudtømmelige Snemasser paa Hermon, der forsyne Jordans Kilder med det klareste Vand, som finder Vei gjennem Sprækker i Fjeldets Indre.

I »Banias« har det gamle Navn Paneas holdt sig; Araberne kunne ikke udtale Bogstavet p.

Efter Leddans og Nar-Banias's Sammenløb vedbliver Elven at kaldes Nar-Banias. Efter 1/4 Mils Løb forener den sig med Hasbani. — Den samlede Elv faar nu Navn af Jordan og løber 1 1/2 geogr. M. gjennem Ard el-Hule i Merom Sø. Ard el-Hule maa paa dette Strøg holdes for ufarbar, skjønt en Englænder for nogle Aar siden roede ned ad det i en Baad af Guttaperka. Jordans Længde fra dens Kilder til Sydenden af Merom Sø udgjør:

fra Dan	3	geogr. M.
» Banias	3 1/2	—
» Hasbani	5 1/2	—

Da Merom Sø ligger lidt mer end 100 Fod over Havet, bliver Jordans Fald fra dens Kilder omtrent følgende:

fra Dan	500	Fod.
» Banias	1000	—
» Hasbani	1500	—

Forholdet mellem Vandmængden i de tre Arme er forskjelligt under deres Løb, da de faa Tilløb af mindre Bække, men igjen maa afsætte en Del til Vanding for Beduinernes Haver og Marker. 29de April 1863 rede vi over Hasbani paa den omtalte Bro, forbi Tel el-Kadi og til Banias. Vi satte Hasbanis Vandmængde ved Broen kun til lidt mindre end i hver af de to andre, men kunde ikke se nogen Forskjel paa disses Vandmængde. — Anderson fandt Leddan to Gange saa stor som Nar-Banias og tre Gange saa stor som Hasbani[1]. — Robinson, der 26de Mai 1852 undersøgte de tre Arme og var den første, som fulgte deres Løb og opdagede deres Sammenløb, sætter deres Vandmængde ved Sammenløbet i følgende Forhold: Banias er to Gange saa stor som Hasbani, og Leddan to om ikke tre Gange saa stor som Banias. — Hasbani, hvis Vand var kjendeligt ved sin gule Farve, holdt sig efter Sammenløbet langs den vestre Kant; dens Vand syntes ham ikke at udgjøre mere end 1/6 Del af den samlede Elv[2].

5) Mellem-Jordan har en Længde af 5 1/2 geogr. M., af hvilke 2 1/2 falde paa

[1] Recovery of Jerusalem 444. [2] Rob. Neuere Biblisch. Forschung 517.

Strøget mellem de to Søer og Resten paa Gennesarets Sø. Da Merom Sø ligger 100 Fod over Havet og Gennesarets Sø 600 Fod under Havet, har Jordan under dette Løb et Fald af 700 Fod. Jordan har saaledes her et stridt Løb: den skummer, uden egentlige Fosse, i en dyb Rende. Der gaar ingen Sti langs Renden; paa den vestre Side fører en Vei over Høiden, saa at man kun nu og da faar et Glimt af Elven. — 1/4 Mil søndenfor Merom fører en Stenbro over Elven; den kaldes Jisr Benat Jakub ɔ: Jakobs Døtres Bro. Den er bygget 1112 af Balduin I, Konge af Jerusalem[1]. Over samme gaar Karavanveien fra Akka og andre Stæder ved Kysten til Damaskus.

Det er gammel Overtro, at Jordan løber gjennem Gennesarets Sø uden at blande sig med denne.

Jordans Fald fra dens Kilder til Gennesarets Sø er omtrent følgende:

fra Dan . . . . . 1200 Fod.
» Banias . . . . . 1700 —
» Hasbani . . . . . 2200 —

6) Nedre-Jordan rinder ved Tarikea, nu Kerak, ud fra det sydvestre Hjørne af Gennesarets Sø, løber omtrent midt igjennem hele el-Gor og falder i Nordenden af det Døde Hav. Som før sagt, er Jordan paa dette Strøg den mest bugtede Elv paa Jorden. Medens den rette Linie mellem de to Søer kun udgjør 14 1/2 geogr. M., faar Jordan ved sine 150 smaa Krumninger her en Længde af omkring 50 geogr. Mil. — Stranden er paa begge Sider, lige til det Døde Hav, grønklædt og staar tæt med Trær, mest Pil, Poppel og Tamarisk, og med høie Rør, og i Syd tillige med tornet Krat. Denne Strimmel Skov naar ikke længere fra Stranden, end hvor Elven siver igjennem eller staar over ved høi Vandstand; udenfor dette Omraade er Ørken; først nærmere Bjergene, som løbe langs el-Gor, er Landet dyrkbart[2]. — Jeremias og Sakarias kalde de grønne og skovklædte Strande »Jordans Stolthed«, og tale om dem som Opholdssted for Løver[3]. — Elven voxer i Brede mod Syd; 1 1/4 geogr. M. fra Mundingen, ved Pilegrimenes Badested, er den 80 Fod, 1/2 geogr. M. fra Mundingen 150 Fod og ved Mundingen 540 Fod bred.

Da Gennesarets Sø ligger 600 Fod og det Døde Hav 1277 Fod under Havet, har Nedre-Jordan et Fald af henimod 700 Fod. Skjønt den danner 27 Fosse og flere mindre Fald eller Stryk, er den dog under høi Vandstand farbar med Baade.

Overfart. En Baad har vist aldrig faret paa Nedre-Jordan før 1835[4]. — 2 Sam. 19, 18 tales om en Færge, der skulde føre Davids Hus over; det har vel snarere været en Tømmerflaade, der var slaaet sammen for Leiligheden, end en fast Færge. — Broer omtales ikke i Bibelen eller i den ældre Tid. Strax søndenfor Gennesarets Sø ere Levninger af en gammel Bro med 10 Buer, der kaldes Jisr el-Semak eller Semakbroen efter Byen Semak paa den østre Side. — 1/4 geogr. M. søndenfor Hieromax's Udløb

[1] Neuman: Heilige Stadt S. 40.. [2] Se Jerikos og Moabs Øde Marker § 8. s. s. [3] Jr. 12, 5; 49, 19; 50, 44. Sak. 11, 3. [4] Se Døde Hav Nr. 15.

i Jordan er en Bro, som er farbar; den er af arabisk Bygningsmaade og opført af vulkanske Blokke. Den kaldes Jisr Mejamia. — Der er et halvt Snes Vadesteder over Elven; de, som ligge nordenfor Hieromax, kunne til enhver Aarstid vades over; ved lavere Vandstand kan man paa Stenene gaa over de fleste af dem uden at væde Foden. De, som ligge søndenfor Hieromax, ere ved høi Vandstand saa dybe, at Hestene maa svømme over.

Vandstand. Under Regntiden, Oktbr.—Mars, stiger Elven; den naar den høieste Vandstand mod Slutningen af Regntiden, da samtidig Sneen smelter paa Hermon. Nedre-Jordans Leie er da fuldt til Randen, og Vandet kan paa sine Steder løbe over; men egentlig Oversvømmelse finder ikke Sted. Det var under høi Vandstand, at det lykkedes Lynch at reise nedover med to Baade.

Byer. I el-Gor laa og ligge tildels endnu flere Byer, saasom Gilgal, Jeriko, Betsan; men ingen af dem laa ved Elven; Jeriko ligger 1½ geogr. M. fra den — Nu ligge tre ynkelige Landsbyer mellem Gennesarets Sø og Hieromax's Udløb; nedenfor er Stranden aldeles ubygget og ensom.

Fisk. Nedre-Jordan er fuld af Fisk; men de ere for smaa til at lokke nogen Fisker. Gennesarets Sø er rig paa velsmagende Fisk; ingen af dem synes at søge nedover Jordans Fosse og rivende Strøm.

Jordans Omtale i Bibelen. Jordan omtales første Gang i Abrahams Historie. Abraham og Lot stode sammen paa en Høide ved Betel, da Lot opløftede sine Øine og saa, at den hele Slette omkring Jordan var vandrig — før Herren ødelagde Sodoma og Gomorra — som Herrens Have, som Ægyptens Land, indtil Zoar. Og Lot valgte sig den hele Slette omkring Jordan og drog frem mod Øst[1]. — Næste Gang omtales Jordan af Jakob: »med min Stav gik jeg over denne Jordan og nu er jeg vorden til to Leire«[2]. Hvor han gik over »med sin Stav« paa Vandringen til Mesopotamien, er der ikke givet noget Vink om; »med sine to Leire« gik han rimeligvis tilbage over Jordan ved Sukkot, hvorfra han drog til Sikem[3]. — Under Josva gik Israeliterne, fra Leiren paa Moabs Øde Marker, paa det Tørre over Jordan ligeoverfor Jeriko[4]. — Efraimiterne droge mod Jefta i Gilead; Jefta slog dem og satte Vagt ved alle Overgangssteder over Jordan; naar en Flygtning af Efraimiterne vilde over, sagde Gileaditerne til ham: sig Sjibbolet; han kunde ikke, men udtalte det som Sibbolet, hvorpaa han blev greben og dræbt[5]. — Da David flyede for Absalon, satte han over Jordan paa Veien til Makanaim[6]. Da han vendte tilbage til Jerusalem, havde Juda Mænd samlet sig i Gilgal for at drage Kongen imøde og føre ham over Jordan. »Og Færgen for over for at føre Kongens Hus over«[7]. — Da Elias skulde optages til Himmelen, gik han og Elisa sammen fra Gilgal. Da de kom til Jordan, slog Elias Vandet med sin Kappe; det skiltes ad, og de gik over paa det Tørre[8]. — Da Elisa kom tilbage til

[1] 1 Mos. 13, 8. 10. 11. [2] 1 Mos. 32, 10. [3] 1 Mos. 33, 17. 18. [4] Josv. 3, 1—17. [5] Dom. 12, 1—6. [6] 2 Sam. 17, 22. 24. [7] 2 Sam. 19, 15. 18. [8] 2 Kong. 2, 1. 8.

Jordan, slog han Vandet med Kappen, som var falden fra Elias, idet han blev optagen; det skiltes ad, og han gik over paa det Tørre[1]. — Syreren Na'aman, som boede i Damaskus, reiste til Elisa i Samaria for at blive helbredet for Spedalskhed. Elisa bød ham at to sig syv Gange i Jordan. Da udbrød Na'aman: »ere ikke Abana og Farfar, Damaskus's Elve, bedre end alle Israels Vande? Kunde jeg ikke to mig i dem og vorde ren?« Paa sine Tjeneres Forestilling reiste dog Na'aman til Jordan, dukkede sig syv Gange i den og blev ren[2]. Nu kan Na'aman ikke vel have sammenlignet Abana og Farfar med Jordan i Vandmængde; thi den har sikkert større Vandmængde end begge tilsammen; men Jordan gjør Lidet til sit Lands Frugtbarhed, medens Abana og Farfar have fremkaldt en velsignet Oase paa en livløs Slette.

Johannes den Døber »gik til hele Landet omkring Jordan[3] (ɔ: el-Gor), og de, som bekjendte sine Synder, bleve døbte af ham i Jordan«[4]. Da han drog omkring i hele Landet omkring Jordan, har han sikkert døbt paa mere end eet Sted, som ogsaa udtrykkelig siges af Evangelisten Johannes. Denne fortæller nemlig, at Døberen »først« døbte hinsides Jordan, i Peræa, ved et Sted, som hed Betania eller efter en anden Læsemaade Betabara[5]; begge Navne betyde omtrent det Samme[6]. Betabara er maaske allerede omtalt Dom. 7, 24 under den sammentrukne Form Betbara. Eusebius fortæller, at Betabara endnu vises hinsides Jordan[7], men opgiver ikke nærmere dets Beliggenhed.

Da Markus fortæller 1, 4, at Johannes døbte i Ørkenen, og i det følgende Vers fortæller, at han døbte i Jordan, maa vel Meningen være, at han døbte i Jordan ved den bekjendte Ørken, af hvilken Strøget paa den vestre Side af Jordan i det G. T. kaldes Jerikos Øde Marker og paa den østre Side Moabs Øde Marker. — At Johannes døbte i det sydlige Strøg af Jordan, har man ogsaa troet at kunne slutte af, at de, som søgte ham, vare fra Jerusalem og hele Judæa[8].

Johannes døbte ogsaa udenfor Jordan, nemlig i »Ænon i Nærheden af Salim; thi der var meget Vand«[9]. Ænon laa ½ geogr. M. vestenfor Jordan. (Se Salim og Ænon.)

Da Jesus kom fra Galilæa til Johannes for at døbes, opholdt denne sig ved Betabara (Betania) hinsides Jordan[10]. Det var altsaa ved den østre Strand, i Peræa, at Jesus blev døbt. — At Jesus blev døbt hinsides Jordan, er ogsaa senere gjentaget af Johannes[11]. — Da Jøderne stode Jesus efter Livet, gik han »atter« hinsides Jordan til det Sted, hvor Johannes først døbte. Han vendte tilbage over Jordan for at opvække Lazarus[12].

Hellighed. Jordan var knyttet til Israeliternes Historie ved saa underfulde Minder, at den maatte være en hellig Elv i deres Øine. Som Vidnesbyrd om, at den blev holdt for hellig, kan nævnes, at Elisa bød Syreren Na'aman at dukke sig i den, for at blive renset for Spedalskhed[13]. — End helligere blev Jordan i de Kristnes Øine

[1] 2 Kong. 2, 14. [2] 2 Kong. 5, 9—14. [3] Luk. 3, 3. [4] Matt. 3, 6. Mark. 1, 5. [5] Joh. 1, 28; 10, 40. [6] Betania betyder Færgested, Betabara Overgangssted. [7] Onomastikon under Betabara. [8] Matt. 3, 5. Mark. 1, 5. [9] Joh. 3, 23. [10] Joh. 1, 28. 29. [11] Joh. 3, 26. [12] Joh. 10, 40; 11, 1. [13] 2 Kong. 5, 19.

ved Jesu Daab. Tidlig valfartede de Kristne til Jordan. I Onomastikon (under Bethabara) fortælles, at »mange Brødre, det er: Troende, endnu drage til Betabara, hvor Johannes havde døbt, da de ønskede paa det Sted at gjenfødes ved Livsens Strøm«. Da her nævnes »Brødre, Troende«, maa Talen være om allerede Døbte, altsaa om et Slags Gjendaab, lig den, som Pilegrimene endnu i vore Dage forrette paa sig. — Andre opsatte sin Daab for at kunne døbes i den helllge Elv. Keiser Konstantin, der opsatte sin Daab til det Sidste, gav sig i sit 65de Aar fra Konstantinopel paa Veien til Jordan for at døbes der af Eusebius, Biskop i Cæsarea, men døde underveis i Nikomedia i Lilleasien 337, efter at være døbt af Byens Biskop, som ogsaa hed Eusebius — Det fik Udseende af, at en Daab i Jordan var kraftigere end med andet Vand, og enkelte Præster udtalte endog, at en Daab med andet Vand ingen rigtig Daab var; den raadende Geistlighed synes at have traadt imellem; thi Udøbtes Daab i Jordan faldt bort. Men katolske Fyrsters Børn bleve og blive ofte døbte i Vand fra Jordan, og selv et af den protestantiske Dronning Victorias Børn er bleven døbt i Vand fra den hellige Elv.

Pilegrimenes Badested eller, som det kaldes, Vadested. 1¼ geogr. M. fra det Døde Hav falder Kelt, fordum Krit, i Jordan. Ikke langt fra dens Munding ligger et lidet bart Strøg; baade ovenfor og nedenfor dette staa begge Jordans Strande tæt med Trær, høie Rør og tornet Krat; de største Trærs Kroner naa hverandre fra de modsatte Strande. Elven har en Brede af 60—80 Fod. Dybden er forskjellig efter Aarstiden; ved Forfatterens Besøg 17de April 1863 kunde man rimeligvis have vadet over for Dybdens Skyld; men ude i Elven var Strømmen saa strid, at den Badende blev reven overende. — Bunden ved den vestre Strand var leret, længre ude var den fuld af større og mindre Stene. — Vandet var godt at drikke, men det var blakt og ingenlunde indbydende til at tage Bad i. Det holdt en Varme af 18° R.

Stedet er efter Sagnet helliget ved hele Folkets, ved Elias's og Elisas underfulde Overgange, og end mere ved Jesu Daab. Pilegrimene, som bade sig der, tro at bade sig ved Betabara; da Betabara betyder Overgangssted eller Vadested, er Stedet som oftest blevet kaldt Pilegrimenes Vadested.

Det ældste Vidne om Betabaras Beliggenhed er Pilegrimen fra Bordeaux, 333, som skriver, at der fra det Døde Hav til Jordan, hvor Johannes døbte, var 5 (romerske) Mil.[1] — 374 omtales første Gang en Kirke, som havde Navn efter Døberen[2]. Den laa ved Kelt, ⅛ geogr. M. fra dens Munding. Levningerne, som endnu ere at se, kaldes af Araberne Kasr el-Jehud eller Jødeborgen. — Arkulf (697) fortæller, at et stort Trækors var plantet ude i Jordan paa det Sted, hvor Jesus var døbt. Ved Broens Ende stod et lidet Kapel paa det Sted, hvor efter Sagnet Jesu Klæder laa, medens han blev døbt. Ligeoverfor Kapellet, paa en Haug, laa et stort Kloster. Indenfor Kloster-

[1] Itiner. Hierosol. Kap. 11. [2] Tobler Jerusal. 2, 709.

Lynch.

Pilegrimenes Badested.

murene laa en Kirke, helliget Johannes den Døber. — Brocardus (1283) skriver, at Meningerne vare delte om Daabsstedets Beliggenhed. Nogle troede, at det laa to M. fra Jeriko, ved Johannes den Døbers Kirke; Andre lagde det i Nord ved Salim[1]. — 1738 badede de latinske Pilegrime sig ved Kelts Udløb, medens de græske Pilegrime badede sig længere Syd. Nu have alle Pilegrime et fælles Badested ved et Sted, som kaldes el-Mesra'a, 1/4 geogr. M. søndenfor det gamle Badested, tæt ved Kelts Udløb, og kun enkelte latinske Pilegrime bade sig paa det gamle Sted. — Det nyere Badested skal være bekvemmere for Pilegrimene.

Beliggenheden af Pilegrimenes Badested staar vistnok ikke i Strid med Bibelens Ord; men vi have for faa Mærker at gaa efter for at komme til nogenlunde Vished. Om Stedet, hvor Israeliterne gik over, fortælles bare, at »Folket gik over ligeoverfor Jeriko«[2]. Da der fra Jeriko til Jordan er omkring 1 1/2 geogr. M., giver »ligeoverfor« ringe Hjælp til nærmere at bestemme Stedet. Og, da Israeliterne udgjorde omkring 2 1/2 Million, have de sikkert ikke gaaet over paa et og samme Sted; Jordan var tør fra Zartan, ved Betsan, lige ned til det Døde Hav.[3] — Stedet, hvor Elias og Elisa gik over, er endnu mindre bestemt opgivet; det fortælles bare, at de gik fra Gilgal (nordenfor Betel, se Gilgal Nr. 2) til Jeriko, og de gik ud derfra, og de stode ved Jordan[4].

Johannes fortæller, at Betabara laa østenfor Jordan[5], men udtaler sig ikke nærmere om dets Beliggenhed. — Tre Dage efterat Jesus var gaaet nordefter fra Betabara, var han i Brylluppet i Kana. Af den korte Tid har man villet slutte, at Betabara snarere laa ved det nordlige end ved det sydlige Strøg af Jordan. Fra Pilegrimenes Badested til Sydenden af Gennesarets Sø er over 13 geogr. M., og derfra til Kana over 4 geogr. M., uden at regne med Forlængelsen ved Bakker og Krumninger. — Markus skriver 1, 4, at Johannes døbte i Ørkenen, og i det følgende Vers, at han døbte i Jordan. — Juda Ørken strakte sig langs Vestkysten af det Døde Hav og langs Jerikos Slette til det Bjerg, som nu kaldes Kvarantana, næsten ret i Vest for Jeriko. — Efter Markus maa saaledes Betabara snarest søges i et af Jordans Vadesteder ved Jerikos og Moabs Øde Marker.

Af det Fortalte følger, at man aldeles ingen Vished har for, at Pilegrimenes Badested er Betabara, hvor Johannes først døbte. Skal man vælge mellem Pilegrimenes gamle og ny Badested, maa efter det Foregaaende Valget falde paa det gamle, uagtet Pilegrimen fra Bordeaux's Opgift, at der var 5 (romerske) M. o: 1 geogr. M. fra det Døde Hav til det Sted, hvor Jesus blev døbt af Johannes, passer paa det ny Badested; det gamle ligger 1/4 geogr. M. nordenfor.

Een Gang om Aaret er der Liv ved Pilegrimenes ny Badested, el-Mesra'a. I den ældre Tid samledes Pilegrimene ved Jordan paa Helligtrekongersdag, da Jesus efter

[1] Broc. 7, 89. [2] Josv. 3, 16. [3] Josv. 3, 16. [4] 2 Kong. 2, 1. 4. 7. [5] Joh. 1, 28; 10, 40.

Sagnet blev døbt paa denne Dag. Fra det 16de Aarhundrede have Pilegrimene i stort Optog draget til Jordan Mandag i den stille Uge, da de fleste Pilegrime samles i Jerusalem til Paasken. Da Mængden af Pilegrimene hører til den græske Kirke, retter Toget sig efter Grækernes Paaske, der falder senere end de Romersk-katolskes og vor. Pilegrimenes Tal gaar somme Aar op til 8000. Det er en broget Blanding af Grækere, Russere, Armeniere, Babyloniere, Persere, Syrere, Arabere, Koptere og Æthiopere; kun faa Romersk-katolske ere med. Nogle ere tilfods, Andre ride paa Heste, Æsler og Kameler. En tyrkisk Pasja og tyrkiske Soldater drage med for at holde Styr paa den urolige, higende Skare og værne den mod Beduinerne. Toget overnatter ved Jeriko. To Timer før Daggry vækkes Pilegrimene ved Trommeslag og skynde sig afsted for at kunne være tilbage ved Jeriko, før Dagen er paa det Varmeste. — Mænd, Kvinder og Børn styrte sig i den hellige Elv og dukke sig tre Gange, og dette Bad regnes som en ny Daab, der aftvætter al Synd. — Nogle gaa nøgne i Elven, men de fleste i hvide Klæder, som de tage med sig hjem, for endnu engang at iføres dem, nemlig som Ligklæder. — Det er, siger et troværdigt Øienvidne, at undres over, at i en saa broget Blanding af Mænd og Kvinder sees kun faa Udbrud af Letsind og Usømmelighed. Handlingens Høihed opfylder Alles Sind og optager enhver Tanke. — De fleste Pilegrime skjære sig en Stav af Piletrærne, dyppe den i Elven og tage den med som Minde fra den hellige Strand. — Efter to Timers Ophold lyder atter Trommen til Opbrud, og Stilheden ved el-Mesra'a bliver fra nu af til næste Paaske kun afbrudt af enkelte Reisende, der af Videlyst eller bare af Nysgjerrighed drage did, hvor from Overtro driver Pilegrimen.

7) Jordans Tilløb fra Øst.

a) Jarmuk eller Hieromax er det eneste af Jordans Tilløb, som kan kaldes Elv. Den nævnes hverken i Bibelen eller af Josefus. I Talmud kaldes den Jarmuk, og deraf er den græske og latinske Form Hieromax opstaaet. Araberne kalde den Jarmuk eller Sjeriat el-Mandhur (Mandhurernes Vandingssted) efter en arabisk Stamme, som reiser sine Telte ved dens nedre Løb. — Hieromax dannes af en Mængde Tilløb fra Sjebel Hauran; deres Løb er endnu ikke fuldstændig undersøgt. Et af de vigtigste Tilløb kommer fra Kunavat, fordum Kenat. Det sydligste Tilløb udspringer vestenfor Salkat, gaar søndenom Bostra og forbi Edrei, nu Dera. — Den samlede Elv løber nordenom Um Keis, fordum Gadara. — ½ geogr. M. vestenfor Um Keis, paa Sydsiden af Elven, ligge fire varme Kilder[1]. — Hieromax falder i Jordan en god geogr. M. søndenfor Gennesarets Sø; den har ved sin Munding næsten ligesaa meget Vand som Jordan.

b) Jabbok dannes af to Arme, af hvilke den ene udspringer i Nord og gaar forbi Gerasa, den anden i Syd ved Levningerne af Rabbat-Ammon eller Filadelfia. I Regntiden holde begge Arme meget Vand, men tørre ud om Sommeren. Jabbok

[1] Se Kilder § 11 Nr. 14.

holder dog Vand hele Aaret igjennem i sit nedre Løb, hvor den faar Tilløb fra Kilder. — Jabbok falder i Jordan ligeud for Sikem, omtrent midtveis mellem Gennesarets Sø og det Døde Hav. — Jabbok er efter Sammenløbet af de to Arme værd at skue: den fosser gjennem en trang, paa sine Steder vild Kløft; nede ved Elveleiet staa Rør og Oleandre; op ad Bjergsiden staa Eg, Furu og Krat, og paa Toppene ligger Levning paa Levning af Byer og Borge. — Jabbok betyder »den Rivende« efter sit bratte Løb. Andre, som Gesenius, Keil, finde i 1 Mos. 32, 24—26, hvor der for-

Jabbok.

tælles om Jakobs Kamp med Gud, en Henspillen paa Bækkens Navn, som om den egentlig hed Jeabok ɔ: Kamp, Brydning[1].

Jabbok omtales første Gang i Jakobs Historie. Da han kom tilbage fra Mesopotamien, satte han flere Gange over Jabbok. Bjerget Gilead, hvor han blev indhentet af Laban, laa søndenfor Bækken; Makanaim, hvor han mødte Guds Engle, og Pniel, hvor han brødes med Herren, laa nordenfor den; da han mødte Esau, var han atter søndenfor

[1] Gesen. Thesaurus 1, 288. Keil Genesis 240.

den, og efter Mødet drog han atter over den, nordefter til Sukkot[1]. — Jabbok kaldes af Araberne Vadi Zerka.

8) Jordans Tilløb fra Vest:

a) Jalud (Sjalud) udspringer ved Byen Jisre'el, nu Zerin, paa Nordsiden af Gilboa, ved Vandskillet for Jisre'els Slette, 600 Fod over Middelhavet og omkring 1300 Fod over Jordan. Sin Hovedkilde har den 1/4 geogr. M. østenfor i den rige Kilde, som i Bibelen kaldes »Kilden, som er i Jisre'el« eller »Kilden Harod«, og nu Ain Jalud[2]. Den løber gjennem Jisre'els Dal[3], forbi Betsan, og falder, efter at have optaget flere Tilløb, som en stor Bæk i Jordan. — Den omtales ikke i Bibelen.

b) Farîa løber først fra Syd mod Nord gjennem Dalen Mukna, forbi Garisim og Ebal, og optager Bækken, der fosser ned fra Garisim ved Sikem og løber gjennem Sikems Dalføre. Nordenfor Ebal bøier den mod Sydost og falder i Jordan lidt søndenfor Jabbok. — Den omtales ikke i Bibelen.

c) Kelt, Krit, der kommer fra Bjergene nordenfor Jerusalem, har to Tilløb, det ene gjennem en Vandledning fra Ain Duk, der vælder op paa Nordsiden af Kvarantana, og det andet fra Elisas Kilde, nu Ain es-Sultan, ved Gammel-Jeriko. Kelt løber forbi Erriha eller Ny-Jeriko gjennem et frugtbart Strøg og saa lige i Øst gjennem Jerikos Øde Marker til Jordan. — 17 April 1863 skulde Forfatteren ride over Kelt ved Erriha; Bækken var da fuld til Randen og rimeligvis et Par Alen dyb. Hesten satte over den i et Sprang. — Kelt holder ikke Vand hele Aaret igjennem.

Det var denne Bæk, der, nyttet til Vanding, gav Sletten omkring Jeriko saadan overvættes Fylde i gamle Dage[4]; endnu giver den de Agre, som lades i Fred, en frodig Vækst, og den kan, under anden Styrelse, rimeligvis igjen fremkalde den gamle bugnende Fylde.

Kelt er sikkert omtalt i Bibelen som »Jerikos Vande«[5]; derimod er man uenig, om det er den samme, som Bækken Krit, der er omtalt 1 Kong. 17, 3. 5. 7, hvilket i den ny Bibeloversættelse lyder saa: »gak herfra (ɔ: fra Samaria) og vend dig mod Østen og skjul dig ved Bækken Krit, som er »østenfor« Jordan. Og Elias gik hen og gjorde efter Herrens Ord og forblev ved Bækken Krit, som er »østenfor« Jordan. Og det skede efter en Tids Forløb, at Bækken udtørredes; thi der kom ikke Regn i Landet«. Eusebius og Hieronymus have ligeledes oversat »østenfor«[6]. Josefus, som frit gjengiver Stedet, skriver, at Bækken laa »i Syd«. Robinson, der blev opmærksom paa Navneligheden, var den første, som udtalte, at Kelt var Bækken Krit, og oversætter: »som løber mod Jordan«. (Det hebraiske Ord betyder baade »østenfor« og »henimod«, »i Retning af«[7].) — Den vilde Ørken Kvarantana ved Kelts øvre Løb maatte egne sig

[1] Se Gileads Bjerg (Sjebel Sjila'ad) § 8. 4. 2. 4. [2] Se Jisre'els Slette § 8. 1. 6. [3] Se Jisre'els Slette § 8. 1. 7 og 8. [4] Jos. Krig 4. 8. 3; se Folkemængde § 7. 8. [5] Josv. 16, 1. [6] Onomastikon under Chorath. [7] 1 Mos. 18, 16; 19, 28. Dom. 16, 3 (?).

til Skjulested. Og det var rimeligere for Elias at søge Skjulested ved Kelt, som laa i Juda Rige, end østenfor Jordan, som hørte til Akabs Rige. — Efter Marino Sanuto (1308) skulde Krit være Bækken Fasail, der gaar forbi Ruinerne af Byen Fasail — opkaldt efter Herodes den Stores Broder Fasael — og falder i Jordan henimod 3 geogr. M. nordenfor Jeriko. Van de Velde har i Pays d'Israel S. 73 søgt at hævde denne Mening. Hans Grunde ere svage; men Billedet af Vadi Fasail, Pays d'Israel Plade 74, er meget vakkert. — Kelt faar indtil videre gjælde for Krit.

2. Bække, som falde i det Døde Hav.

Fra Øst:

1) Zerka Ma'in gaar nordenom Fæstningen Makærus, Bjerget Attarus og de varme Kilder, som fordum kaldtes Kalliroe, og falder i det Døde Hav gjennem en Kløft, som har en Vidde af 120 og en Høide af 80 Fod. Kilderne, som holde en Varme af omkring 50° R., give Bækken en Varme af 27° R. Dens nedre Løb holder Vand hele Aaret igjennem. — Den omtales ikke i Bibelen.

2) Arnon dannes af to Arme, af hvilke den sydligste og længste, ligesom den samlede Bæk, nu kaldes el-Mojib. — Arnon falder gjennem en Kløft, der ligner Zerka Ma'ins, i det Døde Hav, omtrent midtveis mellem Nord- og Sydenden. — Den holder Vand hele Aaret igjennem, og i den findes Smaafisk.

Arnon er ofte omtalt i det G. T. Den dannede ved Israeliternes Indvandring fra Ægypten Grænsen mellem Moab og Amoriterne[1]. Israeliterne toge Amoriternes Land, der laa mellem Arnon og Hermon; Arnon blev Grænseelv mellem Moab og Ruben[2], og »fra Arnon til Hermon« blev Udtryk for Landets Længde østenfor Jordan[3], ligesom »fra Dan til Be'erseba« for Landets Længde vestenfor Jordan.

Fra Syd:

3) Zered eller el-Asi eller, efter Palmer (Desert 2, 524), Seil Garahi udspringer i Sydost og fosser først langs Moabs Bjerge i en dyb Kløft og løber saa i det sydlige Gor gjennem et myrlændt og sivgroet Strøg, som hedder es-Safie, ud i det sydøstre Hjørne af det Døde Hav. — Vandet er lunket, da Bækken faar Tilløb fra en varm Kilde. I sit nedre Løb holder den Vand hele Aaret igjennem. — El-Asi har paa sin Nordside Moabs Bjerge og danner den naturlige Grænse mellem Landskaberne Kerak og Jebal. — El-Asi maa være den samme, som 5 Mos. 2, 13. 14 kaldes Bækken Zered eller Sered, der løb gjennem Zereds Dal (4 Mos. 21, 12), og som Es. 15, 7 kaldes Bækken Arabim. — Zered og Arabim betyde begge Vidje eller snarere Poppel. — 4 Mos. 21, 12 fortælles, at, da Israeliterne havde vandret søndenom Edom, leirede de

[1] 4 Mos. 21, 13. 26. [2] 5 Mos. 3, 16. Dom. 11, 26. [3] 5 Mos. 3, 8; 4, 48. Josv. 12, 1.

sig i Zereds Dal. — 5 Mos. 2, 13. 14 fortælles, at de droge over Zereds Bæk 38 Aar efter sit første Ophold i Kades. — Efter Es. 15, 7 dannede Bækken Arabim Moabs Grænse mod Edom, i Syd.

Fra Vest:

4) Kedron. Kedrons Dal begynder ved Dommernes Grave omkring 2500 Fod over Havet og 6000 Fod i Nordvest for Damaskusporten i Jerusalem. Gjennem et smalt, stenet Leie løber den først lige mod Syd, bøier saa i en næsten ret Vinkel lige mod Øst, nordenom Kongernes Grave, som ligge 2500 Fod lige i Nord for Damaskusporten. Ved Oliebjerget bøier den i en næsten ret Vinkel lige mod Syd; her bærer den en Del Olie- og andre Frugttræer. Den vedbliver at gaa lige i Syd, mellem Oliebjerget og Jerusalem. Ved den øvre Bro ligger den 130 Fod under Stefansporten og 140 Fod fra Getsemane og omtrent ligesaa langt fra Jomfru Marias Kirke. Neden under Zion, lidt ovenfor Joabs eller Nehemias's Brønd, fordum En-Rogel, forener den sig med Hinnoms Dal, der kommer fra Nordvest. Joabs Brønd ligger 500 Fod under Zion, 700 Fod under Oliebjerget og 1950 Fod over Havet. Fra Foreningen med Hinnoms Dal og til 1500 Fod søndenfor Joabs Brønd har Dalen en Brede af indtil 300 Fod og bærer en Del Olie- og Figentræer. — Fra nu af løber Dalen gjennem en trang og vild Kløft mod det Døde Hav, hvor den munder ud ved Ras Fesga, $1^1/_2$ geogr. M. fra Nordenden. Omtrent midtveis mellem Jerusalem og det Døde Hav gaar Dalen nedenunder Klostret Mar Saba, der ligger paa den søndre Klippevæg 4—500 Fod over Dalbunden. — Et Stykke oven- og nedenfor Mar Saba kaldes Dalen af Araberne Vadi er-Rahib eller Munkedalen og ved sin Munding Vadi en-Nar eller Ilddalen.

Om Gravmælerne langs Dalen omkring Jerusalem, se under Jerusalem Nr. 26. 14. 1—7.

Kedron er aldeles tør i 11 Maaneder og derover af Aaret; det er kun efter stærkt Regnskyl i Slutningen af Regntiden (ɔ: i Mars), at den holder Vand, og selv da »rinder« Vandet sjelden i Strøget fra Dommernes Grave til Joabs Brønd. — 12 April 1863 gik Forfatteren langs Kedron; der fandtes knap Vanddraaben i den før nede ved Joabs Brønd, der var fuld og flød over. Den følgende Dag regnede det temmelig stærkt; da det klarnede ud paa Eftermiddagen, skyndte Forfatteren sig gjennem Stefansporten ned til den øvre Bro over Kedron, for at se, om der ikke skulde være Vand. Der stod Vand i enkelte Kulper, og paa et Par Steder rislede lidt Vand frem fra Bunden; ellers var det, som det aldrig havde regnet; den kalkholdige Jordbund sluger Vandet og kræver stærkt, vedholdende Regn for at blive mættet.

Flere af Middelalderens Forfattere, f. Ex. Brocardus[1], fortælle, at ved Jomfru Marias Kirke rinder Kedron under Jorden. Dette er ganske rigtigt. Ved Warrens Udgravninger Novbr 1868 er det nemlig godtgjort, at i Øst for Moria laa Kedrons

[1] Broc. 8, 1. (S. 68).

Leie fordum 40 Fod lavere end nu og 90 Fod længre mod Vest. Warren fandt paa den Aarstid ikke rindende Vand; men det var klart, at Vand til sine Tider endnu rinder i det oprindelige Leie[1].

Kedron er omtalt fem Gange i G. T. Første Gang omtales den ved Davids Flugt for Absalon: »Kongen gik over Kedrons Bæk, og alt Folket gik over henad Veien til Ørkenen«[2]. — Salomo sagde til Simei: »paa den Dag, du gaar over Kedrons Bæk, skal du visselig dø«[3]. — Asa, Judas Konge, brændte et Billede af Astarte i Kedrons Bæk (eller Dal)[4]. — Josias, Judas Konge, brændte alle de Redskaber, som vare gjorte til Ba'al, Astarte og Himlens hele Hær, paa Kedrons Marker[5]. — »Alle Marker indtil Kedrons Bæk skulle være Herren helligede«[6].

I N. T. er Kedron kun omtalt Joh. 18, 1: »da Jesus havde talt dette, gik han over Regnbækken Kedron, hvor en Urtegaard var, i hvilken han og hans Disciple gik ind«. — Septuaginta kalder altid Kedron »Regnbæk«. — Josefus kalder Kedron dels »Regnbæk«[7], dels »Kløft«[8].

Kedron har ikke Tilløb fra nogen Kilde, som holder Vand hele Aaret igjennem, og har, som ogsaa Tillægget »Regnbæk« viser, været tør i gamle Dage, ligesom nu, udenfor Regntiden. Men fordum, da Kedron bare havde een Seng, har vel Vandet rundet i flere Dage, end det nu rinder i den øvre Seng.

3. Bække, som falde i Middelhavet:

1) Belus udspringer fra rige Kilder ved Tel Kurdani, midt paa Akkasletten. Efter et Løb af 1½ geogr. M. falder den i Havet, ½ Fjerdingvei søndenfor Akka. Den holder Vand hele Aaret igjennem. Den faar Tilløb af en Bæk, der har sine Arme langt i Øst oppe i Galilæas Bjerge og i Regntiden er betydelig, men som tørrer ud om Sommeren. — Belus blev berømt i Oldtiden, da det var ved dens Munding, at Fønicierne ved et Tilfælde opdagede Kunsten at smelte Glas. Strabo fortæller, at Sand fra dens Munding blev ført til Sidon for at smeltes til Glas. Endnu i Middelalderen blev Sand derfra ført til Glasfabrikerne i Genua og Venedig. — Josv. 19, 26 fortæller, at »Asers Grænse strakte sig til Karmel mod Vest og til Sihor Libnat«. Nogle have troet, at Belus skulde være ment ved Sihor Libnat, som de oversætte ved »Glaselven«. Oversættelsen er usikker, og Beliggenheden passer neppe. Sihor Libnat maa snarere søges søndenfor Karmel.

2) Kison optager alle de Vasdrag, som paa Jisre'els Slette løbe mod Vest. Den har to Hovedarme; den søndre kommer fra Gilboa og optager Bækken, der løber forbi Sjenin; den nordre kommer fra Byen Dubarie, ved Foden af Tabor. Den søndre

[1] Our Work in Pal. 148. [2] 2 Sam. 15, 23. [3] 1 Kong. 2, 37. [4] 1 Kong. 15, 13. Det hebraiske Ord Nakal betyder baade Bæk og Dal. [5] 2 Kong. 23, 4. [6] Jr. 31, 40. [7] Jos. Hist. 8. 1. 5. [8] Jos. Hist. 9. 7. 3. Krig. 5. 6. 1.

er den længste, men den nordre har størst Vandmængde og kan under Regntiden oversvømme det nordre Strøg af Sletten. I Slaget ved Tabor 16de April 1799 mellem Franskmændene og Tyrkerne, druknede flere af de sidste i Bækken, som da flød over. — Armene forene sig nordenfor Megiddo, og den samlede Bæk løber langs Karmel, gjennem Akkasletten og falder nordenfor Kaifa i Havet. Paa Jisre'els Slette er Kison tør om Sommeren; den holder ikke Vand hele Aaret igjennem uden i det nedre Strøg af Akkassletten; 3/4 geogr. M. fra Kaifa faar den nemlig Tilløb fra Kilder, som aldrig stoppe.

Kison er nævnt fem Gange i Bibelen: fire Gange i Anledning af Deboras og Baraks Seir over Jabin og Sisera[1], og ved Elias's Offring paa Karmel[2]; desuden er den i Deboras Sang omtalt som »Megiddos Vande«[3]. Slaget stod ved Megiddo; det maa have staaet i Regntiden; thi »Kisons Bæk rev dem bort, den ældgamle Bæk, Kisons Bæk«[4].

3) Zerka falder i Havet nordenfor Cæsarea. Den er kort, men dyb, og holder Vand hele Aaret. Den omtales ikke i Bibelen.

Zerka kaldes ogsaa Krokodileelven. At Krokodiler holde til i Palæstinas Kystland, er et gammelt Ord. Strabo skriver, at der laa en By ved Navn Krokodilebyen mellem Karmel og Stratons Taarn (Cæsarea)[5]. — Plinius kalder Byen Krokodilon og nævner en Elv af samme Navn[6]. — Vinisauf (1192) fortæller, at under Rikard Løvehjertes Korstog bleve to Krigere slugte af Krokodiler. — D'Arvieux (1660) fortæller, at i Krokodilesøen[7] blev et Æsel slugt af en Krokodile af uhyre Størrelse. — Seetzen (1810) fortæller, at Krokodiler findes i Zerka i et Tal af maaske 100 og derover. Efter et gammelt Sagn stamme de fra et Par, som blev ført did fra Ægypten. — Krokodiler fra Zerka ere i senere Tider oftere førte til Kaifa. Almindelig ere de af Arms Længde. — Roth fandt 1857 ved Kysten Aftrykket af en 6 Fod lang Krokodile. Han førte med sig til Jerusalem Benene af en Krokodile, hvis Skelet var fundet i Zerka[8]. — Man kan saaledes ikke tvivle om, at smaa Krokodiler have levet og leve i Zerka, og maaske i andre Vande ved Kysten, f. Ex. i Krokodilesøen. Fordum have de været talrigere og enkelte tillige større end nu.

4) Nar el-Ausje optager en Mængde Vasdrag fra Bjergene mellem Sikem og Jerusalem; men disse give kun Tilskud i Regntiden; om Sommeren ere de tørre. Paa Sarons Slette, ved Ras el-Ain, 2 geogr. M. fra Havet, faar Ausje Tilløb fra saa rige Kilder, at den i Brede naar Jordan ved Pilegrimenes Badested (80 Fod) og holder Vand hele Aaret igjennem. Den falder i Havet nordenfor Jaffa.

I de sidste Aar ere en Mængde Morbærtræer plantede ved Ausje og trives godt. — Ausje er ikke omtalt i Bibelen.

[1] Dom. 4, 7. 13; 5, 21. Sal. 83, 10. [2] 1 Kong. 18, 40; se Karmel. [3] Dom. 5, 19. [4] Dom. 5, 21. [5] Strabo 16, 758. [6] Plin. Hist. Nat. 5, 75. [7] Der findes kun en Sø ved Kysten, nemlig søndenfor Bækken Failak, midtveis mellem Cæsarea og Joppe. [8] Sepp Jerusal. 2, 476—478.

5) Sorek, Simsim, omtales bare Dom. 16, 4: derefter fattede Samson Elskov til en Kvinde i Soreks Dal, og hendes Navn var Dalila. — Samson blev svegen af Dalila og tagen tilfange af Filisterne, som førte ham ned til Gasa. Dalføret og Bækken Sorek have vel saaledes ikke ligget langt fra Gasa. Bækken Sorek er rimeligvis den samme, som nu kaldes Vadi Simsim. Bækken Simsim udspringer nordenfor Beit-Jibrin, fordum Eleuteropolis, og falder i Middelhavet omtrent midtveis mellem Gasa og Askalon. Bækken er rimeligvis tør hele Sommeren. — Vadi Simsim optager Vadi Hasi; efter Sammenløbet kaldes Bækken Vadi Eribia eller Vadi Askalon. Navnet Sorek er ikke gjenfundet. — Simsim er en Ændring af Simson, som er Samsons hebraiske Navn. — Ogsaa en Landsby ved Bækken bærer Navnet Simsim. (Se Simsim under Byer).

6) Besor. David og hans Mænd fulgte Akis, Konge i Gat, nordpaa til Jisre'el under Filisternes sidste Krig med Saul. Filisternes andre Fyrster nærede Mistillid mod David, og han maatte drage bort. Da han kom hjem til Ziklag, hvor han dengang som Flygtning boede, var Byen brændt af Amalekiterne for tre Dage siden. David satte efter dem med 600 Mand. Da han kom til Bækken Besor, lod han 200 Mand, som vare udmattede, blive tilbage. Han indhentede Amalekiterne, slog dem og vendte tilbage over Bækken Besor[1]. — Da Ziklag laa i Simeons Stamme[2], og da Amalekiterne boede søndenfor Palæstina, maa Besor søges i Syd; man holder for, at det er den Bæk, som gaar forbi Aroer (nu Arara) og Be'erseba og falder i Havet søndenfor Gasa. Den er tør hele Sommeren. Den kaldes nu Nar Razze ɔ: Gasas Bæk.

7) Ægyptens Bæk begynder ved Bjergryggen et-Ti nordenfor Sinai, gaar gjennem Ørkenen Paran og falder ved el-Aris, fordum Rinokorura, i Havet. Den holder ikke i sit nedre Løb Vand hele Aaret igjennem, og i sit øvre Løb er den tør den største Del af Aaret, og maa være tør hele Aar igjennem, naar Regnet udebliver paa Halvøen Sinai.

Den dannede Grænsen mellem Palæstina og Ægypten[3]. 1 Kong. 8, 65 fortælles, at Salomo ved Templets Indvielse helligholdt Løvsalernes Fest, og hele Israel med ham, en stor Forsamling fra Egnen henimod Hamat til Ægyptens Bæk. — 2 Kong. 24, 7 fortælles, at Babels Konge havde taget, fra Elven Frat til Ægyptens Bæk, alt, hvad der havde tilhørt Ægyptens Konge. — Esaias spaar 27, 12, at »Herren skal slaa Frugter ned fra Elvens (ɔ: Eufrats) Strøm til Ægyptens Bæk, og I skulle opsankes een for een, I Israels Børn«.

[1] 1 Sam. 29; 30, 1. 9. 10. 21. [2] Josv. 19, 5. [3] 4 Mos. 34, 5. Josv. 15, 4. 47.

§ 10. Søer.

1. Fiale eller Birket er-Ram.

Et Par Timers Gang i Øst for Paneas (Banias) ligger et Vand i en Høide af 3200 Fod over Havet og 2100 Fod over Paneas. Josefus kalder det Fiale eller Bægeret; nu kaldes det Birket er-Ram eller det Runde Vand. Det omtales ikke i Bibelen. — Det danner næsten en Runding med et Tvermaal af omtrent 1/4 og et Omfang af omtrent 3/4 geogr. Mil. Det er uden Tvivl Bunden af en udbrændt Vulkan. Vandets Speil ligger 150 til 200 Fod lavere end Kraterets Rand. Rundt omkring ligge smaa Stene af Raun eller Lava. — Det har hverken Tilløb eller Afløb.

Vandet er slimet og mudret. Et Stykke fra Stranden gaar rundt om Søen et Belte af Vandplanter; længere ude er Søen fri. — Vildænder holde til der; men mest er Søen søgt af Lop eller Frør, der i tusindvis leire sig paa Stranden. — Søen er ogsaa rig paa Igler, der, som andetsteds, fanges ved, at En gaar ud i Vandet og lader Iglerne suge sig fast paa Benene.

Josefus skriver, at »Fiale ligger 120 Stadier (ɔ: 3 geogr. M.) fra Paneas paa Veien til Trakonitis, og at det har sit Navn efter sin Skikkelse; thi det er rundt som et Hjul«[1]. Skjønt han opgiver Afstanden for stor, kan der ikke være Tvivl om, at det Vand, som han kalder Fiale, er det nuværende Birket er-Ram. — Om Josefus har Ret i, at Vandet i Søen aldrig stiger og falder, vides ikke. Men at hans Fortælling om, at Fiale er Jordans egentlige Kilde og har Udløb i Kilden ved Paneas, bare er en Fabel, er vist[2].

2. Merom Sø eller Bar el-Hule.

Den ligger 100 Fod over Havet i Sydenden af Merom eller Høilandet, som udgjør det øverste Lag eller Trin af Jordans Dalføre[3]. Den danner en Trekant, som vender Breden mod Nord og Spidsen mod Syd. Længden er omtrent 3/4 geogr. M., og Breden er i Nord den samme. Dybden er aldrig bleven maalt, da en Baad formodentlig aldrig har været paa Søen, naar undtages den under Nar-Banias (§ 9. 1. 4. 3) omtalte Baad af Guttaperka; efter Strandens Beskaffenhed at dømme, er Dybden rimeligvis ikke stor.

Merom Sø dannes af Jordan, som løber tvers igjennem den fra Nord til Syd. Mellem Jordans Udløb i Søen og Sammenløbet af dens tre Arme ligger en Myr, Ard el-Hule, som er tilvoxet med Siv og Rør paa flere Alens Høide. Denne Myr, som er ufremkommelig for Mennesker og huser en Mængde Vildsvin og Pantere, har en Længde af 1 1/2 geogr. Mil[4]. I Flomtiden staar Myren under Vand, og Merom Sø

[1] Jos. Krig 3. 10. 7. [2] Se Nar-Banias under Jordan § 9. 1. 4. [3] Se Jordans Dalføre § 8. 3. 3.
[4] Se Jordans Dalføre § 8. 3. 3 og Nar-Banias under Jordan § 9. 1. 4.

faar da et langt større Omfang. — Vandet er som Myrvand mørkt; om Fisk i Søen høres ikke tale.

Merom Sø er omtalt i Josvas Bog under Navn af Meroms Vande[1]; ved dens Strand, rimeligvis paa vestre Side, stod det store Slag, i hvilket Josva seirede over Jabin, Konge i Hazor, og de andre Konger Nord i Landet[2]. — I det N. T. omtales den ikke. — Josefus kalder den Semekonitissøen[3]; Navnet er maaske en Oversættelse af Meroms Vand ɔ: Høilandssøen[4]. — Araberne kalde Søen Bar el-Hule ɔ: Søen Hule[5].

3. Gennesarets Sø.

Den ligger 600 Fod under Havet og indtager det sydlige Strøg af det andet Lag eller Trin af Jordans Dalføre[6]. — Den er aflang som et Æg; Længden er 3 og Breden, der er størst omtrent midtveis, ved Magdala, er 1½ geogr. Mil. — Søen dannes af Jordan, som løber tvers igjennem den fra Nord til Syd, Legenden lægger til, uden at blande sig med dens Vande[7]. — Dybden er omtrent 150 Fod; den vexler kun lidt efter Aarstiden; Forskjellen mellem høieste og laveste Vandstand er bare 3 til 4 Fod.

Vandet er godt at drikke. Det er klart og gjennemsigtigt og yderst indbydende til at tage Bad i; man kan vist bade sig hele Aaret igjennem; 25de April 1863 holdt det ved Solnedgang 16° R. Forfatteren, som opholdt sig 1½ Dag i Tiberias, saa Ingen tage Bad i Søen, medens de varme Bade ved Hammat, en Fjerdingvei sønden-for Tiberias, vare stærkt brugte.

Søen er nu som fordum rig paa Fisk. Efter Lynch findes der fem Slags Fisk; efter Svensken Hasselqvist findes tre af disse, hvoriblandt Silurus, kun der og i Nilen. Den Fisk, som Forfatteren spiste i Tiberias, var af Slægten Brama, smagte som Aborren og havde Ben som Gjedden. — Fiskeriet drives nu kun med Stang og fra Stranden, aldrig med Garn eller fra Baade. — Forfatteren saa nogle Vildænder svømme og et Par Maager fare frem og tilbage paa Fangst. — Smaa Skildpadder findes i Mængde i Myren, som før var »Gennesarets Land«, og skulle ogsaa findes i selve Søen.

Søen ligger i en Kjedel, næsten omkranset af Bjerge af indtil 1000 Fods Høide. Paa den østre Side naa Bjergene lige til Stranden; paa den vestre Side gaa de ogsaa i den søndre Halvdel lige til Stranden og give kun hist og her, som ved Tarikea og Tiberias, en Strimmel til Dyrkning; men nordenfor Magdala udvider det dyrkbare Jordsmon sig til en Brede af ½ og en Længde af ¾ geogr. M; i dette Strøg, som nu er en Myr, laa det engang saa velsignede »Gennesarets Land«[8].

Af nogle Reisende er Søen udskregen som den vakreste paa Jorden, af andre som knap Synet værd. Paa Kristi Tid, da blomstrende Byer laa ved de skovgroede[9],

[1] Josv. 11, 5. 7. [2] Se under Kana'aniter § 3. 1. 7. [3] Jos. Hist. 5. 5. 1. Krig 3. 10. 7; 4. 1. 1. [4] Reland 262. [5] Om »Hule« se Jordans Dalføre § 8. 3. 3. [6] Se Jordans Dalføre § 8. 3. 3. [7] Se Mellem-Jordan § 9. 1. 5. [8] Se under Folkemængde § 7. Nr. 8. [9] Endnu paa Arkulfs Tid, 697, laa store Skove tæt nede ved Søen. Adamnan 2, 17.

veldyrkede Strande, da Baad paa Baad for hen over dens Flade, maatte Søen frembyde et lifligt Skue. Men nu, da der knap er Spor tilbage af flere af Byerne, da en Baad sjelden farer hen over Søen, da Øiet maa lede efter et Træ og en skikkelig Ager, kan Søen ikke drage Reisende til sig ved sin Skjønhed. Thi Naturen er ikke storartet nok til at bøde paa Ødheden; mod Nord kneiser vistnok Safed i en Høide af 3300 Fod over Søen, og Hermon hæver sit snedækte Hoved til en Høide af 9600

Farrar.

Jordans Udløb af Gennesarets Sø ved Tarikea.

Fod over den; men ellers staar Søen i storartede Omgivelser tilbage for flere Fjorde og Indsøer i vort Land og andre Bjerglande. Men saa har igjen intet Vand saadanne Minder, som Gennesarets Sø: derned drog Jesus fra Nazaret og boede i Kapernaum, og »det Folk, som sad i Mørke, saa et stort Lys, og for dem, som sad i Dødens Land og Skygge, gik et Lys op«[1]; i den drog Peter den underfulde Fiskedræt og

[1] Matt. 4, 13—16.

blev Menneskefisker[1]; over den for Jesus og stillede med et Ord Stormen og de oprørte Bølger[2]; fra den talede han i Lignelser til Folket, som stod og lyttede ved Stranden[3]; paa den vandrede han og rakte Haanden til den tvivlende Peter[4]; ved den aabenbarede han sig efter Opstandelsen for syv Disiple og forudsagde Peter, at han skulde følge ham i Martyrdøden[5].

Som andre Søer med høie Strande er Gennesarets Sø udsat for Kastevinde. En saadan omtales i Evangelierne: Jesus for en Aften over Søen; det var rimeligvis stille Veir; thi Jesus lagde sig bag i Baaden og sov ind. En Stund efter reiste sig en »Hvirvelvind«[6], stærk som en Storm[7]; Bølgerne sloge over Baaden, saa at den fyldtes, og Disiplene raabte: Mester! frels os, vi forgaa! Han stod op og truede Søen, og det blev blikstille.

Gennesarets Sø kaldes i G. T. bare Kinneret eller Kinnerets Sø og Kinnerots Sø efter Byen Kinneret og Landskabet Kinnerot i Nærheden[8]. Søen omtales fem Gange og bare som Grænseskjel[9]. — I senere Tider blev Kinneret forvansket til Gennesar og Gennesaret. 1 Mak. 11, 67 kaldes Søen »Gennesar-Vandet«. Josefus kalder den Gennesars Sø[10], Gennesarets Sø[11] og Tiberias's Sø[12].

I N. T., hvor Søen omtales ni Gange, kaldes den Gennesarets Sø[13], Galilæas Sø[14], Tiberias's Sø[15] og bare Søen[16].

Tre Gange for Jesus over Gennesarets Sø fra Vestsiden til Østsiden og ligeledes tre Gange fra Østsiden til Vestsiden:

Først reiste han fra Kapernaum til Gergesenernes Land, midtveis paa Østsiden, hvor han helbredede to Besatte og vendte saa tilbage til Kapernaum. Det var paa Bortreisen, at han stillede Stormen[17]. — Dernæst reiste han til Ørkenen ved Betsaida (Julias), hvor han bespiste 5000; han blev paa den østre Side for at bede, og Disiplene roede hjemad til Kapernaum; Vinden var imod, og han indhentede dem, vandrende paa Søen[18].

Fra Tyrus's og Sidons Egne kom Jesus, nordenom Søen, til en Ørken i Dekapolis, hvor han bespiste 4000; derfra vendte han tilbage over Søen og landede i Nærheden af Magdala og Dalmanuta[19]. — Fra Dalmanuta (?) for Jesus over til Østsiden, gjorde derfra en Rundreise og kom ikke tilbage over Søen. Paa denne Reise mindede han Disiplene om at vogte sig for Farisæernes og Sadducæernes Surdeig, helbredede en Blind i Betsaida (Julias), kom til Cæsarea Filippi, i hvis Nærhed Forklarelsens Bjerg maa søges, drog om i Galilæa og vendte hjem til Kapernaum[20].

[1] Luk. 5, 1—11. [2] Matt. 8, 23—27. [3] Matt. 13, 1—50. [4] Matt. 14. 22—34. [5] Joh. 21, 1—22. [6] Mark. 4, 37. Luk. 8, 23. [7] Matt. 8, 24. [8] Josv. 19, 35; 1 Kong. 15, 20. [9] 4 Mos. 34, 11. 5 Mos. 3, 17. Josv. 11, 2; 12, 3; 13, 27. [10] Jos. Krig 3. 10. 7. [11] Jos. Hist. 18. 2. 1. [12] Jos. Krig 3. 3. 5. [13] Luk. 5, 1. [14] Matt. 4, 18; 15, 29. Mark. 7, 31. [15] Joh. 6, 1; 21, 1. [16] Matt. 4, 15; 13, 1. Mark. 4, 1. [17] Matt. 8, 5. 23—9, 1. Mark. 4, 35—5, 21. Luk. 8, 22—37. [18] Matt. 14, 13—34. Mark. 6, 32—53. Luk. 9, 10—17. Joh. 6, 1—25. [19] Matt. 15, 21—39. Mark. 7, 31—8, 10. [20] Matt. 16, 5—17, 24. Mark. 8, 13—9, 33.

Paa Kristi Tid var der Liv paa og ved Søen. Paa den vestre Strand laa otte Byer: Tarikea, Hammat, Tiberias, Dalmanuta, Magdala, Kapernaum, Betsaida og Korazin. — Baade nævnes ofte i Evangelierne. At deres Tal ikke var ringe, følger af Johannes's Fortælling: da Jesus havde bespist de 5000 i Ørkenen ved Betsaida (Julias), bød han sine Disiple at fare tilbage tilbaads og vandrede selv om Natten efter dem paa Søen. Da Mængden den følgende Dag saa, at han ikke var der, satte den paa Baade efter ham til Kapernaum[1]. — Josefus fortæller, at han under Krigen med Romerne vilde overrumple Tiberias; han samlede da alle de Baade, som fandtes rundt Søen; deres Tal var 230, og i hver Baad satte han fire Mand; han havde ikke flere at raade over. Tiberienserne, som troede, at Baadene vare fulde af væbnede Folk, overgave sig paa det Vilkaar, at Byen skulde blive sparet (67 ef. Kr.)[2].

Nu er det anderledes. Af Betsaida og Dalmanuta er der knap Spor tilbage, Kapernaum og Korazin ligge i Ruiner, Magdala og Tarikea ere usle Flekker, Hammat mindes bare ved sin varme Kilde, og Tiberias tæller siden Jordskjælvet 1837 kun 2000, fattige Indbyggere.

Baade findes nu ikke udenfor Tiberias. 1848 var der een Baad; Lynch kjøbte den for at føre Tøiet ned ad Jordan. 1863 var der to Baade; de brugtes ikke til Fiskeri eller til Færdsel for Indbyggerne, men leiedes ud til Reisende, som gjorde Udflugter paa Søen.

4. Det Døde Hav.

1) Navn. I G. T. kaldes Søen: Salthavet[3]; Arabas ɔ: den Øde Marks Hav[4]; med begge disse Navne sammen[5]; det Østre Hav[6]. — I N. T. omtales ikke Søen. — Josefus kalder den Jordbegsøen[7]. — Navnet: det Døde Hav, blev først brugt af de hedenske Forfattere, Lægen Galenus[8] og Jordbeskriveren Pausanias, i andet Aarh. ef. Kr. — Eusebius skriver: »Saltsøen kaldes ogsaa det Døde Hav og Asfaltitis«[9], hvilke Ord Hieronymus oversætter saa: »Saltgrubesøen kaldes ogsaa Asfaltsøen, det er Jordbegsøen«[10]. — Arabiske Forfattere i Middelalderen kalde den Zogars (ɔ: Zoars) Sø og Lots Sø[11]. — Araberne kalde den nu Bar-Lut eller Lots Sø.

2. Beliggenhed. Størrelse. Omgivelser. Det Døde Hav indtager det søndre Strøg af det tredie Lag eller Trin af Jordans Dalføre, og det ligger omtrent midt i det Dalføre, som gaar fra Jordans Udspring ved Dan til Bunden af den østre Arm af det Røde Hav.

Det har en Længde af 10 og en Brede af $^5/_8$ til $2^1/_2$ geogr. Mil.

Mod Vest og Øst er Søen omgiven af bratte Bjerge, der naa op til en Høide af 2400 Fod over Stranden. Bjergene ere høiere og vildere paa den østre end paa den

[1] Joh. 6, 1—29. [2] Jos. Krig 2. 21. 8. Se Jerusalem Nr. 17. 8. [3] 1 Mos. 14, 3. 4 Mos. 34, 3. Josv. 15, 2. 5; 18, 19. [4] 5 Mos. 4, 49. 2 Kong. 14, 25. [5] 5 Mos. 3, 17. Josv. 3, 16; 12, 3. [6] Ez. 47, 18. Joel 2, 20. Sak. 14, 8. [7] Jos. Krig 3. 10. 7; 4. 7. 6. [8] Reland 241. [9] Onomastikon under Θάλασσα. [10] Onomastikon under Mare Salinarum. [11] Dimiski, oversat og udgivet ved Mehren. Kjøbenh. 1863. Side 29.

vestre Side. — Man kan ride langs den vestre Strand, undtagen strax nordenfor Kedrons Munding, hvor Ras el-Feska spærrer Veien; Ras Mersed, strax nordenfor Engedi, spærrer Veien ved høi Vandstand; ved lav Vandstand kan man til Nød ride uden om dette Næs. Kun paa enkelte Steder, som ved Engedi, er dyrkbar Jord. — Den østre Strand er lav fra Sydenden til rundtomkring Tungen; nordenfor Tungen stikke bratte Næs oftere lige ud i Søen og spærre Veien baade for Ridende og Gaaende.

Mod Nord støder Søen til det nordre Gor, som nærmest Søen er Ørken, undtagen langs Jordan og enkelte Bække, saasom Kunetira, der kommer fra Vest. — Mod Syd støder den til det søndre Gor, som i Vest er en Saltmyr og i Øst et myrlændt Strøg, der vandes af Zered eller Asi, er overgroet med Rør og beboet af Beduiner[1].

3) Skikkelse. Tungen. Holmen.

Tungen. Søens Nordende og Sydende ere runde, og Vestsiden har kun smaa Vige. Fra Øst stikker en Halvø, som kaldes Tungen, ud og danner to større Bugter. — Tungen deler Søen i to Dele, af hvilke den nordre er ulige større; den søndre er næsten rund. Tungens Nordpynt kaldes Costigan-Odden, og Sydpynten kaldes Molyneux-Odden; Sundet mellem dem er foreslaaet at kaldes Lynchfjord. Sundets Brede er ved Costigan-Odden $1^1/_4$, ved Molyneux-Odden $^7/_8$ og paa det smaleste $^5/_8$ geogr. Mil. — Langs Sundet, paa Tungen, løber en Ryg, der fra den vestre Side ser ud som en Sandbanke, men som bestaar af Kalksten med Kløfter, som Regnet har furet. Ryggen, der hæver sig 10—30 Fod over Tungen, er uden alt Liv.

Tungen selv hæver sig 40—80 Fod over Søen. Den østre Del er vel vandet ved Bække og tildels ved Render, og særdeles frugtbar; kun en Del er dyrket, medens det Øvrige er tilgroet med tornefulde Buske og Trær. En ussel Beduinerstamme, Gavarinerne, holder til her og har en ussel By, el-Mezra'a.

Det er mærkeligt, at en saa fremtrædende Halvø som Tungen ikke er omtalt i Bibelen eller af nogen ældre Forfatter. »Hav-Tungen« (Lesjon-haijam) eller bare »Tungen« (Lasjon) er vistnok nævnt tre Gange i Josv. (15, 2. 5; 18, 19) som Judas og Benjamins Grænsemærke ved det Døde Hav; men navnlig af det sidste Sted er det klart, at derved menes en Vig, ikke en Landtunge, »ved Jordans sydlige Ende«. — Halvøens tidligere Navn er ukjendt; nu kaldes den el-Lisan eller Tungen.

Seetzen er den Første, som omtaler Tungen. Han saa den 1806 fra Vestsiden og tog den for en Ø; men Aaret efter var han paa den og tegnede den paa sit Kart. Lynch (1848) har leveret det bedste Kart. Tungens Omrids vexler med Vandstanden.

Holmen. Ved den nordre Ende, 2—300 Fod fra Stranden og over $^1/_2$ geogr. M. vestenfor Jordans Munding, ligger en Holme, som efter Saulcy kaldes Redsjom Lut ɔ: Lots Stenhob. Den bestaar af Bjerg; paa den ligge vældige Stene, ligesom kastede om hverandre. I disse Stene ser Saulcy Ruiner fra Sodomas og Gomorras Dage[2]! —

[1] Se Jordans Dalføre § 8. s. s. [2] Saulcy Voyage autour de la Mer Morte 2, 154. Se Forfatterens Reise i Hellige Land og Syrien S. 128.

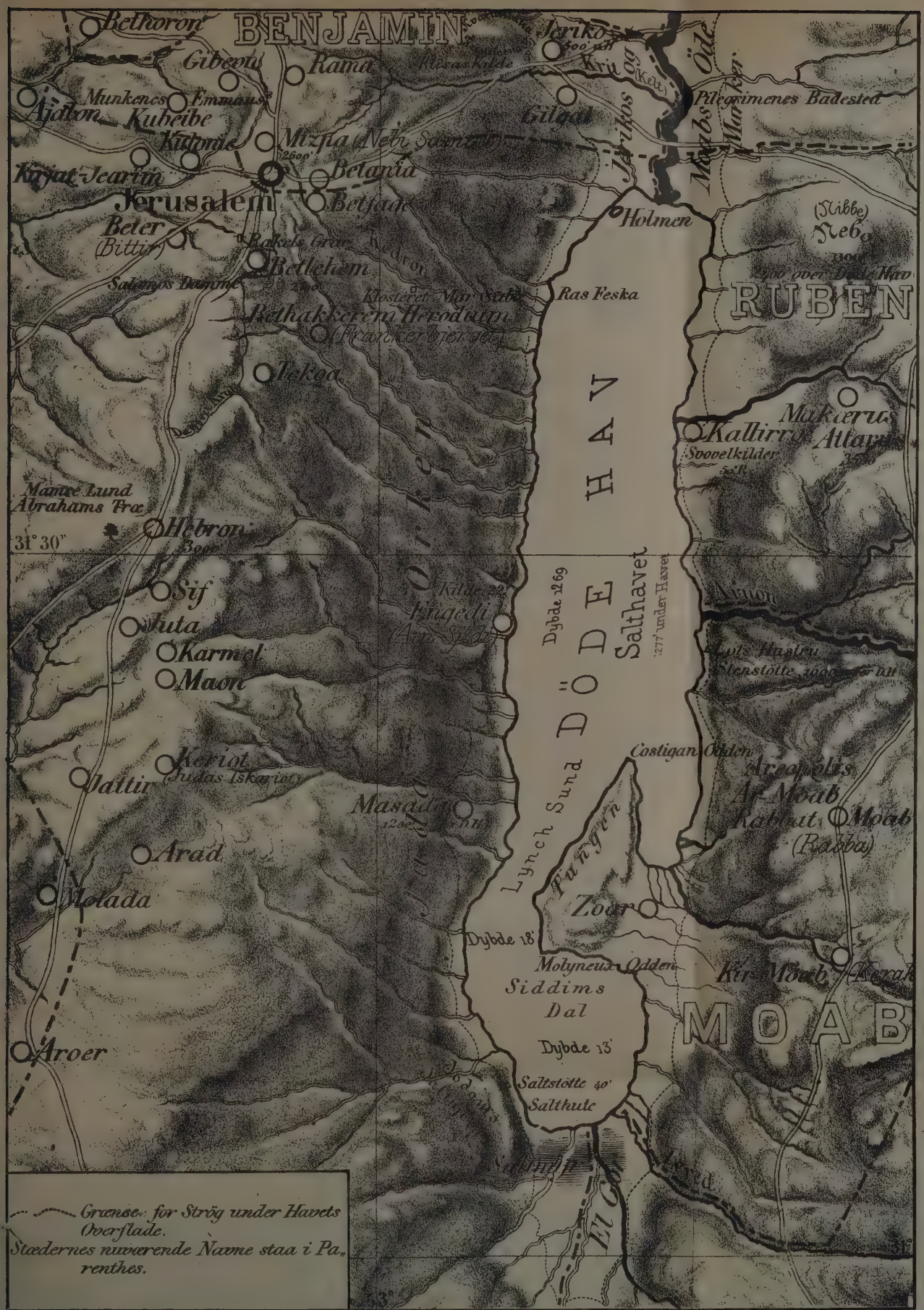

Efter Overtryk fra Forfatterens Kart over Palæstina.

Paa nogle Karter er den tegnet som Ø, paa andre som Halvø. Det er let forklarligt. Den hænger sammen med det faste Land ved en Banke, der i Flomtiden staar omkring 12 Fod under Vand, men i Slutningen af den varme Aarstid ligger bar.

4) Dybde. Den største Dybde findes i den nordre Del og gaar ned til 1269 Fod; i den søndre Del er den største Dybde bare 13 Fod. Da Vandstanden vexler, er Dybden heller ikke altid ens. Ovennævnte Dybder bleve fundne af Lynch 1848 i Slutningen af April ɔ: ved ret høi Vandstand.

5) Leie under Havet. — Søen er ved sit Leie under Havet den mærkeligste paa Jorden; den ligger 1277 Fod lavere end Middelhavet. Det er mærkeligt, at Søens Leie under Havet, skjønt saa overordentlig dybt, ikke synes at have været anet før 1837. Siden dette Aar ere flere Maalinger foretagne, saasom:

Mars	1837	Moore og Beek	ved kogende Vand	500 Fod.
April	1837	Schubert	» Barometer	618 —
—	1838	de Bertou	. . . . .	1334 —
	1838	Russegger	. . . . .	1386 —
	1841	Symonds	» Trigonometrisk Maaling .	1273 —
	1845	Wildenbruch	» Barometer	1403 —
Mai	1848	Lynch	» Do.	1197 —
		Dale, Lynchs Ledsager,	Trigonometrisk Maaling	1277 —
Novb.	1850	Bridges	» Aneroid	1326 —
Oktb.	1855	Poole	. . . . .	1274 —
April	1857	Roth	» Barometer	1334 —

Da trigonometrisk Maaling er den sikreste, og da begge de trigonometriske Maalinger give samme Dybde paa 4 Fod nær, holder man sig til disse og navnlig til Løitnant Dales, som den sidste. Selv den ringe Forskjel mellem dem vil svinde, naar man lægger Mærke til, at Løitnant Symonds's Maaling gik for sig i April ɔ: under høiere Vandstand end Dales, der gik for sig i Mai. Da Vandstanden vexler, er Vandspeilets Leie under Havet heller ikke altid ens. Det er en Mangel ved disse Maalinger og ved Lynchs's Maaling af Søens Dybde, at der ikke er efterladt Mærker ved Stranden til at vise Vandstanden paa den Tid, da Maalingen gik for sig.

Søens Dybde	1269 Fod
Søens Leie under Havet	1277 —
Jerusalems (Kasr Jaluds) Høide over Middelhavet . .	2500 —
Jerusalems (Kasr Jaluds) Høide over Søen	3777 —

Det er et mærkeligt Træk, at Søens Dybde er omtrent lige med dens Leie under Havet, og at Jerusalems Høide over Middelhavet er omtrent det Dobbelte og dets Høide over Søen det Tredobbelte af dens Dybde.

6) Vandstand. Da Søen har flere Tilløb, men intet Udløb, vilde den fyldes, hvis ikke en overordentlig Uddunstning bragte Ligevægt tilveie. I Regntiden, Oktbr.—Mars, modtager Søen gjennem Regnet og Jordan med de andre Tilløb en større Vandmængde, end den kan uddunste. Følgelig maa Vandet stige. Stigningen er des større, som Uddunstningen paa den Aarstid er mindre end ellers, fordi Varmen da er mindre. Da den største Regnmængde falder i Januar og Februar, som desuden ere de koldeste Maaneder, naar Søen sin største Høide i Slutningen af Februar. I April falder mindre Regn, og fra Mai til Udgangen af Septbr. næsten ikke en Draabe; Jordan og de andre Tilløb minke eller tørke aldeles bort; da desuden Varmen er størst i den regnløse Tid, uddunster Søen mere Vand, end den modtager, og maa følgelig minke. Den er paa det Laveste ved Udgangen af August og Begyndelsen af Septbr.

Forskjellen paa høieste og laveste Vandstand er endnu ikke tilstrækkelig undersøgt. Det sikreste Mærke, man har at slutte af, er Træstammerne, som flere Steder ligge oppe paa Stranden. De ere uden Bark og gjennemtrukne som af Saltlage. Det er Drivtømmer. I Flomtiden har det revet sig løs fra Jordans Strande og faret nedover Elven, i hvis Fosse og mange Krumninger det har afskuret Barken, har saa flydt en Stund om paa Søen og suget dens salte Vand i sig og er drevet op paa Stranden, hvor det er blevet liggende igjen paa det Tørre, da Vandet faldt. — Drivtømmerets Leie vidner om, hvor høit Vandet engang har staaet; men, da det kan ligge igjen fra et foregaaende Aar, vidner det ikke om høieste Vandstand i et enkelt Aar. — Vandstanden er ikke ens alle Aar. Der falder nemlig i et Aar mere Regn end i et andet, og Varmen kan i et Aar ogsaa være større end i et andet. — Af Drivtømmerets Leie ved Engedi i Mai 1838 sluttede Robinson, at Vandet tidligere paa Aaret havde staaet 10—15 Fod høiere. Saa mange Fod havde Vandet i det Aar minket allerede i Midten af Mai o: i Begyndelsen af den varme og regnløse Tid. Af Drivtømmerets Leie ved den nordre Ende 1858 i Septbr., o: ved Enden af den varme og regnløse Tid, sluttede Day, at Vandet under Flomtiden i det Aar kun havde staaet 10—12 Fod høiere.

7) Vadested. Seetzen (1807) var den Første, som under sin Reise paa den østre Side af Søen hørte af Araberne, at et Vadested førte over fra den sydlige Del af Tungen til den vestre Strand nordenfor Usdums Saltbjerg. — Burckhardt (1812) hørte en lignende Fortælling. — Irby og Mangles (1818) saa under sin Reise paa den østre Side en liden Karavane ride over paa sin Vei til Hebron. De kunde skjelne Dyrene, og, da der var Æsler blandt dem, kunde Dybden ikke være stor. De satte Længden af Vadestedet til 6,000 Fod. Vandet havde altsaa det Aar veget saa langt fra begge Strande, at Afstanden mellem Tungen og den vestre Strand ikke udgjorde Halvdelen af Afstanden under almindelig Vandstand, som paa det smaleste udgjør $^5/_8$ geogr. M. eller 15,000 Fod. — Den Sjeik, som 1838 var Robinsons Fører langs den vestre Strand, fortalte, at han engang, rimeligvis 1818, havde vadet fra Sydenden til Tungen, men, lagde han til, siden har Vandet været for dybt. — Lynch, som søgte

efter Vadestedet og loddede hvert femte Minut, fandt, at man intetsteds kunde vade over fra den vestre Strand til Tungen. Han lægger til, at, skulde der være et Vadested, da maatte det ligge mellem Sydenden og Tungen. — Lynch loddede 26de April, altsaa paa en Aarstid, da Vandstanden er ret høi. Det er desuden af flere Grunde rimeligt, at Vandstanden i det Aar, 1848, var ualmindelig høi. — Det er rimeligt, at Vandstanden 1818 har været ualmindelig lav, og Overgangen har uden Tvivl gaaet for sig paa den Tid af Aaret, da Vandstanden er lavest. — Van de Velde har paa sit store, paalidelige Kart (1866) ligesom Seetzen og Robinson paa sine, afsat to Vadesteder fra Tungen til den vestre Strand, et fra Molyneux-Odden og et andet nordenfor, hvor Lynchfjorden er smalest.

8) Vandets Salte. Siden 1824 er Vandet oftere blevet analyseret. Følgende Tabel giver Oversigt over den Procent Salte, som ere fundne ved otte Analyser:

Vandet i Søen.	1 1824	2 1838	3 1847	4 1849	5 1849 Lynch.	6 185?	7 1854	8 1854	Vandet i Havet.
Klormagnesium . .	12,166	7,370	10,543	7,822	14,589	1,696	13,951	6,831	0,360
Klornatrium	7,039	7,839	6,578	12,109	7,855	11,003	7,339	2,957	2,700
Klorkalcium	3,336	2,438	2,894	2,455	3,107	0,680	2,796	1,471	. . . . .
Klorkalium	1,086	0,852	1,398	1,217	0,658	0,166	10,571	2,391	0,070
Klormangan	0,161	0,005	»	0,006	»	»	»	»	»
Klorammonium . .	0,007	»	»	0,006	»	»	»	»	»
Kloraluminium . . .	0,143	»	0,018	0,056	»	»	»	»	»
Klorjern	»	»	»	0,003	»	»	»	»	»
Svovlsurt Kali . . .	»	»	»	»	»	»	»	0,062	»
Svovlsur Kalk . . .	0,052	0,075	0,088	0,068	0,070	»	0,106	»	0,140
Svovlsur Magnesia .	»	»	»	»	»	0,233	»	»	0,230
Brommagnesium . .	0,442	0,201	0,251	0,251	0,137	Spor.	0,069	0,183	0,002
Organiske Stoffe . .	»	»	»	0,062	»	»	»	»	»
Kiselsyre	»	»	0,003	»	»	0,200	»	»	»
Kulsur Kalk	»	»	»	»	»	0,953	»	»	0,003 Tab 0,025
Summ. af faste Stoffe	24,432	18,780	21,773	24,055	26,416	14,927	24,832	13,895	3,530
Vand	75,568	81,220	78,227	75,945	73,584	85,033	75,168	86,105	96,470
	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Specifik Vægt . . .	1,202	1,153	1,184	1,172	1,227	1,099	1,210	1,116	1,028

Ingen af Analyserne stemmer ganske; mellem den høieste (Nr. 5) og den laveste (Nr. 8) Procent Salte er Forholdet næsten som 2 : 1. Det er afhængigt af, om det analyserede Vand er hentet i Nærheden af Jordan eller langt mod Syd, i den regnfulde eller den tørre Aarstid, ved Overfladen eller fra Dybet. Det Vand, som Lynch 1848 førte hjem til Amerika, og som 1849 blev analyseret af Booth i Filadelfia, indeholder de fleste Salte (Nr. 5); det var hentet fra en Dybde af 1077 Fod. — Allerede

Galenus, i andet Aarh. ef. Kr., har gjort opmærksom paa, at Vandet er saltere om Sommeren end om Vinteren[1]. — Søens Vand er saa salt, at almindeligt Salt, som lægges i det, ikke opløser sig.

Denne overordentlige Salthed forklares saa: fra Usdums Bjerg, der bestaar af bare Salt (§ 8. 2 19) strømme i Regntiden flere Saltbække ned. De fleste øvrige Stoffe, hvoraf Vandet bestaar, findes paa forskjellige Steder ved Stranden, navnlig i en Mængde Svovl- og andre mineralske Kilder. — Muligt er det ogsaa, at mineralske Stoffe afsættes fra Søens Bund. — Jordan, som andre Elve, indeholder Salt, der, da Søen intet Udløb har, bliver tilbage, medens det ferske Vand dunster bort under den overordentlige Hede. — Som Virkning af den stærke Uddunstning afsætter Salt sig paa flere Steder ved Stranden. I Flomtiden gaar Søen over lave, myrlændte Strøg; naar nu Søen træder tilbage, bliver Vandet igjen i enkelte Damme og Kulper; det dunster bort under den glødende Sol, og Bunden dækkes med en tyk Saltskorpe. De største Damme findes ved Birket el-Kalil $^1/_2$ geogr. M. søndenfor Engedi. Indbyggerne i Smaabyerne søndenfor Jerusalem føre paa Æselryggen Saltet hjem til Husbrug. — Ogsaa fra Usdums Bjerg hentes Salt til Husbrug.

9) Vandets Vægt. — Da Vandet indeholder saa mange Salte, er det langt tungere end Søvand (se Tabellen under Nr. 8) og kan bære Gjenstande, som synke i det aabne Hav[2]. Det første, kjendte Forsøg paa Vandets Bæreevne blev gjort af Vespasian: han lod Hænderne binde paa Ryggen af Nogle, som ikke kunde svømme, og kaste ud paa Dybet; de kom hastig op, som drevne af en Vind, og fløde ovenpaa Vandet[3]. — Robinson (1838) fortæller: »uagtet jeg før aldrig havde kunnet svømme, hverken i fersk eller salt Vand, kunde jeg her uden Vanskelighed sidde, staa, ligge eller svømme«[4]. — Lynch (1848) fortæller: »en Hest, som blev ført ud i Bugten (paa Nordsiden af Tungen), kunde vanskelig holde sig lige, men vilde falde overende. To friske Hønseæg fløde med $^1/_3$ af sit Omfang over Vandet; de vilde have sunket i Vand fra Middelhavet eller Atlanterhavet«[5]. — Forfatteren (1863) har gjort følgende Erfaring: vi badede os ved Holmen, hvor det er meget langgrundt. Da Vandet naaede Brystet, kunde jeg ikke holde mig lige, men løftedes og faldt overende. Det var ikke let at svømme paa Maven, da jeg ikke kunde bruge Benene, som løftedes over Vandet. Des lettere var det at svømme paa Ryggen; jeg flød næsten med halve Kroppen over Vandet og vilde følgelig gjerne rulle over. — Beduinerne — som vi havde med til

[1] Reland 242. [2] De russiske Saltsøer ere nøie undersøgte ogsaa i kemisk Henseende. De fleste indeholde en større Mængde Salte, end det Døde Hav, og Vandet er følgelig tungere.

Den Røde Sø paa Krim indeholder . . . . . 37,22 pCt. Salte;
de øvrige Saltsøer, blandt hvilke Elton kan nævnes, indeholde fra 24 til 28 —
Naar en vis Mængde destilleret Vand veier . . . . . 10 » ℔,
saa veier samme Mængde fra det Døde Hav . . . . . 12,28 -
og fra den Røde Sø . . . . . 13,31 -

[3] Jos. Krig 4. 8. 4. [4] Rob. Pal. 2, 444. [5] Lynch, Narr. 344.

Sikkerhed — der svømmede som en Hund og snarere stode end laa i Vandet, naar de svømmede paa Maven, havde ingen Vanskelighed ved at holde Benene under Vandet. — Naar jeg forsøgte at staa ret op og ned, naaede Vandet mig ikke til Armhulingen.

Søen kruser og topper sig for Vinden som andet Vand; der kræves lidt stærkere Vind, for at Søen skal kruse sig og Bølgerne naa samme Høide, som i lettere Vand. — Søen stilner brat, naar Vinden lægger sig. Strax Lynch kom ud paa Søen, reiste sig en Vind, der snart gik over til Storm; det var, som han seilede paa en Sø af smeltet Metal, og Bølgerne sloge mod Baadene som Hammerslag af Titanerne Da Stormen havde raset et Par Timer, holdt den med Et op, Bølgerne lagde sig næsten med det samme, og i mindre end 20 Minuter, efterat Baadene havde været truede med at sluges af de oprørte Bølger, glede de for Aarerne over en speilblank Flade[1].

10) Virkningen af Bad i Søen. Vandets lægende Kraft. Flere, baade Reisende og Indfødte, have Fordom mod eller endog Rædsel for at bade sig i Søen. Vort Følge bestod af 13 Mænd. Føreren, som var Jøde, og Kokken, som var Kristen, vilde paa ingen Maade bade sig. Men Beduinerne, som vare Muhammedanere, vare næsten alle i en Haandevending af Klæderne og ude i Søen.

Flere Reisende have fortalt, at de efter Badet vare dækkede med en Saltskorpe. Dertil mærkede vi intet, uagtet vi for des bedre at prøve Vandets Virkning kun havde tørret Ansigt og Hænder. Da vi 1½ Time senere skulde bade os i Jordan, var der ikke Mærke paa os efter Badet i det Døde Hav, undtagen at der havde samlet sig lidt Salt i Ørene. — Robinson, som heller ikke blev dækket af en Saltskorpe, havde flere Timer en Følelse, som om der var Olie paa Huden. Vi mærkede ikke noget saadant.

Det var behageligt at ligge i Vandet; det var midt paa Dagen, Himlen aldeles skyfri, Vandet speilblankt og holdt en Varme af 23° R. Forfatteren dukkede to Gange for at tage Stene op fra Bunden. Den første Gang mærkedes kun en Pirring i Næseborerne; den anden Gang kom der Vand i det ene Øie, og det sviede bitterlig et Minut eller saa. — Strax efter Badet mærkedes paa Hovedet ligesom Smaastik af Knappenaale og en Pirring over det øvrige Legeme; Stikkene og Pirringen bleve svagere og svagere, holdt op efter et Kvarterstid og efterlod en behagelig og forfriskende Følelse.

De omkringboende Beduinere maa tro paa Vandets lægende Kraft. En af vore Beduinere var næsten lam og red paa en Hest, som ikke var stort bedre. Han red ud i Søen, og baade han og Hesten bleve overøste med Vand af et Par af de andre Beduinere.

Rimeligvis har Vandets lægende Kraft allerede været kjendt og nyttet af Romerne. Galenus, der døde 200 som Keiser Kommodus's Livlæge, skriver nemlig: »jeg

[1] Lynch Narr. 268—69.

har engang været Vidne til en daarlig Brug af Penge, idet en Rigmand lod hente fra det Døde Hav til Italien saa meget Vand, at en Brønd kunde fyldes dermed. Jeg har fremkaldt samme Virkning ved at kaste Salt i Vand«[1]. — Da en saadan Mængde Vand blev hentet, maatte det vel være Meningen at bruge det til Lægedom; et Par Flasker maatte have været nok til at tilfredsstille Nysgjerrigheden. — Mod Galenus er indvendt, at det Døde Hav ogsaa indeholder andre mineralske Stoffe foruden Salt.

Antoninus Martyr (570) fortæller, at »i Juli, August og til Midten af Septbr. ligge Spedalske den hele Dag i Søen; om Aftenen vaske de sig i varme Bade og nogle Gange renser Gud dem, han vil«[2]. I Nærheden af Søen ligge flere varme Kilder.

Professor Voss har afgivet følgende Dom: »det Døde Havs Vand maa antages at være særdeles vel skikket til Lægemiddel mod visse Sygdomme, navnlig Rheumatisme og Gigt, og, saafremt Styrelsen kunde skaffe Veie, Sikkerhed og Tryghed, vilde Badesteder snart opstaa ved dets Strande«. — Professoren staar ikke ene med denne Dom; den er ogsaa udtalt af andre Videnskabsmænd.

11) Vandets Farve, Lugt og Smag. — »Det er noget, som er at undre sig over ved denne Sø, at den tre Gange hver Dag skifter Farve, foruden at den, naar Solen skinner paa den, spiller i mange Farver«[3]. Det Sande i disse Ord af Josefus er vel, at Vandets Farve i det Døde Hav, som i andre Vande, vexler med Belysningen. Aarstiden har vel ogsaa sin Virkning. Derfor have nogle Reisende skildret Vandet som grønligt, andre som blaat. Vandet er ogsaa langt klarere i Nord end i Syd; i den søndre, grunde Del er det mudret og slimet. — Da vi kom til Nordenden af Søen, var det Middag, Søen speilblank og Himlen klar uden mindste Skyflek. Følgende Indtryk blev Dagen efter af Forfatteren skrevet i Dagbogen, oplæst for og godkjendt af Voss: »det Døde Hav er yndigt at se til, og vanskelig kan man tænke sig et mere indbydende Vand til at bade sig i. Det er blaat som, ja blaaere end Middelhavet; det er gjennemsigtigt og klart, saa at Bunden kan sees langt ude«. Luften havde en Varme af 24° R., da vi kom Kl. 12. Vor Fører havde sagt, at der hver Dag Kl. 1 blæste en forfriskende Vind ved Søen. Vinden reiste sig ganske rigtig ved det nævnte Klokkeslet; men af den lovede Kjøling blev der Intet. Luften opfyldtes af lumre Dunster, gjennem hvilke Solen viste sig som en bleggul Skive, og Vandet, der kruste og toppede sig, saa mørkladent eller snarere sort ud.

Robinson skriver, at Vandet ikke er rigtig gjennemsigtigt; Gjenstande, som sees gjennem det, vise sig som seede gjennem Olie[4]. — Robinson havde, som fortalt under Nr. 10, ogsaa efter Badet en Følelse, som om der var Olie paa Huden. Det »Olieagtige« synes at vise sig, naar man fjerner sig fra Nordenden; det var ved Engedi, at Robinson badede sig.

Vandet er uden al Lugt.

[1] Reland 242. [2] Anton. Mart. Kap. 10. [3] Jos. Krig 4. 8. 4. [4] Rob. Physical Geogr. 193.

Vandets Smag er modbydelig og modbydeligst i den søndre Del, som faar mindre Tilløb af fersk Vand. Stikker man Fingeren i Vandet og væder Tungen med den, faar man en Smag som af Søvand med Tilsætning af Svovl og raaddent Æg, og Munden bliver sammensnerpet. Smagen af en Draabe eller to gaar snart bort, medens Virkningen af en større Mængde er heftig og varer længre. En af Saulcys Følge, som blev narret til at svælge en Mundfuld, vred sig ynkelig og bar sig som en Vanvittig[1].

12) Liv i Søen og ved dens Strande. — Det er en gammel Paastand, at der ikke findes Liv af noget Slags i Søen. Saaledes skriver Tacitus: »Søen rører sig ikke for Vinden og nærer hverken Fiske eller Vandfugle«[2]. — Galenus: »i denne Sø sees hverken Dyr eller Plante«[3]. — Hieronymus: »aldeles efter Bogstaven er der hidtil ikke fundet og, paa Grund af den overordentlige Salthed, kan der heller ikke findes noget, som aander eller rører sig i dette Hav, hverken Skjæl eller Smaakryb. — Dersom Jordan i Flomtiden har revet Fiske med sig ned i det, dø de strax og flyde ovenpaa det fede (olieagtige?) Vand«[4].

At Søen kruser sig og sætter Bølger ved Vinden, er fortalt under »Vandets Vægt« (Nr. 9). At der ikke findes Liv i Søen, er gjentaget af Reisende lige til de sidste Tider, og de Beviser paa dyrisk Liv i Søen, som af Enkelte i den senere Tid ere fremsatte, synes ikke sikre nok til at rokke den gamle Paastand. — Man har oftere fundet enkelte Fiske ved Stranden, men altid døde. Saulcy fandt to Fiske saa langt nede som ved Sodomas Saltbjerg[5]; ellers ere de altid fundne i den nordlige Del af Søen. De have, maaske forfulgte af andre Fiske, vovet sig ned fra Jordan eller Arnon, og maattet bøde med Livet for sin Dristighed. — Lægges en Fisk i Vand fra Søen, vender den strax Bugen i Veiret og dør inden et Minut. — Poole fangede 4de Novbr. 1855 i en varm Saltbæk, der fra Sjebel Usdum løber ud i Søen[6], nogle Fiske, som vare 1½ Tomme lange. Han fangede dem nogle faa Alen fra Søen og mener, at de havde hjemme der. Det er dog lidet rimeligt, at noget Slags Fisk kan leve i et Vand, der indeholder saa meget Svovl, som det Døde Hav. — Dette maa holdes for afgjort efter Lartets Undersøgelser. Nordenfor Sjebel Usdum ligger en Myr, som faar Vand fra en varm Kilde med salt Vand. Vandet i Myren ligner meget Vandet i det Døde Hav, og dog ser man en Mængde Smaafisk, som ikke synes at uleiliges af Vandets store Salthed. Lartet fangede nogle af disse Smaafiske og slap dem i Vand fra det Døde Hav; de døde alle efter nogle Øieblikke[7].

Stene og Træer, som tages op fra Søen, ere aldeles uden Skjæl, og det er ofte nok gjentaget, at Skjældyr heller ikke kunne leve i Søen. To Gange har man dog

[1] Saulcy Voyage autour de la Mer Morte 1, 234. [2] Tac. Hist. 5, 6. [3] Reland 243. [4] Hieron. til Ez. 47, 8. Reland 244. [5] Saulcy Voyage 1, 157. [6] Se Sjebel Usdum § 8. 2. 19. [7] Bulletin de la Societé Geologique de France. Deuxième Serie. Tome vingt-troisième. 4—25 Juni 1866. Paris. 1865 à 1866.

fundet Skjældyr af lavere Slags i den. I den naturhistoriske Samling i Paris findes en Koral, Stylophora pistillata, som de l'Escalopier 1837 bragte hjem fra Søen. En Koral af det Slags skal kunne leve i saadant Vand. Uheldigvis har Finderen ikke opgivet, hvor i Søen han fandt den, og det holdes ikke for raadeligt at drage nogen Slutning af et eneste Exemplar. — 1849 bragte Lepsius 18 Skjældyr, 11 af Slægten Polygaster, 2 af Polythalamiæ og 5 af Phytolithariæ, i Mudder og Vand til Berlin. Ehrenberg havde opdaget dem i Mudder, taget et godt Stykke ude i Søen, 1/2 geogr. M. Sydvest for Jordan. Samme Slags Skjældyr findes i Jordan, som de maaske ere komne ned fra[1]. — Lynch fortæller, at, da han en Nat stirrede udover Søen, havde Bølgerne et fosforagtigt Skum[2]. Det har vel været Virkning af Søens Svovlstoffe, og ikke af Morild, hvilken sidste fremkommer ved dyrisk Liv. — Et stærkere Bevis for, at der findes Liv i Søen, er det oftere gjentagne Syn af Ænder, som dukke.

En flere Gange gjentagen Paastand, at Fugle, som ville flyve over Søen, falde døde ned i den, er bare Hjernespind. Lynch fandt vistnok under sine Krydsninger to døde Fugle paa Søen; men saadant kan hænde paa enhver større Sø.

Forskjellige Slags Fugle, saasom Vildduer, Nattergale, Agerhøns, Hjerper, Krager, Vildænder[3], holde til oppe i Fjeldene og i Krattet nede ved Stranden og sees oftere at flyve over Søen, ja det hænder, at Vildænder svømme omkring, snadre og dukke, saa at det er en Lyst. At Fugle ikke oftere sees at svømme og dukke, er en ligefrem Følge af Søens Mangel paa Liv; der er Lidet eller Intet at dukke efter. — Vildsvin holde til nede ved Stranden, Gazeller og Stengjeder høiere oppe, og det sværmer paa sine Steder med Insekter.

Søens Omgivelser have en egen Virkning paa de Dyr, som holde til deromkring. »Alle Fugle«, fortæller Lynch, »og de fleste Insekter og andre Dyr, vi saa, havde den samme blaagraa Farve, som Fjeldene, der omgive Søen«[4].

13) Jordbeg. I ældre Tid flød oftere en saadan Mængde Jordbeg om paa Søen, at den fik Navn af Asfaltites eller Jordbegsøen. — Josefus fortæller, at den paa flere Steder kaster fra sig store Stykker sort Lim eller Beg, der ligne Oxer uden Hoved og flyde omkring[5]. — Diodorus fortæller, at Jordbeg undertiden blev kastet op i saadan Mængde, at det dækkede tre Plethra eller en Flade, 300 Fod lang og ligesaa bred, og saa ud som en Ø. — Jordbeg fra det Døde Hav blev holdt for bedre end andet Jordbeg[6]. — Den arabiske Jordbeskriver Dimiski († 1327) skriver: »i denne Sø findes et Slags Ler, som kaldes Jordbeg; det stiger op fra Bunden og kastes i Stykker saa store som en Baad, hvilke man giver det tekniske Navn »Kjør«, imod Stranden, alt efter Vindens Retning mod Øst eller Vest«[7]. — I nyere Tider sankes jævnlig mindre

[1] Smiths Dictionary 3, 1183 d. [2] Lynch Narr. 289. [3] Vi saa et Par nydelige Fugle flyve op fra Krattet omkring 600 Fod fra Nordenden af Søen; vi kjendte dem ikke; de lignede Vildduer. [4] Lynch Narr. 291. [5] Jos. Krig 4. 8. 4. [6] Diodorus Siculus 2, 48. Plin. Hist. Nat. 7, 65. Tacit Hist. 5, 6. [7] Dimiski Syrien og Palæstina. Oversat og udgivet af Mehren. Kjøbenh. 1862 S. 29.

Stykker op ved Stranden; men større Stykker sees sjelden og rimeligvis kun efter Jordskjælv. Da kunne hele Flager drive om paa Søen. Dette var Tilfældet 1834 og end mere efter det voldsomme Jordskjælv Nytaarsdag 1837, efter hvilket Tiberias og Safed med flere Byer endnu bære sørgelige Mærker. Da flød, som den Sjeik, Robinson 1838 havde til Fører, fortalte, en Ø eller Hus af Jordbeg om paa Søen, lidt nordenfor Sodoms Saltbjerg. De nærmest boende Arabere vare ikke sene med at svømme derud og hugge Stykker deraf med Øxer og bringe dem iland i Sække. En Stamme, som kom for at tage Del i Fangsten, fandt allerede 60 Personer i Arbeide. Beget blev læsset paa Kameler og sendt omkring til Salg og bragt ud til omkring 12,000 Kr. — Ofte hænder saadant ikke; ialfald fortalte Sjeiken til Robinson, at han kun i de to Aar havde mærket Jordbeg i større Mængde paa Søen, og heller ikke havde han hørt derom af sine Fædre. — Araberne paa den vestre Strand tro, at Jordbeget kommer fra Klipperne paa den østre Strand. Søens Strande ere nu nøie undersøgte, og det er vist, at Jordbeget ikke kan komme fra dem. De Gamles Mening, at Søen »kaster Jordbeget op«, er saaledes stadfæstet. Siddims Dal havde været fuld af Jordbeggruber[1]; den laa i den sydlige Del af Søen, og dernede var det, at Flagene viste sig 1834 og 1837.

14) Færdsel paa Søen. Tre blomstrende Byer laa fra gammel Tid omkring Søen, Zoar i Sydøst ikke langt fra Stranden, Engedi midtveis paa Vestsiden ligeved Stranden, og Jeriko 1½ geogr. M. fra den nordre Strand. — Desuden laa fra gammel Tid de mindre Byer Gilgal og Bet-Hogla mellem Jeriko og Søen, og paa Kristi Tid laa Smaabyerne Abila, Julias og Bezemot østenfor Jordan, ikke langt fra dens Munding[2]. — Endelig laa i den ældre Tid Ir-Hammelak rimeligvis ved Sydenden, i Saltdalen[3], og paa Kristi Tid laa Bjergfæstningen Masada paa Vestsiden af Søen ligeoverfor Tungen[4]. Adkomsten fra Søen til de to sidste var imidlertid yderst møisommelig.

Landværts var Forbindelsen mellem Byerne ved Søens Strande meget tungvint, og det synes næsten utænkeligt, at der ikke søværts skulde have været en livlig Forbindelse mellem dem. Imidlertid har man kun følgende sparsomme, tildels uklare Efterretninger om Færdsel paa Søen i ældre Tid. 2 Krøn. 20, 1. 2 læse vi: »Moabs Børn og Ammons Børn og med dem andre Folk, som boede langt borte, kom mod Josafat til Krig. Og man kom og gav Josafat det tilkjende og sagde: »der kommer en stor Flok imod dig fra hin Side (Salt-) Havet, og se, de ere i Engedi«. Her nævnes intet om Fartøier, og Fienden kan have gaaet rundt den søndre Ende af Søen. — Josefus oversætter Stedet saa: »Moabiterne og Ammoniterne sloge Leir i Engedi, efter at »have gaaet« over Søen«[5]. De maa efter denne Oversættelse have sat over i Baade eller paa Flaader, hvis ikke Vandstanden i det Aar skulde have været saa lav, at de kunde vade over fra Tungen. — Krig 4. 8. 4 fortæller Josefus, at, naar Baadfolkene

[1] 1 Mos. 14, 10. [2] Jos. Krig 4. 7. 6. [3] Se Jordans Dalføre § 8. 3. 3. [4] Se Masada § 8. 2. 18. [5] Jos. Hist. 9. 1. 2.

træffe Jordbeg paa Søen, fylde de Fartøierne dermed; det er seigt, og kan ikke skilles fra Planken uden ved Blod og Safter fra det menneskelige Legeme. — Tacitus har samme og Plinius en lignende Fortælling[1]. Tacitus stemmer saa nøie med Josefus, at han rimeligvis har laant fra ham. — Krig 4. 7. 6 fortæller Josefus, at Vespasians Hærfører Placidus gik med sine Soldater i Baade ud paa Søen, og dræbte de Jøder, som havde flygtet ud paa den.

Pilegrimene og Korsfarerne tale ikke om Fartøier, og den ældste Pilegrim, fra Bordeaux (333), siger udtrykkelig, at der ikke findes Fartøier ved Søen[2].

Den arabiske Jordbeskriver Edrisi i 12te Aarh. fortæller: »man ser disse smaa Fartøier, som føre Levnetsmidler og Frugter fra Zoar til Jeriko og andre Stæder i el-Gor«.

Færdselen paa Søen synes saaledes altid at have været mindre, end man skulde have tænkt sig.

Nu da Jeriko er sunket ned i Usseldom, og da der knap er Spor igjen af Zoar, Engedi og de andre Stæder, kan man ikke vente Færdsel mellem de øde Strande, og i Aarhundreder har ingen Baad faret over Søen, før Costigan 1835 vovede sig ud paa den.

15) Fart paa Søen for at undersøge den. Fem Gange er Søen i den nyere Tid undersøgt tilbaads. 1835 i Juli førte en Irlænder ved Navn Costigan paa Kamelryggen en liden Baad fra Kysten til Gennesarets Sø og derfra ned ad Jordan til det Døde Hav. Han havde kun een Mand, fra Malta, med sig. De naaede den sydlige Ende af Søen. I to til tre Dage vare de, under den glødende Sol, uden friskt Vand og kom aldeles afkræftede tilbage til den nordre Ende. Costigan døde nogle Dage efter i Jerusalem, uden at efterlade Optegnelser, og hans Følgesvend var for uvidende til at kunne give Oplysninger, der kunde lede til nærmere Kjendskab til Søen.

1837, i Mars, førte to Englændere, Moore og Beek, en Baad fra Jaffa til det Døde Hav. Det var deres Agt videnskabelig at undersøge Søens Egenheder og fare omkring til flere Steder; men paa Grund af forskjellige Hindringer fortsatte de ikke længe sit Arbeide. De vare de første, som opdagede, at Søen ligger lavere end Havet; de fandt, ved kogende Vand, at Leiets Dybde under Havet var 500 Fod. De foretoge ogsaa to Maalinger af Søen, der gave en Dybde af 2150 og 2320 Fod.

1847, 20 Aug., ankrede et engelsk Krigsskib foran Akka, og en af Officererne ved Navn Molyneux gik iland med tre Matroser. Han tog med sig en liden Baad, som paa Kamelryggen blev baaren over Jisre'els Slette til Gennesarets Sø. Fulgt af de tre engelske Matroser og flere Arabere, gik han nedover Jordan. Baaden maatte imellem bæres overland, da Elven paa den Aarstid var for grund paa flere Steder. Nogle Arabere fulgte med tillands. Den 6te Dag, medens Molyneux gik med dem, som fulgte med tillands, blev Baaden overfalden og plyndret af en Flok Arabere; de tre

[1] Tacit Hist. 5, 6. Plin. Hist. Nat. 7, 85. [2] Itiner. Hierosol. Kap. 11.

Englændere bleve satte af og maatte vende om til Tiberias, medens to Arabere fik Lov til at fare videre med Baaden. — 3die Septbr. roede han ud fra Jordans Munding og 5te Septbr. vendte han tilbage til den nordlige Ende. Han havde naaet ned til Tungen, havde loddet tre Gange paa Dybet og fundet en Dybde af 1310 Fod. Baade han og hans Folk vare yderst medtagne. Baaden blev atter sat paa Kamelryggen og over Jerusalem ført til Jaffa. I Jaffa stødte han igjen til sit Skib og døde kort efter, i November. Hans korte Dagbog over Reisen blev trykt 1848.

Den fjerde Undersøgelse af Søen tilbaads har løst Opgaven og har leveret saa fuldstændig Skildring og saa nøiagtige Karter, at store Opdagelser vist ikke ere at vente for Fremtiden. Det er de Forenede Stater i Nordamerika, som har Æren af at have givet en af sine Sønner, Søløitnant, senere Kommandør Lynch, Midler ihænde til at foretage disse Undersøgelser. Regjeringen stillede til hans Raadighed et Skib, som skulde føre ham til det Hellige Land og igjen tage ham ombord, naar han var færdig med sine Undersøgelser. Han gik først til Konstantinopel og fik af Sultanen et Firman eller aabent Brev, som paalagde de tyrkiske Øvrigheder at gaa ham tilhaande. 28de Mars 1848 gik han, ligesom sin ulykkelige Forgjænger Molyneux, iland i Akka. Hans Følge bestod af Søløitnant Dale, en Søkadet, en Botaniker, Geolog Andersen, og 10 udvalgte Sømænd. En fulgte med som Reisende. — Han havde med sig fra Amerika to Baade, en af Kobber og en af Jern. Baadene bleve paa Hjulredskab, som han havde med, trukne over Jisre'els Slette til Gennesarets Sø. I Tiberias kjøbte han en Baad til at føre Telte, Niste o. s. v., som ellers maatte bæres paa Kamelryggen; det var den eneste Baad, som da fandtes rundt Gennesarets Sø. — Lynch leiede 30 Arabere, som skulde følge Baaden eller ride forud for at sikre mod Overfald. — Aarstiden var heldig valgt, da Jordan i April har høi Vandstand. Han brugte 9 Dage, 10—18de April, mellem Gennesarets Sø og det Døde Hav. — Han for forbi, just som Pilegrimene badede sig i Jordan. (Se Pilegrimenes Badested under Jordan § 9. 1. 6.) — Den Baad, han havde kjøbt i Tiberias, og som var af Træ, blev knust i en af de første Fosse i Elven; ellers kom han uskadt ud paa det Døde Hav.

Det Sagn gik blandt Araberne, at ingen kunde vove sig ud paa det Døde Hav og blive ilive, og man mindede Lynch om, hvordan det var gaaet Costigan og Molyneux, og spaaede, at det vilde gaa ham ilde. Det saa ud til, at Spaadommen strax skulde blive til Sandhed; som fortalt under Nr. 9, var han neppe kommen ud paa Søen, førend der reiste sig en Vind, der snart gik over til en Storm, som varede et Par Timer og truede Baaden med Undergang.

I 22 Dage, 18de April—10de Mai, opholdt Lynch sig ved det Døde Hav, havde sit Hovedkvarter ved Engedi, krydsede fra Strand til Strand, loddede, maalte, tegnede, samlede Dyr og Planter, kort, undersøgte Stort og Smaat. Saa bleve Baadenes Plader skruede fra hverandre og paa Kamelryggen førte over Jerusalem til Jaffa. — I Decbr. kom Lynch tilbage til New-York.

Lynch udgav 1849[1] »Narrative« eller Fortælling og 1852 »Official Repport« eller Indberetning om de Forenede Staters Tog for at undersøge det Døde Hav og Jordan.

Lynch slutter sin Undersøgelse af det Døde Hav med disse Ord: »vi kom til Søen med forskjellige Meninger. En af Følget nærede stærk Tvivl om, en anden vedstod aabenbar sin Vantro til den mosaiske Fortælling. Efter 22 Dages nøiagtige Undersøgelser tør jeg sige, at vi alle stemme i Overbevisningen om Sandheden af Skriftens Fortælling om Undergangen af Slettens Stæder«[2]. Hvorledes han i det Enkelte har opfattet Skriftens Fortælling, har han undladt at oplyse.

Den femte Undersøgelse af Søen foretoges i Mars og April 1864 af Hertugen af Luynes. Han ledsagedes blandt Andre af Lartet, som i »Frankriges geologiske Selskab« har meddelt nogle Oplysninger fra Undersøgelsen; de handle mest om Vandets Analyse.

16) Siddims Dal. — 1 Mos. 14, 3 fortælles, at »alle disse (fire Konger) forbandt sig og droge til Siddims Dal, det er Salthavet«. Paa Grund af den tilføiede Forklaring har det været den gjængse Mening, at Siddims Dal indtog det hele Strøg, som nu dækkes af det Døde Hav. Der var saaledes, før Sodomas Undergang, ingen Indsø til at optage Jordans Vande. Det var den gjængse Mening, at Elven fortsatte sit Løb først gjennem Siddims Dal og derefter gjennem Araba og faldt ud i den østre Arm af det Røde Hav eller Bugten ved Akaba.

Man træffer nu sjelden Nogen, som deler denne Mening; thi siden 1837 er det ved en Række Undersøgelser godtgjort: 1) Det Døde Hav tilligemed den største Del af Jordans Dalføre og den nordre Del af Araba ligger dybt under Havet. 2) De Sidedale, som munde ud i Araba, have en nordlig Retning. 3) Alle Vasdrag i det østre Strøg af Ørkenen Paran, fra et Punkt langt søndenfor Bunden af Bugten ved Akaba, løbe nordefter mod det Døde Hav. — Deraf sluttes, at Skikkelsen af Jordans og Arabas Dalføre, i sine Hovedtræk, har været som den nu er, siden Jorden fik sin nuværende Skikkelse, og at den ikke er Virkning af en voldsom Rystelse i en sildigere Tid. Følgelig har det Døde Hav, ogsaa før Sodomas Undergang, ligget i sin dybe Kjedel og optaget Jordans Vande[3].

Men det Døde Hav kan ikke, før Sodomas Undergang, have indtaget det hele Strøg, som nu dækkes af det; thi »Siddims Dal er nu Salthavet«. — Det gjælder da at finde, hvor Siddims Dal laa. Alt, hvad Bibelen fortæller om den, indskrænker sig til Følgende i 1 Mos. 14: »alle disse forbandt sig og droge til Siddims Dal, det er Salthavet« (V. 3). »Da drog Kongen af Sodoma, Gomorra, Adma, Zeboim og Bela, det er Zoar, ud, og stillede sig i Slagorden mod Kedorlaomer i Siddims Dal« (V. 8). »Siddims Dal var fuld af Jordbeggruber, og Kongen af Sodoma og Gomorra flygtede og faldt i dem, og de Overblevne flygtede til Bjerget« (V. 10). — Betydningen af

[1] Anden Udgave London 1850. [2] Lynch Narr. 380. [3] Rob. Physical Geogr. 212—213. Allerede 1716 er samme Mening udtalt af Reland 254.

Siddim er usikker. Gesenius oversætter efter det Arabiske: et stenet Strøg[1], medens Stanley jævnfører det hebraiske sadeh, Mark, Ager, og henviser til 1 Mos. 19, 25, hvor Slettens Grøde omtales[2]. I Navnet »Siddim« er saaledes liden Veiledning. — Det hebraiske Ord emek, som er oversat ved »Dal«, betyder »en lang og lav Dal« mellem Høie eller Bjerge, med jævn Bund, skikket til Dyrkning[3] og til Slagmark[4]. Det bruges helst om mindre Dale, dog ogsaa om større Dale, saasom om Jordans Dalføre fra Gennesarets Sø og sydover[5]. »Emek« viser saaledes, at Siddim var en Dal, men afgjør ikke, om den var stor eller liden.

Det Døde Hav er i Øst og Vest omgivet af bratte Fjelde, og Siddims Dal, der var stor nok til Slagmark, kan saaledes kun søges i Nord eller i Syd. Følgende viser med stærke Grunde, at Dalen og de fem Stæder laa i Syd: 1) Den søndre Del af Søen er kun 13 Fod dyb, medens den nordre Del er indtil 1269 Fod dyb. 2) Siddims Dal var fuld af Jordbeggruber, og det er uden Tvivl fra Bunden af den søndre Del, at de Flager af Jordbeg, som, mest efter Jordskjælv, sees at drive om paa Søen, rive sig løs. (Se Jordbeg ovenfor Nr. 13). 3) I Sjebel Usdum, der ligger i Syd, har Sodomas Navn holdt sig. 4) Zoar laa i Syd, Sodoma laa i Nærheden af Zoar, og Gomorra, Adma og Zeboim vare Sodomas Naboer[6]. — Zoar er omtalt otte Gange i Bibelen. Bibelens Ord ere vistnok ikke afgjørende for Zoars Beliggenhed i Syd; Grove har endog af dem søgt at vise, at det laa ved den nordre Ende. Men, da Zoar var til endnu i 14de Aarh. ef. Kr., er det omtalt af en Række Forfattere, Josefus, Ptolemæus, Kristne og Muhammedanere, og efter dem har det aabenbar ligget i Syd. Se nærmere under Zoar. — Palmer, som henviser til en Afhandling af Kaptein Wilson, har i Desert of Exodus 2, 480—481, udtalt, at de fem Stæder laa ved Nordenden af Søen. Wilson støtter sig, ligesom Grove, til 1 Mos. 13, 3. 10.

Det er i Smiths Dictionary of the Bible under »Zoar«, at Grove har søgt at vise, at Zoar laa i Nord, med følgende Grunde: 1) Efter 1 Mos. 13, 3. 10 stod Lot med Abraham paa Høiderne ved Betel, da han opløftede sine Øine og saa hele Jordansletten indtil Zoar. 2) Efter 5 Mos. 34, 1. 3 lod Herren Moses fra Pisga Top skue hele Jordansletten indtil Zoar. Fra Høiderne ved Betel og fra Pisga Top kan man se den søndre Del af Jordans Dalføre, og rimeligvis en Del af det Døde Hav, men ingenlunde saa langt ned som til Tungen. 3) Kikkar hai-Jarden eller bare Kikkar, som er oversat med Jordansletten eller bare med Sletten, betyder Jordans Kreds o: det om Jordan liggende Strøg. Det forekommer udenfor Mosebøgerne fem Gange[7], og der bruges det om Strøget mellem Gennesarets Sø og det Døde Hav, og i samme Betydning maa det tages i Mosebøgerne, hvor det forekommer otte Gange[8]. — Da nu Zoar,

[1] Gesen. Thes. 3, 1321. [2] Stanley Sinai and Pal. 286. 486. [3] Job. 39, 10 (18). Sal. 65, 14. Høis. 2, 1. [4] Job 39, 21 (24). Dom. 7, 1 flg. 1 Kong. 20, 28. [5] Josv. 13, 27. [6] Jr. 49, 18; 50, 40. [7] 2 Sam. 18, 23. 1 Kong. 7, 46. 2 Krøn. 4, 17. Neh. 3, 22; 12, 28. [8] 1 Mos. 13, 10. 11. 12; 19, 17. 25. 28. 29. 5 Mos. 34, 3.

som Grove indrømmer, efter andre Forfattere laa i Syd, er der mellem dem og Bibelen en Strid, som han ingen Udvei øiner til at hæve.

Striden hæves dog, uden Kunster, saaledes: 1) I Mosebøgerne bruges Kikkar hai-Jarden eller bare Kikkar om Dalføret mellem Gennesarets Sø til søndenfor det Døde Hav (indtil Akrabbim?), altsaa om det samme Strøg, som nu kaldes el-Gor[1]. Og i de fem Steder, hvor Kikkar forekommer udenfor Mosebøgerne, er der intet, som tvinger til at indskrænke det til Strøget mellem Gennèsarets Sø og det Døde Hav (det øvre Gor). 2) Fra Høiderne ved Betel og fra Pisga Top kan man vistnok ikke se saa langt mod Syd som til Tungen[2], hvor Zoar laa; men man kan heller ikke se saa langt mod Nord som til Gennesarets Sø, ikke engang til Sukkot, der nævnes som en By i Kikkar[3]. — 1 Mos. 13, 10—12 maa da tolkes saa: fra Høiderne ved Betel saa Lot udover Kikkar; det var vandrigt som Herrens Have, som Ægyptens Land, længre end Øiet kunde naa, nemlig lige ned til Zoar (V. 10). Saa valgte han for sig det hele Kikkar og drog, for at komme ned i Kikkar, mod Øst og skiltes fra Abraham (V. 11). Han opslog sine Telte saa langt mod Syd som mod Sodoma, og boede i Kikkars Stæder (V. 12).

Men det maa indrømmes, at følgende Indvending ikke er let at hæve: efter 1 Mos. 13, 10—12 skulde man snarere tro, at Kikkar havde været dyrkbart Land lige til Zoar, medens der mellem Jordans Munding og Zoar laa en Sø paa omkring 7 geogr. M.s Længde.

Efter denne Fremstilling har Siddims Dal ligget i den søndre Ende af Kikkar, altsaa søndenfor det Døde Hav, som det dengang var. Det Døde Hav har rimeligvis naaet til Tungen, som følgelig var landfast med den vestre Strand. Siddims Dal har udgjort en Del af (det søndre) Kikkar; thi de fem Konger over Slettens Stæder »droge til Siddims Dal«. Som »Dal« maa Siddim have udgjort en lavere Del af Sletten. Og, da »Siddims Dal nu er Salthavet«, maa den have udgjort den søndre Del af Søen, ialfald en Del af den.

17) Slettens Stæder. Deres Undergang. — De fem Stæder kaldes »Slettens (Kikkars) Stæder«[4]. Josefus[5] og Onomastikon[6] have tolket det ved »Stæderne i Nabolaget eller omkring det Døde Hav«, og efter Josefus var endnu paa hans Tid »Omridset« af de fem Stæder at se omkring Søen. — Senere troede man, at Levninger af de fem Stæder vare at se paa Bunden af Søen, og »Slettens Stæder« blev da oversat ved »Stæderne paa Sletten«. At saadanne Levninger ikke ere at se paa Bunden, kunde man, som allerede Reland har udtalt[7], paa Forhaand vide og er noksom godtgjort ved alle nyere Reisende. — Reland optog den ældste Oversættelse: »Stæderne omkring Sletten«[8], og Saulcy (1853) paastod at kunne støtte den med uimodsigelige

[1] Se Jordans Dalføre § 8. 3. 2. [2] Vidden af Udsigten fra Pisga Top er forresten af ingen Vægt, da Herren »lod Moses skue« ikke bare ned til Zoar, men det hele Land med Aandens opladte Øie. (Se Pisga § 8. 4. 2. 5.) [3] 1 Kong. 7, 46. 2 Krøn. 4, 17. [4] 1 Mos. 13, 12; 19, 29. [5] Jos. Krig 4. 8. 4. [6] Under Sodoma. [7] Reland 257. [8] Reland 254—255.

Kjendsgjerninger; han paastod nemlig at have fundet ikke »Omridset«, men vældige Levninger af Sodoma og Gomorra og mindre Levninger af Zoar paa Bjergene ved den vestre Strand, og at have fundet Adma og Zeboim i god Behold, med Indbyggere og med uforandrede Navne, det første langt inde i Landet paa Bjerget vestenfor og det andet langt inde i Landet paa Bjerget østenfor Søen[1]. Saulcy har undladt at oplyse, hvorledes Stæder, som ligge langt inde paa Høilandet, kunne kaldes »Slettens Stæder«. — Forfatterens Mening vil vise sig under Fortællingen om Stædernes Undergang, som nu følger.

Herren med de to Engle kom til Abraham i Mamre Egelund ved Hebron, da Dagen var paa det hedeste. Da de havde holdt Maaltid, stode de op og saa udover Sodoma, og Abraham ledsagede dem. Herren standsede og talede med Abraham, medens Englene gik til Sodoma, hvor de kom om Aftenen og toge ind til Lot. Da Morgenrøden steg op, skyndte Englene paa Lot og sagde: »tag din Hustru og dine to Døtre, at du ikke skal bortrykkes ved Stadens Misgjerning«. Da han nølede, toge Englene ham og hans Hustru og to Døtre ved Haanden og førte dem udenfor Staden, og den ene Engel sagde: »undfly for dit Livs Skyld, se ikke bag dig og stands ikke paa hele Sletten; til Bjerget maa du undfly, at du ikke skal bortrykkes«. Lot svarede: »jeg kan ikke undfly til Bjerget, Ulykken kunde da naa mig, saa at jeg døde. Staden derborte er nær at fly til, og den er liden; lad mig dog undfly derhen, at jeg maa leve«. Engelen svarede: »jeg har bønhørt dig ogsaa i dette Stykke, saa at jeg ikke vil omstyrte den Stad, du talede om. Skynd dig; thi jeg kan intet gjøre, førend du kommer did«. Derfor kaldte man dens Navn Zoar (ɔ: den Lille).

Solen var gaaet op over Jorden, da Lot kom til Zoar. Og Herren lod regne Svovl og Ild fra Himmelen. Og han omstyrtede disse Stæder og hele Sletten og alle Indbyggerne og Jordens Grøde. Og Lots Hustru saa sig tilbage og blev til en Saltstøtte.

Abraham gik tidlig om Morgenen bort til det Sted, hvor han havde staaet for Herrens Ansigt. Og han saa udover Sodoma og Gomorra og hele Slettens Land, og se! Røgen af Landet steg op som Røgen af en Ovn. — Lot gik op fra Zoar og boede paa Bjerget, og hans to Døtre med ham; thi han frygtede for at bo i Zoar; og han boede i en Hule, han og hans to Døtre. Fra ham stamme Moabiter og Ammoniter[2].

Af denne Fortælling fremgaar formentlig Følgende:

1) Zoar laa nede paa Sletten; thi a) Sletten laa mellem Sodoma og Bjerget, til hvilket Lot fandt det for langt at fly, medens han ikke havde langt til Zoar, der efter Sammenhængen ialfald synes at have ligget mellem Sodoma og Bjerget[3]; b) Lot »gik op« fra Zoar og boede paa Bjerget[4]. — Dette Bjerg har ligget østenfor Sletten; thi efter 1 Mos. 19, 30. 31 har Lot aabenbar boet langt fra Abraham, og Lots Efter-

[1] Saulcy Voyage 2, 20 flg. og flere Steder. [2] 1 Mos. 18. 19. [3] 1 Mos. 19, 17—20. [4] 1 Mos. 19, 30.

kommere, Moabiter og Ammoniter, fæstede Bolig østenfor det Døde Hav. — 2) Sodoma laa ikke langt fra Zoar; thi »denne Stad var nær at fly til«[1], og »Morgenrøden steg op, da Englene førte Lot udenfor Sodoma, og Solen var gaaet op over Jorden, da Lot kom til Zoar«[2]. — Da Zoar laa nede paa Sletten, har Sodoma, som laa nær ved, vel ogsaa ligget dernede, og »Slettens Stæder« bliver da at oversætte ved »Stæderne paa Sletten«. (Om Stædernes Beliggenhed mere under Sodoma og Zoar). — 3) Det var Ild, som ødelagde Stæderne og Sletten. Siddims Dal var fuld af Jordbeggruber; Lynet har vel ved at tænde Jordbeget frembragt en Brand, som ikke alene ødelagde Stæderne, men ogsaa fortærede Slettens Overflade. Siddim, der var en Dal, har ligget lavere end Tungen, der nu kun hæver sig 40—80 Fod over Søen[3]; Ilden har altsaa ikke behøvet at fortære mange Fod, førend Søen nordenfor kunde bryde ind; maaske har ogsaa Jordskjælv, hvoraf Jordandalen oftere er hjemsøgt, gjort sit til, at Siddims Dal blev til Salthavet.

Stædernes Undergang er, foruden 1 Mos. 19, omtalt eller hentydet til ti Gange i G. T.[4] og fem Gange i N. T.[5]; desuden to Gange i Apokryferne[6]. Den er nævnt som Vidnesbyrd om Herrens Straffedom; hvorledes den gik for sig, er enten aldeles ikke eller kun løselig berørt; 5 Mos. 29, 23. Luk. 17, 29. 2 Pet. 2, 6 og Jud. V. 7 er Ilden nævnt som det fortærende Element; ligesaa Visd. 10, 6. — Af disse Steder er 5 Mos. 29, 23 det udførligste. Moses forkynder svare Straffedomme, hvis Israel forlod Herren sin Gud: »Svovl og Salt, forbrændt er hele Israels Lands Jordbund, den saaes ei og giver ei Grøde, og ingen Urt voxer deri, en Omstyrtelse som Sodomas og Gomorras, Admas og Zeboims, hvilke Herren omstyrtede i sin Vrede og i sin Harme«. Man maa heraf slutte, at ikke alene Sletten, men, som venteligt var, ogsaa det omliggende Land blev »fordærvet« ved Slettens Brand. — Lignende er udtalt Visd. 10, 7. — Da Vand ikke er nævnt ved Stædernes Undergang, have Nogle villet drage den Slutning, at intet Land blev overskyllet, og at følgelig det Døde Hav havde samme Udstrækning før Stædernes Undergang, som nu; de indskrænke saaledes »Fordærvelsen« til det omliggende Land. Men herved komme de i Strid med 1 Mos. 14, 3: »Siddims Dal, det er Salthavet«, og med 1 Mos. 19, 25: »Gud omstyrtede hele Sletten«.

18) Domme om det Døde Hav og dets Strande fra ældre og nyere Tid. — Der var en Gru ved Sodomas Synder, der hviler en Gaade over dets og de andre Stæders Undergang, det Døde Hav og dets Strande ere saa sælsomme og lige til de sidste Tider saa lidet kjendte, at det ikke er at undres over, om Indbildningen, Overtroen og Lysten til at komme med noget Nyt her have fremkaldt de forunderligste og mest modsatte Domme. I det Foregaaende er der, til Oplysning om Enkeltheder, optaget nogle Domme; her skulle flere stilles ved Siden af hverandre.

[1] 1 Mos. 19, 20. [2] 1 Mos. 19, 15. 23. [3] Se »Tungen«. [4] 5 Mos. 29, 23; 32, 32. Es. 1, 9; 13, 19. Jr. 49, 18; 50, 40. Begr. 4, 6. Hos. 11, 8. Am. 4, 11. Zef. 2, 9. [5] Matt. 11, 23. Luk. 17, 29. Rom. 9, 29. 2 Pet. 2, 6. Jud. V. 7. [6] Visd. 10, 6; 19, 13.

Visd. 10, 7: »til Vidne om de fem Stæders Ugudelighed fremstod et øde Land, som ryger endnu, og Trær, som bære Frugt med unyttig Deilighed, og en Saltstøtte, som staar der endnu til Minde om en vantro Sjæl«.

Josefus har en længre Skildring af Søen, hvoraf der i det Foregaaende er leveret enkelte Uddrag[1]; Slutningen lyder saa: »i Nabolaget af Søen ligger Sodomas Land, som fordum var et frugtbart Strøg med mange Stæder, men nu er det ødelagt, og, som det fortælles, opbrændt af Ild paa Grund af Indbyggernes Ugudelighed. Man kan endnu spore Mærkerne af den guddommelige Ild og se Omridset af fem Stæder. De Frugter, som voxe der, ere fulde af Aske; de have samme Farve og Skikkelse, som anden spiselig Frugt; men, bryder man dem itu, gaa de op i Røg og Aske. Det, som man ser, gjør, at man desto snarere maa fæste Lid til det, som er fortalt om Sodomas Land«[2]. — Det er aabenbart, at Josefus ikke har havt Mod til at byde Grækere og Romere, for hvem han skrev, Bibelens Fortælling som fuldt troværdig; han har vel selv kun halvt troet den. — Da han lægger Sodomas Land »i Nabolaget« af Søen, maa »Slettens Stæder«, hvis Omrids han fortæller var at se, lægges paa Bjergene omkring, ikke nede paa Sletten.

Galenus, Eusebius og Hieronymus tale mest om Søens salte og bitre Vand, som dræber alt Liv.

De ældste Pilegrime tale ogsaa mest om Vandets Salthed og give ikke den mørke og afskrækkende Skildring af Søen, som de fleste sildigere.

Pilegrimen fra Bordeaux (333) fortæller kun: »Vandet i det Døde Hav er overordentlig bittert; der findes intet Slags Fisk og intet Fartøi; gaar et Menneske ud i det for at svømme, lettes han af Vandet og falder overende«[3]. — Antoninus Martyr (570) taler om Vandets lægende Kraft. (Se Nr. 10).

Arkulf (697) fortæller ikke stort andet om det Døde Hav, end at dets Bølger, ved i Storm at brydes mod Stranden, afsætte en Mængde Salt, der tørrer i Solen, smager som andet Salt og yder de Omboende megen Fordel[4].

Brocardus (1283) skriver: »det Døde Hav bugter sig og er indhyllet i Mørke, ligesom Veien til Helvede. Efter hvad jeg og flere med mig have seet, vover jeg at udtale, at hele hin Dal, som med Rette kaldtes den herlige, er ved Dampen fra denne Sø, ligefra Sydenden til nordenfor Jeriko, bleven ufrugtbar, saa at den hverken frembringer Græs eller nogen Spire, undtagen omkring Jeriko, hvor Sukkerrørene og Haverne vandes ved Elisas Kilde. En forfærdelig Dom af Herren, som saa straffer Sodomas Synd, at ogsaa Jorden hjemsøges gjennem Aartusinder«[5].

En tysk Ridder von Harff, der 1496—99 reiste i Østerlandene, skriver, »at Strøget ved det Døde Hav er aldeles ufrugtbart paa Grund af den stinkende, taagede Luft; vakre Frugter voxe vistnok der; men de ere fulde af Aske«. Han fortæller, at han

[1] Se Nr. 9. 11. [2] Jos. Krig 4. 8. 4. [3] Itiner. Hierosol. Kap. 11. [4] Adamnan 2, 14. [5] Broc. 7, 48.

ved Søen har seet giftige Orme, som laves til Lægemiddel, og leverer en Tegning af et saadant Dyr. — Han var en Mand, som ikke blindt hen troede, hvad der »i hans eget Land« fortaltes om den sælsomme Sø. Han skriver saaledes, at »han hverken ved egen Undersøgelse eller ved Efterspørgsel har kunnet opdage mindste Spor af de ødelagte Stæder eller af Saltstøtten efter Lots Hustru«.

Des mere godtroende er en Adelsmand fra Schlesien, von Troilo, som 1666—69 reiste i Østerlandene. Han skriver Følgende: »jeg kan ligne det Døde Hav med Indgangen til Helvede; thi det ser altid mørkt ud, og en fæl Røg og Damp stiger altid op derfra, hvilket jeg selv daglig har kunnet se fra Betlehem. Det kaldes det Døde Hav, fordi intet Levende kan trives i det, og jeg har selv erfaret, at, naar en Fisk kommer ud i det fra Jordan, dør den strax. Der flyver heller ingen Fugl over det formedelst den fæle, stinkende Damp. I en Mils Vidde rundt omkring er ingen Sand, men bare Aske. Man kan se, et Stenkast fra Land, ude i Vandet, et Stykke af Sodomas Mur, næsten 15 Favne langt, hvilket er ganske sort og forbrændt; vi brækkede nogle Stene af den; saasnart de bleve lagte i Ilden eller holdte over et Lys, straalede de som gloende Kul og gave fra sig en meget hæslig Stank[1]. Der staar ogsaa nogle Æbletræer, hvis Frugter se deilige og røde ud; men, naar man bryder dem itu, ere de fulde af Aske«.

Har von Troilo lignet det Døde Hav med Helvede, saa synes Saulcy (1853), ligesom for Modsætningens Skyld, at have Lyst til at gjøre det til en paradisisk Sø. »Fra Toppen af Bjerget (ved Kedrons Munding), hvorfra vi nys vare stegne ned«, skriver han, »havde det sælsomme Hav, som Skribenter tillægge det mørkeste Udseende, vist sig som en blank, skinnende Sø, der sagte rullede sine blaa Bølger mod Gruset paa Stranden. — Skulde vi faa Vished for, at der, som saa ofte forsikret, ikke findes Liv ved dets Strande? Langtfra; vi fik tvertimod Bevis paa det Modsatte ihænde, saasnart vi havde naaet Stranden: en Flok Ænder fløi op foran os, slog ned i Søen over et Bøsseskud fra Land, snaddrede og dukkede, saa det var en Lyst. Ved hvert Skridt, vi gjorde, opdagede vi vakre Insekter, og Kraaker fløi og skrege i de uhyre Fjeldskar, som ludede mod Søen. — Hvor ere da de giftige Dunster, der bringe hver den, der ikke flyr for dem, Døden? Hvor andetsteds end i Digternes Skrifter, der udmale, hvad de aldrig have seet? Vi havde ikke været fem Minuter ved det Døde Havs Strand, førend næsten alt, hvad der har været fortalt om det, stod for os som Eventyr. Vi kunde derfor reise i al Tryghed; thi, er der noget at frygte for, saa er det ganske vist ikke Virkningen af giftige Dunster fra den mest storartede og vakreste Sø, som findes paa Jorden«[2].

Den sindige Robinson giver Søen kun halv Opreisning for tidligere Domme. Han skriver saaledes: »hvad man ser rundt om det Døde Hav, er af den Art, som man

[1] Han har taget en Flage Jordbeg for et Stykke af Sodomas Mur. Naar Jordbeg kommer Ilden nær, brænder det og lugter ilde. [2] Saulcy Voyage I, 169. 154.

maa vente efter Vandets og det omliggende Lands Beskaffenhed. Det ligger i en dyb Kjedel, omgivet af høie, nøgne Fjelde, og er i 7—8 Maaneder hvert Aar udsat for den brændende Sol paa en skyfri Himmel. Man kan derfor ikke vente andet end Ufrugtbarhed og Dødsstilhed, og man finder heller intet andet uden der, hvor man træffer Kilder og Elve med fersk Vand. Dette er Tilfældet ved Engedi, det sydostlige Hjørne og inderst paa Tungen, for ikke at tale om Jordan og Kilderne ved Jeriko. Paa alle disse Steder træffer man frugtbar Jordbund og frodig Vækst, og aldrig har jeg seet en frodigere Vækst, end ved Engedi. Her gaves ogsaa Fugle i store Skarer i Krattet, og vi saa dem oftere flyve udover Søen. — Søens Strande have ogsaa i umindelige Tider været beboede, og ere det tildels endnu. Menneskeboliger findes den Dag i Dag ved Jeriko, Engedi og det sydostlige Hjørne, og, naar der nu findes færre end før, saa maa Grunden snarere søges i Landets Styrelse, end i Strøgets og Søens Beskaffenhed. — I fem Dage opholdt vi os i Nærheden af Søen, og mærkede aldrig, at en skadelig Lugt eller en forpestet Dunst steg op fra den. Vore arabiske Førere havde heller aldrig seet eller hørt sligt. Vi saa vistnok ofte Røg paa Høiderne; men den kom fra Ildstederne i Arabernes Leire. — En uhyre Uddunstning maa naturligvis gaa for sig paa en Sø, som ligger saa lavt og er saa udsat for Solens Straaler, og dette maa igjen have Virkning paa Luftens Klarhed. — Den ægyptiske Hede, som raader i hele Dalføret, er i sig selv usund og fremkalder, sammen med Sumperne, oftere Koldfeber, saa at de faste Indbyggere fra Sydenden til Jeriko ere en svag og kraftløs Slægt. Men dette staar ikke i nogen nødvendig Sammenhæng med det Døde Hav, og samme vilde være Tilfældet om Vandet var fersk og klart, eller om der aldeles intet Vand var«[1].

Lynch stemmer i det Væsentlige med Robinson. Da han opholdt sig saa længe ved Søen og var udrustet med saa mange Hjælpemidler, har han leveret de paalideligste Iagttagelser og løst mangen Gaade. — Han havde sit Hovedkvarter ved Engedi; han giver ikke Sletten nede ved Søen samme Lov, som Robinson, men kan ikke noksom rose Kilden oppe i Bjerget, som han kalder en »ægte egerisk Kilde«[2] (Se Engedi). — Om sine Folks Hilse skriver han saa: »efter 12 Dages Forløb saa Folkene ud som Vatersottige; den Magre var bleven før, og den Føre var bleven endnu sværere; den Blege var bleven rød, og den Røde sprængrød. Fik de en Rift, blev den til et Saar, som ikke vilde gro; de gave sig ilde, naar Søens bitre Vand kom over Saaret. Alle havde dog god Madlyst, saa at jeg haabede det Bedste«[3]. Dette Haab blev ikke opfyldt; flere af Folkene bleve senere syge af de Dunster, som de havde aandet i dernede, og Løitnant Dale døde et Par Maaneder bagefter i Beirut. — De skadelige Dunster, skriver Lynch, komme slet ikke fra Søen, hvis Vand er aldeles uden Lugt, men fra Myrerne og de varme Svovlkilder paa Stranden. — Det var især Opholdet i den sydlige Del af Søen, som virkede skadelig paa Hilsen. Varmen steg der til 33° R., og der var

[1] Rob. Pal. 2, 451—454. [2] Lynch Narr. 323. [3] Lynch Narr. 335. 336.

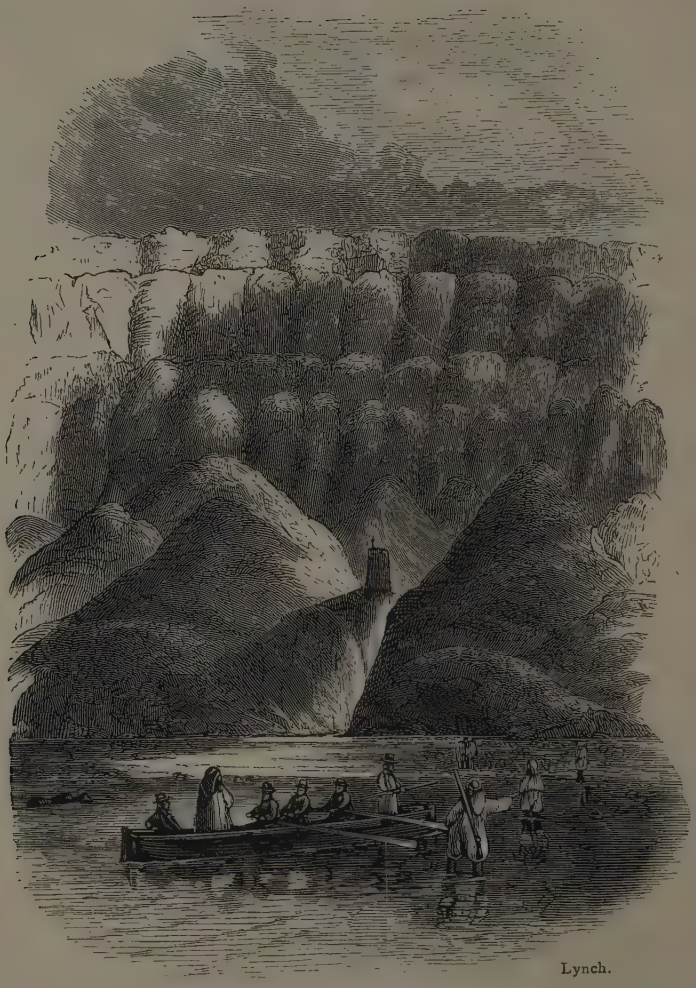

Lynch.

Saltstøtten.

Mangel paa frisk Vand. Han sendte Araberne tillands, medens han roede langs Usdums Bjerg og videre sydefter. Araberne bragte ham en Frugt, som de havde plukket ved Nordpynten af Sodomas Bjerg. Den lignede en Melon, men var yderst bitter at smage paa, og Smagen hang længe fast ved Ganen. — Ved Farten langs Sydenden blev Søen saa grund, at Kjølen rodede i Mudderet; Vandets Dybde var kun sex Tommer. Løitnant Dale skulde iland for at maale Længden; han var paa den Baad, som flød lettest, men kom dog ikke Stranden nærmere end paa 900 Fod. Hans Fødder sank først gjennem en Fod Mudder, saa gjennem en Saltskorpe, og saa atter gjennem en Fod Mudder, førend de naaede fast Bund. Stranden var saa hed, at der satte sig Blemmer paa Fødderne. Fra Vandkanten havde han Møie med at arbeide sig 300 Fod gjennem sort Mudder, som var dækket med Salt og Jordbeg. Det var en Lindring at stikke Fødderne i Søens slimede Vand, som holdt 25° R.[1].

Under en saadan ægyptisk Hede, under den Spænding, som Ansvaret maatte holde alle og mest Lynch i, under den Aarvaagenhed, som altid maatte vises mod de røverske Stammer, og under Arbeidet med at ro, maale, lodde, tegne o. s. v., er det snarere at undres over, at det amerikanske Følge kunde komme saavidt uskadt fra de sælsomme Strande.

19) Saltstøtten 1 Mos. 19, 26 fortælles, at »Lots Hustru saa sig tilbage og blev en Saltstøtte«. Der er ikke, som om Mindestøtten over Rakels Grav[2], tilføiet, at Støtten staar der »indtil denne Dag«, eller Lignende. Naar Jesus siger: »kommer Lots Hustru ihu«[3], da er det efter Sammenhængen en Advarsel mod »at se sig tilbage« paa Dommens Dag, men ingen Hentydning til, at Støtten endnu var til. Men andre have forstaaet Stedet 1 Mos. 19, 26 anderledes. Visd. 10, 7 fortæller, at »Saltstøtten staar der endnu til Minde om en vantro Sjæl«. Josefus fortæller, at han »har seet den«, thi den »staar der endnu«[4]. Klemens Romanus, Josefus's Samtidige, og Irenæus († 202) fortælle Lignende. Brocardus taler om, at Saltstøtten var til, som en given Sag. Han fik den ikke at se, da Stedet, hvor den stod, udgaves for usikkert ved vilde Dyr, Orme og Kryb og mest ved Beduiner[5].

Reland fortæller, at det Ord var kommet i Omløb, at, naar Noget af Støtten ved Solvarmen smeltede bort, voxede det ud igjen om Natten[6]. Af nyere Reisende havde ingen seet Støtten, saa at man tvivlede paa, at nogen Støtte var til. Lynch har løst Gaaden. Hans arabiske Førere havde talt om, at der etsteds ved Stranden skulde findes en Støtte. Deres Efterretninger havde altid vist sig usikre, og han havde opgivet at fæste Lid til dem. Imidlertid skulde deres Ord i dette Stykke blive sandet. Lidt oppe i Sodomas Saltbjerg opdagede han fra Baaden til sin Overraskelse en høi, rund Støtte. Han gik med et Par andre strax iland for at undersøge den. Støtten

[1] Lynch Narr. 308—310. [2] 1 Mos. 35, 20. [3] Luk. 17, 32. [4] Jos. Hist. 1. 11. 4. [5] Broc. 7, 45. [6] Reland 61.

Palmer.

Lotæ Hustru.

bestaar helt igjennem af fast Salt, er 40 Fod høi og staar frit, idet den kun ved en Kam hænger sammen med de kegledannede Toppe bagenfor. Fortil eller mod Søen ser den ud som en Kegle, men bagtil som en Pyramide, der har mistet Toppen. — Det er vel denne Støtte, som Visdommens Bog, Josefus og andre tale om; men den er ikke »et Minde om en vantro Sjæl«; den er frembragt ved Vinterregnen[1].

En Støtte, der ogsaa gjælder for Lots Hustru, blev 1870 opdaget af Palmer i Moab, paa Randen af det Døde Hav, 1000 Fod over samme, lige i Øst for Engedi. Den har en mærkelig Lighed med en arabisk Kvinde med et Barn paa Axelen[2].

20) Sodomsæbler. Saa kaldes Frugten af et Træ, som Linné har givet Navn af Solanum sodomæum, og som Araberne kalde Osjer, hvilket Navn nok ogsaa bruges om Frugten. — Om dette Træ med dets Frugt fortælles Visd. 10, 7: »der (i Sodomas Land) voxe Trær, som bære Frugt med unyttig Deilighed«. Og Josefus fortæller, at »i Sodomas Land voxe Frugter, som ere fulde af Aske; de have vel samme Farve, som anden, spiselig Frugt; men, naar man bryder dem itu, gaa de op i Røg og Aske«[3]. Man troede, at Træet var fremstaaet eller fordærvet ved Sodomas Undergang og eiendommeligt for Sodomas Land. I Palæstina er det ogsaa indskrænket til Strøget om det Døde Hav, saasom ved Engedis Kilde og Sletten ved Jeriko; men det voxer paa andre Steder med lignende Veirlag: paa Sicilien, i Overægypten, Nubien og paa Kap. De bitre Rødder blive af Indbyggerne paa Kap brugte som urindrivende Middel ved Vatersot. Frugterne ere meget giftige og volde Bedøvelse, Raseri og Død.

Da vi 17de April 1863 rede fra Jeriko til Elisas Kilde, saa vi først enkelte Trær og saa mindre Krat af Osjer. Nordost for Elisas Kilde strakte sig et vidtløftigt Krat af Osjer- og Domtrær, som ingen kunde trænge igjennem, uden at blive aldeles forreven. Osjertrærne prangede paa en Gang med Blomster, med grøn og med gul Frugt, ganske som Appelsintrær, hvem de lignede i Størrelse. Frugten lignede ogsaa Appelsiner, men var ikke større end almindelige Plommer. — Ingen af Sodomsæblerne var fuldmodne. Klemte man dem itu, randt en seig, melkagtig Vædske ud; aabnede man dem, saa man Trevler og Smaakorn ligesom i et Granatæble. Reisende, som have seet dem fuldmodne, fortælle, at de springe itu med et Smeld, strax de røres ved, og ere fulde af Aske eller fint Støv; Araberne bruge de fine Trevler i den fuldmodne Frugt til Lunter. — Forfatteren plukkede 12 Sodomsæbler. Ved Ankomsten til Jerusalem Dagen efter bleve sex af dem lagte i Spiritus i to Dage. Ved Afreisen fra Jerusalem bleve alle 12 lagte i en Æske; de, som havde ligget i Spiritus, bleve efterhaanden sortbrune og bredte en yderst behagelig Lugt ud over hele Kufferten; de andre sex, der sad paa en Stilk som Druer eller Ribs, beholdt sin gule Farve og gav ingen Lugt fra sig.

Professor Schübeler aabnede et af Æblerne og lod Gartneren ved Universitetets

[1] Lynch Narr. 307. [2] Palmer Desert 2, 479. Our Work in Palestine Side 323. [3] Jos. Krig 4. 8. 4.

botaniske Have paa Tøien saa Kornene i en Urtepotte i Mars 1864 og opelske i Drivhuset, og ved den Landbrugs- og Haveudstilling, som Professoren i Oktbr. samme Aar havde paa Kristiania Børs, var at se en liden Busk paa henimod to Fods Høide med flere Grene og stor Krone, der stod med Blomster og grønne, piggede Blade. Ved saaledes at blive udsat for koldere Luft visnede Blomsterne bort, og Kronen og Grenene maatte skjæres af; den lille, spinkle Stamme er fremdeles frisk og grøn.

Sodomas Druer. I sin Afskedssang synger Moses: »af Sodomas Vinstok er Israels Fienders Vinstok og fra Gomorras Marker; deres Druer ere giftige Druer, beske Klaser have de«[1]. Her er Sodomas Druer snarere Udtryk for giftige Druer i Almindelighed, end for Vinstok-Frugt med unyttig Deilighed, voxet paa Sodomas og Gomorras Marker.

§ 11. Kilder.

I sin Tale til Israels Folk paa Moabs Øde Marker siger Moses: »Herren din Gud fører dig ind i et godt Land, et Land med Vandbække, Kilder og dybe Vande (Væld), som udvælde i Dalene og paa Bjergene«[2]. Reisende, som have hjemme i Norge eller andre Lande, der ere rigelig forsynede med »Bække, Kilder og dybe Vande«, ville ikke finde, at denne Skildring svarer til Virkeligheden; men den svarer fuldkommen ligeoverfor Ægypten, hvor Israeliterne havde boet i 430 Aar, og ligeoverfor Ørkenen, hvor de havde vanket om i 40 Aar.

I et Land, hvor en Regndraabe ikke falder i 4—6 Maaneder, og hvor de fleste Bække tørre ud i den regnløse Tid, ere Kilder af en anden Vigtighed end hos os. Byer opstode ved Kilderne, ligesom hos os ved Elvene, og toge Navn efter dem. Ajin, der, som det tilsvarende Ain paa Arabisk, betyder Kilde, var Navnet paa to Byer, en i Simeon[3] og en Nord i Landet[4]. Ajin blev i Sammensætning til En, og En udgjorde den første Stavelse i 9 Byers Navne, som omtales i G. T.; de mest kjendte af dem ere Engedi ɔ: Gjedekilden og Endor ɔ: Boligen ved Kilden. — Der er nu mange Byer, hvis Navn er dannet ved Sammensætning med det arabiske Ain, og man skulde paa Forhaand slutte, at de ligge ved en Kilde. Det er dog ikke altid Tilfældet. Saaledes kaldes Bet-Semes ɔ: Solens Hus, i Juda paa Grænsen af Dan og Filistæa[5], nu Ain-Sjems ɔ: Solens Kilde, uden at der er nogen Kilde i Nærheden. Ved Ain-Jabrud, en nyere By nordenfor Betel, skal der heller ikke være nogen Kilde.

De mærkeligste Kilder skulle nu omtales eller bare nævnes, hvis de have fundet Omtale under »Elve og Bække«.

[1] 5 Mos. 32, 32. [2] 5 Mos. 8, 7. [3] Josv. 19, 7. [4] 4 Mos. 34, 11. [5] Josv. 15, 10.

1. Kilden ved Dan, en af de rigeste paa Jorden, er omtalt under Leddan. (Se Jordan).

2. Kilden ved Paneas, ogsaa en af de rigeste paa Jorden, er omtalt under Nar-Banias. (Se Jordan).

3. Kilden Kafarnaum. I Udmalingen af Gennesarets Lands Herlighed skriver Josefus: »dette Landskab bliver vandet af en herlig Kilde, som Indbyggerne kalde Kafarnaum«[1]. — I Gennesarets Land findes tre Kilder: 1) Ain et-Tabiga ved en Vig af samme Navn 1/4 geogr. M. søndenfor Kapernaum; den er meget rig. 2) Ain et-Tin, saakaldt efter et vældigt Figentræ, som overskygger den, ved den forfaldne Kan Minie, 1/2 geogr. M. søndenfor Kapernaum; den er ikke rig. 3) Ain-Mudavara eller den Runde Kilde, 1/4 geogr. M. inde i Landet, ved Bjergsiden Nordvest for Magdala; den er ikke videre rig. — Hverken ved et Ain et-Tin eller Ain-Mudavara findes Spor af Vandledning. Derimod findes ved Ain et-Tabiga Levninger af et Vandværk, der hævede Vandet fra Kilden til en saadan Høide, at det kunde ledes over hele Gennesarets Land. Ain et-Tabiga faar derfor holdes for Kilden Kafarnaum. — Nogle have villet gjenfinde Kilden Kafarnaum i Ain-Mudavara af følgende Grund: Josefus har det forunderlige Tillæg, at nogle holde Kafarnaum for en Aare af Nilen, fordi den huser en Fiskeart, der ligner Korakin, som findes i Indsøen ved Alexandria. Nogle Korakiner ere fangne i Ain-Mudavara og en i Gennesarets Sø, ingen i Ain et-Tabiga. Men Fisken kan være svunden fra Ain et-Tabiga ved de Møller med tilhørende Render og Damme, som nu stænge mellem Søen og Kilden[2].

4. Kilden Harod, ved hvilken Gideon havde leiret sig, før han vandt sin mærkelige Seir over Medianiterne[3], er uden Tvivl den samme, som »Kilden, der er i Jisre'el« ved Foden af Gilboa, hvor Saul havde leiret sig før sin sidste Kamp[4]. — Harod betyder »Skjælving«. Kilden har maaske faaet dette Navn efter Gideons Tilraab til de 32,000 Mand, som havde samlet sig: »den, som er ræd og skjælver, kan gaa sin Vei«, hvorpaa 22,000 vendte hjem. — Under Korstogene var Kilden en søgt Leirplads baade af de Kristne og af Saracenerne. Vilhelm af Tyrus kalder den Tubania[5]. Tubania er maaske afledet af tuba, en Trompet: »Gideons 300 Mand stødte hver i sin Trompet, og hele Fiendens Leir skreg og søgte at redde sit Gods«[6]. Den kaldes nu Ain-Jalud (Sjalud). Den er Hovedkilden til Bækken Jalud, som løber forbi Betsan og falder i Jordan. (Se Jalud under »Jordans Tilløb fra Vest«, § 9).

5. Kilderne ved Sikem. Ingen By i Palæstina er saa rigelig forsynet med Kilder og rindende Vand som Sikem; det flommer ordentlig i Hovedgaderne. Indbyggerne rose sig af, at der i og omkring Byen findes 80 Kilder. De samle sig paa tre nær i en større Bæk, der løber mod Vest til Middelhavet. De tre, som ligge

[1] Jos. Krig 3. 10. 8. Se Folkemængde § 7. 8. [2] Recovery of Jerusal. 376—378. Our Work in Pal. 188—189. [3] Dom. 7, 1—22. [4] 1 Sam. 29, 1. Se under Lille Hermon og Gilboa § 8. 2. 7—8. [5] Gesta Dei per Francos S. 1037. [6] Dom. 7, 20. 21.

Farrar.

En-Rogel.

østenfor Byen, sende sit Vand mod Øst til Bækken Farîa, der løber gjennem Muknadalen og falder i Jordan. (Se Farîa). To af disse, Ain-Defne og Ain-Askar, udspringe paa Ebal; den tredie, Ain-Belata, vælder ud ved Garisim, et Stenkast fra Jakobs Brønd. Da der fra Jakobs Brønd til Sikem er ½ Times Gang, kan Ain-Belata ikke strengt regnes til Sikems Kilder. Den er saa rig, at Rosen, preussisk Konsul i Jerusalem, saa Fisk i den.

6. Kilderne ved Jerusalem. I en Kreds om Jerusalem, fra Betel to geogr. M. nordenfor til Tekoa to geogr. M. søndenfor, findes 30 Kilder og derover. — Jerusalem har altid været forsynet med Vand fra Cisterner; engang blev det ogsaa forsynet med Vand gjennem de to Vandledninger, der komme fra Kilder søndenfor Betlehem. (Se Vandledninger § 14). — Der findes dog Opkomme baade indenfor og lige udenfor Murene. Tacitus taler om en aarvis Kilde (fons perennis) inde i Byen[1]; og Warren fandt ved Udgravningerne i Tyropóon 1867—1870 rindende Vand, men kunde hverken opdage dets Udspring eller Udløb[2]. Det staar vel i Forbindelse med Kilden under Omars Moske[3]. — I G. T. omtales tre Kilder udenfor Murene, af hvilke dog kun Gihon bar Navnet medrette, og den synes at have holdt Vand hele Aaret igjennem.

1) En-Rogel, Joabs eller Nehemias's Brønd. Den laa paa Grænsen af Juda og Benjamin, paa den søndre Side af Byen, nedenfor Hinnoms Dal[4]. Efter Josefus laa den i de kongelige Haver[5]. — Medens David under Flugten for Absalon standsede i Bahurim, paa den østre Skraaning af Oliebjerget, for at vente paa Tidende fra Jerusalem, stode Jonatan og Ahimaz ved En-Rogel, hvor en Pige kom og gav dem Tidende; thi de vovede ikke at lade sig se ved at gaa ind i Byen[6]. — I Davids sidste Dage gjorde Adonja Gjæstebud ved Zohelets Sten, som er ved En-Rogel, for at lade sig udraabe til Konge. Men David lod under Gjæstebudet Salomo udraabe til Konge; de Sammensvorne løb da hver sin Vei, og Adonja løb til Templet og tog fat i Alterets Horn[7]. — Efter disse Steder maa En-Rogel søges i Nærheden baade af Jerusalem og af Oliebjerget, og man har da kun Valget mellem Joabs (Nehemias's) Brønd og Jomfru Marias Kilde. Josva 18, 16 taler omtrent afgjørende for den første. (Om Joabs Brønd se under Kedron, og om Jomfru Marias Kilde se Siloams Dam § 13. 1. 6). — Ingen af dem bærer Navnet Kilde (Ajin, En) medrette. Jomfru Marias Kilde næres gjennem en Rende fra Moria, og Joabs Brønd, som har en Dybde af 120 Fod, næres, efter Recovery of Jeruralem S. 19, 20, 257, bare ved Regnen; men efter Kartet i »Recovery« S. 303 gaar der en Rende fra Siloam til Joabs Brønd.

2) Gihon ɔ: Kildevæld var Navnet paa en Dal, Kilde og Bæk paa Vestsiden af Jerusalem. Det omtales første Gang 1 Kong. 1, 33. 38. 45. Medens Adonja holdt Gjæstebud ved Zohelets Sten, som er ved En-Rogel, for at lade sig udraabe til Konge,

[1] Tacit. Hist. 5, 12. [2] Our Work in Pal. 114. [3] Recovery of Jerusal. 223—224. [4] Josv. 15, 7; 18, 16. [5] Jos. Hist. 7. 14. 4. [6] 2 Sam. 16, 5. 14; 17, 17. [7] 1 Kong. 1, 9. 39. 49. 50.

sagde David til Zadok og Natan: »lader min Søn ride paa det Mulæsel, som hører mig til, og fører ham ned til Gihon«. (V. 33). »Og Zadok og Natan lode Salomo ride paa Kong Davids Mulæsel og førte ham til Gihon«. (V. 38). »Og de salvede ham til Konge i Gihon og droge glade op derfra«. (V. 45). Efter de Præpositioner, som ere satte foran Gihon i den hebraiske Text, maa Gihon V. 45 udlægges om en Dal, men V. 33 og 38 snarere om en Kilde eller en Dam. Ved at gjengive Fortællingen om Salomos Salving kalder Josefus Gihon en Kilde[1]. — Anden Gang omtales Gihon 2 Krøn. 32, 2—4. 30: »da Ezekias saa, at Sankerib vendte sit Ansigt til Krig mod Jerusalem, raadførte han sig med sine Øverste og Vældige om at tilstoppe Vandet i de Kilder, som vare udenfor Byen. Og der samlede sig meget Folk og tilstoppede alle Kilderne og den Bæk, som strømmede gjennem Landet, idet de sagde: »hvorfor skulde Assyriens Konger komme og finde meget Vand?« Og Ezekias tilstoppede de øvre Udspring af Gihons Vande og ledede dem ned vestenfor Davids Stad«. Det er klart, at der ved Gihons Vande menes flere Kilder eller Væld, og at der, lige til Ezekias's Dage, fra den øverste strømmede en Bæk, hvis Leie laa saa høit, at den kunde ledes ind i Staden fra Vestsiden. Kilderne og Bækken kunne ikke søges andetsteds end i den øvre Del af Hinnoms Dal, som rimeligvis har været kaldt Gihons Dal. I den løber for Tiden ingen Bæk, og ingen Kilde er synlig; men der findes to Damme, Birket Mamilla og Birket es-Sultan — rimeligvis de samme som det G. T.'s »øvre og nedre Dam«[2] — og fra den øverste af disse gaar en underjordisk Rende til Ezekias's Dam paa Zion. (Se Ezekias's Dam).

Tredie og sidste Gang omtales Gihon 2 Krøn. 33, 14: »derefter byggede Manasse en ydre Mur for Davids Stad vestenfor Gihon i Dalen«. »Gihon i Dalen« er vel det Gihon, hvor Salomo blev »ført ned« og salvet, og hvorfra de »droge glade op«. — Vi faa saaledes et øvre Gihon, »det øvre Udspring« ved Birket Mamilla, hvorfra Vandet kunde ledes ind i Staden, og et nedre Gihon, »Gihon i Dalen«, rimeligvis ved Birket es-Sultan.

3) Dragekilden. Nehemias fortæller 2, 13, at han »drog ud igjennem Dalporten og henimod Dragekilden og hentil Møgporten«. — Dalporten har ligget omtrent der, hvor nu Zionsporten ligger, og Møgporten omtrent der, hvor nu Porten af samme Navn ligger. (Se Jerusalem Nr. 3). I dette Strøg ligger ingen egentlig Kilde, men to Damme, nemlig Jomfru Marias Kilde og Siloams Dam. Da Siloams Dam er omtalt Neh. 3, 15 under Navn af Selas Dam, maa Jomfru Marias Kilde være ment ved Dragekilden. (Se § 13. 1. 6).

4) Kilden under Omars Moske, som ikke er omtalt i Bibelen, se § 13. 1. 6.

7. En-Semes ɔ: Solkilden, nu Apostlenes Kilde, nævnes Josv. 15, 7 som Grænsemærke mellem Juda og Benjamin i Strøget mellem En-Rogel og Bækken (ɔ:

[1] Jos. Hist. 7. 14. 5. [2] 2 Kong. 18, 17. Es. 7, 3; 22, 9; 36, 2.

Krit, nu Kelt). Den eneste Kilde, som svarer til denne Opgift, ligger ved den alfare Vei i det øde Skar mellem Jerusalem og Jeriko, en Fjerdingvei østenfor Betania. — Skjønt den ligger i et Dalføre, falde Solens Straaler paa den næsten hele Dagen igjennem. — Araberne kalde den Ain el-Hod; blandt Pilegrime og Reisende er den kjendt under Navn af Apostelkilden efter et Sagn om, at Apostlene ved sin jævnlige Gang gjennem Dalføret forfriskede sig ved dens Vand, eller at Jesus der pleiede at hvile med dem. Sagnet er ikke ældre end Begyndelsen af det 15de Aarh. Kilden vises ogsaa som Stedet, hvor den barmhjertige Samaritan fandt den Reisende, som blev overfalden af Røvere. En liden, forfalden Kan, lige ved Kilden, blev efter al Rimelighed bygget i 16de Aarh. af Sultan Selim[1].

8. Ain-Duk, paa Nordsiden af Kvarantana, er en Samling af to større og en Mængde mindre Kilder, som have sit naturlige Udløb i Jordan gjennnem Bækken Nevaime; men Vandet fra den høieste og største Kilde blev fordum gjennem Render ledet langs Kvarantanas Fod og drev nogle Sukkermøller, af hvilke Levninger endnu ere at se; derfra blev Vandet i forskjellige Retninger ledet ind paa Jerikos Slette, som skyldte denne Vandledning og Bækken Kelt sin store Frugtbarhed. — Ved denne Kilde laa fordum den lille Fæstning Dok, som er omtalt 1 Makk. 16, 15. (Se Johannes Hyrkan under Jerusalem Nr. 11). — Kilden er ikke omtalt i Bibelen.

9. Elisas Kilde, nu Ain es-Sultan. En god Fjerdingvei fra det nuværende Jeriko og omtrent ligesaa langt fra Foden af Kvarantana vælder en Kilde ud i en Kum, som er omgiven med forfaldne, hugne Stene. Lige ved Kilden staar et Figentræ, som er det frodigste, Forfatteren mindes at have seet. — Kilden omtales første Gang i Elisas Historie. Han havde fulgt Elias til den anden Side af Jordan og seet ham fare til Himlen i et Stormveir. Da han paa Tilbageveien kom til Jeriko, gik Profeternes Børn ham imøde, og han blev en Stund hos dem. »Og Stadens Mænd sagde til Elisa: Stadens Beliggenhed er god, som min Herre ser; men Vandet er ikke godt, og Landet lider af Fødsler i Utide. Da sagde han: henter mig en Skaal og lægger Salt i den, og de hentede en til ham. Og han gik hen til Vandets Udspring og kastede Salt deri og sagde: saa siger Herren: jeg har læget dette Vand; deraf skal ikke ydermere komme Død eller Fødsler i Utide. Og Vandet blev læget indtil denne Dag efter Elisas Ord«[2]. — Den Kilde, hvis Vand Elisa saaledes lægede, kan ikke være nogen anden end den rige Kilde, som senere blev kaldt Elisas Kilde; thi det er den eneste, som findes i Nærheden af det gamle Jeriko. Vandet har vel før været brakt og varmt som i flere Kilder i el-Gor; nu er det fersk og ret kjøligt. — Araberne kalde den, uvist hvorfor, Ain es-Sultan eller Sultanens Kilde. Ain-Duk yder mere Vand end Ain es-Sultan.

10. Ain-Haila. Omtrent midtveis mellem Jeriko og Jordan i Retningen af

[1] Tobler Jerus. 2, 400. [2] 2 Kong. 2, 19—22.

Vadestedet el-Helu ligger Ain-Haila med frisk og koldt Vand, omgiven af Vidier. Kilden rinder ud i en rund Kum af Teglsten. Vandet holdes for det bedste i el-Gor. — Ved denne Kilde laa uden Tvivl Bet-Hogla, som var Grænsemærke mellem Juda og Benjamin[1].

11. Engedi, nu Ain-Sjidi. Midtveis paa Vestsiden af det Døde Hav, 3000

Elisas Kilde.

Fod fra Stranden og 400 Fod over den, vælder en Kilde ud i et Kjærn, der er omkranset af Domtrær med syrlige Kirsebær og Osjertrær med de giftige Sodomsæbler. Kilden med Kjærnet hører til de vakreste, man kan tænke sig, og lokker til Bad. »Kilden«, skriver Lynch, »er en ægte egerisk Kilde, og Kjærnet er et saadant, som Digterne maa have tænkt sig som Opholdssted for Najaderne. Diana selv kunde ikke

[1] Josv. 15, 6; 18, 19. 21.

have ønsket sig et Badested, som var mere skjult«[1]. — Vandet er klart, men udrikkeligt, strax det tages fra Kilden, da det holder en Varme af 22° R. Gjemt Natten over i et Kar, bliver det koldt, behageligt og forfriskende.

Engedi bruges i G. T. altid om Byen paa Sletten nede ved Stranden, ikke om Kilden, som gav Sletten dens Frugtbarhed. Men Navnet skriver sig fra Kilden; thi Engedi, ligesom Ain-Sjidi, betyder Gjedekilden, og Stengjeder holdt fordum, som nu, til paa Klipperne deromkring[2].

I Fjeldet, baade over og under Kilden, ere mange dels naturlige, dels kunstige Huler. De have tjent til Opholdssted for Essæere eller jødiske Munke og senere for kristne Eneboere. Nu have de i lange Tider været ubeboede. Det var ikke gjørligt for Lynch og hans Følge at komme op til dem, da Indgangen til den nærmeste laa 50 Fod over Grunden. Trapperne, som førte op til dem, ere i Tidernes Løb blevne ødelagte af Vind og Veir. Lynchs Arabere roste sig af, at nogle af deres Stamme havde for endel Aar siden været inde i flere af dem; de fandt store Kamre, udhugne i Fjeldet.

12. Ain-Dirve. En geogr. M. nordenfor Hebron ved Betzur, paa Veien til Jerusalem, ligger en Kilde, i hvis Nærhed der er Levninger af en gammel Kirke. Kilden nævnes her, fordi den efter et gammelt Sagn er det »Vand«, i hvilket Fattigforstanderen Filip døbte Skatmesteren fra Ætiopien. Allerede Pilegrimen fra Bordeaux, Eusebius og Hieronymus[3] nævne Betzur eller, som den første skriver, Bethasora, som Stedet for den hellige Handling. Men, da Filip »gik mod Sønden paa den Vei, som fører fra Jerusalem til Gasa«, maa »Vandet« søges etsteds paa Veien til den sidste By. Det vises ogsaa nu den Reisende i Kilden Hanije en god Mil fra Jerusalem paa Veien til Gasa. — Tillægget: »den (Veien) er øde«[4] har ledet Robinson. Tre Veie førte og føre fra Jerusalem til Gasa. Den, paa hvilken Filip skulde træffe Skatmesteren, betegnes ved »øde«. Den sydligste gaar, søndenfor Eleuteropolis, gjennem et Strøg, som er »øde«, d. e. uden faste Indbyggere, men med Havnegange. Et saadant Strøg hedder paa Hebraisk »Midbar«[5]. I dette øde Strøg, ved Tel Hasi, saa Robinson Vand staa langs Bækken Hasi, der løber ud i Vadi Simsim, som falder i Middelhavet søndenfor Askalon. Da der ikke andetsteds langs Veien staar Vand, mener han der at have fundet Stedet, hvor Filip døbte Skatmesteren[6]. — Ap.s Gj. 8, 36. 39 lyder saa: »som de droge frem ad Veien, kom de til noget Vand, og Kammersvenden sagde: se, her er Vand; hvad hindrer mig fra at blive døbt? Og de nedstege begge i Vandet, baade Filip og Kammersvenden, og han døbte ham«. Hermed stemmer det, at der ved Tel Hasi er Vand, men ingen Kilde. Kilden, som nærer Bækken, ligger langt borte. — En Indvending ligger nær: efter Ovenstaaende skulde man tro, at Tel Hasi laa lige ved Veien, medens det, ialfald nu, ligger $^3/_8$ geogr. M. søndenfor samme.

[1] Lynch, Narr. 323. [2] 1 Sam. 24, 1—3. [3] Onomast. under Bethsur. [4] Ap.s Gj. 8, 26. [5] Se dette Ord under »Ørkener« § 18. 1. [6] Rob. Pal. 2, 747—749.

Varme, mineralske Kilder.

Det Hellige Land eier flere varme Kilder; de ligge alle i el-Gor. De varme Kilder, som tillige ere mineralske, omtales her; Engèdi, som er varm, men ikke mineralsk, er omtalt under »Kilder«.

13. Hamman ɔ: de varme Bade, ved Tiberias. En Fjerdingvei søndenfor Tiberias, et Stenkast fra Gennesarets Sø, ligge fire Svovlkilder, som holde en Varme af 50° R. — En By, hvis Levninger endnu ere at spore langs Stranden, laa fordum der og hed Hammat[1]. Josefus kalder Byen Ammaus, »hvilket Navn betyder varmt Bad, og har samme By det Navn af sine varme Bade, der ere tjenlige mod adskillige Sygdomme«[2]. — Plinius taler ogsaa om »de sunde, varme Bade ved Tiberias«[3]. — 1833 byggede Ibrahim Pasja af Ægypten en Badesal, der gaar rundt om en vældig Kum af Marmor, i hvilken Vandet fra Kilderne bliver ledet ind. — 25de April 1863 toge vi Bad i Hamman. Vandet i Kummen holdt 33° R. Flere Beduiner badede sig sammen med os, og andre, blandt dem ogsaa Kvinder, ventede udenfor. Vi saa ingen bade sig i Søen, som dog ved sit klare, gjennemsigtige Vand, sin Bund af runde Smaasten eller Sand og sine 16 Graders Varme ret syntes at indbyde til Bad.

14. Søndenfor Jarmuk eller Hieromax, ½ geogr. M. i Nordvest for Gadara, nu Um Keis, ligge fire Svovlkilder, som holde en Varme af over 34° R. De ere omtalte i Onomastikon[4]. Der er Levninger af et gammelt Badehus. En Reisende traf der 1858 300 Personer, som brugte Badene. De fleste vare Kristne fra Vestsiden af Jordan.

15. I Dalføret Male, i Jordandalen, søndenfor Betsan, findes Saltkilder med en Varme af 32° R.

16. Ain-Feska, nordenfor Næsset af samme Navn, paa Vestsiden af det Døde Hav, har aldeles brakt Vand med en Varme af 22° R., medens Engedi længere i Syd, som alt fortalt, har samme Varmegrad, men uden Afsmag.

17. Kallirroe ɔ: de skjønne Kilder, østenfor det Døde Hav, paa Sydsiden af Zerka Main, omtrent ½ geogr. M. fra dens Munding. Det er Skovlkilder, som snarere holde over 50° R. Josefus fortæller, at »Vandet, foruden den Lægedoms Kraft, det eier, er behageligt at drikke«. Der maa vel være kolde, svovlfri Kilder i Nærheden. — Did lod Herodes den Store sig føre under sin sidste Sygdom for at finde Hilsebod i Badene; men hans Dage vare talte; han vendte hjemad uden Haab og blev liggende i Jeriko, hvor han kort efter døde[5]. (Se Herodes's Dødsleie under Jerusalem Nr. 12).

18. Hamman Suleiman ɔ: Salomos Bad, er Navnet paa en varm Kilde ved

[1] Josv. 19, 35. [2] Jos. Krig 4. 1. 3. Hist. 18. 2. 3. [3] Plin. Hist. Nat. 5, 71. [4] Onomastikon under Aemath og Gadara. [5] Jos. Hist. 17. 6. 5; 17. 8. 1.

el-Asi, fordum Zered, hvor Bækken overskjæres af Veien til Kerak. (Se Zered eller el-Asi under Bække, som falde i det Døde Hav § 9. 2. 3).

§ 12. Brønde. Cisterner.

I Palæstina findes mange Brønde, navnlig i de Strøg, hvor der er langt til aarvisse Vasdrag og Kilder. Mange ere dybe og have kostet meget Arbeide. Derfor nævnes blandt de Herligheder, som ventede Israeliterne i det forjættede Land, »udhugne Brønde, som de ikke havde udhugget«[1].

1. Be'er Lakai Roi, Hagars Brønd, omtales tre Gange. Da Hagar følte sig frugtsommelig, blev hendes Frue ringe i hendes Øine. Da Sara ygmygede hende, flyede hun til Ørkenen, paa Veien til Ægypten, hendes Fødeland. Hun havde sat sig ved et Kildevæld, hvor der var gravet en Brønd, da Herrens Engel kom og bød hende at vende tilbage og ydmyge sig under sin Frue. Hagar udbrød: du er Synets Gud (ɔ: Gud, som lader sig se); thi hun sagde: har jeg endog her (i Ørkenen) seet (ɔ: beholdt Syn og Liv), efterat jeg har seet Gud! — Hun delte den gjængse Tro, at den, der saa Gud, maatte dø. (Dom. 6, 22. 23; 13, 22; samlgn. 2 Mos. 19, 21. 33, 20). — Derfor kaldte man Brønden: Be'er Lakai Roi (ɔ: den Brønd, hvor man lever, efter at have seet Gud). Den er mellem Kades og Bared[2].

Da Rebekka kom fra Mesopotamien som Isaks Brud, mødte hun Isak, som gik paa Marken i dybe Tanker; han var kommen fra en Vandring til Brønden Lakai Roi; han boede nemlig i Sydlandet[3]. (Se § 8. 1. 4).

Efter Abrahams Død boede Isak en Tid ved Brønden Lakai Roi[4].

Brønden Lakai Roi har efter disse Steder ligget i Sydlandet, mellem Kades og Bared. — Bared er ikke fundet igjen. (Se Bared). Kades laa længst i Sydlandet, 12 geogr. M. søndenfor Be'erseba. — Tre geogr. M. Nordvest for Kades og henimod sex geogr. M. søndenfor Rehobot ligger en Brønd, hvor Karavanerne baade til Suez og til Akaba hvile ud. Araberne i Gasa kalde Brønden »Moilaki Kadesa« (ɔ: Kades's levende Vand); men Araberne i Nabolaget kalde den »Moilaki Hadjar« (ɔ: Hagars levende Vand). — I Nærheden er i Bjerget udhugget et Kammer med flere Bagkamre, som Araberne kalde Beit-Hadjar (ɔ: Hagars Hus)[5]. — Brøndens Beliggenhed passer til Bibelens Fortælling, og Hagars Navn har holdt sig paa Stedet, skjønt »Huset« sikkert ikke medrette bærer hendes Navn. — Brønden Lakai Roi er saaledes efter al Rimelighed gjenfunden i Moilaki.

2. Be'erseba, Abrahams Brønd. Abraham havde gravet en Brønd, som Abimelek, Kongen af Gerars Tjenere toge med Vold. Da det var skeet uden Abi-

[1] 5 Mos. 6, 11. [2] 1 Mos. 16, 14. [3] 1 Mos. 25, 11. [4] 1 Mos. 24, 62. 63. [5] Williams Holy City 1, 464—468.

meleks Vidende, bleve han og Abraham snart forligte og sluttede edeligt Forbund ved Brønden, som blev kaldt Be'erseba ɔ: Edsbrønden. Og Abraham plantede en Tamarisklund i Be'erseba[1]. — Abraham havde gravet flere Brønde. Efter hans Død tilstoppede Filisterne dem og fyldte dem med Jord. Isak grov dem op igjen og kaldte dem med de samme Navne, som hans Fader havde givet dem. Ved Be'erseba grove Isaks Svende en Brønd og fandt Vand[2]. — Der er nu syv Brønde ved Be'erseba: to, som holde Vand, en, som er tør, og Spor af fire andre. De ligge paa Nordsiden af Vadi es-Seba, som holdes for at være Bækken Besor. De tre førstnævnte Brønde er ruude og godt stensatte og bære Mærker paa en høi Alder. Den største af de to, som holde Vand, er 12 Fod i Tvermaal og 44 Fod dyb; de

Be'erseba, Abrahams Brønd.

nederste 16 Fod er udhugne i fast Bjerg. Den mindste, som ligger 300 Fod fra den største, er fem Fod i Tvermaal og 41 Fod dyb. Vandet i dem er godt og rent. — Brøndene kaldes af Araberne Bir es-Seba ɔ: Syvbrønden[3].

3. Rehobot, Isaks Brønd. — Isak drog fra Byen Gerar og opslog sin Leir i Gerars Dal. Og Isaks Tjenere grove i Dalen og fandt levende Vand. Men Gerars Hyrder kivedes med Isaks Hyrder og sagde: »os hører Brønden til«, og han kaldte Brøndens Navn Esek (Trætte). Saa grove de en anden Brønd, og de kivedes ogsaa om den, og han kaldte den Sitna (Modstand). Saa flyttede han derfra og grov en tredie Brønd, og de kivedes ikke om den, og han kaldte den Rehobot (Vidder) og

[1] 1 Mos. 21, 25—33. [2] 1 Mos. 26, 15. 18. 23. 25. 32. [3] Rob. Phys. Geogr. 242. Our Work in Pal. 300. Palmer Desert of Exodus 2, 389.

sagde: »nu har Herren gjort vidt Rum for os, saa at vi kunne blive frugtbare i Landet«. Og han drog op derfra til Be'erseba«[1]. — Fire geogr. M. søndenfor Be'erseba ligge en Brønd og Levninger af en By, som begge kaldes Ruheibe. Byen, hvis Omfang tyder paa et Folketal af 12—15000 Indb., er aldeles øde. Brønden er bygget af huggen Sten og har et Tvermaal af 12 Fod; den er tilstoppet, saa at Dybden er ukjendt. — Ruheibe er godkjendt for Rehobot, Isaks Brønd, paa Grund af Navneligheden og paa Grund af Beliggenheden Syd for Be'erseba; thi »Isak drog fra Rehobot »op« til Be'erseba« (1 Mos. 26, 23). Det var ved denne Leilighed, at »Isaks Svende grove en Brønd (ved Be'erseba) og fandt levende Vand«, som fortalt under Be'erseba, Abrahams Brønd.

Moharen, en Ægypter, som reiste i Palæstina i 12te Aarh. f. Kr., nævner blandt de Byer, han besøgte, Rehubarta, hvorved maaske Rehobot er ment[2]. — Uden Tvivl er Rehobot ment ved Rehaba, der nævnes blandt de Byer, som Sisak, Ægyptens Konge, tog paa sit Tog mod Juda Rige 975. (Se Rehabeam under Jerusalem). Ellers tier Historien baade om Byen og om Brønden, indtil 1838, da Robinson fandt dem paa Reisen fra Sinai til Hebron[3]. — Vestenfor ligger et Dalføre, Sjutnet er-Ruheibe, i hvis Navn man har gjenkjendt baade Sitna og Rehobot[4].

4. Jakobs Brønd, ogsaa kaldt Samaritanerindens Brønd. Ved Foden af Garisim, hvor Sikems Dal munder ud mod Mukna, ligger Jakobs Brønd, den mærkeligste af alle Brønde i det Hellige Land. Brønden omtales første Gang af Johannes[5]: »Jesus forlod Judæa og drog atter til Galilæa og tog den lige Vei gjennem Samaria. Han kom da til en Stad i Samaria, som kaldes Sykar, nær ved det Stykke Jord, som Jakob gav Josef, sin Søn[6]. Der var Jakobs Kilde. Da Jesus var træt af Vandringen, satte han sig ved Kilden, medens Disiplene gik ind i Staden for at kjøbe Mad. Da kom en samaritansk Kvinde for at drage Vand op. Jesus sagde til hende: giv mig at drikke. Kvinden svarede: beder du, som er Jøde, mig, som er Samaritanerinde, om Drikke? Jesus sagde: vidste du, hvem det var, som sagde til dig: giv mig at drikke, vilde du bede ham om Drikke, og han skulde give dig levende Vand. Kvinden svarede: Herre! du har jo intet at øse med, og Brønden er dyb? Hvorfra skal du da faa det levende Vand? Du er vel ikke større end vor Fader Jakob, der har givet os Brønden, og som selv har drukket af den og hans Sønner og hans Kvæg«.

1 Mos. 33, 18. 19 fortælles, at Jakob paa Hjemveien fra Mesopotamien leirede sig foran Staden Sikem, og kjøbte det Stykke Jord, paa hvilket han havde opslaaet sit Telt, af Landets Fyrste Hemors Sønner.

Hverken her eller andetsteds i G. T. fortælles, at Jakob grov en Brønd ved Sikem; men Sagnet gik, at han »havde givet sine Efterkommere Brønden«, og Johannes stadfæster Sagnet ved at kalde den »Jakobs Kilde«. — Johannes har her to Gange »Kilde« og en Gang »Brønd«. Jakob havde gravet indtil han traf »levende Vand«.

[1] 1 Mos. 26, 17. 19—23. [2] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 605. [3] Rob. Pal. 1, 324—327. [4] Palmer Desert 2, 290. 385. Our Work in Pal. 299—300. [5] Joh. 4, 1—12. [6] 1 Mos. 48, 22.

Da Sikems Dal er rigelig forsynet med Vand, og Ain-Belata, kun et Stenkast borte, udsender en rig Strøm, kan man undres over, at Jakob vilde grave en Brønd, som maatte koste meget Arbeide. Han har vel gravet den paa egen Jord, det kjøbte Stykke, for at undgaa Trætte om Vand, som Bedstefaderen og Faderen havde havt med Landets Børn[1].

Man kan ogsaa undres over, at Kvinden »oftere«[2] kom for at drage Vand af en saa dyb Brønd, da der tæt ved er let Adkomst til godt Vand. Nu henter ingen Vand fra Brønden, og det var vist heller ikke paa Kristi Tid almindeligt at hente Vand derfra; thi da havde der vel været en Vinde eller Lignende; men dette har aabenbart ikke været Tilfældet, siden Kvinden kunde sige: »Herre! du har jo intet at øse med, og Brønden er dyb«. Man kan gjette paa flere Grunde, saasom at enkelte helst vilde drikke Vand fra den Brønd, som Patriarken Jakob havde gravet. — Vandet fra Jakobs Brønd maatte være høit skattet, siden Kvinden »oftere« gik den lange Vei — ½ Times Gang — fra Sikem, for at drage Vand fra Brønden. — Om Robinsons Mening, at Sikem dengang laa nærmere Brønden, se under Sykar.

Garisim hæver sig brat op fra Brønden i en Høide af omkring 1000 Fod. Paa Pynten staar en hvid Hvælving over en Veli eller muhammedansk Helgens Grav. Hvælvingen er synlig fra Brønden. Derop pegte vel den samaritanske Kvinde med de Ord: »vore Fædre have tilbedet paa dette Bjerg«[3]. Samaritanernes Tempel laa paa Pynten; det var ødelagt 129 Aar f. Kr. af Johannes Hyrkan; men Levninger af det kunne have været synlige fra Brønden.

Jøder, Samaritaner, Kristne og Muhammedanere ere enige i at kalde Brønden udenfor Sikem, ved Foden af Garisim, Jakobs Brønd, og der har aldrig været ytret Tvivl om, at det er den, ved hvilken Jesus talede med den samaritanske Kvinde. Og der kan heller ikke ytres nogen rimelig Tvivl. Thi efter Johannes laa Brønden udenfor Sikem paa det Stykke Jord, som Jakob gav sin Søn Josef[4]; dette Stykke er uden Tvivl det samme Stykke Jord, som Jakob havde kjøbt af Fyrsten af Hemors Sønner[5]. Og dettes Beliggenhed er sikker nok; thi paa det blev Josef begraven[6], og hans Grav er endnu til; den ligger henimod Ebal, 1500 Fod nordenfor Jakobs Brønd. Og der findes ikke nogen anden dyb Brønd i Nærheden.

Da Brønden ligger ved den alfare Vei til Jerusalem, er den seet og omtalt af en Mængde Reisende.

Pilegrimen fra Bordeaux (333) skriver: »ved Neapolis er Bjerget Garisim. Ved Foden af selve Bjerget er et Sted, som hedder Sichem; der staar et Gravmæle, i hvilket Josef er bleven begraven; 1000 Skridt (ɔ: en romersk Mil = 5000 Fod) derfra er et Sted, som hedder Sichar, hvorfra Samaritanerinden gik ned til det samme Sted, hvor

[1] Se Be'erseba og Rehobot. [2] Joh. 4, 15 siger Kvinden til Jesus: Herre! giv mig af det Vand, at jeg ikke »oftere« skal komme for at drage Vand op. [3] Joh. 4, 20. [4] 1 Mos. 48, 22. [5] 1 Mos. 33, 18. 19. Se under More Ægelund § 19. 2. [6] Josv. 24, 32.

Jakob grov Brønden, for at øse Vand, og vor Herre Jesus Kristus talede med hende«. — Efter Pilegrimen ere baade Sichem og Sichar forskjellige fra Neapolis, det græske Navn paa Sikem, nu udtalt Nablus; se derom under Sikem og Sykar.

Eusebius († 340) og Hieronymus († 420) tale om Brønden i Onomastikon under »Sichar«. Den sidste har det Tillæg: »en Kirke er nu bygget der«. Kirken var altsaa bygget efter Eusebius, og følgelig ikke, som oftere gjentaget, af Keiserinde Helena († 328).

Arkulf (697), som drak af Brøndens Vand, opgiver Dybden til 40 Favne. Han omtaler Kirken som en Korskirke, der vendte sine fire Fløie til de fire Verdenshjørner.

Willibald (725) er den sidste, som taler om Kirken. Da de følgende Pilegrime Sæwulf (1103) og Focas (1185), som tale om Brønden, ikke nævne Kirken, maa man slutte, at den er bleven ødelagt før eller under Korstogene.

Brocardus (1283) fortæller, at der to Bueskud fra Jakobs Brønd ligger store Levninger af Marmorpaladser og herlige Søiler[2]. Brocardus, hvem Robinson følger, holder dem for Levninger af »det gamle Sikem«, medens Andre holde dem for Levninger af Kirken.

Maundrell maalte Brønden 24de Mars 1697. Han skriver: »den er huggen ud i fast Bjerg, har en Dybde af 105 (engelske) Fod og et Tvermaal af 9 Fod. Vandet stod 15 Fod over Grunden«.

Robinson fandt Brønden tør 14de Juni 1838.

Homes, amerikansk Missionær, maalte Brønden i Begyndelsen af Mai 1839 og fandt samme Dybde som Maundrell. Brønden var tør.

Bonar, engelsk Missionær, var ved Brønden 1840. Idet han ludede sig forover for at titte ned i den, faldt hans Bibel ud af Brystlommen og hørtes kort efter at klaske i Vandet. Den kan ikke hentes op, mente Føreren; »thi Brønden er dyb«.

Wilson, engelsk Missionær, var 6te April 1843 i Sikem, hvor han boede hos Samaritanernes Præst. Han fortæller: »da vi ytrede Ønske om at undersøge Jakobs Brønd, bød en 18-aarig Samaritan ved Navn Jakob sig frem som Fører. Det var vor Agt fuldstændig at undersøge Brønden, og vi toge derfor Voxlys og Toug med. Da vi kom til Brønden, fandt vi Aabningen dækket af to store Stene, som vi ikke magtede at flytte; men sex kraftige Arabere fra en liden Landsby i Nærheden hjalp os mod Løfte om Baksjis (Drikkepenge). Vi sagde til Jakob: »for tre Aar siden faldt den hellige Bog fra en Ven af os ned i Brønden; dersom du vil stige ned for at hente den, skulle vi give dig en god Baksjis«. Jakob var villig. Vi bandt da Touget om ham, under Armene, og foreskrev ham, hvad han havde at gjøre: saasnart han naaede Vandet, skulde han raabe, for at vi ikke skulde lade Touget gaa for langt ned, dersom Vandet stod høit. Saa skulde han tænde et af de Voxlys, som vi stak i hans Bryst-

[1] Adamnan 2, 18. [2] Broc. 7, 23. 25.

lomme. — Ved at se ned i Dybet blev han ræd og søgte Styrke ved Bøn i det hellige eller hebraiske Tungemaal. Vi gave ham naturligvis Tid til at fuldføre sin fromme Forretning. Efter endt Bøn lod han sig fire ned. Vi havde ikke stort igjen af Touget, da han raabte: »jeg har naaet Bunden; den er for Tiden knap dækket af Vand«. Han tændte derpaa et Lys, og vi kastede ned til ham en Bundt tørre Stikker, som han tændte, og snart flammede en Lue op, saa at vi tydelig saa hele Brønden fra øverst til nederst. Vi saa Enden af Touget nede ved Bunden, og vi sloge en Knude paa Touget ved Randen af Brønden for at tage nøiagtigt Maal, naar Jakob kom op. — Efter at have søgt en fem Minuters Tid efter Bibelen mellem Stenene og Mudderet paa Bunden, raabte Jakob: »jeg har fundet den, jeg har fundet den«. Han puttede Bogen i Brystlommen og sagde sig rede til at blive halet op. Saa rigtig rede var han dog ikke; thi han begyndte med Gru at tænke paa Farten opad og tilstod oprigtig sin Frygt. Han søgte atter Styrke i Bønnen og bad langt længre, end da han skulde fires ned. Da vi begyndte at hale, dinglede han hid og did og klagede over, at Touget skar ham under Armene. Lidt efter lidt holdt han op at give Lyd fra sig. Da han var trukken op, var han ikke istand til at mæle et Ord. Vi lagde ham ved Randen af Brønden, for at han kunde komme til sig selv igjen. »Hvor er Baksjisen«? vare de første Ord, han ytrede, da han atter havde faaet Mælet. Han fik strax opimod 20 Kr., og alt blev godt og vel. — Da Bibelen saa længe havde været gjennemblødt af Vandet og Mudderet dernede, var den forvandlet til en blød Klump. Ved vor Møie med at faa den igjen havde vi forvisset os om Brøndens Dybde, som nøiagtig er 75 (engelske ɔ: omtrent 73 norske) Fod. Tvermaalet er 9 Fod. Den er helt igjennem huggen ud i fast Bjerg og er et Værk, som har kostet svært Arbeide. Den bærer Mærker paa en høi Alder«[1].

En endnu nøiagtigere Maaling blev foretagen af Kaptein Andersen Mai 1867. Ved først at sænke et tændt Lys ned i Brønden fik han Vished for, at Luften dernede var aldeles ren. Saa lod han sig fire ned med et Toug om Livet. Slingringen gjorde ham svindel, og han laa paa Bunden, da han blev vækket ved Raab ovenfra. Brønden var ganske tør paa den Aarstid; men, da en liden Lerkrukke laa hel og holden paa Bunden, maa Brønden til sine Tider holde Vand, saasom Krukken ellers vilde være slaaet istykker. — Mundingen, der netop er vid nok for en Mands Krop, viste sig som en Stjerne. Brøndens Dybde er 73 og Tvermaalet $7^1/_2$ Fod. Den er fra øverst til nederst klædt med Mursten, da den gaar gjennem Alluvial- (opskyllet) Jord. — Besøgende kaste gjerne Smaasten i Brønden for at høre dem naa Bunden, og Vinden fører Støv og Sand ned i den; derved fyldes Brønden mere og mere; fra 1857—67 minkede Dybden 10 Fod. Brønden er rimeligvis fyldt til over Halvdelen af sin oprindelige Dybde, der saaledes har været over 150 Fod[2].

[1] Wilson Lands of the Bible 2, 53—57. [2] Recovery of Jerusal. 465—467. Our Work in Pal. 201—202.

Vi vare ved Brønden 21de April 1863. Vi kom fra Syd. Just som vi skulde bøie mod Vest, om Garisim, for at komme ind i Sikems Dal, havde vi Jakobs Brønd paa høire Haand. Vi stege af Hestene og gik de faa Skridt fra Veien til Brønden. Over Brønden hvælvede sig en forfalden, hvid Runding. Lyset faldt kun ind gjennem Indgangen, og en Sten dækkede en Del af Brøndens Aabning, saa at man maatte lude sig stærkt forover for at se ned i Brønden. Den er ganske rund og gaar ned i aldeles ret Linie. Jeg kunde tydelig se Vandet og troede at se det røre sig; var det sidste ikke et Sandsebedrag, vidnede det om »levende Vand«.

Det forlyder, at Brønden med omliggende Grund nys er kjøbt af den russiske Kirke.

4. Brønden ved Huj. Palæstina eier flere Brønde, som ere endnu dybere end Jakobs Brønd. Den dybeste er Brønden ved Huj, en Landsby mellem Gasa og Eleuteropolis; Dybden er henimod 200 Fod. Den skal være fra gammel Tid.

Af de dybere Brønde bliver Vandet draget op ved Vinder eller andre Indretninger, som drives af Menneskehaand eller ved Oxer, Asener og Kameler. — Brønden udenfor Karan, ved hvilken Elieser lod sine Kameler lægge sig ned ved Aftentide, kan ikke have været blandt de dybe; der var ingen Vinde med tilhørende Toug og Bøtte; thi »Rebekka havde sin Krukke paa sin Axel. Og hun tømte sin Krukke i Vandtruget og løb atter hen til Brønden for at øse, og hun øste til alle hans Kameler«[1]. — At øse Vand for den Veifarende og hans Dyr er endnu en Tjeneste, der villig ydes som Gjæstfrihed. — Vandtruge staa ved de Brønde, hvor Kvæget vandes. De ere af Sten, sjelden af Træ; ofte nyttes gamle Sarkofager eller Ligkister af Sten til dette Brug. — Over Brønden lagdes en Sten; naar Brønden var fælles Eiendom og nyttedes af flere Hyrder, maatte Stenen ikke væltes af, førend alle Hjordene vare samlede. Den Fremmede kunde tage sig større Frihed. »Jakob saa en Brønd paa Marken, og der laa tre Hjorde Smaakvæg ved den; thi af den vandede man Hjordene, og Stenen over Brøndens Aabning var stor. Og did samledes alle Hjordene, og man væltede Stenen fra Brøndens Aabning og vandede Smaakvæget, og man lagde igjen Stenen over Brøndens Aabning paa dens Sted. Jakob sagde: mine Brødre! hvorfra ere I? Og de svarede: fra Karan ere vi. Og han sagde: kjende I Laban, Nakors Søn? Og de svarede: vi kjende ham, og se, der kommer hans Datter Rakel med Smaakvæget. Og han sagde: det er endnu høit paa Dagen; det er ikke Tid, at Kvæget samles; vander Smaakvæget og gaar og vogter det. Men de svarede: det kunne vi ikke, førend alle Hjordene samles, og man vælter Stenen fra Brøndens Aabning; da vande vi Smaakvæget. Medens han endnu talede med dem, kom Rakel med

[1] 1 Mos. 24, 15. 20.

sin Faders Smaakvæg; thi hun var Hyrdinde. Da gik Jakob hen og væltede Stenen fra Brøndens Aabning og vandede Laban, sin Morbroders Smaakvæg«[1].

Cisterner.

Medens Brønde blive gravne for at træffe »levende Vand«, blive Cisterner gravne for at opsamle og gjemme Regnvandet i den tørre Aarstid. — Medens Brønden gaar lige ned med samme Vidde, er Cisternen smal oventil, men udvider sig nedentil. Man graver gjerne, indtil man træffer Bjergbund; Siderne ere ofte cementerede. — Cisternernes Mængde er stor; de findes saavel paa Marken og langs Veiene til Brug for Hjordene og den Veifarende, som i Byerne. Jerusalem forsynes nu næsten alene fra Cisterner med Vand; der er knap et Hus, som ikke har en eller flere Cisterner. — Cisternerne paa Marken og langs Veiene ere dækkede med en eller flere Stene. I Byerne er Aabningen lagt inde i Husene; i det Hotel, hvor vi boede i Jerusalem, et fordums Kloster med tykke Mure, fandtes Aabningen i selve Muren. Over Aabningen staar en Vinde eller Hjul med tilhørende Toug og Spand, saa at efter det Ydre at dømme kan Cisternen i Husene tages for en Brønd.

Paa Marken og ved Veiene ledes Vandet gjennem Furer hen til Aabningen; i Byerne faa Cisternerne sit Vand fra Tage og stensatte Gaardsrum. Hvor Tage og Gaardsrum holdes rene, kan Vandet i Cisternen være nok saa godt. I den stolte Borg, der hæver sig 1000 Fod over Banias og nu i 200 Aar har staaet øde, er en overordentlig stor Cisterne, hvis Vand holdt flere Fod 29de April 1863. Vandet var klart, og vi fandt det læskende. (Se Kulat Subeibe under Ba'al-Gad). — I Jerusalem skal Vandet i Regelen være godt; Vandet fra Cisternen under vort Hotel smagte imidlertid langtfra godt.

Cisternerne i Landsbyerne, som fyldes fra urene Tage og endnu værre Gaardsrum og Gader, og Cisternerne paa Marken og Veiene, som faa Jord, Grus og alskens Snaus i Tilgift, have ofte et Vand, som byder imod ved Syn, Lugt og Smag; smaa, sprellende Kryb have ofte udviklet sig i det. — Somme Cisterner ere meget store. I det Hus, hvor Robinson boede i Jerusalem, vare fire Cisterner; den største havde en Længde af 30, en Brede af 30 og en Dybde af 26 Fod. — I saadanne Huse kan der da ikke findes Kjeldere. — Udenom Fæstningen Masada, nu Sebbe, paa Vestsiden af det Døde Hav, er der flere Cisterner; en af dem har en Længde af opimod 100, en Brede af 40 og en Dybde af 50 Fod. En Trappe fører ned til den, og Siderne ere cementerede.

Tomme Cisterner brugtes undertiden til Fængsler, hvorfor et underjordisk Fængsel kaldtes Cisterne (Bor)[2]. Det var i en saadan »Vandgrav«, at Josef blev kastet af Brødrene. »Vandgraven var tom, der var ikke Vand i den«[3]. Jeremias blev kastet i

[1] 1 Mos. 29, 2—10. [2] 1 Mos. 40, 15. [3] 1 Mos. 37, 24.

en Cisterne i Fængslets Forgaard i Jerusalem. »Der var ikke Vand i Hulen, men Dynd, og Jeremias sank ned i Dyndet«[1]. — Dynd samler sig paa Bunden af enhver Cisterne.

Korn-Cisterner. I det sydlige Palæstina bruges et andet Slags Cisterner til at gjemme Korn i. I Nærheden af en Landsby vælges et tørt Sted, hvor alt Vand med Lethed kan ledes væk. Flere saadanne Cisterner ligge ofte Side om Side. Aabningen dækkes med Jord for at skjules for Tyve og Røvere. I saadanne Cisterner kan under den Himmel Kornet gjemmes i mange Aar og tillige holdes frit for Rotter og Mus.

§ 13. Damme.

Flere Byer i Palæstina forsynes bare eller for en stor Del med Vand fra Damme. Hvor Dammene have Tilløb fra Kilder eller Vandledninger, og hvor Bunden bestaar af Bjerg eller er godt stensat, kan Vandet være nok saa godt. Men, hvor Dammene intet fast Tilløb have, men fyldes under Regntiden, optage de alskens Snaus og huse alskens Kryb, ligesom hos os. — Næsten alle Damme ere fra gammel Tid. Robinson mindes kun at have seet en fra nyere Tid i Byen Arrabe, midtveis mellem Akka og Gennesarets Sø.

1. Dammene ved Jerusalem. Jerusalem har, foruden flere mindre, sex Damme, to vestenfor Muren, to indenfor Murene, og to østenfor Muren.

1) Birket Mamilla, en muret Dam i Dalen (Gihon) vestenfor Jaffaporten, uden Tvivl »det øvre Spring af Gihons Vande, som Ezekias tilstoppede«[2]; derfra gaar en underjordisk Rende til Ezekias's Dam. — Den har en Længde af 316, en Brede af 200 og en Dybde af 18 Fod.

2) Birket es-Sultan, en muret Dam i Dalen vestenfor Zionsporten, rimeligvis »den nedre Dams Vande«[3] i Gihon, hvor Salomo blev salvet. (Se Gihon). Det er den største af alle Jerusalems Damme; den har en Længde af henimod 600, en Brede af 260 og en Dybde af 40 Fod; den er nu altid tør. — Den ligger saa lavt, at Vand ikke kan være ledet fra den ind i Byen; den maa have tjent til at vande Haver nedenfor i Hinnoms Dal[4].

3) Ezekias's Dam paa Zion indenfor Jaffaporten. Den er cementeret og helt igjennem omgiven af Bygninger, blandt dem det koptiske Kloster og det ene af Byens to Hoteller, et fordums Kloster. Den har en Længde af 240 og en Brede af 140 Fod. Dybden er ved Kanten kun et Par Fod, men større i Midten. Vi vare (19de April 1863) fra Hotellet Vidne til, at en af Hotellets Tjenere, som uden at kunne

[1] Jr. 38, 6. [2] 2 Krøn. 32, 30. [3] Es. 22, 9. [4] Recovery of Jerusal. 21.

svømme badede sig, druknede i Midten. — Den er rimeligvis grundere ud paa Sommeren. Vandet er urent og nyttes ikke til Drikkevand.

2 Krøn. 32, 30 fortælles, at Ezekias tilstoppede det øvre Udspring af Gihons Vande og ledede det ned, vestenfor Davids Stad. — 2 Kong. 20, 20 fortælles, at han gjorde en Dam og en Vandledning, hvorved han ledede Vandet ind i Staden. (Se Gihon S. 119). — Da man 1841 lagde Grundvolden til den protestantiske Kirke, som ligger paa Zion østenfor Jaffaporten, stødte man i 20 Fods Dybde paa en Rende, der gik fra Birket Mamilla til Ezekias's Dam. Ved denne Opdagelse maa al Tvivl være hævet om, at Ezekias har ledet Vandet fra Birket Mamilla til Dammen, der bærer hans Navn. — Fra Ezekias's Dam gaar en underjordisk Rende til Tyropøon og siden langs Ofel og munder, lidt ovenfor Siloam, ud i den underordiske Rende, som fører Vandet fra Jomfru Marias Kilde til Siloam[1]. — Renden synes nu at være tilstoppet. — Dammen kaldes af de Indfødte Birket Hamman el-Batrak ɔ: Patriarkernes Badedam.

4) Birket Israil[2], paa Nordsiden af Moria. Den har en Længde af 160, en Brede af 48 og en Dybde af 80 Fod, af hvilke 35 ere fyldte med Grus, Sten og Mudder. Gjennem Gruset rinder Vand, som det synes fra en rig Kilde. Derfra forsynes Klosteret »Zions Søstre« med Vand, som dog ved sit Løb gjennem Gruset er blevet udrikkeligt[3].

Denne Dam er efter Sagnet Betesda Dam, hvor Jesus helbredede en, som havde været syg i 38 Aar.

Johannes skriver derom: der er i Jerusalem ved Faareporten en Dam, som paa Hebraisk kaldes Betesda (ɔ: Barmhjertighedens Hus) og har fem Buegange. I den laa en stor Mængde Syge, som ventede paa, at Vandet skulde røres; thi en Engel steg til visse Tider ned i Dammen og rørte Vandet op. Den, som først steg ned, efterat Vandet var rørt op, blev frisk, hvilken Sygdom han end led af. Der var et Menneske, som havde været syg i 38 Aar, o. s. v.[4]

Pilegrimen fra Bordeaux (333) skriver: »inde i Byen er en Tvillingdam, som har fem Buegange og kaldes Betsaida (ɔ: Betesda). Der bleve Syge, som havde lidt i mange Aar, helbredede. Disse Damme have Vand med en Farve som af Skarlagen«[5].

Hieronymus († 420), som lidt frit har oversat Eusebius, udtrykker sig saa: »Betesda er en Dam i Jerusalem, som hed *προβατικὴ*, hvilket kan oversættes ved »Faaredammen«; den havde fem Buegange, og nu vises en Tvillingdam, af hvilke den ene pleier at fyldes af Vinterregnen, medens den anden, der paa en mærkelig Maade er rød som af blodigt Vand, bærer Mærker af gammelt Arbeide; thi man fortæller, at Offerdyrene der bleve vaskede af Præsterne, hvoraf den ogsaa har faaet sit Navn«[6].

Brocardus (1283) fortæller: »naar man (fra Josafats Dal) kommer ind gjennem

[1] Recovery of Jerusal. 238. [2] Paa van de Veldes Kart kaldes den Birket es-Serain. [3] Recovery of Jerusal. 196. [4] Joh. 5, 2—9. [5] Itiner. Hierosol. Kap. 4. [6] Onomast. under Bethesda.

Faare- eller Dalporten (ɔ: Stefansporten), har man strax til venstre ved Siden af Tempelgrunden (ɔ: Moria) Faaredammen, i hvilken Tempeltjenerne vaskede Offerdyrene, førend de overleverede dem til Præsterne for at slagtes. Den havde, som endnu sees, fem Buegange, i hvilke efter Johannes de Syge laa, som ventede paa, at »Vandet blev rørt«[1]. — Navnet Betesda forekommer ikke hos Brocardus.

At Pilegrimen fra Bordeaux lægger Betesda i Nærheden af Moria, er klart af, hvad han strax efter fortæller[2].

At Eusebius og Hieronymus ligeledes lægge Betesda i Nærheden af Moria, følger af, hvad de fortælle om Offerdyrenes Vaskning. — Men ingen af disse tre fortælle, paa hvilken Kant af Moria Betesda laa.

Brocardus er nøiagtigere i at opgive Betesdas Beliggenhed; ifølge ham kan det ikke være nogen anden Dam end Birket Israil.

Brocardus taler kun om een Dam, medens de tre ældste Vidner tale om Betesda som en Tvillingdam. Efter disse tre oversætter Saulcy Joh. 5, 2 saa: »der er i Jerusalem ved Faaredammen en Dam, som kaldes Betesda,« o. s. v.[3] — Ved de seneste Udgravninger er det godtgjort, at Betesda var en Tvillingdam[4]. — Den Gang med Buer, som nu staar ved Birket Israil, kan ikke, som Saulcy mener, være fra Kristi Tid; thi, som nys fortalt, skrive Eusebius og Hieronymus, at »Betesda engang havde fem Buegange«.

Robinson bryder aldeles med Sagnet. Han søger at vise, at Birket Israil er en Del af den Fæstningsgrav, der løb langs Borgen Antonia, paa Nordsiden, og som Josefus kalder Struthion[5]. — Han mener, at Betesda Dam maa søges i Jomfru Marias Kilde, søndenfor Moria. Denne Mening støtter han paa Johannes's Fortælling, at en Engel til sine Tider steg ned og rørte Vandet op. Vandet randt altsaa ikke uafbrudt, men standsede til visse Tider og brød saa des stærkere frem; dette er netop Tilfældet med Jomfru Marias Kilde[6]. (Se Siloams Dam og Jomfru Marias Kilde). — Faareporten maa da lægges søndenfor Moria; men efter Nehemias laa Faareporten nordenfor Moria, omtrent der, hvor Stefansporten nu ligger. (Se Jerusalem Nr. 3, Nehemias's Beskrivelse).

5) Birket Hamman Sitti Mariam ɔ: Jomfru Marias Badedam, strax udenfor Muren ved Stefansporten. Den er nu altid tør og var ogsaa tør paa Kortogenes Tid[7].

6) Siloams Dam og Jomfru Marias Kilde. — Kilden under Omars Moske. — Siloams Dam, den mest berømte af Jerusalems Damme, er den mindste af dem alle. Længden er 53, Breden 18 og Dybden 19 Fod. En Del Søiler staa i Murene paa Siderne. — Den ligger i Aabningen af Dalen Torypøon, som løber mellem Zion i Vest og Moria og Ofel i Øst og munder ud lidt nordenfor Sammenløbet af

[1] Broc. 8. 1. S. 66. [2] Itiner. Hierosol. Kap. 4. [3] Saulcy Voyage 2, 367. 368. [4] Recovery of Jerusal. 196. [5] Jos. Krig 5. 11. 4. [6] Rob. Pal. 2, 74 flg. 156—158. [7] Saulcy Voyage 2, 365.

Farrar.

Siloams Dam.

Hinnoms og Josafats Dale. Den ligger 1200 Fod i Øst for Zion og 1900 Fod i Syd for Moria.

Jomfru Marias Kilde ligger paa den østre Skraaning af Bjergryggen Ofel, der fra Moria stikker ud mellem Tyropøon og Josafats Dal. — Jomfru Marias Kilde er ingen Kilde, men en Aabning i en underjordisk Rende, der kommer fra Moria og fortsættes ned til Siloams Dam. Aabningen har en Længde af 15, en Brede af 5—6 og en Dybde af 25 Fod, af hvilke kun 6—8 Fod ere dækkede af Vand. En Trappe med 16 Trin fører ned til en liden Flade, hvorfra igjen en Trappe med 12 Trin fører ned til Vandet. Nogle Søiler af Granit, formentlig fra gammel Tid, staa paa begge Sider nede i Aabningen. — Den ligger 1200 Fod nordenfor Siloams Dam og 900 Fod søndenfor Moria. — Jomfru Marias Kilde omtales her under Siloams Dam, med hvilken den hænger nøie sammen. Siloams Dam har en hel Historie; men Jomfru Marias Kilde er ikke omtalt før 14de Aarh., hvis den ikke er ment ved »Dragekilden« Neh. 2, 13.

Siloam er et af de faa Navne paa Mærkeligheder i og omkring Jerusalem, som med ringe Forandring have holdt sig til vore Tider. Siloa, som betyder Vands Udstrømning o: Kildevæld eller Udløb af en Vandledning, er den ældste Form og forekommer Es. 8, 6. — Omtrent 300 Aar derefter skrives Ordet Sela Neh. 3, 15. — I N. T. skrives Siloam Joh. 9, 7. 11. — Josefus skriver baade Siloa og Siloam. — Hieronymus og Flere skrive »Siloe«. — Araberne skrive og sige nu »Silvan«.

Siloa omtales første Gang Es. 8, 6: »da dette Folk foragter Siloas Vande, de sagte rindende, og glæder sig ved Rezin (Damaskus's Konge, af hvem det haabede Hjælp mod Assyrien), se, da fører Herren over dem Eufrats Vande, de mægtige og store, Assurs Konge og al hans Herlighed, og den (Eufrat) stiger over alle sine Strande og gaar over alle sine Bredder«. — Ved »Siloas sagte rindende Vand« kan hverken forstaaes den underjordiske Rendes Aabning ved Jomfru Marias Kilde eller dens Udløb i Siloams Dam; men derved maa menes Vandet, som løb ud af Siloams Dam og vandede Kongens Haver, der laa strax nedenfor. — Det grønneste Sted omkring Jerusalem findes endnu strax nedenfor Siloams Dam, hvis Vand det skylder sin Frugtbarhed.

Anden Gang omtales Siloa Neh. 3, 15: »Sallum byggede Muren ved Selas Dam ved Kongens Have hen til de Trappetrin, der føre op til Davids Stad«.

Tredie Gang omtales Siloa Joh. 9, 7. 11. Jesus siger til den Blindfødte: »gak bort og to dig i Siloams Dam. Da gik han bort og toede sig og kom seende tilbage«.

Josefus omtaler fem Gange i sin »Jødiske Krig« Siloam eller, som han paa det ene Sted (5. 6. 1) skriver, Siloa. Han kalder Vandet enten bare »Siloam« eller »Kilden Siloam« (5. 4. 2), ikke »Dammen Siloam«[1]. — 5. 4. 1 opgiver han tydelig Siloams

[1] Jos. Krig 2. 16. 2; 5. 4. 1; 5. 4. 2; 5. 6. 1; 5. 12. 2.

Beliggenhed: »Dalen Tyropøon strakte sig til Siloam; saaledes kaldte vi den Kilde, som havde godt og overflødigt Vand«. Det er netop i Mundingen af Tyropøon, at Siloams Dam er at se den Dag idag.

Pilegrimen fra Bordeaux skriver: »naar man gaar ud fra Jerusalem for at stige op paa Zion, ligger der til venstre nede i Dalen en Dam med en firkantet Søilegang, der kaldes Siloa, og udenfor den er en anden stor Dam. Denne Kilde rinder i sex Dage og Nætter, men paa den syvende Dag, Sabbaten, rinder den aldeles ikke, hverken Nat eller Dag«[1]. — I Vandets Standsning til enkelte Tider ser Pilegrimen aabenbar Virkningen af en høiere Kraft. — Den »anden, store Dam udenfor« maa vel være den tilkastede Birket el-Hamra, der støder til Siloam mod Øst.

I sin Fortolkning til Es. 8, 6 skriver Hieronymus: »Siloe er en Kilde ved Foden af Bjerget Zion, hvis Vand ikke rinder regelmæssig, men bryder frem til visse Tider gjennem Hvælvinger og Huler i det haardeste Bjerg«. I sin Fortolkning til Matt. 10, 28 skriver han: »Afguden Ba'al var opstillet ved Foden af Bjerget Moria, hvor Siloe rinder«. Her maa Ofel være regnet med til Moria.

Antoninus Martyr (570) omtaler Kilden Siloam tre Gange[2].

Benjamin fra Tudela (1173) fortæller, at Siloes store Kilde rinder ned mod Kedrons Bæk. Over Kilden staar en stor Bygning, reist i vore Forfædres Tid[3]. — Denne Bygning er maaske den firkantede Søilegang, hvorom Pilegrimen fra Bordeaux taler, og hvorfra maaske de nuværende Søiler i Muren skrive sig.

Brocardus (1283) skriver: Vandporten ligger mellem Tempelbjerget og Zion. Den kaldtes saa, fordi den førte til Kilden Siloe[4].

Caumont (1418) er den første, som udtrykkelig omtaler Jomfru Marias Kilde. Han taler nemlig om Siloas Dal, hvor den Kilde, i hvilken Jomfru Marie vaskede sine Klæder, ligger og Siloams Kilde tæt ved.

Siloam faar sit Vand gjennem en underjordisk Rende fra Jomfru Marias Kilde. Fordum fik Siloam ogsaa Vand fra Ezekias's Dam, ligeledes gjennem en underjordisk Rende. — At Siloam fik Vand gjennem en underjordisk Rende er først omtalt af Perdikkas fra Efesus i 14de Aarh.[5]. Da han ikke nævner Jomfru Marias Kilde, synes han ikke at have kjendt Retningen af Renden, som han giver den urimelige Længde af 6000 Fod.

Qvaresmius (1625) er den første, som omtaler, at Renden gik fra Jomfru Marias Kilde. En Munk havde gaaet igjennem den. — Desuagtet blev Renden atter glemt eller overseet.

1839 gik og krøb Robinson med megen Møie gjennem Renden fra Siloams Dam til Jomfru Marias Kilde; han fandt, at Renden med sine Bugtninger havde en Længde

[1] Itiner. Hierosol. Kap. 5. [2] Anton. Mart. Kap. 19. 24. 25. [3] Early Travels S. 84. [4] Broc. 8, 1. 5. S. 67. 75. [5] Krafft Topogr. Jerusalems 187. 188.

af 1750 Fod. — Vandet stod kun en Fod, sommesteds bare tre til fire Tommer høit, og randt sagte, stundom næsten umærkelig[1].

1867 gik og krøb Kaptein Warren med to Ledsagere ligeledes gjennem Renden fra Siloams Dam til Jomfru Marias Kilde. Han stadfæster i det hele, hvad Robinson har fortalt[2].

Foruden til Siloam mod Syd sendte Jomfru Marias Kilde gjennem en Rende engang ogsaa Vand mod Vest til en Brønd, hvorfra rimeligvis Ofel hentede sit Vand[3].

Kilden under Omars Moske eller Kuplen over Sakra. Jomfru Marias Kilde har intet andet Tilløb end gjennem Renden fra Moria. Var Vandledningen fra Salomos Damme til Moria istand, vilde man slutte, at Jomfru Marias Kilde var Afløbsrende for denne Vandledning. Men samme Vandledning har i lange Tider været i Ustand, og Vandet løber ligefuldt fra Moria til Kilden. — Grunden under Moria er vistnok udhulet til Cisterner; men, saa vældige disse end ere, vilde de ikke i den 6—8 Maaneder lange Tørketid kunne udsende saa meget Vand, som der daglig rinder ud i Jomfru Marias Kilde. Man maatte derfor paa Forhaand slutte, at der etsteds paa Moria var en Kilde. Der er ogsaa under Sakra en Brønd med levende Vand. Robinson fandt Leilighed til at maale Brønden. Den var 80 Fod dyb med $3^1/_2$ Fods Vand. Robinson fandt, at Vandet havde samme Smag som i Jomfru Marias Kilde og i Siloams Dam. Hans Forsøg paa at faa Lov til at stige ned til Brønden, mislykkedes[4]. — Robinsons Dom om Vandets Smag stadfæstes af Neumann[5].

Muhammedanerne nære en overtroisk Ærefrygt baade for det tomme Rum under Sakra og for Brønden under samme. De tro, at derigjennem gaar Veien til Underverdenen, og de kalde baade det tomme Rum og Brønden Bir el-Arva eller Sjælenes Brønd. — Warren, som ikke havde faaet Lov til at foretage Udgravninger paa det hellige Sted, fik dog en Stund godt Haab om at faa undersøge Brønden. Da nemlig Regnen udeblev Vaaren 1869, og Vandmangelen blev truende, kom en Effendi (Raadmand eller Borgermester) til ham for at søge Raad. Effendien talte om at pumpe Vand op fra Jordan, — men Elven laa over 4 geogr. M. borte og 4000 Fod lavere end Jerusalem. — Warren gjorde opmærksom paa, at der sprudlede Vand nok i »den Forseglede Kilde«, som nærer Salomos Damme; men Effendien kunde ikke skaffe Rør til at sætte Ledningen istand. — Effendien ønskede, at Warren vilde bore en artesisk Brønd. Warren spurgte: hvor have Jordens Elve sit Udspring? Effendien svarede: under Sakra. — Hvorfor gaar De da ikke did og henter det? Vilde Alla blive vred? Effendien svarede: jeg bryder mig ikke om Allas Vrede; thi nu har han i to Maaneder drevet Gjek med os ved at sende Skyer uden Regn. — Hvorfor vil De da ikke forsøge paa at faa Vand derfra? Effendien svarede: fordi jeg — oprigtig talt, ikke tror, at der er Vand dernede.

[1] Rob. Pal. 2, 151. [2] Recovery of Jerusal. 239—242. [3] Recovery of Jerusal. 255—256. [4] Rob. Pal. 2, 159—162. [5] Neumann Heilige Stadt. Hamburg 1877. S. 164.

Warren læste op for ham Tacitus's Fortælling om den aarvisse Kilde (se Kilderne ved Jerusalem § 11. 6) og Rabbinernes Fortælling om levende Vand paa Moria. — Effendien begyndte at blive overbevist og indvendte bare, at Folket endnu vilde holde Hentning af Vand derfra for en Vanhelligelse; men inden en Maaned vilde Folket tro, som han nu, at Alla drev Gjek med det, og da vilde han være glad ved at søge de skjulte Vande. — Men kort efter begyndte Regnen saa smaat at falde, og da Warren 8 April reiste fra Jerusalem, var Landet dækket med Sne, og følgelig kunde Sjælenes Brønd ikke blive undersøgt[1].

Som før fortalt, har allerede Pilegrimen fra Bordeaux og Hieronymus omtalt, at Vandet i Siloams Dam ikke rinder regelmæssig, men bryder frem til sine Tider. Pilegrimen fra Bordeaux ser deri Virkningen af en høiere Kraft. Uregelmæssigheden maa naturligvis være endnu stærkere i Jomfru Marias Kilde, hvorfra Siloam faar sit Tilløb. Efter Folketroen ligger en Drage i Kilden; naar den vaager, holder den Vandet tilbage; naar den sover, rinder det. Hvis man var sikker paa, at Folketroen gik tilbage til gammel Tid, fik man et stærkt Bevis for, at den Kilde, som Neh. 2, 13 kaldes Dragekilden, var Jomfru Marias Kilde. — Robinson var Vidne til Vandets Frembrud[2]. — Efter Barclay bryder Vandet stødvis frem to til tre Gange i Døgnet og rinder stødvis to til fire Timer i Døgnet, medens det Resten af Døgnet rinder rolig[3]. Grunden til denne Uregelmæssighed er endnu ikke funden.

2. Salomos Damme. En Fjerdingvei søndenfor Betlehem paa Veien til Hebron ligge tre vældige Damme, som bære Salomos Navn. De ligge i et trangt Dalføre, den ene høiere end den anden. Lidt ovenfor sprudler en rig Kilde, der efter Høis. 4, 12 kaldes »den Forseglede Kilde«; over Kilden er bygget et Tag; en lukket Rende fører dens Vand til den øverste Dam; derfra gaar Vandet atter i en lukket Rende til den anden Dam, som paa samme Maade har Udløb i den tredie Dam. Fra den sidste gaar en Vandledning til Moria. Den nederste Dam er den største: den er 566 Fod lang, i den østre Ende 200 og i den vestre 145 Fod bred, og i den østre Ende 48 Fod dyb[4]. Dybden ved den vestre Ende er meget mindre; sættes den til 30 Fod, vil den største Dam rumme opimod 4 Millioner Kubikfod Vand[5]. — Vandstanden i Dammene er forskjellig efter Aarstiderne; da Forfatteren saa dem 15 April 1863, var bare den øverste næsten fuld; den har en Dybde af 25 Fod. — Bunden bestaar af fast Bjerg og Siderne af store firkantede Stene, der ere kittede sammen med Cement. — Vandet er særdeles klart og velsmagende. — Den nederste og største Dam er bygget paa en Maade, der synes at pege hen paa, at den har været brugt som Amfiteater for Slag tilsøs; der er nemlig Rækker af Sæder med Trapper ned til dem[6].

[1] Recovery of Jerusal. 223—224. [2] Rob. Pal. 2, 158—158. [3] Barclay City of the Great King 516. [4] Rob. Phys. Geogr. 257. [5] Til Sammenligning: Dammen paa Sankt Hanshaugen til det ny Vandværk for Kristiania (1875) er 150 Fod lang, 100 bred og 20 dyb, og den rummer følgelig 300,000 Kubikfod Vand. [6] Recovery of Jerusal. 24.

— Dersom disse Sæder og Trapper ere samtidige med Dammens Bygning, kan Dammen ikke være bygget af Salomo, men maa være bygget under Romernes Herredømme. — Om Sommeren nyttes Dammene til Badning og Svømning blandt andre af Frankerne i Jerusalem. — Tæt ved Vestkanten af den øverste Dam staar en stor Stenbygning, hvor Dammenes Vogtere holde til.

Nu faa Dammene alt sit Vand fra den Forseglede Kilde, men fordum fik de ogsaa Vand gjennem en Ledning fra Vadi Arub, 60 Stadier ret i Syd for Dammene. (Se Vandledninger § 14).

Præd. 2, 6 fortæller, at »Salomo gjorde sig Vanddamme, for fra dem at vande en Skov af opvoxende Træer«. — Josefus fortæller, at Salomo hver Morgen pleiede at kjøre til Etam, der laa to Skoiner (ɔ: 60 Stadier) fra Jerusalem, og hvor der var deilige Haver og Kilder[1]. Og efter Talmud blev Templet forsynet med Vand fra Etam. — Et Stykke nordenfor Dammene, ved Vandledningen, ligger en ussel Landsby, Urtas, der uden Tvivl er det Etam, som Josefus og Talmud tale om. Navnet har holdt sig i Vadi Atan og i Ain-Atan, der gjennem en Rende sender sit Vand ud i Vandledningen lidt nordenfor den nederste Dam[2]. — Efter dette har Hensigten med Dammene været at skaffe Vand til Salomos Haver i Etam og til Templet. Da desuden Værkets Storhed vidner om en mægtig Tid og Bygningsmaaden i det hele om en høi Alder, er det rimeligt, at Dammene medrette bære Salomos Navn.

3. Dammene i Hebron. Hebron forsynes med Vand fra to Damme inde i Byen. Den største er 130 Fod lang og ligesaa bred; Dybden opgives forskjellig fra 30—50 Fod. Begge ligne i Bygningsmaade Salomos Damme, og naa rimeligvis op til en høi Ælde. En af dem tør nok være »Dammen i Hebron«, ved hvilken David lod ophænge Hænder og Fødder af Isbosets Mordere[3].

§ 14. Vandledninger.

I Palæstina bruges kunstig Vanding baade til Frugttrærne og til Sæden. Vandet ledes i aabne Render, som ere gravede i Jorden. Kun ved Jeriko ser man Levninger af Buer, som have baaret Render til at føre Vand fra Ain-Duk og Elisas Kilde til Sletten omkring Byen. Buernes spidse Form vidner om, at de ere byggede i Middelalderen.

Det er nu et Særsyn, at Byer faa Vand gjennem Vandledninger. Det er bare Tilfældet ved Akka. Desuden forsynes den store Moske i Hebron med Vand gjennem en Ledning fra to eller tre Kilder, medens Byen selv maa lade sig nøie med Vand

[1] Jos. Hist. 8. 7. 3. [2] Guerin, Pal. 3, 117. 303. [3] 2 Sam. 4, 12. Rob. Phys. Geogr. 254. 255. Se under Hebron.

fra to Damme. (Se Dammene i Hebron § 13. 3). — Begge disse Vandledninger ere fra nyere Tid.

1. Vandledningen fra den Øvre Dam til Ezekias's Dam. — Bibelen nævner en Ledning, som førte Vand fra den Øvre Dam til Ezekias's Dam. (Se Gihon under Kilder § 11. 6. 1 og Ezekias's Dam under Damme § 13. 1. 3). — De underjordiske Render, som førte Vand fra Moria og fra Ezekias's Dam, og som ere omtalte under Siloams Dam (§ 13. 1. 6) ere ikke omtalte i Bibelen; men Joh. 9, 9 har ved Tillægget: »hvilket er udlagt: udsendt«, maaske hentydet til, at Vandet blev udsendt gjennem Render.

2. Vandledningen til Taarnet Hippikus. Josefus nævner en Vandledning, som førte Vand til Taarnet Hippikus[1], der stod ved den vestre Mur; det er rimeligvis enten den netop nævnte, der gik fra den Øvre Dam, eller Pilatus's Vandledning, som snart skal fortælles om.

3. Vandledningerne søndenfra til Jerusalem: den Ældste Vandledning; den Nedre eller Salomos Vandledning; den Øvre eller Pilatus's Vandledning.

Jerusalem forsynedes i ældre Tider ved tre lange, næsten ligeløbende Vandledninger, som kom søndenfra. Alle tre have dog aldrig samtidig ført Vand til Staden.

1) Den Ældste Vandledning. Paa den søndre Skraaning af Zion, ved det sydøstre Hjørne af Davids Grav eller Cønaklet, 50 Fod nordenfor den nuværende eller Salomos Vandledning, opdagede Wilson 1867 en Vandledning af gammel Bygningsmaade. Ledningen blev opsporet i en Længde af 700 Fod; den var dels bygget af Tegl, dels udhuggen i fast Bjerg. Den var krydset og nyttet af den nuværende Vandledning. Det maa, siger Wilson, have været den oprindelige Ledning fra Salomos Damme til Helligdommen paa Moria[2].

2) Den Nedre eller Salomos Vandledning gik fra Vadi Arub til Salomos Damme og fra Salomos Damme til Moria. Den Del af Vandledningen, som ligger mellem Salomos Damme og Jerusalem, har længe været kjendt. Men Løbet fra Vadi Arub til Salomos Damme blev først opdaget af Guérin 1863. — I Vadi Arub, 60 Stadier i ret Linie fra Salomos Damme, opdagede han en rig Kilde og Ledningen af en Rende, der engang har ført Vand fra Kilden til en Dam, som nu er tør. Dammen har en Længde af 88, en Brede af 70 Skridt og en Dybde af 22 Fod. Fra Dammen gik en lukket Rende til Salomos Damme. — Det Sagn lever endnu paa Stedet, at Vadi Arubs Vand blev ledet dels til Salomos Damme, dels til Herodion[3]. — Den lige Linie fra Dammen i Vadi Arub til Salomos Damme er 60 Stadier; Renden har vel med sine Slygninger havt en Længde af 120 Stadier. Den Nedre Vandledning fortsættes fra Salomos Damme og gaar gjennem en lukket Rende forbi Landsbyen Urtas

[1] Jos. Krig 5. 7. 2. [2] Recovery of Jerusal. 233—235. [3] Guérin Pal. 3, 300—309.

og optager Tilløb fra Ain-Atan (se Salomos Damme § 13. 2) og snor sig langs de vestre Høider af Vadi Urtas's Dalføre indtil østenom Betlehem, hvor den gaar gjennem en i Bjerg udhuggen Tunnel. Saa gaar den i lukket Rende videre mod Nord, østenfor Mar Elias, over Refaims Dal eller Slette, vestenom det Onde Raads Bjerg, langs den vestre Side af Hinnoms Dal, som den ovenfor Birket es-Sultan krydser paa lave Buer, snor sig rundt om Zions Sydside, indtil den søndenfor Møgporten gjennem en Tunnel ledes ind paa Zion; derfra gaar den paa en Jordvold over Tyropøon til Moria, hvor den ender ved den vakre Moske el-Aksa. — Paa flere Steder ere Aabninger i Renden, for at Vandet kan drages op. Lige østenfor Betlehem gaar den gjennem en Cisterne eller Dam, hvorfra Byen henter sit Vand. — En arabisk Indskrift paa Buerne ovenfor Birket es-Sultan fortæller, at Vandledningen blev sat istand mellem 1294—1340. — Fra Dammene til Betlehem har Renden altid været istand; men fra Betlehem til Moria har den i lange Tider været brudt. — 1856—1860 lod Pasjaen af Jerusalem den sætte istand, men paa en saa ynkelig Maade, at den sjelden fører Vand til Jerusalem, og, naar saa hænder, rækker det bare til Pasjaens Slot og »den store Sø« under el-Aksa, hvorfra det sælges til Muhammedanerne; de kristne og jødiske Indbyggere have ingen Nytte af den. — Afstanden fra Salomos Damme til Jerusalem er i lige Linie 60 Stadier; men Renden gjør saa mange Slyngninger, at den naar omkring den dobbelte Længde. — Hele den Nedre Vandledning — fra Dammene i Vadi Arub til Moria — har med sine Slyngninger havt en Længde af 240 Stadier eller 6 geogr. M. — I Recovery of Jerusalem S. 24 opgives Længden til 40 engelske M. eller 400 Stadier. Da Rendens Længde fra Salomos Damme ikke er over 120 Stadier, maatte isaafald Renden fra Dammen i Vadi Arub til Salomos Damme gjøre saa mange og store Slyngninger, at den fik en Længde af 280 Stadier; dette er lidet troligt.

Som fortalt under Salomos Damme, laa efter Josefus Etam, hvor Salomo havde deilige Haver, to Skoiner ɔ: 60 Stadier fra Jerusalem[1], og efter Talmud blev Templet forsynet med Vand fra Etam. Disse Opgifter stemme med Vandledningens Længde og dens Endepunkt: den er i ret Linie fra Salomos Damme 60 Stadier, og den ender under Moskeen el-Aksa paa Moria. — Ere Dammene et Værk af Salomo, saa er vel ogsaa Vandledningen fra dem til Moria hans Værk. Ledningen fra Vadi Arub til Salomos Damme kan være fra sildigere Tid.

3) Den Øvre eller Pilatus's Vandledning, der første Gang, saa vidt vides, er nævnt af Guérin 1863[2], men først nærmere undersøgt 1867, er et af de mærkeligste Værker i Palæstina. Vandet blev opsamlet i en Tunnel, der er udhuggen i Bjerg og en geogr. M. lang, og som ligger under Vadi Biar eller Brønddalen. Vadi Biar, langs hvilken Veien til Hebron snor sig, munder ud ved Salomos Damme. — Fra Tunnelen blev Vandet ledet gjennem en lukket Rende, der gik over den øverste af Salomos Damme,

[1] Jos. Hist. 8. 7. 3. [2] Guérin Pal. 3, 304.

hvor den fik Forstærkning fra »den Forseglede Kilde«, og derfra langs de østre Høider af Vadi Urtas. I Nærheden af Rakels Grav gik den over Veien til Jerusalem. Man har derfra fulgt dens Spor, over Refaims Slette, indtil midtveis mellem Elias's Kloster og Jerusalem, hvor den er pløiet væk. Stedet, hvor de sidste Spor ere fundne, ligger i en saadan Høide, at Vandet kunde ledes til Jaffaporten og forsyne Overstaden Zion med Vand. Stedet, hvor Renden blev ledet ind i Jerusalem, er ikke fundet; den har maaske mundet ud i selve Staden, ved Hippikus, eller i Birket Mamilla og er derfra ført ind til Hippikus og til Zion[1]. (Se Vandledningen til Taarnet Hippikus).

Denne Vandledning har i ret Linie formentlig havt samme Længde som Salomos Vandledning, regnet fra Vadi Arub, 120 Stadier eller 3 geogr. M., og med sine Slyngninger en Længde af 200 Stadier eller 5 geogr. M. — Ved Rakels Grav gik den gjennem Stenrør, som endnu er kittede sammen med Cement[2]. Robinson skriver, at Renden ved Rakels Grav gik op ad Bakke[3]. Dette vilde vidne om, at Bygmesteren har kjendt den Naturlov, at Vand gjennem Rør eller lukket Rende kan drives opad Bakke, naar Udspringet ligger høiere. Da Robinsons Opdagelse ikke er omtalt i Recovery of Jerusalem, er den vel tvivlsom. — Den Nedre Vandledning gaar intetsteds opad Bakke. Hverken den Nedre eller den Øvre Vandledning er omtalt i Bibelen, Apokryferne eller i Pilegrimenes Reisebøger. — Josefus fortæller, at der blev Opløb blandt Folket, fordi Pilatus brugte en Del af Tempelskatten til at lede Vand ind i Jerusalem. Længden af denne Vandledning opgiver han Hist. 18. 3. 2 til 200 Stadier og Krig 2. 9. 4 til 400 Stadier. Den første Opgift maa være den rette. — Josefus maa tale enten om den Nedre Vandledning, fra Vadi Arub, eller om den Øvre, fra Vadi Biar. Rimeligvis taler han om den sidste. Pilatus har vel bygget den Øvre Ledning for at føre Vand op til Overstaden, Zion; den Nedre Vandledning førte — rimeligvis allerede fra Salomos Dage — Vand til Moria. — Hvis den Øvre Vandledning, som Robinson fortæller, ved Rakels Grav har gaaet opad Bakke, vilde Sagen være afgjort; thi saadan Bygningsmaade vilde vidne mod en ældre Tid.

§ 15. Veirlag[4].

1. Aarstider Nedbør.

Palæstina, som ligger mellem 31° og 33° 16′ nordlig Bredde, hører til de Strøg, som kun have to Aarstider, Sommer og Vinter, eller rettere en tør og en regnfuld Tid. Saa er det nu, og saa var det i gamle Dage. Bibelen kjender kun to Aarstider, Sommer og Vinter[5]; den sidste nævnes som Regnens Tid[6]; for Vaar og Høst har den

[1] Recovery of Jerusal. 24. 25. 235. [2] Recovery of Jerusal. 25. [3] Rob. Phys. Geogr. of. Pal. 261. 262. [4] Mest efter Robinsons »Physical Geography of the Holy Land« S. 263—283. [5] 1 Mos. 8, 22. Sal. 74, 17. Sak. 14, 8. [6] Høis. 2, 11: »Vinteren er forleden, Regnen er faren, er gaaet bort«.

intet Navn. — Sol og Nedbør skifte ikke som hos os hele Aaret igjennem, men kun fra den sidste Halvdel af Oktbr. til den første Halvdel af April, medens Himlen Resten af Aaret, over sex Maaneder, næsten altid er skyfri.

1. Vinteren eller Regntiden. Regnen begynder at falde i den sidste Halvdeel af Oktbr. eller i Førstningen af Novbr., ikke i et, men med Mellemrum. Græsset spirer og Trærne grønnes, og Mellemrummene give Landmanden Tid og Leilighed til at pløie og saa Vintersæden ɔ: Hvede og Byg. — Rug og Havre dyrkes ikke i Palæstina og ere ikke omtalte i Bibelen. — Regnen tager derefter til i nogen Tid under vestlig eller sydvestlig Vind; den varer to—tre Dage ad Gangen og falder stærkest om Natten. Saa gaar Vinden om til Nord eller Øst, og der følger flere Dages klart Veir. Denne Skiftning af Regndage med flere Dages Godveir varer hele Vinteren. I Novbr. og Decbr. falder Regnen jævnligst; senere falder den kun efter længere Mellemrum. I disse sildigere Godveirsdage saar Landmanden Sommersæden ɔ: Hirse, Erter, Bønner, Linser og Grønsager. — I Mars falder Regnen mere og mindre jævnt, men bliver sjeldnere efter den Maaned — Regnen falder oftere under Torden og Lynild.

Efter Iagttagelser i Jerusalem har Regndagenes Tal i Vintertiden 1843—44 og 1845—46 været følgende:

1843—44. Regnen begyndte med en Tordenbyge 25 Oktbr.; Novbr. Regn 17 Dage; Decbr. Regn 13 Dage og Sne en Gang; Jan. Regn. 8 Dage og Frost 2 Nætter; Febr. Regn 7 Dage; Mars Regn 10 Dage; April Regn 8 Dage; Mai 5 Regnskure.

1845—46: Novbr. Regn 4 Dage; Decbr. 13 Dage; Jan. 13 Dage; Febr. 11 Dage; Mars 2 Dage, sidste Gang 18de. — Under hele Regntiden var der ikke en Dag, paa hvilken Solen ikke var synlig i kortere eller længere Tid.

Efter Iagttagelser af Macgowan, Læge ved det engelske Hospital i Jerusalem, var Regnmængden i 7 Aar følgende: 1846—47, 59 Tommer; 1847—48, 55 Tom.; 1848—49, $60{,}_6$ Tom.; 1850—51, 85 Tom.; 1851—52, 65 Tom.; 1852—53, 44 Tom.; 1853—54, $26{,}_9$. — Middel-Regnmængden for de 7 Aar bliver saaledes $56{,}_5$ Tom. — Disse Opgifter ere laante fra Barclay: »City of the Great King«, Newyork 1871, S. 428. — Samme Opgifter, dog med en mindre og en større Afvigelse, findes hos Neumann: »Heilige Stadt«, Hamburg 1877, S. 65. — Derimod læse vi i »Recovery of Jerusalem«, London 1871, S. 25: »Regnmængden i Jerusalem er langt mindre, end almindelig opgivet; thi ved en forunderlig Feiltagelse ere Opgifterne paa Regnmaaleren satte 4(?) Gange for høit. Efter Lægen Chaplins Iagttagelser var Middel-Regnmængden $19{,}_{86}$ Tomme i 1860—64; den høieste Regnmængde i samme 5 Aar var $22{,}_{975}$ Tomme og den laveste $15{,}_0$«. — Forskjellen mellem Macgowans og Chaplins Opgifter er jo overordentlig. Da Chaplin finder Medhold i Recovery of Jerusalem, faa hans Opgifter, ialfald indtil videre, gjælde for de rigtige. — Den aarlige Regnmængde i Kristiania er $20{,}_{56}$ Tomme.

Sne falder oftere i Jerusalem og andetsteds i Bjerglandet, mest i Jan. og Febr.,

indtil en Fods Dybde og derover, men bliver sjelden liggende. I Febr. 1797 laa dyb Sne 12—13 Dage i Jerusalem, og 1818 laa den over en Fod dyb i fem Dage. 8 April 1869 laa Snen rundt om Jerusalem. — 1820 faldt Sne paa Galilæas Høie, men blev kun liggende i fire Timer. — I el-Gor sner det aldrig. 1807 saa Seetzen fra Jeriko Bjergene østenfor Jordan næsten lige til Foden klædte i Sne, som var falden om Natten; men ikke et Korn var falden i el-Gor. Bjergene rundt Jerusalem bleve samme Nat klædte i Sne, som laa i flere Dage.

Hagl falder i Regntiden og oftere end Sne. Smaahagl ere oftere blandede i Regnen, men volde ingen Skade; de ere store som Erter eller Bønner. Scholz oplevede i Nazaret 1821, tidlig paa Aaret, flere Gange et voldsomt Haglveir; nogle af Haglene vare store som Dueæg; saadanne Hagl maatte naturligvis volde Skade. — Frost er sjelden, og Jorden fryser aldrig; men det hænder, at Vand kraver sig[1].

2. Tidlig og sildig Regn. Bibelen taler ofte om tidlig og sildig Regn som nødvendig for Sædens Trivsel og Landets Velfærd[2]. Derved menes den Regn, som falder i Førstningen og i Slutningen af Regntiden. Den tidlige Regn er altsaa de første Skure i Oktbr. og Novbr., der læske den tørstige Jord og gjøre den skikket til Pløining og Udsæd. Den sildige Regn er de Skure, der falde i Mars og April og stundom i Mai, og som fremme Sædens Trivsel og Modning og give Græsset Vækst. — 27 April 1863 oplevede vi et koldt og uhyggeligt Døgn i Safed. Regnen piskede saagodtsom hele Dagen og hele Natten, gjennemblødte vort Telt og nødte os til at grave smaa Render for at holde Vandet ude fra Teltets Indre. Men for Sæden og Græsset var det et velsignet Døgn, der gav Løfte om en rig Høst og langt Sommerbete.

Svigter den tidlige Regn, eller kommer den saa sent, at Regntiden bryder ind med voldsomme og stadige Skure, saa faar Landmanden ikke Leilighed til at pløie og saa, og der bliver ingen Høst. — Svigter den sildige Regn, saa bliver Høsten ringe eller det bliver rent Uaar[3].

3. Sommeren eller den tørre Aarstid. — Fra Midten af April er Himlen vanligvis klar og Luften mild. — Mark og Trær vedblive at være grønne og kvægende for Øiet til Udgangen af Mai, mest i de Aar, der glæde sig ved sildig Regn. Første Mai 1838 faldt Regnskure i Jerusalem, og om Aftenen lynede og tordnede det under mild Regn. Sjette Mai tordnede det atter i Jerusalem, og flere stærke Skure faldt. 1844 regnede det fem Gange i Mai i Jerusalem. Regn saa langt ud paa Aaret er mærket som en Sjeldenhed.

Dersom der om Vinteren er falden rigelig Regn og i rette Tid, kan Landmanden være sikker paa en rig Høst. Han er altid sikker paa godt Veir til Indhøstningen.

[1] Se »Varmeforhold«, § 15. 2. [2] 5 Mos. 11, 14. Ordspr. 16, 15. Jr. 3, 3; 5, 24. Hos. 6, 3. Joel 2, 23. Sak. 10, 1. Jak. 5, 7. [3] Amos 4, 7.

»Som Sne om Sommeren og Regn i Kornskuren, saa passer Ære for en Daare«[1]. Torden og Regn i Hvedehøstens Dage omtales bare en Gang; Herren lod dem komme paa Samuels Bøn[2].

Fra de sidste Skure i April eller Mai til Regntidens Begyndelse i Oktbr. falder aldrig en Regndraabe. Sommervarmen er trykkende paa Sletten og end mere i el-Gor, men naturligvis langt mindre i Jerusalem og paa andre høit liggende Strøg. — Marken taber sin grønne Farve og det hele Land faar et fortørket og goldt Udseende. Det eneste Grønne, som levnes, ere Bladene paa Frugttræer og Buske, og de sparsomme Vingaarde og Hirseagre. Navnlig ere Figentrærnes Blade kvægende for Øiet, medens Olietræets smaa, mørkegraa Blade knap fortjene Navn af Grønt.

Mod Slutningen af den tørre Tid er det hele Land tørt og afsvedet; Cisternerne ere næsten tomme, Bækkene og Kilderne stoppe, alle og alt smægte efter Regntidens Gjenkomst. Saa vise Taage og Skyer sig, Skure falde af og til, Græsset spirer, og Landmanden kan atter arbeide paa sin Jord.

4. Taage. — I et Par Uger efter Regntiden vedblive Dampe at stige op af Jorden og lægge sig som en Taage i Dalene og paa lave Strøg. — Det Døde Hav, der dunster overordentlig under den stærke Hede, er jævnlig, mest i den tørre Aarstid, indhyllet i Taage, som man kan være Vidne til fra Toppen af Oliebjerget.

5. Dug. Efter varme, solklare Dage om Vinteren og i hele Sommertiden falder der om Natten Dug, som opfrisker de vansmægtende Planter. Duggen kan falde saa tæt, at Teltene blive gjennemvaade som af stærk Regn. Det er en Erfaring, som alle Reisende gjøre. Natten til 21 April 1863 overnattede vi ved Betel. Da vi stode op ved Solrendingen, var Teltet meget vaadt. Stjernerne havde tindret den hele Nat, og Luften havde været stille og kjølig. Kl. 5½ viste Varmemaaleren kun 5½° R. Varme. — Endnu stærkere faldt Duggen Natten til 1 Mai 1863 i Beit-Sjens trange Dalføre i Syrien paa Østsiden af Hermon; den perlede i store Draaber paa Trærnes Blade, og vort Telt var gjennemvaadt. Natten havde været meget kjølig.

2. Varmeforhold.

Palæstina bestaar af[3]: 1) Et Sletteland langs Middelhavet, der hæver sig indtil 500 Fod. 2) Et Bjergland vestenfor Jordan, der ved Safed hæver sig 2700 og ved Hebron 3000 Fod, og som har Toppe af indtil 4000 Fods Høide. 3) Jordans Dalføre, el-Gor, der ligger indtil 1277 Fod under Havet. 4) En Høislette østenfor Jordan, der ligger 2000 Fod og derover høiere end Havet med Toppe paa den østre Grænse af indtil 6000 Fods Høide. — Varmeforholdene maa følgelig være yderst afvigende i de forskjellige Strøg. — Snefjelde findes ikke i Palæstina; men lige paa Nordgrænsen ligger Hermon, hvis snedækte Toppe sees vide om.

[1] Ordspr. 26, 1. [2] 1 Sam. 12, 17. 18. [3] Se Sletter, Bjerge, Dale § 8.

1. Slettelandet langs Middelhavet. I Byerne ved Kysten mildner Havets Nærhed Vinterens Kjølighed og dæmper Sommerens Varme. Saaledes er Vinter ukjendt i Jaffa, og Sommervarmen er ikke trykkende. — Inde paa Sletten kan Kviksølvet stige høit. Saaledes steg det 8 Juni 1838 i Ekron, under fuld Skygge, til 33° R.

2. Bjerglandet vestenfor Jordan. — Veirlaget i Jerusalem mildnes i Sommertiden ved en Havgule[1] hele Dagen igjennem og er aldrig trykkende hedt, undtagen naar Sirokkoen blæser. I Regntiden ere Rummene fugtige og kolde; thi Kviksølvet kan ved Solrendingen synke under 0°, og Aftenerne ere selv efter solklare Dage saa kjølige, at Frankerne have Ovn eller Kamin i et eller flere Rum. — Under vort Ophold i Jerusalem 11—20 April 1863 oplevede vi en kold Regndag 13 April; vi gik selv paa solklare Dage med Ydertøi og vare glade ved om Aftenen at finde Spisesalen opvarmet; vi savnede i høi Grad Kamin i vort Kammer, hvor Sengklæderne og vore egne Klæder vare gjennemfugtige. Vort Kammer fangede kun liden Sol, men fik megen Fugtighed fra Ezekias's Dam, mod hvilken det vendte. Vinteren 1862—63 havde været ualmindelig kold.

Følgende Tabel viser Varmeforholdet i Jerusalem 1843—44:

	Maanedens Middelvarme.	Varmeste Dags Middelvarme.	Koldeste Dags Middelvarme.	
1843.				
Juni	17,63	18de 20,9	8de 12,89	Ingen Regn.
Juli	20,13	20de 24,13	6te 17,49	Ingen Regn.
Aug.	18,09	3die 22,22	29de 15,55	Ingen Regn.
Sept.	17,88	3die 18,09	20de 14	Ingen Regn.
Oktbr.	15,39	2den 23,39	27de 13,60	Første Skur 25 Oktbr.
Novbr.	12,18	1ste 17,77	24de 7,55	Regn 17 Dage.
Decbr.	7,18	2den 9,60	21de 4,27	Regn 13 Dage, Sne 1 Gang.
1844.				
Jan.	6,82	18de 9,77	2den 1,33	Regn 8 Dage, Frost 2 Gange.
Febr.	9,87	14de 12,71	19de 7,55	Regn 7 Dage.
Mars	11,42	21de 14	5te 8	Regn 10 Dage.
April	10,31	29de 14	15de 4,44	Regn 8 Dage.
Mai	15,02	20de 18,93	5te 12,71	Regn 5 Dage.

April var koldere end sædvanlig.

Efter dette bliver Middelvarmen for Aaret 1 Juni 1843—31 Mai 1844 i Jerusalem 13,49° R.

[1] Se »Vinde« § 15. 8.

Barclay gjorde fra 1 Januar 1851 til 31 Debr. 1855 Optegnelser over Varmeforholdet i Jerusalem. Den aarlige Middelvarme var i den Tid 15,33° R. Juli og August vare de varmeste Maaneder, Januar den koldeste. Paa den varmeste Dag steg Kviksølvet til 26,66° R., og paa den koldeste sank det strax før Solrendingen til 1,77° under Frysepunktet. Is af 1/8 Tommes Tykkelse lagde sig og holdt sig i Skyggen den hele Dag[1]. — Whiting, som i flere Aar opholdt sig i Jerusalem, saa Ezekias's Dam lagt med Is en eller to Dage.

Kun faa Iagttagelser ere gjorte udenfor Jerusalem; men hvad der gjælder om Varmeforholdet der, gjælder omtrent for det hele Bjergland vestenfor Jordan. I Hebron, som ligger 5—600 Fod høiere end Jerusalem, er det ikke saa lidt koldere, og Høsten falder sildigere.

3. Jordans Dalføre, el-Gor. — I denne dybe Dal, som ligger indtil 1277 Fod lavere end Havet, ere Sne og Frost ukjendte Ting. »Veirlaget i Gennesarets Land«, skriver Josefus, »er saa velsignet, at alle Slags Frugter trives. Man kan der faa de prægtigste Vindruer og Figener i 10 Maaneder og andre Frugter hele Aaret igjennem«[2]. »Medens det sner andre Steder i Judæa, gaa Indbyggerne i Jeriko i linnede Klæder«, skriver samme Forfatter[3], og saa er det den Dag idag. Dog kunne Nætterne paa sine Steder være kolde. Warren, som 24—26 Febr. 1868 foretog Udgravninger ved Elisas Kilde ved Jeriko, fortæller: »Veiret var meget koldt; Nordenvinden syntes at komme lige fra Hermons Sne, og om Natten viste Gradestokken paa Frysepunktet; ved Middagstid, naar Vinden standsede, var det dog varmt[4]. — De fleste Iagttagelser ere gjorte af Lynch, som opholdt sig i el-Gor fra 18 April til 10 Mai 1848. Den laveste Varmegrad, 9° R., iagttoges 17 April Kl. 4 Morgen ved Pilegrimenes Badested. Varmen var størst ved det Døde Hav. Den høieste Varmegrad, 34,7° R., iagttoges 8 Mai, Middag[5]. — 17 April, Middag, 1863, da vi badede os ved Nordenden ligeudfor »Holmen«, viste Kviksølvet 24° R. — Om Varmen i de hedeste Maaneder, Juli og Aug., har jeg ikke fundet Iagttagelser; den stiger rimeligvis til opimod 40° R. — Veirlaget omkring det Døde Hav har Lighed med Ægyptens, og man træffer der flere af Nildalens Vækster, som Domtræet, der i Ægypten kaldes Lotustræet, og Osjertræet, der voxer i Nubien.

4. Høisletten østenfor Jordan. Man har kun spredte Iagttagelser af enkelte Reisende. Varmeforholdet er vel omtrent det samme som i Bjerglandet vestenfor Jordan. Da Haurans Slette er vulkansk, er det ikke usandsynligt, at Varmen er større der, end i Strøg med samme Høide vestenfor Jordan.

5. Tiden for Indhøstningen. Bygget bliver modent to—tre Uger tidligere end Hveden. — I el-Gor modnes Kornet fire Uger tidligere end ved Jerusalem og 10 Dage

[1] Barclay City of the Great King 428. [2] Jos. Krig 3. 10. 8; se Folkemængde § 7, 8. [3] Jos. Krig 4. 8. 3. [4] Our Work in Pal. 224. [5] Lynch Official Report S. 42 og 74.

tidligere end i Sefela. — Skuren falder ikke til samme Tid hvert Aar. 1838 var man ved Jeriko færdig med Bygskuren 22 April, og Hvedeskuren gik for sig mellem 7—14 Mai. Samme Aar blev Hveden skaaren og tærsket ved Gasa fra 15—25 Mai. Samme Aar begyndte Hvedeskuren ved Hebron 4 Juni, og Hvedetærskningen var i fuld Gang paa Oliebjerget 11 og 12 Juni. Kornet føres altid fra Ageren lige paa Laaven, som ligger under aaben Himmel. Kornet tærskes derved, at Oxer, helst fire eller fem jævnsides, drives i Ring over det, eller derved, at et Slags Vogn med mange Smaahjul trækkes af Oxer i Ring over det. — Da vi 17 April 1863 rede over Jerikos Slette, saa vi bugnende Agre; men ingen af dem havde begyndt at gulne. Mars og første Halvdel af April havde været meget kolde.

Meloner, der dyrkes rundt om Gennesarets Sø, og som have en fortrinlig Smag, ere meget efterspurgte i Akka og Damaskus, hvor de modnes en Maaned sildigere.

Hø høstes ikke; Koen, Faaret og Gjeden gaa ude hele Aaret igjennem; Lastdyrene ɔ: Hesten, Æslet og Kamelen, gaa ligeledes ude, men fores tillige, navnlig paa Reiser, med Korn[1] eller Brød.

»Den Tid, da de første Druer blive modne«[2], falder i Begyndelsen af Juli; Oliehøsten foregaar i Septb. og de første Dage af Oktober.

Israeliternes tre store Høitider havde Hensyn til Jordbruget: i Paasken frembares det første Kornbaand af Aarets Grøde som Offer[3]. Høstens Høitid ɔ: Pintsefesten holdtes til Tak for Førstegrødens ɔ: Kornets Indhøstning[4], og Indsamlingens ɔ: Løvsalernes Høitid, der faldt i Oktbr., holdtes til Tak, naar alt var indhøstet af Marken[5].

Efter 3 Mos. 23, 15. 16 skulde Pintsen holdes 50 Dage, efterat det første Kornbaand var baaret frem som Offer i Paasken, eller som det 5 Mos. 16, 9 er udtrykt, »50 Dage efterat man har begyndt med Sigden i det staaende Korn«. — Disse Steder forudsætte, at Korn var skjært ved Paasketider. Dette kan ikke gjælde det hele Land, da Skuren falder fire Uger sildigere omkring Jerusalem end i el-Gor. Det er vist et Særsyn, at Korn er skjært omkring Jerusalem ved Paasketider; Paasken maa da falde meget sent, og Vinteren maa have været meget mild. — Falder Paasken meget tidlig, og har Vinteren været kold, kan det være vanskeligt nok, for ikke at sige umuligt, at opdrive et modent Kornbaand, ialfald udenfor de varmeste Strøg af el-Gor, saasom Engedi og Zoar.

Man kunde slutte, at Veirlaget i gamle Dage har været mildere og Skuren tidligere end nu. Men andre Omstændigheder vise, at Veirlaget i det hele er det samme nu som før. Naturkyndige lære os nemlig, at det kun er Strøg med en vis Varmegrad, hvor baade Palmen og Vinranken bære moden Frugt; det bliver ellers for koldt for Palmen eller for varmt for Vinranken. Palmerne ved Jaffa bære nu modne Dadler,

[1] 1 Mos. 42, 27. [2] 4 Mos. 13, 20. [3] 3 Mos. 23, 10. 11. [4] 2 Mos. 23, 16. 3 Mos. 23, 15—17. [5] 3 Mos. 23, 34. 39.

Farrar.

Tærskning.

og, da Fønicien (ɔ: Palmelandet) fra de ældste Tider indtil nu har havt Dadler til Udførsel, tør man gaa ud fra, at Palmerne ved Jaffa ogsaa i gamle Dage have baaret modne Dadler, uagtet Dadler ikke omtales i Bibelen. — De 12 Mænd, som Moses sendte ud for at speide Landet, afskare i Dalen Eskol, ved Hebron, en Vinkvist med en Drueklase, som de bare paa en Bærebør, to og to; de toge ogsaa Granatæbler og Figener[1]. Eskols Dal, hvorigjennem Hovedveien gaar fra Hebron nordefter, bærer endnu de største og vakreste Druer i Palæstina og er rig paa Granatæbler og Figener. — Varmeforholdet maa følgelig være det samme nu, som paa Mose Tid.

3. Vinde.

Bibelen nævner kun fire Vinde efter de fire Verdenshjørner[2] og har intet Udtryk for de Vinde, der komme fra mellemliggende Strøg. Sydvestvind kan saaledes være ment baade ved Søndenvind og ved Vestenvind. Naar Ordspr. 25, 23 Nordenvind siges at føde Regn, da maa det forstaas om Nordvestvind; Nordenvinden »føder« aldrig Regn; Vind fra Nordvest er vel ingen egentlig Regnvind, men kan dog bringe Regn.

Vinden i Regntiden. Regnen kommer med Vesten- og Vest-Syd-Vestvind. Det gjælder nu som fordum: »naar I se Skyen opgaa i Vesten, sige I: »der kommer Regn«, og det sker saaledes«[3]. — Vestenvinden vexler i Vintertiden med nordlig og østlig Vind, som bringer Godveir (§ 15. 1. 1).

Vinden i den tørre Aarstid. Den raadende Vind om Sommeren er Nordvest; det er en Havgule, der springer op om Morgenen Kl. 8 eller 9 og varer til omkring Kl. 10 Aften. Den dæmper Heden og gjør navnlig Opholdet i Jerusalem i den tørre Aarstid mindre trykkende.

Palæstina har en Plage i den Vind, som Frankerne kalder Sirokko. Sirokko er en Forvanskning af det arabiske Sjurkije, som betyder Østenvind; men, da Vind fra Syd og Sydvest kan have samme Virkning som Østenvinden, bruges Sirokko ogsaa om Vind fra disse Kanter, naar den virker det samme som Østenvinden.

Hovedmærkerne paa Sirokkoen ere: 1) Trykkende Lummervarme, som volder stor Træthed og Ulyst til al legemlig og aandelig Virksomhed. 2) Stor Tørhed, som tærer paa Legemets Vædsker og lukker dets Porer og krymper Plantelivet. 3) Luftens Formørkelse ved den fineste Sand og Støv fra de Ørkener, over hvilke Sirokkoen har faret. Luften kan blive saa mørk, at man ikke kan se otte Alen omkring sig, og Sandet og Støvet fylde Øine, Næse og Mund og trænge gjennem Klæderne og enhver Sprække ind i Husene. — Sirokkoen er naturligvis værre i det østre og søndre end i det vestre og nordre Strøg af Landet. — Stundom kommer Sirokkoen, uden at Luften formørkes. »Naar I se Søndenvinden komme, sige I: »der kommer Hede«, og det sker saaledes«[4].

[1] 4 Mos. 13, 23. [2] Ez. 37, 9. Dan. 8, 8. Sak. 2, 10. Matt. 24, 31. Mark. 13, 27. [3] Luk. 12, 54. [4] Luk. 12, 55.

Sirokkoen varer gjerne en Dag, dog stundom to og tre, ja flere Dage. — Den kan ogsaa komme som Kastevind og varer da kun nogle Timer. 7 Mai 1848 havde Lynch sine Telte reiste ved Ain-Terabe ved det Døde Hav, nordenfor Engedi. Det var blikstille og Luften, under 33° R., lummervarm. Kl. 6 Eftermiddag reiste sig en glødende Sirokko, stærk som en Orkan, og kastede Teltene overende. Kl. 8 var det atter stille og lummervarmt. Alle lede af Slaphed og sov Natten igjennem Udmattelsens Søvn[1]. — Da vi 17 April 1863 Kl. 12 kom til Nordenden af det Døde Hav, laa Søen speilblank, og Solen skinnede klart paa den skyfri Himmel. Varmen var 24° R., men ikke trykkende. Kl. 1 begyndte det at blæse, og med et var Luften opfyldt af lumre Dunster, maaske ogsaa af det allerfineste Støv, gjennem hvilke Solen viste sig som en bleggul Skive Vi stege strax tilhest for snarest muligt at naa Pilegrimenes Badested ved Jordan. Varmen var følbart stegen, vi bleve ligesom gjennemglødede, Aandedrættet var trangt, og Kraften slappedes. Da vi efter 1½ Times Ridt naaede Badestedet, var Himmelen klar som før, og et Bad i Jordan gav os vor fulde Kraft igjen.

Sirokkoen kaldes i Bibelen Østenvind (Kadim)[2], der kommer fra den store syriskarabiske Ørken i Øst og Sydost; Luk. 12, 55 kaldes den Søndenvind (Notos), der kommer fra den ørkenagtige Halvø Sinai i Syd.

Det er uhørt, at Nogen sætter Livet til i Palæstina under Sirokkoen, som i Ørkenen under Sandstormene.

At Gennesarets Sø er udsat for Kastevinde, er omtalt under denne Sø.

4. Luftens Klarhed og Renhed. Sygdomme.

Luften i Palæstina, som i hele Syrien, udmærker sig paa Godveirsdagene ved en overordentlig Klarhed. Gjenstande, som ligge langt borte, synes at ligge nær. — Aftenerne kunne være overmaade vakre, og hverken i Aten eller andre Steder, som ere berømte for sin klare Himmel, har Forfatteren seet Himmelen saa blaa og Stjernerne saa tindrende som Aftenen 30 April 1863 i Beit-Sjens trange Dalføre i Syrien, paa Østsiden af Hermon.

Luften er ren og sund. Indbyggerne ere i det hele raske og kraftige, om de end i Raskhed og Kraft staa tilbage for sine Naboer Beduinerne; kun Indbyggerne af det dybe Gor ere et kraftløst Folkefærd.

Som de fleste andre Lande i Østerland er Palæstina oftere hjemsøgt af »Pesten, som farer frem i Mørket«[3]. Kolera herjede 1866 frygtelig i Jerusalem. Disse Plager ere dog ikke Følger af usund Luft, Sumpe o. s. v., men af Indbyggernes Ligegyldighed med Hensyn til Renlighed og Levemaade.

I Jerusalem ere baade de Indfødte og de Fremmede udsatte for Koldfeber. Neuman, en tysk Jøde, som i 15 Aar har været Overlæge ved det af Slægten Roth-

[1] Lynch Narr. 375. 376. [2] 1 Mos. 41, 6. Jon. 4, 8 o. s. v. [3] Sal. 91, 6.

schild stiftede Hospital i Jerusalem, har i »Heilige Stadt«, Hamburg 1877, S. 466—512 skildret »Medicinische Verhältnisse« i Jerusalem. S. 470 skriver han, at Aarsagen til Koldfeberen maa nærmest søges i de mange Cisterner, hvoraf der findes en eller flere næsten under hvert Hus. (Se Cisterner § 12).

Den forfærdelige Spedalskhed har fra gammel Tid hjemme i Palæstina. Da den ikke omtales før Indvandringen fra Ægypten, synes den at være indført, ikke at være opstaaet i Landet. Den trives nu, saavidt vides, kun i Bjerglandet søndenfor Jisre'els Slette. Professor Voss undersøgte fire Spedalske fra »de Spedalskes Hytter« i Jerusalem. En var fra Hebron, en fra Jerusalem og to fra Rama. De vare alle Arabere. Voss fandt, at Spedalskheden hos disse var den samme som hos os. Sygdommen er arvelig og saagodtsom ikke smitsom ved Berøring. Neuman skriver i »Heilige Stadt« S. 486, at Spedalskhed ikke var forekommen blandt Jøderne i Jerusalem under hans Ophold, og at han heller ikke havde hørt om denne Sygdom blandt Jøderne sammesteds i tidligere Tider.

§ 16. Fjeldbygning[1].

1. Stenarter. Palæstinas Bjerge bestaa, ligesom Libanon og Hermon, hvorfra de skyde ud, for største Delen af Kalksten, som alle ældre Reisende have henført til Jura-Periodens Dannelse, men som de seneste Undersøgelser have paavist at høre til Kridt-Perioden. Denne Kalksten er fast, haard, gulagtig, fattig paa Metaller og Forsteninger og fuld af Huler. Forresten findes, foruden denne Kalksten, Lag af kridtagtig Kalksten med Flinteknoller, Kridt, Marmor, Sandsten, Mergel — hvilket alt efter de seneste Undersøgelser skal henhøre under Kridt-Periodens Dannelse — og tillige af vulkanske Affødninger, navnlig Basalt.

Kridtagtig Kalksten i Lag, der indeholde en Mængde Knoller af Flint, findes i flere Høie, for Ex. i Oliebjerget og i den Høi, hvorpaa Betlehem er bygget.

Kridt findes ved Safed og paa flere Steder.

Marmor findes ved Kedes i Galilæa.

Sandsten findes i ringe Mængde vestenfor, men i større Mængde østenfor Jordan.

Mergel, blandet sammen med Gibs og Kalk, findes vestenfor det Døde Hav, mest vestenfor Sodoms Saltbjerg[2]. Strøget er gjennemskaaret af to Smaabække; Regnen har pisket de løsere Dele bort, og der staar tilbage kegledannede og pyramidalske Toppe, som ligne en Leir af hvide Telte. Strøget er uden alt Liv og frembyder bare en sørgelig Ørken.

2. Vulkanske Strøg. Vestenfor Jordan findes ikke vulkanske Mærker før opimod Gennesarets Sø. Det gamle Teater i Beitsan er, ligesom Husene, bygget af Basalt.

[1] Tildels efter Robinson: Physical Geography of the Holy Land. London 1865. Side 284—299.
[2] Om Sodoms Saltbjerg (Sjebel Usdum) se Sletter, Bjerge, Dale § 8. 1. 19.

— I Gennesarets Sø findes vulkanske Stene. — Lille Hermon, paa Jisre'els Slette, bestaar af Basalt. — Tel el-Kadi, den Høi, fra hvilken Jordans Hovedkilde vælder ud, er af vulkansk Oprindelse. — Østenfor Jordan findes Basalt i stor Mængde, mest i det gamle Basan og østenfor Haurans Bjerg, hvor Husene med Tage, Gulve, Døre og Vinduer ere byggede af denne Stenart[1]. — Naar Josefus fortæller, at Salomo lagde Lag af »sorte Stene« over de Veie, som førte til Jerusalem[2], mener han dermed rimeligvis Basalt. Han kan dog maaske have ment Flintesten, som er mørk af Farve. Basalt maatte hentes langt borte; det nærmeste Strøg, hvorfra den kan føres til Jerusalem, ligger ved Arnon, medens Flintesten findes nærved, f. Ex. i Oliebjerget.

Udbrændte Vulkaner. Strøget omkring Safed er Midtpunktet for de udbrændte Vulkaner vestenfor Jordan. Det største Krater, som ligger omkring ½ M. Nordvest for Safed, er 400 Fod langt, 120 Fod bredt og 40 Fod dybt.

Østenfor Jordan har de udbrændte Vulkaners Strøg en ganske anden Vidde. Søen Fiale er et udbrændt Krater, og den Række af kegledannede Toppe, som ligger i Syd for Fiale, bestaar af udbrændte Kratere.

Sjebel Hauran eller Haurans Bjerg er af vulkansk Oprindelse, og el-Lega er en Udstrømning af Kratere, som i umindelige Tider ikke have været i Virksomhed. — Borgen i Salka (nu Salkat) er bygget over et Krater, hvis Ring tjener til Mur for Borgen, og hvis Bund bruges som Cisterne. — Det vulkanske Strøg strækker sig mod Nordost langt udenfor Palæstinas Grænser. Midtpunktet i dette vulkanske Strøg dannes af es-Safa, en brat, rundagtig Kol af Lava med et Tvermaal af 2—2½ geogr. Mil[3].

3. Jordskjælv. Som andre Lande med vulkansk Dannelse, er Palæstina hjemsøgt af Jordskjælv. Jordskjælvene i Palæstina have dog hverken været saa hyppige eller saa ødelæggende, som i Syrien, hvor Ba'albek, Aleppo og Antiokia gjentagne Gange have lidt under voldsomme Rystelser.

I Bibelen ere fire Jordskjælv omtalte: 1) Da Elias stod paa Horeb, »gik Herren forbi, og der kom en Storm, som sønderrev Bjerge og sønderknuste Klipper; men Herren var ikke i Stormen. Efter Stormen kom et Jordskjælv, men Herren var ikke i Jordskjælvet. Og efter Jordskjælvet kom Ild; men Herren var ikke i Ilden«[4]. Dette Jordskjælv har vel ikke naaet Palæstina, men kun rystet Horeb; maaske det, med Stormen og Ilden, ikke engang har været virkeligt, men kun vist sig for Profetens indre Øie. 2) I Ussias's Dage (ɔ: 810—758) kom et Jordskjælv, som maa have gjort et dybt Indtryk og været meget ødelæggende; thi Amos fortæller[5], at han skuede sit Syn i Ussias's Dage, »to Aar før Jordskjælvet«, og Sakarias, der levede efter den babyloniske Landflygtighed og henimod 300 Aar efter Amos, taler om Jordskjælvet

[1] Se under Basan i vore Dage § 8. 4. 6. [2] Jos. Hist. 8. 7. 4. [3] Se under Basan i vore Dage § 8. 4. 6. [4] 1Kong. 19, 11. 12. [5] Am. 1, 1.

under Ussias som en Tid for Rædsel og Flugt[1]. 3) Ved Jesu Død splittedes Templets Forhæng i to Dele fra øverst til nederst, Jorden skjalv, og Klipperne revnede, og fra Kl. 12 til 3 laa Mørke over hele Jorden[2]. 4) Ved Jesu Opstandelse skede et stort Jordskjælv; thi Herrens Engel for ned fra Himlen og væltede Stenen fra Graven[3].

Josefus fortæller om et stort Jordskjælv i Herodes den Stores Dage: »i Herodes's syvende Regjeringsaar, i hvilket Slaget ved Aktium stod (2 Sept. 31 f. Kr.), skede et Jordskjælv i Judæa, hvis Lige ikke forhen var hørt; thi en Mængde Kvæg satte Livet til, Huse styrtede ned og dræbte 10,000 Mennesker. Hæren, som Herodes havde samlet mod Araberne, led ingen Skade, da den var leiret paa Marken under aaben Himmel«[4].

Hieronymus fortæller, at i hans Barndom blev Ar-Moab (Areopolis) omstyrtet ved Jordskjælv[5]. Hieronymus var født 348.

672 bleve Gasa, Askalon og andre Byer langs Kysten til opimod Ramle rystede ved Jordskjælv.

Af de voldsomme Jordskjælv, som Gang paa Gang have gaaet gjennem Syrien og rystet Antiokia, Ba'albek o. s. v., har kun et naaet ned til Palæstina; det kom 1202; da bleve Banias, Sikem og Akka ødelagte.

1834 kom et Jordskjælv, som rystede Jerusalem og Betlehem; efter det flød store Flager Jordbeg om paa det Døde Hav. — Det forfærdeligste Jordskjælv i Palæstina i nyere Tid kom 1 Jan. 1837. Safed synes at have været Midtpunktet. Den kneisende Fæstning ramlede sammen, Byen selv blev en Grushob, og 5000 Mennesker, af hvilke 4000 vare Jøder, satte Livet til. Murene om Tiberias styrtede paa flere Steder ned eller fik store Sprækker, og flere Huse faldt sammen og dræbte 700 af 2500 Indbyggere. I Nazaret toge flere Bygninger stor Skade. Stødene bleve følte ned til Betlehem og Hebron uden dog at volde videre Skade. Store Flager Jordbeg flød efter Jordskjælvet om paa det Døde Hav[6].

4. Metaller. Jøderne kjendte og brugte de fleste Metaller, Guld, Sølv, Kobber, Jern, Tin o. s. v. Men næsten alle Metaller bleve indførte fra fremmede Lande. Palæstinas Bjerge ere lidet undersøgte; de indeholde, saavidt man ved, kun Kobber og Jern. — Josefus omtaler et »Jernbjerg« østenfor Jordan nedimod Moab[7]. — Paa Moabs Øde Marker sagde Moses til Folket: »Herren din Gud fører dig ind i et Land, hvis Stene ere Jern, og af hvis Bjerge du skal udhugge Kobber«[8]. Ved Stene af Jern menes uden Tvivl Basalt, der, som allerede Plinius har udtalt[9], ligner Jernet i Farve og Haardhed. — Jern og Kobber groves ud af Høiene. Af Grubedrift er der ikke Spor inden Palæstinas Grænser. — Paa Halvøen Sinai havde Ægypterne, mindst 3000

[1] Sak. 14, 5. [2] Matt. 27, 45. 51. Mark. 15, 33. 38. Luk. 23, 44. 45. [3] Matt. 28, 2. [4] Jos. Hist. 15. 5. 2. [5] Hieron. Forklaring til Es. 15, 1. Reland 578. [6] Se Døde Hav § 10. 4. 13. [7] Jos. Krig 4. 8. 2. [8] 5 Mos. 8, 9. [9] Plin. Hist. Nat. 36, 57. — Plinius kalder Stenen Basanites; da den er raadende i Basan, har den maaske, som Ritter har ytret, faaet Navn efter dette Land. Basalt bliver da en forvansket Udtale af Basanit.

Aar f. Kr., en storartet Bjergværksdrift. (Se Sinai Nr. 9). Derfra kan Forfatteren af Jobs Bog have hentet sin maleriske Skildring af, hvorledes Metaller vindes ud af Jordens Indre: »for Sølvet gives der et Udgangssted, og et Sted for Guldet, man lutrer. Jern tager man af Støvet, og Sten smelter man til Kobber. Mennesket gjør Ende paa Mørket, og med Nøiagtighed gjennemforsker han Mulmets og Dødsskyggens Stene. De bryde en Skakt borte fra Jordboen — forglemte af Foden; de hænge fjernt fra Mennesker og svæve. Af Jorden kommer der Brød, og under den væltes der om som af Ild. Sted for Safiren ere dens Stene, og Guldklumper finder han der; — en Sti, som ingen Rovfugl kjender, og intet Høgeøie udspeidede. Ingen stolte Rovdyr traadte paa den, ingen Løve skred frem over den. Paa den haarde Sten lægger han sin Haand, han vælter Bjerge om fra Roden af. I Klipperne sprænger han Render, og alt Kostbart ser hans Øie. Strømmes Graad binder han for, og det Skjulte fører han ud til Lyset« [1].

§ 17. Huler.

Rigdom paa Huler. Palæstinas ligesom de omliggende Landes Fjeldbygning er skikket til Dannelsen af Huler. Det bestaar mest af Kalksten, en Stenart, som det rindende Vand med Lethed udhuler. Kalksten og Sandsten som Palæstinas ere ogsaa lette for Menneskehaanden at udhule. — Jøderne lagde gjerne sine Døde i Huler, og en Mængde saadanne ere udgravne i Bjergene rundt Byerne. Nogle, som Kongernes og Dommernes Grave nordenfor Jerusalem, ligesom Gravene rundt i Bjergsiderne omkring Petra i Edom, ere udhugne med stor Kunst og Møie. — Mange Huler, dels naturlige, dels dannede eller udvidede ved Menneskehaand, have tjent og tjene til Bolig for Mennesker. Saaledes var Ogs Kongestad Edrei, nu Dera, en underjordisk By, der nu staar øde, uden at være ødelagt. — Flekken Siloam, der ligger skraasoverfor Siloams Dam, paa den østre Side af Kedron, er huggen ud i Foden af Oliebjerget. — Hyrderne fra Hebron bo om Sommeren i Huler, for at være nær ved sine Hjorde. — Karmel er fuldt af Huler, dels naturlige, dels gjorte ved Menneskehaand. Deres Tal opgives fra 400 til 2000. I disse Huler fandt og finde Forfulgte og Fredløse sikre Tilflugtsteder[2]. — Ved Eleuteropolis ligge Grupper af labyrintagtige Huler, som have tjent til Bolig for Mennesker; de ere udhugne af Idumæerne. (Se Eleuteropolis).

Ved Levningerne af Byen Kureitun, i den nordre Ende af Dalen Kureitun, paa Sydsiden af Frankerbjerget, ligger en naturlig Hule med saa mange Kamre, at den ligner en fuldstændig Labyrint. — 1183 blev Tekoa plyndret af en tyrkisk Horde fra Østsiden af Jordan; men Indbyggerne havde itide flygtet til Hulen i Kureitun, som da

[1] Job. 28, 1—11. [2] Se Karmel § 8. 2. 9.

gjaldt for Adullams Hule[1]. Pococke (1740) omtaler et Sagn, efter hvilket 30,000 Mennesker havde søgt Ly i Hulen for at undgaa Pesten. — Førerne fortalte Irby og Mangles (1818), at Hulen aldrig fuldstændig har været undersøgt, da ingen havde vovet sig helt ind af Frygt for at forvilde sig.

Neuman har i »Heilige Stadt«, Hamburg 1877, S. 5 leveret adskilligt Nyt om »den naturlige Hule i Vadi Kureitun«: gjennem en lang, krum Aabning kommer man ind i et Rum paa 1000 Fods Længde og med naturlige Hvælv. Fra dette Rum gaa i alle Retninger Gange, som ere forenede ved Tvergange og danne den fuldstændigste Labyrint. Flere af disse Gange ligge ikke i samme Høide, men hæve sig over hverandre i forskjellige Loft; de have i Regelen en Høide af fire og en Brede af tre Fod. — Hulen og Gangene ere fri for Grus, og Luften er ren. — Man finder derinde en Mængde Grave med Indskrifter, som endnu ikke ere tolkede, ituslagne Ligkister og en Cisterne. — Neumanns Skildring er ingenlunde klar; han synes ikke at have skrevet efter Selvsyn.

De mærkeligste Huler, som omtales i Bibelen, ere følgende:

1. Den Hule, til hvilken Lot efter Sodomas Undergang drog op fra Zoar, og hvor han boede med sine Døtre[2]. Den maa søges etsteds i Moab, paa Abarims Bjerg, hvor der findes Huler i Mængde. Sagnet har ikke udpeget nogen af dem som Lots Hule.

2. Hulen Makpela, ved Hebron, som Aaraham kjøbte af Hetiterne til Gravsted, og hvor han og Sara, Isak og Rebekka, Jakob og Lea bleve lagte[3].

3. Hulen ved Makkeda, hvor fem amoritiske Konger havde søgt Skjul, og hvor deres Lig bleve kastede af Josva[4]. (Se Makkeda).

4. Adullams Hule, hvor David en Tid opholdt sig med 400 Mand. En By Adullam laa efter Josv. 15, 33. 35 i Sefela; den er ikke funden igjen; men, da den nævnes sammen med andre, kjendte Byer, maa den rimeligst søges en god geogr. M. nordenfor Eleuteropolis, ved Deir Dubban, hvor der findes udstrakte Huler; en af disse har vel været Adullams Hule. — Som netop fortalt, henlægger Sagnet siden Korstogene Adullams Hule til den store Hule i Dalen Kureitun paa Sydsiden af Frankerbjerget.

5. Hulen ved Engedi, i hvis Inderste David og hans Mænd sad, og i hvilken David skar et Stykke af Sauls Kappe, da denne var gaaet ind i den for at »dække sine Fødder«[5]. Engedis Hule laa i Engedis Ørken[6], ovenover Kilden Engedi. Det hele Strøg er fuldt af Huler, der kunde tjene David og hans Mænd til Skjulested, ligesom i vore Dage Forfulgte og Fredløse ty til dem[7].

6. Elias's Hule paa Horeb, hvor han overnattede, medens Stormen, Jordskjælvet og Ilden fulgte efter hverandre, og ved hvis Indgang han af Herren fik det Trøstens

[1] Rob. Pal. 2, 409. [2] 1 Mos. 19, 30. [3] 1 Mos. 23, 17. 20; 49, 29. 31. [4] Josv. 10, 16. 27. [5] 1 Sam. 24, 4. 5. [6] 1 Sam. 24, 2. [7] Rob. Pal. 2, 482. 488.

Ord, at der i Israel endnu var 7000, som ikke havde bøiet Knæ for Ba'al[1]. — I den bibelske Fortælling er Hulens Beliggenhed ikke nærmere paapeget, og i Horebs eller Sinais vældige Bjerggruppe skal der være flere Huler, som kunne gjælde for Elias's Hule; men Sagnet har udpeget et Hul, netop stort nok til at rumme et Menneske; Fortællingen (1 Kong. 18, 9. 13) kræver aabenbar et større Rum. Hullet ligger paa Veien fra Klosteret op til Sjebel Musa. — Horeb eller Sinai bestaar af Granit.

§ 18. Ørkener.

Naar Ørkener omtales i Bibelen, maa man bare i faa Tilfælde tænke paa saadanne Strøg, som hele Aaret igjennem ere uden alt Liv. Flere af de saakaldte Ørkener kunde snarere kaldes Betesmarker, Sætermarker. De have ikke faste Indbyggere, ere træløse og i den tørre Aarstid vandløse, afsvedne og uden Liv, men nyttes under og strax efter Regntiden til Havnegange og give god Næring for Kvæget. — Den græske Text, i N. T., har kun eet Ord for Ørken, nemlig Eremos eller Eremia, der egentlig betyder et øde Sted; men den hebraiske Text, i G. T., har fire Ord, som alle i vor Bibeloversættelse i Regelen ere gjengivne ved Ørken.

1. Midbar, Sætermark. Det betyder egentlig Græsgang, Havnegang, Betesmark, og er brugt i den Betydning paa flere Steder f. Ex. 1 Mos. 37, 22: da Josef søgte efter sine Brødre ved Sikem, hvor Jakob havde kjøbt et Stykke Jord af Fyrsten af Sikems Sønner[2], fik han spurgt, at de med Kvæget vare dragne til Dotain. Dotain, som betyder »Tvebrønden«, er en græsrig Slette med en Kilde ved Foden af en Tel eller Høi, der bærer Levninger af en By, som kun omtales i Elisas Historie[3]. Der findes for Tiden flere Brønde eller »Vandgrave« i Nærheden af Kilden. Det var uden Tvivl i en af disse, at Josef blev kastet. Brødrene, som skulde til at holde Maaltid[4], vare uden Tvivl samlede ved Kilden. Brønden laa saa nær, at Ruben kunde sige: »lader os kaste ham i denne »Vandgrav«. Da det lægges til, at Vandgraven laa i »Ørkenen«, maa derved menes Havnegangen i Nærheden af Kilden. (Se Dotan).

Paa to Steder har man ment, at Midbar er brugt om en fuldstændig Ørken, Job 1, 19 og 1 Kong. 9, 18 (2 Krøn. 8, 4)[5]. Paa det første Sted fortælles, at »en Storm kom fra Ørkenen og kastede Huset overende«. Her menes rimeligvis den syriske Ørken mellem Palæstina og Syrien i Vest og Eufrat i Øst, som gjælder for et Sandhav uden alt Liv. Romerne have imidlertid lagt to Veie tversigjennem Ørkenen, den ene, den nordre, fra Tema midt i Hauran næsten lige mod Øst til Babylon, og den

[1] 1 Kong. 19, 8—18. [2] 1 Mos. 33, 19. [3] 2 Kong. 6, 13. 14. [4] 1 Mos. 37, 25. [5] Om der Es. 40, 3 er Tale om den syriske Ørken, er uvist.

anden, den søndre, fra Bostra over Salka i Hauran mod Sydost til Basra; Strøget, som er meget ukjendt, er saaledes maaske ikke en saa fuldstændig Ørken, som det gjælder for. Kun det nordlige Strøg er nogenlunde kjendt; der byggede Salomo, som det er fortalt paa det andet Sted (1 Kong. 9, 18, 2 Krøn. 8, 4), Tadmor — Palmyra, Palmestaden — i Ørkenen, paa en Oase, omtrent midtveis mellem Damaskus og Eufrat. Vestenfor Palmyra er Landet bjergigt, og den Reisende rider forbi flere Beduinleire; østenfor og søndenfor Palmyra breder sig en aldeles øde Slette, saalangt Øiet kan naa[1].

Almindelig menes ved Midbar saadanne Strøg, som af Vandmangel og andre Aarsager ikke have faste Indbyggere. Det bruges saaledes om hele Trekanten Syd for Palæstina, den sinaitiske Halvø[2]. Og det bruges om Halvøens enkelte Dele: Ørkenen Sur eller Etam[3] og Ørkenen Sin i Vest[4]; Sinais Ørken i Syd[5]; Ørkenen Paran i Øst, Midten og Nord[6]; Ørkenen Zin eller Kades[7] og Be'ersebas Ørken i Nord[8]. Thi vel maa det mærkes, at den sinaitiske Halvø ikke er et Sandhav uden alt Liv, men et Bjergland med Dalfører, der i Regntiden dækkes, om end sparsomt, med Græs og Urter. Jordbunden er i Regelen tør og mager; men enkelte Dalfører, f. Ex. Feiran inde i Sinais Bjerggruppe, ere rige paa Vand og frugtbare. Kun en mindre Slette, er-Ramle ɔ: den sandige, nordenfor Sinais Bjerggruppe, og Strøget mellem Palæstina og Ægypten, langs Middelhavet, bestaa af Sand og ere uden Liv. — I vore Dage finde bare omtrent 6000 Beduiner kummerlig Næring paa Halvøen; men fordum boede større Stammer der, f. Ex. Amalek[9], »det første blandt Hedningefolkene«[10]. I Paran, »den store og forfærdelige Ørken«, hvor Herren førte Folket om »blandt Serafslanger og Skorpioner og paa tørre Steder, hvor der ikke er Vand»[11], blev Ismael opfostret[12], og derhen tyede David med 600 Mand en Tid for at undgaa Saul[13].

2. Araba, Ødemark. Det betyder »tørt Land« og bruges om Ørkener i Almindelighed, dog kun i de profetiske og poetiske Skrifter. Med den bestemte Artikel bruges det som Egennavn paa Dalføret mellem Gennesarets Sø og den østre Arm af det Røde Hav. Strøget søndenfor Akrabbims Opgang, som nu kaldes Vadi el-Araba, er en Sandørken. — Den ny Bibeloversættelse har gjengivet Egennavnet Araba ved »den Øde Mark« og Flertallet Arabot ved (Jerikos og Moabs) »Øde Marker«[14].

3. Jesimon, Hede. Det betyder et herjet Sted, men bruges om Ørkener i Almindelighed og med den bestemte Artikel om den Ørken, som er den Talende nærmest. Saaledes bruges det uden nærmere Tillæg om Sifs Ørken 1 Sam. 23, 19. 24; 26, 1. 3; paa disse fire Steder har den ny Bibelovers. uden Grund oversat »Sandørken;« det ligger ikke i Ordet, og Sifs Ørken er, saavidt Forfatteren ved, ingen Sandørken.

[1] Porter: Five Years in Damascus 1, 188. 220. [2] 1 Mos. 14, 6; 16 7. 2 Mos. 3, 1; 5, 1 o. s. v. [3] 2 Mos. 15, 22; 4 Mos. 33, 8. Om Sur og Etam se Vandringen i Ørkenen Nr. 2. [4] 2 Mos. 16, 1. [5] 2 Mos. 19, 2. [6] 4 Mos. 10, 12; 13, 3. 26. [7] 4 Mos. 13, 21; 20, 1. Sal. 29, 8. [8] 1 Mos. 21, 14. [9] 2 Mos. 17, 8. [10] 4 Mos. 24, 20. [11] 5 Mos. 1, 19; 8. 15. [12] 1 Mos. 21, 21. [13] 1 Sam. 25, 1. 18. [14] Se Jordans Dalføre § 8. 1. 3.

4. Korba, Hede. Det betyder et ødelagt Sted, f. Ex. et Brandsted, men bruges Es. 48, 21 om Ørkenerne paa Halvøen Sinai.

De mærkeligste Ørkener inden Palæstinas Grænser ere:

5. Judas Ørken (Midbar). Den begynder søndenfor Sjebel Usdum (Sodoms Bjerg), gaar langs Vestsiden af det Døde Hav og ender i Bjerget Kvarantana Nordvest for Jeriko. Længden bliver saaledes omkring 13 geogr. Mil. Den udgjør det østre Held af Judas Bjergland; den naar opimod Bjerglandets Ryg, hvor Hebron, Tekoa, Betlehem, Betania og Betel ligge, og styrter brat ned mod det Døde Hav og Sletten ved Jeriko. Breden udgjør i Nord, ved Kvarantana, en god geogr. M. og i Syd, ved Hebron, omkring tre geogr. Mil. Søndenfor Frankerbjerget udgjør det midtre Strøg en Slette, der bliver bredere mod Syd, hvor den gjennem »Sydlandet« hænger sammen med Be'ersebas Ørken.

Ørkenen kaldes i G. T. paa to Steder (Dom. 1, 16. Sal. 63, 1), Judas Ørken, og paa et Sted (Josv. 15, 61) bare Ørkenen (Midbar). Det første Sted, Dom. 1, 16, fortæller, at »Keniterne droge op fra Palmestaden (ɔ: Jeriko) med Judas Børn til Judas Ørken, som er søndenfor Arad«. Arad laa paa en Tel eller Høi i »Sydlandet«[1] omtrent tre geogr. M. søndenfor Hebron. — Sal. 63, 1 lyder saa: »en Salme af David, da han var i Judas Ørken«. — Josv. 15, 61. 62 opregnes sex Byer med underliggende Landsbyer, som tilfaldt Juda Stamme og laa i Ørkenen. Blandt disse sex Byer nævnes Ir-Hammelak ɔ: Saltstaden, som rimeligvis laa ved Sydenden af det Døde Hav, og Engedi, hvis Beliggenhed er noksom kjendt.

I N. T. kaldes Ørkenen »Judæas Ørken«[2] eller bare »Ørkenen«[3]. Naar Mark. 1, 4 fortæller, at Johannes døbte i Ørkenen, og i det følgende Vers fortæller, at han døbte i Jordan, saa maa man, paa Kristi Tid, til Judas Ørken have regnet de øde Strøg, som i G. T. kaldes Jerikos Øde Marker, paa Vestsiden af Jordan, og Moabs Øde Marker, paa Østsiden af Jordan[4].

Fire Strøg af Judas Ørken bære egne Navne efter Byer i Nærheden, paa Bjerglandet eller ved det Døde Hav. Reiser man gjennem Ørkenen sydefter fra Frankerbjerget, saa kommer man til disse fire Ørkener i følgende Orden:

1) Tekoas Ørken, hvor Josafat slog de forenede Moabiter og Edomiter[5].
2) Engedis Ørken[6].
3) Sifs Ørken[7].
4) Maons Ørken[8].

---

[1] 4 Mos. 21, 1; 33, 40. [2] Matt. 3, 1. [3] Mark. 1, 4. Luk. (1, 80); 3, 2. Matt. 4, 1. Mark. 1, 12. Luk. 4, 2. Paa de tre sidste Steder tales om den Ørken, i hvilken Jesus blev fristet; se Kvarantana. [4] Se »Jordans Omtale i Bibelen« under Jordan § 8. [5] 2 Krøn. 20, 20. 22. [6] 1 Sam. 24, 2. [7] 1 Sam. 23, 14. 15. [8] 1 Sam. 23, 24. 25.

6. David i Ørkenen. Det var mest i det sydlige Strøg af Judas Ørken og navnlig i de tre sidstnævnte Ørkener, at David søgte Skjul, da Saul var efter ham. — David havde fra Adullams Hule draget over til Moab, hos hvis Konge han efterlod sin Fader og Moder, og vendte saa tilbage til sit Land og opholdt sig i Harets Skov i Juda[1]. — Her blev det ham meldt, at Filisterne strede mod Ke'ila, vestenfor Hebron, og plyndrede Tærskepladsene. David drog ned til Ke'ila, slog Filisterne og frelste Indbyggerne. Da Saul fik spurgt, at David var i Ke'ila, sagde han: »Gud kjendes ikke ved ham og har givet ham i min Haand; thi han har selv stængt sig inde ved at gaa ind i en By med dobbelte Porte og Bomme«. Og Saul opbød alt Folket til Krigen for at drage ned til Ke'ila og indestænge David og hans Mænd. David spurgte Herren gjennem Ypperstepræsten Abjatar, om Ke'ilas Indbyggere vilde udlevere ham til Saul, og fik til Svar: »ja de ville«. Saa brød han op fra Ke'ila og vankede om, som det traf sig; thi »han blev jaget som en Agerhøne paa Bjergene«[2]. Først drog han hen til Sifs Ørken og holdt til i de faste Steder[3] i Skoven paa Bjerget. Did kom Jonatan til ham, styrkede ham i Gud og sagde: »min Faders Haand skal ikke finde dig, du skal blive Konge i Israel og jeg den Anden hos dig; ogsaa Saul, min Fader, ved om dette«. — Sifiterne meldte Saul: »David holder sig skjult i de faste Steder i Skoven paa Hakila Høi, som ligger søndenfor Ørkenen (Sif). Drag nu ned, Konge, og vor Sag skal det være at overgive ham i din Haand«. Saul svarede: »velsignede være I for Herren, fordi I have Medynk med mig. Drager nu bort og gjører Sagen ydermere rede og gjører Eder kjendte med og ser det Sted, hvor han vanker, og hvo der har seet ham; thi man har sagt mig, at han er meget træsk. Og gjører Eder kjendte med alle de Smuthuller, hvor han skjuler sig, og kommer saa tilbage til mig med sikre Ord; saa skal jeg drage med Eder, og, dersom han er i Landet, skal jeg søge ham blandt alle Judas Tusinder«. Saa droge Sifiterne til Sifs Ørken forud for Saul. — Imidlertid vare David og hans Mænd dragne til Maons Ørken paa den Øde Mark (Araba)[4], som ligger søndenfor Ørkenen (Sif). Da Saul fik høre dette, satte han efter David til Maons Ørken. Saa drog David hen til Klippen[5]. Og Saul gik paa den ene Side af Bjerget (ɔ: den nævnte Klippe), medens David og hans Mænd vare paa den anden Side af Bjerget. David søgte ængstelig at komme bort fra Saul, medens Saul og hans Mænd vare ifærd med at omringe David og hans Mænd. Da kom der Bud til Saul, at Filisterne havde gjort Indfald i Landet, og han maatte skynde sig bort for at drage Filisterne imøde. Derfor kaldte man dette Sted Sela Hammaklekot ɔ: Skilleklippen. (1 Sam. 23).

David drog op fra Maons Ørken og holdt til i Engedis faste Steder. Da Saul

[1] 1 Sam. 22, 1—5. [2] 1 Sam. 26, 20. [3] Ved »de faste Steder« menes rimeligvis Skanser eller Stenvolde, som Forfulgte eller Fredløse havde opkastet paa Bjergtoppe eller Høie. En saadan Høi var Hakila. [4] Da en Del af Maons Ørken laa i Araba, maa den have naaet lige ned til det Døde Hav, »den Øde Marks Hav«. [5] Denne Klippe — »Skilleklippen« — har ligget etsteds i Maons Ørken.

kom hjem efter at have drevet Filisterne tilbage, fik han høre, at David var i Engedis Ørken. Saa tog han med sig 3000 udvalgte Mænd og drog for at søge David paa Stengjedernes Klipper[1]. Og han kom til Saufjøsene ved Veien, og der var en Hule, i hvilken han gik ind »for at dække sine Fødder«, og David og hans Mænd sad i det Indre af Hulen. Da var det, at David skar Kanten af Sauls Kappe. Saul drog hjem, fuld af Skam og Anger, og David var frelst for anden Gang. (1 Sam. 24).

David brød op fra Engedis Ørken og drog ned til Parans Ørken. I Byen Maon boede en Mand, som havde sine Hjorde paa Karmel, et Bjerg med en By nordenfor Maon. Manden var meget rig, og han havde 3000 Faar og 1000 Gjeder; Nabal var hans Navn. — Da David i Ørkenen fik høre, at Nabal klippede sine Faar paa Karmel, sendte han sine Svende med Hilsen og disse Ord: »dine Hyrder have været sammen med os, vi have ikke gjort dem Fortræd, og intet er blevet savnet af dem i al den Tid, de have været paa Karmel. Giv da, hvad der falder dig for Haanden, til dine Tjenere og din Søn David«. Parans Ørken, hvorfra David sendte disse Ord, kan ikke have ligget saa langt fra Karmel, siden Nabals Hyrder havde været sammen med Davids Hyrder i al den Tid, de havde været paa Karmel; Parans Ørken, som egentlig bruges om det østre og midtre Strøg af Halvøen Sinai, maa derfor her, ligesom 4 Mos. 13, 3. 26, tillige omfatte Ørkenen Kades eller Zin. (Se Parans Ørken). — Nabals Svar og Sagens Udfald er noksom kjendt. (1 Sam. 25).

Fra Parans Ørken drog David anden Gang til Sifs Ørken. Sifiterne gave anden Gang Saul Melding, og Saul drog med 3000 udvalgte Mænd for at søge efter David. Saul leirede sig paa Hakila Høi, hvor David forrige Gang havde leiret sig, medens han nu holdt til nede i Ørkenen. David sendte først Speidere, brød saa selv op og gik med Abisai om Natten ind i Vognborgen, hvor Saul laa og sov, og Abner og Folket laa trindt omkring. David sparede anden Gang Sauls Liv og tog kun hans Spyd og Vandkrukke. Saul drog skamfuld bort; men David, som skjønte, at han ikke var at tro, drog med sine 600 Mand til Filisternes Land. (1 Sam. 26. 27, 1—4).

---

7. Kedrons Revne. Skaret mellem Jerusalem og Jeriko. Disse to Indsænkninger gaa tversigjengem Ørkenen i det nordre Strøg:

1) Kedrons trange og dybe Seng, der som en Revne gaar fra Jerusalem mod Sydost, forbi Mar Saba til det Døde Hav. (Se Kedron § 9. 2. 4).

2) Dalføret eller rettere Skaret, der gaar fra Betania mod Nordost og munder ud i Jerikos Slette. Gjennem dette Skar gaar den eneste, egentlige Vei fra Jerusalem til Jeriko. Man bruger henimod sex Timers Gang, og deraf kræver Skaret omkring fire Timer. Da Betania ligger en 3000 Fod høiere end Jeriko, gaar det nedover, ret jævnt og kun med en enkelt Modbakke. Veien er paa flere Steder stenlagt, men paa de bratteste

[1] Engedi betyder Gjedekilden; Stengjeder holdt fordum, som nu, til paa Høiderne omkring Kilden.

i Trappetrin, saa at den ikke er kjørbar. — I Nærheden af Betania dyrkes nogle Agerflekker, og der kan man træffe en og anden, som gjæter Sauer og Gjeder; ellers er Dalføret øde, og man kan reise det helt igjennem uden at træffe et Menneske; selv Dyret skyr det træløse, ufrugtbare Dalføre; Forfatteren saa nogle Storke og en Gazelle, som, skræmt ved vort Komme, pilede bort fra Bækken, hvor den havde læsket sig. — To smaa Kaner eller rettere tomme Skure, som ere byggede til de Veifarendes Brug, ere ikke tiltrækkende. Den Kan, som ligger nærmest Betania, er bygget ved en Kilde, som fordum kaldtes En-Semes og nu Apostlenes Kilde. Kanen skal være fra 16 Aarhundrede[1]. — Et Strøg af Dalføret, omtrent midtveis, kaldes Morderdalen. — Som Dalføret nu er, har det altid været. »Veien fra Jeriko til Jerusalem«, skriver Josefus, »er ikke andet end en øde, stenet Ørken«[2]. — Den holdes nu for usikker, og det samme var Tilfældet i gamle Dage. »Et Menneske gik fra Jerusalem ned til Jeriko og blev overfalden af Røvere, som toge Klæderne af ham, sloge ham og lode ham ligge halvdød.« I Kanerne ved Veien var der dengang Værtsfolk; thi »den barmhjertige Samaritan gik hen til den Halvdøde, løftede ham op paa sit eget Dyr og førte ham til et Herberge og pleiede ham. Og, da han den anden Dag reiste bort, gav han Verten tvende Penge og sagde: plei ham vel, og hvad mere du maatte lægge ud, vil jeg betale, naar jeg kommer igjen«[3]. — Legenden har gjort Parablen om den barmhjertige Samaritan til en virkelig Tildragelse, og Apostlenes Kilde vises som Stedet, hvor den Reisende blev overfalden af Røvere!

Skaret har, som alfar Vei mellem Jerusalem og Jordandalen, mange Minder: der vandrede David, da han flygtede til hinsides Jordan for Absalon[4] (hvis han ikke dengang gik gjennem Dalføret Ruhabi, se Bahurim), og da han over Gilgal vendte tilbage til Jerusalem efter Absalons Fald[5]; der vandrede Jesus, da han kom for at opvække Lazarus[6], og da han paa sin sidste Reise til Jerusalem havde gjæstet Zakkæus i Jeriko[7]; der vandre aarlig under Paasken Tusinder af Pilegrime, som hige efter at bade sig i Jordans hellige Vand.

Den øvrige Del af det nordre Strøg havde intet eget Navn. Det omtales første Gang Josv. 2, 16, hvor Rahab siger til de to Speidere, som Josva havde sendt til Jeriko: »gaar hen til Bjergene, for at Forfølgerne ikke skulle træffe Eder, og skjuler Eder der i tre Dage, indtil Forfølgerne ere komne tilbage (fra Jordan); saa kunne I gaa Eders Vei«. Ved »Bjergene« kan der kun være ment Kvarantana med de andre Bjerge i Judas Ørken bag Jeriko. — Anden Gang omtales det nordre Strøg Matt. 3, 1 (Mark. 1, 4. Luk. 3, 2): »i de samme Dage fremstod Johannes den Døber, som prædikede i Judæas Ørken«. Efter den Forbindelse, hans Prædiken i Judæas Ørken sættes med hans Daab i Jordan (Matt. 3, 5. 6), maa det nordre Strøg være ment. —

[1] Se En-Semes § 11. 7. [2] Jos. Krig 4. 8. 3. [3] Luk. 10, 30—35. [4] 2 Sam. 15, 23; 17, 22. [5] 2 Sam. 19, 15. [6] Joh. 11, 1—17. [7] Luk. 19, 1—10; 28; 29.

Tredie Gang omtales det Joh. 11, 54: »da vandrede Jesus ikke mere frit om blandt Jøderne, men gik derfra (ɔ: fra Betania) til en Egn nær ved Ørkenen, til en Stad, som kaldes Efraim«; thi ved Efraim maa uden Tvivl menes det G. T.s Ofra, nu Tajibe, i Nord for Kvarantana. — At Kvarantana ved sin Nærhed af Jordan, ved sit Øde og sin Vildhed, er det rimeligste Sted for Jesu Fristelse, er fortalt under Kvarantana. (§ 8. 2. 13).

---

8. Ødet er større nu end fordum. Af den omtalte Skov i Sifs Ørken er ikke et Træ tilbage. Hele Ørkenen er nu omtrent træløs. Ogsaa i andre Stykker er Ørkenen bleven mere ørkenagtig. Af de sex Stæder med underliggende Landsbyer, som ved Delingen tilfaldt Juda Stamme[1], ere de fem ganske svundne, og kun nogle omkastede Stene vidne om Stedet, hvor den sjette, Engedi, har pranget med sine Palmer og Vingaarde. — Af Herodes's stolte Bjergfæstning Masada staa bare ringe Levninger igjen. — Kun to Steder inde i Ørkenen have nu faste Indbyggere: Klosteret Mar Saba ved Kedron, midtveis mellem Jerusalem og det Døde Hav, og den lille Landsby Deir Ibn Obeid mellem Betlehem og Kedron, nordenfor Mar Saba. Landsbyens Indvaanere ere Fellaer; saa kaldes de Beduiner, der bo i Byer og drive lidt Agerbrug. — Det er det søndre Strøg, som nu er gaaet saa tilbage; Strøget mellem Kedron og Skaret er nu som fordum en Midbar, hvor Beduiner reise sine Telte; Strøget nordenfor Skaret er nu som fordum en fuldstændig Ørken; Kvarantana har vistnok engang havt faste Indbyggere i kristne Eneboere; men disse maa have levet af Gaver; thi Strøget er saa goldt, at en Hyrde vel aldrig har reist sit Telt inden dets Omraade. Fra Oliebjerget, hvor man ser ud over Ørkenen, øiner man ikke Spor af Liv før nede i el-Gor, hvor Jordans Vand viser sig som en blaa Stribe.

---

9. Gjennem Judas Ørken. 16 April 1863 droge vi ud fra Betlehem for gjennem Judas Ørken, over Mar Saba, at naa »Holmen« ved Nordenden af det Døde Hav[2]. Efterat vi havde redet henimod 1/2 geogr. M. over Byens flade Jorder, begyndte det at gaa nedad, og vi vare med et oppe i en Beduinleir. 20—30 mørke Telte af Kamelhaar vare reiste i et lidet Dalføre. Vi hørte Røster fra Teltene, men saa ikke andre Folk end nogle halvvoxne Gutter, som gjætede Kameler, Heste, Gjeder og Sauer paa Høiderne og i Bakkeheldene rundtomkring. — Er det Venner eller Fiender? spurgte jeg Føreren. De gjøre os Ingenting, svarede han, naar vi ikke ænse dem. Munkene i Mar Saba skatte til dem, for at de skulle lade de Reisende i Fred.

[1] Josv. 15, 61. 62. [2] Se Døde Hav § 10. 4. 3.

Strax efter vare vi inde i Judas Ørken. Det var ret en Ørken, som kunde vække Gru. Vi havde henimod to Timers Ridt fra Beduinleiren ned til Mar Saba. I den sidste halvanden Time saa vi ikke en Busk og kun af og til enkelte Græsstraa, som havde skudt op under Vinterregnen, men allerede vare visnede. Selve Bjerget og de løse Stene vare ganske sorte, som om Ild havde gaaet over dem. — Efter Kartet havde vi den lille By Deir Ibn Obeid paa venstre Haand; vi saa den ikke, da Føreren havde valgt en sydligere Retning. Vi mødte ikke et Menneske og saa ikke et Liv rundt omkring os. Ganske uden Liv kunde dog Ørkenen ikke være; thi et Par temmelig store Ørne svævede sagte i store Rundinger over os, saa at det var klart, at de speidede efter Bytte. Der findes en Del Gazeller og maaske andet Vildt; to Dage senere saa vi i Skaret mellem Jeriko og Jerusalem et af disse nydelige Dyr, som, skræmt ved vort Komme, pilede bort fra Bækken, hvor det havde læsket sig.

Veien gik et Par Gange over Høider, hvorfra vi havde et Glimt af det Døde Hav, men ellers ret jævnt nedad; kun den sidste 1/2 Fjerding var brat. — Klosteret ser ud som en fast Borg; fra et høit Taarn holde Munkene altid Udkig; thi Beduinerne ere ikke at tro. Det er bygget paa den søndre Side af Kedron, som har sin Seng i en Kløft 4—500 Fod lige nedenunder Klosterets Vinduer. Den ligger to geogr. M. fra Jerusalem og ligesaa langt fra det Døde Hav, over 1900 Fod lavere end Jerusalem og over 1800 Fod høiere end det Døde Hav.

Tidlig den følgende Morgen reiste vi fra Mar Saba, fulgte, foruden af vor faste Skyds, af otte Mand, der skulde værne os paa det usikre Strøg til det Døde Hav — Jordan — Jeriko — Betania. De saa snarere ud som rede til at røve end til at værne os. De vare Fellaer fra den lille Landsby Abu Dis, som ligger paa en Top søndenfor Skaret, en Fjerdingvei fra Betania, hvorfra den kan sees. — Vi havde gode fem Timers Ridt til Nordenden af det Døde Hav, hvor »Holmen« ligger. Dette Strøg af Ørkenen var ikke saa aldeles øde: vi saa, som Dagen forud, enkelte Ørne, der speidede efter Bytte, Græshopper sprat op her og der, og vildt Byg, der ikke giver Menneskeføde, men som Kamelerne gjerne spise, voxte paa Sletterne; det kunde være et godt Kvarter høit. Vi mødte ikke et Menneske, men saa paa et Par Steder Mærker efter Beduinernes Leire. — Paa en Aas over os saa vi en Grav, hvorhen Muhammedanerne valfarte. De paastaa nemlig, at Moses ligger begraven der, ikke paa Nebo Bjerg, som Bibelen fortæller[1]. — Den sidste Del af Veien gik langs med, stundom nede i et Bækkeleie, som kaldes Kuneitera. Det var nu næsten tørt; men paa Stenene var det let at se, at Vandet maa fosse der i Regntiden. — Efter 4 1/2 Times Ridt fra Mar Saba vare vi nede i el-Gor og havde 3/4 Times Ridt til »Holmen«. Vi fulgte Kuneiteras Seng, som her, paa Sletten, bestod af Sand, blandet med Svovl. Det Døde Hav kunde vi bare skimte engang imellem; thi paa begge Sider havde vi

[1] 5 Mos. 34, 1. 6.

tæt Krat og tornede Buske og Rør, som vare 16 Fod høie og derover. Omtrent 600 Fod fra Søen fløi et Par nydelige Fugle, der lignede Vildduer, ud af Krattet. — Krattet varede, indtil vi havde Søen ligefor os i en Afstand af omkring 200 Fod; Mellemrummet var en Sandslette, som var uden alt Liv; den blaa Sø var blank som et Speil; ikke et Vindpust var at mærke.

10. Jerikos Øde Marker vestenfor og Moabs Øde Marker østenfor Jordan[1]. »De Øde Marker« (Arabot) laa i det sydlige Strøg af det nordre Gor og naaede uden Tvivl ned til det Døde Hav; Grænsen mod Nord er uvis; el-Gor er ørkenagtigt lige til Gennesarets Sø; saa langt kan, efter Navnet at dømme, »Jerikos« og »Moabs« Øde Marker ikke have naaet.

11. Ørkenen i Dekapolis østenfor Gennesarets Sø, hvor Jesus bespiste 4000[2]. Stedet er ikke nærmere opgivet. Det fortælles, at Jesus efter Bespisningen satte over til Magdalas og Dalmanutas Egne. Omtrent lige overfor disse Byer er en mindre Ørken, hvor man har henlagt Begivenheden.

12. Ørkenen ved Betsaida (Julias) i Gaulanitis, østenfor Gennesarets Sø og Mellem-Jordans Munding, hvor Jesus bespiste 5000[3].

§ 19. Skove. Lunde. Mærkelige Trær.

1. Skove.

Palæstina har, ialfald siden Abrahams Indvandring, aldrig været et Skovland, men har dog havt Skove, store nok til at huse vilde Dyr som Løver og Bjørne, der nu ikke findes i Landet. Østenfor Jordan, navnlig i Gilead, findes endnu, om ikke Skove, saa dog en Mængde Trær, mest Eg; men vestenfor Jordan er Landet fattigt paa Trær; søndenfor Jerusalem er det næsten træløst. En Strimmel paa begge Sider af Nedre-Jordan staar tæt med Pil, Poppel og Tamarisk; ved Jeriko breder sig et vidtløftigt Krat af Domtrær og Osjertrær; men ellers kunde Forfatteren magelig have tællet de vilde Trær, han saa fra Jaffa til det Døde Hav og Jordan, og fra Hebron til Tabor. Tabor bærer mange Trær og meget Krat, saa at det, i det nøgne Land, gjælder for skovklædt. — I den nordre Del af Galilæa ser man oftere Trær; mellem Dan og Banias ser man Trær, mest Eg, som ere ret frodige og vakre.

De mærkeligste Skove skulle nu omtales efter den Tidsfølge, i hvilken de ere nævnte i Bibelen.

1. Den Skov, som gav Kirjat-Jearim ɔ: Skovbyen Navn. Sal. 132, 6 kaldes Byen bare Ja'ar ɔ: Skoven. Tobler opdagede for nogle Aar siden i Nærheden af

[1] Se Jordans Dalføre § 8. 3. 2. [2] Matt. 15, 29—39. Mark. 7, 31; 8, 1—9. [3] Matt. 14, 13—21. Mark. 6, 32—44. Luk. 9, 10—17. Joh. 6, 1—21.

Byen, rimeligvis paa Aasen bag den, »en ægte Skov, saa tæt, som han ikke havde set nogen, siden han forlod Tyskland«[1].

2. Den Skov, gjennem hvilken Israeliterne under Jonatan forfulgte Filisterne, og hvor der var en »Strøm af Honning«, som Jonatan aad af. Den laa mellem Mikmas og Ajalon[2].

3. Harets Skov, hvor David en Tid holdt til som Flygtning. Den laa i Juda[3]; nærmere er dens Beliggenhed ikke opgiven.

4. Skoven i Sifs Ørken, hvor Jonatan kom til David og styrkede ham i Herren[4].

5. Efraims Skov, hvor Joab slog Absalon. — »David var flygtet til Makanaim, »i Gilead nordenfor Jabbok«, og Absalon drog over Jordan og alle Israels Mænd med ham og leirede sig i Gileads Land«[5]. Det er saaledes klart, at Efraims Skov maa søges i Gilead, ikke, som Navnet tyder hen paa, i Efraims Stamme vestenfor Jordan. — Skovens Navn kan forklares saa: Gileaditerne havde stillet sig paa Davids Side, medens det mægtige og stridbare Efraim med andre vestlige Stammer havde fulgt Absalon. Slaget stod i en Skov, og Mandefaldet var stort, nemlig 20,000 Mand. Af disse fandt de fleste sin Grav i Skoven; thi »Skoven fortærede flere blandt Folket, end Sværdet fortærede paa den samme Dag«[6]. Skoven, hvis tidligere Navn er ukjendt, fik fra nu af Navn af Efraims Skov efter Efraims Stamme, der vel havde stillet og tabt de fleste Krigere. — Stolte Ege klæde endnu Høiene nordenfor Jabbok, og i en eller anden af dem kunne vi se et Sidestykke til den store Eg (eller Terebinte), i hvis indviklede Grene Absalons Hoved blev siddende fast[7].

6. Skoven ved Betel, hvorfra to Bjørne kom ud og sønderreve de Drenge, som havde raabt: »Skaldepande, Skaldepande!« til Elisa, der kom til Betel paa sin Vandring fra Jeriko til Karmel[8].

7. En Skov i Basan, der stod saa tæt, at den kaldtes »utilgjængelig«[9].

8. Egene i det nordlige Saron, der stode saa tæt, at Grækerne gav Strøget Navnet Drymos ɔ: Egeskoven eller Skovlandet[10].

9. Cederen, paa Hebraisk Eres (ɔ: Træet med stærke Rødder) er et mægtigt Naaletræ med Naale, som ere en Tomme lange, og med store, snarere runde end aflange Kongler. — Cederen har aldrig voxet i Palæstina, men nævnes Gang paa Gang i G. T. lige fra Dommernes Bog til Esras, som oftest i Forbindelsen »Cederen paa Libanon«, »Libanons Cedre«. — Eres-Træ nævnes vistnok allerede 3 Mos. 14, 4. 6. 49. 51. 52 blandt de Sager, som brugtes af Præsten, naar et Menneske eller et Hus var renset for Spedalskhed, og 4 Mos. 19, 6 blandt de Sager, som brugtes af Præsten ved Ofringen af den røde Kvie; men Eres-Træ er dog her snarere Ener (Juniper) end

[1] Tobbler Dritte Wanderung 178. 187. [2] 1 Sam. 14, 26—31. [3] 1 Sam. 22, 5. [4] 1 Sam. 23, 16—18. [5] 2 Sam. 17, 24. 26. [6] 2 Sam. 18, 6—8. [7] 2 Sam. 18, 9. [8] 2 Kong. 2, 23—25. [9] Sak. 11, 2. [10] Se Saron § 8. 1. 2.

Van de Velde.

Libanons Ceder.

Ceder. Under Vandringen i Ørkenen vilde det have været vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at skaffe Ceder, medens Ener voxer i Mængde ved Sinai og andetsteds paa Halvøen. — De mærkeligste Steder, hvor Ceder omtales, ere: 1) Dom. 9, 15, i Jotams Fabel, nævnes Libanons Cedre. — 2) 2 Sam. 5, 11; 7, 2. 7; 1 Krøn. 17, 1 fortælles om Davids Hus af Ceder. — 3) 1 Kong. 4, 33: Salomo skrev om Trærne, fra Cederen, som voxer paa Libanon, til Isoppen (Kapersbusken, Capparis spinosa), som voxer ud paa Væggen. — 4) 1 Kong. 5—7. 9, 11. 2 Krøn. 2, 8 fortælles om Salomos Tempel og Kongebolig, som bleve klædte med Ceder, og om det Hus, der paa Grund af al den Ceder, som brugtes til Søiler, Bjælker, Gulv og Klædning, blev kaldt »Libanons Skovs Hus«. — 5) 2 Kong. 14, 9. 2 Krøn. 25, 18, i Joas, Israels Konges Fabel, fortælles, at Tornebusken sendte Bud til Cederen paa Libanon. — 6) Esr. 3, 7 fortælles, at Ceder fra Libanon blev brugt til Serubabels Tempel. — 7) Sal. 29, 5: Herrens Røst (ɔ: Tordenen) sønderbryder Libanons Cedre. — 8) Sal. 92, 13: den Retfærdige spirer som Palmen, som en Ceder paa Libanon voxer han. — 9) Sal. 104, 16: Herrens Træer ere frodige, Libanons Cedre, som han plantede. — 10) Es. 37, 24 (1 Kong. 19, 23): Sankerib siger: jeg afhugger Libanons høieste Cedre, dets udvalgte Cypresser, og jeg kommer til dets øverste Høide, dets frodige Skov. — 11) Es. 44, 14—17: Træskjæreren fælder sig Cedre, tager Steneg og Eg, og vælger sig de stærkeste Træer — og gjør deraf en Gud, et udskaaret Billede. — 12) Ez. 27, 5: af Cypresser fra Senir (Hermon) byggede de dine (Tyrus's) Plankesider, Cedre paa Libanon toge de for at gjøre Mast paa dig. — 13) Ez. 31, 3: Assur var en Ceder paa Libanon med skjønne Grene, en skyggende Skov (ɔ: den gav Skygge som en hel Skov), høi af Vext, og dens Krone var mellem Skyerne.

Af Ovenstaaende fremgaar, at Cederen engang har staaet tæt paa flere af Libanons Høider, og at den har været et af Jøderne — som af andre gamle Folkefærd (se Plin. Hist. Nat. under Cedrum) — høit skattet Træ. — Af den store Styrke, 10,000 Mand, som Salomo sendte til Libanon for at fælde Ceder og Cypres til Templet, Kongeboligen og »Libanons Skovs Hus«, kunde man tro, at Libanon dengang havde hele Skove af disse Træer; men Ceder- og Cypresskov paa Libanon nævnes bare en Gang, i Sankeribs Tale (Es. 37, 24, se ovenfor), og saa meget Ceder kunde der heller ikke medgaa til disse Bygninger, da ikke engang »Libanons Skovs Hus« var helt igjennem bygget af Cedre, og de to andre bare vare klædte med det dyrebare Træ. — Nu er Cederen næsten udryddet af Libanon, hvor den bare findes i smaa Grupper paa nogle faa Steder. Den største Gruppe staar ved Maroniter-Landsbyen Besjerre øverst oppe i et Dalføre, 6000 Fod over Havet, mellem Libanons snedækte Toppe, som her hæve sig 9000 Fod over Havet. Gruppen bestaar af omkring 400 Cedre af forskjellig Størrelse og Alder. De syv største staa i Midten; den største har i Mandshøide et Omfang af 45 Fod; Høiden er bare 45 Fod, men Grenene sprede sig, strakt ud, vidt omkring; Alderen sættes til 2000 Aar og derover. — Man har i nyere Tider villet frakjende Cederen flere af de Egenskaber, som tillægges den i G. T.; Træet er hverken

fast eller stærkt, og saaledes uskikket f. Ex. til Skibsmast. Herved er dog at mærke, at de Cedre, man mest dømmer efter, voxe i England paa Sletteland; Cederen paa Libanons Høider er baade fastere og stærkere.

De vakreste Cedre i Europa ere den, som staar i Jardin des Plantes i Paris, og de, som staa i Chelsea Garden ved London.

2. Lunde.

1. More Egelund ved Sikem, der nævnes som det første Sted, hvor Abraham i længere Tid reiste sit Telt paa sin Indvandring fra Mesopotamien. Der aabenbarede Herren sig for ham, og der byggede han et Alter for Herren[1]. — Da Jakob kom tilbage fra Mesopotamien, leirede han sig foran Sikem, og han kjøbte det Stykke Jord, hvor han havde opslaaet sit Telt, af Fyrsten af Sikems Sønner, og byggede der et Alter for Herren. Og han skjulte de fremmede Guder, som hans Folk havde i sine Hænder[2], og de Ringe, som de havde i sine Øren, under den Terebinte, som er ved Sikem[3]. — More Egelund er her ikke nævnt; men Jakobs Terebinte har dog uden Tvivl hørt til den; thi vi kunne ikke tvivle paa, at det Stykke Jord, som Jakob kjøbte, har ligget der, hvor Abraham havde bygget et Alter for Herren, og at Terebinten har staaet paa samme Jordstykke. Jordstykkets Plads er sikker nok; thi paa det blev Josef begraven[4], og hans Grav er endnu at se; den ligger i Mundingen af Sikems Dal, omtrent 1500 Fod nordenfor Jakobs Brønd. — Jakobs Træ kaldes vistnok en Terebinte, medens Abrahams Lund kaldes en Egelund; men en Egelund behøver jo ikke udelukkende at bestaa af Egetrær, og desuden maa det vel mærkes, at Terebinten, Hebr. ela, regnedes til Egen, Hebr. elon; begge Ord stamme fra el, som betyder Styrke, dernæst et haardt Træ — Terebinte, Eg[5] — samlgn. det latinske robur. — Mindet om More Egelund var trofast gjemt hos Folket under Udlændigheden i Ægypten og Vandringen i Ørkenen, tilsammen 470 Aar; thi paa Moabs Øde Marker siger Moses til Folket: »naar Herren din Gud fører dig ind i Landet, skal du lyse Velsignelsen paa Garisims Bjerg og Forbandelsen paa Ebals Bjerg; de ligge, som I vide, hinsides Jordan ved More Egelund«[6]. — Efter Indvandringen fra Ægypten nævnes ikke »More Egelund«; men det hellige Træ i den er uden Tvivl ment paa følgende to Steder: da Josva i Sikem havde sluttet Pagt med Folket (om at tjene Herren alene) »tog han en stor Sten og oprciste den under den Eg (eller Terebinte, Hebr. alla), som var paa Herrens hellige Sted«[7]. — »Sikems Borgere gik hen og gjorde Abimelek til Konge ved Mindesmærkets Eg, som er i Sikem«[8]. — Samaritanerne holde More Egelund for Morias Land, hvor Abraham skulde ofre Isak, og der findes en og anden, som giver dem Medhold. (Se Moria).

[1] 1 Mos. 12, 6—7. [2] Rakel havde stjaalet sin Faders Husguder. 1 Mos. 31, 19. [3] 1 Mos. 35, 4. [4] Josv. 24, 32. [5] Gesen. Thes. 1, 48. 50. 51. [6] 5 Mos. 11, 29. 30. [7] Josv. 24, 25. 26. [8] Dom. 9, 6.

2. Mamre Egelund ved Hebron, hvor Abraham opslog sit Telt og byggede Herren et Alter, efterat Lot havde skilt sig fra ham[1]. — Lunden havde sit Navn efter Amoriten Mamre, som sees af næste Sted, hvor den omtales: »Flygtninge kom og meldte Abraham det (ɔ: at Lot var ført bort som Fange); han boede i den Egelund, som eiedes af Amoriten Mamre, Eskols og Aners Broder, og de vare Abrahams Forbundsfæller«[2]. — Der gjæstede Herren med to Engle Abraham og lovede, at Sara om et Aarstid skulde have en Søn[3]. — Der boede Isak, da Jakob kom tilbage fra Mesopotamien, og blev vel boende der til sin Død[4]. — Jakob synes at have taget fast Ophold i Mamre; det var ialfald fra »Hebrons Dal«[5], at han sendte Josef til Sikem for at se til Brødrene, og det fortælles ikke, at han skiftede Opholdsted, før han brød op for, over Be'erseba, at drage til Ægypten[6].

Paa det nysnævnte Sted 1 Mos. 35, 27 og paa fem andre Steder[7] kaldes Lunden bare »Mamre«. — Paa samme fem Steder nævnes Lunden som et kjendt Sted til at bestemme Beliggenheden af Hulen Makpela, »som er ligeoverfor Mamre«. — Paa hvilken Kant af Hebron Mamre laa, er omtalt under Hebron. — Lunden omtales ikke udenfor 1 Mos. i Patriarkernes Historie.

3. Mærkelige Trær.

1. Abrahams Eg. ½ Fjerdingvei vestenfor Hebron staar i en Vingaard, som paa en Kant støder til en lav Aas, en »majestætisk«, eviggrøn Eg (Quercus Palæstina)[8], som er et Mønster i sit Slags. Stammen har ved Roden et Omfang af 23 Fod. Et Stykke ovenfor Roden deler Stammen sig i tre Stammer; Grenene sprede sig, regnet fra Hovedstammen, i en Retning 83 og i en anden, som vender mod Aasen, 49 Fod. Grunden under Træet er græsklædt, en Sjeldenhed i Østerland, og ved Siden er en Brønd med godt Vand.

Efter Sagnet blandt Araberne i Hebron er denne Eg det Træ, under hvilket Abraham stod og tjente Englene, som gjæstede ham i Mamre Egelund[9]. Om Sagnet har nogen Grund, er omtalt under Hebron.

2. Jakobs Terebinte ved Sikem er omtalt under More Egelund.

3. Graads-Egen ved Betel, under hvilken Debora, Rebekkas Amme, blev begraven af Jakob, da han kom tilbage fra Mesopotamien. 1 Mos. 35, 8.

4. Deboras Palmetræ paa Efraims Bjerg mellem Rama og Betel, under hvilket Profetinden Debora sad, rimeligvis i et Telt, og tog imod Israel, som kom op til hende til Doms. Dom. 4, 4. 5.

5. Tabors Eg. Da Samuel i Rama havde salvet Saul til Konge, sagde han til ham: »naar du gaar fra mig, vil du finde to Mænd ved Rakels Grav paa Grænsen af

[1] 1 Mos. 13, 18. [2] 1 Mos. 14, 13. [3] 1 Mos. 18, 1—15. [4] 1 Mos. 35, 27—29. [5] 1 Mos. 37, 14. [6] 1 Mos. 46, 1. [7] 1 Mos. 23, 17. 19.; 25, 9; 49, 30; 50, 13. [8] Kotschy: Die Eichen Europas und des Orients. Wien und Olmütz. 1862. Tab. XIX. [9] 1 Mos. 18, 8.

Benjamin, og naar du gaar videre derfra (mod Syd) til Tabors Eg, ville tre Mænd træffe dig der«[1]. Da Rakels Grav ligger »et Stykke Vei« nordenfor Betlehem[2], maa Tabors Eg have staaet etsteds omkring Betlehem og kan ikke have andet end Navnet fælles med Tabors Bjerg.

Ewald holder det for sikkert, at Tabor kun er den folkelige Udtale af Debora, og saa faar han ud, at Deboras Graads-Eg ved Betel, Deboras Palmetræ mellem Rama og Betel og Tabors Eg søndenfor Rakels Grav ere et og samme Træ[3]. Rakels Grav maa da, tiltrods for 1 Mos. 35, 16. 19, lægges oppe ved Rama. — Det er et sindrigt Forsøg paa at forene, hvad der ikke hører sammen.

§ 20. Frugttrær. Frugter.

1. Palmen.

Tre ældgamle Byer i Palæstina have baaret Navn af Palmestaden, Engedi, Zoar og Jeriko.

Engedi hed først Hazazon Tamar[4] o: Palmens Beskjæring. Jesus Siraks Søn priser Høiden af dets Palmer[5], Josefus priser dets kostelige Palmer[6], og Plinius († 79 ef. Kr.) skriver, at »Engedi kom næst efter Jerusalem i Rigdom paa Palmelunde«[7]. Nu staar ingen Palme igjen.

Zoar kaldes ikke i Bibelen Palmestaden, ei heller omtales der dets Palmer; men Eusebius og Hieronymus skrive om dets Dadler[8], og Korsfarerne kaldte det Villa Palmarum eller Palmestaden. Nu staar ingen Palme igjen.

Jeriko kaldes i Bibelen fire Gange Palmestaden[9]. — Strabo (omkring Kristi Fødsel) skriver, at ved Jeriko er en Palmeskov, der tæller endel andre ædle Frugttrær, men er rigest paa Palmer, og som har en Længde af 100 Stadier[10] o: $2^1/_2$ geogr. M. — Plinius skriver, at Jeriko var oversaaet med Palmelunde[11], og at, medens Ætiopien kunde rose sig af Palmernes Mangfoldighed og Frugtbarhed, kunde Judæa rose sig af deres Fortrinlighed, dog ikke det hele Land, men mest Jeriko[12]. — Josefus skriver, at der voxte mangeslags Palmer ved Jeriko, af hvilke nogle bare saa fede Dadler, at, naar de bleve stampede, gave de en Honning, der næsten var ligesaa god som anden Honning[13]. — Arkulf (697) fortæller, at der mellem Tomterne af det ødelagte Jeriko og Jordan staar Palmeskove. — 1838 var kun een Palme tilbage; 1863 var ogsaa den borte. Et vidtløftigt Krat, mest af Domtrær, dækker nu Palmeskovens Grund.

[1] 1 Sam. 10, 2. 3. [2] 1 Mos. 35, 16. 19. [3] Ewald Geschichte des Volks Israel 1, 421; 3, 81 (3 Udgave). [4] 1 Mos. 14, 7. 2 Krøn. 20, 2. [5] Sir. 24, 18. [6] Jos. Hist. 9. 1. 2. [7] Plin. Hist. Nat. 5, 73. [8] Onomast. under Bala. [9] 5 Mos. 34, 3. Dom. 1, 16; 3, 13. 2 Krøn. 28, 15. [10] Strabo Geogr. 16, 763. [11] Plin. Hist. Nat. 5, 70. [12] Plin. Hist. Nat. 13, 44. [13] Jos. Krig 4. 8. 3.

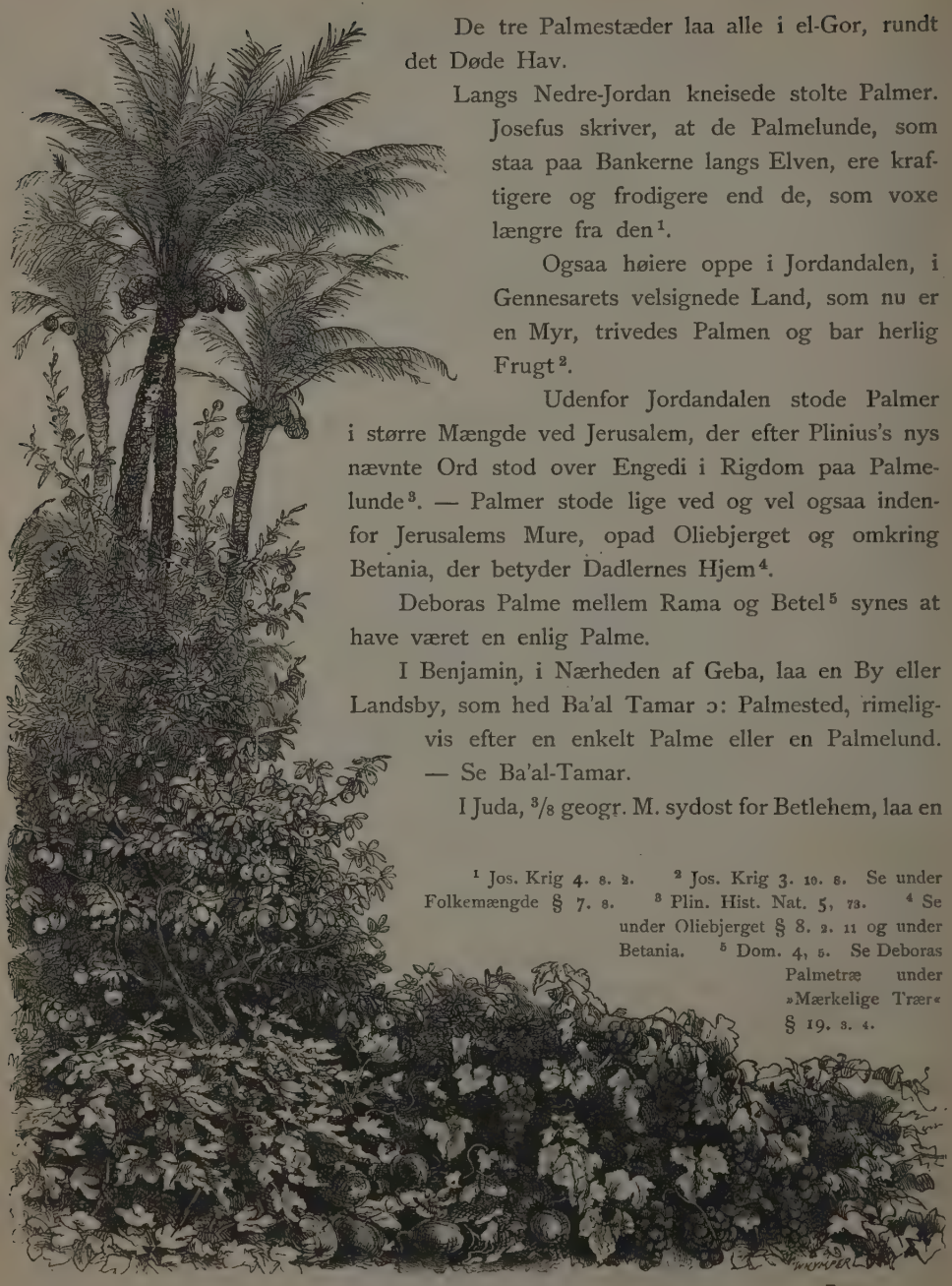

Palmer og Frugter.

Farrar.

De tre Palmestæder laa alle i el-Gor, rundt det Døde Hav.

Langs Nedre-Jordan kneisede stolte Palmer. Josefus skriver, at de Palmelunde, som staa paa Bankerne langs Elven, ere kraftigere og frodigere end de, som voxe længere fra den[1].

Ogsaa høiere oppe i Jordandalen, i Gennesarets velsignede Land, som nu er en Myr, trivedes Palmen og bar herlig Frugt[2].

Udenfor Jordandalen stode Palmer i større Mængde ved Jerusalem, der efter Plinius's nys nævnte Ord stod over Engedi i Rigdom paa Palmelunde[3]. — Palmer stode lige ved og vel ogsaa indenfor Jerusalems Mure, opad Oliebjerget og omkring Betania, der betyder Dadlernes Hjem[4].

Deboras Palme mellem Rama og Betel[5] synes at have været en enlig Palme.

I Benjamin, i Nærheden af Geba, laa en By eller Landsby, som hed Ba'al Tamar ɔ: Palmested, rimeligvis efter en enkelt Palme eller en Palmelund. — Se Ba'al-Tamar.

I Juda, $^3/_8$ geogr. M. sydost for Betlehem, laa en

[1] Jos. Krig 4. 8. 2. [2] Jos. Krig 3. 10. 8. Se under Folkemængde § 7. 8. [3] Plin. Hist. Nat. 5, 73. [4] Se under Oliebjerget § 8. 2. 11 og under Betania. [5] Dom. 4, 5. Se Deboras Palmetræ under »Mærkelige Trær« § 19. 3. 4.

By, som hed Tamar ɔ: Palmen, nu Beit-Tamar ɔ: Palmernes Hjem — rimeligvis efter en enkelt Palme eller en Palmelund. — Se Tamar Nr. 1.

Dadler nævnes ikke i Bibelen og have vist ikke udgjort noget væsentligt Næringsmiddel for Folket.

Palæstina har efter Ovenstaaende aldrig været et Palmeland. — Paa de Skuepenge, som Vespasian lod præge til Minde om Seiren over Jøderne, er Judæa fremstillet som en Pige, der sidder og græder under et Palmetræ, med den Omskrift: Judæa Capta, det tagne Judæa. Heri har man seet et Bevis for, at Palmen raadede i Palæstina. Men Valget af Palmen kan forklares paa anden Maade: Palmen var Romerne og Grækerne fremmed; derfor valgte Romerne det kneisende Træ som Sindbillede paa Judæa, ligesom Grækerne havde kaldt det smale Kystland langs Libanon Fønicien ɔ: Palmelandet, et Navn, som var ukjendt i selve Landet.

Palmer findes nu kun paa følgende Steder:

I Jordandalen: et Snes Vantrivninger inden Tiberias's Mure.

Paa Høilandet: en, maaske flere i det armeniske Klosters prægtige Have i Jerusalem; flere frodige i Sikems bugnende Haver; et halv Snes ret frodige i Sjenen (En-Gannim) paa Jisre'els Slette ved Kisons søndre Udspring.

Langs Middelhavet: flere frodige i Gasas og Jaffas bugnende Haver og maaske et Par andre Steder.

Palmerne ved Gasa, Jaffa, rimeligvis de ved Sikem, og maaske de ved Sjenen bære modne Dadler.

2. Vinstokken. Figentræet. Olietræet. Ladanum. Pistacienødder. Mandler Nøddetræet. Hassel. Morbærfigentræet. Morbærtræet. Domtræet. Appelsiner.

Vinavl gaar tilbage i Tiden til Menneskenes anden Stamfader. Noa plantede en Vingaard, og han drak af Vinen og blev drukken[1]. — Vinavl var gammel i Palæstina, og Vinens berusende Virkning maa have været vel kjendt i »Stæderne paa Sletten«, hvor Lot boede, efterat han havde skilt sig fra Abraham. Thi, da han efter Sodomas Undergang var dragen op fra Zoar og boede i en Hule paa Abarims Bjerg i Moab, gjorde hans to Døtre ham sanseløs ved Vin, som de gave ham at drikke[2]. — Patriarkerne, som droge om fra Sted til Sted, kunne ikke have drevet Vinavl, undtagen Jakob, der efter Hjemkomsten fra Mesopotamien rimeligvis tog fast Ophold i »Hebrons Dal«[3]. Paa sit Dødsleie forkynder han sine Sønner, hvad der skal møde dem i de kommende Dage. Han forkynder, at Juda skal bo i et Strøg med Overflod paa Vin, i følgende Ord: »han binder til Vintræet sit unge Asen og til den ædle Ranke sin Asenindes Fole; han tor i Vin sit Klædebon og i Druers Blod sin Kjortel. Dunkle ere hans Øine af Vin«[1]. — I den Lod, som tilfaldt Juda Stamme,

[1] 1 Mos. 9, 20. 21. [2] 1 Mos. 19, 30. 33. 35. [3] Se under »Mamre Egelund« § 19. 2. 2 og under Hebron.

ligger det vinrige Hebron. I Eskols Dal ved Hebron afskare Speiderne en Vinkvist og en Drueklase, som de bare paa en Bærebør to og to, og de kaldte Dalen Eskols Dal efter den Drueklase[2]. I Eskols Dal ved Hebron voxe endnu de største og vakreste Druer i Palæstina, og den og de to andre Dale ved Hebron prange med Vingaard paa Vingaard[3]. (Se Hebron).

Arabernes og Tyrkernes Herredømme har gjort stort Afbræk paa Vinavlen; som Muhammedanere maa de ikke drikke Vin og nytte Druerne bare til Spise. Vinavl drives nu kun af de faatallige Jøder og Kristne; den Vin, som avles i Palæstina, er mindre god; i de sidste Aar har dog Vinavlen gjort gode Fremskridt ved Betlehem; Vinen derfra ligner den spanske Vin Xeres.

Vinstokken, Figentræet og Olietræet vare Landets vigtigste Frugttræer. I Jotams Fabel gaa Trærne, som vilde salve sig en Konge, først til Olietræet, saa til Figentræet og saa til Vinstokken med de Ord: »kom og vær Konge over os«[4]. — Salomos lykkelige Styrelse skildres som en Tid, da »Juda og Israel boede trygt, enhver under sin Vinstok og under sit Figentræ«[5]. — Simon Makkabæus's seirrige Styrelse kaldte hin gyldne Tid tilbage; thi ogsaa i hans Tid »sad enhver under sin Vinstok og under sit Figentræ, og ingen forfærdede dem«[6]. — Olietræet er her ikke nævnt ved Siden af Vinstokken og Figentræet; med sine smaa, graalige Blade, som give liden Skygge, er det ikke indbydende til at bo under.

Da Jakob anden Gang sendte sine Sønner til Ægypten for at kjøbe Korn, gav han dem dette Paalæg: »tager af Landets bedste Frugt og bringer Manden til Gave: lidt Balsam, lidt Honning, Kryderier, Ladanum, Pistacienødder og Mandler«[7]. — Disse Produkter maa følgelig have været høit skattede i Palæstina og tillige været fremmede eller mindre gode i Ægypten. Vi vide, at nogle af dem bleve udførte fra det første til det sidste Land. De ismaelitiske Kjøbmænd, til hvem Brødrene solgte Josef, »kom fra Gilead med sine Kameler, som bare Kryderier, Balsam og Ladanum, og de gik for at bringe dem ned til Ægypten«[8]. —

Ladanum (Hebr. lot) er en kostbar og kostelig Harpix, der voxer ud af Grenene paa tre Arter Cistus: creticus, cyprius og ladaniferus. Cistus er en Busk, som bliver tre til fire Fod høi. Naar Gjederne spise Buskens Knopper, bliver den seige Harpix klæbende ved Skjægget, hvorfra den pilles af[9]. — Harpixen kan skrabes af Busken med en Kniv eller Lignende; men almindeligst samles den af Busken ved at slaa denne med en Svøbe, som har flere Snerter; naar Harpixen skal skrabes af Snerterne, blive disse først rullede i Sand, hvorpaa Harpixen æltes og dannes til spiralformige Ruller af tre Tommers Gjennemsnit; det er derfor meget sjeldent at faa Ladanum, som er frit for Sand.

[1] 1 Mos. 49, 11. 12. [2] 4 Mos. 13, 22—24. [3] Se Forfatterens Reise i Hellige Land og Syrien S. 86. [4] Dom. 9, 8—13. [5] 1 Kong. 4, 25. [6] 1 Makk. 14, 12. [7] 1 Mos. 23, 10. [8] 1 Mos. 37, 25. [9] Samlg. Herod. 3, 112. Unger und Kotschy: Die Insel Cypern. Wien 1865. S. 393.

Pistacienødder eren ævnte 1 Mos. 43, 10 blandt de Gaver, som Jakobs Sønner toge med sig paa sin anden Reise til Ægypten. Af Pistacietræet findes tre Arter: 1) Pistacia vera, som bærer Pistacienødder. 2) Pistacia terebinthus, Terpentintræet; ved at skjære i Stammen faaes en Saft, hvoraf den fineste Terpentin laves. 3) Pistacia lentiscus, Mastixtræ, der afsætter en kostbar Harpix eller Kvade. Mastixtræet er nævnt i Susannas Historie 13, 54. — Pistacia terebinthus, (paa Hebr. ela § 19. 2. 1), er et Træ, som bliver baade stort og gammelt.

Mandler. Palæstinas Mandler skattes nu ikke høit; ialfald sættes de langt under Mandlerne fra Damaskus, som ere udmærkede og sendes vide om.

Nøddetræet omtales bare Høis. 6, 11: »jeg (Bruden) gik ned i Nøddeskoven«. Ved Nøddetræet menes uden Tvivl Valnødtræet, der efter Josefus (Krig 3. 10. 8) trivedes herlig i Gennesarets Land, og som endnu bliver stort i samme Strøg.

Hassel (Hebr. lus) nævnes bare 1 Mos. 30, 37, men maa have voxet baade her og der, da to Byer inden Landet hed Lus. (Se Lus). — 1 Mos. 30, 37—42 fortælles om Jakobs Indsigt som Hyrde: han tog friske Kjeppe af Sølvpoppel, Hassel og Løn og skavede hvide Striber paa dem og lagde dem i Vandtruget, naar Smaakvæget kom for at drikke; og de parrede sig, naar de kom for at drikke o. s. v.

Morbærfigentræet (Hebr. sjikma, Græsk sykomoros og sykomorea) bærer et Slags ringere Figen, som spises af Fattigfolk. Det taaler ikke Kulde; i Lavlandet voxte det i Mængde[1]. David satte en egen Opsynsmand over Olietrærne og Morbærfigentrærne i Lavlandet[2]. — Det var i et Morbærfigentræ, at Zakkæus krøb op for at se Jesus, da han kom ind i Jeriko[3]. — I Ægypten bliver det overordentligt stort; af dette Træ ere Ligkisterne til Mumierne gjorte.

Morbærtræet (Græsk: sykaminos) er kun omtalt Luk. 17, 6: »dersom I havde Tro som et Sennepskorn, kunde I sige til dette Morbærtræ: ryk dig op med Roden og plant dig i Havet, og det skulde være Eder lydigt«. — Frugten spises; men, siden Silkeavlen blev indført, dyrkes det mest for Bladenes Skyld, der ere Silkeormens Føde. I de senere Aar er en Mængde Morbærtræer plantet ved Bækken Ausje, som, nordenfor Jaffa, falder i Middelhavet; de trives godt.

Dom- eller Nubktræet, som i Ægypten kaldes Lotustræet, er et tornet Træ af en Arms Tykkelse og derover. Det bærer en spiselig Frugt, som Araberne, der aldrig have seet et Kirsebær, kalde Domæbler; den ligner i Størrelse og Farve gule Kirsebær, har Sten som Kirsebær og en syrlig, forfriskende Smag. Træet har lange, stærke og hvasse Torne; efter Sagnet blev Kristi Tornekrone flettet af Domtræets Grene, hvorfor det kaldes Zizyphus spina Christi eller Kristi Torn. — Træet er tungt og stærkt; Stokke af det sælges til Reisende under Navn af »Balsamstokke fra Jordan«.

Appelsintræet, som i 1520 blev indført fra Kina til Portugal og derfra til Middelhavslandene, bærer udmærket Frugt baade i Palæstinas og Syriens Kystland. Jaffas

[1] 1 Kong. 10, 27. 2 Krøn. 1, 15. [2] 1 Krøn. 27, 28. [3] Luk. 19, 4.

og Sidons Appelsiner ere de mest søgte; har man smagt Appelsinerne fra Jaffa, vil det vare en Stund, førend andre Appelsiner ville smage. De ere større og have tykkere Skal end andre Appelsiner, som Forfatteren har seet.

Johannesbrødtræet (Ceratonia siliqua) voxer i Landene rundt Middelhavet, er altid grønt og bliver stort som et Æbletræ. Det bærer en sødlig Bælgfrugt (Siliqua dulcis), der bliver indtil 10 Tommer lang. Den kaldes Johannesbrød, fordi Døberen efter Sagnet nærede sig af den i Ørkenen. Den bruges mest til Føde for Dyr, men spises ogsaa af Fattigfolk. — Træet er ikke nævnt i Bibelen, og Frugten er bare nævnt Luk. 15, 16, hvor Bibelovers. har «Mask».

§ 21. Haver.

Det G. T. har tre Ord paa »Have«: gan, kerem og pardes.

Gan, Flert. Gannim, som betyder et indhegnet Sted, er altid i vor Bibelovers. gjengivet ved »Have«. Det bruges om Edens Have[1], der ogsaa kaldes Herrens (ɔ: Jehovas) Have[2] og Guds Have[3], og om Kongens Have ved Jerusalem[4]. — Det bruges baade om Frugthave[5], om Blomsterhave[6] og om Urtehave[7]. — To Byer hed En-Gannim ɔ: Haverne ved Kilden. Den ene, som nu kaldes Sjenin ɔ: Haverne, ligger paa Jisre'els Slette[8], tæt ved Kisons søndre Udspring. Den er endnu rig paa Haver og kan, som fortalt under »Palmen«, rose sig af et Snes ret frodige Palmer. Kilden, hvorefter Byen havde taget den første Del (En) af sit gamle Navn, springer ud en 1000 Skridt fra denne. — Den anden By med samme Navn, som laa i Juda, i Lavlandet[9], er ikke funden igjen.

Kerem, hvoraf Karmel kommer, betyder et Sted med ædle Trær. Det bruges altid om og er i den ny Bibelovers. altid oversat ved Vingaard, undtagen Dom. 15, 5, hvor det er brugt om en Oliemark og er oversat ved Oliehave.

Pardes, hvoraf Paradis kommer, er af persisk Rod og betyder et herligt Strøg. Det er i den ny Bibelovers. gjengivet ved Lysthave (af Granatæbletrær og andre kostelige Trær og de bedste, vellugtende Urter)[10], Lystskov[11] og Lystlund[12]. — Paa sidste Sted (Præd. 2, 5) med det foregaaende Vers staa alle tre Ord paa »Have« sammen: »jeg (siger Prædikeren) plantede mig Vingaarde (kerem). Jeg gjorde mig Haver (gan) og Lystlunde (pardes), og jeg plantede i dem alleslags Frugttrær«.

Es. 5, 1. 2 skildrer, hvad der krævedes til en god Vingaard: »min Elskede havde en Vingaard paa en fed Høi. Og han grov den om og rensede den for Stene og plantede ædle Ranker i den og byggede et Taarn i dens Midte, og en Perse udhug han ogsaa i den«. — Jesus har lagt Esaias's Lignelse til Grund for sin Parabel om Vingaardsmændene[13]. — Taarnet var et Vagttaarn for Havens Vogtere. — Fugle-

[1] 1 Mos. 2, 8; 3, 24 o. s. v. [2] 1 Mos. 13, 10. Es. 51, 3. [3] Ez. 28, 13; 31, 8. 9. [4] 2 Kong. 25, 4. Jr. 39, 4; 52, 7. [5] Høis. 4, 16. [6] Høis. 6, 2. [7] 5 Mos. 11, 10. [8] Josv. 19, 21. [9] Josv. 15, 34. [10] Høis. 4, 13. 14. [11] Neh. 2, 8. [12] Præd. 2, 5. [13] Matt. 21, 33—44.

skræmsler i Haverne omtales i Baruks Bog 6, 69). — I Palæstina, som i andre Frugtlande, staa saavel enkelte Frugttræer som større Grupper af dem, mest af Olietræer, oftere uden Hegn og ere følgelig lettere udsatte for Tyveri og Hærværk. Paa Hærværk har Forfatteren seet et vildt Exempel. En Times Gang nordenfor Betel ligger Byen Ain-Jabrud paa en Aas over et veldyrket Dalføre, rigt paa Figen-, Olie- og Morbærtræer og Vinranker. I den øvre Del af Dalføret stode Træerne inden ret høie Stengjærder, men i den nedre Del paa fri Mark. Der var, rimeligvis sidste Nat, Barken flængt af en 50—60 Frugttræer i Vidde af en Haandbred, og enkelte mindre Træer vare huggede overende. Det var arabisk Hævn. Vor Fører og Skydskarlene vare enige i, at dette Hærværk ikke var øvet af en enkelt Mand, men af en hel By, og at Mændene i Ain-Jabrud vilde søge at gjøre Gjengjæld, og saa vilde rimeligvis Blod komme til at flyde.

Haver brugtes stundom til Gravsteder. Manasse og Amon, Judas Konger, bleve begravne i Ussas Have[1]; Josef fra Arimatæas Grav, i hvilken Jesus blev lagt, laa i en Have[2]. — Den samme Skik bruges endnu, skjønt ikke ofte, i Østerland.

Mærkelige Haver.

1. Salomos Vingaarde, Haver og Lystlunde[3]. Josefus taler rimeligvis om de samme, naar han fortæller[4], at Salomo hver Morgen kjørte til Etam, der laa 60 Stadier fra Jerusalem, og som prangede med Lysthaver (Paradiser) og Frugtbarhed. — Etam laa ved den Nedre Vandledning, der gik fra Salomos Damme til Moria[5].

2. Vingaardene i Engedi[6], hvorfra Opobalsam kom i Eusebius's og Hieronymus's Dage[7].

3. Nabots Vingaard, som Akab tilvendte sig; den laa paa Jisre'els Slette ved Byen Jisre'el, hvor Akab havde et Slot[8].

4. Kongens Have paa Østsiden af Zion; langsmed dens Mur gik Zedekias, da han med sine Krigere om Natten flyede fra Jerusalem, som var beleiret af Nebukadnezar, for at naa den Øde Mark (Araba); han blev indhentet paa Jerikos Øde Marker[9].

5. Josef fra Arimatæas Have, i Nærheden af Golgata[10].

6. Getsemane, ved Foden af Oliebjerget, 140 Fod fra den nordre Bro over Kedron, nedenunder Stefansporten.

Efter Josefus maa Gennesarets Land og Jerikos Slette paa hans Tid have været dyrkede som en Have. Se under Folkemængde § 7. 8.

Palæstina er nu ikke rigt paa Haver. Som de vakreste kunne nævnes:

7. De vidtløftige Vingaarde ved Hebron.

8. Det armeniske Klosters Have i Jerusalem.

9. De bugnende Haver ved Gasa, Jaffa og Sikem, der dobbelt kvæge Synet i et Land, som ikke længre flyder med Melk og Honning. I disse Haver hæver

[1] 2 Kong. 21, 18. 26. [2] Joh. 19, 41. 42. [3] Præd. 2, 4. 5. [4] Jos. Hist. 8. 7. 3. [5] Se »Salomos Damme« § 13. 2 og »Vandledninger« § 14. 2. [6] Høis. 1, 14. [7] Onomast. under Engaddi. [8] 1 Kong. 21, 1. [9] 2 Kong. 25, 4. 5. Jr. 39, 4. 5; 52, 7. 8. [10] Matt. 27, 60. Joh. 19, 41. 42.

Palmen sin vaiende Krone ved Siden af Appelsin-, Citron-, Figen-, Mandel- og Morbærtræet med flere Slags Frugttræer. Trærne staa tæt som i den frodigste Lund uden Skade for Frugten, der er lige saa udmærket, som rig. I bugnende Fylde søge disse Haver, navnlig Jaffas og Sikems, sin Mage; men i Ynde og i Størrelse staa de langt tilbage for de berømte Haver, der i en vid Omkreds prange rundt om Damaskus, som Østerlændingen kalder »det jordiske Paradis«.

§ 22. Dyr.

1. Husdyr.

1. Faaret. Gjeden. Koen. Patriarkerne vare rige paa Smaafæ (ɔ: Faar og Gjeder), paa Storfæ, paa Kameler og paa Asener[1]. Jakob tog af det, han førte med sig, en Gave til Esau: 200 Gjeder og 20 Bukke, 200 Faar og 20 Vædre, 30 Kameler med deres Foler, 40 Kjør og 10 Oxer, 20 Aseninder med 10 Foler[2]. — Job havde 7000 Faar, 3000 Kameler, 500 Par Oxer og 500 Aseninder[3]. — Nabal havde 3000 Faar og 1000 Gjeder[4]. — Basan var berømt for sine Kjør, Faar, Lam og Vædre[5], og dets Oxer vare blevne til Ordsprog for sin Styrke[6]. — Gilead og Basan havde rige Græsgange, og Rubens, Gads og Halve Manasse Stamme, som havde talrige Hjorde, bad Moses om at faa disse Strøg til Eie[7]. — Endnu har Landet østenfor Jordan godt Lov for sin Fædrift. — Vestenfor Jordan ere de faa Kjør, man ser, smaa og magre. I Bjerglandet ser man næsten ikke Kjør, men bare Faar og Gjeder. — Nordenfor, i Syrien, ere Faarene af et udmærket Slags med fede og brede Haler. Forfatteren har intetsteds spist saa udmærket Faarekjød, som i Damaskus.

Oxer brugtes til Pløining[8]. Man brugte dertil ogsaa Kvier, som kan sees af Samsons Ord til Filisterne, der ved hans Hustrus Hjælp havde løst hans Gaade: »havde I ikke pløiet med min (Kvie-) Kalv, havde I ikke gjettet min Gaade«[9].

Kvæget gaar ude hele Aaret igjennem.

2. Kamelen brugtes baade som Reisedyr, paa længere Reiser, og som Lastdyr. Elieser tog 10 af sin Herres Kameler, da han drog til Mesopotamien for at hente en Brud til Isak, og hun kom ridende paa en Kamel til sit ny Hjem[10]. — De ismaelitiske Kjøbmænd, som førte Josef til Ægypten, havde Kameler til Lastdyr[11]. — De Kameler, der brugtes til Ridedyr, bleve kostbart smykkede; saaledes fortælles, at de Kameler, som Gideon tog fra Midianiterne, havde Guldkjæder om Halsen[12].

3. Asenet brugtes som Ridedyr paa kortere Reiser og som Stadsdyr: Abigail drog David imøde ridende paa et Asen[13], og Israels Dommer Jairs 30 Sønner rede paa 30 Asenfoler[14]. — Det var paa det sagtmodige Asen, ikke paa den vælige Hest, at Jesus holdt sit Indtog i Jerusalem[15]. — Asener brugtes som Lastdyr, selv paa længere

[1] 1 Mos. 12, 16; 13, 5; 24, 35. o. s. v. [2] 1 Mos. 32, 13—15. [3] Job 1, 3. [4] 1 Sam. 25, 2. [5] 5 Mos. 32, 14. Ez. 39, 18. [6] Sal. 22, 13. [7] 4 Mos. 32. [8] 5 Mos. 22, 10. Job 1, 14. Amos 6, 12. [9] Dom. 14, 18. [10] 1 Mos. 24, 10. 64. [11] 1 Mos. 37, 25. [12] Dom. 8, 26. [13] 1 Sam. 25, 20. 23. [14] Dom. 10, 4. [15] Matt. 21, 5. Mark. 11, 7. Luk. 19, 35. Joh. 12, 14.

Reiser; saaledes havde Josefs Brødre Asener, ikke Kameler, med for at bære Korn fra Ægypten til Kana'an[1].

4. Hesten nævnes ikke i Abrahams og Isaks Historie; den holdtes ikke af Kana'aniterne i den ældste Tid og synes først i Ægypten at være bleven kjendt af Hebræerne. — Den omtales første Gang i Josefs Historie: »han gav (i Hungerens Aar) Ægypterne Brød for deres Heste«[2]. — I sin Spaadom paa Dødsleiet i Gosen siger Jakob: »Dan skal være som en Slange paa Veien, en Hornslange paa Stien, der bider Hesten i Hovene, saa at dens Rytter falder bagover«[3]. — Da Josef drog op fra Ægypten, for at føre Jakobs Lig til Hulen Makpela, »droge baade Vogne og Ryttere med ham«[4]. — Dernæst omtales Heste i Mose Seirssang efter Overgangen over det Røde Hav: »lovsynger Jehova; thi han er høit ophøiet; Hesten og dens Rytter styrted' han i Havet!«[5]. — Heste brugtes ikke til Jordens Dyrkning, men bare i Krig; da Israel skulde »bo for sig selv«[6] og følgelig havde at forsvare, ikke at udvide sine Grænser, paalægges det den Konge, som Folket maatte vælge, »ikke at holde mange Heste, og ikke at bringe Folket til at drage til Ægypten for at hente Heste derfra«[7].

Israeliterne bleve i lange Tider tro mod dette Bud og holdt ikke Heste. Da de kom tilbage fra Ægypten, havde Kana'aniterne, der boede i Slettelandet, Heste, som de brugte i Krigen. Da Israeliterne under Josva toge Landet fra disse, plyndrede de Byerne og gjorde Kvæget til Bytte; men paa Hestene skare de Haserne over og opbrændte Vognene[8]. — David var den første, som holdt Heste: »han levnede 100 af de Vognheste, som han havde taget fra Syrerne; paa de øvrige skar han Haserne over«[9]. — Da Absalon pønsede paa Oprør, skaffede han sig Vogne og Heste[10], og efter hans Fald skaffede Broderen Adonja sig Vogne og Ryttere[11]. — Salomo havde 40,000 Staldrum for Heste til 1400 Stridsvogne og 12000 Ryttere[12]. — Naar Staldrummene 2 Krøn. 9, 25 opgives til bare 4000, maa derved kun være ment Rum til Heste for Stridsvognene, hvis Tal i begge Skrifter opgives til 1400[13]. Der var saaledes opimod tre Heste til hver Stridsvogn.

Salomo drev en stor Hestehandel. »En Skare af Kongens Kjøbmænd hentede en Mængde Heste fra Ægypten til en fast Pris. En Vogn indførtes fra Ægypten for 600 og en Hest for 150 Sekel. Og de udførte dem til alle Hetiternes Konger og Syriens Konger«[14].

Efter Salomos Tid brugtes vistnok Heste og Vogne i Krigen; men Landets væsentligste Styrke laa fremdeles i Fodfolket. I Opgifterne paa Hærens Styrke nævnes ikke Krigsvogne og Rytteri[15].

Jobs Bog har følgende maleriske Skildring af den kamplystne Stridshest: »den

[1] 1 Mos. 42, 27; 43, 17; 44, 13. [2] 1 Mos. 47, 17. [3] 1 Mos. 49, 17. [4] 1 Mos. 50, 9. [5] 2 Mos. 15, 1. 21. [6] 4 Mos. 23, 9 [7] 5 Mos. 17, 14. 16. [8] Josv. 11, 9. 14. [9] 2 Sam. 8, 4. [10] 2 Sam. 15, 1. [11] 1 Kong. 1, 5. [12] 1 Kong. 4, 26. [13] 1 Kong. 10, 26. 2 Krøn. 1, 14. [14] 1 Kong. 10, 28. 29. [15] Se under Folkemængde § 7. 4.

skraber i Dalen, og den glæder sig ved sin Kraft; den farer mod Fiendens Rustning. Den ler ad Frygt og forfærdes ikke, og den vender ikke om for Sværdet. Paa den klirrer Koggeret, blinkende Spyd og Spær. Med Støi og Larm opkaster den Jord, og den er ei at stagge, naar Trompeten lyder. Saa ofte Trompeten skralder, siger den: hei! og langtfra lugter den Krigen, Høvedsmænds Torden og Krigsskriget«[1].

5. Mulæslet omtales først i Davids Historie. Stammerne kom til David i Hebron med alslags Madvarer paa Asener, Kameler og Mulæsler[2]. — Absalon red paa et Mulæsel, da han flygtede for Joab og blev hængende i en Terebinte[3]. — Salomo red paa Davids Mulæsel, da han blev ført ned til Gihon for at salves til Konge[4].

6. Katten omtales bare Baruk 6, 21, hvor flere Dyr opregnes, som tilsudle Afgudsbillederne.

7. Hunden holdtes for at vogte Huset[5] og Hjorden[6]. De fik vel ligesaalidt fordum som nu Lov til at komme ind i Huset, og først i senere Tid er der Tale om Hunden som Ledsager paa Reiser. Tobias fulgtes paa hele Reisen af sin Hund[7]. — — Herreløse, halvvilde Hunde holdt til i Flokke i Byerne og nærede sig af alskens Affald, Lig eller Aadsel[8]; Jesabel blev opædt af Hunde, som bare levnede Hjerneskallen, Hænderne og Fødderne[9]. Derved blev Hunden et Billede paa Fienden[10]. — Da Hunden blev regnet for et urent Dyr[11], som »vender sig igjen til sit eget Spy«[12], blev »Hund«, »Hundehoved« og »en død Hund« Udtryk for den dybeste Foragt. »Er jeg en Hund, siden du kommer imod mig med Kjeppe?«, raaber Goliat til David[13]. — David siger til Saul: »hvem er det, du jager efter? efter en død Hund, efter en Loppe«?[14] — Abisai siger om Simei: »hvorfor skal denne døde Hund bande min Herre, Kongen? Kjære, lad mig gaa og skille ham ved hans Hoved«[15]. »Er jeg et Hundehoved?« spørger Abner, da Isboset havde vovet at irettesætte ham[16]. — Enkelte nedværdigede sig til som Tegn paa Ydmyghed at kalde sig selv en død Hund. Saaledes siger Mefiboset, hvem David var god imod for hans Fader Jonatans Skyld: »hvad er din Tjener, at du vender dig til en død Hund, som mig«[17]?

I Byerne i Østerland er den almene Sundhedspleie overladt til Hundene; uden dem vilde Pesten herje endnu værre. Gaderne feies aldrig, og did kastes alskens Affald, selv døde Dyr, som fortæres af de talrige Hunde. — Vi havde lidt Vanskelighed med at komme ind i Damaskus; thi lige udenfor Porten, der førte til en af Hovedgaderne, reve og slede et halvt Snes Hunde i et Asen, som havde ligget længe nok til at gaa over i en halvraadden Tilstand[18].

[1] Job 39, 24—28 (21—25). [2] 1 Krøn. 12, 40. [3] 2 Sam. 18, 9. [4] 1 Kong. 1, 33. 38. [5] Es. 56, 10. [6] Job 30, 1. [7] Tob. 5, 25; 11, 8. [8] 1 Kong. 14, 11; 16, 4; 21, 19. [9] 1 Kong. 21, 23. 2 Kong. 9, 10. 35. [10] Sal. 22, 17. [11] Es. 66, 3. [12] Ordspr. 26, 11. 2 Petr. 2, 22. [13] 1 Sam. 17, 43. [14] 1 Sam. 24, 15. [15] 2 Sam. 16, 9. [16] 2 Sam. 3, 8. [17] 2 Sam. 9, 8. [18] Se Forfatterens »Reise i Hellige Land og Syrien« S. 225.

8. Svinet har fra gammel Tid været et afskyet Dyr hos Jøderne. Esaias stiller Spisning af Svinekjød ved Siden af Ofring til Afguderne[1], og 2 Makk. 6, 18. 19 fortælles, at Eleasar, en af de fornemste Skriftkloge, blev af Antiokus Epifanes tvungen til at svælge Svinekjød, men, da han hellere vilde dø med Ære end leve med saadan Skam, spyttede han Kjødet ud og gik frivillig til Pinebænken. Denne Afsky kan ikke komme alene deraf, at Svinet var et urent Dyr; thi andre urene Dyr, som Kamelen, agtedes høit; men Grunden maa vel ligge i Dyrets Urenlighed; det var ogsaa et afskyet Dyr hos flere andre østerlandske Folkefærd, som Ægypterne, Araberne, Fønicierne. — Svinets Urenlighed og Foragten for det ere udtrykte i to Ordsprog, i hvilke ogsaa Hunden faar sit Skudsmaal: »Hunden vender sig til sit Spy, og Soen, som var toet, til skiden Søle«[2]. — »Giver ikke Hundene det Hellige og kaster ikke Eders Perler for Svin«[3].

Flere have udtalt, at Moses skulde have forbudt at æde Svinekjød, som en usund Føde i det varme Himmelstrøg, og denne Mening er stærkere fremhævet, siden man opdagede Trikiner (Trichina spiralis, først beskreven af Oken 1835) i Svineflesk. Moseloven[4] indeholder imidlertid ikke et Ord om, at Svinekjød er usundt, og forbyder dets Spisning bare af den Grund, at Svinet ikke havde de to Mærker, som krævedes hos de rene Dyr[5]. — Esaias omtaler Offer af Svineblod som et vederstyggeligt Offer[6], og stiller Spisning af Svinekjød sammen med Spisning af »vederstyggelige Dyr og Mus«[7], men har ikke et Ord om, at Nydelsen af Svineblod og Svinekjød var usund[8].

At Svin paa Kristi Tid holdtes inden Palæstinas Grænser, sees af Fortællingen om de to Besatte, som Jesus helbredede i Gergesenernes Land paa Østsiden af Gennesarets Sø. De onde Aander fore ud af de Besatte og fore ind i en Hjord paa opimod 2000 Svin, som styrtede sig ned i Søen og druknede[9]; men det er ikke fortalt, at Gergesenerne vare Jøder; i Peræa boede mange Hedninger. — I Parabelen om den forlorne Søn sættes denne til at vogte Svin i et Land »langt borte« fra Palæstina[10].

2. Vilde Dyr.

1. Løven. Det hebraiske Sprog har syv Ord paa Løve[11], og tre Byer havde Navn efter den[12]. — Dette vidner om, at Løven fra gammel Tid havde hjemme i Palæstina. — Der tales ogsaa oftere om Løver inden Palæstinas Grænser. Samson dræbte en Løve ved Timnas Vingaarde, i Filistæa ved Juda Bjerg[13]. David dræbte en Løve, medens han vogtede sin Faders Smaafæ ved Betlehem[14]. Benaja, en af Davids Kjæmper, »steg ned og slog Løven i Brønden, paa en Dag, da der faldt

[1] Es. 65, 4; samlgn. 66, 3. 17. [2] 2 Petr. 2, 22 (Ordspr. 26, 11). [3] Matt. 7, 6. [4] 3 Mos. 11, 7. 5 Mos. 14, 8. [5] Se Rene og Urene Dyr § 22. 7. [6] Es. 66, 3. [7] Es. 66, 17. [8] Smiths Dictionary of the Bible under »Swine« 3, 1393. [9] Matt. 8, 28—32. Mark. 5, 1—13. Luk. 8, 26—33. [10] Luk. 15, 13. 15. [11] 1) ari eller arje, lais, lebi og sjakal, Løve. 2) labi eller labia, Løvinde. 3) kefir, ung Løve. 4) gur, Løveunge. [12] Lais, der ogsaa hed Dan (Dom. 18, 29), ved Jordans midtre Kilde, Laisa nordenfor Jerusalem (Es. 10, 30) og Lebaot (Løvinder) eller Bet-Lebaot (Løvindehjem), der af Juda blev afstaaet til Simeon (Josv. 15, 32; 19, 6). [13] Dom, 14, 5. 6. [14] 1 Sam. 17, 34. 36.

Sne«[1]. — En Profet, som havde været gjenstridig mod Herrens Mund, blev dræbt af en Løve i Nærheden af Betel[2]. — Da Israels Rige var blevet affolket ved de 10 Stammers Bortførelse til Assyrien, blev Landet hjemsøgt af Løver, som dræbte flere af de Hedninger, der senere sendtes did som Nybyggere[3]. —

Løverne holdt mest til ved Jordans grønne, skovklædte Strande, som Jeremias og Sakarias kalde Jordans Stolthed[4]. — Ved Skovenes Udhugst blev Løven sjeldnere og er nu aldeles svunden fra Landet. — Wilibald (725) fortæller, at han og Følge i en Lund af Olietrær i Nærheden af Sikem saa en Løve, der med opspilet Gab brølede mod dem, men dog lod dem gaa uænsede forbi[5]. — Johannes Fokas, i 12te Aarh., fortæller, at Løver holdt til langs Jordan[6]. — Brocardus (1283) er, saavidt Forfatteren har fundet, den sidste, der omtaler Løver som levende inden Landets Grænser. Han skriver, at der paa Tabor findes store Levninger af Borge, Taarne og andre Bygninger, i hvilke Løver og andre Dyr nu holde til[7]. — Det maa dog mærkes, at hverken Fokas eller Brocardus fortælle, at de selv have seet nogen Løve. — Saulcy vil paa sin Reise omkring det Døde Hav have seet Spor i Sanden efter en Løve, søndenfor Masada[8].

Løven er ogsaa svunden fra Antilibanon, hvis Toppe i Høisangen 4, 8 kaldes Løvers Bolig og Parderes Bjerge. — Den er i vore Dage seet i Ørkenen mellem Palæstina og Ægypten.

Løven var Billede paa Juda Stammes, som ogsaa paa hele Israels vældige Kraft: »en ung Løve er Juda; han lægger sig ned og hviler som en Løve; hvo tør vel egge ham«[9]? — Løvens Styrke[10] og Mod[11] vare blevne til Ordsprog. — Blandt Davids Kjæmper havde nogle Gaditer »Løveansigter«[12]. — Benaja, en af Davids Kjæmper, dræbte Moabs to »Løvehelte«[13]. — Judas Makkabæus var som en Løve i sine Gjerninger, som en ung Løve, der brøler efter Rov[14]. — Løven var ogsaa Billede paa Vildhed[15], og den blev tilsidst Billede paa Djævelen, der gaar omkring som en brølende Løve, søgende, hvem den kan sluge[16].

Løven var et af de faa Dyr, som Jøderne have gjengivet i Kunst. Paa hvert af de sex Trin, som førte op til Salomos Trone af Elfenben, stode to Løver, og en Løve stod ved hvert af Tronens Arme[17]. — Det »Støbte Hav«, som hvilede paa tolv Oxer, var prydet med Løver, Oxer og Keruber[18]. — Keruben, som Ezekiel saa i et Syn, havde fire Ansigter, et Menneskes, en Løves, en Oxes og en Ørns, som Sindbilleder paa Forstand, Mod, Kraft og Høihed[19].

[1] 2 Sam. 23, 20. 1 Krøn. 11, 22. — Rimeligvis var en Løve falden ned i en Brønd, hvis Aabning var bleven skjult ved et Snelag, en Mærkelighed i Palæstina. [2] 1 Kong. 13, 24. [3] 2 Kong. 17, 25. 26. [4] Jr. 12, 5; 49, 19; 50, 44. Sak. 11, 3. [5] Early Travels S. 21. [6] Reland 274. [7] Broc. 6, 9. [8] Saulcy Voyage 1, 232. 233. [9] 1 Mos. 49, 9. 4 Mos. 24, 9. [10] Dom. 14, 18. 2 Sam. 1, 23. [11] 2 Sam. 17, 10. Ordspr. 28, 1; 30, 30. Es. 31, 4. Nah. 2, 12. [12] 1 Krøn. 12, 8. [13] 2 Sam. 23, 20. 1 Krøn. 11, 22. [14] 1 Makk. 3, 4. [15] Sal. 7, 3; 22, 22; 57, 5. 2 Tim. 4, 17. [16] 1 Petr. 5, 8. [17] 1 Kong. 10, 18—20. [18] 1 Kong. 7, 25. 29. [19] Ez. 1, 10; 10, 14.

2. Bjørnen har fra gammel Tid havt hjemme i Palæstina. David fældede en Bjørn, da han vogtede sin Faders Smaafæ ved Betlehem[1]. — To Bjørne kom ud af Skoven ved Betel og sønderreve de Drenge, som havde raabt: »Skaldepande, Skaldepande!« til Elisa, der kom til Betel paa sin Vandring fra Jeriko til Karmel[2]. — David og hans Mænd sammenlignes i vildt Mod med Bjørnen, hvem Ungerne ere fratagne[3]. Den syriske (og palæstinensiske) Bjørn er blandt de vildeste af Bjørneslægten, og Bjørnen synes efter Amos 5, 19 at have været ligesaa frygtet som Løven. — Bjørnen findes endnu paa Libanon og blev 1821 af Buckingham seet søndenfor Karmel. Den samme Reisende fortæller, at han i en By nordenfor Jabbok spiste Bjørnesteg.

Syrisk Bjørn. Kitto.

3. Ræven og Sjakalen. Det hebraiske Ord Sjuâl ɔ: Huleboer omfatter uden Tvivl baade Ræv og Sjakal. — De 300 Ræve, som Samson fangede og jog ind i Filisternes Agre med en Fakkel bunden til Halen[4], vare rimeligvis Sjakaler; de vrimle i vore Dage paa Filistæas Sletter. — »De smaa Ræve«, som fordærve Vingaardene[5], ere snarere Sjakaler, som ere meget mindre end Rævene. — Baade Ræve og Sjakaler findes over hele Palæstina; de sidste løbe om i Flokke og hyle hele Natten igjennem. — »Sjual«, hvis Udtale har nærmet sig til »Sjugal«, er gaaet over i flere europæiske Sprog: chacal (Fransk og Spansk), jackal (Engelsk), Schakal (Tysk) o. s. v.

4. Ulven omtales oftere, mest som Billede paa Rovlyst.

I sin Spaadom siger Jakob: »Benjamin er en Ulv, som sønderriver; om Morgenen fortærer han Rov, og om Aftenen uddeler han Bytte«[6]. — Leiesvenden ser Ulven komme og flyr, og den river og adspreder Faarene[7]. — »Vogter Eder for de falske Profeter, som komme til Eder i Faareklæder, men indvortes ere glubende Ulve«[8].

En af de medianitiske Fyrster, som Gideon fangede og dræbte, hed Se'eb ɔ: Ulv[9]. Ulven findes ikke mere i Palæstina, men maaske paa Libanon.

5. Hyænen omtales bare Jr. 12, 9: »er min Arv et Rovdyr, en Hyæne?« — I Bibelovers. er Stedet gjengivet saa: »er min Arv en spraglet Rovfugl«? — Det hebraiske Navn paa Hyæne er sabua, som egentlig betyder et rovgjerrigt Dyr. — Et andet Ord, sabua, betyder »farvet«, »stribet«[10].

6. Parderen omtales paa sex Steder[11], af hvilke mærkes Jr. 13, 23: »kan en Morian omskifte sin Hud eller en Parder sine Pletter?« — Parderen holder nu til i Myrene ved Merom Sø.

[1] 1 Sam. 17, 34—36. [2] 2 Kong. 2, 23—25. [3] 2 Sam. 17, 8. [4] Dom. 15, 4. 5. [5] Høis. 2, 15. [6] 1 Mos. 49, 27. [7] Joh. 10, 12. [8] Matt. 7, 15. [9] Dom. 7, 25; 8, 3. Sal. 83, 12. [10] Gesen. Thes. 3, 1148. 1149. [11] Høis. 4, 8. Es. 11, 6. Jr. 5, 6; 13, 23. Hos. 13, 7. Hab. 1, 8.

Parder hedder paa Hebraisk nemar, som egentlig betyder »plettet«. Nogle have ment, at nemar tillige skulde betyde Tiger, som ellers ikke vilde være omtalt i Bibelen[1]. Men Tigeren findes nu ikke i Palæstina og Syrien og har vel aldrig været der. Ved nimr, som er den arabiske Form af nemar, menes nu i Palæstina bare Parder.

7. Vildsvinet nævnes bare Sal. 80, 14, hvor det kaldes »Svinet fra Skoven«. Det findes nu paa flere Steder, saasom paa Tabor, langs Jordan, navnlig i Myrene ved Merom Sø, og ved det Døde Hav.

Kitto.

Vildæsel.

8. Vildæselet eller Skovæselet nævnes 10 Gange i G. T.[2]. Det har to Navne, pere og arod[3], som begge betyde den Rappe; det skal ogsaa i hurtigt Løb overgaa den rappeste Hest. Det findes i Arabien, Persien og Høiasien, og fandtes fordum tillige i Syrien. — 1 Mos. 16, 12 siger Engelen til Hagar om den Søn, hun skulde føde: »han skal blive et Vildæsel-Menneske« ɔ: et Menneske, ligt Vildæselet. Ligheden finder sin Forklaring i Job 39, 8—10 (5—7): »hvo har udsendt Skovæselet frit? og Vildæselets Baand — hvo løste dem? — for hvem jeg gjorde Ørkenen til Hus og Saltheden til Bolig? Det ler ad Stadens Tummel, og Driverens Larm hører det ikke«. — Engelen forkynder Ismaels Levesæt, frit og ubændigt, som Beduinens.

9. Vildkatten. Zijim ɔ: Ørkenboere er i den ny Bibelovers. gjengivet ved Vildkatte paa tre Steder: Es. 13, 21; 34, 14; Jr. 50, 39.

10. Vilde Hunde. Ijim ɔ: Hyl, Hylere er i den ny Bibelovers. gjengivet ved vilde Hunde paa tre Steder: Es. 13, 22; 34, 14; Jr. 50, 39.

11. Haren opregnes 3 Mos. 11, 6. 5 Mos. 14, 7 blandt de urene Dyr, »fordi den vel tygger Drøv, men ikke har Klover«. Haren hører dog ikke til Drøvtyggerne, men til Gnaverne; Misforstaaelsen er kommen af, at Haren har en Trækning om Munden, som er forvexlet med Drøvtygning. — Haren er, tilligemed Kaninen, almindelig over hele Palæstina og Syrien.

12. Stengjeden, »for hvem de høie Bjerge ere«[4], sees endnu, som fordum, paa Høiderne ved Engedi[5] (Ain-Sjidi), som betyder »Gjedekilden«. — Den omtales bare en Gang til: Herren spørger Job: »kjender du Tiden, naar Stengjederne føde«[6]? — Den findes oftere i Flokke paa Sinai, i hvis vilde og bratte Høifjelde Bedan- (Stengjed-) Jægerne ere kjendte og sikre Førere.

[1] Gesen. Thes. 2, 889. [2] 1 Mos. 16, 12. Job 11, 12; 24, 5; 39, 8 (5). Sal. 104, 11. Es. 32, 14. Jr. 2, 24; 14, 6. Dan. 5, 21. Hos. 8, 9. [3] Arod, der forekommer Job 39, 8 (5), Dan. 5, 21, holdes af andre for et andet, med Pere beslægtet, Dyr. [4] Sal. 104, 18. [5] 2 Sam. 24, 1. [6] Job 39, 4 (1).

13. Hjorten. Gazellen. Daadyret. 1 Kong. 4, 23 (5, 3) fortælles, at det daglige Forbrug i Salomos Husholdning var 30 Oxer og 100 Smaafæ, foruden Hjorte, Gazeller og Daadyr og gjødet Fjærkræ. — Daadyret er kun nævnt paa et Sted til (5 Mos. 14, 5), medens Hjorten og Gazellen oftere omtales. — Daadyret er nu udryddet; Hjorten blev af Hasselkvist seet paa Tabor; Gazellen træffes oftere; saaledes saa Forfatteren en i Skaret mellem Jerusalem og Jeriko og tre paa en Aas mellem Safed og Merom Sø.

14. Re'em eller Rem er omtalt ni Gange i G. T.[1]. — Septuaginta har oversat Ordet ved Enhjørning og er fulgt af Vulgata og en Række andre Oversættelser, blandt dem den norske. Hvilket Dyr Sept. har ment, er uvist; man har gjættet paa Næshornet. — Plinius, med flere ældre Forfattere, fortæller, at der i Indien var Oxer med eet Horn[2]. — Reisende i 15 og 16 Aarhundrede ville have seet Enhjørninger i Mekka og Abyssinien, og i vore Dage skal det være seet i Tibet. Dyret beskrives som en Hjort eller Hest med et indtil tre Alen langt Horn i Panden. — Disse Fortællinger holdes ikke for paalidelige. Men om end Enhjørningen virkelig skulde have været og være til, kan den ikke være ment ved Re'em, som havde to Horn efter 5 Mos. 33, 17: »Josefs Oxes Førstefødte (ɔ: Stammens kraftigste Krigere) — herlig er han, og hans Horn (Flertal) ere som en Re'ems Horn (Flertal)«.

Re'em beskrives saa: den har stor Styrke[3] og stærke Horn[4]. »Mon den har Lyst til at tjene dig, eller vil den blive Natten over ved din Krybbe? Kan du tvinge den med Reb til at følge Furen, eller vil den harve Dalene efter dig? Kan du forlade dig paa den, fordi dens Kraft er stor, og kan du overlade til den dit Arbeide? Kan du lide paa den, at den fører din Sæd hjem, og at den samler den til din Tærskeplads«[5]? — Den stilles sammen med Tyren og Oxen[6], og dens Unge gjør kaade Spring som Kalven[7]. — Af disse Mærker har Bockart sluttet, at Re'em har været Oryx leucoryx, en stor og stærk Antilopeart. Andre have fundet, at disse Mærker passe bedre paa Urus eller den vilde Oxe. Der findes imidlertid ikke Spor af, at disse vilde Dyr have levet i Palæstina, medens Re'em omtales som et i Landet vel kjendt Dyr. — Derimod holdes der i Myrene ved Merom Sø store Hjorder af tamme Bøfler; i tam Tilstand er Bøffelen spag; men i vild Tilstand er den et ubændigt Dyr. Derfor holde Robinson[8], Gesenius[9] og flere Re'em for Bøffelen, der fordum formentlig bare i vild Tilstand fandtes i Palæstina.

15. Behemot (Hippopotamus). Under dette Navn beskrives Job 40, 10—19 (15—24) et vældigt Dyr saaledes: »Græs æder den som en Oxe. Se dens Kraft i dens Lænder og dens Styrke i dens Bugs Muskler. Den bøier sin Hale som en Ceder; dens Lænders Sener ere sammenslyngede. Dens Ben ere Kobberrør, dens Knokler som Jernstænger. Den

[1] 4 Mos. 23, 22; 24, 8. 5 Mos. 33, 17. Job. 39, 12. 13 (9. 10). Sal. 22, 22; 29, 6; 92, 11. Es. 34, 7.
[2] Plin. Hist. Nat. 8, 73. [3] 4 Mos. 23, 22; 24, 8. [4] 5 Mos. 33, 17. [5] Job 39, 12—16 (9—12).
[6] Es. 34, 7. [7] Sal. 29, 6. [8] Rob. Pal. 3, 564. [9] Gesen. Thes. under Re'em 3, 1248.

er det Første af Guds Veie; dens Skaber rækker den dens Sværd. Thi Bjerge bære Foder for den, og alle Markens Dyr, de lege der. Under Lotusbuske hviler den, i Ly af Rør og Sump. Lotusbuske flette den dens Skygge, Bækkens Vidier omgive den. Se, bliver Strømmen voldsom, den flyr ikke ræd bort; den forbliver tryg, om end en Jordan (ɔ: en Elv, saa strid som Jordan) bryder frem mod dens Gab. Kan du tage den lige for dens Øine? Kan du drage Reb gjennem dens Næse«?

Denne Skildring passer paa Flod- eller Nilhesten, (Hippopotamus), som lever baade i Vandet og paa Landet.

16. Leviatan (Krokodilen, Hvalen) er omtalt fem Gange[1]. Af den udførlige Skildring Job 40, 20—41, 25 (40, 25—41, 26) er Følgende det Vigtigste: Kap. 40 (V. 20): kan du trække Leviatan med en Krog, og med en Snor trykke dens Tunge ned? (V. 25): grave Fiskerne en Grav for den? dele de den mellem Kjøbmændene? (V. 26): kan du fylde med Harpuner dens Hud, og med Fiskespyd dens Hoved?« — Kap. 41 (V. 4): hvo har trukket dens Yderklædning af? hvo gaar ind mellem dens Tænders dobbelte Rad? (V. 6): stolte ere dens stærke Skjolde; ethvert er tillukket, et tætsluttende Segl. (V. 7): det ene er nær ved det andet, saa at ingen Luft trænger mellem dem. (V. 8): de hænge, det ene ved det andet; de gribe ind i hverandre og skilles ikke ad. (V. 9): dens Nysen udstraaler Lys, og dens Øine ere som Morgenrødens Øienlaag. (V. 10): af dens Mund udfare Blus, udsprude Ildgnister. (V. 11): af dens Næsebor udgaar Røg som af en kogende Gryde og Kjedel. (V. 12): dens Aande tænder Kul, og Lue udgaar af dens Mund. (V. 17): overfalder man den med Sværd, saa bestaar det ikke, ei heller Spyd, Pil og Panser. (V. 19): ikke jager Buens Søn (ɔ: Pilen) den paa Flugt; til Halm forvandle sig for den Slyngens Stene. (V. 22): den bringer Dybet til at koge som Gryden. (V. 23): bag efter lyser dens Sti. (V. 25): alt høit ser den paa uden Frygt; den er Konge over alle stolte Dyr«.

Denne Skildring er vistnok paa sine Steder mere udsmykkende end naturtro, men levner dog ingen rimelig Tvivl om at Krokodilen er ment. Nilens Krokodile — ingen anden kan være ment — bliver i vore Dage kun indtil 30 Fod lang; men man har fundet Benrade af 70 Fod Længde. — Krokodilens Øiesten kan ligesom Kattens trækkes sammen og faar i visse Stillinger et grønligt Skjær; deraf forklarer man Lignelsen (Kap. 41, 9): dens Øine ere som Morgenrødens Øienlaag.

Job 3, 8; Sal. 74, 14 udlægges Leviatan ligeledes om Krokodilen.

Sal. 104, 25. 26 lyder saa: »hist er Havet, stort og vidtstrakt; der er Vrimmel uden Tal, smaa og store Dyr. Der gaa Skibe, Leviatan, som du dannede til at lege deri«. Da det store og vidtstrakte Hav er Middelhavet, kan Salmisten ikke have ment Krokodilen, som lever i Ferskvand, men Hvalen, af hvilken enkelte Arter oftere vise sig der.

[1] Job 3, 8; 40, 20—41, 25 (40, 25—41, 25). Sal. 74, 14; 104, 26. Es. 27, 1.

Det femte Sted (Es. 27, 1), hvor Leviatan er nævnt, lyder saa: »Herren skal med sit haarde Sværd hjemsøge Leviatan, den letfarende Slange, og Leviatan, den bugtede Slange, og han skal dræbe Uhyret, som er i Havet«. Leviatan, som betyder et bugtet Dyr, er her brugt i omfattende Betydning, som vort »Uhyre«. Den letfarende, bugtede Slange er Billede paa Israels Fiender.

At smaa Krokodiler have levet og leve i Zerka og maaske i andre Vande ved Palæstinas Kyst, er omtalt under Zerka (§ 9. 3. 3).

3. Fugle.

3 Mos. 11, 13—19. 5 Mos. 14, 12—18 opregnes tyve Fuglearter, som ikke maatte spises; af disse har sikkert en, Strudsen, aldrig havt hjemme inden Palæstinas Grænser. — De øvrige Fuglearter maatte altsaa spises. Af vilde, rene Fugle, som findes inden Landets Grænser, kunne nævnes: Vildduen, Nattergalen, Agerhønen, Hjerpen, Vagtelen, Vildanden. — Det tamme Fjærkræ bestod vel fordum som nu af Høns og Duer; Gjæs og Ænder omtales ikke i Bibelen og holdes heller ikke nu. — Fugle vare efter Moseloven for ringe til Offer; kun Turteldue og Dueunger kunde ofres, navnlig naar den Ofrende ikke havde Raad til større Gave[1].

Strudsen omtales saaledes i Job 39, 16—21 (13—18): »Strudsens Vinge svinger sig muntert; men ere dens Vinger og Fjædre kjærlige? Thi den overlader til Jorden sine Æg, og i Støvet lader den dem opvarme. Og den glemmer, at en Fod kan trykke dem itu, og Markens vilde Dyr søndertræde dem. Haardt handler den mod sine Unger, som om de ikke vare dens egne. Bliver dens Møie (med at lægge Æggene) uden Nytte, er den uden Sorg. Thi Gud lod den glemme Visdom og gav den ingen Forstand. Paa den Tid, den banker sig med sine Vinger i Høiden, ler den ad Hesten og dens Rytter«. — Naturforskeren vil ikke godkjende, hvad der i denne Skildring er sagt om Strudsens Behandling af sine Æg og Unger. Strudsene leve i Flerkoneri; Hunnerne lægge sine Æg i et Rede, der bare er et Hul, som de kradse ud i Sanden; Æggene dækkes med en Fod Sand. I det hede Jordbelte overlades de om Dagen mest til Solens Varme, medens Forældrene skiftevis ruge over dem om Natten. I de mindre hede Strøg ruge Hunnerne ofte over Æggene om Dagen, medens Hannen altid ruger over dem om Natten. De gaa i Kamp for sit Afkom; man har nemlig truffet Sjakaler og andre smaa, kjødædende Dyr liggende døde nær ved Reden; de ere dræbte af Strudsene, som forsvarede Æg eller Unger. — Forfatteren af Jobs Bog har om Strudsens Ligegyldighed og Haardhed mod eget Afkom og om dens Dumhed fulgt Meninger, som endnu ere gjængse blandt Araberne. »Grum som en Struds i Ørkenen«[2] synes at have været Ordsprog; »dum som en Struds«, er endnu Ordsprog blandt Araberne. — At Strudsen ikke er ligegyldig eller haard mod sit Afkom, maa efter

[1] 3 Mos. 1, 14; 12, 8. [2] Begræd. 4, 3.

Ovenstaaende holdes for sikkert; Misforstaaelsen grunder sig rimeligvis paa følgende: Strudsen lægger nogle af sine Æg paa Sanden rundt om Reden; de synes saaledes at være forladte, men ere lagte der til Føde for Ungerne[1].

4. Fisk.

Palæstinas Indland har aldrig været rigt paa Fisk. I det Døde Hav kan ingen Fisk leve, og om Fiskeri i Fiale og Merom Sø høres ikke tale. I Øvre- og Mellem-Jordan findes neppe Fisk; i Nedre-Jordan findes vistnok en Mængde Fisk; men de ere for smaa til at friste nogen Fisker. Smaafisk findes i Arnon og maaske flere Bække; men de kunne heller ikke være Fangsten værd.

Det er saaledes kun Gennesarets Sø, som kan rose sig af sin Fisk. To Byer ved dens nordre Strand bare Navnet Betsaida (ɔ: Fiskerby). — Brødrene Peter og Andreas og Brødrene Jakob og Johannes eiede Baad og Garn, og to Gange omtales rige Dræt, af hvilke det ene gav en Fangst af 153 store Fiske[2]. — Fangst med Krog fra Stranden omtales Matt. 17, 27. — Da Søen bare er tre geogr. M. lang og $1^1/_2$ geogr. M. bred, kan den, hvor fiskerig den end var, ikke have afgivet noget vigtigt Næringsmiddel til andre end til den tætte Befolkning rundt dens Strande. At Søen har fem Slags Fisk, at tre af disse bare findes i den og i Nilen, og at den fremdeles er fiskerig, men at Rigdommen nu lidet nyttes, er fortalt under Gennesarets Sø (§ 10. 3). — Skulde Fisk være udbredt Spise i Landet, maatte den hentes fra Middelhavet. Jøderne have rimeligvis kun taget liden Del i Fiskeriet der. Kysten er næsten uden Bugter og Havne; Jøderne have aldrig havt Lyst til Søen og have vist ikke drevet videre paa Fiskeri ude paa det aabne Hav. Men deres Naboer Fønicierne levede af Søen; deres ældste By, Sidon (ɔ: Fiskefangst), tog sit Navn efter Kystens Rigdom paa Fisk. — Jerusalem maatte være det fornemste Marked. En Port paa Nordsiden hed Fiskeporten[3], rimeligvis efter et Fisketorv i Nærheden, og paa Nehemias's Tid boede Kjøbmænd fra Tyrus i Jerusalem og »indførte Fisk og alleslags Varer«[4]. — Fisk regnedes i Salomos Dage ikke blandt »de kongelige Lækkerheder«. 2 Kong. 4, 22—24, hvor det daglige Forbrug til hans store Hofhold opregnes, nævnes ikke Fisk. — Jerusalem faar nu sin Fisk fra Jaffa; Forbruget er nok yderst ringe. — Middelhavet er rigt paa Fiskearter: ved Sicilien findes 315 Arter, og efter Kyndiges Dom kan Tallet ikke sættes ringere ved Syriens Kyster. — Middelhavets Fisk er fager at se til, men staar i Smag langt tilbage for Fisken hos os og i andre nordlige Lande.

Ingen Fiskeart eller Fisk er nævnt ved Navn. Det Sødyr, som slugte Jonas, kaldes en stor Fisk, uden nærmere Opgift[5]. Det kaldes Matt. 12, 40 Ketos, som betyder et Søuhyre, f. Ex. Hval og Hai. Haien, men ikke Hvalen, har et Svælg, som er stort

[1] Smiths Diction. under Ostrich 2, 649. [2] Matt. 4, 18. 21. Luk. 5, 1—11. Joh. 21, 1—11. [3] 2 Krøn. 33, 14. Neh. 3, 3; 12, 39. Zef. 1, 10. [4] Neh. 13, 16. [5] Jon. 2, 1. 11.

nok til at sluge et Menneske. Det blev 1868 fortalt fra Triest, at man i Bugten der havde fanget en Hai, hvis Svælg var vidt nok til magelig at sluge et Menneske.

5. Insekter.

1. Bien. Palæstina kaldes et Land, der »flyder med Melk og Honning«[1]. — Honning regnes blandt Landets »ypperste Frugt«[2], og som en kostelig Spise[3]. — Den omtales som en almindelig Spise[4], ja, som hørende til »alt, hvad der trænges til et Menneskes Liv«[5]. — Bibelen taler om to Slags Honning, som begge kaldes »debas«: 1) Honning af Bier, som, foruden Fællesnavnet debas, har særegne Navne: »Dryp«[6] og »Honning, som drypper af Kagerne«[7]. — Da Jøderne brugte saa megen Honning, er det rimeligt, at de dreve paa Biavl, skjønt der kun forekommer en svag Hentydning dertil Es. 7, 18, hvor Udtrykket »at pibe til Bien« synes at sigte til den Maade, hvorpaa man lokker Bierne ind eller ud af Kuben. — Honning af vilde Bier omtales paa følgende Steder: Samson fandt en Bisværm og Honning i Benraden af en Løve, han havde fældet nogen Tid forud[8]. — Da Jonatan satte efter Filisterne, kom han ind i en Skov, hvor der (i et hult Træ?) var en Strøm af Honning[9]. — Johannes den Døber levede i Ørkenen af Græshopper og vild Honning[10]. — 2) En af Druesaft lavet Sirup; den havde intet andet Navn end Fællesnavnet »debas«; Araberne kalde den endnu Dibs. Ny Bibelovers. har Høis. 5, 1 »Druehonning«, ellers nok bare »Honning«.

Josefus taler om et tredie Slags Honning. Han skriver nemlig, at der ved Jeriko voxte Palmer med saa fede Dadler, at, naar de bleve stampede, gave de fra sig en Honning, der var næsten ligesaa god som anden Honning, hvoraf der ogsaa fandtes Overflod i dette Landskab[11].

2. Myg og Fluesværme vare Ægyptens tredie og fjerde Landeplage[12]. — De ere hele Aaret igjennem, naturligvis mest i den varme Aarstid, til Plage i Ægypten og Palæstina; i det sidste Land ere de stærkest udbredte i Lavlandet langs Middelhavet og i Jordandalen. I Ekron i Filistæa dyrkedes Ba'al-Zebub[13] o: Flueguden, som skulde fri fra de plagsomme Dyr. — I Ægypten og Palæstina, som i de fleste Lande rundt Middelhavets Kyster, er der i alle bedre Gjæstgivergaarde og Huse et Mygnet over Sengen. Myggene ere meget smaa og trænge igjennem den mindste Rift paa Nettet. — Da vi 17 April 1863 kom op fra Badet i Jordan, bleve vi overfaldne af en Sværm Smaafluer; vi skyndte os at komme i Klæderne og bort under Trærne, hvor vi skulde holde Maaltid; der var det endnu værre; Myggen lod os ingen Ro og forbitrede os hver Bid; da var det bedre at ride i Solstegen (25° R.) over Jerikos Øde Marker,

[1] 2 Mos. 3, 8; 13, 5. 3 Mos. 20, 24. 4 Mos. 13, 27. 5 Mos. 6, 3 (8, 8). Josv. 5, 6. Jr. 11, 5. Ez. 20, 6. [2] 1 Mos. 43, 10. [3] Sal. 19, 11; 119, 103. Ordsps. 24, 13. Høis. 5, 1. Ez. 16, 13. Sir. 11, 3. [4] 2 Sam. 17, 29. Es. 7, 15. 22. Luk. 24, 42. [5] Sir. 39, 33. [6] 1 Sam. 14, 27. Ordspr. 5, 3; 24, 13. Høis. 5, 1. [7] Sal. 19, 11. [8] Dom. 14, 5. 8. [9] 1 Sam. 14, 26. [10] Matt. 3, 4. Mark. 1, 6. [11] Jos. Krig 4. 8. 3. [12] 2 Mos. 8, 16. 21. Sal. 78, 45; 105, 31. [13] 2 Kong. 1, 2.

og vi gave os strax paa Veien til Jeriko, skjønt Dagen var paa det Hedeste. Da vi traadte ind i vort Telt, som var reist ovenover Elisas Kilde, var det sort af en Sværm surrende Fluer, som dog svandt ved Solnedgang. — I vort Telt plagedes vi aldrig om Natten af Myg eller Fluer. — Til Jævnførsel vil Forfatteren tilføie, at han hverken i Ægypten, Palæstina eller andre Middelhavslande har seet saadanne Sværme af Myg som ved Altenfjord Sommeren 1860, der var overmaade varm nordenfjelds.

3. Græshopper. — Medens al anden flyvende Vrimmel, som gaar paa Fire (ɔ: Insekterne), skulde være Israeliterne en Vederstyggelighed, var det tilladt at spise fire Arter Græshopper[1]. — Der er i G. T. 9 eller 10 Ord, som menes at betyde ligesaa mange Arter Græshopper. — Spisning af Græshopper omtales i Bibelen bare paa det kjendte Sted: Johannes den Døbers Føde var Græshopper og vild Honning[2]. Deraf maa sluttes, at Græshopper ikke vare nogen skattet Mad. De spises i vore Dage i Arabien, Syrien og Afrika, men bare af Fattigfolk, og bringes i stor Mængde tiltorvs. — Græshopper laves til Mad paa flere Maader: de knuses, stødes, blandes med Mel og Vand til Kager; de saltes eller røges; de koges eller steges; de stues i Smør. Hoved og Vinger rives i alle Tilfælde af. — En engelsk Præst kogte nogle grønne Græshopper (Locusta viridissima) ½ Time i Vand, rev Hoved, Vinger og Ben af, strøede Peber og Salt over dem med lidt Smør og fandt dem udmærkede[3]. — Saaledes tillavede, skulle de smage som Ræker.

Græshoppens Nytte er ringe ligeoverfor den Ødelæggelse, den volder. Til sine Tider kommer den i uhyre Sværme og opæder alt, hvad der findes af Græs, Urter, Sæd og Blade paa dens Vei. — Græshopper vare Ægyptens ottende Landeplage: »Moses rakte sin Stav ud over Ægyptens Land, og Herren lod en Østenvind komme over Landet hele den Dag og hele Natten; da det blev Morgen, førte Østenvinden Græshopperne med sig. De kom over hele Ægyptens Land og sloge ned over alle Ægyptens Landemærker i uhørt Mængde. Og de skjulte hele Landets Overflade, og Landet blev formørket, og de opaade alle Urter i Landet og al Frugt paa Trærne. Herren vendte Veiret om til en meget stærk Vestenvind, og den førte Græshopperne bort og kastede dem i det Røde Hav«[4]. — Joel forkynder Fiendens ødelæggende Indfald i Juda under Billedet af en ødelæggende Græshoppesværm: »hvad Gnaveren har levnet, har Vrimleren ædt, hvad Vrimleren har levnet, har Slikkeren ædt, og hvad Slikkeren har levnet, har Skaveren ædt«[5]. (Gnaver, Vrimler, Slikker og Skaver ere Navne paa fire Arter Græshopper). — Til Palæstina komme Græshoppesværmene fra Arabien, i hvis Sandørkener de udklækkes i uhyre Mængde.

Den største Græshoppesværm, som er iagttaget, havde i sin Flugt en Vidde af 120 geogr. M. og formørkede Solen ligesom ved Solformørkelse. Da Sværmen skal være kommen fra Arabien[6]; har den rimeligvis strakt sig over Syrien og Lilleasia.

[1] 3 Mos. 11, 20—22. [2] Matt. 3, 4. Mark. 1, 6. [3] Smiths Dictionary under Locust 2, 128. [4] 2 Mos. 10, 13—15. 19. [5] Joel 1, 4. [6] Kitto under Arbe 1, 199.

Algier herjedes 1866 af Græshoppesværme. Professor P. A. Munchs Søn, Løitnant Edvard Munch, som da tjente i den franske Hær dersteds, sendte hjem i »Skizzer fra Syden« blandt andet en Skildring af Landeplagen, efter franske Naturforskeres Iagttagelser og eget Øiesyn. Af denne Skildring, der er ligesaa lærerig som livlig, er med Forfatterens Samtykke gjort følgende Uddrag:

»Græshopperne ere komne«, var det Raab, som med Skræk gik fra Mund til Mund, da i Slutningen af Mars 1866 Landeplagen, som en Tidlang var opholdt ved de stadige Vinde langs Sydranden af Atlas, endelig havde trængt gjennem Fjeldets Dalfører og Kløfter og nu truede med at ødelægge det hele nordlige Høiland langs Kysten. — Paa de umaadelige Ørkensletter i Syden tumle Græshoppesværme sig hele Aaret om. De franske Tropper, der gjennemstreife disse Egne for at tugte de oprørske eller endnu ikke undertvungne Araberstammer, møde dem ofte paa sin Vei som et Uveir, der formørker Solen og pisker Krigsmændenes Ansigter som en tæt Hagl- eller Snebyge. Hvorfra komme disse Masser? Ingen ved det; saalangt de franske Tropper have trængt ned mod Syd, opgive dog Indbyggerne altid Græshoppernes oprindelige Hjem ved at pege i sydlig Retning. En stærk Vind fører dem med sig i Masser, for hvilket Sproget ikke har noget Udtryk, og ligesaa hemmelighedsfuldt, som de komme, svinde de atter. — Intet Aar gaar forbi, uden at de tarvelige Oaser, som findes Syd for Atlasbjergene, herjes af Landeplagen, og at de svage Forsøg til Have- og Korndyrkning tilintetgjøres eller sættes langt tilbage af de alt-fortærende Sværme. I Almindelighed tage de sydlige Vinde, der næsten stadig blæse over hele Ørkenbeltet, en anden Retning, naar de støde mod Atlas's høie Rygge. Som Følge deraf spares den egentlige Nybygd, Nord for Atlas, som oftest for Græshoppesværmenes Indfald, eller en enkelt Sværm, allerede udtrættet og halv opløst, kastes af et Vindstød gjennem Fjeldets Kløfter for at tilbringe et stakket Liv i disse dyrkede Egne; Nybyggernes ivrige og forenede Arbeide gjør det i Almindelighed af med dem, inden de have voldt synderlig Skade, og Ondet bliver ialfald indskrænket til enkelte Steder. Anderledes forholder det sig, naar uheldige Veirforhold ɔ: en mild Vinter og en hed Sommer i Syden og stadige sydlige Vinde, ikke brudte eller afledede af Atlasbjergene, tillade Græshopperne at faa fast Fod paa Fjeldets nordlige Skraaninger og, fremfor alt, at lægge sine Æg paa denne Side. Ingen menneskelig Magt kan da redde Landet fra usigelig Nød og Jammer.

Der findes i Afrika flere Slags Græshopper af forskjellig Størrelse og Bygning; den egentlige Vandregræshoppe, der er den frygtede, er i fuldt udvoxen Tilstand af Størrelse omtrent som Græshopperne hjemme, stærkt pansret, med Kjæver, der som en Sag overskjære de haardeste Stilke, og med Vinger. Hannen er noget større end Hunnen; den førstes Farve er gul, den sidstes graa-brun. Hvor det egentlige Arnested for disse Millioner er at søge, er endnu ubekjendt, men deres sædvanlige Tumleplads er, som ovenfor omtalt, de sydlige Ørkenstepper. Her i det varme Sand og mellem

de smaa, forkrøllede Totter af Ørkengræs slaa de sig eller rettere kastes de ned af den sydlige Vind, der fører dem villieløst med sig, og her udklække de sine første Æg. Det unge Insekt er næsten sort og mangler Vinger; dets Bevægelse er derfor halv hoppende, halv krybende; det forefindes, stort som Hagl eller endnu mindre, i Sværme, hvis Størrelse man ikke vover at nævne af Frygt for at blive beskyldt for Overdrivelse. Mange Gange have de franske Tropper bogstavelig vandret i Miles Længde op over Anklerne i Græshoppeyngel, der kryber, hopper og vælter sig om og over hverandre, tættere end i en Myretue, og endnu oftere har man, mest ved en eller anden saltagtig Vandpyt, fundet Klumper eller Kugler, større end et Mandshoved, sammenballede af Millioner af disse Dyr, som en eller anden Drift har drevet til at klumpe sig saaledes sammen; de blive i denne Stilling ligetil enten Vinden ruller dem ned i Vandet, hvor de drukne, eller de opspises af Fugle, eller ynkelig omkomme af Hunger.

Græshoppernes Liv er en stadig Kamp med deres umættelige Sult, som altid driver dem fremad, navnlig i den fortørkede Ørken, hvor kun faa Plante- eller Dyrestoffe kunne tjene dem til Næring. Først krybe eller hoppe de, som smaa, langsomt fremad og tilbagelægge i et Døgn maaske neppe 100 Alen; saa faa de Vinger, løfte sig op og lade sig føre af Vinden til andre, endnu ikke herjede Egne; saa kommer, kort Tid efterat de ere fuldstændig udvoxne, Parringstiden. Hunnerne lægge sine Æg, og denne Slægts Opgave er da udspillet; den dør som ved et Trylleslag, og nogle Dage efter Værpningen ere deres Legemer som oftest forsvundne, hvad enten de ere bortblæste af Vinden eller opløste til Støv. Nogle Uger efter bryder den ny Slægtfølge frem af Jorden, hvor Hunnerne have nedgravet Æggene; naar den er kommen til Kræfter, begynder den i sin Rad den oven omtalte pinlige Vandring mod Norden, hvor et Slags Drift synes at sige den, at der findes rigere Strøg. Saaledes gjør hver Slægtfølge af en saadan Sværm et Skridt videre, og Gud alene ved, hvor mange der skal til, inden Sværmen endelig naar frem til Atlas's Sydskraaning, over Hundreder af Mile, tilbagelagte i Ørkenen. — Under denne Vandring have Græshopperne at kjæmpe med utallige Vanskeligheder: de dø i Masser af Sult i den planteløse Ørken, Æggene tilintetgjøres af Regnskyl, Kulden dræber i en Nat Millioner, Fuglene æde dem op uden Tal, og dog er Minkning neppe mærkelig. Ofte fører Vinden, der har blæst dem op imod Norden og givet dem Friskyds over Strækninger, der ellers vilde blive mange Slægtfølgers Grav, dem lumskelig tilbage igjen; men med uovervindelig Ihærdighed tage de igjen fat paa den lange Vandring.

Det Tidsrum, i hvilket Græshopperne volde størst Skade, er en Tid, efterat de ere komne ud af Æggene og endnu ikke have faaet Vinger. Deres Mangel paa Evne til at komme frem tvinger dem i denne Tid til at dvæle længre paa hvert Sted, hvor de da med sin umættelige Sult bogstavelig rage Strøget. — Selve Forholdsreglerne mod disse Dyr ere fordærvelige: man maa trampe Agrene ned eller grøfte dem, inden

man faar ødelagt Halvdelen af Sværmen, og de Grøfter, hvori Dyrene kastes, udsende i lang Tid en forpestet Stank. — Faa Dyrene først Vinger, er Faren langt mindre: deres Sult er ikke længere saa umættelig, og de spare følgelig mere de Strøg, hvor de slaa sig ned; Vinden fører dem bort og ender som oftest med at føre dem ud i Middelhavet, hvis Flade da deres Legemer dække i Miles Vidde.

I Mars 1866 indløb, som sagt, den Efterretning til Algier, at tætte Græshoppesværme kastede sig ind gjennem de Kløfter, som paa Atlas's Nordside aabne sig udad mod det byggede Land, og at alle Tegn tydede paa, at større Sværme vare ifærd med at styrte frem. For omtrent 20 Aar siden havde det sidste store Indfald af Græshopper fundet Sted, og de, som mindedes de Lidelser og Ulykker, dette førte med sig, gave afskrækkende Skildringer af Landeplagen. I opimod en Uge dreve Vindene dem frem og tilbage langs Atlas's nordlige Skraaning, uden at de nogensteds fik fast Fod. Allerede begyndte et Glimt af Lys at vise sig, idet man haabede, at en stærk Vind kunde, hvad der ofte er hændt, føre dem høit over Markerne ud i Middelhavet. Medens man svævede i denne Spænding, kom endelig Melding om, at flere smaa Landsbyer ved Fjeldets Fod vare overfaldne af Græshopperne, og at Kolonisterne ikke selv saa sig istand til at redde dette Aars usædvanlig rige Grøde; de begjærede Hjælp af det Offentlige.

Statholderen sendte Zuaver og andre Krigsmænd til Hjælp. Af disse bleve 300 Mand sendte til den lille Landsby l'Arbak, som ligger ved Fjeldets Fod og tæller nogle faa Hundreder, dels franske, dels arabiske Indbyggere. — Da vi nærmede os, kunde vi ikke se Landsbyens lave Huse, der laa i en Olivenskov, men Røgen af mægtige Baal, der vare tændte for at drive Græshopperne væk, viste os Stedet. Over Røgen var Luften uklar og fordunklet af noget, der saa ud som Hedetaage, og som man vanskelig kunde forklare sig. Det viste sig dog snart, hvad Taagen var. Den dannedes af Millioner Græshopper, der sværmede om og over hverandre i tætte Lag og truede fra alle Kanter den ulykkelige Landsby. Eftersom vi mere og mere nærmede os Landsbyen, kom vi ind i noget, som jeg ikke kan beskrive som andet end en »Græshoppebyge«. Dyrene fore mod os i saa tætte Masser som et ordentligt Snefog hjemme. Vore Heste vare urolige, skjønt mindre, end jeg havde ventet. Der var Øieblikke, da det var umuligt at skimte Solen gjennem Massen af Græshopperne, og, naar en Sværm sank ned paa Marken, var denne i bogstavelig Forstand gul i stor Vidde. Inde i Landsbyen vare Gaderne dækkede med døde Græshopper, til stor Glæde for en Flok Ænder, som her fik Gjæstebudsmad. Egent nok, har jeg aldrig seet andre Fugle spise disse Dyr.

De store Baal, som Kolonisterne havde tændt, viste sig at være uden Nytte; Græshopperne fore gjennem den tykkeste Røg, som om intet var paafærde, og de faa, som ved Uforsigtighed fandt Døden i Flammerne, gjorde intet Afbræk i den hele Masse. Hvad der viste sig som et langt kraftigere Middel til at holde dem i Afstand,

var Larmen af Trommer, Slag paa Metalkjedler o. s. v., og som en Følge af denne Opdagelse slog man paa Trommer og blæste i Trompeter, skreg og hujede, saa at man i en vid Afstand ikke kunde faa Ro Nat eller Dag. Møien kronedes forsaavidt med Held, at man i 14 Dage hindrede Sværmene fra at slaa ned i Nærheden af Landsbyen. Vinden begyndte at blæse op, og man havde Haab om, at den vilde gjøre rent Bord ved at feie dem ud i Middelhavet. Store Skarer havde allerede fundet sin Grav der, og Seilere, der kom østenfra, fortalte, at de flere Timer havde seilet mellem døde Græshopper, som dækkede Søen i Miles Vidde. Alle havde godt Haab, da den Tidende indløb, at en udtørret Flodseng var valgt til Parringsplads af Sværmene, og at de allerede vare der i Millioner. Fra dette Øieblik bleve alle Forholdsregler unyttige; den nuværende Landeplage tabte næsten al Betydning i Sammenligning med den grænseløse Elendighed, som var at forudse om nogle Uger; et Slags Ligegyldighed kom over Nybyggerne, og kun Tropperne fortsatte nu, som før, sin regelmæssige, utrættelige Virksomhed. —

Jeg saa denne Flodseng, fra hvis Bund saa megen Elendighed skulde fremspire. I Afstand saa man det samme gule Skjær, som man hos os om Vaaren kan iagttage paa en med Smørblomster og Løvetand dækket Eng, kun langt tættere; da vi kom nærmere, viste det sig, at det skrev sig fra ophobede Dyr, der havde klaset sig sammen overalt, hvor der var en Flade at hvile paa, eller en Rift at hænge sig fast ved. — Under Klippestykker og gamle, udtørrede Trærødder vare Græshopper opstablede i over en Fods Høide; det var hele den gamle Slægtfølge, som nu sang paa sit sidste Vers, og efterat have udført sin Gjerning holdt paa at give Plads for den ny Slægt. Nogle Dage efter var intet Spor at se af alle disse Masser; Vinden førte dem for største Delen bort, og en saadan næsten halvdød og udmattet Sværm faldt endog en Dag ved Middagstid ned i Algiers Gader, der i et Øieblik dækkedes af dem, til usigelig Glæde for de smaa, halvnøgne Arabergutter, og for Kattene, hvilke sidste havde nydelsesrige Timer med dette ny Slags Vildt. Fra denne Tid af var det første Indfald forbi, og man havde nogle Ugers Pusterum til at forberede sig til det ny, i enhver Henseende mere truende. Omkring Slutningen af Mai begyndte dette andet Trin i Landeplagen. Hele Nybygden var, bogstavelig talt, dækket af Græshoppeyngel, der fortærede alt, og som selv efter Døden, ved sine Uddunstninger, førte Ulykke over Nybygden. Landeplagen trak ud til Slutningen af August, da den endelig langsomt og ligesom modstræbende forlod de fortærede Agre og Enge, efterladende i sine Spor Ødelæggelse, Sygdom, Død, Fortvivlelse og et langt, bittert Minde.«

4. Skorpionen er et Insekt, som ligner Krebsen. Den har otte Fødder og ved Munden to Klør. Paa Halespidsen har den en Braad, hvis Stik efterlader en giftig Vædske, og som volder Smerte og kan volde Døden. Den findes, mest i varme Lande, paa tørre og mørke Steder, under Stene og i forladte Bygninger. Den omtales to

Gange i G. T. og fem Gange i N. T.[1] — Efter 5 Mos. 8, 15 var Halvøen Sinai fordum, ligesom nu, fuld af Skorpioner. — Akrabbims Opgang ɔ: Skorpionernes Aas søndenfor det Døde Hav havde Navn efter Skorpioner, som vrimle deromkring. (Se Akrabbims Opgang § 8. 2. 20). — »Skorpioner«, som omtales i Rehabeams kjendte Svar[2], var vel et Slags Svøber eller Piske med Pigger paa. Hvorfor dette Strafferedskab havde Navn efter Skorpionen, er uvist. Maaske Piggene havde en vis Lighed med Skorpionens Braad.

Skorpion.

6. Ormen eller Slangen.

G. T. har foruden Slægtsnavnet nakas ɔ: Orm eller Slange, sex Ord paa Ormearter, som i vor Bibel ere oversatte ved: Basilisk[3], Otterslange[4], Hornslange[5], Øgle[6] (to Ord ere oversatte saa) og Serafslanger[7]. G. T. giver liden eller ingen Skildring af disse Ormearter; men ved de givne Vink og ved Hjælp af de tilsvarende arabiske Navne, kunne flere med Sandsynlighed bestemmes. Det Ord, som er oversat ved Hornslange, forekommer kun 1 Mos. 49, 17: »Dan skal være som en Slange paa Veien, som en Hornslange paa Stien, der bider Hesten i Hovene, saa at dens Rytter falder bagover«. Da den lille, giftige og farlige Hornslange (Coluber cerastes eller cornutus) gjerne lurer i Sanden ved Veien og Stien, for at stikke sine Gifttænder i den Forbigaaende, har man med Føie fulgt Hieronymus, som har forklaret det hebraiske Ord ved »cerastes«. — Om Serafslanger har G. T. følgende: »da Israeliterne paa Vandringen fra Bjerget Hor til det Røde Hav knurrede over Mangel paa Mad og Drikke, sendte Herren Serafslanger, som bede Folket, og mange døde af deres Bid. Da Folket ydmygede sig, sagde Herren til Moses: gjør dig en Serafslange. Saa gjorde Moses en Kobberslange og satte den paa en Stang, og, naar en blev bidt af en Slange, og han da saa op til Kobberslangen, blev han ilive«[8]. — Denne Kobberslange førte Israeliterne med sig, og den var endnu til i Ezekias's Dage; han lod den slaa istykker, da Folket ofrede Røgelse til den[9]. — Da »saraf« betyder »brænde«, har man oversat Ordet ved Brandslanger ɔ: Slanger, hvis Bid volder Brand i Saaret. — Esaias taler om »flyvende Serafslanger«[10]. — Da ingen Orm kan flyve, har man udlagt »flyvende« om Slangens Sprang gjennem Luften, naar den styrter over sit Bytte. — Niebuhr saa ved Basra en Art Slanger, som Araberne der kaldte »flyvende Slanger«, og som holde til paa Daddelpalmen, skyde sig fra en Palme til en anden. — Andre udlægge den

[1] 5 Mos. 8, 15. Ez. 2, 6. Luk. 10, 19; 11, 12. Aab. 9, 3. 5. 10. [2] 1 Kong. 12, 11. 2 Krøn. 10, 11. 14. [3] Es. 59, 5. [4] Es. 11, 8. [5] 1 Mos. 49, 17. [6] Sal. 91, 13. Es. 59, 5. [7] 4 Mos. 21, 6. 8. 5 Mos. 8, 15. [8] 4 Mos. 21, 4—9. [9] 2 Kong. 18, 4. [10] Es. 14, 29; 30, 6.

»flyvende Serafslange« om Hætteslangen, der har den Evne at udspile »Hætten« eller Nakkehuden, saa at det ser ud, som om den havde Vinger paa Siden af Hovedet.

I Bibelen er Ormen Sindbillede paa forskjellige Egenskaber: 1) Paa Træskhed: »Slangen var træskere end alle Markens Dyr«[1]. »Slangen forførte Eva ved sin Træskhed«[2]. »Den gamle Slange, der kaldes Djævelen og Satanas, som forfører hele Jorderige, blev nedstyrtet paa Jorden«[3]. 2) Paa Klogskab: »værer kloge som Slanger og enfoldige som Duer«[4]. 3) Paa Hykleri: »Johannes den Døber sagde til Farisæerne og Sadducæerne, som kom for at døbes af ham: I Ormeyngel! hvo viste Eder at fly fra den kommende Vrede«[5]? Jesus siger til Farisæerne: »I Orme og Ormeyngel! hvorledes skulle I fly fra Helvedes Dom«[6]?

Hos de fleste af Østerlands Folkeslag var og er Ormen Sindbillede paa den onde Aand, paa Hovmod og paa Ulydighed. Nogle Undtagelser forekomme: Fønicierne dyrkede Ormen som en god Aand, og Kineserne se i den et Sindbillede paa høiere Visdom og Magt. — Ægypterne fremstillede baade Knef, Ophavet til alt Godt, og Tyfon, Ophavet til alt Ondt, som Orme. — Hinduerne lade Orme bo i deres Templer og Huse, da de menes at bringe Lykke til de Steder, hvor de holde til; de dyrke dem som Sindbillede paa Evigheden, men frygte dem ogsaa som Fiender af Guderne, der sætte sin knusende Fod paa deres giftige Hoveder; saa modsigende er Dyredyrkelsen[7]. — Ormen gjaldt for at blive meget gammel, og den lille uskadelige »Husorm«, lagt i Ring og bidende sig i Halen, blev Sindbillede paa Evigheden. — Af samme Grund blev en Orm, som snor sig om en Kjep, Sindbillede paa god Hilse og Kjendemærke paa Lægekunstens Gud Æskulap.

Smith.

Ormetæmning.

I Ægypten har fra gammel Tid Folk givet sig af med at trylle Orme, saa at disse ikke gjøre Brug af sin Gift. Det er en skarp Fløitning eller et blæsende Instrument, helst Fløite, som øver Magt over Ormene. Det har været paastaaet, at de, som øvede Kunsten, vare Bedragere, idet de forud havde trukket Gifttænderne ud. Men troværdige Vidnesbyrd gaa i anden Retning. En var saaledes i Kairo Vidne til Følgende: en Mand tog med sin bare Haand en Hornslange ud af en Flok i en Kasse, lagde den paa sit ragede Hoved, stak den i sin Barm og snoede den som et Halsbaand rundt sin Hals; derefter blev den ført til en Høne, som den

[1] 1 Mos. 3, 1. [2] 2 Kor. 11, 3. [3] Aab. 12, 9. [4] Matt. 10, 16. [5] Matt. 3, 7. [6] Matt. 23, 33. [7] Smiths Dictionary under Serpent 3, 1918. 1917.

bed; Hønen døde nogle Minuter efter. — Det er ikke alle Ormearter, som lade sig trylle; Hornslangen og Hætteslangen ere mest modtagelige for Lydens Paavirkning. Deraf forklares Sal. 58, 5. 6: »de Ugudelige ere som en døv Orm, der tilstopper sit Øre, og som ikke hører paa Koglernes Røst, paa Besværgerens, som er kyndig i at besværge«. — I N. T. omtales Ormes »Tæmning« Jak. 3, 7: »enhver Natur, baade Dyrs og Fugles, baade Ormes og Havdyrs, tæmmes af den menneskelige Natur; men Tungen kan intet Menneske tæmme«.

7. Rene og urene Dyr.

Allerede før Syndfloden tales om Dyrenes levitiske Renhed og Urenhed: Herren bød Noa at tage med sig i Arken syv Par af de rene og et Par af de urene Dyr[1]. — Da Noa var gaaet ud af Arken, ofrede han Brændofre af det rene Kvæg og af de rene Fugle[2]. — Her er ikke opgivet noget Skjelnemærke mellem de rene og urene Dyr, ei heller er fortalt, hvilke de rene Dyr vare, som Noa ofrede. — Næste Gang Offer omtales, opregnes de Dyr, som udgjorde Offeret. Herren sagde nemlig til Abraham: »tag mig en Kvie, en Gjed, en Væder, en Turteldue og en Dueunge«[3]. — Det var under Vandringen i Ørkenen, at Herren gav »Loven om den Forskjel, man skal gjøre mellem det Urene og det Rene, og mellem det Dyr, som maa ædes, og det Dyr, som ikke maa ædes«[4]. — Saa skulde Moses sige til Israels Børn: »af firføddede Dyr maa I æde det, der har Klover, kløvede helt igjennem, og som tygger Drøv. Kamelen skal være Eder uren; thi vel tygger den Drøv; men den har ikke Klover. Svinet skal være Eder urent; thi vel har det Klover; men det tygger ikke Drøv«[5]. — »Af Vanddyrene maa I æde alt det, som har Finner og Skjæl; det, som ikke har Finner og Skjæl, skal være Eder en Vederstyggelighed«[6]. — Der opgives ingen Kjendemærker til at skjelne mellem de rene og urene Fugle; men der opregnes tyve Fuglearter, som vare urene[7]; følgelig vare alle de andre rene. — »Al den flyvende Vrimmel, som gaar paa Fire (ɔ: Insekterne), skal være Eder en Vederstyggelighed; kun fire Arter Græshopper maa I æde«[8]. (Se Græshoppen). — »Alt det, som kryber paa Bugen, og alt det Kryb, som har flere end fire Fødder, maa I ikke æde«[9].

De Dyr, som maatte ofres, vare faa: kun Storfæet, Gjeden, Faaret, Turtelduen og Dueunger maatte føres frem til Offer[10]. — Som nys fortalt, var det netop disse Slags Dyr, som Abraham havde ofret[11], og rimeligvis var det samme Slags, som Noa havde ofret.

Inddelingen af Dyrene i rene og urene gaar, som ovenfor vist, op til Tiden før Syndfloden. Inddelingen findes hos de fleste, for ikke at sige alle, Folkefærd. Tingen have de,

[1] 1 Mos. 6, 19; 7, 2. [2] 1 Mos. 8, 20. [3] 1 Mos. 15, 9. [4] 3 Mos. 11, 1—47; 5 Mos. 14, 3—21. [5] 3 Mos. 11, 3—8. 5 Mos. 14, 3—8. [6] 3 Mos. 11, 9—12. 5 Mos. 14, 9. 10. [7] 3 Mos. 11, 13—19. 5 Mos. 14, 11—18. [8] 3 Mos. 11, 20—23. 5 Mos. 14, 19. 20. [9] 3 Mos. 11, 42. [10] 3 Mos. 1, 1—14. [11] 1 Mos. 15, 9.

om end ikke Navnet; thi »Rent og Urent« vil ikke sige andet end »det Dyr, som maa ædes, og det Dyr, som ikke maa ædes«[1]. — Den stærkeste Modsætning i dette Stykke findes vel mellem Kineserne og de gamle Ægyptere: medens de første trøstig spise mangt og meget, som andre vrage eller væmmes ved, vare de sidste bundne ved de strengeste Spiselove. — Grunden til Inddelingen maa søges i en umiddelbar Modbydelighed for visse Dyr og i Erfaringen om eller Troen paa, at Spisningen af visse Dyr var skadelig for Hilsen. For Israel, som for flere andre Folk, blandt dem Ægypterne, kom en tredie Grund, den religiøse: »Israel skulde enlig bo, blandt Hedninger ei regnes«[2], og Spiselovene bleve givne, som et kraftigt Middel til at skille det fra andre Folk: »I skulle gjøre Forskjel mellem de rene Dyr og de urene, og mellem de rene Fugle og de urene. Og I skulle ikke gjøre Eders Sjæle vederstyggelige ved firføddede Dyr eller ved Fugle eller ved noget af det, der kryber paa Jorden, som jeg har fraskilt for Eder, at I skulle holde dem for urene. Og I skulle være hellige; thi jeg, Herren, er hellig, og jeg adskilte Eder fra Folkene, at I skulle høre mig til«[3].

§ 23. Veie.

1. Selvgjorte Veie. Landet havde i den ældste Tid ikke rodelagt Vei og endnu mindre Kunstveie. Landets Veie havde »gjort sig selv« og lignede i Bjerglandet vore Sæterveie. Færdselen foregik paa Ryggen af Kamelen og Asenet, som ere mindre skikkede til Trækdyr; Hesten fandtes ikke i Landet i den ældste Tid. — Ved Israeliternes Indvandring fra Ægypten omtales Landeveie baade i Edom, søndenfor det Døde Hav og Jordan, og i Amoriternes Land, østenfor det Døde Hav og Jordan. Fra Kades sendte nemlig Moses Bud til Edoms Konge og lod sige: »lad os drage gjennem dit Land; vi ville hverken gaa gjennem Ager eller Vingaard, ei heller drikke af nogen Brønd; efter Kongeveien ville vi drage, indtil vi ere komne gjennem dit Land«[4]. — Og fra Arnon sendte Moses Bud med samme Ord til Amoriternes Konge, som da raadede over Landet mellem Arnon og Jabbok[5].

I Krigene med Kana'aniterne nævnes i Josv. og Dom. fire Gange Vogne (og Heste): 1) Jabin, Konge i Hazor, havde Vogne og Heste, saare mange, i Slaget mod Josva nordenfor Merom Sø[6]. — 2) Josefs Børn (ɔ: Efraim og Manasse) sagde til Josva: »der er Jernvogne blandt alle Kana'aniterne, som bo i Dallandet (ɔ: Jisre'els Slette), og blandt dem, som bo i Betsan, og blandt dem, som bo i Jisre'els Dal«[7]. — 3) Juda tog Bjerglandet i Eie, men var ikke istand til at fordrive Indbyggerne i Dalen (ɔ: i Dalførene, som vendte imod Filistæa), efterdi de havde Jernvogne[8]. — 4) Jabin, Konge i

[1] 3 Mos. 11, 47. [2] 4 Mos. 23, 9. [3] 3 Mos. 20, 25. 26. — Se Michaelis Mosaiske Ret § 203—207.
[4] 4 Mos. 20, 17. [5] 4 Mos. 21, 21—24. [6] Josv. 11, 4. 5. [7] Josv. 17, 18. [8] Dom. 1, 19.

Hazor, rimeligvis en Ætling af den forrige, havde 900 Vogne af Jern i Slaget mod Debora og Barak ved Kisons Bæk[1]. — Man kunde slutte, at der maatte være Veie, siden man brugte Vogne og Heste. Det maa dog mærkes, at der paa nævnte Steder er Tale om Dale og Sletter, hvor Stridsvogne just ikke kræve slagne Veie.

I Slaget paa Gilboa ved Sydranden af Jisre'els Slette havde Filisterne Vogne[2]. De have vel kjørt langs Kysten og over Karmel ind paa Jisre'els Slette.

Vei, farbar med Vogn, trukken af Kjør, omtales 1 Sam. 6, 7—12: for at føre Arken tilbage gjorde Filisterne en ny Vogn og spændte to Kjør for, og Kjørne trak den fra Ekron »ret frem paa Veien, ad Veien til Betsemes«, der laa i Judas Bjergland paa Grænsen af Lavlandet, Sefela.

2. Ordentlige Kjøreveie omtales først under Salomo. Josefus fortæller nemlig, at Salomo hver Morgen kjørte til Etam, som laa to Skoiner (ɔ: 60 Stadier) fra Jerusalem. Og han foretog sig at udbedre Veiene og lagde et Lag af sorte Stene (ɔ: Basalt eller Flint, § 16. 2) over de Veie, som førte til Jerusalem[3]. — Bibelen fortæller vistnok intet om Salomos Veie; men Sagen er i sig selv rimelig. Handelen, som først kom i Gang under Salomo, krævede bedre Veie; før hans Tid vare Trækdyr (Heste og Muler) sjeldne (§ 22. 1. 4. 5.); men han drev en stor Handel med Heste og Vogne[4], og han havde 40,000 Staldrum for Heste til 1400 Stridsvogne og 12000 Ryttere, og han satte dem i Vognstæderne og i Jerusalem[5].

3. Kunstveie. Et kjendt Bibelsted hos Esaias (ved 700) vidner om, at Kunstveie ikke vare Jøderne ukjendte: »bereder Herrens Vei; hver Dal skal hæves, og hvert Bjerg og hver Høi skal sænkes, og det Bakkede blive til Slette, og hver Klippe skal sprænges«[6]. — Profetens Ord er vistnok billedlige; men han vilde ikke have brugt Billedet, hvis Gjenstanden ikke havde været kjendt. Og »banede Veie« omtales oftere hos samme Profet[7]. — Vogne ere ogsaa omtalte i Akabs og Jehus Historie[8].

Romerne udbedrede gamle og byggede ny Veie, saa at Landet fik et Net af Veie. Romerne satte ved Veiene i Palæstina, som ved sine andre Veie, Stene for hver romersk Mil, der var 1000 Dobbelt-Skridt eller 5000 Fod. Josefus, hvis Skrifter gaa til 70 ef. Kr., opgiver altid Afstanden i Stadier og har ikke et Ord om Milestene; man maa deraf slutte, at Romerne byggede Veiene og satte Milestenene efter Jerusalems Forstyrrelse ved Titus 70 ef. Kr. eller maaske først, efterat Jødernes vældige Oprør mod Hadrian var kuet 135 ef. Kr. De byggede Veiene ligesaa meget for Krigens, som for Handelens Skyld. — I Onomastikon og i de ældste Itinerarier eller ældste Pilegrimes Reisebøger ere Afstandene næsten altid opgivne efter de nævnte Milestene, som derfor nævnes Snese og atter Snese Gange[9]. Saaledes skrives i Onomastikon, at »Betania ligger paa Oliebjergets Skraaning ved den anden Milesten fra Jerusalem«. — Da Reland

[1] Dom. 4, 13. [2] 2 Sam. 1, 6. [3] Jos. Hist. 8. 7. 4. [4] 1 Kong. 10, 28. 29. [5] 1 Kong. 4, 26; 10, 26. 2 Krøn. 9, 25. [6] Es. 40, 3. 4. [7] Es. 11, 16; 19, 23; 35, 8; 49, 11; 62, 10. [8] 1 Kong. 18, 44. 45; 22, 31—38. 2 Kong. 9, 16. 21. 24. 28. [9] Reland 402—404.

1716 udgav sit Værk over Palæstina, vare endnu Brudstykker af disse Milestene at se paa enkelte Veistykker[1].

---

4. Tre Hovedveie gik fra Syd mod Nord:

1) Fra Pelusium i Ægypten gik langs Kysten af Middelhavet en Vei over Rinokorura, Rafia, Gasa, Askalon, Asdod, Jamnia, Joppe, Cæsarea, Karmel og Ptolemais (Akka), til Tyrus og Sidon.

2) Ved Be'er Lakai Roi (Hagars Brønd) mødtes og mødes Karavaner fra Elat (Akaba) ved den ælanitiske Bugt (Bugten ved Akaba), og fra Ægypten (over Suez). — Fra Be'er Lakai Roi gik en Vei over Rehobot (Isaks Brønd), Be'erseba, Hebron, Betlehem, Jerusalem, Betel, til Sikem. — Ved Sikem delte den sig: en Arm gik over Samaria, gjennem Skaret ved Ginæa (En-Gannim, nu Sjenin), over Jisre'els Slette og Nazaret til Ptolemais; en anden Arm gik til Betsan og paa Mejamia-Broen over Jordan. Denne sidste delte sig ved Hieromax: en Arm gik over Semak-Broen tilbage (ɔ: mod Vest) over Jordan, langs Vestsiden af Gennesarets Sø og stødte strax efter til Veien fra Ptolemais til Damaskus (se nedenfor); den anden gik videre mod Nordost til Damaskus.

3) Fra Elat ved Bunden af den ælanitiske Bugt (Bugten ved Akaba) gik en Vei over Petra, Bozra, Kir-Moab (Kerak), Ar-Moab (Rabbat-Moab, Areopolis), Hesbon, Rabbat-Ammon (Filadelfia), Bostra, langs Haurans Bjerg til Damaskus. — Denne Vei følges for en stor Del af de Pilegrime, der fra Damaskus drage til Mekka.

---

5. Disse tre Hovedarme, fra Syd mod Nord, vare knyttede ved Tverarme:

1) Fra Jerusalem gik tre Veie til Gasa, af hvilke den, hvor Fattigforstanderen Filip traf sammen med Skatmesteren fra Ætiopien, kaldtes den øde. (Se Ain-Dirve § 11. 12). — Hovedveien gik over Eleuteropolis.

2) Fra Jerusalem gik to Veie til Joppe: den søndre, »Jaffaveien«, der, fra Jaffaporten, gik over Kirjat-Jearim og Ramle, og den nordre, der, fra Damaskusporten, gik over Bethoron og Lydda.

3) Fra Jerusalem gik mod Øst den kjendte Vei gjennem Skaret »ned« til Jeriko, hvor den delte sig: en Arm gik over Jordan ved Pilegrimenes Badested og videre til Hesbon, hvor den stødte til Veien fra Elat til Damaskus; den anden Arm gik over Jordan ovenfor Pilegrimenes Badested og videre over Ramot-Gilead og Gerasa til Damaskus; en tredie Arm gik op igjennem Jordandalen over Betsan til Gennesarets Sø.

[1] Reland har 405—421 samlet alt, hvad man paa hans Tid vidste om Palæstinas Veie.

— Denne sidste Vei valgtes oftere af Galilæerne, naar de skulde til Jerusalem; de undgik derved Landskabet Samaria, »som ikke vilde laane Hus til dem, hvis Ansigt var vendt mod Jerusalem« [1]. Denne Vei synes Jesus altid at have fulgt, undtagen da han tog den lige Vei over Sikem og ved Jakobs Brønd talte med den samaritanske Kvinde [2].

4) Fra Ptolemais gik mod Øst en Vei over Jordan, paa Jakobsbroen, søndenfor Merom Sø, og videre mod Nordost, til Damaskus.

5) Fra Tyrus gik mod Øst en Vei over Jordans længste Arm, Hasbani, paa Gujar-Broen og videre over Dan, Paneas og Beit-Sjen til Damaskus.

6) Fra Sidon gik mod Øst en Vei, som stødte til Veien fra Tyrus, og gik saa, ligesom denne, over Hasbani paa Gujar-Broen og videre over Dan, Paneas, Beit-Sjen, til Damaskus.

---

6. To Veie gik mod Øst ud fra Hovedarmen østenfor Jordan. De ere mærkelige, fordi der endnu findes Levninger af dem, og mest fordi de gik gjennem den syrisk-arabiske Ørken, som nu alene er kjendt af Beduinerne. — Den søndre gik fra Bostra, over Salka, mod Sydost til Basra ved Sjat el-Arab, 10 geogr. M. fra den persiske Bugt. — Den nordre Vei gik fra Tema, paa Haurans Bjerg, mod Øst til Babylon. — Graham, der 1857 trængte saa langt frem mod Øst, at han øinede Palmelundene ved Eufrat, krydsede den romerske Vei ved Grænsen for sin Vandring mod Øst.

Disse to Veie ere snarere byggede for Krigens end for Handelens Skyld. Ved den nordre sees Levninger af et Vagttaarn (Se »Basan i vore Dage« § 8. 4. 6).

[1] Luk. 9, 51—56. [2] Joh. 4, 4—42.

§ 24. Byer, Landskaber, Mindesmærker m. m., i alfabetisk Orden.

A.

Abel[1], Abel-Bet-Ma'aka[2] (ɔ: Ma'akas Abel), Abel-Majim[3] (ɔ: Abel ved Vandene), i Naftali, nordligst i Palæstina. — Hvorfor Byen har faaet Tilnavn efter det lille Kongerige Ma'aka, der laa østenfor Kongeriget Gesur, som paa Kristi Tid kaldtes Trakonitis og nu kaldes El-Lega, er aldeles ukjendt. — Det synes at have været en Dobbelt-By; thi 2 Sam. 20, 14 skjelnes mellem Abel og Bet-Ma'aka; det har maaske bestaaet af en Fæstning med underliggende By.

Byen omtales først i Davids sidste Dage. Seba, der havde gjort Oprør, kastede sig ind i Abel-Bet-Ma'aka, som maa have været en vigtig Stad, siden den kaldes »en Moder i Israel«[4]. Joab leirede sig foran Byen og opkastede en Vold mod den. Visdommen i Abel var bleven til Ordsprog, og paa en viis Kvindes Raad hug Indbyggerne Hovedet af Seba og kastede det udover Muren, hvorefter Joab drog bort[5]. — Benhadad I, Konge i Damaskus (950—920), sluttede Forbund med Asa, Judas Konge, mod Baesa, Israels Konge, og sendte Hærførere, som sloge Ijon, Dan, Abel-Bet-Ma'aka, hele Kinnerot med hele (det øvrige) Naftalis Land[6]. — Akas, Judas Konge (742—726), som trængtes af Peka, Israels Konge, og af Rezin, Konge i Damaskus, kjøbte med Templets og Kongeborgens Skatte Tiglat Pileser, Assyriens Konges Hjælp. Tiglat Pileser kom og tog Abel-Bet-Ma'aka . . . . . og Kedes, hele Galilæa og hele Naftalis Land og bortførte Indbyggerne til Assyrien[7]. — Siden omtales Byen ikke i Bibelen. — Den er rimeligvis gjenfunden i Abil el-Kame, paa en Høi, vestenfor Hasbani, ret i Vest for Dan. — Paa Kieperts Kart kaldes Byen Abel el-Mezra'a. — Den ligger i et vandrigt Strøg i Ard el-Hule; deraf Navnet Abel-Majim eller Abel ved Vandene.

[1] 2 Sam. 20, 14. 18. [2] 2 Sam. 20, 15. 2 Kong. 15, 29. [3] 2 Krøn. 16, 4. [4] 2 Sam. 20, 19. [5] 2 Sam. 20, 14—22. [6] 1 Kong. 15, 20. 2 Krøn. 16, 4. [7] 2 Kong. 15, 29.

Abel-Mehola. Da Gideon havde slaaet Midianiterne i Jisre'els Dal, mellem Lille-Hermon og Gilboa, forfulgte han dem indtil Abel-Mehola, i Retning mod Jordan[1]. — 1 Kong. 4, 12 nævnes Abel-Mehola sammen med Betsan. — Profeten Elisa var fra Abel-Mehola[2]. — I Onomastikon, hvor Navnet er ændret til Abelmaula, skrives: det er nu en Landsby i Jordandalen, ved den 10de Milesten (ɔ: to geogr. M.) søndenfor Skytopolis (Betsan). — Det er ikke fundet igjen.

Abila, som af Josefus[3] og Ptolemæus[4] kaldes Lysanias's Abila, til Forskjel fra andre Byer af samme Navn, er ikke nævnt i Bibelen, men omtales her som Hovedstad i Abilene, der er nævnt Luk. 3, 1. — Byen ligger ved Barada (G. T.s Abana) paa Antilibanons østlige Skraaning, opimod tre geogr. M. Nordost for Damaskus. — Abila var i de første Aarh. ef. Kr. Bispesæde, og dets Biskop var tilstede ved Kirkemødet i Kalcedon 451. — 634 blev Abila taget af Araberne. Derom fortælles Følgende: paa den Tid levede i et Kloster i Byen en Præst, der vide om var berømt for sin Lærdom og Fromhed. Et Marked, som tillige nyttedes til Valfart, holdtes hvert Aar i Paasken. Kristne langveis fra søgte did for at hædre Helgenen og tjene en Skilling. Araberne, der just havde taget og plyndret Damaskus, og som speidede efter Leilighed til at plyndre de omliggende Byer, fik høre om dette Marked. De vare ikke sene med at sætte afsted, kastede sig over de trygge Kjøbmænd og toge fra dem alt, hvad de havde med. Siden har Byens Navn været Suk Vadi Barada ɔ: Markedspladsen i Baradas Dalføre. — Byens gamle Navn har paa en egen Maade holdt sig i Legenden. Efter den blev nemlig Abel dræbt af Kain der i Nærheden, og et Gravmæle paa en Høi strax søndenfor Byen udgives for Abels Grav. Abila skulde saaledes have Navn efter Abel, som Araberne kalde Abil, medens det i Virkeligheden har Navn efter Strøgets Beskaffenhed. Abil betyder nemlig Græsmark, et Navn, som det vel fortjener i Modsætning til de golde Strøg rundtomkring.

Abilene, et Landskab, som i Bibelen bare er nævnt Luk. 3, 1: »i Keiser Tiberius's 15de Regjeringsaar, da Pontius Pilatus var Landshøvding i Judæa . . . . . og Lysanias var Fjerdingsfyrste i Abilene . . . . skede Guds Ord til Johannes i Ørkenen«. — Det lille Landskab dannedes af Abanas (nu Baradas) Dalføre, hvor Hovedstaden Abila laa, og flere mindre Dalfører, som fra Hermon helde ned mod Øst; men nærmere lade Grænserne sig ikke afstikke. — Landskabets Historie er lidet kjendt. Man hører det først omtale omkring 60 f. Kr., da Ptolemæus, Søn af Mennæus, var Konge over det[5]. — Hans Søn, Fjerdingsfyrsten Lysanias, blev Aar 36 halshugget af Kleopatra, som ved Antonius's Hjælp søgte at tilvende sig Indtægterne af hele Syrien[6]. — Efter Kleopatras Død, (31), forpagtede Zenodorus »Lysanias's Hus«; da han, for at øge Indtægterne, røvede inden Damaskenernes Omraade, blev Landskabet af Augustus

[1] Dom. 7, 22. [2] 1 Kong. 19, 16. [3] Jos. Hist. 19. 5. 1. [4] Ptol. Geogr. 5, 15. [5] Jos. Hist. 14. 3. 2; 14. 7. 4. [6] Jos. Hist. 15. 4. 1.

givet til Herodes den Store 20 f. Kr.[1]. — Ved Herodes's Død, 1 ef. Kr., blev det søndre Strøg af Landskabet givet til Herodes's Søn, Fjerdingsfyrsten Filip, som tillige fik det nordøstre Strøg af Palæstina[2]. Josefus fortæller ikke, hvem der fik det nordre Strøg af Abilene; men af Luk. 3, 1 sees, at det var Fjerdingsfyrsten Lysanias, rimeligvis en Ætling af den første Lysanias[3]. — Aar 37 ef. Kr. blev det af Kaligula givet til Agrippa I eller Store[4]. Efter hans Død (44) blev det indlemmet i Provinsen Syrien, men 52 af Keiser Klaudius skjænket til hans Søn, Kong Agrippa II[5]. — Efter dennes Død (101) blev det atter indlemmet i Provinsen Syrien.

Adma, en af de fem Stæder i Siddims Dal, der, paa Zoar nær, bleve ødelagte af Ild fra Himmelen, har sikkert ligget i Nærheden af de fire andre Stæder. Thi Jr. 49, 18; 50, 40 kaldes denne By og Zeboim Naboer til Sodoma og Gomorra. — Se Døde Hav (§ 10. 4. 16 og 17), Sodoma, Gomorra og Zoar.

Adullam var en kana'anitisk By, hvis Konge blev dræbt af Josva[6]. Det var rimeligvis en ældgammel By, da en adullamitisk Mand, til hvem Juda, Jakobs Søn, gik ned (fra Timna i Judas Bjergland, se Timna Nr. 1), omtales 1 Mos. 38, 1. 12. 20. Det laa i Lavlandet, Sefela, og tilfaldt Juda[7]. — Det nævnes af Moharen, en Ægypter, som reiste i Palæstina i 12te Aarhundrede f.Kr.; dets Navn lyder paa Koptisk Adulima[8]. — I Adullams Hule skjulte David sig med 400 Mand[9]. (Se Adullams Hule under »Huler« § 17. 4). — Det blev befæstet af Rehabeam[10], men allerede i hans femte Regjeringsaar (975) blev »Adulima« taget af Ægyptens Konge Sisak[11]. — Det er løselig omtalt af Mika (1, 15). — Efter Hjemkomsten fra Babylon boede Judas Børn atter i Adullam[12]. — 2 Makk. 12, 38 er Byen kaldt Odollam og i Onomastikon Adollam.

Adullam er ikke gjenfundet; men, da det laa i Lavlandet, og da det (Josv. 12, 15. 16; 2 Krøn. 11, 7. 8; 2 Makk. 12, 35. 38) nævnes sammen med Makkeda, Gat og Maresa, maa det efter al Rimelighed søges en god geogr. M. nordenfor Eleuteropolis, ved Deir Dubban, hvor der findes vidtstrakte Huler.

Afek, som betyder Borg, fast Stad, var Navnet paa flere Byer i Palæstina:

1) Afek i Aser[13]. — Efter Josv. 13, 4 var Afek en af de Byer, som Josva lod »blive tilbage«, og efter Dom. 1, 31, hvor Navnet skrives Afik, kunde Aseriterne, efter Josvas Død, ligesaalidt tage Afek som Akko og Sidon; det vedblev at være i Kana'aniternes Eie. — Eusebius, i Konstantins Liv 3, 55, og et Par andre Forfattere omtale en By Afeka paa Libanons vestre Skraaning, ved Adonis-Elvens Udspring, paa Veien mellem Heliopolis (Ba'albek) og Byblos; den havde et berygtet Venustempel, som blev

[1] Jos. Hist. 15. 10. 1. Krig. 1. 20. 4. [2] Jos. Hist. 17. 11. 4. [3] Porter: Five Years in Damaskus 1, 271—273. Winer Real-Wörtb. under Abilene. [4] Jos. Hist. 18. 6. 10. [5] Jos. Hist. 20. 7. 1. [6] Josv. 12, 15. [7] Josv. 15, 33. 35. [8] Vald. Schmidt: Assyr. og Ægypt. 2, 594. [9] 1 Sam. 22, 1. 2. [10] 2 Krøn. 11, 7. [11] Vald. Schmidt: Assyr. og Ægypt. 2, 1294. Se Rehabeam under Jerusalem. [12] Neh. 11, 30. [13] Josv. 19, 30.

forstyrret af Konstantin den Store. Nu kaldes Byen Afka. Mange holde den for Afek i Aser; men Stammens Grænser udstrækkes derved for langt mod Nord[1].

2) Afek, hvor Filisterne havde leiret sig før det Slag, i hvilket de toge Pagtens Ark. Israeliterne havde leiret sig i Ebenezer[2], som laa paa Juda Bjerg, Nordvest for Jerusalem. — Det er rimeligvis det samme Afek, hvis Konge blev dræbt af Josva[3]. — Det er ikke gjenfundet.

3) Afek, hvor Filisterne havde leiret sig før det Slag, i hvilket Saul faldt paa Gilboa[4]. — Filisterne havde først leiret sig i Sunem paa Jisre'els Slette, ved Foden af Lille Hermon, og Saul havde leiret sig paa Gilboa[5]. Da han derfra saa Filisternes Leir, blev han ræd og gik bort for at søge Raad hos Kvinden i Endor, hvorfra han vendte tilbage den samme Nat[6]. — Slaget paa Gilboa stod den følgende Dag[7]; Filisterne stode da i Afek[8]; de havde altsaa om Natten brudt op fra Sunem. — Afek er ikke fundet igjen; men efter Ovenstaaende maa det have ligget mellem Sunem og Gilboa.

4) Afek, hvor Benhadad II, Konge i Damaskus (920—890), blev slagen af Akab. — Benhadad havde beleiret Samaria, men blev slagen af Akab, som havde gjort Udfald og fældet mange Syrere. Benhadads Tjenere sagde til sin Herre: Israels Guder ere Bjergguder, derfor vare de stærkere end vi; stride vi med dem paa Sletten, blive vi sikkert stærkere end de. — Benhadad mønstrede Syrerne og drog op til Afek, men blev atter slagen af Akab[9]. (Se Benhadad II under Damaskus). — Efter Onomastikon laa en By Afek østenfor Gennesarets Sø. Der ligger nu en By Fik eller Feik, og den holdes af flere for det Afek, hvor Benhadad blev slagen, fordi det ligger ved en af Hovedveiene til Damaskus. Men, da Benhadad vilde holde Slag paa en Slette, synes det rimeligere at tænke paa det Afek, der, som vist under Nr. 3, laa paa Jisre'els Slette.

Den døende Elisa forkyndte Joas, Israels Konge (837—821), at han skulde slaa Syrerne i Afek[10]. (Se Joas under Samaria). Her menes rimeligvis det samme Afek, hvor Benhadad var slagen af Akab.

Ai, en kana'anitisk Kongestad, omtales ved Abrahams Indvandring: han opslog sit Telt, med Betel i Vest og Ai i Øst[11]. — Ai er mest kjendt af Krigen med Josva: Ajiterne seirede i det første Slag, men lode sig kort efter lokke i et Baghold; Byen blev tagen og brændt, og Kongen med alle Indbyggerne, 12000 i Tal, blev dræbt[12]. — Ai blev igjen opbygget; det omtales af Esaias, som kalder det Ajat, ved Sankeribs Tog mod Jerusalem[13], og af Esras, som kalder det Ai[14], samt af Nehemias, som kalder det Aja[15]. — Paa Eusebius's og Hieronymus's Tider var der knap Spor tilbage af Ai; kun

[1] Reland 572. Robin. Neuere Bibl. Forsch. in Pal. 788 flg. [2] 1 Sam. 4, 1. [3] Josv. 12, 18. [4] 1 Sam. 29, 1. [5] 1 Sam. 28, 4. [6] 1 Sam. 28, 4—25. [7] 1 Sam. 28, 19. [8] 1 Sam. 29, 1. [9] 1 Kong. 20, 1—30. [10] 2 Kong. 13, 14—17. [11] 1 Mos. 12, 8; 13, 3. [12] Josv. 7, 2—5; 8, 1—29. [13] Es. 10, 28. [14] Esr. 2, 28. [15] Neh. 11, 31.

Stedet vistes »ikke langt fra Betel«[1]. — Stedet kaldes nu bare et-Tel ɔ: Høien[2], denne ligger efter van de Veldes Kart lidt Sydøst for Betel.

Ainon, se Ænon.

Ain-Sjems, se Betsemes.

Ain-Sjidi, se Engedi.

Ajalon, i Dan[3], var til paa Hieronymus's Tid[4] og er gjenfundet af Robinson i Jalo[5], som ligger $2^1/_2$ geogr. M. østenfor Jerusalem, lidt nordenfor Veien, der over Kirjat-Jearim gaar til Jaffa. — Nordenfor Byen ligger en Dal, som har faaet et Navn ved Josvas kjendte Bøn:

»Sol! staa stille i Gibeon! Stands, Maane! i Ajalons Dal!« (Se mere under Gibeon).

Akeldama, se Jerusalem Nr. 26. 14. 5.

Aker, Akir, Akkaron, se Ekron.

Akkad, som bare er nævnt 1 Mos. 10, 10, laa mellem Erek og Kalne. Se Erek.

Akko, Ptolemais, Acre, Jean d'Acre, Akka, befæstet Søstad ved den nordre Ende af Akkabugten. — Byen er i G. T. bare omtalt Dom. 1, 31; den kaldes der Akko, og det fortælles, at den tilfaldt Aser, der dog ligesaalidt kunde tage den som Sidon; den vedblev at være i Kana'aniternes Eie. — Efter Ptolemæus Lagi, Konge i Ægypten, som tog Palæstina 320, blev Byen kaldt Ptolemais[6], og dette Navn blev gjængs blandt Grækerne og Romerne. Det bruges ogsaa af Josefus, i Makkabæernes Bøger[7] og i N. T.[8]. — Under Korstogene kaldtes Byen baade Ptolemais og Acra, som Franskmændene have gjort til Acre. Det gamle Navn har med ringe Ændring holdt sig i Landet, hvor Byen kaldes Akka. — I Ptolemais dannede sig tidlig en kristen Menighed, som Paulus var hos, en Dag over, paa sin sidste Reise til Jerusalem[9], og der reiste sig et Bispesæde, hvis Biskop var tilstede paa flere Kirkemøder, saasom i Nicæa 325. — 638 faldt Byen i Arabernes Magt. — 1104 blev den tagen af Korsfarerne. — Efter Slaget ved Tiberias (se Hornene ved Hattin § 8. 2. 3) 1187 blev den tagen af Saladin. — 1189 kringsatte Korsfarerne Byen baade tillands og tilvands. Saladin skyndte sig til Undsætning og leirede sig udenom den kristne Landhær. I to Aar kjæmpede Vestens og Østens første Krigere og talrige Skarer om Byens Eie. Først da Rikard Løvehjerte og Filip August havde tilført ny Forstærkninger, blev den tagen med Storm 1191, hvorpaa Saladin trak sig tilbage til Damaskus. Under denne mærkelige Beleiring skulle 180,000 Muselmænd og 300,000 Korsfarere have sat Livet til, mest af Sygdom[10]. Saladin havde hele Tiden staaet i Forbindelse med de Beleirede ved Hjælp af Brevduer. — Byen blev nu Hovedsæde for de Kristnes Magt i det Hellige Land og Sæde for flere Ridderordener, saasom Johanniternes, der tog Navnet

[1] Onomast. under Aggai. [2] Recovery of Jerus. 469. [3] Josv. 19, 42. [4] Onomast. under Aialon. [5] Rob. Pal. 3, 278. 279. [6] Plin. Hist. Nat. 5, 75. Strabo 16, 758. [7] 1 Makk. 5, 15. 21; 10, 39. 2 Makk. 13, 24. [8] Ap. Gjr. 21, 7. [9] Ap. Gjr. 21, 7. [10] Sepp Jerusal. 2, 425—439.

Saint-Jean-d'Acre-Ordenen, hvorefter Byen igjen blev kaldt Jean d'Acre. — Ptolemais, Nøglen til Syrien, var den sidste By, som Korsfarerne eiede i det Hellige Land. 1291 blev den stormet af Sultanen af Ægypten og Damaskus. 60,000 af Indbyggerne satte Livet til, og 6000 bleve solgte som Slaver til Ægypten; kun faa reddede sig over Havet[1]. — 1517 toge Tyrkerne Palæstina. — Fra 1775 var Akmed, Pasja i Sidon, næsten uafhængig Herre i Akka. Folket kaldte ham Sjezzar eller Slagteren, og med-rette; thi han var et af de grusomste Mennesker, som Historien kjender. Han har faaet et Slags Navn ved sit Forsvar af Byen mod Napoleon. 20 Mars 1799 indesluttede denne Akka fra Landsiden. Han manglede næsten alt Beleiringsskyds, da den Flaade, som skulde føre det fra Ægypten, blev tagen af Englænderen Sidney Smith, som desuden forsynede Sjezzar med kyndige Krigsmænd. Gjentagne Storme bleve slagne tilbage, og efter sex Ugers Forløb maatte Napoleon hæve Beleiringen for at vende tilbage til Ægypten. — 1832 blev Akka taget af Ibrahim Pasja af Ægypten, efter vedholdende Skydning, under sex Maaneders Beleiring. — 1840 blev det, efter to Timers frygtelig Skydning, taget af en engelsk-russisk-østerrigsk-tyrkisk Flaade under Admiralerne Stopford og Napier og givet tilbage til Tyrkerne. Byen bar endnu 1863 sørgelige Mærker fra disse Dage. Blandt de Bygninger, som ikke bleve ødelagte, kan nævnes Johanniterordenens Hus. — Byen tæller for Tiden 5000 Indbyggere, af hvilke 600 ere Kristne og 600 Jøder; Resten er Muhammedanere. — Byen er i Opkomst.

Akmeta, Ekbatana. — Den persiske Statholder østenfor Eufrat, som var kommen til Jerusalem, skrev paa Jødernes Vegne til Darius Hystaspis, Konge i Persien (521—486), »dersom det tykkes Kongen godt, da at lade eftersøge i Kongens Skatkammer i Babel, om det ikke var saa, at Cyrus havde befalet at bygge Gud et Hus i Jerusalem.« Darius lod eftersøge i Arkivet i Babel, og en Rulle med Cyrus's Kundgjørelse blev funden i Akmeta, i Borgen, som ligger i Landskabet Medien[2] (Se Jerusalem Nr. 9). — Rullen blev altsaa ikke funden i Skatkammeret i Babel, men i Arkivet i Akmeta. »Akmeta i Medien med et kongeligt Arkiv« kan ikke være nogen anden By end Mediens Hovedstad, der er bedre kjendt under Navnet Ekbatana. — Om Grundlæggelsen af Mediens Hovedstad haves tre Fortællinger. Den ældste findes i Zendavesta: Kong Jemsjid reiste en Fæstning, ret stor og bygget af firkantede Stene; han samlede en stor Folkemængde i Fæstningen og forsynede Landet rundt omkring med Kvæg til Indbyggernes Underhold. Han sørgede for, at Fæstningen havde Overflod paa Vand. Inde i Fæstningen reiste han en mægtig Kongeborg, omgiven med Volde. Der var intet Sted, hverken foran eller bag, som kunde true Fæstningen eller holde den i Ave[3]. — Efter Herodot blev Mediens Hovedstad, som han kalder Agbatana, bygget af Dejoces, der 710 blev Konge i Medien. Den var omringet

[1] Sepp Jerusal. 2, 440. [2] Esr. 5, 17; 6, 1. 2. [3] Smiths Dictionary under Ekbatana.

af syv Mure, den ene udenom den anden. Indenfor den inderste, som var forgyldt, laa Kongeborgen og Skatkammeret[1]. — Efter Judits Bog 1, 1—5 var Ekbatana, af Medernes Konge Arfaxad, bygget af hugne Stene og omringet af vældige Mure med Porte, 70 Alen høie og 40 Alen brede, for at hans Vældiges Hære kunde rykke ud og hans Fodfolk stilles op i sluttet Orden.

Efter Rawlinson[2] bare to Byer i Medien Navnet Ekbatana; den ene var Hovedstad i Media Atropatene, i Nord, og den anden i Media Magna, i Syd. Han mener, at Herodot og de fleste andre tale om Ekbatana i Media Atropatene. De mærkelige Ruiner i Takt-i-Suleiman ere, efter Rawlinson, Levninger af Ekbatana i Media Atropatene, medens det længe har været kjendt, at Byen Hamadan ligger paa Grunden af Ekbatana i Media Magna — Rawlinson synes at have Ret med Hensyn til Herodot og flere andre; men, at Esras taler om Ekbatana i Media Magna, synes klart: 1) Fordi Akmeta ligner baade Byens gamle Navn, der i Kile-Indskrifter staves Hagmadan, og dens nuværende Navn Hamadan. 2) Fordi jødiske Sagn tale for Hamadan, hvor Esters og Mardokais Grave vises. — Heraf synes da igjen at følge, at det Ekbatana, som omtales i Tobias's Bog[3], Judits Bog[4], 2 Makk.[5], og af Josefus[6], maa være Ekbatana i Media Magna. — Hamadan tæller nu 20—30,000 Indbyggere. — Benjamin fra Tudela (1173) fortæller, at paa hans Tid boede 50,000 Jøder i Hamadan[7]. Nu findes der kun omkring 200 jødiske Husholdninger.

Om det Ekbatana, hvor Kambyses døde, se under Forbjerget Karmel, § 8. 2. 9.

Anatot, Præstestad i Benjamin[8]. Der havde Ypperstepræsten Abjatar en Jord, og did blev han forvist af Salomo, fordi han havde fulgt Adonja, der vilde gjøre sig til Konge i Salomos Sted[9]. — Det nævnes i Esaias's Skildring (10, 28—32) af Sankeribs Tog mod Jerusalem: han kommer over Ajat (Ai) . . . . de drage gjennem Skaret (mellem Mikmas og Geba), Rama bæver, Sauls Gibea flyr. Skrig høit, du Gallims Datter! Elendige Anatot! — Det var Jeremias's Fødested[10]. — Efter Josefus laa det 20 Stadier[11] og efter Onomastikon omtrent tre romerske M. fra Jerusalem. Da en liden By, en god $^1/_2$ geogr. M. nordenfor Jerusalem, bærer Navnet Anata, har Robinson sikkert Ret, naar han i den vil have gjenfundet Anatot[12].

1. Antiokia i Syrien, ved Orontes, syv geogr. M. fra dens Udløb i Middelhavet, blev grundlagt 300 f. Kr. af Seleukus Nikator og var under Seleuciderne Syriens Hovedstad og senere Sæde for den romerske Statholder i Syrien. Det blev snart en blomstrende Stad. 150 Aar efter Anlægget kunde Staden stille 120,000 (?) Mand. Indbyggerne gjorde da Opstand mod sin Konge Demetrius, som søgte Hjælp hos Jonatan Makkabæus; denne sendte 3000 Mand, som splittede Oprørerne og dræbte paa een

[1] Herod 1, 98. 99. [2] Smiths Dictionary under Ecbatana. [3] Tob. 3, 9; 6, 7. 23; 14, 28. 31. [4] Jud. 1, 1. 2. 14. [5] 2 Makk. 9, 3. [6] Jos. Hist. 10. 11. 7; 11, 4. 6. [7] Early Travels S. 109. [8] Josv. 21, 18. [9] 1 Kong. 2, 26. [10] Jr. 1. 1. 29, 27. [11] Jos. Hist. 10. 7. 3. [12] Rob. Pal. 2, 339 flg.

Dag 100,000 (?) af Indbyggerne [1]. — Cicero kalder det »en fordum navnkundig og folkerig Stad, Sæde for Lærdom og Kunst« [2], og efter Josefus var det i Størrelse og andre Stykker den tredie Stad i Riget [3].

Næst Jerusalem har ingen Stad saadan Stilling til den kristne Lære i den apostostoliske Tid, som Antiokia. Nikolaus, en Tilhænger af Jødernes Tro, der blev en af de syv Fattigforstandere, var fra Antiokia [4]. — Ved Forfølgelsen efter Stefanus's Mord, Aar 35, spredte Brødrene sig udenfor Palæstina og prædikede Ordet, men kun for Jøder. Dog vare nogle Mænd fra Cypern og Cyrene saa frigjorte, at de i Antiokia forkyndte Ordet for Hedninger, og et stort Tal troede og omvendte sig til Herren. Da Rygtet herom naaede Menigheden i Jerusalem, sendte den Barnabas did. Barnabas saa med Glæde Ordets Fremgang blandt Hedningerne, reiste til Tarsus og førte Saul tilbage med sig til Antiokia. De lærte der et helt Aar, og der var det, at Brødrene først bleve kaldte Kristne, omkring Aar 42 [5]. (Dette Navn, *χριστιανός*, christianus, gave Brødrene sig ikke selv; det blev sikkert givet dem af Hedningerne; det forekommer, foruden paa dette Sted (Aps Gjr. 11, 26) i N. T. først omtrent 20 Aar senere, Aps Gjr. 26, 28 og 1 Petr. 4, 16, begge Gange i Fremmedes Mund. Selv kaldte de sig: Disiple, Brødre, Troende, Hellige). — Da Profeten Agabus, der med flere Profeter var kommen fra Jerusalem til Antiokia, varslede om en forestaaende Hungersnød, skjød Menigheden der efter Evne sammen og sendte Gaven ved Barnabas og Saul til Jerusalem [6]. — Antiokia, som var Hovedsædet for de Hedningekristne, blev ogsaa Hovedsædet for Missionen blandt Hedningerne. Kort efter Tilbagekomsten fra Jerusalem droge nemlig Barnabas og Saul ud paa den Reise, som kaldes Paulus's første Missionsreise, (44—45), og vendte tilbage til Antiokia [7]. — Nu opstod i Antiokia den første Lærestrid i Kirken, idet Paulus og Barnabas kom i »en ikke ringe Trætte« med Jødekristne fra Jerusalem, som krævede, at de Hedninger, som toge ved Troen, skulde omskjæres. Paulus og Barnabas bleve sendte til Jerusalem, hvor Apostelmødet om den Sag holdtes omkring 50. Paulus og Barnabas vendte tilbage fra Mødet med et Brev, der fritog de Hedningekristne fra den kirkelige Lov. Kun skulde de, for ikke at forarge de Jødekristne, afholde sig fra Afgudsoffer, Horeri (ɔ: Skjørlevnet, ikke Hor), det Kvalte og Blod [8]. — Paulus og Barnabas bleve nogen Tid i Antiokia [9], og under dette Ophold var det vel, at Paulus »modsagde Peter lige i Øinene«. Peter var nemlig kommen til Antiokia og levede paa hedensk Vis, indtil nogle kom fra Jakob i Jerusalem; da holdt han sig borte fra Hedningerne og levede paa jødisk Vis. Paulus traadte da op imod ham og refsede ham for hans Svaghed [10]. (Om dette Optrin mellem Hedningernes og Jødernes Apostel blev der omkring 350 Aar senere ført

[1] 1 Makk. 11, 42—51. [2] Cicero Archias 3. [3] Jos. Krig. 3. 2. 4. [4] Aps Gjr. 6, 5. [5] Aps Gjr. 11, 19—26. [6] Aps Gjr. 11, 27—30. [7] Aps Gjr. 12, 25; 13, 2—14, 26. [8] Aps Gjr. 15, 1—30. [9] Aps Gjr. 15, 35. [10] Gal. 2, 11—14.

en skarp Brevvexling mellem Augustin i Hippo, nu Bona, ved Kartago, og Hieronymus i Bethlehem. Augustin fastholdt, at Peter havde vist Svaghed, men Hieronymus søgte at hævde, at Optrinet var aftalt mellem de to Apostle, for at give Paulus Leilighed til at udtale sig om den kristne Frihed; denne Udlægning, skriver han, havde holdt sig i Antiokia siden Apostlenes Dage. Se Thierry: Saint Jerome 2, 130—176). — Paulus's anden Missionsreise (50—54) gik ligeledes ud fra Antiokia og endte sammesteds[1]. Barnabas havde draget ud paa egen Haand og seilet med Markus, Evangelisten, til Cypern[2]. — Paulus's tredie Missionsreise (55—58) gik ligeledes ud fra Antiokia; denne Gang endte hans Reise i Jerusalem[3], og han kom aldrig tilbage til Antiokia. — Lukas, som var kommen sammen med Paulus paa hans anden Reise,[4] var fra Antiokia[5].

Antiokia blev tidlig et Bispesæde. Eusebius har et, efter Ovenstaaende, aldeles urimeligt Ord om, at Peter var den første Biskop der[6]. — Den anden Biskop var Ignatius, der blev Martyr under Trajan. Keiseren holdt selv Forhør over ham i Antiokia 107 eller 116 og dømte, at han i Lænker skulde sendes til Rom for at kastes for vilde Dyr paa Kolosseum. Efter Sagnet var Ignatius det Barn, som Jesus stillede midt iblandt Apostlene med de Ord: uden at I vende om og blive som Børn, komme I ingenlunde ind i Himmeriges Rige[7]. — Johannes, der for sin Veltalenhed fik Navnet Krysostomus o: Guldmund, og som blev Biskop i Jerusalem († 407 i Landflygtighed), var født i Antiokia, hvor han længe virkede i Kirkens Tjeneste som Munk og Præst. Han fortæller, at Byen paa hans Tid tælledc 200,000 Indbyg., af hvilke Halvdelen eller derover var Kristne. — Kirkemødet i Nicæa 325 gav Biskoppen af Antiokia Rang ved Siden af Biskopperne i Rom og Alexandria, og efter Kirkemødet i Konstantinopel 381 bar han Navnet Patriark. — 637 blev Antiokia taget af Araberne, 1098 af Korsfarerne under et frygteligt Blodbad, og 1269 blev det ødelagt af Bibars, Mameluksultan af Ægypten; 1517 kom det under Tyrkerne. — Det er flere Gange rystet ved voldsomme Jordskjælv, sidste Gang 1872, da 2000 af Byens 3000 Huse bleve ødelagte, og 800 Mennesker satte Livet til. — Byen kaldes nu Antakia. Efter Husenes Tal, har den før Jordskjælvet havt omkring 30,000 Indbyggere.

2. Antiokia i Pisidien, paa Grænsen af Frygien, omtrent midt i Lilleasia. Først 1833 blev det fundet igjen af Arundell, engelsk Præst i Smyrna, i mærkelige Fortidslevninger, som findes i Byen Jalobats[8]. — Did kom Paulus med Barnabas paa sin første Missionsreise (44—45) og stod paa Sabbaten op i Synagogen og talte til Jøderne om den Korsfæstede og Igjenopstandne. Da Paulus og Barnabas gik ud af Synagogen, bade Hedningerne om at faa høre samme Ord næste Sabbat. Paa den Dag samledes næsten hele Staden for at høre Guds Ord. Jøderne bleve herover fulde af Nidkjærhed, modsagde og spottede Paulus. Da talte Paulus og Barnabas »frimodig« saaledes: »det var

[1] Aps Gjr. 15, 36—18, 22. [2] Aps Gjr. 15, 37—39. [3] Aps Gjr. 18, 22; 21, 15. [4] Aps Gjr. 16, 11. [5] Euseb. Kirk. 3, 4. [6] Euseb. Kirk. 3, 36. [7] Math. 18, 3. 4. [8] Smiths Diction. 1, 73.

nødvendigt, at Guds Ord først blev forkyndt for Eder; men, efterdi I forskyde det, vende vi os til Hedningerne«. Det var saaledes, saavidt man ved, i Antiokia i Pisidien, at Paulus først fremsatte den Lære, som han omkring 14 Aar senere udførlig afhandler i Brevet til Romerne, at Evangeliet er Guds Kraft til Frelse for hver den, som tror — for Jøde først og saa for Hedning [1]. — Da Hedningerne hørte dette, bleve de glade; men Jøderne vakte en Forfølgelse mod Paulus og Barnabas og stødte dem udenfor Grænsen. Disse rystede Støvet af sine Fødder over dem og gik videre [2].

Antipatris blev af Herodes den Store bygget paa Tomten af en ældre By, Kafarsaba, i et frugtbart, vandrigt og skovrigt Strøg, og kaldt efter hans Fader Antipater [3]. — Alexander Jannæus (105—78 f. Kr.) havde ladet grave en dyb Grav og reise en Mur fra Bjergene i Nærheden af (ɔ: østenfor) Kafarsaba, »som nu kaldes Antipatris«, til Joppe i en Længde af 150 Stadier, til Værn mod Syrernes Indfald [4]. — En Vei fra Jerusalem til Cæsarea gik over Lydda og Antipatris [5]. Paa denne Vei blev Paulus ført som Fange, om Natten tilhest, fra Jerusalem til Antipatris og den følgende Dag til Cæsarea [6]. — Af Antipatris ere hverken Navn eller Levninger tilbage; men Stedet er med Sikkerhed fundet igjen; dets gamle Navn har holdt sig i Landsbyen Kefr-Saba, der ligger langt inde paa Saron, tre geogr. M. fra Joppe og fem geogr. M. fra Cæsarea.

Apollonia, se Arsuf eller Assur.

Ar [7] (ɔ: Staden), fuldstændig Ar-Moab [8] (ɔ: Moabs (Hoved-)Stad), af Eusebius og Hieronymus kaldt Rabbat-Moab [9] (ɔ: Moabs Hovedstad), hvilket paa Mynter og hos græske Kirkefædre er forvansket til Rabbat-Moba [10], af Grækerne kaldt Areopolis, laa søndenfor Arnon, omtrent midt i Moab. — Ar-Moab og Kir-Moab vare Moabs fornemste Stæder [11]. — Hieronymus fortæller, at i hans Barndom styrtede Byens Mure ned under et voldsomt Jordskjælv [12]. — Byen blev Bispesæde, og dens Biskop mødte paa flere Kirkemøder, f. Ex. i Kalcedon 451. — Byen kaldes nu Rabba; dens Levninger fra Fortiden ere ikke af synderlig Værd [13].

Arad, en kananitisk By i »Syllandet« [14], ved Judas Ørken [15], hvis Konge stred med Moses [16] og blev dræbt af Josva [17]. — Der findes ikke Levninger af Arad; men dets Sted er fundet igjen i Tel (ɔ: Høien) Arad, tre geogr. M. søndenfor Hebron. (Se Horma og »Vandringen i Ørkenen« Nr. 8).

Ararat nævnes i Bibelen og Apokryferne paa følgende Steder: 1) Arken standsede paa Ararats Bjerge [18]. 2) Da Sankerib tilbad i sin Guds Hus i Ninive, blev han dræbt med Sværd af to af sine Sønner, der undkom til Ararats Land [19]. 3) Konge-

[1] Rom. 1, 16; 2, 9. 10; 9—11. [2] Aps Gjr. 13, 14—45. [3] Jos. Hist. 16. 5. 2. Krig 1. 21. 2. [4] Jos. Hist. 13, 15. 1. [5] Jos. Krig. 4. 8. 1. Itinr. Hierol. Kap. 14. [6] Aps Gjr. 23, 31—33. [7] 4 Mos. 21, 15. 5 Mos. 2, 9. 18. [8] 4 Mos. 21, 28. [9] Onomast. under Moab. [10] Reland 957. [11] Es. 15, 1. [12] Hiern. til Es. 15, 1. [13] Saulcy Voyage 2, 44—46. [14] 4 Mos. 21, 1; 33, 40. [15] Dom. 1, 16. [16] 4 Mos. 21, 1. [17] Josv. 12, 14. [18] 1 Mos. 8, 4. [19] 2 Kong. 19, 37. Es. 37, 38.

rigerne Ararat, Minni og Askenas skulle komme over Babel[1]. — Tobias fortæller: Sankerib røvede alt mit Gods; men der forløb ikke 55 Dage, førend hans to Sønner dræbte ham, og de flygtede til Ararats Bjerge[2]. — Heraf sees, at Ararat var et Bjergland, som hverken hørte til Assyrien eller Babylonien, men dog ikke laa meget langt fra disse Lande. — Arken havde standset paa Ararats Bjerge; da Menneskene efter Syndfloden droge mod Øst, fandt de en Dal i Sinears Land, hvor de byggede Babels Taarn. Ararats Bjerge skulde altsaa søges i Vest for Sinears Land. Da Armenien ganske sikkert er ment ved Ararat, er Retningen ikke rigtig opgiven; thi Armenien ligger næsten lige i Nord for Sinear; men Moses gaar vel ud fra det Hellige Land, og det ligger lige i Vest for Sinear.

Navnet Ararat er nu ukjendt i Armenien, skjønt det er et gammelt, indfødt Navn[3]. Den armeniske Historieskriver Moses fra Korone fortæller, at et Landskab i Armenien efter Landets ottende Konge Arai, der faldt i et Slag mod Babylonien omkring 1750, fik Navnet Araiiarti ɔ: Arais Nederlag[4]. — Paa de assyriske Indskrifter kaldes Ararat Urardi. — Kongeriget Ararat var et af Armeniens vigtigste Landskaber[5]. Det laa mellem Indsøen Van og Eufrats og Tigris's nordligste Løb. — Navnet Ararat var ukjendt for de græske og romerske Geografer. — I flere af de ældste Oversættelser, saasom Septuaginta og Vulgata, er det gjengivet ved Armenien, og i Onomastikon er det udlagt om samme Land. — Josefus skriver, at Arken standsede paa et Bjerg i Armenien. Han lægger til, at hedenske Forfattere fortælle om Vandflommen og Arken. Saaledes skriver Nikolaus fra Damaskus: i Armenien ligger et stort Bjerg, ved Navn Baris, som Mange under den store Flom tyede til og bleve frelste. Det fortælles, at en kom drivende did i en Ark, og i lang Tid har man fremvist Stykker af samme[6]. — Det blev gjængs Tro blandt Jøderne, de Kristne, mest de østerlandske, og Muhammedanerne, at Arken havde standset paa Armeniens høieste Bjerg, og Navnet, som betegnede Landet, gik over paa Bjerget. — Benjamin fra Tudela (1173) fortæller, at Kalifen Omar byggede en Moske af Arkens Levninger, som laa paa Toppen af Bjerget Ararat[7]. — Bjerget ligger paa Sydsiden af Araxes, nu Aras, der falder i det kaspiske Hav, paa en vid Slette, som ligger 3000 Fod over Havet. Det har to Toppe, det Store og det Lille Ararat. Det Store Ararat har en Høide over Havet af 16,230 Fod og det Lille af over 12,000 Fod. Den evige Sne begynder ved 13,000 Fod. Lille Ararat holder saaledes ikke Sne hele Aaret igjennem. — Ararats Top gjaldt for utilgjængelig, indtil 1829, da Tyskeren Parrot, i russisk Tjeneste, efter megen Møie naaede derop. — Paa et saadant Bjerg kan Arken ikke have standset; »den standsede paa Ararats Bjerge« ɔ: paa et eller andet Bjerg i Høilandet Armenien. — 1840 rystedes Ararat ved et Jordskjælv; uhyre Masser af Is, Sne og Sten styrtede ned

[1] Jr. 51, 27. [2] Tob. 1, 21. [3] Gesen Thes. 1, 155. [4] Smiths Diction. og Kittos Cyclop. under Ararat. [5] Val. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 486. [6] Jos. Hist. 1. 3. 6. [7] Early Travels S. 93.

fra Bjerget og spredte Ødelæggelse vide om paa Sletten ved Araxes. — Ararat kaldes af Armenierne Masis, af Tyrkerne Agritag ɔ: det bratte Bjerg, og af Perserne Kuhi Nu ɔ: Noas Bjerg.

Ariel ɔ: Guds Løve, et billedligt Navn paa Jerusalem[1] og paa Brændofferalteret[2].

Arimatæa er maaske omtalt under Sisaks Tog mod Rehabeam (se Jerusalem) under Navnet Irmaten[3]. I Bibelen omtales det kun ved een Leilighed: den rige Raadsherre, som lagde Jesus i sin ny Grav i Jerusalem, var fra Arimatæa[4].

1 Makk. 11, 34 og Jos. Hist. 13. 4. 9. fortælle, at Demetrius Nikator (omkring 145 f. Kr.) tog Landskaberne Lydda og Ramataim (i den græske Text: Ramathem) eller Ramata fra Samaria og lagde dem under Judæa. — Efter Onomastikon, under Armathem Sophim og Ruma, laa Byen Arimatia eller Arimatæa i Nærheden af Diospolis (Lydda) og i Paulas Reise fortæller Hieronymus, at Arimatia var »ikke langt fra Lydda«[5].

Man føres af disse Udsagn til at søge Arimatæa i Ramle, der ligger ½ geogr. M. søndenfor Lydda ved Hovedveien fra Jerusalem til Jaffa. Af Ramata, med Artikel Ha-Ramata, kunde let Formen Arimatæa opstaa.

Mod denne Opfatning har Robinson med Styrke gjort gjældende[6]:

1) Abulfeda fortæller, at Ramle ikke er en gammel By, men bygget af Soliman, Søn af Kalifen Abdel-Melek, i Begyndelsen af ottende Aarh., efterat han havde forstyrret Lydda. Dette gjentages af Vilhelm af Tyrus (1184) og af Marino Sanuto (1308). Den første Pilegrim, der omtaler Ramle, er Munken Bernhard (870), der kalder det Ramula[7].

2) Ramle, som betyder »det Sandige«, har intet tilfælles med Ramata, der betyder »Høi«.

Begge Indvendinger have Vægt, dog ikke afgjørende. Til den første Indvending svares: Arimatæa er maaske allerede omtalt under Sisaks Tog 975. Omkring 145 f. Kr. nævnes, som fortalt, Ramata — rimeligvis en By med tilliggende Landskab — sammen med Lydda, og efter Onomastikon og Paulas Reise laa en By, hvis ældre Navn var ændret til Arimatia eller Arimatæa, i Nærheden af Lydda. Da den senere ikke nævnes, er den vel bleven ødelagt i femte eller sjette Aarh. — Til den anden Indvending svares: Araberne, som byggede en ny By paa de gamle Tomter, gave den et nyt Navn efter det omliggende Strøg, som er sandigt.

Er det ikke sikkert, saa er det dog høist rimeligt, at Arimatæa er gjenfundet i Ramle; andetsteds er det neppe at finde.

1178 blev Saladin aldeles slagen paa Sletten søndenfor Ramle af Balduin IV, som havde rykket mod ham fra Askalon. — Efter Slaget ved Hattin eller Tiberias 1187 tog Saladin Ramle. Da Rikard Løvehjerte 1191 nærmede sig, sløifede Saladin Fæstningen i Ramle, for at den ikke skulde yde Rikard et fast Støttepunkt. — 1266 blev det taget af Mameluksultanen Bibars.

[1] Es. 29, 1. 2. 7. [2] Ez. 43, 15 flg. [3] Vald. Schmidt, Assyr. og Ægypt. 2, 1228. [4] Math. 27, 57. Mark. 15, 43. Luk. 23, 50. 51. Joh. 19, 38. [5] Paulas Reise Kap. 5 (Toblers Udgave). [6] Early Travels S. 26. Rob. Pal. 243—256. [7] Early Travels S. 26.

Ramle ligger paa Saron, omgivet af vakre Haver. Det tæller 2500 Indbyg., af hvilke 500 ere Kristne, Resten er Muhammedanere. De Reisende tage gjerne ind i det latinske Kloster, fra hvis Tag man nyder en vakker Udsigt til Havet i Vest og til Judæas Bjerge i Øst. — Blandt Klosterets Gjæster kan nævnes Napoleon, som overnattede der paa Toget til Syrien 1799[1].

Ar-Moab (Areopolis) se Ar.

1. Aroer, ved Arnons nordre Bred[2], Grænsestad mellem Moab og Amoriternes Konge Sihons Rige[3], tilfaldt Ruben[4]. — Paa Jeremias's Tid var det i Moabs Eie[5]. — Efter Onomastikon laa det paa Toppen af et Bjerg. — Levninger af Byen, som kaldes Arair, bleve fundne af Burckhardt 1812.

2. Aroer, som blev taget og bygget op igjen af Gad[6], laa ligeoverfor Rabba[7], Ammons Hovedstad, bortimod Jaeser[8]. — Her slog Jefta Ammoniterne[9]. — I Onomastikon kaldes det Aruer. — Det er rimeligvis den samme By, som kaldes Arak el-Emir, omtrent midtveis mellem Rabbat-Ammon og Jordan.

3. Aroer, snarere i Simeon end i Juda, omtales bare 1 Sam. 30, 28: Aroer var blandt de Stæder, til hvilke David skjænkede en Del af det Bytte, han havde taget fra Amalekiterne[10]. — Dette Aroer er gjenfundet i Arara, som ligger paa Sydsiden af den Bæk, som fordum hed Besor, omtrent to geogr. M. østenfor Be'erseba. Her ere flere Brønde og Levninger af Grundmure efter en gammel By[11]. — Hotam, en af Davids Helte, var Aroerit[12].

Arsuf eller Assur, ved Havet, midtveis mellem Cæsarea og Joppe. Byen hed først Apollonia, et Navn, som vidner om, at den er grundlagt af Grækere, rimeligvis efter Alexander den Stores Tid. — Apollonia omtales første Gang under Alexander Jannæus (105—78 f. Kr.), der tog den fra Syrerne[13]. — Byen blev navnkundig under Korstogene; den kaldtes da Arsuf eller Assur. — 1099 blev den beleiret af Gotfred af Bouillon; den blev ikke tagen, men indgik paa at betale Skat. — 1101 blev den tagen af Balduin 1, Konge af Jerusalem. — 7 Sept. 1191 leveredes her et saakaldet »Folkeslag« mellem Korsfarere under Rikard Løvehjerte og Muhammedanere, »Tyrker, Arabere, Ægyptere, Maurere og Negre«, under Saladin. Det var dog bare en ringe Del af Hærene, som var med i Slaget. Korsfarerne seirede. Havde Rikard da rykket lige mod Jerusalem, var det rimeligvis faldet; men Rikard, der var større Ridder end Korsfarer, spildte Tiden med at gjenopbygge Askalon, og Saladin fik Tid til at befæste Jerusalem paa det stærkeste. — Arsuf ligger nu i Ruiner[14].

Asdod, i Makk., N. T., af Josefus, Grækerne og Romerne kaldt Azotos (Azotus), en af Filisternes fem Hovedstæder[15], paa en Høide, en god geogr. M. fra Middelhavet,

[1] Guerin Pal. (Judée) 1, 84—55. [2] 5 Mos. 2, 36; 3, 12; 4, 48. [3] Josv. 12, 2. [4] Josv. 13, 15. 16. [5] Jr. 48, 19. [6] 4 Mos. 32, 34. [7] Josv. 13, 25. [8] 2 Sam. 24, 5. [9] Dom. 11, 33. [10] 1 Sam. 30, 26. 28. [11] Rob. Pal. 3, 161. [12] 1 Krøn. 11, 44. [13] Jos. Hist. 13. 15. 4. [14] Sepp. Jerusal. 2, 490—492. [15] Josv. 13, 3. 1 Sam. 6, 17.

omtrent midtveis mellem Gaza og Joppe. — Da Pagtens Ark var tagen af Filisterne, blev den først bragt til Asdod og stillet i Dagons Tempel ved Siden af Dagons Billede[1]. Asdod vedblev at være et Hovedsæde for Dagons Dyrkelse ligetil Makkabæernes Tid[2].

Asdod tilfaldt Juda[3], men blev ikke taget før under David[4]. — Efter Rigets Deling 980 gjorde Asdod med det øvrige Filistæa sig uafhængigt. — Tartan, som blev sendt af Sargon, Assyriens Konge (721—705), tog Asdod i Ezekias's Dage[5]. — Byen blev rimeligvis i Assyriens Magt, indtil Psammetik, Ægyptens Konge, († 610) et 100 Aar senere tog den efter 29 Aars Beleiring[6], den længste, som Historien kjender. — Efter Hjemkomsten fra Babel toge Jøderne asdoditiske Kvinder tilægte, og deres Børn talte halv Asdoditisk og forstode hverken at tale rent Asdoditisk eller rent Jødisk[7]. — Asdod blev plyndret af Judas Makkabæus[8], og brændt af Jonatan Makkabæus[9]. Det laa øde, indtil Romerne bleve Herrer over Palæstina. Pompeius lagde det under Syrien (64)[10], og Gabinius opbyggede det igjen (56)[11]. — Det var blandt de Byer, som efter Herodes's Testamente skulde tilfalde hans Søster Salome[12]. — I N. T. omtales Asdod bare Aps Gjr. 8, 40, hvor det fortælles, at Fattigforstanderen Filip, efterat have døbt Skatmesteren fra Ætiopien, »blev funden i Azotos«. — Asdod blev tidlig Bispesæde, og dets Biskop var tilstede ved flere Kirkemøder, f. Ex. i Nicæa 325. — Asdod var paa Eusebius's og Hieronymus's Tider en anselig Stad[13]. — Paa Brocardus's Tid (1283) var det stærkt befæstet[14].

Asdod er ikke længre til; men Navnet har holdt sig, idet Stedet nu kaldes Esdud.

Aseka. Gibeon havde sluttet Fred med Josva. Kongen af Jerusalem og fire andre amoritiske Konger rykkede mod Gibeon for at tugte det for dette Frafald. Gibeon sendte Bud til Josva i Leiren ved Gilgal. Josva drog op den hele Nat og kom i Daggryet brat over de fem Konger, slog dem ved Bethoron og forfulgte dem indtil Aseka og Makkeda[15]. — Aseka tilfaldt Juda; det laa i Lavlandet, Sefela, og nævnes sammen med Jarmut, Adullam og Soko[16]. — Da Tvekampen foregik mellem Goliat og David, vare Filisterne leirede mellem Soko og Aseka, og Saul og Israels Mænd i Teberintedalen[17]. — Aseka var blandt de Byer, som Rehabeam befæstede[18]. — Aseka nævnes blandt Judas faste Stæder, da Nebukadnezar gjorde sit Tog med Zedekias, Judas sidste Konge[19]. — Efter Hjemkomsten fra Babel nedsatte Judas Børn sig i Aseka med tilliggende Landsbyer[20]. — Ingen By og intet Sted heder nu Aseka. Rabbi Schwarz har villet gjenfinde Aseka i Byen Esakaria paa en Tel (Høi) vestenfor Jarmut[21]. Beliggenheden passer; men Byen kaldes paa van de Veldes Kart Zakaria og af Robinson Sukkarijeh. Disse to Navne, som betyde »det Sukkerrige«, kunne ikke være gamle[22].

[1] 1 Sam. 5, 1—3. [2] 1 Makk. 10, 83. 11. 4. [3] Josv. 15, 47. [4] Se »Filistere« § 3. 7. [5] Es. 20, 1. [6] Herod. 2, 157. [7] Neh. 13, 23—24. [8] 1 Makk. 5, 68. Jos. Hist. 12. 8. 6. [9] 1 Makk. 10, 84. 11, 4. [10] Jos. Hist. 14. 4. 4. Krig. 1. 7. 7. [11] Jos. Hist. 14. 5. 3. [12] Jos. Hist. 17. 8. 1. [13] Onomast. under Azotus og Asdod. [14] Broc. 10, 17. [15] Josv. 10, 10. [16] Josv. 15, 35. [17] 1 Sam 17, 1. 2. [18] 2 Krøn. 11, 9. [19] Jr. 34, 1—7. [20] Neh. 11, 30. [21] Schwarz, Heilige Land. Frankfurt 1852. S. 73. [22] Rob. Pal. 2, 668.

Askalon, en af Filisternes fem Hovedstæder[1], ved Middelhavet, 2½ geogr. M. nordenfor Gaza, var den eneste Søstad i Filistæa. Askalon tilfaldt Juda og blev taget efter Josvas Død[2], men var aldrig for længere Tid i Israeliternes Eie. Det er oftere nævnt i G. T., mest i de profetiske Skrifter[3], men stort mere end det bare Navn findes kun Dom. 14, 19, hvor det fortælles, at Samson fra Timna gik ned til Askalon, slog 30 Mand ihjel, tog deres Klædninger og gav disse til dem, som havde gjettet hans Gaade.

Askalon havde fra gammel Tid et Tempel for Derketo, Syrernes Venus. Hun lod sig daare af den vakre Syrus, som (en anden) Venus havde udsendt i det Øiemed. Fuld af Skam, styrtede hun sig i et Vand tæt ved Byen, hvor hun blev forvandlet, saa at hun havde Kvindeansigt og Fiskekrop. Hun fik en Datter, som hun udsatte paa Klippen ved Byen, hvor Duer havde Reder, og disse bragte i Nebbet Melk til Barnet, som fik Navnet Semiramis og blev Dronning i Assyrien[4]. — Efter Herodot var Venus's Tempel i Askalon, saavidt han havde faaet udspurgt, det ældste, som var bygget for denne Gudinde. Han fortæller videre: Skyterne rykkede mod Ægypten; men ved Gaver og Bønner afværgede Prammetik († 610) deres Indfald. Paa Tilbageveien plyndrede de Venustemplet i Askalon, og derfor bleve de og deres Efterkommere straffede med en Syge, som Herodot kalder Kvindesygen (θηλεῖα νόσος, morbus muliebris)[5]. — Efter Alexander den Store († 323) delte Askalon Lod med det øvrige Palæstina og skattede først til Ægypten og siden til Syrien. — Herodes den Store, hvis Bedstefader var fra Askalon[6], prydede sin Fædreby med Vandspring, Badestuer og prægtige Buegange[7]. — Efter Herodes's Død fik hans Søster Salome af Augustus et Slot i Askalon[8]. — Askalon blev Bispesæde, og dets Biskop var tilstede ved flere Kirkemøder, saasom i Nicæa 325. — Hedenskabet holdt sig dog længe, og under det Omslag, som indtraadte ved Keiser Julian (361—363), bleve 371 kristne Præster og Piger myrdede under oprørende Grusomhed[9]. — 641, under Kalifen Omar, blev Askalon taget af Araberne. — Kort efter at Gotfred af Bouillon 1099 havde taget Jerusalem, rykkede Sultanen af Ægypten mod ham med en Hær, der opgives til 300,000 Mand. Gotfred kunde bare reise 25,000 Mand; 5,000 bleve stillede foran Askalon for at hindre Udfald fra Byen, der var i Saracenernes Magt; med de øvrige 20,000 slog han aldeles den tyrkiske Hær (1100). — 1110 kom Sigurd Jorsalafar med sin Flaade til Askalon, der fremdeles var i Saracenernes Magt; han blev liggende udenfor et helt Døgn for at se, om Nogen af dem vilde rykke ud, saa at han kunde gaa imod dem; da de holdt sig ganske stille, seilede han den følgende Dag til Joppe. — Først 1153, efter gjentagne Beleiringer, blev Askalon, »Syriens Brud«, taget af Korsfarerne under Kong

[1] Josv. 13, 3. 1 Sam. 6, 17. [2] Dom. 1, 18. [3] 2 Sam. 1, 20. Jr. 25, 20. 47, 5. 7. Am. 1, 8. Zef. 2, 4. 7. Sak. 9, 5. [4] Reland 590. 591. Sepp. 2, 506. [5] Herod. 1, 105. [6] Euseb. Kirkh. 1, 8. [7] Jos. Krig. 1. 21. 11. [8] Jos. Hist. 17. 11. 5. [9] Sepp. Jerusal. 2, 510.

Balduin III[1]. — Efter Slaget ved Hattin 1187 faldt det atter i Saracenernes Magt. — 1191 lod Saladin, under Beleiringen af Ptolemais, alle Indbyggerne flytte ud, nedbrød Taarnene og Murene og opbrændte Husene. — 1192 satte Rikard Løvehjerte Taarnene istand. — 1270 sløifede Mamluksultanen Bibars Fæstningsværkerne og sænkede Stene ned i Havnen for at afværge Landgang. — Askalon er nu uden Indbyggere; men Levninger af Templer, Teatre og Klostre vidne om Fortiden, og »endnu fylde hellige Duer med sin Kurring de bugnende Haver, som hæve sig inden dets omstyrtede Volde«[2].

Askalons Havn hed, ligesom Gasas og Jamnias, Majuma, der paa Koptisk betyder Havn.

Asnot-Tabor, By i Naftali[3]; se under Bjerget Tabor § 8. 2. 4.

Assur, se Apollonia og Arsuf.

Astarot. Astarot-Karnaim; det sidste Navn forekommer bare 1 Mos. 14, 5. Paa sit Tog mod Sodoma og Gomorra slog Kedorlaomer Refaiterne, der boede i Astarot-Karnaim[4].

Og, Konge i Basan, »der alene var tilbage af de overblevne Kjæmper«[5] (se Refaiterne § 3. 5), havde, efter Josv. 12, 4. 13, 12, to Hovedstæder, Astarot og Edrei. Astarot er begge Gange og desuden Josv. 13, 31, hvor Byerne nævnes sammen, stillet foran Edrei. — To Gange, 5 Mos. 1, 4. Josv. 9, 10, er bare Astarot nævnt som Hovedstad. Man maa heraf slutte, at Astarot har været den fornemste af de to Stæder. — Og stillede sig foran Edrei mod de fremtrængende Israeliter, blev slagen og faldt[6], og hans Land med begge Hovedstæder blev taget og givet til halve Manasse[7]. — Astarot blev Levitstad[8]. — Blandt Heltene i Davids Hær nævnes Asteratiten Ussia[9]. — Senere nævnes Astarot ikke i Bibelen.

I Makk. og af Josefus omtales Karnaim som en fast og stærk Stad i Gilead med et Tempel (for Astarte). Judas Makkabæus stormede det og nedhug 25,000 Mennesker (164 f. Kr.)[10].

I Onomastikon fortælles, just ikke klart, under Astaroth og Astaroth Karnaim, at Astarot, Ogs gamle Stad, laa i Batanæa (Basan), sex romerske M. (1 1/4 geogr. M.) fra Adra (Edrei, nu Dera ved Hieromax), og at Astarot-Karnaim laa ni romerske M. fra Astarot, og at der fra Adra til Bostra var 25 romerske M.

Trods Onomastikons Vidnesbyrd holde dog de fleste for, at Astarot og Astarot-Karnaim ere en og samme By. Astarot (Astarte), Gudinde for Frugtbarhed, betyder Maanen som Gudinde. Tilnavnet Karnaim betyder »to Horn«. Gudinden er vel fremstillet som Maanen i Ny. Tilnavnet Karnaim blev senere bortkastet, og Byen blev

[1] Palmer The City of Herod. og Saladin 286—288. [2] Stanley Sinai and Pal. 255. [3] Josv. 19, 34. [4] 1 Mos. 14, 5. [5] 5 Mos. 3, 11. [6] 4 Mos. 21, 33—35. 5 Mos. 1, 4. [7] Josv. 13, 31. [8] 1 Krøn. 6, 71. [9] 1 Krøn. 11, 44. [10] 1 Makk. 5, 26. 43. 44. 2 Makk. 12, 21. 26. Jos. Hist. 12. 8. 4.

bare kaldt Astarot. Paa Makkabæernes Tid havde man bortkastet det Væsentlige i Sammensætningen og kaldte Byen bare Karnaim.

Paa Grund af Navneligheden have nogle villet gjenfinde Astarot i Tel-Astere eller Tel Estere, en liden Høi uden Ruiner tre geogr. M. Nordvest for Dera (Edrei), og paa Grund af Afstanden have andre villet gjenfinde det i Kala'at Mezareb, en Borg, der ligger henimod 1½ geogr. M. Nordvest for Dera.

Wetzstein har søgt at vise, at Astarot er det senere berømte Bostra: 1 Krøn. 6, 71 fortælles, at Østre Manasse afgav Golan og Astarot til Levitstæder; Josv. 21, 27 fortælles, at Østre Manasse afgav Galon og Be'estera til Levitstæder. Astarot og Be'estera maa følgelig være samme By. Be'estera er en Sammentrækning af Bet-Estera ɔ: Astartes Hus; i den romerske Udtale blev Be'estera til Bostra[1]. — Herimod maa dog mærkes, at i Onomastikon, under Astaroth, nævnes Astarot ved Siden af Bostra og 1 Makk. 5, 26 nævnes Karnaim ved Siden af Bossora (Bostra). — Bostra maa være en romersk Udtale af Bozra, som Byen kaldes Jr. 48, 24, det eneste Sted, hvor den er nævnt i Bibelen.

Atad var en Tærskeplads østenfor Jordan, hvor Josef med Følge holdt syv Dages Sorg over Jakob, og som derfor af Kana'aniterne blev kaldt Abel-Mizraim ɔ: Ægypternes Sorg[2]. — Atad omtales ikke senere undtagen af Hieronymus, som i Onomastikon, under Area Atad, gjør det til et med Bethogla, (som han kalder Bethagla), der laa mellem Jeriko og Jordan. Men Atad laa, som han selv skriver, østenfor Jordan.

Atarim, der omtales 4 Mos. 21, 1, se Vandringen i Ørkenen Nr. 8.

Aven, som omtales Am. 1, 5, se under Ba'albek.

B.

Ba'alat, i Dan[3], rimeligvis den samme, som Salomo »byggede«[4], eller snarere udvidede eller befæstede. Ba'alat laa efter Jofesus[5] ikke langt fra Geser, som laa i Filisternes Land. — Nogle have ment, at Ba'alat, som Salomo byggede, skulde være Ba'albek. At denne Mening er uholdbar, er vist under Ba'albek.

Ba'albek, omtrent midt i Libanons Dal eller Hulsyrien, ved Foden af Antilibanon. Det ligger 3500 Fod over Havet og omtrent midt paa Vandskillet, idet Orontes, som løber mod Nord, og Leontes, som løber mod Syd, begge have sit Udspring i Nærheden.

Ba'albek er nu en By paa omkring 100 tarvelige Huse; men det har Levninger efter Underværker, som i Udkastets Storhed sammen med Kunstfærdighed og ædel Simpelhed tør siges at overgaa ethvert Storværk i ældre og i nyere Tid.

[1] Wetzstein Reisebericht über Hauran und die Trachonen 108—111. [2] 1 Mos. 50, 10. 11. [3] Josv. 19, 44. [4] 1 Kong. 9, 18. 2 Krøn. 8, 6. [5] Jos. Hist. 8. 6. 1.

Disse vældige Fortidslevninger ere:

1) De underjordiske Hvælvinger.
2) Kjæmpemurene.
3) Den (mindre) sexkantede Forgaard.
4) Den (større) firkantede Forgaard.
5) Det Store eller Solens Tempel.
6) Det Lille eller Jupiters Tempel.

1. De underjordiske Hvælvinger. Bygningerne ligge ikke paa et Bjerg eller anden naturlig Høide, men paa et bygget Grundlag. Grundlaget hæver sig høiest der, hvor Solens Tempel ligger, nemlig 50 Fod over Grunden udenfor Murene. — Grundlaget er gjennemskaaret af Hvælvinger, som ere lange, brede og høie og byggede af Stene, der andetsteds vilde kaldes jettestore.

2. Kjæmpemurene (5. 5). Alle Mure i Ba'albek ere Kjæmpemure; men Ordet bruges i særskilt Betydning om de vældige Mure om Solens Tempel. Paa den nordre Side ligge, nede paa Grunden, ni Stene, som i Gjennemsnit have en Længde af 31, en Høide af 9½ og en Brede eller Tykkelse af 13 Fod. Vældige, som disse ere, tabe de sig dog aldeles i Sammenligning med tre Stene, som ligge i den vestre Mur, 20 Fod over Grunden. Den største har en Længde af 64 og den mindste af 63 Fod. Høiden udgjør 13 og Tykkelsen 13 Fod eller derover.

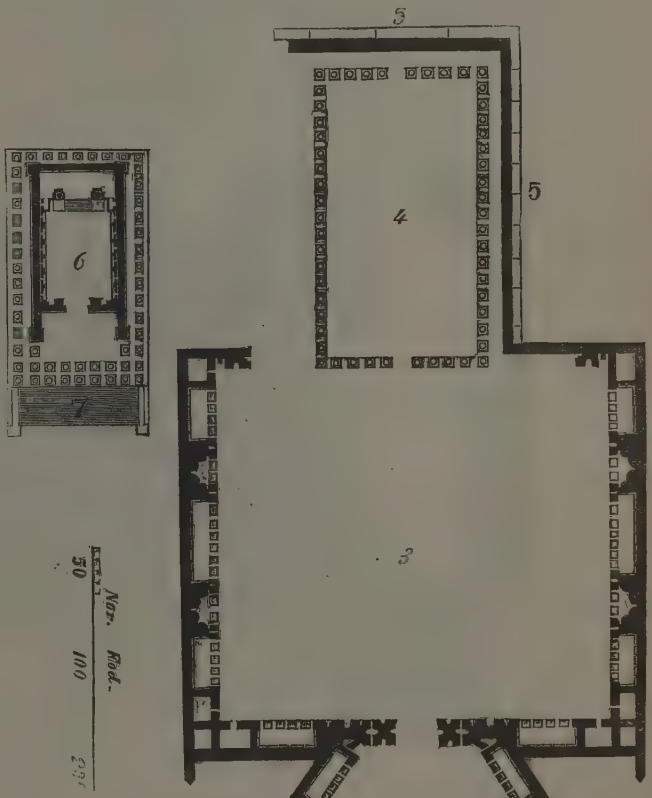

1. Trappe.
2. Den sexkantede Forgaard.
3. Den firkantede Forgaard.
4. Det Store eller Solens Tempel.
5. 5. Kjæmpemurene.
6. Det Lille eller Jupiters Tempel.
7. Trappe paa 30 Trin.

Robinson.

Grundplan af Templerne i Ba'albek.

3. Det Store eller Solens Tempel (4) har med sine to Forgaarde en Længde

af 900 Fod; selve Templet har en Længde af 287 og en Brede af 158 Fod. — Af Templet er der ikke stort andet tilbage end sex af de 54 Søiler, som dannede en Buegang rundt om Bygningen. — Søilernes Skaft har en Høide af 62 og Kapitælet eller Kransen en Høide af 14 Fod. Skaftets Omfang nede ved Foden er 21 Fod. Skaftet er i Regelen sammensat af fire Stykker. — Kransen ligesom andet udskaaret Arbeide i Templerne hører til den korintiske Orden.

4. Det Lille eller Jupiters Tempel (6) er en Bygning for sig selv med en egen Indgang. Naar dette Tempel kaldes det Lille, da passer dette Navn kun ligeoverfor det Store; thi det holder ganske skikkelige Maal: hele Templet, med Buegangen af Søiler rundt om Bygningen, har en Længde af 222 og en Brede af 120 Fod; den egentlige Bygning, indenfor Søilerne, har en Længde af 155 og en Brede af 84 Fod. —

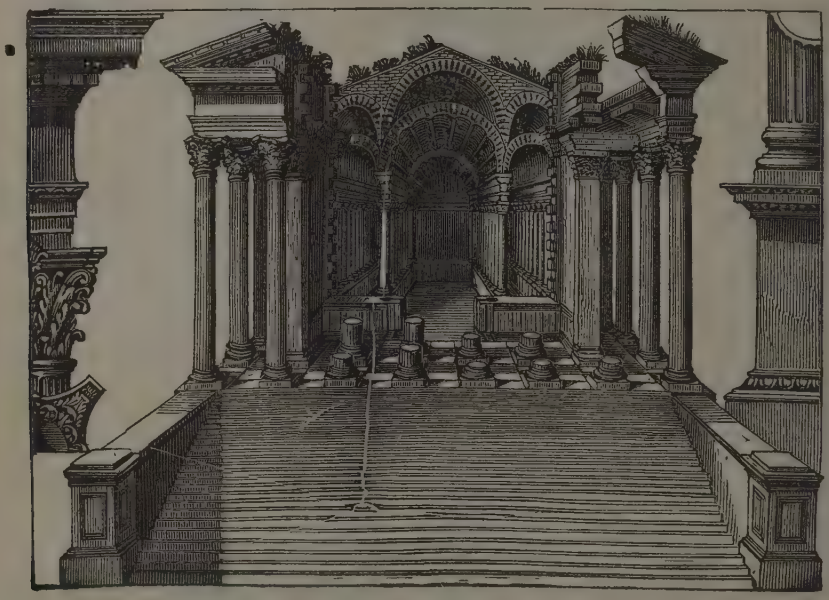

Trappe til det Lille eller Jupiters Tempel. Maundrell, (1697).

Det Lille Tempel er endnu i nogenlunde uskadt Stand; selve Bygningen har taget mindst Skade; den er vistnok uden Tag; men saa har den maaske altid været; Lyset maa i ethvert Fald være faldet ind fraoven; thi Murene ere uden anden Aabning end Døren. — Søilerne have faret værre; af de 53 Søiler, som dannede en Buegang rundt Bygningen, staa bare 19 tilbage. Deres Høide, med den korintiske Krans, er 45 Fod. Hver Søile er, foruden af Kransen, sammensat af to eller tre Stykker.

Søiler, Mure og næsten alt Bygningsvirke i Ba'albek er af gul Sandsten. Bruddet, hvorfra Blokkene ere hentede, ligger ½ Fjerdingvei borte, og Veien har ikke været vanskelig; ellers havde det vel ikke været gjørligt at faa frem de vældige Blokke. En Blok, som paa den ene Side ikke er fuldt tilhuggen, ligger i Stenbruddet. Den

er større end nogen af de tre Stene i den vestre Kjæmpemur og overgaar rimeligvis enhver Tyngde, som Mennesker have tænkt paa flytte for at bruge til Bygværk. Længden udgjør 68, Høiden 17 og Tykkelsen 15 Fod. Man har udregnet, at de samlede Kræfter af 40,000 Mennesker vilde kræves for at flytte den. Hvorfor Bygmesteren ikke fuldt har tilhugget den, kan Ingen sige. Skulde han have frygtet for ikke at aarke at faa den frem?

Er Ba'albek omtalt i Bibelen? Nogle have ment, at det under Navnet Ba'al-Gad skulde være omtalt Josv. 11, 17, hvor det fortælles, at »Josva indtog hele Landet indtil Ba'al-Gad i Libanons Dal ved Foden af Hermon«; men Tillægget »ved Foden af Hermon« viser hen paa Banias. (Se Ba'al-Gad). — Andre have ment, at det under Navnet Ba'alat skulde være ment 1 Kong. 9, 17—19, hvor det fortælles, at »Salomo byggede Geser og Ba'alat og Tadmor i Ørkenen i Landet, og hvad han havde Lyst til at bygge i Jerusalem og paa Libanon og i hele sit Herredømmes Land«. Da Ba'alat her er stillet sammen med Tadmor eller Palmyra, som laa i Ørkenen, i Nord, skulde det være blandt de Stæder, som Salomo havde lystet at bygge paa Libanon. Men det er ogsaa stillet sammen med Geser, som laa i Filisternes Land, og Josefus fortæller, at Ba'alat ikke laa langt fra Geser[1]. (Se Ba'alat).

Derimod er der al Rimelighed for, at Ba'albek under Navnet Aven, som betyder Synd, Afguderi, Afgud, er omtalt Am. 1, 5: »jeg (Herren) vil sønderbryde Damaskus's Bom og udrydde Indbyggerne i Avens Dal (Bika), og den, som holder Spiret i Bet-Eden«. Sammenstillingen med Damaskus og Bet-Eden kræver, at Aven her er Navnet paa en By. Det laa i en Dal og kan ikke have ligget meget langt fra de to andre Byer. Dalen mellem Libanon og Antilibanon kaldtes Libanons Dal (Bika)[2], og saa kaldes Dalen med ringe Ændring (Buka) den Dag i Dag. — I Syrien havde Soldyrkelsen hjemme, og den havde sit Hovedsæde i Ba'albek. Det er paa Grund af denne Afgudsdyrkelse, at Amos kalder Solstaden »Afgudsdalen« og forkynder Herrens Straffedom. (Sammlg. Am. 5, 5; Hos. 4, 15; 5, 8; 10, 5, hvor begge Profeter, idet de forkynde Herrens Straffedom, kalde Bet-El (ɔ: Gudshuset) Bet-Aven (ɔ: Afgudshuset). — Septuaginta har det koptiske On istedetfor det hebraiske Aven. On, (i Nedre-Ægypten), som betyder Solen, havde et prægtigt Tempel for Solen. Syrien havde laant meget af sin Gudelære fra Ægypten, og Solens Billede i Ba'albek skal være kommen fra Solstaden i Ægypten. Det er saaledes meget rimeligt, at Septuaginta ved at ombytte Aven med On har villet henspille paa Solstadens Navn[3].

Aldeles sikre Efterretninger om Ba'albek faa vi først af Forfattere ved og strax efter Kristi Tid. Disse kalde Byen Heliopolis eller Solstaden, som efter al Rimelighed er en Oversættelse af Byens syriske Navn. Strabo, ved Kristi Tid, nævner Heliopolis og Kalcis som hørende til det Landskab (Abilene), som Ptolemæus, Søn af Mennæus,

[1] Jos. Hist. 8. 6. 1. [2] Josv. 11, 17. 12, 7. § 8 Indledning. [3] Robin. Neuere Bibl. Forsch. 677.

raadede over[1]. — Josefus fortæller, at Pompeius paa sit Tog gjennem Hulsyrien (64) drog over Heliopolis og Kalcis til Damaskus[2]. — Plinius († 79 ef. Kr.) omtaler Heliopolis som liggende ved Orontes's Kilder[3]. — Ptolomæus opregner Heliopolis blandt Hulsyriens Stæder[4]. — I Itinerarium Antonini Augusti (Keiser Antoninus Pius, † 161) er Heliopolis nævnt ved Siden af Abila og Damaskus[5]. — Man har vigtige Hjælpemidler til Byens Historie i Mynter, som ere prægede der, og i Indskrifter paa det Store Tempel. De ældste Mynter ere prægede under Nerva († 98) og Hadrian († 138). Ogsaa paa dem kaldes Byen Heliopolis. — Da Templerne hverken ere omtalte af de nævnte fem Forfattere eller prægede paa de nævnte Mynter, maa man slutte, at de dengang ikke vare til. — Paa sildigere Mynter er et Tempel præget. De ældste, som haves af disse, ere prægede under Septimius Severus († 211). Paa en af Mynterne sees et Tempel med en Forhal, som har 10 Søiler; dette passer paa det Store Tempel, hvis Forhal netop havde 10 Søiler, medens det Lille Tempels Forhal havde 9. Paa en anden Mynt sees fra Siden en Mængde Søiler; dette passer paa begge Templer. — Paa en Mynt fra Keiser Valerians Tid († 260) sees begge Templer. Det er altsaa klart, at begge Templer dengang vare til, og man kunde slutte, at de vare byggede under Septimius Severus. Imidlertid fortæller en græsk Forfatter Johannes med Tilnavnet Malala fra Antiokia, som rigtignok først levede i syvende Aarh., at Antoninus Pius († 161) byggede i Heliopolis ved Libanon til Jupiters Ære et stort Tempel, »et af de største Undere i Verden«. Ingen Mynt præget i Ba'albek under Antoninus Pius er kommen ned til vore Dage, og man har heller ikke Indskrifter eller andre Efterretninger til at prøve den sildige Forfatters Udsagn, som imidlertid ikke kan være langt fra Sandheden; thi Templernes Bygningsmaade vidner om det romerske Herredømmes Tid; Søilekransene og andre Udskjæringer ere, som alt fortalt, af den korintiske Orden. Bygningsmaaden i begge Templer skriver sig fra samme Tid. Maaske det Lille eller Jupiters Tempel er bygget af Antoninus og det Store af Septimius.

Ere Templerne fra den romerske Tid, saa tilhøre sikkert de mægtige, underjordiske Hvælvinger og Kjæmpemurene, efter sin Bygningsmaade, en ældre Tid; de have efter al Rimelighed tjent til at bære det eller de Templer, som langt tilbage i Tiden have været reiste til Solens Ære. — Om disse ældre Templer ere forstyrrede ved Menneskehaand eller ødelagte ved Jordskjælv, vides ikke. — Hvem har bygget dem? Derom tier Historien aldeles. Man har gjettet paa Assyrerne og Fønicierne; men det ligger nærmest, at Landets Indbyggere, de soldyrkende Syrere, have reist Templerne i Solens Stad.

Opgangen til hvert af Templerne var fra Øst. — En Trappe paa 30 Trin førte op til den pragtfulde Indgang til det Lille Tempel. Trappen er nu aldeles borte, og

[1] Strabo 16, 753. [2] Jos. Hist. 14, 3. 2. [3] Plin. Hist. Nat. 5, 80. [4] Ptol. Geogr. 5, 14. [5] Itinerar. Ant. Aug. Nr. 198 (Partheys og Pinders Udgave).

Indgangen er næsten ødelagt. Trappen var hel, og Indgangen var næsten uskadt, da Maundrell 1697 tog en Tegning af dem.

Opgangen til Solens Tempel var naturligvis end mere storartet. En mægtig Trappe, der nu er aldeles borte, førte gjennem en Indgang, som nu er helt ødelagt, til en herlig Forhal, der igjen førte til den sexkantede Forgaard. Mod Øst havde Forhallen 12 vældige Søiler, af hvilke nu kun Fodstykkerne staa tilbage. Paa to af disse Fodstykker sees to latinske Indskrifter, der nu næsten ere ulæselige, men som bleve afskrevne 1751. Begge indeholde Bønner til »de store Guder i Heliopolis« om Held for Keiser Antonius Caracalla († 217), Søn af Septimius Severus, og for hans Moder Keiserinde Domna[1]. Da Bønnerne ere henvendte til »de store Guder i Heliopolis«, maa man slutte, at det Store Tempel har været et Panteon eller Alle-Guders Hus. Blandt de syriske Guder var Solen den fornemste, og efter den fik Templet for Alle-Guder Navn af Solens Tempel. — Det Lille Tempel var viet til Planeten Jupiter, der dyrkedes som Gud for Lykken.

Kristendommen synes ikke at have vundet rask Indgang i dette storartede Sæde for Hedendommen. 297 i Forfølgelsen under Diokletian, blev Gelasinus Martyr. Han var Skuespiller, men, da han havde taget ved Kristendommen, negtede han at optræde i de hedenske, usømmelige Skuespil. Han blev da stenet af den rasende Hob. — Konstantin den Store »grundede en overmaade stor Kirke« i Ba'albek og indsatte en Biskop; af de følgende Biskopper nævnes kun to. Robinson mener, at Konstantin omgjorde det Store Tempel til en Kirke[2]. Imidlertid ligger strax søndenfor det Lille Tempel en meget stor Bygning, som nu kaldes »det Arabiske Hus«; den synes engang at have været en Kirke, og det er maaske den Kirke, som Konstantin »grundede«[2].

Under Julian den Frafaldne (Apostata) (361—363) kom Hedenskabet atter til Magten, den hedenske Gudstjeneste indførtes igjen, og oprørende Grusomheder øvedes mod kristne Piger, som havde viet sig til Herrens Tjeneste. — Teodosius den Store (379—395) »forstyrrede Templet i Heliopolis, nemlig Balanios's Tempel, det store og berømte, ogsaa kaldt Triliton eller Trestenen, og omgjorde det til en Kirke.« Balanios er maaske sammensat af Ba'al og Helios (ɔ: Solen). Ved Triliton menes klarlig de tre vældige Stene i den vestre Kjæmpemur.

Araberne havde 636 taget hele Syrien, og Korset maatte vige for Halvmaanen i Solens Stad. — Saa hører man Intet om Byen i 300 Aar. Da den atter dukker op i Historien, bærer den ikke længere Navnet Heliopolis eller Solstaden, men kaldes for første Gang Ba'albek, et Navn, som den siden har beholdt. — Man har ment, at Ba'albek var Byens oprindelige, syriske Navn, som Araberne forefandt og optoge. Da Byens græske Navn Heliopolis efter al Rimelighed er en Oversættelse af dens oprin-

[1] Saulcy Voyage 2, 634. [2] Rob. Neuere Bibl. Forsch. in Pal. 680.

delige Navn, har man videre ment, at Ba'albek skulde betyde Solens Stad. Det er i høieste Grad rimeligt, at Ba'al har udgjort en Del af det syriske Navn, og Ordet, som egentlig betyder Herren, kan nok betyde Solen; men Bek betyder ikke Stad i noget af de semitiske Sprog. Desuden maatte Solens Stad hedde Bek-Ba'al, ikke Ba'al-Bek.

Sepp har udtalt, at Bek muligens er en Ændring af Bika (ɔ: Dalen). Ba'albek skulde saaledes betyde Dalens Ba'al, Dale-Ba'al [1].

Araberne omgjorde det Store Tempel med dets Forgaarde til en Fæstning. Den blev oftere beleiret, og det herlige Bygværk maatte naturligvis tage Skade. 1139, 1157 og 1170 blev Syrien rystet af Jordskjælv, og blandt de Byer, som ramlede overende, nævnes ogsaa Ba'albek; flere af Indbyggerne satte Livet til. Imidlertid synes Templerne nogenlunde at have modstaaet Rystelserne, og Byen selv maa snart have reist sig igjen; thi den arabiske Jordbeskriver Edrisi, i 12te Aarh., fortæller, at Ba'albek ligger i et frugtbart og velsignet Strøg, omgivet af Vingaarde og Frugttræer. Han nævner ogsaa begge Templer og fortæller, at det Store Tempel med sine »uendelige Stene« efter Sagnet er et Værk af Salomo. — Benjamin fra Tudela, som nogle Aar senere (1173) var i Ba'albek, fortæller, at »Templet er bygget af Salomo til Ære for Faraos Datter, i Libanons Dal. Det er bygget af store Stene uden Bindemiddel, og man siger, at det ikke kan være bygget uden ved Hjælp af Asmodæus selv« [2]. — 1300 stode endnu 60 Søiler ved begge Templer tilsammen. — 1400 blev Ba'albek taget af Mongolfyrsten Timur eller Tamerlan. — Nu omtales ikke Ba'albek før 1548, da det blev besøgt af den franske Naturforsker Belon. Det store Tempel var endnu Fæstning, og indenfor stode ni Søiler. — Maundrell, engelsk Præst i Aleppo, som var i Ba'albek 1697, har tegnet en Grundplan af det Lille Tempel og leveret en vakker Tegning af Indgangen til samme. Han synes at opgive Tallet paa de Søiler, som stode rundt om det Lille Tempel, til 40. — Om det Store Tempel har han bare disse Ord: »150 Fod fra Templet staar en Rad af ni Søiler af den korintiske Orden, som ere meget høie og tykke. Man ser godt, at de have tjent til en prægtig Bygning. Hvad der staar igjen, lader en savne det, som er ødelagt.« — Af de følgende Reisende maa mærkes Wood og Dawkins 1751, som udgave et stort Værk med prægtige Tegninger. Dengang stode endnu igjen ni Søiler fra det Store Tempel og 29 rundt det Lille. — 1759 gik et Jordskjælv over hele Syrien; da styrtede tre Søiler ved det Store Tempel og 10 ved det Lille overende.

Af alle Reisende, hvis Tal voxer fra Aar til Aar, er vel Robinson den, der har kastet det sikreste Lys over Underværkerne i Ba'albek [3].

Ba'alâ, Ba'ale-Juda se Kirjat-Jearim.

[1] Sepp Jerus. 2, 210. [2] Early Travels S. 91. [3] Rob. Neuere Bibl. Forsch. in Pal. 658—687.

Ba'al-Gad, Paneas, Cæsarea Filippi, Neronias, Banias. — Ba'al-Gad ɔ: Hjem for Gad eller Lykkens Gud [1], omtales i G. T. bare i Josvas Bog. Efter 11, 17. 12, 7 indtog Josva hele Landet fra det nøgne Bjerg, som strækker sig op mod Seir (Edom), til Ba'al-

Farrar.

Ba'al-Gad. Banias.

Gad i Libanons Dal ved Foden af Bjerget Hermon. Nogle have, paa Grund af Tillægget »i Libanons Dal«, lagt Ba'al-Gad langt oppe i Hulsyrien og holdt det for at være Ba'albek; men Tillægget »ved Foden af Bjerget Hermon« peger klarlig paa en By i

[1] Gesen. Thes. I, 225.

Dalens Munding mod Syd. Dette bliver aldeles klart af 13, 5, hvor det fortælles, at blandt de Strøg, som Josva ikke tog, var »hele Libanon mod Solens Opgang (ɔ: Antilibanon) fra Ba'al-Gad ved Foden af Bjerget Hermon til Hamat.« — Ba'al-Gad kan da ikke være nogen anden end Byen ved Jordans østre Kilde. — Fra Josvas Tid omtales Byen ikke før under Herodes den Store. Den kaldes da Paneas efter Guden Pan, der blev dyrket i en Hule, Paneion (Panium) eller Pans Bolig, lige ved Kildens Væld ud af Hermon. Flere Indskrifter vidne endnu om denne Dyrkelse. — Herodes den Store byggede et prægtigt Tempel af hvidt Marmor, som han viede til Keiser Augustus[1]. — Hans Søn, Fjerdingsfyrsten Filip, byggede flere Bygninger og kaldte Byen Cæsarea efter Keiseren (ɔ: Augustus)[2]. Den blev kaldt Cæsarea Filippi til Forskjel fra Cæsarea ved Middelhavet. — Aar 52 fik Agrippa II Cæsarea med omliggende Landskaber af Klaudius. Han udvidede Byen og kaldte den Neronias efter Keiser Nero[3]. — Efter Jerusalems Forstyrrelse holdt Titus Skuespil i Cæsarea, og mange Jøder satte Livet til, da de maatte kjæmpe med vilde Dyr eller med hverandre til Romernes Moro[4]. — Det gamle Navn Paneas, som havde holdt sig ved Siden af de ny Navne[5], fortrængte efterhaanden disse og udtales nu i Landet, da Araberne ikke kunne udtale Bogstavet p, som Banias. — Konstantin den Store oprettede et Bispesæde i Cæsarea, og dets Biskop mødte ved Kirkemøderne i Nicæa 325 og Kalcedon 451.

Cæsarea Filippi omtales i N. T. kun en Gang[6]. Det var i Strøget deromkring, at Jesus vandrede, da han spurgte Disiplene: »hvem sige I, at jeg er?« og fik af Peter det Svar: »du er den levende Guds Søn.« — Det var sex Dage efter denne Bekjendelse af Peter, at Jesus tog Peter, Jakob og Johannes og førte dem afsides op paa et høit Bjerg, hvor han blev forklaret for deres Øine[7]. I sex Dage kunde Jesus med Disiplene have naaet ethvert høit Bjerg i Palæstina; men, da det strax efter fortælles, at de gik ud derfra og vandrede om i Galilæa[8], er det klart, at Forklarelsens Bjerg maa søges Nord i Landet. — At Tabor, som Sagnet har udpeget, ikke kan være Forklarelsens Bjerg, er vist under »Tabor« (§ 8. 2. 4). Det rimeligste bliver at søge det i Nærheden af Cæsarea Filippi; thi Forklarelsen fortælles hos alle de tre Evangelister, som omtale den, lige efter Peters Bekjendelse. Man kommer da ligefrem til at tænke paa en af Hermons Toppe som Skuepladsen for den underfulde Begivenhed. Det er langt derop; thi Hermons Toppe hæve sig indtil 8000 Fod over Banias; men Jesus og de tre Disiple kom heller ikke ned før den følgende Dag[9].

Efter Sagnet var den blodsottige Kvinde, som blev læget ved at røre ved Jesu Klædning[10], en hedensk Kvinde fra Cæsarea Filippi. Eusebius fortæller: udenfor hendes Hus sees paa en høi Stenfod et Billede, som er udført i Bronce, af en Kvinde i

[1] Jos. Hist. 15, 10. 3. [2] Jos. Hist. 18, 2. 1. Krig. 2, 9. 1. [3] Jos. Hist. 20, 9. 4. [4] Jos. Krig. 7. 2. 1. [5] Euseb. Kirk. 7, 17. [6] Matt. 16. 13. Mark. 8, 27. [7] Matt. 17, 1. Mark. 9, 2. Luk. 9, 28. [8] Matt. 17, 22. Mark. 9. 30. [9] Luk. 9, 37. [10] Matt. 9, 20—22. Mark. 9, 25—34. Luk. 8, 43—48.

bedende Stilling, og ligeoverfor staar et Mandsbillede samme Metal med vid Kaabe og med Haanden udstrakt mod Kvinden. Nedenunder, paa Fodstykket selv, voxer en egen Urt, der naar til Kanten af Kaaben, og denne Urt skal være et Middel mod alle Sygdomme. Det er Jesus, hvem, efter Sagnet, Billedet forestiller. Dette Mindesmærke er endnu til, og jeg har under et Besøg i Staden seet det med mine egne Øine[1]. — Billedstøtten har maaske fremstillet en frelsende Gud, Apollo eller Æskulap. — Julian den Frafaldne (361—363) tog Støtten væk og satte sin istedet; denne blev kort efter knust af Lynild[2]. De Kristne stillede den gamle Billedstøtte i en Kirke i Byen, og der saa Wilibald (725) den tilligemed den lægende Urt, som voxede ved dens Fod. — Paneas blev 1157 brændt af Nureddin og 1188 taget af hans Søn Saladin og har siden været i Muhammedanernes Eie. — Byen tæller omkring 150 Huse eller snarere Hytter; men omstyrtede Søiler og andre Levninger vidne om Byens Velmagtstid. — Man har fra Byen, som ligger 1100 Fod over Havet, en vid Udsigt over Jordans Dalføre til Merom Sø. Man har for sig Skov, frugtbare Marker og Vand. I sin Velmagt maa Banias have været et yndigt Sted.

Kala'at Subeibe eller Borgen ved Banias. Paa en Aas, 1000 Fod over Banias og en Times Gang derfra, ligger den stolteste Fæstning i Palæstina og Syrien. Den har en Længde af 1000 og en Brede af 300 Fod og er bygget af overordentlig store, hugne Stene, som det maa have kostet uhyre Møie at føre op til en saadan Høide. Historien tier om Folket og Tiden, som reiste dette Storværk. Fønicierne have rimeligvis langt oppe i Tiden bygget det for at være Herrer over denne Handelsvei mellem Palæstina og Damaskus. — Fæstningen omtales ikke før under Korstogene; men Bygningsmaaden vidner om en meget ældre Tid. Den var ved Korstogenes Begyndelse Midtpunktet for Assassinernes Magt, idet »den Gamle paa Bjerget« dengang boede der. — Den har ingen Kilder og har maattet nøie sig med Regnvand. En overordentlig stor Cisterne holdt under vort Besøg (29 April 1863) flere Fod klart Vand. — Udsigten fra Fæstningen eller Borgen er naturligvis endnu mere storartet end fra Banias.

Ba'al-Hamon, et Sted eller en By, hvor Salomo havde en Vingaard[3]. — Jud. 8, 3 fortæller, at Judits Mand blev begraven mellem Dotaim (Dotan) og Belamon. Hvis Ba'al-Hamon er det samme som Belamon, har det ligget i Nærheden af Dotan i Vestre Manasse. — Det er bare en Gisning af Wilson og flere, at Ba'al-Hamon skulde være det samme som Ba'albek[4].

Ba'al-Hermon. Dom. 3, 3 opregnes blandt de Hedningefolk, som Josva ikke undertvang, »Heviterne, som boede fra Ba'al-Hermons Bjerg til Hamat.« — 1 Krøn. 5, 23 fortælles, at Østre Manasse boede i Landet fra Basan (ɔ: fra Basans Syd-

[1] Euseb. Kirkh. 7, 18. [2] Sepp Jerusl. 2, 213—214. [3] Høis. 8, 11. [4] Wilson Lands of the Bible 2, 384.

grænse) til Ba'al-Hermon og Senir og Hermons Bjerg. — Efter disse Steder maa Ba'al-Hermon have ligget ved Hermon; det er maaske kun et andet Navn for Ba'al-Gad.

Ba'al-Perazim ɔ: Gjennembrudssted, hvor »Gud brød igjennem for David«, saa at han slog Filisterne, som laa i Refaims Dal. Stedet har ligget paa en Høide; thi David drog fra »Fæstningen[1]« »op« til Perazim[2], og Es. 28, 21 kaldes det Perazims Bjerg.

Ba'al-Salisa nævnes bare 2 Kong. 4, 42. Efter V. 38 synes det ikke at have ligget meget langt fra det Gilgal, som laa nordenfor Betel. (Se Gilgal No. 3). Det laa rimeligvis i Salisas Land, der omtales 1 Sam. 9, 4. (Se Rama No. 6, 4). — Efter Onomastikon, under Bethsarisa, var det en By 15 romerske M. (tre geogr. M.) nordenfor Diospolis (Lydda). Denne Afstand passer ret godt ligeoverfor Gilgal, der ligger opimod fire geogr. M. Nordost for Lydda. — »Ba'al« var i Navnets græske Form gaaet over til »Beth« ligesom i Ba'al-Tamar.

Ba'al-Tamar ɔ: Palmested, rimeligvis saa kaldet efter en Palmelund paa eller ved Stedet, var en By eller Landsby ikke langt fra Geba i Benjamin. Benjaminiterne havde mønstret sine Vaabendygtige, ialt 26,700 Mand i Gibea. De øvrige 11 Stammer opstillede sig i Ba'al-Tamar og lagde et Baghold paa Gebas Slette. Benjaminiterne bleve »omringede, jagede og traadte ned«, og 25,000 af dem satte Livet til[3]. — I Eusebius's og Hieronymus's Dage var Ba'al-Tamar en Landsby og hed da Beth-Tamar[4]. »Ba'al« var i Ordets græske Form gaaet over til Beth, ligesom i Ba'al-Salisa. — Nu er der ikke Spor af Stedet.

Babel er egentlig Navnet paa den berømte Stad ved Eufrat, men bruges ogsaa om Landskabet Babylonien og om hele Mesopotamien, f. Ex. Sal. 137, 1: »ved Babels Floder vi grædende sad.« — Den græske Form Babylon bruges i Apokryferne[5], af Josefus og i N. T.[6]

1) 1 Mos. 10, 8—10 fortælles: Nimrod begyndte at blive en Vældig paa Jorden. Han var en vældig Jæger for Herrens Ansigt. Og hans Riges Begyndelse var Babel, Erek, Akkad og Kalne i Sinears Land. Fra dette Land drog han ud til Assur; og han byggede Ninive. — 1 Mos. 11, 1-9 indeholder den kjendte Fortælling om Babels Taarn: da Menneskene droge mod Øst, fandt de en Dal i Sinears Land og de bosatte sig der. Og de sagde: kom! lader os gjøre Teglsten og brænde dem vel, og Teglen tjente dem som Sten, og Jordbeg tjente dem som Kalk. Og de sagde: kom! lader os bygge os en Stad og et Taarn med sin Top i Himlen. . . . Herren spredte dem derfra over al Jorden, og de holdt op at bygge Staden. Derfor kaldte man dens Navn

[1] Om »Fæstningen« se Refaims Dal § 8, 2. 14. [2] 2 Sam. 5, 18—20; 1 Krøn. 14, 11. Se Refaims Dal. [3] Dom. 20, 14. 15. 33. 43. 46. [4] Onomast. under Ba'al-Thamar. [5] 1 Makk. 6, 4. Susanna 13, 1. 5. [6] Matt. 1, 11. 12. 17. Aps Gjr. 7, 43. 1 Petr. 5, 13, og Aab. Kap. 14—19, hvor det afgudiske Rom kaldes Babylon.

Babel (ɔ: Forvirring); thi der forvirrede Herren al Jordens Tungemaal. — Fortællingen om Babels Taarn følger i Bibelen efter Fortællingen om Nimrod, men gaar i Tidsfølgen forud: da Nimrod fremtraadte som Erobrer, forefandt han Staden Babel, som han lagde under sig og gjorde til Udgangssted for senere Tog. I Assur forefandt han ingen Stad, og der byggede han Ninive.

Nimrod var Sønnesøn af Kam, Noas Søn[1]. Hans Tid falder 100—200 Aar efter Syndfloden, som pleier at sættes til 2400, af Waldemar Schmidt til 2700 f. Kr., af andre endnu tidligere. — Berosus, kaldaisk Præst ved Bels Tempel under og efter Alexander den Store († 323), har paa Græsk skrevet sit Lands Historie, hvoraf Brudstykker haves. I senere Aar har man ved Udgravninger i Babel, Varka (Erek), Mugkeir (Ur) og flere Stæder i Babylonien fundet Cylindre og Teglsten med Indskrifter, der fortælle om Mindesmærker, som ere reiste af Landets Konger. Ved at sammenholde disse Indskrifter med Berosus har man kunnet føre Landets Historie tilbage, efter Waldemar Schmidt, til 2500[2], efter Rawlinson, til 2234. Som Babels første Konge nævnes Uruk, den samme, som var den første Konge i Ur. Babel var fra først af ikke Hovedstad. Ur var i lange Tider Hovedstad i Landet, som i Bibelen kaldes Sinear, paa Indskrifterne Kaldu[3] og af Grækerne Kaldaia og Babylonien. Ved 2000 blev Forholdet omvendt: Babel blev Hovedstad og Ur Rigets anden Stad. (Se Ur). — Efter Uruk nævnes en Række af Konger med forhen ukjendte Navne. — Nimrod nævnes ikke paa Indskrifterne; han nævnes heller ikke senere i Bibelen, undtagen Mik. 5, 5, hvor Babylonien kaldes Nimrods Land.

2) Efter græske Forfattere var det Semiramis, som byggede Babel med dets Storværker. Herodot har kun lidt at fortælle om Semiramis[4]; men Ktesias har gjort hende til Heltinde i sin upaalidelige assyriske Historie[5]. Allerede Berosus klager over denne Forvanskning af Historien[6], og Indskrifterne have blottet Ktesias's Upaalidelighed. Det eneste Navn i Indskrifterne, som har nogen Lighed med Semiramis, er Sammuramat. Denne, rimeligvis en babylonisk Kongedatter, var gift med den assyriske Konge Binlikus III († 782), som boede i Ninive; men hun var aldrig regjerende Dronning[7].

Babels Taarn nævnes ikke senere i Bibelen; men Staden Babel nævnes fra Ezekias's Tid (726—697) Gang paa Gang. Den kaldes Rigernes Smykke, Kaldæernes stolte Pryd[8]; den havde brede Mure med høie Porte[9]. — Da Nebukadnezar en Dag vandrede om paa Taget af sit Slot i Babel, udbrød han: er dette ikke det store Babel, som jeg har bygget til Kongesæde ved min Krafts Styrke og til min Herligheds Ære?[10]. — Dette Udsagn af Nebukadnezar stadfæstes fuldkommen af Indskrifterne.

[1] 1 Mos. 10, 6. 8. [2] Wald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 362. [3] Wald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 357. [4] Herod. 1, 184. [5] Ktesias Fragmenta Persica 12, 19. [6] Jos. Apion 1, 20. [7] Wald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 387—389. [8] Es. 13, 19. [9] Jr. 51, 58. [10] Dan. 4, 29. 30.

Efter Indskrifterne reiste Nebukadnezar en ydre Mur, Imgur Bel, og en indre Mur, Nivetti Bel, om Babel. Den ydre Mur havde en Omkreds af 480 Stadier eller 12 geogr. M., og den indre Mur havde en Omkreds af 360 Stadier[1]. — Om Nebukadnezars øvrige Værk vil blive fortalt strax nedenfor.

Det er græske Forfattere, som have efterladt udførligere Skildringer af Babylon. Af disse saa Herodot Staden over 100 Aar, og Ktesias, der var Livlæge ved Perser-

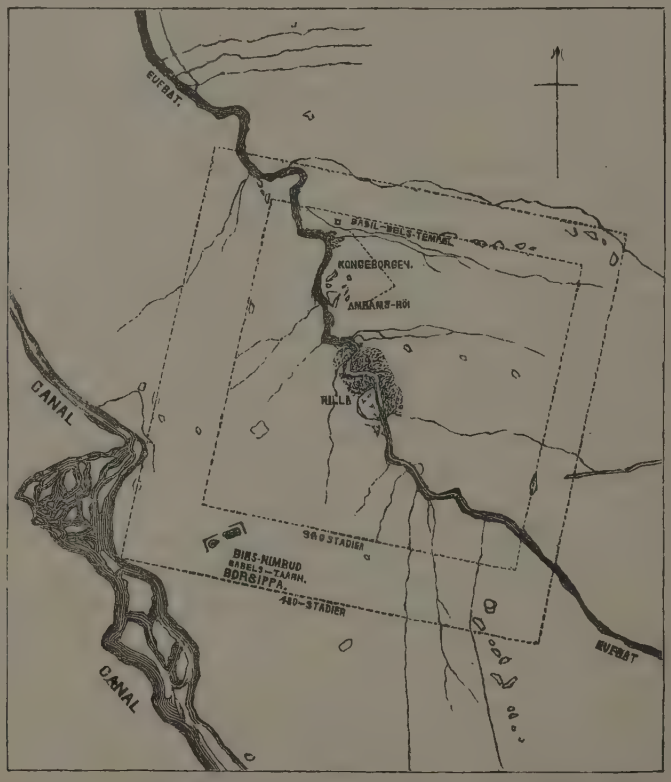

Efter Oppert.

Babel. Grundplan.

kongen Artaxerxes's († 404) Hof, omtrent 150 Aar efter Nebukadnezar († 562 eller snarere 561). Den stod endnu dengang i Glans og Herlighed, skjønt den flere Gange — under Cyrus, Darius Hystaspis og Xerxes — var tagen af Perserne og havde lidt meget.

Babylon, skriver Herodot, ligger paa en stor Slette. Staden er firkantet; hver af Siderne er 120 Stadier lang, saa at den har en Omkreds af 480 Stadier. Den er saa herlig og vakker, at vi ikke kjende en eneste Stad, som kan sammenlignes med

[1] Wald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 259.

den. — En bred Grav, fyldt med Vand, løber rundt omkring. Indenfor denne Grav gaar en Mur, som har en Tykkelse af 50 Konge-Alen (75 Fod) og en Høide af 200 saadanne (300 Fod). — Eftersom man grov Jord af Graven, strøg man Sten og brændte dem i Teglovne. Til Bindemiddel brugte man et Slags varmt Jordbeg, og mellem hvert 30te Lag Mursten lagde man Sivfletninger. Paa denne Maade indfattede man Graven, og saa begyndte man paa Muren, der byggedes paa samme Vis. — Ovenpaa Muren byggede man Smaahuse (Smaataarne), som laa ligeoverfor hverandre; mellem dem var der Rum til at kjøre med firspændte Vogne. — 100 Porte af Kobber med Stolper og Karm af samme Metal findes paa denne Mur. — Otte Dagsreiser fra Babylon ligger Byen Is (nu Hit) ved en liden Elv af samme Navn, som falder i Eufrat. Elven fører med sig en Mængde Jordbeg, og derfra fik man det Bindemiddel, som blev brugt til Bygningen af Muren. — Denne Mur tjener til Forsvar. En indre Mur er næsten ligesaa stærk, men smalere[1].

Staden er delt i to Dele ved Eufrat, som løber tversigjennem den. Elven er ligesom Graven indfattet med brændte Sten. — Snorlige Gader skjære hverandre i rette Vinkler. De Gader, som munde ud mod Elven, have mindre Kobberporte, gjennem hvilke man kommer ned til Elven[2]. Omtrent midt i Staden fører en Bro over Elven; den er bygget af store, hugne Stene, som ere forbundne ved Jern og Bly[3].

Efter Ktesias havde Muren en Omkreds af 360 Stadier (ni geogr. M.) og en Høide af 250 Fod. Han maa tale om den anden Mur. — Af sildigere Forfattere stemmer Plinius[4] med Herodot, Strabo[5] og Kurtius med Ktesias. — Rawlinson sætter Høiden til 60—70 Fod[6].

3) Det synes utroligt, at en Stad af en saadan Omkreds kan have været omgiven af saa vældige Mure. Men Murenes Længde er godtgjort ved nyere Undersøgelser. Oppert, en tysk Jøde, som siden 1847 har fæstet Hjem i Frankrige, har opdaget Spor baade af den ydre og af den indre Mur, og efter hans Kart over Staden have de den opgivne Længde af 480 og 360 Stadier. Mod hans Kart er reist den Indvending, at Borsippa, der paa flere Indskrifter af Berosus og Strabo[7] og andre Geografer omtales som en By for sig selv, bliver indlemmet i Babel. — Sagen er den, at Borsippa, der kom til at ligge mellem den ydre og den indre Mur, kunde, som tidligere, nævnes som en By for sig selv, skjønt det var blevet en Del af eller rettere Forstad til Babel. — Herodot, som ikke nævner Borsippa, maa have regnet det for en Del af Babel. Han fortæller nemlig, at Babylonierne, efterat være slagne af Cyrus i aaben Mark, bleve drevne tilbage til Staden[8]. Sagen forholder sig efter Berosus[9] og Valdemar Schmidt saa: Babels sidste Konge Nabonedus havde taget sin ældste Søn, der

[1] Herod. 1, 178. 179. 181. [2] Herod. 1, 180. [3] Herod. 1, 186. [4] Plin. Hist. Nat. 6, 121. [5] Strabo 16, 738. [6] Rawlinson til Herodot 1, 179. [7] Strabo 16, 739. [8] Herod. 1, 190. [9] Jos. Apion 1, 20.

paa Indskrifterne kaldes Balsasur[1] og af Daniel Belsazar, til Medkonge. Medens han gik i aaben Mark mod Cyrus, blev Forsvaret af Babel ledet af Belsazar. Da Nabonedus var slagen af Cyrus, indesluttede han sig i Borsippa. I en og samme Nat blev Babel taget af Cyrus og Belsazar dræbt[2].

Da det egentlige Babel var faldet, overgav Nabonedus sig og Borsippa til Cyrus, som forviste ham til Karmanien (538). (Se nærmere under Ur, hvor Indskrifterne ere fundne).

4) Efter Herodot var »Babylon fuldt af Huse paa tre til fire Stokværk«[3]. Det er umuligt, at hele Grunden kan have været bygget; thi Grunden indenfor den indre — for ikke at tale om den ydre — Mur er fire Gange saa stor, som den tætbyggede Del af London, der har en Længde af 1½ og en Brede af en geogr. M. (Regner man »de ydre Dele« med, bliver Londons Længde tre og Breden to geogr. M.) Den største Del af Grunden maa have været optagen af Haver og Lystlunde og rimeligvis tildels af Ager og Eng.

5) De største Mærkværdigheder inden Murene, som omtales af de Gamle, ere: 1) Bels (ɔ: Ba'als) eller Belus's Tempel. 2) Kongeborgen. 3) De hængende Haver.

1. Bels Tempel dannede et Slags Pyramide. Det er, skriver Herodot, endnu til. Det har Kobberporte og danner en Firkant, to Stadier (1200 Fod) paa hver Kant. Midt paa Firkanten staar et stærkt Taarn, en Stadie langt og ligesaa bredt. Ovenpaa dette Taarn hæver sig et (smalere) Taarn, og ovenpaa dette igjen et (endnu smalere) Taarn, indtil der i det hele er otte Taarne ovenpaa hverandre. Udvendig slynger sig en Vindeltrappe, paa hvilken man stiger op fra Taarn til Taarn[4]. — Den Firkant, hvorpaa Taarnet var bygget, havde en langt større Omkreds end Ægyptens største Pyramide, hvis Sider i Grundfladen hver have en Længde af 738 Fod. — Taarnets Høide har ikke svaret til dets Længde og Brede. Strabo opgiver vistnok Høiden til en Stadie eller 600 Fod[5]. Men paa Strabos Tid var Taarnet nedbrudt, og, da Herodot, som saa det, tier om Høiden, har han vist ikke fundet den mærkelig stor, og at dømme efter det samtidige Birs Nimrod og andre Templer i Babylonien, hvis Høide man kjender, har Taarnets Høide været omkring 150 Fod, foruden Firkantens Høide, 140 Fod. — I det øverste Taarn var et Rum for Bel, men ingen Billedstøtte. — Efter Diodorus Sikulus brugtes det øverste Taarn til at iagttage Himmellegemernes Gang. — Hvem der først har bygget Bels Tempel, er ikke fortalt. Efter Berosus skjænkede Nebukadnezar en Del af Krigsbyttet til Bels Tempel og smykkede det paa det herligste[6]. Templet var altsaa til før Nebukadnezar. — Templet blev plyndret af Xerxes for sin største Kostbarhed, en Billedstøtte af Guden i rent Guld, der stod

[1] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 452. [2] Dan. 5, 1. 28. 30. [3] Herod. 1, 180. [4] Herod. 1, 181. [5] Strabo 16, 738. [6] Jos. Hist. 10. 11. 1. Apion 1, 19.

i et Rum nedenunder; men det var dog fremdeles rigt under Herodots Besøg nogle Aar senere[1]. — Templet var ødelagt, da Alexander den Store tog Babylon. Han tænkte paa at opbygge det igjen, en Plan, som vilde kræve meget Arbeide og megen Tid; thi bare til at føre Gruset bort, vilde kræves 10,000 Mand i to Maaneder. Planen blev standset ved Alexanders bratte Død i Babylon 323 og blev ikke optagen af hans Efterfølgere[2]. — Plinius's Ord: »endnu staar i Babylon Belus's Tempel«[3], maa gjælde et nyt Tempel, rimeligvis reist paa det gamles Tomt.

Paa den østre Side af Eufrat, mod Nord, lige indenfor den indre Mur (efter Opperts Kart), ligger en vældig Dynge af brændte og ubrændte Tegl, 600 Fod lang 280 bred og 140 høi. Alle Tegl, som have Indskrifter, bære Nebukadnezars Navn. Man er enig om, at det er den Firkant, hvor Bels Tempel har staaet. Den kaldes nu Babil.

2. Kongeborgen. Paa den østre Side af Eufrat, søndenfor Bels Tempel eller Babil, ligger en uregelmæssig Firkant af Tegl, hvis Sider hver ere over 2000 Fod lange. Ovenpaa denne Dynge staa enkelte Levninger fra Kongeborgen, der endnu kaldes Kasr eller Borgen. Paa Teglstenene læses Nebukadnezars Navn og Titler, og man har paa Heller fundet en Fortælling om Borgens Bygning, uden dog at kunne udfinde, hvordan Borgen har seet ud.

3. De hængende Haver, et af Verdens syv Underværker. Berosus fortæller, at Nebukadnezar ovenpaa sin Borg (ɔ: ovenpaa samme Firkant, hvor Borgen laa) lod føre store Stene, saa at det saa ud som et høit Bjerg, og lægge Jord ovenpaa. Derefter plantede han forskjellige Slags Trær og reiste saaledes de hængende Haver. Dette gjorde han for sin Dronning, en medisk Kongedatter, som ikke kunde glemme sit Fødelands Bjerge[4]. — De hængende Haver dannede efter Diodorus Sikulus en Firkant, hvor hver Side havde en Længde af 400 Fod. — Paa den østre Side af Eufrat, søndenfor Kasr eller Kongeborgen, ligger Amrams Høi, den største Fortidslevning fra Babel. Det er en uregelmæssig Firkant, 3300 Fod lang og 2400 bred. Den bestaar af løsere Virke end de ovennævnte Dynger; ingen Tegl med Indskrift er funden. — Oppert mener, at de hængende Haver have ligget paa Amrams Høi; men det stemmer ikke med Berosus, der, som nys fortalt, lægger de hængende Haver ved Siden af Nebukadnezars Kongeborg. Snarere har Amrams Høi, efter Berosus, baaret den ældre Kongeborg; thi Nebukadnezar byggede en ny Borg ikke langt fra den gamle, hvor hans Fader havde boet[5].

6) Som man vil have seet, vare Mure og Bygninger i Babel af et Virke, som ikke uden stadigt Tilsyn kunde modstaa Tidens Paavirkning; de dannede i dette Stykke den største Modsætning til Ægyptens Storværker, med hvilke de ellers kunne

[1] Herod. 1, 183. [2] Strabo 16, 738. [3] Plin. Hist. Nat. 6, 121. [4] Jos. Hist. 10. 11. 1. Apion 1, 19. [5] Jos. Hist. 10. 11. 1.

sammenlignes. — Efter Alexander den Stores Tid sank Babylon mere og mere, da Indbyggerne flyttede til Seleucia ved Tigris, som Seleukus Nikator († 280) grundede og gjorde til Hovedstad i det syriske Rige. — Allerede paa Plinius's Tid († 79 ef. Kr.) laa Babylon øde paa Belus's ny Tempel nær[1].

Esaias's Spaadomme vare opfyldte: »Babel, Kongerigernes Pryd, Kaldæernes stolte Smykke, skal blive som Sodoma og Gomorra, da de omstyrtedes af Herren. Det skal ei i Evighed bygges igjen, ei beboes fra Slægt til Slægt. Der skal Araberen ei telte, ei Hyrderne leire sig der. Men der skulle Vildkatte hvile, og dets Huse være fulde af Ugler; Strudse skulle bo der, og lodne Skovtrolde hoppe omkring. Vilde Hunde skulle tude i dets øde Borge, og Sjakaler i Vellystens Slotte[2]. Babel sagde i sit Hjerte: til Himlen vil jeg stige op, over Guds Stjerner vil jeg reise min Trone, jeg vil være den Høieste lig. Nei, til Dødsriget skal du nedstødes, til Hulens dybeste Bund. Og jeg vil udrydde Babels Navn, siger Herren«[3].

7) Paa Eufrats vestre Strand, omtrent midt i det gamle Babel (efter Opperts Kart) ligger nu en By Hilla med 10,000 Indb. Paa Benjamin af Tudelas Tid (1173) boede 10,000 Jøder sammesteds[4]. — Omegnen er saa øde, at Løver sees at vanke om.

Opmærksomheden paa Babels Ruiner vaktes ved Englænderne Rich 1811 og Ker Porter 1818. I de senere Aar er der ved Englænderen Rawlinson og Jøden Oppert, der blev udsendt af Frankrige, ved Udgravninger fundet en Mængde Oldsager, Billeder og Indskrifter; derved og ved Udgravninger i Ur har man faaet uanede Oplysninger om Stadens og Landets Konger og Krige, Bygninger og Kunstværker.

Babels Taarn, Birs Nimrod. Borsippa. — Babels Taarn blev ligesaalidt som Staden Babel fuldført af Nybyggerne[5]. — Da Taarnet ikke senere nævnes i Bibelen, ligger den Slutning nær, at det ikke var skredet langt frem, da Herren standsede Arbeidet ved at forvirre Tungemaalet. — Efter et Sagn, som havde holdt sig paa Stedet, var Taarnet sin Fuldendelse nær, da Arbeidet blev standset. Paa en Indskrift fortæller nemlig Nebukadnezar, at han har bygget Stokværks-Taarnet, det evige Hus, Templet for Jordens syv Lys (ɔ: de syv Planeter), som den første Konge havde bygget uden at kunne sætte Tinden paa det. Efter Syndfloden havde Menneskene forladt det, fordi deres Tungemaal forvirredes. Jordskjælv og Tordenveir havde nedstyrtet den raa Sten og sprængt den ydre Klædning af brændt Sten; store Masser af raa Sten havde væltet ud og dannet hele Høie. — De syv Planeters Tempel laa i Borsippa, der af Nebukadnezar blev indlemmet i Babel og kom til at ligge mellem den ydre og indre Mur, i Syd. (Se Babel No. 3). — Borsippa betyder rimeligvis Sprogtaarnet.

[1] Plin. Hist. Nat. 6, 121. 122. [2] Es. 13, 19—22. [3] Es. 14, 13. 14; 15. 22. [4] Early Travels 100. [5] 1 Mos. 11, 5. 8. Se Babel No. 1.

De syv Planeters Taarn dannede, ligesom Bels Tempel, et Slags Pyramide med syv Stokværk eller Afsatser, som tilsammen — foruden Grundlaget — havde en Høide af 150 Fod. Hver Afsats dannede en Firkant, der minkede i Omkreds, jo høiere den laa. — Paa den nederste Afsats havde hver Side en Længde af 270 Fod, medens hver Side paa den øverste Afsats bare havde en Længde af 20 Fod. — Da de syv Planeters Tempel, som er kjendt fra Indskrifterne, ikke er omtalt af nogen Forfatter, maa man slutte, at det allerede paa Herodots Tid var ødelagt.

Levningerne af de syv Planeters Taarn kaldes nu Birs Nimrod eller Nimrods Taarn. Det er en Dynge af Teglsten, Potteskaar og Slagger. Dyngen har en Omkreds af omtrent 2000 Fod og en Høide af 192 Fod. Paa Toppen staar et brudt Taarn af 37 Fods Høide.

Ved Hjælp af Indskrifterne har man kunnet give sikre Tegninger af de syv Planeters Tempel. Indskrifterne melde intet om, hvorledes den ældre Bygning, som Nebukadnezar ombyggede, Babels Taarn, saa ud. Men man er dog ikke uden Midler til at fremstille det ældgamle, for ikke at sige ældste af alle Bygværk i sin oprindelige Skikkelse. I Varka (Erek) og i Mugheir (Ur) staa nemlig endnu Templer, for en stor Del i sin oprindelige Skikkelse. (Se under Ur). De have nu to Stokværk, og de have aldrig havt mere end tre eller fire Stokværk. Da disse Templer ikke holdes for meget yngre end Babels Taarn, har man fra dem villet slutte, hvilken Skikkelse Nybyggerne havde tænkt at give det Taarn, som de vilde bygge[1].

Bahurim omtales næsten alene ved Davids Flugt for Absalon. — Der havde Simei hjemme[2]. — Da David fra Toppen af Oliebjerget gik videre mod Øst, kom han til Bahurim, hvorfra Simei gik imod ham og skjeldte og bandede ham. David drog ind i Byen og hvilede ud der[3]. Jonatan og Ahima'az stode ved En-Rogel (nu Joabs Brønd) for at vente paa Tidende fra Jerusalem. Da en Pige havde meldt dem, hvad der foregik i Jerusalem, skyndte de sig afsted for at give David Underretning. De bleve seede af en Dreng, som meldte det til Absalon, og, da de kom til Bahurim, maatte de gjemme sig i en Brønd hos en af Davids Venner, medens Absalons Folk ransagede Byen. Saasnart de vare komne op af Brønden, skyndte de sig efter David, som allerede havde forladt Bahurim for at drage videre mod Øst[4]. — I sin Fortælling om denne Begivenhed siger Josefus, at Bahurim laa ikke langt fra Jerusalem og lidt fra den alfare Vei[5]. — Bahurim maa efter dette have ligget etsteds paa Oliebjergets østre Skraaning. — Saul havde givet sin Datter Mikal, Davids Hustru, til Paltiel fra Gallim, nordenfor Jerusalem. Da David efter Sauls Død var kaaret til Konge af Juda Stamme og boede i Hebron, krævede han Mikal tilbage. Isboset sendte Folk, tog hende fra hendes Mand og lod Abner føre hende til David. Paltiel fulgte grædende

[1] Smiths Dictionary under Tower of Babel. [2] 1 Kong. 2, 8. [3] 2 Sam. 16, 1. 5. 14. [4] 2 Sam. 17, 17. 21. [5] Jos. Hist. 7, 9. 7.

efter hende til Bahurim, hvor Abner bød ham at vende hjem.[1]. — Bahurim omtales ikke senere i Bibelen.

Nordenfor Oliebjerget løber et Dalføre Ruhabi eller Ruvabi mod Øst ned til Jerikos Slette. Det yder den snareste, men just ikke den bedste Vei fra Oliebjerget til Jordan. Oppe i dette Dalføre ligge Levninger af en By. Barclay tror, maaske medrette, at have gjenfundet Bahurim i disse Levninger[2].

Bamot eller Bamot-Ba'al (ɔ: Ba'als Høie), en af de Toppe, hvorfra Bileam lyste Velsignelse over Israel[3], var tillige Navnet paa en By i Moab, som tilfaldt Ruben[4].

Bared omtales bare 1 Mos. 16, 14: Brønden Lakai Roi (Hagars Brønd) laa mellem Kades og Bared. — Da Kades ligger tre geogr. M. Sydost for Brønden Lakai Roi, maa Bared have ligget etsteds vestenfor Brønden.

Be'erot var en af fire hevitiske Byer, som med Gibeon i Spidsen sluttede Forbund med Josva[5]. Det tilfaldt Benjamin[6]. — Isbosets to Mordere vare Sønner af Be'erotiten Rimmon[7]. Lige efter Fortællingen om dette Mord skriver Forfatteren af anden Samuels Bog (4, 3), at »Indbyggerne af Be'erot flygtede til Gittaim og holdt sig der lige til denne Dag«. (Om Gittaim vides kun, at det var en By i Benjamin[8]). Grunden til Flugten er ikke opgiven. Man har gjettet paa, at Sauls Forsøg paa at udrydde Gibeoniterne[9] (se Gibeon) ogsaa havde strakt sig til Be'erotiterne, der sammen med Gibeoniterne havde sluttet Pagt med Josva. Da Isbosets Mordere vare Be'erotiter, kunde man i deres Udaad se Blodhævn. — Blandt dem, som vendte tilbage fra Fangenskabet i Babel, nævnes Be'erots Børn[10] De have maaske paany nedsat sig i Gittaim; thi blandt de Byer, i hvilke Benjamins Børn bosatte sig, nævnes Gittaim[11], men ikke Be'erot. I Onomastikon fortælles, at Be'erot ligger syv romerske M. ($1^2/_5$ geogr. M.) nordenfor Jerusalem ved Veien til Neapolis. Be'erot er gjenfundet i Landsbyen Bire, $1^3/_4$ geogr. M. (efter v. de Veldes Kart) nordenfor Jerusalem ved den alfare Vei, som fører til Sikem.

Luk. 2, 44 fortæller: da Jesu Forældre mente, at han var i Reisefølget, droge de en Dags Reise hjemad og søgte ham da blandt Slægtninge og Kjendinge. — Efter et Sagn i Palæstinas Klostre var Be'erot det Sted, hvor Reisefølget kom den første Dag. Bire er nu det første Sted, hvor Karavanerne fra Jerusalem nordefter hvile Natten over[12].

Be'erseba ɔ: Edsbrønden var Navnet paa en Brønd, som Abraham havde gravet, og hvor han havde sluttet edeligt Forbund med Abimelek, Konge i Gerar. (Se »Be'erseba, Abrahams Brønd« (§ 12. 2). Søndenfor laa Be'ersebas Ørken; i den for

[1] Sam. 25, 44. 2 Sam. 3, 13—16. [2] Barclay: City of the Great King 563. 564. [3] 4 Mos. 22, 41. Se under Peor § 18. 4. 2. 5. [4] 4 Mos. 21, 19. 20. Josv. 13, 17. [5] Josv. 9, 17. [6] Josv. 18, 25. [7] 2 Sam. 4, 2. [8] Neh. 11, 33. [9] 2 Sam. 21, 2. [10] Esr. 2, 25. Neh. 7, 29. [11] Neh. 11, 33. [12] Stanley: Sinai and Pal. 211. Guérin Pal. (Judée) 3, 8—9.

Hagar vild, da hun med Ismael vilde flygte til Ægypten[1]. — Abraham plantede en Tamarisklund i Be'erseba, og i denne som i et Tempel paakaldte han Herrens Navn[2]. — Her boede han, da han drog til Morias Land for at ofre sin Søn[3]. — Her grov Isak en ny Brønd, som han kaldte Siba, ɔ: Ed[4]. -- Her var det rimeligvis, at Jakob tilvendte sig Isaks Velsignelse[5]; herfra drog han ud til Mesopotamien[6], og herfra brød han op, efterat have ofret til sin Faders Gud, til Ægypten[7].

Da Josva tog Landet, havde der ved Brønden dannet sig en By, Be'erseba, som først tilfaldt Juda[8] og senere Simeon[9]. — Da Samuel var bleven gammel, satte han sine to Sønner til Dommere i Be'erseba[10], der laa langt fra de Byer, den gamle Mand gjæstede paa sin Rundreise som Dommer[11]. Det laa nemlig langt i Syd og regnedes som den sydligste By i Landet, skjønt Kades, i Juda, laa 12 geogr. M. sydligere; da Dan var den nordligste By i Landet, blev »fra Dan til Be'erseba« det gjængse Udtryk for Landets Længde. (Se § 2. 1). — I Be'erseba standsede Joabs Rundreise, da han drog omkring for at holde Mandtal over Folket[12]. — Her skiltes Elias fra sin Dreng, da han flygtede til Horeb for Jesabel[13]. — Efter Hjemkomsten fra Babel bosatte Judas Børn sig i Be'erseba[14].

I tredie og fjerde Aarh. var Be'erseba en meget stor Landsby med en romersk Besætning[15]. — Be'erseba var Bispesæde; dets Biskop var Lydbiskop under Patriarken i Jerusalem; ingen af dets Biskopper ere nævnte ved Navn[16].

Hvor Byen laa, synes at have været glemt, indtil Maundeville (1322) gjenfandt baade Byen og Navnet, da han var kommen gjennem Ørkenen paa Veien fra Sinai til Jerusalem. Stedet var da ubeboet; men nogle Kirker stode endnu igjen[17]. — Fra nu af er Stedet atter ukjendt, indtil Robinson 1839 kom did paa Reisen fra Sinai til Jerusalem. Han undersøgte og maalte de to Brønde. Senere opdagede Palmer fem andre. (Se Abrahams Brønd § 12. 2). — Skraaningen, hvor Byen har ligget, er overstrøet med Levninger fra Fortiden, og en vakker Grundplan af en græsk Kirke er tydelig at skjelne. — Baade Brøndene og Levningerne af Byen ligge paa Nordsiden af Vadi es-Seba, som holdes for at være Bække Besor (§ 9. 3. 6). — Araberne kalde Brøndene Bir es-Seba, ɔ: Syvbrønden. Levningerne af Byen ere uden Navn[18].

Bela, Zoars ældre Navn, forekommer bare 1 Mos. 14, 2. 8. Om Byens Historie se Zoar.

Berytus (Berot, Berota, Berotai?) paa Koptisk Baruta, nu Beirut, gammel fønicisk Stad ved Middelhavet, nordenfor Sidon. — Baruta nævnes sammen med Sidon, Sarepta og Tyrus i en ægyptisk Papyrus, »Moharens Reise« i 12te Aarh.

[1] 1 Mos. 21, 14. [2] 1 Mos. 21, 33. [3] 1 Mos. 22, 19. [4] 1 Mos. 26, 31—33. [5] 1 Mos. 27. [6] 1 Mos. 28, 10. [7] 1 Mos. 46, 1. 5. [8] Josv. 15, 28. [9] Josv. 19, 2. [10] 1 Sam. 8, 1. 2. [11] 1 Sam. 7, 16. [12] 2 Sam. 24, 7. [13] 1 Kong. 19, 3. [14] Neh. 11, 30. [15] Onomast. under Bersabee. [16] Reland 215. 217. 222. 620. [17] Early Travels 160. [18] Rob. Pal. 1, 337—341. Our Work in Pal. 300. Palmer Desert of Exodus 2, 389.

f. Kr.[1]. (Se Tyrus No. 2). — Er Berytus omtalt i Bibelen? 2 Sam. 8, 8 fortælles, at, da David havde slaaet Hadadeser, Konge i Zoba, og taget hele det damaskenske Syrien, bortførte han en stor Mængde Kobber fra Berotai, Hadadesers Stad. — Idet Ezekiel 47, 13—23 beskriver Grænserne for det Hellige Land, som skulde deles mellem Israeliterne og de Fremmede, siger han V. 16: Landets Nordgrænse gaar til Hamat, opimod Berot (eller Berota). Paa Grund af Navnligheden har allerede Benjamin fra Tudela (1173) villet gjenfinde Berot i Berytus[2], og andre have fundet Styrke for denne Mening deri, at Berot betyder Brønde, og gamle Brønde, udhugne i fast Bjerg, ere endnu at se ved Beirut. — Nogle gjenfinde Berotai i Berytus, men gjøre Berot til en egen By[3]. Men hverken Berotai eller Berot kunne, efter Sammenhængen, søges ved Havet.

Josefus har ni Gange omtalt Berytus; tre Gange er det i nærværende Skrift nævnt under »Jerusalem«: 1) Herodes den Store lod sine to gjenlevende Sønner med Mariamne dømme fra Livet i Berytus, hvor han selv traadte op som Klager, medens Sønnerne ikke fik Lov til at møde i Retten, Aar 6 ef. Kr.[4]. 2) Agrippa den Store byggede 43 en prægtig Skueplads i Berytus[5]. 3) Da Vespasian 69 i Cæsarea var udraabt til Keiser, brød han strax op til Berytus for derfra tilsøs, over Alexandria, at drage til Rom. Før sin Afreise lod han hugge de Lænker af Josefus, som denne havde baaret ligesiden sit Fangenskab 67[6]. (Se Jerusalem No. 12. 15. 17).

Under Romernes Herredømme var Berytus Sæde for en berømt Skole for Lovkyndighed. — Det blev Bispesæde, og 448 holdtes der en Kirkesynode. — 552, under Keiser Justinian, blev Berytus rystet ved et voldsomt Jordskjælv. — 18 Aar derefter kom Antoninus Martyr til »den herlige Stad Berytus, der nylig havde været et Sæde for Videnskab.« Biskoppen fortalte ham, at 30,000 Indbygg., foruden de Fremmede, havde sat Livet til under Jordskjælvet[7]. — 638 blev det taget af Araberne. — 1110 blev det taget af Balduin I, Konge af Jerusalem. — 1187 blev det taget af Saladin, efter Slaget ved Hattin eller Tiberias. — 1518 kom det med det øvrige Syrien under Tyrkiet; men dette har ikke altid kunnet hævde sit Herredømme ligeoverfor Druserne paa Libanon, som i lange Tider vare næsten uafhængige Herrer over Beirut. — 1840 blev Beirut taget af Ibrahim Pasja af Ægypten, men endnu samme Aar efter en heftig Skydning taget af en engelsk Flaade og givet tilbage til Tyrkerne.

Beirut ligger $^1/_2$ geogr. M. fra Foden af Libanon, hvorfra en frugtbar Slette strækker sig lige til Ras (ɔ: Forbjerget) Beirut, som tæt ved Staden stikker ud i Havet.

Beirut, »Damaskus's Havn«, frembyder et Særsyn blandt Syriens Stæder: det er i overordentlig Opkomst. En ypperlig Kunstvei, 13 geogr. M. lang, der 1862 blev

[1] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 591. [2] Early Travels 79. [3] Smiths Diction. under Berotah. [4] Jos. Hist. 16, 11. Krig. 1, 27. [5] Jos. Hist. 19, 7. 5. [6] Jos. Krig. 4, 10. 6—7. [7] Anton. Mart. Kap. I. (Toblers Udgave).

bygget af et fransk Bolag, fører over Libanon, Buka (ɔ: Dalen, Hulsyrien) og Antilibanon til Damaskus; derved har Handelen faaet et overordentlig Opsving; Beirut er blevet den største Handelsstad i Syrien og Palæstina. Som hele Kysten mangler det Havn, og under Paalandsstorm er der ingen Bjergning. — 1836 talte det 8000[1], 1863 60,000 og har vel nu over 100,000 Indbyggere. De største Handelshuse styres af Franker. — Beirut er Hovedsædet for de protestantiske — mest engelske og amerikanske — Skoler, som i de senere Aar ere stiftede over hele Libanon[2].

1. Besek, Adoni-Beseks Hovedstad, i Juda eller Simeon, nævnes bare Dom. 1, 4. 5. Det er ikke fundet igjen. Se Feresiter under »Indbyggere« § 3. 1. 5.

2. Besek, hvor Saul mønstrede Hæren, nævnes bare 1 Sam. 11, 8. Da Nahas, Ammons Konge, havde leiret sig mod Jabes i Gilead, sendte Indbyggerne Bud til Saul, som kaldte Stammerne til Vaaben. Han mønstrede 300,000 Mand i Besek og skikkede Sendebudene tilbage med de Ord: siger til Mændene i Jabes: »imorgen skal der blive Frelse for Eder, naar Dagen er hed.« — Besek kan efter dette ikke have ligget mere end en Dagsreise fra Jabes. Hermed stemmer, at efter Onomastikon laa der to Smaabyer med Navnet Besek, 17 (romerske) M. fra Sikem i Retning mod Skytopolis (Betsan). — Heller ikke dette Besek er fundet igjen.

Betabara, et Sted paa Østsiden af Jordan, hvor Johannes den Døber prædikede og døbte[3].

Istedetfor Betabara læses i flere Haandskrifter Betania, som er optaget i nyere Udgaver af N. T. paa Græsk. Betabara betyder Overgangssted, Betania betyder Færgested. (Se Jordans Omtale i Bibelen § 9. 1).

Betania ɔ: Dadlernes Hjem, er uden Tvivl under Navnet Bet-Anat[4] omtalt i den Indskrift paa Amonstemplet i Karnak, der fortæller om Kong Sisaks Tog mod Jerusalem 975. (Se Rehabeam under Jerusalem). — Det omtales hverken i G. T. eller i Apokryferne eller af Josefus. — I N. T. omtales det oftere. Her talte Jesus med Maria om det ene Fornødne[5]. — Her opvakte han Lazarus fra de Døde[6]. — Her salvedes han af Maria i Simon den Spedalskes Hus[7]. — Herfra drog han ud, da han Palmesøndag holdt sit Indtog i Jerusalem[8], og derhen vendte han tilbage samme Aften for at overnatte[9], ligesom han de følgende Aftener gik ud til Oliebjerget for at overnatte[10], og altid stod et Hjem ham aabent i den ensomme Landsby hos de tre Sødskende, som han elskede[11]. — Og endelig var det i Nærheden af Betania, at han opfor til Himmels[12].

Med saadanne Minder kunde Betania ikke blive glemt af de Kristne. Pilegrimen fra Bordeaux skriver: i Betania er den Grav, i hvilken Lazarus har ligget[13]. —

[1] Russegger Reisen 1, 346. [2] Report of the Libanons Schools 1869 (Edinburgh 1870). [3] Joh. 1, 28. [4] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 1228. [5] Luk. 10, 38—42. [6] Joh. 11, 1—45. [7] Matt. 26, 6—13. Mark. 14, 3—9. Joh. 12, 1—8. [8] Joh. 12, 1. 12. [9] Matt. 21, 17. [10] Luk. 21, 37. [11] Joh. 11, 5. [12] Luk. 24, 50. 51. [13] Itiner. Hierosol. Kap. 9.

Betania.

Farrar.

BETANIA.

Paa Hieronymus's Tid var en Kirke bygget over Graven[1]. — I de følgende Aarhundreder bleve Kirker og Klostre byggede, og flere hellige Steder bleve fundne, saasom Marias og Martas Hus, Simon den Spedalskes Hus, hvilket sidste endnu vises. — Siden 16de Aarh. er intet tilbage af Kirkerne og Klostrene.

Betania er nu en By med et Snes usle Huse, som kaldes el-Azarije ɔ: Lazarus's By, og minder saaledes ved sit Navn om Jesu mærkeligste Undergjerning. — En Trappe paa 26 Trin fører ned til et firkantet Rum, der vises som Lazarus's Grav. Den ligner ikke Jødernes Grave, men ser snarere ud som en Kjelder. Den ligger inde i Byen, og det taler ogsaa mod dens Ægthed; det var nemlig Skik at jorde udenfor Byen[2], og efter Johannes's Fremstilling maa man slutte, at der ikke var gjort nogen Undtagelse med Lazarus[3].

Betania laa omkring 15 Stadier fra Jerusalem[4], ved Oliebjerget[5], lige ved Veien til Jeriko[6]. Disse Opgifter svare til Byens nuværende Beliggenhed. Den ligger paa den østre Skraaning af Oliebjerget, 9100 Fod fra Stefansporten; den lige Linie udgjør 6100 Fod. (Se Oliebjerget § 8. 2. 11).

Betania ligger ret venlig mellem Figen- og Olietræer, men yderst ensomt: det ligger paa Grænsen af det Strøg af Judas Ørken, der mod Øst naar ned til Jerikos Slette, og man kan hverken se Jerusalem eller Toppen af Oliebjerget. Paa en nøgen Kol, en Fjerdingvei borte, mod Syd, ser man den lille muhammedanske By Abu Dis.

Palmer, efter hvis Frugt Byen har faaet sit Navn, ere forlængst svundne fra Betania som fra hele Oliebjerget.

Betar, nu Bittir, se Beter.

Betaris (Betgebrim, Betogabri, Bætogabra), nu Beit-Jibrin, se Eleuteropolis.

Bet-Eden, som bare nævnes Am. 1, 5, se Eden No. 3.

Betel, tidligere Lus, nu Beitin. Stedet kaldes allerede i Abrahams Historie Betel, skjønt det først over 150 Aar senere af Jakob faar dette Navn. Dets tidligere Navn var Lus. — Da Abraham indvandrede fra Mesopotamien, opslog han sit Telt, med Betel i Vest og Ai i Øst, og byggede et Alter for Herren[7]. Da han kom tilbage fra Ægypten, opslog han atter sit Telt mellem Betel og Ai, ved det Sted, hvor han havde opreist Alteret. — Her opstod Trætten mellem Abrahams og Lots Hyrder, og heromkring stode Abraham og Lot, da den sidste opløftede sine Øine og saa udover hele Jordansletten[8]. — Sydost for Betel ligger en Kol, hvorfra man øiner Jordans Dalføre og over Halvdelen af det Døde Hav.

Betel er mest kjendt ved Jakobs Drøm. Han kaldte Stedets Navn Betel (ɔ: Gudshuset); Lus (Hassel) var Stadens Navn tilforn[9]. — Da Jakob vendte tilbage fra Meso-

[1] Onomastikon. [2] Luk. 7, 12. [3] Joh. 11, 30. 38. [4] Joh. 11, 18. [5] Mark. 11, 1. Luk. 19, 29. [6] Mark. 10, 46. 11, 1. Luk. 19, 1. 28. 29. [7] 1 Mos. 12, 8. [8] 1 Mos. 13, 3—11. [9] 1 Mos. 28, 19.

potamien, kom han til Lus, »det er Betel«, og byggede der et Alter for Herren. — Her døde Debora, Rebekkas Amme, og blev begraven nedenfor Betel under en Eg, som blev kaldt Graadsegen. — Her aabenbarede Herren sig atter for Jakob, og Jakob reiste paa det Sted en Mindesten og gjød Olie over den og kaldte paany Stedets Navn Betel[1]. — (Efter Betel fik Stene, som salvedes til helligt Brug, Navnet Betulia)[2]. — Betel kaldes overalt 1 Mos. bare »et Sted«, medens Lus 1 Mos. 28, 19 kaldes »en Stad«. Om Forholdet mellem Betel og Lus se Lus No. 1. — Da Landet blev taget af Josva, var Betel voxet op til en Kongestad, hvis Konge blev dræbt af Josva[3]. — Betel laa paa Grænsen af Benjamin og Efraim[4]; det tilfaldt Benjamin[5], men blev efter Josvas Død af Efraim taget fra Kana'aniterne[6]. — Her stod Pagtens Ark i Dommernes Dage, medens Pinehas var Ypperstepræst[7], og i Samuels Dage, medens Arken stod i Kirjat-Jearim, droge Folk med Offer i Haanden op til Gud i Betel[8].

Ved Rigets Deling 980 kom Betel, som da var i Efraims Eie, under Israels Rige, og Jeroboam indførte Kalvedyrkelsen paa det Sted, hvor Abraham og Jakob havde reist Altere for Herren. Thi Jeroboam sagde i sit Hjerte: hvis Folket drager op til Jerusalem, kan dets Hjerte atter vende sig til Davids Slægt. Saa opreiste han en Guldkalv i Dan og en anden i Betel, og Folket gik og ofrede til dem[9]. Og han byggede i Betel et Alter, paa hvilket han selv ofrede og brændte Røgelse[10]. — Hoseas omgjør derfor Bet-El (ɔ: Gudshuset) til Bet-Aven (ɔ: Afgudshuset) og truer de 10 Stammers Rige med Undergang[11]. Og Amos forkynder i Herrens Navn: jeg vil hjemsøge Betels Altere, jeg vil slaa Vinterhuset tilligemed Sommerhuset, og Elfenbenshusene skulle gaa tilgrunde[12]. — Abia, Rehabeams Søn, tog Betel fra Jeroboam[13]; men det maa kun en kort Tid have været i Juda Riges Eie. — Efter de 10 Stammers Bortførelse til Assyrien blev Betel Sæde for Jehovas Dyrkelse; Assyriens Konge, Asarhaddon, sendte nemlig en af de Præster, som vare bortførte fra Samaria, tilbage til Landet for at lære Nybyggerne, hvad der tilkom Landets Gud; denne tog Bolig i Betel og lærte Indbyggerne, hvorledes de skulde dyrke Herren[14]. (Se under »Samaritanerne«). — Men Alteret, som Jeroboam havde bygget, blev staaende, indtil Josias, Judas Konge († 609), omstyrtede det og saaledes opfyldte det Ord, Herren havde talt ved en Guds Mand 350 Aar forud[15].

Efter Hjemkomsten fra Babel nedsatte Benjamins Børn sig i denne By[16], som Josva havde tildelt dem[17], men som de før bare en kort Tid, under Abia, Rehabeams Søn, havde havt i Eie. —

Betel omtales ikke i N. T. — Josefus fortæller, at Vespasian tog den lille By

[1] 1 Mos. 35, 6—15. [2] Reland 638. [3] Josv. 12, 16. [4] Josv. 18, 13. [5] Josv. 18, 22. [6] Dom. 1, 22—25. [7] Dom. 20, 18. 26—28; 21, 2—4. [8] 1 Sam. 10, 3. [9] 1 Kong. 12, 26—30. [10] 1 Kong. 12, 33; 13. 1. [11] Hos. 4, 15; 5, 8; 10, 5. [12] Am. 3, 14. 15. [13] 2 Krøn. 13, 19. [14] 2 Kong. 17, 28. 29. [15] 2 Kong. 23, 15. 16. 1 Kong. 13, 1. 2. [16] Esr. 2, 28. Neh. 7, 32; 11, 31. [17] Josv. 18, 22.

Bethela[1]. — Pilegrimen fra Bordeaux kalder Byen Bethar, og han lægger til: 1000 Skridt (ɔ: 5000 Fod) derfra er Stedet, hvor Jakob sov og saa Synet[2]. — I Onomastikon skrives, at en liden By, 12 romerske Mil (= 60,000 Fod) fra Jerusalem, ved Veien til Neapolis, vises som Betel; en Kirke er bygget paa det Sted, hvor Jakob havde sovet[3]. — Senere omtales Betel sjelden, og dets Beliggenhed var usikker, indtil Robinson gjenkjendte Navnet i Beitin, der ligger omtrent fire Timers Gang nordenfor Jerusalem, ved Veien til Sikem, omkring 1800 Fod over Havet. Det er en ussel By med et forfaldent Taarn, hvorfra man øiner Oliebjerget og de høiest liggende Bygninger i Jerusalem. Der findes temmelig vidtstrakte Fortidslevninger, hvor man ser Spor af en Kirke, rimeligvis den, som Hieronymus taler om.

Beter eller Betar, nu Bettir eller Bittir. Saa kaldes den stærke Fæstning, der var Jødernes sidste Tilflugt i Krigen mod Hadrian (132—135). Efter et Aars haardnakkede Modstand blev Fæstningen tilsidst stormet, Barkokba faldt, og hans Hoved blev under Jubel baaret ind i den romerske Leir. — Beter blev, efter Rabbinerne, stormet 9 Aug., den sørgelige Mærkedag i Jødernes Historie, da det var paa samme Dag, at Salomos Tempel var brændt af Nebukadnezar og Herodes's Tempel af Titus[4]. (Se Jerusalem No. 17. 6. 18. 4.).

Beter er først gjenfundet i de senere Aar. — Talmuds Fortælling om dets Beliggenhed er ligesaa vaklende, som dets Beskrivelse af Byen er overdreven. Paa nogle Steder i Talmud fortælles, at det laa fire, paa andre, at det laa 40 romerske M. fra Middelhavet. Det havde flere hundrede Synagoger og Skoler og Indbyggere uden Tal. — Eusebius fortæller, at den lille, men faste Stad Bitthera laa i Nærheden af Jerusalem[5]. — 1½ geogr. M. Sydvest for Jerusalem ligger Landsbyen Bittir, der tæller omkring 350 Indbyggere. Fra Landsbyen kommer man, i et Kvarters Gang, ad en ujævn, i Bjerget huggen Sti, op til Ruiner, som kaldes baade Ruinerne ved Bittir og Jøderuinerne. De ligge paa et Næs, der stikker ud i Dalføret Bittir, og har en Omkreds af omkring 300 Fod. Paa Toppen sees Levninger af et Taarn. — Det er klart at se, at Næsset engang har været omgivet af en Mur af vældige Blokke. Næsset, der ved Natur og Kunst var blevet en stærk Fæstning, er nu dyrket eller overgroet med Krat. — Næsset har sikkert været »Akropolis« eller Bjergfæstning for en By, som rimeligvis har ligget der, hvor Bittir nu ligger. Næsset mangler Vand, men nede ved Bittir rinder en rig Bæk fra en aarvis Kilde.

Beter er hverken omtalt i Bibelen, i Apokryferne eller af Josefus, undtagen maaske Høis. 2, 17: »naar Dagen bliver luftig, og Skyggerne fly, da vend om og lign, min Elskede! en Raa og en Hjort paa Beters Bjerge.« — Hvor Beters Bjerge laa er ikke engang antydet; men intet er til Hinder for at søge dem ved Bittir. Bjergene deromkring

[1] Jos. Krig. 4. 9. 9. [2] Itiner. Hieros. Kap. 3. [3] Onomast. under Aggai og Bethel. [4] Neuman Heilige Stadt, Hamburg 1877 S. 338. [5] Euseb. Kirk. 4, 6.

have et sønderrevet Udseende, og Beter betyder: Splittelse, Kløft, Revne[1]. — I den ny Bibelovers. er »Beters Bjerge« gjengivet ved »Skilsmissens Bjerge«.

Betfage nævnes kun af de tre første Evangelister og bare ved Jesu Indtog i Jerusalem, og (af Mark. og Luk.) sammen med Betania. Ordene lyde næsten ens hos alle tre Evangelister: da de (paa Veien fra Jeriko til Jerusalem) vare komne til Betfage og Betania ved Oliebjerget, sendte Jesus to af sine Disiple og sagde til dem: »gaar bort til Landsbyen, som ligger for Eder, og strax skulle I finde en Aseninde og dens Fole; løser dem og fører dem til mig[2].

Da Betfage er nævnt først, kunde man slutte, at det laa østenfor Betania, og Betania bliver følgelig den Landsby, hvorfra Aseninden og Folen bleve hentede. Men efter Joh. 12, 1. 9 gik Jesus ud fra Betania, og Betfage bliver følgelig den Landsby, hvorfra Aseninden og Folen bleve hentede.

Sagnet har ogsaa lagt Betfage ved en af Veiene fra Betania til Jerusalem, »midtveis mellem Betania og Oliebjerget (ɔ: Oliebjergets Top), hvor ogsaa et vakkert Kapel er reist til hans Ære. Inde i Kapellet ligger en stor Sten, hvorfra Jesus steg op paa Folen«[3]. — Kapellet, som bare omtales af Theodorik (1172), er rimeligvis bygget under det kristne Kongedømme i Jerusalem (1099—1187) og ødelagt ved dets Fald. — I dette Strøg af Oliebjerget ere ingen Fortidslevninger fundne før 1877, da en Bonde, der bor paa Bjergets sydøstre Skraaning, med Hakken stødte paa en Sten, som var næsten fem Fod lang og ligesaa bred og høi. Terningens fire Sider vendte mod de fire Verdenshjørner. De have været og ere endnu tildels dækkede med Freskomalerier og malede, latinske Indskrifter. Nordsiden fremstiller Disiplene, som hente Aseninden og Folen; Sydsiden fremstiller Lazarus's Opvækkelse; den østre Side fremstiller et uforstaaeligt Maleri med latinske Bogstaver fra 12te Aarh. Paa den vestre Side er Maleriet ødelagt. Man læser Ordene: Bethphage. Hierosolima. Anno. — Det er rimeligvis denne Sten, som Theodorik omtaler. — Hidtil ere næsten ingen andre Fortidslevninger fundne deromkring[4].

Fundet vidner om, hvor man i 12te Aarhundrede lagde Betfage. Men der har det sikkert ikke ligget; thi Jesus kan ikke have valgt den bratte Vei over Oliebjergets Top til sit Indtog. (Se »Stedet, hvor Jesus græd over Jerusalem«, § 8. 2. 11).

Henimod 2000 Fod vestenfor Betania og 600 Fod søndenfor Hovedveien, gjennem »Skaret«, til Jerusalem ligge nogle Fortidslevninger, som ved en lav Ryg og en dyb Kløft ere skilte fra Betania. Fra Ryggen kunde Jesus pege bort paa Landsbyen, som »liggende for dem«[5]. Deromkring voxe mange Figentræer, og Betfage betyder »Figenhjem«.

[1] Williams The Holy City 1, 209—212. Guérin Pal. (Judée) 2, 385—395. [2] Matt. 21, 1. 2. Mark. 11, 1. 2. Luk. 19, 29. 30. [3] Theodoricus Kap. 20. [4] Illustreret Tidende, Kjøbenhavn 14 April 1878. [5] Se Kartet over Oliebjerget og dets Omgivelser § 8, 2. 11.

Ere disse Levninger ikke Ruiner efter Betfage, faar man opgive Haabet om at finde Stedet igjen; andetsteds, ved »Skaret«, i Nærheden af Betania findes nu ikke Ruiner[1].

Bethakkerem, se Herodion eller Frankerbjerget.

Bethogla ɔ: Agerhønens Hjem laa i Nærheden af Jeriko, i Benjamin[2], paa Grænsen af Juda[3]. — Bethogla har uden Tvivl ligget ved Kilden Ain-Haila, omtrent midtveis mellem Jeriko og Jordan. 20 Minuters Gang fra Kilden ligge nogle Ruiner, som kaldes Kasr Haila ɔ: Borgen Haila[4].

Bethoron (Bet-Horon) var Navnet paa to Byer i Efraim[5], 3/8 geogr. M. fra hinanden, ved den nordre Vei, som over Lydda fører fra Jaffa til Jerusalem. Den af Byerne, som laa Jerusalem nærmest, kaldtes Øvre-Bethoron; den anden kaldtes Nedre-Bethoron. Øvre-Bethoron laa 2 1/2 geogr. M. fra Jerusalem. Reisende vælge gjerne den søndre Vei, den saakaldte Jaffavei, der over Ramle og Kirjat-Jearim fører fra Jaffa til Jerusalem; men tunge Varer førtes i gamle Dage og føres endnu den nordre Vei, over Bethoron; den var ogsaa den almindelige Krigsvei. Bethoron fik derved stor Vigtighed, og begge Byer bleve derfor befæstede af Salomo, »som byggede Øvre-Bethoron og Nedre-Bethoron, befæstede Stæder med høie Mure, dobbelte Porte og Bomme«[6]. — Her vandt Jøderne fire store Seire: Josva slog fem amoritiske Konger ved Gibeon og forfulgte dem paa Veien op til Bethoron[7]. — Her slog Judas Makkabæus den syriske Konge Antiokus Epifanes's Hærfører Seron 165[8]. — Her slog Judas Makkabæus den syriske Konge Demetrius's Hærfører Nikanor, som faldt i Slaget (162)[9]. — Endelig led den romerske Statholder i Syrien Cestius Gallus, i Begyndelsen af den jødiske Krig (66 ef. Kr.), det største Nederlag, som Romerne havde lidt, siden Varus Aar 9 ef. Kr. var bleven slagen i Teutoburgerskoven[10].

De gamle Navne have holdt sig i to usle Landsbyer, som kaldes Øvre- og Nedre-Beit-Ur.

1. Betlehem ligger en god geogr. M. (i lige Linie 24,000 Fod) i Syd for Jerusalem, lidt østenfor Veien til Hebron. Det laa i Juda Stamme og kaldtes Betlehem i Juda og Betlehem Efrata[11], til Forskjel fra Betlehem i Sebulon.

Betlehem hed oprindelig Efrat eller Efrata, som sees af Mos. 35, 19; 48, 7: »saa døde Rakel og blev begraven paa Veien til Efrat, som nu kaldes Betlehem.« — Efrat eller Efrata betyder den Frugtbare, og Betlehem betyder Brødhus. Den Reisende, som paa Grund af disse Navne venter at finde et frugtbart Strøg, vil blive skuffet, enten han kommer fra Jerusalem eller fra Hebron. Han rider over en stenet Grund eller

[1] Kitto. (Tredie Udgave). [2] Josv. 18, 21. [3] Josv. 15, 6; 18, 19. [4] Rob. Pal. 2, 510. 511. [5] Josv. 16, 3. 5. 1 Krøn. 7, 24. [6] 2 Krøn. 8, 5. 1 Kong. 9, 17. [7] Josv. 10, 10. [8] 1 Makk. 3, 13—24. Jos. Hist. 12. 1. 1. [9] 1 Makk. 7, 39—47. Jos. Hist. 12. 10. 6. [10] Jos. Krig. 2. 19. 8—9. Milman History of the Jews 2, 210. (Tredie Udgave). [11] Dom. 17, 7. Mik. 5, 1.

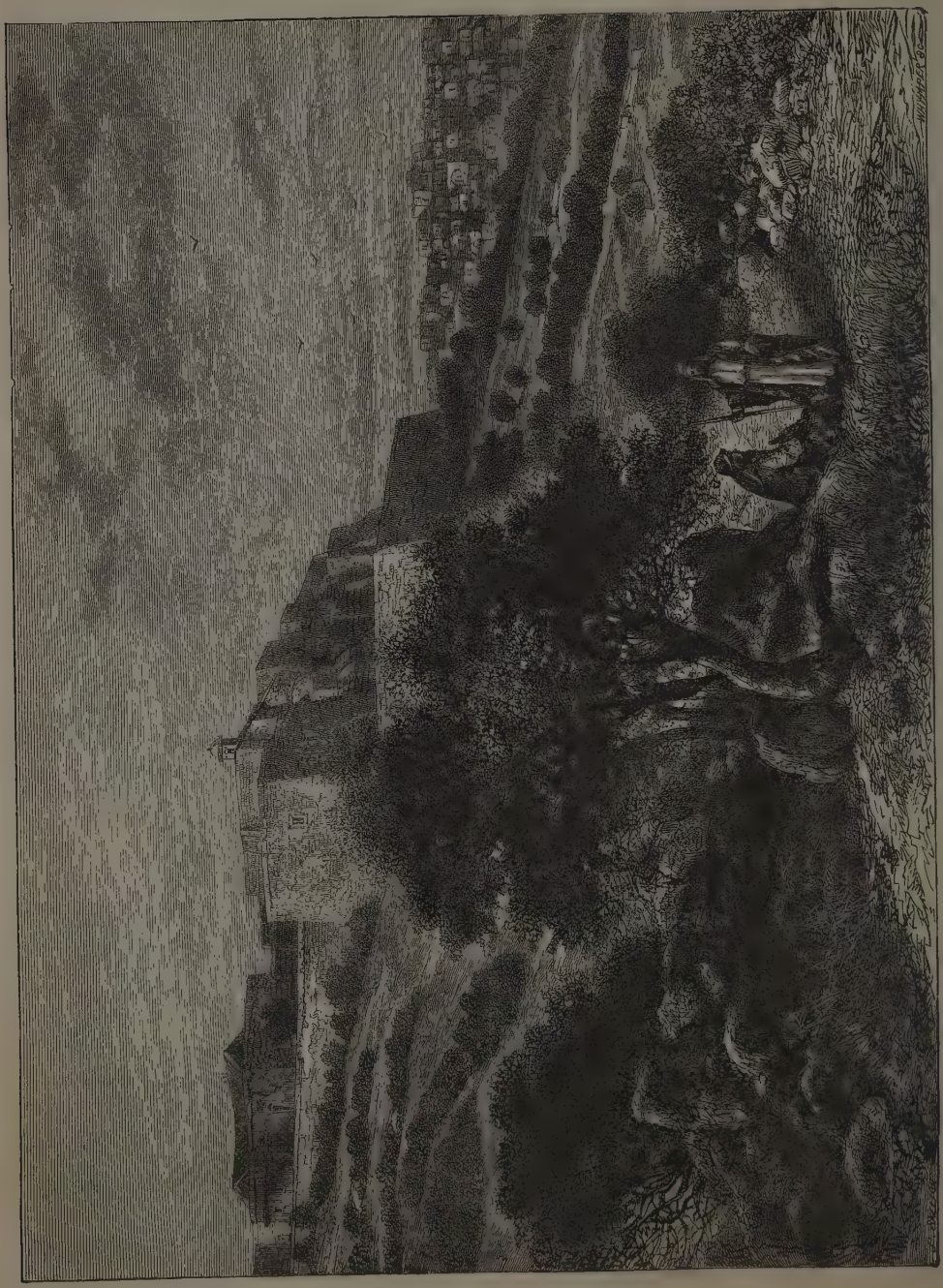

Farrar.

Betlehem.

over nøgent Bjerg og ser ikke andet Tegn til Liv end nogle Olietræer, som ikke udmærke sig ved Trivsel. Først naar han kommer paa den østre Kant af Byen, vil han finde, at den med en vis Ret har baaret og bærer sit Navn. Her staar Vinranke paa Vinranke og Figentræ paa Figentræ, og længre mod Øst breder sig en Slette med frugtbare Marker. Etsteds paa denne Slette maa man søge Boas's Ager, hvor Rut sankede Ax[1]. — Længre mod Øst ligger Juda Ørken med Betesmarker; der var det vel, at David værgede sin Faders Smaakvæg mod Løve og mod Bjørn[2], og at Hyrderne lyttede til Engelens Forkyndelse: »Eder er idag en Frelser født, den Herre Kristus, i Davids Stad«[3]. — David var født i Betlehem[4]; han blev Skjald og Konge, og Betlehem kaldtes efter ham Davids Stad[5]; men det var og blev altid en liden By; det nævnes ikke engang i Fortegnelsen over Judas Stæder i Josva og Nehemias; Mika skriver: »du, Betlehem Efrata, er for liden til at være blandt Judas Tusinder«[6], og Johannes kalder det den Landsby, hvorfra David var[7].

Jødernes Blik var vistnok rettet paa Betlehem som den By, hvor Messias skulde fødes[8]; men sin Navnkundighed fik det først, da det som Kristi Fødeby og som Midtpunktet for Herodes's Mord paa »de uskyldige Martyrer«[9] blev et af de helligste Steder i de Kristnes Øine. — Dets største Helligdom er naturligvis Kristi Fødselskirke, ogsaa kaldt den hellige Jomfrus Kirke. Den ligger paa en Klippe af Kalksten i den østre Ende af Byen. Det er en Basilika med fem Skib, som ere skilte ved 20 Fod høie Marmorsøiler af een Sten. Midt i Kirkens Kor er Rummet, hvor Jesus blev født. Det er en Hule, helt igjennem klædt med Marmor, hvor 21 Lamper brænde Dag og Nat. Over Stedet, hvor Jesus blev født, staar med Sølvbogstaver: »Her blev Jesus født af Jomfru Maria.« Indskriften, som er paa Latin, er ikke ældre end 1717. — Nogle Skridt fra Fødselstedet vises Stedet, hvor Krybben stod; selve Krybben skal være ført til Rom og opstillet i Kirken Maria Maggiore.

Kirken er blandt de ældste Kirker, og dens Historie er sikker nok: det er den samme, som blev grundlagt af Keiserinde Helena og fuldført af hendes Søn Konstantin den Store mellem 326—333. Den omtales af Pilegrimen fra Bordeaux (333), af Eusebius, Hieronymus o. s. v. — Men et andet Spørgsmaal er, om Kirken er bygget over Stedet, hvor Jesus blev født. Evangeliet lyder saa: »da de vare i Betlehem, fødte Maria sin Søn, den førstefødte, og svøbte ham og lagde ham i en Krybbe, efterdi der ikke var Rum i Herberget«[10]. Jesus blev altsaa født i en Stald, men det fortælles ikke, at Stalden var en Hule. Imidlertid har Sagnet om, at Jesus blev født i en Hule, ældgamle Vidnesbyrd for sig. Justinus Martyr, der var født i Sikem og led Martyrdøden i Rom 163, har følgende Ord: »da Josef ikke fandt Rum i Herberget, tog han Ophold i en Hule tæt ved Byen. Medens de vare der, fødte Maria Kristus og lagde ham

[1] Rut 2. [2] 1 Sam. 17, 28. 34—36. [3] Luk. 2, 11. [4] 1 Sam. 17, 12. 1 Sam. 20, 6. [5] (1 Sam. 20, 6). Luk. 2, 4. 11. [6] Mika 5, 1. samlgn. Matt. 2, 6. [7] Joh. 7, 42. [8] Mika 5, 1. Matt. 2, 5. Joh. 7, 42. [9] Matt. 2, 16. [10] Luk. 2, 7.

i en Krybbe«. Justinus's Vidnesbyrd stadfæstes af Origines († 254) i disse Ord: »hvis nogen efter Mikas Spaadom og efter Kristi Historie, som er fortalt i Evangeliet af Jesu egne Disiple, søger at overbevise sig ved Vidnesbyrd fra andre Hold, saa vide han, at overensstemmende med Evangeliets Fortælling viser man i Betlehem den Hule, hvor han blev født. Dette er en Kjendsgjerning, som er vitterlig der i Landet; selv de, der ere fremmede for Troen, godkjende, at i denne Hule er en vis Jesus født, der sees op til og tilbedes af de Kristne«[1]. — Eusebius fortæller, at det var over Hulen, at Helena byggede Kirken[2]. — Hieronymus fortæller, at Hadrian (135) lod plante en Lund for Adonis over Hulen, og at nede i Hulen lød Sørgesange over Venus's Elskede (Adonis). Lunden stod omkring 180 Aar fra 135—315, da Stedet af

Betlehem, Fødselskirken. Farrar.

Konstantin blev renset for Vanhelligelsen[3]. — Og det maa vel mærkes, at, om den evangeliske Fortælling ikke giver Sagnet Styrke, saa staar den heller ikke i Strid med dette. Og, er det end ikke almindeligt, saa er det heller ikke uden Exempel, at Huler i Palæstina bleve og blive brugte som Stalde.

Ved Siden af Fødselskirken byggede Hieronymus, med Tilskud af Paula, et Munkekloster, med en Række af Gange og Kamre, der ere udhugne i Kalkstenklippen. Et af disse smaa Kamre tjente Hieronymus til Arbeidsrum; derfra fører en Gang, som er hugget i Klippen, til Fødselskirken. I denne Celle, som han kaldte sit Paradis,

[1] Guérin Pal. (Judée) 1, 162. 163. Vogüé Les Eglises de la Terre Sainte 50. 51. [2] Guérin Pal. (Judée) 1, 158. [3] Hier. Ep. 58 (321) ad Paulinum. Tom. 1.

skrev han de fleste af sine lærde Værker. — Han levede i Betlehem i 34 Aar fra 386 til sin Død 420 og blev begraven i et af Kirkens Sideskibe, ikke langt fra Krybben og heller ikke langt fra sit Paradis. — Efter en Legende bleve hans Ben 637, da Araberne toge Jerusalem, af en Munk i Løndom opgravne og førte til Rom og nedlagte i Maria Maggiore. Legenden er et rent Digt[1]. — Paula, Roms rigeste og fornemste Kvinde, af Scipionernes Æt, der med sin Datter Eustokium havde fulgt Hieronymus fra Rom, blev Abbedisse for tre Nonneklostre, som hun havde stiftet i Betlehem. Hendes († 404) og Datterens († 418) fælles Grav ligger ikke langt fra den store Kirkefaders.

Lidt nordenfor Byen ligge tre Cisterner, som ere udhugne i Bjerg. De kaldes Davids Brønde og holdes for at være »Betlehems Brønd, som er ved Porten«, hvorfra Davids tre ypperste Kjæmper, med Fare for sit Liv, hentede Vand til sin Herre, medens han laa i »Fæstningen«[2].

Betlehem ligger høit, opimod 2700 Fod over Havet, med Bakkeheld til alle Kanter. Fra Kirkens flade Tag har man en ret vid Udsigt til to Kanter: mod Sydost ser man Frankerbjerget og længre mod Sydost Moabs Bjerge. Mod Nord stænges Synet af Jerusalem ved den Aas, hvor Klosteret Mar Elias ligger; man ser bare de høieste Taarne i Staden.

1110 blev Betlehem ophøiet til et Bispesæde. — 1187 blev det taget af Saladin, som lod de Kristne bo i Fred i Byen og beholde sin Kirke. — 1244 blev det plyndret af de vilde Kovarezmier. (Se Jerusalem No. 24. 6). — I 16de Aarhundrede var Betlehem en ussel Landsby. — 1834 satte Muhammedanerne i Byen af religiøse Grunde sig op imod Ibrahim Pasja, som til Gjengjeld ødelagde deres Bydel. — Samme Aar blev Betlehem rystet af et Jordskjælv, som „voldte Sprækker i de latinske og græske Klostre. — Byen, som i de sidste Aar er gaaet stærkt frem i Folketal, talte 1868 5000 Indb., af hvilke 2500 vare romerskkatolske, 1500 græskkatolske, 400 armeniskkatolske og 600 Muhammedanere. Kvinderne, der udmærke sig ved Skjønhed, bære alle et hvidt Hovedtøi, rødt Skjørt og blaa Overklædning. — Byen har en Del Indtægter af Pilegrime. Europæerne i Jerusalem have i de senere Aar ved Kolonister søgt at indføre en bedre Dyrkning af Jorden og en bedre Skjøtsel af Frugttrærne. Det har tildels lykkes, idet Vinen fra Betlehem er bleven den bedste i Palæstina; den er lys og smager omtrent som den spanske Vin Xeres[3].

2. Betlehem, som laa i Sebulon, nævnes i Bibelen bare Josv. 19, 15. Det nævnes i Onomastikon med Tilføiende, at det andet Betlehem til Forskjel kaldes Betlehem i Juda. Siden er det ikke omtalt, førend Robinson gjenfandt det i Beit-Lam, 1½ geogr. M. vestenfor Nazaret. Det er, skriver han, den usleste Landsby, som han har seet i hele Palæstina[4].

[1] Thierry Saint Jerome 2, 243. 244. [2] 2 Sam. 23, 14—17. Se Refaims Dal § 8. 2. 14. [3] Guérin Pal. (Judée) 1, 122. 123. 127. 205. [4] Rob. Neuere Bibl. Forsch. in Pal. 1, 146.

Bet-Millo, se Millo Hus.

Bet-Rehob, se Rehob.

1. Betsaida ɔ: Fiskehus, en By i Galilæa [1], ved Stranden i Gennesarets Land [2], altsaa paa Vestsiden af Søen. Det kaldes Andreas's og Peters By, og det var Filips Fødeby [3]. — Det stilles sammen med Korazin Matt. 11, 21. Luk. 10, 13: ve dig, Korazin! og ve dig, Betsaida! thi, havde de kraftige Gjerninger været gjorte i Tyrus og Sidon, som ere gjorte i dig, havde de længe siden omvendt sig i Sæk og Aske. — I Onomastikon og flere Itinerarier fortælles ikke stort mere, end at det ligger ved Gennesarets Sø. Kun Wilibald (725) giver nærmere Oplysning: paa sin Vandring rundt Søen, fra Tiberias nordefter, kom han først til Magdala, saa til Kapernaum og Betsaida og Korazin [4]. Paa Grund heraf tror Robinson at have gjenfundet Kapernaum i Kan Minie, Betsaida i Tabiga og Korazin i Tel Hum, tre Ruiner, som alle ligge i Gennesarets Land. Men, da Kapernaum snarere, for ikke at sige sikkert, maa søges i Tel Hum, maa Betsaida søges længre mod Nord, for Ex. ved Abu Zani, strax vestenfor Jordans Udløb i Søen [5]. Navnet Betsaida er nu aldeles ukjendt i Gennesarets Land.

2. Betsaida østenfor Jordan. Jesus bespiste 5000 Mand i en Ørken ved Betsaida [6]. Af Matt. 14, 13. 34, Mark. 6, 32. 45. 53, Joh. 6, 1. 16. 24 er det klart, at denne Ørken laa paa den østre Side af Søen. — Et Blik paa Kartet vil vise, at det Betsaida, som er nævnt Mark. 8, 22, efter al Rimelighed, ogsaa er det østre. Jesus var landet i Dalmanuta, paa den vestre Side. Der gik han atter ombord, satte over til den anden Side og kom til Betsaida. Og han gik ud derfra og kom til Landsbyerne ved Cæsarea Filippi [7]. — Betsaida laa i Gaulanitis paa den østre Side af Jordan [8]. — Det var oprindelig en Landsby, der af Fjerdingsfyrsten Filip fik Kjøbstadsrettigheder og blev hævet til en anselig By, som til Ære for Augusts Datter, den udsvævende Julia, blev kaldt Julias [9]. — Filip døde der (33 ef. Kr.) og blev med stor Pragt lagt i et Gravmæle, som han selv havde bygget [10]. — Stedet, som ikke bærer Minder om nogen Fortid, kaldes nu bare et-Tel ɔ: Høien [11].

Betsan, Betsean, Skytopolis, Beisan, ved Bækken Jalud, paa Jisre'els Slette, som her i en Styrtning paa 300 Fod munder ud i el-Gor, en geogr. M. fra Jordan. — Det laa i Isaskar, men tilfaldt Manasse [12], som dog ikke kunde fordrive Kana'aniterne [13], i hvis Eie det synes at have været endnu ved Sauls Død. Thi Filisterne fæstede paa dets Mur Sauls og hans Sønners Kroppe; Mændene i Jabes toge dem ned, efterat have vandret hele Natten, og jordede dem under Tamarisken, som er i Jabes [14]. — Det omtales først som Israeliternes Eie under Salomo, der satte en Høvedsmand over hele Betsan [15].

[1] Joh. 12, 21. [2] Mark. 6, 45. 53. [3] Joh. 1, 45; 12, 21. [4] Early Travels S. 16. 17. [5] Our Work in Pal. 186. [6] Luk. 9, 10—17. [7] Mark. 8, 10. 13. 22. 27. [8] Jos. Krig. 2. 9. 1; 3. 10. 7. Plin. Hist. Nat. 5, 71. [9] Jos. Hist. 18. 2. 1. [10] Jos. Hist. 18. 4. 6. [11] Recovery of Jerusal. 365. 366. [12] Josv. 17, 11. [13] Dom. 1, 27. [14] 1 Sam. 31, 10—13. 1 Krøn. 10, 11. 12. [15] 1 Kong. 4, 12.

Nu nævnes det ikke før længe efter Hjemkomsten fra Babel, da det kaldes Skytopolis eller Skyternes By. Man har ment, at Skytere havde nedsat sig der under sit Tog gjennem Palæstina mod Ægyptens Konge Psammetik i Josias's Dage (631)[1]. — At Jøder boede der sammen med Fremmede, sees af 2 Makk. 12, 30: »Jøderne i Skytopolis havde nydt megen Velvillie af Indbyggerne der«, og af Jos. Krig. 2. 18. 3, hvor det fortælles, at 13,000 Jøder, som boede i Skytopolis, bleve dræbte af Byens øvrige Indbyggere. — Det var, under Krigen med Romerne, den største By i Dekapolis[2], og den eneste af de »10 Stæder«, som laa vestenfor Jordan. — Det blev Bispesæde, og dets Biskop var tilstede ved flere Kirkemøder, for Ex. i Jerusalem 536. — Under Korstogene var det Sæde for en Erkebiskop. — Navnet Skytopolis er nu svundet, og det gamle Navn Betsan har holdt sig i Beisan, som Byen nu kaldes. — Det er en ussel By paa omkring 50 Huse, men med rige Levninger fra Fortiden. Der er saaledes Levninger af fire Templer i Byen foruden af flere i Nærheden, og 30 Søiler staa endnu paa sine Grundlag. De mærkeligste Levninger ere af et Teater, hvis Døre og Gange endnu staa uskadte. Teatret er ligesom Husene bygget af Basalt.

Udsigten fra Byen, over den dybe Jordandal, til Gilead skildres som særdeles vakker.

Betsemes ɔ: Solens Hus, i Juda paa Grænsen af Sefela[3], lige i Vest for Betlehem. — Da Pagtens Ark førte Plager over Filisterne og derfor blev sendt fra Ekron tilbage med Gaver, blev den først opstillet i Betsemes; men da Indbyggerne kigede paa Arken, slog Herren dem »70 Mænd (og) 50,000 Mænd«. Betsemiterne skikkede Bud til Kirjat-Jearim med de Ord: »kommer ned og henter Arken op til Eder«[4]. — Da Betsemes vel aldrig har havt over 5000 Indbyggere, have nogle Fortolkere fulgt Vulgata, der oversætter 70 Mand af Indbyggerne og 50,000 Mand af Almuen (plebs). Rimeligere er det, at »50,000 Mand« er indskudt. Det mangler i fem Haandskrifter og findes ikke hos Josefus. — Af Salomos 12 Høvedsmænd boede den ene i Betsemes[5]. — Amazia, Judas Konge, blev 836 slagen og fangen ved Betsemes af Joas, Israels Konge[6]. — Betsemes ligger øde, med ret store Levninger fra Fortiden. I Nærheden ligger en Landsby, der hedder Ain-Sjems ɔ: Solens Kilde, skjønt ingen Kilde findes deromkring[7].

Bettir eller Bittir, se Beter.

Betulia, egentlig Betylua, omtales bare i Judits Bog. Holofernes, Nebukadnezars Hærfører, drog ud fra Ninive med 120,000 Fodfolk og 12,000 Ryttere[8]. Efterat have taget og hærjet Landene rundt omkring, kom han til Esdrelom (Jisre'el) i Nærheden af Dotæa (Dotan) og slog Leir midt mellem Gæbæ (af Josefus kaldt Gaba, se Kaifa) og Skytopolis, og blev liggende i Leiren en Maaneds Tid for at samle sin Hærs hele Tros[9].

[1] Herod. 1, 105. [2] Jos. Krig. 3. 9. 7. [3] Josv. 15, 10. [4] 1 Sam. 6, 19—21. [5] 1 Kong. 4 9. [6] 2 Kong. 14, 11—13. 2 Krøn. 25, 21—23. [7] Rob. Pal. 3, 224. (Se under »Kilder« § 11. Indledning). [8] Jud. 2, 7. 13. [9] Jud. 3, 12.

Imidlertid skrev Ypperstepræsten Joakim i Jerusalem til Indbyggerne i Betulia, som ligger ligeoverfor Esdrelom, bortimod Sletten i Nærheden af Dotaim (Dotan) og bød, at de overalt skulde besætte Skarene, fordi Indgangen til Judæa var igjennem dem, og man med Lethed kunde hindre Fienderne i deres Fremrykning, da Adgangen var trang, i det høieste for to Mand jævnsides[1]. — Denne Skildring er uklar og forvirret, og Fortællingen om Skarenes Tranghed er aldeles overdreven; men det er klart, at Betulia laa i Nærheden af Dotan og følgelig søndenfor Jisre'els Slette. — Videre fortælles, at Betulia laa paa et Bjerg og var saa vanskeligt at tage, at Holofernes ikke vilde friste, men tvinge det til Overgivelse ved at tage den Kilde, som sprudlede ved Bjergets Fod, og hvorfra Byen fik hele sin Forsyning[2]. — Under Korstogene gjaldt dels Frankerbjerget, dels Safed, som begge vare stærke Fæstninger, for Betulia. — Schultz, preussisk Konsul i Jerusalem, har paa Grund af en vis Navnelighed villet gjenfinde Betulia i Beit-Ilfa paa Gilboa, hvor han var 1847. Beit-Ilfa ligger paa en fremspringende Pynt, 3/4 geogr. M. fra Betsan; det har ingen Fortidslevninger uden to Ligkister af Sten. 200 Fod høiere ligger Landsbyen Judeide, hvis Navn efter Sepp skulde minde om Judit[3]. Men Navneligheden mellem Betylua og Beit-Ilfa er tvivlsom[4], og Beliggenheden er aldeles imod. — Betulia, som »laa ligeoverfor Esdrelom, henimod Sletten i Nærheden af Dotaim«, kan, som først udtalt af Raumer[5], neppe være nogen anden By end Sanur. Sanur ligger paa en brat Kol ved Veien fra Samaria til Sjenin (Engannim), 3/4 geogr. M. søndenfor Dotan og 1 1/2 geogr. M. søndenfor Sjenin. Man skulde vistnok efter Ypperstepræstens Brev have ventet, at Betulia laa mellem Esdrelom og Dotan (altsaa nordenfor Dotan) og nærmere ved Dotan, end Sanur ligger. Men Judits Bog indeholder saa mange historiske og geografiske Urimeligheder, at en Unøiagtighed som ovennævnte ikke kan overraske. — Sanur var engang en anselig By og ved sin Beliggenhed næsten uindtagelig. — Sjezzar, Pasja af Akka, beleirede det før Napoleons Tog 1799 uden Nytte i tre Maaneder. — 1830 blev det efter tre Maaneders Beleiring taget af Abdalla, Pasja i Akka, som sløifede Fæstningsværkerne og nedhug Olietrærne. — Nu er det bare Hjem for et Par Husholdninger.

Betzur, Betzura laa i Judas Bjergland[6]. Det blev befæstet af Rehabeam[7]. — Efter Hjemkomsten fra Babel hjalp Indbyggerne i Betzur Nehemias med at reise Muren om Jerusalem[8].

Under Makkabæernes Krige blev Betzur, som da med græsk Endelse kaldtes Betzura, af Vigtighed. Judas Makkabæus slog 164 den syriske Hærfører Lysias ved Betzura, og han befæstede det for at have et Værn mod Idumæa[9]. — Det blev efter et tappert Forsvar taget af den syriske Konge Antiokus Eupator 163[10], og befæstet af

[1] Jud. 4, 5. [2] Jud. 7, 1. 10. [3] Sepp Jerus. 2, 64. [4] Rob. Neuere Bibl. Forsch. 442. 443. [5] Raumer: Palæstina under Bethulia (4de Oplag). [6] Josv. 15, 58. [7] 2 Krøn. 11, 7. [8] Neh. 3, 16. [9] 1 Makk. 4, 28—35. 61. [10] 1 Makk. 6, 17. 31. 50.

den syriske Hærfører Bakkides i 159[1]; det forsvarede sig mod Jonatan Makkabæus[2], men blev taget af Simon Makkabæus i Jonatans sidste Styrelsestid[3] (144?) og senere befæstet af ham[4]. — Josefus kalder Betzura den stærkeste Fæstning i Judæa[5].

Efter Onomastikon laa Landsbyen Betzur ved den 20de Milesten (omtr. fire geogr. M.) fra Jerusalem paa Veien til Hebron.

Opimod en geogr. M. nordenfor Hebron og over tre geogr M. søndenfor Jerusalem, lidt vestenfor Ain-Dirve (se »Kilder« § 11. 1. 12), staar et forfaldent Taarn, som kaldes Beit-Sur. Dets Grundvolde ere jødiske, og baade Navn og Beliggenhed vidne om det gamle Betzur.

Bezer, se Bozra No. 2.

Birs Nimrud, se Babels Taarn.

Bittir eller Bettir, se Beter.

Borsippa, se Babel No. 3 og Babels Taarn.

1. Bozra, Bosor, Buseire omtales syv Gange[6] i G. T. som en af Edoms mægtigste Byer, uden at dets Beliggenhed nærmere er opgiven. — I Onomastikon, hvor det kaldes Bosor, fortælles bare, at det laa paa Idumæas Bjerge. Man har fundet det igjen i Buseire ɔ: Lille Bozra, til Forskjel fra Bozra i Hauran. Det ligger fem geogr. M. Sydost for det Døde Hav og tæller 50 usle Huse. Paa Toppen af en Høi ved Byen ligger en stærk Fæstning, som Indbyggerne ty til mod Beduinernes Overfald.

2. Bozra, Bossora, Bostra, Busra, omtales en Gang som en By i Moab: »Dommen er kommen over Slettelandet, over Nebo, over Bet-Gamul, over Kerijot og over Bozra og over alle Byerne i Moabs Land, de, som ere langt borte, og de, som ere nær«[7]. »Slettelandet«, Misjor, som ellers bare bruges om den Del af Høisletten østenfor Jordan, hvor Rubens Lod var falden[8], omfatter her tillige den nordre Del af Høisletten op til Hieromax i det sydlige Hauran, som Moab har havt inde paa Jeremias's Tid. Man har nemlig fundet igjen Byerne Bet-Gamul, Kerijot og Bozra i Levninger af tre store Byer, Um-Gemal, Kureje og Busra, som ligge i Nærheden af Hieromax, ikke langt fra hverandre. Udtrykket »langt borte« passer godt paa disse Byer, som laa et godt Stykke udenfor det egentlige Moab. Der kan saaledes ikke vel være Tvivl om, at Busra i Hauran er det Bozra, som efter Jr. 48, 24 var i Moabs Eie. — Efter 1 Makk. 5, 26, hvor Byen kaldes Bossora, laa den i Gilead. — Det Bosor, som efter Onomastikon laa i Ruben og var Præstestad og Fristad, maa være Bezer, der laa i Ruben og var Fristad[9]. Det kaldes 1 Makk. 5, 26. 36 Bosor og nævnes V. 26 ved Siden af Bossora.

Romerne og Grækerne kaldte Byen Bostra. Wetzstein har, sikkert med Urette,

[1] 1 Makk. 9, 52. [2] 1 Makk. 10, 14. [3] 1 Makk. 11, 65. 66. [4] 1 Makk. 14, 7. 33. [5] Jos. Hist. 13. 5. 6. [6] 1 Mos. 36, 33. 1 Krøn. 1, 44. Es. 34, 6; 63, 1. Jr. 49, 13. 22. Am. 1, 12. [7] Jr. 48, 21—24. [8] 5 Mos. 3, 10. Josv. 13, 9. 16. 17. [9] 5 Mos. 4, 43. Josv. 20, 8.

villet gjøre Bosra til samme By som Astarot, og udleder »Bostra« ikke af Bozra, men af Be'estera, som Astarot er kaldt Josv. 21, 27. (Se Astarot)[1].

Kun lidet kjender man til Byens Historie, og det lærer man næsten udelukkende af Indskrifter paa Mindesmærker og Mynter. Paa sit Tog mod Parterne (115) tog Trajan hele Landet østenfor Jordan. Bostra blev hævet til Hovedstad og kaldt Nova Trajana Bostra. — Det var saa mægtigt, at en Tidsregning, Æra Bostriana, som begyndte med Aar 106 ef. Kr., blev indført i Landet østenfor Jordan. — Filippus Arabs († 249), der var født i Bostra, blev Roms Keiser, og Bostra fik af ham ny Forrettigheder og blev kaldt Colonia Metropolis Bostra.

Kristendommen vandt tidlig Indgang i Bostra. Under Konstantin den Store blev det Sæde for en Erkebiskop med 33 Lydbiskopper[2]. — Bostra var en af de første Byer, som Araberne toge ved sit Indfald i Syrien 634; det faldt ved Forræderi af sin Hærfører, og har siden været i Muhammedanernes Eie.

Byen, som med ringe Ændring, Busra, har bevaret sit ældste Navn, ligger paa Haurans Sydgrænse. Paa Byens Sydside ligger en stærk Fæstning, som endnu er i god Stand; inde i Fæstningen staa vakre Søiler af et Teater. Inde i selve Byen staa Levninger af en Mængde Templer, Kirker og Moskeer[3].

C.

1. Cæsarea Filippi, se Ba'al-Gad.

2. Cæsarea Sebaste, Cæsarea ved Middelhavet (Maritima), Cæsarea Palæstina, forhen Stratons Taarn. — Palæstina havde ingen sikker Havn; alle dets Havne, ved Jaffa, Dor, Kaifa og Akka, ligge aabne mod Havet og ere aldeles utrygge under Paalandsstorm. Herodes den Store vilde bøde paa denne Mangel. Omtrent midtveis mellem Jaffa og Forbjerget Karmel laa et Fiskerleie, der efter en Græker, som havde grundet det, kaldtes Stratons Taarn. Her byggede Herodes en Havn, der var langt større end Havnen ved Piræus. Han byggede en Dæmning ude i Havet, for at sikre mod Sønden- og Vestenvinden, der vare de farligste. Indløbet var mod Nord. — Denne Dæmning regnes blandt Fortidens vældigste Værker og er bleven sammenlignet med Dæmningen (»Breakwater«) ved Plymouth. — Den gik i en Bue og havde en Brede af 200 Fod. Stenene bleve sænkede ned i Havet i en Dybde af 20 Favne; de fleste havde en Længde af 50, en Brede af 10 og en Høide af 8 Fod; nogle vare endda større[4]. — Han byggede et Tempel til Ære for August, et Teater, et Amfiteater og en Kongeborg[5]. — Byen blev til Ære for August kaldt Cæsarea Sebaste (Augusta)[6]; den kaldtes senere Cæsarea ved (Middel-) Havet[7], paa

[1] Wetzstein Reisebericht über Hauran und die Trachonen 108—111. [2] Reland 219. [3] Porter Fife Years in Damaskus 2, 117—169. [4] Jos. Krig. 1. 21. 6. Efter Hist. 15. 9. 6 vare Stenene 18 Fod brede; det maa være en Overdrivelse. [5] Aps Gjr. 23, 35. [6] Jos. Hist. 16. 5. 1. [7] Jos. Krig. 3. 9. 1.

Latin Cæsarea Maritima og Cæsarea Palæstina. — Da alt efter tolv Aars Arbeide var færdigt, blev Byen indviet ved Kamplege paa Torvet efter Romernes Vis, og saadanne skulde gjentages hvert femte Aar[1].

Cæsarea omtales oftere i Aps Gjr. Der boede den romerske Høvedsmand Kornelius, Førstegrøden blandt Hedningerne[2]. — Der rammedes Kong Agrippa den Store, Aar 44 ef. Kr., af Herrens Engel, medens han i Teatret holdt en Tale til Sendemænd fra Tyrus og Sidon[3]. — Did kom Paulus paa sin Flugt fra Jerusalem til Tarsus Aar 38[4] og under sin tredie Missionsreise paa Veien til Jerusalem Aar 60[5]. — Der forsvarede Paulus sig for Landshøvdingerne Felix og Festus og for Kong Agrippa II under sit toaarige Fangenskab, og derfra sendtes han som Fange til Rom Aar 62[6].

De romerske Landshøvdinger boede i Cæsarea og vare kun paa de store Høitider tilstede i Jerusalem.

Cæsarea var halv jødisk og halv syrisk eller græsk, og mellem Jøderne og Grækerne faldt daglig Klammeri og Slagsmaal om, hvem der havde størst Ret til Byen. Sagen blev stævnet for Nero (59), som efter syv Aars Forløb afgav Kjendelse til Fordel for Grækerne (66). Jøderne, som nu maatte lide baade Overlast og Haan, grebe til Vaaben, og saaledes brød den jødiske Krig ud i Cæsarea Aar 66[7]. (Se Jerusalem No. 16). — Strax i Begyndelsen af Krigen dræbte Grækerne i Cæsarea alle Jøder sammesteds, over 20,000[8].

Vespasian gav Cæsarea en romersk Kolonis Rettigheder[9]. Han havde sit Sæde der, da Krigsfolket udraabte ham til Keiser 1 Juli 69[10].

Efter Jerusalems Forstyrrelse blev Cæsarea Palæstinas Hovedstad. — Det blev Sæde for en Metropolitanbiskop, som havde 20 Lydbiskopper, blandt dem Biskoppen af Jerusalem, der, skjønt han paa Kirkemødet i Nicæa 325 fik Rang som Patriark, dog lige til Kirkemødet i Kalcedon 451 stod under Metropoliten i Cæsarea. — Blandt Cæsareas Biskopper var den berømte Kirkehistoriker Eusebius, som var født der og døde sammesteds 340. — I Forfølgelsen under Keiser Decius blev Origines Konfessor i Cæsarea; han overstod freidig Pinslerne, men døde af dem tre Aar efter i Tyrus 254.

636 blev Cæsarea taget af Araberne. — Under Korstogene blev det flere Gange vundet og tabt af de Kristne. — 1265 blev det i Bund og Grund ødelagt af Mamluksultanen Bibars. — 1660 var det et usselt Fiskerleie. — Nu ligger det aldeles øde. Navnet Kaisarije samt vældige Blokke og omstyrtede Søiler vidne om Herodes's Storværk.

[1] Jos. Hist. 16. 5. 1. [2] Aps Gjr. 10. [3] Aps Gjr. 12, 20—23. Jos. Hist. 19. 8. 2. (Se under Jerusalem No. 15). [4] Aps Gjr. 9, 30. [5] Aps Gjr. 21, 8. 16. [6] Aps Gjr. 23, 23—27, 2. [7] Jos. Krig. 2. 13. 7; 2. 14. 4—5. Hist. 20. 8. 7. [8] Jos. Krig. 2. 18. 1. [9] Plin. Hist. Nat. 5, 69. [10] Jos. Krig. 4. 10. 2—4.

D.

1. Dafne, en Landsby, der efter Josefus (Krig. 4. 1. 1.) laa ved Nordenden af Merom Sø. — Det er gjenfundet i Difne eller Dufne, en Grushob med tilhugne Stene iblandt, der ligger ved Leddans eller Midtre-Jordans Udløb i den Myr, som i Flomtiden oversvømmes af Merom Sø, ½ geogr. M. søndenfor Tel el-Kadi, det gamle Dan. Laurbærtræet, paa Græsk Dafne, som har givet Byen Navn, sees nu ikke der; men Oleanderbusken (Nerium Oleander), stor som et Træ, voxer deromkring i Mængde.

2. Dafne ved Antiokia[1] var en hellig Lund af Laurbærtrær, paa Græsk Dafne, med et Tempel for Apollo og Diana, 40 Stadier fra Antiokia. Lunden havde en Omkreds af 80 Stadier, var tætvoxet og havde sprudlende Kilder[2]. En Landsby reiste sig snart ved Helligdommen, der trak Pilegrime og Gaver til sig. Det var Seleukus Nikator († 280), der havde bygget Templet, i hvilket han opstillede en stor Billedstøtte af Apollo. — Antiokus Epifanes († 163) forskjønnede Stedet. — Helligdommen fik Rettigheder som et Fristed. Menelaus havde (172) kjøbt det ypperstepræstelige Embede ved Herrens Tempel i Jerusalem af Antiokus Epifanes for 740 Talenter aarlig; for at reise denne Sum stjal han Templets Guldkar og solgte dem i Tyrus Da den 175 afsatte Ypperstepræst Onias III, der som landflygtig levede i Antiokia, fik Tidende herom, tyede han til Dafne og »revsede« Tempelranet. Menelaus fik Andronikus, der i Epifanes's Fravær førte Regjeringen i Antiokia, til at lokke Onias ud af Fristedet og saa dræbe ham[3]. (Se Jerusalem No. 10). — Under Romernes Herredømme blev Dafne berygtet for sin urene Gudsdyrkelse, saa at »dafniske Sæder« (Daphnici mores) blev et Ordsprog. — Efter Julian den Frafaldne († 363), under hvem Hedendommen for sidste Gang blussede op, forfaldt Dafne.

Ibsen lader i »Keiser og Galilæer« (S. 325—339) Julian, klædt som Apollos Ypperstepræst, gaa i Spidsen for et Appollotog og et kristent Fangetog fra Antiokia til Dafne. Apollotoget synger:

Nydelsens fyldte flømmende Skaaler
Rigt du, Apollon, din Dyrker tilmaaler.

Fangetoget synger:

Fræsende Brandsaar og flaaede Ben
Heles af En.

Toget standser i »Dafnes friske Lund, hvor Dryaders duftende Aande kjøler Tindingen, foran den Herliges herlige Tempel«. Under Keiserens Ordskifte med Biskoppen kaster et Jordskjælv den Herliges Tempel overende.

Dafne er gjenfundet i Beit el-Ma'a ɔ: Vandets Hjem, paa den søndre Bred af

[1] Jos. Krig. 1, 12. 5. [2] Strabo 16, 750. [3] 2 Makk. 4, 33. 34.

Orontes, en geogr. M. Sydvest for Antiokia. — De sprudlende Kilder og duftende Urter — Laurbærlunden er borte — minde om Apollos Helligdom.

Dalmanuta nævnes bare Mark. 8, 10. Jesus vandrede midt imellem Dekapolis, østenfor Gennesarets Sø, og bespiste i en Ørken 4000. Strax efter drog han tilsøs vestover og landede i Strøget ved Dalmanuta[1]. — Matt., som omtaler samme Begivenhed, fortæller, at Jesus landede ved Magdalas Grænser[2]. — Østenfor Salighedernes Bjerg eller Hornene ved Hattin styrter et trangt, frugtbart Dalføre ned mod Gennesarets Sø, hvor det munder ud omtrent midtveis mellem Magdala og Tiberias, som ligge 3/4 geogr. M. fra hinanden. I Mundingen vælder en Kilde op, og ved den ligge Ruiner. At en By engang har ligget der, er klart, og efter al Rimelighed har det været Dalmanuta.

Damaskus. 1. Det ligger, under 33° 30′ n. Br., paa begge Sider af Abana, ved den østre Fod af Antilibanon, 2300 Fod over Havet, 12 geogr. M. ret i Øst for Sidon. — Paa Østsiden af Antilibanon falder saa sparsom Regn, at Landet er bare Ørken, hvor det ikke vandes af Elve fra Bjerget. De vigtigste Elve ere Abana og Farfar. Abana, som af Grækerne kaldtes Krysorroas eller Guldstrømmen og nu kaldes Barada, udspringer paa Ryggen af Antilibanon, gaar forbi Byen Zebedani i en yndig Fjelddal af samme Navn, fosser saa igjennem trange Fjeldskar, løber forbi Abila, tversigjennem Damaskus og falder med minket Vandmængde i en grund Sø eller snarere Myr omtrent fire geogr. M. østenfor Byen. — Før den naar Damaskus, deles den i utallige Render, som lede Vand rundt om Byen og ind i Byen, hvis Huse, Bade, Vandspring og Cisterner den forsyner med klart og godt Vand. — Farfar, som nu kaldes Avai, dannes af to Arme, der udspringe paa Hermon, gaar søndenfor Damaskus, som den kommer nær paa 1 1/2 geogr. M., men sender i aabne, gravede Render en Del af sit Vand næsten lige til Byens Mure, og falder i en grund Sø eller snarere Myr lige i Syd for den Sø eller Myr, i hvilken Abana falder. — Elvene ere ikke store, og, naar Na'aman udbryder: »ere ikke Abana og Farfar, Damaskus's Elve, bedre end alle Israels Vande«[3], kan han ikke have tænkt paa deres Størrelse, men paa den Velsignelse, som de udbrede. Ved dem er nemlig et Strøg med en Omkreds af 7 1/2 geogr. M. vundet ind fra Ørkenen og forvandlet til en Oase, som Araberne kalde »det jordiske Paradis«.

2. Hvad der strax slaar den Fremmede, er de prangende Haver, der i en vid Kreds gaa rundt om Byen. De have størst Vidde mod Syd, hvor de strække sig en god halv geogr. M. fra Byen. Alslags kostelig Frugt trives her; selv Dadler blive modne, skjønt Byen ligger 2300 Fod over Havet. Blandt Frugterne er Mandlerne mest søgte og sendes vide om.

[1] Mark. 7, 31; 8, 1—10. [2] Matt. 15, 29—39. [3] 2 Kong. 5, 12; se »Jordans Omtale i Bibelen« § 9. 1.

Den vakreste Udsigt over Byen og Guta'en eller den frugtbare Slette rundt Byen har man fra en Veli eller muhammedansk Helgens Gravmæle, vestenfor Byen, 500 Fod over denne, paa en Aas, der stikker ud fra Antilibanon. I storartede Modsætninger søger Udsigten sin Mage: lige bag, mod Vest, stikke ry Arme af Antilibanon frem; længre borte, mod Sydvest, hæver sig Hermons snedækte Hoved; lige foran, mod Øst, ligger Damaskus med sine 300 (efter andre 140) Moskeer, sine Kupler og Minareter, og rundt omkring ligge de bugnende Haver, og udenom dem igjen Ørkenen uden alt Liv.

3. Saa pragtfuldt som Damaskus fremstiller sig paa længre Hold, saa usselt viser det sig, naar den Reisende kommer indenfor Murene. Trange, skidne Gader, lave, faldefærdige Huse, fillede Folk, brudte Kameler og Muldyr, forsultne og skabbede Hunde er det Syn, som først møder ham. Men indenfor den usle Yderside findes megen Pragt. At komme ind i Muhammedanernes Huse er for den kristne Reisende omtrent ugjørligt, medens han gjennem Konsulen let faar Adgang til de Kristnes og Jødernes Huse. Forfatteren har været inde i Ali Agas Hus, hvor den franske Konsul boede (1863), og hos en jødisk Kjøbmand, der raadede over Millioner. Ali Agas Hus, som har Ord for at være det fagreste i Damaskus, udmærkede sig ved sin Pragt, Kjøbmandens tillige ved sin Størrelse. Man overraskes ved den lave og trange Indgang — ved den store Gaardsplads, klædt med sort og hvidt Marmor og oplivet ved et pladskende Vandspring — ved de høie, halvmørke Rum med guldvirket Overtræk, hvor man hviler paa kostbare Tepper og faar Kjølighed fra et yndigt Vandspring af Porfyr[1].

Af offentlige Bygninger mærkes: 1) Den Store Moske, der først var et hedensk Tempel og saa en kristen Kirke (se nedenfor); det er yderst vanskeligt at faa Adgang til den. 2) Den Store Kan, en vakker Bygning i arabisk Stil, med otte mindre Kupler og en større i Midten. Den skal yde Rum for 2000 Kameler og 5000 Reisende.

Hovedgaden »den Lige Gade«, som omtales i Aps Gjr. (9, 11), gik fordum som nu tversigjennem Byen fra Øst mod Vest i en Længde af 6000 Fod; den er nu hel ynkelig at se til, men har engang været overordentlig pragtfuld. (Se nedenfor). Muhammedanerne, Jøderne og de Kristne bo hver i sin Bydel; den muhammedanske, som er den største, ligger i Vest paa begge Sider af den Lige Gade, den jødiske ligger i Øst, søndenfor den Lige Gade, og den kristne ligeledes i Øst nordenfor den Lige Gade.

Alle Bazarer, Værksteder, Væverier, alle Kaner og den store Moske ligge i den muhammedanske Bydel. Her er Liv og Virksomhed og en sand Mylr af Mennesker og Dyr. Thi her mødes Kavavanerne fra det vestlige og østlige Asia, og megen

[1] Forfatterens Reise i det Hellige Land og Syrien 228—233.

Kunstflid med Haandkraft drives endnu her; men den trykkes og fortrænges ved europæiske Varer, som Aar for Aar finde mere Indgang, siden et franskt Bolag 1862 byggede en ypperlig Vei over Antilibanon, Hulsyrien og Libanon til Beirut. Damaskus's Væverier vare berømte fra gammel Tid, og det Tøi, som kaldes Damask, bærer sit Navn efter Byen. Det var ligeledes berømt for sine Sabelklinger og Knive; men 1401 blev Klingefabriken ødelagt af Tamerlan og er aldrig opbygget igjen; det er derfor vanskeligt at træffe en ægte Damaskenerklinge, men en Mængde indføres fra Lüttich i Belgien og sælges som ægte, og de føres af Reisende tilbage til Europa som en kostelig Skat. Damaskus's Handel med Tyrus omtales af Ezekiel (27, 18) og dets Bolstre af Amos (3, 12).

4. Damaskus er den ældste By paa Jorden. Medens Babel, Ninive, Memfis og andre ældgamle Byer ere begravne under Gruset eller jævnede med Jorden, har Damaskus reist sig igjen efter ethvert Fald og staar der endnu som »det jordiske Paradis«. — Efter Josefus[1] er Damaskus bygget af Uz, Søn af Aram[2], som igjen var Søn af Sem, Noas ældste Søn[2]. — Det omtales første Gang som et kjendt Sted 1 Mos. 14, 15, hvor det fortælles, at »Abraham satte efter Kedorlaomer til Hoba, som ligger i Nord for Damaskus«[3]. — Det nævnes endnu engang i Abrahams Historie: »Herren sagde til ham i et Syn: jeg er dit Skjold og din meget store Løn. Abraham svarede: hvad vil du give mig? Jeg vandrer jo barnløs, og den Søn, som skal arve mit Hus, er Damaskus-Elieser«[4] (ɔ: Elieser fra Damaskus). — Josefus har optaget følgende Brudstykke af en indfødt Historieskriver, Nikolaus fra Damaskus: »Abraham kom med en Hær fra Kaldæa ovenfor Babylon og blev Konge i Damaskus. Ikke lang Tid efter brød han op og nedsatte sig i Kana'an, som nu kaldes Judæa.» Hans Navn, lægger Josefus til, holdes endnu i Ære i Damaskus, og en Landsby der i Landet kaldes Abrahams Bolig[5]. — Bibelen indeholder ikke mindste Hentydning til Abrahams Ophold i Damaskus. Havde han været Konge i Landet, saa havde han vel boet i Hovedstaden, ikke i en Landsby. — I Landsbyen Bure, ½ geogr. M. nordenfor Damaskus, er en Helligdom, som har Navn efter Abraham og hædres med Valfarter af Muhammedanerne. Den arabiske Forfatter, som først omtaler Sagnet, skrev opimod 1200 ef. Kr.[6]. — Efter Abraham nævner Bibelen ikke Damaskus før under David, det vil sige i hele 800 Aar. David førte Krig med Kongen af Zoba og seirede over ham, og, da Syrerne i Damaskus kom for at hjælpe Kongen af Zoba, slog David blandt Syrerne 22,000 Mand. Og David lagde Krigsfolk i Syrien, som hører under Damaskus, og Syrerne bleve Davids Tjenere og bragte ham Gaver[7]. — Reson, som var undsluppen fra Zobaiternes Nederlag, samlede en Flok, og — dog rimeligvis først efter Davids Død — droge de (ɔ: Syrerne fra Zoba) til Damaskus og bleve der og raadede over Damaskus. Og Reson var Modstander mod Israel alle Salomos Dage, og han blev Konge over Syrien[8].

[1] Jos. Hist. 1. 6. 4. [2] 1 Mos. 10, 22. 23. [3] 1 Mos. 14, 15. [4] 1 Mos. 15, 1. 2. [5] Jos. Hist. 1. 7. 2. [6] Porter: Five Years in Damascus 1, 89. [7] 2 Sam. 8, 5. 6. [8] 1 Kong. 11, 23—25.

5. Benhadad I (950—920). — Damaskus hævede sig snart til en mægtig Stat, der blev farlig for Israel og Juda. Baesa, Israels Konge (956—932), indgik Forbund med Benhadad I, rykkede ind i Benjamin, tog og befæstede Rama. Asa, Judas Konge, sendte alt Guldet i Herrens Hus og i Kongeborgen til Benhadad, som brød Forbundet med Baesa og hærjede Israels Rige, og Baesa maatte holde op med at befæste Rama[1].

6. Benhadad II, Benhadad I's Søn (920—890), hævede Damaskus til dets største Høide. Med 32 Lydkonger drog han mod Akab, Israels Konge, og beleirede Samaria. Benhadad skikkede Sendebud ind i Byen og lod sige til Israels Konge: »dit Sølv og dit Guld, det hører mig til, og dine vakreste Hustruer og dine Børn, de høre mig til«. Israels Konge svarede: »det er, som du siger, min Herre Konge! dig hører jeg til, og alt, hvad mit er«. Men Sendebudene kom igjen og sagde: »saa siger Benhadad: jeg sendte Bud og lod sige: »dit Sølv og dit Guld og dine Hustruer og dine Børn skal du give mig. Men imorgen sender jeg mine Tjenere til dig, og de skulle ransage dit Hus og dine Tjeneres Huse, og al dine Øines Lyst skulle de lægge i sin Haand og tage med sig«. Da kaldte Israels Konge alle Landets Ældste sammen og sagde: »Kjære! mærker og ser, at det er vor Ulykke, denne søger; thi han sendte Bud til mig om mine Hustruer og mine Børn og mit Sølv og mit Guld, og jeg nægtede ham det ikke«. Da svarede de Ældste: »du maa ikke høre ham og ikke samtykke«. Han sagde da til Benhadads Sendebud: »siger til min Herre Kongen: alt det, hvorom du første Gang sendte Bud til din Tjener, vil jeg gjøre; men dette Krav kan jeg ikke efterkomme«. Saa gik Sendebudene bort og bragte Benhadad Svar. Nu sendte Benhadad Bud til ham og lod sige: »Samarias Støv vil ikke kunne fylde Næverne paa alt det Folk, som er i mit Følge«. Da svarede Israels Konge: »ei rose den sig, der binder Bæltet om, men den, der løser det af«. Benhadad, som sad og drak, da han fik dette Svar, bød sine Tjenere: »rykker frem«! Paa en Profets Ord gjorde Akab Udfald med alle sine Mønstrede, 7000 Mand, foruden Landshøvdingernes 232 Svende, der gik i Spidsen. Benhadad bød at gribe Svendene levende; men Gud gav Syrerne i Akabs Haand; den hele Sværm flyede, og Benhadad undkom tilhest med nogle Ryttere[2].

Benhadads Tjenere sagde til ham: »Israels Guder ere Bjergguder; derfor vare de stærkere end vi; stride vi mod dem paa Sletten, blive vi sikkert stærkere end de«. Paa deres Ord drog Benhadad næste Aar atter mod Israel og leirede sig ved Afek paa Jisre'els Slette[3]; Israeliterne leirede sig ligeoverfor dem som to smaa Gjedeflokke, medens Syrerne opfyldte Landet. Da traadte en Guds Mand — rimeligvis den nys nævnte Profet — frem og sagde til Israels Konge: saa siger Herren: »efterdi Syrerne have sagt: Herren er en Bjerggud og ikke en Dalgud, saa vil jeg give hele denne Sværm i din Haand, og I skulle sande, at jeg er Herren«. Efterat Hærene havde

[1] 1 Kong. 15, 16—21. 2 Krøn. 16, 1—6. [2] 1 Kong. 20, 1—21. [3] Se Afek No. 4.

ligget ligeoverfor hinanden i syv Dage, kom det til Strid, Syrerne toge Flugten og Benhadad flyede ind i Afek og løb fra Kammer til Kammer. Da sagde hans Tjenere til ham: »vi have hørt, at Israels Konger ere naadige Konger. Kjære! lader os lægge en Sæk om vore Lænder og Reb om vore Hoveder og gaa ud til Israels Konge; maaske lader han din Sjæl leve«. — Akab modtog dem med de Ord: »er han ilive? Han er min Broder; gaar ind i Byen og henter ham«. Benhadad kom ud, og Akab lod ham stige op i Vognen. Benhadad sagde: »de Stæder, som min Fader tog fra din Fader, vil jeg give tilbage, og Gader kan du lægge i Damaskus, ligesom min Fader lagde Gader i Samaria«. Paa disse Vilkaar lod Akab ham fare. Men en Profet traadte frem for Akab og sagde: »efterdi du har ladet den Mand, som jeg har lyst i Ban, slippe dig af Hænderne, skal dit Liv være istedetfor hans Liv og dit Folk istedetfor hans Folk« [1].

Tre Aar efter bleve Profetens Ord sandede. Benhadad vilde ikke efter Forliget give tilbage Ramot i Gilead. Akab sluttede da Forbund med Josafat, og begge Konger rykkede mod Ramot. Benhadad sagde til sine 32 Krigshøvdinger over Vognene: »I skulle ikke stride mod Liden eller Stor, men bare mod Israels Konge«. Akab havde forklædt sig, men blev rammet af en Pil, som en skjød paa Lykke og Fromme. Da gik det Raab igjennem Leiren: »enhver til sin Stad og enhver til sit Land (skab)«. Akab døde om Aftenen [2]. (Se Akab under Samaria).

Na'aman, Benhadads Hærfører, var stor i sin Herres Øine og høit hædret; thi ved ham havde Herren givet Syrien Seir. Manden var en vældig Helt, men spedalsk. — Syrerne havde gjort Streiftog ind i Israels Rige og bortført som Fange en liden Pige, der tjente Na'amans Hustru. Hun sagde til sin Frue: »hvis min Herre stod for Profeten, som er i Samaria, vilde han blive fri for sit Udslet«. Paa Pigens Ord drog Na'aman afsted og havde Brev med fra Benhadad til Joram, Akabs Søn, saalydende: »jeg har sendt Na'aman, min Tjener, til dig, for at du skal fri ham for hans Spedalskhed«. Da Israels Konge havde læst Brevet, sønderrev han sine Klæder og raabte: »er jeg Gud? Mærker og ser, at han søger Leilighed mod mig«. Da sendte Elisa Bud til Kongen: »lad Na'aman komme til mig, og han skal sande, at der er en Profet i Israel«. Na'aman blev helbredet ved at dukke sig syv Gange i Jordan [3].

Benhadad vedblev at gjøre Streiftog ind i Israel. Hvorledes Elisa krydsede hans Krigsførsel ved at give Joram tilkjende, »hvad Benhadad talte i sit Sengkammer«, og hvorledes han fangede dem, som Benhadad havde sendt ud for at gribe ham, fortælles 2 Kong. 6, 8—23 og er kortelig gjengivet under Dotan.

Endnu engang samlede Benhadad alle sine Krigsfolk og beleirede Joram i Samaria, hvor Hungeren blev saa stor, at et Æselshoved kostede 80 Sekel, og en Moder slagtede og aad sin Søn. Men, som Elisa havde spaaet, kostede Dagen efter en

[1] 1 Kong. 20, 22—43. [2] 1 Kong. 22, 1—36. [3] 2 Kong. 5, 1—14.

Skjeppe Hvede en Sekel. Thi Herren havde om Natten ladet Syrerne høre Lyden af Heste og af en stor Hær, saa at de tænkte: »Israels Konge har leiet Hetiternes Konger (Nord i Syrien, se § 3. 1. 1) og Ægyptens Konge til at overfalde os«. Saa flyede de i Hast og lod sin Leir og sit Gods efter sig[1].

Fra nu af omtales intet Forsøg af Benhadad mod Israel. Han fik nok at gjøre paa en anden Kant. Efter assyriske Indskrifter blev han i sine sidste Dage overfalden af Assyrerne, som sloge ham i flere Slag; i et af dem tabte han 20,000 Mand. — Saa skriver Georg Rawlinson i Smiths Dictionary of the Bible under Damascus[2]. — Den assyriske Konge, som slog Benhadad, maa have været Benlikus II, der efter Valdemar Schmidts »Assyriens og Ægyptens Historie« (1, 376) regjerede fra 906—890. Schmidt har dog bare to Linier om denne Konge og fortæller intet om hans Krig med Damaskus.

Benhadad fik ikke ende sine Dage i Fred. Elisa kom til Damaskus, just som Benhadad var syg. I sin Nød tyede Kongen til sin gamle Modstander og sagde til Hasael, hvem allerede Elias hemmelig havde salvet til Konge over Syrien[3]: »tag en Gave med dig og gaa til den Guds Mand og spørg Herren ved ham og sig: kan jeg leve efter denne Sygdom«? Saa tog Hasael med sig en Gave af det Bedste i Damaskus, saa meget, som 40 Kameler kunde bære, og stillede sig frem for Profeten med sin Herres Spørgsmaal. Elisa svarede: gaa og sig til ham: »du kan visselig leve. Men Herren har ladet mig se, at han skal visselig dø«[4]. Han saa nu stivt paa Hasael, indtil denne blev forvirret, og den Guds Mand græd. Da sagde Hasael: »hvorfor græder min Herre«? Elisa svarede: fordi jeg ved, at du skal gjøre Israels Børn meget ondt: »deres Fæstninger skal du sætte Ild paa, og deres unge Mænd skal du dræbe med Sværdet, og deres smaa Børn skal du knuse, og deres Frugtsommelige skal du opskjære«. Hasael, som følte sig gjennemskuet, spurgte: »hvo er din Tjener, den Hund, at han skulde gjøre saa store Ting«? Elisa svarede: »Herren lod mig se dig som Konge over Syrien«. — Hasael gik fra Elisa og bragte sin Herre bare den første Halvdel af Profetens Svar: Elisa sagde: »du kan visselig leve«. Men Dagen efter kvalte han sin Herre og blev Konge i hans Sted[5].

7. Hasael (890—840) havde i de første Aar nok med at værge sig mod Assyrerne, hvis Konge Salmanassar II slog ham og fratog ham 1121 Stridsvogne[6]. Men indre Uroligheder optoge efter den Tid Assyrerne, som i 100 Aar lode Syrerne i Ro. — Saasnart Hasael havde faaet fri Hænder, vendte han sig, som Elisa havde forudsagt, mod Israels Rige. Han slog ved Ramot i Gilead Joram, Akabs Søn (894—882), som blev saaret og drog hjem til Jisre'el, hvor han kort efter blev skudt af Jehu, der blev Konge i

[1] 2 Kong. 6, 24—7, 20. [2] Smiths Diction. 3, 888. [3] 1 Kong. 19, 15. [4] I den ny Bibeloversættelse lyder Stedet saa: »du skal ingenlunde leve; og Herren har ladet mig se, at han skal visseligen dø. [5] 2 Kong. 8, 7—15. [6] Val. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 385. — Efter Schmidt, som følger en anden Tidsregning, forefaldt dette Slag ikke før 843.

hans Sted[1]. — Hasael tog fra Jehu hele Gilead og Basan[2]. Han gjorde et Tog mod Gat, som han tog, og truede med at drage mod Jerusalem, og Joas, Judas Konge, maatte for at redde sin Hovedstad udlevere ham Guldet i Templet og i Skatkammeret[3]. — Han trængte Israel under hele Joahas, Jehus Søns Regjering og »gjorde Folket som Støv ved at tærske dem med skarpe Tærskevogne af Jern«[4].

8. Benhadad III (840—820), Hasaels Søn, kunde ikke hævde den fra Faderen arvede Magt. Han tog vistnok nogle Stæder fra Joahas; men opmandet af den døende Elisa, slog Joas, Joahas's Søn, ham tre Gange og tog disse Stæder tilbage[5]. — Endnu værre gik det Syrerne, da Jeroboam II, Joas's Søn, var bleven Konge 821. Han vandt tilbage alle Israels Landemærker og tog endog Damaskus[6].

9. Nu hører man intet til Damaskus før 742, da Rezin, Konge i Damaskus, indgik Forbund med Israels Konge Peka mod Judas Konge Akas og tog Elat ved det Røde Hav. Akas kaldte tilhjælp Assyriens Konge, Tiglat-Pileser den Yngre, som kom og tog Damaskus, dræbte Rezin og bortførte Folket til Kir i Assyrien[7]. — Saaledes opfyldtes Herrens Ord ved Amos: »fordi Damaskus tærskede Gilead med skarpe Tærskevogne af Jern, vil jeg sende Ild i Hasaels Hus, og den skal fortære Benhadads høie Huse; og jeg vil sønderbryde Damaskus's Bom, og Syriens Folk skulle bortføres til Kir«[8]. Og ligeledes Herrens Ord ved Esaias: »Damaskus skal ikke mere være en Stad, og den skal vorde en Dynge af Ruiner. Og det skal være forbi med Kongedømme i Damaskus og det øvrige Syrien«[9].

Damaskus gjenvandt ikke sin Uafhængighed, men maatte lyde de Verdensriger, som afløste hverandre: det assyriske, babyloniske, persiske, macedoniske og romerske. — Under det fremmede Herredømme varede det længe, inden Damaskus hævede sig til sin forrige Velstand; ved Aar 600 skriver Jeremias: »Damaskus er modløst, det vender sig til Flugt, og Forfærdelse har taget det; Angst og Veer have grebet det som den fødende Kvinde. Hvor er den ikke forladt, den navnkundige Stad, min Glædes By«![10]

Damaskus blev taget 604 af Nebukadnezar og 540 af Cyrus. — Efter Slaget ved Issus 333 blev det taget af Alexander den Store. — Under Seleuciderne blev det en blomstrende Stad, der dog maatte staa tilbage for Antiokia, som Seleuciderne gjorde til sin Hovedstad. — Da Pompeius havde endt Krigen med Mitridates, tog han hele Syrien og gjorde det til en romersk Provins med Damaskus til Hovedstad, 64 f. Kr.

10. Under Romernes og Grækernes Herredømme blev Damaskus prydet med Pragtbygninger, og var, da det 634 blev taget af Araberne, den vakreste By i Østerland. Det naaede dog aldrig Ninive og Babel i Pragt og stod naturligvis langt tilbage

[1] 2 Kong. 8, 28—29; 9, 15—24. [2] 2 Kong. 10, 32. 33. [3] 2 Kong. 12, 17. 18. [4] 2 Kong. 13, 3. 7. 22. Am. 1, 3. 4. [5] 2 Kong. 13, 14. 19. 25. [6] 2 Kong. 14, 25. 28. [7] 2 Kong. 15, 37; 16, 1—9. Es. 16, 9. [8] Am. 1, 3—5. [9] Es. 17, 1. 3. [10] Jr. 49, 24. 25.

i Størrelse for det sidste, hvis Omkreds udgjorde 12 geogr. Mil. — Allerede Strabo, ved Kristi Tid, kunde skrive, at Damaskus var næsten den herligste Stad i de Lande, som engang havde hørt til det persiske Rige[1]. — Det har ved Udgravninger vist sig, at den »Lige Gade«, hvis Længde er 6000 Fod, engang havde en Brede af 100 Fod. Ved fire Rader korintiske Søiler var den delt i en Bane for Kjørende og Ridende, som skulde mod Øst, og i en anden for Kjørende og Ridende, som skulde mod Vest; i Midten var Bane for Gaaende. Levninger af Søilerne paa deres Grundlag ere opdagede næsten i hele Banens Længde; men man maa grave 10 Fod dybt og derover; saa meget Grus har i Tidens Løb dynget sig op.

11. Jøder have rimeligvis boet i Damaskus lige siden Davids Tid. Paa Kristi Tid vare de talrige der, og en Mængde indfødte Kvinder havde taget ved Jødedommen. I Begyndelsen af den jødiske Krig med Romerne (66 ef. Kr.) bleve 10,000 Jøder dræbte af de andre Indbyggere[2].

12. Kristendommen fandt tidlig Indgang blandt Jøderne i Damaskus; thi ikke længe efter Stefanus's Mord, som sættes til Aar 35, drog Saul did »for at, dersom han fandt nogle (Jøder), som vare af denne Tro, Mænd eller Kvinder, han da kunde føre dem bundne til Jerusalem«[3]. — Stedet for hans Omvendelse blev, efter Korstogene, i Aarhundreder vist mellem to Høie i Nærheden af Kaukab, omtrent 1½ geogr. M. Sydvest for Damaskus paa Veien til Jerusalem. Men, da det laa langt borte for Pilegrime og Veivisere, og da desuden Veien derhen gik gjennem den muhammedanske Bydel, fandt man det for en 100 Aar siden bekvemt at forlægge det mod Øst, strax udenfor den kristne Bydel.

Da Saul havde været i Damaskus i tre Dage, sagde Herren i et Syn til Ananias: »staa op og gaa bort i den Gade, som kaldes den »Lige«, og spørg i Judas's Hus efter en ved Navn Saul; thi, se! han beder«. Judas's Hus vises, men ikke i den »Lige Gade«. En Kjelder i den kristne Bydel vises som Ananias's Hus; da det som Kjelder ligger dybt nede, undgik det den almindelige Ødelæggelse af den kristne Bydel 1860. Kjelderen er omgjort til et latinsk Kapel.

Fra Damaskus drog Saul til Arabien, hvorfra han vendte tilbage til Damaskus og blev der i tre Aar (36—39)[4]. Mod Slutningen af dette Ophold var Aretas, Konge i Petra, den samme, hvis Datter havde været gift med Herodes Antipas, bleven Herre over Damaskus. Rimeligvis har Kaligula, efter Antipas's Forvisning (39), skjænket Staden til Aretas. — Aretas's Landshøvding gik Jøderne, som stræbte Paulus efter Livet, tilhaande og lod Stadens Porte vogte for at gribe ham. Han blev da i en Kurv firet ned over Muren[5]. — Aretas's Herredømme har maaske allerede ophørt ved Kaligulas Død 41. (Se Petra under Sela).

[1] Strabo 3, 756. [2] Jos. Krig. 2. 20. 2. [3] Aps Gjr. 9, 2. [4] Gal. 1, 17. 18. [5] 2 Kor. 11, 32. 33. Aps Gjr. 9, 20—25.

Damaskus blev regnet som en af Kristendommens Hovedstæder, og dets Biskop bar Navn af Metropolit. Paa Kirkemødet i Nicæa 325 mødte han med syv Lydbiskopper. — Under Keiser Arkadius (395—408) blev et stort og pragtfuldt hedensk Tempel omgjort til en Kirke, som fik Navn efter Johannes den Døber, hvis Hoved endnu vises der! Den gjaldt for en af de vakreste Kirker i hele Østerland.

Damaskus havde en navnkundig Kirkelærer i »Johannes fra Damaskus«, der døde 760 som Munk i Klosteret Mar Saba, ved Kedron, og ligger begraven sammesteds. Hans Værk, »Udvikling af den rette (ortodoxe) Tro«, lægges endnu til Grund for den græske Kirkes Lære.

13. 634 — to Aar efter Muhammeds Død — faldt Damaskus efter svag Modstand, ved Forræderi af en kristen Præst, i Arabernes Hænder. Byttet var overordentlig stort. — Araberne tilstode de Kristne, mod en vis aarlig Afgift, Sikkerhed for Liv og Gods og lode dem beholde syv Kirker. Johannes den Døbers Kirke blev delt mellem de Kristne og Muhammedanerne. 705 toge Muhammedanerne ogsaa de Kristnes Halvdel og omgjorde Kirken til den Moske, som er kjendt vide om under Navnet af den »Store Moske«.

661—750 boede Kaliferne i Damaskus; da kom en ny Slægt paa Kalifatets Trone og flyttede kort efter til Bagdad, som blev Hovedstad lige til Kalifatets Undergang 1258. — Endnu engang blev Damaskus Hovedstad i et mægtigt Rige, idet Sultan Saladin, Rikard Løvehjertes Modstander, som raadede fra Nilen til Eufrat, boede der fra 1174—1193. Han døde 21 Februar 1193. Freden med Rikard Løvehjerte var sluttet i Joppe 2 September 1192. — Heltens Grav er endnu at se i hans fordums Hovedstad i Nærheden af den Store Moske.

1401 blev Damaskus taget, plyndret i ti Dage og derefter opbrændt af Mogolerfyrsten Timur eller Tamerlan. Alle de Kristne paa en Slægt nær bleve dræbte. Efterkommere af denne Slægt levede endnu 1855; om den undgik Blodbadet 1860, ved Forfatteren ikke. — Samme Gang blev den Fabrik, hvor de efterspurgte Damaskenerklinger smededes, ødelagt og er aldrig bleven opbygget igjen; det er derfor, som fortalt under No. 3, en Sjeldenhed at træffe en ægte Damaskenerklinge.

1518 blev Damaskus taget af Sultan Selim I og har siden, naar undtages 1832—1840, staaet under Tyrkiet. — Den tyrkiske Styrelse har i Syrien vist sig i sin værste Skikkelse. »Blev Syriens Historie nøie gransket«, skriver Porter, der i fem Aar var Præst ved den engelske Kirke i Damaskus, »vilde den aabenbare en Række af Grusomheder, Udpresninger og Forbrydelser, som vilde søge sin Mage i Verdens Aarbøger« [1].

Damaskus er Hovedstad for hele Syrien. Pasjaen af Damaskus er en af de for-

[1] Porter: Five Years in Damaskus 1, 133.

nemste Statstjenere i hele det tyrkiske Rige, da han er Leder for den store Karavane, som hvert Aar samles der for at valfarte til Mekka.

14. De Kristne i Damaskus levede under haardt Tryk; det var farligt at være rig og endnu farligere at vise sin Rigdom. — Den Reisende maatte finde sig i en ydmygende Behandling: han maatte ikke vise sig i Byen i europæisk Klædning; han maatte ikke ride gjennem Byen, men ved Porten stige af Hesten og lægge sine Vaaben fra sig; han var ganske given Pasjaen i Vold; thi ingen europæisk Stat fik Lov til at holde Konsul der. — 1832 tog Ibrahim Pasja af Ægypten Damaskus og friede de Kristne fra det værste Tryk. Sikre ved de ægyptiske Bajonetter droge Konsulerne i europæisk Klædning ind i Damaskus, uden at de nidkjære Muhammedanere vovede at gjøre nogen Indsigelse, og under Konsulernes Varetægt gik de Kristne frem i Velvære og turde vise sin Velstand. — 1840 maatte Ægypterne rømme Damaskus og hele Syrien; men der indtraadte ingen Forandring i de Kristnes Stilling; thi Aaret forud havde Sultanen udstedt en Lov om, at alle hans Undersaatter skulde være lige for Loven. De kristne Indbyggere, som ere de driftigste, bleve de mest velhavende, og den Foragt, hvormed Muhammedanerne hidtil havde seet ned paa dem, gik over til Avind, som søgte Leilighed til at give sig Luft. Saadan Leilighed bød sig frem i 1860.

Maroniterne eller de syriske Kristne bo paa begge Sider af Libanon nordenfor Beirut, og de halv-muhammedanske Druser bo paa begge Sider af Libanon søndenfor Beirut. Druserne eie ogsaa nogle Byer paa og ved Antilibanon, og ere for Tiden Herrer over Hauran. — Disse Nabofolk, som hvert tæller 350,000 Sjæle, have i Aarhundreder ligget i Krige, som ere afløste af Vaabenstilstande, naar lige mange ere dræbte eller myrdede paa begge Sider; thi Blodhævn holdes for hellig Pligt af begge Folk. — 1860 brød Krigen ud i fuld Flamme. Maroniterne kom tilkort. Druserne skjændte og brændte og vilde aldeles udrydde sin Arvefiende. De sparede heller ikke de græske og romerske Katoliker, der bo i flere Byer paa Vestsiden af Antilibanon, uden at den tyrkiske Øvrighed lagde sig imellem, ja den gav endog Morderne Haandsrækning. — Tallet paa de Kristne, som bleve myrdede i Byerne Hasbeia og Rasjeia ved Hasbani, Jordans vestre Arm, gik op til 3000[1].

Da Muhammedanerne i Damaskus saa, at de Kristne ustraffet kunde myrdes, tænkte de, at Leiligheden var kommen til at blive af med de forhadte Vantroende inden Byens Mure. Myrderiet begyndte 9 Juli 1860 og varede i fem Dage; hele den kristne Bydel med over 3000 Huse blev plyndret og brændt, og af Byens 25—30,000 Kristne bleve 6000 myrdede.

Akmed Pasja sad rolig i sin faste Borg inde i Byen og saa paa Branden; den tyrkiske Musik — saa er fortalt — spillede for at overdøve de Døendes Skrig.

[1] Se Forfatterens Reise i Hellige Land og Syrien S. 245—247.

Abd el-Kader, der siden 1855 har boet i Damaskus, reddede med sine 100 »Algerinere«, der havde fulgt sin Herre i Landflygtighed, mange Kristne; saaledes reddede han de »Barmhjertige Søstre«, skjønt han ikke kunde hindre, at deres store Hus blev plyndret og brændt.

Sultanen lovede Retfærdighed og lod Akmed Pasja hænge; men de næsten uafhængige Druser ænsede ikke hans Befalinger. Keiser Napoleon III sendte da 1861 6000 Mand afsted med de stolte Afskedsord: »I have en stor Sag foran Eder og et stort Folk bag Eder«. — Orden blev oprettet baade i Damaskus og paa Libanon; men endnu 1863 havde man neppe engang forsøgt at rydde op i den kristne Bydel af Damaskus.

Jødernes Bydel blev sparet og ingen Jøde blev myrdet. Jøderne i Damaskus leve ved Frankriges Varetægt under ret trygge Forhold, og flere af dem ere Millionærer.

Folkemængden i Damaskus blev før Myrderiet 1860 sat til 150,000 Sjæle, af hvilke 25—30,000 vare Kristne, og opimod 5000 vare Jøder.

Dan, Lais, paa Koptisk Luis (efter en Indskrift paa Templet i Karnak omkring 1500 f. Kr.[1]), laa ved Midtre-Jordans, eller, som Josefus skriver, Lille-Jordans Kilde[2], der fosser ud af en Høi, en Fjerdingvei fra Foden af Bjerget Hermon og ½ geogr. M. vestenfor Paneas, 630 Fod over Havet. (Se Leddan eller Midtre-Jordan under Jordan § 9. 1).

Dan var fra gammel Tid et kjendt Sted. »Abraham satte efter Fienderne indtil Dan. Og han og hans Svende delte sig og overfaldt dem om Natten og sloge dem, og han satte efter dem indtil Hoba, som ligger i Nord for Damaskus«[3]. — Da Moses stod paa Nebo Bjerg, lod Herren ham skue hele Landet: Gilead indtil Dan og hele Judas Land indtil det vestlige Hav og Landet i Syd[4]. Som her udpeget, blev Dan Landets Grænsestad mod Nord, ligesom Be'erseba blev det mod Syd, og det blev gjængs Udtryk at betegne Landet i dets hele Vidde ved »fra Dan til Be'erseba«[5].

I Dommernes Dage boede Nybyggere fra Sidon i Dan[6]. I de samme Dage levede en Mand, som hed Mika, paa Efraims Bjerg. Han byggede et Gudshus, syede en Livkjortel og gjorde Husguder, og hans Moder lod Guldsmeden støbe et Billede. Saa leiede han en Levit til at være Præst. — I de samme Dage blev det Dans Stamme for trangt hjemme; thi den havde ikke kunnet trænge frem til hele det Land, som efter Lodden skulde være dens Arv[7]; en Del blev ved at være i Filisternes Magt. Saa sendte Daniterne fem Mænd ud for at speide. De gik mod Nord til Lais, vendte saa om igjen og sagde til sine Brødre: »op! værer ikke sene med at drage afsted mod Lais; naar I komme did, ville I komme over et trygt Folk, og Landet er vidt og

[1] Valdemar Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 530. [2] Jos. Hist. 5. 8. 1; 8. 8. 4. [3] 1 Mos. 14, 14. 15. [4] 5 Mos. 34, 1—3. [5] Dom. 20, 1. 1 Sam. 3, 20. 2 Sam. 3, 10; 17, 11; 24, 15. 1 Kong. 4, 25 (5, 5). 2 Krøn. 30, 5. [6] Dom. 18, 7. 28. [7] Josv. 19, 40—47.

bredt, og der er ikke Mangel paa nogen Verdens Ting«. Saa droge 600 Daniter afsted. De lagde Veien over Efraims Bjerg, gik ind i Mikas Hus og toge med Magt Livkjortelen, Husguderne og det støbte Billede, og droge saa sin Vei; Leviten fulgte dem frivillig. De kom over Lais, over et roligt og trygt Folk, sloge Indbyggerne med Sværdets Eg og opbrændte Byen med Ild. — Der var ingen, som frelste; thi de boede langt fra (Moderstaden) Sidon og havde intet at gjøre med noget Menneske. — Daniterne opbyggede Byen paany og kaldte den Dan efter sin Fader; men Byens Navn var forhen Lais. Og de opreiste det støbte Billede, og det stod der alle de Dage, Guds Ark stod i Silo[1] ɔ: lige til Samuels Dage.

Paa forskjellig Maade har man søgt at ene Fortællingen i Dommernes Bog om Oprindelsen til Byens Navn med 1 Mos. 14, 14 og 5 Mos. 34, 1, hvor Byen baade paa Abrahams og paa Mose Tid kaldes Dan. Det rimeligste turde være, at Stedet fra gammel Tid var holdt helligt som Thingsted og kaldt Dan ɔ: Dommeren. Da det blev taget af Nybyggere fra Sidon, fik det Navnet Lais, der betyder Løve (se »Løven« § 22. 2. 1); da Daniterne toge det fra disse Nybyggere, optoge de det gamle Navn som et nyt Navn efter sin Stamfader Dan.

Jeroboam opreiste en Guldkalv i Dan ligesom i Betel, »for at Folket ikke skulde drage op til Jerusalem, og dets Hjerte atter vende sig til Davids Slægt«[2]. Har Dan fra gammel Tid været et helligt Sted, saa er Aarsagen klar, hvorfor Jeroboam valgte det til Sæde for den ny Gudsdyrkelse. — Nogle Aar senere blev Dan plyndret af Benhadad I, Konge i Damaskus (950—920)[3]. — Dan nævnes af Jeremias[4], men ikke senere i de hellige Skrifter. — I Onomastikon skrives, at Dan var en Landsby vestenfor Paneas paa Veien til Tyrus, ved Jordans Kilde. — Fra den Tid af svinder Dan af Historien. — Nu er der knap Spor tilbage af Byen. Høien, hvor den laa, kaldes Tel el-Kadi ɔ: Dans eller Dommerens Høi; men Dans Navn har holdt sig i Leddan, som Jordans midtre Arm nu kaldes.

Daniternes Tog mod Lais er ogsaa fortalt Josv. 19, 47, dog meget forkortet; Byen kaldes der Lesem.

Dan-Ja'an omtales bare 2 Sam. 24, 6 ved Joabs Mandtalsreise: David bød Joab at drage gjennem hele Landet fra Dan til Be'erseba for at mønstre Folket. Og Joab drog over Jordan, gjennem Gilead, og kom til Dan-Ja'an og rundt om bortimod Sidon. Saa drog han mod Syd til Be'erseba[5]. — Efter dette kan der ikke vel være Tvivl om, at den vel kjendte Grænseby er ment ved Dan-Ja'an. Hvad Ja'an her skal betyde, vides ikke. Septuaginta, som skriver *Δανιαραν* (Daniaran) og Vulgata, som har oversat »Dan Sylvestria«, have læst Dan-Ja'ar ɔ: Dan i Skoven. Gesenius helder ogsaa til Dan-Ja'ar som den rette Læsemaade[6]. — Navnet »Dan i Skoven« passer endnu ret godt.

[1] Dom. 17. 18. [2] 1 Kong. 12, 26—30. [3] 1 Kong. 15, 20. [4] Jr. 4, 15; 8, 16. [5] 2 Sam. 24, 1—7. [6] Gesen. Thes. 1, 336.

Tel el-Kadi er skovgroet, og mellem Dan og Banias staa Træer, mest Eg, der ere ret frodige og vakre.

Dans Leir, se Kirjat-Jearim.

Darom. Daroma. Daron. 1) Darom betyder i G. T. Syd, Sønden, f. Ex. 5 Mos. 33, 23. 2) Darom, Daroma bruges af de ældre kristne Forfattere om »Sydlandet«, der i G. T. kaldes Negeb (§ 8. 1. 4). Saaledes skrives i Onomastikon, at Sikelag (ɔ: Ziklag) laa i Daroma, og at Gadda — som Josv. 15, 27 kaldes Hazar-Gadda — i Juda ved det Døde Hav laa sammesteds. 3) Daron, paa Latin Darum, var Navnet paa et græsk Kloster, som blev bygget i Kristendommens tidligere Dage. Det laa paa Sydsiden af Nar Razze (Bækken Besor), fem Stadier fra Kysten, 1½ geogr. M. søndenfor Gasa. — Klosteret blev ødelagt, uvist naar. Paa dets Tomter byggede Amalrik, Konge i Jerusalem 1162—1173, en Borg. Den blev uden Nytte beleiret af Saladin 1170; men efter Askalons Fald 1187 sank ogsaa den lille Fæstning i Saladins Magt. — 1192 blev den taget og sløifet af Rikard Løvehjerte. — Nu ligger sammesteds en Landsby, som kaldes Deir el-Bela ɔ: Daddel-Klosteret. Indbyggerne, hvis Tal er 350, og som alle ere Muhammedanere, dyrke med megen Omhu Palmer i sine Haver[1].

Dekapolis eller Tistaden var Navnet paa et Strøg med 10 Stæder, der alle, paa Skytopolis nær, laa østenfor Jordan, mest Sydost for Gennesarets Sø. Plinius skriver, at Dekapolis har Navn efter 10 Stæder, men at man ikke er enig om, hvilke disse ere. Blandt de 10 Stæder, som han opregner, ere de vigtigste: Damaskus, Gadara (ved Hieromax), Gerasa (nordenfor Jabbok), Filadelfia (Rabbat-Ammon), Skytopolis (Betsan), Pella og Kanata (Kenat, Kunavat, paa Haurans Bjerg)[2]. Afstanden mellem Damaskus og Filadelfia er omkring 25 geogr. M., og mellem Skytopolis og Kanata omkring 15 geogr. M. — Ptolemæus opregner tildels de samme Stæder[3]. — Josefus opregner ikke Stæderne i Dekapolis; han kan ikke have regnet Damaskus blandt dem, da han kalder Skytopolis den største Stad i Dekapolis[4]. — Onomastikon har bare Følgende: Dekapolis er et Strøg med 10 Stæder østenfor Jordan omkring Hippus, Pella og Gadara. — Rimeligvis have Stædernes Navn og Tal vexlet, idet ny ere optagne, medens nogle af de gamle ere udtraadte. — Navnet Dekapolis synes ikke at være ældre end Romernes Herredømme i Syrien. Det var ikke et eget Landskab, som Galilæa, Trakonitis; Damaskus, Kanata og maaske flere Byer laa udenfor Strøget. De 10 Stæder havde visse Forrettigheder og dannede et Slags Forbund, som man har jævnført med Hansestædernes.

Dekapolis omtales tre Gange i N. T.: 1) Matt. 4, 25: meget Folk fulgte Jesus fra Galilæa, Dekapolis, Jerusalem, Judæa og fra hinsides Jordan (ɔ: fra Peræa). —

[1] Guérin. Pal. (Judée) 2, 228—236. [2] Plin. Hist. Nat. 5. 74. [3] Ptol. Geogr. 5, 14. (S. 89 Wilbergs Udgave). [4] Jos. Krig. 3. 9. 7.

2) Mark. 5, 1. 20: Jesus for over til Østsiden af Søen til Gadarenernes (rettere: Gergesenernes) Strøg og helbredede en Besat. »Og denne gik bort og begyndte at udraabe i Dekapolis, hvor store Ting Jesus havde gjort med ham«. — 3) Mark. 7, 31: da Jesus gik tilbage fra Tyrus's og Sidons Landskab, kom han til Galilæas Sø midt igjennem Strøget af Dekapolis. — Efter sidste Sted synes Dekapolis eller en Del af det at have ligget mellem Tyrus's og Sidons Landskab og Gennesarets Sø. Da dette staar i Strid med, hvad andre og Markus selv (5, 1. 20) have fortalt om Vidden af Dekapolis, maa man udlægge Mark. 7, 31 saa: »fra Tyrus's og Sidons Landskab gik Jesus ad den store Vei over Dan og Cæsarea Filippi, og derfra mod Syd til Gennesarets Sø midt igjennem Dekapolis«. Denne Udlægning styrkes ved en Læsemaade, efter hvilken Oversættelsen bliver: »da Jesus gik ud fra Tyrus's Landskab gjennem Sidon (ɔ: først mod Nord), kom han til Galilæas Sø midt igjennem Strøget af Dekapolis«. — Er denne Udlægning rigtig, saa har Markus regnet Strøget mellem Cæsarea Filippi og Gennesarets Sø til Dekapolis.

Dera, se Edrei.

Dibon, Dibon-Gad, Diban, i Moab, 3/4 geogr. M. nordenfor Arnon. Det var et af Israeliternes Hvilesteder paa Vandringen fra Zered til Moabs Øde Marker[1]. (Se Vandringen i Ørkenen No. 9). — Israeliterne toge det fra Sihon, Amoriternes Konge, som havde taget Landet nordenfor Arnon fra Moabiterne. — Det blev igjen bygget af Gad, som en kort Tid havde det i Eie[2]; derfor kaldes det (4 Mos. 33, 45. 46) Dibon-Gad. Det tilfaldt Ruben[3]. — Paa Esaias's og Jeremias's Tider var det i Moabs Eie[4]. — Det er efter al Rimelighed den samme By, som Es. 15, 9, for Ordspillets Skyld, kaldes Dimon ɔ: Blodbyen[5]. — Byen kaldes nu Diban; i Nærheden af den blev »Stenen i Moab« funden i 1868. (Se »Stenen i Moab« under Joram, Samaria).

Diocæsarea, se Sefforis.

Dok hed i Makkabæernes Dage en liden Fæstning, Nordvest for Jeriko ved Kilden Ain-Duk. Her blev Simon Makkabæus med to Sønner myrdet af Svigersønnen Ptolemæus 135[6]. (Se Simon Makkabæus under Jerusalem No. 11).

Dor, en kana'anitisk Kongestad, ved Middelhavet, 3 1/2 geogr. M. søndenfor Karmel og to geogr. M. nordenfor Cæsarea. — Dets Konge tog Del i det store Forbund mod Josva under Jabin, men blev med de øvrige Konger slagen og dræbt af Josva i Slaget ved Vandet Merom[7]. — Manasse, i hvis Lod Dors Høiland var faldet, kunde ikke fordrive Indbyggerne[8]. — Salomo satte en Høvedsmand i hele Dors Høi-

[1] 4 Mos. 33, 45. 46. [2] 4 Mos. 32, 34. [3] Josv. 13, 17. [4] Es. 15, 2. Jr. 48, 18. 22. [5] Gesen. Thes. 1, 323. [6] 1 Makk. 16, 11—16. Jos. Hist. 13. 7. 4. [7] Josv. 11, 2. 12; 12, 23. [8] Josv. 17, 11. 12. Dom. 1, 27.

land[1]; det har altsaa i hans Dage været skatskyldigt. — Siden omtales Dor ikke i Bibelen. — 1 Makk. 15, 11 kaldes det Dor ved (Middel-) Havet. — Det var en blomstrende Stad endnu under Romernes Herredømme og blev Bispesæde. — I Onomastikon omtales det af Eusebius († 340) som endnu værende til, men af Hieronymus († 420) som ødelagt[2]. I Paulas Reise skriver Hieronymus: Paula beundrede Ruinerne af Dor, hin engang saa mægtige Stad[3]. — Det er nu et Fiskerleie paa en 30 Huse, som kaldes Tantura, rimeligvis en arabisk Forvanskning af Dora. — Nordenfor ligger et Næs, som er dækket med Fortidslevninger og Grus. Den mærkeligste Levning er et brudt Taarn, der kan sees langs Kysten fra Karmel til Cæsarea.

Dotain eller Dotan omtales ved to Leiligheder i G. T., og desuden i Judits Bog, hvor det kaldes Dotaim og Dotaia (Dotæa). — Josef blev af sin Fader sendt til Sikem for at se til Brødrene, som laa der med Kvæget. Da han kom til Sikem, fik han spurgt, at de vare dragne til Dotan. Da han kom til Dotan, blev han kastet i Brønden, som var i Ørkenen[4] (ɔ: paa Betesmarken; se Midbar § 18. 1). — Benhadad II, Konge i Damaskus (920—890), førte Krig med Israels Konge Joram. Da Elisa krydsede Benhadads Krigsførsel ved at give Joram tilkjende, hvad Benhadad talte i sit Sengkammer, sendte Benhadad Vogne og Heste til Dotan for at fange Profeten, og de omringede Staden om Natten. Da Elisas Dreng om Morgenen meldte dette, sagde Elisa: frygt ikke; der er flere med os end med dem. Og Drengens Øine bleve opladte, og se! Bjerget, hvor Byen laa, var fuldt af gloende Heste og Vogne rundt om Elisa. Og Herren slog Syrerne med Blindhed, saa at de, som skulde gribe Elisa, lode sig lede af ham til Samaria, hvor de bleve grebne, men løsladte paa Profetens Ord[5]. — Om Dotaim og Dotaia, som omtales i Judits Bog ved Holofernes's Tog mod Judæa, se Betulia.

I Onomastikon skrives: Dotaim, hvor Josef traf sine Brødre vogtende Kvæget, vises endnu i vore Dage ved den 12te Milesten ($2^1/_2$ geogr. M.) nordenfor Samaria. — Nu hører man næsten intet om Dotan før 1852, da først van de Velde og samme Aar Robinson paa en Gjennemreise hørte Navnet af de Omboende og strax gjenkjendte det i Aarhundreder savnede Sted. Det ligger $3^1/_2$ geogr. M. nordenfor Sikem og $2^1/_2$ geogr. M. nordenfor Samaria. — Dotain, der efter Rabbinerne betyder to Brønde, »Tvebrønden«, var først Navnet paa en græsrig Slette med en Kilde ved Foden af en Høi. Der findes for Tiden en Mængde Brønde, udhugne i fast Bjerg; de have Skikkelse som en Flaske med smal Aabning, saa at ingen kan komme op uden Hjælp[6]. Det var vel i en af disse, at Josef blev kastet. — Paa Høien sees Levninger af den By, hvor Benhadad tænkte at fange Elisa. — Veien fra Gilead over Betsan og Sjenin til

[1] 1 Kong. 4, 11. [2] Onomast. under Dornaphet. [3] Paulas Reise Kap. 5. [4] 1 Mos. 37, 14. 17. 22. [5] 2 Kong. 6, 8—23. [6] Our Work in Pal. 199; Recovery of Jerusal. 463.

Filistæa og Ægypten gaar endnu, som paa Josefs Tid[1], over Dotan. — Siden Korstogene gjaldt en Brønd ved Kanen Jub Jussuf, nordenfor Gennesarets Sø paa Veien til Safed, for Josefs Brønd[2].

E.

Ebenezer, ɔ: Hjælpestenen, var en Sten, som Samuel opreiste efter en Seir over Filisterne. Den fik sit Navn til Minde om den Hjælp, som Herren under Slaget havde sendt Israeliterne i et Tordenbrag, som forvirrede Filisterne. Den blev reist mellem Thingstedet Mizpa, Nordvest for Jerusalem, og Sen[3]; det sidste Sted er aldeles ukjendt.

1. Eden, ɔ: yndigt Land, nævnes tolv Gange i Bibelen: 1) Fire Gange (1 Mos. 2, 8. 10; 4, 16. Es 51, 3) nævnes bare Eden. 2) Fem Gange (1 Mos. 2, 15; 3, 23. 24. Ez. 36, 35. Joel 2, 3) nævnes Edens Have[4]. 3) Tre Gange (Ez. 31, 9. 16. 18) nævnes Edens Trær. — Eden eller snarere Haven, der laa i Eden, skildres som et velsignet Strøg, rigt paa Vand og alle Slags kostelige Trær. — Edens Beliggenhed er kun omtalt 1 Mos. 2, 8. 10—14: »Gud plantede en Have i Eden mod Øst. Og der gik en Elv ud af Eden til at vande Haven, og derfra delte den sig og blev til fire Hovedstrømme. Den førstes Navn er Pison; det er den, som løber om hele Landet Havila, hvor der er Guld. Og dette Lands Guld er godt; der er B'delliumet og Stenen Onyx. Og den anden Elvs Navn er Gihon; det er den, som løber om hele Landet Kus. Den tredie Elvs Navn er Hiddekel; det er den, som gaar østenfor Assur. Og den fjerde Elvs Navn er Frat«.

Megen Lærdom er opbrugt for efter denne Skildring at finde ud, hvor Eden har ligget, og Gisninger ere budte frem, som overgaa hverandre i Dristighed. Josefus, der følges af flere, giver det for vist, at Pison er Ganges, Gihon Nilen, Hiddekel Tigris, og at Frat er Eufrat[5]. Eden faar saaledes en uhyre Vidde. — Andre have fundet Eden i Dalen Kasmir paa Himalaia, i Babylonien, i Armenien, ved Damaskus, ja Svensken Rudbeck troede at have fundet det ved Mälaren! — Hvad man kan gaa ud fra, indskrænker sig til følgende: 1) Eden laa mod Øst ɔ: efter al Rimelighed østenfor det Hellige Land. 2) At Frat er Eufrat, er hævet over al Tvivl, og efter Daniel 10, 4 maa Hiddekel være Tigris. Eden maa altsaa søges ved disse Elve. Men intet Strøg deromkring passer ret til Skildringen 1 Mos. 2, 10: »en Elv gik ud fra Eden til at vande Haven, og derfra (ɔ: efterat den var løben ud af Eden eller af Haven) blev den til fire Hovedstrømme«. Disse Ord kræve jo en Elv som Ganges, Nilen, Rhin, der mod Slutningen af sit Løb dele sig i flere Hovedarme. Det er kun ved en meget fri For-

[1] 1 Mos. 37, 25. [2] Rob. Neuere Bibl. Forsch. 158. [3] 1 Sam. 7, 10—12. [4] Haven kaldes desuden Guds Have eller Herrens Have: 1 Mos. 13, 10. Es. 51, 3. Ez. 28, 13; 31, 8. 9. [5] Jos. Hist. 1. 1. 3.

tolkning, at man kan udlægge Ordene saa: i Eden udsprang fire Elve, der efterat have vandet Haven løb til forskjellige Kanter som fire Hovedstrømme. — Men saalænge man ikke har nogen rimeligere Udlægning, faar man blive staaende ved denne. Eden maa da have ligget i Høilandet Armenien, hvor Eufrat og Tigris udspringe, og hvorfra de løbe mod Syd i den Persiske Bugt. Pison har man udlagt om Araxes (Aras), der falder i det Kaspiske Hav, eller om den lille Elv Fasis i Kolkis, der falder i det Sorte Hav. Og Gihon har man udlagt om Cyrus (Kur), der falder i det Kaspiske Hav. — Oxus, der falder i Aralsøen, kaldes af Landets Indfødte Gihon; men den ligger altfor langt borte til at være det Gihon, der udsprang i Eden. — I Smiths Dictionary of the Bible, i Kittos Cyclopædia of Biblical Literature og i Winers Realwörterbuch vil man under »Eden« finde Meningerne om Edens Beliggenhed udførlig afhandlede.

2. Eden. — Ezekiel skriver 27, 23 om Tyrus's Handel: »Karan og Eden, Sjebas Kræmmere og Assur handlede med dig«. Efter Sammenstillingen er det uvist, om dette Eden skal søges i Mesopotamien (se Edens Børn) eller i det sydlige Arabien, der fra gammel Tid har havt en vel kjendt Handelsstad Aden, udenfor Bab el-Mandeb.

3. Eden, Bet-Eden o: Yndighedens Hus eller Hjem, nævnes kun Amos 1, 5: »jeg (Herren) vil sønderbryde Damaskus's Bom og udrydde Indbyggerne i Avens Dal og den, der holder Spiret i Bet-Eden, og Syriens Folk skulle bortføres til Kir«. Bet-Eden laa altsaa i Syrien og, efter Sammenstillingen ikke langt fra Damaskus og Ba'albek, der rimeligvis er ment med Aven. (Se Ba'albek). — Paa den østre Skraaning af Libanon, ikke langt fra den lovpriste Cederlund, 4700 Fod over Havet, en Dagsreise Nordvest for Ba'albek, ligger en liden By Eden, som er omringet af Vingaarde og Haver. — Strabo[1], Plinius[2] og Ptolemæus[3] nævne en By Paradisus (o: Eden) i Nærheden af Laodicæa, ved Libanon nordligst i Hulsyrien; det er nu en ussel Flekke.

4. Beit-Sjen. Paa den østre Skraaning af Hermon, i et yndigt Dalføre, ved en Arm af Farfar ligger Byen Beit-Sjen, der paa Arabisk betyder det samme som Bet-Eden paa Hebraisk. - - En af disse tre Byer er rimeligvis Bet-Eden hos Amos, men hvilken er uvist. Det er vel disse Byers Navn, som har ledet enkelte Fortolkere til at søge Edens Have ved Damaskus

Edens Børn. — Sankeribs Udsendinge sige (2 Kong. 19, 12. Es. 37, 12) til Ezekias: »have Hedningernes Guder frelst dem, som mine Fædre ødelagde: Gosan, Karan, Rezef og Edens Børn, som ere i Tel-Assar«? — Edens Børn ere rimeligvis det samme Folk, hvis Land i de assyriske Indskrifter kaldes Bet-Adini, o: Edens Børns Land. Det lille Folk boede i Mesopotamien, søndenfor Kebars (Kaboras's) Udløb i Eufrat. Deres mærkeligste Konge hed Ahuna, der med Seighed kjæmpede mod

[1] Strabo 16, 756. [2] Plin. Hist. Nat. 5, 82. [3] Ptolem. Geogr. 5, 14.

Assurnazirpal (884—861) og Salmanassar II (861—830). Salmanassar tog nogle Byer, hvorhen han sendte assyriske Nybyggere. — Hovedstaden hed Tel-Borsip, maaske den samme By, som 2 Kong. 19, 12 kaldes Tel-Assar[1].

Edrei, Adra, Dera. — Og, Konge i Basan, havde to Hovedstæder, Astarot og Edrei[2]. Astarot var den fornemste, Edrei den anden Hovedstad. (Se Astarot). Kong Og stillede sig foran Edrei mod de fremtrængende Israeliter, blev slagen og faldt med sine Sønner og sin hele Hær[3], og hans Land med begge Hovedstæder blev taget og givet til halve Manasse[4]. — Edrei nævnes ikke senere i Bibelen.

I Onomastikon fortælles, at Edrai, hvor Kjæmpen Og, Basans mægtige Konge, faldt, kaldes nu Adra og er en gjev By ved den 24de Milesten (fem geogr. M.) fra Bostra. — Det ligger ved det søndre Tilløb til Hieromax, fem geogr. M. Nordvest for Bostra og kaldes nu Dera (paa Wetzsteins Kart Derat). — Det er en ret betydelig By, omringet af en Mur, der vidner om Byens større Vidde i ældre Tid. — Den nuværende By er bygget over Ogs Edrei, som var en underjordisk By. Denne Opdagelse blev først gjort af Wetzstein, som 1858 vandrede gjennem de labyrintiske, underjordiske Gange og over Torvet med Boder eller Udsalgssteder, udhugne i Klippevæggen. Han maatte skynde sig ud, da den ene Fører med Fyrstikkerne havde sneget sig bort, og den anden ikke trøstede sig til at finde ud, hvis Lyset skulde slukke[5].

I Sydenden af el-Lega (Trakonitis), $2^1/_2$ geogr. M. nordenfor Dera, paa en Kol lidt nordenfor Hieromax's nordre Tilløb, ligger en By med en Omkreds af $^3/_4$ geogr. Mil. Den kaldes Ezra (paa Wetzsteins Kart Zara), og er af Mange holdt for Ogs Edrei. Men efter Wetzsteins Opdagelse af Dera's høie Ælde, saasom oprindelig en underjordisk By, ville vel alle godkjende Onomastikons Mening og i Dera se Ogs Edrei.

Efes-Dammim, som bare nævnes 1 Sam. 17, 1, se Soko No. 1.

Efesus, i Lilleasia, ved en Bugt af Arkipelagus, indenfor Øen Samos, efter Sagnet bygget af Amazonerne, Joniens gamle, navnkundige Hovedstad og under Romerne Lilleasias Hovedstad. — Efesus er mest bekjendt ved Dianas Tempel. Det ældre Tempel blev opbrændt 356 af Herostrat, en ukjendt Mand, der vilde forevige sit Navn ved denne Udaad. Templet blev brændt samme Nat, som Alexander den Store blev født. Det blev Folketro, at Gudinden ei havde kunnet afværge Ulykken, da hun den Nat havde været fraværende for at hjælpe Olympias, Alexanders Moder, ved Sønnens Fødsel. — Ved Hjælp fra hele Lilleasia byggede Efeserne et nyt Tempel, som blev regnet blandt Verdens syv Underværker. Det blev færdigt i 120 Aar. Det var bygget af Marmor, Ceder og Cypres. Plinius opgiver Længden til 425 og Breden til 225 Fod; det havde 127 Søiler, 60 Fod høie[6]. Tidens første Kunstnere havde gjort

[1] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 358. 354. 379. 382. [2] Josva 12, 4; 13, 12. [3] 4 Mos. 21, 33—35. 5 Mos. 1, 4. [4] Josva 13, 31. [5] Wetzstein Hauran und die Trachonen (1860) 1, 47—48. [6] Plin. Hist. Nat. 36, 95.

sit til Templets Herlighed: Alteret var hugget af Praxiteles, en af Søilerne var meislet af Skopas, og et herligt Billede af Alexander den Store var malet af Apelles, der var født i Efesus. Dianas Billedstøtte var efter Folketroen falden ned fra Himmelen[1]. — Templet blev plyndret af Nero og opbrændt af Goterne i Keiser Gallienus's Tid (259—268).

Diana dyrkedes i Efesus under Navn af »Efesernes Artemis« (Diana) og bar Tilnavnet den Store. Hun var meget forskjellig fra Grækernes kyske Artemis med Bue og Pile og havde laant meget af den østerlandske Astarte eller Venus; hun var Frugtbarhedens Gudinde og blev meislet eller malet som en Kvinde med mange Bryster og snarere i ægyptisk end i græsk Stil. — Hendes Fest feiredes i Mai, og Legene styredes af de Øverste i Asia (Asiarkerne) ɔ: Forstanderne for de offentlige Lege i Lilleasia, hvis Embede lignede Ædilernes i Rom.

Flere Jøder boede i Efesus[2]. Paa sin anden Missionsreise (50—54) kom Paulus did fra Korint og gik ind i Synagogen og talte med Jøderne, som bade ham at blive længre Tid hos dem; han kunde ikke komme deres Ønsker imøde, da han maatte til Jerusalem til den forestaaende Høitid; men han lovede at komme igjen. To af hans Disiple, Akvilas og dennes Hustru Priskilla, som havde fulgt ham fra Korint, bleve tilbage i Efesus[3].

Imidlertid kom Apollos, en Jøde fra Alexandria, som var kyndig i Tale og stærk i Skriften, til Efesus. Han var nogenlunde undervist om Herrens Vei, og, da han var brændende i Aanden, talte og lærte han i Synagogerne frimodig om Herren, skjønt han kun kjendte Johannes den Døbers Daab. Akvilas og Priskilla, som hørte ham, toge ham til sig og udlagde nøiere Guds Vei for ham. Efter en Tids Forløb reiste han til Korint og vandede i denne Stad, hvor Paulus havde plantet[4].

Medens Apollos var i Korint, kom Paulus paa sin tredie Missionsreise (55—58) til Efesus. Her traf han tolv Disiple af Johannes den Døber; de vare nu Disiple ɔ: Troende; men de havde ikke faaet den Helligaand, da de kun vare døbte med Johannes's Daab. Paulus døbte dem da i den Herre Jesu Navn og lagde Hænderne paa dem, og de fik den Helligaand og talte i andre Tungemaal[5].

Paulus blev i Efesus i to Aar og tre Maaneder[6], og mange baade Jøder og Grækere toge ved Troen. Mange af de Omvendte, som havde øvet ulovlige Kunster (ɔ: Trolddom), bare Bøgerne med Trylleordene sammen og brændte dem for alles Øine. De brændte Bøgers Værd udgjorde 50,000 Drakmer (ɔ: omkring 30,000 Kr.). »Saa kraftig voxte Herrens Ord og fik Magt«. — Paulus havde sat sig fore at blive i Efesus til Pintsen[7] og gjorde sig rede til, efter Festen, at reise til Macedonien og Grækenland, da et Opløb udbrød paa Grund af Læren. Thi en Guldsmed ved Navn

[1] Aps Gjr. 19, 35. [2] Jos. Hist. 14. 10. 11. [3] Aps Gjr. 18, 18—21. [4] Aps Gjr. 18, 24—19, 1. 1 Kor. 3, 6. [5] Aps. Gjr. 19, 1—7. [6] Aps Gjr. 19, 8. 10; 20, 31. [7] 1 Kor. 16, 8.

Demetrius, som gjorde smaa Sølvtempler af Dianas Tempel og skaffede Kunstnerne ikke liden Fortjeneste, kaldte disse og Arbeidsfolkene sammen paa Skuepladsen og holdt denne Tale: »I se og høre, at denne Paulus ikke alene i Efesus, men over hele Lilleasia gaar og fortæller, at saadanne, som gjøres med Hænder, ikke ere Guder. Der er ikke alene Fare for, at vor Haandtering skal komme i Ringeagt, men ogsaa, at den store Diana, som dyrkes Jorden rundt, skal tabe i Høihed«. — Ved denne Tale fore de op og skrege: »stor er Efesernes Diana«! — Hele Staden blev fuld af Forvirring, og alle stormede bort til Skuepladsen. Did vilde ogsaa Paulus gaa; men Disiplene og nogle af »de Øverste i Asia« (Asiarkerne) holdt ham tilbage. I to Timer skreg Mængden paa Skuepladsen: »stor er Efesernes Diana«. Da traadte Statsskriveren op og skræmte Forsamlingen med Udsigten til at blive stævnet for Oprør, og den opløste sig[1]. — Da Paulus, som fortalt, agtede at blive i Efesus til Pintsen, faldt Tiden for hans Afreise rimeligvis under Dianas Fest, der holdtes i Mai. Det er rimeligt, at Demetrius valgte netop Festtiden til Opløbet, saasom Mængden da lettest vilde optændes til Nidkjærhed for sin Gudinde. — Kort efter dette Opløb kaldte Paulus Disiplene sammen, tog Afsked og reiste til Macedonien og Grækenland. Efter henimod et Aars Forløb[2] vendte han over Macedonien og derfra tilsøs tilbage til Lilleasia. Han kom ikke til Efesus, men seilede indom Milet, hvor han kaldte de Ældste af Menigheden i Efesus til sig og sagde, at de nu saa ham for sidste Gang. De brast alle i heftig Graad og fulgte ham til Skibet. — Paulus's Forbindelse med Efesus var ikke afsluttet hermed. Fra sit Fangenskab i Rom (62—64) skrev han »Brevet til Efeserne«. — Endnu engang skal Paulus have været i Efesus. Efter Kirkefædrenes Vidnesbyrd blev han nemlig frikjendt af Nero og drog ud paa en fjerde Missionsreise. Ytringer i Brevene til Timoteus[3] synes at vise, at han har været i Efesus, Troas og Milet mellem 64—67. — Mod dette Ophold i Efesus taler vistnok, at Paulus tidligere havde udtalt, at Efeserne saa ham for sidste Gang[4]. — Om Paulus har foretaget en fjerde Missionsreise og paa den været i Efesus, er et indviklet Spørgsmaal, som her ikke videre kan afhandles.

Efterat Paulus havde ophørt at virke i Lilleasia, valgte Johannes Efesus til Opholdssted og styrede derfra som Biskop Lilleasias Menigheder og skrev efter al Rimelighed sammesteds sit Evangelium og sine tre Breve. — I Efesus var en af de syv Menigheder, til hvilke Apostelen fra Patmos sendte sin »Aabenbaring«[5]. — Apostelen døde 100 Aar gammel i Efesus i Trajans tredie Regjeringsaar (101). Hans Grav var i flere Aarhundreder at se ved Efesus. Den omtales sidste Gang af Wilibald, der 725 var i Efesus paa Valfart til Jerusalem. Den laa paa et vakkert Sted udenfor Byen[6]. — Efter et sildigere Sagn havde Maria, Jesu Moder, fulgt »Sønnen« til Efesus

[1] Aps Gjr. 19, 29—40. [2] Aps Gjr. 20, 1. 3. 6. [3] F. Ex. 1 Tim. 1, 3. 2 Tim. 4, 13. 18. 20. [4] Aps Gjr. 20, 25—38. [5] Aab. 1, 11; 2, 1. [6] Early Travels S. 13.

og var begraven der. Saa urimeligt end Sagnet er, fik det dog kirkelig Stadfæstelse paa det almindelige Kirkemøde i Efesus 431. — Endnu et Kirkemøde blev holdt i Efesus 449.

Efesus, som flere Gange har været taget og hærjet, ligger nu i Ruiner. Tæt ved ligger en ussel Landsby, Ajasoluk. — Udgravninger ere foretagne i de senere Aar. Skuepladsen, hvor Folket i to Timer skreg: »stor er Efesernes Diana«, er afdækket. Af det Udgravne ere adskillige Sager skjænkede til Universitetet i Kristiania gjennem vor Konsul i Smyrna, Spiegelthal. — 1870 blev Dianas Tempel gjenfundet af Englænderen Wood, som har sendt flere Ladninger med udgravede Sager fra dette Tempel til England. Udgravningerne fortsættes. — En Jernbane fører i tre Timer fra Smyrna til Efesus.

Efraim, Efron, se Ofra No. 1.

Efrat eller Efrata, se Betlehem.

Eglon var en amoritisk Kongestad[1]. — Gibeon havde sluttet Pagt med Josva. Kongen af Jerusalem sendte da Bud til Kongen af Eglon og tre andre amoritiske Konger om at hjælpe ham med at tugte det for dette Frafald. Gibeon sendte Bud til Josva i Leiren nede ved Gilgal. Josva drog op den hele Nat og kom i Dæmringen brat over de fem Konger, slog dem ved Bethoron og forfulgte dem indtil Aseka og Makkeda. Josva fangede og hængte de fem Konger og tog Makkeda, Libna, Lakis og Eglon[2]. (Se Makkeda). — Eglon, som laa i Lavlandet (Sefela), tilfaldt Juda[3]. — Eglon er i Bibelen kun omtalt i Josvas Bog.

Omtrent midtveis mellem Eleuteropolis og Gasa ligger der paa en Høi nogle Levninger af Byen Ailan, hvis Navn og Beliggenhed noksom vidne om, at Eglon er gjenfundet i det. Ailan er nu ganske øde.

1. Ekbatana, se under Forbjerget Karmel § 8. 1, 2.

2. Ekbatana, se Akmeta.

Ekron, Akkaron, Aker, Akir, en af Filisternes fem Hovedstæder[4], i Sefela, henimod to geogr. M. fra Kysten, Nordost for Asdod. Det tilfaldt først Juda[5], men opregnes senere blandt Dans Stæder[6]. Det blev efter Josvas Død taget af Juda[7]; men mod Slutningen af Dommernes Tid, og rimeligvis længe før, var det atter i Filisternes Eie[8].

Ekron er mest kjendt som den By, hvorfra Arken blev sendt tilbage af Filisterne til Israels Land. Efterat Mændene først i Asdod og dernæst i Gat vare blevne slagne med Bylder for Arkens Skyld, blev denne sendt til Ekron. Der gik det endnu værre; »thi saare tung var Herrens Haand, og de Mænd, som ikke døde, bleve slagne med Bylder, og Stadens Skrig steg op mod Himlen«[9]. — Da Herrens Ark havde været i

[1] Josv. 12, 12. [2] Josv. 10, 28—35. [3] Josv. 15, 33. 39. [4] Josv. 13, 3. 1 Sam. 6, 17. [5] Josv. 15, 46. [6] Josv. 19, 43. [7] Dom. 1, 18. [8] 1 Sam. 5, 10. [9] 1 Sam. 5, 11. 12.

Filisternes Land i syv Maaneder, kaldte Filisterne Præsterne og Spaamændene sammen, og efter deres Raad gjorde de en Vogn, spændte to nybære Kjør, hvis Kalve bleve lukkede inde, for den og satte Arken, tilligemed Gaver af Guld i et Skrin, op paa den. Og Kjørne gik ret frem paa Veien til Betsemes, og Filisternes fem Fyrster gik efter Vognen[1]. — Akasia, Israels Konge (896—894), faldt gjennem Gitteret i Salen paa Kongeborgen i Samaria og sendte Bud for at spørge Ba'al-Sebub, Ekrons Gud, om han skulde komme sig af denne Sygdom. Elias gik Budene imøde med de Ord: »er det, fordi der ingen Gud er i Israel, at I gaa bort for at spørge Ba'al-Sebub, Ekrons Gud«? Og Elias gik til Kongen og sagde: »saa siger Herren: fordi du sendte Bud til Ba'al-Sebub, Ekrons Gud, skal du ikke stige ned af den Seng, i hvilken du er stegen op; thi dø skal du«[2].

Ekron er i G. T. desuden nævnt 1 Sam. 17, 52. Jr. 25, 20. Am. 1, 8. Zef. 2, 4. Sak. 9, 5. 7.

Den syriske Konge Alexander Balas skjænkede Ekron, som da kaldtes Akkaron, til Jonatan Makkabæus 150 f. Kr.[3]. — I Onomastikon skrives, at Akkaron endnu er en stor Landsby. — Nu er det en ussel Landsby, som kaldes Aker eller Akir.

Elat eller Elot og Eziongeber, ved Bunden af den østre Arm af det Røde Hav, i Edoms Land, høre sammen i den bibelske Historie. — I Eziongeber hvilede Israeliterne paa Vandringen fra Sinai, førend de første Gang kom til Kades[4]. — Elat nævnes sammen med Eziongeber, da Israeliterne droge gjennem den Øde Mark (Arabá) for at gaa søndenom Seirs Bjerg, efterat de anden Gang havde været i Kades[5]. — Elat og Eziongeber hørte til Edoms Rige. Ved Davids Erobring af hele Edom[6] kom begge Byer under Jøderne. — Salomo byggede i Eziongeber, »som ligger ved Elot, paa Stranden af det Røde Hav, i Edoms Land«, Skibe, som hentede Guld fra Ofir[7]. — Josafat byggede i Eziongeber ti Skibe, som skulde til Ofir efter Guld; de kom ikke afsted, da nogle af dem bleve sønderslagne ved Udfarten[8].

Josefus fortæller, at Eziongeber paa hans Tid kaldtes Berenice[9], som var et gjængs Kvindenavn i den græske Kongefamilie i Ægypten. — Siden nævnes ikke Eziongeber, og der er heller ikke Levninger tilbage af det. — Robinson mener at have gjenfundet Navnet i el-Gudyan, et lidet Dalføre, der fra Vest munder ud i Araba. Saa ulige end Navnene synes, svare dog de arabiske Bogstaver i Gudyan til de hebraiske i Ezion. Gudyan ligger vistnok $2^1/_2$ geogr. M. nordenfor Bugten; men det er rimeligt, at Havet her, ligesom ved Suez, engang har naaet længre mod Nord end nu[10].

[1] 1 Sam. 6, 1—12. [2] 2 Kong. 1, 2—4. 16. [3] 1 Makk. 10, 89. Jos. Hist. 13. 4. 4. [4] 4 Mos. 33, 36. [5] 5 Mos. 2, 8. [6] 2 Sam. 8, 14. [7] 1 Kong. 9, 26—28. 2 Krøn. 8, 17. 18. [8] 1 Kong. 22, 49. 2 Krøn. 20, 35—37. [9] Jos. Jød. Hist. 8. 6. 4. [10] Rob. Pal. 1, 279. 280.

Elat eller Elot blev af Grækerne og Romerne kaldt Aila, Ailat, Ailana og Ælana. — Det blev af David taget fra Edom, faldt senere fra og kom atter under Edom; thi det fortælles, at Ussias († 758) byggede Elat og skaffede Juda det igjen[1]. — Rezin, der 742 var Konge i Damaskus, »fordrev Jøderne fra Elat, og Syrerne kom til Elat og bo der indtil denne Dag«[2]. — Nu nævnes Elat ikke, førend under Romernes Herredømme. — I Onomastikon skrives, at der »drives Handel mellem Ægypten og Indien over Ailat. Den tiende romerske Legion er indlagt der«.

Aila blev tidlig Bispesæde, og dets Biskop var tilstede ved Kirkemøderne i Kalcedon 451 og Konstantinopel 536. — Da Muhammed 630 med sin seirrige Hær nærmede sig Arabia Petræa, fandt man det raadeligt at kjøbe sig Fred mod en aarlig Skat. Johannes, den kristne Høvding i Aila, indgik paa at betale 300 Guldstykker aarlig. — Siden den Tid har Aila ligget i »Islams Mørke« og er nu en fuldstændig Ruin. — Lidt søndenfor Aila blev i 16de (?) Aarhundrede bygget en liden Fæstning Akaba, med en Vagt af 30 Mand. To Gange om Aaret er der Liv ved Fæstningen, da den store Karavane, som hvert Aar i April drager fra Kairo til Mekka, hviler der et Par Dage baade paa Frem- og Tilbageveien[3].

Efter de to Byer, Ælana og Akaba, kaldtes den østre Arm af det Røde Hav i ældre Tider den Ælanitiske Bugt og kaldes nu Bugten ved Akaba.

Eleuteropolis, Betaris, Bætogabra, Bætogabri, Betgebrim, nu Beit-Jebrin (Beit-Sjebrin), i et Dalføre i Sefela, ved Foden af Juda Bjerg, fem geogr. M. fra Jerusalem ved Veien til Gasa. — Det omtales ikke i Bibelen og er vel saaledes ikke en gammel By. Det omtales først af Josefus, under Navnet Betaris, som en By i Idumæa ɔ: det sydlige Palæstina[4]. — Ptolemæus kalder det Bætogabra (Baitogabra). — Paa Tabula Peutingeriana (Aar 393) kaldes det Betogabri. (Se Menkes Bibelatlas eller Our Work in Palestine). — Navnet Eleuteropolis forekommer første Gang paa Mynter under Septimius Severus (202—203 ef. Kr.). Denne Keiser gav under sit Ophold i Palæstina store Forrettigheder til flere Byer, blandt dem Betogabra, som derefter tog Navnet Eleuteropolis ɔ: Fristad. — I Onomastikon omtales Eleuteropolis som et vel kjendt Sted i Syd-Palæstina, hvorefter otte Steders Beliggenhed bestemmes. — Som en vigtig Stad blev det Bispesæde. Dets Biskop var tilstede paa otte Kirkemøder, fra Mødet i Nicæa 325 til Mødet i Jerusalem 536.

636, Aaret før Jerusalem blev taget, faldt Eleuteropolis i Saracenernes Magt. — 796 blev det af samme jævnet med Jorden, dets stolte, græske Navn svandt, og dets gamle Navn blev optaget i en noget ændret Form: Betgebrim. — 1134 byggede Korsfarerne under Kong Fulko en overordentlig stærk Borg paa de gamle Grundvolde. — 1187, efter Slaget ved Tiberias, blev det taget af Saladin. — 1191 blev det taget af Rikard Løvehjerte. — 1244 blev det taget af Mamluksultanen Bibars og har

[1] 2 Krøn. 26, 2. [2] 2 Kong. 16, 6. [3] Rob. Pal. 1, 280—284. [4] Jos. Krig. 4. 8. 1.

siden været i Muhammedanernes Eie[1]. — Den nuværende Landsby, hvis Navn Beit-Jebrin (Beit-Sjebrin) er en Ændring af Betgebrim, ligger i en Krog af Dalføret. Den tæller 900 Indbyggere. Ruiner, som ere »Fristaden« værdige, ligge rundt omkring. Den største Ruin er en Levning af Korsfarernes vældige Borg.

Kalkstensaasen paa begge Sider af Dalføret er fuld af Huler, som i Vidde skulle kunne maale sig med Roms Katakomber. De bleve først undersøgte og beskrevne af Robinson[2]. — Hulerne ligge i Grupper. En af Hulerne er næsten 100 Fod lang. Nogle ere hvælvede og have en Høide af 70 Fod. I hver Gruppe ere Hulerne forbundne ved underjordiske Gange. — Somme Huler ere aldeles mørke, andre faa Lysning gjennem Huller i Taget.

Ved Ruinerne af den skjønne Sankt-Anna Kirke[3], en Fjerdingvei Syd for Beit-Jebrin, ligger en Gruppe af labyrintagtige Huler, som optage det hele Indre af en kegledannet Aas. De ere hvælvede, 20 Fod i Tvermaal og 20—30 Fod i Høide. Denne Gruppe er uden Lysaabninger.

Disse Huler ere Værk af Mennesker. Under det babyloniske Fangenskab oversvømmede Edomiterne eller Idumæerne det sydlige Palæstina, som derefter blev kaldt Idumæa. — Idumæa, skriver Hieronymus i sin Fortolkning til Obadias, strækker sig fra Eleuteropolis til Petra og Aila (Elat)[4]. — Seirs ældste Indbyggere vare Horiter ɔ: Huleboere[5]; Edomiterne optoge denne Levevis efter dem og førte samme med sig til Palæstina: de grove sig underjordiske Huler for Hedens Skyld[6] og vel ogsaa for i Nødens Stund at have Tilflugtssteder.

Om Samsons Kilde ved Eleuteropolis, se Ramat-Leki og Simsim.

(Rob. Pal. 2, 617—621; 661—665; 672—690. Guérin. Pal. (Judée) 2, 307—312; 320—322; 331—340).

Elkos. — Nahum kaldes i »Udsagnet over Ninive« (Nah. 1, 1) »Elkositen«. Efter Hieronymus's Fortolkning til Nah. 1, 1 var Elkos en liden By etsteds i Galilæa. Et fra Middelalderen stammende Sagn henlægger Nahums Fødested og Virkekreds til Assyrien. Benjamin fra Tudela (1173) omtaler Nahums Synagoge i Mosul[7], og den Dag i Dag valfarte Jøder fra alle Kanter til Alkus, en Landsby paa Østsiden af Tigris, otte geogr. M. nordenfor Mosul. — Rabbi Schwarz fortæller, at Nahums Grav vises i Kefar (ɔ: Landsbyen) Tanchum (efter Rabbi Tanchum) eller Kefar Nachum, 1/2 geogr. M. nordenfor Tiberias[8].

El-Paran. — Kedorlaomer slog Horiterne paa deres Bjerg Seir indtil El-Paran, som er ved Ørkenen ɔ: indtil El (ɔ: Terebinten eller Egen), som har Navn efter Ørkenen Paran, ved hvilken den staar. (1 Mos. 14, 6). — Byen eller Stedet havde vel Navn efter en, vide om kjendt, Terebinte eller Eg; det er maaske det samme som Elat; El og Elat betyde begge baade Terebinte og Eg. (Se Paran No. 1).

[1] Guérin Pal. (Judée) 2, 339—340. [2] Rob. Pal. 2, 661 følg. [3] Om denne Kirke se Guérin Pal. (Judée) 2, 320—322. [4] Reland 72. [5] 1 Mos. 14, 6. [6] Reland 305. [7] Early Travels S. 94. [8] Rabbi Schwarz Heilige Land. Frankfurt am Main 1852 S. 149.

1. Emmaus, Ammaus, Colonia, Kulonie eller Kulonije. — Lukas fortæller: se, to af dem (Disiplene) gik samme Dag (ɔ: Paaskedag) til en Landsby, som ligger 60 Stadier fra Jerusalem, hvis Navn var Emmaus o. s. v.[1] — Josefus fortæller, at Keiseren (ɔ: snarere Titus end Vespasian), efter Jerusalems Forstyrrelse, gav en Landsby, »som kaldes Ammaus og ligger 60 Stadier (flere Haandskrifter have »30 Stadier«) fra Jerusalem, til 800 udtjente Soldater«[2]. — Da Navnet Emmaus i de følgende Aarhundreder ikke var at finde i en Omkreds af 60 Stadier fra Jerusalem, har man søgt Landsbyen baade her og der. Eusebius og Hieronymus[3], som ere fulgte af flere, f. Ex. Robinson, henlægge Evangeliets Emmaus til Emmaus No. 2, skjønt dette ligger omkring 160 Stadier fra Jerusalem. (Se Emmaus No. 2). — Efter et Sagn, som ikke er meget ældre end Korstogene, skal Byen Kubeibe, Nordvest for Jerusalem, være Emmaus, men uden anden Grund, end at Afstanden fra Jerusalem er omtrent 60 Stadier. (Se Kubeibe).

Sepp tror for vist at have gjenfundet Emmaus i Kulonie, som ligger i den frugtbare Dal Hanina (ogsaa kaldt Terebintedalen), omtrent midtveis mellem Jerusalem og Kirjat-Jearim, lidt nordenfor Jaffaveien. Efter den romerske Koloni, som fik Emmaus af Keiseren, tog Byen snart Navnet Colonia[4]. Da man tidlig holdt Emmaus No. 2 for Bibelens Emmaus, svandt Navnet Emmaus længe af Historien. — Efter Aarhundreders Forløb omtales baade Landsbyen og Kilden i ottende Aarhundrede: de (60 Martyrer) kom til Kilden ved Colonia omtrent tre (franske) M. (= 60 Stadier) fra vor Gud Kristi Stad[5]. — I Slutningen af 12te Aarhundrede, i April 1192, truede Korsfarerne under Rikard Løvehjerte Jerusalem, men bleve ved Saladins Aarvaagenhed tvungne til at trække sig tilbage til Colonia[6]. — Af Colonia have Araberne gjort Kulonie eller Kulonije. — Om Navnet Emmaus havde holdt sig i dette Strøg, se Castellum Emmaus.

Josv. 15, 60 nævnes i den hebraiske Text kun to Byer, Kirjat-Jearim og Harabba, blandt Judas Byer. Foruden disse Byer nævnes i Septuaginta 11 Byer, blandt dem Kulon, hvilket ellers ikke er nævnt. I sin Fortolkning til Mika (Kap. 5) skriver Hieronymus: dette Vers findes hverken i den hebraiske Text eller i nogen anden Oversættelse. Om det er udskudt af Jøderne eller indskudt af Septuaginta, vide vi ikke[7]. Guérin, som holder Kulonie for Josefus's Emmaus, men ikke for Evangeliets Emmaus, mener, at »Kulon« var fortrængt af »Emmaus«, men havde dog holdt sig paa Folkets Læber. Kulonie kan ligesaa godt komme af Kulon som af Colonia[8]. Her svigter dog næsten alt historisk Bevis.

Emmaus er rimeligvis Ham-Moza, der nævnes Josv. 18, 26 blandt Benjamins Byer; det stilles sammen med Mizpe og Hak-Kefira (nu Kefir), som ligge nordenfor

[1] Luk. 24, 13 følg. [2] Jos. Krig. 7. 6. 6. (Se Jerusal. No. 17, 7). [3] Onomast., den sidste tillige i Paulas Reise Kap. 5. [4] Sepp. Jerusal. 1, 50—58. [5] Toblers Anm. til Theodorek (1172) de Locis Sanctis Kap. 38 S. 221. [6] Palmer City of Herod and Saladin 411. [7] Reland 643. [8] Guérin Pal. 1, 261.

Kulonie. — Ham-Moza er paa Græsk gjengivet ved Amoke, Amosa og paa Latin ved Ammosa. — I Talmud fortælles, at Moza var et Sted, som man gik til fra Jerusalem for at hente Pilekviste til Løvsalernes Høitid. — Et andet Sted i Talmud lægger til: »Stedet var en Kolonia, det er: fritaget for at betale Skat til Kongen« (ɔ: Keiseren). — Moza betyder Kildevæld, og Emmaus, som ved Emmaus No. 3 er den græske Form for Hammat ɔ: varme Bade, er her den græske Form for Ham-Moza. — Navnet »Kildevæld« passer, da Strøget har flere Kilder: ved Kulonie er en Kilde, Ain-Kulonie, og nordenfor, ved Beit-Tulma, sprudler en rig Kilde.

En vægtig Indvending mod, at Kulonie er Emmaus, ligger nær. Afstanden mellem det og Jerusalem er efter van de Veldes Kart i ret Linie 35 Stadier, og Landeveien er efter Guérin 39 Stadier. Flere, som Guérin, der svæver mellem Emmaus No. 2 og Kubeibe som Evangeliets Emmaus[1], finde Indvendingen afgjørende. — Paa Grund af den passende Beliggenhed som Forpost for Jerusalem er det en Rimelighed, som grænser til Vished, at Kulonie er Josefus's Ammaus. Er Læsemaaden »60« Stadier hos Josefus den rette, maa hans Ammaus og Evangeliets Emmaus være den samme By; men skulde »30« Stadier hos Josefus være den rette Læsemaade, maa hans Ammaus og Evangeliets Emmaus rimeligvis være forskjellige Byer, og da faar man vel opgive Haabet om at gjenfinde Evangeliets Emmaus; thi paa Grund af Afstanden af omkring 160 Stadier kan det, troligvis, ikke være Emmaus No. 2 (se dette), og det er blottet for alt historisk Grundlag at søge det i Kubeibe. (Se Kubeibe).

2. Emmaus, Ammaus, Nikopolis, Amvas, i Sefela, ved Foden af Juda Bjerg, strax nordenfor Jaffaveien. Efter Pilegrimen fra Bordeaux laa det 22 romerske M. eller 176 Stadier fra Jerusalem[2]. Guérin opgiver Afstanden til 152 Stadier eller 19 romerske Mil[3]. Efter van de Veldes Kart er den lige Linie $3^1/_5$ geogr. M., der svarer til 128 Stadier eller 16 romerske Mil. Landeveien, som er bakket og kroget, er naturligvis adskillige Stadier længre. Det nævnes ikke i Bibelen, men er oftere omtalt i 1 Makk. og af Josefus. Denne, hos hvem Navnet lyder baade Ammaus (Krig. 4. 8. 1) og Emmaus (Hist. 17. 10. 9), kalder det en Stad, medens han kalder Emmaus No. 1 en Landsby eller et befæstet Sted (*χωρίον*). — Her vandt Judas Makkabæus en herlig Seir over den syriske Hærfører Georgias 165[4]. — Det blev afbrændt af Varus, Statholder i Syrien, Aar 4 ef. Kristus[5]. Hvorvidt det havde reist sig af Asken ved den Tid, da Kristus døde, vides ikke. — Vespasian lagde den femte Legion i Emmaus, som han omgav med en Mur for at sikre sig en af Hovedveiene til Jerusalem, Aar 69[6], og derfra lod Titus den Aaret efter rykke frem til Beleiringen af samme Stad[7]. (Se Jerusalem No. 17. 5 og 6). — Byen blev 223 igjen opbygget af den kristne Historieskriver Julius Afrikanus, der var keiserlig Befalingsmand

[1] Guérin. Pal. (Judée) under Amouas, Kulonije og Kubeibe. [2] Itiner. Hierosol. Kap. 14. [3] Guérin. Pal. (Judée) 1, 306. [4] 1 Makk. 3, 38—40. 57; 4, 1. 3. 14. [5] Jos. Hist. 17. 10. 9. [6] Jos. Krig. 4. 8. 1. [7] Jos. Krig. 5. 1. 6. [8] Reland 759. Guérin. Pal. 1, 296.

sammesteds, og fik da Navnet Nikopolis[8]. — Ældre jødiske og kristne Forfattere omtale en Kilde ved Emmaus, som var vide kjendt for sin lægende Kraft; da det ikke fortælles, at Kildens Vand var varmt, kan »Emmaus« ligesaa gjerne udledes af Ham-Moza ɔ: Kildevæld, som af Hammat ɔ: varme Bade. Da de Kristne troede, at Kilden eiede lægende Kraft, fordi Jesus efter Vandringen (Paaskedagsaften) havde vasket sine Fødder i den, lod Keiser Julian († 363) den tilstoppe[1].

Eusebius og Hieronymus skrive i Onomastikon: Emmaus, hvorfra Kleofas var, om hvem Evangelisten Lukas taler, kaldes nu Nikopolis og er en gild Stad i Palæstina. Og i »Paulas Reise« skriver Hieronymus: fra Joppe reiste Paula til Nikopolis, der fordum hed Emmaus, hvor Jesus, som blev gjenkjendt under Brødets Brydning, helligede Kleofas's Hus til en Kirke. Derfra gik hun til Nedre- og Øvre-Bethoron[2]. Begge Kirkefædre have følgelig holdt Emmaus—Nikopolis, trods sin store Afstand fra Jerusalem, for Evangeliets Emmaus. De navnkundige Kirkefædres Mening blev afgjørende for mange Aarhundreder. Saaledes læse vi i Wilibalds Itinerarium (725): han kom til Emmaus, som Romerne efter Jerusalems Forstyrrelse, til Minde om Seiren, kaldte Nikopolis, og han saa den Kilde ved den alfare Vei, hvor Jesus paa Opstandelsesdagen vandrede med Lukas og Kleofas. — Det maa dog mærkes, at ovennævnte Udtryk af Wilibald ikke findes i den ældste Fortælling om Wilibalds Reise, men i en yngre, af tvivlsom Troværdighed. (Se Wilibald under Jerusalem No. 22. 4). — Ved Korstogenes Begyndelse synes Nikopolis at have været ødelagt; ialfald var Evangeliets Emmaus forlagt til Kubeibe eller til Castellum Emmaus, og Navnet Nikopolis var overført til Kubeibe. (Se Kubeibe).

Eusebius's og Hieronymus's Ord for Nikopolis som Evangeliets Emmaus har fundet Forsvarere i Robinson[3] og Guérin[4]. (Den sidste svæver dog mellem Nikopolis og Kubeibe). De mene, at begge Kirkefædre have havt Læsemaaden 160 Stadier, ikke 60, og de støtte sin Mening paa nogle Haandskrifter — blandt dem den vægtige Codex Sinaiticus — som have 160 Stadier. Men herimod maa indvendes, at Hieronymus i sin Oversættelse — Vulgata — af Luk. 24, 13 har 60 Stadier.

Evangeliets Emmaus kan efter al Rimelighed ikke have ligget 160 Stadier fra Jerusalem. — Jesus vandrede med Kleofas og en anden Disipel. Da de kom til Emmaus, lod han, som han vilde gaa videre; men de nødte ham meget: »bliv hos os; thi det lakker mod Aften og Dagen helder (rettere: har heldet ɔ: det er ved Solnedgang)[5]. — Det var i Paasken, der hos Jøderne, som hos os, altid faldt efter Vaar-Jævndøgn. Klokken har følgelig været omkring sex, da de naaede Emmaus. — Det maatte jo tage Tid, inden Aftensmaden blev færdig. Idet Jesus under Maaltidet traadte op, ikke som Gjæst, men som Husfader, tog Brødet, velsignede og uddelte det, gjen-

[1] Reland 759. [2] Paulas Reise Kap. 5. 6. [3] Rob. Neuere Forsch. in Pal. 191—197. [4] Guérin, Pal. (Judée) I, 293—308. [5] Luk. 24, 29.

kjendte de to Disiple ham. De brøde op i den samme Time og vendte tilbage til Jerusalem, hvor de fandt de Elleve og andre samlede. Medens de fortalte, hvad der var hændt dem paa Veien og ved Aftensmaaltidet, stod Jesus midt i Forsamlingen[1]. — Efter Johannes 19, 29 var det om Aftenen (ὀψία) den samme Dag, den første Dag i Ugen, medens Dørene vare lukkede af Frygt for Jøderne, at Jesus kom og stod midt iblandt Disiplene. — Aftensbordet var, som det synes, afdækket; thi Jesus spørger: have I her noget at æde? Og de gave ham et Stykke stegt Fisk og af en Honningkage. — Efter Ovenstaaende kunne de to Disiple ikke have brudt op fra Emmaus før henimod Kl. syv og maa have naaet Jerusalem en god Stund før Midnat. At tilbagelægge fire geogr. M. i Mørket paa en bakket og stenet Vei, i fire til fem Timer, maatte være en svær Opgave for de to Disiple, der jo nys havde tilbagelagt den samme Vei og knap havt en Times Hvile. Guérin tyr derfor ogsaa til Muligheden af, at de vendte tilbage ridende![2].

Naar Alt tages sammen, tør man nok udtale, at det er lidet troligt, om just ikke umuligt, at Emmaus—Nikopolis er Evangeliets Emmaus.

Byen kaldes nu Amvas og er en ussel Flekke.

Castellum Emmaus. — Hieronymus har i Vulgata gjengivet Luk. 24, 13 saaledes: »se, to af dem gik samme Dag til en Fæstning (ecce duo ex illis ibant ipsa die in castellum) ved Navn Emmaus, der ligger 60 Stadier fra Jerusalem«. Castellum er ikke en Oversættelse af κώμη: Landsby, men er et Foregreb og betegner Byens Tilstand paa Oversætterens Tid (omkring 380). — Ved Emmaus mente Hieronymus Nikopolis ved Foden af Judæ Bjerg. (Se Emmaus No. 2). Det var, som oven fortalt, ødelagt af Varus Aar 4 ef. Kr. og opbygget igjen af Julius Afrikanus 223. — »Emmaus, som nu kaldes Nikopolis«[3], blev henimod Korstogene forlagt til Kubeibe, 60 Stadier fra Jerusalem. (Se Kubeibe). — Men enkelte maa have forlagt samme Emmaus—Nikopolis under Navn af Castellum Emmaus til et Sted sydligere end Kubeibe. Theodorik (1172) skriver nemlig Kap. 38: »fra det Hellige Kors's Kirke (1/4 geogr. M. vestenfor Jaffaporten) kommer man til Sankt-Johannes, ogsaa kaldt Skovbyen (Sylvestris), hvor Sakarias og Elisabet boede, og hvor Johannes blev født. (Nu Ain-Karim 3/4 geogr. M. vestenfor det Hellige Kors's Kirke). I Nærheden af dette Sted ere Modins Bjerge, hvor Mattatias boede (ɔ: Soba, Korsfarernes Modin). Dette Bjergstrøg kaldes af de Nyere (moderni) Belmont. Ved disse Bjerge ligger Castellum Emmaus, som de Nyere kalde Fontenoid (ɔ: Kildevæld), hvor Herren paa Opstandelsens Dag viste sig for to Disiple. — Et Blik paa et større Kart, f. Ex. van de Veldes eller Forfatterens Vægkart, vil vise, at her ikke, efter nogen Rimelighed, kan være Tale om Kubeibe, som ligger 3/4 geogr. M. nordenfor Modins Bjerge og Soba. Ved Kubeibe er der desuden knap Spor til en Kilde. — Paa Modins Bjerge, 1/4 geogr. M. østenfor Soba, ligger Levninger af en Fæstning, der hedder Ku-

[1] Luk. 24, 13—36. [2] Guérin. Pal. (Judée), 1, 305—308. [3] Brocard 9, 2. 10, 15.

stul. Kustul er den arabiske Form for Castellum. Fæstningen har sikkert været bygget som Forpost for Jerusalem, enten af Romerne eller af Korsfarerne. — Fontenoid synes at pege paa Kulonie, der er rigt paa Kildevæld. — Endnu i 14de Aarhundrede blev et Sted eller en Fæstning ikke langt fra Sankt-Johannes (Sylvestris) kaldt Emmaus. Saaledes skriver Maundeville (1322): to franske (= en geogr.) M. fra Jerusalem ligger en vakker Kirke paa det Sted, hvor Jomfru Maria besøgte Elisabet. En (fransk) M. derfra ligger Kastellet Emmaus, hvor Frelseren viste sig for to Disiple efter sin Opstandelse[1]. — Og 1336 skriver Baldensel: nærved, til venstre for det Sted, hvor Maria besøgte Elisabet, ligger Castellum Emmaus, som er helliget ved vor Herres Aabenbarelse[2].

Omtrent samtidig med Maundeville og Baldensel mene Ricoldi († 1309)[3] og Odorik († 1336)[4] ved Castellum Emmaus Byen Kubeibe, som nu blandt Munkene i det Hellige Land gjælder for Evangeliets Emmaus.

3. Emmaus ved Gennesarets Sø, en Fjerdingvei søndenfor Tiberias. Josefus kalder Byen baade Emmaus (Hist. 18. 2. 3) og Ammaus (Krig. 4. 1. 3). Paa sidste Sted tilføier han: »Navnet kan oversættes ved varmt Bad«; i Byen er der nemlig en Kilde med varmt Vand, som er tjenligt mod adskillige Sygdomme. — Emmaus og Ammaus er den græske Form for Hammat, der betyder varme Bade. Hammat har holdt sig i Stedets nuværende Navn Hamman. (Se Hamman under »Kilder« § 11 13).

Endor tilfaldt Manasse[5]. Det nævnes i Forbindelse med Deboras og Baraks Seir over Sisera ved Kisons Bæk[6]. (Se Megiddo). — Mest kjendt er det blevet ved Sauls natlige Besøg hos Hexen, som manede Dødninger frem. Saul havde leiret sig ved »den Kilde, som er i Jisre'el« (Harod), opad Gilboa. Han forklædte sig, gik med to Mænd og kom til Kvinden om Natten før Slaget. Han vendte tilbage samme Nat og stred den følgende Dag sin sidste Strid[7]. — Endors Beliggenhed stemmer med Ovenstaaende. Det ligger paa den nordre Skraaning af Lille-Hermon, en geogr. M. fra Tabor og 1½ geogr. M. fra »den Kilde, som er i Jisre'el«[8]. — Saul kunde altsaa gaa frem og tilbage samme Nat. — Endor, som vel aldrig har været stort, er nu en Landsby med et Snes usle Huse. Det er et passende Sted for en Hex: Omegnen er ry og vild, og i Bjerget ere flere Huler; inde i en af disse var det maaske, at Hexen øvede sine Kunster. — I en af Hulerne springer en Kilde frem; deraf Navnet En-Dor ɔ: Boligen ved Kilden.

En-Gannim, Ginæa, Jenin (Sjenin). Det laa i Isaskar[9] og var Levitstad[10]. Videre nævnes det ikke i Bibelen, men omtales to Gange af Josefus, som kalder det Ginæa.

[1] Early Travels 175. [2] Tobler Jerusal. 2, 540. [3] Ricoldi: Liber Peregrinacionis 6, 20. [4] Odorik: Liber de Terra Sancta Kap. 36. [5] Josv. 17, 11. [6] Sal. 83, 10. 11. 1 Sam. 28, 3; 29, 15. [7] 1 Sam. 8, 3—25; 29. [8] Our Work in Pal. 198. [9] Josv. 19, 21. [10] Josv. 21, 29.

Det ligger, skriver han, paa Grænsen af Samaria og den store (ɔ: Jisre'els) Slette[1]. — Det kaldes nu Jenin (Sjenin). Det ligger ved det Skar mellem Karmel og Gilboa, hvor Hovedveien gaar fra Samaria til Jisre'els Slette, 550 Fod over Havet, med vakker Udsigt over Sletten til Tabor. En Kilde (En) vælder ud nogle hundrede Skridt borte og sender en rig Bæk til Haverne (Gannim), efter hvilke Byen tog Navn. Bækken falder ud i Kison. — Haverne ere endnu ret vel skjøttede og frodige, og over andre Frugttræer hæve et halvt Snes Palmer sine Kroner. — Byen tæller 2000 Indbyggere, af hvilke

En-Gannim. Ginæa.

flere ere Kristne, med en Aga, som har et halvt Snes Janitsjarer under sig. Indbyggerne have Ord for at være yderst tyvagtige. Fra os blev der om Natten stjaalet en Hest, rimeligvis af selve Agaen[2].

Engedi, Ain-Sjidi. — Omtrent midtveis paa Vestsiden af det Døde Hav skraaner en liden frugtbar Slette op mod Fjeldet. Sin Frugtbarhed skylder det en Bæk, som styrter ned fra en Kilde 400 Fod oppe i Fjeldet Stenvolde til at stoppe Jorden op, hvoraf enkelte endnu sees, synes engang at have været lagte opad hele Skaret langs Bækken; i den tørre Aarstid sluges Bækken af den tørstige Jord, førend

[1] Jos. Hist. 20. 6. 1. Krig. 3. 3. 4. [2] Se Forfatterens Reise i det Hellige Land og Syrien 189—191.

før den naar Stranden. — Nede ved Stranden havde allerede, førend Herren forstyrrede Sodoma og Gomorra, reist sig en By: Kedorlaomer med tre andre Konger sloge Horiterne paa Seirs Bjerg. Derefter vendte de om (mod Nord) og sloge Amoriterne i Hazazon-Tamar[1]. — Dette Navn har Byen sikkert faaet efter sine Palmer; thi Hazazon-Tamar betyder Palmernes Beskjæring. — Navnet Hazazon-Tamar forekommer kun en Gang til, da Byen i Tidens Løb havde taget Navn efter den Kilde, som den skyldte sin Fremkomst. Dette er klart af 2 Krøn. 20, 1. 2: »det skede derefter, at Moabs Konge og Ammons Børn med flere droge op mod Josafat til Krig. Og nogle kom og meldte Josafat: der kommer en Flok mod dig fra hinsides (Salt-) Havet, og se, de ere i Hazazon-Tamar, det er Engedi«. De have rimeligvis gaaet søndenom det Døde Hav og langs den vestre Strand; det er efter Robinson endnu den Vei, som Beduinerne følge paa sine Røvertog mod Landet vestenfor det Døde Hav.

Engedi er noksom kjendt fra Davids Historie: »David drog op fra Sifs Ørken og opholdt sig i Engedis faste Steder. Og det skede, da Saul kom tilbage fra at forfølge Filisterne, gav man ham tilkjende: David er i Engedis Ørken! Og Saul tog med sig 300 Mand og drog afsted for at opsøge David og hans Mænd paa Stengjedernes Klippe[2]. Og han gik ind i en Hule »for at dække sine Fødder«, og David og hans Mænd sad i det Inderste af Hulen«[3]. — Ved »Engedis faste Steder« menes rimeligvis smaa Borge eller Volde, som vare reiste i Nærheden af Kilden for at forsvare Skaret, der fører ned til Kilden og Bækken.

Salomo priser Druerne i Engedis Vingaarde[4], Jesus, Siraks Søn, ophøier dets Palmer[5], Josefus fortæller, at Moabiterne og Ammoniterne sloge Leir ved Byen Engaddi, som ligger ved Jordbegsøen, og hvor der voxer herlige Palmer og kostelig Balsam[6], og Plinius skriver, at Byen Engadda, ved Jordbegsøens vestre Strand, havde været næst efter Jerusalem i Frugtbarhed og Rigdom paa Palmelunde, men er nu bare et Brandsted[7]. — Det var Aar 68 forvandlet til et Brandsted af Sikarierne i Masada: de nedsablede Vagten, myrdede 700 Kvinder og Børn og røvede alt, hvad de kunde overkomme[8]. (Se Jerusalem No. 17. 5). — Det blev senere opbygget igjen; thi i Onomastikon fortælles, at »lige til denne Dag kaldes en meget stor Landsby ved det Døde Hav Engaddi; derfra kommer Opobalsam, og Salomo taler om dets Vingaarde«.

Nu nævnes Engedi ikke før 1283 af Brocardus; det lader til, at han troede, at Engaddi ikke maatte søges nede ved Stranden, men oppe i Fjeldet[9], og siden rykkede Munkene det længre og længre bort fra Søen, indtil Quaresmius (1625) tilsidst lægger det midtveis mellem Søen og Betlehem, omtrent der, hvor Klosteret Mar-Saba ligger. — Seetzen (1806) var den første, der skjønte, at det Sted, som

[1] 1 Mos. 14, 5—7. [2] Engedi betyder Gjedekilden; Stengjeder holdt fordum, som nu, til omkring Kilden. Se Kilder § 11. 11. [3] 1 Sam. 24, 1—4. [4] Høis. 1, 14. [5] Sir. 24, 15. [6] Jos. Hist. 9. 1. 2. [7] Plin. Hist. Nat. 5, 73. [8] Jos. Krig. 4. 7. 2. [9] Broc. 7, 45. 51—55.

Araberne kalde Ain-Sjidi (ɔ: Gjedekilden), maatte være det gamle Engedi, og ved Robinson og andre er det fuldelig godtgjort, at Seetzens Skjøn var rigtigt. — Nu ere Palmelundene, Vingaardene og Balsambuskene borte, og kun nogle faa omkastede Stene vidne om, hvor Engedi engang laa.

Lynch, som opholdt sig i 22 Dage ved det Døde Hav, havde sit Hovedkvarter ved Engedi. Han fortæller fra sit Ophold der følgende Træk af Tilstanden i Palæstina: paa den øvre Del af Sletten laa nogle Stenvolde til at stoppe Jorden op. Der havde en Araberstamme, som holdt til i Nærheden, plantet Agurker, som spises i Mængde. Kort før Lynch kom, havde en anden Araberstamme plyndret og ødelagt alle Agurksengene. To Jordflekker med Byg vare sparede; de vare nys tilsaaede og havde netop spiret, da Overfaldet gik for sig; det var kun nogle Uger siden, men i den drivende Hede var Kornet allerede modnet, og Stakkarne kunde nu høste sine Flekker under den Sikkerhed, som Amerikanernes Ophold skaffede Stedet[1].

En-Hazor i Naftali, der bare nævnes Josva 19, 37, er rimeligvis gjenfundet i Tel-Hazor, Sydvest for Safed[2].

En-Mispat, se Kades.

En-Rimmon, se Rimmon No. 1.

En-Rogel, se Kilderne ved Jerusalem § 11. 6.

Erek, Varka, i Sinears Land, var en af de fire Stæder: Babel, Erek, Akkad og Kalne, som vare Begyndelsen til Nimrods Rige[3]. Efraem den Syrer († 378 ef Kr.) holdt Edessa, nu Orfa, hvor han var Diakon, for Erek; ligeledes Hieronymus med flere. Men Edessa laa nordligst i Mesopotamien, og saa langt mod Nord kan Sinears Land sikkert ikke have strakt sig. Erek stilles de to Gange, det nævnes i Bibelen[4], sammen med Babel og maa følgelig søges i dets Nærhed. Efter Ptolemæus laa en By Orkoe i Babylonien[5]. — Omtrent midtveis mellem Babel og Eufrats og Tigris's Aamot (Aa-Møde) ligger en Række af Høie, som kaldes Varka, Irak og Arka, Navne, som minde baade om Erek og om Orkoe. Her synes de assyriske Kongers Begravelsesplads at have været. Rundt omkring ere Levninger af Tegl og af Ligkister. Et Tempel sammesteds er maaske ikke meget yngre end Babels Taarn. (Se Babels Taarn). — Fra Erek var en Del af de Nybyggere, som af Assyriens Konge Asarhaddon bleve sendte til Samaria[6]. — Nogle af Teglene bære Indskriften »Maanen«, og Rawlinson formoder, at Erek er en kaldaisk Form af det hebraiske jareak, som betyder Maanen. Samlgn. Ur.

Er-Ram, se Rama No. 2 og No. 6.

Esdud, se Asdod.

Es-Salt, se Ramot-Gilead.

[1] Lynch Narr. 290. 291. 329. [2] Recovery of Jerusal. 453. [3] 1 Mos. 10, 10. [4] 1 Mos. 10, 10. Esr. 4, 9. [5] Ptol. Geogr. 5, 20. Samlgn. Strabo 16, 739. Plin. Hist. Nat. 6, 128. 130. [6] Esr. 4, 2. 9.

Estaol, i Lavlandet, Sefela, i Dans Stamme, nævnes altid sammen med Zora, hvortil henvises. Det er ikke gjenfundet; men det maa have ligget i Nærheden af Zora, som er gjenfundet i Sura, ret i Vest for Kirjat-Jearim.

Etam, i Nærheden af Betlehem og Tekoa, blev befæstet af Rehabeam[1]. — Josefus fortæller, at Salomo hver Morgen kjørte til Etam, der laa to Skoiner (ɔ: 60 Stadier) fra Jerusalem, og som prangede med Lysthaver og Frugtbarhed[2]. — Man er enig i at have gjenfundet Etam i Urtas, en ussel Landsby søndenfor Betlehem, ved den Vandledning, der gaar fra Salomos Damme til Jerusalem. Navnet har holdt sig i Ain- (Kilden) Atan, der gjennem Vadi (Dalføret) Atan, lidt nordenfor Salomos Damme, sender sit Vand ud i den nævnte Vandledning. (Se »Salomos Damme« og »Vandledninger« § 13. 2 og § 14. 2 og 3).

Da Samson havde slaaet Filisterne »paa Læg og paa Laar« til Hævn, fordi de havde brændt Kvinden i Timna, der havde været hans Hustru, drog han bort fra sin egen Stamme, Dan, og holdt til i Klippekløften Etam i Juda. Filisterne droge op i Juda og krævede ham udleveret[3]. — Efter dette er det ikke urimeligt, at Klippekløften Etam har ligget i Nærheden af Byen med samme Navn. Samson søgte Skjulested længre borte fra Filisterne, i en fremmed Stamme, men var dog ikke i Sikkerhed; thi Filisterne herskede dengang over Israel[4] og kunde saaledes trænge ind i Hjertet af Juda for at faa fat i Samson.

Eziongeber, se Elat.

F.

Intet Navn begynder i Hebraisk med f (ph). Navne som Farao, Farfar, Filistæa skulde skrives: Parao, Parpar, Pilistæa.

G.

Gaba, se under Kaifa.

Gabaon, se Gibeon.

Gabat-Saule, se Gibea No. 1.

Gadara, en af de 10 Stæder i Dekapolis, ved Hieromax[5], 1½ geogr. M. søndenfor Gennesarets Sø. Det laa paa Toppen af et Bjerg, ved hvis Fod varme Kilder sprudle[6]. Et Strøg omkring Staden kaldtes Gadaritis[7], Gadaris[8] eller Gadarenernes Land. — Gadara omtales hverken i Bibelen eller i Apokryferne. Det er vel ingen

[1] 2 Krøn. 11, 6. [2] Jos. Hist. 8. 7. 3. [3] Dom. 15, 8—10. [4] Dom. 13, 1; 15, 11. [5] Plin. Hist. Nat. 5, 74. [6] Onomast. under Æmath og Gadara, se Kilder § 11. 14. [7] Jos. Krig. 3. 10. 10. [8] Strabo 16, 759. 764.

gammel By og synes grundlagt og beboet af Fremmede, mest Grækere. Josefus kalder den en græsk By[1]. — Den omtales første Gang under Antiokus den Store (198 f. Kr.)[2]. Det var en fast Stad, som først efter 10 Maaneders Beleiring blev tagen af Alexander Jannæus (98 f. Kr.)[3]. — Aar 68 f. Kr. rykkede Vespasian »mod det stærke Gadara, Peræas Hovedstad«. Indbyggerne aabnede frivillig Portene for ham og nedbrøde Murene for at undgaa Plyndring[4]. — Senere blev det en af de vakreste Byer i Syrien og var i flere Aarhundreder Sæde for en Biskop. — Efterat det var taget af Araberne (636), forfaldt det mere og mere og har nu i Aarhundreder ligget i Ruiner, som kaldes Um-Keis. Ruinerne have en Omkreds af 1/2 geogr. Mil. Et Teater er i næsten uskadt Stand[5]. — Rundtom Byen ligger en Mængde Grave; de ere udhugne i Bjerget, som er af Kalksten, og dannes af Kamre, af hvilke nogle ere 20 Kvadratfod med Rum i Væggene til at optage Ligene.

»Gadarenernes Land« er i nogle Haandskrifter og Udgaver nævnt i de tre første Evangeliers Fortællinger om Jesu Helbredelse af en eller (efter Matt.) af to Besatte[6]. Fra Kapernaum seilede Jesus over Gennesarets Sø til Gadarenernes Land, som er »tversoverfor Galilæa«[7]. Da han steg iland, kom en Besat fra »Staden« ham imøde. Den Besatte kom ud fra Gravene[8]; han havde i lang Tid ikke boet i Hus, men i Gravene. Han bad, at Jesus ikke vilde byde ham at fare ned i Afgrunden, men lade ham fare bort i en Svinehjord, som i Nærheden søgte sin Føde. Bønnen blev opfyldt, og Svinene styrtede sig udover den bratte Skrænt og druknede i Søen.

I andre Haandskrifter og Udgaver læses dels »Gerasenernes Land«, dels »Gergesenernes Land«. Ved Staden maa, efter de forskjellige Læsemaader, menes Gadara, Gerasa og Gergesa. Allerede Origines har udtalt, at Gadara ikke kan være ment, da det ligger for langt (1 1/2 geogr. M.) borte. (Denne Indvending gjælder i endnu stærkere Grad Gerasa, som ligger otte geogr. M. fra Søen). »Gergesa«, skriver han, »laa fordum paa den østre Side af Gennesarets Sø, og Skrænten, hvor Svinene styrtede ned, vises endnu«. — Eusebius og Hieronimus skrive i Onomastikon under Gergesa: »ogsaa i vore Dage vises en liden Landsby Gergesa lige ved Tiberias's Sø, i hvilken Svinene styrtede ned«. Man har holdt Origenes's Udsagn for en djærv Gjætning og har ikke villet fæste Lid til Eusebius's og Hieronymus's Ord; men Undersøgelser i den nyeste Tid have fuldkommen stadfæstet dem. Thomsen opdagede (1862?) i Dalføret Semak, ligeoverfor Magdala, Ruiner af en By, som kaldes Gersa eller snarere Kersa. En Fjerdingvei søndenfor skraaner Bjerget temmelig brat ned mod Søen. Stranden har paa dette Strøg en Brede af 40 Fod. Her maa være Skrænten, udover hvilken Svinene styrtede i Søen. — Grave, udhugne i Bjerget, ere endnu ikke fundne i Nær-

[1] Jos. Hist. 17. 11. 4. [2] Reland 773. [3] Jos. Hist. 13. 18. 3. [4] Jos. Krig. 4. 7. 3. (Jos. Krig. 3. 7. 1 er den rette Læsemaade »Gabara«, ikke »Gadara« (Gadarenernes Stad); se Jerusalem No. 17. 4). [5] Recovery of Jerusal. 371—374. [6] 1 Matt. 8, 28—34. Mark. 5, 1—19. Luk. 8, 26—39. [7] Luk. 8, 26. [8] Matt. 8, 28.

heden af Kersa, men den Besatte kan have boet i Grave, murede over Jorden; saadanne Grave vare ret almindelige i Galilæa[1].

Kersas Beliggenhed svarer nøie til Evangeliernes Fortælling. Det ligger »tversoverfor Galilæa«, og den ligefremme Fortolkning af Matt. 8, 28. Mark. 5, 2 maa være, at Gravene og følgelig ogsaa Staden (Luk. 8, 28) laa tæt ved Stedet, hvor Jesus landede. — Medens saaledes Beliggenheden taler paa det stærkeste for Kersa og paa det stærkeste mod Gadara og afgjørende mod Gerasa, skulle Haandskrifterne snarere tale for de to sidstnævnte Byer. Tischendorffs Udgave — Codex Sinaiticus — 1862 har Matt. 8, 28 »Gadarenernes Land« og Mark. 5, 1. Luk. 8, 26 »Gerasenernes Land«.

Galed, se Mizpa No. 1.

Gallim omtales tre Gange i Bibelen. Saul havde givet sin Datter Mikal, Davids Hustru, til Palti (Paltiel) fra Gallim[2]. — Da David var kaaret til Konge af Juda Stamme og boede i Hebron, krævede han Mikal tilbage. Isboset sendte Folk (til Gallim), tog hende fra hendes Mand og lod Abner føre hende til David. Paltiel fulgte grædende efter til Bahurim, hvor Abner bød ham at vende hjem[3].

Tredie Gang omtales Gallim i Esaias's Skildring (10, 28—32) af Sankeribs Tog mod Jerusalem: han kommer over Ajat (Ai), drager frem gjennem Migron; Mikmas giver han sit Tros i Forvaring. De drage gjennem Skaret (mellem Mikmas og Geba), Rama bæver, Sauls Gibea flyr. Skrig høit med din Røst, du Gallims Datter! Elendige Anatot! — Gallim er ikke gjenfundet, men maa efter Ovenstaaende have ligget i Nærheden af Gibea og Anatot.

Gamala (ɔ: Kamel), saa kaldt efter Skikkelsen af den Bjergtop, hvorpaa det var bygget, paa Østsiden af Gennesarets Sø, næsten ret imod Tiberias. — Det omtales ikke i Bibelen. — Herfra var Judas den Galilæer, der Aar 6 ef. Kr. i Sefforis tiltog sig Kongenavn (se Jerusalem No. 13), og som Aar 11 eft. Kr. reiste sig mod Kvirinius's Formueskat, med det Løsen: »ingen Skat til Romerne, Gud alene er vor Konge«. (Se Jerusalem No. 14). — Josefus fortæller (Hist. 18. 1. 1), at Judas var fra Gamala, og sammesteds kalder han ham Gaulanit; men ellers kaldes Judas af Josefus (Hist. 18. 1. 6; 20. 5. 2. Krig. 2. 8. 1) og i Aps Gjr. (5, 37) Galilæer, fordi det var i Galilæa, at han optraadte.

Gamala hørte til Kong Agrippa II's Rige, men faldt ved Udbrudet af den jødiske Krig fra og blev beleiret af Kongen i syv Maaneder. — Efterat have taget Tarikea og Tiberias, rykkede Vespasian mod Gamala for at hjælpe Kongen. Byen var baade ved Natur og Kunst en stærk Fæstning. En Storm, under hvilken Vespasian kom i Livsfare, blev slaaet tilbage, og det var først efter 30 Dages Beleiring, at Fæstningen blev tagen 23de Oktober 67. — 4000 bleve dræbte af Romerne, Resten styrtede sig med Kvinder og Børn udover Fæstningens bratte Styrtninger og bleve

[1] Recovery of Jerusal. 368—369. [2] 1 Sam. 25, 44. [3] 2 Sam. 3, 13—16.

knuste nede i Dalen; Tallet paa dem, som saaledes satte Livet til, var 5000; kun to, som begge vare Kvinder, slap med Livet[1].

En Landsby, Kalat el-Husn, ligger nu mellem de omkastede Ruiner af Gamala. Nogle Søiler og Søilekranse synes at være Levninger af en Synagoge. En stor Bygning synes at være Rester af en Kirke. Byen har altsaa hævet sig efter Ødelæggelsen ved Romerne for atter at blive ødelagt[2].

Gasa, Kadytis, Gusse, Guzze, Assa, Razze, den sydligste af Filisternes fem Hovedstæder, paa en sandig Slette, 1/2 geogr. M. fra Middelhavet. Det omtales allerede 1 Mos. 10, 19: »Kana'aniternes Grænse var fra Sidon til Gasa«. — Det blev ikke taget af Josva[3]; efter hans Død blev det taget af Juda[4], i hvis Eie det kun blev en kort Tid[5].

Gasas Navn er knyttet til Samsons sidste Dage: han gik ind til en Skjøge der, og, da Borgerne lurede paa ham ved Stadens Port, stod han op ved Midnat, tog fat i Portens Døre og rykkede Stolperne tilligemed Bommen op og bar dem paa sine Skuldre op paa Toppen af Bjerget, som er ligeoverfor Hebron. — Da han var fangen ved Dalilas List, blev han ført ned til Gasa; hans Død og Hævn ere noksom kjendte[6]. — Der lever endnu Sagn om Samson i Gasa: man viser Porten, hvis Døre han tog, og som det Bjerg, hvor han bar dem op, vises Høien el-Montar, en Fjerdingvei østenfor Byen. (Se Sefela § 8. 1. 3). Ja hans Grav vises der, uagtet det Dom. 16, 31 fortælles, at han blev lagt i sin Faders Manoas Grav mellem Zora og Estaol.

Gasa blev taget af Salomo[7], men gjorde sig, med det øvrige Filistæa, uafhængigt ved Rigets Deling 980.

I de profetiske Skrifter forkyndes Gasas Undergang: Jr. 47, 5: Gasa er skaldet. Amos 1, 7: jeg vil sende Ild paa Gasas Mur, og den skal fortære dets høie Huse. Sak. 9, 5: Konge skal svinde fra Gasa. — Disse Spaadomme ere i Tidens Løb flere Gange opfyldte.

Herodot fortæller 2, 159, at Neko, efter Seiren over Josias ved Magdolos (Megiddo, paa Jisre'els Slette) 609, tog Kadytis, en stor By i Syrien. Han fortæller 3, 5, at Kadytis forekom ham ikke at være stort mindre end Sardes. — Samme Sted fortæller han, at fra Fønicien til Byen Kadytis's Grænser strækker sig Syrernes og Palæstinernes Land. — Da Herodot paa nævnte Sted (3, 5) fortæller, at han selv har seet Kadytis — da han kom tilsøs fra Ægypten til Tyrus (2, 44) — da alle de andre Steder, ikke alene i Fønicien, men ogsaa i Palæstina, som han nævner, Aradus, Sidon, Azotus (Asdod) og Askalon ligge ved Kysten — da Gasa af Assyrerne kaldtes Kazati og Kadati[8] og af Ægypterne Gazatu[9] — saa maa det holdes for afgjort, at Herodots Kadytis er Gasa. (Se Jerusalem under Josias).

[1] Jos. Krig. 4. 1. [2] Recovery of Jerusal. 370. [3] Josv. 10, 41; 11, 22; 13, 3. [4] Dom. 1, 18. [5] Dom. 3, 3. [6] Dom. 16, 1—3; 21—30. [7] 1 Kong. 4, 24. [8] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 90. 91. [9] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 524.

Paa Grund af sin Beliggenhed maatte Gasa oftere friste haard Beleiring under Krigene mellem Ægypten og de mægtige Stater i Asia. Gasa betyder den Stærke, og at det svarede til sit Navn, fik Alexander den Store sande paa sit Tog mod Ægypten 332. Grækerne i hans Hær, som vare kyndige i Beleiringskunsten, sagde sig ude af Stand til at opfinde Maskiner til at tage det; han blev alvorlig saaret ved et Udfald af Forsvarerne, og det var først efter en haard Beleiring, at han magtede at tage det: efter græske Forfattere varede Beleiringen fem Maaneder, efter Josefus (Hist. 11. 8. 4) to Maaneder. — Alexander Jannæus tog 96 f. Kr. Gasa efter et Aars Beleiring og lagde det øde[1]. — Det blev opbygget igjen, men 66 ef. Kr. med flere Byer atter ødelagt af Jøderne, til Hævn fordi Grækerne ved Udbrudet af Krigen med Romerne havde myrdet 20,000 Jøder i Cæsarea ved Middelhavet[2]. — Det hævede sig snart af Asken.

I N. T. omtales Gasa bare Aps Gjr. 8, 26 ved Mødet mellem Fattigforstanderen Filip og Skatmesteren fra Ætiopien: Herrens Engel sagde til Filip: »staa op og gaa mod Sønden paa den Vei, som fra Jerusalem gaar ned til Gasa; den er øde«. (Se om denne Vei under Ain-Dirve, Kilder § 11. 12). — Skjønt Kristendommen tidlig vandt Indgang i Gasa, blev det dog længe et Hjem for Hedenskabet. I det femte Aarhundrede fik dets Biskop Myndighed til at nedbryde Afgudstemplerne, og en stor Kirke blev bygget. — Abu Bekrs Hærfører Amru tog Gasa 634, og den store Kirke blev omdannet til Moske. — Korsfarerne fandt Gasa øde; de byggede en Borg paa en Høi, og om den reiste sig en By. — 1187, efter Slaget ved Hattin, blev det taget af Saladin.

Gasa, som nu kaldes Gusse, Guzze, Assa og Razze, tæller omkring 15,000 Indbyggere, af hvilke 1500 ere Kristne, Resten Muhammedanere. Det er en aaben By uden Mure. Den store Moske hæver sig paa Høien, og dens høie Minaret øines langt borte. — En Sandryg gaar langs Kysten. Strøget mellem den og Byen bugner af Agre, Frugthaver, Olivenlunde og Palmer. — Byen har god Næring af Karavaner og Reisende til og fra Ægypten

Gasas Havn hed, ligesom Askalons og Jamnias, Majuma, der paa Koptisk betyder Havn.

Gat, Blanca Guarda, Tel es-Safie, en af Filisternes fem Hovedstæder[3], nævnes af Josva som en af de tre Stæder, Gasa, Gat og Ekron, i hvilke Kjæmpefolket Anakiterne ikke bleve udryddede. Goliat og hans fire Brødre, der alle vare fødte i Gat, vare rimeligvis Ætlinge af dette Kjæmpefolk[4]. (Se Anakiter § 3. 6). — Da Filisterne havde taget Pagtens Ark, stillede de den først op i Asdod, derefter i Gat og saa i Ekron[5]. — Da David maatte flygte for Saul, tyede han først til Akis, Maoks Søn, Konge i Gat. David haa-

[1] Jos. Hist. 13. 19. 3. [2] Jos. Krig. 2. 18. 1. [3] Josv. 13, 3. 1 Sam. 6, 17. [4] Josv. 11, 22. [5] 2 Sam. 5.

bede at blive ukjendt; men Akis's Tjenere sagde: er det ikke ham, om hvem man ved Dansene sang:

Tusinde dræbte Kong Saul,
David Titusinde slog!

Saa lod David, som han var vanvittig, ristede i Portens Døre og lod Fraaden flyde ned i Skjegget[1]. — Dette Ophold hos Akis skylde vi den 56de Salme, »en gylden Sang af David, da Filisterne grebe ham i Gat«. — David drog fra Gat til Judas Bjergland, men kunde ikke holde sig der; han maatte endnu engang ty til Akis, Maoks Søn, Konge i Gat. Han blev venlig modtagen af Akis, som gav ham Byen Ziklag; men han fik ikke Lov til at være med i Krigen mod Saul, da Filisternes øvrige Fyrster ikke troede ham[2]. — David synes under dette Ophold at have vundet mange Gatiters Hjerte; thi »600, som vare komne efter ham fra Gat (efterat han var bleven Konge), bleve ham tro og vilde følge ham, være sig til Død eller til Liv«, da han maatte flygte for Absalon[3]. — Da David var bleven Konge, ydmygede han Filisterne og »tog Hovedstadens Tøile af deres Haand«[4], ɔ: han lagde Hovedstaden under sig. Gat synes dengang at have været den første blandt de fem Hovedstæder[5]. Kongen af Gats Navn er ikke nævnt ved denne Leilighed. — I Begyndelsen af Salomos Styrelse rømte to af Simeis Træle til Akis, Ma'akas Søn, Konge i Gat[6]. Da Ma'aka efter al Rimelighed er en Ændring af Maok, saa har den samme Akis været Konge i Gat under Saul, David og Salomo, ɔ: omkring 50 Aar. Dersom en anden Akis er ment, maa »Søn« (1 Kong. 2, 39) betyde »Ætling«. Akis har vel af David og Salomo faaet Lov til at raade over Gat som Underkonge; thi Gat maatte, som det øvrige Filistæa, skatte til (David og) Salomo og tjene ham alle hans Livs Dage[7].

Efter Rigets Deling 980 gjorde Gat sig, med det øvrige Filistæa, uathængigt. — Hasael, Konge i Damaskus (890—840), tog Gat[8]. (Se Damaskus No. 7). — Ussias, Judas Konge (810—758), slog Filisterne og nedbrød Gats Mur[9]. — Gat har neppe reist sig igjen. Thi efter Amos 6, 2 synes det at have ligget øde, og det nævnes ikke Zef. 2, 4. Sak. 9, 5, hvor Filisternes øvrige fire Hovedstæder omtales. Dets Navn forekommer bare Mika 1, 10 i et Ordspil, der synes at være blevet et Ordsprog, og som er laant af Davids Sang over Jonatan og Saul (2 Sam. 1, 20).

Gats Beliggenhed er ikke nærmere opgiven i Bibelen. Vi vide, at det laa i Sefela, og af Josv. 13, 3, hvor Filisternes fem Hovedstæder ere nævnte i følgende Orden: Gasa, Asdod, Askalon, Gat og Ekron, og af 1 Sam. 6, 17, hvor de ere nævnte i følgende Orden: Asdod, Gasa, Askalon, Gat og Ekron, tør vi slutte, at det laa nordenfor Askalon og søndenfor Ekron. — I Onomastikon fortælles, at Geth, hvor de anakitiske Kjæmper havde boet, laa ved den femte Milesten (ɔ: en geogr. M.) fra

[1] 1 Sam. 21, 10—13. [2] 2 Sam. 27. 29. [3] 2 Sam. 15, 18—22. [4] 2 Sam. 8, 1. [5] 1 Krøn. 18, 1. [6] 1 Kong. 2, 39. [7] 1 Kong. 4, 21. 24. [8] 2 Kong. 12, 17. [9] 2 Krøn. 26, 6.

Eleuteropolis nordefter til Diospolis (Lydda) og var da en Landsby, som bar det gamle Navn Geth.

Omtrent 1¼ geogr. M. nordenfor Beit-Jebrin (Eleuteropolis) i Sefela hæver sig en enlig Kol op til en Høide af 350 Fod. Den kaldes Tel es-Safie. Paa Toppen ligge Ruiner, som kaldes Kala ɔ: Borgen. Paa Skraaningen ligger en Landsby, es-Safie. — Fra Toppen er Udsigten vid: fra Ramle til Gasa, fra Judas Bjergland til Middelhavet. — Kollen er dannet af hvid Sandsten; deraf Navnet Tel es-Safie, som Vilhelm, Biskop af Tyrus (1174—1184) oversætter ved Mons eller Collis Clarus, det skinnende Bjerg eller Høi. Almindelig, lægger samme til, kaldes det (paa lingua franca) Blanca Guarda eller oversat paa Latin Alba Specula, ɔ: det hvide Vagttaarn.

Blanca Guarda blev 1138 befæstet af Kong Fulko. — 1191 blev det taget af Saladin, som nedbrød Fæstningen. — Aaret efter blev det, som det synes, taget af Rikard Løvehjerte. — I Strøget om Blanca Guarda tumlede Rikard sig om i Eventyr. Da han en Dag 1191 red langt væk fra sin Leir ved Ramle, var han lige ved at blive opsnappet af en Ryttertrop, som Saladin havde sendt fra Askalon til Blanca Guarda. — En Gang stødte han under en Udflugt fra Askalon, som han havde taget 1192, til Blanca Guarda, som vel da var i hans Eie, paa en Flok Saracenere; uden at agte paa deres Tal, kastede han sig over dem, dræbte tre og tog fem tilfange.

Englænderen Porter, som 1858 reiste om i Sefela for at søge efter Gat, har formentlig Ret, naar han mener at have gjenfundet den længe savnede Filisterstad i Tel es-Safie. Beliggenheden svarer til Bibelens Vink og til Onomastikons Opgift. — Gat betyder Vinperse, og opad Kollens bratte Sider ligge Jordvolde, som bære Vinranke paa Vinranke. (Se Kittos Cyclopædia og Smiths Dictionary under Gat).

Robinson formoder og Sepp udtaler[1], at es-Safie er Zefata ved Maresa, hvor Asa, Judas Konge (960—919), slog Ætioperen Sera[2]. Men Maresa ligger søndenfor Eleuteropolis. (Se Maresa).

Efter van de Velde og Guérin skal Tel el-Safie være Mizpa i Juda, som er nævnt Josva 15, 38. Kollens Navn udledes da ikke af Stenens Hvidhed; men Safie skal være af samme Rod som Mizpa, der betyder Speidested, Vagtsted. — (Se Mizpa No. 3).

Et Kvarters Gang fra Tel es-Safie ligge nogle Ruiner, som ogsaa kaldes es-Safie. Det har vel været en Landsby, som har ligget under den mægtigere By paa Kollen.

(Rob. Pal. 2, 622—627. Guérin Pal. (Judée) 2, 90—96).

Gat-Hefer, i Sebulon, nævnes sammen med Jafia, nu Jafa[3]. Derfra var Profeten Jonas, Amitais Søn, som spaaede under Jeroboam II, Israels Konge (821—780); det er den samme Jonas Amitais Søn, som prædikede Bod i Ninive[4]. — Hieronymus skriver

[1] Sepp. Jerusal. 1, 42. [2] 2 Krøn. 14, 10. [3] Josva 19, 12. 13. [4] 2 Kong. 14, 25. Jon. 1, 1.

i Fortalen til Profeten Jonas: Gat-Hefer er en ikke stor Landsby ved den anden Milesten fra Sefforis paa Veien til Tiberias. — Omtrent 3/4 geogr. M. østenfor Sefurie (Sefforis) og ligesaa langt nordenfor Nazaret ligger Landsbyen Mesjed paa Toppen af en Høi. Paa en Top ret nordenfor ligger en Grav, der baade af Kristne og Muhammedanere æres som Profeten Jonas's Grav. — Mesjed eller Mesjid, som kommer af Verbet »sejada«, at tilbede, betegner et Sted, hvis Hellighed skynder Besøgeren til Andagt og Tilbedelse. »Moske« er en Forvanskning af Mesjed[1]. — Saaledes er Navnet Gat-Hefer fortrængt.

Geba, nu Jeba (Sjeba), 1 1/2 geogr. M. nordenfor Jerusalem og 1/4 geogr. M. søndenfor Mikmas, laa i Benjamin[2], og var Levitstad[3]. — Saul havde udvalgt 3000 Mand til Krigen mod Filisterne. 2000 stilledes, under ham selv, i Mikmas og nordenfor paa Betels Bjerg, og 1000 stilledes, under Jonatan, søndenfor i Gibea. Krigen udbrød med, at Jonatan slog Filisternes Vagt, som laa i Geba mellem Gibea og Mikmas. — Filisterne droge da op fra sit Kystland i Mængde, som Sanden ved Havets Bred, og leirede sig ved Mikmas og skjøde sin Forpost frem til Skaret mellem Mikmas og Geba. — Om Jonatans Seir over Filisterne ved Geba og Mikmas[4], se Mikmas. — Geba blev befæstet af Asa, Judas Konge (960—919)[5]. — Det nævnes af Esaias i Skildringen af Sankeribs Tog mod Jerusalem: han kommer over Ajat (Ai), han drager frem gjennem Migron, Mikmas giver han sit Tros i Forvaring; de drage frem gjennem Skaret (mellem Mikmas og Geba), Geba, sige de, skal være vort Herberge, Rama bæver, Sauls Gibea flyr[6]. — Efter Hjemkomsten fra Babel nævnes Geba sammen med Rama, Mikmas, Ai og Betel blandt de Byer, i hvilke Benjamin fæstede Bo[7].

Gebim omtales bare i Esaias's Skildring af Sankeribs Tog mod Jerusalem: elendige Anatot! Madmena flyr, Gebims Indbyggere flytte bort. Endnu denne Dag til at blive i Nob — da svinger han sin Haand mod Zions Datters Bjerg, mod Jerusalems Høi[8]. — Det maa altsaa have ligget mellem Anatot og Nob.

Gedera (Hag-Gedera), nu Katra (sydost for Jamnia), der bare er nævnt Jos. 15, 36, se under Geser.

Gehenna, se Hinnoms Dal.

Gennesarets Land, se § 7. 8.

Gerar omtales allerede 1 Mos. 10, 19: »Kana'aniternes Grænse var fra Sidon til nedimod Gerar«. — Abraham boede som Fremmed i Gerar[9], og Isak tyede did under en Hungersnød. Begges Færd under Opholdet gjør ikke deres Mod Ære. For ikke at blive slaaet ihjel udgav Abraham Sara for sin Søster, og af samme Grund udgav Isak Rebekka for sin Søster. Gerars Konge hed baade paa Abrahams og paa Isaks Tid Abimelek[10], og hans Hærfører hed Pikol[11]. Da der ligger opimod 100 Aar

[1] Palmer City of Herod and Saladin S. 84. 85. [2] Josva 18, 24. [3] Josva 21, 17. [4] 1 Sam. 14, 1—32. [5] 1 Kong. 15, 22. [6] Es. 10, 28. 29. [7] Esr. 2, 26—28. Neh. 11, 31. [8] Es. 10, 30—32. [9] 1 Mos. 20, 1 flg. [10] 1 Mos. 26, 1 flg. [11] 1 Mos. 21, 22. 32; 26, 26.

mellem begge Hændelser, maa Gerars Konge og Hærfører paa Abrahams Tid være forskjellige fra Kongen og Hærføreren paa Isaks Tid. Abimelek ɔ: Kongens Fader eller snarere: Faderkongen ɔ: Kongen, der tillige er Fader for sit Folk, har været det gjængse Kongenavn, og Pikol, alles Mund, ɔ: den, der byder over alle, har været det gjængse Hærførernavn i Gerar. — Strøget om Gerar var meget frugtbart: »Isak saaede i dette Land og fik 100 Fold«[1]. — Asa, Judas Konge (960—919), slog Ætioperen Sera i Zefatas Dal ved Maresa og forfulgte Ætioperne indtil Gerar[2]. — Nu omtales ikke Gerar før i Onomastikon: »Gerara, hvorefter det geraritiske Strøg hinsides Daroma nu har faaet Navn, ligger 25 (romerske) M. søndenfor Eleuteropolis«. (Efter van de Veldes Kart er Afstanden 30 romerske Mil). Hermed stemmer, at det efter 1 Mos. 10, 19. 26, 1. 20. 21. 23 laa ikke videre langt fra Gasa, Rehobot og Be'erseba. — Gerar blev Bispesæde under Metropoliten i Cæsarea. Dets Biskop var tilstede ved Kirkemødet i Kalcedon 451. — Kirkefaderen Sozomenes fortæller, at paa hans Tid, omkring 450, stod der ved Bækken (Besor) et stort og vide kjendt Kloster, som tællede en talrig Samling af gode Mennesker.

Gerar er gjenfundet i Ruinen Um el-Jerar (Sjerar) paa Nordsiden af Bækken Besor, opimod en geogr. M. fra dens Munding i Middelhavet. — Klosteret er gjenfundet: enten i Ruinen Zettavie (ɔ: den lille Skole) lige ved Ruinen Um el-Jerar, eller i Sjeik Nebans Veli (ɔ: Gravmæle) paa Sydsiden af Besor[3].

Gerasa, en af de ti Stæder i Dekapolis, ved den nordre Arm af Jabbok, opimod sex geogr. M. østenfor Jordan. Det nævnes ikke i Bibelen. Det omtales første Gang 85 f. Kr., da det blev stormet af den havesyge Alexander Jannæus (105—78), som ventede at finde en stor Skat der[4]. — Gerasa var blandt de Stæder, hvis omliggende Strøg Jøderne plyndrede og brændte til Hævn for, at 20,000 af deres Brødre vare myrdede i Cæsarea ved Havet, hvor Krigen med Romerne udbrød Aar 66 ef. Kristus[5]. Medens andre Stæder toge en frygtelig Hævn, nævnes Gerasa blandt dem, som dannede en hæderlig Undtagelse[6]. (Se Jerusalem No. 17. 1). — Vespasian sendte Lucius Annæus, som tog Gerasa og lagde det i Aske 69[7]. (Se Jerusalem No. 17. 5). — Et Aarhundrede derefter havde det reist sig af Asken og hævet sig til en af de vakreste Stæder i Syrien. Af Indskrifter sees, at det har Antoninernes Tidsalder (138—180) at takke for sin Herlighed. — Senere blev det Sæde for en Biskop. — Ruinerne ere de herligste østenfor Jordan og ere endog blevne sammenlignede med Palmyraorværkerne i Palmyra. De ere alle fra den romersk-græske Tid. En dobbelt Rad af korintiske Søiler gik tversigjennem Byen. Et halvrundt Tempel har bedst modstaaet Menneskers og Tidens Ødelæggelser.

[1] 1 Mos. 26, 12. [2] 2 Krøn. 14, 10. 18. 14. [3] Guérin. Pal. (Judée) 2, 257—262. [4] Jos. Krig. 1. 4. 8 [5] Jos. Krig. 2. 18. 1. [6] Jos, Krig. 2. 8. 5. [7] Jos. Krig. 4. 9. 1.

Gerasa, der ligger øde og først blev gjenfundet af Seetzen 1807, kaldes nu Jeras (Sjeras).

At Gerasas Leie afgjørende taler mod Læsemaaden: »Gerasenernes Land«, Matt. 8, 28. Mark. 5, 1. Luk. 8, 26, er omhandlet under Gadara.

Farrar.

Gerasa.

Gergesa nævnes ikke i Bibelen. Navnet minder om Girgasiterne. Josefus fortæller rigtignok, at Hebræerne ødelagde deres Byer; men Navnet kan have holdt sig i en By eller et Strøg[1]. Origines, Eusebius og Hieronymus[2] fortælle, at paa deres Tid laa en By Gergesa ved ɔ: østenfor Gennesarets Sø. Man vilde ikke fæste Lid

[1] Jos. Hist. 1. 6. 2. Se § 3. 1. 7. [2] Onomastikon under Gergesa.

til deres Ord; men de ere sandede i de senere Aar. Thomson opdagede (1862?) i Dalføret Semak, ligeoverfor Magdala, Ruiner af en By, som kaldes Gersa eller snarere Kersa. Ruinerne, som ere omgivne af en tre Fod tyk Mur, ligge faa Favne fra Søen. En Fjerdingvei søndenfor ligger Skrænten, udover hvilken Svinehjorden styrtede i Søen[1]. Se under Gadara.

At Gergesas Beliggenhed paa det stærkeste taler for Læsemaaden »Gergesenernes Land«, Matt. 8, 28. Mark. 5, 1. Luk. 8, 26, er omhandlet under Gadara.

Geser laa mellem Nedre-Bethoron og Havet[2], altsaa i Slettelandet, Sefela. — Da Josva beleirede Lakis, kom Kongen af Geser for at hjælpe Lakis, men blev slagen og dræbt med sin hele Hær[3]. — Det tilfaldt Efraim, som ikke fordrev Kana'aniterne, men boede sammen med dem og gjorde dem til arbeidspligtige Træle[4]. Det blev Levitstad[5]. — Senere maa det have gjort sig uafhængigt; thi det fortælles, at Farao drog op, indtog Geser, brændte det og dræbte Kana'aniterne, som boede i Staden, og gav det som Medgift til sin Datter, Salomos Hustru[6]. — Det blev igjen opbygget af Salomo[7], men nævnes ikke mere i Bibelen. — Efter Josefus laa Gazara, som Salomo tog og ødelagde og gav sin Datter i Medgift, i Filisternes Land. Da det var fast af Naturen og vigtigt i Krigstid, lod Salomo det igjen opbygge[8]. — Judas Makkabæus slog 165 den syriske Hærfører Gorgias ved Emmaus (Nikopolis) og forfulgte Syrerne til Gazera — hos Josefus Gadara — og Asdod og Jamnia[9]. — Den syriske Hærfører Nikanor drog 161 ud fra Jerusalem og leirede sig ved Bethoron. Judas Makkabæus leirede sig ved Adasa, 30 Stadier fra Bethoron. Han slog Nikanor ved Bethoron og forfulgte Syrerne en Dagsreise bortimod Gazera[10]. — Simon Makkabæus tog og befæstede 140 Joppe ved Havet og Gazara ved Asdods Grænser[11] og nægtede at give dem tilbage til den syriske Konge Antiokus Sidetes[12]. — I Onomastikon fortælles: Gazer i Efraim, som blev taget af Josva og gjenopbygget af Salomo, kaldes nu Gazara. Det ligger fire (romerske) M. nordenfor Nikopolis.

Disse Opgifter lade sig ikke ene. Efter Onomastikon skulde Geser ligge omtrent midtveis mellem Nikopolis og Lydda og ligeledes midtveis mellem Bethoron og Havet. Dette stemmer med Josva 16, 3; men i det Strøg er intet Navn, som minder om Geser. — Raumer har gjættet paa[13] og Sepp har udtalt, at Geser skulde være Jasur paa en liden Bakke, ½ geogr. M. sydost for Joppe, kjendt som det Sted, hvor Saladin havde sin Leir, da han 2den September 1192 sluttede Fred med Rikard Løvehjerte, som opholdt sig i Joppe[14]. — Jasur har en vis Lydlighed med Geser og svarer til Josva 16, 3, da det ligger mellem Bethoron og Havet; men det mangler andre Mærker: det er ikke fast af Naturen; det ligger ved Joppes, ikke ved Askalons

[1] Recovery of Jerusal. 368—369. [2] Josva 16, 3. [3] Josva 10, 31—33; 12, 12. [4] Josva 16, 10. [5] Josva 21, 21. [6] 1 Kong. 9, 16. [7] 1 Kong. 9, 17. [8] Jos. Hist. 8. 6. 1. [9] 1 Makk. 4, 15. Jos. Hist. 12. 7. 4. [10] 1 Makk. 7, 39. 40. 45. Jos. Hist. 12. 10. 6. [11] 1 Makk. 14, 34. [12] 1 Mak. 15, 28. 35. [13] Raumer Pal. 191, hvor Jasur maa være ment ved Gesser. [14] Sepp. Jerusal. 1; 22.

Grænser; det ligger 15, ikke fire romerske M. fra Nikopolis. — Andre ville gjenfinde Geser i Landsbyen Katra (ogsaa kaldet Gadra) en geogr. M. Sydost for Jamnia. — Heller ikke det er stærkt af Naturen; desuden kan Efraim ikke have naaet saa langt mod Syd. Katra maa være (Hag-) Gedera, der efter Josva 15, 36 tilfaldt Juda, og rimeligvis det Gazara ved Asdods Grænser, som Simon Makkabæus befæstede (1 Makk. 14, 35)[1].

Det rimelige Udbytte af Ovenstaaende bliver: Bibelens Geser, der i Onomastikon kaldes Gazer, er ikke gjenfundet. (Det skal være gjenfundet af Clermont-Ganneau, Dragoman ved det franske Konsulat i Jerusalem; hans Fund er ikke kommet Forfatteren ihænde).

Getsemane, se under Jerusalem No. 26. 13.

Gibbeton, Levitstad i Dan[2], kom senere i Filisternes Eie og blev beleiret af Israels Konger Nadab[3] og Omri[4]. (Se under Samaria).

Gibea, som betyder Høi, var Navnet paa flere Byer. Smiths Dictionary of the Bible, som skjelner mellem Gibea i Benjamin og Sauls Gibea, opstiller sex Byer af dette Navn foruden syv Høie. Kittos Cyclopædia of Biblical Literature opstiller bare fire Byer. Her blive kun to omtalte.

1. Gibea i Benjamin, ogsaa kaldet Sauls Gibea. »I de Dage, da der ingen Konge var i Israel, og hver Mand gjorde, hvad han vilde,« blev i Gibea øvet den vederstyggeligste Udaad, som fik den blodigste Hævn. En Levit, som boede paa Efraims Bjerg, tog sig en Medhustru fra Betlehem i Juda. Hun bedrev Hor hos ham og vendte hjem til sin Fader. Leviten reiste efter hende og blev vel modtagen af sin Svigerfader. Den sjette Dag, udpaa Eftermiddagen, drog han med sin Medhustru fra Betlehem og kom til Jebus, det er Jerusalem, da Dagen lakkede ad Ende; han vilde ikke bøie ind i Fremmedes Stad, hvor ingen af Israels Børn boede, men drog videre og kom til Gibea, da Solen var gaaet ned. Han blev paa Gaden, da ingen af Borgerne, der vare Benjaminiter, bød ham ind i sit Hus til at overnatte. Udpaa Aftenen kom en Mand fra Efraims Bjerg, der som Fremmed opholdt sig i Gibea, hjem fra sin Gjerning paa Marken; da han saa den Veifarende paa Gaden, bød han ham til sit Hus. De toede sine Fødder, spiste og drak. Medens de gjorde sig tilgode, omringede Stadens Mænd Værtens Hus, ligesom Sodomiterne fordum Lots Hus, og vilde have fat i Leviten. Værten gik ud til dem og sagde: siden denne Mand er kommen i mit Hus, saa begaar ikke denne Daarlighed. Min Datter er Mø; tag hende og Medhustruen, men gjør ikke denne daarlige Gjerning. Da Mændene ikke vilde høre Værten, greb Leviten Medhustruen og førte hende udenfor. De krænkede hende og handlede ilde med hende den hele Nat, saa at hun døde om Morgenen. Leviten førte hende hjem til sit Hus og skar hende i 12 Stykker, som han sendte til alle Israels Landemærker. Hele Israel

[1] Guérin Pal. (Judée)2, 85. 86. [2] Josva 19, 44; 21, 23. [3] 1 Kong. 15, 27. [4] 1 Kong. 16, 17.

fra Dan indtil Be'erseba samlede sig i Mizpa og sendte som een Mand Bud til Benjamin om at udlevere Mændene i Gibea. Da Benjaminiterne nægtede at udlevere Voldsmændene og mønstrede alle sine Vaabenføre, 26,000 Mand, rykkede de andre Stammer mod dem, brændte Stæderne, bortførte Kvæget og udryddede hele Stammen paa 600 Mand nær, som reddede sig paa Rimmons Klippe[1]. (Se Rimmons Klippe).

Gibea blev senere igjen opbygget. Det har Æren af at have været Sæde for Israels første Konge. Saul var efter al Rimelighed født i Zela, 1/8 geogr. M. Sydvest for Rakels Grav (se Zela); men han levede i Gibea baade før Kongevalget og som Konge[2].

I Slutningen af Davids Styrelse bleve to Sønner og fem Dattersønner af Saul udleverede til Gibeoniterne, som hængte dem paa Klippen i Gibea (se Gibeon); Rispa, Sauls Medhustru og de to Sønners Moder, tog et Sørgeklæde og spændte det ud paa Klippen fra Høstens Begyndelse, indtil der østes Vand over dem fra Himlen (ɔ: fra Mai til Oktober), og hun tilstedte ikke Himlens Fugle at sidde paa dem om Dagen eller Markens vilde Dyr om Natten. Da David hørte om denne rørende Moderkjærlighed, lod han de Hængte jorde sammen med Sauls og Jonatans Ben i Kis's Gravsted i Zela[3]. — Gibea er omtalt af Esaias i Skildningen af Sankeribs Tog mod Jerusalem: »han kommer over Ajat (Ai) . . . . Rama bæver, Sauls Gibea flyr[4].« — I Skildringen af Titus's Tog mod Jerusalem skriver Josefus: »tidlig om Morgenen brød han op fra Gofna (nordenfor Betel) og efter en Dags Mars slog han Leir ved Landsbyen Gabat-Saule, det er Sauls Høi, som ligger omkring 30 Stadier fra Jerusalem[5]. — Robinson har klart godtgjort, at en nøgen Top, som kaldes Tuleil (ɔ: lille Tel eller Høi) el-Ful, det er: Bønne- (Baune-) Høien er Sauls Gibea: det ligger 30 Stadier nordenfor Jerusalem ved Veien til Rama og Betel og yder en ret vid Udsigt[6].

2. Gibea i Juda nævnes bare Josva 15, 57. Da det stilles sammen med Timna i Judas Bjergland (se Timna No. 1), er det maaske Flekken Jeba (Sjeba), Sydvest for Betlehem.

Gibeon, nu el-Jib (Sjib), en af Heviternes fire Hovedbyer[7], var som en af Kongestæderne og større end Ai[8], der tællede 12,000 Indbyggere[9]. For at undgaa Jerikos og Ais Lod, vilde Gibeon ikke tage Del i de øvrige Kana'aniters Forbund mod Josva, men søgte at redde sig ved den kjendte List. Josva og de Øverste gave dem Fred og svore at lade dem leve; de bleve sin Ed tro og nøiedes med at gjøre Gibeoniterne til Vedhuggere og Vandbærere for Menigheden og for Herrens Alter[10]. — Kongen af Jerusalem med fire andre amoritiske Konger rykkede mod Gibeon for at tugte det for Frafaldet. Gibeon sendte Bud til Josva i Leiren nede ved Gilgal. Josva

[1] Dom. 19. 20. [2] 1 Sam. 10, 21—26; 11, 4; 15, 34. [3] 2 Sam. 21, 1—14. [4] Es. 10, 28. 29. [5] Jos. Krig. 5. 2. 1. [6] Rob. Neuere Bibl. Forsch. 376. Kitto 2, 122. [7] Josva 9, 17. [8] Josva 10, 2. [9] Josva 8, 25. [10] Josva 9.

drog op den hele Nat og kom i Dæmringen brat over de fem Konger. Herren sendte Stene fra Himlen, og flere omkom ved Haglstenene end ved Israels Sværd. Under Slaget bad Josva:

Sol! staa stille i Gibeon!
Stands, Maane! i Ajalons Dal!

Og Solen stod stille, og Maanen blev staaende, indtil Folket havde hævnet sig paa sine Fiender. Er dette ikke skrevet i den Retskafnes Bog? Og Solen blev staaende midt paa Himlen og hastede ikke med at gaa ned omtrent en hel Dag (10, 13). Og der var ingen Dag, som denne, hverken før den eller efter den, at Herren (saaledes) hørte paa en Mands Røst; thi Herren stred for Israel[1]. — »Den Retskafnes Bog« nævnes kun her og 2 Sam. 1 18, hvor det fortælles, at Davids Klagesang over Saul og Jonatan »er skreven i den Retskafnes Bog«. Den synes efter disse Steder at have været en Samling af Sange. Idet Forfatteren af Josvas Bog henviser til den gamle Sangbog, ledes man til at skjelne mellem Virkeligheden og den digterigske Indklædning. Idet Josva beder om at vinde Seir inden Solnedgang, indklæder han Bønnen en digterisk Vending, der kræver Standsning i Himmellegemernes Gang. Men selve Forfatteren af Josvas Bog har, som navnlig Slutningen af 10, 13 viser, taget Josvas Bøn bogstavelig, om en virkelig Standsning.

Gibeon tilfaldt Benjamin og blev Levitstad[2]. — Da David førte Arken fra Kirjat-Jearim til Jerusalem, blev Tabernaklet, uvist hvorfor, opreist i Gibeon og stod der i Davids og Salomos Dage[3]; hvor det senere blev af, er ikke fortalt. (Se Tabernaklet No. 9). — Abner drog med Isbosets Svende til Gibeon, og Joab drog ud med Davids Svende, og de stødte sammen ved Dammen, som er i Gibeon. — (Dammen er endnu til og har en Længde af 120 og en Brede af 100 Fod). — Efter Forslag af Abner skulde Sagen afgjøres ved en Kamp mellem 12 af Isbosets og 12 af Davids Svende. Da Sagen blev uafgjort, idet alle 24 faldt for hverandres Sverd, kom det til Slag. Abner fældede Joabs yngste Broder, den fodrappe Asael, men blev slagen af Joab med Tabet af 360 Mand[4]. — I Gibeon myrdede Joab Amasa, Absalons Hærfører, idet han lod, som han vilde kysse ham, men stak ham i Underlivet, saa at han ikke behøvede at gjøre det to Gange[5]. — I Davids sidste Dage var der Hunger i Landet i tre Aar, fordi Saul, trods Josvas og de Øverstes Tilsagn, i Nidkjærhed havde søgt at udrydde Gibeoniterne. Disse krævede som Sonoffer syv af Sauls Slægt. De fik dem udleverede af David og lod dem hænge i Sauls Gibea. — Da gav Rispa, Sauls Medhustru, det rørende Mønster paa Moderkjærlighed, som er omtalt under Gibea No. 1[6]. — Joab mistede Livet paa selvsamme Sted, som havde været Vidne baade til hans

[1] Josva 10, 1—14. [2] Josva 18, 25; 21, 17. [3] 1 Krøn. 16, 39; 21, 29. 2 Krøn. 1, 3. 4. [4] 2 Sam. 2, 12—28. [5] 2 Sam. 20, 8—10. [6] 2 Sam. 21, 1—14.

Daad og Udaad: da Rygtet naaede ham, at Adonja var dræbt, flyede han til Herrens Paulun (ɔ: Tabernaklet, der, som fortalt, dengang stod i Gibeon), og greb fat i Alterets Horn. Da han ikke vilde vige fra Alteret, lod Salomo ham give Banehug paa det hellige Sted, »fordi han i Fredstid havde bragt Krigsblod paa sit Bælte, som var om hans Lænder, og paa sine Sko, som vare om hans Fødder«[1]. — Salomo drog til Gibeon, fordi Tabernaklet stod der, og ofrede paa Alteret »paa den store Høi« 1000 Brændofre. — Da var det, at Salomo drømte den kjendte Drøm, i hvilken Gud lovede ham Visdom, som han begjærede, og Rigdom og Ære, som han ikke begjærede[2]. — Johanan indhentede Ismael, Gedaljas Morder, ved det store Vand (ɔ: »Gibeons Dam«, 2 Sam. 2, 13) i Gibeon (588)[3]. (Se Gedalja under Jerusalem).

Senere omtales Gibeon ikke i Bibelen. Septuaginta, Josefus og Onomastikon kalde det Gabaon eller Gabao. Nu kaldes det el-Jib (Sjib). Det er en Landsby paa en Høi, 1¼ geogr. M. Nordvest for Jerusalem. Mizpa (Nebi Samvil) hæver sig, ½ geogr. M. søndenfor, 500 Fod over det.

Gilgal, som betyder Kreds, var Navnet paa flere Steder:

1. Gilgal, i Araba (el-Gor), mellem Jeriko og Jordan, ved Krit (Kelt), i Benjamin. Det omtales første Gang i Mose Tale paa Moabs Øde Marker: »Ebal og Garisim ere, som I vide, paa hin Side Jordan bag Veien mod Solens Nedgang, i Kana'aniternes Land, som bo paa den Øde Mark (Araba) ligeoverfor Gilgal, ved More Egelund[4]. — Af dette indviklede Sted have nogle villet slutte, at Gilgal maa søges ved More Egelund, der stod i Nærheden af Sikem[5]. Men, hvor indviklet end Stedet er, maa Gilgals Sammenstilling med den Øde Mark (Araba) være nok til at søge det i Jordans Dalføre. (Se Araba under Jordans Dalføre § 8. 3. 2). — Da Israeliterne havde gaaet over Jordan, leirede de sig ved Gilgal, yderst i Øst for Jeriko og opreiste der de 12 Stene, som de havde taget i Jordan[6]. — I Leiren ved Gilgal lod Josva »med Stenknive« omskjære alle dem, som vare fødte under Vandringen i Ørkenen og »afvæltede saaledes Ægyptens Forsmædelse«; derfor kaldte man Stedet Gilgal (ɔ: Afvæltning). Da Stedet allerede før hed Gilgal (ɔ: Kreds), maa Meningen være, at Stedets Navn fra nu af fik en ny Betydning. (Lignende Ordspil ved Gileads Navn, se under Gileads Bjerg § 8. 4. 2. 4). — Medens Folket laa i Leiren ved Gilead, holdt de Paaske paa Jerikos Øde Marker[7]. — Folket laa i Leir ved Gilgal, indtil Landet blev taget: did kom Gibeoniterne for at slutte Pagt med Josva[8]; did sendte de Bud om Hjælp, og derfra drog Josva op og derned vendte han tilbage efter Seiren ved Gibeon og i Ajalons Dal[9]; atter vendte han did tilbage, efterat have taget hele Bjerglandet og Sydlandet[10]. — Da hele Landet hvilede fra Krigen, traadte Kaleb frem for Josva i Gilgal

[1] 1 Kong. 2, 5. 28—34. [2] 1 Kong. 3, 4—15. 2 Krøn. 1, 2—13. [3] Jr. 41, 12. [4] 5 Mos. 11, 30. [5] 1 Mos. 12, 6. [6] Josva 4, 19. 20. [7] Josua 5, 2—10. [8] Josva 9, 6. [9] Josva 10, 6. 7. 9. 15. [10] Josva 10, 40—43.

og bad denne at indfri Mose Løfte om at give ham Hebron til Arv[1]. — I Gilgal fik Juda, Efraim og Vestre Manasse ved Lodkastning sin Arv[2]. — I Gilgal stod Tabernaklet, indtil det blev reist i Silo[3]. — Da Ehud havde bragt Eglon, Moabs Konge, Gave eller Skat, drog han hjemover; men, da han var kommen til Stenbrudene ved Gilgal, vendte han tilbage til Eglon, som han dræbte[4]. — Aar for Aar gjorde Samuel en Rundreise fra Rama til Betel, Gilgal og Mizpa og dømte Folket[5]. — I Gilgal ofrede Samuel og Saul til Herren[6]; der fornyede Samuel Kongedømmet for Saul[7], og der ofrede Saul egenmægtig til Herren og blev derfor revset af Samuel[8], og der nedhug Samuel Agag, Amalekiternes Konge[9]. — Juda samlede sig i Gilgal for at føre David over Jordan, da han vendte tilbage til Jerusalem fra Makanaim efter Joabs Seir over Absalon i Efraims Skov[10]. — Efterat have været Hjemmet for saa megen Herlighed, sank Gilgal ned til et Sæde for Afgudsdyrkelse[11], hvorfor Amos truer det med Landflygtighed[12].

Efter Josva 4, 19 laa Gilgal »yderst i Øst for Jeriko«, ɔ: i den yderste Grænse af Jerikos Bymark mod Øst[13]. Og efter Josva 15, 7 laa det paa den nordre Side af Bækken (Krit, Kelt) og var Grænsemærke mod Nord mellem Juda og Benjamin, medens Bethogla, der laa et godt Stykke søndenfor samme Bæk, var Grænsemærke mod Syd mellem de to Stammer (Josva 18, 19); det har saaledes sikkert ligget i Benjamin, uagtet det efter Onomastikon laa i Juda[14]. — Efter Josefus laa Gilgal 10 Stadier (6000 Fod) fra Jeriko (ɔ: rimeligvis fra Jerikos yderste Bymark mod Øst), og 50 Stadier fra Jordan. — Efter Onomastikon laa det ved den anden Milesten (10,000 Fod) fra Gammel-Jeriko (ved Elisas Kilde), og »endnu sees der de Stene, som Josva tog fra Jordan og opreiste i Gilgal«. Eusebius († 340) omtaler Stedet som øde, men ikke Hieronymus († 420)[15]. — Antoninus Martyr (570) fortæller, at de Stene, som Israels Børn toge fra Jordan, stode i en Kirke (Basilika) ikke langt fra (det nuværende) Jeriko[16]. — Arkulf (697) saa i Gilgal, hvor Israels Børn leirede sig efter Overgangen over Jordan, en stor Kirke, i hvilken de tolv Stene fra Jordan vare opstillede[17]. — Wilibald (725) fortæller, at Kirken i Galgala var middelsstor og af Træ[18]. — Siden omtales ikke Kirken, og man kjendte i lange Tider ikke Stedet, hvor den havde staaet.

Guérin opdagede 1863 paa Nordsiden af Kelt to Høie tæt ved hinanden, der begge kaldes Tel Djeldjul (Jeljul, Sjelsjul), som aabenbar er en Ændring af Gilgal. Jordsmonnet rundt omkring er overstrøet med Stene, af hvilke nogle ere ret store. Midt paa den vestre Høi sees Levninger af Mosaik efter en Kirke. — Man finder »Stenknive« af Flint, dels uskadte, dels brudte itu. — Høiene ligge omtrent 1¼

[1] Josva 14, 6—15. [2] Josva 15—17. [3] Josva 18, 1. [4] Dom. 3, 15—22. [5] 1 Sam. 7, 16. [6] 1 Sam. 10, 8. [7] 1 Sam. 11, 14. 15. [8] 1 Sam. 13, 7—14. [9] 1 Sam. 15, 33. [10] 2 Sam. 19, 15. [11] Hos. 4, 15; 9, 15; 12, 12. Am. 4, 4. [12] Am. 5, 5. [13] Gesen. Thes. 3, 1227, under Kaze. [14] Onomast. under Galgala. [15] Onomast. under Bunos og Galgala. [16] Anton. Martyr Kap. 13. [17] Adamnan 2, 12. Early Travels S. 7. [18] Early Travels S. 17.

geogr. M. (50 Stadier) fra Pilegrimenes Badested i Jordan og opimod ½ geogr. M. (11,000 Fod) fra Gammel-Jeriko. — Da saaledes Navn, Beliggenhed, Levninger fra Fortiden og Afstande svare til Bibelens, Josefus's og Pilegrimenes Udsagn, maa det længe savnede Gilgal være gjenfundet i Djeldjul[1].

2. Gilgal, i Bjerglandet. Da Herren vilde tage Elias op til Himlen, gik denne og Elisa fra Gilgal. Og de gik »ned« til Betel og derfra til Jeriko og Jordan[2]. — Dette Gilgal maa følgelig have ligget høiere end Betel. En geogr. M. nordenfor Betel og 5—600 Fod over samme ligger et Sted Jiljilia (Djildjilia, Sjilsjilia). Baade Beliggenhed og Navn passe godt paa dette Gilgal. — Samme Gilgal er, efter al Rimelighed, ogsaa ment 2 Kong. 4, 38, hvor det fortælles, at Elisa efter Elias's Bortgang vendte tilbage til Gilgal, »hvor Profeternes Børn sad for hans Ansigt«. En Profetskole synes saaledes at have været holdt der; maaske har Profeten boet sammesteds.

Nehemias fortæller 12, 27—29: »til Indvielsen af Jerusalems Mur samlede . . . Sangernes Børn sig baade fra (Jordan-)Sletten . . . og fra Bet-Hag-Gilgal (ɔ: Gilgals Hus) og fra Geba«. Da dette Gilgal laa udenfor Jordansletten, og da det stilles sammen med Geba, kunne hverken Gilgal No. 1, der laa ved Jeriko, eller Gilgal No. 3, der stilles sammen med Dor ved Middelhavet, være mente, men Gilgal No. 2 maa være ment.

3. Gilgal, en kana'anitisk Stad eller ialfald et kjendt Sted, stilles sammen med Dor[3]. — Efter Onomastikon laa en By Galgulis sex (romerske) M. nordenfor Antipatris[4], og saaledes over 20 romerske M. søndenfor Dor. — Omtrent to romerske M. Nordost for Kefr-Saba, fordum Antipatris, ligger en Landsby, der paa van de Veldes Kart kaldes Kilkilia og af Guérin Kalkilia[5], i hvilken rimeligvis dette Gilgal er gjenfundet, skjønt Afstanden fra Kefr-Saba ikke svarer til Onomastikons Opgift.

Gilo, i Judas Bjergland[6], var Akitofels Fødeby[7]. Da Absalon pønsede paa Oprør, bad han sin Fader om Lov til at drage til Hebron for at indfri et Løfte, som han under sin Forvisning i Syrien havde gjort til Herren. Fra Hebron sendte han Bud til Akitofel, som var i Gilo. Han har rimeligvis været skikket did i Unaade; thi kun Hævntørst synes at kunne forlede en Mand med hans Ry for Klogskab[8] til at indlade sig i Absalons vilde Foretagende og give det vederstyggelige Raad, som er omtalt 2 Sam. 16, 21. — Da Akitofel skjønte, at Oprøret ikke vilde lykkes, vendte han tilbage til sin Fødeby og hængte sig[9].

Tobler[10] og Guérin[11] ville have gjenfundet Gilo i Landsbyen Beit-Jala (Djala, Sjala), ⅛ geogr. M. Sydvest for Rakels Grav. Men Beit-Jala er snarere Zela. (Se

[1] Guérin Pal. (Samarie) 1, 117—126. — Paa de første Aftryk paa de af mit Vægkart og mindre Kart over Palæstina (1878), der udkom, før jeg kjendte Guérins Opdagelse, er Gilgal lagt søndenfor Kelt. [2] 2 Kong. 2, 1. 2. 4. 7. [3] Josva 12, 23. [4] Onomast. under Gilgel. [5] Guérin. Pal. (Samarie) 2, 356—367. [6] Josva 15, 51. [7] 2 Sam. 15, 12. [8] 2 Sam. 16, 23. [9] 2 Sam. 17, 23. [10] Tobler Jerusal. 2, 412—414. [11] Guérin. Pal. (Judée) 1, 118—118.

Zela). — Paa van de Veldes Kart er nævnt en By Jala, en geogr. M. nordenfor Hebron. Efter Beliggenhed og Navn kan Jala være Gilo.

Ginæa, se En-Gannim.

Gittaim, se under Be'erot.

Gofne, se Ofni.

Golan, der Josva 21, 27 kaldes Galon, laa i Basan[3], blev Levitstad[4] og en af de tre Fristæder østenfor Jordan, i Østre Manasse[5]. — Den omtales ikke videre i Bibelen. I Onomastikon fortælles, at Gaulon eller Golan endnu er en meget stor Landsby i Batanæa, efter hvilken Landskabet har faaet Navn. (Se Gaulanitis § 8. 4. 5. 2). Byen er ikke gjenfunden.

Golgota, hvor Jesus blev korsfæstet, er den græske Form for det hebraiske gulgolet. I vor Bibeloversættelse lyder Ordet Golgata. Gulgolet betyder Hovedskalle. Matt. 27, 33, Mark. 15, 22, Joh. 19, 17 er det oversat ved Hovedskallested (*κράνιου τόπος*); Luk. 23, 33, som ikke har det hebraiske Ord, kaldes Stedet Hovedskalle (*κράνιον*).

Navnets Oprindelse er forklaret paa tre Maader: 1) Efter et Sagn var Adam begraven paa Golgata, og ved Korsfæstelsen faldt Draaber af Kristi Blod paa Adams Hovedskalle[6]. Sagnet gjendriver sig selv. — Sagnet fik Betydning for den kristne Kunst, saasom det blev Skik at male eller meisle en Hovedskalle ved Foden af Kristi Kors. — 2) Det var et almindeligt Rettersted, hvor Hovedskaller laa omkring. Herimod indvendes: Stedet maatte da i Evangeliernes Oversættelse af Golgata være kaldt Hovedskallers Sted (*κρανίων τόπος*), ikke Hovedskalle-Sted (*κράνιον τόπος*). Desuden skulde efter 5 Mos. 21, 22. 23 »de Aflivede jordes inden Aften, for at Landet ikke skulde besmittes«. Hovedskaller kunde saaledes bare i Tilfælde af, at Loven blev krænket, blive liggende paa Retterstedet. — 3) Det havde Navn efter sin Skikkelse. Dette er sikkert den rette Forklaring. Evangelierne nævne vistnok intet om, at Golgata var en Høi eller en Bjergknaus; men det er jo rimeligt, at man til Rettersted valgte et høiere liggende Sted. — Pilegrimen fra Bordeaux (333), den første, der taler om Golgatas Skikkelse, kalder det en Bjergknaus (monticulus), og siden er Golgata kaldt Kalvaria- (ɔ: Hovedskalle-)Bjerget.

Men om Golgata ikke har sit Navn, fordi det var et almindeligt Rettersted, kunde det ligefuldt have tjent til saadant Brug. Stedet maatte isaafald være almen kjendt. Lukas (23, 33) og Joh. (19, 17) kalde det vistnok »Stedet ved Navn Golgata«, og Mark. (15, 32) »Golgata-Stedet«; men Matt. (27, 33) kalder det »et Sted ved Navn Golgata«. Og efter Joh. 19, 41 »var der ved det Sted, hvor han blev korsfæstet, en Urtegaard, og i Urtegaarden var der en ny Grav«. Urtegaardens og Gravens Nærhed taler stærkt imod Golgata som et almindeligt Rettersted.

[1] 5 Mos. 4, 43. [2] Josva 21, 27. 1 Krøn. 6, 71. [3] Josva 20, 8. [4] Reland 860.

Om Golgatas Beliggehed, se under Jerusalem No. 26, 8.

Gomorra, en af de fem Stæder i Siddims Dal, som paa Zoar nær bleve ødelagte ved Ild fra Himlen. Sodoma var den mægtigste af de fem Stæder og rimeligvis Hovedet for dem; næst det var Gomorra den vigtigste. Zoar var lidet[1], og de to andre træde ganske i Baggrunden. Stæderne have ligget nær hverandre; thi Jr. 49, 18. 50, 40 ere Adma og Zeboim kaldte Sodomas og Gomorras Naboer, og Abraham kunde »fra det Sted, hvor han havde staaet for Herrens Ansigt, se udover Sodoma og Gomorra og hele Slettens Land«[2]. Da Zoar og Sodoma have ligget nær ved »Tungen«, har vel ogsaa Gomorra ligget deromkring. Og Spor af Navnet tør efter van de Veldes Kart ogsaa være fundet sammesteds. Lige over Molyneuxodden paa »Tungen« skraaner Dalføret Um el-Bedun ned mod det Døde Hav; i dette Dalføre udmunder et mindre Dalføre, der heder Amra; dette Navn har megen Lighed med Amorra, som er den oprindelige, hebraiske Form for Gomorra. Saulcy vil have gjenfundet de fem Stæder. Af Gomorra skulde Ruiner sees paa den nordvestre Strand af det Døde Hav, nordenfor Forbjerget Feska. Hans overraskende Opdagelse er fuldstændig gjendreven. (Se Døde Hav § 10. 4 No. 17 og Sodoma og Zoar).

Gæbæ (Gaibai), der omtales Judit 3, 12, se under Betulia og Kaifa.

H.

Hag-Gedera, nu Katra, Sydost for Jamnia, der bare nævnes Josva 15, 36, se under Geser.

Hakeldama, se Jerusalem No. 26. 14. 5.

Hamat, som 2 Krøn. 8, 3 kaldes Hamat-Zoba, laa oppe i Syrien nordenfor Ba'albek, ved Orontes. Hamatiter nævnes allerede i Folkelisten (1 Mos. 10, 18), og Hamat er maaske en ældgammel By; men det omtales først ved Israeliternes Indvandring fra Ægypten. De 12 Mænd, som Moses sendte fra Kades, speidede Landet indtil Rehob paa Veien til Hamat[3]. — Det Hellige Lands Grænser skulde egentlig gaa lige til Hamat[4]; men hele Strøget fra Ba'al-Gad ved Foden af Hermon indtil Hamat blev ikke taget af Josva[5]. Først under David og Salomo fik Riget en saa udvidet Grænse: efter Davids Seire i det nordlige Syrien sendte Toi, Konge i Hamat, Sølv-, Guld- og Kobberkar som Gave eller Skat til David[6] og fik, som det synes, derved Lov til at raade over Hamat som Underkonge. — Salomo tog Hamat, som da kaldtes Hamat-Zoba, fordi det var i Zobas Eie (se Zoba), og byggede Forraadsstæder i (Landet) Hamat[7]. — Efter Salomos Død gjorde Hamat sig uafhængigt, men blev atter taget

[1] 1 Mos. 19, 20. 22. [2] 1 Mos. 19, 27. 28. [3] 4 Mos. 13, 21. [4] 4 Mos. 34, 8. [5] Josva 13, 5. Dom. 3, 3. [6] 2 Sam. 8, 9—11. [7] 2 Krøn. 8, 3. 4.

af Jeroboam II[1], Israels Konge (821—780) og rimeligvis ødelagt; thi Amos, som levede paa Jeroboam II's Tid, henviser til Hamat, »det store«, som Exempel paa Øde[2]. — I Ezekias's Dage, omkring 712, var det taget af Assyrerne[3]. Det gjenvandt ikke sin Uafhængighed, men tilfaldt de mægtige Riger, som efterhaanden afløste hverandre i Herredømmet over Østen. Antiokus Epifanes kaldte Staden Epifania; men det gamle Navn holdt sig, og endnu kaldes den Hama eller Hamat; den skal tælle 50,000 Indbyggere.

Hammat, se Emmaus No. 3 og Hamman under Kilder § 11. 13.

Ham-Moza, der bare nævnes Josva 18, 26 som en af Benjamins Byer, se Emmaus No. 1.

Haran, se Karan.

Har-Mageddon (Aabenbaringen 16, 16), se Megiddo.

Haroset omtales bare Dom. 4, 2. 13. 16 og kaldes alle tre Gange »Hedningernes Haroset«, rimeligvis fordi mange Hedninger boede der; af samme Grund kaldtes Galilæa »Hedningernes Galilæa«[4]. — Sisera, Jabins Hærfører, var fra Haroset, og did stævnede han sin Herres og sine 900 Jernvogne og alt Krigsfolket for at drage til Jisreels Slette. Han blev slagen ved Kisons Bæk af Barak og flygtede nordefter. Barak forfulgte Vognene og Hæren indtil Hedningernes Haroset. Hele Siseras Hær faldt for Sværdets Eg, og selv steg han ned af sin Vogn og flygtede tilfods til Keniten Hebers Hustru, Jael, der havde opslaaet sit Telt paa Sletten Za'anaim ved Kedes. Der var Fred mellem Jabin, Kongen af Hazor (Siseras Herre), og Hebers Hus; men Jael dræbte ligefuldt Sisera, medens han sov i hendes Telt, ved at slaa en Teltpæl gjennem hans Tinding. — Efter dette har Haroset ikke ligget langt fra Kedes i Naftali, som ligger Nordvest for Merom Sø. — Det er ikke fundet igjen.

Hazazon-Tamar, se Engedi.

1. Hazor i Naftali[5]. — Ved Israeliternes Indvandring fra Ægypten var Hazor Hovedstad for alle de kana'anitiske Kongeriger Nord i Landet[6], og dets Konge, Jabin, stillede sig i Spidsen for det Forbund, som Kongerne i disse Riger indgik mod Israeliterne. Josva slog den talrige Hær ved Vandet Merom, dræbte Jabin og de andre Konger og opbrændte Hazor[7].

Hazor reiste sig af Asken. Omkring 200 Aar senere, i Dommernes Dage, boede Jabin, rimeligvis en Ætling af den forrige, i Hazor. Han kaldes Kana'ans Konge og var mægtig nok til at undertrykke Israel i 20 Aar; »thi han havde 900 Jernvogne«. Debora mandede Barak op; Sisera, Jabins Hærfører, blev slagen ved Kisons Bæk og dræbt, og Israels Haand var tung over Jabin, som maatte bukke under og blev dræbt[8]. (Se Kana'aniter § 3. 1. 7). — Det blev opbygget (ɔ: udvidet eller befæstet) af

[1] 2 Kong. 14, 28. [2] Am. 6, 2. [3] 2 Kong. 18, 34; 19, 13. Es. 10, 9; 36, 19; 37, 13. [4] Es. 9, 1. Matt. 4, 15. [5] Josva 19, 36. [6] Josva 11, 10. [7] Josva 11, 1—13. [8] Dom. 4.

Salomo[1] og taget af Tiglat-Pileser, som bortførte Indbyggerne til Assyrien[2]. — Senere omtales Hazor ikke i Bibelen. — I Tobias's Bog 1, 2 fortælles, at Tisbe laa søndenfor Kydis (Kedes) i Naftali og ovenfor Aser (ɔ: Hazor). — Hos Josefus og i 1 Makk. nævnes Sletten Asor: da Jonatan Makkabæus hørte, at den syriske Konge Demetrius Nikators Hærførere vare komne til Kedes i Galilæa, leirede han sig ved Gennesarets Sø og brød tidlig om Morgenen op til Sletten Asor, hvor han slog dem (145)[3].

Hazor laa i Naftali, i samme Strøg som Kedes, der ligger Nordvest for Merom Sø[4]. — Efter Josefus laa det »over« denne Sø[5], og Sletten Asor har ligget i samme Retning. — Flere Steder i det Nordlige kaldes Hazor, som betyder »indhegnet Rum, By«, men Beliggenheden passer ikke.

Robinson mener at have gjenfundet Hazor i Tel Kureibe, søndenfor Kedes[6], Anderson i Tel Hara i samme Strøg. Begges Beliggenhed passer; Tel Hara har det forud for Tel Kureibe, at det eier Ruiner, medens ingen Fortidslevninger findes ved Tel Kureibe, undtagen en Ligkiste, der, mærkeligt nok, er udhuggen til tre Lig under et Laag[7].

Saulcy har søgt at vise, at han har gjenfundet Hazor i uendelige Ruiner af Bygninger, af Raun eller Lava, paa nogle Høider ved den vestre Side af Øvre-Jordan, næsten ret i Vest for Dan[8]. I den Atlas, som følger med hans Bog, har han Plade 48 aftegnet Grundridset af et Tempel og nogle vældige »cyklopiske« Blokke efter dette Tempel. Efter Tegningen er nogle af Blokkenes Stilling for regelmæssig til at være et Spil af Naturen. — Men Hazor kan ikke have ligget saa langt nordenfor Kedes og Merom Sø.

2. Hazor nævnes efter Hjemkomsten fra Babel blandt de Stæder, hvor Benjamins Børn fæstede Bolig. Det stilles sammen med Rama[9].

3. Hazor, i Juda, i Sydlandet, stilles sammen med Kedes (se Kedes No. 1) og Sif[10].

Hebron, Kirjat-Arba, El-Kalil. — 1) Historie. Hebron er af de ældste Stæder i Palæstina. Josefus fortæller, at det ikke alene var den ældste Stad i Landet, men endog ældre end Memfis i Ægypten; thi det var, saa lød Sagnet, bygget for 2300 Aar siden[11]. Vi vide nu, at Memfis er meget ældre. — 4 Mos. 13, 22 fortælles, at Hebron var bygget 7 Aar før Zoan elier Tanis i Ægypten. Dette giver ikke nærmere Oplysning, saalænge man ikke kjender Tiden, da Zoan blev bygget. Men sikkert er det, at Hebron var til allerede ved Abrahams Indvandring fra Mesopotamien omkring Aar 2000. Det hed først Kirjat-Arba eller Arbas Stad efter Arba, det største

[1] 1 Kong. 9, 15. [2] 2 Kong. 15, 29. [3] Jos. Hist. 13. 5. 7. 1 Makk. 11, 63. 67. 73. [4] Josva 19, 36. 2 Kong. 15, 29. [5] Jos. Hist. 5. 5. 1. [6] Rob. Neuere Bibl. Forsch. 478—481. [7] Recovery of Jerusal. 449. [8] Saulcy Voyage autour de la Mer Morte 2, 533—542. [9] Neh. 11, 33. [10] Josva 15, 23. [11] Jos. Krig. 4, 9. 7.

Van de Velde.

Hebron.

Menneske blandt de kjæmpestore Anakiter[1], og dette Navn bærer det endnu Neh. 11, 25, hvor det sidste Gang omtales i Bibelen.

Abraham opslog sit Telt i Mamre Egelund ved Hebron og byggede der et Alter for Herren[2]. I denne Lund boede han, da en Flygtning bragte ham Tidende om, at Lot var bortført som Fange af Kedorlaomer. Lunden eiedes af Amoriten Mamre, Eskols Broder, og de vare Abrahams Forbundsfæller[3]. — Der gjæstede Herren med to Engle Abraham, som stod hos dem under Træet, medens de spiste[4]. — Der bleve rimeligvis baade Ismael og Isak fødte, og der oprettede Gud Omskjærelsens Pagt med Abraham[5]. — Sara døde i Hebron, og Abraham kjøbte af Hetiten Efron Hulen Makpela med tilhørende Mark, som laa ligeoverfor Mamre Egelund, til Begravelsessted, og lagde sin Hustru i Hulen[6], og der blev han selv begraven[7]. — Isak boede i Mamre Egelund, da Jakob vendte tilbage fra Mesopotamien, og blev vel boende der til sin Død[8]. — Jakob synes at have taget fast Bolig i Mamre; ialfald var det fra »Hebrons Dal«[9], at han skikkede Josef til Sikem for at se til Brødrene, og det fortælles ikke, at han skiftede Opholdssted, førend han brød op for over Be'erseba at drage til Ægypten[10]. — Paa sit Dødsleie sagde Jakob til Josef: naar jeg er samlet til mit Folk, saa begraver mig i Hulen paa Makpelas Mark; der have de begravet Abraham og Sara, der have de begravet Isak og Rebekka, der har jeg begravet Lea[11]. Og Josef førte sin Fader til Kana'ans Land og begrov ham i Hulen paa Makpelas Mark[12].

De tolv Mænd, som Moses sendte fra Kades til at speide Landet, vendte tilbage over Hebron. I Eskols Dal afskare de en Vinkvist og en Drueklase, som de bare paa en Bærebør, to og to; de toge ogsaa Granatæbler og Figener[13]. — Kaleb var en af de tolv Speidere; da han ikke havde ladet sig skræmme ved Synet af de kjæmpestore Anakiter, men bragt Svar tilbage efter sit Hjertes Mening, tilsvor Moses ham Hebrons Bjerg (ɔ: bjergige Strøg) til arveligt Eie. 45 Aar derefter havde Josva taget Hebron og dræbt dets Konge, der med fire andre Konger vilde tugte Gibeon for dets Frafald[14], og Kaleb udryddede Anakiterne og fik Bymarken med tilhørende Landsbyer til Arv, men Hebron selv blev Levitstad og en af de sex Fristæder[15]. — Hebrons Navn forekommer i Fortællingen om Samsons Besøg i Gasa, da han tog Byens Porte og bar dem op paa Bjerget, som er ligeoverfor Hebron[16].

Efter Sauls Død drog David fra Filisternes Land op til Hebron, hvor Juda Stamme salvede ham til Konge[17]. Did kom Abner for at slutte Pagt med David, men blev snigmyrdet af Joab. David lod ham begrave i Hebron og fulgte selv

[1] 1 Mos. 23, 2; 35, 27. Josva 14, 15; 15, 13. Dom. 1, 10. [2] 1 Mos. 13, 18. [3] 1 Mos. 14, 13. [4] 1 Mos. 18, 1. 8. [5] 1 Mos. 17, 9—27. [6] 1 Mos. 23. [7] 1 Mos. 25, 9. [8] 1 Mos. 35, 27—29. [9] 1 Mos. 37, 14. [10] 1 Mos. 46, 1. [11] 1 Mos. 49, 29—32; 50, 13. [12] 1 Mos. 49, 29—32; 50, 13. [13] 4 Mos. 13, 22. 23. [14] Josva 10, 1—27; 12, 10. Se under Gibeon. [15] Josva 14, 6—15; 20, 7; 21, 11. 12. Dom. 1, 20. [16] Dom. 16, 1—3. Se § 8. 1. 3. [17] 2 Sam. 2, 1. 4.

Baaren[1]. Et simpelt Gravmæle, som ligner en Ligkiste, vises endnu der som Abners Grav. Kort efter blev Isboset dræbt af to af sine Tjenere, som afskare hans Hoved og bare det til David. Denne lod dem hænge ved Dammen i Hebron og lagde Isbosets Hoved i Abners Grav[2]. — Nu kom alle Stammer til Hebron og salvede David til Konge over hele Israel. Saa gjorde David Jerusalem til Hovedstad, efterat have været Konge i Hebron i 7 Aar og 6 Maaneder[3]. — Da Absalon gjorde Oprør, stævnede han alle sine Mænd til Hebron[4]. Grunden, hvorfor han valgte Hebron til Samlingssted, turde være, at Byen var misfornøiet, fordi David havde flyttet Styrelsens Sæde derfra til Jerusalem. — Hebron var en af de Stæder, som Rehabeam befæstede[5]. — Nu høres, i 500 Aar, ikke et Ord om Hebron, førend Nehemias (11, 25) fortæller, at Judas Børn efter Hjemkomsten fra Babel boede i Kirjat- Arba. — Siden nævnes det ikke i Bibelen; det er ikke nævnt i G. Ts. poetiske og profetiske Skrifter.

Esaus Børn eller Idumæerne havde taget Hebron, men bleve slagne af Judas Makkabæus, som tog Staden tilbage og nedrev dens Fæstningsværker 164 f. Kristus[6]. — Under Krigen med Romerne blev Hebron taget af Cerealis, en af Vespasians Hærførere, 69 ef. Kr. Han tog Byen med Storm, nedhug alt, sparede ikke engang Barnet i Vuggen og lagde den i Aske[7]. — Ved Abrahams Eg, hvor et aarligt Marked holdtes, bleve paa Keiser Hadrians Bud Tusinder af Jøder solgte som Slaver, efterat Jødernes sidste Opstand var kuet 135 ef. Kristus[8]. — Gotfred af Bouillon tog Hebron og skjænkede det som Lehn til en af Korsfarerne 1100. — 1167 blev Hebron ophøiet til et latinsk Bispesæde. — 1187 blev det taget af Saladin, og har siden været i Muhammedanernes Eie. — 1834 reiste Indbyggerne sig mod Ibrahim Pasja af Ægypten, som slog dem ved Salomos Damme i Nærheden af Betlehem og tog Hebron med Storm.

Hebron tæller omkring 10,000 Indbyggere, af hvilke 500 ere Jøder; Kristne ere ikke bosatte der. Det ligger i en frugtbar Dal, som baade i Øst og Vest støder til Dale, hvor Vingaard ligger ved Vingaard, og hvor Granatæbler og Figener trives som paa Mose Tid. Det har ni Moskeer og ser paa Frastand vakkert ud; men en Vandring i Gaderne er, som i de fleste østerlandske Stæder, lidet indbydende. — I Byen ligge to Damme, af hvilke den største er 130 Fod lang og ligesaa bred. Dybden opgives forskjellig, fra 30 til 50 Fod. I Bygningsmaade ligne de Salomos Damme ved Betlehem. De ere sikkert meget gamle, og en af dem tør nok være den Dam, ved hvilken David lod Isbosets Mordere hænge. — Vest og Nord for Byen sprudle flere Kilder; fra tre af disse gaa Vandledninger, af hvilke nu kun den, som kommer fra Kilden Kaskala i Nord, er istand. — Araberne kalde Abraham Guds Ven, El-Kalil, (samlgn. 2 Krøn. 20, 7. Es. 41, 8. Jak. 2, 23), og Byen, hvor Vennen er begraven, kalde de ligeledes El-Kalil. — Hebron er, ligesom Jerusalem, Tiberias og Safed, i Jødernes Øine

[1] 2 Sam. 3, 20—32. [2] 2 Sam. 4. [3] 2 Sam. 5, 1—5. [4] 2 Sam. 15, 1—10. [5] 2 Krøn. 11, 10. [6] 1 Makk. 5, 65. Jos. Hist. 12. 8. 1. [7] Jos. Krig. 4. 9. 9. [8] Reland 715.

en hellig Stad, og ved den ydre Port udenfor Abrahams Moske have de, ligesom udenfor Moria, en »Grædeplads«; vi saa der en Morgen flere hvidtklædte Piger, som bade inderlig, skiftevis tittende gjennem et Hul mod Helligdommen, hvor de ikke maatte komme ind.

Hebron har store Garverier og udfører Glasvarer; Kunsten at puste Glas skal Byen have lært af Venetianerne, altsaa rimeligvis under Korstogene.

2. Beliggenhed. Hebron ligger høiest af alle Stæder i Palæstina, nemlig 3000 Fod over Havet. Det ligger i en Dal paa Ryggen af Juda Bjerg, fire geogr. M. fra Jerusalem og $2^1/_2$ geogr. M. fra Salomos Damme. Veien fra disse Damme sydefter gaar over Urer og Heier og tilsidst over en nøgen, udyrket Slette. Henimod en halv geogr. M. fra Hebron hæver en Aas, med flere Arme og Koller, sig op fra Sletten. Den nordligste Kol, som kaldes Patriarkernes Bjerg, er den høieste. Man har derfra en vid Udsigt og øiner endog Middelhavet, ni geogr. M. borte. Fra Patriarkernes Bjerg gaar en Dal østenfor og en vestenfor Aasen; de støde begge til en Tverdal, der gaar fra Øst mod Vest. Disse Dale have nu arabiske Navne. Den østre Dal holdes for at være den Dal, som omtales 4 Mos 13, 23. 24: »de tolv Speidere kom til Eskols Dal, og de afskare der en Vinkvist og en Drueklase, og de bare den paa en Bærebør, to og to; ligeledes toge de Granatæbler og Figener. Det samme Sted kaldte man Eskols (o: Drueklasens) Dal efter den Drueklase, som Israels Børn afskare«[1]. Man kunde heraf slutte, at Dalen først dengang fik sit Navn; men en saa frugtbar Dal lige ved Hebron maa jo ogsaa tidligere have havt et Navn, og det har vist været Eskols Dal efter Abrahams Krigsfælle Amoriten Eskol. Dalen eiedes og bar Navn efter ham, ligesom Egelunden ved Hebron eiedes og bar Navn efter Broderen Mamre[2]. Speiderne gave saaledes ikke Dalen et nyt Navn, men gave det gamle Navn en ny Betydning. Navnet »Eskol« har holdt sig i Kilden Eskali, der, efter Van de Veldes Kart, ligger Nord i Dalen. Tverdalen kaldes Hebrons Dal[3], som dog muligens tillige har omfattet den vestre Dal. Den vestre Dal omtales ikke i Bibelen; men da Lunden, som bar Navn efter Eskols Broder Amoriten Mamre, formentlig har staaet der, faar ogsaa Dalen, til Skjelnemærke, bære Navn efter Mamre. Gjennem den vestre Dal gik Hovedveien fra Hebron til Jerusalem; man ser endnu der Levninger af en romersk Vei. — Mellem to Arme, der gaa ud fra Patriarkernes Bjerg, ligger en liden Dal, som munder ud i Hebrons Dal; der ligger en Kilde, som kaldes Saras Kilde; hvor gammelt Navnet er, vides ikke. — Nede i Hebrons Dal og opad Aasen ligger Hebron, der bestaar af fire adskilte Dele. I Sydvest for Byens Hoveddel, hvor Makpela og Abrahams Moske ligge, hæver sig en Bakke eller Kol, Rumeidi; der ligger en Kvarantænebygning, Muhammedanernes Begravelsesplads og

[1] Palmer: Desert of Exodos 2, 351—353 vil af Grunde, som ei synes fyldestgjørende, lægge Eskols Dal længre i Syd, nedimod Kades. [2] 1 Mos. 14, 13. [3] 1 Mos. 37, 14.

en Kilde, som Araberne kalde Kilden Jedid og Jøderne Abrahams Brønd. Efter Folketroen skal en underjordisk Rende føre Vand fra den til Abrahams Moske; det er ikke endnu nærmere undersøgt.

3. Mamre Egelund med Abrahams Træ. Hverken Lunden eller Træet omtales i Bibelen efter Jakobs Jordefærd (1 Mos. 50, 13), og det er først efter 1800 Aars Mellemrum, at der er Tale om den gamle Helligdom. Nordenfor Patriarkernes Bjerg ved Veien til Jerusalem stod i de første Aarhundreder ef. Kr. en Eg, der gjaldt for det Træ, under hvilket Herren havde gjæstet Abraham. Da baade Jøder og Kristne valfartede til Træet, søgte ogsaa de omboende Hedninger derhen for Handelens Skyld, og et aarligt Marked kom i Gang. Paa denne Markedsplads var det, at Tusinder af Jøder paa Keiser Hadrians Bud bleve solgte som Slaver 135 ef. Kr., da Jødernes sidste Opstand var kuet[1]. (Se Jerusalem No. 18. 4). Da der under Egen stod hedenske Altere, og da Ofre frembares paa dem efter hedensk Vis, bød Keiser Konstantin, at disse skulde rives ned, og at en Kirke skulde bygges istedet[2]. Kort efter (333) kom Pilegrimen fra Bordeaux til Hebron; han omtaler Konstantins Kirke som en sjelden vakker Bygning. Den og Abrahams Eg stode ved Veien til Jerusalem, to romerske M. (ɔ: 10,000 Fod) nordenfor Hebron[3]. — Hieronymus fortæller, at Abrahams Eg ved Hebron, hvis Størrelse vidnede om dens høie Ælde, stod i hans Barndom, men var omhugget eller uddød i hans senere Dage[4]. Hieronymus var født 348 og døde 420. — En halv geogr. M. nordenfor Hebron og 300 Skridt østenfor Veien til Jerusalem ligge vældige Levninger af en Bygning, som Jøderne i Hebron kalde Abrahams Hus, fordi de efter Sagnet skulle dække det Sted, hvor Abrahams Eg engang stod i Mamre Egelund. »Abrahams Hus« kan ikke være andet end Levninger af Konstantins Kirke. — Sagnet om, at Mamre Egelund laa nordenfor Hebron, gaar saaledes tilbage til Tiden før Aar 135 ef. Kr. og peger nøie ikke alene paa Lundens, men endog paa »Træets« Plads. Men skjønt saaledes »Abrahams Hus« har Sagnets Ælde for sig, kan det ikke ligge der, hvor Lunden eller Træet har staaet. Overalt nemlig, hvor der er Tale om Hulen Makpelas Beliggenhed, er det et fast Udtryk, at den ligger »ligeoverfor« Mamre[5]. Vel er »ligeoverfor« et vagt Udtryk, men rent bagvendt kan det da heller ikke bruges. Strøget med Abrahams Hus kan ikke sees ved Hebron. Patriarkernes Bjerg med sine Arme ligger imellem og stænger aldeles for Synet mod Nord. For den, der har været paa Stedet, er Sagen klar.

Sammenholder man 1 Mos. 35, 27—29 med 1 Mos. 37, 14, vil det vise sig, hvor Mamre er at søge. Paa første Sted fortælles, at Jakob kom til sin Fader i Mamre, ved Hebron, og, som ovenfor sagt, er det rimeligt, at han tog fast Bolig der; paa det andet Sted fortælles, at han fra »Hebrons Dal« sendte Josef til Sikem. Altsaa maa Mamre have

[1] Reland 715. [2] Reland 714. [3] Itiner. Hierol. Kap. 13. [4] Onomast. under Arboe og Drys
[5] 1 Mos. 23, 17. 19; 25, 9; 49, 30; 50, 13.

ligget etsteds nede i Hebrons Dal. Vil man holde fast ved Udtrykket »ligeoverfor«, maa Mamre nærmest søges ved Foden af Rumeidi, og til Støtte kunde tjene, at, som fortalt, findes der en Kilde, som Jøderne kalde Abrahams Brønd; men det vides ikke, hvor gammelt dette Navn er, og intet Sagn peger derhen. — Det hebraiske Ord, som er oversat ved »ligeoverfor«, kan ogsaa betyde »østenfor«, og af det Efterfølgende vil det formentlig fremgaa, at denne Oversættelse her er den rette, og at Mamre Egelund følgelig har ligget vestenfor Makpela og Hebron.

Josefus kalder i »Jødiske Historie« (1. 10. 4; 1. 11. 2) det »Træ i Mamre ikke langt fra Hebron, under hvilket Abraham stod og tjente Englene, en ogygisk Eg« ɔ: fra Kong Ogyges's Dage, som efter det græske Sagn levede før den store Vandflom. I »Jødiske Krig« (4. 9. 7) fortæller han, at der »sex Stadier fra Hebron, hvor Abraham havde boet, og hvor Patriarkernes prægtige Gravmæler endnu ere at se, staar en vældig Terebinte, som skal have staaet fra Verdens Skabelse«. Der kan ikke være rimelig Tvivl om, at Josefus paa begge Steder har ment det samme Træ, uagtet han i »Jødiske Krig« ikke udtrykkelig kalder det Abrahams Træ, og uagtet han paa første Sted kalder det en Eg og paa det andet en Terebinte; thi Terebinten regnedes til Egen. (Se More Egelund § 19. 2. 1). Træet kaldes i Onomastikon (under Drys) baade Eg og Terebinte. — Naar Josefus opgiver, at den ogygiske Eg stod »ikke langt fra Hebron«, og at den vældige Terebinte stod »sex Stadier fra Hebron«, afskjærer han Muligheden af, at Terebinten ved Abrahams Hus skulde være ment; thi den stod 20 Stadier eller ½ geogr. M. borte.

Abrahams Træ.
(Efter et Fotografi i Forfatterens Eie).

I en Vingaard omtrent der, hvor Mamres Dal støder sammen med Hebrons Dal, staar en »majestætisk«, eviggrøn Eg, som eftet Sagnet blandt Araberne i Hebron er det Træ, under hvilket Abrabam boede i Mamre Egelund. Træet, som tilhører en Egeart (Qvercus Palæstina), der efter Kotschy's Undersøgelse er eiendommelig for Palæstina og Syrien[1], er et Mønster i sit Slags. Stammen har ved Roden et Omfang af 23 Fod. Et Stykke ovenfor Roden deler Stammen sig i tre Dele; Grenene sprede

[1] Kotschy: die Eichen Europas und des Orients. Wien und Olmütz. 1862. Tab. XIX.

sig fra Stammen i en Retning 83 og i en anden, som vender mod en Aas, 49 Fod. Grunden under Træet er græsklædt, en Sjeldenhed i Østerland, og tæt ved er en Brønd med godt Vand. Efter et Kart af den preussiske Konsul i Jerusalem, Rosen, er Afstanden fra Træet til Makpela omtrent otte Stadier; Josefus, som opgiver sex Stadier, har vel regnet fra den Del af Hebron, som laa længst mod Vest.

Det er mærkeligt nok, at den »majestætiske«, ældgamle Eg har været saa lidet kjendt, før Robinson 1838 ledede Opmærksomheden hen paa den. Efter Josefus har ingen et Ord om den, før Angelsakseren Sæwulf (1103) omtaler den i følgende Ord: »den Eg, under hvis Skygge Abraham stod, da han saa de tre unge Mænd komme nedover Veien, er endnu frisk og sætter Løv, ikke langt fra Borgen (Muren) om Patriarkernes Grave; saa fortælles i Hebron«[1]. Franskmanden Belon, i 16de Aarhundrede, omtaler den rimeligvis; han fortæller nemlig, at en vældig Terebinte er at se ved Hebron. Det samme Træ omtales af Italieneren Qvaresmius (1625) og andre som Terebinte. Der findes ingen stor Terebinte ved Hebron.

4. Patriarkernes Grave. Hebrons største Mærkværdighed er Patriarkernes Grave. For omkring 3800 Aar siden kjøbte Abraham af Hetiten Efron Hulen Makpela til Gravsted for sig og Sine. Kjøbet, som omstændelig er fortalt 1 Mos. 23, er vel den ældste Forhandling af det Slags, man kjender. I denne Hule bleve de tre ældste Patriarker med sine Hustruer Sara, Rebekka og Lea begravne[2]. Der fortælles ikke nærmere om Begravelsen; men af det, vi kjende om Jødernes Begravelsesskikke, maa vi slutte, at den har gaaet for sig paa følgende Maade: Legemerne bleve ikke balsamerede, men bare salvede eller indgnedne med vellugtende Salver og Kryderier; de bleve ikke lagte i Ligkister, men bare svøbte i et Liglagen og saa satte ind i smaa udhugne Rum i Hulens Vægge; Rummets Aabning blev lukket med en Sten[3]. — Have Ligene været behandlede paa denne Maade, ville faa Aar have været nok til at opløse dem til Støv, og efter et Aarhundrede eller to kan der ikke have været Spor tilbage af dem. — En Undtagelse var tænkelig med Jakobs Legeme. Det blev balsameret i Ægypten, og Balsameringen, der medtog 40 Dage (1 Mos. 50, 2. 3), var rimeligvis udført med høieste Kunst, og man kunde tænke sig, at hans Legeme, som sikkert blev lagt i Ligkiste, kunde holde sig ligesaa længe, som Mumierne i Ægypten; men det er høist tvivlsomt, om nogen Mumie kunde under Palæstinas fugtige, skiftende Veirlag, holde sig gjennem 3600 Aar i et Rum i Væggen af en Hule, hvis Aabning først ved Kristi Tid synes at være lukket. I Ægypten, hvor der næsten aldrig falder en Draabe Regn, og hvor den største Omhu blev udvist, have, som man ved, Mumierne uskadte holdt sig gjennem Aartusinder til vore Dage.

Septuaginta og efter den Vulgata have »Dobbelthulen« istedetfor »Hulen Mak-

[1] Early Travels S. 45. [2] 1 Mos. 49, 31. [3] Samlgn. Joh. 19, 40—42. Matt. 27, 59. 60. Mark. 15, 46. Luk. 23, 53—55.

pela«. Oversættelsen er ikke den rette[1]; den nævnes dog her; thi den grunder sig rimeligvis paa Kjendskab til Hulens Indre, der dannes af to Huler, den ene under den anden.

Efter Jakobs Jordefærd[2] nævnes Gravene ikke før af Josefus, hvis faa Ord lyde saa: »endnu vises i Hebron Abrahams og hans Børns Gravmæler af skjønt Marmor og meget kunstigt forarbeidede«[3]. Om Gravmælerne have dækket Gravenes Aabning i Hulens Vægge eller have staaet fremme paa Hulens Bund eller Gulv, kan ikke sees. I sidste Tilfælde have de været Kenotafier eller tomme Grave, maaske i Skikkelse af Sarkofager eller Ligkister af Sten, der under Romerne kom i Brug i Palæstina. — Dernæst omtales Gravene af Pilegrimen fra Bordeaux (333), hvis Ord lyde saa: »i Hebron er et firkantet Gravmæle af udmærket skjøn Sten, i hvilket Abraham, Isak, Jakob, Sara, Lea og Rebekka ere lagte«. Det »firkantede Gravmæle« kan ikke vel være noget andet end den prægtige firkantede Mur, som endnu gaar rundt om Hulen; den har fra Nord mod Syd en Længde af 200 og fra Øst mod Vest en Længde af 112 Fod; Høiden er 50—60, Tykkelsen 7—8 Fod. Hvert Hjørne dannes af et Taarn, af hvilke to ere omgjorte til Minareter. Den er bygget af firkantede Stene, af hvilke nogle ere 18 Fod lange; nede ved Grunden skulle de have en Længde af 25, ja maaske af 38 Fod, og ere saaledes af samme Størrelse som Stenene i Muren om Moria. (Se Moria No. 2). — Det er mærkeligt, at Josefus ikke har omtalt denne Mur; Bygningsmaaden er jødisk, og da ingen kan tro, at Jøderne have reist Muren efter Jerusalems Forstyrrelse Aar 70 ef. Kr., maa den have været til paa Josefus's Tid; efter Sagnet har Salomo bygget den; men efter sin Bygningsmaade maa den være reist af den byggelystne Herodes den Store.

I de efterfølgende Fortællinger om Gravstedet findes det Eventyrlige indblandet; saaledes fortæller Hieronymus († 420), at foruden de tre Patriarker laa Adam begraven i Hebron[4]. — Antoninus Martyr (570) fortæller, at Josef var begraven der, tiltrods for at han efter Josva (24, 23) blev begraven ved Sikem. Rummet indenfor Muren synes ved disse Tider at have været delt ved et Gitter i to Dele, af hvilke Jøderne raadede over den ene og de Kristne over den anden[5]. — Efter Arkulf (697) laa de tre Patriarker i »Grave, udhugne i Klippen over Jorden«; men Adam, til hvem Gud sagde: »af Jord er du kommen, og til Jord skal du blive«, laa i selve Jorden ved Murens Nordside[6]. — Fra Korstogenes Tid faa vi kun uklare Skildringer af Gravstedet. Efter Sæwulf (1103) vare, foruden Patriarkerne, baade Adam og Josef begravne der[7]. — Jøden Benjamin fra Tudela (1173), som kalder Helligdommen Sankt Abraham, er den første, som udtrykkelig taler om to Huler, den ene under den anden. I den øverste stode sex Kenotafier eller tomme Grave over de tre Patriarker og deres tre Hu-

[1] Gesen. Thes. 2, 704. [2] 1 Mos. 50, 13. [3] Jos. Krig. 4. 9. 7. [4] Onomast. under Arboe. [5] Anton. Mart. Kap. 30. [6] Adamnan 2, 8. Early Travels S. 7. [7] Early Travels S. 44.

struer; i den nederste vare de sex ægte Grave; paa Abrahams Grav stod paa Hebraisk: »dette er vor Stamfader Abrahams Grav; han hvile i Fred«, og lignende Indskrifter vare at læse paa de andre Grave. I den nederste Hule brændte en Lampe Dag og Nat. Hvor Nedgangen til denne Hule laa, kan man af den uklare Skildring ikke skjønne[1].

Hebron blev 1167 ophøiet til et latinsk Bispesæde, og da blev den lille, ringe Bygning, som staar indenfor Muren, bygget. Den er 95 Fod fra Øst til Vest og 70 Fod fra Nord til Syd. Det var først en Kirke; men da Saladin 1187 havde taget Hebron, blev Kirken omgjort eller maaske helt ombygget til Abrahams Moske. Af arabiske Forfattere vide vi, at de smaa Hvælvinger paa søndre og nordre Side af Gaardsrummet, der indeslutte Abrahams og Saras, Jakobs og Leas Grave, ere byggede af en Sultan 1331, og at Rummet med Josefs Grav udenfor Muren er bygget af en anden Sultan 1393.

Abrahams Moske. Sepp.

I de første Tider, efterat Hebron var faldet i Muhammedanernes Magt, synes Adgangen til Helligdommen at have staaet aaben for de Kristne; saaledes var Brocardus derinde en hel Nat 1283[2]. Men senere blev det strengt forbudt baade Jøder og Kristne at komme derind, og vi have i lange Tider bare arabiske Forfattere at holde os til. Deres Fortællinger ere næsten bare Eventyr. Saameget synes at fremgaa af flere af dem, at der ikke fandtes anden Nedgang til Hulen nedenunder end det runde, i Tvermaal 18 Tommer vide, Hul, som endnu sees.

Den første Kristne, som efter flere Aarhundreder slap ind i Helligdommen, var Spanieren Don Badia. Han reiste 1803—1807 om i Østerland, forklædt som østerlandsk Prins og i fuld østerlandsk Optog, og skaffede sig paa den Maade Adgang til Muhammedanernes hellige Steder. Af den Beskrivelse og af de Tegninger, han

[1] Early Travels S. 86. [2] Broc. 9, 22.

leverede af Abrahams Moske, blev man ikke stort klogere end før. — Prinsen af Wales reiste 1862 i det Hellige Land. Det var ikke let at give Englands Tronarving Afslag, og han fik Adgang til de hidtil stængte Steder. Han var inde i Abrahams Moske, men kom ikke ned i den nedre Hule. Af en Skildring fra en blandt Følget fremgaar, at Helligdommens Præster ikke engang tillade Muhammedanerne at komme derned. Gravmælerne i den øvre Hule lignede, som de fleste muhammedanske Gravmæler, en Ligkiste, vare af glattet Sten eller Marmor og dækkede med grønne Tepper, indvirkede med Guld. — Siden have flere været i Abrahams Moske. Ferguson, som 1864 var der, har i et Tillæg til sit Skrift »The Holy Sepulchre and the Temple at Jerusalem«, London 1865, fortalt om sit Besøg. Han var derinde under en Fest; al Forekommenhed blev ham vist; men, da — rimeligvis med Forsæt — en Sværm altid stimlede om ham, kunde han ikke faa undersøgt Hulen nedenunder.

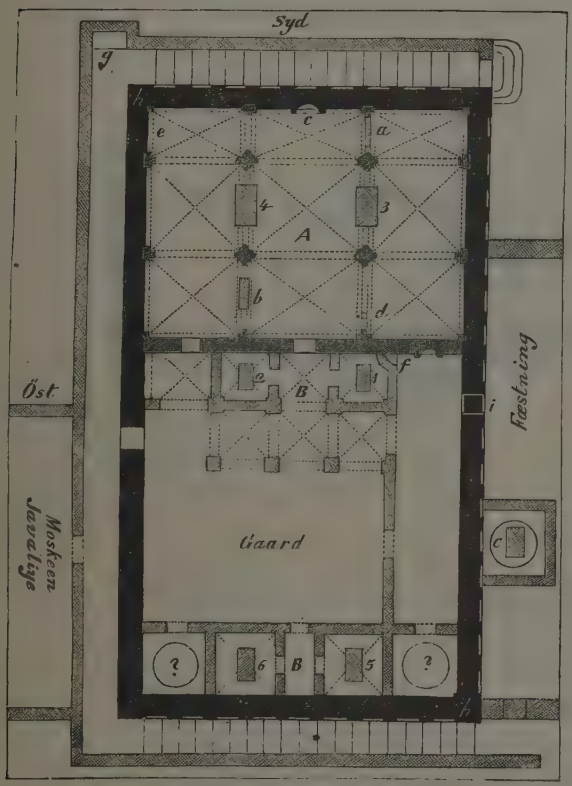

Plan af Abrahams Moske.

Indgangen er fra Øst, hvorfra man kommer ind i en Gaard eller et tomt Rum; paa nordre Side af denne ligge (5) Jakobs og (6) Leas Grave, og paa den søndre (1) Abrahams og (2) Saras Grave, i smaa Hvælvinger, byggede, som alt fortalt, af en Sultan 1331; i Vest, udenfor Muren, ligger Josefs Grav i et Rum, bygget af en Sultan 1393. Abrahams Moske, som ligger i den søndre Ende, optager ikke fuldt Halvdelen af Rummet indenfor Muren. Den er ved Spidsbuer delt i sex ulige store Rum; i det midterste af disse ligge (3) Isaks og (4) Rebekkas Grave. Andre mærkelige Sager ere: (a) en aldeles mesterlig udskaaren Prædikestol; efter en arabisk Indskrift paa Trappen blev den udskaaren 1091 for en Moske i Askalon, men sendt hid af Saladin, da han 1187 havde taget Hebron; (b) Merhala, som betyder Stoppested; maaske Muselmændene standse eller knæle der, førend de gaa videre; (c) Mirab,

Imanens eller Præstens Plads foran Kibla eller Mærket i Væggen, der viser Retningen mod Mekka, hvorhen Muselmændene vende Ansigtet under Bønnen; (d) det runde Hul, hvorigjennem Nedgangen gaar til den nedre Hule; (e) en græsk Indskrift rimeligvis fra Keiser Justinians Tid; (f) Aftryk af Muhammeds Fod; (g) Kilde; (h h) Minareter; (i) Stedet, hvor den oprindelige Indgang formodes at have ligget.

Hulen Makpelas Historie kan i Korthed sammenfattes saa:

Hulen synes at have staaet aaben, alene beskyttet ved sin egen Hellighed, ligesom saa mange andre Gravsteder i det Hellige Land, indtil henimod Kristi Fødsel.

Under Herodes den Store blev den vældige Mur, som endnu staar, bygget; den omgiver ikke alene Hulen, men ogsaa hele den Klippe, i hvilken denne ligger. Fra samme Tid skrive sig rimeligvis de Gravmæler, som Josefus taler om.

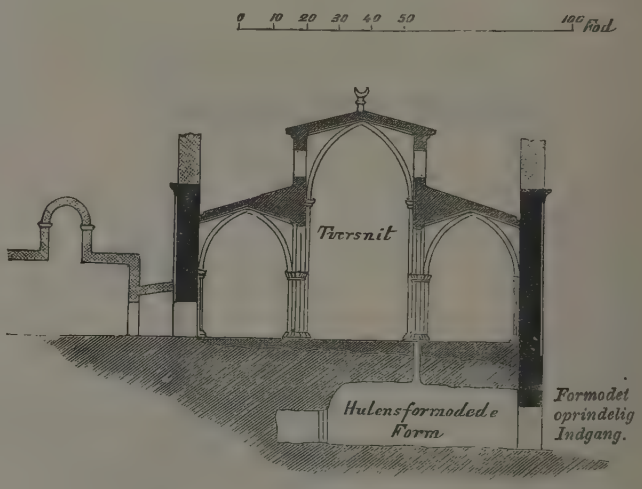

Tversnit af Abrahams Moske. Ferguson

Henvisning.

A. Gotisk Bygning.
B B. Hvælvinger, 1331.
C. Josefs Grav, 1393.
a. Prædikestol.
b. Merhala.
c. Mirab.
d. Aabning til nedre Hule.
e. Græsk Indskrift
f. Aftryk af Muhammeds Fod.
g. Kilde.
h h. Minareter.
i. Formodet oprindelig Indgang.

1. Abrahams Grav.
2. Saras Grav.
3. Isaks Grav.
4. Rebekkas Grav,
5. Jakobs Grav.
6. Leas Grav.

Jødisk Bygværk.
Gotisk Bygværk.
Muhammedansk Bygværk.

For at kunne forklare enkelte Steder hos Antoninus Martyr, Benjamin fra Tudela og flere, maa man gaa ud fra, at der i sjette Aarh., rimeligvis under den byggelystne Keiser Justinian (527—565), blev reist en Bygning, om just ikke en Kirke, indenfor Muren, og at dengang bleve sex Gravmæler opstillede i den øvre Hule, medens de gamle bleve staaende i den nedre Hule. Den oprindelige Indgang fra Vest, der førte ind i den nedre Hule, er da rimeligvis bleven lukket og en ny brudt, fra Øst, der fører ind i den øvre Hule.

Af Justinians Bygning er intet tilbage; den gotiske Bygning, som nu staar, er

yngre end 1167, og de muhammedanske Tilbygninger ere fra 1331 og 1393. Senere er intet tilbygget.

Ferguson fik det Indtryk, at der ikke gives nogen anden Nedgang til den nedre Hule end gjennem det runde Hul mellem Abrahams og Isaks Grave. Han saa intet andet, og man sagde, at der intet andet fandtes. Men Matterne paa Gulvet kunne have dækket det, og Præsterne have maaske villet skjule Nedgangen for ham

Hefa, se Kaifa.

Helbon omtales bare Ez. 27, 18 i Skildringen af Tyrus's Handel med alle Lande: »Damaskus handlede med dig formedelst Mængden af dine Arbeider, formedelst Mængden af allehaande Gods, med Vin fra Helbon og hvid Uld«. Strabo fortæller, at Perserkongen hentede Vin fra Kalybon i Syrien [1], og Atbenæus (1, 22) skriver, at Perserkongen bare drak kalybonisk Vin, der ogsaa voxede ved Damaskus i Syrien. — Oppe i Antilibanon, Nordvest for Damaskus, ligger et vildt Dalføre, Vadi Helbon. Indbyggerne ere Muhammedanere og drive følgelig ikke Vinavl, men Helbons Druer holdes for de kosteligste i hele Syrien [2]. — Efterat Porter har gjort denne Opdagelse, har man opgivet den Mening, at Haleb (Aleppo), som Grækerne kaldte Kalybon, skulde være ment ved Helbon.

Hesbon, nu Hesban, 3 1/2 geogr. M. ret i Øst for Jordans Udløb i det Døde Hav, tilhørte oprindelig Moab [3]. — Kort før Israeliternes Indvandring fra Ægypten var det taget af Amoriternes Konge Sihon, der gjorde det til sin Hovedstad [4]. Det laa midtveis i hans Rige, der naaede fra Arnon til Jabbok. — Israeliterne bade Sihon om Lov til at gaa gjennem hans Land. Da dette blev afslaaet, rykkede de mod ham og sloge ham. Sihon faldt med sine Sønner, og Israeliterne toge hans Land og boede i Hesbon og alle hans Stæder fra Arnon til Jabbok [5]. — Hesbon, der laa opimod Gad, blev opbygget af Ruben [6], men nævnes blandt de fire Levitstæder, som laa i Gad [7]. — Efter de 10 Stammers Bortførelse til Assyrien (721) faldt Hesbon tilbage til sin oprindelige Herre, Moab, og nævnes i Esaias's og Jeremias's Spaadomme mod dette Land [8]. — Under Kong Alexander Jannæus (105—78) hørte Hesbon, som paa Græsk kaldtes Essebon, til det jødiske Rige [9]. — I Onomastikon, hvor Navnet skrives baade Essebon, Esebon og Esbus, kaldes Hesbon en gild Stad i Arabien, paa Bjergene ligeoverfor Jeriko, 20 romerske (over fire geogr.) M. fra Jordan. — Den Høi, hvor Hesbon laa, kaldes nu Hesban; den er dækket af Ruiner, 1/4 geogr. M. i Omkreds; hver eneste Bygning ligger i Grus. — Ved Foden af Høien ligger en Dam, der minder om Høis. 7, 4, hvor Brudens Øine lignes med Vanddammene i Hesbon.

[1] Strabo 15, 736. [2] Porter: Five Years in Damaskus 1, 323—336. [3] 4 Mos. 21, 26. [4] 4 Mos. 21, 26. Josva 13, 10. [5] 4 Mos. 21, 21—31. 5 Mos. 2, 32—36. [6] 4 Mos. 32, 37. [7] Josva 21, 39. 1 Krøn. 6, 81. [8] Es. 15, 4. Jr. 48, 2. 34. [9] Jos. Hist. 13. 15. 4.

Hinnoms Dal (paa Hebraisk Ge-Hinnom[1]), Hinnoms Søns Dal[2], Hinnoms Sønners Dal[3], i N. T. Gehenna[4]. — Om Hinnom og hans Sønner, efter hvem Dalen har faaet Navn, vides intet; rimeligvis vare de Dalens tidligere, jebusitiske Eiere. — Jerusalem ligger paa et brat Næs mellem Hinnoms og Kedrons dybe Dale eller rettere Kløfter, som løbe sammen søndenfor Zion. — Hinnoms Dalføie, der begynder vestenfor Jaffaporten, kaldes i sit øvre Løb Gihon. (Se Gihon under »Kilderne ved Jerusalem« § 11. 6. 2). — Hinnoms Dal dannede Grænsen mellem Juda og Benjamin, fra En-Rogel til den vestre Ende af det Onde Raads Bjerg[5]. — Kongerne Akas og hans Sønnesøn Manasse brændte Røgoffer og lode sine Sønner »gaa gjennem Ilden« i Hinnoms Dal[6]. — Judas Børn have bygget Tofets (ɔ: Brandstedets, Offerstedets) Høie (ɔ: Altere), som ere i Hinnoms Dal, for at opbrænde sine Sønner og Døtre i Ilden. »Derfor, se, Dage komme, siger Herren, da man ikke ydermere skal sige Tofet eller Hinnoms Søns Dal, men Myrderiets Dal, og man skal begrave i Tofet, fordi der ellers ikke er Rum«[7]. — Josias gjorde Tofet, som er i Hinnoms Dal, urent, forat ingen skulde lade sin Søn eller Datter gaa gjennem Ilden for Molok[8]. Rimeligvis har han strøet Asken af brændte Menneskeben over det. (Se Josias under Jerusalem). — Paa Grund af de grusomme Barneofringer til Molok, blev Tofet i Hinnoms Dal, efter Hjemkomsten fra Babel, saa afskyet, at Ge-Hinnom tilsidst under den græske Form Gehenna blev Navnet paa de Ugudeliges Opholdssted efter Døden.

Flere Fortolkere have ment, at Tofet i Hinnoms Dal skulde efter Josias's Tid være blevet et Sted, hvor al Urenhed fra Byen blev ført ned, og at der brændte en stadig Ild for at fortære samme. Men de Beviser, som ere hentede fra Talmud, for denne Mening, ere yderst svage. »Der er intet Bevis for, at nogen anden Ild end ved Molokdyrkelsen har brændt i Tofet«[9]. — Denne Mening synes heller ikke at rime sig med Jeremias's Spaadom, at Tofet skulde blive fuldt af Grave. Spaadommen er opfyldt, idet Strøget omkring Tofet, fra Siloams Dam opigjennem Hinnoms Dal, paa Zions søndre Skraaning, er fuldt af Grave. Ogsaa det Onde Raads Bjerg, paa den modsatte Side, tæller mange Gravsteder, blandt dem Hakeldama eller Blodageren.

Dalen kaldes nu baade Vadi Jehennam, (Forvanskning af Gehenna) og Vadi Rababi.

Hor, ɔ: Bjerget, var et af Israeliternes Hvilesteder under Vandringen i Ørkenen og er blevet mærkeligt som det Bjerg, hvor Aron døde. — Israeliterne brøde op fra Kades, og de kom til Bjerget Hor paa Grænsen af Edoms Land. Moses gik med Aron og hans Søn Eleasar op paa Bjerget Hor for den hele Menigheds Øine. Og Moses

[1] Josva 15, 8. Neh. 11, 30. [2] Josva 15, 8; 18, 16. Jr. 7, 31. 32 o. fl. Steder. [3] 2 Kong. 23, 10. [4] Matt. 5, 22. Mark. 9, 43. Luk. 12, 5. Jak. 3, 6. [5] Josva 15, 8; 18, 16. [6] 2 Kong. 16, 3. 2 Krøn. 28, 3; 33, 6. [7] Jr. 7, 31. 32. [8] 2 Kong. 23, 10. [9] Rob. Pal. 2, 41.

afførte Aron hans yppersteprestelige Klæder og iførte Eleasar dem, og Aron døde, 123 Aar gammel, paa Bjergets Top, og hele Israels Menighed græd over Aron i 30 Dage«[1]. Israeliterne brøde op fra Bjerget Hor paa Veien til det Røde Hav for at drage rundtomkring Edoms Land[2].

Nu omtales Hor ikke mere i Bibelen. — Josefus fortæller, at det høie Bjerg, hvor Aron døde, laa nær ved Staden Petra[3]; ligesaa Onomastikon under Or. — Der kan ikke være rimelig Tvivl om, at det Bjerg, som nu kaldes Jebel Harun ɔ: Arons Bjerg, er Bibelens Hor. Det ligger 10 geogr. M. ret i Syd for det Døde Hav og 12 geogr. M. ret i Nord for Bugten ved Akaba, paa den østre Side af Dalføret Araba; det er omkring 5000 Fod høit og rager 300 Fod op over alle andre Tinder i Edom[4]; det har altid (11 Gange) Tillægget »ha-har« (ɔ: Bjerget)[5]; »Hor ha-har« betyder: det Bjerg, som fremfor andre bærer Navnet »Bjerget«. — Det hæver sig 3000 (?) Fod over Petra, der ligger ved Foden, paa den østre Side. Petra kan for mellemliggende Aase ikke sees fra Bjergets Top. — Paa Toppen ligger en liden firkantet Bygning af raa Stene og brudte Søiler. Fra det flade Tag hæver sig en hvid Hvælving, som almindelig over muhammedanske Helgeners Grave. Det Indre bestaar af to Kamre, det ene over det andet; det nederste Kammer er tildels hugget ud i Bjerget og er aldeles mørkt. Araberne holde Bygningen for Arons Grav, hvem de ære som en af sine Profeter. — Bygningen er ældre end Korstogene; thi Korsfarerne forefandt et (muhammedansk?) Bedehuus (oratorium)[6]. En Indskrift over Døren fortæller, at Gravmælet er sat istand af Sultanen af Ægypten 739 Aar efter Hegira[7] ɔ: 1339 ef. Kristus.

Horeb, se Sinai.

Horma, tidligere Zefat, nu Sebaita, var en kana'anitisk Kongestad i »Sydlandet«. Da Israeliterne, trods Mose Advarsel, søgte fra Kades at trænge ind i det Hellige Land og droge op i Bjergegnen, kom Kana'aniter og Amalekiter, der boede i samme Bjergegn, mod dem og knuste dem i Seir indtil Horma[8]. — Kongen af Arad, i Sydlandet, stred mod Israeliterne og bortførte nogle af dem som Krigsfanger. Da gjorde Israeliterne dette Løfte til Herren: »giver du dette Folk i min Haand, saa vil jeg slaa dets Stæder med Band«. Herren hørte deres Røst og overgav Kana'aniterne i deres Haand, og de sloge dem og deres Stæder med Band. Og de kaldte Stedets Navn Horma ɔ: Band[9]. — Her menes ved Horma snarere et helt Strøg end en enkelt By. — Josva dræbte Kongen af Horma, og Staden tilfaldt først Juda og siden Simeon[10]. — Staden synes dog at have været i Kana'aniternes Magt til efter Josvas Død, da Juda og Simeon sloge Kananiterne, som boede i Zefat, og de lyste Staden i Band og kaldte dens Navn Horma[11]. Saaledes blev det Løfte, som var givet til Herren under

[1] 4 Mos. 20, 22—29; 33, 37—39. [2] 4 Mos. 21, 4; 33, 41. [3] Jos. Hist. 4. 4. 7. [4] Palmer Desert 2, 438. 440. [5] 4 Mos. 20, 22. 23. 25. 27; 21, 4; 33, 37. 38. 41; 34, 7. 8. 5 Mos. 32, 50. [6] Rob. Pal. 3, 760. [7] Palmer Desert 2, 435. [8] 4 Mos. 14, 40—45. 5 Mos. 1, 44. [9] 4 Mos. 21, 1—3. [10] Josva 12, 14; 15, 30; 19, 4. 1 Krøn. 4, 30. [11] Dom. 1, 17.

Moses, endelig indfriet. Siden nævnes Horma kun en Gang, og det meget løselig, i Davids Historie[1].

Fire geogr. M. nordenfor Ain-Veibe, som Robinson holder for Kades, og tre geogr. M. Sydvest for det Døde Hav ligger et brat Skar, som heder es-Sufa. Da dette Navn i Formen svarer til det hebraiske Zefat, mener Robinson, at Byen Zefat maa have ligget i Nærheden[2]. Men af Byen fandt han intet Spor, og det er bare i Formen, at es-Sufa, som betyder Klippen, svarer til Zefat, som betyder Vagttaarn. Palmer har sikkert gjenfundet Zefat længre mod Vest. Kades har han gjenfundet i Ain-Gadis 12 geogr. M. ret i Vest for Hor og 12 geogr. M. søndenfor Be'erseba. Sex geogr. M. i Nord for Ain-Gadis fandt han en ødelagt Fæstning, Mesrife, paa Toppen af en Høi. I en Sidedal $^3/_4$ geogr. M Sydost for Mesrife fandt han Ruiner af en By ved Navn Sebaita. Sebaita svarer baade i Form og i Betydning, og Mesrife (ɔ: Vagttaarn) i Betydning til Zefat. Rimeligvis har der været baade en By og Fæstning af dette Navn. Fæstningen skulde være Formur mod de røverske Stammer søndenfor. Den eneste Vei fra Ain-Gadis til Sebaita gaar over Mesrife[3].

I.

Ijon, i Naftali, nordligst i Palæstina, omtales først efter Rigets Deling 980. Benhadad 1, Konge i Damaskus (950—920), sluttede Forbund med Asa, Judas Konge, mod Baesa, Israels Konge, og sendte Hærførere, som sloge Ijon, Dan, Abel-Bet-Ma'aka, hele Kinnerot med hele (det øvrige) Naftali[4]. — Akas, Judas Konge (742—726), som trængtes af Peka, Israels Konge, og af Rezin, Konge i Damaskus, kjøbte, med Templets og Kongeborgens Skatte, Tiglat-Pileser, Assyriens Konges Hjælp. Tiglat-Pileser kom, tog Ijon, Abel- Bet-Ma'aka, Gilead, Galilæa og hele Naftalis Land, og han bortførte Indbyggerne til Assyrien[5]. — Siden nævnes ikke Ijon. Det er rimeligvis gjenfundet i Tel Dibbin, vestenfor Hasbani, omtrent midtveis mellem Dan og Hasbeia[6]. — Om Ijon som Grænsestad i Palæstina mod Nord, se § 2. 1.

J.

Jabes. Til Navnet føies, paa et Par Steder nær, »i Gilead«, skjønt et andet Jabes hverken er omtalt eller fundet. Det samme er Tilfældet med Jaeser. — Det omtales første Gang under Borgerkrigen mellem Benjamin og de andre Stammer. Da Indbyggerne i Jabes ikke havde mødt frem til Mønstring i Mizpa, sendte de 11 Stammer 12,000 Mand, som udryddede alle i Jabes, undtagen 400 Piger, der som vordende Hustruer

[1] 1 Sam. 30, 30. [2] Rob. Pal. 3, 150. [3] Palmer Desert 371—380. Our Work in Pal. 294—298. [4] 1 Kong. 15, 20. 2 Krøn. 16, 4. [5] 2 Kong. 15, 29. [6] Rob. Neuere Bibl. Forsch. 491. 492.

bleve givne til Resten af Benjaminiterne, 600 Mand, som havde reddet sig paa Rimmons Klippe[1]. (Se Gibea No. 1 og Rimmons Klippe). — Nahas, Ammons Konge, leirede sig mod Jabes i Gilead. Byens Ældste sendte Bud til Saul, som opbød Stammerne, slog Nahas og splittede hans Hær saaledes, at ikke to gik sammen[2]. — Jabes glemte ikke Sauls raske Daad. Da Filisterne, efter Slaget paa Gilboa Bjerg, havde fæstet Sauls og hans Sønners Kroppe paa Betsans Mur, gjorde alle kraftige Mænd i Jabes sig rede, droge hele Natten, toge Kroppene ned og brændte dem i Jabes. Og de jordede Benene under Tamarisken, som er i Jabes. Saasnart David var bleven Konge i Hebron, skikkede han Sendebud til Jabes med de Ord: velsignede være I for Herren, fordi I have vist Taknemlighed mod Eders Herre[3]. — Siden omtales Jabes ikke i Bibelen. — Efter Onomastikon laa det paa et Bjerg ved Landeveien mellem Pella og Gerasa. Navnet har holdt sig i Dalføret Jabis. Paa en Høi ved dette Dalføre, ikke langt fra Veien til Gerasa, ligge nogle Ruiner, som kaldes ed-Deir (ɔ: Klosteret), der rimeligvis ere Levninger af Jabes. De ligge tre geogr. M. fra Betsan.

Jabne'el, Jabne, Jamnia, Jebne laa, efter Josva 15, 11, paa Grænsen af Juda og Filistæa, ikke langt fra Havet. — Næste Gang, det omtales, var det i Filisternes Eie, fra hvem det blev taget af Ussias, Judas Konge (810—758)[4]. — Det kaldes da i forkortet Form Jabne. Navnets græske Form er Jamnia (Jamneia)[5]. — Det blev en vigtig By i Makkabæernes Dage[6]. Det havde en Havn, der, ligesom Gasas og Askalons, hed Majuma (ɔ: Havn, paa Koptisk). Judas Makkabæus satte 164 Ild paa Skibene i Havnen. Luen kunde sees i Jerusalem, skjønt Havnen laa 240 Stadier borte[7]. (Se Judas Makkabæus under Jerusalem No. 11). — Efter Talmud flygtede Sanhedrin eller det Høie Raad til Jamnia, før Jerusalem blev indesluttet af Titus. Det Høie Raad i Jamnia kom i Ry under sin Formand Gamaliel II eller Yngre († 116 og begraven i Jamnia), Sønnesøn af Gamaliel I eller Ældre († 52)[8]. — I sjette Aarhundrede blev det Bispesæde. Det kaldes nu Jebne og er en liden Landsby, 1/2 geogr. M. fra Havet, omtrent midtveis mellem Jaffa og Askalon.

Jaeser, i Gilead, hvorfor det 1 Krøn 26, 31 kaldes Jaeser-Gilead, nævnes sammen med Hesbon[9]. Det blev taget af Israeliterne efter Seiren over Sihon[10]. Da Strøget om Jaeser var frugtbart og skikket for Fædrift, bade Rubens og Gads Stammer om at faa det og Gilead til Eie[11]. Gad fik Jaeser[12], der blev en af de fire Stæder i Gad, som udtoges til Leviterne[13]. — Det blev senere taget af Moab og trues med Undergang af Esaias[14] og Jeremias[15]. Det blev taget af Judas Makkabæus fra Ammoniterne og lagt i Aske 165[16]. Efter Onomastikon[17] var Jaeser en Landsby, der laa 8 eller 10 romerske M. fra Filadelfia (Rabbat-Ammon) og 15 romer-

[1] Dom. 21, 6—14. [2] 1 Sam. 11, 1—11. [3] 1 Sam. 31, 11—13. 2 Sam. 2, 5. [4] 2 Krøn. 26, 6. [5] Jos. Hist. 5. 1. 22. [6] 1 Makk. 4, 15; 5, 58; 10, 69; 15, 40. [7] 2 Makk. 12, 9. [8] Se Synedriet No. 7. [9] 1 Krøn. 6, 81. [10] 4 Mos. 21, 32. [11] 4 Mos. 32, 1. 3. [12] 4 Mos. 32, 35. Josva 13, 25. [13] Josva 21, 39. [14] Es. 16, 8. 9. [15] Jr. 48, 32. [16] 1 Makk. 5, 8. Jos. Hist. 12. 8. 1. [17] Onomast. under Azor og Jazer.

ske M. fra Hesbon; en meget stor Elv havde sit Udspring ved den. — Otte romerske M. fra Filadelfia og 12 fra Hesbon, ved Udspringet af en Elv, som rigtignok ikke kan kaldes »meget stor«, ligge nogle Ruiner, der kaldes Sir eller Seir, og som indtil videre faa gjælde for Levninger af Jaeser.

Jaffa, se Jafo.

Jafia, i Zebulon, nævnes sammen med Gat-Hefer[1], nu Mesjed. — Det er sikkert den samme By, Josefus kalder Jafa, »den største Landsby i Galilæa«, og som han befæstede 67[2]. Under Jotapatas Beleiring sendte Vespasian Titus mod Jafa. Titus stormede Byen, nedhug 15,000 og tog 2130 tilfange 67[3]. (Se Krigen i Galiæa under Jerusalem No. 17. 4) — Byen, som endnu kaldes Jafa, ligger 1/2 geogr. M. Sydvest for Nazaret. — I det latinske Kloster i Nazaret kaldes Byen San Giacomo (ɔ: den Hellige Jakob), fordi efter Sagnet Zebedæus og hans Sønner Jakob og Johannes skulle være fødte der. — Josefus skriver, at Jafa ligger i Nærheden af Jotapata[4]. Jefat, det gamle Jotapata, ligger 2 1/2 geogr. M. nordenfor. (Se Jotapata).

Jafo, paa Koptisk Jupu, paa Græsk Joppe, nu Jaffa. Det tilfaldt Dans Stamme[5]. Efter Josvas Død omtales det ikke før under Salomo. Det Ceder- og Cyprestømmer, som han brugte til Templet og til sin Kongebolig, blev af Hiram, Konge i Tyrus, fældet paa Libanon og fløtet ned til Jafo, hvorfra det, rimeligvis paa Kamelryggen, blev ført til Jerusalem[6]. — Da Jonas vilde fly til Tarsis fra Herrens Ansigt, drog han ned til Jafo. Han traf et Skib, som skulde til Tarsis, betalte Fragten og gik ombord[7]. — Da Jøderne efter Hjemkomsten fra Babel skulde bygge et nyt Tempel, gave de Mad (ɔ: Korn), Drikke (ɔ: Vin), og Olie til Sidonierne og Tyrierne, for at føre Cedertømmer fra Libanon til Havet og fløte det ned til Jafo[8]. — I Makkabæernes Tid stred man oftere om Joppe som en fast Stad og som Rigets Havn[9]. — Pompeius lagde det 64 f. Kr. under Syrien[10]. — Augustus gav det til Herodes den Store[11]. — I Joppe opstod en Menighed i Kristendommens første Dage. Da den fromme Tabita var død, sendte Brødrene Bud til Peter, som var i Lydda. Han kom og kaldte hende tilbage til Livet. Og Peter blev mange Dage i Joppe hos en vis Simon, en Garver, hvis Hus laa ved Havet. Fra Husets Tag saa han i Henrykkelse det noksom kjendte Syn om, at Skillevæggen mellem Jøder og Hedninger var nedbrudt, og modtog i samme Stund Bud om at komme til Hedningen Kornelius i Cæsarea ved Havet, rimeligvis 38[12]. — Under den jødiske Krig led Joppe meget. Cestius Gallus, Statholder i Syrien, tog det og dræbte hvert Liv, 4800 i Tal, 66[13]. (Se Jerusalem No. 17. 2). — En Tid efter nyttede Sørøvere den Leilighed, som Landets forvirrede Tilstand frembød, til at sætte sig fast i Joppe og hærjede tilsøs vide omkring.

[1] Josva 19, 12. 13. [2] Jos. »Liv« §§ 37. 45. Krig. 2. 20. 6. [3] Jos. Krig. 3. 7. 31. [4] Jos. Krig. 3. 7. 31. [5] Josva 19, 46. [6] 1 Kong. 5, 1—10. 2 Krøn. 2, 16. [7] Jon. 1, 3. [8] Esr. 3, 7. [9] 1 Makk. 10, 75; 12, 33. 34; 13, 11; 14, 5. 34. 2 Makk. 12, 3—7. Jos. Hist. 13. 15. 1. [10] Jos. Hist. 14. 4. 4. [11] Jos. Hist. 15. 7. 3. [12] Aps Gjr. 9, 36—10, 23. [13] Jos. Krig. 2. 18. 10.

Vespasian rykkede mod Byen, Indbyggerne flygtede ombord paa Skibene, en Storm reiste sig, og, da Havnen er yderst utryg, bleve Skibene sønderslagne; 4700 af Flygtningerne druknede, Resten blev slaaet ihjel af Romerne, og Vespasian ødelagde Byen i Bund og Grund 67[1]. (Se Jerusalem No. 17. 4).

Naar Joppe blev opbygget igjen, er ukjendt. En Biskop af Joppe var tilstede paa Kirkemødet i Efesus 431 og en anden paa Kirkemødet i Jerusalem 536[2]. Det ophørte rimeligvis at være Bispesæde ved Arabernes Erobring 636. — Som et minderigt Sted og som nærmeste Havn for Jerusalem, har Joppe været besøgt af de fleste Pilegrime: Antoninus Martyr (570) lagde Veien om Joppe, »hvor Tabita hviler«, da han fra Jerusalem reiste til Damaskus[3]; Arkulf (697) reiste derfra søværts til Alexandria[4]; Sæwulf landede der 1103[5] o. s. v. Joppe er derfor omtalt i de fleste Pilegrimes Itinerarier eller Reisebøger. — Det blev ødelagt af Saladin og atter opbygget af Rikard Løvehjerte. Rikard opholdt sig i Joppe, da han 2 Sept. 1192 sluttede Fred med Saladin, der havde leiret sig ved Jasur, en Landsby, som ligger ½ geogr. M. Sydost for Søstaden. — 1253 blev det stærkt befæstet af Ludvig den Hellige af Frankrige; 1268 blev det ødelagt af Mamluksultanen Bibars og laa øde i lange Tider. Bertrandon de la Brocquière — eller Roquière, som hans Navn ogsaa skrives[6] — fra Burgund, der 1432 landede i Jaffa, fortæller, at Byen er aldeles ødelagt og har bare nogle rørtækkede Telte, i hvilke Pilegrimene søge Ly mod Solens Hede[7]. — 1518 blev det med det øvrige Palæstina taget af den tyrkiske Sultan Selim. — 1799 drog Napoleon, paa Toget fra Ægypten til Syrien, den gamle Hærvei langs Middelhavet. Han leirede sig foran Jaffa og opfordrede Krigsøversten til at overgive Byen. Da denne istedetfor Svar lod hugge Hovedet af Sendemanden, blev Byen tagen med Storm 6 Mars, og de franske Soldater fik Lov til i 30 Timer at plyndre saa meget, de lystede. Besætningen, 4000 Albanesere, var tagen tilfange. Napoleon kunde ikke afse Folk nok til at føre dem som Krigsfanger til Ægypten, og, lod han dem gaa, vilde de ved første Leilighed kjæmpe mod ham igjen. Han valgte da at lade dem skyde. De fik Lov til først at forrette sin Andagt; de vaskede sine Hænder og Fødder i et Kjærn, som tæt udenfor Byen ligger omgivet af Palmer, bad sine Bønner og med den Hengivenhed i Allas Villie, som aldrig svigter den troende Muselmand, gik de tause fra Kjærnet bort til en nøgen Sandslette ved Stranden og bleve skudte ned til sidste Mand. — Da Napoleon et Par Maaneder senere paa Tilbagetoget til Ægypten atter kom til Jaffa, udbrød Pest i Hæren; han gik omkring blandt de Syge og trøstede dem; 4—500, som ikke kunde tages med, bleve myrdede af Tyrkerne; for at unddrage dem for Tyrkernes Grusomhed, havde Napoleon foreslaaet at lade dem forgive; men Overlægen svarede: det er ikke min Gjerning at tage Livet, men at redde det. —

[1] Jos. Krig. 3. 9. 2—4. [2] Reland 867. [3] Ant. Martyr Kap. 46. [4] Adamnan 2, 27. Early Travels S. 10.. [5] Early Travels S. 34. [6] Palmer City of Herod. and Saladin S. 465. [7] Early Travels S. 286.

1832 tog Ibrahim Pasja af Ægypten Jaffa, men maatte 1840 give det tilbage til Tyrkerne.

Jafo betyder Skjønhed; Byen har vel i gamle Dage ligesom nu taget sig godt ud paa Frastand, navnlig fra Søen; den ligger i Trappetrin opad en 130 Fod høi Bakke, og er omgiven af Fæstningsværker, som just ikke udmærke sig ved Styrke. Fra Hotellet havde vi en vakker Udsigt. Byen er omgiven af »indhegnede« Haver, der allerede omtales af Moharen, en ægyptisk Reisende i 12te Aarh. f. Kr.[1], og som i bugnende Fylde søge sin Mage. Palmen hæver sin vaiende Krone ved Siden af Appelsin-, Citron-, Figen- og Mandeltræet med flere Slags Frugttræer. De staa tæt som i den frodigste Lund, uden Skade for Frugten, der er ligesaa udmærket som rig. Jaffas Appelsiner ere søgte, og, har man engang smagt dem, varer det længe, inden andre Appelsiner ville smage. De ere større og have tykkere Skal end alle andre, som Forfatteren har seet. — Veirliget er saa velsignet, at baade Vinranken og Palmen bære moden Frugt[2]. — Havets Nærhed mildner Sommervarmen; hvorfor Folk fra Jerusalem ty did i de hedeste Sommermaaneder.

Jaffa tæller omkring 5000 Indbyggere, af hvilke 1000 vare Kristne, og 10 vare Jøder (1863). Da det oftere har været ødelagt i Bund og Grund, kan det ikke eie mange Fortidslevninger. Som største Mærkelighed vises et Hus nede ved Stranden, der udgives for Garveren Simons, »som laa ved Havet« (Aps Gjr. 10, 6). — Jaffa er Stoppested for franske, engelske, østerrigske og russiske Dampskibe; de stoppe langt ude, thi Havnen er, som fordum, saa utryg under Paalandsvind, at »det er tryggere at ligge paa det aabne Hav end der«[3]. — Reisende som skulle til Jerusalem, vælge gjerne den søndre eller saakaldte Jaffavei, der gaar over Ramle, Latron og Kirjat-Jearim og fører til Jaffaporten; tungere Varer sendes ad den nordre Vei, der gaar over Lydda, Bethoron og Gibeon og fører til Damaskusporten. Veien, som er otte geogr. M. lang, er yderst ussel, og, da Tøiet maa kløves paa Heste- eller Kamelryggen, kan den ikke tilbagelægges i kortere Tid end 13—14 Timer, uden at regne Hviletiden.

Hos hedenske Forfattere har Joppe en Historie, der taber sig i Myter. Efter Plinius er det ældre end den store Vandflom. Det var til en Klippe ved Byen, at Andromeda blev lænket for at ofres til Søuhyret. Perseus stak sit Sværd i Uhyrets Axel og frelste Andromeda. Mærker af Lænkerne vare at se paa en Klippe ved Byen endnu i Plinius's og Josefus's Dage[4]. — Uhyrets Benrad, der var fæstet over Byporten, havde en Længde af 40 Fod, og Spandet mellem Ribbenene var større end paa en indisk Elefant. Skaurus, der af Pompeius blev sat til Statholder over Landene fra Ægypten til Eufrat, 64 f. Kr., førte Benraden til Rom for, i sit Embedsaar som Ædil, at fremstille den som en Mærkværdighed for det skuelystne Folk[5].

[1] Val. Schmidt Assyr. og Egypt. 2, 601. [2] Se Veirlag § 15. 8. [3] Jos. Krig. 3. 9. 3. [4] Plin. Hist. Nat. 5, 69. Jos. Krig. 3. 9. 3. [5] Plin. Hist. Nat. 9, 11.

Jamnia, se Jabne'el.

Jebus, se Jerusalem.

Jefat, se Jotapata.

Jeriko, Palmestaden, nu Erriha. (Baade Jeriko og Erriha betyde den Duftende). — Det omtales første Gang ved Israeliternes Indvandring fra Ægypten: »de leirede sig paa Moabs Øde Marker østenfor Jordan, nær Jeriko«[1]. — Efter Maaden, hvorpaa det omtales, var det dengang aabenbar det mest kjendte Sted i Nedre-Jordans Dalføre. — Israeliterne, som fra Moabs Høider saa dets Palmelunde, gav det Navn af Palmestaden. »Moses gik fra Moabs Øde Marker op paa Nebo Bjerg, paa Pisga Top, og Herren lod ham skue det hele Land, fra Dan indtil Havet i Vest, Jordansletten, Dalen ved Jeriko, Palmestaden, indtil Zoar[2]. — »Jeriko« blev fremdeles Byens gjængse Navn; »Palmestaden« forekommer kun tre Gange til[3]. — Josva sendte til Jeriko to Speidere, som toge ind til en Skjøge, Rahab. Kongen, som fik Nys derom, krævede dem udleverede; men Rahab, som havde skjult dem under Linet, der var bredt paa det flade Tag, foregav, at de havde gaaet bort, da Porten — efter gjængs østerlandsk Skik — skulde lukkes i Mørkningen. Saa firede hun dem ned fra sit Hus, der laa ved (rettere »paa«) Muren, efterat have krævet edeligt Løfte om, at hun og hendes Slægt skulde spares, naar Byen blev tagen[4]. — Jeriko var en fast Stad, med en Konge og med kraftige Stridsmænd; det var en rig Stad; blandt Israeliternes Bytte nævnes, foruden stort og smaat Kvæg og Asener, baade Guld og Sølv, og Akan stjal af Byttet en kostelig, babolynisk (egentlig: Sinear-) Kappe, 200 Sekel Sølv og en Guldtunge, som veiede 50 Sekel[5]. — Josva tog Byen »uden Sværd og uden Bue«. Byen blev brændt med alt det, som var i den; kun Guldet og Sølvet lagdes tilside for Herrens Hus. Alt Levende blev dræbt; kun Rahab og hendes Slægt bleve sparede, og hun blev boende blandt Israels Folk; en Mand af Juda Stamme tog hende tilægte, og hun blev Stammoder til Boas, David og Kristus[6]. — At det Hus, hvori Rahab boede, blev sparet, er efter Ovenstaaende og Efterfølgende aldeles urimeligt; det var først Pilegrimene, som gjenfandt Huset. — Josva lyste Jeriko i Band med de Ord: »forbandet være den Mand for Herrens Ansigt, som igjen bygger denne Stad, Jeriko; med Tabet af sin Førstefødte skal han lægge dens Grundvold, og med Tabet af sin yngste Søn skal han reise dens Porte«[7]. — Den saaledes ødelagte og banlyste Stad tilfaldt Benjamin[8].

Skjønt ødelagt, laa Jeriko dog ikke rent øde, ialfald ikke længe; thi »Palmestaden« nævnes strax efter Josvas Død[9], og i Dommernes første Dage blev »Palmestaden« tagen af Eglon, Moabs Konge[10].

Nu omtales Jeriko i flere hundrede Aar kun en Gang og det meget løselig.

[1] 4 Mos. 22, 1; 26, 3. 63; 31, 12; 33, 48; 34, 15; 36, 13. [2] 5 Mos. 32, 49; 34, 1. 3. [3] Dom. 1, 16; 3, 13. 2 Krøn. 28, 15. [4] Josva 2. [5] Josva 7, 21. [6] Josva 6, 25. Matt. 1, 5. 6. 16. [7] Josva 6, 26. [8] Josva 18, 21. [9] Dom. 1, 16. [10] Dom. 3, 13.

Det var ved følgende Leilighed: Nahas, Ammons Konge, døde, og David skikkede Sendemænd for at trøste hans Søn Hanun over Faderens Død; men Ammons Høvdinge sagde til den ny Konge: mon ikke David har sendt disse Mænd hid for at speide? Og de ragede deres Skjæg og skare Halvdelen af deres Klæder og lode dem fare. — En stor Skam var gaaet over Kongens Sendemænd, og David skikkede dem Bud imøde og lod sige: bliver i Jeriko, indtil Eders Skjæg er voxet frem[1].

Jeriko var altsaa til paa Davids Tid, men synes i lange Tider kun at have været en aaben Landsby; vi læse nemlig 1 Kong 16, 34: »i Akabs Dage (918—896) byggede Hiel fra Betel Jeriko; med Tabet af sin Førstefødte lagde han dets Grundvold, og med Tabet af sin yngste Søn reiste han dets Porte, efter Herrens Ord, som han havde talt ved Josva, Nuns Søn«. —

Jeriko blev saaledes atter en fast Stad, og trods Josvas Forbandelse og dens Opfyldelse paa Hiel, blev det Sæde for en Profetskole. 50 af Profeternes Børn i Jeriko fulgte Elias og Elisa paa Veien til Jordan, og efter Elias's Himmelfart vendte Elisa tilbage med dem til Jeriko. Herved maatte Jeriko faa et Navn, og dets Velvære steg, da Elisa havde læget dets Vand ved at kaste Salt i Udspringet[2], som fortalt under Elisas Kilde. (Se Kilder § 11. 9).

Jeriko, Palmestaden, er løselig omtalt under Akas (se Akas under Jerusalem), og ligeledes ved Jerusalems Erobring af Nebukadnezar: efter to Aars tapre Forsvar blev Jerusalems Mur gjennembrudt af Kaldæerne. Zedekias med Krigsfolket flygtede om Natten, men blev indhentet paa Jerikos Marker[3]. — 345 af Jerikos Børn vare blandt dem, som vendte tilbage fra Fangenskabet i Babel[4], og Jerikos Mænd nævnes blandt dem, som under Nehemias byggede Jerusalems Mur[5]. — Efter Hjemkomsten fra Babel synes Jeriko at have været en aaben By indtil Jonatan Makkabæus (160) reiste Muren og byggede Taarne[6]. Pompeius, som blev en Nat over i Jeriko paa Toget fra Damaskus til Jerusalem[7], nedbrød Byens Taarne Thrax (ɔ: Tracieren) og Tauros (ɔ: Oxen), der laa ligeoverfor hinanden ved Indgangen til Skaret[8]. — Antonius gav Jeriko til Kleopatra; hun skal have forplantet Balsambusken, som bare voxede ved Jeriko, til Ægypten. — Herodes udløste Jeriko, da Kleopatra Aar 34 gjæstede ham i Jerusalem, idet hun fra Eufrat, hvorhen hun havde fulgt Antonius, reiste hjem til Ægypten[9]. (Se Herodes og Kleopatra under Jerusalem No. 12. 4).

Det Jeriko, som omtales i G. T., laa ved Elisas Kilde, hvor der endnu sees Levninger af Bygværk. Dette kan sluttes af Fortællingen om, hvorledes Elisa lægede Stadens Vand[10] (se Kilder § 11. 9), og er klart af Josefus's Ord: Kilden (ɔ: Elisas) udspringer ved den gamle Stad, den første, som Josva tog i Kana'aniternes Land[11]. — Det

[1] 2 Sam. 10, 1—5. 1 Krøn. 19, 1—5. [2] 2 Kong. 2. [3] 2 Kong. 25, 5. [4] Neh. 7, 36. [5] Neh. 3, 2. [6] 1 Makk. 9, 50. Jos. Hist. 13. 1. 3. [7] Jos. Krig. 1. 6. 6. Hist. 14. 4. 1. [8] Strabo 3, 768. [9] Jos. Hist. 15. 4. 2. [10] 2 Kong. 2, 19—22. [11] Jos Krig. 4. 8. 3.

Jeriko, der omtales i N. T. og som er beskrevet af Josefus, laa en Fjerdingvei søndenfor, ved Veien til Jerusalem, omtrent der, hvor »Skaret« munder ud i Sletten, og hvor nogle Ruiner ere at se. — Det var efter al Rimelighed Jonatan Makkabæus (160 f. Kristus), som valgte den ny Tomt. Som nys fortalt reiste han en Mur om Jeriko og byggede Taarne, og efter Strabo laa Jerikos Taarne, Thrax og Tauros, ved Mundingen af Skaret. Jonatan vilde sikre Jerusalem fra den Kant.

Herodes den Store befæstede Jeriko og byggede blandt andre Bygninger et Ridehus, hvori han før sin Død lod Landets fornemste Mænd stænge inde. — Herodes var oftere i Jeriko. Paa sine sidste Dage led han af Bylder, fulde af Orme, i Indvoldene og havde søgt Hilsebod i de varme Bade i Kallirroe, østenfor det Døde Hav. Han vendte døende tilbage og blev liggende i Jeriko, hvor han i sin ulidelige Pine engang søgte at stikke sig ihjel. — Medens han laa paa Dødsleiet i Jeriko, var det rimeligvis at Magerne kom til Jerusalem. — Kort efter døde han i Jeriko. (Se Jerusalem No. 12. 13—14).

Arkelaus, som arvede Judæa efter sin Fader Herodes, forskjønnede Jeriko og ledede mere Vand (fra Ain-Duk) ind over Jerikos Slette[1]. (Se Ain-Duk, Kilder § 11. 8).

Josefus udmaler Slettens Herlighed, som han selv havde seet, i Udtryk, der synes overdrevne. (Se Folkemængde § 7. 8). — Sletten var efter Strabo dækket af en Palmeskov, 100 Stadier lang, og bar fortrinligere Dadler end selve Ætiopien. (Se § 20. 1).

Jeriko stod i sin fulde Herlighed, da Jesus vandrede hernede. Det er rimeligt, at Jesus paa sine Vandringer flere Gange drog gjennem Jeriko, der laa ved den alfare Vei fra Jerusalem til Peræa; men Evangelierne fortælle kun om et Besøg der, nemlig da han drog op til Jerusalem til den sidste Paaskefest. Udenfor Staden helbredede han en Blind, og han tog ind til Tolderen Zakkæus, som blev en Abrahams Søn i den samme Stad, hvor Skjøgen Rahab engang var bleven en Abrahams Datter[2].

Jeriko var Sæde for Myndighederne i et af de 11 Toparkier (Amter), i hvilke Landet blev delt af Romerne[3]. — Vespasian drog Aar 68 fra Cæsarea ved Havet over Samaria og Sikem til Jeriko. De fleste Indbyggere havde flygtet til de øde Bjerge mellem Jeriko og Jerusalem; af dem, som vare blevne tilbage, bleve ikke faa dræbte[4]. — Efterat have bygget en Fæstning i Jeriko og lagt en Besætning i den, vendte Vespasian tilbage til Cæsarea[5]. — I Onomastikon fortælles, at Jeriko under Jerusalems Beleiring af Titus blev lagt øde paa Grund af Indbyggernes Forræderi, og at en tredie By blev bygget; den staar endnu, og Spor af begge de forrige Byer ere den Dag i Dag at se[6]. — Hvor dette, tredie, Jeriko laa, og af hvem det var bygget, er ikke fortalt; maaske har Hadrian, som 135, efter den anden jødiske Krig, byggede

[1] Jos. Hist. 17. 13. 1. [2] Luk. 18, 35—19, 10. Matt. 20, 29—34. [3] Jos. Krig. 3. 3. 5. [4] Jos. Krig. 4. 8. 1—2. [5] Jos. Krig. 4. 9. 1. [6] Onomast. under Jeriko.

Jerusalem paany, ogsaa opbygget Jeriko. — Nogle have draget Onomastikons Fortælling i Tvivl, da Josefus ikke har et Ord om en saadan Begivenhed. — Eusebius fortæller, at under Keiser Antoninus Severus's Søn (ɔ: Karakalla † 217) var en (den femte) af de sex Oversættelser af G. T., der, foruden den hebraiske Text, udgjorde Origines's († 254) Hexapla eller Sexfoldsudgave, bleven funden i Jeriko i en Tønde[1]. — Jeriko blev Bispesæde; fra 325 nævnes fem Biskopper, af hvilke den sidste var tilstede paa Kirkemødet i Jerusalem 536. — Pilegrimen fra Bordeaux (333) skriver: naar man fra Jerusalem kommer ned ad Bjerget, har man paa høire Haand det Morbærfigentræ, i hvilket Zakkæus krøb op for at se Jesus. 1500 Skridt (7500 Fod) fra Byen er Elisas Kilde. Over denne staar Skjøgen Rahabs Hus; der laa det Jeriko, som styrtede overende[2]. — Keiser Justinian († 565) byggede en Bolig for Pilegrime og en Kirke for Jomfru Maria. — Antoninus Martyr (570) omtaler Pilegrimshuset og Basilikaen[3]. — Arkulf (697), der besøgte Palæstina efter Persernes Hærjing (614) og Arabernes Erobring (637), skriver: ingen Bygning sees paa Byens Tomter; men alt er dækket af Vingaarde og Agre. Mellem Tomterne og Jordan staa store Palmelunde, og midt inde i disse ligge utallige Hytter, i hvilke et kana'anitisk Folkefærd af Mandslinger bor[4]. — Hytterne have efter Arkulfs Fortælling rimeligvis ligget der, hvor nu den usle Landsby Erriha ligger. — Jeriko havde altsaa været ødelagt tre Gange — af Josva, af Titus, af Perserne — og Hytterne laa paa en fjerde Tomt. Erriha eller rettere er-Riha ligger ved Kelt, fordum Krit, 1½ Fjerding i Øst baade fra G. T.s Jeriko, ved Elisas Kilde, og fra N. T.s Jeriko, i Mundingen af det Skar, gjennem hvilket Veien gaar til Jerusalem. — Erriha er omgivet af Vingaarde og Agre; men istedetfor Palmelunde dækker et næsten uveisomt Krat af Domtræer og af Osjertræer med de giftige Sodomsæbler en stor Del af den frugtbare Slette. 1838 saa Robinson bare en Palme, og 1863 var der ingen Palme at se i den fordums Palmestad.

Erriha er en af de usleste Byer i hele Palæstina, og Indbyggerne ere kraftløse som i Arkulfs Dage. Araberne se ned paa dem som et usselt Folkefærd, hvis Kvinder ustraffet synde mod det sjette Bud, og hvis Mænd ere udygtige til at arbeide og røve; de du bare til at stjæle. — Flere have troet i dette sortladne, kraftløse og dovne Folkefærd at have opdaget ægte Zigeunere. Skulde de nuværende Indbyggere virkelig være Zigeunere og stamme fra det Folkefærd af Mandslinger, som Arkulf taler om, maa de have fulgt Perserkongen Kosroes, som hærjede Syrien og Palæstina og tog Jerusalem 614.

Erriha ligger tre geogr. M. fra Jerusalem og 1½ geogr. M. fra Jordan og ligesaa langt fra det Døde Hav. Elisas Kilde ligger 600 Fod lavere end Middelhavet[5], og Erriha ligger formentlig 100 Fod lavere. — Paa Grund af sit lave Leie har Jerikos

[1] Euseb. Kirk. 6, 16. Reland 831. [2] Itiner. Hieros. Kap. 10. [3] Ant Mart. Kap. 13. [4] Adamnan 2, 11. Early Travels S. 7. [5] Our Work in Pal. 224.

Slette et Veirlag, der ligner Ægyptens[1]. Dog kunne Nætterne være kolde. Warren, som 24—26 Febr. 1868 foretog Udgravninger ved Elisas Kilde, fortæller: »Veiret var meget koldt; Nordenvinden syntes at komme lige fra Hermons Sne, og om Natten viste Gradestokken paa Frysepunktet; ved Middagstid, naar Vinden standsede, var det dog varmt«[2]. — Trods maadelig Dyrkning bærer Jerikos Slette endnu bugnende Agre[3].

Jerusalem. Salem. Jebus. Solyma. Ælia. El-Kuds.

1. Beliggenhed. Jerusalem ligger under 31° 47′ nordlig Brede og 52° 54′ østlig Længde, paa Ryggen af Juda Bjerg, omtrent ved Vandskillet mellem Øst og Vest. — Kedrons og Hinnoms trange og dybe Dale eller rettere Kløfter, som støde sammen søndenfor Staden, omgive den mod Øst, Syd og Vest, saa at den ligger ligesom paa et brat Næs. Den har saaledes paa tre Kanter naturlige Grænser. Mod Nord, hvor Strøget er jævnere, er Grænsen vilkaarlig. Fra Aar 44—70 ef. Kristus, da Staden var paa sit største, naaede Muren til Kongernes Grave søndenfor Kedrons Dal, der her som et grundt Bækkeleie gaar fra Vest mod Øst.

Jerusalem er en Bjergstad; det ligger paa »de hellige Bjerge«[4], og Stammerne »droge op« til det[5]. — Staden kan dog ikke sees langt borte, da den paa meget nært Hold er omgiven af lidt høiere Bjerge: »som Bjerge ere trindt om Jerusalem, saa er Herren trindt om sit Folk«[6]. Den, der kommer fra Jeriko, ser ikke Staden, før han er over Oliebjerget; den, der kommer fra Betlehem, øiner vistnok allerede ved Mar Elias, i en Afstand af 12,000 Fod, Zions Taarne, men ser forøvrigt intet af Staden, før han er over det Onde Raads Bjerg; den, der kommer ad Jaffaveien, har kun et Kvarters Gang igjen, naar han først ser Himmelfartskirken paa Oljebjerget og saa Zions Taarne. Kun fra Nord kan Staden sees paa længere Hold; den kan saaledes sees fra Mizpa (Nebi Samvil), der ligger paa en Top en geogr. M. i Nordvest, 100 Fod over Jerusalems høieste Punkt, Kasr Jalud; fra Taarnet i Betel øiner man de høieste Taarne, to geogr. Mile borte.

Jerusalem har sin Betydning ved sin Fortid. Paa et lidet Rum i og omkring Staden er det største skeet, som nogensinde er — skeet paa Jorden. Man ønsker derfor først og fremst at kjende Jerusalem, som det var, da de store Begivenheder foregik. Megen Lærdom er opbudt og stor Sindrighed er lagt for Dagen, navnlig i de sidste 40 Aar, for at fremstille den gamle Stad. Men man er ikke engang bleven enig om dens Grænser undtagen der, hvor de ere naturlige, og om Beliggenheden af

[1] § 15. 2. s. [2] Our Work in Pal. 224. [3] Folkemængde § 7. s. [4] Sal. 87, 1. [5] Sal. 122, 4. [6] Sal. 125, 2.

Enkelthederne inden Grænserne er man saa uenig, som muligt. Grunden til denne Uenighed ere følgende:

1. Jerusalem har i Løbet af 3000 Aar undergaaet flere Forandringer end maaske nogen anden Stad. 35 Gange har det været beleiret med følgende Udfald: to Gange maatte Fienden drage bort uden Nytte (Aretas 65, Herodes den Store 40 f. Kr.); fire Gange maatte det kjøbe Fienden til at drage bort (Rezin omkring 730, Sankerib 713, Antiokus Eupator 162, Antiokus Sidetes 135); 26 Gange er det taget og næsten hver Gang plyndret; tre Gange er det taget og forstyrret, saa at »ikke Sten blev tilbage paa Sten« (Nebukadnesar 588, Titus 70 ef. Kristus, Hadrian 135). De 35 Beleiringer ere:

1) Judas Børn toge efter Josvas Død Jerusalem, undtagen Overstaden, Zion, omkring 1300.
2) David stormede Zion 1053.
3) Sisak, Konge i Ægypten, tog og plyndrede det i Rehabeams femte Regjeringsaar 975.
4) Filistere og Arabere toge det og plyndrede Kongeborgen, under Joram (894—886).
5) Joas, Konge i Israel, tog det, nedbrød 400 Alen af Muren og bortførte Templets og Kongeborgens Skatte under Amazia 825.
6) Rezin, Konge i Damaskus, og Peka, Konge i Israel, droge mod det under Akas (742—726).
7) Sankerib, Konge i Assyrien, stred mod det, under Ezekias 713.
8) Nebukadnezar, Konge i Babel, tog det og bortførte en Del af Templets Kar, under Jojakim 606.
9) Nebukadnezar tog det anden Gang, under Jojakin 598.
10) Nebukadnezar tog det tredie Gang og bortførte en Del af Templets Kar, under Jojakin 598.
11) Nebukadnezar tog det fjerde Gang, nedrev Murene, bortførte Resten af Templets Kar og brændte Templet med hele Staden under Zedekias 588.
12) Ptolemæus Lagi, Konge i Ægypten, tog det paa en Sabbat uden Modstand 320.
13) Antiokus den Store, Konge i Syrien, tog det 203.
14) Skopas, Hærfører for Ptolemæus V, Konge i Ægypten, tog det 199.
15) Antiokus Epifanes, Konge i Syrien, tog det, plyndrede og myrdede 169.
16) Antiokus Eupator, Konge i Syrien, beleirede det, under Judas Makkabæus 162.
17) Antiokus Sidetes, Konge i Syrien, beleirede det, under Johannes Hyrkan 135.
18) Aretas, Konge i Petra, beleirede det, men maatte paa Befaling af Skaurus, Pompeius's Sendemand, hæve Beleiringen 65.
19) Pompeius tog det efter tre Maaneders Beleiring 64.
20) Herodes den Store beleirede det uden Nytte 40.
21) Herodes den Store tog det efter fem Maaneders Beleiring 37 f. Kristus.

22) Titus forstyrrede det 70 ef. Kristus.
23) Barkokba tog det 132.
24) Hadrian forstyrrede det 135.
25) Kosroes, Konge af Persien, tog og plyndrede det 614.
26) Araberne toge det 637.
27) Seldsjukiske Tyrker toge og plyndrede det 1077.
28) Kalifen af Ægypten tog det 1098.
29) Korsfarerne toge det under Gotfred af Bouillon 1099.
30) Saladin, Sultan af Damaskus, tog det 1187.
31) Melek Muaddem, Sultan af Damaskus, tog det 1219.
32) Kovaresmierne toge og plyndrede det 1244.
33) Selim, Sultan af Tyrkiet, tog det 1517.
34) Ibrahim, Pasja af Ægypten, tog det 1832.
35) Beduinerne overrumplede og plyndrede det 1834.

2. For at skaffe Byggetomter og for Bekvemmeligheds og Skjønheds Skyld ere Stadens Høie tildels blevne udjævnede, og de Fordybninger, som skilte Høiene, tildels udfyldte.

3. Ved disse Ødelæggelser, Udjævninger og Udfyldninger har Overleveringen tabt sine ydre Støttepunkter.

4. Ved Pilegrimene ere Steder og Navne blevne forvirrede, forvexlede og opdigtede. De vilde saa gjerne gjenfinde de hellige Steder, og ulærde, som de vare, bleve de vildledede af sin Lettroenhed eller af uvidende og vindesyge Veivisere.

5. Siden Korstogenes Slutning have de muhammedanske Herrer stængt Moria og Davids Grav paa Zion for »de Vantro« og forbudt dem nogetsteds at foretage Udgravninger. Heri er nu indtraadt et Omslag, der allerede har givet godt Udbytte. Siden 1862, da Prinsen af Wales reiste i det Hellige Land, er Adgangen til Moria aabnet for de Kristne, og fra 1867—70 ere Udgravninger foretagne under Ledelse af Kaptein Warren, der var udsendt af Komiteen for »Fondet til Palæstinas Undersøgelse«.

I Bibelen findes ingen sammenhængende Skildring af Jerusalem, undtagen tildels hos Nehemias. Vort Kjendskab til det gamle Jerusalem skyldes mest Josefus, der i »Jødiske Krig« har ofret et langt Kapitel paa at skildre Staden, som den var kort efter Kristi Tid. Da disse Skildringer maa tolkes ved Jævnførsel med Jerusalem, som det nu er, skikkes her forud:

Udsigt over det nuværende Jerusalem. Staden er omringet af en Mur, der har en Længde af omkring 12,000 Fod. Den har syv Porte: Jaffaporten i Vest, Damaskusporten i Nord, Herodesporten, som nu er tilmuret, ligeledes i Nord, Stefansporten i Øst, den Gyldne Port, som har været lukket i Aarhundreder, ligeledes i Øst, Møgporten i Sydost og Zionsporten i Syd. — Staden er delt i fire Bydele: den

armeniske, den kristne, i hvilken Grækerne og Latinerne bo, den muhammedanske og og den jødiske. Dertil kommer Haram es-Sjerif ɔ: den ædleste Helligdom; det er ved en Mur skilt fra den øvrige Stad og tæller foruden mindre Helligdomme fem Moskeer. — Man er enig om, at Harem es-Sjerif er Moria eller Tempelbjerget; man er uenig, om den Høi, hvorpaa det armeniske og jødiske Kvarter er bygget, og som nu kaldes Zion, er det gamle Zion (se Zion, No. 5); den kristne Bydel ligger efter nogle paa det nordre Strøg af Zion, efter andre paa Akra; efter andre laa den paa Kristi Tid udenfor Muren; den muhammedanske, som er den største, ligger dels paa Zion, dels paa Akra, dels paa en fjerde Høi, som Josefus kalder Bezeta. — Seet fra Oliebjerget synes Jerusalem at være bygget paa en Flade, der jævnt skraaner ned fra Vest mod Øst. Kommer man ind i Staden, vil man finde, at den er bygget paa fire Bjerge eller rettere Høie — Moria medregnet —, der ere skilte ved Fordybninger; disse ere vistnok i Tidens Løb tildels udfyldte; det har nemlig ved Udgravninger vist sig, at Huse ere byggede indtil 50 Fod over den oprindelige Grund, og ved Betesda Dam er Fordybningen fyldt med Grus af over 100 Fod i Dybde[1]; men Forbybningerne ere dog endnu synbare. En Fordybning gaar fra Møgporten tversigjennem Staden til Damaskusporten; den afsætter en Arm mod Vest til Jaffaporten og en anden mod Øst til Stefansporten.

2. Høider. — De mærkeligste Punkter i og om Staden have følgende Høider over Middelhavet:

1)	Himmelfartskirken paa Oliebjerget	2650 Fod.
2)	Kasr Jalud eller Kalat Jalud, ɔ: Goliats Borg (Hjørnet nordenfor Jaffaporten, hvor det latinske Kloster ligger)	2500[2] —
3)	Davids Grav paa Zion	2450 —
4)	Moria	2370 —
5)	Møgporten i Tyropøon	2250 —
6)	Getsemane	2200 —
7)	Siloams Dam	2000 —
8)	En-Rogel (ved Kedrons og Hinnoms Sammenløb)	1950 —

3. Nehemias's Beskrivelse. — Nehemias fortæller Kap. 2, 13—15: jeg drog ud gjennem Dalporten og henimod Dragekilden og hentil Møgporten. Og jeg drog over til Kildeporten og til Kongens Dam. Og jeg drog op i Dalen (Nahal ɔ: Kedrons Dal) og kom atter gjennem Dalporten. — Kap. 3 fortæller han om Murens og Portenes Istandsættelse og opregner (V. 1—15) Portene efter den Orden, i hvilken de fulgte paa hverandre fra Nordsiden af Templet rundt hele Muren: Faareporten (i Øst), Fiskeporten, den Gamle Port og Efraimsporten (i Nord), Dalporten, der ogsaa nævnes 2 Krøn, 26, 9, og Møgporten (i Syd), Kildeporten (i Øst). — Kap. 12, 31—40

[1] Recovery of Jerusal. 12. [2] Nøiagtig: 2495 Fod.

fortæller han om to Kor af Sangere, som gik ovenpaa Muren: fra Ovntaarnet, der laa i Vest midtfor Templet, gik Esras med det ene Sangerkor til høire over (Dalporten, som her ikke nævnes), Møgporten og Kildeporten og steg opad Trinene til Davids Stad indtil Vandporten. — Fra samme Sted, Ovntaarnet, gik Nehemias med det andet Sangerkor til venstre over Efraimsporten, den Gamle Port, Fiskeporten og Faareporten indtil Vagtporten. Saaledes stode begge Korene ved Guds Hus. — Sammenholder man de tre Kap., kan man uddrage følgende Slutninger: Faareporten, der ogsaa omtales Joh. 5, 1, har ligget nordenfor Templet, rimeligvis i den Fordybning, hvor nu Stefansporten ligger; Fiskeporten, der ogsaa omtales 2 Krøn. 33, 14 og Zef. 1, 10, svarer vel til Herodes's Port; den Gamle Port har nu ingen tilsvarende Port; Efraimsporten, som ogsaa omtales 2 Krøn. 25, 23, er Damaskusporten; ved Ovntaarnet har der rimeligvis været en Port, da der ellers ikke blev nogen Port mod Vest; den svarer til Jaffaporten; Dalporten har ligget omtrent der, hvor nu Zionsporten ligger; Møgporten har beholdt sit Navn; Kildeporten har nu ingen tilsvarende Port. Vandporten og Vagtporten have ført op til Templet fra Kedron, den første fra Syd, den anden fra Nord; de have nu ingen tilsvarende Port.

Naar det fortælles, (Kap. 12, 37), at det ene Sangerkor fra Kildeporten gik lige frem for sig og steg op ad Trinene til Davids Stad . . . . indtil Vandporten i Øst, da er ved »Davids Stad« ei ment den vestre Høi, Zion, men den østre, Moria.

4. Josefus's Beskrivelse. — Denne staar i »Jødiske Krig« 5, 4 og lyder i Uddrag saa:

Staden var befæstet ved tre Mure undtagen paa de Steder, hvor den var omringet af utilgjængelige Kløfter (Dale); thi der var kun een Mur.

Staden var bygget paa to Høie, som ligge tversoverfor hinanden; de vare skilte ved en Kløft, som paa begge Sider havde en Række Huse. — Af disse Høie er den ene, hvorpaa Overstaden laa, langt høiere og længre end den anden; den blev ogsaa paa Grund af sin Fasthed af David kaldt Borgen; men af os blev den kaldt det Øvre Torv (Overstaden).

Den anden Høi, der kaldes Akra, og paa hvilken Understaden var bygget, havde Skikkelse af en Halvmaane. — Ligeoverfor Akra laa en tredie Høi (Moria), der oprindelig var lavere end samme og skilt fra samme ved en anden bred Kløft, som Fyrsterne af det hasmonæiske (ɔ: makkabæiske) Hus havde ladet udfylde for at forbinde Staden med Templet. Desuden gjorde de Akra lavere, for at Templet kunde rage over Staden (ɔ: Understaden, Akra).

Udenfra vare de to Høie omringede af to dybe Kløfter, og ved bratte Styrtninger paa begge Sider vare de allevegne fra utilgjængelige.

Den omtalte Dal, som skilte Høien, hvor Overstaden laa, fra Høien, hvor Understaden laa, hed Tyropøon eller Ostemagerdalen; den naaede ned til Siloams Kilde, som holder godt Vand, og det i stor Mængde.

Slange-
Sumpen
S. Kopus
Kongernes Grave
Vulkerens
Mindesmærke
Dronn:
Helenas
Grav
Mur bygget af Herodes
Assyriernes Leir
BEZETA
Agrippa
Kedrons Dal
Oliebjerget
Psefinus
Johannes
Mindesmærke
Anden Mur
Dalen Tyropoon
Hippikus
Herodes
Slot
Antonia
Alexanders
Grav
Templet
Amygdalans
Dam
Xystus
Slot
Essaernes
Port
Bro
Oflas
Silvam
Hinnoms Dal
Fod.
1000 500 0 1000 2000 3000 4000
Jerusalem efter Josefus.
SÖBORG

Ferguson.

Af Stadens tre Mure var den ældste den vanskeligste at indtage paa Grund af Dalene og den Høi, paa hvilken den var bygget. Foruden at den var stærk ved sin Beliggenhed, havde David, Salomo og andre Konger lagt meget Arbeide og Bekostning paa at sætte den i ypperlig Stand. Den begyndte ved Nordsiden af Taarnet Hippikus og naaede til Søilegangen Xystus; derfra strakte den sig til den Buegang ved Templet, som vendte mod Vest. — Fra Sydsiden af samme Taarn gik Muren til Essæernes Port; derfra gik den mod Syd, idet den gjorde en Dreining over Siloams Kilde, hvorfra den atter gik mod Øst til Salomos Dam og naaede et Sted (Høi), som kaldes Oflas, og stødte til den østre Buegang ved Templet. — Foruden af Hippikus forsvaredes denne Mur af Taarnene Fasael og Mariamne; alle tre vare overordentlig stærke; de vare byggede af Herodes den Store og opkaldte efter hans Ven, Broder og Hustru.

Den anden Mur, som begyndte ved Porten Gennat paa den første Mur, indesluttede bare et nordre Strøg af Staden og gik til Borgen Antonia.

Den tredie Mur begyndte ved Taarnet Hippikus og gik derfra mod Nord til Taarnet Psefinus og ligeoverfor Dronning Helenas Gravmæle; derfra strakte den sig et langt Stykke videre, forbi de kongelige Gravhuler, bort til Hjørnetaarnet, der kaldtes Krymperens (Valkerens) Mindesmærke, og stødte saa til den gamle Mur ved Kedrons Dal. — Kong Agrippa († 44 ef. Kr.) havde med denne Mur ladet omringe det nybyggede Strøg af Staden, der laa aldeles aabent. Thi, da Indbyggernes Tal voxede, udvidede Staden sig efterhaanden udover sine oprindelige Grænser, og det Strøg, der laa nordenfor Templet, var blevet bebygget. Saaledes blev en fjerde Høi, som kaldtes Bezeta, lagt til Staden. Den laa ligeoverfor Borgen Antonia, fra hvilken den var skilt ved en dyb Grav, som var gravet, for at ikke Antonias Grundvolde, ved at støde til Høien, skulde blive for let tilgjængelige. — Det nybyggede Strøg blev kaldt Bezeta, det er Nystaden. Da Indbyggerne i samme krævede, at det skulde befæstes, begyndte Agrippa at bygge Muren efter en stor Maalestok, men blev bare færdig med Grundvolden, da han paa Keiser Klaudius's Bud maatte standse Arbeidet[1]. Efter Agrippas Død fik Jøderne Muren reist, men efter en mindre Maalestok. Var Muren fuldført, som Agrippa havde begyndt, saa var Staden bleven uindtagelig.

Den første Mur havde 60, den mellemste 14 og den tredie 90 Taarne. Mellem hvert Taarn paa den tredie Mur var en Afstand af 200 Alen. — Stadens hele Omkreds var 33 Stadier (= 19,800 Fod). — Blandt Taarnene udmærkede sig først og fremst Psefinus. Dette stod paa det Hjørne, som vendte mod Nordvest, og udenfor det havde Titus først sin Leir. Da det var 70 Alen (= 105 Fod) høit, frembød det ved Solopgang Udsigt ikke alene til Arabien, men til Jødelands yderste Grænse ved Havet(!)«.

5. Akra og Tyropøon. Zion. Davids Stad. — Som det fremgaar af Josefus's Ord, gik de tre Mure ikke rundt om Staden, den ene udenom den anden. Rundtom hele Staden gik kun een Mur; men enkelte Dele vare desuden forsvarede ved

[1] Jos. Hist. 19. 7. 2.

Tvermure fra Vest mod Øst. Saaledes var Zion mod Syd og Vest kun forsvaret ved een Mur; men den, der som Titus angreb Staden fra Nord, maatte over tre Mure, førend han naaede Zion. — Josefus har opgivet, at der mellem hvert af de 90 Taarne paa den tredie Mur var en Afstand af 200 Alen eller 300 Fod; den tredie Mur alene skulde følgelig have en Længde af 27,000 Fod eller 45 Stadier. Dette staar i Strid med hans Opgift i næste Linie, at hele Stadens Omkreds var 33 Stadier. At den sidste Opgift omtrent maa være rigtig, kan man paa det nærmeste maale sig til; thi, hvis man afstikker Murens Grænser efter de af Josefus opgivne Mærker — Hippikus i Vest, Kongernes Grave i Nord, Hjørnetaarnet i Øst ved Kedron, og Siloams Dam i Syd — vil Længden blive opimod 33 Stadier[1].

Josefus's Beskrivelse kan saaledes ikke roses for Nøiagtighed i Tal; den kan heller ikke roses for Klarhed. Om Uklarheden vidner noksom den Uenighed, som raader mellem de Forfattere, der i Henhold til samme — foruden til enkelte spredte Vink hos samme Forfatter og i Bibelen — have udkastet Karter over Jerusalem, som det var paa Kristi Tid og før Forstyrrelsen under Titus.

Zimmermann har i »Karten und Pläne zur Topographie des alten Jerusalem« (Basel 1877) stillet sammen 16 Karter over det gamle Jerusalem af følgende 16 Forfattere: 1) Robinson 1841. 2) Williams 1845. 3) Schultz 1845. 4) Krafft 1846. 5) Ferguson 1847. 6) Thrupp 1855. 7) Lewin 1863. 8) Sepp 1863. 9) Vogüé 1864. 10) Saulcy 1866. 11) Menke 1868. 12) Caspari, Præst i Elsass, 1869. 13) Warren 1871. 14) Tobler 1876. 15) Furrer 1876. 16) Schick 1876. — Forfatterne ere samtlige enige om Beliggenheden af Tempelbjerget, men ellers uenige i de fleste Stykker. Uenigheden gjælder navnlig Beliggenheden af Akra med Tyropøon, af Zion og af Taarnet Hippikus.

Akra. De mest afvigende Meninger om Akra ere:

1) Akra er Strøget mellem Jaffaporten og Damaskusporten (kristen Bydel), altsaa i Nordvest. Robinson. Ferguson Kartet 1847.
2) Akra er Strøget mellem Moria og Damaskusporten (muhammedansk Bydel), altsaa mod Nord. Sepp.
3) Akra er den østre Skraaning af Overstaden eller Zion vestenfor Tyropøon (jødisk Bydel). Schick.
4) Akra er Strøget nordenfor Moria langs Kedrons Dal, altsaa i Øst. Ferguson Kartet 1861 i Smiths Dictionary of the Bible I, 1018.
5) Akra er Strøget søndenfor Moria mellem Tyropøon og Kedrons Dal (Ofel). Menke. Caspari. Furrer.
6) Akra er baade et Strøg søndenfor Moria, mellem Tyropøon og Kedrons Dal, og et Strøg nordenfor Moria; de to Strøg vare saaledes skilte ved Moria, men hang dog sammen langs Tyropøon, som »paa begge Sider havde en Række

[1] Ferguson The Ancient Topography of Jerusalem. London 1847.

Huse« (ɔ: baade langs Overstaden, Zion, og langs Moria[1]. — Dette er Forfatterens Mening, som han tidligere har fremsat i Theologisk Tidsskrift 1872 S. 255. Omtrent samme Beliggenhed har Akra paa Thrupps (1855) og Lewins (1863) Karter.

Josefus har opgivet tre Mærker, hvorefter Akras Beliggenhed maa afgjøres:

1) Det var, ligesom Overstaden, udenfra omringet af en dyb Kløft eller Dal, ved hvis bratte Styrtninger det var utilgjængeligt fra den Kant.
2) Det var skilt fra Overstaden ved en Kløft.
3) Det var lavere end Overstaden og blev ved Kunst gjort lavere end Moria.

Der er kun to Dale, Hinnoms og Kedrons, som »omringe« Jerusalem. Da den første omringede Overstaden, Zion, maa det være den anden, som omringede Understaden, Akra. — Det er en forvirrende Ulempe, at Akra i Josefus's Beskrivelse ikke har ens Vidde. Naar han først skriver, at Staden var bygget paa to Høie, som vare skilte ved en Kløft, maa han til Akra regne det hele Strøg østenfor Tyropøon, altsaa ogsaa Moria og Bezeta; men straks efter skriver han, at ligeoverfor Akra laa en tredie Høi, som ei kan være nogen anden end Moria, og endelig taler han om en fjerde Høi, Bezeta, der laa nordenfor Templet. — Dette maa forstaaes saa: først deler Josefus Jerusalem efter dets naturlige Beskaffenhed i Overstaden, vestenfor Tyropøon, og i Understaden, østenfor Tyropøon; saa deler han igjen Understaden efter dens naturlige Beskaffenhed i Akra, Moria og Bezeta. — Akra, i sin mindste Vidde, har vel ikke naaet nedimod Siloam, men til Ofel eller Oflas, en Bjergryg, der fra Moria skyder ud mellem Tyropøon og Kedrons Dal[2]. Mod Nord har det vel, langs Tyropøon, naaet opimod Damaskusporten. Om det paa Nordsiden af Moria har naaet Kedrons Dal, faar staa derhen.

Ved Ovenstaaende vil det formentlig være godtgjort, at Akra ikke, som Robinson med stor Styrke har søgt at vise, kan være Strøget mellem Jaffaporten og Damaskusporten; som Modgrund kan tilføies, at i det Strøg ligger det høieste Punkt i hele Jerusalem, nemlig det latinske Kloster ved Kasr Jalud, medens Akra, som af Naturen var lavere end Overstaden, var ved Kunst endog gjort lavere end Moria. Det Strøg regnes naturligst med til Overstaden. (Se under Zion).

Tyropøon har efter denne Fremstilling gaaet mod Nord til Damaskusporten; det var en Arm, som bøiede mod Vest til Jaffaporten. Denne Arm har ikke været lang og rimeligvis heller ikke dyb. — Tyropøon eller Ostemagerdalen er et underligt Navn paa en Fordybning inde i en By, og det har rimeligvis ikke været det oprindelige Navn. Tyropøon skraaner fra Nord mod Syd, og Møgporten i dens Sydende ligger lavest i hele Jerusalem. Derigjennem føres nu alt Affald fra Staden ned til Kedron. Saa har det vist altid været, og Møgporten, som nævnes Neh. 2, 13. 3, 13. 14. 12, 31,

[1] Jos. Krig. 5. 4. 1. [2] Jos. Krig. 5. 4. 2; 6. 6. 3.

maa derfor søges i Tyropøon. Det vilde følgelig have faldt helt naturligt at kalde denne Fordybning Møgdalen. Møg heder paa Hebraisk Asj'pot (אַשְׁפּוֹת)[1] og ved Forkortning Sjefot (שְׁפוֹת)[2]. Da nu Ost ogsaa heder Sjefot[3], ligger det nær at slutte, at Josefus i sin græske Oversættelse har valgt eller fulgt den penere Udtydning[4].

Tyropøon var, som nys fortalt, en Kløft mellem Overstaden i Vest og Akra og Moria i Øst. — Efter Josefus vendte fire Porte i den Mur, som Herodes den Store havde reist om Hedningernes Forgaard, mod Vest (se Herodes's Tempel No. 6); fra den nordligste førte en Bro over Tyropøon til Søilegangen Xystus og Makkabæernes Slot i Overstaden (Jos. Krig. 2. 16. 3)[5]; fra hver af de to midtre gik en Vei ned til Understaden, Akra, og fra den sydligste førte en Trappe med mange Trin ned i Tyropøon og derfra op til Overstaden. (Jos. Hist. 15. 11. 5). — Efter van de Veldes Kart over Jerusalem 1858 og efter Kartet over Haram es-Sjerif (Moria) i Recovery of Jerusalem S. 9 vende nu fem Porte mod den muhammedanske Bydel, som ligger paa Vestsiden af Tyropøon og over Tyropøon, der næsten i sin hele Længde mellem Zion og Moria er opfyldt. — Robinson opdagede 1838 Levninger af en vældig Bue, der springer fra Muren i det sydvestre Hjørne af Moria, omtrent ret i Vest for Moskeen el-Aksa; Buen er en Levning af en Bro, der over Tyropøon førte til Zion[6]. — Wilson opdagede 1867 en Bue, der har baaret en Bro eller Vei fra Moria over Tyropøon til Overstaden[7]; den ligger ved den næstsydligste af de nævnte fem Porte, omtrent lige langt fra el-Aksa og Kuppelen over Sakra. — Man har kaldt den sydligste Robinsons Bue og den nordligste Wilsons Bue. — Wilsons Bue er vel den Bro, som Josefus taler om. — Robinsons Bue er utvivlsomt ligesaa gammel som Muren, hvorfra den springer ud. — Man strider, om den søndre Del af Muren om Moria er bygget af Salomo eller Herodes; men Broen maa i ethvert Fald have været til paa Josefus's Tid; maaske den Trappe med mange Trin, han taler om, ikke har ført til Bunden af Tyropøon, men til Robinsons Bue, der springer ud langt nede paa Muren.

Akra var ogsaa Navnet paa en Fæstning, som Antiokus Epifanes Aar 167 havde bygget paa et høit Sted ligeoverfor Templet[8]. Fæstningen kaldes 1 Makk. Borgen (Akra), og den Høi, hvorpaa den var bygget, kaldes Zions Bjerg[9]. Simon Makkabæus tog denne Fæstning Aar 141 og lod den sløife. For at Fienden ikke igjen skulde bygge en Fæstning paa et saa høit Sted, opmuntrede han Folket til at sløife det hele Bjerg, hvorpaa den havde ligget. Folket lagde strax Haand paa Arbeidet og arbeidede Dag og Nat i tre Aar, indtil Bjerget var jævnet med Jorden. Efterat saaledes Fæstningen og Bjerget vare sløifede, laa Templet (ɔ: Tempelbjerget) høiest i Understaden[10]. —

[1] Neh. 12, 31. [2] Neh. 3, 13. [3] 2 Sam. 17 29. [4] Sepp Jerusal. 1, 173. [5] Broen omtales af Josefus fem Gange, to Gange (Hist. 14. 4. 2. Krig. 1. 7. 2) under Pompejus's Beleiring og tre Gange (Krig. 2. 16. 3; 6. 6. 2; 6. 8. 1) før og under Titus's Beleiring. [6] Robin. Pal. 2, 64—67. Recovery of Jerusal. 94. Our Work in Pal. 108. [7] Recovery of Jerusal. 76—81. Our Work in Pal. 100—103. [8] Jos. Hist. 12. 5. 4. [9] 1 Makk. 3, 45; 4, 60; 6, 18. 62 o. s. v. [10] Jos. Hist. 13. 6. 7. 1 Makk. 13, 49—51.

Ved samme Leilighed var det vel, at den Kløft, som skilte Akra fra Templet, blev udfyldt, som før fortalt. (Side 339). Kløften maa have ligget nordenfor Moria og gaaet fra Tyropøon til Kedrons Dal ɔ: fra Vest mod Øst.

2. Zion. Det bruges ofte om den hele Stad, f. Ex. Sak. 9. 9: »fryd dig saare Zions Datter! raab høit Jerusalems Datter«. Men egentlig er det Navnet paa et af Jerusalems Bjerge og paa den Del af Staden, som var bygget paa samme. Dette Strøg kaldes ogsaa Davids Stad. De mest afvigende Meninger om Zion ere:

1) Zion er det samme Bjerg, som nu kaldes Zion ɔ: Jerusalems høieste Bjerg, der udgjør det sydvestre Strøg af Staden. Dette har været den gjængse Mening blandt de kristne Forfattere ligefra Pilegrimen fra Bordeaux (333) indtil 1847, da Ferguson traadte op mod den.
2) Zion er det Bjerg, hvorpaa Templet var bygget, altsaa det samme som Moria. Alle Rabbinere. Ferguson. Clark[1]. Menke[2]. Thrupp. Furrer.
3) Zion er Strøget søndenfor Moria. Caspari. Præst i Elsass.
4) Nogle vakle, idet de bruge Zion snart om det nuværende Zion, snart om Tempelbjerget, Moria. Eusebius. Hieronymus. Antoninus Martyr.
5) Ved Zion og Davids Stad menes i Bibelen, før den babyloniske Landflygtighed, det nuvævende Zion, men efter den babyloniske Landflygtighed menes Tempelbjerget Moria. Dette er Forfatterens Mening.

Mærkeligt nok, forekommer »Zion« ikke i noget af Josefus's Skrifter. »Davids Stad« forekommer kun to Gange, og begge Gange menes hele Jerusalem, ikke et særskilt Strøg af Staden[3]. — Rabbinerne skulle enstemmig ved Zion mene Tempelbjerget. Eusebius († 340) er vaklende. I »Konstantins Liv« synes han ved Zion at mene det nuværende Zion; til Esaias Kap. 22 skriver han: Zion er et høit Bjerg, hvor Guds Tempel var bygget[4]. Naar han skriver i Onomastikon: »Golgotha, hvor Kristus blev korsfæstet, vises paa det nordre Strøg af Zion«, er det følgelig uvist, om han mener det nuværende Zion eller Moria. — Hieronymus († 420) er ligeledes vaklende: i et Brev til Paula og hendes Datter Eustokium om Marias Himmelfart skriver han: Marias Grav vises i Josafats Dal, som ligger mellem Bjerget Zion og Oliebjerget[5]; i Paulas Reise mener han ved Zion det nuværende Zion[6]. I Onomastikon skriver han ligesom Eusebius, at Golgotha vises paa det nordre Strøg af Zion. — Antoninus Martyr (570) er ligeledes vaklende; Kap. 17 skriver han: Getsemanes Dal, som ogsaa kaldes Josafats Dal, ligger mellem Bjerget Zion og Oliebjerget; Kap. 22 mener han ved Zion det nuværende Zion.

[1] Clark Bible-Atlas, London 1868, S. 55, 56. [2] Menke Bihelatlas. Gotha 1868. Vorwort S. 2 og Plade III. [3] Jos. Hist, 7. 8 2 (bis). [4] Ferguson Holy Sepulchre S. 126. [5] Hiern. Ep. IX de assumptione Mariæ. Tom XI. S. 123. [6] Hieron. Paulas Reise Kap. 7,

Rabbinernes Mening, at ved Zion menes Tempelbjerget, Moria, er tiltraadt af Ferguson[1] og flere. Ferguson henviser til flere Steder i Bibelen, hvor Zion omtales i Udtryk, som bare passe, naar det var Tempelbjerget, f. Ex. Sal. 9, 12: Herren bor paa Zion; Sal. 132, 13: Herren har udkaaret Zion, har begjært det til Bolig for sig. Jr. 31, 6: lader os gaa op til Zion, til Herren vor Gud. Joel 3, 22: jeg (Herren) bor paa Zion, mit hellige Bjerg. — Hertil svares: »Zion« staar paa disse Steder for hele Jerusalem, om hvilket lignende Udtryk bruges f. Ex. Sal. 76, 3: i Salem er Herrens Hytte og hans Bolig paa Zion. Sak. 8, 3: jeg Herren vender tilbage til Zion og vil bo midt i Jerusalem, og Jerusalem skal kaldes Sandhedens Stad, den Herre Zebaots Bjerg, Hellighedens Bjerg. — Dernæst henviser Ferguson til Nehemias[2] og til 1 Makk.[3], hvor Tempelbjerget kaldes Davids Stad; da nu paa andre Steder Zion kaldes Davids Stad[4], maa Zion og Tempelbjerget være samme Bjerg. — Hertil svares, at efter de nævnte Steder hos Nehemias og navnlig 1 Makk. maa det holdes for sikkert, at efter Hjemkomsten fra Babel, da Jerusalem paany reiste sig,blev »Davids Stad« brugt om Tempelbjerget. Men saa er det igjen aldeles sikkert, at i ældre Skrifter omtales »Davids Stad« som et fra Tempelbjerget forskjelligt Strøg. Der fortælles nemlig, at David indtog Fæstningen Zion og kaldte den Davids Stad[3]. En Tid efter førte han Arken fra Kirjat-Jearim til Davids Stad[5]. Da Templet, som blev bygget paa Moria, var færdigt, samlede Salomo Stammerne til Jerusalem for at føre Pagtens Ark op fra »Davids Stad, det er Zion«[6]. — Det vil heraf være klart, at Zion eller Davids Stad i Davids og Salomos Dage var et fra Moria eller Tempelbjerget forskjelligt Strøg og kan da ikke være noget andet end den sydvestre Høi, som endnu kaldes Zion. — Det samme Bjerg mentes sikkert ved »Davids Stad« ligetil Bortførelsen til Babel; thi det fortælles, at David blev begraven i Davids Stad, og at Salomo og Juda Riges Konger bleve begravne sammesteds. Hvorfor Navnene »Davids Stad« og »Zion«, efter Hjemkomsten fra Babel, bleve overførte til Tempelbjerget, lader sig ikke afgjøre. — Af Neh. 3, 16 kunde man slutte, at ogsaa Davids Grav dengang var overført fra Zion til et Sted paa eller ved Moria. Verset er dog ikke klart. — Nu vises Davids Grav paa Zion lidt søndenfor Muren; fordum gik Muren søndenfor Graven, som laa »i Davids Stad«.

Om Borgen, nordenfor Moria, som kaldtes Zions Bjerg, se under Akra.

Zion forekommer i N. T. dels i Citater fra G. T.[7], dels i billedlig Betydning som det himmelske Jerusalem[8]; »Davids Stad« er i N. T., ligesom 1 Sam. 20, 6, brugt om Betlehem[9].

[1] Ferguson Topography of Jerusalem. London 1847 S. 56. Smith Dictionary. London 1861 I. 1026. [2] Neh. 3, 15. 12. 37. [3] 1 Makk. 1, 35. 7, 32. 14, 26 (sammenholdt med 14, 48). 14, 36. [4] 2 Sam. 5, 7. 9; 1 Krøn. 11, 5. 7. [5] 2 Sam. 6, 12; 1 Krøn. 15, 29. [6] 1 Kong. 8, 1. 2 Krøn. 5, 2. [7] Matt. 21, 5. Joh. 12, 15. Rom. 9, 33. [8] Hebr. 12, 22. Aab. 14, 1. [9] Luk. 2, 4. 11. Se Betlehem.

Om Zions Nordgrænse er der ført den heftigste Strid, da den rører Ægtheden af den Hellige Grav. De, der forsvare Gravens Ægthed, lægge Taarnet Hippikus ved Jaffaporten og give den anden Mur en saadan Retning, at den kristne Bydel, hvor den Hellige Grav ligger, paa Kristi Tid laa udenfor Staden. Lægger man Taarnet Hippikus ved Kasr Jalud, saa har den kristne Bydel allerede, førend Agrippa († 44 ef. Kr.) byggede den tredie Mur, ligget indenfor Muren og dermed vilde den Hellige Gravs Uægthed være godtgjort. (Se No. 26, 1).

6. Navn og ældste Historie (2000—1053). Jerusalem, som betyder Fredens Grundlægning, »Fredensgrund«, kaldes bare Salem, Fred, Sal. 76, 3: »i Salem er Herrens Hytte og hans Bolig paa Zion.« — Om det end ikke strengt kan bevises, saa er det dog høist rimeligt, at Jerusalem allerede 1000 Aar, før Asaf digtede nævnte Salme, er omtalt under Navnet Salem. Abraham havde slaaet Kedorlaomer ved Dan og forfulgt ham til nordenfor Damaskus. Han boede dengang i Mamre Egelund ved Hebron, og hans Vei, baade frem og tilbage, faldt naturligst over Jerusalem. Da han drog hjemover, gik Kongen af Sodoma ham imøde til Sjave Dal, »det er Kongedalen«. Og Melkisedek, Konge i Salem, bragte Brød og Vin ud og velsignede ham Og Kongen af Sodoma sagde: »giv mig Folkene og tag Godset til dig«[1]. — Af Gangen i Fortællingen vil det være klart, at Kongedalen og Salem maa søges i hinandens Nærhed. Kongedalen er nævnt en Gang til: »Absalon havde taget og opreist sig den Støtte, som er i Kongedalen, og den blev kaldt Absalons Mindesmærke indtil denne Dag«[2]. — Idet Josefus gjengiver dette Sted, lægger han til, at Støtten stod to Stadier (1200 Fod) fra Jerusalem[3]. Har Josefus opgivet Afstanden rigtig, saa har man kun Valget mellem Hinnoms og Kedrons Dale. De ere omtrent lige store, og i deres Beskaffenhed er der ingen Grund til at kalde den ene Kongedalen fremfor den anden. Kongedalen fik heller ikke sit Navn efter sin Beskaffenhed, men paa Grund af nævnte Møde. Naar det nemlig fortælles, at Kongen af Sodoma gik Abraham imøde til Sjave Dal, »det er Kongedalen«, saa er derved peget hen paa, at Dalen skiftede Navn efter Kongemødet. Abraham bar vistnok ikke Kongenavn; men han havde vist sig jævnbod med Landets Konger.

Til Styrke, om just ikke til Bevis for, at Salem og Jerusalem er samme By, kan fremføres deres Kongers Navne: Melkisedek betyder Retfærdigheds-Konge; Jerusalems Konge, da Josva tog Landet, hed Adonisedek[4], som betyder Retfærdigheds-Herre. Han er den eneste Konge i Jerusalem, hvis Navn er optegnet, før Byen blev tagen af David.

Asaf kan vistnok Sal. 76, 3 for Versemaalets Skyld eller med digterisk Frihed have brugt den kortere Form Salem for Jerusalem; men det er heller ikke urimeligt, at han har havt 1 Mos. 14, 18 for Øie; ialfald holdt Jøderne i senere Tider enstemmig

[1] 1 Mos. 14, 18—21. [2] 2 Sam. 18, 18. [3] Jos. Hist. 7. 10. 3. [4] Josva 10, 1.

Melkisedeks Salem for Jerusalem. Saaledes skriver Josefus (Hist. 1. 10. 2): Melkisedek, Konge af Solyma kom Abraham imøde; senere kaldte man Byen Hierosolyma. Samme Skrift 7. 3. 2: paa vor Stamfader Abrahams Tid hed Byen Solyma. Jos. Krig 6. 10: Melkisedek var Byens første Konge; han kaldte den Hierosolyma, medens dens Navn tilforn var Solyma.

De ældste kristne Lærde fra fjerde Aarhundrede ere ogsaa enstemmige i at holde Salem for Jerusalem; saaledes Eusebius i Onomastikon (under Jerusalem). Alene Hieronymus danner en Undtagelse. I Onomastikon (under Jerusalem) har han antydet sin Mening ved i sin Oversættelse af Eusebius at tilføie, at »efter Josefus er Salem 1 Mos. (14, 18) Jerusalem«. — I et Brev til Evangelus udtaler han afgjørende sin Mening: »Salem er ikke, som Josefus og alle Vore mene, Jerusalem, men en By i Nærheden af Skytopolis (Betsan), som fremdeles kaldes Salem, og hvor endnu vises Melkisedeks Borg, hvis Ruiner vidne om den gamle Bygnings Herlighed«[1]. (Se under Salim). — Hieronymus har, som man ser, ringe Grunde at støtte sig til; han er ogsaa vaklende; thi i »Paulas Reise« kalder han Jerusalem Staden med de tre Navne: Jebus, Salem, Jerusalem[2]. Og hans Lærlinge, Paula og Eustokium, udlægge Stadens tredobbelte Navn: Jebus, Salem og Jerusalem, som et Sindbillede paa Treenigheden[3]. — Hieronymus's Mening er dog bleven fulgt af Reland, Holmboe og andre, medens de fleste følge den jødiske Overlevering.

Rameses (Ra'amsès) II, Konge i Ægypten 1180—1114, opregner paa et Mindesmærke i Ramesseum, ved Teben, 18 Byer, som han tog i sit ottende Regjeringsaar; flere af disse Byer laa i Kana'an og enkelte i det sydlige Strøg af dette Land. Den første By, der nævnes, hedder Salamo ɔ: Salem, som maaske er Jerusalem[4]. — Er Jerusalem ment ved Salamo, maa det vel være givet, at Byens oprindelige Navn var Salem.

Ved Indvandringen fra Ægypten var Jerusalem i Jebusiternes Eie. Dets Konge Adonisedek sluttede Forbund med fire andre amoritiske Konger mod Josva, men blev slagen og faldt[5]. — Ved Landets Deling (980) tilfaldt Jerusalem Benjamins Stamme[6], som dog ikke synes at have forsøgt at tage det. Juda Stamme, hvis Grænse gik til Hinnoms Dal, forsøgte i Josvas Dage at fordrive Jebusiterne, men magtede det ikke, og Jebusiterne bleve boende sammen med Judas Børn«[7].

Efter Josvas Død toge Judas Børn Staden og sloge Indbyggerne med Sværdets Eg og satte Ild paa den[8]. — Efter Josefus var det Understaden, som Judas Børn toge og brændte, medens de ikke kunde tage den stærkt befæstede Overstad (Zion) og droge derfor bort[9]. Denne Forklaring er høist rimelig; thi strax efter Fortællingen om Stadens

[1] Hiern. Ep. (Tom. 1) 73, 7. [2] Hiern. 1 Paulas Reise Kap. 6. [3] Hiern. Ep. (Tom. 1: De Sanctis Locis) 46, 3. [4] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 578. [5] Josva 10, 1—10; 12, 10. [6] Josva 18, 28. [7] Josva 15, 63. [8] Dom. 1, 8. [9] Jos. Hist. 5. 2. 2.

Ødelæggelse ved Juda Stamme fortælles i Dom. (1, 10), at Benjaminiterne ikke kunde fordrive Jebusiterne, men bleve boende sammen med dem. Benjaminiterne byggede altsaa igjen Understaden, medens Jebusiterne bleve boende i Overstaden til Davids Tid. — Staden kaldes i Josvas og Dommernes Bøger snart Jerusalem, snart Jebus, Jebusiternes By, Jebusitens By[1] eller bare Jebusiten[2]. — At »Jerusalem« dengang ikke var Stadens Navn, men er foregrebet af Forfatterne, kan sees af flere Steder, hvor der til »Jebus« er tilføiet: »det er Jerusalem«[3].

7. Under David og Salomo (1053—980). Saasnart David ved Isbosets Død var bleven Konge over hele Israel (1053), rykkede han mod Jerusalem. Jebusiterne, som raadede over den faste Overstad (Zion), stillede sine Blinde og Lamme paa Muren og raabte haanende til David: du skal ikke komme herind; de Blinde og Lamme skulle drive dig bort. — Efter andres Udlægning stillede de sine Gudebilleder paa Muren med de Ord til David: »disse, som du holder for Blinde og Lamme, skulle drive dig bort«. — David lovede: »den, der først slaar Jebusiterne, skal være Høvding og Hærfører«. Joab var først oppe paa Muren og blev Høvding. Saa tog David Fæstningen Zion og boede i den, hvorfor den blev kaldt Davids Stad. — Han gjorde Jerusalem til Rigets Hovedstad og »byggede trindt omkring fra Millo indad«. (Se Millo). — Hiram, Konge i Tyrus, sendte Cedertømmer og Mestre i at udhugge i Træ og Sten, og byggede David en Kongebolig paa Zion[4]. — David førte Pagtens Ark under Strengeleg, Basunstød og Dans fra Kirjat-Jearim op til Zion og stillede den i et Telt, som han havde reist. Han tænkte paa at bygge Herren et Tempel. »Se, jeg bor i et Hus af Ceder, medens Guds Ark bor under Telttepper«. Men Herren forbød gjennem Natan ham, Krigsmanden, der havde udøst Blod, og som var omgiven af Krig, at bygge Fredens Tempel. Det Værk skulde han overlade til sin Søn[5].

I de 33 Aar, da David var Konge over hele Israel, boede han i Jerusalem, naar undtages den Tid, da han, som Flygtning for sin Søn Absalon, boede i Makanaim i Gilead[6].

Mod Slutningen af sit Liv lod David, trods Joabs Indsigelse, holde Mandtal over alle Vaabenføre fra Dan til Be'erseba[7]. Herover vrededes Herren, og gjennem Profeten Gad forelagde han David Valget mellem syv Aars Hunger i Landet, tre Maaneders Flugt for Fienden eller tre Dages Pest. David svarede: »i Menneskers Haand vil jeg ikke falde«; han valgte derfor Pesten, og 70,000 døde fra Dan til Be'erseba. — Engelen havde udrakt sin Haand mod Jerusalem, da Herren sagde: »det er nok, træk din Haand tilbage«. Engelen stod da over Jebusiten Aravnas eller Ornans Laave. Aravna var af kongeligt Blod, og efter Josefus blev han sparet, da Jerusalem var taget, fordi han var Davids

[1] Dom. 19, 11. [2] Josv. 18, 16. [3] Josv. 15, 8. Dom. 19, 10. — 1 Krøn. 11, 4 staar omvendt: Jerusalem, det er Jebus. [4] 2 Sam. 5, 1—11. 1 Krøn. 11, 1—8; 14, 1, [5] 2 Sam. 7, 1—16. 1 Kong. 5, 3. 1 Krøn. 17, 1—14. 2 Sam. 17, 24. [7] Se § 7, 3. [7] Jos. Hist. 7 13. 4. [8] 1 Krøn. 3, 1.

gode Ven[1]. Hans Laave laa paa Moria[2]. David kjøbte af Aravna Laaven med Oxerne og Tærskevognene for 50 Sekel og hele Pladsen for 600 Guldsekel. — Paa det Sted, hvor Laaven hævede sig, reiste han et Brændofferalter og bød Salomo at bygge Templet paa samme Sted. Han havde opdynget Cedertømmer, Guld, Sølv, Kobber, Jern og kostbare Stene til Bygningen, og han gjorde et Billede af samme, som havde Tabernaklet til Forbillede[3].

David døde efter 40 Aars Styrelse: syv Aar havde han været Konge i Hebron over Juda Stamme og 33 Aar over hele Israel. Han blev begraven i Davids Stad. I samme Gravsted lagdes Salomo og Juda Riges 19 Konger, naar undtages følgende syv: 1—3: Joram, Joas og Ahas, der bleve begravne i Davids Stad, men ikke i Kongernes Grave[4]. (Efter 2 Kong. 8, 24. 12, 21. bleve baade Joram og Joas begravne hos sine Fædre i Davids Stad). 4: Ahasia, der under et Besøg i Samaria hos Israels Konge, Joram, blev dræbt af Jehu og, som det synes, begraven i Samaria[5]. (Efter 2 Kong. 9, 28 blev han begraven hos sine Fædre i Davids Stad). 5: Ussias, der blev jordet paa den Begravelsesmark, som tilhørte Kongerne — ikke i selve Gravstedet — fordi han var spedalsk[6]. 6. 7: Manasse og Amon, der bleve begravne i Ussas Have i Jerusalem[7]. — Atalia, der havde regjeret ugudelig i sex Aar, blev heller ikke begraven der[8], medens Ypperstepræsten Jojada nød den Hæder at blive begraven blandt Kongerne, »fordi han havde gjort Godt i Israel og mod Gud og hans Hus[9].

Salomo, Davids Søn (40 Aar, 1020—980), var omkring 20 Aar gammel, da han kom paa Tronen. De første 20 Aar af sin Styrelse brugte han til at bygge i Jerusalem. Han gjorde Murene større og fastere og reiste høie Taarne paa dem[10]. Rimeligvis har han ogsaa udvidet dem for at indlemme det nybyggede Strøg, Millo, og Tempelbjerget, Moria, i Staden. — Han byggede 40,000 Staldrum for Heste til 1400 Stridsvogne og 12,000 Ryttere (se Heste § 22, 1. 4); mange af disse vare dog ikke byggede i Jerusalem, men spredte i Vognstæderne[11]. — Han byggede en Kongsgaard med en Forhal, der blev færdig i 13 Aar, og Tronhallen eller Domshallen, hvor han dømte, og et Hus, der paa Grund af al den Ceder, der blev brugt til Søiler, Bjelker, Gulv og Klædning, blev kaldt »Libanons Skovs Hus«, og et Hus til en af sine Hustruer, Faraos Datter[12], der var for stolt til at bo i Haremet sammen med Sværmen af de øvrige 700 Hustruer og de 300 Medhustruer, som boede omkring de mindre Gaardsrum. — Efter 1 Kong. 7, 8. 9, 10. er det rimeligt, at alle fire Bygninger laa omkring samme Gaardsrum, og i Smiths Dictionary of the Bible (2,658) har Ferguson efter Bibelen (1 Kong. 7, 1—12.) og Josefus (Hist. 8. 5. 1—2.) leveret en Tegning, der viser de fire Bygningers sandsynlige indbyrdes Stilling. — Der fortælles videre, at han byggede,

[1] Jos. Hist. 7. 13. 4. [2] 2 Krøn. 3, 1. [3] 2 Sam. 24. 1 Kr. 21. 22, 1—16. 28, 11—19. 29, 1—9. [4] 2 Krøn. 21, 20. 24, 25. 28, 27. [5] 2 Krøn. 22, 9. [6] 2 Krøn. 26, 23. [7] 2 Kong. 21, 18. 26. [8] 2 Kong. 11, 16. 20. 2 Krøn. 23, 15. 21. [9] 2 Krøn. 24, 15. 16. [10] Jos. Hist. 8. 6. 1. [11] 1 Kong. 4, 26. 10, 26. 2 Krøn. 1, 14; 9, 25. [12] 1 Kong. 7, 8. 9. 24. 2 Krøn. 8, 1—11.

hvad hans Hu stod til, i Jerusalem og paa Libanon og i hele sit Herredømmes Land[1].

Hans herligste Bygværk var Templet, som han reiste paa Moria, paa Davids Plads, paa Jebusiten Aravnas Laave[2]. Han begyndte paa Templet 480 Aar efter Udgangen af Ægypten, i sin Styrelses fjerde Aar, og fuldendte det i syv Aar[3] (1016—1009). Hans Venskab med Hiram, Konge i Tyrus, den samme, som havde været Davids Ven, kom ham til Nytte ved Bygningen af Templet, som ved de øvrige Bygværk. Cedertømmer kunde bare faaes fra Libanons Skove, og de tyriske og sidoniske Kunstnere og Haandværkere havde et Ry vide om, medens Kunstfærdigheden var lidet udviklet hos Hebræerne. Salomo indgik Overenskomst med Hiram om at levere en stor Mængde Korn og Olie mod at faa igjen Ceder- og Cyprestømmer og kunstforstandige Mænd. Tømmeret blev fældet paa Libanon af 30,000 Pligtarbeidere, som Salomo udtog af hele Israel; 10,000 arbeidede skiftevis hver Maaned. Tømmeret blev af Hirams Mænd ført ned til Havet og saa fløtet sydefter til Jafo[4]. Til Tømmerets

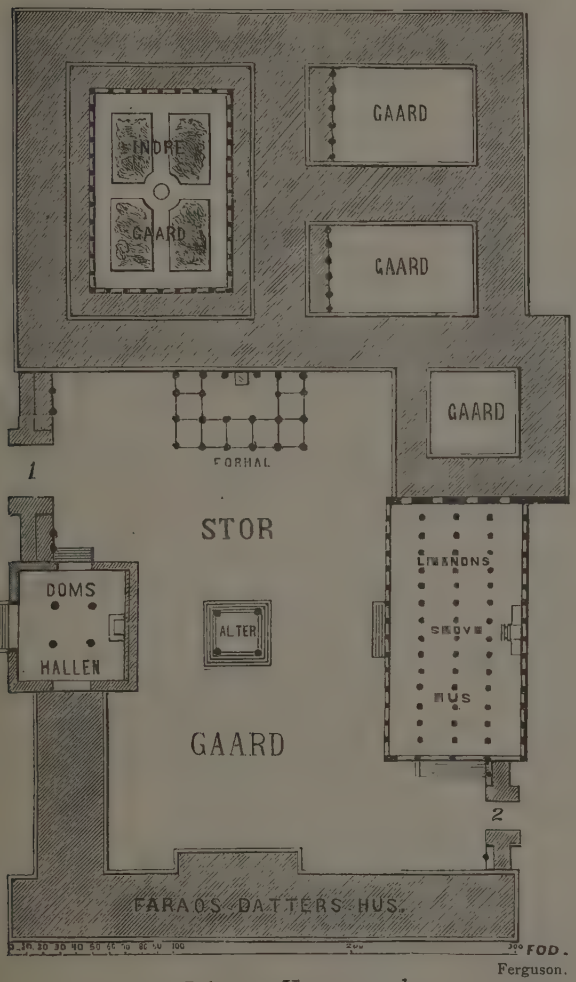

Salomos Kongsgaard.

1. Udgang til Zion. 2. Udgang, over Tyropœon, til Moria.

[1] 1 Kong. 9, 19. [2] 2 Krøn. 3, 1. [3] 1 Kong. 6, 1. 38; 2 Krøn. 3, 2. [4] 2 Krøn. 2, 16.

videre Fremdrift til Jerusalem brugtes 70,000 Pligtarbeidere, og 80,000 Pligtarbeidere brugtes til Stenbruddene. 3600 Opsynsmænd tilsaa Arbeiderne. Til at være Lastdragere og Stenbrydere bleve ikke Israeliterne tvungne, men de «Fremmede», hvis Tal var 153,600[1]. — Hiram sendte sin egen Bygmester til at lede Bygningen af Templet. Han hed Hiram og var Søn af en israelitisk Kvinde og en tyrisk Mand. — Templet blev bygget efter dobbelt saa store Maal, som Tabernaklet: det var 60 Alen langt, 30 høit og 20 bredt[2]. — Templet var saaledes ikke stort. Det var Virket, hvoraf det var gjort, og Kunstfærdigheden, hvormed det var udstyret, som det skyldte sit Ry. (Se Templet.)

Da Templet var færdigt, samlede Salomo alle Præsterne, Israels Ældste og Høvdinger i Jerusalem paa Løvsalernes Høitid for at føre Pagtens Ark op til Moria fra Davids Stad, det er Zion. (1 Kong. 8, 1. 2 Krøn. 5, 2). Salomo med de Indbudne gik foran Arken, som blev baaren af Leviter. Asaf, som David havde sat til at forestaa Tempelsangen, og Sangerne vare med i Toget, saa at der sikkert, som Josefus fortæller (Hist. 8. 4. 1), blev sunget foran Arken, ligesom da den blev ført fra Kirjat-Jearim op til Davids Stad. Det ligger nær at tænke sig, at man sang den 24de Salme, der er som digtet for Leiligheden: da Sangerne nærmede sig Templet, udbrøde de (V. 7): opløfter, I Porte, Eders Hoveder, og opløfter Eder, I evige Døre, at Herlighedens Konge kan komme ind. (Andre Sangere V. 8): hvem er denne Herlighedens Konge? (Svar V. 10): Herren Zebaot, han er Herlighedens Konge. — Leviterne standsede med Arken foran Dørene, som nu bleve slaaede op, og Præster bare Arken ind i det Allerhelligste. Da Præsterne vare komne ud af Templet, spillede og sang Asaf og de andre Sangere Herrens Pris, «fordi han er god og hans Miskundhed varer evindelig»[3]. Saa stillede Salomo sig paa en Forhøining foran Alteret i Forgaarden, udbredte sine Hænder og velsignede Israel. — Paa samme Sted knælede han og bad: skulde Gud virkelig bo paa Jorden? Herre! Himlenes Himle kunne ikke rumme dig, hvor meget mindre dette Hus, som jeg har bygget o. s. v. — Templets Indvielse sluttede med et Takoffer paa 22,000 Oxer og 120,000 Faar[4].

Dronningen af Saba, hvem Salomos Ry havde draget til Jerusalem, var ganske ude af sig selv over det, hun saa. Blandt de Herligheder, hun skattede høiest, nævnes Salomos Hus og »hans Opgang, paa hvilken han gik op til Herrens Hus«. Denne Opgang eller Trappe gik altsaa fra Salomos Hus op til Templet. — Hvor laa Salomos Hus? Lewin har godtgjort, at Salomos Hus laa i Nærheden af Templet. Han støtter sig blandt andre Steder til Fortællingen om Atalias Drab (2 Kong. 11, 1—16. 2 Krøn. 23, 1—15). Lewin lægger Templet sydligst paa Moria, hvor nu Moskeen el-Aksa ligger, og han lægger Salomos Hus lige søndenfor Moria, paa Ofel, østenfor Tyropøon[5].

[1] 1 Kong. 5. 2 Krøn. 2. Se Folkemængde § 7, 8. [2] 1 Kong. 6, 2. 2 Krøn. 3, 3. [3] 2 Krøn. 5, 13. Sal. 136 begynder med samme Ord. [4] 1 Kong. 6—8. 2 Krøn. 3—7. [5] Lewin, Siege of Jerusalem 262—267.

— »Recovery of Jerusalem« godkjender Lewins Grunde for, at Templet og Kongens Hus laa i hinandens Nærhed, men det lægger Templet der, hvor Kuplen over Sakra nu hvælver sig, og Kongens Hus der, hvor el-Aksa staar[1]. — Som fortalt, førte efter Josefus en Trappe med mange Trin fra Moria ned til Tyropøon og derfra op til Zion, maaske over Robinsons Bue. (Se Tyropøon under No. 5). Er denne Trappe et Værk af Salomo og ikke af Herodes den Store, da er det vel denne Opgang, som med andre Herligheder bragte Dronningen af Saba »ganske ud af sig selv«, og isaafald har Salomos Hus ligget paa Zion. — Medens Moria var Helligdommens Sæde, synes Zion at have været Kongesæde: der laa Davids, Makkabæernes og Herodes den Stores Borge. — Salomos Hus kan godt have ligget paa Zion og dog i Nærheden af Templet. Saaledes laa Makkabæernes Borg paa Zion og dog saa nær ved Templet, at Gjæsterne, som sad tilbords i Spisesalen, kunde se, hvad der blev forrettet i Templet. (Se Agrippa II under No. 16.) — Fra Salomos Hus gik man «op» til Templet; deraf vil Lewin godtgjøre, at Huset laa lavere end Templet; men Beviset glipper, da man brugte Udtrykket: at gaa »op« til Templet, selv om man kom fra et høiere Sted. Saaledes førte Salomo Pagtens Ark »op« til Templet fra Davids Stad, det er Zion[2]. — 2 Krøn. 8, 11 (1 Kong. 9, 24) fortælles: »Salomo førte Faraos Datter »op« fra Davids Stad til det Hus, som han havde bygget for hende; thi han sagde: en Kvinde skal ikke bo i Davids, Israels Konges Hus; thi hellige ere de Steder, efterdi Herrens Ark har været der«. Da Faraos Datter flyttede »op« fra Davids Stad, kunde man slutte, at hendes ny Hus laa paa Moria; og, da, som omtalt, hendes Hus synes at have ligget ved samme Gaardsrum som Salomos Hus, maatte ogsaa dette ligge paa Moria. 2 Krøn. 8, 11 er dog temmelig uklart. — Forfatteren helder efter Ovenstaaende til deres Mening, som lægge Salomos Kongsgaard paa Zion. (Se Billedet S. 351).

Templet og Kongens Hus bleve brændte af Nebukadnezar 588. Templets Grundvolde bleve urørte; thi paa dem byggedes Zerubabels Tempel; Grundvoldene bleve først omlagte af Herodes den Store, (se Templet); af Kongens Hus ere ingen Levninger fundne.

Tempelbjerget havde paa Salomos Tid mindre Vidde, end det nuværende Haram es-Sjerif. Warren mener, at Salomos Tempelbjerg havde en Længde af 900 og en Brede af 600 Fod[3]. Haram es-Sjerif har en Længde af 1550 og en Brede af 900 Fod. Efter Josefus udvidede Juda Riges Konger Pladsen mod Nord[4] og Herodes den Store mod Syd[5], og, efter Ferguson, udvidede Keiser Justinian den mod Øst[6]. — Af Salomos Mur skulde saaledes bare 900 Fod af den vestre Mur, langs Tyropøon, staa urørt.

[1] Recovery of Jerusal. 319—324. [2] 1 Kong. 8, 1. 2 Krøn. 5, 2. Smlgn. Luk. 18, 10. Joh. 7, 14. Aps Gjr. 3, 1. [3] Recovery of Jerusal. 317. [4] Jos. Krig. 5. 5. 1. [5] Jos. Hist. 15. 11. 3. [6] Ferguson Topography of Jerusalem 117—125.

Salomo udstyrede sine Bygninger med stor Pragt. I Tron- eller Domshallen stod en Elfenbenstrone, som var indlagt med rent Guld. Sex Trin af Guld og en Skammel, der ligeledes var af Guld, førte op til Tronen. Ved dens Arme stode to Løver og 12 Løver stode paa de sex Trin. — I »Libanons Skovs Hus« bleve 200 store og 300 smaa Skjolde af udhamret Guld ophængte. — Salomos Drikkekar vare af Guld, og alle Karrene i »Libanons Skovs Hus« vare af det kostbareste Guld; Sølv agtedes for intet i Salomos Dage; thi han gjorde — saa lyde Ordene paa ægte Østerlandsk — Sølvet i Jerusalem saa almindeligt som Stene[1].

Salomo forbedrede Veiene, som førte til Jerusalem (se Veie § 23. 2) og byggede rimeligvis »Salomos Damme«, der førte Vandet til Templet. (Se Salomos Damme § 13. 2 og Vandledninger § 14. 3.) — Salomos Bygværk udenfor Jerusalem — Tadmor, Bethoron o. s. v. — er ikke nærmere omskrevet i Bibelen. — Hans Hofhold var yderst pragtfuldt og kostbart: hans daglige Forbrug var 90 Tønder Mel, 30 Oxer og 100 Faar, foruden Hjorte, Gazeller, Daadyr og gjødet Fjærkræ[2]. — Saadanne Bygværker kunde han udføre og saadan Pragt kunde han udfolde, saasom alle Folk fra Eufrat til Ægyptens Bæk skattede til ham og bragte ham Gaver[3]. Desuden havde han Skibe, som fore paa Tarsis (i Spanien), og »Tarsisskibe« (ɔ: store Handelsskibe) fore paa Ofir og hentede derfra Guld, Sølv, Elfenben, Sandeltræ og kostbare Stene[4]. — Vægten af det Guld, som i et Aar indkom til Salomo, opgives til 666 Talenter, foruden hvad der indkom fra Kjøbmændene, Kongerne i Arabien og Statholderne[5].

Salomos Rigdom var bleven til Ordsprog, og i Skildringen af hans Rigdom og Herlighed maa vi, paa sine Steder, snarere se ordsproglige Talemaader end nøiagtige Opgifter. De, der have forsøgt at udregne Værdien af hans Skatte, have faaet ud utrolige Tal. Ifølge Franskmanden Prideaux skulle alene de Skatte, som David efterlod Salomo[6], løbe op til 800 Millioner Pund St., en Sum, der svarer til Englands Statsgjæld[7].

Mod Slutningen af sit Liv byggede Salomo en Høi eller et Alter for Kamos, Moabs vederstyggelige Afgud, og for Molok, Ammons vederstyggelige Afgud, paa det Bjerg, som er ligeoverfor Jerusalem[8]. — Altrene stode opimod 400 Aar, da de bleve gjorte «urene» af Kong Josias (se Josias), og Mindet om Salomos Fald har holdt sig i »Forargelsens Bjerg«, en af Oliebjergets Toppe. (Se Oliebjerget § 8. 2. 11).

8. Under Juda Riges Konger (980—588). Efter Salomos Død blev Jerusalem Hovedstad bare for to Stammer, Juda og Benjamin, og dets Historie falder næsten ganske sammen med det lille Riges Historie.

Om Tidsregningen ere faa enige. De assyriske Indskrifter synes for Tiden ufor-

[1] 1 Kong. 10, 16—21. 27. 1 Krøn. 9, 27. 2 Krøn. 9, 15—20. 27. [2] 1 Kong. 4. 22. 23. [3] 1 Kong. 4, 24; 8, 65. 2 Krøn. 10, 26. [4] 1 Kong. 10, 22; 2 Krøn. 9, 21. [5] 1 Kong. 10, 14, 15. [6] 1 Krøn. 22, 14. [7] Milman: History of the Jews 1, 230 (7de Bog). [8] 1 Kong. 11, 7.

enlige med Bibelen. Et Udgangspunkt har man: baade efter babyloniske Indskrifter og efter andre Kilder regjerede Nebukadnezar i 43 Aar og døde 561 eller maaske 562, som er det sidste Aar, i hvilket hans Navn er fundet indgravet paa Murstenene. Evilmerodak, Nebukadnezars Søn og Efterfølger, frigav i sit første Regjeringsaar Jojakin, Judas Konge, som da havde siddet fangen i 37 Aar[1]; hans Fangenskab og den anden Bortførelse til Babel fandt altsaa Sted 598 eller maaske 599; heraf faar man efter Bibelen — uden at agte paa Indskrifterne — følgende Aarstal for Juda Riges Historie:

Juda Rige havde 20 Styrere, der alle, paa Atalia, Akabs Datter, nær, vare af Davids Æt og regjerede i følgende Tal Aar:

1.	Rehabeam, Salomos Søn	17 Aar	980—963
2.	Abia, Rehabeams Søn	3 —	963—960
3.	Asa, Abias Søn	41 —	960—919
4.	Josafat, Asas Søn	25 —	919—894
5.	Joram, Josafats Søn	8 —	894—886
6.	Ahasia, Jorams Søn	1 —	886—885
7.	Atalia, Akabs Datter	6 —	885—879
8.	Joas, Ahasias Søn	40 —	879—839
9.	Amazia, Joas's Søn	29 —	839—810
10.	Ussias, Amazias Søn	52 —	810—758
11.	Jotam, Ussias's Søn	16 —	758—742
12.	Ahas, Jotams Søn	16 —	742—726
13.	Ezekias, Ahas's Søn	29 —	726—697
14.	Manasse, Ezekias's Søn	55 —	697—642
15.	Amon, Manasses Søn	2 —	642—640
16.	Josias, Amons Søn	31 —	640—609
17.	Joahas, Josias's Søn	3 Maaneder	609—609
18.	Jojakim, Josias's Søn	11 Aar	609—598
19.	Jojakin, Jojakims Søn	3 Maaneder	598—598
20.	Zedekias, Josias's Søn	11 Aar	598—587 (eller 588).

De enkelte Aarstal ere ikke aldeles sikre, da naturligvis ikke alle Konger have regjeret i fulde Aar. Da desuden Nebukadnezar døde maaske allerede 562, er det — for Tiden — ikke nødvendigt at afvige fra det almindelig vedtagne Aar for Juda Riges Undergang 588.

1. Rehabeam, Salomos Søn (17 Aar, 980—963). Den Herlighed, som Riget og Jerusalem havde naaet under David og Salomo, tog en brat Ende under Rehabeam. Ti Stammer faldt fra Davids Hus under Jeroboam, og i Rehabeams femte Regjeringsaar rykkede Ægyptens Konge Sisak, Jeroboams Tilflugt under hans Landflygtighed

[1] 2 Kong. 25, 27.

og nu rimeligvis hans Forbundsfælle, ind i Juda med 1200 Stridsvogne, 60,000 Ryttere og en ustyrtelig Mængde Fodfolk fra Ægypten, Libyen og Ætiopien. Han tog Judas faste Stæder og indesluttede Rehabeam i Jerusalem. Rehabeam maatte overgive sig. Sisak, der efter Josefus brød Vilkaarene[1], bortførte Skattene i Templet og Skattene i Kongens Hus, blandt hvilke nævnes de 500 Guldskjolde, som vare ophængte i Libanons Skovs Hus; Rehabeam lod i deres Sted gjøre Kobberskjolde[2].

Ægyptisk Mindesmærke over Sisaks Tog til Juda Rige.

Bibelen indeholder bare Ovenstaaende om Sisaks Krig med Rehaheam. Et Mindesmærke paa en Tilbygning, af Sisak, til det store Amons-Tempel i Karnak giver en udførligere Skildring.

Sesonk, Sesank, eller Sesak, Stifteren af det 22de Kongehus i Ægypten, sees at føre 140 lænkebundne Fanger frem for to af Tebens vigtigste Guddomme, nemlig Guden Amon og en Gudinde, med samme Navn som Teben. (Om Tebens Navn se Vald. Schmidt: Assyrien og Ægypten 2, 954). Alle disse Fanger bære Skjolde, hvor der staar et Navn, i Regelen af syro-arabisk (semitisk) Udseende. Man kan altsaa strax se, at Sesonk har foretaget et heldigt Krigstog til Asia og navnlig til et Land, hvor Semiter boede. Ved at agte nærmere paa Navnene, vil man snart finde, at der blandt dem ikke med Sikkerhed kan paavises et eneste Sted, der ligger nordenfor Juda Riges Nordgrænse, hvorimod mange Navne minde om Steder i Juda Rige, saaledes, at vi, selv om Bibelen intet indeholdt om Sisaks Seir over Rehabeam, ikke et Øieblik kunde være i Tvivl om, at Sisak I, Stifteren af det 22de Kongehus i Ægypten, har foretaget et seirrigt Tog til Juda Rige. — Grunden til, at Sisak ikke gik nordenfor Juda Riges Nordgrænse, maa søges i hans Forhold til Israels Rige. Jeroboam, dette Riges første Konge, var som Flygtning bleven vel modtagen af Sisak og fik, efter Septuaginta, Dronningens Søster tilægte. Og rimeligt er det, at Jeroboam nu var hans Forbundsfælle, og han har maaske ophidset ham til Krigen. (Se Jeroboam under Samaria).

Mindesmærket opregner 133 Byer, Steder og Landskaber, som bleve tagne af Ægypterne; flere af disse Stedsnavne ere, i sin ægyptiske Skikkelse, blevne fordunklede; andre kunne, med større eller mindre Sikkerhed, gjenkjendes. Blandt dem, som med Sikkerhed ere gjenkjendte, kunne nævnes:

1) No. 17. Rehaba — Rehobot; se Isaks Brønd. — Samme By er formodentlig omtalt af Moharen, en ægyptisk Reisende i 12te Aarh. f. Kr., under Navnet Rehuburta eller Rehubarta[3].
2) No. 23. Kaba'ana eller Gaba'ana — Gibeon.
3) No. 24. Bet-hevarim — Bethoron.

[1] Jos. Hist. 8. 10. 2. [2] 1 Kong. 14, 25—28. 2 Krøn. 12, 1—11. [3] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 605.

4) No. 26. Ajulun — Ajalon.
5) No. 27. Maketu eller Makedu — Kongestaden Makkeda.
6) No. 37. Kagali — Keila, som snarere burde skrives: Kegila.
7) No. 38. Sa'aka — Soko; der var to Byer med Navnet Soko; de kaldes nu begge Suveike.
8) No. 45. Bet-zavar — Betzur.
9) No. 79. Adulima — Adullam.
10) No. 81. Maras — Maresa.
11) No. 84. Pa-nagebu — Negeb, Sydlandet.
12) No. 108. Arda'a — Arad.
13) No. 124. Bet-anat — Betania.
14) No. 125. Sala — Landsbyen Siloam.

Blandt de Stedsnavne, som ikke med Sikkerhed ere gjenkjendte, kunne nævnes:

1) No. 18. Hapuruma eller Haburuma — Hebron.
2) No. 29. Jud- eller Jut-ha-malek o: det kongelige Jud (Jut) — maaske Juta eller Jutta i Juda Stamme.
3) No. 53. Nepu-al eller Nebu-al o: Guds Nebo eller Nob — maaske Præstestaden Nob nordenfor Jerusalem.
4) No. 83. Gana'at — maaske Gat.
5) No. 93. Asahatat eller Asahadad — maaske Asdod.
6) No. 112. Juriham — formodentlig Jeriko.
7) No. 121. Fertema — maaske Efrata, det gamle Navn paa Betlehem.
8) No. 126. Irmaten, maaske Arimatæa.
9) No. 133. Jursu, efter al Rimelighed Jerusalem

Sisaks Hær har rimeligvis draget frem i to Afdelinger: den venstre Fløi eller Vesthæren har fulgt den gjængse Krigsvei gjennem Sefela, over Asdod, Adullam, Gat, Arimatæa, og har saa dreiet mod Øst og gjennem «den øvre Vei» over Bethoron, Gibeon, Nob trængt frem mod Jerusalem. Den høire Fløi eller Østhæren har gjennem Sydlandet, over Rehobot, Arad, Hebron, Betzur, Betlehem trængt frem mod Jerusalem. — Jursu, den sidste By, som nævnes, maa efter al Rimelighed være Jerusalem. Der forenede begge Fløie sig, og ved Jerusalems Fald var, som det synes, hele Landet i Ægypternes Magt og Krigen følgelig forbi[1].

2. Abia (Abiam), Rehabeams Søn (tre Aar, 963—960), rykkede med en Hær paa 400,000 Mand mod Jeroboam, som stillede en Hær paa 800,000 Mand. Jeroboam tabte 500,000 Mand og tre Byer, blandt dem Betel[2], som dog kun en kort Tid blev i Juda Riges Eie. (Om Hærenes Størrelse, se Folkemængde § 7. 4.)

3. Asa, Abias Søn (41 Aar, 960—919). Under ham truedes Jerusalem af Ætio-

[1] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 627; 1217—1231. [2] 1 Kong. 15, 1—7. 2 Krøn. 13.

peren Sera, rimeligvis Konge i Ægypten eller Hærfører hos Kongen af Ægypten, som med 1000 Gange 1000 Mand og 300 Stridsvogne faldt ind i Landet. Asa lod sig ikke, ligesom Rehabeam, indestænge i Jerusalem, men drog ud mod Sera med 580,000 Mand og mødte ham i Zefatas Dal ved Maresa, i Juda Stamme. Asa raabte til Herren, slog Ætioperne og forfulgte dem indtil Gerar og gjorde et meget stort Bytte. Da han kom tilbage til Jerusalem, udryddede han efter Profeten Obeds Ord Afgudsdyrkelsen i hele Juda og Benjamin; »endog sin Moder afsatte han fra at være Dronning, fordi hun havde gjort sig et grueligt Afgudsbillede af Astarte; han sønderknuste det og opbrændte det i Kedrons Dal«. Og det Guld og Sølv, han havde taget fra Ætioperne, helligede han til Herrens Hus[1].

I et senere Aar af Asas Regjering gjorde Baesa, Israels Konge, Indfald i Benjamin og befæstede Rama. — Efter 2 Krøn. 16, 1 skede Indfaldet i Asas 36te Regjeringsaar; efter 1 Kong. 16, 8 døde Baesa i Asas 26de Regjeringsaar; Feilen ligger sikkert hos 2 Krøn. — Asa stolede ikke som fordum paa Herren, men kjøbte, med Levningerne af Guldet og Sølvet i Herrens Hus og med Kongeborgens Guld og Sølv, Benhadad I, Konge i Damaskus, til at gjøre Indfald i Israel. (Se Benhadad I. under Damaskus). Baesa maatte holde op at befæste Rama, og Asa lod bortføre Stenene og Tømmeret fra Rama og befæstede dermed Geba og Mizpa. Da Profeten Hanani sagde: »du har handlet daarlig i denne Sag«, satte Asa ham i Fangehuset. — I sine sidste Aar led Asa af Sygdom i Fødderne; men »selv i sin Sygdom søgte han ikke Herren, men raadspurgte Lægerne«[2].

4 Josafat, Asas Søn (25 Aar, 919—894), satte Dommere i hver By og sendte rundt om i Landet Lærere, som førte Lovbogen med sig. — Herren var med Josafat, fordi han vandrede i sin Fader Davids gamle Veie og ikke vandrede efter Ba'alerne. Han blev meget mægtig og havde en Hær paa 1,160,000 Mand foruden Krigsfolket i de faste Steder[3]. (Om Hærenes Størrelse se Folkemængde § 7. 4).

Han holdt Fred og Venskab med Israels Rige og tog i en ulykkelig Stund Akabs Datter, Atalia, til Hustru for sin Søn Joram. Paa et Besøg i Samaria aftalte han med Akab at drage mod Ramot-Gilead, som Benhadad II, Konge i Damaskus, ikke efter Forliget vilde give tilbage til Akab. (Se Benhadad II under Damaskus og Akab under Samaria). Da Josafat vendte tilbage til Jerusalem, gik Profeten Jehu, Hananis Søn, mod ham med de Ord: »skal man hjælpe den Ugudelige og elske den, som Herren hader? Derfor er der Vrede over dig for Herrens Ansigt«[4].

I sine sidste Dage blev Josafat indviklet i to korte Krige. Moab var efter Akabs Død faldet fra Israels Rige. Akabs Søn, Joram, fik Josafats Hjælp til atter at bringe Moabs Konge, Mesa, til Lydighed. Saa droge Joram, Josafat og Kongen af Edom,

[1] 1 Kong. 15, 1—15. 2 Krøn. 14. 15. [2] 1 Kong. 15, 16—24. 2 Krøn. 16. [3] 1 Kong. 15, 24. 2 Krøn. 17. 19, 4—11. [4] 1 Kong. 22, 1—47. 2 Krøn. 18. 19, 1—3.

der var Statholder under Juda Riges Konge (1 Kong. 22, 48), mod Moab. (Om dette Tog, som endte med Split mellem de forbundne Konger, se Joram under Samaria)[1].

Denne Krig avlede en ny Krig. Moabiterne vilde tage Hævn over Josafat for den Hjælp, han havde ydet Israels Konge, og Edomiterne, hvis Statholder vel haabede at rive sig løs fra Juda, ligesom Moab havde revet sig løs fra Israel, forenede sig med Ammoniter og Syrere, gjorde Indfald i Juda og leirede sig ved Engedi; men de bleve uenige og opreve hverandre indbyrdes. Josafat, der med Sangere foran Hæren drog ned gjennem Tekoas Ørken, gjorde uden Sværdslag et stort Bytte. Jøderne sankede i tre Dage kostelige Sager og samlede sig paa den fjerde Dag i en Dal, som blev kaldet Lovprisningens (Beraka) Dal; thi der lovede de Herren[2]). — Et Strøg vestenfor Tekoa kaldes endnu Bereikat = Beraka.

Om Josafats 10 Tarsisskibe, som skulde fare paa Ofir, men ikke kom afsted[3], se Ofir No. 1.

5. Joram, Josafats Søn (8 Aar, 894—886), dræbte sine Brødre og nogle af Landets Øverster for at sikre sin Trone. Han vandrede paa Israels Kongers Vei; thi Akabs Datter var hans Hustru. I hans Dage faldt Edom, der siden Davids Seire havde været Lydrige og styret af en Statholder (1 Kong. 22, 48), fra Juda og valgte en egen Konge. Og Herren opvakte mod ham Filistere og Arabere, som plyndrede Kongeborgen. Og i to Aar led han af en fæl Sygdom i Indvoldene. Han gik bort uden at blive savnet og blev begraven i Davids Stad, men ikke i Kongernes Grave[4]. (Efter 2 Kong. 8, 24 blev han begraven hos sine Fædre i Davids Stad).

6. Ahasia, Jorams Søn (1 Aar, 886—885). Efter 2 Krøn. 22, 2 var han 42 Aar, da han blev Konge efter sin Fader. Da Faderen, som strax forud (2 Krøn. 21, 40) fortalt, var 40 Aar, da han døde, faar man ud, at Sønnen var to Aar ældre end Faderen. Da Ahasia efter 2 Kong. 8, 26 var 22 Aar, da han blev Konge, er det hævet over al Tvivl, at «42» ved en Afskrivningsfeil staar for «22». — Ahasia lod sig aldeles styre af sin Moder Atalia. — Han var med sin Morbroder, Israels Konge Joram, i Krigen mod Hasael, Konge i Damaskus. Joram blev saaret ved Ramot-Gilead og laa syg af sine Saar i Jisr'eel, og Ahasia, som rimeligvis var vendt tilbage til Jerusalem, reiste did for at se til ham. Under dette Besøg blev Joram skudt ihjel af Jehu. Ahasia, som var Vidne til Mordet, flyede til Megiddo, hvor han døde, rimeligvis af de Saar, han havde faaet paa Flugten. Hans Tjenere kjørte ham til Jerusalem og begrove ham hos hans Fædre i Davids Stad. — Saa fortæller 2 Kong. 9, 27. 28. Efter 2 Krøn. 22, 9 blev han dræbt af Jehu i Samaria og jordet, som det synes, sammesteds[5].

7. Atalia, Akabs Datter (6 Aar, 885—879). Da ingen af Ahasias Hus havde Kraft til at overtage Kongedømmet, reiste Atalia sig og udryddede hele den kongelige Slægt, naar undtages Kongesønnen Joas, som Joseba, der var Ahasias Søster og

[1] 2 Kong. 3. [2] 1 Krøn. 20, 1—28. [3] 1 Kong. 22, 49. 2 Krøn. 20, 36—38. [4] 2 Kong. 8, 16—24. 2 Krøn. 21. [5] 2 Kong. 8, 24—29. 2 Krøn. 22, 1—9.

Ypperstepræsten Jojadas Hustru, fik reddet I sex Aar blev Joas holdt skjult i Templet; da han var syv Aar, lod Jojada ham i Templet udraabe til Konge. Atalia hørte Folkets Raab, skyndte sig til Templet og skreg: Oprør, Oprør! Men Jojada lod hende gribe og dræbe udenfor Helligdommen[1].

8. Joas, Ahasias Søn (40 Aar, 879—839), styrede godt, saalænge Jojada levede; men, da denne var død, 130 Aar gammel, føiede han Judas Øverster, som bade om Lov til at dyrke Afguder; da Jojadas Søn, Sakarias, satte ham irette derfor, lod han sin Velgjørers Søn stene i Templets Forgaard (Matt. 23, 35). — Straffen lod ikke længe vente paa sig. Da Aaret var omme, tog Hasael, Konge i Damaskus, Gat og truede Jerusalem, og Joas maatte, for at redde sin Hovedstad, udlevere ham alt Guldet i Templet og i Skatkammeret. — Da Syrerne droge bort, laa Joas meget syg og blev kort efter dræbt af sine egne Tjenere; han blev begraven i Davids Stad, men ikke i Kongernes Grave[2]. (Efter 2 Kong. 12, 21 blev han begraven hos sine Fædre i Davids Stad).

9. Amazia, Joas's Søn (29 Aar, 839—810), ihjelslog sin Faders Mordere, men dræbte ikke deres Børn, efterdi det er skrevet i Mose Lovbog: »Børn skulle ikke dræbes for sine Fædres Skyld«. (5 Mos. 24, 16). — Han rustede sig mod Edom og samlede 300,000 Mand af Juda og leiede for 100 Centner Sølv en Hjælpehær paa 100,000 Mand af Joas, Israels Konge; men paa en Profets Ord skikkede han dem hjem, fordi Herren ikke var med Israel. Denne Haan hævnede de ved et Indfald i Juda, hvor de dræbte 3000 Mennesker og røvede meget Gods. — Amazia slog Edomiterne i Saltdalen, hvor 10,000 faldt, og 10,000 bleve fangne og nedstyrtede fra Toppen af en Klippe og allesammen knuste; derefter tog han Hovedstaden Sela (Petra). Han førte hjem med sig Edoms Guder og opstillede dem som Guder og brændte Røgoffer for dem. — Stolt af Seiren over Edom, æskede Amazia Israels Konge med de Ord: «kom, lader os se hinanden under Øine«. Joas advarede ham i Fabelen om Tornebusken paa Libanon, som begjærede Cederens Datter til Hustru for sin Søn (se Joas under Samaria); men Amazia hørte ham ikke, og de saa hinanden under Øine. Slaget stod ved Betsemes, i Juda. Joas slog Amazia aldeles, fangede ham og førte ham som Fange til Jerusalem. Joas lod Amazia blive ved Riget som Underkonge, men nedbrød 400 Alen af Jerusalems Mur paa Nordsiden, bortførte alt Guld og Sølv i Templet og i Kongeborgen og tog Gidsler med sig til Samaria. — Da Joas nogle Aar derefter døde, synes Amazia at have gjort sig uafhængig for de øvrige 15 Aar af sin Styrelse. — Han blev ligesom Faderen dræbt af Sammensvorne; han flyede fra Jerusalem til Lakis, hvor han blev eftersat og dræbt; de førte ham paa Heste til Jerusalem og begrove ham hos hans Fædre i Judas Stad[4].

[1]) 2 Kong. 11. 2 Krøn. 22, 10—12.23. [2] 2 Kong. 12. 2 Krøn. 24. [3] 2 Kong. 14, 1—20. 2 Krøn. 25.

10. Ussias, der 2 Kong. 15 kaldes Asarja, Amazias Søn (52 Aar, 810—758), stred mod Filisterne og nedrev Gats, Jabnes og Asdods Mure og tvang Ammoniterne til at betale Skat. Han havde en krigskyndig Hær paa 307,000 Mand, og han lod i Jerusalem arbeide kunstige Maskiner til at udskyde Pile og store Stene fra Taarnene og Murtinderne. — I hans Tid indtraf et Jordskjælv, som endnu 300 Aar efter omtales af Profeten Sakarias som en Tid for Rædsel og Flugt[1]. — Mod Slutningen af sit Liv vilde han tiltage sig præstelige Forrettigheder, idet han gik ind i Templet med et Røgelsekar i Haanden for at brænde Røgoffer; men i det samme blev han slagen med Spedalskhed og maatte Resten af sit Liv, som Mose Lov bød[2], bo i »Sygehuset« (for Spedalske), medens hans Søn Jotam styrede Riget. — Han blev jordet paa den kongelige Begravelsesmark i Davids Stad, men ikke i Davids Grav, fordi han var spedalsk[3].

11. Jotam, Ussias's Søn (16 Aar, 758—742), gjorde hvad der var ret i Herrens Øine; »kun kom han ikke i Herrens Tempel« (ɔ: i Forgaarden); dog forskjønnede han Templet ved at bygge den store Port, og paa Ofels Mur byggede han meget. — Han førte en lykkelig Krig mod Ammoniterne, hvem han paalagde en Skat, som de dog ikke betalte længre end i tre Aar. I hans sidste Dage begyndte Rezin, Konge i Damaskus, og Peka, Israels Konge, at indtage en truende Holdning mod Juda[4].

12. Ahas, Jotams Søn (16 Aar, 742—726), var den usleste og mest fordærvede af Judas Konger. Han lod sine Sønner gaa gjennem Ilden (ɔ: han ofrede dem til Molok) i Hinnoms Dal, og han ofrede og brændte Røgoffer paa Høiene og Bakkerne og under ethvert grønt Træ. — Rezin, Konge i Damaskus, og Peka, Israels Konge, droge op mod Jerusalem for at sætte Tabe'els Søn — rimeligvis en Syrer — paa Tronen. Ahas skjalv, og hans Folk skjalv; da gik Esaias til Kongen og sagde: det skal ei ske[5]. Jerusalem blev reddet; men Rezin tog Elat ved det Røde Hav, og, da Ahas efter Syrernes Bortgang vovede at rykke mod Peka, blev han slagen og tabte 120,000 Mand. Og Israels Børn bortførte som Fanger 200,000 Kvinder og Børn med stort Bytte til Samaria. Synet af deres Brødre i denne Tilstand vakte Medynk hos nogle Høvdinger i Samaria: de traadte op mod Hæren, gave alle Fangerne at spise og drikke, klædte de Nøgne, satte de Skrøbelige paa Asener og førte dem til Jeriko, Palmestaden. — Paa samme Tid gjorde Edomiterne Indfald i Juda, og Filisterne faldt ligeledes ind i Juda og toge flere Stæder. I sin Nød tog Ahas Templets og Kongeborgens Guld og Sølv og sendte det til Tiglat-Pileser, Konge i Assyrien; denne drog mod Damaskus, tog det og dræbte Rezin. — Ahas havde liden Glæde af Hjælpen: »Tiglat-Pileser trængte ham, men styrkede ham ikke«[6]. Denne gjorde Juda skatskyldigt, og Ahas drog til Damaskus for at hilse paa sin Overherre. Han sendte til Jerusalem et Billede af det Alter, han saa i Damaskus, og lod det opstille i Templets

[1] Sak. 14, 5; se § 16. 3. [2] 3 Mos. 13, 46. [3] 2 Kong. 15, 1—7. 2 Krøn. 26. [4] 2 Kong. 15, 33—38. 2 Krøn. 27. [5] Es. 7, 1—9. [6] 2 Krøn. 28, 20.

Forgaard, og da han kom hjem, ofrede han paa dette Alter; thi, sagde han, efterdi Damaskus's Kongers Guder hjælpe dem, vil jeg ofre til disse, for at de skulle hjælpe mig. Og han lukkede Dørene til Herrens Hus. — Han blev begraven i Jerusalem, men ikke i Kongernes Gravé[1]. (Efter 2 Kong. 16, 20 blev han begraven hos sine Fædre i Davids Stad).

12. Ezekias, Ahas's Søn (29 Aar, 726—697), var den frommeste af Judas Konger. Han aabnede i sin Regjerings første Aar Herrens Hus, nedbrød Afgudsaltrene i Jerusalem og lod Kobberslangen, som Moses havde opreist i Ørkenen[2], slaa istykker, fordi Folket ofrede til »en Ting af Kobber« (Nekustan), som Ezekias kaldte den[3]. — Han indrettede atter Gudstjenesten efter Mose Lov, og hele Folket holdt Paaske med stor Glæde. Denne Paaske blev, da man ikke før var bleven færdig, ikke holdt i den første, men i den anden Maaned — rimeligvis i Henhold til 4 Mos. 9, 10. 11 — og i Overmaal af Nidkjærhed blev den holdt to Gange syv Dage[4].

Til denne Paaskefest havde Kongen ved Snarbud med Breve indbudet alle Israeliter fra Dan til Be'erseba, for at knytte de 10 Stammer til Juda og Benjamin ved en fælles Gudsdyrkelse. Snarbudene bleve spottede i de 10 Stammers Rige; kun nogle ydmygede sig og kom til Jerusalem. Alle de, som vare komne til Jerusalem, bleve saa optændte af Nidkjærhed, at de efter Festen droge omkring og søndersloge Billedstøtterne og nedbrøde Altrene ikke alene i Juda og Benjamin, men ogsaa i Efraim og Manasse[5]. — Nogle Fortolkere, f. Ex. Caspari[6], have ment, at denne Paaske blev holdt efter Samarias Fald i Ezekias's sjette Regjeringsaar[7], fordi Indbydelsen udgik blandt andre til de »Undkomne, som ere levnede Eder (ɔ: de 10 Stammer) fra Assyriens Kongers Haand«[8], og fordi de, der havde været ved Festen, droge omkring i Efraim og Manasse og nedbrøde Altrene. Hertil svares: efter 2 Krøn. 29, 3. 17, sammenholdt med 30, 1—3, holdtes den Paaske, til hvilken de 10 Stammer bleve indbudne, i Ezekias's første Regjeringsaar; allerede Pul og Tiglat-Pileser havde bortført mange Indbyggere fra de 10 Stammer[9]; de, som droge omkring og nedbrøde Altrene, handlede ikke som Udsendinge fra Ezekias, men som Nidkjære og paa egen Haand.

Et varigt Minde om Ezekias's Nidkjærhed for Herrens Ord have vi i den Samling af Salomos Ordsprog, som findes i »Salomos Ordsprog« Kap. 25—29. — Den inderlige Bøn, som vi læse Es. 37, 15—20 (2 Kong. 19, 15—19), vidner om hans Fromhed og minder om Digterkongerne David og Salomo. — Han indførte Brugen af Davids og Asafs Salmer ved Gudstjenesten[10]. — Han fremmede Fredens Gjerning: han byggede Skatkamre til Sølv, Guld og allehaande kostbare Sager og Forraadshuse til Korn, Most og Olie; han byggede Staldrum til stort og smaat Kvæg[11]. Han udgrov den Dam i Jerusalem, som endnu bærer hans Navn, og ledede Vand ind i den fra

[1] 2 Kong. 16. 2 Krøn. 28. [2] 4 Mos. 21, 8. 9. [3] Oversættelsen lyder i vor Bibel: »og de (Israels Børn) kaldte den Nekustan«. (2 Kong. 18, 4). [4] 2 Krøn. 30, 23. [5] 2 Krøn. 31, 1. [6] Beiträge zur Einleitung in das Buch Jesaja S. 109 flg. [7] 2 Kong. 18, 10. [8] 2 Krøn. 30, 6. [9] 2 Kong. 15, 29. 1 Krøn. 5, 26. [10] 2 Krøn. 29, 30. [11] 2 Krøn. 32, 27—29.

Gihon. (Se Damme § 13. 1. 3). Dette Arbeide blev nærmest udført, for at Sankerib skulde mangle Vand under Beleiringen.

Ezekias førte en heldig Krig med Filisterne, tog igjen de Stæder, som de havde taget fra hans Fader Ahas[1], og slog dem indtil Gasa[2]. — Han nægtede at betale Assyrien Skat; det var et dristigt Skridt, som bragte Riget dets Undergang nærmere end det nogensinde havde været. De assyriske Indskrifter ere udførlige om dette Tidsrum og indeholde meget, som det ikke er let at ene med Bibelens Fortælling om Ezekias's Forhold til Assyrien. Efter Bibelen vare Salmanassar og Sankerib Konger i Assyrien i Ezekias's Dage. Sargon omtales kun en Gang og bare med faa Ord: Tartan, hvem Sargon, Assyriens Konge, havde sendt mod Asdod, stred mod det og tog det[3]. — Man har tidligere holdt Sargon for den samme som Salmanassar eller Sankerib, eller ogsaa har man sat ham mellem disse to, men med en yderst kort Regjeringstid, af et Par Aar eller nogle Maaneder. — Efter de assyriske Indskrifter var Sargon en mægtig Kriger og byggelysten Konge, der regjerede i Ninive i 16 Aar, 721—705, altsaa i over Halvdelen af Ezekias's Regjering. Han var Sankeribs Fader, men ikke i Slægt med Salmanassar, efter hvis Død han tilrev sig Tronen[4]. Kongerne i flere gamle Stater i Østerland toge gjerne Tronarvingen til Medkonge. Sargon har vel taget Sønnen Sankerib til Medkonge og sendt ham mod Juda og Ægypten. Derfor kaldes i Bibelen Sønnen Konge, medens Faderen træder i Baggrunden.

Efter Bibelens Fremstilling, med hvilken Josefus samstemmer, synes Gangen i Begivenhederne at have været følgende: Ahas havde maattet stille sit Land som Lydrige under Tiglat-Pileser[5]. Ezekias betalte den paalagte Skat i sine første Regjeringsaar, som han brugte til at ordne og styrke sit Rige. I hans sjette Regjeringsaar (721) blev Samaria efter tre Aars Beleiring taget af Salmanassar eller snarere af Sargon[6]. (Se Samaria). I Tillid til Ægyptens Hjælp, »der bare vilde blive til Skam og Skjændsel«[7], nægtede Ezekias at betale Assyrien Skat. I Ezekias's 14de Regjeringsaar (713) kom Sankerib og indtog Judas faste Stæder — efter assyriske Indskrifter 46 Stæder. — Til dette Indfald kan vel henføres Esaias's Spaadom 10, 28—32: »han (Sankerib) kommer over Ajat (Ai), drager frem gjennem Migron; Mikmas giver han sit Tros i Forvaring. De drage gjennem Skaret (mellem Mikmas og Geba); Geba (sige de) skal være vort Herberge; Rama bæver, Sauls Gibea flyr. Skrig høit med din Røst, du Gallims Datter! Giv Agt, Laisa! Elendige Anatot! Madmena flyr; Gebims Indbyggere flytte bort. Endnu denne Dag til at blive staaende i Nob — da svinger han sin Haand mod Zions Datters Bjerg, mod Jerusalems Høi«. — I Jerusalem var Skrækken stor. Ezekias lod tilstoppe alle Kilder udenfor Muren og satte Byen i Forsvarsstand[8]. Men somme overgave sig til vild Lystighed og

[1] 2 Krøn. 28, 18. [2] 2 Kong. 18, 8. [3] Es. 20, 1. [4] Vald. Schmidt, Assyr. og Ægypt. 1, 82 Anm. [5] 2 Kong. 16, 7. [6] 2 Kong. 18, 9—12. [7] Es. 30, 1—5. 31, 1—3. [8] 2 Krøn. 32, 1—6.

Glæde: man slagtede Oxer og Faar, aad og drak. »Lader os spise og drikke; thi imorgen skulle vi dø«[1]. — Ezekias vovede dog ikke Modstand, men sendte Bud til Sankerib, som havde rykket forbi Jerusalem og laa med Hæren ved Lakis, i Sefela, nede mod Gasa, med de Ord: »jeg har syndet, drag bort fra mig, hvad du lægger paa mig, vil jeg bære«. Sankerib paalagde ham 300 Centner (Talenter) Sølv og 30 Centner Guld[2]. For at reise denne Sum maatte Ezekias bryde af de Plader, som han havde ladet indlægge i Dørene og Dørstolperne til Herrens Hus. — Sankerib handlede troløst[3] mod Ezekias, idet han tog imod Pengene og ligefuldt sendte fra Lakis, hvor han blev liggende med Hovedstyrken, en Hær mod Jerusalem under Anførsel af Tartan, Rabsaris og Rabsake. »De leirede sig ved den øvre Dams Vandledning«[4], paa et Strøg, som siden blev kaldet »Assyrernes Leir«; dets Beliggenhed kan temmelig nøie bestemmes, da Titus der havde sin Hovedleir[5]. — Sendemændene raabte paa Ezekias; da traadte Eljakim, Hushovmesteren, Sebna, Skriveren, og Joa, Historieskriveren, frem paa Murene. Rabsake, som paa Grund af sin Færdighed i at tale Hebraisk og sit Kjendskab til de bibelske Udtryk, synes at have været en jødisk Overløber, holdt en truende og snedig Tale paa Jødisk: »siger til Ezekias: saa siger den store Konge: paa hvem stoler du, siden du har gjort Oprør mod mig? Hvorledes vil du drive bort den ringeste af mine Statholdere? Du stoler paa Ægypten; men Farao, Ægyptens Konge, er en brudt Rørkjæp, der gjennemborer dens Haand, som støtter sig paa den. Og om I ville sige: vi stole paa Herren vor Gud, er det da ikke ham, hvis Høie og Altere Ezekias har taget bort? Mon det vel er uden Herren, at jeg er dragen op mod dette Sted? Herren har befalet mig: »drag op mod dette Land og ødelæg det«. — Da sagde Ezekias's Udsendinge: tal til os paa Syrisk, thi vi forstaa det, og tal ikke til os paa Jødisk for Folkets Øren. Men Rabsake svarede: er det til Eder eller til Ezekias, at min Herre har sendt mig for at tale disse Ord? Mon ikke til de Mænd, som sidde paa Muren med Sult og Tørst ivente? Og han raabte med høi Røst paa Jødisk: lad ikke Ezekias forføre Eder; thi han formaar ikke at redde Eder. Lad ikke Ezekias faa Eder til at forlade Eder paa Herren med de Ord: Herren skal redde os, og ikke skal denne Stad gives i Assyriens Konges Haand. Stoler ikke paa Ezekias; thi saa siger Assyriens Konge: slutter en velsignet Fred med mig og gaar ud til mig og spiser, enhver af sin Vinstok og enhver af sit Figentræ, indtil jeg kommer og tager Eder til et Land som Eders, et Land med Korn og Most, et Land med Brød og Vingaarde, et Land med Olietrær og Honning, og I skulle leve og ikke dø. Og hører ikke paa Ezekias, naar han vil forføre Eder med de Ord: »Herren skal redde os«. Have Hedningernes Guder reddet sit Land af min Haand? eller have Samarias Guder reddet Samaria af min Haand[6]?

[1] Es. 22, 13. [2] Efter de assyriske Indskrifter 800 Centner Sølv og 30ø Centner Guld. [3] Es. 33, 1. Jos. Hist. 10. 1. 1. [4] 2 Kong. 18, 17. Es. 36, 2. [5] Jos. Krig. 5. 13. 2. [6] 2 Kong. 18, 17—37. Es. 36. 2 Krøn. 32, 9—16.

Styrket af Esaias, lod Ezekias sig ikke skræmme af disse store Ord. Rabsake, som vel følte sig for svag til at tage Jerusalem, drog tilbage til Sankerib, som han fandt stridende mod Libna, en Fæstning ikke langt fra Lakis, som han i Mellemtiden havde taget. (Se Lakis). Sankerib havde faaet høre, at Tiraka, Ætiopiens Konge, rykkede mod ham. For at have Ryggen fri, blev det ham næsten nødvendigt at blive Herre over Jerusalem. Han skikkede atter Sendemænd til Jerusalem med et haanende og truende Brev til Ezekias. Da Ezekias havde læst Brevet, gik han op i Templet, »udbredte Brevet for Herrens Aasyn« og bad en Bøn, som i ophøiet Simpelhed søger sin Lige: »Herre, Israels Gud, som troner paa Keruberne, du alene er Gud for alle Jordens Riger, du har gjort Himlen og Jorden. Bøi, Herre, dit Øre til og hør, oplad, Herre, dine Øine og se, hør Sankeribs Ord, som han har sendt for at haane den levende Gud. Sandt er det, Herre! Assyriens Konger have ødelagt Hedningefolkene og deres Land, og de have kastet deres Guder i Ilden; thi de ere ikke Guder, men Værk af Menneskehænder, Træ og Sten, og de have tilintetgjort dem. Og nu, Herre vor Gud! Kjære, frels os af hans Haand, at alle Jordens Riger maa sande, at du alene er den Herre Gud«[1]. Og Esaias sendte ham disse Ord fra Herren: »Assyriens Konge skal ikke komme ind i denne Stad og ikke skyde en Pil ind i den. Jeg vil beskjerme den for min og min Tjener Davids Skyld«. — I den samme Nat slog Herrens Engel i Assyrernes Leir 185,000. Sankerib brød da op og vendte med Skam tilbage til Ninive. Medens han tilbad i sin Guds Hus, blev han dræbt af to af sine Sønner, og hans Søn Asarhaddon (Esarhaddon) blev Konge i hans Sted[2]. — Hvor lang Tid der ligger imellem Sankeribs Flugt fra Libna og hans Død, kan ikke sees af Bibelen. Efter assyriske Indskrifter døde han 680.

Efter Herodot (2, 141) og Josefus (Hist 10. 1. 4) havde Sankerib uden Held beleiret Pelusium og trak sig tilbage til Palæstina, da han hørte, at Tiraka. Ætiopernes Konge, rykkede imod ham. Herodot fortæller, at Markmus havde fortæret Buestrængene i Sankeribs Hær. Det er vel en misforstaaet Udlægning af et hieroglyfisk Billede; Markmusen var Sindbillede paa Ødelæggelse.

2 Krøn. 32, 22. 23 tilføier, at efter denne Frelse ved Herrens Haand blev Ezekias ophøiet for alle Folkenes Øine. Mange bragte til Jerusalem Gaver til Herren og kostbare Sager til Ezekias.

I det samme Aar blev Ezekias dødssyg. Esaias sagde: beskik dit Hus; thi du skal dø. Ezekias »vendte sit Ansigt mod Væggen«, bad og græd stærkt. Da sagde Herren ved Esaias: jeg har hørt din Bøn og seet dine Taarer; om tre Dage skal du gaa op til Herrens Hus, og jeg vil lægge 15 Aar til dine Dage, og af Assyriens Konges Haand vil jeg redde dig og beskjerme denne Stad. Ezekias svarede: hvad Tegn er der paa, at jeg om tre Dage skal gaa op til Herrens Hus? Esaias sagde: skal jeg

[1] 2 Kong. 19, 15—19. Es. 37, 15—20. [2] 2 Kong. 19. Es. 37. 2 Krøn. 32. 17—21.

lade Skyggen gaa 10 Streger frem eller 10 Streger tilbage? Ezekias svarede: en ringe Sag er det, at Skyggen gaar 10 Streger frem; Skyggen skal gaa 10 Streger tilbage. Og Herren lod Skyggen gaa 10 Streger tilbage paa Ahas's Solskive. — Esaias bød, at man skulde lægge en Figenkage som Plaster paa Bylden, og Ezekias blev ilive[1].

Om Tegnet og om Ahas's Solskive er der skrevet hele Bøger. Man har søgt at forklare »Tegnet« paa naturlig Maade: Skyggen gik tilbage ved en Sky, der brød Solens Straaler, eller under en Solformørkelse; en saadan indtraf 26 Sept. 713 og 11 Januar 689; men Bibelens Ord kunne ikke uden Kunster udlægges anderledes end om et Jertegn. — Om Solskiven har sit Navn, fordi den var opfunden af eller under Ahas, er ikke fortalt. Ahas, der eftergjorde et Alter, han saa i Damaskus, har snarere indført den gjennem sin Forbindelse med Assyrerne, hvis Konge, Tiglat-Pileser, havde gjort ham skatskyldig. Skiven stammer rimeligvis fra Kaldæa, Stjernekunstens gamle Hjemstavn.

Nogen Tid efter sendte Merodak Baladan, Babels Konge, Sendemænd med Brev og Gaver til Ezekias — efter 2 Krøn. 32, 31 for at spørge om det Jertegn (med Solskiven), der var skeet i Landet, og som altsaa maa have vakt Opmærksomhed i det stjernekyndige Babel — efter 2 Kong. 20, 12 og Es. 39, 1 for at lykønske Ezekias med den overstandne Sygdom. Den sande Hensigt med Sendelsen var sikkert, som Josefus har udtalt[2], at slutte Forbund mod Assyrien, under hvem Babel var skatskyldigt. Efter assyriske Indskrifter blev Merodak Baladan fordreven fra Babel af Sargon efter 22 Aars Regjering; 702 vandt han sit Rige igjen, men blev efter sex Maaneders Regjering fordreven af Sankerib. — Ezekias glædede sig over Sendebudenes Komme og viste dem sit Skatkammer og Vaabenhus. Esaias kom da til Kongen og sagde: »disse Skatte skulle bortføres til Babel, og dine Efterkommere skulle blive Tjenere i Kongen af Babels Borg«. Ezekias svarede: godt er Herrens Ord; thi saa skal der jo være Fred og Tryghed i mine Dage[3]. — Denne Fortælling røber Ezekias's svage Sider: den fromme Konges Hjerte husede Forfængelighed og Egenkjærlighed.

14. Manasse, Ezekias's Søn (55 Aar, 697—642), var 12 Aar gammel, da han blev Konge. I en saa ung Alder kan han bare i Navnet have været Konge, skjønt det ikke omtales, at Nogen styrede Riget for ham. Han opbyggede igjen de Høie, som hans Fader havde ødelagt, oprettede Altere for Ba'al og tilbad i Herrens Hus's tvende Forgaarde — paa babylonisk Vis — hele Himlens Hær. Han gjorde et Astartebillede og satte det, om ikke i det Allerhelligste, saa dog i det Hellige og lod, ligesom Bedstefaderen Ahas, sin Søn gaa gjennem Ilden i Hinnoms Dal og forførte Juda og Jerusalem til at blive værre end Hedningerne. Han udøste meget uskyldigt Blod, saa at Jerusalem blev opfyldt deraf fra Ende til Ende. Blandt dem, som bleve Offer for hans Grusomhed, nævner Sagnet Esaias, som skal være saget istykker; en

[1] 2 Kong. 20, 1—11. Es. 38. 2 Krøn. 32, 21. [2] Jos. Hist. 10. 2. 2. [3] 2 Kong. 20, 12—21. Es. 39,

Henspilling paa Sagnet har man troet at finde Hebr. 11, 37, hvor der fortælles, at nogle af G. T.s Trosvidner bleve gjennemsagede. — Herren varslede da gjennem Profeterne: »jeg vil lade komme over Jerusalem Samarias Maalesnor og Akabs Hus's Blylod«. Og han lod den assyriske Konges Hærførere komme over Kongen og Folket. Manasse blev fangen, bunden med to Kobberlænker og bortført til Babel. Den assyriske Konge er ikke nævnt ved Navn, men har uden Tvivl været Asarhaddon (Esarhaddon), der blev Konge 680, og som, efterat have overvundet Merodak Baladans Sønner, i 13 Aar (680—667) styrede Babel umiddelbart, ikke som hans Formænd ved en Underkonge. Han byggede en Borg i Babel og boede vel stundom der. Heri ligger Grunden til, at Manasse blev ført til Babel, ikke til Ninive[1]. — I Fangenskabet ydmygede Manasse sig for Herren, som hørte hans Bøn og førte ham tilbage til Jerusalem. Om han blev given fri af Asarhaddon eller først ved dennes Død, der sættes til 660, vides ikke. — Nu var Manasse en anden Mand: han udbedrede Jerusalems Mure og satte Krigshøvedsmænd i alle faste Stæder; han bortskaffede de fremmede Guder og Astartebilledet fra Herrens Hus og bød Juda at tjene Herren. — Manasse regjerede længre end nogen anden Konge i Israel og Juda. Han blev ikke lagt i Kongernes Grave, men i sit Hus's Have, i Ussas Have[2]. — Blandt Apokryferne staar «Manasse, Judas Konges Bøn, da han var Fange i Babel«. Den vil vel gjælde for Manasses egen Bøn, der omtales 2 Krøn. 33, 13, men er sikkert fra en sildigere Tid. Den er uden Eiendommelighed og Kraft i Tanke og Udtryk.

15. Amon, Manasses Søn (2 Aar, 642—40), vandrede paa den Vei, hans Fader havde vandret, og endte ikke som denne med at ydmyge sig, men dyngede Skyld paa Skyld. Hans Tjenere sammensvore sig og dræbte ham i hans Hus. Han maa have været elsket af Folket; thi Landets Folk ihjelsloge alle dem, som havde sammensvoret sig mod ham og sikrede hans Søn Tronen. — Han blev lagt i en Grav, som han selv havde gjort i Ussas Have[3].

16. Josias, Amons Søn (31 Aar, 640—609), var kun 8 Aar gammel, da han blev Konge. I de første Aar har vel hans Moder Jedida[4] eller Ypperstepræsten Hilkias styret Riget. — Allerede 300 Aar forud var det spaaet, at en Søn, som skulde udrydde Afguderiet, skulde fødes Davids Hus, og det med Navns Nævnelse: »Josias skal være hans Navn«[5], hvad der foruden med Josias kun har været Tilfældet med Cyrus, hvem Esaias 170 Aar, før han fremstod, nævnte med Navn som Israels Frelser fra Fangenskabet i Babel[6]. — I Nidkjærhed for at udrydde Afguderiet og oprette den rene Gudsdyrkelse havde Josias ikke sin Lige blandt Judas Konger. I sit ottende Regjeringsaar, da han endnu var Dreng, begyndte han at søge David, sin Faders Gud. I sit 12te Regjeringsaar begyndte han at rense Juda og Jerusalem fra Afgudsdyrkelsen[7].

[1] Smiths Diction. of the Bible under Esarhaddon. [2] 2 Kong. 21, 1—18. 2 Krøn. 33, 1—20. [3] 2 Kong. 21, 19—26. 2 Krøn. 33. 21—25. [4] Caspari Theol. Tidsskr. 1874 S. 457. [5] 1 Kong. 13, 2. [6] Caspari Theol. Tidsskr. 1874 S. 454. [7] 2 Krøn. 34, 3.

I sit 18de Regjeringsaar begyndte han at sætte Templet istand. Da fandt Hilkias i Templet »Herrens Lovbog ved Moses« (i den hebraiske Text: »ved Mose Haand«)[1]. Hilkias overgav den til Kongens Skriver, som læste den for Kongen. Da Kongen hørte Lovens Ord, sønderrev han sine Klæder og sendte Hilkias og Skriveren til Profetinden Hulda, for at hun skulde tolke den fundne Lovs Ord. Hun varslede i Herrens Navn: »jeg vil føre alle de Forbandelser, som ere skrevne i denne Bog, over Jerusalem og dets Indbyggere. Men Josias skal samles med sine Fædre i Fred og ikke se paa den Ulykke, som jeg vil føre over dette Sted«. Kongen samlede alt Folket til Jerusalem, og fra en Forhøining i Forgaarden oplæste han for dem alle Ordene i Pagtens Bog, som var funden i Herrens Hus, og alt Folket indtraadte i Pagten[2].

Efter 5 Mos. 31, 9—13. 26 havde Moses skrevet »Lovbogen« og rakt den til Præsterne med Paabud om at lægge den ved Siden af Pagtens Ark. Nu have nogle lagt Vægt paa Udtrykket »ved Mose Haand« og ment, at Lovbogen, som Hilkias fandt i Templet, netop var det Haandskrift, som Moses havde skrevet med egen Haand[3]. »Ved Mose Haand« betyder imidlertid snarere »givet ved Moses« end »skrevet af Moses«, og i ethvert Fald var det ikke Haandskriften, men Indholdet, som rystede Kongen. — »Herrens Lovbog ved Moses« synes jo at maatte omfatte alle fem Mosebøger. Men hvorledes kunde hele Moseloven være bleven saa rent glemt? Jo, svarer man, den var lagt tilside ved Ezekias's Død; 75 Aar vare forløbne siden den Tid, og Loven var bleven ukjendt for Konge og Folk. — Men det er dog høist urimeligt, at hele Loven i den Tid skulde være aldeles glemt; thi flere Profeter — for ikke at nævne Præsterne, der vel ikke alle vare faldne fra — levede under Manasse[4], og efter sin Hjemkomst fra Fangenskabet rensede denne Templet fra fremmede Guder, og Folket ofrede da til Herren sin Gud[5]. Og allerede fem Aar forud, i Josias's 13de Regjeringsaar, havde Jeremias tordnet mod Afgudsdyrkelsen[6]. Desuden var det umuligt, at Kongen kunde oplæse alle fem Mosebøger for Folket, medens det stod i Templets Forgaard. — Andre have derfor troet, at der ved »Herrens Lovbog ved Moses« kun skulde være ment »den Pagts Ord, som Herren bød Moses at slutte med Israels Børn i Moabs Land«, og som skilles fra »den Pagt, som han havde sluttet med dem paa Horeb«[7]. Derved vilde »Herrens Lovbog ved Moses« indsrænkes til femte Mosebog, som kaldes Deuteronomium d: den anden eller fornyede Lovgivning. Det var rimeligvis bare femte Mosebog, som Præsterne oplæste for Folket ved Enden af hvert syvende Aar, Sabbatsaaret, paa Løvsalernes Høitid[8]. Denne kunde vistnok læses op »fra det blev lyst til midt paa Dagen«[9], og at den var ment, kunde sluttes af 2 Kong. 23, 24: »ogsaa Dødningemanere og Sandsigere . . . bortskaffede Josias for at holde Lovens Ord, der vare skrevne i den Bog, Hilkias fandt i Herrens Hus«; thi Advarslerne mod saadanne, som ere

[1] 2 Krøn. 34, 14. [2] 2 Kong. 22, 1—23, 3. 2 Krøn. 34. [3] Caspari Theol. Tidsskr. 1874, S. 465—67. [4] 2 Kong. 21, 10. [5] 2 Krøn. 33, 15—17. [6] Jr. 1, 2. [7] 5 Mos. 29, 1. [8] 5 Mos. 31, 9—13. [9] Neh. 8, 3.

spredte i tredie Mosebog[1], ere samlede til eet Sted i femte Mosebog[2]; men det er omtrent ligesaa urimeligt, at hele femte Mosebog skulde være forglemt, som at det skulde være Tilfældet med alle Mosebøger. — Efter Huldas Svar maa »alle de Lovens Ord, som Judas Konge havde læst«[3], og som rystede ham saa dybt, have indeholdt Forbandelser over Folket, dersom det afveg fra Herrens Pagt. 5 Mos. 27—30 indeholder »Velsignelsen og Forbandelsen«, eftersom Folket holdt eller overtraadte Herrens Pagt. Navnlig er i Kap. 28 Forbandelsen udtalt i Billeder og Udtryk, som søge sin Lige i at gribe og ryste. Saadanne Stykker kunde under Manasse og Amon, da det frafaldne Folk ikke skjøttede om Straffeord og Bodstaler (samlgn. Mika 2, 6), være skudte tilside og saaledes blevne ukjendte for Konge og Folk. Lovbogen var nemlig ikke en indbunden Bog, men bestod af løse Blade eller Ruller af Pergament, Papyrus o. s. v. Baade hele Lovbogen og enkelte Stykker af den kaldtes Sefer. Og 2 Kong. 22, 10. 2 Krøn. 34, 18 siger Kongens Skriver: »en Bog (ikke Bogen) har Hilkias givet mig«. — Andre, f. Ex. Biskop Agardh[4], have derfor medrette ment, at det var »et Blad eller Rulle af Herrens Lov«, som Hilkias fandt i Templet. Det Blad har vel indeholdt 5 Mos. 27—30. (Kap. 27, 15 udtales Forbandelse over alle Afgudsdyrkere, men vistnok ikke ligefrem over Dødningemanere og Sandsigere.)

Josias blev ved i sin Iver for Gudsdyrkelsen. Han gjorde Tofet (ɔ: Brandstedet, Offerstedet) i Hinnoms Dal urent, for at ingen skulde lade sin Søn eller Datter gaa gjennem Ilden for Molok, og de Altere, som Salomo havde bygget paa Fordærvelsens Bjerg ligeoverfor Jerusalem (se Forargelsens Bjerg under Oliebjerget § 8. 2. 11), gjorde han ligeledes urene, ved at strø Asken af brændte Afgudsbilleder og af brændte Menneskeben over dem. — Han bortskaffede de Heste, som Judas Konger havde indviet til Solen tæt ved Indgangen til Herrens Hus, og Solens Vogne brændte han. — Hans Nidkjærhed strakte sig ogsaa til de 10 Stammers Land: han nedbrød det Alter i Betel, som Jeroboam I havde reist, og opfyldte saaledes den Spaadom, som en Profet havde udtalt for 300 Aar siden i Jeroboams Dage[5], og han nedhug Solstøtterne i Manasse og Efraim[6].

I samme 18de Regjeringsaar holdt Josias Paaske. Han formanede Præsterne til Tjenesten i Herrens Hus og sagde til Leviterne: »sætter den hellige Ark i det Hus, som Salomo har bygget; I have ikke mere nogen Byrde at bære paa Skuldrene«[7]. (Arken var vel flyttet ud af Manasse, da han satte et udskaaret Billede i Guds Hus (2 Krøn. 35, 3) og sat snart i et, snart i et andet Hus). — Paasken blev holdt med en Høitidelighed, som ikke havde havt sin Lige siden Samuels Dage. Hverken før eller siden har der i Israel været en Konge, der saaledes som Josias tjente Herren af sit hele Hjerte efter Mose Lov[8].

[1] 3 Mos. 18, 21; 19, 26. 31. 20, 6. 27. [2] 5 Mos. 18, 10—12. [3] 2 Kong. 22. 16. [4] Agardh: Om Profeterne og Essæerne. No. 28, Side 202—208 (Dansk Bearbeidelse). [5] 1 Kong. 13, 2. [6] 2 Kong. 23, 4—20. — 2 Krøn. 34, 3—7 er Landets og Templets Renselse henlagt til Josias's 12te Regjeringsaar. [7] 2 Krøn. 35, 3. [8] 2 Kong. 23, 1. 21—25. 2 Krøn. 35, 1—19.

Men den nidkjære Konge kunde bare forhale, ikke afvende Herrens Straffedom. Folket maatte vandre i Landflygtighed for at optugtes til at søge Herren.

Det assyriske Rige heldede mod sit Fald, og den foretagsomme og dygtige Neko, Konge i Ægypten (610—599), vilde nytte Stillingen til at fornye sine Formænds Herredømme i Asia. I Josias's sidste Regjeringsaar (609) drog han den vanlige Krigsvei langs Middelhavet, over Jisre'els Slette og gjennem Libanons Dal (Hulsyrien), for at naa Eufrat. Josias, som blev tro mod sin Overherre, Kongen af Assyrien, vilde ikke tilstede Neko at drage gjennem Palæstina. Neko skikkede Sendebud og lod sige: »det er jo ikke mod dig, jeg kommer, men mod det Hus, som jeg har Krig med; Gud har sagt mig, at jeg skulde haste; lad af fra Gud (ɔ: sæt dig ikke op mod Gud), som er med mig, og lad ham ikke ødelægge dig«. Josias »vendte ikke sit Ansigt fra at stride mod Neko«, skjønt dennes Ord havde gjort Indtryk paa ham; thi »han forklædte sig til at stride mod Neko, uden at agte paa dennes Ord af Guds Mund«. Han stillede sig i Megiddos Dal paa Jisre'els Slette. Kampen var kun kort: »Neko slog ham, saasnart han saa ham«. Skytterne skjøde paa Josias; han sagde da: »fører mig bort; thi jeg er haardt saaret«. Efter 2 Kong. 23, 29. 30 døde han i Megiddo; efter 2 Krøn. 35, 24 blev han fra Stridsvognen ført over i sin næstbedste Vogn og kjørt døende til Jerusalem. — Han blev lagt i sine Fædres Grave, og hele Juda og Jerusalem sørgede over ham. Jeremias digtede over ham en Klagesang[1], som er tabt.

Saaledes opfyldtes Profetinden Huldas Spaadom, at Josias skulde samles til sine Fædre og ikke se paa den Ulykke, som Herren vilde føre over Jerusalem; forsaavidt kan han, efter Profetindens Spaadom, siges at have vandret bort i Fred.

17. Joahas, Josias's Søn (tre Maaneder, 609), blev af Folket tagen til Konge. — Neko rykkede imidlertid mod Eufrat og indtog Karkemis (paa Koptisk Karkamosa eller Karkamesa[2]), i Nordsyrien, vestenfor Eufrat, og drog efter tre Maaneders Forløb hjemad. Han bød Joahas at møde i Ribla i Hamats Land (ved Orontes), lagde ham der i Lænker og førte ham til Jerusalem og lod Landet bøde 100 Centner Sølv og et Centner Guld.

Herodot fortæller (2, 159), at Neko efter Slaget ved Magdolos (ɔ: Megiddo) tog Kadytis, en stor Stad i Syrien. Han fortæller senere (3, 5), at Kadytis forekom ham ikke at være stort mindre end Sardes. — Ved Kadytis forstaa flere Jerusalem; Kadytis er, sige de, den græske Form for Stadens gamle Navn »den hellige (kados) Stad«[3]. Men paa den Tid, da Herodot saa Kadytis (450), laa Jerusalem øde, »dets Mur var nedreven, og dets Porte vare brændte«[4]. — Efter Reland skal Gat være ment[5]; men ogsaa Gat laa paa Herodots Tid i Ruiner. (Se Gat). — Efter andre skal Kadytis være Kedes, en hetitisk By ved Orontes, og atter efter andre Gasa. At de sidstes Mening er den rette, er vist under Gasa.

[1] 2 Kong. 23, 29. 30. 2 Krøn. 35, 20—26. [2] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 548. 585.
[3] Es. 52, 1. Dan. 9, 24. Neh. 11, 1. Matt. 4, 5; 27, 53. [4] Neh. 1, 3; 2, 3. 17. [5] Reland 668.

Neko satte Josias's ældre Søn, Eljakim, hvis Navn han forandrede til Jojakim, paa Tronen, og førte Joahas med sig til Ægypten, hvor han døde[1].

18. Jojakim, Josias Søn (11 Aar, 609—598). Ved disse Tider var det assyriske Rige omstyrtet, og Nebukadnezar hævede Babels ældgamle Rige til den første Magt i Asia. Han havde ført lykkelige Krige som Faderen Nabopalassars Hærfører og fra 610 som Medkonge, da han 604 blev Konge. Han døde 561 (ifølge andre 562) efter 43 Aars Regjering. — I Jojakims fjerde (efter Dan. 3, 1: tredie) Regjeringsaar, 606, slog han aldeles den Hær, som Neko havde efterladt ved Karkemis — Neko selv synes at have været i Ægypten — og tog hele Landet fra Eufrat til Ægyptens Bæk[3]. Han tog Jerusalem, lagde Jojakim i Lænker og førte ham tilligemed mange af de Fornemstes Børn, blandt andre Daniel, med sig til Babel. Han tog ogsaa med sig en Del af de hellige Kar, som han opstillede i sin Guds (Bels) Tempel i Babel[4]. — Fra denne første Bortførelse (606) regnes det babyloniske Fangenskab.

Efter en Tids (fire Aars?) Forløb sendte Nebukadnezar Jojakim tilbage til Jerusalem og indsatte ham som Underkonge i Juda. Jojakim tjente ham i tre Aar og gjorde saa Opstand. Nebukadnezar kom nu, anden Gang, og beleirede Jerusalem[5]. Jojakim blev da enten fældet i et Udfald eller, efter Josefus, mod Tro og Love dræbt af Nebukadnezar, skjønt han havde aabnet Portene for ham[6]. — Han blev begraven, som man begraver et Asen[7]. — Nebukadnezar indsatte til Konge

19. Jojakin eller Jekonja (forkortet til Konja, Jr. 22, 24), Jojakims Søn (3 Maaneder og 10 Dage, 598). Efter 2 Kong. 24, 8. 9 var han 18 Aar, efter 2 Krøn. 36, 9 bare 8 Aar, da han blev Konge. Da der paa begge Steder tilføies, at »han gjorde, hvad der var ondt i Herrens Øine«, har sikkert her, som vanligt, Kong. Bog Ret ligeoverfor Krøn. Bog. — Han maa snart have vist en fiendtlig Holdning; thi, »da Aaret var omme« (ɔ: da Vinteren var forbi)[8], sendte Nebukadnezar, tredie Gang, en Hær for at beleire Jerusalem og fulgte snart selv efter. Jojakin vovede ikke Modstand, men gik med sin Moder og de Fornemste ud og overgav sig. Nebukadnezar tog dem alle tilfange. Han førte 10,000 Fanger, deriblandt 7000 Krigsmænd, til Babel; kun de Ringeste af Folket bleve tilbage. Han bortførte atter en Del af Templets Kar og alle Kongeborgens Skatte[9]. Denne anden Bortførelse til Babel skede 598.

Jojakin sad som Fange i Babel i 37 Aar, indtil Nebukadnezars Død 562 eller snarere 561; da tog dennes Søn og Eftermand Evilmerodak ham ud af Fængslet og satte hans Stol over de andre (afsatte) Kongers, som vare i Babel. Jojakim omskiftede sine Fangeklæder og spiste ved Kongens Bord alle sine Dage. Naar han døde, vides ikke[10].

[1] 2 Kong. 23. 30—35. 2 Krøn. 36, 1—4. [2] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 437—438. 449—451. [3] Jr. 46, 2. 2 Kong. 24, 7. [4] 2 Krøn. 36, 6. 7. Dan. 1, 2. 6. [5] 2 Kong. 24, 1, 2. [6] Jos. Hist. 10. 6. 3. [7] Jr. 22, 18. 19; 36, 30. [8] 2 Krøn. 36, 10. [9] 2 Kong. 24, 8—16. 2 Krøn. 36, 9—10. [10] 2 Kong. 25, 27—30. Jr. 52, 31—34.

20. Zedekias, Josias Søn (11 Aar, 598—587 eller 588). Nebukadnezar satte Josias's tredie Søn Matanja, som han gav Navnet Zedekias, til Konge over den svage Rest af Juda Rige og lod ham sværge Troskabsed. I sit ottende Regjeringsaar sluttede Zedekias Pagt med Ægyptens Konge, Hofra (Apries), uden at agte paa Jeremias, der forudsagde, at denne Pagt vilde føre til Rigets Undergang, og formanede ham til ikke at bryde den Ed, han havde aflagt til Nebukadnezar. Denne rykkede i Zedekias's niende Regjeringsaar, fjerde Gang, ind i Juda og tog de faste Stæder paa tre nær, Lakis, Aseka og Jerusalem; disse bleve beleirede, og Kongen stred selv mod Jerusalem[1]. Hofra kom med en Hær til Undsætning. Nebukadnezar hævede Beleiringen og rykkede mod Hofra, som han slog og jog ud af Landet[2]. — Saasnart Nebukadnezar havde hævet Beleiringen for at drage mod Hofra, daarede Krigshøvdingerne sig med det Haab, at han aldrig vilde vende tilbage. Da Jeremias forkyndte, at Kaldæerne vilde komme igjen og tage Staden og brænde den, kastede Høvdingerne ham i en Brønd, fuld af Dynd; derfra blev han vistnok med Kongens Samtykke dragen op af Ætioperen Ebed Melek; men Kongen vovede kun hemmelig at tale med ham, og han sad som Fange indtil den Dag, da Nebukadnezar tog Jerusalem[3]. — Efter Seiren over Hofra vendte Nebukadnezar tilbage og beleirede atter Jerusalem. Beleiringen varede 18 Maaneder, Hungeren blev stor, og en Del af Muren blev gjennembrudt; da flygtede Zedekias og Krigsfolket om Natten for at komme østenfor Jordan; men Kaldæerne indhentede dem paa Jerikos Øde Marker. Zedekias maatte se paa, at hans Børn bleve dræbte; derefter blev han selv blindet og i Lænker ført til Babel, hvor han sad i Fængsel lige til sin Død. — Jerusalems Mure bleve nedrevne, Resten af Templets hellige Kar bortført, Templet blev opbrændt med alle Stadens Huse, og de fornemste Indbygere bleve som Fanger førte til Babel. Den tredie Bortførelse skede i Zedekias's 11te Regjeringsaar 587 eller 588[4]. — Jerusalem blev stormet og Templet brændt 9 Aug[5], den samme Dag, paa hvilken Herodes's Tempel, 658 Aar senere, blev brændt.

De, som vare bortførte fra Israels Rige, fik tildels Bolig ved Elven Kabor[6], der ved Kirkesion (paa Assyrisk Kirki, nu Kirkessi) falder i Eufrat[7]. — Ezekiel, der 598, efter Jerusalems Fald under Jojakim, blev bortført, optraadte, blandt de fra Juda Bortførte, ved Elven Kebar (Kabor)[8]. De Bortførte fra Israels Rige boede saaledes tildels i samme Strøg, som de Bortførte fra Juda Rige. Rimeligvis var der dog en ikke ringe Afstand mellem de to Folk. De fra Israels Rige Bortførte have vel boet ved Kabors øvre Løb, medens de fra Juda Bortførte vel have boet ved Elvens nedre Løb. Medens de første synes snart at have smeltet sammen med de Hedninger, blandt hvilke de

[1] [3] Jr. 34, 7. [2] Jos. Hist. 10. 7. 2. [3] Jr. 37, 6—38, 28. [4] 2 Kong 25, 1—21. 2 Krøn. 36, 11—21. Jr. 39, 1—9. 52, 1—27. Jos. Hist. 10. 7. 4—6. [5] Jr. 39, 2. 52, 7. Jos. Hist. 10. 8. 2. [6] 2 Kong. 18, 11. 1 Krøn. 5, 26. [7] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 359. [8] Ez. 1, 1.

boede, holdt de sidste, der styrkedes af Ezekiel og Daniel, fast ved sine Fædres Tro og blandede sig ikke med Hedningerne[1].

Nebukadnezar friede Jeremias af Fængslet og gav ham Valget mellem at følge med til Babel, hvor »Kongen vilde lade sit Øie være over ham«, eller at blive hjemme. Jeremias valgte at blive i sit ulykkelige Fædreland[2] og digtede sex Klagesange over Jerusalem. Den første Klagesang begynder saa: hvor den sidder enlig den folkerige Stad! Den er bleven som en Enke! Den Store blandt Folkene, Fyrstinden i Landene er bleven Træl.

Nebukadnezar indsatte Gedalja til Landshøvding over de faa, som havde undgaaet Død eller Fangenskab. Gedalja tog Bolig i Mizpa, der ligger paa en Bjergkol, Nordvest for Jerusalem, og modtog gjæstfrit sine Landsmænd. Blandt dem, som kom, var Jeremias, Johanan og Ismael. Den sidste var af kongeligt Blod. Som saa mange Jøder var han flygtet under Jerusalems Beleiring og havde tyet til Ammons Konge, Ba'alis. Denne eggede ham til at dræbe Gedalja og sætte sig selv paa Tronen. Skjønt advaret af Johanan, modtog Gedalja ham gjæstfrit. Under et Gjæstebud dræbte Ismael sin Vært med de Jøder og Kaldæer, som vare i Gjæstebudet, og bortførte Zedekias's Døtre med flere og gav sig paa Veien til Ammons Konge. Johanan indhentede ham ved »det store Vand i Gibeon« (Gibeons Dam, 2 Sam. 2, 13) og friede Fangerne; men Ismael selv undkom. Af Frygt for, at Nebukadnezar skulde tage Hævn, fordi Gedalja og Kaldæerne vare dræbte, flygtede Johanan med Resten af Folket, mod Jeremias's Raad, fra Mizpa til Ægypten og tvang Profeten til at følge med derned. — Gedaljas Styrelse havde bare varet 2 Maaneder[3].

De, som bleve bortførte 606, vare kun faa; det var mest Drenge af kongelig eller fornem Æt, uden Lyde og med vakkert Ydre, som bleve udvalgte til at staa for Kongens Ansigt[4]. — De, som bleve bortførte 598, udgjorde 10,000, mest Krigsmænd, nemlig 7000[5]. — Bortførelsen 588 var almindelig og maa have været meget stor; efter et løst Skjøn har man sat de Bortførtes Tal til 300,000 eller 400,000 Sjæle[6].

Jeremias, der 52, 28—30 nævner tre Bortførelser, opgiver Tallet paa alle de Bortførte til 4600 Sjæle.

Den anden Bortførelse, som han henlægger til Nebukadnezars 18de Regjeringsaar, kan ikke være den samme som Bortførelsen under Jojakim 598. Det faar her være nok at paapege, at Jeremias og 2 Kong. ikke stemme i dette Stykke.

9. Under det babyloniske og det persiske Herredømme (588—332). Jerusalem var ødelagt, og Templet var brændt; men Folk kom dog til det hellige Sted for at klage og græde. Saaledes kom Dagen efter Gedaljas Mord 80 Mænd fra Sikem, Silo

[1] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 1284. [2] Jr. 39, 11—14. 40, 1—5. [3] 2 Kong. 25, 23—26. Jr. 40, 6—43, 7. Jos. Hist. 10. 9. 1—5. [4] Dan. 1, 3—6. [5] 2 Kong. 24, 14. 16. [6] Milman History of the Jews 1, 409 (niende Bog).

og Samaria med afraget Skjæg og sønderrevne Klæder, med Indsnit i Kjødet[1], og med Madoffer og Virak i Haanden for at bringe det til Herrens Hus[2]. Og de Landflygtiges Tanker vare i Zion, som den kjendte Salme: »ved Babels Floder vi grædende sad«[3], noksom vidner om. Og Tankerne vare i Zion »med Haab«; thi Jeremias havde spaaet, at, naar 70 Aar vare omme, skulde Folket vende tilbage til sine Fædres Land[4]. — Tidsregningen er ikke sikker nok til at afgjøre, om »70« skal tages som et rundt Tal eller aldeles nøiagtig. Efter den almindelig vedtagne Tidsregning tog Cyrus Babel 538, altsaa 68 Aar efter den første Bortførelse 606 og 50 Aar efter den sidste 588. — Samme Aar lod han gjennem hele sit Rige udgaa følgende Kundgjørelse: »alle Jordens Riger har Herren, Himlens Gud, givet mig, og han har paalagt mig at bygge ham et Hus i Jerusalem, som er i Juda. Hvosomhelst blandt Eder af alt hans Folk — hans Gud være med ham, og han drage op til Jerusalem, som er i Juda, og bygge Herren, Israels Guds Hus; han er den Gud, som er i Jerusalem. Og hver den, som er bleven tilovers paa alle de Steder, hvor han opholder sig som Fremmed, ham skulle Folkene paa hans Sted understøtte med Sølv og med Guld og med Gods og med Kvæg, foruden hvad man giver frivillig til Guds Hus, som er i Jerusalem«. Saa brøde Judas og Benjamins Familiehoveder op og Præsterne og Leviterne og enhver, hvis Aand Gud vakte, for at drage op og bygge Herrens Hus. Og alle trindt omkring dem understøttede dem med Sølv, Guld, Gods og Kvæg og kostbare Sager, foruden alt, hvad de gave til Templet. Og Cyrus lod dem faa Herrens Hus's Kar, som Nebukadnezar havde ført fra Jerusalem og stillet i sin Guds Tempel. Tallet paa Karene var 5400[5]. (Se Serubabels Tempel under »Templet«).

De, som droge afsted, vare 42,360, foruden 7337 Tjenere og Tjenestepiger og 200 Sangere og Sangerinder, tilsammen 49,897. Sesbazzar eller Serubabel og Ypperstepræsten Josva vare deres Førere. Sesbazzar var Serubabels kaldæiske eller persiske Navn. — Serubabel, der var af Davids Æt[6], sattes til Statholder[7]. Han kaldes Esr. 1, 8 »Judas Fyrste«, som maaske svarer til »Fangenskabets Fyrste«, en Titel, som Høvdingen for Efterkommerne af de Jøder, som bleve tilbage i Babel, bar gjennem Aarhundreder. »Fangenskabets Fyrste« skulde være af Davids Æt[8].

»Præsterne og Leviterne nedsatte sig i sine Stæder, og hele Israel nedsatte sig i sine Stæder«[9]. — Da de havde faaet indrettet sine ny Hjem, samledes de som een Mand i Jerusalem, reiste Brændofferalteret og holdt Løvsalernes Høitid. — De gave Sidonierne og Tyrierne Korn, Vin og Olie for at fløte Cedertømmer, som Cyrus havde givet dem Lov til at fælde paa Libanon, tilsøs ned til Joppe. — I det andet Aar efter Hjemkomsten (536) lagde Serubabel og Josva Grundvolden til det ny Tempel, naturligvis paa den samme Tomt, hvor Salomos Tempel havde staaet. Præsterne

[1] Smlg. 1 Kong. 18, 28. Jr. 16, 6. [2] Jr. 41, 4. 5. [3] Sal. 137, 1. [4] Jr. 25, 11. 12; 29, 10. [5] Esr. 1. 2 Krøn. 36, 22. 23. [6] 1 Krøn. 3, 1. 19. [7] Esr. 5, 14. [8] Milman: History of the Jews 2, 488 (19de Bog). [9] Esr. 2, 70.

blæste i Basuner, Leviterne sang, og Folket lovede Herren. Men mange af de Gamle, som havde seet Salomos Tempel, græd høit, saa at Lovsangen ikke kunde høres for Graaden[1].

Samaritanerne kom til Serubabel og sagde: »vi ville bygge med Eder; thi, som I, søge vi nu Eders Gud, og til ham ofre vi fra Asarhaddon (Esarhaddon), Assyriens Konges Dage († 660), som førte os hid op«[2]. Men Serubabel, Josva og Høvdingerne svarede: I bør ikke sammen med os bygge et Hus for Herren vor Gud; men vi, Israeliter, ville bygge sammen, som Cyrus har befalet os. — Samaritanerne bleve, som venteligt var, harme over dette Afslag, leiede Raadgivere og forestillede Perserkongen, hvor farligt det vilde være, naar den onde og oprørske Stad igjen reiste sig af Gruset. Jøderne lode Hænderne synke, og Arbeidet stod stille i Resten af Cyrus's Dage, under Kambyses og Smerdes indtil Darius Hystaspis's andet Regjeringsaar. Da fremtraadte Profeterne Haggai og Sakarias og satte Mod og Liv i Folket[3]. Serubabel og Josva begyndte at bygge, den persiske Statholder østenfor Eufrat, som var kommen til Jerusalem, hindrede dem ikke, men lod forespørge hos Darius, om Cyrus, som Jøderne paastode, virkelig havde givet dem Lov til at bygge et Tempel. Darius lod eftersøge, og en Rulle med Cyrus's Kundgjørelse blev funden i Skatkammeret (Arkivet) i Akmeta (Ekbatana) i Medien. (Se Akmeta). Saa kunde Arbeidet fortsættes, og Templet blev indviet i Darius's sjette Regjeringsaar (516) med stor Glæde. Indvielsen sluttede med et Offer af 100 Oxer og 600 Vædre og Lam til Brændoffer og 12 Gjedebukke til Syndoffer for alle Israels 12 Stammer (Esr. 6, 17, smlg. 8, 35)[4]. — Serubabels Tempel var lidt større end Salomos[5]; men skjønt Perserkongen udredede Omkostningerne, stod det naturligvis i Virke og Udstyr langt tilbage for det, som den rige Konge havde reist for sin egen Gud. Ofrene ved Indvielsen vare ogsaa ringe i Sammenligning med Salomos Tusinder.

Under Perserkongen Artaxerxes (Artasasta) Langhaand levede den skriftlærde Præst Esras i Babel. Han var kjendt af Kongen og fik af ham Brev paa at kunne drage til Jerusalem med alle de Jøder, som vilde følge ham. Han havde med sig rige Gaver fra Kongen til Templet og naaede, med sit Følge paa 1754 Sjæle, Jerusalem efter fire Maaneders Tog 458. — Strax han var kommen, fremførtes Klager til ham over, at Præsterne og andre, tvertimod Mose Lov[6], havde taget Kvinder fra Kana'aniterne, Hetiterne, Feresiterne, Jebusiterne, Ammoniterne, Moabiterne, Ægypterne og Amoriterne tilægte. Den hellige Sæd havde saaledes blandet sig med Landenes Folk, og de Øverste havde i denne Utroskab været de første. Esras talede dem tilrette, og de gave ham sit ede-

[1] Esr. 3. [2] Esr. 4, 2. [3] Hag. 1, 1; 2, 1. Sak. 7, 7—17. [4] Esr. 4—6. [5] Esr. 6, 3. Se Serubabels Tempel under »Templet«. [6] 5 Mos. 7, 1—4.

lige Ord paa, at de vilde skille sig fra sine hedenske Hustruer[1]. — Et mildt Træk viser sig under denne haarde Strenghed: det var Regntid (ɔ: Vinter), og Mændene vilde ikke sende sine Hustruer og Børn bort, førend den mildere Aarstid indtraadte[2].

Nehemias, en af de landflygtige Jøder, var Mundskjænk hos Perserkongen Artaxerxes, den samme, som er omtalt i Esras's Historie. Mænd fra Juda kom til ham; af dem spurgte han tunge Tidender: Jerusalem laa fremdeles øde, dets Mure vare nedrevne, dets Porte vare brændte, og Folket levede under stort Tryk. Han gjaldt ikke lidt hos Kongen og vovede at bede om hans Minde til at drage til sine Fædres Stad, for at bygge den. Kongen sendte ham som Statholder over Juda, skikkede Krigshøvedsmænd og Ryttere med og gav ham Lov til at hugge Virke i den kongelige Lystskov. Han kom 13 Aar efter Esras 445. — Skjønt saaledes udrustet af Kongen, maatte Nehemias gaa frem i al Hemmelighed. Thi Horoniten[3] Sanballat, rimeligvis Samaritanernes Høvding[4], og Ammoniten Tobias og Araberen Gesem tyktes ilde om, at der kom en Mand for at fremme Israels Vel. Ved Nattetide red han rundt udenom Byen for at tage den nedrevne Mur i Øiesyn, kaldte saa Folket sammen, og det gjorde sig rede til at bygge[5]. Saa bleve Portene reiste, og paa Muren blev der bygget[6]. Sanballat udbrød da: skulle disse visne Jøder fuldføre Arbeidet? Og Tobias sagde spottende: dersom en Ræv springer op, river den Murene ned. — Da Muren havde naaet sin halve Høide, kom Fienden for med Magt at forstyrre Arbeidet. Men Nehemias vidste Raad: medens Halvdelen af Jøderne arbeidede, stode de øvrige under Vaaben, og Nehemias kom ikke af Klæderne[7].

Ogsaa med indre Tilstande havde Nehemias sin Nød: for at udrede Skatten til Perserkongen, havde de Fattigere maattet pantsætte sine Marker og Vingaarde til de Rige, som tvertimod Mose Lov havde taget Renter af sine Brødre[8] og endog gjort deres Sønner og Døtre til Træle. De Fortrykte stode nu, da Arbeidet paa Muren ydedes uden Betaling, i Fare for at sulte. Nehemias kaldte da de Rige sammen og skammede dem ud, og de gave Markerne og Vingaardene tilbage og eftergave Gjælden[9]. Ogsaa Forrædere havde han om sig: Breve kom og Breve gik mellem Tobias og flere af de Fornemste. Alligevel kunde Murene reises og Dørene sættes ind i Portene i 52 Dage, og Fienden selv maatte sande, at dette Arbeide var udført under Guds Haand[10].

Nu flokkedes Folket sammen som een Mand. Esras, den Skriftlærde, stod paa

[1] Esr. 7—10. [2] Esr. 10, 13—17. [3] ɔ: Fra Bet-horon, som rimeligvis paa Nehemias' Tid var i Samaritanernes Eie. Efter Gesenius (Thes. 1, 459): fra Horonaim, en By i Moab, Es. 15, 5. Jr. 48, 3. 5. 34. [4] Neh. 4. 1. 2. [5] Neh. 1. 2. [6] Neh. 3. [7] Neh. 4. [8] 5 Mos. 23, 20. [9]) Neh. 5. [10] Neh. 6.

en Forhøining, fra det blev lyst til midt paa Dagen, og oplæste af Mose Lov, og Leviterne udlagde den for Folket. Og Folket gik, for at efterkomme Lovens Ord, ud paa Bjerget (ɔ: Oliebjerget, se § 8. 2. 11) og hug Grene af Olietræer, Myrter og Palmer og byggede Løvhytter paa sine Tage og i Templets Forgaarde; saaledes var Løvsalernes Høitid ikke holdt siden Josvas Dage[1].

Da Jerusalem var vidt og stort, men Indbyggerne vare faa, og ingen Huse vare opbyggede[2], vedtoges, at efter Lodkastning skulde en af ti bo i den hellige Stad, men Resten i det øvrige Land[3]. — Det blev ogsaa vedtaget, at Sabbaten strengt skulde overholdes og Lovene om Sabbatsaaret sættes i Kraft, og enhver forpligtede sig til aarlig at betale 1/3 Sekel til Templets Tjeneste[4]. — Da saaledes alt var ordnet, bleve Murene høitidelig indviede: to store Lovsangskor og Optog stillede sig ligeoverfor Templet (ɔ: omtrent ved Jaffaporten); det ene Kor drog, fulgt af Esras, ovenpaa Muren til høire, det andet, fulgt af Nehemias, ovenpaa Muren til venstre, for at mødes ved Templet[5]. (Se under No. 3).

I 12 Aar var Nehemias Statholder, og i al den Tid tog han ikke de Levnetsmidler, som vare fastsatte for Statholderen, uagtet 150 Jøder, foruden fremmede Gjæster, daglig spiste ved hans Bord[6].

Da alt var ordnet, vendte han, som han havde lovet Kongen og Dronningen[7], tilbage til Persien 433. Efter en rum Tids Forløb maatte han bede Kongen om atter at blive sendt til Jerusalem, hvor grove Misbrug vare i fuld Gang. Ypperstepræsten Eljasjib havde indrettet et stort Kammer, hvor Viraken, Karene og Tienden til Leviterne henlagdes, til Kornkammer for Ammoniten Tobias, med hvem han var kommen i nært Slægtskab. Leviterne fik ikke sin Tiende, og Sabbaten blev overtraadt af indfødte Jøder og tyriske Kjøbmænd. Ypperstepræstens Sønnesøn havde ægtet en Datter af Sanballat, og andre havde taget Hustruer fra Asdod og Ammons og Moabs Land; de førstes Børn talte halv asdoditisk, og ingen af Børnene kunde tale rent jødisk. — Nehemias tugtede paa det strengeste disse Brud paa Loven, og Sanballats Svigersøn blev jaget bort.

Hvor lang Tid der ligger mellem Nehemias's første og andet Statholderskab, er ikke fortalt. Det hebraiske Udtryk, som Forfatteren har gjengivet ved »en rum Tid«, kan betyde baade længere og kortere Tid; naar det i vor Bibel (Neh. 13, 6) er gjengivet ved »et Aars Tids Forløb«, maa det være urigtigt; thi saa store Brud paa Loven kunde ikke have foregaaet i Løbet af et Aar. Nehemias vendte tilbage til Persien i Artaxerxes's 32 Regjeringsaar (433), og blev anden Gang sendt til Jerusalem af den samme Konge[8], som døde 424. Hans anden Reise kan saaledes ikke sættes senere end 425. — Om hans senere Dage vides intet; kun fortæller Josefus, at han

[1] Neh. 8. [2] Neh. 7, 4. [3] Neh. 11, 1. [4] Neh. 10, 31. 32. [5] Neh. 12, 27—47.
[6] Neh. 5, 14—18. [7] Neh. 2, 6. [8] Neh. 13, 6.

døde i en høi Alder[1]. — Neh. 12, 11. 22 nævnes Jaddua som Ypperstepræst. Jaddua havde, som snart skal fortælles, denne Stilling under Darius Kodomannus (336—332) og Alexander den Store (332—323). Da Nehemias ikke kan have levet ned til de Tider, maa de nævnte Vers være indskudte, længe efterat Bogens Forfatter, Nehemias, var død. V. 22 føres Slægtregistrene ned til Darius den Perser (Kodomannus).

Samtidig med Nehemias virkede uden Tvivl Malakias, den sidste af Profeterne; thi, som denne, ivrede han mod Brud paa Sabbaten (smlgn. Mal. 2, 8 med Neh. 13, 15), mod Ægteskab med hedenske Kvinder (smlgn. Mal. 2, 10—16 med Neh. 13, 25), og mod Forholdelse af Tiende til Leviterne (smlgn. Mal. 3, 7—12 med Neh. 13, 10—13).

Fra Nehemias 425 til 175, da Antiokus Epifanes, med hvem 1 Makk. begynder, blev Konge[2], altsaa i et Tidsrum af 250 Aar, have vi næsten bare Josefus at holde os til, og han synes i flere Stykker mindre paalidelig.

Ved Eljasjibs Død (415?) blev hans Søn Jojada[3], som Josefus kalder Judas, Ypperstepræst. — Ved hans Død blev Sønnen, Johanan eller Jonatan[4], Ypperstepræst. Johanan havde en Broder Josva, hvem Bagoas, Hærfører hos Perserkongen Ar axerxes III Okus (361—338), lovede Ypperstepræstedømmet. Herover reiste sig en Strid mellem Brødrene, og Johanan dræbte Josva i Templet (ɔ: i det Hellige). Saasnart Bagoas havde faaet Tidende herom, drog han til Jerusalem og vilde gaa ind i Templet. Da Jøderne vilde afværge denne Vanhelligelse, udbrød han: er jeg ikke renere end han, som har øvet Drab i Templet? Han gik ind i Templet og paalagde Jøderne 50 Sekel for hvert Lam, som blev ofret i Forgaarden. Afgiften blev betalt i syv Aar.

Johanan havde to Sønner, Jaddua[5], som blev Ypperstepræst, og Manasse, der ægtede Nikaso, Datter af Samaritaneren Sanballat, som af Darius Kodomannus var sat til Statholder i Samaria[6].

De Ældste i Jerusalem vare forargede over, at en Præst havde ægtet en fremmed Kvinde, og lode ham vide, at han enten skulde skille sig ved hende eller opgive at gaa frem for Alteret. Ypperstepræsten gjorde Sag med Folket og forbød Manasse at gjøre Tjeneste ved Alteret. Denne tyede til sin Svigerfader, som lovede ham, med Darius Kodomannus's Samtykke, at bygge paa Garisim et Tempel, der skulde blive ligt Templet i Jerusalem, og gjøre ham til Ypperstepræst ved samme.

Imidlertid seirede Alexander den Store ved Issus 333 og beleirede Tyrus. Han krævede Hjælp af de omliggende Lande, som tilhørte Perserkongen. Sanballat stødte til ham med 8000 Mand; men Jaddua vægrede sig ved at bryde sin Ed til Darius. Alexander gav derfor Sanballat Lov til at bygge et Tempel paa Garisim, hvor Manasse blev Ypperstepræst.

Da Tyrus var faldet efter syv Maaneders Beleiring 332, rykkede Alexander mod

[1] Jos. Hist. 11. 5. 8. [2] 1 Makk. 1, 11. [3] Neh. 12, 10. [4] Neh. 12, 11. 22. [5] Neh. 12, 11. [6] Jos. Hist. 11. 7.

Gasa. Da Gasa var faldet efter to — græske Forfattere sige fem — Maaneders Beleiring, skyndte han sig mod Jerusalem. Jaddua tyede til Gud med Bøn om Redning. Den følgende Nat aabenbarede Gud sig for ham i en Drøm, og efter den handlede han saaledes: han lod hænge Kranse paa Muren og Portene, og, da han hørte, at Alexander ikke var langt borte, gik han ham imøde til Safa (nu Sjafat, en Flekke paa Skopus), syv Stadier nordenfor Byen, i ypperstepræstelig Klædning, fulgt af Præsterne i Præsteklædning og af Folket i hvide Klæder. Da Alexander saa dette Optog, gik han det alene imøde og hilsede Ypperstgpræsten som Guds Præst, førend denne havde hilset ham. Thi han gjenkjendte i ham en Mand, der havde vist sig for ham i Makedonien i et Drømmesyn og lovet ham Herredømmet over Perserne. — Alexander gik ind i Templet, hvor han ofrede efter jødisk Vis. Man viste ham Daniels Spaadom, at en græsk Konge skulde omstyrte Perserriget[1], og, da det blev sagt, at den sigtede til ham, blev han meget glad. Paa Ypperstepræstens Bøn gav han Jøderne Lov til at leve efter Fædrenes Skikke og eftergav Skatterne for hvert Sabbatsaar[2].

Det er et gammelt Spørgsmaal, om den Sanballat, som Josefus omtaler, er den samme, som Horoniten Sanballat, der levede paa Nehemias's Tid. Der er større Ligheder i deres Liv, end som pleie at gjentage sig i Historien; men der ligger 70—90 Aar mellem dem. De fleste holde for, at Josefus har forlagt Fortællingen hos Nehemias, der foregik under Darius Notus (424—404), til Darius Kodomannus (336—330). Isaafald er Templet paa Garisim bygget en Tid, efterat Nehemias anden Gang var kommen til Jerusalem 425. — At der før Alexanders Tid har staaet et Tempel paa Garisim, maa sluttes af Jos. Hist. XI. 8. 6: »da de Samaritaner, som boede i Sikem ved Garisim, fik spurgt, hvilken Naade Alexander havde vist Jøderne, skikkede de Sendemænd til Kongen. Disse traadte frem for ham, da han var kommen et lidet Stykke fra Jerusalem, og bade ham, at han ogsaa vilde komme til deres Stad og hædre deres Tempel«. — Siden Samaritanerne af Alexander havde faaet Lov til at bygge et Tempel paa Garisim, var der, efter Josefus's egen Fortælling, bare forløbet 7—9 Maaneder, og det er lidet troligt, at Samaritanerne i denne korte Tid skulde have reist sit ny Tempel, som efter sine Grundmure, der endnu staa, ikke har været et Hastværk. — Alexander har rimeligvis givet dem Lov til at bygge et større og prægtigere Tempel istedetfor det ældre, som endnu ikkke var revet ned. (Se Sikem No. 6).

De græske og romerske Forfattere tie aldeles om Alexanders Tog til Jerusalem. Josefus's Fortælling er saa omstændelig, at den vel maa have et historisk Grundlag; at den er udsmykket for at forherlige Ypperstepræstedømmet, ligger i Dagen. — Vald. Schmidt giver følgende Forklaring: Hekatæus, en Græker fra Abdera, der levede paa Alexander den Stores og Ptolemæus Lagis Tider[3], har skrevet et Værk om Ægypten,

[1] Dan. 8, 21; 11, 3. [2] Jos. Hist. XI. 8. [3] Jos. Apion I, 22.

i hvilket han omtaler Jøderne, just ikke altid til deres Fordel. Etsteds kalder han dem »Bærmen af de Udvandrede«. Hans Værk er, paa et Par Brudstykker nær, gaaet tabt[1]. — En ukjendt Forfatter, sikkert af jødisk Æt, har under Hekatæus af Abderas Navn skrevet en Bog til Jødernes Forherligelse. Josefus har i sin Historie ikke nævnt, fra hvem han har Fortællingen om Alexanders Tog til Jerusalem; men i Stridsskriftet mod Apion nævner han (1, 22) Hekatæus fra Abdera som sin Kilde om Jerusalems Folkemængde (120,000) paa Alexander den Stores Tid og om Forgaardens Størrelse ved Serubabels Tempel o. s. v. Nu mener Vald. Schmidt, at Josefus i god Tro har havt for sig »den falske Hekatæus«, som han har holdt for den ægte. Hele Fortællingen om Alexanders Tog til Jerusalem skulde saaledes være et Opspind[2].

10. Under det græske Herredømme (332—167). Alexander den Store døde 323. Hans Hærførere delte hans Lande mellem sig, men kom snart i Krig indbyrdes. Ptolemæus Lagi, som havde faaet Ægypten, tog Fønicien og Palæstina 320. Jerusalem tog han paa en Sabbat uden Modstand, da Jøderne — efter Nehemias's strenge Opfatning af Sabbaten[3] — ikke vilde kjæmpe paa den hellige Dag. — Han øvede megen Grumhed mod Jøderne og førte mange med sig til Ægypten. Her bleve de behandlede med Mildhed. — Jaddua havde, som fortalt, ikke villet bryde sin Ed til Darius; Jøderne fik derved Ord for Troskab, og Ptolemæus lagde mange af dem som Krigsfolk i de faste Stæder; de, som boede i Alexandria, fik samme Rettigheder som Macedonierne. — Flere vandrede derfor frivillig ned til Ægypten, hvor deres Tal snart steg til 120,000[4].

Ptolemæus Lagi vandt og tabte to Gange Fønicien og Palæstina. Kampen gjaldt mest Kyststæderne, Tyrus, Joppe og Gasa; Jerusalem synes at have været fri for Krigens Ulykker. Ptolemæus endte med at faa de nævnte Lande efter Slaget ved Ipsus 301.

I denne stormfulde Tid, fra 322—300, var Onias I Ypperstepræst. Han fulgte sin Fader Jaddua og blev fulgt af Sønnen Simon den Retfærdige[5]. Denne sidste faar i Jesu Siraks Visdom (50, 1—28) en Lovtale, som ingen anden Ypperstepræst: »han havde Omsorg for sit Folk og gjorde Staden fast mod Beleiring. Hvor blev han ikke æret, naar han gik ud fra Templets Forhæng! Han var som Solen, der skinner paa den Høiestes Tempel, som Regnbuen, der oplyser de herlige Skyer. Naar han gik op til det hellige Alter, gjorde han Helligdommens Klædning herlig«, o. s. v. Hans Gravmæle vises i Kedrons Dalføre, lidt nordenfor Kongernes Grave; hvert Aar, 7de Mai, gaa Jøderne ud til Gravmælet og hædre den Retfærdiges Minde med Bøn og Sang[6].

Hans Død var ledsaget af onde Varsler; det værste af disse var, at Syndebukken, der, som ellers, blev ført ud i Ørkenen og styrtet ned fra en Klippe, ikke blev knust

[1] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 73. [2] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 108. [3] Neh. 13, 15—22. [4] Jos. Hist. 12. 1; 12. 2. 1. [5] Jos. Hist. 12. 4. 1. Milman Hist. of the Jews 1, 450 (niende Bog). [6] Tobler Jerusal. 2, 828. 824.

i Faldet, men kom levende ned og sprang ud i Ørkenen, hvor den blev fangen og spist af Beduinerne[1].

Da Simons Søn var altfor ung, valgtes Simons Broder Eleasar († 276) til Ypperstepræst. — I Eleasars Embedstid bleve de hellige Skrifter oversatte paa Græsk. Ptolemæus Filadelfus († 247) ønskede at faa dem oversatte for det alexandrinske Bibliotek og skrev til Eleasar om at sende ham lærde Jøder til Alexandria. Eleasar sendte 72, som i 72 Dage fuldførte Arbeidet. Det var dog bare de fem Mosebøger, som da bleve gjengivne paa Græsk[2]; de øvrige hellige Skrifter bleve først senere omsatte paa dette Verdenssprog. — Oversættelsen bærer Navnet Septuaginta ɔ: de 70 (Oversættere). Kongen sendte dem tilbage med store Gaver til dem, Ypperstepræsten og Templet. — Oversætterne siges at være valgte sex af hver Stamme, som om alle Israels Stammer endnn vare til[3].

Josefus har laant denne Fortælling af et Skrift, som udgiver sig for at være forfattet af en Jøde Aristeas, der levede ved Ptolemæus Filadelfus's Hof. Skriftet, som er trykt og oversat paa flere Sprog, er forfattet af en alexandrinsk Jøde for at skaffe den græske Oversættelse af G. T. Indgang. Fortællingen er udsmykket og urimelig; selv om det havde været muligt, vilde Ypperstepræsten sikkert aldrig have valgt 60 af Oversætterne blandt de frafaldne Stammer og fremfor alt ikke blandt de forhadte Samaritaner.

Efter Eleasar blev Manasse Ypperstepræst († 250), og han fulgtes af Onias II († 217), Søn af Simon den Retfærdige. Denne vanslægtede aldeles fra Faderen. Han var enfoldig og gjerrig. Paa sine gamle Dage, da han næsten gik i Barndommen, holdt han tilbage den Skat af 20 Talenter, som Jøderne havde at udrede til Ægypten. Ptolemæus Euergetes († 221) truede med at sende en Hær mod Jerusalem; men Onias vilde hverken betale eller gjøre noget Skridt til Udsoning. Hans Søstersøn Josef, en ung, agtet Mand, drog da ned til Ægypten for at afvende Kongens Vrede. Han vandt Kongen, som overdrog ham Forpagtningen over de kongelige Indtægter i Hulsyrien, Fønicien, Samaria og Judæa. Denne Forpagtning varede i 22 Aar ɔ: indtil Antiokus den Store tog disse Lande, og Josef blev en rig Mand[4].

Saaledes afvendtes Faren, men Ypperstepræstedømmet havde tabt i Høihed og faaet en farlig Medbeiler i Josefs rige Hus.

For at lette Oversigten nævnes her de nærmest følgende Ypperstepræster: Simon II (217—195), Søn af Onias II. — Onias III (195—175, dræbt 171), Søn af Simon II. — Josva eller Jason (175—172), foregaaendes Broder. — Menelaus (172—162), de foregaaendes Broder (?). — Alcimus (162—158), der ikke var af det ypperstepræstelige Hus. — Med Jonatan Makkabæus (158—143) gik den ypperstepræstelige Værdighed over i Makkabæernes Æt.

[1] Milman Hist. of the Jews 1, 460 (niende Bog). [2] Jos. Fortale til Hist. 3. [3] Jos. Hist. 12. 2. [4] Jos. Hist. 12. 4. 1—6.

Omkring Aar 200 synes Synedriet eller det Høie Raad at være stiftet af Antigonus fra Soko, der var Synedriets Formand 200—170. Antigonus er den første Jøde, som vi træffe med græsk Navn. (Se Synedriet No. 1. 7).

Jerusalem og Judæa vare, i det hele, i en lykkelig Stilling, saalænge de tre første, dygtige Ptolemæer regjerede. Men, da den sidste af disse, Euergetes, var død 221, blev det anderledes. Den djærve, syriske Konge Antiokus den Store vilde tilrane sig Ægyptens Lande i Asia. Hans første Forsøg mislykkedes, idet han blev slagen af Ptolemæus Filopator ved Rafia, Syd for Gasa, 217. Filopator besøgte kort efter Jerusalem, ofrede i Forgaarden og vilde trænge ind i selve Templet; men Ypperstepræsten Simon II bad til Kongernes Konge, som straffede Hedningens formastelige Færd ved at kaste ham lemlæstet til Jorden. Rasende over denne Modstand, lod Filopator sin Hævn gaa ud over Jøderne i Alexandria[1]. — Antiokus den Store gjorde et nyt Indfald og tog Jerusalem 203; Filopators Søn, Ptolemæus V, sendte en stor Hær under Skopas, som tog Jerusalem 199; Antiokus blev atter Herre over det 198, da Jøderne, som vare trykkede af Ægypterne, aabnede Portene for ham og hjalp ham til at fordrive den ægyptiske Besætning. Til Løn kundgjorde han, at ingen Fremmed maatte trænge ind i Templet, og at Jødernes Love ei maatte krænkes[2].

Antiokus den Store døde 187 og blev fulgt af Sønnen Seleukus IV. I hans første Aar havde Jerusalem Fred og gode Dage under Ypperstepræsten Onias III's Styrelse. Men Herligheden varede ikke længe. Josefs otte ældste Sønner laa i Strid med den yngste, Hyrkan, af andet Ægteskab, som ved Brug af Faderens Rigdomme havde vundet Ptolemæus Filopator. Hyrkan flygtede hinsides Jordan, hvor han i Nærheden af Hesbon byggede sig en pragtfuld Borg og opkrævede de kongelige Indtægter. Efterat have huseret i syv Aar, endte han som Selvmorder omkring 180[3]. — Han havde nedlagt en Del af sine Rigdomme i Templet. Simon, Forstander for Templet og maaske en af Josefs Sønner, kom i Strid med Onias, som det synes om Hyrkans efterladte Penge. Simon laa under i Striden, og, for at faa Hævn, røbede han for Seleukus, at utrolige Skatte gjemtes i Templet. Seleukus sendte sin Skatmester Heliodorus til Jerusalem. Onias paastod, at Pengene i Templet kun udgjorde 400 Centner Sølv og 200 Centner Guld, og at det meste tilhørte Enker og Faderløse og bare en ringe Del Hyrkan. Da Heliodorus ligefuldt krævede Skattene, raabte Præsterne og den hele Stad til Herren om at forsvare det, som var betroet til at gjemmes med Sikkerhed. Fulgt af Stridsmænd, trængte Heliodorus ind i Skatkammeret; da kom en Rytter i Guldharnisk, fulgt af to straalende, unge Karle. Heliodorus blev trampet ned og ført bort paa en Baare. Herren skjænkede ham Livet paa Onias's Forbøn, og han ofrede Slagtofre og vidnede for alle om Guds Magt. — Denne Begivenhed er udførlig fortalt 2 Makk. 3. Den er ogsaa, skjønt lidt afvigende, fortalt i det Skrift om Makkabæerne, (4 Kap.),

[1] 3 Makk. [2] Jos. Hist. 12. 3. 3—4, Jos. Hist. 12. 4. 7—11.

som tillægges Josefus. Den har vel et historisk Grundlag, men er aabenbar udsmykket til Templets og Ypperstepræstedømmets Pris. Den er forherliget af Rafael i et Maleri i Vatikanet.

Seleukus IV døde 175 og blev fulgt af sin Broder Antiokus, der selv kaldte sig Epifanes (den Straalende), men som andre kaldte Epimanes (den Rasende). Nu fulgte en Trængsels og en Jammers Tid, der truede med at udslette Jøderne af Folkenes Tal. Epifanes begyndte med at afsætte den værdige Onias III og solgte hans Embede til Broderen Josva mod en aarlig Afgift af 440 Talenter. Josva vilde sikre sin Magt ved at indføre græske Skikke. Han forandrede sit Navn til Jason, byggede et Fægtehus og kaldte Indbyggerne i Jerusalem Antiokenere. Og mange forlode sine fædrene Skikke; de kjæmpede nøgne paa Fægtebanen og brøde Loven (1 Makk. 1, 16), for at være Grækerne lige[1]. Epifanes besøgte Jason i Jerusalem og blev modtagen med Fakkeltog under Folkets Jubelraab[2]. — Efter tre Aars Forløb (172) blev Jason styrtet af Onias, der havde forandret sit Navn til Menelaus. Han var efter Josefus (Hist. 12. 5. 1) yngre Broder af Onias III og Jason, men efter 2 Makk. 4, 23 var han Broder af den nysnævnte Forstander for Templet, Simon, og isaafald maaske en Søn af Josef. Han blev af Jason sendt i Ærinde til Antiokia. Han bød Kongen 300 Talenter mere i aarlig Afgift, end Jason betalte, og fik det ypperstepræstelige Embede. Jason flygtede. For at betale stjal Menelaus Templets Guldkar og solgte dem i Tyrus. Da Onias III, der som landflygtig levede i Antiokia, spurgte dette, tyede han til Dafne, en hellig Lund og et Fristed, (se Dafne No. 2), og »revsede« Tempelranet. Menelaus fik Andronikus, der et i Epifanes's Fravære førte Regjeringen i Antiokia, til at lokke ham ud af Fristedet og dræbe (171). — Onias III's Liv havde været saa værdigt, at selv Epifanes græd over ham og lod Morderen Andronikus dræbe[3]. — Josefus har ikke et Ord om Tempelranet; han fortæller bare, at Onias III døde og blev fulgt af Broderen Jesus, der omgjorde sit Navn til Jason; han faldt siden i Unaade hos Epifanes, der gav Ypperstepræstedømmet til den tredie Broder Onias, som tog Navnet Menelaus[4].

Epifanes gjorde 169 Indfald i Ægypten og tog næsten hele Landet. Da et falsk Rygte om hans Død naaede Palæstina, samlede Jason Folk, tog Jerusalem og indesluttede Menelaus i Borgen ɔ: rimeligvis paa Zion, Overstaden. — Epifanes, som paa Romernes Bud havde maattet forlade Ægypten, rykkede med sin hele Hær mod Jerusalem og tog det uden Blod, da hans Venner i Staden (ɔ: Menelaus og hans Flok) aabnede Portene for ham. Epifanes lod i tre Dage 40,000 (?) af Indbyggerne dræbe, og ikke færre (?) bleve solgte som Træle. Han gik ind i Templet, hvor Menelaus viste ham Veien, ranede Guldlysestagen, andre Guldkar og Forhænget og førte med sig til Antiokia et Bytte fra Templet paa 1800 Talenter. — Jason, der havde reddet sig ved

[1] 1 Makk. 1. 11—16. 2 Makk. 4, 7—20. [2] 2 Makk. 4, 22. [3] 2 Makk. 4, 28—48. [4] Jos. Hist. 12. 5. 1.

Flugten, vankede om fra Land til Land, indtil han døde i Lacedæmon. (2 Makk. 5, 9. 10). — Menelaus vedblev vistnok at være Ypperstepræst, men tabte al verdslig Magt.

Nu begyndte Trængselen for Alvor. Epifanes, der vilde skaffe sit Rige Styrke ved Enhed, vilde inden dets Grænser kun taale eet Tungemaal og een Religion[1], og Jøderne, som hang ved sine Fædres Tro og Love, skulde derfor udryddes. Han sendte 167 en Hær paa 22,000 Mand til Jerusalem, og disse kastede sig paa en Sabbat over de trygge Indbyggere og dræbte en stor Hob. De vakreste Bygninger bleve brændte og Murene nedrevne. En stærk Borg, Akra, blev bygget paa Zions Bjerg i Understaden[2] og fik macedonisk Besætning. Templet blev viet til Jupiter Olympius, ligesom Templet paa Garisim allerede var viet til Jupiter Xenius. — Paa det Sted, hvor Røgelsealteret havde staaet, byggedes et Alter, og der reistes Ødelæggelsens Vederstyggelighed ɔ: rimeligvis Epifanes's Billedstøtte[3]. Paa samme Alter blev et Svin slagtet, og i alle Stæder og Landsbyer bleve Altere reiste, hvor daglig et Svin blev ofret. — Det blev forbudt at omskjære Børnene, og de hellige Bøger krævedes udleverede. De, der ikke vilde lystre Kongens Bud, bleve hudstrøgne og saa korsfæstede. Kvinder og de Børn, som vare omskaarne, bleve kvalte og hængte om Halsen paa de Korsfæstede[4].

Eleasar, en af de fornemste Skriftkloge og 90 Aar gammel, skulde føres til Døden, fordi han ei vilde spise Svinekjød. Hans Vogtere, der vare hans gamle Kjendinge, tilbøde sig at skaffe ham andet Kjød, hvilket han kunde spise, som om det var Svinekjød. Eleasar vilde ikke skjæmme sine graa Haar ved at omgaa Loven, men valgte at dø som en Mand for den herlige Lovs Skyld og bad om snart at maatte blive ført til Døden[5].

Syv Brødre, som ikke vilde spise Svinekjød, bleve efter hverandre pinte tildøde. De gik Døden imøde, freidige i den Verdens Konge, der skal opvække dem, som dø for Lovens Skyld, til et evigt Liv. Og Moderen, som stod og saa derpaa, formanede, Sønnerne til ikke at falde fra Herren, for at hun kunde faa dem igjen i Opstandelsen[6].

Læren om Legemets Opstandelse, som først ligefrem er udtalt af Daniel (12, 2. 13), fremtræder her som Folkets Tro.

11. Under Makkabæerne. (167—137). Modin hed en Landsby, Nordvest for Jerusalem, der er bleven navnkundig ved Makkabæerne: det var deres Fædreby, og der var deres Fædres Gravsted. — En ærværdig Præst, Mattatias, havde længe boet i Jerusalem, hvor han vel ogsaa var født, saasom han af Josefus (Hist. 12. 6. 1) kaldes Jerusalemit; da Forfølgelsen var paa det værste, drog han til sin Fædreby Modin. — Han var af Joaribs Skifte, der 1 Krøn. 24, 7 staar som den første af de 24 Skifter, hvori Præsterne vare delte af David. Hans Oldefader hed Hasmon (græsk Form: Asa-,

[1] Makk. 1, 43. [2] Se Akra under Jerusalem No. 5. [3] 1 Makk. 1. 57. Dan. 11, 31. [4] Jos. Hist. 12. 6. 2—4. 1 Makk. 1. 17—67. 2 Makk. 5—6, 1—11. [5] 2 Makk. 6, 18—31. [6] 2 Mak. 7.

monaios), efter hvem Slægten blev kaldt Hasmonæer. Han havde fem Sønner: Johanan (Johannes), Simon, Judas, Eleasar og Jonatan. Hver af Sønnerne havde et Tilnavn; Judas's Tilnavn var Makkabæus, og, da han var Slægtens Helt, blev hans Tilnavn hævet til Slægtsnavn. — Om Navnets Betydning er der flere, tildels meget kunstige Udtydninger; den rimeligste er denne: makkaba betyder Hammer, og Judas blev kaldt Makkabæus (ɔ: den Hamrende) for sin knusende Tapperhed, ligesom den franske Helt Karl af samme Grund blev kaldt Martel (ɔ: Hammeren).

Makkabæernes Stamtavle.

Mattatias † 166.

Johanan (Johannes) † 160. — Simon † 135. — Judas † 160. — Eleasar † 162. — Jonatan † 143.

Judas † 135. — Johannes Hyrkan † 106.

Aristobulus, Konge, † 105. Gift med Salome eller Alexandra † 69.

Antigonus † 105.

Alexander Jannæus † 78. Gift med Salome eller Alexandra † 69. Enke efter hans Broder Kong Aristobulus.

Hyrkan, Ypperstepræst, † 30.

Aristobusus II † 49.

Alexandra † 29. Gift med Alexander † 49.

Alexander † 49.

Antigonus † 37.

Mariamne † 29. Gift med Herodes den Store.

Aristobulus, Ypperstepræst, † 35.

Epifanes's Udsendinge droge om for at lokke eller tvinge Jøderne til Frafald. Den Udsending, som kom til Modin, bød Mattatias Guld og Hæder, hvis han vilde ofre til Afguderne. Mattatias svarede: »jeg og mine Sønner ville vandre i vore Fædres Pagt«. Da i det samme en Jøde gik bort og ofrede paa Afgudsalteret, blev han optændt af Nidkjærhed, dræbte den Frafaldne ved Alteret, slog ogsaa Sendebudet ihjel og nedrev Alteret. Og han raabte med høi Røst over hele Byen: »hver, som er nidkjær for Loven, han følge mig«, forlod saa, hvad han eiede i Byen, og drog med sine Sønner til Bjergene 167. Andre droge ud i Ørkenen, og mod dem sendtes en Hær fra Jerusalem. De bleve overfaldne paa en Sabbat, og, da de paa den Dag ikke vilde gjøre Modstand, men gjemte sig i Huler, bleve de med Hustruer og Børn, ialt 1000 Sjæle, hugne ned. — Da dette blev meldt Mattatias og hans Venner, vedtoge de, at de ikke vilde lade sig slagte som deres Brødre, men forsvare sig, naar de bleve overfaldne paa en Sabbat. Fra den Tid har det, skriver Josefus (Hist. 12. 6. 2), været vedtaget blandt Jøderne, at de have Lov til at forsvare sig, men ikke til at angribe paa en Sabbat.

Mattatias's lille Skare blev nu forstærket af de Nidkjære for Loven »de Fromme«, paa Hebraisk Kasidim. Saa kaldtes efter Hjemkomsten fra Babel den strengere Flok, som foruden den skrevne Lov overholdt Overleveringen; fra dem udgik Farisæerne. Den mindre strenge Flok, som bare overholdt den skrevne Lov, kaldtes de Retfærdige, paa Hebraisk Saddikim; fra dem udgik Sadducæerne. De sidste havde, ifølge andre, sit Navn efter Sadok, en Lærling af Antigonus fra Soko, der, som fortalt, var Synedriets Formand 200—170. (Se No. 10). — Saaledes forstærket drog Mattatias omkring, nedbrød Afgudsaltrene og omskar Børnene. Da han var Døden nær, bød han sine Sønner at være uforfærdede og mandige ved Loven; thi ved den skulde de seire. Han indsatte Simon til Raadgiver og Judas til Hærfører og døde, efter et Aars Styrelse, 166. Strøget om Modin var da renset for Fienden, saa at Sønnerne kunde lægge ham i Fædrenes Grave i denne By[1].

Judas Makkabæus (6 Aar, 166—160), den tredie af Mattatias's Sønner, var som en ung Løve, der brøler efter Rov[2]. Han begyndte med en Smaakrig, kom brat over Fienden og tog mest Natten til Hjælp til Overfald, og Rygtet om hans Mandighed gik vide om[3]. Da han saaledes havde styrket sine Mænds Mod, kunde han vove ordentlige Slag. Han slog den syriske Hærfører Apollonius, som fra Samaria rykkede frem med en stor Hær. Apollonius faldt; Judas tog hans Sværd og bar det i alle sine Slag. — En ny syrisk Hær under Seron blev slagen ved Bethoron. — Epifanes havde udtømt Skatkammeret ved sin Ødselhed. Han drog derfor (165) med sin halve Hær til Persien, for at inddrive Penge, og overlod Resten af Hæren og Elefanterne til Lysias, for at føre Krigen i Palæstina. Lysias sendte 40,000 Fodfolk og 7000 Ryttere under Nikanor og Gorgias, der leirede sig ved Emmaus (Nikopolis). Med Hæren fulgte, paa Nikanors Opfordring, en Skare Slavehandlere fra Søstæderne; thi han haabede at fylde Kongens Skatkammer ved at sælge Fanger som Træle[4]. Judas kunde bare mønstre 6000 Mand paa Massefa (ɔ: det gamle Thingsted Mizpa, se Mizpa No. 2). I Henhold til Mose Lov[5] lod han dem, som havde plantet en Vingaard, men endnu ikke taget den i Brug, og dem, som havde trolovet en Kvinde, men endnu ikke taget hende tilægte, og dem, som vare rædde, vende hjem til Sit[6]. Hans Hær minkede herved til 3000 Mand, og de havde ikke Harnisk eller Sværd efter Ønske[7]. — Ved Krigslist og Mod slog han aldeles ved Emmaus paa samme Dag først Nikanor og saa Gorgias og gjorde et rigt Bytte. Nikanor flygtede forklædt som Træl til Antiokia[8]. — De Kjøbmænd, som fulgte Hæren for at kjøbe Træle, bleve plyndrede og eftersatte[9].

Aaret efter (164) kom Lysias selv med 60,000 Fodfolk og 5000 Ryttere; han blev slagen ved Betzura (Betzur) af Judas med Tabet af 5000 Mand og vendte tilbage til Antiokia[10].

[1] 1 Makk. 2. Jos. Hist. 12. 6. [2] 1 Mak. 3, 4. [3] 2 Makk. 8, 6. 7. [4] 1 Makk. 3, 41. 2 Makk. 8, 10. 11. [5] 5 Mos. 20, 5—8. [6] 1 Makk. 3, 46—56. [7] 1 Mak. 4, 6. [8] 2 Makk. 8, 35. [9] 2 Makk. 8, 25. [10] 1 Makk. 4, 1—35. 2 Makk. 8. Jos. Hist. 12. 7. 1—5.

Efter den sidste Seir kunde Judas drage ind i Jerusalem. Han udtog Folk til at beleire Fæstningen Akra i Understaden, medens han gav sig selv ifærd med at rense Helligdommen. Templets Porte vare brændte, Alteret var vanhelliget, og i Forgaarden voxte Krat som i en Skov. Templet blev renset, en Guldlysestage og andre hellige Guldkar bleve opstillede istedetfor de ranede, og de Præster, som havde været trofaste, bleve atter satte til at forrette Tjenesten. Saa blev Alterets Indvielsesfest helligholdt i otte Dage, og det blev vedtaget, at denne Fest skulde holdes hvert Aar i otte Dage fra den 25 i Maaneden Kislev (Decbr.). Den omtales Joh. 10, 22 under Navn af Indvielsesfesten. — Zions Bjerg ɔ: Tempelbjerget (se under Zion, Jerusalem No. 5) blev omgivet med høie Mure og faste Taarne. Betzura blev befæstet og fik Krigsfolk, for at være Formur for Jerusalem mod Idumæa[1].

De omboende Folk, Idumæere, Ammoniter og andre, saa med Avind, at den jødiske Stat reiste sig paany, og de lagde Raad op om atudrydde Jakobs Æt. — Judas forekom det lagte Raad: han kastede sig først over Idumæerne, som han slog i et stort Slag i Akrabatene eller Akrabattine, søndenfor det Døde Hav, og skyndte sig derpaa over Jordan mod Ammoniterne, som bleve knuste i flere Slag. Efterat have taget Jaeser, vendte Judas tilbage til Judæa[2]. — Indbyggerne i Joppe havde troløst druknet 200 Jøder, og Indbyggerne i Jamnia tiltænkte de Jøder, som boede blandt dem, samme Skjæbne. Til Hævn opbrændte Judas Skibene i Joppe og i Jamnias Havn, Majuma. Luen fra de brændeade Skibe i Majuma saaes lige til Jerusalem, skjønt det laa 240 Stadier borte[3].

I Gilead bleve Jøderne myrdede, og en stor Hær rykkede fra Ptolemais, Tyrus og Sidon ind i Galilæa. Judas drog selv med 8000 Mand over Jordan, sendte sin Broder Simon med 8000 Mand til Galilæa og lod Resten af Hæren blive tilbage under en Mand ved Navn Josef med strengt Paalæg om ikke at angribe Fienden. Jøderne seirede baade i Gilead og i Galilæa og vendte med Fryd tilbage til Jerusalem[4].

Imidlertid havde Josef, for ogsaa at vinde et Navn, rykket mod Jamnia, men var bleven slagen. Tabet blev snart oprettet af Judas. Han tog Hebron med omliggende Byer fra Idumæerne. Mange af hans Folk faldt. De bleve førte til Adullam for at begraves. Man fandt da, at flere, blandt dem endog Præster, bare Afgudsbilleder under sine Klæder. Judas sendte 2000 Drakmer til Jerusalem for at lade bringe et Syndoffer. Deri handlede han meget vel og vakkert, idet han tænkte paa Opstandelsen; thi dersom han ikke havde ventet, at de Faldne skulde opstaa, havde det jo været overflødigt og daarligt at bede for de Døde; derfor gjorde han Forsoning for de Døde, for at de maatte blive løste fra Synden[5]. — Her (2 Makk. 12, 43. 44. 46) er Læren om Forbøn for de Døde klart udtalt. Den katolske Kirke henter fra dette Sted sit Hovedbevis for Læren om Skjærsilden.

[1] 1 Makk. 4, 36—61. 2 Makk. 10, 1—8. Jos. Hist. 12. 7. 6—7. [2] 1 Mak. 5, 1—8. Jos. Hist. 12. 8. 1. [3] 2 Makk. 12, 3—9. [4] 1 Makk. 5, 9—54. Jos Hist. 12. 8. 2—5. [5] 1 Makk. 5, 55—67. 2 Makk. 12, 38—46. Jos. Hist. 12. 8. 6.

Medens dette foregik i Palæstina, havde Epifanes været uheldig i Persien. Han havde just, uden Nytte, søgt at plyndre et rigt Dianas Tempel i Staden Elymæis, da han fik Tidende om sine Hæres Uheld i Palæstina. Han hastede da hjemover, men blev dødssyg i en liden By i Persien. Her døde den »straalende« Konge, 163, efter Polybius (31, 11) under Samvittighedsnag over sit Forsøg paa at plyndre Dianas Tempel, efter 1 Makk. 6, 1—16 under Samvittighedsnag over det Onde, han havde udøvet mod Jøderne og over Ranet i Herrens Tempel. — Josefus (Hist. 12. 9. 1) udtaler samme Mening som 1 Makk., men ender med at lade enhver have sin Tro. — 2 Makk. 9 indeholder en udsmykket Skildring af Kongens sidste Dage: han led af Orme i Indvoldene og spredte en raadden Stank over den hele Hær; i sin ulidelige Smerte lovede han at smykke Templet paa det Herligste; han vilde blive Jøde og drage rundt om og forkynde Herrens Magt. Han skrev et ydmygt Brev til Jøderne og bad dem om at overføre den Velvillie, de havde for ham, paa hans Søn.

Lysias satte Antiokus Epifanes's umyndige Søn Antiokus Eupator paa Tronen; den ældre Søn, Demetrius, levede som Gidsel i Rom. — Borgen Akra holdt sig fremdeles, trods Judas's ivrige Beleiring, og Lysias fik indtrængende Bud om at komme til Undsætning. Han og den unge Konge droge da med en Hær paa 100,000 Fodfolk, 20,000 Ryttere og 32 Elefanter ind i Palæstina og beleirede Betzura, der forsvarede sig tappert. Judas ophævede Beleiringen af Akra, kastede sig over Syrerne og fældede 600. En af Elefanterne var pantsret med kongeligt Pantser. Eleasar, Mattatias's fjerde Søn, som troede, at Kongen red paa den, ofrede sig for at frelse sit Folk: han løb frem, fældede til høire og venstre, styrtede sig ind under Elefanten og stak den i Bugen; Dyret faldt og knuste i Faldet den modige Kriger. — Trods disse Heltegjerninger maatte Judas for Overmagten vige tilbage til Jerusalem. — Betzura maatte overgive sig af Hunger; det gamle Korn var fortæret, og ny Tilførsel var ikke at faa, da det var Sabbatsaar, i hvilket Jorden hvilede. — Jerusalem eller rettere det stærkt befæstede Moria modstod ethvert Angreb af Syrerne. Levnetsmidler begyndte at mangle; men ogsaa Syrerne lede Mangel paa Grund af Sabbatsaaret, og Oprør var udbrudt i Syrien. Eupator sluttede derfor Fred og Venskab med Judas; han fik Lov til at komme ind i Staden og nedbrød troløst Murene om Moria. Han førte den frafaldne Ypperstepræst, Tempelraneren Menelaus, med sig til Antiokia. Lysias lod ham kaste i et Taarn fuldt af Aske, som kvalte ham 162. Han havde været Ypperstepræst i 10 Aar. Alcimus, der ei var af det ypperstepræstelige Hus, blev Ypperstepræst. Den rette Arving til denne Værdighed, Onias, Søn af Onias III, flygtede til Ægypten, hvor han blev vel modtagen og fik Lov til at bygge et Tempel i en By, der fik Navn efter ham, Oniopolis, tre geogr. M. nordenfor On eller Heliopolis, hvor han blev Ypperstepræst[1].

[1] 1 Makk. 6, 17—63; 2 Makk. 13, 1—8; Jos Hist. 12, 9. 2—7.

Demetrius havde, rimeligvis ved Rygtet om Oprøret i Syrien, flygtet fra Rom og blev vel modtagen af Oprørerne. De toge Lysias og Eupator tilfange og udleverede dem til Demetrius, som lod dem dræbe, 161. — Blandt dem, som kom og hyldede den ny Konge, var Alcimus. Demetrius sendte Alcimus tilbage til Jerusalem med en Hær under den duelige Anfører Bakkides. Alcimus blev, fordi han var Ypperstepræst, vel modtagen af de Skriftlærde og af Kasidim eller de Fromme, en Tillid, som han lønnede ved at lade dræbe 60 af dem paa een Dag. Men, da Bakkides kort efter drog tilbage til Antiokia, greb Judas til Vaaben og tvang ogsaa Alcimus til at vende tilbage til Antiokia. — Demetrius sendte en ny Hær under Nikanor for atter at indsætte Alcimus. Efter, uden Nytte, at have søgt at fange Judas med Svig, rykkede Nikanor mod ham i aaben Mark. Nikanor blev slagen og trak sig tilbage til Jerusalem. Her hævnede han sig ved Grusomhed En af Jødernes Ældste, som hed Razis, dræbte sig selv for ikke under Haan og Spot at dræbes af de Ugudelige; hans Dødsmaade, der vækker Gru, er fortalt 2 Makk. 14, 37—46. — Nikanor truede med at brænde Templet og paa Tomten at bygge et Tempel for Bakkus, hvis Judas ikke blev udleveret til ham. Imidlertid blev han atter slagen af Judas ved Bethoron og faldt. Hans Hoved og høire Haand bleve afhugne og ophængte ligeoverfor Templet, som han havde truet med Undergang. — Judæa havde nu Ro en stakket Tid[1].

Trods disse gjentagne Seire maatte Judas frygte Syrernes Overmagt og vilde sikre Rigets Uafhængighed ved Forbund med en fremmed Stat. Han havde hørt om Romernes Krige og mandige Gjerninger: »de, som de vilde lade være Konger, de vare Konger, og de, som de vilde afsætte, bleve afsatte«[2]. Saa skikkede han Sendemænd til Rom. Det romerske Senat fulgte sin gamle Statskunst: ved alle mulige Midler at svække de mægtige Riger. Det indgik Forbund i Krig og Fred med Jøderne, godkjendte Judæas Uafhængighed og skrev et truende Brev til Demetrius. — Afskriften, som blev sendt til Jerusalem, var indgraven paa to Kobbertavler[3].

Imidlertid havde Demetrius, som rimeligvis endnu ikke havde faaet Senatets Brev, anden Gang sendt Bakkides og Alcimus til Judæa. Med en Hær paa 22,000 Fodfolk og 2000 Ryttere leirede de sig ved Jerusalem. Judas kunde bare stille 3000, og de fleste af disse tabte Modet ved Synet af Fiendens Overmagt, og Judas saa snart bare 800 om sig. Judas vilde ikke skjæmme sin Ære ved at flygte. Med sin lille Flok stormede han løs paa den Fløi, hvor Bakkides stod, og nedhug, hvad der ikke flyede. Men den anden Fløi faldt ham i Ryggen. Kampen varede fra Morgen til Aften og endte med Judas's Fald 160. Jonatan og Simon fik ved Underhandling Broderens Lig udleveret og lagde det i sine Fædres Grav i Modin. Al Israel græd

[1] 1 Makk. 7. 2 Makk. 14. 15. Jos. Hist. 12. 10. 1—5. [2] Skildringen af Romerne 1 Makk. 8, 1—16 er yderst troskyldig. [3] 1 Makk. 8, 17—32. Jos. Hist. 12. 10. 6.

og klagede saa: »ak, Helten, Israels Frelser, er falden«[1]! — Judas maa nævnes blandt de ædleste Helte, som nogensinde have reist sig for at frelse sit Land fra Trældom og Grusomhed.

Efter Judas's Fald hævdede de frafaldne Jøder, som hørte til Alcimus's Flok, Hovedet og plagede de tro Jøder; Bakkides opsporede Judas's Venner, og paa samme Tid indtraf en stor Hungersnød; Israel havde ikke været stedt i saadan Trængsel, »siden den Dag, da der ikke mere viste sig nogen Profet i Israel« (1 Makk. 9, 27), eller, som Josefus omskriver Sætningen, siden Hjemkomsten fra Babel[2].

Jonatan Makkabæus (17 Aar, 160—143). I denne Nød kaarede Judas's Venner Jonatan, Mattatias's yngste Søn, til Hærfører. Han og Simon leirede sig i Tekoas Ørken. Johanan (Johannes), den ældste af Mattatias's Sønner, blev overrumplet og dræbt af Indbyggerne i Medaba (Medeba), et Overfald, som blev hævnet af Brødrene ved at nedhugge et Brudefølge fra samme By. (Se Medeba).

Jonatan kastede sig over Bakkides, som havde leiret sig ved Jordan, fældede 1000 af hans Folk og svømmede med sine over Jordan til den østre Side uden at blive forfulgt.

Bakkides søgte nu at sikre sig Landet ved at lægge Krigsfolk i alle faste Stæder og tage Gidsler. — Ved samme Tid vilde Alcimus nedbryde den indre Mur om Templet, men blev rammet af Slag, saa han blev maalløs og døde i stor Pine (158). Han havde været Ypperstepræst i fire Aar. — Efter Alcimus's Død gav Folket Ypperstepræstedømmet til Jonatan. (Naar Josefus Hist. 12. 10. 6 fortæller, at Folket efter Alcimus's Død gav Ypperstepræstedømmet til Judas, staar han i aabenbar Strid med 1 Makk. 9, 54—57, der sætter Alcimus's Død til 158 ɔ: to Aar efter Judas's Død). — Bakkides drog hjem til Syrien, og det var roligt i Landet i to Aar. Da sendte de frafaldne Jøder Bud til Bakkides om at komme for at fange Jonatan og hans Venner paa en Nat. Bakkides kom; men Jonatan undgik Snaren og trak sig tilbage til Ørkenen. Da Bakkides kort efter blev slagen af Jonatan, lod han sin Harme gaa ud over de frafaldne Jøder, som havde sendt Bud efter ham. Han var kjed af Sagernes Gang og lyttede til Jonatans Forslag om Forlig og vendte tilbage til Antiokia. Jonatan kunde nu »dømme« i Landet, skjønt Jerusalem (ɔ: Borgen Akra) og andre faste Stæder vare i Fiendens Hænder[3].

Forholdene i Syrien kom Jonatan til Hjælp. En Eventyrer, Alexander Balas, der udgav sig for Søn af Antiokus Epifanes, gjorde Oprør og tog Ptolemais. Alexander og Demetrius overbøde hinanden for at vinde Jonatan. Alexander bød høiest, og Jonatan, der desuden ikke troede Demetrius, som nys havde gjort Jøderne saa meget Ondt, tog Alexanders Sag. Jonatan blev godkjendt som Ypperstepræst og blev

[1] 1 Makk. 9, 1—21. Jos. Hist. 12. 11. Krig 1. 1. [2] 1 Makk. 9, 28—27. Jos. Hist. 13. 1.
[3] 1 Makk. 9, 25—73. Jos. Hist. 13. 1.

uafhængig Styrer af Judæa. Demetrius blev slagen af Alexander og faldt 150. Apollonius, der vilde redde Kronen for Demetrius's Søn Demetrius, Nikator, blev slagen af Jonatan ved Joppe. Jonatan tog Joppe og Asdod; den sidste By blev opbrændt; blandt de brændte Bygninger nævnes Dagons Tempel. — Askalon aabnede sine Porte for Jonatan, og Alexander skjænkede ham Akkaron (Ekron)[1].

Alexanders Regjering varede ikke længe. Han blev slagen og forjaget af sin Svigerfader Ptolemæus Filometer, Konge i Ægypten, hvem han havde stræbt efter Livet. Alexander blev dræbt af en arabisk Høvding, der sendte hans Hoved til Ptolemæus. Denne døde kort efter. Han havde taget sin Datter fra Alexander og givet hende til Demetrius Nikator, og denne blev nu Konge i Syrien (145)[2].

Jonatan beleirede imidlertid ivrig Akra. Da Demetrius var bleven Konge, nedlagde han Forbud mod Beleiringen og stevnede Jonatan til at møde i Ptolemais. Jonatan drog strax til Ptolemais, men hævede ikke Beleiringen. Ved store Gaver vandt han Kongen og indgik Venskab og Forbund med ham. — Demetrius Nikator regjerede ikke længe. Han blev forjagen af Tryfon, som satte Antiokus, Søn af Alexander Balas paa paa Tronen. Antiokus, som var et Barn paa sex Aar, fik Tilnavnet Teos eller Gud. — Antiokus eller Tryfon i hans Navn stadfæstede Jonatan i hans ypperstepræstelige Værdighed og gjorde Simon til Hærfører fra Tyrus til Ægyptens Grænse. Jonatan styrkede sin og Antiokus's Stilling ved en stor Seir over Demetrius Nikators Hærførere ved Gennesarets Sø[3]. (Se Hazor No. 1).

Jonatan fornyede det Forbund, som Judas havde sluttet med Rom, og han skal ogsaa have sluttet Venskab med Sparta. — Han gjorde Muren om Jerusalem høiere og reiste en Mur mellem Akra, som Syrerne og de frafaldne Jøder endnu havde inde, og Staden for at afskjære al Tilførsel. — Han oplevede ikke Borgens Fald. Den ærgjerrige Tryfon vilde sætte sig paa Syriens Trone; han frygtede Jonatans Magt og Troskab mod Antiokus Teos og fik ham lokket til at opløse sin Hær og drage med faa Folk til Ptolemais, hvor Tryfon var, som han foregav, for at overgive ham denne og andre Stæder. Da han var kommen ind i Staden, bleve Portene lukkede og hans Følge dræbt[4].

Simon Makkabæus (8 Aar, 143—135). Jøderne valgte strax Simon, den næstældste af Mattatias's Sønner til Hærfører. Tryfon faldt fra Ptolemais med en stor Hær ind i Judæa; men, da han traf Simon rustet, begyndte han Underhandlinger: han kræevede 100 Talenter i Løsepenge for Jonatan og dennes to Sønner til Gidsler. Simon betalte Pengene og sendte Sønnerne, for at man ikke skulde sige, at han var Skyld i Broderens Død. — Besætningen i Akra skikkede Bud til Tryfon om skyndsomst at sende Levnetsmidler. Han brød strax, om Natten, op med alle sine Ryttere, men samme Nat faldt et saa tykt Snelag, at Hestene ikke kunde komme frem. Han satte da over

[1] Makk. 10. Jos. Hist. 13. 2. [2] 1 Makk. 11, 1—19. Jos. Hist. 13. 4. 1—8. [3] Makk. 11, 20—74. Jos. Jød. Hist. 13. 4. 9; 13. 5. 1—8. [4] 1 Makk. 12. Jos. Hist. 13. 6. 1—2.

til Gilead, hvor han dræbte Jonatan, og drog derfra til Syrien. — Simon førte Broderens Lig til Modin, og reiste der over sin Fader, Moder og fire Brødre et Gravmæle af hvidt, slebet Marmor; ovenpaa Gravmælet reiste han syv Pyramider, for sine Forældre, fire Brødre og for sig selv; det var saa høit, at det kunde sees fra Havet[1]. (Se Modin).

Endelig maatte den stærke Borg Akra overgive sig af Hunger 141, efterat have været i Syrernes Magt, ligesiden den blev bygget af Antiokus Epifanes 167. Simon lod Borgen sløife. For at Fienden ikke igjen skulde bygge en Borg paa et saa høit Sted, satte han Liv og Mod i Folket til at sløife Bjerget, hvorpaa Borgen havde ligget. Folket lagde strax Haand paa Værket og arbeidede Dag og Nat i tre Aar, indtil Bjerget var jævnet med Jorden. Efterat saaledes Borgen og Bjerget vare sløifede, laa Tempelbjerget høiest i Understaden[2].

Simon tog Gazara (ɔ: Gedera, nu Katra, se under Geser), befæstede Betzura og byggede en Havn ved Joppe. Han skaffede Fred i Landet: »enhver sad tryg under sin Vinstok og under sit Figentræ, og der var ingen, som forfærdede. De Gamle sad paa Gaderne og talte om Landets Lykke, og de unge Karle vare iførte herlige Krigsklæder«. Han omgav sig med en Glans, som var Folket kjær; da saaledes Rom fornyede det Forbund, som var stiftet under Judas og fornyet under Jonatan, og sendte en Afskrift af Senatets Beslutning paa to Kobbertavler, skikkede han tilbage som Gave et Skjold af Guld paa 1000 Punds Vægt. — Intet Under altsaa, at Folket og Præsterne kaarede ham til Fyrste og Ypperstepræst, og disse Værdigheder skulde være arvelige i hans Æt, »indtil en troværdig Profet opstod« (1 Makk. 14, 41; rimeligvis sigtes til den Profet, som er forjættet 5 Mos. 18, 15). — Beslutningen herom blev indgraven paa to Kobbertavler, som bleve ophængte inden Templets Omraade paa et Sted, som faldt i Øinene[3].

Tryfon havde ryddet sin Myndling Antiokus Teos afveien ved at bestikke Lægerne, som dræbte ham, medens de skulde skjære ham for Sten, hvoraf de foregav, at han led. Han var da 10 Aar gammel og havde baaret Kongenavn i fire Aar[4]. — Demetrius Nikator drog da til Persien for at faa Hjælp til at tage Riget igjen, men blev tagen tilfange af Perserkongen og sat i Fængsel. Hans Broder Antiokus Sidetes samlede en Hær mod Tryfon, drev ham ud af Syrien og indesluttede ham i Dora (Dor) ved Middelhavet 138. Simon tog Sag for Antiokus Sidetes, der stadfæstede ham i hans Værdighed og gav ham blandt andet Ret til at slaa egen Mynt; men da Tryfon var bleven nødt til at flygte fra Dora, brød Sidetes sit Ord og sendte en Hær ind i Judæa. Simon, som nu var bleven gammel, satte sine to Sønner Judas og Johannes Hyrkan over Hæren, og disse sloge Syrerne og vendte med Fred tilbage[5].

[1] 1 Makk. 13, 1—30. Jos. Hist. 13. 6. 3—6. [2] 1 Makk. 13, 49—51. Jos. Hist. 13. 6. 7. Se Akra under No. 5. 4. [3] 1 Makk. 14. Jos. Hist. 13. 6. 7. [4] Livii Libri, qui supersunt, ex recensione Madvigii. Periochæ Liber LV. S. 47. Kjøbenhavn 1866. [5] 1 Makk. 15. 16, 1—10. Jos. Hist. 13. 7. 1—3.

Simon slog hebraiske Mynter, af hvilke enkelte endnu findes i udenlandske Myntsamlinger. Mynterne ere 1/1, 1/2 og 1/4 Sekel Sølv, med forskjelligt Billede, saasom: en Mannakrukke, en Mandelblomst (Arons Stav), og med forskjellig Omskrift i det hebraiske Sprog, saasom: Israels Sekel, Simon, Israels Fyrste. — En Sekels Vægt er omtrent et Lod[1]. — Det har hidtil været den gjængse Mening, at Simon Makkabæus var den første, som slog hebraiske Mynter; men i Vinteren 1873—74 gjordes i Nærheden af Jerusalem et rigt Fund af Mynter, som skulle skrive sig fra Esras. En af disse Mynter bærer Indskriften: »Aar 5« ɔ: 453. Esras kom til Jerusalem 458[2].

Sekel fra Simon Makkabæus.

Som Jonatan omkom Simon ved Forræderi, og det ved en Slægtnings Haand, 135. Hans Svigersøn Ptolemæus, Høvding i Jeriko, der havde truffet hemmelig Aftale med Antiokus Sidetes, pønsede paa at blive Herre i Landet. Simon drog som Landsfader omkring og kom til Jeriko. Ptolemæus gjorde et Gjæstebud for ham i den lidt nordenfor liggende Fæstning Dok, som han havde bygget, og under Bordets Glæder dræbte han Oldingen og tog hans Hustru og to af hans Sønner tilfange. Han skrev til Antiokus Sidetes om at sende ham Krigsfolk til Hjælp, rykkede selv med en Flok mod Jerusalem og sendte Folk til Gazara (ɔ: Gedera, se Geser) for at dræbe Johannes Hyrkan. Denne havde faaet Nys om Sagen, dræbte Udsendingerne og skyndte sig til Jerusalem, der blev tro mod ham som Simons Søn, og Ptolemæus maatte trække sig tilbage til Dok. — Saasnart Hyrkan var godkjendt som Faderens Eftermand, hastede han mod Dok. Ptolemæus havde hans Moder og to Brødre i sin Magt og piskede dem paa Murene i alles Paasyn med Trusel om at styrte dem udover Muren, saafremt Beleiringen ikke blev hævet. Moderen opmandede Sønnen til ikke at ænse hendes Smerter; men han kunde ikke udholde Synet, og, da desuden Sabbatsaaret indtraadte, hævede han Beleiringen. Saasnart Ptolemæus havde faaet Luft, dræbte han Moderen med begge Sønnerne og flygtede til Filadelfia (Rabbat Ammon)[3]. Hans senere Liv er ukjendt.

Johannes Hyrkan, Simons Søn (29 Aar, 135—106). Skjønt Antiokus Sidetes ikke høstede nogen Nytte af sin Aftale med Ptolemæus, vilde han ikke opgive sit Krav paa Judæa, drog hærjende gjennem Landet og indesluttede Hyrkan i Jerusalem. Da Levnetsmidlerne begyndte at skorte, jog Hyrkan alle, som ikke kunde hjælpe til Forsvaret, ud af Staden; Sidetes vilde ikke lade dem slippe igjennem, saa at de vankede om mellem

[1] Holmboe Real-Ordbog under »Penge«. [2] Farrar Life of Christ S. 591. [3] 1 Makk. 16, 11—22. Jos. Jød. Hist. 13. 7. 4; 13. 8. 1.

Stadens Mur og Fiendens Leir, og mange omkom ynkelig. Da just Løvsalernes Høitid indtraf, forbarmede de, som vare i Staden, sig over dem og slap dem ind. — Hyrkan bad om Stilstand paa syv Dage for at kunne holde Festen. Sidetes indrømmede ikke alene Stilstanden, men sendte endog Oxer til Ofring og andre Gaver og gjorde desuden et Gjæstebud for Krigsfolket i Staden. Denne Færd stod i saadan Modsætning til Antiokus Epifanes's Vanhelligelse af Helligdommen, at Jøderne gave denne hans Ætling Tilnavnet Eusebes, den Fromme. Rørt over Kongens Færd, indledede Hyrkan Underhandlinger. Han fik vistnok haarde Vilkaar, men dog bedre, end han kunde vente: han maatte godkjende Antiokus Sidetes som Overherre, betale 500 Talenter og nedrive Jerusalems Mure; men Syrerne maatte ikke holde Krigsfolk i Landet. — For at faa Penge til at betale Syrerne, lod Hyrkan aabne Davids Grav, hvor Salomo havde nedlagt utrolige Skatte, af hvilke han tog 300 Talenter. (Jos. Hist. 7. 15. 8. Om Aabningen af samme Grav af Herodes den Store se No. 12. 11.)

Fire Aar efter maatte Hyrkan følge sin Overherre, som gjorde et Tog til Persien for at fri sin fangne Broder, Demetrius Nikator. Antiokus Sidetes satte Livet til; men Demetrius fik sin Frihed og gjenvandt sit Rige[1]. — Fra nu af blev Syrien værre end nogensinde hjemsøgt af Stridigheder om Tronen, og Syrerne fik nok at gjøre med sine egne Sager.

Hyrkan nyttede Uroligheden i Syrien til at skaffe Landet Uafhængighed, som det nød lige til Romernes Herredømme. Han tog Sikem 129 og ødelagde det forhadte Tempel paa Garisim, som da havde staaet i 300 Aar, siden det først blev bygget paa Nehemias's Tid, og i 200 Aar siden det blev udvidet og forskjønnet paa Alexander den Stores Tid. (Se No. 9).

Idumæerne havde under det babyloniske Fangenskab oversvømmet det sydlige Palæstina og taget flere Byer, f. Ex. Hebron[2]; de bleve senere i fjerde, maaske allerede i femte Aarhundrede fordrevne fra Edoms Land eller Seirs Bjerg af Nabatæerne, en arabisk Stamme, og boede nu bare i det sydlige Palæstina. — Hyrkan overvandt dem og tvang dem til at lade sig omskjære og leve efter Mose Lov. — Fra den Tid bleve Esaus Efterkommere regnede for Jøder[3].

Hyrkan sikrede Landet for Fremtiden mod Syrerne ved at fornye Forbundet med Rom, og, da han efter et Aars Beleiring havde taget og sløifet Samaria 109, raadede han næsten over hele Landet vestenfor Jordan, fra Dan til Be'erseba.

Ved det nordvestre Hjørne af Moria byggede han en fast Bygning, Baris (ɔ: Borgen), hvor han og hans Eftermænd boede. Det blev gjort stærkt som en Fæstning af Herodes den Store og kaldt Antonia[4].

[1] Jos. Hist. 13. 8. [2] Jos. Hist. 12. 8. 6. Krig 4. 9. 7. [3] Jos. Hist. 13. 9. [4] Jos. Hist. 15. 11. 4; 18. 4. 3.

Hyrkans Lykke vakte tilsidst Avind inden Landet. De to før (S. 386) omtalte Sekter, Kasidim eller, som de nu kaldtes, Farisæerne og Saddikim eller, som de nu kaldtes, Sadducæerne, begyndte at optræde som Flokke, der vilde have et Ord at sige i Statssager. Farisæernes Ord gjaldt mest blandt Menigmand; naar de sagde Fyrsten, der tillige var Ypperstepræst, imod, blev deres Mening altid godkjendt af Mængden. — Makkabæerne havde i sine Kampe havt sin bedste Støtte i Farisæerne. Hyrkan var opdragen i deres Lære og bar megen Godhed for dem, men brød med dem mod Slutningen af sit Liv. Under et Gjæstebud, som han holdt for disse sine Venner, ytrede en af dem, Eleasar at han burde nedlægge den ypperstepræstelige Værdighed, da hans Moder var tagen tilfange i Antiokus Epifanes's Dage og følgelig var af fremmed Æt. De andre Gjæster medgave, at Eleasars Ord vare et rent Opspind; men, da de ikke vilde indrømme, at han var skyldig til værre Straf end Hudstrygning og livsvarigt Fængsel, troede Hyrkan, at Eleasar var optraadt efter Aftale, og gik over til Sadducæernes Sekt. Han for nu haardt frem mod dem, som fulgte Farisæernes Lære, og paadrog derved sig og sine Sønner Mængdens Had. Han døde dog i Fred efter 29 Aars Regjering 106[1].

Aristobulus, Hyrkans Søn (et Aar, 106—105), tog Kongenavn 481 Aar efter Bortførelsen til Babel (588 eller 587)[2]. — Han tog sin Broder Antigonus, som han syntes at holde af, til Medkonge, men kastede sine øvrige Brødre i Fængsel. Da hans Moder gjorde Krav paa at styre, fordi Hyrkan havde indsat hende til styrende Enkedronning, lod han hende kaste i Fængsel og der sulte ihjel. — Han gjorde et Tog mod Ituræa, lagde et stort Stykke af Landet under Judæa og tvang Indbyggerne til at lade sig omskjære og leve efter de jødiske Love, saafremt de vilde blive i Landet. — Han laa syg i Baris (Antonia), engang da Antigonus kom hjem fra Hæren. Det var just Løvsalernes Høitid, og Antigonus gik i fuld Rustning, fulgt af Krigere, op i Templet, for at helligholde Festen og bede for Broderens Hilse. Dronningen, Salome (Alexandra), og hendes Flok fremstillede for Kongen Indtoget i Templet som et Vidnesbyrd om, at Antigonus pønsede paa at skille ham fra Riget. Kongen stillede Folk med Paalæg om at dræbe ham, hvis han kom med Vaaben, men ellers lade ham gaa uhindret, og sendte Bud til Broderen om at komme uden Vaaben. Men Dronningen overtalte Budene til at sige, at Kongen gjerne vilde se ham i hans herlige Rustning. Antigonus gik da i fuld Rustning gjennem en underjordisk Gang, som førte fra Templet til Baris og blev dræbt der. — Kongen angrede strax Mordet, og, da han ved haarde Trusler havde faaet Sammenhængen ud, blev han greben af Samvittighedsnag over dette Mord og sin Færd mod Moderen og de øvrige Brødre og døde i det samme, efter kun at have regjeret et Aar[3].

[1] Jos. Hist. 13. 10; Krig 1. 2. [2] Naar Josefus (Hist. 13. 11. 1. Krig 1. 3. 1) skriver »efter Hjemkomsten fra Babel«, er det en aabenbar Feil. [3] Jos. Hist. 13. 11. Krig. 1. 3.

Alexander Jannæus (27 Aar, 105—78). Saasnart Aristobulus var død, tog hans Dronning Salome (Alexandra) hans Brødre ud af Fængslet og satte den ældste af dem, Alexander Jannæus, paa Tronen og giftede sig med ham. — Hele hans Styrelsestid var optagen af Kamp med indre og ydre Fiender. — Hans første Handling var at dræbe en af sine Brødre, der søgte at styrte ham fra Tronen. — Flere Stæder inden Landets Grænse godkjendte ikke Jødernes Herredømme. — Ptolemais og Gasa vare uafhængige, ligeledes nogle Stæder østenfor Jordan; andre, som Dora og Stratons Taarn, stode under syrisk Overhøihed. Alexander vilde lægge disse Stæder under Riget og leirede sig først mod Ptolemais. Indbyggerne kaldte Ptolemæus, Konge af Cypern, til Hjælp. Han slog aldeles Alexander og for hærjende gjennem Landet, som han vilde lamslaa ved Grusomhed. I Byer, som vare forladte af Mændene, lod han Kvinder og Børn hugge i Stykker og kaste i kogende Kjedler, som om hans Folk vare Menneskeædere[1].

I denne Nød fik Alexander Hjælp af Ptolemæus's Moder, Kleopatra, Dronning af Ægypten, der frygtede for at se Sønnen foran Portene i Ægypten, naar han var bleven Herre over Palæstina. Hun sendte en Hær tillands og en Flaade under to (alexandrinske) Jøder, Kelkias og Ananias, fulgte selv Toget og leirede sig med sin hele Magt foran Ptolemais, som hun tog og lagde under sit Rige. — Da Ptolemæus var forjaget og Kleopatra var vendt tilbage til Ægypten, tog Alexander Dora og Stratons Taarn; Gasa faldt efter et Aars tapper Modstand ved Forræderi og blev ødelagt i Bund og Grund[2].

Endnu engang blev Alexander stedt i saadan Nød, at han var lige ved at tabe sit Rige. Da han paa Løvsalernes Høitid stod foran Alteret, lod Folket, ophidset af Farisæerne, ham under Skjældsord vide, at han var uværdig baade til Styrelsen og til det ypperstepræstelige Embede. Til Straf lod han 6000 dræbe. Da han kort efter blev slagen af en arabisk Fyrste og kom som Flygtning tilbage til Jerusalem, udbrød en Borgerkrig, der varede sex Aar og kostede 50,000 Mennesker Livet. Da han bød Oprørerne Forlig, lød Svaret enstemmig, at han bare ved at tage Livet af sig kunde stille dem tilfreds[3]. — Oprørerne indkaldte Demetrius Eukærus (Eukairos), Konge i Damaskus; Alexander blev, som sædvanlig, slagen og maatte flygte til Bjergene. — Nu vakte Medynk med Kongen et Omslag; han stod snart i Spidsen for 6000 Mand, Demetrius forlod Landet, og Oprørerne bleve overalt slagne. Alexander øvede en skrækkelig Hævn. Da han som Seirherre kom tilbage til Jerusalem, lod han 800 Fanger korsfæste, og, medens de endnu levende hang paa Korset, lod han deres Hustruer og Børn myrde for deres Øine. I samme Stund holdt han med sine Friller Gjæstebud paa et høit Sted, hvorfra han kunde se paa det blodige Skuespil[4].

Da han havde kuet Oprøret hjemme, drog han mod Arabien og Syrien, tog

[1] Jos. Hist. 13. 12. [2] Jos. Hist. 13. 12. 1—3. [3] Jos. Hist. 13. 13. 5. [4] Jos. Hist. 13. 14. 1—2.

flere Byer og vendte efter tre Aars Tog tilbage til Jerusalem, hvor han, som Seirherre, blev modtagen med stor Glæde.

Riget havde under ham naaet en Vidde, som det ikke havde havt siden Salomos Dage; det omfattede: Moab, Gilead, Galilæa, Samaria, Judæa, Idumæa (ɔ: den sydlige Del af Palæstina) og hele Kysten fra Karmels Bjerg til Rinokorura ved Ægyptens Bæk.

Tilsidst forfaldt han til Drik og ødelagde derved sin Hilse, men vilde ligefuldt fare ud paa Krigstog. Han døde under Beleiringen af en Fæstning østenfor Jordan. Paa sit Dødsleie indsatte han sin Dronning Salome (Alexandra) til at styre Riget og raadede hende til at overlade sig til Farisæerne, som ene kunde dæmpe Folkets Had og sikre hende og Børnene Tronen[1].

Salome, der er mere kjendt under det græske Navn Alexandra, (9 Aar, 78—69), fulgte det givne Raad, og strax indtraadte et Omslag. Farisæerne gave sig til at rose den nys forhadte Konge for Folket, og han fik en herligere Jordefærd end nogen tidligere Konge.

Hun havde med Alexander Jannæus to Sønner, Hyrkan og Aristobulus. Den første var sagtmodig og uskikket til at tage Styret; den anden var djærv og ærgjerrig. Alexandra satte Hyrkan til Ypperstepræst og lod Farisæerne skalte og valte, som de vilde. — Det hele Folk var roligt undtagen Farisæerne, som ikke kunde sidde stille. De skyndede Dronningen til at dræbe alle dem, efter hvis Raad Alexander Jannæus havde ladet de 800 Jøder korsfæste. Hun havde ikke Kraft til Modstand, og flere maatte bøde med Livet. Aristobulus gik da med Faderens gamle Venner til Baris, hvor Dronningen boede, og for haardt ind paa hende. For at stille Stormen, overlod hun de Misfornøiede flere Fæstninger og sendte Aristobulus paa et Tog mod Damaskus, hvorfra han vendte tilbage uden at have udrettet Stort. — Der var nu Stilstand indtil Dronningens sidste Dage. Da hun laa paa Dødsleiet, flygtede Aristobulus fra Jerusalem, stod snart i Spidsen for en Hær og blev i 15 Dage Herre over 22 Fæstninger, som overgave sig den ene efter den anden. Under dette døde Dronningen efter ni Aars Regjering, 70 eller 69[2].

Hyrkan og Aristobulus. Alexander. Antigonus. Ende paa Makkabæernes Herredømme (69—37). Saasnart Alexandra var død, rykkede Aristobulus mod Jerusalem. Hyrkan med den farisæiske Flok gik imod ham ved Jeriko; men de fleste af hans Folk gik over til Aristobulus, Resten blev slagen, og Hyrkan flygtede tilbage til Jerusalem og stængte sig inde i Baris, hvor Aristobulus's Hustru og Børn holdtes fangne. Det kom til Forlig mellem Brødrene: Aristobulus blev Konge, og Hyrkan skulde leve af sine Midler. Aristobulus tog Bolig i Baris, og Hyrkan flyttede ind i Aristobulus's Hus. Saaledes var den farisæiske Flok knust; men Faren kom nu over Makkabæerne fra en anden Kant.

Idumæeren Antipas havde under Alexander Jannæus og Alexandra været Stat-

[1] Jos. Hist. 13. 15. 3—5. Krig 1. 4. [2] Jos. Hist. 13. 16. Krig. 1. 5.

holder i Idumæa (ɔ: den sydlige Del af Palæstina), og ved store Gaver havde han vundet Venskab hos Araberne (ɔ: Nabatæerne). Hans Søn Antipater, et uroligt Hoved, var en fortrolig Ven af Hyrkan og i Uvenskab med Aristobulus, som stod i Veien for hans Ærgjerrighed. Ved sent og tidlig at holde frem for Hyrkan, at Aristobulus stod ham efter Livet, fik Antipater ham overtalt til at flygte til Arabernes Konge Aretas, der holdt Hof i Petra, fordum Hovedstad i Edom. Aretas lovede at sætte Hyrkan paa Tronen mod at faa tilbage 12 Byer, som Alexander Jannæus havde taget fra Araberne[1]. Med 50,000 Mand rykkede Aretas ind i Judæa, slog Aristobulus og leirede sig mod Jerusalem[2].

Pompeius, som just havde forjaget Mitridates, kunde nu skalte og valte i Asia efter Tykke. Han sendte Skaurus til Syrien, og denne drog over Damaskus til Judæa. Strax indfandt sig hos ham Sendemænd baade fra Aristobulus og Hyrkan. De bøde begge 400 Talenter; men, da Aristobulus havde Templet og dets Skatte inde, tog Skaurus Sag for denne og bød Aretas at hæve Beleiringen og drage ud af Landet medmindre han vilde stemples som Roms Fiende. Aretas vovede ikke at være Befalingen overhørig. Paa Tilbagetoget blev han slagen af Aristobulus, som i Hast havde faaet en Hær paa Benene[3].

Skaurus vendte tilbage til Damaskus. Kort efter (64) kom Pompeius selv til Damaskus, hvor Sendemænd indfandt sig fra hele Syrien, Judæa og Ægypten. Aristobulus's Sendemænd havde med sig som Gave en Vinranke af Guld til en Værd af 500 Talenter. Pompeius stævnede begge Brødre for sig og bød dem at holde Fred; han skulde snart komme til deres Land og afgjøre Sagen. — Aristobulus's Færd blev vaklende, idet krænket Stolthed kjæmpede med Frygten for de mægtige Romere. Han tog sin Tilflugt til Bjergfæstningen Alexandrium (Alexandreion), grundlagt af hans Fader Alexander Jannæus[4] (rimeligvis det nuværende Raba, ret i Nord for Betel[5]); men han kom dog, paa Pompeius's Bud, to eller tre Gange ned til denne, som gjennem Jordandalen rykkede sydefter. Sidste Gang tvang Pompeius ham til med egen Haand at skrive til alle Krigshøvdinger, at de skulde overlevere Fæstningerne i Romernes Hænder. Herover blev han saa bitter i Sind, at han strax gav sig til Jerusalem og rustede sig af al Magt.

Pompeius slog Leir ved Jeriko og rykkede den følgende Morgen mod Jerusalem. Aristobulus tabte Modet, gik Pompeius imøde og lovede ham en stor Sum, og at Portene skulde aabnes for ham, dersom han vilde afgjøre Sagen i Mindelighed. Pompeius skikkede Gabinius med nogle Folk, men disse vendte med uforrettet Sag tilbage, da Aristobulus's Flok ikke godkjendte Forliget. Pompeius lagde da Aristobulus i Lænker, rykkede videre frem gjennem »Skaret« mod Jerusalem og leirede sig paa Nordsiden, hvorfra det var lettest at løbe Storm.

[1] Jos. Hist. 14. 1. [2] Jos. Hist. 14. 2. 1. [3] Jos. Hist. 14. 2. Krig 1. 11. [4] Jos. Hist. 14. 5. 2. [5] Guerin Pal. (Samarie) 2, 89. 38.

I Staden raadede Uenighed. Aristobulus's Flok kastede sig ind paa Moria, afbrøde Broen, som førte derfra til Zion, og rustede sig til at udholde en Beleiring. Hyrkans Flok aabnede Portene for Romerne og overgave Baris og Overstaden (Zion) til dem. — Moria med Templet var ikke saa let at tage; det var brat paa tre Sider, og paa den fjerde, Nordsiden, var det beskyttet ved Taarne og en dyb Grav. Pompeius maatte opkaste en Vold, udfylde Graven og hente Stormmaskiner fra Tyrus. — Som fortalt, holdt Jøderne siden Mattatias's Dage det for tilladt at forsvare sig paa en Sabbat, men ikke at være de Angribende paa denne Dag. Da Pompeius mærkede dette, nyttede han Sabbaten til at opkaste en Vold og føre Maskiner til Muren, for Dagen efter at være rede til Angreb. — Efter tre Maaneders Beleiring blev endelig Templet stormet, og alle, som vare derinde, bleve huggede ned (64). — Under hele Beleiringen havde Præsterne blevet ved at forrette Offertjenesten, og, da Templet blev stormet, lode de sig hellere hugge ned end opgive den hellige Handling. — Nu opstod et forfærdeligt Blodbad. Mange Jøder styrtede sig udover Muren eller satte Ild paa Husene og sprang ind i Luerne, for ikke at falde i Romernes Hænder. 12,000 Jøder satte Livet til, medens der faldt faa paa Romernes Side. — Pompeius gik med flere, til Jødernes Gru, ind i det Allerhelligste; han blev høilig overrasket ved at finde det uden Billede af nogen Gud og aldeles tomt[1]. — I det Hellige saa han Lysestagen, Skuebrødsbordet og andre Guldkar, samt Røgelsen og Tempelskatten paa 2000 Talenter; denne Rigdom lod han urørt, efter Josefus (Hist. 14. 4. 4) af Ærefrygt for Helligdommen[2], efter Cicero, i Talen for Flakkus (Kap. 28), af Klogskab, nemlig for ikke at give sine Fiender i Rom Leilighed til Bagtale. — Dagen efter gav han Templets Tjenere Paalæg om at rense Templet og forrette de vanlige Ofringer.

Pompeius fratog Jøderne de Stæder, som Alexander Jannæus havde lagt under Riget, og gjorde Søstæderne til Fristæder. — Over Landet, som saaledes var indskrænket til sine gamle Grænser, satte han Hyrkan til styrende Ypperstepræst; dog fik han ikke Lov til at bære Krone (Jos. Hist. 20. 10) og maatte svare en aarlig Skat til Rom. — Jerusalems Mure bleve nedrevne (Strabo 3, 763). — Efterat have sat Skaurus til Statholder over hele Landet fra Eufrat til Ægyptens Grænse, gav Pompeius sig til Rom. Han førte med sig som Fanger Aristobulus, hans to Sønner og to Døtre. Den ældste Søn, Alexander, undkom underveis, men den anden Søn, Antigonus, maatte som Faderen og Søstrene tjene til at forherlige Pompeius's glimrende Triumftog i Rom; blandt de udstillede Skatte var Aristobulus's Vinranke af Guld[3].

Alexander naaede tilbage til Judæa, satte sig fast i Alexandrium og fik samlet en Hær. Da Hyrkan, hvem Romerne forbød igjen at opbygge Jerusalems Mure, var for svag til at byde ham Spidsen, blev Gabinius sendt fra Rom til Syrien. Efterat have forenet sig med en Hær, som Antipater havde samlet, slog han Alexander i Nærhe-

[1] Tacit. Hist. 5. 9. Jos. Krig 5. 5. 5. [2] Jos. Hist. 14. 4. [3] Jos. Hist. 14, 4. Krig 1. 7.

den af Jerusalem og indesluttede ham i Alexandrium. — Under Beleiringen opbyggede Gabinius de ødelagte Stæder, saasom Samaria, Asdod, Marissa (Maresa) og Gasa. — Alexanders Moder, som altid havde holdt med Romerne, fik mæglet Forlig; Alexander overgav sig, og Alexandrium blev sløifet. — Gabinius lod Hyrkan vedblive som Ypperstepræst, men fratog ham Landets Styrelse, som blev overdraget til fem Synedrier eller Raad, der bleve oprettede i Jerusalem og fire andre Stæder (56)[1]. — Denne Styrelse varede til 48, da Cæsar satte Antipater til Statholder.

Imidlertid fandt Aristobulus Leilighed til at undfly fra Rom og naa Judæa, hvor han atter reiste Alexandriums Mure; men han blev slagen og fangen af Gabinius og anden Gang ført som Fange til Rom. — Medens Gabinius gjorde et Tog til Ægypten, samlede Alexander 30,000 Mand, nedhug de Romere, han fik fat i, og tvang Resten til at flygte op paa Garisim, hvor han indesluttede dem. Gabinius sendte Antipater for at underhandle, men uden Nytte; Alexander havde det Mod at levere Gabinius et Slag ved Itybarion (Tabor), hvor han blev slagen med Tabet af 10,000 Mand og maatte gribe til Flugten.

Gabinius indrettede alt i Jerusalem efter Antipaters Hoved, drog saa til Rom[2], hvor han blev dømt til Landsforvisning for sin Rovsyge. († 47).

Krassus, der havde faaet Statholderskabet over Syrien efter Gabinius, skyndte sig fra Rom, for at vinde Ære og Guld i Krigen mod Parterne. Han lagde Veien om Jerusalem. Det kostbare Forhæng mellem det Hellige og det Allerhelligste hang ned fra en Bjelke af Guld, som var gjemt i en Bjelke af Træ. Ingen kjendte til denne Bjelke uden Præsten Eleasar, som havde Opsyn med Templets Skatte. Da han kjendte Krassus's Gjerrighed og frygtede for, at den rovsyge Mand skulde plyndre Templet for alle dets Rigdomme, overleverede han ham denne Bjelke, efter først at have faaet hans Ed paa at lade sig nøie med denne Skat. Saasnart Krassus havde faaet Bjelken, tog han ikke alene de 2000 Talenter, som Pompeius havde ladet urørte, men ogsaa Templets øvrige Skatte til en Værdi af 8000 Talenter (54). — I Krassus's Ulykke og Mord ved Karan (Karræ) Aaret efter, i Krigen mod Parterne, have Jøderne vist seet en Straf for hans Troløshed og Krænkelse af Helligdommen.

Ingen, skriver Josefus, maa undres over, at Templet eiede saa store Skatte; thi alle gudfrygtige Jøder, saavel i Europa som i Asia, sendte en aarlig Afgift — ½ Sekel Sølv for hver Mand paa over 20 Aar (2 Mos. 30, 13) — til Helligdommen. — Det Guld og Sølv, som saaledes fra Italien og alle romerske Landskaber aarlig sendtes til Jerusalem, var saa stort, at Cicero i Talen for Flakkus (Kap. 28) ikke alene roser denne for at have forbudt Udførselen af Guld fra Lilleasia, men ogsaa ønsker dette Forbud udstrakt til hele Riget[3].

Da Cæsar 49 fik Magten i Rom, gav han strax Aristobulus fri og sendte ham til

[1] Jos. Hist. 14. 5. Krig 1. 8. 5. [2] Jos. Hist. 14. 6. Krig 1. 8. 1—7. [3] Jos. Hist. 14. 7. 1—3. Krig 1. 8. 8.

Syrien med to Legioner for at stille ham mod Pompeius's Flok. Men Lykken svigtede ham. Pompeius's Flok tog ham afdage ved Gift, og hans Søn Alexander blev paa Pompeius's Bud halshugget i Antiokia. Aristobulus's Legeme blev af Cæsars Flok indsmurt med Honning og laa længe saaledes, indtil Antiokus sendte det til Judæa for at sættes i de kongelige Gravkamre[1].

I den Krig, som Cæsar efter Pompeius's Død (48) førte i Ægypten, fik han god Hjælp i Antipater, som kom med en Hær paa 3000 Mand, viste stor Tapperhed ved Indtagelsen af Pelusium og fik Jøderne i Oniopolis til at tage Sag for Cæsar. Til Løn stadfæstede Cæsar Hyrkan i den yppersteprestelige Værdighed, gav Antipater romersk Borgerret og satte ham til Statholder over hele Palæstina[2].

Antipaters første Gjerning var at opbygge Jerusalems Mure, som Pompeius havde nedrevet. Han satte sin ældste Søn Fasael til Statholder over Jerusalem og Omegn og den yngre Søn Herodes til Statholder i Galilæa, hvor han gjorde sig fortjent ved at udrydde Røvere[3].

Da Kassius efter Cæsars Død (44) tog Herredømmet over Syrien, paalagde han Jøderne et Krigsstyr paa 700 Talenter. Herodes vandt Kassius ved snarest at betale den Del, som faldt paa Galilæa. — Kort efter blev Antipater forgivet af Malikus, en nidkjær Jøde, som vilde fri Hyrkan fra Idumæernes Herredømme; men det lykkedes Herodes efter megen List og Forstillelse at faa Morderen dræbt[4].

Antigonus, Aristobulus's Søn, som var undsluppen fra Fangenskabet i Rom, opholdt sig hos sin Svoger Ptolemæus Mennæus i Kalcis, i Hulsyrien. Svogeren hjalp ham til at samle en Hær, med hviken han gjorde Indfald i Galilæa og nærmede sig Judæa, men blev slagen og jaget paa Flugt af Herodes. Da denne efter Seiren kom til Jerusalem, blev han modtagen som Konge af Hyrkan og Folket. Han trolovede sig med den deilige Mariamne, Datter af Alexander, Aristobulus's Søn, og Datterdatter af Hyrkan.

Slaget ved Filippi (42) gav hele Romerriget i Hænderne paa Antonius og Oktavian. Antonius tog Herredømmet over den østre Halvdel og drog til Bitynien. Der indfandt Herodes sig og sikrede sig ved store Gaver den ødsle Mands Venskab, saa at han ikke laante Øre til de Klager, som Jøderne gjennem fornemme Sendemænd fremførte mod ham, den forhadte Idumæer[5].

To Aar efter (40) søgte Antigonus atter at vinde Riget. Parterne havde taget hele Syrien. Antigonus, som atter havde tyet til sin Slægtning i Kalcis, lovede dem 1000 Talenter og 500 Piger, dersom de vilde afsætte Hyrkan, dræbe Herodes og sætte ham selv paa Tronen.

Mange Jøder sluttede sig til Antigonus, der snart blev saa stærk, at han kunde

[1] Jos. Hist. 14. 7. 4. [2] Jos. Hist. 14. 8. Krig 1. 9. [3] Jos. Hist. 14. 9. Krig 1. 10. [4] Jos. Hist. 14. 11. Krig 1. 11. [5] Jos Hist. 14. 12. Krig 1. 12.

rykke ind i Jerusalem, hvor han beleirede Baris. Fasael og Herodes kom til Undsætning, og en hidsig Kamp leveredes paa Torvet i Overstaden (Zion), hvori vistnok Brødrene fik Overhaand, men Antigonus holdt sig dog paa Moria. Mord og Brand hørte nu til Dagens Orden. Da den partiske Hærfører kom til Hjælp, fik Antigonus Overhaand. Hyrkan og Fasael bleve fangne; Herodes reddede sig med sin Moder, sin Trolovede Mariamne og hendes Moder ved Flugten. Paa denne Flugt saa det saa mørkt ud, at han var lige ved at lægge Haand paa sig selv. Efter megen Møie og Fare naaede han den stærke Bjergfæstning Masada paa Vestsiden af det Døde Hav. Her lod han sin Slægt med 800 Mand blive tilbage og drog selv over Petra og Ægypten til Rom.

Parterne satte Antigonus til Konge. Han lod skjære Ørene af Hyrkan for at gjøre ham uskikket til den yppersteprælestelige Værdighed, som kun maatte indehaves af Mænd uden Legemslyde[1]. — Fasael dræbte sig selv ved at løbe med Hovedet mod en Sten. — Efterat have plyndret, skjændt og brændt, droge Parterne til sit Land; de førte Hyrkan med sig; men de 500 Piger, som Antigonus havde lovet dem, kunde ikke skaffes tilveie, da alle Piger, som kunde, havde reddet sig ved Flugten[2].

I Rom blev Herodes modtagen over al Forventning; han havde ikke vovet at bede om Kronen for sig selv, da han var af ringe Æt, og havde derfor tænkt at bede om den for Aristobulus, Broder af hans Trolovede, Mariamne; men Antonius og Oktavian gave Kronen til ham; Antigonus blev erklæret for Roms Fiende, og efter syv Dages Ophold i Rom kunde Herodes vende tilbage for at vinde sit Rige (40)[3].

Herodes landede i Ptolemais og fik snart hvervet en Hær af Jøder og Fremmede. I Forening med en romersk Hjælpehær hastede han til Masada, som blev beleiret af Antigonus. Efterat have undsat Masada og bragt sin Slægt i Sikkerhed til Samaria, gav han sig til at beleire Jerusalem; men Antigonus bestak den romerske Hærfører, og Beleiringen maatte hæves. — Krigen, der førtes med Grusomhed, gik i Langdrag; thi Folket holdt med Makkabæeren, og, skjønt Herodes havde Galilæa og Samaria inde, kunde han, trods sin Dygtighed, ikke undertvinge Judæa. Han maatte anden Gang ty til Antonius, som beleirede Samosata ved Eufrat. Antonius befalede Sosius, Statholder i Syrien, at hjælpe Herodes, og denne kunde, i det tredie Aar, efterat han i Rom var udnævnt til Konge, med en Hær paa 50,000 Mand rykke ind i Judæa og for anden Gang beleire Jerusalem. Han slog ligesom Pompeius Leir paa den nordre Side, hvor Staden var svagest. Den holdt sig tappert i fem Maaneder trods Romernes Krigskunst og trods Hungersnøden, en Følge af, at det var Sabbatsaar. Endelig blev Moria med Templet, som holdt sig længst, stormet under et Blodbad, som hverken sparede Alder eller Kjøn. Herodes fik afværget, at Romerne trængte ind i Templet og fik ligeledes Plyndringen standset ved Gaver til Sosius og hans Folk. —

[1] 3 Mos. 21, 17—23. [2] Jos. Hist. 14. 15; 14. 14. 1—2. Krig 1. 13; 1. 14. 1. [3] Jos. Hist. 14. 22; 14, 14. Krig 1. 18; 1. 14.

Jerusalem blev taget af Herodes 37, paa samme Dag, som det 27 Aar tidligere var taget af Pompeius.

Antigonus overgav sig til Sosius og tryglede om sit Liv. Sosius, som spotvis kaldte ham Antigona, sendte ham i Lænker til Antonius i Antiokia. Antonius tænkte paa at forherlige sin Triumf i Rom ved den fangne Konge, men lod sig bestikke af Herodes til at rydde denne Medbeiler afveien; Antigonus blev hudstrøgen og saa halshugget af den romerske Bøddel (Liktor). — Under Beleiringen havde Herodes draget til Samaria og holdt Bryllup med Mariamne [1].

Med Antigonus endte Makkabæernes Herredømme, efterat have varet 126 Aar fra 163, da Judas sluttede Fred med Antiokus Eupator. Siden Reisningen under Mattatias 167 vare 130 Aar forløbne.

12. Under Herodes. (37 f. Kr. — 1 ef. Kr.).

Herodianernes Stamtavle [2].

Antipas.

Antipater. † 44 f. Kr. — Josef † 35 f. K. Gift med Herodes's Søster Salome † 13 ef. Kr.

Fasael † 40 f. Kr. — Herodes den Store † 1 ef. Kr. — Feroras. — Salome † 13 ef. Kr. Gift med Farbroderen Josef.

Herodes den Store havde 10 Hustruer, af hvilke her nævnes:

1. Doris.
2. Mariamne † 29 f. Kr. Datterdatter af Vpperstepræsten Hyrkan † 30 f. Kr.
3. Mariamne. Datter af Vpperstepræsten Simon.
4. Maltake.
5. Kleopatra.

Antipater † 1 ef. Kr. — Aristobulus † 6 f. Kr. — Alexander † 6 f. Kr. — Filip. Gift med Herodias. — Arkelaus. Afsat 11 ef. Kr. — Antipas. Gift med 1. Kong Aretas's Datter. 2. Herodias. — Filip, Fjerdingsfyrste, † 33 ef. Kr. Gift med Salome, Herodias's Datter.

Agrippa d. Store † 44. — Herodias. Gift med Farbrødrene: 1. Filip. 2. Antipas. — Herodes. Konge i Kalcis, † 48. — Salome. Gift med Farbroderen Fjerdingsfyrsten Filip.

Agrippa II. Konge † 101. — Berenice. Gift med 1. Kongen af Cilicia. 2. Farbroderen Herodes, Konge i Kalcis † 48. — Drusilla. Gift med 1. Aziz, Konge i Emesa. 2. Felix, Landshøvding i Judæa.

[1] Jos. Hist. 14. 15—16. Krig 1. 15—18. [2] Saulcy har i sin udførlige Histoire d'Herode, Roi des Juifs, (Paris 1867), leveret den udførligste »Stamtavle over Herodes og hans Afkom«.

1. Saasnart Herodes havde faaet Magten, lod han det hele Sanhedrin dræbe, naar undtages Pollio og Sameas (maaske de samme, som Abtalion og Sjemaja, se Synedriet No. 2), der under Beleiringen havde talt for at aabne Portene for ham. 45 af Antigonus's fornemste Tilhængere bleve dræbte, og deres Eiendele bleve brugte til at lønne alle dem, som havde vist Herodes Tjenester[1].

2. Parterkongen havde løst Hyrkans Lænker og givet ham Lov til at bo i Babylon, hvor Tusinder af Jøder boede, der alle ærede ham som Ypperstepræst og Konge. Da han fik Tidende om, at Herodes, hvem han havde vist store Tjenester, og som var gift med hans Datterdatter Mariamne, var kommen paa Tronen, gjorde han sig høie Tanker og stundede til Judæa. Og Herodes, som gjerne vilde have Makkabæeren i sin Magt for i Nødsfald at rydde ham afveien, skrev til ham og skikkede Sendemænd til Parterkongen, og trods sine Venners Raad drog den Gamle afsted. Herodes modtog ham med alle Ærestegn, kaldte ham Fader og gav ham i Forsamlinger og Gjæstebud Sæde foran sig selv. — Det ypperstepræstelige Embede var ledigt; Hyrkan kunde som lemlæstet ikke indsættes igjen, og, da Herodes paa denne Post ikke vilde have nogen Mand af høi Byrd, lod han fra Babylon hente Ananel, som vel var af den ypperstepræstelige Æt, men aldeles ukjendt. — Ved dette Valg følte Alexandra, Hyrkans Datter, sig krænket. Hun havde en Søn Aristobulus, der, ligesom Søsteren Mariamne, var et Under af Skjønhed. Hun haabede at virke gjennem Antonius og sendte ham et Billede af begge sine Børn[2]. Antonius blev optændt af Vellyst, og, da han ikke vovede at begjære Mariamne, baade fordi hun var Herodes's Hustru og fordi han frygtede for Kleopatras Skinsyge, skrev han til Herodes om at sende ham den 16aarige Aristobulus under et skikkeligt Paaskud. En Følelse af Skam greb selv Herodes; han skrev et undskyldende Brev til Antonius, afsatte Ananel og indsatte Aristobulus til Ypperstepræst; denne kunde saaledes ikke reise ud af Landet[3].

Da Aristobulus paa Løvsalernes Høitid i sin pragtfulde Embedsklædning forrettede Ofringen foran Alteret, saa Folket med Glæde den 17aarige Præsts Skjønhed og værdige Væsen og gav sin Glæde Luft i Lykønskninger og Lovsange. Herodes blev urolig. En Tid efter gav Alexandra et Gjæstebud i Jeriko; Herodes førte Aristobulus bort til nogle store Fiskedamme, hvor Ungdommen morede sig ved Svømning og Leg. Paa Herodes's Opfordring tog den unge Ypperstepræst Del i Legen. Herodes's Venner dukkede ham, som for Legs Skyld, saa længe under Vandet, at han blev kvalt. Herodes græd over den Døde og lod ham pragtfuldt begrave. — Ananel blev atter indsat som Ypperstepræst (35).

3. Alexandra lod sig ikke narre af Herodes's forstilte Færd; for at faa Hævn skrev hun til Kleopatra, og Herodes blev stevnet til at møde Antonius i Laodicæa i

[1] Jos. Hist. 14 9. 4; 15. 1. [2] Dellius, en Ven af Antonius og af Horats (2 Bog 3 Ode), var Mellemmand i denne Handel. [3] Jos. Hist. 15. 2.

Lilleasia og vovede ikke at udeblive. Han overdrog Styrelsen til sin Farbroder Josef, der var gift med hans Søster Salome. Josef fik hemmeligt Paalæg om at dræbe Mariamne, hvis Herodes omkom paa denne Reise; thi dennes Kjærlighed til den deilige Dronning var saa stor, at han ikke kunde bære Tanken om, at hun efter hans Død skulde tilhøre en anden, og allermindst den vellystige Antonius. — Herodes vandt aldeles Antonius, trods Kleopatras dødelige Had, og han vendte frikjendt hjem. — Imidlertid havde den uforsigtige Josef røbet Hemmeligheden for Mariamne, og, da et Rygte fortalte, at Herodes var halshugget af Antonius, tænkte hun og Moderen paa at ty til den romerske Legion, som laa udenfor Jerusalem, for at have Opsigt med Tingenes Gang. Dette Forsæt blev ikke udført, da der kom Brev fra Herodes; men det blev røbet for ham af Salome, som hadede den stolte Mariamne; hun lagde til, at der havde været altfor fri Omgang mellem hendes Mand og Mariamne. — Synet af Mariamne var dog nok til at dæmpe Herodes's Mistanke, og han forsikrede hende om sin Kjærlighed. Men, da hun saa spurgte, hvorledes han da kunde have givet Befaling til hendes Død, stødte han hende fra sig og raabte, at nu havde han klart Bevis paa hendes altfor fortrolige Omgang med Josef, siden denne havde betroet hende den hemmelige Befaling om hendes Død. I sit Raseri var han lige ved at stikke hende ihjel; hans Kjærlighed holdt dog Haanden tilbage. Men Josef blev dræbt og Alexandra kastet i Fængsel[1].

4. Kleopatra havde opbudt al sin Magt over Antonius for at faa ham til at tage Judæa fra Herodes og give det til hende. Hun maatte dog lade sig nøie med Palme- og Balsam-Staden Jeriko og nogle andre Byer. — Efterat have ledsaget Antonius, paa et Tog mod Armenien, til Eufrat, drog hun over Damaskus til Judæa, Under Opholdet der omgikkes hun daglig med Herodes, som hun søgte at daare. Han havde ligesaa meget at frygte af den vellystige Dronnings Kjærlighed som af hendes Had. Kun Frygten for Antonius atholdt ham fra at lade hende dræbe. Han traf et forsigtigere Valg: han udløste Jeriko og de andre Byer, gjorde hende Foræringer og ledsagede hende til Ægypten[2] (34).

5. I den Krig, som udbrød mellem Antonius og Oktavian, rustede Herodes sig af al Magt for at komme Antonius tilhjælp; men Kleopatra fik Antonius til at befale Herodes at paaføre den arabiske Konge Malkus Krig; hun haabede, at Kongerne skulde svække hinanden, og at hun kunde fiske i rørt Vand. Men Herodes vandt, efter adskillig Modgang, en herlig Seir over Araberne. — Under denne Krig, paa samme Dag som Slaget ved Aktium stod 2 Sept. 31, blev Judæa rystet af et Jordskjælv, hvis Lige ikke forhen var hørt; thi en Mængde Kvæg satte Livet til, Huse styrtede ned og dræbte 10,000 Mennesker (efter Jos. Krig 1. 19. 3: 30,000). Herodes's Hær led ingen Skade, da den var leiret paa Marken under aaben Himmel[3].

[1] Jos. Hist. 15. 8. [2] Jos. Hist. 15. 4. [3] Jos. Hist. 15. 6. Krig 1. 19.

Efter Antonius's Nederlag ved Aktium syntes Herodes baade i Venners og i Fienders Øine at være fortabt. Alexandra overtalede sin gamle Fader Hyrkan til at flygte til Arabien for der at vente paa Begivenhedernes Gang; men Planen blev røbet ved Forræderi, og Herodes lod Hyrkan strax dræbe. — Da Herodes var friet fra den sidste mandlige Ætling i ret Linie af den makkabæiske Kongeæt, reiste han til Rhodos, hvor Oktavian var. Han fremstillede sig med Værdighed og tilstod aabenlyst, at alene Krigen med Araberne var Aarsag til, at han ikke havde kjæmpet ved Antonius's Side, og at han endog efter Slaget ved Aktium havde søgt at hjælpe Antonius ved gode Raad, som denne dog ikke havde fulgt. »Af denne Færd kan man se, hvor trofast jeg er mod mine Velgjørere, og hvor uforanderlig jeg er i mit Venskab«. Han vandt aldeles Oktavian og blev stadfæset i sit Kongedømme. Da Oktavian lagde Reisen til Ægypten over Syrien og Palæstina, blev han paa det herligste beværtet af Herodes i Ptolemais og fik 800 Talenter i Foræring. Hæren blev ogsaa beværtet og rigelig forsynet med Vand og Vin paa Toget gjennem Ørkenen mellem Palæstina og Ægypten. Alle fandt, at hans Udgifter vare større, end hans Rige kunde bære, og baade Oktavian og Hæren udtalte, at hans Rige var for lidet for en saa stor Konge. Oktavian gav ham Lov til at drive de rige Kobbergruber paa Cypern, mod at dele Udbyttet med Keiseren, og skjænkede ham ogsaa flere Byer og senere Landskaberne Trakonitis, Batanæa og Auranitis[1].

6. Da Herodes kom tilbage til Jerusalem, mødte han i sit Land ligesaa megen Ulykke, som han havde havt Lykke med sig udenlands. Før Afreisen havde han sendt Mariamne og hendes Moder Alexandra til Alexandrium under Opsyn af Soemus og givet ham den hemmelige Befaling at dræbe dem, hvis Reisen fik et ulykkeligt Udfald. Det gik som ved tidligere Leilighed. Mariamne fik Hemmeligheden lokket ud af Soemus og modtog sin Mand ved Hjemkomsten med Kulde. Herodes's Skinsyge blev vakt, og Salome, Herodes's Søster, kom frem med falsk Beskyldning mod Mariamne for at have villet forgive sin Mand i en Elskovsdrik. — Herodes blev rasende, lod Soemus dræbe og fik en Ret til at dømme Mariamne fra Livet. Da hun førtes til Retterstedet, for hendes Moder Alexandra mod hende med Skjældsord for hendes Utaknemmelighed mod Herodes. Hun haabede ved denne skamløse Færd at redde sit Liv; men kort efter blev ogsaa hun dræbt, 29 f. Kr. — Herodes kunde ikke glemme Mariamne; stundom kaldte han paa hende og gav Tjenerne Befaling, som om hun endnu levede; saa traadte igjen hendes blodige Død frem for ham; han vandt ikke sin forrige Sindsro, men henfaldt til Grumhed og lod dræbe alle, som han fik mindste Sag med[2].

7. Saasnart Herodes saa sin Magt sikret, afveg han mere og mere fra de jødiske

[1] Jos. Hist. 15. 6; 15. 10. 1. Krig 1. 20. [2] Jos. Hist. 15. 7. Krig 1. 22.

Skikke og indførte fremmede. Han byggede i Jerusalem en Skueplads for Kapkjøring og Fægtning, og byggede udenfor Byen et Amfiteater for Dyrekampe, og hvert femte Aar holdtes der, August til Ære, Kamplege, som ved sin Pragt lokkede Fremmede langveis fra. — De fremmede Skikke forargede de nidkjære Jøder, og ti sammensvore sig om at dræbe Herodes paa Skuepladsen; men denne fik gjennem sine Speidere Sagen at vide, og de Sammensvorne bleve dræbte under haarde Pinsler.

For at gjøre Jerusalem til en sikker Fæstning, byggede han paa Nordsiden af den ældste Mur tre vældige Taarne, som han til Minde om sin Ven, Broder og Hustru, kaldte Hippikus, Fasael og Mariamne[1]. (Se No. 4.) — For at sikre sig mod Folkets oprørske Sind, byggede han sig paa Overstaden (Zion) en herlig Borg, der var stærk som en Fæstning. Den laa ved den vestre Mur, rimeligvis ikke langt fra Hippikus (Jos. Krig. 6. 7. 1). — For at have et nært Tilflugssted, gjorde han Samaria til en stærk Fæstning; til Ære for August kaldte han Byen Sebaste (ɔ: Augusta). — Endvidere byggede han Herodion, Cæsarea ved Havet, med flere Fæstninger. — Masada havde han allerede tidligere gjort til den stærkeste Fæstning, af Frygt for Kleopatra.

Hans Lyst til at bygge og til at skaffe sig et Navn ledede eller rettere forledede ham til Byggeri udenfor Riget: i Damaskus og Ptolemais byggede han offentlige Skoler, i Berytus og Tyrus Synagoger og Templer, i Sidon og Damaskus Skuepladse; i Antiokia stensatte han en Gade 20 Stadier lang med huggen Marmorsten o. s. v.[2].

8. I Herodes's 13de Regjeringsaar (25—24), indtraf en vedvarende Tørke, saa at Jorden aldeles intet bar, og saa kom Pest som Følge af ringe og usund Næring. Herodes sendte da alt sit Guld- og Sølvtøi, selv de kostbareste Kunstsager, til Ægypten og hentede Korn, som han uddelte til sine Undersaatter og i de tilgrænsende syriske Landskaber[3].

9. I sit 18de (efter Jos. Krig 1. 21. 1: 15de) Regjeringsaar (ɔ: 19 f. Kr.) begyndte Herodes paa et Storværk, der skulde tjene til at vinde Folket og forherlige hans Navn, nemlig Bygningen af det tredie Tempel paa den gamle Tomt. Serubabels Tempel stod langt under Salomos Tempel i Pragt og havde under de mange Beleiringer lidt meget. Dette maatte først nedrives. Jøderne frygtede for, at han vilde nedrive den gamle Helligdom uden at magte at bygge nogen ny istedet. Herodes gav da sit Ord paa, at han ikke skulde rive ned, før alt var færdigt til at bygge op igjen, og han holdt Ord. 1000 Vogne førte frem Sten, 10,000 Arbeidere tilhug Sten, og 1000 Præster (og Leviter), som han klædte paa sin Bekostning, sattes til Opsynsmænd. — Herodes's Tempel overgik i Størrelse og Herlighed langt Salomos Tempel, og det kan nævnes blandt de herligste Bygværker, som noget Folk har reist. Selve Templet blev færdigt i 1½ Aar, men Tilbygningerne krævede desuden otte Aar. — Indvielsen skede med

[1] Jos. Krig 5. 4. 2. [2] Jos. Hist. 15. 8. Krig 1. 21. [3] Jos. Hist. 15. 9.

største Pragt. Kongen ofrede selv 300 Oxer, og andre efter sin Formue, saa at Tallet ei kan opgives.

For at sikre Templet paa den flade Nordside, ombyggede han Borgen eller Fæstningen Baris til en endnu stærkere Fæstning, som han til Minde om Antonius kaldte Antonia. Den Løngang, som gik fra Baris til Templet, lod han udvide, saa at han under Jorden kunde flygte fra Antonia til det faste Tempel, hvis Folket skulde gjøre Opstand imod ham[1]. (Se Herodes's Tempel under Templet).

10. Herodes havde med Mariamne tre Sønner, af hvilke den ene døde tidlig. De to andre, Alexander og Aristobulus, bleve opdragne i Rom. Da de kom hjem Aar 13 f. Kr., vandt de Folkets Hjerter ved sin Skjønhed og sit kongelige Væsen og endmere som Ætlinge af Makkabæerne. Herodes giftede Alexander med en Datter af Salome og Aristobulus med en Datter af Arkelaus, Konge i Kappadocien. — Salome og andre, som vare Skyld i Mariamnes Død, frygtede for, at Sønnerne skulde hævne Moderen, naar de fik Magten. Ved falske Beskyldninger fik hun Herodes til at tro, at Sønnerne stræbte ham efter Livet og vakte Had mod dem hos ham. — Han havde en Søn, Antipater, med Doris, en Kvinde af lav Stand, som han havde forskudt for at ægte Mariamne. Denne Søn skulde nu stilles op mod sine Halvbrødre, blev stedt til Hove og fik Del i Statsstyrelsen og blev sendt til Rom for at vinde August's Yndest. — Alexander og Aristobulus vare uforsigtige i sine Ytringer, Antipater gjorde fra Rom alt for at ophidse Herodes mod dem, og den mistænksomme Fader reiste selv til Rom med dem for at stille dem for Keiserens Domstol. August fik mæglet Forlig, og Herodes vendte med sine tre Sønner tilbage, Aar 9 f. Kristus[2].

11. Herodes's store Udgifter, baade hjemme og udenlands, havde aldeles udtømt hans Skatkammer. Da han havde hørt, at Johannes Hyrkan i en Pengeknibe havde aabnet Davids Grav og deraf udtaget 3000 Talenter, fik han isinde at hjælpe sig paa samme Maade. En Nat lod han i al Hemmelighed Gravmælet aabne og gik ind med nogle Venner. Han fandt ligesaa lidt som Hyrkan rede Penge, men en hel Mængde Guld og Sølv, som han tog. Da han vilde gaa længere ind, hvor Davids og Salomos Kister stode, brød, som Ordet gaar, Ild frem og dræbte to af hans Tjenere. Af Taknemmelighed over, at han ikke selv blev dræbt, lod han ved Indgangen opreise et kostbart Mindesmærke af Marmor. — At Ild brød frem, kan helt naturligt forklares af, at der i Graven havde udviklet sig Gas, som fængede ved de Besøgendes Lys eller Fakler; men, da Ulykker fra den Stund styrtede ned over Herodes, blev det udlagt som en Straf for Krænkelsen af Gravens Fred[3]. (Se No. 26. 5). — Milman forbigaar i History of the Jews hele Fortællingen om Aabningen af Davids Grav som en ren Fabel.

12. Tilstanden inden Kongeborgen lignede en Borgerkrig. Salome og Antipater

[1] Jos. Hist. 15. 11; Krig 1. 21. 5. 6. 8. [2] Jos. Hist. 16. 1; 16. 3—4. Krig 1. 23—25. [3] Jos. Hist. 16. 7. 1—2.

skyede intet Middel for at styrte Mariamnes Sønner. Falsknerier, Beskyldninger for Mordplaner og for Blodskam krydsede hverandre, Pinebænken afpressede Bekjendelser, og Hoved for Hoved faldt for Øxen. — Herodes sendte den bitreste Klage over Mariamnes Sønner til Rom, og han fik Keiserens Samtykke til at nedsætte en Ret over dem i Berytus, hvor han selv traadte op som Klager, medens Sønnerne ikke fik Lov til at møde i Retten. De bleve dømte fra Livet, kvalte i Sebaste (Samaria) og jordede i Alexandrium, 6 Aar f. Kristus[1].

Da Mariamnes Sønner vare ryddede afveien, havde Antipater de bedste Udsigter til at komme paa Tronen. Han havde allerede Del i Statsstyrelsen, og Herodes havde i sit Testamente indsat ham til sin Efterfølger. Men, da han var forhadt af Folket, og da han frygtede for, at Herodes kunde skifte Sind, fik han udvirket, at han blev sendt til Rom for at overlevere Testamentet til August, og for ved Foræringer at vinde mægtige Venner. — Under Antipaters Ophold i Rom fik Herodes Beviser ihænde paa, at denne, som Tronarving, havde fundet, at Faderen levede for længe, og at han derfor, ved Hjælp af sin Farbroder Feroras og dennes Hustru, havde villet forgive ham. Ved sin Hjemkomst blev Antipater dømt fra Livet og holdt i Fængsel, indtil der fra Rom kom Stadfæstelse paa Dommen[2].

13. Medens Herodes ventede paa Afgjørelsen fra Rom, blev han farlig syg, og det kom ud, at han var død. Dette Rygte fremkaldte en Opstand i Jerusalem. Herodes havde opstillet en stor, forgyldt Ørn over Templets store Port. Denne Ørn havde været de nidkjære Jøder til Forargelse, og de nyttede nu Leiligheden til at rive den ned. Herodes lod Ophavsmændene brænde levende.

Herodes's Sygdom tiltog Dag for Dag. Han plagedes af en umættelig Sult, Bylder opstod i Indvoldene, og en af Bylderne, i Vandgangen, vrimlede af Orme. Hans Ben og Mave svulmede af Vatersot, og hans Aande stank, saa at ingen kunde være i hans Nærhed. Hertil kom en Rørelse (Slag) over hele Kroppen. — Han lod sig føre over Jordan for at søge Hilsebod i de varme Bade ved Kallirroe, østenfor det Døde Hav. Men hans Dage vare talte. Han vendte døende tilbage og blev liggende i Jeriko. Han vidste godt, at det hele Folk afskyede ham, og det laa ham »som en Sten paa Hjertet«, at alle vilde le og glæde sig over hans Død, men ingen sørge, som det sømmer sig ved en Konges Grav. Han sendte da Bud efter de bedste Mænd i Landet. Ingen vovede at udeblive, og han lod dem indespærre i et Ridehus. Saa kaldte han sin Søster Salome til sig og bad hende med Taarer om, at lade Ridehuset omringe af Krigsmænd, saasnart han var død, og skyde ned alle dem, som vare derinde; »thi saa skal der ikke være et Hus i hele Judæa, som ikke mod sin Villie skal græde over mig«. Hun lovede at efterkomme hans Ønske; men, før Kongens Død rygtedes, lod hun dem slippe ud, som efter hans Befaling.

[1] Jos. Hist. 16. 7. 2—5; 16. 8. 11. Krig 1. 26—27. [2] Jos. Hist. 17. 1—5. Krig 1. 28—32.

Medens Herodes laa dødssyg i Jeriko, var det rimeligvis, at Magerne kom til Jerusalem, og at han gav Befaling til at dræbe alle Børn under to Aar i Betlehem og Omegn. — Josefus omtaler ikke Barnemordet. Blandt Herodes's grumme Handlinger tabte en Udaad i en liden By sig aldeles.

Imidlertid kom Svaret fra Rom. Keiseren overlod til Herodes at straffe Sønnen paa den Maade, han fandt for godt, som Konge og som Fader. Dette Svar opfriskede ham lidt. Men hans Sygdom tog mere og mere til, og i sin ulidelige Pine havde han engang stukket sig ihjel, hvis ikke en af hans Slægtninge med stort Skrig havde sprunget til og holdt Haanden tilbage. Der blev Larm i Borgen, og det hed, at Kongen var død. — Da Rygtet naaede Antipater, blev han glad og gjorde store Løfter til Vagtmesteren, dersom han vilde lade ham slippe ud. Men denne gav Melding til Herodes, der blev som rasende og gav Befaling til en af Livvagten strax at gaa bort og tage Antipaters Hoved.

Det var rimeligvis ved Efterretningen om Antipaters Halshugning, at August efter Makrobius (Sat. 2, 2) skal have ytret, at det var bedre at være Herodes's Svin (ὗς) end hans Søn (υἱός).

14. Med Døden paa Læberne forandrede Herodes sit Testamente. Han havde, foruden Mariamne († 29), ni Hustruer, som alle da vare ilive, og mange Sønner[1]. Af disse indsatte han Arkelaus til Konge over Idumæa, Judæa og Samaria, Herodes Antipas til Fjerdingsfyrste over Batanæa, Trakonitis, Gaulonitis og Paneas (ɔ: Støget omkring Byen Paneas). — Salome fik Jamnia og Asdod, og Keiseren og Keiserinde Livia fik store Gaver i Guld og Sølv.

Herodes døde fem Dage efter Antipaters Halshugning, 70 Aar gammel. Han havde været Konge i 37 Aar, regnet fra hans Udnævnelse i Rom og i 34 Aar efter Antigonus's Død. — Hans Død falder saaledes tre Aar før den kristne Tidsregning; men da denne er sat 4 Aar for sent, falder hans Død et Aar efter Kristi Fødsel.

Herodes's Ligfærd foregik med overordentlig Pragt. Han blev, efter sin egen Villie, ført til Herodion, der laa 200 Stadier fra Jeriko[2].

13. Under Arkelaus (1—11 ef. Kr.). Efterat Arkelaus, ifølge jødisk Skik, havde sørget over sin Fader i syv Dage — onde Tunger udspredte, at han om Natten levede lystig med sine Venner — gav han Folket et prægtigt Gravøl. Han gik derefter med megen Pragt under Folkets Jubel ind i Templet, hvor han satte sig paa en gylden Trone og gav i en Tale gode Løfter. Folket tog ham paa Ordet: nogle krævede Skatterne nedsatte; andre krævede Fangerne frigivne; andre krævede Straf over dem, der havde gaaet Herodes tilhaande ved Straffen over de Nidkjære, som havde nedrevet den gyldne Ørn over Templets store Port. — Strax efter indtraf Paasken, og store Skarer flokkedes sammen i Jerusalem. De Nidkjære, som haabede Hjælp hos de

[1] Jos. Hist. 17. 1. 3. [2] Jos. Hist. 17. 6—8. Krig 1. 33.

Festreisende, sloge sig ned i Templet. Arkelaus sendte da Tropper mod dem; 3000 bleve dræbte, og Festen blev, sikkert til de Nidkjæres store Gru, afbrudt.

Kort efter reiste Arkelaus til Rom for at faa Faderens Testament stadfæstet. Antipas reiste ogsaa til Rom for at faa Testamentet kuldkastet, og Jøderne skikkede Sendemænd for at klage over Arkelaus og bede om at komme under Statholderen i Syrien. Enden blev, at Keiseren stadfæstede Herodes's Testamente; dog skulde Arkelaus kaldes Fyrste (Etnark) og ikke Konge, førend han viste sig værdig til dette Navn[1].

Under Arkelaus's Ophold i Rom var Palæstina i fuldt Oprør. Den romerske Hærfører Sabinus røvede, hvad han kunde komme over, og eggede Jerusalem til Opstand; i Idumæa gjorde 2000 af Herodes's gamle Krigsfolk Opstyr; i Sefforis i Galilæa tiltog Judas den Galilæer, den samme, som nævnes Aps Gjr. 5, 37, sig Kongenavn (han havde allerede som Høvding for en Røverbande givet Herodes den Store nok at bestille); to andre tiltoge sig ligeledes Kongenavn. — Varus, Statholder i Syrien — den samme, som 9 Aar ef. Kr. blev slagen og dræbt af Herman i Teutoburgerskoven — tog Sefforis, som han lagde i Aske, drog saa mod Jerusalem og bragte Ro tilveie i Landet, efterat have korsfæstet 2000 Jøder[2].

Arkelaus kom aldrig til at bære Kongenavn. I hans 10de Regjeringsaar reiste de fornemste Jøder og Samaritaner til Rom for at klage over hans Haardhed og Vilkaarlighed. Augustus afsatte ham og forviste ham til Vienna ved Rhone, Aar 11.

Arkelaus's Lande bleve lagte under Syrien; den første Statholder over de forenede Landskaber var Kvirinius, den samme, som omtales Luk. 2, 2. Koponius, en romersk Ridder, sattes til Undetstatholder eller Landshøvding over Judæa. — Saaledes tabte Judæa den sidste Rest af Selvstændighed[3].

14. Under romerske Landshøvdinger og Statholdere (11—41). Kvirinius drog fra Syrien til Judæa for at optage Liste over Indbyggernes Formue. Elleve Aar forud, ved Kristi Fødsel, havde der været holdt Mandtal i Judæa (Luk. 2, 2). Naar Lukas fortæller, at Kvirinius dengang var Statholder i Syrien, maa han enten have havt denne Stilling to Gange eller, da Saturninus snarere var Statholder ved Kristi Fødsel, maa han paa dennes Vegne, maaske under hans Fravær, have udfærdiget Paabudet om Mandtallet. — Denne Optegnelse af Formuen vakte Uvillie, og et Oprør udbrød under den forhen nævnte Judas den Galilæer, hvis Løsen var: »ingen Skat til Romerne; Gud alene er vor Konge«. (Smlg. Matt. 22, 17). — Oprøret synes snart at være blevet dæmpet; Judas blev dræbt, og hans Flok blev spredt Aar 11; men denne Flok blev Forløber for de Nidkjære og Mordere (Sikariere), der optraadte i den jødiske Stats sidste Dage[4].

Kvirinius drog hjem til Antiokia, og Koponius blev tilbage som første Landshøvding. Han boede, ligesom de følgende Landshøvdinger, i Cæsarea ved Middelhavet.

[1] Jos. Hist. 17. 8. 4; 17. 9; 17. 11. Krig 2. 2; 2. 6. [2] Jos. Hist. 17. 10. Krig 2. 3—5. [3] Jos. Hist. 17. 13. Krig 2. 7. [4] Jos. Hist. 18. 1. Krig 2. 8.

Fra hans Styrelsestid fortælles bare om en kaad Vanhelligelse af Templet: i Paaskehelgen var det Skik, at Præsterne ved Midnat aabnede Templets Døre; en Nat snege nogle Samaritaner sig ind og strøede Menneskeben saavel i Buegangene, som i selve Templet. Fra den Stund blev det Samaritanerne forbudt at komme indenfor Templet, og der blev holdt strengere Vagt ved Templet end forhen[1].

Koponius blev fulgt af Ambivius, under hvem Salome, Herodes's ofte omtalte onde Søster, døde. — Ambivius blev fulgt af Rufus, som var Landshøvding, da Keiser August døde Aar 14. Han blev afsat af Tiber Aar 15. — Medens Judæa saaledes under Augustus i tre Aar havde tre Landshøvdinger, indsatte Tiber i 21 Aar, fra 15 til 36, kun to. Denne slu Fyrste lod gjerne Statholderne længe blive i sit Embede »af Omsorg for Undersaatterne«; thi, naar en Statholder ikke vidste, hvorlænge han skulde blive i sit Embede, nyttede han Tiden, det bedste han kunde, til at blive rig; havde han derimod Haab om at blive i Embedet til sin Dødsdag, lod han sig tilsidst nøie og udpinte ikke sine Undergivne. — Sin Mening udtrykte han i følgende Fortælling: en Mand laa saaret ved Landeveien, og en Sværm Fluer havde sat sig paa Saaret; da en, som kom forbi, vilde jage Fluerne bort, sagde den saarede: «lad dem sidde; de ere nu mætte; jager du dem bort, ville andre komme og plage mig«. (Jos. Hist. 18, 6. 5).

Gratus var den første Landshøvding, som Tiber indsatte; hans Styrelsestid varede 11 Aar fra 15—26. Om ham er intet andet at mærke, end at han afsatte og indsatte Ypperstepræster efter Tykke. Den første, han afsatte, var Ananus — i N. T. kaldt Annas — Aar 23, og den sidste, han indsatte, var Kajafas, Annas's Svigersøn, Aar 26,

Pilatus, som kom efter Gratus, var den femte Landshøvding. Hans Styrelsestid varede 10 Aar, fra 26—36[2].

Pilatus var hensynsløs, svag og grusom. Han lod sine Krigsfolk om Natten drage ind i Jerusalem med Faner, hvorpaa Keiserens Billede var malet. Da Indbyggerne om Morgenen bleve var denne Krænkelse af Loven, togede de i Flokke til Cæsarea for at bede om, at Fanerne maatte tages bort. Pilatus afslog først deres Bøn; men, da de i fem Døgn laa næsegrus uden at lade sig rokke ved Trusler, var han klog nok til at give efter.

Saa blev der Røre, fordi Pilatus brugte Tempelskatten til at føre Vand ind i Jerusalem gjennem en Ledning, som var 200 eller 400 Stadier lang. Pilatus lod sine Krigsfolk gaa ind paa Folket med Stokke, og flere bleve pryglede tildøde[3]. — Den Vandledning, som Pilatus byggede, var rimeligvis »den Øvre Vandledning«, der i en Længde af 200 Stadier eller 5 geogr. M. engang har ført Vand til Jerusalem fra »Brønddalen«, søndenfor Betlehem. (Se Vandledninger § 14. 3).

---

[1] Jos. Hist. 18. 2. 2. [2] Jos. Hist. 18. 2. 2. [3] Jos. Hist. 18. 3. 1—2. Krig 2. 9. 2—4.

Her afbryder Josefus Gangen i sin »Jødiske Historie« ved at indtage to Stykker, som ikke staa i nogen Sammenhæng med det Foregaaende eller det Efterfølgende; det er ialfald kun det sidste Stykke (18. 3. 4), som til Nød kan bringes i Sammenhæng med det følgende Stykke (18. 3. 5) om Jødernes Udvisning af Rom. — Stykkerne synes, ved flygtig Læsning, heller ikke at høre indbyrdes sammen; ved nærmere Gjennemsyn vil man dog finde, at Josefus har stillet dem i en Sammenhæng, som vistnok maa være uhyggelig for enhver Kristen; men saa kan igjen denne Sammenhæng holdes frem som et af de stærkeste Vidnesbyrd for flere af Hovedsætningerne i den Kristnes Tro.

1. Det første Stykke, som staar 18. 3. 3, lyder i sin Helhed saaledes: »ved disse Tider levede Jesus, en viis Mand, om man ellers tør kalde ham et Menneske; thi han gjorde underfulde Gjerninger, og hans Lære var for saadanne, som med Lyst tage mod Sandheden. Han drog over til sig mange, baade Jøder og Grækere. Han var Kristus. — Da Pilatus paa Klage af dé første Mænd blandt os havde dømt ham til Korset, saa faldt ikke de fra, som først havde elsket ham; thi paa den tredie Dag viste han sig atter levende for dem, hvilket med mangfoldige andre vidunderlige Ting de hellige Profeter havde forudsagt om ham. Endnu er Stammen (Sekten) af dem, som efter ham bære Navnet Kristne, ikke uddød«.

Man vil sige: saaledes skriver jo kun den, som føler sig dragen til Kristus. Men Josefus troede, som Origenes har udtalt, aldeles ikke paa Kristus. I »Jødiske Krig« (6. 5. 4), fra Aar 75, udlægger han de messianske Spaadomme om Vespasian; i det Skrift har han ikke et Ord om Kristus. — I »Jødiske Historie«, fra 93, kunde man tro at se et Omslag; thi der nævner han Kristus to Gange: paa nærværende Sted (18. 3. 3) og 20. 9. 1, hvor han fortæller, at Jakob, som blev stenet Aar 63 af Ypperstepræsten Ananus (Annas II, Søn af den bekjendte Annas), var Broder til Jesus med Tilnavnet Kristus. Men den »Jødiske Historie« viser helt igjennem, at Josefus var og blev Jøde, om end stærkt paavirket af græsk-romersk Hedendom.

Nogle have ment, at Stykket enten i sin Helhed eller for en Del er uægte; men det er allerede optaget ordret af Eusebius († 340) i »Kirkehistorie« 1, 11, og det skal findes i alle Haandskrifter.

2. Det andet Stykke, som staar 18. 3. 4, lyder i Sammendrag saaledes: »ved de samme Tider foregik en skammelig Gjerning i Isis's Tempel i Rom. En romersk Ridder, Decius Mundus, blev optændt af Elskov til Paulina, en ung, vakker og kysk Kvinde, som var gift med en romersk Senator, der var en saadan Kvinde værdig. — Da hun med Foragt afviste den frække Elsker, bestak han gjennem Ide, et gammelt, snedigt Kvindfolk i hans Hus, Præsterne i Isis's Tempel til at indbilde den overtroiske Paulina, at Guden Anubis var daaret af Kjærlighed til hende og ønskede, at hun skulde komme til ham. Hun gik med sin Mands Samtykke til Isis's Tempel; men istedetfor Anubis kom, i Nattens Mørke, Mundus. Hun brystede sig baade for sin Mand og for sine Veninder af den Naade, som Anubis havde vist hende. — Tre Dage efter mødte hun

Mundus, som haanende røbede Skjelmsstregen for hende. — Paulinas Mand meldte Sagen for Keiser Tiber. Isis's Præster og Ide bleve korsfæstede, Mundus jaget i Landflygtighed, Isis's Tempel nedrevet og hendes Billedstøtte kastet i Tiberen.

Friedländer har i »Darstellung aus der Sittengeschichte Roms« (1, 412. 413) holdt denne Fortælling frem som et historisk Indlæg, om hvad der kunde gaa for sig i et Isistempel, og sætter den i Forbindelse med Jødernes Udvisning fra Rom, hvorom Josefus fortæller lige efter (18. 3. 5). Men: 1. Nogen Sammenhæng mellem den skammelige Gjerning i det ægyptiske Isistempel og Jødernes Udvisning fra Rom er ikke paapeget af Josefus og er heller ikke rimelig. 2. Jødernes Udvisning fra Rom foregik, som Friedländer selv skriver, Aar 19, medens efter Josefus baade deres Udvisning og den skammelige Gjerning i Isis's Tempel skede »ved de samme Tider«, som Jesu Korsfæstelse ɔ: Aar 33. — Der er altsaa et paafaldende Mistag i Tidsregningen hos Josefus. Da nu ingen anden Forfatter end han har et Ord om hin Nat i Isis's Tempel, maa man med Reiersen i hans Oversættelse af Josefus være fristet til at se et Digt, som Josefus eller en anden Jøde have fundet paa for at spotte Evangeliets Fortælling (Luk. 1. 26—35) om Jesu Undfangelse ved den Hellig-Aand[1]. — Men hvad enten Fortællingen er sand eller digtet, saa vidner den ligefuldt om, at de Kristnes Lære om Jesu underfulde Undfangelse, Korsfæstelse og Opstandelse var kjendt af Josefus og hans Læsere.

Begge Stykker høre nøie sammen: Josefus leverer først et Brudstykke af de Kristnes Troesbekjendelse og kommer saa med Fortællingen om Paulina og Mundus. Han overlader til Læseren at uddrage den tilsigtede Sammenligning. — Idet Josefus har villet Kristendommen tillivs, har han for flere Stykker af de Kristnes Troesbekjendelse leveret et Vidnesbyrd, der i manges Øine tør have større Vægt end N. T.s ligefremme Fortælling, saasom det kommer fra en, der stod udenfor Kristendommen, og saasom det er det ældste fra det Hold og gaar op til Apostelen Johannes's Tid. — Forfatteren maa derfor være aldeles uenig med Bang, der i sin Afhandling for den teologiske Doktorgrad har dømt Spørgsmaalet om Josefus's Vidnesbyrd om Kristus for uløseligt[2].

Et grusomt Træk af Pilatus er fortalt Luk. 13, 1: han blandede nogle Galilæeres Blod med deres Offer ɔ: han dræbte dem, just som de ofrede i Forgaarden.

Aar 33 havde Pilatus Jesus for sin Domstol. Han skjønte, at Jesus var uskyldig, »vaskede sine Hænder« og stadfæstede Dødsdommen. — Til hans Ulykke havde Synedriet ikke længere Retten til at aflive; en Dødsdom maatte først stadfæstes af den ro-

[1] Reiersen: Oversættelse af Josefus. Kjøbenhavn 1751. 2, 457. Anm. [2] Bang: Om Kristi Opstandelses historiske Virkelighed. Andet Oplag. Kristiania 1878. S. 37.

merske Landshøvding. (Joh. 18, 31. Jos. Hist. 20. 9. 1). Efter Talmud havde Synedriet tabt denne Ret 40 Aar før Templets Forstyrrelse ɔ: Aar 30, i det femte Aar af Pilatus's Styrelsestid. Om den ulykkelige Mand har medvirket til, at Retten blev tagen fra Synedriet, er ukjendt. (Se Synedriet No. 1).

Da Stefanus blev stenet (35), var Pilatus maaske allerede indviklet i følgende Sag, der voldte hans Fald:

En Bedrager fremstod blandt Samaritanerne og lovede, at, dersom de vilde følge ham op paa Garisim, skulde han vise dem flere Kar, som Moses havde nedgravet der. En Flok Samaritaner viste sig, med Vaaben i Haand, i en Landsby, Tiratana, ved Foden af Bjerget og ventede paa flere for at stige op. Pilatus forekom dem, idet han lod Veien til Bjerget spærre og overrumplede dem; mange bleve dræbte, og Resten jaget paa Flugt; mange bleve grebne paa Flugten, og de fornemste af dem dræbte. — Det samaritanske Raad klagede til Vitellius, Statholder i Syrien, som befalede Pilatus at reise til Rom for at svare for Keiserens Domstol. — Pilatus turde ikke andet end adlyde og gav sig paa Veien kort før Paaske 36; han forhastede sig ikke, men brugte henimod et Aar paa Reisen og naaede ikke Rom før efter Tibers Mord (16 Marts 37)[1]. Efter Eusebius (Kirkh. 2, 7) skal Pilatus ved mange Ulykker være ledet til at blive Selvmorder. Stedet for Selvmordet skal efter et Sagn have været Vienna ved Rhone, efter et andet Sagn et Vand paa Toppen af Pilatusbjerget ved Luzern.

Kort efter Pilatus's Bortreise kom Vitellius til Jerusalem til Paasken 36 og blev festlig modtagen af Jøderne. Til Tak eftergav han dem visse Afgifter og tillod, at den ypperstepræstelige Klædning atter maatte forvares i Templet under Præsternes Opsyn, istedetfor som nu i Antonia. Johannes Hyrkan (135—106) havde nemlig ladet den forvare i Baris (Antonia), og der var den bleven under hans Efterfølgere. Da Landet kom under Romerne, faldt denne Klædning i deres Hænder, og de lode den blive i Antonia under Opsyn af den romerske Høvedsmand, som tre Gange om Aaret udleverede den til Ypperstepræsten. — Vitellius afsatte Kajafas og indsatte Jonatan, Søn af Ananus (Annas) til Ypperstepræst[2]. — Judæa stod, fra Pilatus's Reise til Rom, i fem Aar, eller fra hans Komme til Rom og Afsættelse, i fire Aar (37—41), uden Landshøvding, umiddelbart under Statholderen i Syrien.

Fjerdingsfyrsten Filip (1—33), en sagtmodig og mild Herre, elskede Ro og kom aldrig udenfor sit Rige. Naar han reiste om i Landet, havde han altid en Domstol med sig, straffede de Skyldige og skaffede de Undertrykte Ret. — Han boede i Paneas, som han udvidede og forskjønnede og kaldte Cæsarea efter Keiseren. (Se under Ba'al—Gad). — Han døde efter 37 Aars Regjering i Tibers 20de Regjeringsaar

[1] Jos. Hist. 18. 4. 1—2. [2] Jos. Hist. 18. 4. 3.

(33) i Julias (Betsaida) i Gaulonitis og blev med stor Pragt lagt i et Gravmæle, som han havde bygget sammesteds. (Om Tidsregningen se Herodes's Død No. 12. 14). — Han var gift med Herodias's Datter Salome, der som Løn for sin Dans havde krævet Døberens Hoved. — Da han døde uden Livsarvinger, blev hans Rige lagt til Landskabet Syrien[1].

Herodes Antipas (1—39), levede længe i Stilhed i sit Rige, som han satte i ypperlig Stand[2]. Han var først gift med en Datter af den arabiske Konge Aretas, som boede i Petra. Efter et langt Ægteskab forskjød han hende for at ægte sin Halvbroder, Herodes Filips Hustru Herodias, Søster af Agrippa den Store. Dette Giftermaal voldte hans Fald[3].

Agrippa, Herodes den Stores og Mariamnes Sønnesøn, var, som saa mange af den herodiske Slægt, sendt til Rom for at opdrages. Han blev opdragen sammen med Klaudius. Efter et længre Ophold i Palæstina kom han atter til Rom (36) og sluttede nøie Venskab med Kaligula, som var udseet til Tronarving. En Dag ytrede han til denne: »gid den Gamle maatte dø, saa at du kunde blive Keiser«. Dette blev meldt Tiber, som strax lod ham lægge i Lænker og kaste i Fængsel, hvor han havde siddet sex Maaneder, da Tiber døde 37. Kaligula, Tibers Eftermand, lod ham hente ud af Fængslet, satte en Krone paa hans Hoved og gjorde ham til Konge over det Fyrstendømme, som Filip havde havt, og over Fyrstendømmet Abilene, som Lysanias havde havt. (Se Abilene). Tillige skjænkede Kaligula ham en Guldkjæde af samme Vægt, som de Jernlænker, han havde baaret. — Aar 38 reiste Agrippa til sit Rige[4].

Agrippas Lykke vakte Iversyge hos hans egen Søster, Herodias. Hun overhængte sin Mand, Herodes Antipas, saalænge, at han reiste til Rom for at bede om at faa Kongenavn. — Agrippa, som havde faaet Nys om Sagen, skrev til Kaligula med Beskyldning mod Antipas, og Kaligula afsatte og forviste ham til Lyon (39) og skjænkede hans Lande til Agrippa[5]. (Se mere under Tiberias).

Kaligula var yderst forbitret paa Jøderne, fordi de alene af hans Undersaatter hverken vilde tilbede hans Billede eller sværge ved hans Navn. Han satte Petronius til Statholder i Syrien istedetfor Vitellius og befalede ham at rykke ind i Judæa for at sætte hans Billedstøtte i Templet og handle med Jøderne som Fiender, hvis de gjorde Modstand. Petronius drog da med to romerske Legioner og syriske Tropper fra Antiokia og tog Vinterophold i Ptolemais for til Vaaren at rykke mod Jerusalem. Jøderne kom da i Flokke til Ptolemais og besvore Petronius ikke at krænke Templets Hellighed. Petronius truede med Keiserens Vrede; de svarede, at de frygtede Guds Vrede mere end Keiserens, og at de heller vilde dø end tilstede, at Billedstøtten blev opreist i Templet. — Petronius reiste til Tiberias for nærmere at lære Stemningen i

[1] Jos. Hist. 18. 2. 1; 8. 4. 6. [2] Jød. Hist. 18. 2. 3. [3] Jos. Hist. 18. 5. 1—3. [4] Jos. Hist. 18. 6. Krig 2. 9. 5. [5] Jos. Hist. 18. 7. Krig 2. 9. 6.

Landet at kjende. Her indfandt sig de Fornemste og hele Skarer af Folket og gjentoge, at hele Folket heller vilde dø end se Helligdommen krænket. Dette varede i 40 Dage; det var Sædetid, og hele Landet laa udyrket. Petronius lovede da at lade Sagen hvile, indtil han fik indhentet Svar fra Keiseren.

Agrippa, som just opholdt sig i Rom, nyttede et heldigt Øieblik i et Gjæstebud til at omstemme Keiseren, som skrev til Petronius, at han skulde lade Sagen fare, hvis Billedstøtten ikke allerede var opreist; thi isaafald skulde den blive staaende. — Kort efter fik Kaligula Petronius's Brev; han blev rasende over hans Ulydighed, beskyldte ham i et Brev for at have ladet sig bestikke af Jøderne og truede med at straffe ham saaledes, at ingen herefter skulde være Keiserens Befalinger overhørig. — Dette Brev var saa længe underveis, at Petronius imidlertid fik et andet Brev, der meldte Keiserens Mord (41)[1].

15. Under Agrippa den Første eller den Store (41—44).

Da Kaligula var myrdet, haabede Senatet at faa Republiken oprettet igjen; men Prætorianerne, som stormede ind i Keiserborgen for at finde Morderne, fandt den sløve Klaudius, der af Skræk havde gjemt sig i en Krog, og udraabte ham til Keiser. Den svage Mand vaklede; men Agrippa satte Mod i ham og fik mæglet Forlig mellem ham og Senatet. — Denne Tjeneste fik sin fulde Løn, idet Klaudius skjænkede Agrippa Judæa og Samaria, saa at han nu var Konge over de samme Lande, som Bedstefaderen Herodes den Store havde raadet over[2].

Agrippa skyndte sig til Jerusalem, hvor han tog fast Ophold. Han ofrede Takoffer og hængte den Guldkjæde, som Kaligula havde skjænket ham, i Templet til Minde om, hvorledes Gud kan reise den Faldne. Han iagttog nøiagtig Jødernes Skikke og ofrede hver Dag de Ofre, Loven paabød.

Som Bedstefaderen, Herodes den Store, vilde han skaffe sig et Navn ved Bygværk. I Berytus byggede han en stor og prægtig Skueplads og et Amfiteater, hvor han engang lod 1400 Dødsdømte kjæmpe mod hverandre i to Flokke, hver paa 700; de kjæmpede, fortælles der, med saadan Hidsighed, at de alle bleve paa Pladsen. — Han gjorde Jerusalem omtrent dobbelt saa stort, idet han byggede en tredie Mur, hvorved Forstaden Bezeta blev indlemmet i Staden. (Se No. 4).

Som ivrig Jøde var han ikke naadig mod de Kristne: han lod Apostelen Jakob, Johannes's Broder, halshugge, og, da han saa, at dette var efter Jødernes Sind, lod han Peter kaste i Fængsel i Paasken (44), for efter Festen at holde Dom over ham i Folkets Paasyn. Men Herrens Engel kom om Natten og førte Peter ud af Fængslet.

Kort efter reiste Agrippa til Cæsarea ved Havet for at opføre Skuespil paa en Fest, som holdtes over hele Romerriget for Keiserens Vel. Han laa i heftig Strid

[1] Jos. Hist. 18. 8. Krig 2. 10. Milman Hist. of the Jews 12. 132—150 (12 Bog). [2] Jos. Hist. 19. 3—4. Krig 2. 11.

med Tyrierne og Sidonierne, maaske fordi det opblomstrende Cæsarea gjorde deres Handel Afbræk. De engang saa mægtige Handelsstæder skikkede Sendemænd til Cæsarea for at bede om Fred. (Se Tyrus No. 9). Dette smigrede Folket. Paa den anden Festdag traadte Agrippa ind i Skuespilhuset, satte sig paa den kongelige Trone og holdt en Tale til Sendemændene. Han var iført en sølvvirket Klædning, og Solen, som just stod op, kastede en blændende Glans over Klædningen. Nogle Smigrere raabte da: »det er Guds Røst, ikke et Menneskes«, og Kongen satte dem hverken irette for deres ugudelige Hykleri eller lod dem straffe. »Strax slog Herrens Engel ham; han blev fortæret af Orme og opgav Aanden«. (Aps Gjr. 12, 23). Josefus udtrykker sig saa: »i det samme følte han stor Pine i Indvoldene; han maatte bæres bort og døde under store Smerter paa den femte Dag«. Han var 54 Aar og havde regjeret i fire Aar, 37—41, over Dele af Riget og i tre Aar, 41—44, over hele Riget[1].

Jøderne havde al Grund til at sørge over Kongens Død og gave ham Tilnavnet den Store (Jos. Hist. 17. 2. 2. 20. 5. 2); men de græske Indbyggere i Cæsarea og Sebaste (Samaria) jublede over hans Bortgang, og de romerske Krigsmænd i disse Byer haanede hans Døtres Billedstøtter og holdt Gjæstebud med Kranse paa Hovedet. — Klaudius gav Befaling, at Indbyggerne i Cæsarea og Sebaste skulde alvorlig straffes, at de romerske Krigsmænd, som laa i disse Byer, skulde sendes til Pontus, og at ligesaa mange Folk af de romerske Legioner, som laa i Syrien, skulde rykke ind i deres Sted. Denne Omflytning skede ikke. Ved Sendemænd fik nævnte Krigsmænd udvirket hos Klaudius, at de bleve, hvor de vare. Disse Krigsmænd voldte senere Jøderne mange Ulykker og vare Aarsag til den Krig, som brød ud under Florus (66)[2].

16. Atter under romerske Landshøvdinger. (44—66).

Agrippa I eller den Store efterlod en Søn, Agrippa, der ved Faderens Død var i Rom. Klaudius havde isinde at sende ham til Palæstina som Faderens Eftermand; men, da han kun var 17 Aar, maatte Keiseren paa sine Venners Forestilling afstaa fra sit Forsæt. Fadus blev udnævnt til Landshøvding, og hele Palæstina blev romersk Landskab[3].

Under Fadus (44—46) og hans Eftermand, Tiberius Alexander, hjemsøgtes Palæstina af Dyrtid og Hunger, som mange døde af. — En Profet blandt de Kristne i Antiokia havde forudsagt denne Plage, og Menigheden i denne By skjød sammen for at hjælpe Brødrene i Judæa og sendte Gaven ved Barnabas og Saul til de Ældste af Menigheden i Jerusalem, ved Aar 43[4]. — En større Hjælp fik Jøderne af Helena, Dronning af Adiabene, østenfor Tigris,som havde taget ved Jødedommen og kom til Jerusalem for at tilbede i det navnkundige Tempel. Hun førte store Skatte med sig og kjøbte Korn fra Ægypten og Figener fra Cypern til Uddeling blandt Fattigfolk. Hendes Søn, Kong

[1] Jos. Hist. 19. 5—8. Aps. Gjr. 12. [2] Jos. Hist. 19. 9. [3] Jos Hist. 19. 9. [4] Aps Gjr. 11, 28—30; 12, 25.

Izates, der ligeledes havde taget ved Jødedommen, sendte store Pengegaver til de Ældste i Jerusalem[1]. — Helena blev længe i Jerusalem. Da Izates døde efter 24 Aars Styrelse, reiste hun tilbage til Adiabene, hvor hun kort efter døde. Hendes og Sønnens Ben bleve førte til Jerusalem, hvor de bleve lagte i et Gravmæle med tre Pyramider, som Helena havde ladet bygge tre Stadier fra Jerusalem[2], ligeoverfor (det nordvestre Hjørne af) den tredie Mur[3]. (Se No. 26. 14. 8—9).

Under Fadus blev Roligheden en kort Tid forstyrret ved en Troldkarl Teudas, »der sagde sig at være Noget«. (Aps Gjr. 5, 36). Omkring 400 sloge sig til ham og droge med alt sit Gods til Jordan, som Bedrageren lovede at skille ad, saa at de kunde gaa tørskoede over. Fadus overrumplede dem, nedhug mange og fangede blandt andre Teudas, hvis Hoved blev sendt til Jerusalem[4]. — I Aps Gjr. 5, 35—37 lader Lukas Gamaliel, ved Aar 34, tale om Teudas's Opstyr som en Begivenhed, der var foregaaet »før Skatteindskrivningens Dage« (under Kvirinius Aar 1 ef. Kr.). Lukas staar her, med Hensyn til Tidsregningen, i aabenbar Strid med Josefus.

Efter Fadus fulgte Tiberius Alexander (46—48), en frafalden Jøde, hvis Fader Alexander var den rigeste og fornemste blandt Jøderne i Alexandria og »gudfrygtigere end Sønnen, som forlod den jødiske Religion«. Faderen var Broder til den græsk-dannede, skriftlærde Jøde, Alexdrineren Filo[5]. — Under ham bleve Judas den Galilæers to Sønner, Jakob og Simon, korsfæstede. De have rimeligvis forkyndt Faderens Løsen: »ingen Skat til Romerne, Gud alene er vor Konge«. — Men trods dette, og uagtet Hungersnøden vedblev, og uagtet Alexander som frafalden maatte være Jøderne forhadt, blev Roligheden ikke forstyrret; thi ligesom Fadus lod han Jøderne uhindret følge sine fædrene Skikke[6]. — Alexander blev senere Statholder i Ægypten, og under Jerusalems Beleiring (70) var han Næstbefalende under Titus[7]. (Se No. 17. 6).

Aar 48 døde Agrippa den Stores Broder Herodes, Konge i Kalcis, i Hulsyrien. Hans Land blev af Klaudius givet til Agrippa den Stores Søn, Agrippa II eller den Yngre, der tillige fik Opsyn med Templet og den Ret til at indsætte Ypperstepræsten, som Farbroderen Herodes havde havt[8]. — Efter Aps Gjr. 25, 13—26, 30 bar Agrippa II Kongenavn.

Efter Alexander blev Kumanus Landshøvding (48—52). Under ham kom den gjensidige Uvillie mellem Jøderne og de romerske Krigsfolk i Jerusalem til Udbrud. For at holde Orden under den store Trængsel i Paasken, havde Kumanus, ligesom hans Formænd, opstillet en Vagt i Templets Buegange. En af denne blottede uanstændig sit Legeme og ytrede Haansord om Festen. Jøderne ytrede igjen Haansord mod Kumanus, og den hidsige Ungdom kastede Stene paa Vagten. Kumanus lod

[1] Jos. Hist. 20. 2. [2] Jos. Hist. 20. 4. 3. [3] Jos. Krig 5. 4. 2. [4] Jos. Hist 20. 5. 1. [5] Milman History of the Jews 2, 165 (13 Bog) [6] Jos. Hist. 20. 5. 2. Krig 2. 11. 6. [7] Jos. Krig 4. 10 6; 5. 1. 6. [8] Jos. Hist. 20. 1. 3; 20. 5. 2.

hele det romerske Mandskab rykke mod Templet; Jøderne flyede, men i Trængslen bleve 10,000 eller 20,000 (?) trampede ned og kvalte.

Kort efter overfaldt nogle Jøder paa den alfare Vei ved Bethoron en af Keiserens Tjenere og plyndrede ham. Kumanus lod strax Tropper rykke ud for at plyndre de omliggende Landsbyer. En af Krigsfolket fandt under Plyndringen Mose Lov, som han i alles Paasyn rev istykker under Haansord. Jøderne skyndte sig til Cæsarea og klagede til Kumanus, som lod Krigsmanden halshugge[1].

Under Kumanus brød ogsaa det gamle Fiendskab mellem Jøder og Samaritaner løs igjen. Galilæerne pleiede at reise den lige Vei gjennem Samaria, naar de droge til Jerusalem til de store Feste. Engang bleve de overfaldne af Indbyggerne i Ginæa (En-Gannim), som laa i Samaria ved Jisre'els Slette, og flere af dem bleve dræbte. Saasnart Tidende herom kom til Galilæa, gik nogle af de Fornemste til Cæsarea og bad Kumanus om at hævne deres Brødres Død; men Kumanus, som lod sig bestikke af Samaritanerne, gjorde intet ved Sagen. — Da Tidende herom kom til Jerusalem, greb Mængden, trods Øvrighedens Forestillinger, til Vaaben, valgte Eleasar, Søn af Dinæus, som længe havde havt Tilhold i Bjergene, til Fører og satte Ild paa flere samaritanske Landsbyer. — Josefus, som intet Hjerte har for sine Landsmænds Kamp med Romerne, kalder Eleasar en Røver; han synes snarere, ligesom Makkabæerne fordum, at have villet fri sit Land fra fremmed Vold ved en Smaakrig. — Kumanus rykkede fra Cæsarea med flere romerske Legioner og samaritanske Hjælpetropper mod Eleasar, dræbte mange af hans Folk og tog flere tilfange. For at afværge større Ulykker fik de Fornemste i Jerusalem Eleasars Flok til at opløse sig. Han gik med sine Nærmeste tilbage til Bjergene, og Judæa blev fra den Tid hjemsøgt af Røvere.

Samaritanerne henvendte sig til Kvadratus, Statholder i Syrien, med Klage over Jøderne for de brændte Landsbyer, og Kvadratus kom til Samaria for paa nært Hold at undersøge Sagen. Han fandt, at Samaritanerne havde yppet Trætten, men lod dog alle de Jøder, som Kumanus holdt fangne, korsfæste som oprørske Folk. — Derfra reiste han til Lydda for igjen at optage den samaritanske Sag. Her meldte en Samaritan, at nogle urolige Hoveder blandt Jøderne havde ophidset til Affald fra Romerne. Han lod Hovedmændene halshugge og sendte Ypperstepræsten Ananias og Templets Høvedsmand Ananus i Lænker til Rom for et svare for sin Færd. Ligeledes bød han, at Ældste blandt Jøder og Samaritaner, og Kumanus med hans Høvedsmand (Krigstribun), Celer, skulde sendes til Rom, for at Keiseren kunde dømme i Sagen. Kumanus og Samaritanerne havde ved Bestikkelser vundet Talsmænd blandt Keiserens Frigivne og Venner; men Agrippa II, som var i Rom, tog sig af Jøderne. Efter et Forhør dømte Klaudius, at de samaritanske Sendemænd skulde halshugges, Kumanus jages i

[1] Jos. Hist. 20. 5. 3—4. Krig 2. 12. 1—3.

Landflygtighed og Celer sendes til Jerusalem for i Folkets Paasyn at slæbes gjennem Gaderne og saa halshugges[1].

Apostelmødet i Jerusalem, der fritog de Hedningekristne for den kirkelige Lov (Aps Gjr. 15, 1—29), blev holdt omkring 50 og følgelig under Kumanus. Han har ikke ænset det, maaske ikke engang vidst, at det blev holdt.

Efter Kumanus fulgte Felix (52—60). Ved samme Tid skjænkede Klaudius Fjerdingsfyrsten Filips forrige Landskaber, Batanæa, Trakonitis, Gaulanitis og Abilene, til Agrippa II, der igjen maatte afstaa Kalcis, hvor han havde været Konge siden 48. — Aar 54 blev Nero Keiser; han skjænkede Agrippa Tiberias og Tarikea i Galilæa og Julias i Peræa[2] med 14 omliggende Byer. — Over det øvrige Palæstina vedblev Felix at være Landshøvding[3].

Felix, en Træl, som Klaudius havde givet fri og hævet til Hædersposter, var vellystig, troløs, bestikkelig (Aps Gjr. 24, 26) og grusom. Han brystede sig af at stamme fra Arkadiens Konger og vilde ikke gifte sig med ringere end Dronninger eller Kvinder af kongeligt Blod. Han fik ogsaa tre Dronninger tilægte; den ene var den deilige Drusilla, Agrippa den Stores Datter, som han havde lokket til at forlade sin Mand, Aziz, Konge i Emesa[4]. — Ved at bryde sit Løfte om sikkert Leide, fik han Eleasar, som nu i mange Aar havde holdt sig i Bjergegnen som Røver eller snarere som Smaakrigsfører, i sin Magt og sendte ham i Lænker til Rom. — Ypperstepræsten Jonatan, Ananias's Eftermand, som havde virket for at faa Felix til Landshøvding, formanede ham til bedre at forestaa sit Embede; men Felix blev ikke rystet ved denne Formaning som senere ved Paulus's Tale om Retfærdighed og den kommende Dom (Aps Gjr. 24,25); han underkjøbte Doras, en af Ypperstepræstens fortroligste Venner, til at rydde ham af Veien. Doras leiede Snigmordere, som efter sit Vaaben (sica, Dolk) kaldtes Sikarier; de kom ind i Jerusalem, som om de vilde forrette sin Gudstjeneste, blandede sig mellem Ypperstepræstens Tjenere og myrdede ham. Da dette Mord blev ustraffet, traadte Sikarierne offentlig frem paa de store Feste, blandede sig i Mængden med Dolke under Klæderne og myrdede dels af Hævn, dels for Betaling. Ikke engang i Templet var man sikker. Disse Morderes Ugudelighed, skriver Josefus, tror jeg var Aarsagen til, at Gud vendte sig fra os og sendte Romerne, som brændte vor Stad og førte vore Hustruer og Børn i Trældom — for at vi kunde faa bedre Forstand.

Under denne ulykkelige Tilstand fandt Bedragere, som lovede at fri Landet fra Romerne, villigt Øre og lokkede Folk ud i Ørkenen, hvor de skulde faa Jertegn at se. Blandt disse var en Ægypter, som ved den Tid kom til Jerusalem. Han samlede 4000 Tilhængere i Ørkenen (Aps Gjr. 21, 38), rimeligvis Kvarantana, og Almuen flok-

[1] Jos. Hist. 20. 6. Krig 2. 12. 3—7. [2] Dette Julias maa ikke forvexles med Julias (Bethsaida) ikke langt fra Jordans Udløb i Gennesarets Sø. Det hed oprindelig Betharam (4 Mos. 32, 36. Josv. 13, 27); det blev befæstet af Herodes Antipas og kaldt Julias (Jos. Hist. 18. 2. 1) eller Livias efter Keiserinde Livia, (Onomastikon under Betharam). [3] Jos. Hist. 20. 8. 4. Krig 2. 13. 2. [4] Aps Gjr. 24, 24. Jos. Hist. 20. 7. 2.

kedes derud, saa at hans Skare steg til henimod 30,000. Han førte dem op paa Oliebjerget, hvorfra de skulde se Jerusalems Mure styrte ned, saa at de kunde gaa lige ind i Staden. Felix rykkede mod dem med romerske Tropper, og de Sindige blandt Folket sluttede sig til ham for at afværge større Ulykker. 400 bleve nedhuggede og 200 fangne; men Ægypteren reddede sig ved Flugten[1].

Agrippa II indsatte ved disse Tider Ismael II i det ypperstepræstelige Embede, som havde staaet ledigt siden Jonatans Mord. I Mellemtiden maa den forrige Ypperstepræst Ananias, der af Kvadratus var sendt i Lænker til Rom, men friet ved Agrippas Mellemkomst, have forrettet som Ypperstepræst. Det var paa hans Befaling, at Paulus blev slaaet paa Munden, da han vidnede om sin gode Samvittighed. Pauslus's Svar: »jeg vidste ikke, at det var Ypperstepræsten«, maa forklares af, at det ikke var almen kjendt, at Ananias nu, midlertidig, forrettede sit forrige Embede. (Aps Gjr. 23, 1—5).

Ved samme Tid reiste sig en heftig Strid mellem Overpræsterne og de lavere Præster. Hver Flok stillede sig i Spidsen for forvovne Karle, og fra Skjældsord gik det over til Stenkast. Tilsidst havde Overpræsterne den Frækhed at sende sine Tjenere til Tærskepladsene og rane Præsternes Tiende, saa at mange af disse døde af Sult. — Overpræsterne skyede, ligesom Sikarierne, ikke engang Mord. De 40 Mænd, som havde svoret at snigmyrde Paulus, fandt villigt Øre hos dem og de Ældste til den lumske Gjerning. (Aps Gjr. 23, 12—22).

I Cæsarea ved Middelhavet udbrød en Strid, som endte med at fremkalde Krigen med Romerne. Byen var halv jødisk og halv syrisk eller græsk. Jøderne paastode at have størst Ret til Byen, saasom en Jøde, Herodes den Store, havde bygget den. Grækerne (ɔ: Syrerne, der vare græske i Sprog og Tænkemaade), svarede, at den vel var bygget af en Jøde, men ikke for Jøder; thi da havde han ikke bygget Templer og opstillet Billedstøtter i den. Jøderne vare overlegne i Rigdom og Tal; men Grækerne havde Rygstød i den romerske Vagt, som for største Delen bestod af Syrere, der vare villige til at hjælpe sine Landsmænd, som fra Agrippa den Stores Dage bare Nag til Jøderne. (Se No. 15). Der faldt daglig Klammeri og Stenkast. Felix lod de Hidsigste piske og kaste i Lænker; men Ufreden blev ikke stillet. I et Sammenstød fik Jøderne Overtaget. Felix gik ned paa Torvet og bød hver gaa hjem til Sit. Da Jøderne ikke agtede paa hans Ord, lod han Tropper rykke ud og gav dem Lov til at plyndre nogle af de rigeste Jøders Huse. Striden endte ikke hermed; Felix skikkede da nogle af de Fornemste paa begge Sider til Rom, for at Nero kunde dømme i Sagen (59)[3].

Saasnart Felix havde fratraadt sit Embede, reiste de fornemste Jøder til Rom for at klage over hans Styrelse; men han slap for al Straf, da hans Broder Pallas havde meget at sige ved Keiserens Hof.

Portius Festus, Felix's Eftermand, (60—62), var en retsindig Styrer. Jøderne indfandt

[1] Jos. Hist. 20. 8. 5—6. [2] Jos. Hist. 20. 8. 8. [3] Jos. Hist, 20. 8. 7. Krig 2. 12. 8; 2. 13. 7.

sig strax hos ham først i Jerusalem og kort efter i Cæsarea og bade ham at sende Paulus, som sad fangen i Cæsarea, til Jerusalem for at forhøres. Meningen var at slaa ham ihjel paa Veien. Festus, som vilde fortjene Tak af Jøderne, spurgte Paulus: vil du dømmes af mig i Jerusalem? Da Paulus skjød sin Sag ind under Keiseren, sagde Festus: saa skal du reise til Keiseren. — Inden dette kunde ske, kom Agrippa II og hans Søster Berenice til Cæsarea for at hilse paa Festus. — Festus forelagde Paulus's Sag for Agrippa: Jøderne have baade i Jerusalem og her overhængt mig med det Raab: »han bør ikke leve længre«. Da Anklagerne traadte op her, fremførte de ingen saadan Beskyldning, som jeg havde ventet; men de havde nogle Tvistigheder med ham om sin Gudsdyrkelse og om en vis Jesus, som var død, men som efter Paulus's Paastand var ilive. Da Paulus har skudt sin Sag ind under Keiseren, skal han holdes i Forvaring her, indtil han kan sendes til Keiseren. — Dagen efter blev Paulus fremstillet for Agrippa, Berenice og en stor Forsamling. Festus sagde: jeg har besluttet at sende Paulus til Keiseren; men jeg har intet Sikkert at skrive til Herren om ham. Derfor har jeg ført ham frem for Eder og navnlig for dig, Kong Agrippa, for at jeg kan have noget at skrive, naar han er forhørt; thi det synes mig ufornuftigt at sende en Fange og ikke tillige opgive Beskyldningen mod ham. — Da Paulus havde holdt sin Forsvarstale, udbrød den »kolde Romer«: du taler over dig Paulus; din store Lærdom fører dig vild[1].

Festus fandt ved sit Komme Landet opfyldt af Røvere, som plyndrede Landsbyerne og satte Ild paa dem. Værst vare Sikarierne, som skjændte og brændte, hvor de fore frem. Han var stærkt efter dem, fangede mange og lod dem halshugge. — En ny Bedrager fremstod og lovede Ende paa alle Ulykker for dem, som vilde følge ham ud i Ørkenen. Festus udsendte Fodfolk og Ryttere, som fældede Bedrageren og hans hele Flok[2].

Fyrsterne af det makkabæiske Hus havde bygget en Kongebolig paa Zion, i Nærheden af Søilegangen Xystus, med Udsigt over Staden. Ovenpaa denne Bygning reiste Agrippa II en Spisesal, hvor han kunde sidde tilbords og se, hvad der blev forrettet i Templet. For at forebygge denne Krænkelse af Loven, reiste Præsterne paa Moria, vestenfor Templet, en høi Mur, som borttog Synet af Templet ikke alene fra Kongens Spisesal, men ogsaa for de romerske Krigsmænd, som holdt Vagt i den vestre Buegang. — Baade Agrippa og Festus krævede, at Muren skulde rives ned; men Jøderne fik dog Lov til at skyde Sagen ind under Keiserens Kjendelse. De sendte da ti af sine fornemste Mænd tilligemed Ypperstepræsten Ismael til Rom. Den udsvævende Poppæa var da Keiserinde. Josefus skriver, at hun var »gudfrygtig«; derved mener han sikkert, at hun havde taget ved den jødiske Religion; thi Jødedommen vandt paa den Tid mange Proselyter blandt de romerske Kvinder; af den Grund var det uden Tvivl, at hendes Lig ikke blev brændt, men »efter udenlandske Kongers Skik balsa-

[1] Aps Gjr. 25. 26. [2] Jos. Hist. 20. 8. 10. Krig 2. 14. 1.

meret med vellugtende Kryderier« og indsat i den juliske Slægts Gravmæle[1]. Gjennem hende udvirkede Sendemændene, at Muren blev staaende; men Ypperstepræsten blev holdt tilbage som Gidsel. — Agrippa gav det ypperstepræstelige Embede til Josef, Søn af Simon VI, som havde været Ypperstepræst[2].

Festus døde i sit Embede 62 og fik til Eftermand Albinus (62—64). — Agrippa afsatte paa samme Tid Josef og indsatte Ananus eller Annas II eller yngre, Søn af den bekjendte Ananus eller Annas I, der Aar 23 var afsat af Gratus. — Annas II eller Yngre var fræk, dristig og en Tilhænger af Sadducæerne, der vare de strengeste Haandhævere af Loven. Da Festus var død, og medens Albinus endnu var paa Veien til Judæa, nyttede han Leiligheden til at nedsætte en Ret af Dommere, for hvilken han stævnede Jakob, Broder af Jesus med Tilnavnet Kristus, og nogle andre (Kristne) som Overtrædere af Loven og lod dem stene ihjel. Retsindige og gudfrygtige Mænd havde Afsky for denne Gjerning og klagede til Agrippa, som afsatte Annas, der bare havde været Ypperstepræst i tre Maaneder, og indsatte Jesus, Søn af Damneus[3].

Under Albinus var alt tilfals for Penge. Han lod de Røvere, som af de forrige Landshøvdinger eller Stædernes Øvrigheder vare kastede i Fængsel, slippe ud, naar han af deres Paarørende fik Penge, og holdt bare dem igjen, som ikke kunde løse sig. — Ananias, den samme, som under Kumanus havde været Ypperstepræst, havde vundet Albinus ved Foræringer. Han holdt nogle forvovne Karle, som brøde ind i Kornladerne og borttoge Præsternes Tiende. Det samme gjorde Overpræsterne, saa at mange af Præsterne sultede ihjel. — Nogle Sikarier listede sig en Nat ind i Jerusalem og fangede en Søn af Ananias. Saa lode de Faderen vide, at de kun vilde udlevere Sønnen, naar han fik udvirket hos Albinus, at ti af deres Folk, som sad fangne, bleve satte i Frihed. Ananias udvirkede dette, naturligvis ved Bestikkelse. Derved fik Sikarierne Mod; naar nogen af deres Bande var fangen, grebe de nogle af Ananias's Flok til Udvexling.

Agrippa saarede Jøderne mere og mere ved at afvige fra Vedtægt og Skik. Han kaldte Cæsarea Filippi, som han udvidede, Neronias og holdt aarlige Skuespil i Berytus paa en Skueplads, som han med stor Bekostning havde bygget. Han smykkede desuden denne By med Billedstøtter efter de herligste Kunstværker. — Han lod ingen Ypperstepræst blive i Embedet. Han afsatte Jesus og indsatte en anden, som ogsaa hed Jesus. — Der var saaledes flere Ypperstepræster, som havde Tiden til sin Raadighed, hver fik sit Tilhæng, som overfaldt hverandre paa Gaderne. Ananias havde, som den rigeste, det største Tilhæng. To af Agrippas Slægtninge, Kostabar og Saul, havde ogsaa et Tilhæng af forvovne Karle, der vare rede til enhver Ugjerning. — Fra denne Tid heldede Staten mod sin Undergang, og det blev værre og værre.

Albinus gjorde ved sin sidste Handling Ulykken endnu større. Da han hørte, at

[1] Tacit. Annal. 16. 6. Boissier La Religion Romaine 1, 404. Friedländer Darstellung aus der Sittengeschichte Roms 1, 418. [2] Jos. Hist. 20. 8. 11. [3] Jos. Hist. 20. 9. 1.

han skulde afløses af Gessius Florus, søgte han før sin Afreise at vinde Indbyggerne i Jerusalem: han lod alle Fangerne hente ud af Fængslerne, dræbte dem, som aabenbar syntes at have fortjent Døden, og slap de øvrige fri. Saaledes bleve Fængslerne tomme; men Landet blev fuldt af Røvere.

Under al denne Forvirring bleve Templets Tilbygninger færdige (64). Siden Herodes i sit 18de Regjeringsaar havde begyndt paa den herlige Bygning, vare 79 Aar forløbne. — 18,000 bleve nu paa en Gang arbeidsløse. Da det navnlig i saa urolige Tider var farligt, at saa mange gik ledige paa Torvet, og da Templets Skatte, som havde baaret Udgifterne, nu vilde opdynges og kunde friste Romernes Rovgjerrighed, tillod Agrippa, der, som fortalt, havde faaet Opsigt med Templet, at den hellige Skat blev brugt til at stensætte Gader og Torve med hvide Stene.

Paa samme Tid afsatte Agrippa Jesus fra Ypperstepræstedømmet og indsatte Mattias, under hvem Krigen med Romerne brød løs[1].

Gessius Florus (64—66) blev Landshøvding ved den Yndest, som hans Hustru stod i hos Keiserinde Poppæa. — Han øvede saa megen Vold og Uretfærdighed, at »Albinus blev god, og Jøderne begyndte at rose ham«; thi Albinus gik hemmelig tilværks, medens Florus brystede sig af sine Ugjerninger. Han plyndrede aabenlyst ikke alene enkelte Personer, men hele Landsbyer og Stæder. Det manglede kun, at han skulde offentlig lade udraabe, at enhver kunde røve saa meget, han vilde, naar han bare gav ham Del i Byttet. — Flere Landskaber bleve øde; thi en stor Mængde forlod sine Landsbyer og droge til Landskaber, hvor Florus ikke kunde naa dem.

Cestius Gallus var Statholder i Syrien. Did vovede ingen at sende Klage af Frygt for Florus, som nok havde faaet Budet afveien. Men, da Cestius kom til Jerusalem henimod Paasken 66, stimlede den samlede Mængde, som Josefus opgiver til tre Millioner (!), om ham med Bøn om at tage sig af deres Ulykker og kaldte Florus Landets Ødelægger. — Florus bare lo af deres Klage. Cestius stillede dem tilfreds ved Løfte om at sørge for, at Florus skulde behandle dem bedre for Fremtiden. Saa reiste han tilbage til Antiokia og lod sig ledsage af Florus til Cæsarea. — Det blev værre og værre for Jøderne. Florus vilde egge til Oprør, i Haab om, at en Klage fra Oprørere skulde blive uænset.

17. Den første jødiske Krig, 66—70.

1. Krigens Forspil.

Samme Aar, Mai 66, faldt endelig Neros Kjendelse i Striden mellem Jøderne og Grækerne i Cæsarea, der havde begyndt 59 under Felix. Nero gav Grækerne Fortrinsret til Staden, og deres Sendemænd i Rom kom hjem med Kjendelsen. Grækerne brugte nu sin Magt til at tirre Jøderne, ved at gjøre dem Adgangen til deres Synagoge vanskelig. — Jøderne samlede otte Talenter for at bestikke Florus, som tog imod Pengene og gav gode Løfter, men reiste kort efter til Sebaste (Sa-

[1] Jos. Hist. 20. 9. 2—7. Krig 2. 14. 1.

maria), for at lade Sagen gaa sin Gang. — Da Jøderne den følgende Dag, en Sabbat, gik til Synagogen, satte en Græker et Lerkar i Veien og ofrede Fugle i det, for at haane Jødernes Ofringer. De hidsige blandt Jøderne grebe til Vaaben, og Grækerne ligesaa; de sidste fik Overhaand. Tolv af de fornemste Jøder gik da til Sebaste og mindede Florus om hans Løfte, men bleve kastede i Fængsel. — Dette var Forspillet til Krigen med Romerne.

Efterretningen herom satte ondt Blod i Jerusalem; men ingen gav dog sin Uvillie Luft. Dette var ikke efter Florus's Sind. For at puste til Ilden, sendte han nogle til Jerusalem for at tage 17 Talenter af Tempelskatten, som om de skulde bruges i Keiserens Tjeneste. Folket stormede op i Templet og paakaldte Keiserens Navn med Bøn om at fri dem fra Florus's Vold, medens andre haanede Florus ved Ord og Optog. Denne rykkede da fra Sebaste mod Jerusalem. I Haab om at stille hans Vrede gik Folket ham imøde med Glædesytringer, som han truende afviste. Han tog ind i Borgen paa Zion, hvor han Dagen efter satte sig paa Domstolen. Han krævede at faa dem udleverede, som havde haanet ham, og, da det ikke var muligt at udfinde de Skyldige, lod han Overstaden (Zion) plyndre; Krigsfolket nedsablede dem, de traf, brød ind i Husene, hvor de myrdede selv Barnet i Vuggen, og nogle af de Fornemste bleve hudstrøgne og korsfæstede. Tallet paa dem, som bleve myrdede den Dag, gik op til 3600. Blandt de Korsfæstede vare romerske Riddere; dette var uhørt; thi om de af Fødsel vare Jøder, skriver Josefus, saa havde de dog romersk Ridderskab.

Agrippa var paa den Tid reist i Besøg til Alexandria. Hans Søster Berenice, som var kommen til Jerusalem for at indfri et helligt Løfte, gik barfodet til Florus for at bede ham om at standse Myrderiet; hun blev ikke alene bortvist, men kom i Fare for at miste Livet. — Alt dette skede 16 Mai 66.

Dagen efter samledes Folket i Overstaden og udstødte haarde Ord mod Florus. De Øverste og Ypperstepræsterne fik standset disse Udbrud, for ikke at gjøre Ondt værre. Dette var ikke efter Florus's Sind. Han kaldte de Øverste sammen og sagde, at de som Tegn paa sit velvillige Sindelag skulde gaa de romerske Krigsmænd imøde, som vare paa Veien fra Cæsarea. De Øverste og Folket gik ind herpaa. Florus sendte Bud til Krigsmændene, at de ikke skulde gjengjælde Jødernes Hilsen, og, hvis disse knurrede derover, gaa løs paa dem. Den lumske Plan lykkedes. Da Romerne ikke gjengjældte Jødernes Hilsen, udbrøde disse i Skrig mod Florus, og strax gik Romerne løs paa dem, og mange bleve huggede ned af Fodfolket eller nedtrampede af Rytteriet eller kvalte i Trængselen for at komme ind gjennem Portene. Romerne søgte at komme forbi de Flygtende, for at gjøre sig til Herrer over Antonia og Templet. Samtidig rykkede Florus fra Borgen paa Zion for at slaa sig igjennem ned til Antonia. Forsøget mislykkedes; thi Folket, som var egget til Raseri, steg op paa Tagene og kastede Stene ned, saa at han maatte vende tilbage til Borgen.

Da Jøderne frygtede for, at Florus igjen skulde komme ned fra Borgen og gjøre

sig til Herre over Templet gjennem Antonia, brøde de ned de Buegange, som forbandt de to Bygninger. — Da Florus saa sit Haab om at faa fat i Templets Skatte skuffet, sluttede han et Forlig, efter hvilket han skulde drage bort og kun lade en liden Trop blive tilbage. Med de øvrige Tropper drog han hjem til Cæsarea[1].

Baade Florus og de Øverste med Berenice sendte Klageskrifter til Cestius, som skikkede Neapolitanus for at undersøge Forholdene. Neapolitanus traf Agrippa, der kom tilbage fra Alexandria, i Jamnia, og begge reiste sammen til Jerusalem. 60 Stadier fra Byen kom en Sørgeskare, med de Myrdedes Enker i Spidsen, dem imøde, og ved Indtoget førtes Agrippa og Neapolitanus til den plyndrede Overstad og de ødelagte Huse. Kun fulgt af en Tjener gik Neapolitanus gjennem hele Staden, som han fandt fuldkommen rolig. Efterat have tilbedet Gud i Templets Forgaard, vendte han tilbage til Cestius.

Folket henvendte sig derpaa til Agrippa om at skikke Sendemænd til Rom med Klage over Florus. Agrippa, som frygtede for Følgerne af et saadant Skridt, kaldte Folket sammen i Søilegangen Xystus og holdt, med sin Søster Berenice ved sin Side, fra den af Makkabæerne byggede Kongebolig (strax søndenfor Xystus) en Tale, i hvilken han udførlig skildrede det Haabløse i en Kamp med Romerne, som havde undertvunget de mægtigste Folkefærd, og besvor sine Landsmænd ikke at føre Fordærvelse over den Hellige Stad og Herrens Tempel.

Da Agrippa havde endt sin Tale, brast baade han og Berenice i Graad. Folket var rørt og raabte: det er ikke mod Romerne, vi ville stride, men bare mod Florus. Da saa Agrippa formanede dem til at vise Florus Lydighed, indtil Keiseren fik sendt en ny Landshøvding, brøde de ud i Skjældsord og kastede endog Stene efter ham. Agrippa drog da hjem til sit Rige og overlod den ustyrlige Stad til dens Skjæbne[2].

Efter Kong Agrippas Afreise brød Oprøret fuldt ud. Nogle af dem, som vare ivrigst for Krigen, overrumplede den stærke Fæstning Masada, nedsablede det romerske Mandskab og lagde sine Folk ind i den. Sammenstødet med Romerne begyndte saaledes i Masada, hvor ogsaa den sidste Kamp blev kjæmpet. (Se Masadas Brand, No. 17. 7). — Paa samme Tid fik Templets Høvedsmand Eleasar, Ananias's Søn, dem, som havde med Ofringen at gjøre, til ikke at modtage Offer af nogen, som ikke var Jøde. Dette var det samme, som at opsige Keiseren Huldskab og Troskab; thi derved udelukkedes ogsaa de Ofre, som i Keiserens Navn frembares til Landets Gud. — Da de Øverste, Præsterne og alle Sindige, som vare for Freden, uden Nytte havde søgt at afværge dette Brud, skikkede de Bud til Florus og Agrippa om at sende Tropper til at dæmpe Oprøret. Florus, som frydede sig over Oprørets Fremgang, gav intet Svar; Agrippa sendte 3000 Ryttere af sine Folk. — Saasnart de Sindige havde faaet denne Forstærkning, gjorde de sig til Herrer af Overstaden (Zion), medens Oprørerne havde

[1] Jos. Krig 2. 14. 2—2. 15. [2] Jos. Krig 2. 16; 2. 17. 1.

inde Understaden (Akra) og Templet. — Saa var Borgerkrigen i fuld Gang. Det gjaldt mest Templets Eie, og i syv Dage blev meget Blod udgydt uden videre Fordel paa nogen Side. — Oprørerne forbandt sig nu med Sikarierne og fik da Overhaand; de toge Overstaden, hvor de skjændte og brændte, og stormede Antonia, hvor de hug ned det romerske Krigsfolk.

Under disse blodige Optrin samlede nogle Mænd af Vægt sig om Manaim (Menahem), Søn af Judas den Galilæer, som under Kvirinius, Aar 11 ef. Kr., var fremtraadt med det Løsen: »ingen Skat til Romerne, Gud alene er vor Konge«. Manaim optog uden Tvivl, ligesom hans Brødre under Landshøvdingen Tiberius Alexander (46—48), Faderens Løsen. Med en Flok drog han til Masada og forsynede sig af de Vaaben, som Herodes den Store havde samlet i Tøihuset, og drog saa til Jerusalem »som en Konge«. Efterat have huseret en Tid, blev han overfalden i Templet, hvor han var gaaet ind, iført kongelige Klæder og fulgt af en væbnet Flok, for at forrette sin Bøn. Hans Flok blev hugget ned, og kun nogle reddede sig til Masada, blandt dem en af Manaims Slægtninge, Eleasar, Jairus's Søn, der 4—5 Aar senere vandt et Navn under Masadas Forsvar, 71. — Manaim undkom til Oflas (Ofel), hvor han under største Elendighed holdt sig skjult, indtil han blev trukken frem og paa den ynkeligste Maade dræbt.

Agrippas Tropper havde overgivet sig mod fri Udgang, og hele Jerusalem var faldet i Oprørernes Hænder undtagen de tre Taarne Hippikus, Fasael og Mariamne, hvor det romerske Krigsfolk endnu holdt sig. Da Anføreren Metilius saa, at han ikke længre kunde holde Stand, tilbød han Oprørernes Høvding Eleasar, Ananias's Søn, at overgive Taarnene og nedlægge Vaabnene mod fri Udgang. Disse Vilkaar bleve edelig vedtagne; men, saasnart Romerne havde nedlagt Vaabnene, bleve de nedhuggede undtagen Melitius, der reddede Livet ved at gaa over til den jødiske Religion, uden dog at blive omskaaren. — Dette Myrderi foregik paa en Sabbat[1].

Paa samme Dag og i samme Time blev Myrderiet i Jerusalem frygtelig gjengjældt i Cæsarea, hvor Grækerne myrdede 20,000 Jøder; ikke en Jøde blev sparet; thi de faa, som søgte Redning i Flugten, bleve opsnappede af Florus og dømte til Træletjeneste paa Krigsskibene.

Ved dette Myrderi blev hele det jødiske Folk som greben af Vanvid. Det delte sig i Flokke, som plyndrede og brændte de syriske Landsbyer og rundt omkring Filadelfia, Gerasa, Pella, Skytopolis (Betsan), Gadara m. m. De satte Ild paa Sebaste og Askalon og jævnede Gasa med Jorden.

Syrerne og Grækerne gjorde Gjengjæld og myrdede Jøderne, dels for at sikre sig selv, dels for at tilegne sig de Myrdedes Eiendele. De gjorde sig ingen Samvittighed over at myrde Jøderne, men vare i Forlegenhed med den Mængde af sine Lands-

[1] Jos. Hist. 2. 17. 2—10.

mænd, som havde taget ved den jødiske Tro. Der var saaledes en usigelig Jammer og Mistro over det hele Land.

I Skytopolis levede 13,000 Jøder; de vilde gjøre fælles Sag med de øvrige Indbyggere for at modstaa sine Landsmænd; men de bleve ikke troede og troløst myrdede af sine Medborgere. — I Askalon bleve 2500 Jøder myrdede, i Ptolemais 2000. Saaledes gik det i de fleste syriske og græske Byer. Kun i Antiokia, Apamea og Sidon bleve Jøderne sparede, dels fordi de holdt sig rolige, dels fordi de vare i saa ringe Tal, at de ikke kunde blive farlige. — Indbyggerne i Gerasa viste Ædelmod: de tilføiede ikke Jøderne noget Ondt, og, naar en Jøde vilde drage bort, fik han sikkert Leide til Bymarkens yderste Grænse.

Ogsaa i Agrippas Land fore Jøderne ilde. Agrippa var reist til Cestius i Antiokia og havde imidlertid overdraget Styrelsen til en af sine Venner, som nyttede Leiligheden til at myrde og plyndre for at tilfredsstille sin umættelige Gjerrighed. Han blev dog afsat, saasnart Agrippa fik Tidende om hans Færd.

Det var ikke alene i Palæstina og Syrien, at Jøderne ved denne Tid, i den anden Halvdel af 66, bleve hjemsøgte af Ulykker. Grækerne i Alexandria havde altid baaret Had til Jøderne, fordi disse ligefra Ptolemæus Lagis Tid havde nydt samme Rettigheder, som Macedonierne. Af ringe Aarsag udbrød en Strid, i hvilken 50,000 Jøder bleve myrdede[1].

2. Cestius Gallus's Nederlag ved Bethoron 8 Novbr. 66.

Statholderen i Syrien, Cestius Gallus, var ikke den rette Mand til at dæmpe Oprøret; tvertimod gav han ved sin fremfusende og modløse Færd Jøderne strax i Krigens Begyndelse nogle Fordele, som ledede dem til at tro, at de kunde hævde Judas den Galilæers stolte Løsen: »ingen Skat til Romerne, Gud alene er vor Konge«. Med 10,000 Romere og 12,000 Hjælpetropper drog han til Ptolemais. Agrippa, der havde opgivet sine Landsmænd og stødt til ham med 4000 Mand, var hans Raadgiver i et og alt. — Cestius rykkede først mod Zabulon, en Fæstning østenfor Ptolemais. Indbyggerne havde flyet til Bjergene, og Cestius lagde Byen i Aske, uagtet den i Pragt ikke gav efter for Tyrus, Sidon og Berytus (?). Cestius vendte tilbage til Ptolemais; da de Syrere, som han havde ladet tilbage, fore frem med Rov og Plyndring, kom Indbyggerne af Zabulon ned fra Bjergene og dræbte 2000 af dem. — Derefter drog Cestius til Cæsarea, hvorfra han sendte Tropper, som overrumplede Joppe, dræbte hvert Liv, 8400 i Tal, og satte Ild paa Byen. Andre Tropper sendte han til Galilæa, hvor Sefforis aabnede sine Porte, og andre Byer fulgte Exemplet. — Over 2000 Jøder, som havde leiret sig paa Bjerget Asamon, nordenfor Sefforis, bleve næsten alle nedhugne.

Selv drog Cestius mod Antipatris og derfra mod Lydda. I Lydda vare alle dragne til Jerusalem til Løvsalernes Høitid (Oktbr.), og han traf kun 50 Mennesker, som

[1] Jos. Krig 2. 18. 1—8.

han dræbte, og satte Ild paa Byen. — Over Bethoron drog han til Gabao (Gibeon), 50 Stadier fra Jerusalem. Jøderne glemte Festen og gik med saadan Hidsighed ind paa Romerne, at de maatte vige tilbage med Tabet af 500 Mand. Jøderne kunde dog ikke i Længden holde Stand og droge tilbage til Jerusalem. — Agrippa gjorde det sidste Forsøg paa at stifte Forlig og skikkede to Sendemænd til Jerusalem; den ene blev brændt, den anden slap med Livet.

Cestius leirede sig paa Aasen Skopus, syv Stadier nordenfor Jerusalem og drog først fire Dage efter mod Staden. Da Jøderne saa den vakre romerske Slagorden, bleve de forfærdede og indesluttede sig paa Moria. Cestius satte Ild paa Bezeta og rykkede ind i Overstaden, hvor han slog Leir foran Kongeborgen. Havde han strax løbet Storm paa Moria, var han bleven Herre over hele Staden og havde uden Tvivl gjort Ende paa Krigen; men flere af hans Høvedsmænd, der vare underkjøbte af Florus til at drage Krigen i Langdrag, holdt ham tilbage. — En Flok blandt Jøderne tilbød Cestius at aabne Portene til Moria, men han troede den ikke. — Først den sjette Dag lod han løbe Storm; da den blev afslaaet, drog han skyndsomst ud af Staden til Skopus med Jøderne efter sig. Han blev Natten over paa Skopus og brød saa op, fulgt i Hælene af Jøderne, og naaede Gabao efter store Tab. Saalænge Tilbagetoget gik over jævnt og vidt Strøg, kunde Romerne dog nogenlunde bjerge sig; men, da de kom i det trange Skar ved Bethoron, bleve de omringede. Cestius undkom med nogle faa, og Jøderne vendte med Sang og Jubel tilbage til Jerusalem. — Blandt det Bytte, som de førte med sig, vare de romerske Krigsmaskiner, som de siden brugte mod Romerne. De havde tabt faa Folk, medens der af Romerne og Hjælpetropperne var faldet 5300 Fodfolk og 380 Ryttere. Siden Varus var bleven slagen i Teutoburgerskoven Aar 9 ef. Kr., havde Romerne ikke lidt et saadant Nederlag. — Denne Seir vandt Jøderne 8 Novb. 66[1].

3. Jøderne ruste sig.

De Sindige, som ikke lode sig blænde af Seiren over Cestius, skjønte, at en Kamp med det overmægtige Rom maatte være haabløs, og mange af de Fornemste forlode derfor Jerusalem. — Maaske var det allerede ved samme Tid, at de Kristne forlode Staden. Eusebius fortæller nemlig (Kirkh. 3, 5), at hele den kristne Menighed vandrede ud; thi hellige Guds Mænd blandt den fik før Krigens Udbrud en Aabenbaring om at forlade Staden og drage til Pella. — Ingen af de omboende Folk gjorde fælles Sag med Jøderne; tvertimod: ved Tidenden om Romernes Nederlag dræbte Indbyggerne i Damaskus, skjønt de flestes Hustruer havde taget ved Jødedommen, alle Jøder i Staden, 10,000 i Tal.

Men den krigerske Flok i Jerusalem fik dog Overhaand. Den drog dels ved Magt, dels ved gode Ord de Romersksindede over paa sin Side og samlede sig i Templet for at vælge Hærførere. Josef, Gorions Søn, og den afsatte Ypperstepræst

[1] Jos. Krig 2. 18, 9—11; 2. 19.

Ananus (Annas II, Søn af den bekjendte Annas) bleve valgte til Styrere i Jerusalem; men Eleasar, Simons Søn, der hørte til den mest krigerske Flok, tilranede sig snart den øverste Magt i Staden. — Hærførere bleve sendte rundt omkring til Landskaberne. Flavius Josefus, Mattias's Søn, fik det Hverv at forsvare Galilæa, som da var delt i Øvre- og Nedre-Galilæa[1].

Flavius Josefus, født i Jerusalem 37 ef. Kr., var af præstelig, høi Byrd, da han hørte til den første af de 24 Skifter, i hvilke Præsterne vare delte af David. (1 Krøn. 24). Og paa sin Moders Side var han af kongeligt Blod, da hun stammede fra Makkabæerne. — Han gjorde saadan Fremgang i Skolen, at, medens han endnu var en Gut paa 14 Aar, kom Overpræsterne og de Fornemste for at raadføre sig med ham om Lovens Udlægning. — 16 Aar gammel, gav han sig til at undersøge de tre Sekter, Farisæerne, Sadducæerne og Essæerne eller Essenerne. Efter i tre Aar at have ført et strengt Munkeliv blandt Essæerne, gik han over til Farisæerne[2]. — Under sit Forsvar af Galilæa lagde han for Dagen ligesaa megen Tapperhed som Raadsnarhed og List. Han blev, under Forsvaret af Jotapata, 67, fangen af Vespasian og gik siden, ved Jerusalems Beleiring, Titus tilhaande og fulgte ham til Rom, hvor han fik Løn for sine Tjenester og sin Smiger. — Han skammede sig ikke ved at tage Navnet Flavius efter Keiseren, som om han var dennes frigivne Træl. — Han vedblev vistnok at være Jøde, men var stærkt paavirket af græsk-romersk Hedendom. Om hans Forhold til Kristendommen er fortalt under Pilatus, No. 17. — Hans Landsmænd afskyede ham som Forræder og søgte gjentagne Gange at skille ham ved Livet. — Hans Skrifter ville føre hans Navn til de sildigste Slægter, just ikke ved sit Mesterskab i Fremstillingen eller Nøiagtighed i Opgifter, men fordi de handle om store Begivenheder, som ikke andetsteds ere optegnede. Hans Skrifter ere: 1) Den Jødiske Krig i otte Bøger. Han siger i Forordet (§ 1), at han oprindelig havde skrevet dette Værk paa sit Fædrene-Maal (Hebraisk eller rettere Aramæisk), til Brug for Østerlændingen, men senere omsat det paa Græsk, Verdenssproget, til Brug for dem, som levede under Romernes Herredømme. Den oprindelige Text paa Landets Maal er tabt. — I sit »Liv« (§ 65) fortæller han, at Kong Agrippa II læste Skriftet igjennem, og at Keiser Titus undertegnede det med egen Haand og bød, at det skulde offentliggjøres. Det er forfattet omkring 75. 2) Den Jødiske Arkæologi eller Jødiske Antikviteter (Oldtidssager), almindelig kaldet den Jødiske Historie, i 20 Bøger. I en Efterskrift fortæller Forfatteren, at han har sluttet Værket i Keiser Domitians 13de Regjeringsaar og i sit 56de Aar o: 93. 3) Stridsskrift mod Apion. 4) Hans »Liv«. Af dette Skrift (§ 65) sees, at han overlevede Agrippa II, der døde i Trajans tredie Regjeringsaar, 101. Josefus's Dødsaar sættes til omkring 103.

Josefus, som kun var 29 Aar, da han overtog Ledningen af Krigen i Galilæa, gik

[1] Jos. Krig 2, 20, 2—3. [2] Jos. Liv §§ 1. 2.

frem med ligesaa megen Sikkerhed og Raskhed som med Klogskab og List. Han befæstede strax under eget Tilsyn de vigtigste Stæder, saasom Jotapata, Bjerget Itabyrion (Tabor), paa hvis Top der laa en By, Tiberias og Tarikea. Giskala blev paa Josefus's Befaling befæstet af Johannes fra Giskala. Sefforis blev af Indbyggerne selv omgivet med en Mur. Han udskrev over 100,000 Galilæere, alle ungt Mandskab, som han øvede paa romersk Vis. Han fik saaledes en vel øvet Hær paa 60,000 Fodfolk, foruden Ryttere og 4500 Leietropper, som han satte mest Lid til, og en Livvagt paa 600 Mand[1].

Josefus havde ikke alene Romerne at stride med, men ogsaa Fiender blandt sine Landsmænd. Den værste af disse var Johannes fra Giskala, hvem Josefus skildrer som en pengegrisk, underfundig, løgnagtig og ond Mand. Han satte sig fast i sin Fødeby Giskala, som Josefus havde overdraget ham at befæste, og fik samlet om sig 4000 Mand. Han gjorde sig Haab om Statholderskabet i Galilæa, naar han kunde faa Josefus afveien, og gjorde flere Forsøg mod hans Liv.

Tiberias, som Nero havde skjænket til Agrippa II (No. 16), havde strax sluttet sig til Josefus; men Agrippa havde sine Tilhængere, som indbød ham igjen til at overtage Styrelsen. Agrippa kom ikke til den fastsatte Tid; men, da nogle romerske Ryttere viste sig foran Byen, troede hans Tilhængere, at det var ham, og faldt fra Josefus. Denne, som i Tarikea fik Tidende om Frafaldet, havde faa Folk om sig, og det gjaldt at skynde sig, førend Agrippas Tropper kom ind i Staden. Han samlede da alle Baade rundt Gennesarets Sø, 230 i Tal, og kunde bare sætte fire Mand i hver Baad; han skyndte sig mod Tiberias og lod Baadene lægge sig ude paa Søen i saadan Afstand fra Byen, at deres Udrustning ei let kunde sees, og roede selv, kun fulgt af syv uvæbnede Mænd, saa nær mod Byen, at alle kunde kjende ham. Saasnart de bleve ham var, troede de, at Baadene vare fulde af væbnede Folk, lagde Vaabnene ned og bade ham at spare Byen.

Nogle Dage efter tog Josefus Giskala, som han overgav til Plyndring; ligeledes tog han Sefforis, som ogsaa var faldet fra. — Efter meget Arbeide og Strid i Vinteren 66—67 stod Josefus rustet til at tage mod Romerne[2].

Samtidig rustede Jerusalem sig. Murene bleve satte istand, Vaaben bleve smedede, og det unge Mandskab øvet, skjønt uden Orden, i Brugen af Vaaben. Ypperstepræsten Ananus (Annas II) og de Maadeholdne, som anede Krigens Udfald, tænkte endnu paa Fred, men bleve overfløiede af de Krigerske, som nu kaldte sig Zeloter, Nidkjære[3].

Opblæste af Seiren over Cestius, vilde de Nidkjære af alle Kræfter fortsætte Krigen og sendte en Hær mod Askalon, som kun havde en ringe romersk Besætning. Jøderne, der rykkede frem med Hidsighed og uden Orden, bleve splittede ad af det

[1] Jos. Krig 2. 20. 5—6. [2] Jos. Krig 2. 21. »Liv« 71. [3] Jos. Krig 2. 22. 1.

romerske Fodfolk og nedtrampede af Rytteriet; 10,000 omkom. — De Saarede vare neppe lægede, førend Jøderne atter vilde friste Lykken. Det gik, som forrige Gang, uagtet deres Hærfører, Niger fra Peræa, aflagde store Prøver paa Tapperhed; 8000 omkom[1].

4. Krigen i Galilæa.

Nero var i Akaia, da han fik Bud fra Cestius om Nederlaget ved Bethoron. Han lod, som det var en ringe Sag, idet Nederlaget snarere maatte tilskrives Hærførerens Uduelighed end Fiendens Tapperhed. Men de mange Raadslagninger, han holdt, og Valget af Hærføreren vidnede noksom om, at han ikke holdt Opstanden for en ringe Sag. Til Hærfører valgte han nemlig Vespasian, der var prøvet i Krigen i Britannien under Klaudius.

Vespasian drog til Antiokia for at ruste sig. Der stødte Kong Agrippa til ham med alle sine Tropper. — Fra Antiokia drog han til Ptolemais, hvor han modtog Sendebud fra Sefforis, der atter var faldet fra Josefus, og som allerede før Vespasians Komme af Cestius havde modtaget en romersk Besætning. Sefforis, Galilæas Hovedstad, var ved Siden af Tiberias den største By i dette Landskab, og det var følgelig af Vigtighed for Vespasian at sikre sig et saadant Støttepunkt. Vespasian sendte 1000 Ryttere og 6000 Fodfolk under Placidus, og Josefus kunde hverken med det Gode eller Onde vinde tilbage Byen, som han til sin Ulykke havde ladet Indbyggerne stærkt befæste.

Imidlertid samlede Vespasian sine Stridskræfter i Ptolemais. Han havde ført en Legion med sig og drog 23 Kohorter til sig fra Cæsarea og fem fra Syrien; Titus kom med to Legioner fra Alexandria, og de omboende skatskyldige Konger sendte Hjælpetropper. Den hele Hær udgjorde 60,000 Mand foruden Tjenerne, hvis Tal var stort. Disse stode i Krigsdygtighed ikke tilbage for Krigsmændene; thi i Fred vare de tilstede ved sine Herrers Vaabenøvelse, og i Krigen delte de Faren med dem[2].

Da Vespasian var færdig med Rustningerne, rykkede han til Grænsen af Galilæa, hvor han opstillede sin Hær i fuld Slagorden. Josefus stod med en Hær i Nærheden af Sefforis. Saasnart hans Folk hørte Tidenden om Romernes vakre Slagorden, løb de sin Vei, endnu førend de fik Fienden at se. Da Josefus saa, at bare et ringe Tal blev tilbage, og at selv disse tænkte paa at overgive sig til Romerne, tabte han Haabet om et heldigt Udfald af Krigen og trak sig tilbage til Tiberias[3].

Vespasian rykkede først mod Gabara[4], en af de største Stæder i Nedre-Galilæa (Jos. Liv § 25), og lagde den i Aske.

Fra Gabara drog Vespasian med sin hele Styrke mod Jotapata, som var den stærkeste Fæstning i hele Galilæa. Det laa paa en Klippe med brat Styrtning til

[1] Jos. Krig 3. 2. 1—3. [2] Jos. Krig 3 1; 3. 2. 4; 3. 4. [3]) Jos. Krig 3. 6. [4] Gabara (Jos. Krig 3. 7. 1) maa være den rette Læsemaade istedetfor Gadara, der laa i Peræa ved Hieromax. — Gabara kaldes nu Kubara.

tre Kanter; kun fra Nord var det tilgjængeligt; men der havde Josefus reist en Mur. — Vespasian haabede, at hele Galilæa vilde falde tilfode, naar dets stærkeste Fæstning faldt. Men, var det af Vigtighed for Vespasian at tage Fæstningen, saa var det ikke mindre vigtigt for Josefus at forsvare den. Han reiste derfor til Jotapata for selv at lede Forsvaret. Og nu viste sig et Forsvar, som kan nævnes ved Siden af de mærkeligere i Historien, f Ex. Zaragozas (1808—1809). Storm paa Storm blev afslaaet, og Romernes Krigstugt og Krigskunst kunde længe intet udrette mod Jødernes fortvivlede Mod og Josefus's Raadsnarhed og Krigslist.

Opflammet ved Jotapatas kjække Forsvar, greb Jafa, en By i Nedre-Galilæa[1], til Vaaben for at komme til Undsætning. Vespasian sendte Titus, som stormede Byen og hug ned forfode. 15,000 bleve dræbte og 2130 tagne tilfange- — Ogsaa Samaritanerne, skjønt de af Had til Jøderne snarere vare romersksindede, bleve indviklede i Krigen og samlede sig paa Garisim. Vespasian sendte Cerealis, som afskar al Tilførsel, saa at mange døde af Tørst. Da de alligevel ikke vilde overgive sig, stormede Cerealis Bjerget og nedsablede 11,600.

Efter 47 Dages heltemodigt Forsvar vare Jotapatanernes Kræfter udtømte ved Nattevaagen og Arbeide. Da Vespasian fik vide dette af en Overløber, brød han om Natten ind i den slumrende By, nedhug forfode, tog den og satte Ild paa den, 1 Juli 67. Mange dræbte sig selv af Fortvivlelse. 40,000 (?) havde sat Livet til under Beleiringen, og 1200 bleve gjorte til Træle[2].

Josefus havde med 40 af de Fornemste gjemt sig i en underjordisk Gang. Paa den tredie Dag bleve de røbede, og de 40 besluttede da at dræbe Josefus og sig selv; men Josefus fik dem overtalt til at lade sig dræbe efter Lodtrækning. Han kastede selv Lodden, og 39 af de 40 bleve rammede; de døde med Glæde i den sikre Tro, at deres Hærfører skulde følge dem i Døden. Josefus stod nu tilbage med den 40de, og de bleve enige om ikke at dø! For Titus's Skyld, der ærede Hærførerens Tapperhed, skjænkede Vespasian ham Livet. — Josefus bad om at faa Vespasian i Tale. Han optraadte som Profet og forudsagde, at Vespasian og Titus skulde blive Keisere. Vespasian lyttede til Spaadommen og viste Opmærksomhed mod Profeten, men lod ham dog blive i Lænker og Forvaring. — Saa lyder i Korthed Josefus's Fortælling, der just ikke er til hans Ros[3].

Efter Jotapatas Fald drog Vespasian over Ptolemais til Cæsarea ved Havet, hvor Indbyggerne modtoge ham med begge Hænder. — Han forfulgte ikke sin Seir, men lagde to Legioner i Cæsarea, for at udhvile, og sendte to andre til Skytopolis (Betsan).

Joppe, som var ødelagt af Cestius, var igjen blevet opbygget af Jøderne, som skaffede sig Skibe og gjorde Havet usikkert fra Ægypten til Fønicien. Vespasian sendte Tropper derned, og Indbyggerne, som ikke kunde tænke paa at forsvare den aabne By,

[1] Det gamle Jafia i Sebulon, Josv. 19, 12. [2] Jos. Jød. Krig 3. 7. [3] Jos. Krig 3. 8.

tyede til sine Skibe. Om Morgenen opstod en Storm, som drev Skibene mod Land og knuste dem mod Klipperne, og de Ulykkelige, som ikke druknede, bleve slagne ihjel af Romerne. 4200 satte Livet til. Kort efter reiste Vespasian til Cæsarea Filippi, hvor Kong Agrippa i 20 Dage gjorde Festligheder for ham og hans Hær.

Som fortalt havde Nero skjænket Tiberias og Tarikea til Kong Agrippa II, og til Vederlag for den nydte Gjæstfrihed vilde Vespasian bringe disse frafaldne Byer under deres forrige Herre. Han lod Titus samle Hæren ved Skytopolis og rykkede derfra nordefter mod Gennesarets Sø. Tiberias overgav sig snart og blev for Agrippas Skyld sparet for Plyndring. — I Tarikea havde en stor Styrke samlet sig. Byen var stærkt befæstet af Josefus og var Herre over Søen ved en Flaade af Baade. Titus tog Byen ved et dristigt Angreb, og Vespasian lod bygge Baade, der var større end Fiendens. Ude paa Søen leveredes der et Slag, i hvilket Romerne aldeles seirede. Tallet paa dem, som omkom ved Byens Erobring og i Søslaget, gik op til 6500.

Efter Seiren satte Vespasian sig paa Dommersædet i Tarikea. Blandt de Fangne var der en Mængde Fremmede, som sikkert vilde gribe til Vaaben mod Romerne, saasnart de bleve fri. Vespasian havde givet dem Tilsagn om Naade; men man indvendte, at det kun var Jøder. Da han ikke vilde ophidse Tarikeerne ved Synet af sin Troløshed, valgte han en anden Udvei. Han gav de Fremmede Lov til at vandre ud til Tiberias, hvorhen Veien var optagen af Romerne, saa at ingen kunde undfly. Vespasian fulgte snart efter og lod dem indespærre paa Rendebanen i Tiberias. 1200, som vare gamle og skrøbelige, lod han nedsable; 6000, som vare stærke og unge, sendte han til Nero, som var i Akaia, for at gjennemgrave Jordtangen ved Korint; 30,400 solgte han som Træle. Agrippa fik alle dem, som vare fra hans Rige, og Kongen solgte sine egne Undersaatter[1].

Fra Tiberias rykkede Vespasian mod den stærke Bjergfæstning Gamala i Gaulanitis østenfor Gennesarets Sø. Den hørte til Agrippas Rige og havde i syv Maaneder været beleiret af ham. Efter 30 Dages tapre Forsvar og efterat have slaaet tilbage en Storm, under hvilken Vespasian kom i Livsfare, blev den tagen 23 Okt. 67. 4000 bleve dræbte af Romerne, Resten styrtede sig med Koner og Børn udover Fæstningens bratte Styrtninger og knustes nede i Dalen; Tallet paa dem, som saaledes omkom, var 5000; kun to, som begge vare Kvinder, slap med Livet. Samtidig havde Placidus taget Itybarion (Tabor)[2].

Romerne havde nu hele Galilæa inde, naar undtages den lille By Giskala, hvis Indbyggere vare Agerdyrkere og lidet stemte for Krigen; men Johannes, Josefus's Fiende og Medbeiler, havde en krigersk Flok om sig og raadede nu i denne sin Fædreby. Vespasian sendte Titus med 1000 Ryttere. Titus lovede at spare Liv og Gods, hvis Byen vilde overgive sig. Johannes svarede, at han gjerne vilde overgive sig; men, da det var Sabbat, kunde intet fore-

[1] Jos. Krig 3 9—10. [2] Jos. Krig 4. 1.

tages. Titus var ikke alene ædelmodig nok til at afholde sig fra Angreb den Dag, men trak sig endog bort fra Byen, og Johannes nyttede Tiden til at flygte om Natten med Krigsfolket og de Øverste, tilligemed deres Slægt. Da Titus om Morgenen atter kom foran Byen og fik høre om Flugten, sendte han Ryttere ud. Johannes var til Jødernes Ulykke heldig nok til at naa Jerusalem; men næsten alle de øvrige bleve indhentede, 6000 bleve dræbte og 3000 tagne tilfange. — Titus drog under Fryderaab ind i Giskala, hvor han lagde en Besætning for at holde de Oprørske i Tømme og styrke de Fredelige. — Her, som ved flere Leiligheder, gjør Josefus sig skyldig i Overdrivelse af Tal. En By, som han selv kalder liden, kunde ikke miste 9000 Dræbte og Fanger og dog beholde fuldt op igjen af Oprørske og Fredelige.

Saa var hele Galilæa kommet i Romernes Magt, men ikke uden megen Kamp og Møie, mod Slutningen af 67[1].

5. Krigen i Judæa.

Da Johannes fra Giskala kom til Jerusalem, flokkedes Mængden om ham for at høre Nyt fra Galilæa. Han indbildte dem, at Romernes Kræfter vare udtømte ved Jotapatas og Gamalas seige Modstand, og at de intet vilde udrette mod Jerusalem, da deres Beleiringsredskaber vare brudte foran Murene i Galilæa. — De Unge opflammedes ved hans Tale, medens de Sindige saa i Galilæas Fald et Forbud paa Jerusalems Undergang.

Jødernes ustyrlige Mod og seige Udholdenhed kunde vistnok ikke i Længden have holdt Stand mod Romernes urokkelige Krigstugt og store Krigskunst; men Romerne kunde have faaet nok at gjøre gjennem en Række Aar, hvis Jøderne havde været enige; thi, skjønt de lettede Romerne Arbeidet ved sine indbyrdes Kampe, brugte disse alligevel 2½ Aar til at undertvinge det lille Judæa.

Denne Gang begyndte Borgerkrigen udenfor Jerusalem. Hver By og Flekke over hele Judæa var delt i to Flokke, af hvilke den ene vilde have Krig, den anden Fred med Romerne. Den krigerske Flok, som bestod af unge og forvovne Folk, lod sig ikke bare lede af Krigslyst. Den drog omkring for, som det hed, at tugte Forræderne, men snarere for at røve og plyndre. Den romerske Besætning, som laa i flere af Stæderne, sad stille og gottede sig over at se Jøderne oprive hverandre. — Efterat have skjændt og brændt rundtomkring, sloge de adskilte Røverflokke sig sammen og kastede sig ind i Jerusalem, hvor de bleve modtagne med begge Hænder af de Nidkjære, som efter denne Forstærkning begyndte at optræde som Herrer. De plyndrede, fængslede, myrdede og forskansede sig i Templet for at sikre sig mod Overfald. Tilsidst valgte de ved Lodkastning en ukyndig Bonde, som maaske ikke engang var af Arons Æt, til Ypperstepræst. Denne, som hed Fannias eller Fannesus, var den 83de i Rækken og den sidste Ypperstepræst[2].

---

[1] Jos. Jød. Krig 4. 2. [2] Jos. Hist. 20. 9. 1.

Her maa Følgende om de sidste Ypperstepræster finde Plads.

Det ypperstepræstelige Embede skulde være arveligt fra Søn til Søn og livsvarigt, og i ældre Tider var det et Særsyn, at en Ypperstepræst ikke døde i Embedet. Den første, som blev afsat, var Abjatar, der havde været med i Adonjas Oprør mod Salomo[1]. Men i senere Tider, mest under Syrerne, Herodes den Store, de romerske Landshøvdinger og under Agrippa II, hvem Keiser Klaudius Aar 48 havde givet Ret til at besætte Embedet, bleve Ypperstepræsterne afsatte og indsatte efter Tykke. Fra 8—70 ef. Kr. var der 20 Ypperstepræster:

1) Ananus eller Annas I, indsat Aar 8 og afsat af Gratus Aar 23[2].
2) Ismael I, Søn af Fabus, afsat af Gratus 23.
3) Eleasar, Søn af Annas I, afsat af Gratus 24.
4) Simon V, Søn af Kamitus, afsat af Gratus 25.
5) Josef I med Tilnavnet Kajafas, Svigersøn af Annas I, indsat af Gratus 26, afsat af Vitellius 36[3].
6) Jonatan III, Søn af Annas I, afsat af Vitellius 37[4].
7) Teofilus, Søn af Annas I, afsat af Agrippa I, 39[5].
8) Simon VI, Søn af Boetus, afsat af Agrippa I, 39[6].
9) Mattias II, Søn af Annas I, afsat af Agrippa I, 44[7].
10) Elioneus, afsat af Herodes, Konge i Kalcis, 45[8].
11) Josef II, Søn af Kamus, afsat af Herodes, Konge i Kalcis, 47[9].
12) Ananias, der under Kumanus blev sendt til Rom, 51[10]. (Se under Kumanus No. 16).
13) Jonatan IV, snigmyrdet af Felix, 56 (?)[11].
14) Ismael II, afsat af Agrippa II, 60[12].
15) Josef III, Søn af Ypperstepræsten Simon V eller af Ypperstepræsten Simon VI[13], afsat af Agrippa II, 62[14].
16) Annas II, Søn af Annas I, afsat af Agrippa II efter tre Maaneder, 63; han havde nyttet Tiden til at stene Jakob, Broder af Jesus, med Tilnavnet Kristus[15].
17) Jesus, Søn af Damnæus, afsat af Agrippa II, 64[16].
18) Jesus, Søn af Gamaliel, afsat af Agrippa II, 64[15].
19) Mattias, under hvem Krigen med Romerne udbrød, 66, indsat af Agrippa II, 64, og afsat af de Nidkjære, 67[18].
20) Fannias eller Fannesus, indsat af de Nidkjære, den sidste Ypperstepræst, 67—70[19].

Af disse 20 Ypperstepræster bleve 18 afsatte, Jonatan blev, under sit Embede,

[1] 1 Kong. 2, 26. [2] Jos. Hist. 18. 2. 2, Se sammesteds om de fire følgende Ypperstepræster. [3] Jos. Hist. 18. 4. 3. [4] Jos. Hist. 18. 5. 3. [5] Jos. Hist. 19. 6. 2. [6] Jos. Hist. 19. 6. 4. [7] Jos. Hist. 19. 8. 1. [8] Jos. Hist. 20. 1. 3. [9] Jos. Hist. 20. 5 2. [10] Jos. Hist. 20. 6. 2. [11] Jos. Hist. 20. 8. 5. [12] Jos. Hist. 20. 8. 11. [13] Jos. Hist. 20. 8. 11. [14] Jos. Hist. 20. 9. 1. [15] Jos. Hist. 20. 9. 1. [16] Jos. Hist. 20. 9. 4. [17] Jos. Hist. 20. 9. 7. [18] Jos. Krig 4. 3. 8. [19] Jos. Krig 4. 3. 8.

snigmyrdet af Felix, og Fannias, hvis Endeligt ikke er fortalt, satte rimeligvis i sit Embede Livet til under Jerusalems Forstyrrelse ved Titus, 70.

Josefus priser (Hist. 20. 9. 1) Annas I som den lykkeligste af alle Mennesker, fordi han selv havde været Ypperstepræst og havde fem Sønner, som alle bleve Ypperstepræster, hvilket ikke er hændt nogen anden Ypperstepræst. — Det var en daarlig Lykke; den vidner om, at Loven blev krænket Gang paa Gang, idet hverken han eller Sønnerne døde i Embedet, men bleve alle afsatte.

Oprørt over, at Loven var saa dybt krænket ved Fannias's Valg til Ypperstepræst, reiste endelig Folket sig under Annas I's femte Søn, den djerve og dygtige Annas II, den samme, der havde ladet Jakob, Herrens Broder, halshugge og som var afsat af Agrippa II, efterat have været Ypperstepræst i tre Maaneder.

Det kom til Kamp i Gaderne, og de Nidkjære maatte vige tilbage til Templet. Annas vilde ikke krænke Helligdommen ved et Angreb, men lod en Vagt paa 6000 Mand holde alle Tilgange spærrede. Den indbyrdes Krig vilde — iallefald foreløbig — have været endt med de Nidkjæres Tugtelse, dersom Johannes fra Giskala ikke kavde traadt forstyrrende imellem. Denne underfundige Mand, som havde forstaaet at vinde Annas ved sin sledske Tale, stod i hemmeligt Ledtog med de Nidkjære. Han blev sendt til dem for at underhandle; men istedet raadede han dem til at kalde Idumæerne tilhjælp. De røverske Idumæere kom mere end gjerne, 20,000 Mand stærke. De bleve skuffede ved at finde Portene stængte og maatte leire sig udenfor Staden, mod hvis høie Mure de intet kunde udrette. Men, da Vagten en Nat, medens Regnen øste ned under Tordenbrag og Lynslag, havde lagt sig til Hvile, oversagede de Nidkjære Hængslerne først paa Templets Porte og dernæst paa en af Stadens Porte. Idumæerne trængte strax ind og skyndte sig til Templet for at fri de Nidkjære. De hug ned forfode, Blodet randt i Strømme rundt Templet, og, da det blev Dag, laa 8500 paa Pladsen. Fra Templet trængte Idumæerne og de Nidkjære over til Overstaden, Zion, med Mord og Plyndring. De opsøgte helst de Fornemme, af hvilke 12,000 bleve myrdede. Blandt de Myrdede var den nysnævnte Annas II, Søn af Annas I.

Skamfulde over dette Myrderi ifleng, gave de Nidkjære sig Skin af at ville overholde Lovens Former, idet de nedsatte en Ret af 70 Dommere til at dømme Sakarias, Baruks Søn, som Forræder. Men, da han enstemmig blev frikjendt, myrdede de ham midt i Templet og mishandlede Dommerne. — Dette var selv Idumæerne for galt; de skammede sig over sit Forbund med saadanne Mordere og droge hjem[1]; dog bleve nogle Krigshøvdinger med sine Folk tilbage. (Se Jos. Krig 6. 8. 2).

[1] Jos. Krig 4. 3—5. 4. 6. 1.

Efter Idumæernes Bortgang rasede de Nidkjære værre end nogensinde mod enhver, af hvem de frygtede Modstand. — Blandt de Myrdede var Niger fra Peræa, der mandelig havde kjæmpet mod Romerne. som Hærfører i Toget mod Askalon. (No. 17. 8). — Enkelte, der vare saa heldige at slippe ud, bragte Vespasian, der laa i Cæsarea ved Havet, Tidende om Tilstanden. Han afviste sine Krigsøversters Opfordring til at rykke mod den splidagtige Stad med den kloge Ytring: »rykke vi mod Staden, ville Flokkene forene sig mod os; men, overladte til sig selv, ville de oprive hverandre indbyrdes[1].

Al denne Uenighed vidste Johannes fra Giskala at drage sig til Nytte. Hans Flok blev hver Dag stærkere, og han raadede over den med kongelig Myndighed.

Ogsaa fra en anden Kant brød Ulykken ind over det hjemsøgte Land. Sikarierne havde holdt sig rolige i Masada; men, da de saa, at Romerne holdt sig stille, og at Borgerkrigen rasede i Jerusalem, begyndte de at øve sit gamle Hærværk: de overfaldt Engedi, nedsablede Vagten, myrdede 700 Kvinder og Børn, og røvede alt, hvad de kunde komme over. Og som det gik Engedi, gik det flere omliggende Landsbyer.

Flygtninge fra Jerusalem manede Vespasian, i Menneskelighedens Navn, til at rykke mod Jerusalem; men den forsigtige Hærfører vilde først undertvinge hele det øvrige Land. Han drog derfor mod Gadara ved Hieromax, hvor den fredelige Flok modtog ham med Fryderaab, medens den krigerske Flok, som følte sig for svag til Modstand, flygtede sydefter. Vespasian drog selv tilbage til Cæsarea ved Havet og overlod til Placidus at tage Landet østenfor Jordan. Placidus stormede den lille By Betennabris, som de flygtede Gadariter havde tyet til. Alle, som kunde, flyede for ham mod Jeriko. Han indhentede dem ved Jordan, som ved Vaarflommen var bleven ufarbar. Rytteriet hug ind; 15,200 faldt for Sværdet, og en utrolig Mængde druknede, og deres Kroppe stoppede op Elven eller dreve i Mængde ud paa det Døde Hav. 2200 gjordes til Fanger, og en Mængde Kvæg faldt i Romernes Hænder. Placidus tog hele Landet indtil Makærus[2].

Vespasian, der havde faaet Tidende om, at Legionerne i Gallien, Spanien og Lusitanien havde gjort Opstand mod Nero, vilde skynde sig med at ende Krigen i Judæa. Han drog fra Cæsarea ved Havet over Emmaus (Nikopolis) indtil Grænsen af Idumæa, dræbte 10,000 og førte 1000 Fanger tilbage med sig til Emmaus, hvor han lod den femte Legion blive. Derfra drog han over Sebaste (Samaria) og Neapolis (Sikem) til Jeriko, hvor han forenede sig med de Tropper, som havde kjæmpet i Peræa, 2 Juni 68[3].

Fra Jeriko sendte Vespasian Lucius Annius mod Gerasa, som blev taget med Storm og lagt i Aske; 1000 unge Mennesker bleve nedsablede, og Resten af Indbyggerne gjorte til Træle. Selv drog Vespasian tilbage til Cæsarea og rustede sig for med hele Hæren at rykke mod Jerusalem.

[1] Jos. Krig 4. 6. [2] Jos. Krig 4. 7. [3] Jos. Krig 4. 8. 1.

Paa samme Tid kom Tidende om, at Nero havde dræbt sig selv (11 Juni 68), og at Galba var bleven Keiser. Vespasian sendte Titus og Agrippa II til Rom for at modtage den ny Keisers Befalinger. I Akaia fik de Tidende om Galbas Mord; Titus vendte tilbage til Cæsarea; men Agrippa fortsatte Reisen til Rom. Vespasian foretog intet mod Jerusalem, da han vilde have Hænderne fri for at kunne gribe ind i Begivenhederne i Rom.

Jerusalem fik saaledes lang Frist, men brugte den kun til eget Fordærv. Simon, Søn af Giora, fra Gerasa, var en fræk og voldsom Mand med store Legemskræfter. Han vidste at vinde Sikariernes Tiltro og at blive Herre i Masada, hvorfra han gjorde idelige Udfald, vandt Bytte og samlede ryggesløse Mænd om sig. Han reiste en Hær paa 20,000 Mand og blev ved Forræderi Herre over Idumæa og tog Hebron med stort Bytte. Foruden af sine væbnede Mænd fulgtes han af en Skare paa 40,000, der ligesom Græshopper opaade alt, saa at Landet saa ud som en Ørken.

De Nidkjære vovede ikke noget Slag mod Simon, men gjorde kun mindre Udfald. I et af disse fangede de hans Hustru og Børn og mente nu at kunne tvinge ham til Forlig. Men han for lige mod Jerusalem og rasede som et vildt Dyr mod enhver, han fik Tag i, og tvang de Nidkjære til at udlevere hans Hustru og Børn.

Vespasian brød op fra Cæsarea for at tage nogle Byer, som endnu ikke vare bragte til Lydighed, og viste sig med Rytteriet foran Jerusalem uden dog at angribe. Hans Hærfører Cerealis tog Hebron og lagde det i Aske. Saaledes var hele Landet i Romernes Hænder, naar undtages Jerusalem, Herodion, Masada og Makærus.

Værre end Romerne fore Simon og de Nidkjære frem. Simon leirede sig foran Jerusalem og myrdede, hvem som faldt ham i Hænderne. De Nidkjæres Færd kan ikke skrives uden Blusel. De myrdede Rigmændene og krænkede deres Hustruer; de klædte sig som Kvinder, sminkede sig og indgnede sig med vellugtende Salver og lode sig bruge til Synder mod Naturen. — Tilsidst bleve de Nidkjære splidagtige med sig selv. Der var flere Idumæere blandt dem, og disse vare iversyge paa Johannes fra Giskala og traadte op mod ham. Johannes indesluttede sig i Templet, hvorfra de ikke magtede at fordrive ham. De raadsloge da med Præsterne og valgte en Udvei, som var den allerværste: for at blive af med Johannes vilde de lade Simon, Søn af Giora, komme ind i Staden og sendte den afsatte Ypperstepræst Mattias ud til ham med Indbydelsen. Simon holdt da sit Indtog i Jerusalem i Krigens tredie Aar, April 69. — Simons Forsøg paa at fordrive Johannes med de Nidkjære fra Templet mislykkedes. Johannes holdt sig fremdeles paa det stærkt befæstede Moria[1].

Efter Galbas Mord, Jan. 69, valgte Prætorianerne Oto til Keiser; men Legionerne i Germanien udraabte sin Hærfører Vitellius til Keiser, rykkede over Alperne mod Rom og slog Oto, som dræbte sig selv. — Vespasian var i Cæsarea ved Havet, da

[1] Jos. Krig 4. 9.

disse Tidender spurgtes fra Rom. Hæren udraabte ham strax til Keiser, 1 Juli 69, og kort efter brød han op til Berytus, for derfra over Alexandria at reise til Rom. — Førend han forlod Berytus, kaldte han Josefus, hvis Spaadom han kom ihu, for sig og gav ham fri. Paa Titus's Forestilling bleve hans Lænker ikke løste, men overhuggede, som Skik var, naar en Uskyldig var lagt i Lænker.

Titus havde fulgt sin Fader til Alexandria, hvorfra han med nogle udvalgte Tropper blev sendt tilbage for at ende Krigen. Han lagde Veien gjennem Ørkenen til Rinokorura og derfra langs Kysten til Cæsarea[1]. — Titus var da 29 Aar.

Istedetfor at ruste sig mod den udbrydende Storm brugte Jerusalem Vinteren 69—70 til vild Borgerkrig. Eleasar, Simons Søn, der efter Cestius's Nederlag havde stillet sig i Spidsen for den krigslystne Flok, saa med Uvillie den Magt, som Johannes fra Giskala havde faaet over de Nidkjære, og skilte sig fra ham under Paaskud af, at han fandt Mishag i den Vold, Johannes hver Dag øvede. Der opstod saaledes tre Flokke: 1) Eleasar, Simons Søn, med de maadeholdne blandt de Nidkjære, der havde sat sig fast i Templet. 2) Johannes fra Giskala med de vildeste blandt de Nidkjære, der indehavde Templets Buegange. 3) Simon, Søn af Giora, med Sikarierne, som raadede over Overstaden (Zion) og en Del af Understaden. — Disse tre Flokke søgte at gjøre hverandre al Skade, plyndrede og myrdede[2].

6. Jerusalems Beleiring og Forstyrrelse.

Kjærnen af den Hær, som Titus samlede ved Cæsarea, udgjordes af Vespasians tre Legioner samt den 12te Legion, der havde at hævne Nederlaget ved Bethoron under Cestius. De bleve gjorte fuldtallige med 2000 Krigsmænd fra Alexandria og 3000 fra Vagtholdene ved Eufrat. — De skatskyldige Konger tilførte Hjælpetropper, der tør have været vel saa mandstærke som under Vespasian, og fra Syrien stødte tætte Skarer til ham. Titus's Hær kan saaledes ikke sættes stort lavere end i sin Tid Vespasians, altsaa omkring 60,000 Mand[3], foruden Tjenerne, hvis Tal vel ligesom i Vespasians Hær var stort. Palmer sætter, Tjenerne medregnede, den samlede Styrke til 80,000 Mand[4]. Men alle disse kunde ikke samles foran Jerusalem, da mange maatte lades tilbage i Cæsarea og andre Byer. Lewin sætter Tallet i Beleiringshæren til 40,000 Mand[5]; Tjenerne har han ikke omtalt. — Titus valgte til Næstbefalende Tiberius Alexander, den samme frafaldne Jøde, der havde været Landshøvding i Judæa 46—48. Han havde senere været Statholder i Ægypten og var den første Statholder, som svor Vespasian Troskabsed og blev derfor af denne stadfæstet i sit Statholderskab[6]. Som gammel Kriger kunde han give Titus gode Raad[7], og han gjorde sig ingen Samvittighed over at tjene mod sine forrige Troesfæller og Undergivne.

Ad tre Veie rykkede Hæren fra Cæsarea mod Jerusalem: den fra Cæsars Krige

[1] Jos. Krig 4, 10—11. 5. 1. 1. [2] Jos. Krig 5. 1. 2—5. Tacit. Hist. 5, 12. [3] Jos. Krig. 5. 1. 6. [4] City of Herod and Saladin S. 19—21. [5] Lewin Siege of Jerusal. S. 5. [6] Jos. Krig 4. 10. 6. [7] Jos. Krig 5. 1. 6.

bekjendte 10de Legion gik om Jeriko og leirede sig paa Oliebjerget; den femte Legion rykkede frem fra Emmaus (Nikopolis), hvor den, som fortalt, var lagt som Besætning af Vespasian, og den 12te og 15de Legion gik under Titus over Samaria og slog sidste Nat Leir ved Gabat-Saule, som betyder Sauls Høi (se Gibea No. 1), 30 Stadier fra Jerusalem. — Derfra red Titus med 600 Ryttere i Forveien for at udspeide, hvor stærkt Jerusalem var. Ingen viste sig paa Muren, før han kom henimod Taarnet Psefinus, hvorfra Jøderne gjorde et Udfald gjennem Fruentimmertaarnet, der laa ligeoverfor Dronning Helenas Gravmæle, for at afskjære ham Tilbagetoget. Titus hug sig igjennem og kom uskadt tilbage, skjønt Pile susede om ham, og han var uden Hjelm og Harnisk. To af hans Mænd faldt, den enes Hest blev skudt, og den andens Hest blev fangen og ført ind i Byen. — Dette Held, ved første Sammenstød, var vistnok ringe, men styrkede dog de Krigslystnes Haab om videre Fremgang. — Dagen efter slog Titus sin Hovedleir paa Skopus, syv Stadier fra Byen. 14 April 70.

Farens Nærhed fremkaldte en Stund Enighed mellem de tre Flokke i Staden. De sloge sig sammen, gjorde Udfald og stormede over Kedron og opad Oliebjerget, hvor den 10de Legion var lige ved at blive overmandet, da Titus fra Skopus kom den tilhjælp og drev Jøderne tilbage; men neppe var Titus dragen bort, førend Jøderne kom igjen, og anden Gang maatte Titus skynde sig tilhjælp[1].

Kort efter kom Paaskefesten, og Eleasar aabnede efter gammel Skik Templets Døre for dem, som vilde tilbede Gud. — Skjønt hele Landet var tæt besat af Romerne, var der kommet en Mængde Jøder ikke alene fra de nærliggende Strøg, men ogsaa fra fjernere Lande. Naar Dio Kassius fortæller, at mange Jøder vare komne fra hinsides Eufrat til Stadens Forsvar[2], ere vel de Festreisende mente. — Johannes fra Giskala nyttede den Leilighed, som Festen frembød, til at lade sine Folk gaa ind i Templet med Vaaben under Klæderne og gjorde sig saaledes til Herre over Templet, og de Nidkjæres to Flokke bleve slaaede sammen. — Fra denne Stund nævnes Eleasar, Simons Søn, ikke mere.

Titus vilde flytte sin Leir nærmere Staden og lod Klipper sprænge, og Plankegjærder og Frugttræer nedhugge, saa at Strøget mellem Skopus og Herodes's Grav ved Ormedammen (Slangesumpen) blev aldeles jævnet. Titus slog da sin Hovedleir to Stadier fra Taarnet Psefinus, en anden Leir blev slaaet to Stadier fra Taarnet Hippikus, medens 10de Legion blev liggende paa Oliebjerget[3].

Hærstyrken i Jerusalem, der udgjorde 23,400 Mand, var saaledes fordelt: Simon, Gioras Søn, laa i Overstaden og Bezeta med 10,000 Mand, foruden 5000 Idumæere. Johannes fra Giskala laa paa Moria og Oflas med 6000 Mand, som vare forstærkede med 2400 Mand, der nys havde staaet under Eleasar, Simons Søn.

[1] Jos. Krig 5. 2. [2] Dio Kassius 66. 4. Milman History of the Jews 2, 222 (16 Bog). [3] Jos. Krig 5. 2.

Fulgt af nogle Ryttere, red Titus rundt om Muren for at se, hvor Angrebet lettest kunde foretages. Han valgte Strøget ved Ypperstepræsten Johannes's Gravmæle mellem Taarnene Psefinus og Hippikus.

Simon, hvem Stormen først truede, sad ikke med Hænderne i Skjødet. Han hentede fra Antonia de Krigsmaskiner, som vare tagne fra Cestius Gallus, og stillede dem paa Muren; men, da Jøderne ikke forstode at bruge dem, vare de længe til liden eller ingen Nytte; den Veiledning, de fik af Overløbere, var ikke nok, og først senere fik de Øvelse i at bruge dem. — Romerne kastede med sine Maskiner Stene af stor Vægt, af hvilke nogle fore hele to Stadier. Stenene vare hvide og gave et Skin fra sig, saa at Vagten paa Taarnene kunde se dem langt borte og vare Jøderne med Raabet: Stenen kommer! Romerne lode derfor Stenene sværte, saa at Vagten ikke kunde se dem. (Stenene synes saaledes at være udslyngede om Natten). — Men ingen Fare kunde holde Jøderne tilbage fra at forurolige Romerne Dag og Nat for at hindre deres Arbeide paa Skanserne.

Farens Nærhed stemte Flokkene til Forlig. Simon lod ved en Herold indbyde de Nidkjære til at komme fra Templet til Overstaden, og, skjønt Johannes ikke troede Simon vel, gav han sit Samtykke, saa at begge Flokke sloge sig sammen til en. Den samlede Flok kaldes af Josefus »Oprørerne«. — Saaledes forenede gjorde Jøderne Udfald paa Udfald, og i et af disse trængte de lige bort til Romernes Leir og satte Krigsmaskinerne i Brand, som med Møie blev slukket. Titus kom selv med nogle Ryttere, gjorde Indhug og drev Fienden tilbage. — Ved denne Leilighed fangede Romerne en Jøde, som Titus lod korsfæste udenfor Muren for at indjage Skræk. Hermed begyndte den Række af Korsfæstelser, som har sat en Skamplet paa Titus's Navn. Han, der som Keiser blev kaldt Menneskelægtens Lyst og Glæde, havde i sin Ungdom ikke været fri for Grusomhed og viste sig her grusom som en østerlandsk Fyrste. Det var jo bare Jøder, som bleve korsfæstede [1].

Efter 15 Dages Arbeide fik Romerne ved Stormbukken eller Murbrækkeren gjort en Aabning i den tredie Mur, som Agrippa I havde reist, og trængte ind i Bezeta, som blev lagt øde. 7 Mai 70. — Titus slog nu Leir paa det Strøg, som kaldtes Assyrernes Leir, og gav sig til at storme den anden Mur. Efter fem Dages gjentagne Storme trængte Titus ind igjennem en af Portene, men blev dreven ud igjen og først efter fire Dages fornyede Kampe lykkedes det ham at gjøre sig til Herre over den Del af Staden, som laa mellem den anden og første (ældste) Mur. 16 Mai 70[2].

Titus haabede, at Tabet af den anden Mur skulde tage Modet fra Jøderne, og bad Josefus at tale til dem i deres Modersmaal og love, at, hvad der var skeet, skulde være glemt, hvis de overgave sig. Josefus havde Vanskelighed med at finde et Sted paa Muren, hvorfra han kunde blive hørt og dog staa skudfri. Han stillede sine Lands-

[1] Jos. Hist. 5. 6. [2] Jos. Krig 5. 7—8.

mænd for Øie Hungersnøden, som stod for Døren, det Haabløse i Kampen med Roms Vælde, nu da allerede to af Murene vare tagne, og Stadens og Helligdommens Undergang. Han skildrede udførlig, at, naar deres Fædreland havde seiret, var det ikke ved Tapperhed, men ved Guds underfulde Hjælp. Gud, som lader Herredømmet gaa fra Folk til Folk, havde nu kaaret sig Italien og var med Romerne. Et Bevis derpaa var, at før Romernes Komme vare Siloam og andre Kilder udenfor Muren saa udtørrede, at Vandet blev solgt i pottevis, men nu saa rige paa Vand, at Romerne ikke alene havde nok for sig og sine Dyr, men ogsaa til at vande Haverne med. — Saadan Tale af en, der saaes ned paa som Forræder, var ikke skikket til at virke paa Oprørerne, som lo, spottede og skjøde efter ham[1].

Mange af Menigmand lode sig dog paavirke af Josefus's Tale, til at søge Frelse i Flugten. De solgte, hvad de eiede, for en ringe Pris i Guld, som de slugte for at Oprørerne ikke skulde røve det, og flygtede til Romernes Leir. Titus lod dem gaa, hvorhen de vilde. — At flygte var ikke let; thi Johannes og Simon passede nøie paa, og den, mod hvem der opstod mindste Mistanke om Flugt, blev strax myrdet.

Ligesaa lidt ved denne, som ved de andre Beleiringer, Jerusalem har udstaaet, klages over Vandmangel for de Beleirede; thi indenfor Muren var der Damme og Cisterner, og, som Tacitus skriver (Hist. 5, 12), en aarvis Kilde. (Se Kilder § 11. 6).

Men Hungersnøden begyndte at rase. Kvinder reve Brødet af Munden paa Mændene, Børn af Munden paa Forældrene, og Mødre nægtede Barnet, som daanede under deres Hænder, Melken fra Brystet. Dem, der troedes at have skjult Levnetsmidler, søgte man ved gruopvækkende Pinsler, som den, der lyster, faar læse hos Josefus selv (Jos. Krig 5. 10. 3), at tvinge til at levere dem ud. Men de udholdt heller disse Pinsler, end de vilde røbe, hvor de havde gjemt et Brød eller en Haandfuld Mel. »For ikke at opregne Enkeltheder«, skriver Josefus, »vil jeg med faa Ord sige, at aldrig har nogen Stad udstaaet saa meget Ondt, ei heller har noget Aarhundrede fostret en Slægt saa fuld af Ondskab[2].

Hungeren drev endog mange af Oprørerne udenfor Muren, for at søge efter noget at friste Livet med. De bleve næsten alle fangne af Romerne, piskede og korsfæssede ligeoverfor Muren. Der gik ingen Dag, uden at mere end 500 bleve korsfæstede. — Mange bleve paa andre Maader pinte tildøde, da der tilsidst manglede baade Træ til Kors og Rum til at sætte dem paa.

Titus haabede ved saadan Grusomhed at slaa Staden med Skræk. Men Oprørerne lode sig ikke rokke; tvertimod: de førte de Korsfæstedes Slægt og Venner op paa Muren for at vise dem, hvorledes Romerne handlede med dem, som de fik i sine Hænder.

Titus maatte da skride til at tage den første (ældste) Mur. Han opkastede fire

[1] Jos. Krig 5. 9. [2] Jos. Krig 5. 10.

Skanser: den første ved Antonia midt overfor Dammen Strution, den anden 20 (?) Alen derfra, den tredie langt borte, imod Nord ved Dammen Amygdalon, og den fjerde 30 (?) Alen derfra, ved Ypperstepræsten Johannes's Gravmæle.

Jøderne vedbleve at gjøre Udfald, og i et af disse lykkedes det at opbrænde Romernes Krigsmaskiner. Dette Tab var saa føleligt, at mange Romere begyndte at tvivle om at kunne tage Staden[1].

Efter holdt Krigsraad besluttede Titus at omringe Staden med en Vold, for at afskjære al Tilførsel og saaledes snarere at udhungre den. Volden gik fra »Assyrernes Leir«, hvor Titus havde reist sit Mærke, mod Øst over Kedron til Oliebjerget; derfra gik den mod Syd over Høien Peristerion (se Profeternes Grave under Oliebjerget § 8. 2. 11); derfra gik den mod Vest over det Onde Raads Bjerg; derfra gik den mod Nord vestenom den Aas, hvor Pompeius havde havt sin Leir; derfra dreiede den mod Øst til Titus's Leir, hvorfra den var gaaet ud. Udenom Volden reistes 13 Skanser. Volden, som havde en Længde af 39 Stadier, blev færdig i den utrolig korte Tid af tre Dage.

Da saaledes al Tilførsel var afskaaren, tog Hungersnøden saadan Overhaand, at hele Huse og Slægter uddøde. Unge Karle og Piger vare saa udtærede, at de saa ud som Spøgelser. De, som styrtede af Sult, bleve ikke begravne, da de Efterlevende ikke havde Kræfter til at stede dem til Jorden. For at fjerne Stanken af de forraadnede Lig, lod Oprørerne dem begrave paa offentlig Bekostning; men, da Tallet blev for stort, bleve de kastede udover Muren. — Da Titus en Dag red om Staden og saa Kløfterne fulde af bortraadnende Lig, rakte han sine Hænder mod Himlen og krævede Gud til Vidne paa, at det ikke var hans Værk[2].

Mattias, der var Ypperstepræst ved Krigens Udbrud og afsat af de Nidkjære 67, havde altid været tro mod Folket og var derfor æret af det. Han var en godtroende Mand, der havde virket til, at Portene bleve aabnede for Simon, Gioras Søn, for at denne kunde danne en Modvægt mod Johannes fra Giskala. Denne Tjeneste blev ilde lønnet. Simon slæbte ham og hans tre Sønner — den fjerde var allerede gaaet over til Romerne — for Retten som romersksindet. Han blev dømt uden at have faaet Lov til at forsvare sig. Han bad bare om at blive dræbt før sine Sønner; men denne Bøn blev afslaaet. Han maatte se paa sine Sønners Død og blev derpaa selv dræbt i Romernes Paasyn, og Simon forbød, at deres Legemer bleve jordede. — Derefter blev Skriveren for det høie Raad med flere fornemme Jøder henrettede.

Josefus's Forældre slap med at blive kastede i Fængsel, og hans Hustru og øvrige Slægt synes, mærkeligt nok, ikke at have lidt nogen Overlast, skjønt Hadet mod Titus's haandgangne Mand ikke kunde være større. Under et af sine Forsøg paa at overtale de Beleirede til at overgive sig, blev han rammet i Hovedet af et Stenkast

[1] Jos. Krig 5. 11. [2] Jos. Krig 5. 12.

og faldt daanet til Jorden. Fra Staden stormede strax nogle ud for at gribe den faldne; men Titus sendte Folk, som efter en Kamp førte ham tilbage til Leiren. Jøderne vendte med Fryderaab tilbage til Staden, i den Tro, at han, som de hadede saa dybt, var dræbt

Mange af dem, hvem Sulten drev ud til Romernes Leir, fik en sørgelig Ende. De kastede sig med Graadighed over den Mad, der blev dem rakt, og aade sig tildøde, da deres tomme og svækkede Mave ikke kunde fordøie saa megen Mad; kun faa kunde tæmme sin Lyst og spise lidt ad Gangen, indtil Maven igjen var istand til at fordøie. Men mange af dem, som saaledes frelste Livet, mistede det paa følgende Maade: som fortalt, havde flere Overløbere slugt Guld for at skjule det for Oprørerne. Engang saa nogle Syrere en Overløber lede efter Guld i sit Skarn, og det Rygte spredte sig strax over Leiren, at Jøderne vare fulde af Guld. Syrerne og Araberne grebe de Ulykkelige og skare Maven op paa dem. Saaledes bleve 2000 paa en Nat opskaarne levende. Titus satte Dødsstraf for saadan Ugjerning; men enkelte Overløbere, der paa afsides Steder faldt i Asiaternes Hænder, bleve ligefuldt opskaarne levende.

Da intet var igjen at plyndre hos Borgerne, greb Johannes til Templets Skatte med den Paastand: »de, som stride for Templet, skulle leve af Templet«. Den Vin og Olie, som var gjemt i det Hellige, blev uddelt til Folket, som uden Sky drak Vinen og salvede sig med Olien. Over denne Krænkelse af Helligdommen udbryder Josefus: »jeg tror ganske vist, at, hvis Romerne havde ventet med at straffe disse Misdædere, havde Jorden aabnet sig og slugt Staden, eller den var bleven ødelagt ved en Vandflom eller ved Ild fra Himlen, ligesom fordum Sodoma.

Tilstanden i Staden var skrækkelig. En af Overløberne fortalte, at gjennem den Port, som han havde været sat til at forsvare, havde man, fra Beleiringens Begyndelse 14 April til 1 Juli, baaret og kastet udenfor Muren 115,880 Lig. Heri vare ikke de Lig medregnede, som bleve baarne ud af Slægt og Venner; han havde kun tællet de Lig, som bleve baarne ud paa offentlig Bekostning, saasom han maatte udbetale Penge dertil og følgelig holde Regnskab derover. — Senere kom nogle fornemme Overløbere til Leiren og fortalte, at Tallet paa de Lig af Fattige, som bleve kastede udenfor Portene, gik op til 600,000. — En Skjeppe Hvede blev betalt med en Talent. Man aad raaddent Hø og de væmmeligste Ting og søgte efter Føde i Rendestene og Vandhuse[1].

Til Antonias Beleiring maatte Romerne opkaste ny Skanser og skaffe ny Krigsmaskiner istedetfor dem, som Jøderne havde opbrændt. Dette tog 21 Dage. Snarere kunde det ikke ske, da Trævirket maatte hentes langveis fra, saasom alle Træer og Skove vare fældede rundt Staden i en Omkreds af 90 Stadier. Det var et ynkeligt

[1] Jos. Krig 5. 12.

Syn. Medens den hele Omegn forhen var prydet med Trær og Haver, saa den nu ud som en Ørken.

Antonias stærke Mure stode længe mod den romerske Stormbuk; endelig faldt et Stykke af Muren, og igjennem denne Aabning kom en Aften en Snes Romere brat over Vagten, som den nedhug, og Titus fulgte med et udvalgt Mandskab strax efter. Jøderne toge Flugten gjennem de trange Gange, som forbandt Antonia med Templet. Johannes og Simon stillede sig imod, og nu opstod i disse underjordiske Gange en fortvivlet Kamp fra Kl. 9 Aften til 7 Morgen. I Mørket kunde ikke Ven skilles fra Fiende, der var ingen Udvei til Flugt, og Kampen gik frem og tilbage over fældede Kroppe. Efter 10 Timers Kamp maatte Romerne vige tilbage til Antionia for Jødernes ustyrlige Krigsmod[1].

Titus bød at sløife Antonia og rustede sig til at storme Templet. Han fik imidlertid spurgt, at fra 17 Juli maatte de daglige Ofringer standse af Mangel paa Mænd til at forrette dem. Da han vidste, at denne Standsning gik Folket til Hjerte, lod han atter gjennem Josefus tilbyde Fred og love, at ingen Romer skulde træde ind i Templet. »Jeg vil redde Templet mod Eders Villie«. Tilbudet blev afvist.

Titus gjorde da et Udvalg af sine bedste Tropper, som han stillede under Cerealis, for at storme Templet Kl. 9 Aften. Det lykkedes ikke at overrumple Vagten, og nu opstod en fortvivlet Kamp, der varede til Kl. 5 Morgen. Romerne maatte vige tilbage, skjønt Titus fra Daggry stod og saa paa Kampen for at lønne dem, som kjæmpede med størst Tapperhed.

Efter syv Dages Arbeide var Antonia aldeles sløifet, og Romerne fik nu Rum til at opkaste fire Skanser. — For ogsaa paa sin Side at have aabent Rum nedbrøde Jøderne den nordre og vestre Buegang ved Templet[2].

I sin sidste Tale til Folket siger Moses: »du skal æde dit Livs Frugt, Kjødet af dine Sønner og dine Døtre, under Beleiring og under Ængstelse, hvormed din Fiende skal ængste dig«[3]. — Spaadommen var allerede engang opfyldt: medens Samaria under Joram, Israels Konge (894—882) var indesluttet af Benhadad II, havde en Moder kogt og ædt sin Søn[4]. — Denne unaturlige Gjerning gjentog sig under Jerusalems Beleiring. En Kvinde ved Navn Maria, der var rig og af fornem Æt, havde flygtet fra sit Hjem hinsides Jordan til Jerusalem og udstod Beleiringens Kvaler. Oprørerne havde daglig været inde hos hende og røvet Kostbarheder og Mad. Forbitret over saadan Medfart, havde hun ved spodske Ord egget Røverne til at skille hende ved Livet; men de havde ikke vist hende denne Tjeneste. Da de havde ranet alt, hvad hun eiede, og hun ingen Udvei saa, slagtede hun sit diende Barn, stegte det og fortærede det. Da Oprørerne saa Røgen stige i Veiret, brøde de ind i Huset og truede med at myrde

[1] Jos. Krig 6. 1. [2] Jos. Krig 6. 2. [3] 5 Mos. 28, 53. [4] 2 Kong. 6, 26—29.

hende, hvis hun ikke tilstod, hvad hun havde lavet. Hun viste dem Levningerne; de gik bort, slagne af Rædsel[1].

De fire Skanser vare færdige 8 August. I hele sex Dage havde de største Stormbukke dundret løs paa den vestre Mur; men Muren stod urokkelig paa Grund af sine vældige Stene. Ei heller lykkedes det at undergrave den nordre Port, idet kun de ydre Stene bleve løsnede. Titus lod da løbe Storm; men den blev slaaet tilbage med stort Tab. Saa lod han sætte Ild paa Portene; Sølvpladerne, hvormed de vare klædte, smeltede Træværket, Portene fængede, og snart stode de nærmeste Buegange i lys Lue. Branden paa Buegangene varede et helt Døgn. Udmattede og skrækslagne holdt Jøderne sig stille; endelig gjorde de et Udfald, men bleve drevne tilbage til Templet og indestængte der. — Efter endt Krigsraad befalede Titus, at selve Templet, som vilde være en Pryd for Riget, skulde spares, og han lod derfor sin hele Hær omringe Templet for at storme. Under Stormen lod en Krigsmand sig løfte i Veiret af en anden, og trods Titus's Forbud satte han Ild paa et forgyldt Vindue i Templets nordre Bagkammer, og snart stode Sidekamrene i lys Lue, som Jøderne under Jammerskrig søgte at slukke. Saasnart Titus, som tog Hvile i sit Telt, fik Melding om Ilden, skyndte han sig til Brandstedet og bød at slukke Ilden; men hans Røst blev overdøvet af Larmen, og Krigsmændene vare saa hidsige, at de ikke agtede paa de Tegn, han gav.

Ved Siden af Branden rasede Myrderiet, saa at døde Kroppe laa i store Dynger paa Alteret i Forgaarden, og Blodet randt i Strømme ned ad Trinene.

Da Titus saa, at hans Folk ikke vare at stagge, og at Ilden greb mere og mere om sig, gik han ind for at se det Hellige, og han sandede, at dets Ry for Herlighed og Rigdom ikke var overdrevet. — Da Ilden endnu ikke havde naaet det Indre af Bygningen, gjorde han et sidste Forsøg paa at faa den slukket, og befalede Liberalius, der var Øverste for Livvagten, at bruge Stokken paa de Krigsfolk, som vægrede sig. Men Hadet mod Jøderne og Haabet om rigt Bytte overvandt Ærbødigheden for Hærføreren. Saasnart Titus var gaaet ud af Templet, kastede en menig Krigsmand en Brand ind imellem Dørhængslerne, og strax stod det Indre af Templet i lys Lue og var snart fortæret[2].

Herodes's Tempel blev efter Josefus (Krig 6. 4. 5) brændt 10 August, samme Dag, paa hvilken Salomos Tempel var brændt af Nebukadnezar; men efter samme Forfatter (Hist. 10. 8. 2) blev Salomos Tempel brændt 9 August. Den sidste Opgift er sikkert den rette; thi Jøderne have altid holdt 9 August for Ulykkesdagen, og Jøderne i Jerusalnm og maaske flere Steder mindes endnu denne Dag med en dyb Sørgefest[3].

Tilstanden under Branden var skrækkelig. Enhver ranede, hvad han kom over, Romerne hug under Krigsraab ned hvem, de traf paa, Gamle og Unge, Præster og menige Folk; Oprørerne, som stode mellem Ild og Sværd, raabte og skrege; Blodet

[1] Jos. Krig 6. 8. [2] Jos. Krig 6. 4. [3] Neuman Heilige Stadt Hamburg 1877 S. 387.

randt i saadan Mængde, at det syntes at maatte standse Ildens Magt. Tallet paa dem, som bleve dræbte, var større end deres, som slog dem ihjel. — Det lykkedes Oprørerne at hugge sig igjennem og undkomme til Overstaden. Men 6000 Mænd, Kvinder og Børn, søgte Redning i den søndre Buegang, som kaldtes den kongelige. (Se Herodes's Tempel No. 4). Da Ilden naaede did, sprang flere udover Muren og bleve knuste; Resten blev opbrændt, saa at ikke en eneste slap derfra med Livet.

Disse Ulykkelige havde taget til Templet i Forventning om Hjælp fraoven. Endnu selvsamme Dag havde en Profet udraabt i Staden, at Gud havde befalet Folket at samle sig i Templet, for at faa underfulde Tegn paa Frelse. Og under hele Krigen havde Voldsmændene leiet Profeter til at opholde Folket med Forjættelser om underfuld Hjælp, for derved at afholde det fra at forsage og gaa over til Romerne.

Det havde ikke, skriver Josefus med fuld Tro, manglet paa Tegn, der varslede om den forestaaende Undergang. Et helt Aar, 65, havde en Komet i Skikkelse af et Sværd, staaet over Staden. Næste Paaske, før Krigens Udbrud i Mai 66, saaes omkring Alteret i Forgaarden og Templet, fra Kl. 9 Aften, i en halv Time et Skin, der var klart som Dagen. — Paa samme Dag fødte en Ko, som blev ført frem for at ofres, midt i Tempelgaarden et Lam. — Templets østre Port, mellem Hedningernes og Folkets Forgaarde, der var af Kobber og saa tung, at 20 Mand knap kunde lukke den, og som desuden var sikret ved Jernskaader og Bomme, der gik ind i Dørstolperne af hel Sten, sprang op af sig selv en Aften Kl. 6, og det var med Møie, at man atter fik den lukket. — Ikke mange Dage efter samme Paaske saaes et Syn, som ingen vilde tro, hvis der endnu ikke levede Folk, som kunne være Vidner: Vogne og rustede Hære droge igjennem Luften, som om de vilde beleire Stæderne. — Midt i Pintsefesten hørte Præsterne en Nat, da de gik ind i Templet for at udføre Gudstjenesten, en Røst, som flere Gange gjentog sig: lader os fly herfra!

Det forfærdeligste Varsel var dog følgende: fire Aar før Krigens Udbrud kom en Bonde ved Navn Jesus, Ananus's Søn, paa Løvsalernes Høitid til Jerusalem og raabte overlydt: »ve over Templet, ve over Templet! En Røst fra Øst, en Røst fra Vest, en Røst fra de fire Vinde, en Røst mod Jerusalem og Templet, en Røst mod Brudgomme og Brude, en Røst mod det hele Folk«! Saa holdt han ved at raabe Dag og Nat gjennem Stadens Gader og Stræder. Nogle af de Øverste lode ham gribe og prygle. Han bar denne Medfart uden at lade et Ord falde derimod, men holdt bare ved at raabe, som han havde raabt. Øvrigheden slæbte ham for Landshøvdingen Albinus, som lod ham hudstryge, indtil Benene bleve synbare; han bad dog hverken om Naade eller fældte en Taare, men gjentog ved hvert Slag: ve over Jerusalem! Albinus spurgte ham da, hvem han var, og hvorfra han kom; han svarede ikke herpaa, men blev ved at jamre over Staden. Albinus lod ham gaa som en Vanvittig. — Han nærmede sig ikke til nogen af Borgerne, men gik for sig selv og gjentog sit Veraab. Gav man ham Hug, hvilket skede næsten hver Dag, klagede han ikke; gav man ham

Mad, takkede han ikke. Saa holdt han ved i syv Aar og fem Maaneder, indtil Jerusalem blev beleiret. Da han under Beleiringen havde steget op paa Muren og havde raabt med høi Røst: ve over Staden, Templet og Folket! lagde han tilsidst til: og ve over mig! I det samme blev han truffen af en Sten, som Romerne udskjøde, og døde med hine Ord paa Læberne.

Men ingen Varsler, skriver Josefus, kunde aabne Øinene paa de forblindede Jøder. De havde begyndt, og de vedbleve Krigen i Tillid til en tvivlsom Spaadom i de hellige Skrifter, at paa denne Tid skulde en fra deres Land blive Verdens Herre. (Her sigtes vel til Mika 5, 1, hvor der dog ikke er Tale om Tiden, paa hvilken Messias skulde fremtræde). — Denne Spaadom udlagde de om en af sit Folk, skjønt den sigtede til Vespasian, der i Judæa blev udraabt til romesk Keiser[1]. — Naar Josefus, baade Jøde og af præstelig Æt, kunde synke ned til at udlægge de messianske Spaadomme om Vespasian, kan man ikke overraskes ved følgende Ytringer hos romerske Skribenter: Tacitus († mellem 117 og 120), der har laant omtrent alt, hvad han har om Jødeland og den jødiske Krig, fra sin Samtidige Josefus, skriver (Hist. 5, 13) saa: »mange nærede den faste Tro, at der i Præsternes ældgamle Skrifter stod, at netop paa den Tid skulde Østerland faa Overhaand og Folk fra Judæa blive Verdens Herrer. Denne tvivlsomme Spaadom sigtede til Vespasian og Titus«. Og Svetonius († opimod 160), som vel ogsaa har laant af Josefus, har (Vespasian Kap. 4) lignende Udtryk: »den Tro havde fra gammel Tid fuldt og fast udbredt sig over hele Østerland, at ifølge Spaadomme skulde paa den Tid Folk fra Jødeland blive Verdens Herrer. Som Udfaldet viste, sigtede Spaadommen til den romerske Keiser«.

Efterat Oprørerne havde trukket sig til Overstaden, og Templet med omliggende Bygninger var lagt i Aske, plantede Romerne sine Faner paa Brandtomten ligeoverfor den østre Port, ofrede Takofre og udraabte Titus til Keiser.

Det Bytte, som Romerne gjorde, var saa rigt, at i Syrien sank Guld til Halvdelen af sit forrige Værd.

Nogle Præster havde skjult sig oppe paa Templets Mur, hvor der maaske var Skjulesteder. Efter fem Dages Forløb maatte de af Sult stige ned og overgive sig til Vagten, som førte dem til Titus. De bade om Livet, men fik til Svar, at Naadens Tid var forbi, og, siden der ikke længere var noget Tempel, var der heller ikke Brug for Præster; de bleve alle dræbte.

Da Simon og Johannes saa sig omringede paa alle Kanter uden Mulighed til Flugt, bade de om at faa tale med Titus, som var villig til at høre dem. Han stillede sig paa den østre og de paa den vestre Ende af den Bro, som førte fra Moria til Søilegangen Xystus, og meget Folk var hos dem. Samtalen førtes gjennem Tolk. Titus

[1] Jos. Krig 6. 5. 4.

foreholdt dem i en Tale, hvis Svulst faar skrives paa Josefus's Regning, deres Færd ligefra Krigens Udbrud og krævede Overgivelse paa Naade og Unaade. De bade om Lov til med Koner og Børn at drage ud i Ørkenen; men Titus afviste dette Vilkaar og overgav Staden til Plyndring og Brand. Arkivet, Raadhuset, hele Akra med Oflas og indtil Siloams Dam bleve brændte. — Oprørerne samlede sig da i den stærke, af Herodes den Store byggede Borg, tæt ved Hippikus, hvorhen mange havde bragt sit Gods. Romerne søgte at tage Borgen, men bleve drevne paa Flugten. Oprørerne dræbte derefter 8400 (!) af det menige Folk, som havde tyet til Borgen, og toge deres Gods.

Sit sidste Haab satte Oprørerne til de underjordiske Huler, hvor de tænkte at kunne skjule sig, indtil Romerne havde draget bort[1].

Titus rustede sig da til at tage Overstaden med Storm. Den 20 August begyndte de fire Legioner at opkaste Skanser paa den vestre Side, ligeoverfor den kongelige Borg, og Hjælpetropperne ligesaa paa den østre Side ved den oftere omtalte Bro. Det kostede megen Møie at faa det nødvendige Virke tilveie, da alle Træer vare nedhuggede i en Omkreds af 100 Stadier.

Under disse Omstændigheder sendte de idumæiske Krigshøvdinger fem Mænd ud til Titus for at handle om Overgivelse. Titus indvilgede deres Begjæring i Haab om, at Simon og Johannes skulde falde tilfode, naar de saa sig forladte af sine bedste Folk. Men Simon fik Nys om Sagen, lod de fem Mænd, som havde været hos Titus, dræbe og Krigshøvdingerne fængsle. Tillige satte han stærk Vagt paa Muren for at hindre enhver fra at gaa over til Romerne; men mange slap dog igjennem. Titus skjænkede dem Livet, og Krigsfolket, der var træt af at myrde, havde bare Tanke for at blive rige. De Fattigere bleve derfor solgte som Træle, men Prisen var kun ringe, da Kjøberne vare faa. 40,000 (!) fik derfor Lov til at gaa sin Vei. — En Præst reddede Livet ved at udlevere to Lysestager, der lignede dem, som havde staaet i det Hellige, Borde, Bægere, Skaale, alt af rent Guld, Ypperstepræstens Klædning, der var prydet med kostbare Stene, og Kar, som brugtes ved Ofringerne. — Templets Skatmester, som blev fangen, reddede Livet ved at vise Titus, hvor Præsternes Klæder og de vellugtende Sager, som brugtes til Røgelse i Templet, laa gjemte.

Efter 18 Dages Arbeide vare Skanserne færdige og Stormmaskinerne stillede mod Murene, 7 Sept. Ved dette Syn tabte Oprørererne Modet, og nogle flygtede fra Muren ned til Akra, andre tyede til de underjordiske Huler eller Hvælvinger. En Del blev vel tilbage for at stille sig mod de Angribende, som satte Stormbukkene mod Muren; men Romerne bleve snart færdige med disse, som vare modfaldne og medtagne, og det varede ikke længe, førend et Stykke af Muren var brudt ned. Simon og Johannes gjorde nu et Forsøg paa at slaa sig igjennem, men bleve forladte af sine Folk. Da nu den falske Tidende løb gjennem Staden, at hele den vestre Mur var brudt ned,

[1] Jos. Krig 6, 6—7.

og at Romerne allerede vare indenfor Muren, tabte begge Hærførerne Sans og Samling; de forlode de tre vældige Taarne, Hippikus, Fasael og Mariamne, hvorfra bare Hungeren kunde have drevet dem ud, og ftygtede ned mod Siloam.

Romerne plantede sine Faner paa de forladte Taarne, udstødte Glædesskrig over den lette Seir og fore gjennem Staden med Mord og Brand. Krigsmænd, som trængte ind i Husene for at plyndre, fandt Dynger af Lig; de Gjenlevende bleve nedsablede, og Blodet flød i saadanne Strømme, at det paa sine Steder hæmmede Ildens Magt. Myrderierne varede lige til Aften. Dagen efter, 8 Sept., stod Jerusalem i lys Lue, og Beleiringen, som begyndte 14 April, havde saaledes varet henimod 5 Maaneder[1].

Da Titus kom ind i Staden, undrede han sig over Fæstningsværkerne og Taarnene og udbrød: »Gud har visselig stridt for os; thi hvad havde vel Menneskehænder eller Krigsredskaber kunnet udrette mod saadanne Taarne«?

Krigsfolket var træt af at myrde, og Titus udstedte den Befaling, at kun de, der bleve grebne med Vaaben i Haand, og som gjorde Modstand, skulde dræbes, medens de andre skulde gjøres til Fanger. Dog bleve de Skrøbelige og Gamle, som ikke kunde friste nogen Kjøber, ihjelslagne; de øvrige bleve drevne hen til Templet og indespærrede i Kvindernes Forgaard. Her skede et Udvalg: de, som havde været virksomme under Oprøret, bleve dræbte; de, som vare unge og vakre, bleve udtagne for at forherlige Titus's Triumf. Af de øvrige bleve de, som vare over 17 Aar, sendte til Ægypten for at arbeide i Minerne, eller skikkede som Gave til Landskaberne for ved offentlige Skuespil at omkomme ved Sværd eller vilde Dyr; de, som vare under 17 Aar, bleve solgte som Træle. Medens dette Udvalg stod paa, omkom 11,000 af Sult, dels fordi Vagten ikke vilde give dem Mad, dels fordi de vægrede sig for at spise, hvad der blev dem rakt.

1,100,000 Jøder havde sat Livet til under Beleiringen, og 97,000 vare tagne tilfange. Det var mest udenlandske Jøder, der vare komne for at helligholde Paasken, og som bleve indestængte i Staden, da Beleiringen begyndte snarere, end ventet.

Da intet over Jorden var igjen at plyndre, trængte Krigsfolket ind i de underjordiske Huler eller Hvælvinger. I en Hule fandt de 2000 Døde; nogle havde dræbt sig selv, somme vare dræbte af andre, men de fleste vare omkomne af Sult. Stanken i Hulerne var fæl; men Pengegriskheden overvandt hos mange Stankens Fælhed, og de fandt, hvad de søgte, store Skatte.

De to Hovedmænd vare ikke til at opspore. Johannes fra Giskala havde skjult sig i Hule eller en underjordisk Gang, hvorfra han, efter længe at have udstaaet Sult, maatte krybe frem og bede om Naade. Han blev dømt til livsvarigt Fængsel.

Det varede længre, inden Simon, Gioras Søn, maatte overgive sig. Han havde

1 Jos. Krig 6. 8.

med sine tro Venner skjult sig i en Hule, forsynet sig med Levnetsmidler og taget med sig Stenhuggere og fornødne Redskaber. Meningen var at grave en Udgang, hvorfra de kunde undfly. Men det gik smaat med Arbeidet, og Levnetsmidlerne begyndte at skorte. Han tænkte da at redde sig ved at skræmme Vagten. Han iførte sig hvide Klæder, hængte en Purpurkaabe over dem og krøb (om Natten?) op af Jorden paa Brandtomten efter Templet. Vagten blev vistnok forskrækket, men løb ikke, som Simon havde haabet, sin Vei; efter en Stund toge de Mod til sig, nærmede sig og spurgte, hvem han var. Han vilde ikke opgive sit Navn, men bad, at der maatte blive sendt Bud efter Høvedsmanden. Titus havde forladt Jerusalem og sat Terentius Rufus over Hæren. Denne kom strax, og, da han havde faaet vide, hvem Fangen var, lod han ham slutte i Lænker og sendte Melding til Titus, som skjænkede ham Livet for at stille ham frem ved sin Triumf i Rom[1].

Da Intet var igjen at plyndre, bød Titus at sløife Staden i Bund og Grund. Kun skulde den vestre Mur og Taarnene Hippikus, Fasael og Mariamne blive staaende. Muren skulde tjene til Værn for de Tropper, som bleve ladte tilbage, og Taarnene skulde staa som Vidner om Romernes Tapperhed og Krigskunst, der kunde tage en saa stærk og fast Stad.

Fra en Trone i Leiren takkede Titus Soldaterne for deres Lydighed og Troskab, lønnede dem alle med rige Gaver og udmærkede de tapreste ved kostbare Hæderstegn. Den 10de Legion blev kaldt tilbage under Terentius Rufus[2].

Saa drog Titus først til Cæsarea ved Havet og derfra til Cæsarea Filippi. Her holdt han paa sin Broders Fødselsdag Skuespil, i hvilke 2500 Jøder maatte træde op. Nogle bleve sønderrevne af vilde Dyr, andre bleve brændte, og de øvrige satte Livet til ved at kjæmpe med hverandre indbyrdes.

Fra Cæsarea Filippi drog Titus til Berytus. Her holdt han paa sin Faders Fødselsdag Skuespil, hvor mange Jøder satte Livet til paa samme Maade, som i Cæsarea Filippi[3].

Fra Berytus reiste Titus over Alexandria til Rom. Han lagde Veien indom Jerusalem og saa med rørt Sind den engang saa herlige Stad forvandlet til en Stenhob. Simon og Johannes med 700 andre Fanger, som udmærkede sig ved Størrelse og Skjønhed, bleve sendte til Italien.

Vespasian og Titus holdt Triumf i Rom med uhyre Pragt. Blandt det Bytte, som bares til Skue, var Skuebrødsbordet, den syvarmede Lysestage og Lovbogen. Toget gik paa den Hellige Vei, Via Sacra, til Kapitolium. Da det naaede Jupiters Tempel paa Kapitolium, holdt det efter gammel Skik stille, indtil Melding kom, at Fiendens Hærfører var dræbt. Simon, Søn af Giora, der var i Toget med de andre Fanger, havde en Strikke om Halsen. Da Toget standsede, blev han under Piskeslag slæbt

[1] Jos. Krig 6. 9; 7. 2. [2] Jos. Krig 7. 1. [3] Jos. Krig 7. 2—3.

bort til det Sted paa Torvet, hvor Forbrydere bleve dræbte. Saasnart hans Død var meldt, udbrød et almindeligt Frydeskrig, og Festen fortsattes med Takofre og Bøn. — Johannes fra Giskala døde rimeligvis i et af Roms Fængsler.

Neuman, der overalt viser sig nidkjær for sine Landsmænds Ære, bryder Staven over Josefus's Domme om Simon, Gioras Søn, og Johannes fra Giskala, som han derimod kalder Heltene ved Jerusalems Forsvar[1].

Til Minde om Seiren blev der præget Skuepenge, paa hvilke Judæa er fremstillet som en Pige, der sidder og græder under en Palme med den Overskrift: Judæa Capta (det tagne Judæa).

Judæa Capta.

Romerske Skuepenge til Minde om Seiren over Jødeland.

Vespasian byggede et Tempel for Freden, hvor der oprettedes et Museum af de fra alle Lande tagne Kostbarheder og Sjeldenheder. Her blev opstillet de Sager af Guld, som vare tagne fra Jerusalems Tempel, medens Lovbogen og Forhænget mellem det Hellige og Allerhelligste bleve i Keiserborgen paa Palatinerbjerget[2].

Paa Torvet i Rom staar en just ikke stor, men meget vakker Ærepost, der kaldes Titus's Triumfbue. Den har lidt af Tiden og har heller ikke været fri for Hærværk; men endnu ser man paa den, i halvt ophøiet Arbeide (Basrelief), Billeder af Skuebrødsbordet, den syvarmede Lysestage, Røgelsekarene og en Række af Jøder, som ledes i Triumf. Josefus omtaler ikke denne Bue, hvis Grundvold vistnok var lagt tre, fire Aar, før Josefus, 75, skrev sin »Jødiske Krig«, men selve Buen blev, rimeligvis paa Grund af sit rige, kunstneriske Udstyr, ikke færdig før under Domitian (81—96).

7. Krigens Slutning.

Hele Jødeland var nu i Romernes Magt, naar undtages Herodion, Makærus og Masada.

Bassus, der blev sat over Hæren, rykkede mod Herodion, som strax overgav sig. — Derefter rykkede Bassus mod Makærus, østenfor det Døde Hav. Makærus var en Fæstning, der laa paa en brat Klippe, med en ret stor By nedenunder. Jøderne

[1] Neuman Heilige Stadt S. 328. [2] Jos. Krig 7. 5. 3—7.

dreve de Fremmede og alle unyttige Folk ned i Byen og bleve selv tilbage i Fæstningen, hvorfra de gjorde flere Udfald. Blandt de modigste var en ung, storættet Mand, Eleasar. Han blev fangen i et Udfald, og Bassus lod ham afklæde og piske i Paasyn af de Beleirede, som brøde ud i Graad og Klage. Bassus lod da opreise et Kors, som om han vilde nagle Eleasar til det. Dette Syn gik de Beleirede saa til

Titus's Triumfbue paa Torvet i Rom. Farrar.

Hjerte, at de tilbøde at overgive Fæstningen, saafremt Eleasar blev fri og de fik Lov til at drage, hvorhen de vilde. Disse Vilkaar bleve indrømmede. Da de, som vare nede i Byen, fik spurgt dette, vilde de fly om Natten; men Jøderne i Fæstningen røbede Planen til Bassus. Nogle sloge sig alligevel igjennem; men 1700 Mand bleve dræbte, og Kvinderne og Børnene gjorte til Træle. Bassus holdt Forliget med Krigsfolket paa Fæstningen.

Derefter rykkede Bassus mod Skoven Jardes, hvor der havde samlet sig over 3000 Flygtninge fra Jerusalem og Makærus. Ikke en af dem slap derfra med Livet.

Ved samme Tid gav Keiseren, ɔ: snarere Titus end Vespasian, Bassus Befaling at sælge alle Jorder i Palæstina; thi han lod ingen By opbygge igjen, men tilegnede sig det hele Land som Eiendom. — Landsbyen Emmaus, der laa 60 (eller efter en anden Læsemaade 30) Stadier fra Jerusalem, blev skjænket til 800 udtjente Krigsmænd. Byen, som nu kaldes Kolonije (ɔ: colonia), ligger ved Jaffaveien, omtrent midtveis mellem Jerusalem og Kirjat-Jearim. Den skulde tjene som Forpost for den 10de Legion, der blev ladt tilbage i Jerusalem. (Om Josefus's Emmaus er det samme, som omtales Luk. 24, 13, se Emmaus, No. 1). — Videre befalede Keiseren, at alle Jøder over hele Romerriget skulde aarlig betale til Kapitolium de to Drakmer (ɔ: 1/2 Sekel), som de hidtil havde betalt til Templet[1].

Masadas Brand.

Bassus døde kort efter i Judæa. Hans Eftermand Silva rykkede mod Masada og omringede det med en Mur, for at ingen skulde undfly. Denne Klippefæstning var overordentlig stærk ved Natur og Kunst og rigelig forsynet med Vaaben og Levnetsmidler. (Se Masada § 8. 2. 18). Men, da hele det øvrige Land var taget, kunde den ikke i Længden forsvare sig. — Masada var strax efter Krigens Udbrud, 66, overrumplet af nogle af den krigslystne Flok, som havde nedsablet den romerske Besætning, og det var senere faldet i Sikariernes Hænder. Disses Høvding var nu Eleasar, Jairus's Søn, der havde flygtet fra Jerusalem efter Manaims (Menahems) Fald, 66. (Se No. 17. 1). Han var i Slægt med nævnte Manaim, Søn af Judas den Galilæer, som henimod 60 Aar forud, Aar 11 ef. Kr., under Kvirinius havde reist sig for Landets Selvstændighed med det Løsen: »ingen Skat til Romerne, Gud alene er vor Konge«. Judas blev snart dræbt, hans to Sønner Jakob og Simon bleve korsfæstede under Tiberius Alexander (46—48), og den tredie Søn Manaim blev dræbt 66. — Eleasar optog Slægtens stolte Løsen og havde den Hæder at falde som den sidste Kjæmper for Landets Selvstændighed, og han forstod at opflamme den sidste Rest af Sikarierne, saa at de alle som en heller valgte at dræbe sig med Kvinder og Børn end falde levende i Romernes Hænder. Da kun 10 Mænd vare tilbage, kastede disse Lod om, hvem af dem, der skulde dræbe de andre og saa tage sig selv afdage. Efterat have dræbt de ni, gik den sidste omkring mellem de Døde for at se, om der var Liv i nogen af dem. Da han ingen saa, som trængte til hans Tjeneste, satte han Ild paa Borgen, stak Sværdet i Livet og faldt ned ved de andres Side. Da Romerne den følgende Dag gik ind i Fæstningen, hvor alt stod i Lue, fandt de 960 Lig. To Kvinder, af hvilke den ene, en Slægtning af Eleasar, udmærkede sig ved Forstand og Lærdom, havde med fem Børn

[1] Jos. Krig 7. 6.

gjemt i en underjordisk Vandrende; de kom nu frem og fortalte, hvorledes de sidste Forsvarere af Fædrelandets Selvstændighed havde endt sine Dage i denne Krig paa Liv og Død, Aar 71[1].

8. Krigens Efterspil.

Nogle Sikariere vare undkomne til Alexandria. Da de ogsaa der holdt fast ved Judas den Galilæers Løsen, bleve 600 af dem fakkede. Men hverken Pinebænk eller Baal kunde bringe dem til at underkaste sig Keiseren og kalde ham Herre, ja selv Børn vilde paa ingen Maade nævne ham med dette Navn. Da Vespasian frygtede for, at denne Trods kunde ende med Oprør, vilde han knække Samholdet mellem Jøderne i Ægypten og bød derfor, at Onias's Tempel skulde lukkes. Præsterne maatte udlevere de hellige Kar, og ingen Jøde fik Lov til at komme i Templets Nærhed. — Som fortalt, var Templet bygget i Judas Makkabæus's Tid (166—160) af Onias, Søn af den afsatte Ypperstepræst Onias III. Det stod i Oniopolis, tre geogr. M. nordenfor On (Heliopolis, Solstaden)[2].

En af Sikarierne, Væver af Haandtering, som hed Jonatan, kom til Cyrene og overtalte de fattigere Jøder til at følge ham ud i Ørkenen, hvor han lovede at vise dem Tegn og Syner. De fornemste Jøder meldte Sagen for den romerske Statholder Katullus, der sendte Tropper efter de Bortdragne, som let bleve overmandede, da de vare uden Vaaben. De fleste bleve dræbte, og de øvrige bleve fangne og førte til Katullus.

Blandt Fangerne var Jonatan. I Haab om at undgaa Straf, beskyldte han de rigeste Jøder for at have forledet ham til denne Færd. Katullus vilde gjerne gjøre noget Stort udaf disse Optøier, for at faa Ord for at have ført den jødiske Krig tilende, og desuden vilde han nytte Leiligheden til at faa Hævn over et Ægtefolk, som var hans Uvenner. Han udpegede derfor de Jøder, som Jonatan skulde angive, og lod 3000 af dette Folk dræbe. Han lod tillige Jonatan opgive de fornemste Jøder i Alexandria og Rom, blandt dem Josefus, som Medvidere, og reiste med Jonatan til Rom for at fremføre Anklagen. Men Vespasian, som fattede Mistanke om, at det ikke hang saaledes sammen, lod Titus undersøge Sagen. Jonatan blev hudstrøgen og brændt levende. Katullus slap for Straf; men han blev plaget af en forfærdelig Samvittighedsangst og faldt i en smertelig Sygdom, der endte med, at hans Indvolde raadnede »til Exempel paa Guds retfærdige Hævn, der ikke lader den Ugudelige ustraffet«[3].

Blandt de Jøder, der reddede sig ud af Fædrelandets Ulykke, vare, foruden Josefus, Kong Agrippa II og hans Søster Berenice. Agrippa var under Jerusalems Beleiring i Rom, hvorhen han, som før fortalt, var reist som Sendemand for Vespasian efter Tidenden om Neros Selvmord og Galbas Valg til Keiser. Han levede i Rom til Trajans tredie Regjeringsaar, 101. Han døde som han havde levet, »en ydmyg og tilfreds Skytsling af Rom«.

[1] Jos. Krig 7. 8—9. [2] Jos. Krig 7. 10. [3] Jos. Krig 7. 11.

Den blændende, deilige Berenice havde en Stund lyse Forhaabninger. Skjønt hun havde været to Gange gift, og skjønt Rygter om Blodskam med Broderen, Kong Agrippa, vare i Omløb[1], daarede hun Titus saaledes, at han tog hende med sig fra Alexandria til Rom, lod hende bo i Keiserborgen paa Palatinerbjerget og endog skal have lovet hende Ægteskab. Men Rom oprørtes ved Tanken om en Jødinde paa Keisertronen, og Titus sendte hende mod sin Villie fra Staden. (Invitus invitam ab urbe dimisit)[2].

---

9. Tallet paa dem, som efter Josefus bleve dræbte og fangne i den første jødiske Krig.

Dræbte i Krigen før Vespasian:

I Jerusalem af Florus	3600.
I Cæsarea ved Havet	20,000.
I Skytopolis	13,000.
Ved Askalon	2500.
Ved Ptolemais	2000.
I Alexandria	50,000.
I Damaskus	10,000.
I Joppe	8400.
Paa Bjerget Asamon	2000
Ved Askalon	18,000.
	129,500.

Dræbte i Krigen under Vespasian:

I Jafa	15,000.
Paa Garisim	11,600.
I Jotapata	40,000.
Ved Joppe	4200.
Ved Tarikea	6500.
I Gamala	9000.
I Giskala	6000.
I Idumæa	10,000.
I Gerasa	1000.
Ved Jordan	15,000.
	118,300.

1 Jos Hist. 20. 7. 3. 2 Svet. Titus 7. Dio Kassius 66, 15.

Dræbte under Jerusalems Beleiring		1,100,000.
Dræbte efter Jerusalems Fald:		
I Makærus	1700.	
I Skoven Jardes	3000.	
I Masada	960.	
I Cyrene	3000.	
	8660.	
Summen af de Dræbte		1,356,460.
Fangne under hele Krigen:		
I Jafa	2130.	
I Jotapata	1200.	
I Tarikea (Tiberias)	37,600.	
I Giskala	3000.	
Ved Jordan	2200.	
I Jerusalem	97,000.	
Summen af Fangerne		133,130.

Tiltrods for, at Josefus i Slutningen af »Jødiske Krig« vidner, at Sandheden har været hans eneste Øiemed, og tiltrods for, at Titus med egen Haand har undertegnet Skriftet, ere disse Tal overdrevne, ja paa sine Steder umulige. Dette er allerede paapeget, hvor Giskalas Erobring er fortalt (No. 17. 4), og skal blive godtgjort for Jerusalems Vedkommende under »Folkemængde« (No. 28). Hvor stort Afdrag der maa gjøres i det hele, lader sig ikke udregne; for Jerusalems Vedkommende er Tallet af 1,200,000 Omkomne og Fanger sat flere Gange for høit.

18. Fra Forstyrrelsen ved Titus, 70, til den anden jødiske Krigs Slutning, 135.

1. Efter Forstyrrelsen ved Titus, 70, hører man i 60 Aar intet om Jerusalem. De tre Taarne, Hippikus, Fasael og Mariamne, og den vestre Mur stode som Vidner om Stadens fordums Styrke og maa have dannet en skarp Modsætning til den romerske Besætnings Hytter, de eneste Boliger i den engang saa folkerige Stad. Men Jerusalem fik sikkert snart flere Indbyggere. Den kristne Menighed, som var vandret ud til Pella, har vist snart søgt tilbage for daglig at have for Øie Golgata, Kristi Grav og Oliebjerget, hvorfra han var faren til Himmels; ialfald har man Navnene paa en uafbrudt Række af Biskopper i Jerusalem: Jakob, Herrens Broder, som blev Martyr 63, under Ypperstepræsten Annas II, havde til Eftermand Simeon, der blev Martyr 107 eller 116 under Trajan, 120 Aar gammel; efter ham fulgte Justus o. s. v., ialt 15 Biskopper, alle fødte Jøder, indtil Jødernes Nederlag 135. — Ingen af de følgende Biskopper indtil Eusebius's Tid († 340) have været Jødekristne[1]. — Først 1841 blev atter en

[1] Euseb. Kirkh. 4, 5.

Jødekristen Biskop i Jerusalem, nemlig Alexander Wolff, den første protestantiske Biskop sammesteds († 1845).

2. Siden Templets Brand og Jerusalems Forstyrrelse have Jøderne levet »uden Konge, uden Offer, uden Livkjortel« (ɔ: Ypperstepræst)[1]. Fannias, den 83de Ypperstepræst, var den sidste i Rækken. Rabbinere traadte istedetfor Ypperstepræsten, Præsterne og Leviterne. Ifølge Rabbinerne havde Sanhedrin, Synedriet eller det Høie Raad, før Titus omringede Jerusalem 70, under sin Formand Jokanan vandret ud til Jamnia, hvor det snart kom i Ry under Jokanans Eftermand Gamaliel II eller Yngre († 116), Sønnesøn af Gamaliel I, Paulus's Lærer († 52). -- Efter flere Flytninger havnede det endelig 193 i Tiberias. (Se Synedriet No. 7 og Tiberias No. 8).

Men, om saaledes Jerusalem ikke længere var Midtpunktet for den jødiske Gudsdyrkelse og Lærdom, have mange Jøder sikkert nedsat sig i den gamle Tempelstad med de dyrebare Minder.

3. Ulykken havde gjort Jøderne stærkere end nogensinde i Troen paa, at Messias, Davids Søn, snart skulde fremtræde og gjenvinde for dem Friheden og Herredømmet i deres Fædreland. De romerske Keisere havde derfor et vaagent Øie med det overvundne og foragtede Folk. Vespasian lod efterspore alle, der vare af Davids Slægt, for at Jøderne ikke skulde have nogen tilovers af Kongeætten[2]. — Domitian gav samme Befaling. To Sønnesønner af den Judas, der i Evangelierne kaldes Herrens Broder, bleve førte frem for ham som Davids Ætlinge. Da han hørte, at de bare eiede en liden Jordlod, og da deres tykhudede og barkede Hænder vidnede om, at de selv arbeidede paa sin Jord, lod han dem gaa[3]. — Under Titus's og Nervas korte Regjering havde Jøderne Fred.

Under Trajan (98—117) brød Oprør ud blandt Jøderne i Ægypten, paa Cypern og i Mesopotamien. Paa Cypern myrdede Jøderne 240,000 Grækere. Oprøret endte, som venteligt, med Jødernes Underkuelse under forfærdelige Blodbad. Efter Rabbinernes Fortælling omkom i Ægypten 600,000 Jøder[4].

4. Hadrian (117—138). Anden jødiske Krig (132—135). - Jøderne i Judæa havde taget Del i det almindelige Oprør blandt Jøderne i Østen. Quietus, der havde kvalt Oprøret i Mesopotamien, blev af Trajan sendt derfra for at kvæle Oprøret i Judæa. Denne Krig, hvis Gang ikke er nærmere kjendt, var ikke endt ved Trajans Død 117. Hadrian, der i Antiokia fik Melding om Keiserens Død, ønskede at oprette Freden i Østen, før han drog til Rom. Han afsatte Quietus og leflede med Jøderne, som han gav Lov og Hjælp til igjen at bygge Templet paa den gamle Tomt. Jerusalem skulde hæve sig af Asken, og Keiseren overdrog Opsynet med Stadens Reisning til to Mænd, af hvilke den ene, Onkelos, Keiserens Søstersøn, senere gik over til den jødiske Religion. — At Keiseren saaledes rakte Haanden til Jøderne, vakte den største Uvillie hos

[1] Hos. 3, 4. [2] Euseb. Kirkh. 3, 12. [3] Euseb. Kirkh. 3, 19—20. [4] Milman History of the Jews 2, 418 følg. (18 Bog).

hos de Kristne og fremkaldte to Stridsskrifter mod Jødedommen, Barnabas's Brev og Brevet til Diognet, der ere skrevne omkring 120[1].

I trygt Haab om atter at faa sin Helligdom paa Moria, gave Jøderne sig for Alvor ifærd med at arbeide paa Templets Bygning. Men Haabet blev bare en Drøm. Saasnart Oprøret var dæmpet, lod Hadrian Jøderne vide, at de skulde bygge Templet efter en mindre Maalestok eller paa en anden Tomt. — Hadrian, der, paa sin Fod og med bart Hoved, vandrede gjennem det uhyre Rige, kom 130 til Judæa. Han maa have mærket ulmende Had og Oprørsaand blandt Jøderne; thi efter denne Reise udstedte han Forordninger (Edikter), som sigtede til Jødedommens fuldkomne Undergang: han forbød Omskjærelsen, Lovens Læsning og Overholdelsen af Sabbaten. Dernæst bød han at grunde et romersk Nybygge i Jerusalem og at reise et Tempel for Jupiter paa Tempeltomten. — Jerusalems Navn skulde udslettes, og den ny Stad skulde kaldes Ælia Capitolina, efter Keiserens Fornavn Ælius og Jupiter Capitolinus[2].

Jøderne saa med Gru denne Vanhelligelse af Tempeltomten og rustede sig i Løndom[3]. Thi det havde været og var deres faste Tro, at, naar Nøden var størst, skulde den længe ventede Messias træde frem. — Under saadan Stemning skjænkede de, trods mange og bitre Skuffelser, villigt Øre til en djærv Bedrager, som skal have været Høvding for en Røverbande; hans tidligere Liv er dog meget ukjendt. — Hans Navn var Simon; han tog Tilnavnet Bar-Kokab eller Bar-Kokba, o: Stjernens Søn, idet han overførte paa sig Bileams Spaadom (4 Mos. 24, 17—19): »en Stjerne fremgaar af Jakob, og et Spir hæver sig fra Israel; over Hedningerne bereder Israel sig Vælde, Herskeren udgaar fra Jakob«. — De skuffede og forbitrede Jøder omgjorde senere Navnet til Bar-Kosiba eller »Løgnens Søn«. — Neuman fortæller, uden at opgive sin Kilde, at Hovedhelten i Reisningen hed Bar-Kosiba, efter en By af dette Navn; Tilnavnet Bar-Kokba blev ham tilkjendt af Akiba[4]. (En By ved Navn Kosiba har ikke været at finde hos nogen anden Forfatter eller paa noget Kart). — Han skal have lokket mange over til sig ved det Kunststykke at holde en brændende Taugstump eller Lignende i Munden og udspy Ild, naar han talte. Men det maa have været andet end et saadant Kunsstykke, som førte Rabbi Akiba over til ham. — Efter Rabbinernes Fortælling stammede Akiba fra Sisera, Jabins Hærfører, og tjente som Hyrde til sit 40de Aar. Han elskede sin Husbondes Datter og blev gjenelsket af hende; men den rige Jøde afviste med Haan den fattige Jøde af fremmed Blod. De Elskende giftede sig hemmelig, og Akiba drog bort for under dygtige Lærere at vinde et Navn. Efter 12 Aars Forløb kom han tilbage, fulgt af 12,000 Lærlinge. Paany afvist, drog han igjen ud og kom efter 12 Aars Forløb atter tilbage, fulgt af 24,000 Lærlinge, og blev nu modtagen som Svigersøn. — Han var sin Tids kyndigste Lærer i Loven, og det

[1] Bang Brevet til Diognet, Theol. Tidsskrift 1878 S. 265. 266. [2] Neuman Heilige Stadt 334—336.
[3] Dio Cassius 69, 12. [4] Neuman Heilige Stadt 336.

blev sagt, at Gud havde aabenbaret mere til ham end til Moses. Han var nu paa Høiden af sin Navnkundighed og, som sit Forbillede Moses, 120 Aar gammel. Han godkjendte Barkokba som Messias, sluttede sig ganske til ham og blev, eller rettere blev kaldt, hans Fanebærer.

Annius Rufus, Landshøvdingen i Palæstina, stævnede det Krigsfolk, han raadede over, til Judæa. Han fik taget Akiba tilfange og kastede ham i Fængsel, men var ikke istand til at dæmpe Oprøret. Skarer af Jøder flokkedes om Barkokba, der snart stod i Spidsen for en vældig Hær, efter Rabbinernes Fortælling paa 400,000 Mand[1], »af hvilke enhver kunde i fuldt Ridt rykke en Ceder op med Roden«. — Barkokba manede de Kristne af jødisk Æt til at slutte sig til ham; men disse kunde naturligvis ikke godkjende nogen ny Messias, ei heller vilde de slutte sig til en Fører med en tvivlsom Fortid; han lod derfor alle de Kristne, han fik i sin Magt, grusomt pine tildøde[2].

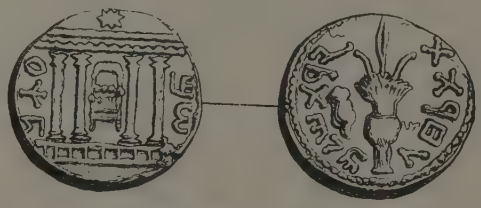

Sekel fra Barkokba.

Lige i Begyndelsen af Oprøret tog Barkokba Jerusalem, lod sig der udraabe til Konge og slog Mynter til Minde om denne Begivenhed, 132. — En Mynt, der gjemmes i Britisk Museum, har paa Forsiden: et Tempel; over dette: en Stjerne; omkring samme: »Simeon»; paa Bagsiden: en Citron og en Palme; omkring disse: »til Jerusalems Befrielse« (l'cherut Jerusalaim). Bogstaverne ere samaritanske[3]. — Inden et Aar havde Barkokba gjort sig til Herre over 50 faste Stæder og 985 Landsbyer.

Hadrian agtede i Førstningen ikke videre paa Oprøret; men, da hele Palæstina havde reist sig, da Oprørsaanden greb om sig ogsaa blandt Jøderne udenfor Palæstina, og da der, som Dio Kassius fortæller (69, 13) var Røre næsten over hele Romerriget, blev han urolig og kaldte sin dygtigste Hærfører, Junius Severus, fra Britannien, hvor han var Statholder, og sendte ham til Palæstina. — Uheldigvis har den anden jødiske Krig ikke, som den første, fundet sin Historieskriver. Dio Kassius, som er den, der udførligst har fortalt om Krigen, har kun tre korte Kapitler om den (69, 12 – 14).

Jøderne kjæmpede med fortvivlet Mod. Severus fandt det klogest at undgaa aabent Slag; han brugte den Smaakrig, hvori Jøderne i tidligere Krige havde vist sin Styrke, mod dem selv, lod sine Hærførere kaste sig over mindre Flokke, afskar Til-

[1] Neuman Heilige Stadt 336. [2] Euseb. Kirkh. 4. 6. 8. [3] Farrar Life of Christ S. 27. — Neuman Heilige Stadt 337.

førsel og tvang til Overgivelse ved Sult og Tørst. De faste Stæder, som Jøderne havde faaet i sin Magt, bleve tagne tilbage, en for en. Jerusalem blev ikke taget før efter en lang og haard Beleiring, maaske ikke før henimod Krigens Slutning. Hver Bygning blev jævnet med Jorden, og over Tempelbjerget gik Ploven, til Tegn paa, at det gamle Tempel ikke skulde blive bygget igjen[1].

Jødernes sidste Tilflugt var den stærke Bjergfæstning Beter, nu Bitter, 1 1/2 geogr. M. Sydvest for Jerusalem. (Se Beter). Det trak længe ud med Beleiringen, og Oprørerne kom i yderste Nød ved Sult og Tørst. Fæstningen blev tilsidst stormet, Barkokba faldt, og hans Hoved blev under Jubelraab baaret ind i Romernes Leir. — Rabbinerne fortælle, at Beters Beleiring varede et helt Aar, og at det blev stormet 9 August, samme Aarsdag, paa hvilken Salomos Tempel var ødelagt af Nebukadnezar og Herodes's Tempel af Titus[2].

Med Beters Fald i Hadrians 18de Regjeringsaar endte den anden jødiske Krig, efterat have raset i tre Aar, 132—135.

Rabbinernes Opgifter over de Faldne i denne Krig ere eventyrlige. Efter Dio Kassius (69, 14) faldt 580,000 for Romernes Sværd, uden at medregne dem, som satte Livet til ved Sult og Sygdom. — Hele Palæstina lignede en Ørken. — Tusinder af Jøder bleve drevne til Sletten ved Abrahams Eg, nordenfor Hebron (se Hebron Nr. 3), hvor aarlig holdtes et Marked, der søgtes baade af Jøder, Kristne og Hedninger. Paa denne Markedsplads bleve Fangerne solgte som Træle, og Prisen gik ned til en Skjeppe Byg for fire Jøder. Andre Fanger bleve solgte i Gasa, og Resten blev sendt ned til Ægypten. — Rabbi Akiba blev stillet for Rufus's Domstol. Midt under Forhøret, da Bønnens Time slog, faldt han paa Knæ og fremsagde smilende Verset: »du skal elske Herren din Gud af dit hele Hjerte, af din hele Sjæl, af din hele Styrke«. Rufus lod Oldingen flaa levende og saa dræbe[3].

Romernes Tab under denne treaarige Krig havde været saa føleligt, at Hadrian i Meldingen til Senatet om dens Ende udelod den gjængse Indledning: »hvis I med Eders Børn leve vel, glæder det mig; jeg med Hæren lever vel«[4].

Efter Tallet paa de Faldne og paa de faste Stæder og Landsbyer og efter Oprørets Vælde, kan Folketallet under den anden jødiske Krig ikke sættes stort lavere end under den første. (Se Folkemængde § 8. 7). Landet maa have reist sig i utrolig kort Tid.

19. Fra Hadrian 135 til Konstantin den Store 326.

1. Ælia Capitolina. — Jupitertempel. Venustempel. — Efter Seiren optog Hadrian sin Plan at grunde et romersk Nybygge paa Jerusalems Tomter. Byens Mure bleve reiste paa den gamle Grundvold; dog blev det søndre Strøg af Zion lagt udenfor den ny Mur, som rimeligvis gik netop der, hvor den nuværende Mur gaar. Den ny Stad blev, som paatænkt, kaldt Ælia Capitolina. — Ælia blev snart det gjængse Navn, og Navnet

[1] Neuman Heilige Stadt 339. [2] Neuman Heilige Stadt 338. [3] Milman History of the Jews 2, 488 flg. (18 Bog). [4] Dio Kassius 69, 14.

Jerusalem blev saa glemt, at, da en Martyr i Cæsarea ved Havet under Keiser Maximin († 238) opgav Jerusalem som sit Hjemsted — han mente det himmelske Jerusalem — spurgte den romerske Statholder Firmilianus, hvad det var for en Stad, og hvor den laa. — Paa Konstantin den Stores Tid kom »Jerusalem« atter i Brug; dog brugtes Ælia endnu længe, saasom i Onomastikon[1] og af Beda den Ærværdige († 735)[2].

At Hadrian har udført sin omtalte Plan at bygge et Tempel for Jupiter paa Templets Tomt[3], fremgaar: 1) Af to Mynter, af hvilke den ene fremstiller Templets Forside, og den anden, som er præget under Markus Aurelius († 180), viser Templets Indre med Jupiters Billedstøtte[4]; 2) Af følgende Ord hos Pilegrimen fra Bordeaux (333): »i selve Templet (ædes), hvor det Tempel stod, som Salomo havde bygget, ere to Billedstøtter af Hadrian«; 3) Af Hieronymus til Esaias 2, 9: »hvor fordum Templet stod, er nu en Billedstøtte af Hadrian og et Afgudsbillede af Jupiter«. — At ikke begge Billedstøtter vare af Hadrian, men at den ene fremstillede Jupiter, følger omtrent af sig selv. — 4) Ovenstaaende styrkes ved Hadrians Færd ligeoverfor Samaritanerne: han vilde udrydde deres Religion, ligesom Jødernes, og byggede et Tempel for Jupiter paa Tomten efter Templet paa Garisim. (Se Sikem No. 15). — Hadrians Tempel omtales ikke af nogen efter Pilegrimen fra Bordeaux; det maa være nedrevet, da Jøderne under Keiser Julian († 363) forsøgte at bygge et nyt Tempel paa det gamle Tempels Tomt.

Det blev under Dødsstraf forbudt Jøderne at bo i Jerusalem, og de maatte ikke komme det nærmere end tre romerske Mil (15,000 Fod); ikke engang paa Frastand undtes dem Synet af den Hellige Stad[5].

Hidtil havde Romerne ikke gjort videre Forskjel paa Jøder og Kristne. Men, da de Kristne holdt sig rolige under Krigen og derfor bleve forfulgte af Barkokba, gik det op for Romerne, at der var vid Forskjel mellem dem. De Kristne gik derfor fri for Straffedommen over Jøderne og fik Lov til at bo i Jerusalem, dog under Forholde, som dybt maatte krænke og saare. Hadrian byggede nemlig over Kristi Grav et Tempel for Venus.

Milman (2, 437) vil ikke tro, at Hadrian, »der ikke viste sig som de Kristnes Forfølger», kan have behandlet de Kristnes største Helligdom med samme Hensynsløshed, som Jødernes. At et Venustempel blev bygget over Kristi Grav, er dog klart: 1) Af to Mynter fra Antoninus Pius († 161), der fremstille Venus i det Indre af et Tempel i Ælia[6]; 2) Af Navnet Venerarium (ɔ: Venushus), som Kristi Grav bar, efter Hadrian, ligetil Konstantins Tid[6]; 3) Af Eusebius's Fortælling om Konstantins Bygværk over Graven (No. 20. 1.) — At et Afgudstempel eller ialfald et Afgudsbillede var reist over Graven, er ligeledes fortalt af Hieronymus, som dog afviger fra Eusebius i Navnet paa

[1] Onomast. under Bethel. [2] Adamnan (Bedas Uddrag) 2, 10. [3] Dio Kassius 69, 12. (No. 18. 4). [4] Vogüé Le Temple de Jerusalem 62. Sepp Neue architekt. Studien 29. 30. [5] Euseb. Kirkh. 4, 6. Milman History of the Jews 2, 438 (18 Bog). [6] Sepp Neue architek. Studien 73.

Guddommen: »fra Hadrians Tid til Konstantins Regjering, et Tidsrum af omtrent 180 Aar, tilbade Hedningerne Jupiters Billede paa Opstandelsesstedet og Venus's Billedstøtte paa Korsklippen (Golgata)[1]; 4) Af Fundet ved Udgravning, lige udenfor Muren 1875 (?), af Hadrians Hoved i Marmor.

Robinson med flere holde for, at det først var efter 135, at den kristne Menighed i Pella vendte tilbage til Jerusalem[2]. (Se No. 18. 1 og under Pella).

2. Biskopper. — Fra den anden jødiske Krigs Slutning 135 til Keiserinde Helenas Valfart 326, altsaa i henimod 200 Aar, er der et næsten tomt Rum i Jerusalems Historie. 23 Biskopper, alle af hedensk Æt, sad i den Tid paa Bispestolen dersteds; men de ere næsten alle bare kjendte af Navnet. Den første, som blev valgt i Hadrians 18de Regjeringsaar, 135, hed Markus. — Den 15de i Rækken, Narcissus, havde et stort Ry blandt Brødrene som Undergjører[3]. — Alexander, Narcissus's Eftermand, var først i flere Aar hans Medbiskop. Alexander, som havde lidt Forfølgelse under Septimius Severus († 211), blev valgt til Biskop i Kappadocien og foretog i denne Stilling en Reise til Jerusalem for at se de hellige Steder. Han blev modtagen paa det hjerteligste; men Narcissus, som var en Olding paa 116 Aar, vilde ikke give ham Hjemlov; Biskopperne i Omegnen bleve tagne med paa Raad, og Alexander maatte nødtvungen modtage Bispestolen i Jerusalem. Narcissus, der trods sin høie Alder, endnu var en rørig Mand, forrettede, saalænge han levede, Gudstjenesten sammen med Alexander[4].

Makarius, den 23de i Rækken, var Biskop under Konstantin.

3. Valfarter — Pilegrimen fra Bordeaux. — Alexander, den nys nævnte Biskop, er den første, der nævnes som Pilegrim til de hellige Steder. — Cyprian († 258) nævner en Kvinde, som i samme Ærende reiste til Jerusalem. Sikkert have flere i andet og tredie Aarhundrede, ja allerede i første Aarhundrede, valfartet til Kristi Grav, Golgata og til Oliebjerget.

Disse Valfarter tiltoge saa stærkt i Begyndelsen af fjerde Aarhundrede, at Eusebius allerede 315 kunde skrive, at de Kristne fra alle Verdens Kanter reiste til Palæstina for at holde sin Andagt paa Oliebjerget, hvorfra Kristus var opstanden, og i Hulen i Betlehem, hvor han var født. — Omkring 330 skrev Eusebius paa Græsk Onomastikon eller Navnebog, der i alfabetisk Orden giver Oplysning om Bibelens Byer. — Da Onomastikon bare kunde tjene som Haandbog for Pilegrime af den græske Tunge, blev det til Brug for Vesterlændingen oversat paa Latin af Hieronymus under Opholdet i Betlehem (386—420).

I de tre første Aarhundreder havde alle Pilegrime hjemme i Østerland. Valfarter fra Vesterlandene, der vare lange og kostbare, begyndte, saa vidt man ved, først i fjerde Aarhundrede, efterat Konstantin havde ophøiet Kristendommen til Statsreligion

[1] Hier. Ep. 58 (321) Tom I, til Paulinus. [2] Rob. Pal. 2, 208. [3] Euseb. Kirkh. 5, 12; 6, 9. [4] Euseb. Kirhk. 6, 11.

og bortryddet Vanskelighederne ved Reisen, og efterat Keiserinde Helena, 326, havde givet Exemplet. — Pilegrimene fra Italien gik helst Søveien og landede ved Antiokias Havn eller, som i vore Dage, ved Joppe. — Landeveien blev foretrukken af Pilegrime fra Spanien, Gallien og Britannien. De fulgte Donaudalen, gik gjennem Tracien til Konstantinopel og droge videre gjennem Lilleasia og Syrien. — En af disse ældste Pilegrime har, til Veiledning for efterfølgende Pilegrime, skrevet en Veiviser fra Bordeaux til Jerusalem, »Itinerarium Burdigala Jerusalem usque«, mest kjendt under Navnet Itinerarium Hierosolymitanum, som vi endnu have. Den nævner alle Skydsskifter og Herberger fra Bordeaux til Jerusalem og opgiver Længden mellem hvert Skifte i romerske Mil. Udenfor det Hellige Land indeholder den bare en Fortegnelse paa Skydsskifter og Herberger, medens den for dette Lands Vedkommende tillige nævner de Mærkværdigheder, han saa der og først og fremst i Jerusalem. »Pilegrimen fra Bordeaux«, hvis Navn er ukjendt, foretog Reisen 333[1]. — Den Del, som handler om Palæstina, udgjør i Toblers Udgave af de fire ældste Pilegrime ni Sider.

20. Fra Konstantin til Persernes Erobring, 326—614.

1. Helena. Konstantin.

Konstantins Moder Keiserinde Helena drog, 326, i en høi Alder, men endnu ung i Aanden, til Palæstina for paa de hellige Steder at takke Gud for sit Hus's Ophøielse og sin Søns Lykke. Efterat have forrettet sin Andagt i Betlehem og paa Oliebjerget, lod hun paa første Sted bygge Fødselskirken og paa det andet Sted Himmelfartskirken. Saa vendte hun tilbage til Konstantinopel, hvor hun døde 327 eller 328, 80 Aar gammel[2].

Konstantin holdt det for sin Pligt at gjøre det Sted, hvor Kristus var opstanden, herligt og helligt i alle Menneskers Øine. Og i sit Forsæt styrkedes han, saa lyder Eusebius's Fortælling, ved Vink fraoven, idet Frelseren selv tilskyndede ham. Over Graven havde nemlig ugudelige Mennesker opdynget en Masse Jord og bygget et Tempel for Venus. Alt dette lod Keiseren føre bort og bød at bygge en Kirke over og omkring Graven. Hans Brev derom til Makarius, som da var Biskop i Jerusalem, er af Eusebius optaget i »Konstantins Liv« (3, 30—32). — Statholderne i Østerland fik Paalæg om at levere det, som krævedes, for at Kirken ikke alene kunde overgaa alle andre Kirker, men enhver Bygning i Riget[3]. — Efter Konstantins Plan blev der bare bygget een Kirke, men den havde to Dele. Over Graven, fra hvilken Jesus var opstanden, byggede han et Gravmæle, som blev kaldt Anastasis eller Opstandelsen. Anastasis blev, som Hovedværket, omgivet med sjeldne Søiler og pragtfuldt smykket. — Østenfor Anastasis byggede Konstantin en Kirke, der blev kaldt Martyrion, der snarere bør oversættes ved Vidnesbyrdskirken end ved Lidelseskirken. Den stod nemlig ikke over Golgata, men over det Sted, hvor Kristi Kors, Vidnesbyrdet om hans Lidelse, sagdes

[1] Thierry St. Jerome 1, 36 flg. [2] Euseb. »Konstantins Liv« 3, 25. [3] Euseb. »Konst. Liv« 3, 29. 31.

at være fundet af Keiserinde Helena. I denne Kirke blev det fundne Kors opstillet. — Mellem Anastasis og Martyrion laa et Gaardsrum, som var lagt med hvide Stene og paa tre Kanter omgivet med lange Søilegange. »Saaledes reiste Konstantin et nyt Jesusalem ligeoverfor det gamle, navnkundige«[1].

Eusebius dvæler mest ved Skildringen af Martyrion, saa at man maa tro, at dette var større og pragtfuldere end Anastasis. Pilegrimen fra Bordeaux, som saa det, 333, da det vel neppe var fuldt færdigt, skriver, at det var af »vidunderlig Skjønhed«[2]. Det var af det Slags Kirker, som kaldes Basilikaer, og det gjængse Navn var ogsaa (Konstantins) Basilika. Ved fire Søilerader paalangs var Basilikaen delt i fem Skibe eller Rum. Midtskibet var rimeligvis, som i andre gamle Basilikaer, dobbelt saa bredt som Sideskibene. Den endte i en Halvrunding (Hemisfære), som omgaves af 12 Søiler, efter de tolv Apostle. — Om end Basilikaen har været større og pragtfuldere end Anastasis, saa vilde dog Konstantin, at den sidste skulde være »Hovedværket«. Basilikaen har været Forhal til Anastasis, med hvilken den var forbunden ved en af de nævnte tre Søilegange.

I den nuværende Hellige Gravs Kirke ere Kristi Grav, Stedet, hvor Korset blev fundet (Martyrion, Golgata og flere Steder, som staa i Sammenhæng med Kristi Lidelse og Død), samlede under et Tag. Nogle paastaa, at allerede Konstantins Kirke indesluttede under eet Tag: Anastasis, Basilikaen og Golgata, skjønt det sidste Sted ikke nævnes af Eusebius. Denne Paastand er udførligt forsvaret af Vogüé i »Les Eglises de Terre Sainte« S. 119—232 (Paris 1860). Ved at sammenholde Eusebius's »Konstantins Liv« 3, 34 med 3, 38, faar han ud, at Anastasis ikke var et selvstændigt »Hovedværk«, men »Hovedværket« i Basilikaen; Graven laa nemlig i den Halvrunding (Hemisfære), i hvilken Basilikaen endte. Det var først, siger han, da Modestus 614—629 gjenopbyggede den ødelagte Helligdom, at Anastasis og Martyrion bleve særskilte Bygninger[3]. — Hertil svares: at Anastasis, Basilikaen og Golgatakirken ogsaa før Ødelæggelsen ved Perserne vare særskilte Bygninger, om end sammenhængende (cohærentes) ved Søilegange, maa sluttes af Forhandlingerne med Pelagius (413) og af følgende tre Pilegrime, som blive omtalte i det Følgende (No. 20. 5): Eukerius (440), Teodorus (530) og Antoninus Martyr (570); efter den sidste laa Golgatakirken 80 Skridt (400 Fod) fra Anastasis. Der er ingen Rimelighed for og endnu mindre Bevis for, at Modestus byggede de ødelagte Kirker efter en forandret Plan.

Da Anastasis og Martyrion 335 vare færdige, kaldte Konstantin det høiere Præste skab, blandt hvilket Eusebius særlig maa nævnes, til Møde i Tyrus. Fra Tyrus droge de Indbudne i høitideligt Optog til Jerusalem for at være tilstede ved Kirkernes Indvielse.

[1] Euseb. »Konstantins Liv« 3, 33. [2] Itinerar. Hierosol. Kap. 7. [3] Vogüé: Eglises: Plade VI. S. 130. 137 fig.

2. Kirker og Klostre bygges rundt om i Palæstina, og Bispestole oprettes. — Sagnet tillægger Helena en Mængde Kirker; men hun har bare bygget Fødselskirken i Betlehem og Himmelfartskirken paa Oliebjerget, og Konstantin har bare bygget Ana stasis med Martyrion og en Basilika ved Abrahams Eg, nordenfor Hebron. — Deres Exempel opflammede til Efterligning: i Løbet af 300 Aar, til Persernes Erobring 614, bleve Apostelkirken paa Zion (Sancta Zion), Golgatakirken, Justinians Mariakirke og Jomfru Maria Gravs Kirke byggede i og ved Jerusalem, og ringe maatte den By Landet rundt være, som ikke fik sin Kirke og sin Bispestol. Og Hundreder af Klostre byggedes, og hver Hule havde sin Eneboer[1]. — De fleste af disse Kirker og Klostre bleve 614 ødelagte af Perserne, som viste langt større Lyst til at ødelægge end Araberne, der 637 toge Palæstina; de sidste ødelagde ikke Kirkerne, men omgjorde dem til Moskeer.

3. Biskoppen af Jerusalem bliver Patriark.

Biskoppen af Jerusalem havde fra de ældste Tider staaet under Metropoliten i Cæsarea, hele Palæstinas Hovedstad. Skjønt Biskoppen paa Kirkemødet i Nicæa 325 havde faaet Rang som Patriark, og skjønt de hellige Steder nu vare gjenfundne og smykkede med Pragtbygninger, maatte han dog finde sig i at staa under Metropoliten i Cæsarea lige til Kirkemødet i Kalcedon 451, da Jerusalem blev ophøiet til uafhængigt Patriarkat med alle Biskopperne i Palæstina til Lydbiskopper.

4. Julian den Frafaldne, 361—363.

Hadrian havde, som fortalt, ikke alene forbudt Jøderne at bo i Jerusalem, men endog at komme det paa saa nært Hold, at de kunde fryde sig ved Synet af den Hellige Stad. Under Konstantin fik de Lov til en Gang om Aaret at komme ind paa Moria, »hvor de gaa hen til den gjennemborede Sten (lapis pertusus), salve den, klage under Sukke, sønderrive sine Klæder og gaa saa bort«[2].

Et kortvarigt Omslag indtraadte under Keiser Julian Apostata eller den Frafaldne (361—363), der af Had til Kristendommen vilde gjøre Kristi Spaadom om Templet tilskamme, og som af Klogskab vilde vinde Jøderne. Han havde fore et Tog mod Perserne, og det vilde ikke være ringe Hjælp, hvis de talrige Jøder i Mesopotamien toge Sag for ham. Han udstedte en Forordning (Edikt), hvori han gav Jøderne Lov at gjenopbygge Templet paa Moria, og overdrog Ledningen af Arbeidet til sin Yndling Alypius, medens han selv drog paa sit ulykkelige Tog. — Jøderne flokkedes til Jerusalem fra alle Verdens Kanter; de, som ikke kunde komme, sendte Gaver, og Kvinderne ofrede sine Smykker; Værktøiet blev gjort af kostbart Virke, nogle havde Skuffer, Hamre og Knive af Sølv, og Kvinderne bare bort Grus i Kjortler af Silke. — Jødernes Haab og Tillid vare uden Grænser; somme nedlode sig til at hilse den hedenske Keiser som Messias. — Store Masser af Sten og Træ bleve dyngede op. Allerede havde Arbeiderne gravet dybt ned og vare ifærd med at lægge Grundvolden, da Flammer

[1] City of Herod and Saladin 62. [2] Itiner. Hierosol. Kap. 4.

brøde frem fra Midten af Moria og fulgtes af stærke Knald. Arbeiderne flyede til alle Kanter, og Arbeidet standsede brat. — Senere, kristne Forfattere lægge til, at Jordskjælv rystede Bjerget, og at Flammer i Skikkelse af Kors sloge om Arbeidernes og Tilskuernes Klæder og fortærede selve Værktøiet. Det blev sagt, at en Rytter for omkring i Flammerne, og, da de forfærdede Arbeidere vilde ty til en Kirke i Nærheden, holdtes Kirkens Døre lukkede ved overnaturlig Kraft og nægtede dem Indgang. Det er videre fortalt, at et Ildkors viste sig paa Himlen. — I de Kristnes Fortælling er vistnok ikke liden Udsmykning; men, at Arbeidet blev forstyrret ved noget Usædvanligt, er stadfæstet af den hedenske Forfatter Ammianus Marcellinus, Julians Yndling og Vaabenbroder, som udtrykker sig saa: »medens Alypius, understøttet af Statholderen i Landskabet, drev paa Værket, brøde frygtelige Ildgnister Gang paa Gang frem lige ved Grundvolden og gjorde, da Arbeiderne nogle Gange bleve forbrændte, Stedet utilgjængeligt; da Ilden vedholdende drev dem tilbage, opgave de Foretagendet«. — Udbrudet af Flammer kan forklares paa denne Maade: Moria var fuldt af underjordiske Gange, hvilket blandt andet kan sees af Josefus's Fortælling om Simon, Gioras Søns bratte Fremkomst paa Templets Brandtomt. (No. 17. 6). I de 300 Aar, som vare svundne siden Forstyrrelsen, vare disse Gange blevne opfyldte med alskens Affald, som havde avlet Dunster, der under Arbeidet fængede Ild og brøde frem som slikkende Flammer og under Knald, ja maaske ogsaa under Rystelse af selve Bjerget. — Arbeidet blev ikke optaget igjen; thi kort efter kom Tidende om Keiserens Død (363), og Alt blev ved det Gamle[1].

5. Pilegrime. Itinerarier. Justinians Mariakirke.

Valfarterne toge til; »fra alle Verdens Kanter flokkes Fromme til Jerusalem, saa Staden er fuld af Folk af begge Kjøn og af enhver Alder«[2].

1. Hieronymus og Paula gjæstede 385 Jerusalem med de fleste hellige Steder i Palæstina og nedsatte sig Aaret efter i Betlehem, hvor den rige Paula byggede fire Klostre. (Se Betlehem). Efter Paulas Død (404) har Hieronymus i et Brev til hendes Datter Eustokium[3], beskrevet Reisen i »Perigrinatio Paulæ«, som udgjør Brevets første Halvdel, (No. 6—14)[4].

2. Pelagius kom 413 til Jerusalem og vakte der som andetsteds, hvor han optraadte, Strid og Uro. Han deltog i et Møde af det lavere Præsteskab, som hans Velynder, Jerusalems Biskop Johannes, havde sammenkaldt i Opstandelseskirken for at drøfte hans Lære. Det gik yderst stormende til[5]. — Ved »Opstandelseskirken« maa menes Anastasis, ikke Konstantins Basilika, som kort efter omtales som »Opstandelses-Basilikaen«[5].

[1] E. Milman History of the Jews 3, 17—22 (20 Bog). [2] Hieron. Ep. 58 (322) Tom I, til Paulinus. [3] Hieron. Ep. 108 Tom I. [4] Perigrinatio Paulæ udgjør 16 Sider i Toblers Udgave af de fire ældste Pilegrime. [5] Thierry St. Jerome 2, 225—229.

3. Eukerius, Biskop i Lyon († 450) eller en Samtidig har 440 skrevet »Uddrag om nogle hellige Steder« (Epitome de aliqvibus locis sanctis)[1]. — Forfatteren har ikke selv været i det Hellige Land, men har skrevet efter Bøger og mundtlig Fortælling. Han er den første, som omtaler Apostelkirken og Golgatakirken; den sidste stod mellem Anastasis og Martyrion.

4. Teodorus, aldeles ukjendt, skrev omkring 530 en Bog om det Hellige Lands Beliggenhed (Liber de situ terræ sanctæ)[2]. — Han synes ligesom Eukerius at have skrevet efter andres Skrifter og mundlig Fortælling. — Han omtaler Anastasis, Basilikaen, Golgatakirken og Apostelkirken paa Zion, som han kalder »Sancta Zion«: »den er alle Kirkers Moder; thi den er grundet af vor Herre Jesus Kristus med Apostlerne«. — Itinerariets Værd ligger i dets Ælde.

5. Keiser Justinian († 565) lagde 529 Grunden til en Kirke for Jomfru Maria, der skulde blive en af de prægtigste i Verden. Kirken er udførlig beskreven af Prokopius, født 490 i Cæsarea ved Havet. Den laa paa Moria, og det Sted, som Keiseren havde valgt, maatte udvides ved Kunst, idet en Del af Kirken blev lagt paa Bjerg, medens den sydøstre Del hvilede paa opmurede Buer eller Hvælvinger. — Ferguson, som holder Kuplen over Sakra for Kristi Grav, forklarer Valget af Tomten saaledes: Justinian vilde bygge Kirken for Guds Moder i Nærheden af Anastasis, Basilikaen og Golgatakirken, men nærede, som alle Kristne paa den Tid, Fordom mod at bygge paa Tempeltomten (ɔ: efter Ferguson, det Strøg, hvor nu El-Aksa staar), fordi Jesus havde sagt: se, Eders Hus skal lades Eder øde[3]. — Ferguson lægger Mariakirken i det sydøstre Hjørne af Moria, over de Hvælvinger, som almindelig kaldes Salomos Stalde. Ferguson paastaar, at Hvælvingernes Bygningsmaade vidner om Justinians Tidsalder[4]. — Vogüé og andre, som mene, at Kuplen over Sakra staar paa Tempeltomten, holde for, at El-Aksa er bygget paa Mariakirkens Tomt og maaske over Levningerne af dens Mure. — Efter Vogüé skulle »Salomos Stalde« være et Bygværk af Araberne[5].

Justinian var saa stolt af sin Kirke, at han skal have udraabt: »jeg har overgaaet dig, Salomo«! et Udraab, der, med større Rimelighed, ogsaa tillægges ham, da Sofiakirken i Konstantinopel var færdig. Justinian skal have bygget 11 Klostre i og omkring Jerusalem og Jeriko, og et stort Herberge (Hospits) for Pilegrime i Jerusalem.

6. Antoninus Martyr fra Placentia (Piacenza) reiste ved 570 om i Syrien og Palæstina, paa Sinai og i Ægypten, og var paa denne Reise to Gange i Jerusalem. Han nævner Jomfru Marias Basilika i Josafats Dal, Herrens Gravmæle (monumentum), som var udhugget i Klippen, Konstantins Basilika, Golgatakirken, Basilikaen paa Zion (Sancta Zion) og Jomfru Marias Basilika (paa Moria), hvor

[1] Itinerariet udgjør fire Sider i Toblers Udgave. [2] Itinerariet udgjør 12 Sider i Toblers Udgave.
[3] Matt. 23, 38. [4] Ferguson Topgr. Jerusal. 117—125. [5] Vogüé Le Temple 267. Our Work in Pal. 45. City of Herod and Saladin 62.

der var en Samling af Munke og et Hospits for Mænd og Kvinder[1]. — Kap. 19 skriver han: »ved Siden af Golgatakirken er en underjordisk Rende; lægger nogen Øret til, hører han Vandet rinde, og kaster han et Æble eller andet Flydbart ned i den, vil han finde det igjen, naar han gaar ned til Siloam«. — At der gaar en Vandrende fra Moria til Siloam, er sikkert nok; men det er lidet rimeligt, at en saadan gaar fra den nuværende Hellige Grav til Siloam. — Kap. 23 skriver han: »Sancta Sofias Basilika er nys bygget paa Tomten af Prætoriet, hvor Pilatus sad til-doms over Jesus. I Basilikaen staar en firkantet Sten, som fordum stod i Prætoriet. Paa denne Sten blev hver Anklaget stillet. Efter Jesus bleve følgende Mærker tilbage i Stenen: en vakker, middelsstor, fin Fod, middels Høide, lange Fingre, skjønt Aasyn, smaakrøllet Haar«. Denne Legende er den ældste Skildring af Jesu Udvortes[2]. — Sancta Sofias Basilika, som bare omtales af Antoninus, havde en stakket Tid; den er sikkert blevet ødelagt af Perserne 614. — Antoninus's Skildring er i Regelen meget uklar.

21. Persernes Erobring. Modestus. 614—637.

I 300 Aar havde Jerusalem med Palæstina nydt gode Dage, uden anden Kamp end Præsternes og Munkenes Stridigheder og Kjævlerier. Prægtige Kirker vare byg-gede, og det stod i sin Herlighed som kristen Stad i Begyndelsen af syvende Aarhun-drede, da Ulykken brat brød ind over det.

1. Kosroes II, Konge af Persien, faldt 613 ind i Syrien, tog Damaskus og drog mod Jerusalem. Paa Veien sluttede Jøderne i Nazaret, Tiberias og andre Byer i Ga-lilæa, tilsammen 24,000 Mand, sig til ham. I Juni 614 blev Jerusalem stormet, Ana-stasis, Basilikaen, Golgatakirken, Jomfru Marias Kirke med andre Kirker bleve plyn-drede og ødelagte. Tusinder, blandt dem Nonner, Munke og Præster, bleve dræbte, og Patriarken Sakarias, med en Mængde af Indbyggerne og det hellige Kors, blev bortført til Persien. — Efterat have skjændt og brændt i Palæstina, rykkdde Kosroes gjennem Lilleasia og truede Konstantinopel. Men Keiseren, Heraklius, der hidtil havde levet i blødagtig Overdaad, mandede sig op, slog Kosroes i det afgjørende »Slag ved Ninive«, paa Tomterne af Ninive, 627, og efter 14 Aars Kampe kunde han som Seir-herre holde Indtog i sin Hovedstad 628. Patriarken med de øvrige Fanger blev fri-given, og det hellige Kors blev udleveret. Aaret efter reiste Keiseren selv til Jerusa-lem og drog 14 Sept. 629, gjennem den Gyldne Port (se No. 26, 10), ind i Staden til-fods og med det hellige Kors paa sin Axel. — Da Heraklius 634 maatte trække sig tilbage for Araberne, førte han Korset med sig til Konstantinopel og opstillede det i Sofiakirken, hvor Arkulf (697) saa Splinter af det paa sin Hjemreise[3]. Ved Korstogenes Begyndelse var det atter opstillet i Jerusalem. — Jøderne maatte haardt bøde, fordi de havde

[1] Anton. Martyr Kap. 17—20. 22. 23. [2] Euseb. Kirkh. 7, 18 fortæller vistnok, at man paa hans Tid havde malede Billeder af Paulus og Peter og af Kristus selv; men han giver ingen Skildring af deres Udvortes. [3] Adamnan 3, 8. Early Travels S. 16.

sluttet sig til Ildtilbederne. Heraklius fornyede Hadrians Lov og forbød Jøderne at nærme sig Jerusalem paa en Milsvei[1].

2. Medens Sakarias sad i Fangenskab i Persien, var Modestus, som siden blev Patriark, hans Stedfortræder. Kosroes var gift med en Søster af den 603 afsatte Keiser Mauritius; hun var og blev Kristen, og det skyldes rimeligvis hende, at Modestus fik Lov til at bygge de fire Kirker: Anastasis, Martyrion, Golgatakirken og Jomfru Marias Kirke. Han fik Hjælp af Patriarken i Alexandria, Johannes Ele'emon (ɔ: den Barmhjertige), som sendte Penge og 10,000 Arbeidere fra Ægypten. Saaledes kunde Modestus i mindre end 15 Aar (614—629) opbygge eller snarere istandsætte de ødelagte Kirker, sikkert efter den gamle Plan, og, som det synes efter Arkulf, med den gamle Pragt. Da der maatte store Midler til at gjenreise fire saadanne Kirker, maa man slutte, at Ødelæggelsen ikke har været fuldstændig.

22. Under Kalifatet. 637—969.

1. Erobringen ved Omar. — Araberne toge, 634—637, under Hærføreren Kalid, kaldt Guds Sværd, hele Syrien og Palæstina. Den eneste By, som gjorde alvorlig Modstand, var Jerusalem, hvis Patriark Sofronius, en Mand med rene Sæder midt i en fordærvet Tidsalder, stillede sig i Spidsen for Forsvaret og holdt Stand i fire Maaneder. Han kunde derfor slutte en Vaabenstilstand paa Vilkaar, som vistnok i visse Stykker vare ydmygende, men i andre Stykker rimeligere, end man kunde vente. Et af Vilkaarene var, at den endelige Fred skulde sluttes med Omar selv. Der blev sendt Bud til Kalifen, som drog fra Medina med Beduinens tarvelige Mundforraad, Byg, Ris og Vand, hængende ved Sadelen paa den Kamel, som bar ham. — Omar slog Leir paa Oliebjerget, hvor Patriarken med stort Følge drog ud for at faa Vilkaarene for Vaabenstilstanden stadfæstede. Saasnart Patriarken fik se Omar, udbrød han: »dette er i Sandhed Ødelæggelsens Vederstyggelighed, som er talt om ved Profeten Daniel«[2]. De Troendes Herre følte sig snarere smigret ved dette hensynsløse Udraab, der blev optaget som Ord fra Sofronius's Side om, at Jerusalems Erobring ved Profetens Efterfølger var forudsagt i Skriften. — Omar stadfæstede Vaabenstilstanden, blandt hvis Vilkaar det vigtigste var, at de Kristne skulde raade over sine Kirker.

Da Freden var sluttet, bad Omar Patriarken om at føre ham til Davids Moske (egentlig Mesjid ɔ: Bedested). Patriarken førte ham fra Oliebjerget ind i den Hellige Stad. De gik først til Anastasis, hvilken Patriarken udpegede som Davids Moske. Du lyver, sagde Omar og vilde forlade Stedet; i det samme slog Bønnens Time, og Omar udtalte, at han vilde gaa bort for at holde sin Andagt. Patriarken indbød ham til at bede, hvor han stod, i selve Kirken. Da Omar afslog Indbydelsen, blev han ført til Konstantins Basilika, hvor en Bedematte blev udbredt; men han gik udenfor Kirken og bad paa Trappetrinene. Paa Spørgsmaal om Grunden, hvorfor han ikke vilde

[1] Milman History of the Jews 3, 83—84 (21 Bog). [2] Dan. 9, 26. 27. Matt. 24, 15.

bede inde i Kirken, svarede han: for ikke at give mine Folk noget Paaskud til senere at tilegne sig Kirken. — Fra Basilikaen gik de til Sancta Zion, hvilken Patriarken udpegede som Davids Moske. Omar svarede atter: du lyver. — Fra Sancta Zion gik de til »Jerusalems Mesjid« og maatte kravle paa Hænder og Fødder for at komme igjennem Muhammeds Port (ret i Vest for El-Aksa), der var stoppet op af Grus og Møg, og kom saa ind paa Tempeltomten. Efterat have seet sig omkring udbrød Omar: »dette er Davids Moske, fra hvilken Profeten, som han fortalte os, opfor til Himmels. Profeten gav os en omstændelig Skildring af Stedet og nævnte særlig den Omstændighed, at vi paa Sakra skulde finde en Mængde Møg, som de Kristne havde kastet did af Foragt for Israels Børn«. Da Omar havde talt, gav han sig til at bære Møgen bort i sin Kappe, Muselmændene i hans Følge gjorde ligesaa, og snart kom Sakra for Dagen. — Denne Fortælling om, hvorledes Sakra blev fundet igjen, synes lidet trolig. Efter en anden Fortælling var det en til Muhammedanismen overgaaet Jøde, som viste Omar, hvor Sakra var at finde[1].

Omar byggede en Moske »foran« Sakra. Ved Omars Moske mene Muhammedanerne ikke den herlige Bygning midt paa Moria, der blandt de Kristne gaar under dette Navn, men som de selv kalde Kuplen over Sakra. (Se Omars Moske No. 26. 2). — Den Moske, Omar byggede, og som Muhammedanerne kalde Omars Moske, er en ringe Bygning, som støder til det sydøstre Hjørne af El-Aksa; den kan just ikke siges at ligge »foran« Sakra, over hvilken den herlige Kuppel midt paa Moria hvælver sig.

2. Abd el-Melik. Kuplen over Sakra, El-Aksa. — Ved Jerusalems hyppige Omtale i Koranen, ved Fortællingen om Muhammeds natlige Ridt fra Sakra til Himlen og ved Omars Besøg var Jerusalem blevet en hellig Stad i Muhammedanernes Øine, som den allerede var hellig i Jødernes og de Kristnes Øine, og de kalde det El-Kuds eller El-Kods o: Hellighed. Men Muhammedanerne valfartede ikke did, som Jøderne og de Kristne; de muhammedanske Pilegrime droge til Mekka og Medina. Heri indtraadte en Forandring under den niende Kalif Abd el-Melik (684—705), af Ommajadernes Hus, under hvilket Damaskus var Kalifatets Hovedstad (661—750). — Indbyggerne i Mekka og Medina havde, under Abdalla Ibn Zobeir, reist sig mod Kalifen i Damaskus. Oprøreren slog Kalifens Tropper, reiste sin Trone i Mekka og var i otte Aar Herre over Arabien og Skattelandene i Afrika. Skarer af Pilegrime droge som før til Mekka og Medina, og Abd el Melik skjalv for sin Magt baade som verdslig Fyrste og som de Troendes Overhoved. — Saa fik han den Tanke at gjøre Jerusalem til et Valfartssted og »at bygge en Kuppel over den hellige Klippe i Jerusalem for at beskytte de Troende mod Vind og Veir«. For at drage Pilegrime til Jerusalem maatte Storværker bygges. Kalifen samlede om sig de dygtigste Bygmestre og lagde tilside en Pengesum, der svarede til Indtægterne af Ægypten for syv Aar. For at gjemme

[1] Vogüé Le Temple de Jerusalem 73. 74. City of Herod and Saladin 70—77.

en saa uhyre Sum byggede han den lille, paa en ottekantet Mur hvilende Kuppel, der endnu staar, lige østenfor Kuplen over Sakra, og som kaldes Kubbet el-Silsila eller Kjæde-Kuplen. Til denne Kuppel leverede Kalifen selv Tegningen, og, da Bygningen i alle Stykker tiltalte ham, bød han, at Kuplen over Sakra skulde bygges efter den som Forbillede. En vidtløftig arabisk (kufisk) Indskrift rundt omkring den Søilekreds, som bærer den stolte Kuppel, fortæller blandt andet, at Bygningen blev reist af Abd el-Melik i tre Aar og fuldført Aar 72 efter Hegira ɔ: 691 ef. Kristus. — Istedetfor »Abd el-Melik« har en sildigere Haand skrevet »Al-Mamun« († 833), men glemt at rette Aarstallet — Trods denne omstændelige Fortælling, er Kuplen over Sakra ikke udtænkt af Abd el-Melik, men bygget i græsk Stil, og Ottekanten har sit Forbillede i Justinians Kirke paa Garisim. (Se Sikem No. 19). — Samtidig byggede Abd el-Melik, i arabisk Stil, den prægtige Moske El-Aksa paa Sydenden af Moria. El-Aksa blev færdig 692[1]. (Se No. 26. 2 og 4).

3. Arkulf, en fransk Biskop, reiste 697 i Palæstina og opholdt sig ni Maaneder i Jerusalem. Fra denne Stad reiste han til Alexandria, og derfra hjemad tilsøs, indom Konstantinopel og Sicilien, og blev dreven bort til Øen Jona eller Ikolmkil paa Vestsiden af Skotland. Øen var stolt af sit Kloster, som var stiftet 565 af Kolumba og blev brændt 797 af norske Vikinger. I dette Kloster var paa den Tid, da Arkulf blev dreven did, Adamnan († 705) Abbed. Han nedskrev efter Arkulfs Fortælling »Tre Bøger om de hellige Steders Beliggenhed« (Tres libri de situ locorum sanctorum). For at gjøre sin Fortælling rigtig livagtig, ristede Arkulf efter Hukommelsen et Kart over Jerusalem i en Voxtavle, og en Grundplan af Rundkirken over den Hellige Grav (Anastasis) med tre tilliggende Kirker i en anden, som Adamnan tegnede i de »Tre Bøger om de hellige Steders Beliggenhed«. Det er den ældste Tegning, vi have af de nævnte Steder. Af Kartet bliver man ikke synderlig klog; det meste, man lærer, er Beliggenheden af Byens Porte. Stefansporten vender mod Nord. — Grundplanen over Kirkerne er mere oplysende, men ikke let at ene med Arkulfs egen Beskrivelse.

Arkulf, som saa de fire Kirker 68 Aar, efterat de vare opbyggede igjen eller istandsatte af Modestus, beskriver dem saa:

1. Rundkirken over Kristi Grav, som ogsaa kaldes Anastasis. — Den er meget stor, helt af Sten og kredsrund; den er bygget paa tre Mure, den ene indenfor den anden, og mellem hver Mur er der en »Veibrede«. Den har fire Dobbeltdøre eller Indgange gjennem alle Mure. Fire af disse Indgange (ɔ: to Dobbeltdøre) vende mod Sydvest (vulturnus) og fire mod Sydost (eurus). Midt i Rundkirken er et Hvælv (tegurium) udhugget i Klippen, i hvilket fire Mennesker kunne bede staaende. I Hvælvets nordre Del er Kristi Grav udhugget i samme Klippe[3].

[1] Vogüé Le Temple de Jerusalem 75—77. [2] City of Herod and Saladin 78—84. [3] Adamnan 1, 2. Early Travels S. 2. 3.

2. Jomfru Marias Kirke. — Rundkirken støder (cohæret) paa høire Side til Jomfru Marias Kirke, som er firkantet.

3. Golgatakirken. Mod Øst for Rundkirken ligger en anden meget stor Kirke, som er bygget over Golgata.

4. Basilikaen eller Martyrion. — Til Golgatakirken støder (cohæret) den Stenbasilika, som ogsaa kaldes Martyrion. Konstantin byggede med stor Bekostning denne Basilika, som det fortælles, paa det Sted, hvor Kristi Kors efter 293 Aars Forløb (ɔ: 326) blev gjenfundet tilligemed de to Røveres. Mellem Golgatakirken og Basilikaen ligger hint berømte Sted, hvor Abraham reiste et Alter, da han skulde ofre Isak[1].

En talløs Skare fra forskjellige Folkefærd allevegne fra pleier at samles i Jerusalem hvert Aar 15 Sept. for at kjøbe og sælge. Følgen er, at Byens Gader ere fulde af Kameler, Heste, Æsler og Oxer, som bære Byrder af forskjelligt Slags. — »Iøvrigt have Saracenerne paa hint navnkundige Sted i Nærheden af den østre Mur, hvor det herlige Tempel engang stod, over nogle gamle Ruiner bygget et firkantet Bedehus (oratorium), med opretstaaende Stolper (tabulæ) og store Tverbjelker, hvilket de nu flittigt søge. Bedehuset skal rumme 3000 Mennesker«[2]. — Det er klart, at Arkulf omtaler den Trængsel i Gaderne, som opstod ved de Skarer af Pilegrime, som til visse Tider flokkedes til Jerusalem, efterat det ved Abd el-Melik var hævet til Valfartssted 692. — Det firkantede Bedehus kan ikke have været nogen anden Bygning end El-Aksa. Som nidkjær, kristen Pilegrim udhæver Arkulf, hvad der unægteligt støder Øiet, at Søilerne i den skjønne Bygning ere forbundne med Tverbjelker, ikke ved Hvælv, som i de kristne Kirker. Stedet er dog langtfra klart.

Har da Arkulf ikke omtalt Kuplen over Sakra? Nei, saafremt han ikke, som Ferguson paastaar, ved Rundkirken eller Anastasis har ment Kuplen over Sakra. — Arkulfs Beskrivelse af Anastasis passer — i det Væsentlige — paa Kuplen over Sakra.

4. Wilibald, en Angelsakser († 786 som Biskop i Eichstädt, Sydvest for Regensburg) var 10 Aar (721—731) paa Pilegrimsfærd og opholdt sig fire Gange i Jerusalem. Hans Liv er 761 skrevet af hans Slægtning, en Nonne, efter hans egne Fortællinger og under hans Opsyn. Af denne Beskrivelse haves to Udgaver. I den ene omtales ingen af de fire Kirker, i den anden omtales bare Kalvaria eller Golgatakirken. Skildringen afviger ganske fra, hvad Arkulf forud (697) og Munken Bernhard bagefter (870) have fortalt, og passer snarere paa den Hellige Gravs Kirke ved Korstogenes Begyndelse. Enten maa Nonnen ganske have misforstaaet Wilibald, eller Stedet maa senere være ændret eller indskudt.

5. Fra 786—809 raadede den mægtige Kalif Harun er-Rasjid (ɔ: Aron den Retfærdige), i Østerland, og paa samme Tid raadede Keiser Karl den Store i Vester-

[1] Adamnan 1, 4. [2] Adamnan 1, 1. Ferguson Topogr. Jerusal. 146. 147.

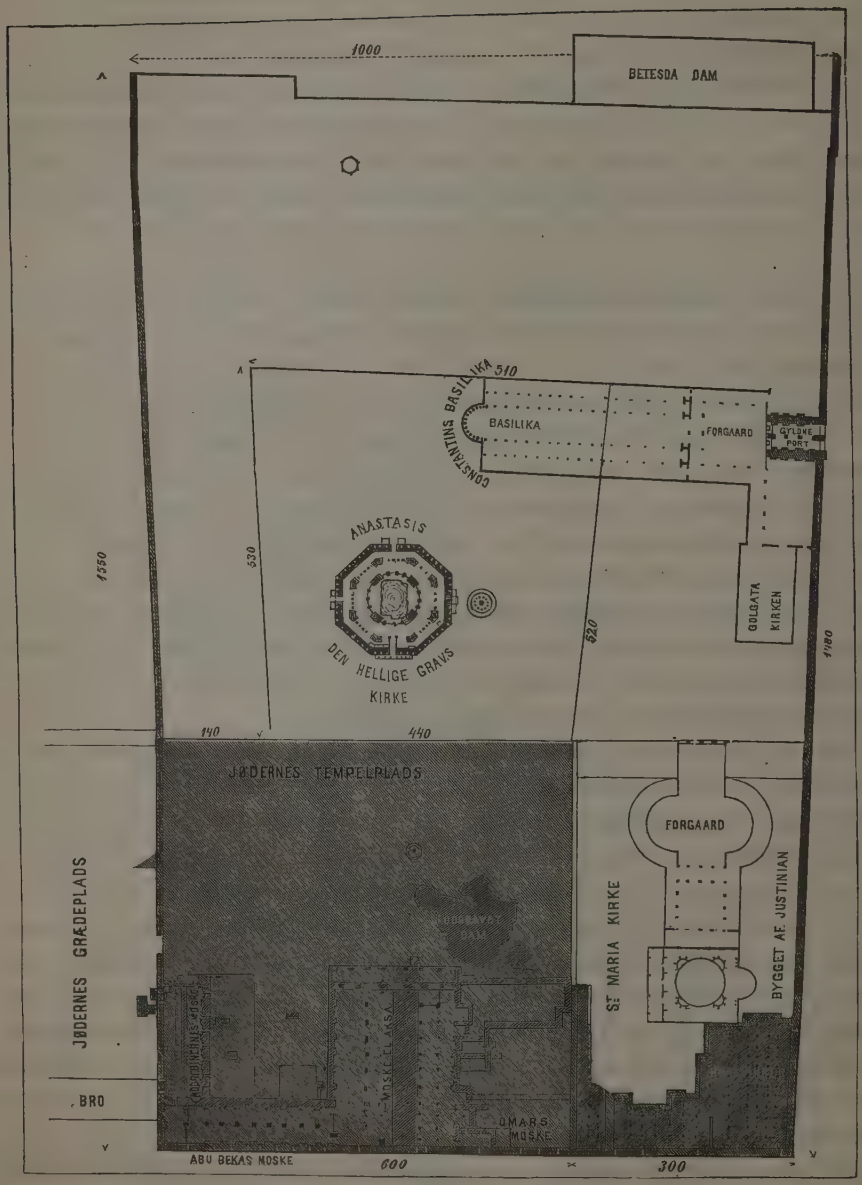

Moria.

Ferguson.

land. De vare gode Venner og vexlede Gaver. Harun gik saavidt, at han gav Karl Overhøihed over den Hellige Gravs Kirke med Tilliggende og sendte ham Nøglerne til samme Kirke og til Golgatakirken. — Siden den Tid har Frankrige gjældt for Latinernes eller de Romerskkatolskes Beskytter i Østerland.

6. Munken Bernhard, den Vise, der 870 valfartede til Jerusalem, slutter Rækken af de Pilegrime, som have skrevet om de fire Kirker. Han boede under sit Ophold i Jerusalem i det Hospits, som Karl den Store havde stiftet for Pilegrime. Hospitset stødte til Jomfru Marias Kirke, som ved samme Keisers Omsorg var udstyret med en udsøgt Bogsamling.

»Inde i Staden«, skriver han, »findes, foruden andre Kirker, firefremragende Kirker, som ere forenede med Mure: en mod Øst, i hvilken Kalvaria- (Golgata-) Høien ligger; den anden paa det Sted, hvor vor Herres Kors blev fundet; den tredie mod Syd, og den fjerde mod Vest, i hvis Midte Herrens Grav ligger. — Om denne Grav er det ikke nødvendigt at skrive mere, da Beda i sin Bog fortæller tilstrækkeligt om den (Angelsakseren Beda den Ærværdige († 735) har udgivet Adamnans »Tre Bøger« i Udtog). — Mellem de nævnte fire Kirker er en Forgaard (paradisus) uden Tag, hvis Vægge straale af Guld, og som er lagt med kostbare Stene. Fire Kjæder, som gaa ud fra de fire Kirker, støde i Forgaarden sammen paa et Sted, som siges at være Verdens Midte.

Den hellige Lørdag, som er Dagen før Paasken, begynder Gudstjenesten i den Hellige Gravs Kirke om Morgenen, og efter Gudstjenesten synges Kyrie Eleison, indtil en Engel kommer ned og tænder Lamperne, som hænge over Graven; Patriarken giver af dette Lys til Biskopperne og Folket, for at enhver kan oplyse sit eget Hus«. — Dette er den første Omtale af den saakaldte hellige Ild[1].

23. Under Fatimiderne i Ægypten, 969—1099.

1. El-Hakem. — Harun er-Rasjids mægtige Rige svækkedes under hans Efterfølgere ved indre Stridigheder. Moez, der sagde sig at stamme fra Muhammeds Datter Fatine, gjorde sig 969 til Herre over Ægypten og stiftede et uafhængigt Kalifat med Kairo til Hovedstad og tog tillige Palæstina og Syrien. — Jerusalem fik saaledes ny Herrer, som ikke brøde sig det mindste om, hvad Omar og Harun havde vedtaget.

Den tredie fatimidiske Kalif, El Hakem, kom, 11 Aar gammel, paa Tronen 996. De Kristne havde under ham i de første Aar Fred og gode Dage, da hans Moder var Kristen, og flere af de høieste Embedsmænd vare Kristne. Men det blev anderledes, da han blev myndig. Han led af Faldsot og var en vild Sværmer, som gav sig ud for Profet og blev Stifter af Drusernes hemmelighedsfulde Religion. Han gjorde den ene Daarskab, Voldsomhed og Grusomhed efter den anden. Rimeligvis have Muselmændene ymtet om, at man ikke kunde vente sig andet af en Kalif, som havde en kristen Moder og satte Kristne i høie Stillinger. Vilhelm, der blev Biskop i Tyrus

[1] Early Travels 26. 27.

1174, fortæller nemlig, at El-Hakem, som vilde rense sig for Mistanken om at staa under kristen Paavirkning, begyndte 1010 at forfølge de Kristne paa det voldsomste. Først lagde han store Afgifter paa Pilegrimene og paa de Kristne, som boede i hans Rige, og forbød Gudstjenesten i Kirkerne. Saa brød han ind i de Kristnes Huse, slæbte de Voxne ud og spiddede eller korsfæstede dem uden Lov og Dom. Sønner og Døtre bleve revne fra Forældrene, og, naar de hverken ved lokkende Ord eller ved Piskeslag under Fodsaalen kunde drives til at svigte sin Tro og tage ved Islam, maatte de gaa Døden paa Korset imøde. — Dernæst bød han, at alle Kirker i hans Rige skulde lukkes, og skrev til Statholderen i Jerusalem, at den Hellige Gravs Kirke (med omliggende tre Kirker) skulde jævnes med Jorden. Som Grund til Ødelæggelsen af den Hellige Gravs Kirke blev opgivet, at der foregik vanhellige Optrin ved den hellige Ild Paaskeaften. Statholderen efterkom nøiagtig Befalingen: »den Hellige Gravs Kirke blev forstyrret til Grunden, og al Møie blev opbudt for at udslette hvert Spor af Graven; men det sidste lod sig ikke gjøre hverken ved Jern eller Ild«. — Saa lyder Vilhelm af Tyrus's Fortælling. — Vankelmodig som El-Hakem var, angrede han i sine sidste Dage sin Voldsomhed og gav de Kristne Lov til at vende tilbage til sin Trø og gjenopbygge sine Kirker De gjorde ikke Brug af den givne Tilladelse, fordi de vel ikke turde tro Kalifen. Da selv hans Slægt ikke troede sig sikker, lod hans egen Søster ham snigmyrde 1021. — Først 1031 fik de Kristne, ved Mellemkomst af den græske Keiser, Tilladelsen til at gjenopbygge Kirkerne stadfæstet af El-Hakems Efterfølger. Stor var Glæden over hele Kristenheden, og Pilegrime flokkedes til Jerusalem med Gaver til de ny Kirker. Den Hellige Gravs Kirke blev færdig 1048. Istedetfor den pragtfulde Golgatakirke reistes et ringe Kapel, i kort Afstand fra den Hellige Gravs Kirke. — Samtidig byggede Kjøbmænd fra Amalfi et Stenkast sønden-for den Hellige Gravs Kirke en Mariakirke, som blev kaldt Maria Latina, fordi Gudstjenesten blev holdt paa Latin[1]. Basilikaen blev ikke bygget igjen.

2. Ortok og hans Sønner. — Under hele det fatimidiske Herredømme (969—1077) hvilede et tungt Tryk paa de Kristne i Palæstina, og Pilegrimene maatte betale store Afgifter. — Valfarterne tiltoge alligevel i 11te Aarhundrede, og flere store Pilegrimsfærder af Fyrster og Biskopper omtales.

Endnu værre blev de Kristnes Stilling, da Fatimidernes Herredømme blev styrtet af tyrkiske Horder. 1077 blev Jerusalem taget af seldsjukiske Tyrker. — 1084 kom Jerusalem under Ortok, Høvding for en turkomannisk Horde, og, da han døde 1091, tilfaldt Jerusalem hans to Sønner. — Under Ortok og hans Sønner var de Kristnes Stilling utaalelig. Vilde Skarer trængte ofte ind i den Hellige Gravs Kirke, som i de andre Kirker, med Skrig og Hyl, sprang op paa Altrene, stødte Kalken overende, trampede paa de hellige Kar, mishandlede Præsterne og grebe endog Patriarken ved Haar

[1] Rob. Pal. 2, 247. Tobler Topogr. Jerusal. 1, 288. Early Travels 39 (Sæwulf 1103).

og Skjæg, sloge ham til Jorden og kastede ham flere Gange i Fængsel for at presse store Løsepenge af de Kristne.

Peter fra Amiens, der 1093—1094 var Vidne til den Hellige Gravs Vanhelligelse, drog efter sin Hjemkomst omkring og opflammede Kristenheden til Korstog, for at fri Graven fra de Vantroendes Hænder.

24. Under Korstogene. 1099—1291.

1. Gotfred af Bouillon. — Orteks Sønner bleve 1098 fordrevne af den fatimidiske Kalif i Ægygten, der saaledes var Herre over Jerusalem, da det under det første Korstog blev taget af Gotfred af Bouillon under et forfærdeligt Blodbad, 1099. Korsfarerne gjorde et umaadeligt Bytte. — Kuplen over Sakra blev omgjort til Kirke under Navn af Templum Domini (Herrens Tempel). El-Aksa blev under Navn af Palatium Salomonis (Salomos Kongsgaard) en Tid brugt som Bolig af Kongerne af Jerusalem; Tempelherrerne boede, som et Slags Livvagt for Kongen, i en Fløi af Templet, og deres Orden, som blev stiftet 1118, tog Navn efter sin Bolig. Senere blev hele Templet overladt Ordenen[1]. — Gotfred af Bouillon døde allerede Aaret efter (1100) og blev begraven i den Hellige Gravs Kirke.

2. Kongeriget Jerusalem trængte stadig til Hjælp fra Europa. Sigurd Jorsalafar drog 1107 ud fra Norge, rimeligvis fra Bergen, med 60 Skibe og 10,000 Mand. 1110 kastede han Anker foran Askalon og blev liggende et Døgn for at friste, om de Vantroende, som havde Byen inde, vilde vove en Dyst. Da de holdt sig rolige, seilede han til Joppe, som var i de Kristnes Magt. — Sigurd valfartede til Jerusalem og drog med stort Følge til Jordan, som han svømmede over. Efter Tilbagekomsten til Jerusalem fik han af Balduin I, blandt andre Gaver, en Spaan af Kristi Kors. Med sin Flaade hjalp han Balduin til at tage Sidon (Decbr. 1110) og drog kort efter bort fra det Hellige Land.

Kongeriget Jerusalem varede 88 Aar (1099—1187) under 9 Konger: 1) Gotfred af Bouillon (1099—1100). 2) Balduin I (1100—1118). 3) Balduin II (1118—1131). 4) Fulko af Anjou (1131—1144). 5) Balduin III (1144—1162). 6) Amalrik (1162—1173). 7) Balduin IV eller Spedalske (1173—1186). 8) Balduin V (een Dag, 1186). 9) Guido (Veit) af Lusignan (1186—1187).

3. Saladin, Sultan af Damaskus, slog 1187 den kristne Hær i det afgjørende Slag paa Sletten ved Salighedernes Bjerg eller Hornene ved Hattin, ovenover Tiberias, hvor Guido af Lusignan blev fangen med 200 Johannitere og Tempelherrer. Seirherren gav Kongen fri, men nedhug de 200 Riddere, Kjærnen af den kristne Hær. — I dette Slag blev det hellige Kors tabt og aldrig fundet igjen. — Endnu samme Aar tog Saladin Jerusalem med det hele Hellige Land; af Kongeriget Jerusalem var bare Tyrus tilbage, som tappert forsvarede sig, saa at Saladin maatte hæve Beleiringen.

[1] Theodericus Kap. 17.

Skjønt Saladin ved Jerusalems Erobring ikke for frem med Grusomhed mod de Kristne, som disse 88 Aar forud, under Gotfred af Bouillon, mod Muselmændene, blev de Kristnes Stilling i Jerusalem, som venteligt, meget tung. Saladin fratog dem Kirkerne og lod dem bare beholde den Hellige Gravs Kirke, hvis Kors dog blev nedstyrtet fra Klokketaarnet, og hvis Klokker bleve smeltede for ikke oftere at kalde de Kristne til Gudstjeneste. Saladin tog de kristne Mærker bort fra Templum Domini og rensede og viede Bygningen ved at stænke den med Rosenvand. — Palatium Salomonis blev atter Moske under sit oprindelige Navn El-Aksa.

4. Under det tredie Korstog (1189—1192) truedes Jerusalem med Beleiring af Rikard Løvehjerte. Saladin rustede sig af al Magt, Murene bleve satte isand og sikrede ved ny Grave og Skanser, saa at de maaske bleve stærkere end nogensinde tilforn. Rikard rykkede 1192 fra Askalon mod Jerusalem; men de Uroligheder, som hans Broder Johan Udenland vakte i England, nødte ham til at opgive sit Forehavende. En Ridder vilde føre Kongen op paa et høit Sted, hvorfra han i Afstand kunde se Staden; men han holdt sig for uværdig til at skue den Stad, som det ikke var ham forundt at fri fra de Vantroendes Hænder. (Se Mizpa No. 2). Rikard sluttede 2 Sept. 1192 i Jaffa med Saladin en Fred eller rettere Vaabenstilstand paa tre Aar og otte Maaneder, som gav de Kristne Frihed til at valfarte til de hellige Steder.

5. Muaddem, Sultan af Damaskus, sløifede, under Muhammedanernes Veklage, 1219 Bedstefaderen Saladins Fæstningsværker, for at ikke de Kristne, hvis de atter fik Magten i Palæstina, skulde eie en saa fast Stad[1].

6. Under det fjerde Korstog (1229) sluttede Keiser Frederik II en Vaabenstilstand, efter hvilken de Kristne fik Jerusalem, Betlehem og Nazaret med et Strøg langs Kysten. Frederik drog derefter til Jerusalem for at lade sig krone; men, da han var sat i Band af Paven, nægtede Patriarken og hans Præsteskab at holde Gudstjeneste. Keiseren gik da med sine Høvedsmænd ind i den Hellige Gravs Kirke og satte selv Kronen paa sit Hoved.

7. Jerusalem blev 1244 taget og plyndret af Kovaresmierne eller Karesmierne, en vild Horde østenfor det Kaspiske Hav, der i tre til fire Aar hjemsøgte Syrien og Palæstina. De stormede ind i den Hellige Gravs Kirke, opbrøde Gotfred af Bouillons og hans Broder, Balduin I's Ligkister, brændte deres Lig med alle de Relikvier, som de kunde komme over[2].

De Kristne tabte 1291 sit sidste Eie i Palæstina, Ptolemais.

25. Efter Korstogene. 1291—1879.

1. Mamlukerne havde 1250 opkastet sig til Herrer over Ægypten, og under sine krigerske Sultaner, navnlig den vilde Bibars (mellem 1260 og 1270), toge de efterhaanden Palæstina, hvis Erobring fuldendtes ved Ptolemais's Fald 1291. Mamlukerne herskede over Ægypten og Palæstina i 267 Aar.

[1] Sepp Jerusal. I 208. [2] City of Herod and Salidin 459.

2. Tyrkerne toge, under Sultan Selim, 1517 Jerusalem med hele Palæstina. — 1542 byggede Sultan Soliman den Prægtige den nuværende Bymur. — 1832 blev Jerusalem med hele Palæstina og Syrien taget af Ibrahim Pasja, hvis Fader Mehemed Ali, Kediv (Vicekonge) af Ægypten, havde gjort Oprør mod sin Overherre, Sultanen i Konstantinopel. Jerusalem aabnede frivillig sine Porte. — 1834, under et Oprør mod det ægyptiske Herredømme i Strøget omkring Jerusalem og Sikem, overrumplede Beduinerne Jerusalem og havde det en Tid i sin Magt; men, saasnart Ibrahim nærmede sig med Hæren, rømte Beduinerne Byen. — Ibrahims strenge Styrelse skaffede Ro og Sikkerhed i Landet; men Ægypternes Herredømme blev af kort Varighed. En engelsk-russisk-østerrigsk-tyrkisk Flaade tog 1840 Akka (Ptolemais), Ibrahim fik fra de nævnte Magter Befaling til at vende hjem igjen, og Syrien og Palæstina bleve givne tilbage til Tyrkernes usle Styrelse.

3. Korsfarerne ombyggede 1130 den Hellige Gravs Kirke og Golgatakirken og bragte Graven, Golgata, Stedet, hvor Korset var fundet, og andre hellige Steder under eet Tag. Derved fremkom den endnu staaende, uregelmæssige Bygning, som ikke har ringeste Lighed med de fire særskilte Kirker, som Arkulf (697) og Munken Bernhard (870) have beskrevet. — En stor Del af Kirken blev 1808 fortæret ved en voldsom Ildebrand. Den blev sat istand af Grækerne, men hverken grundigt eller smagfuldt; den store Kuppel, der hvælver sig over det Kapel, som er bygget over Kristi Grav, truer med at styrte sammen, og Kalken drysser ned fra den. Det har ikke manglet paa Tilbud om at sætte Kuplen istand. Frankrige, der siden Karl den Store († 814) har været Latinernes eller de Romerskkatolskes Beskytter, og Rusland, der arbeider paa at blive de Græskkatolskes Beskytter sammesteds, have begge mer end gjerne villet bære Omkostningerne; men det ene Land faar ikke Lov for det andet; thi den Del af Kirken, over hvilken Kuplen hvælver sig, er fælles Eiendom for fem katolske Bekjendelser — den græske, romerske, armeniske, syriske og koptiske — som hver eier sin Del af den øvrige Kirke; den Troesbekjendelse, som fik Æren af at bære Omkostningerne ved Istandsættelsen af Kuplen, vilde let faa Udseende af at have skaffet sig Overhøihed over denne fælles Eiendom. — 1852 tilkjendte Sultanen som Overherre, paa Frankriges Begjæring, Latinerne en vis Overhøihed over den Hellige Grav og nogle andre hellige Steder i Palæstina. Herover bleve Grækerne iversyge, Rusland greb Leiligheden til at optræde som deres Beskytter, og Enden blev Krimkrigen, 1853—1856. — Striden om de hellige Steder blev ikke afgjort ved Freden i Paris 1856.

Man havde Grund til at frygte for, at Rusland vilde nytte Frankriges sunkne Magt efter Krigen med Tyskland (1870—1871) til at styrke og udvide sin Indflydelse i Palæstina. Men England, som vilde forekomme Ruslands Overgreb i Asia, sluttede, under Stormagternes Forhandlinger i Berlin 1878, med Tyrkiet et Forbund, der skal sikre den afmægtige Stat dens Lande i Asia, mod at England faar Tilsyn med Styrelsen. Palæstina er saaledes nu stillet under Englands Varetægt.

26. Mærkelige Steder i og omkring Jerusalem.

1. Den Hellige Gravs Kirke.

1. Historie. I No. 22—25 er der, sammen med Jerusalems Historie, fortalt om Kirken over Kristi Grav med tilhørende Kirker. Kirkernes Historie er i Korthed følgende:

Konstantin den Store byggede 326—335 Anastasis over Kristi Grav og, østenfor, en herlig Basilika.

En Kirke over Golgata omtales først af Eukerius (440).

Justinian lagde 529 Grunden til en Mariakirke, som skulde blive en af de pragtfuldeste i Verden; den laa paa Moria.

Perserkongen Kosroes ødelagde 614 de fire Kirker: Anastasis, Basilikaen, Golgatakirken og Mariakirken.

Modestus opbyggede (614—629) atter de fire Kirker, sikkert efter den gamle Plan, og, som det synes, med den gamle Pragt.

Arkulf (697) skriver, at de fire Kirker laa i hverandres Nærhed.

Bernhard (870) skriver, at de fire Kirker vare forenede ved Mure, og at fire Kjæder, som gik fra de fire Mure, stødte sammen paa et Sted, der kaldtes Paradis og gjaldt for Verdens Midte.

Kalifen El-Hakem ødelagde de fire Kirker 1010.

Den Hellige Gravs Kirke blev 1031—1048 bygget paa Zion. Istedetfor den pragtfulde Golgatakirke traadte et ringe Kapel. Basilikaen blev ikke bygget igjen. — Et Stenkast søndenfor den Hellige Gravs Kirke byggede Kjøbmænd fra Amalfi 1048 en Mariakirke, som blev kaldt Maria Latina, fordi Gudstjenesten blev holdt paa Latin.

Korsfarerne ombyggede 1130 Kirken til den uregelmæssige Bygning, som nu kaldes den Hellige Gravs Kirke, der under eet Tag indeslutter de tidligere adskilte Steder.

2. Beliggenhed. Den nuværende Hellige Gravs Kirke ligger inde i Staden, paa Zion, mellem Jaffaporten og Damaskusporten, 1200 Fod fra den vestre og 24,000 Fod fra den østre Mur.

Stemmer denne Beliggenhed med Bibelens Fortælling? — Efter Joh. 19, 20 »laa det Sted, hvor Jesus blev korsfæstet, nær ved Staden«, og efter Joh. 19, 41. 42 »var der ved det Sted, hvor Jesus blev korsfæstet, en Have, og i Haven var der en ny Grav; i den lagde de Jesus for Jødernes Beredelsesdags Skyld, efterdi Graven var nær«. — Baade Golgata og Graven laa altsaa, ved Jesu Død, udenfor Staden.

For at forsvare Gravens Ægthed maa man gaa ud fra, at Golgata og Graven ved Jesu Død laa udenfor baade den første og anden Mur, og at de først bleve indlemmede i Staden ved den tredie Mur, som Agrippa I († 44) byggede 11 Aar efter Kristi Død. — Skulde den anden Mur have saadan Retning, at Golgata og Graven laa udenfor den, maatte Jerusalems Omkreds paa Kristi Tid have været utrolig liden.

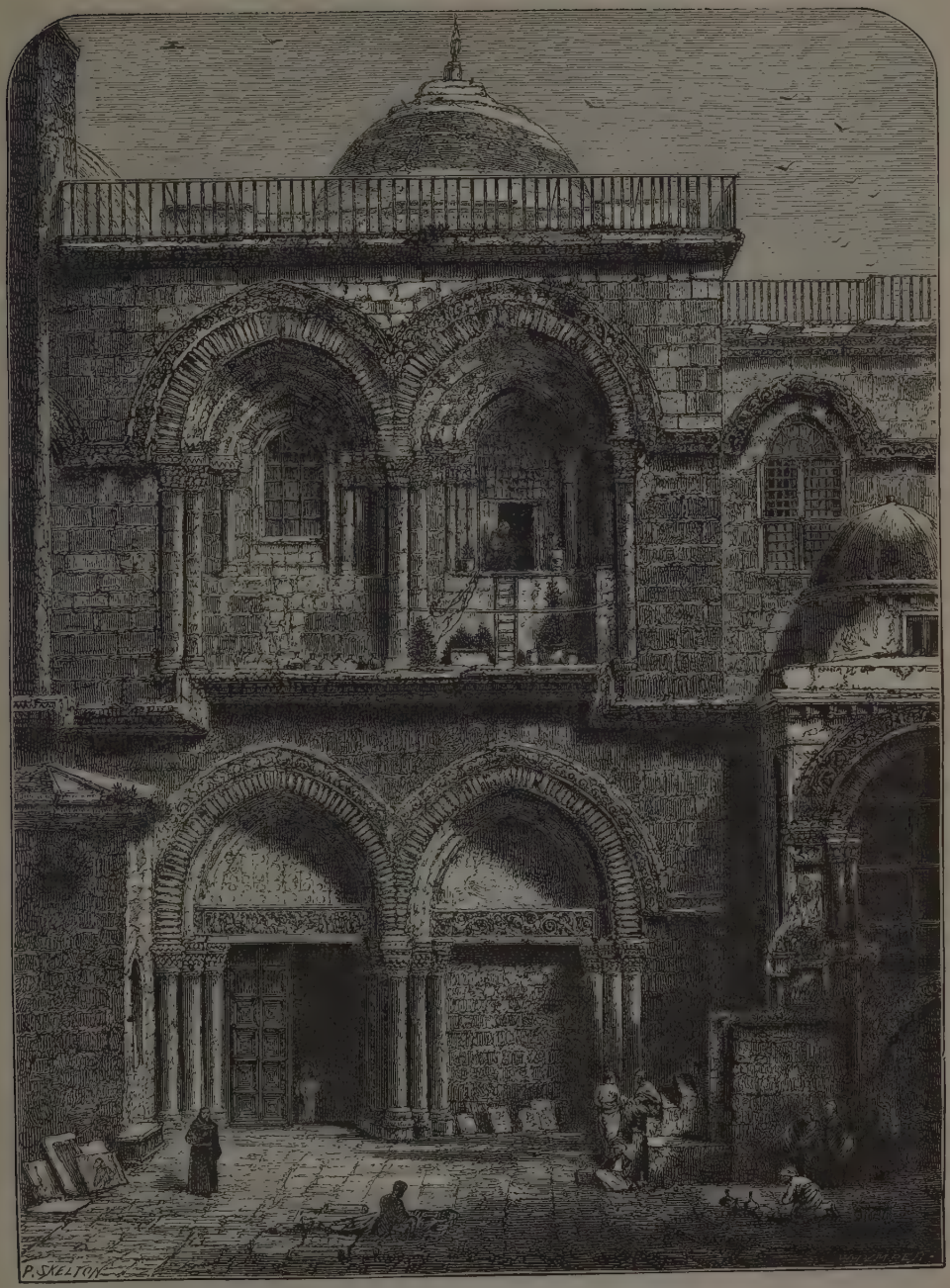

Den Hellige Grav.

Eusebius skriver i Konstantins Liv (3, 33): »saaledes reiste Konstantin (ved Bygningen af Anastasis og Basilikaen) et nyt Jerusalem ligeoverfor det gamle, navnkundige«. »Ligeoverfor« er et svævende Udtryk; efter det kan Golgata ligesaa gjerne have ligget paa Moria, som paa Zion. — I Onomastikon skrive baade Eusebius og Hieronymus, at »Golgata vises paa det nordre Strøg af Zion«. Men begge bruge »Zion« baade om det vestre Bjerg (det nuværende Zion) og om Moria. (Se No. 5. 2). Efter Eusebius og Hieronymus kan Golgata ligesaa gjerne have ligget paa Moria som paa Zion.

Arkulf og Munken Bernhard skrive, som nys fortalt, at Anastasis, Basilikaen, Golgatakirken og Mariakirken laa i Nærheden af hverandre. Robinson og andre, som lægge Konstantins Kirker paa Zion, slutte heraf, at der allerede paa Arkulfs og Bernhards Tider maa have ligget en Mariakirke paa Zion[1]. Men Historien kjender før 1048, da Maria Latina blev bygget, ingen anden Mariakirke, indenfor Murene, end den, som Justinian byggede 529, og den laa, efter Prokopius's udtrykkelige Ord, paa Moria.

Efter Ovenstaaende kan Anastasis, med tilhørende tre Kirker, oprindelig ligesaa gjerne have ligget paa Moria som paa Zion. — At den Hellige Gravs Kirke siden 1048 har ligget paa Zion, er hævet over al Tvivl.

Følgende Spørgsmaal ligge nær: 1) Hvis den Hellige Grav oprindelig har ligget paa Moria, har den da ikke, mod Johannes's udtrykkelige Ord, paa Kristi Tid ligget inde i Staden? 2) Naar er Graven flyttet fra Moria til Zion? — Disse to Spørgsmaal ere omhandlede under Omars Moske (No. 26. 2).

Gravens Beliggenhed saa langt inde i Staden har allerede i Middelalderen vakt Eftertanke hos en og anden; men den i Troen stærke Middelalder vilde snarere tro, at hele Jerusalem var flyttet, end at Graven var uægte. Denne Mening maa være delt af flere, siden Brocardus (1283) fandt det nødvendigt at optræde mod den med disse affeiende Ord: »Jerusalem ligger ikke paa et andet Sted end fordum, som nogle snakke om (fabulantur), idet de bruge som Bevis, at Graven, som ved Kristi Død laa udenfor Staden, nu ligger indenfor samme. Disse vide ikke, hvad de sige«[2]. — Quaresmius (1625) taler om »nogle lumpne Kjættere fra Vesterland«, som gjøre Indvendinger mod Gravens Ægthed. — Korte, en tysk Boghandler i Altona, reiste 1738 i det Hellige Land, og 1741 udgav han et lidet Skrift, i hvilket han udtalte, at Graven, paa Grund af sin Beliggenhed indenfor Muren, ikke kunde være Kristi Grav. Hans Skrift vakte ikke videre Opsigt. — Det var først Robinson, der reiste i Palæstina 1838, og hvis Værk udkom 1841—1842, som rokkede Troen paa Gravens Ægthed. Han har søgt at vise, at Konstantin vistnok byggede Anastasis og Basilikaen paa samme Sted, hvor nu den Hellige Gravs Kirke staar, men at allerede paa hans Tid var Mindet om Stedet, hvor Graven havde ligget, gaaet tabt[3]. — At de Kristne skulde have glemt, hvor

[1] Rob. Pal. 2, 247. [2] Broc. VIII, I. [3] Rob Pal. 2, 288—288.

Kristi Grav havde ligget, er lidet troligt. Eusebius har leveret en uafbrudt Række af 38 Biskopper fra Kirkens første Dage til Konstantin[1]. Den første var Jakob, Herrens Broder, der blev stenet af Ypperstepræsten Annas II, 63, og den anden var Simeon, en Slægtning af Herren, der blev korsfæstet under Trajan 107 eller 116; han var da 120 Aar gammel, var altsaa født 13 Aar f. Kr. og havde været Biskop i syv Aar før Jerusalems Forstyrrelse under Titus, 70, og i 37 eller 46 Aar efter samme; han maatte saaledes, efter al Rimelighed, kunne paapege Gravstedet, selv om Forstyrrelsen havde været større, end den var.

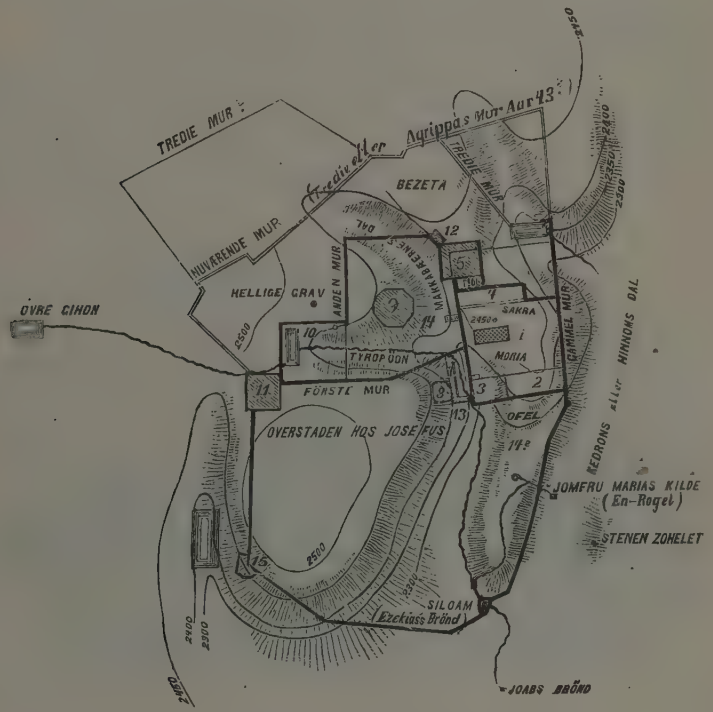

Kart over Jerusalem, efter Udgravningerne.

1. Salomos Tempel.
2. Salomos Kongsgaard.
3. Udvidet af Herodes den Store.
4. Taarnet Baris eller Antonia.
5. Fæstningen Antonia.
6. Buegangen mellem Antonia og Templet.
7. Xystus.
8. Kong Agrippas Kongsgaard.
9. Zion og Akra.
10. Nedre-Gihons Dam eller Amygdalon.
11. Herodes den Stores Borg.
12. Betesda eller Strution.
13. Bro, bygget af Herodes den Store.
14. Nedre-Staden, ogsaa kaldet Akra.
15. Engelsk Kirkegaard 1870.

Man skulde vente sikkert Udbytte af Udgravningerne i Jerusalem 1867—1870; men man er bleven skuffet. Ovenstaaende Kart fra »Recovery of Jerusalem« (det Gjen-

[1] Euseb. Kirkh. 4, 5. 5, 12. 6, 10.

vundne Jerusalem) lader vistnok den anden Mur gaa ud fra Herodes's Borg ved Taarnet Hippikus og giver den en saadan Retning, at Golgata og Graven ved Kristi Død laa udenfor Staden. Men efter Texten er Retningen af den anden Mur usikker; endnu er ingen Del af denne Mur opdaget[1].

Guérin, der kom til Jerusalem 1870, just som Warren havde afsluttet Udgravningerne, er sikker paa, at Warren vilde have fundet den anden Mur, hvis han havde gravet i en Retning, som Guérin paapegede. Guérin lover at paavise sin Menings Rigtighed i en »Monographie« over Jerusalem[2], der, saavidt Forfatteren ved, endnu ikke er udkommen.

2. Omars Moske, Kubbet es-Sakra (ɔ: Kuplen over Sakra).

Midt paa Moria ligger en rundagtig, ujævn Bjergknaus af Kalksten, som er 50—60 Fod i Tvermaal og hæver sig 10—12 Fod over Grunden. — Under denne Sten ligger et Kammer, som man kommer ned i paa 16 Trin, der ere huggede i selve Bjerget. Kammeret, som er 24 (?) Fod langt, næsten ligesaa bredt og sex Fod høit, er over-

Farrar.

Omars Moske.

alt klædt med Marmorplader. Et Stød med en Stok paa den midtre Gulvplade fremkalder Gjenlyd som fra et tomt Rum nedenunder. — Efter Muhammedanernes Tro er Stenen, som de kalde Sakra, falden ned fra Himmelen og svæver i Luften. Da Muhammed fra Mekka red til Himmels, lagde han Veien om Jerusalem, og Sakra bærer Spor af Hoppen el Boraks (ɔ: Lynets) Hov. — Det tomme Rum under Gulvet i Kammeret, som ligger under Sakra, kalde Muhammedanerne Bir el-Arva (ɔ: Sjælenes Brønd) og holde det for Nedgangen til Underverdenen.

[1] Recovery of Jerusal. 10. 272. 303. [2] Guérin Pal. (Samarie) 1, 3—6

Rundt om Sakra gaar et forgyldt Gitter af Jern, der hviler paa 12 Søiler og fire Stenstøtter. I en »Veibrede« — for at bruge Arkulfs Udtryk i Beskrivelsen af Anastasis — fra Sakra gaa i en Runding 16 Søiler og otte vældige Stenstøtter, som bære den stolte, 90 Fod høie Kuppel, der hvælver sig over Sakra. — I en »Veibrede« fra denne Runding gaar Bygningens Mur, som er ottekantet og har en Indgang fra hver af de fire Himmelegne.

Dette er den herlige Bygning, som de Kristne gjerne kalde Omars Moske og Muhammedanerne Kubbet es-Sakra eller Kuplen over Sakra. At Omar ikke har bygget den, er sikkert nok; det er, saavidt Forfatteren har fundet, Benjamin fra Tudela (1173), som først har fortalt, at den er Omars Værk[1]. — Efter arabiske Forfattere byggede Kalifen Abd el-Melik Bygningen over den hellige Sten, og en Indskrift indvendig, rundt Kuplen, fortæller blandt andet, at Bygningen blev færdig 72 efter Hegira ɔ: 691 ef. Kristus. Al-Mamun satte Bygningen istand, og hans Navn blev i Indskriften rundt Kuplen sat istedetfor Abd el-Meliks. — Korsfarerne toge Bygningen og omgjorde den til Kirke under Navn af Templum Domini. — Saladin tog 1187 Templum Domini fra de Kristne, rensede og indviede det ved at stænke Rosenvand over det. — Adgangen til Omars Moske, som til Moria i det hele, blev nægtet Kristne og Jøder. Maundeville (1322) er blandt de faa, hvem det i Aarhundreder lykkedes at komme ind i Bygningen, som han kalder Herrens Tempel, fordi den troedes at være bygget paa Tomten af Salomos Tempel[2]. — Under Ægypternes Herredømme (1832—1840) lykkedes det 1833 Englænderne Catherwood og Arundale og Italieneren Bonomi, gjentagne Gange at komme ind paa Moria og tage fuldstændige Tegninger af Moske'erne der, først først og fremst af Omars Moske. — Ferguson, som i længre Tid havde gransket Stilen i de muhammedanske Gudshuse i Indien og andetsteds, havde uden at kjende disse Tegninger skjønt, at Omars Moske ikke kunde være bygget til Moske, blandt andet, fordi en af de fire Indgange vender mod Mekka. Saasnart han fik se Tegningerne, var han strax paa det rene med Bygningen. Han reiste 1864 til Jerusalem for med egne Øine at se den omstridte Bygning, der, ligesom Moria i det hele, siden Prinsen af Wales's Besøg 1862 staar aaben for enhver mod Baksjis eller Drikkepenge. — I The ancient Topography of Jerusalem 1847, i Smiths Dictionary of the Bible 1860 (1, 1028—1034) og i »The Holy Sepulchre and the Temple of Jerusalem« 1865 har han med stor Styrke søgt at hævde følgende Meninger:

1) Klippen Sakra kan ikke være Araunas Tærskeplads, over hvilken Salomo byggede Templet, ei heller den gjennemborede Sten (lapis pertusus), som Pilegrimen fra Bordeaux taler om (se No. 20. 4); thi Salomos og Herodes's Tempel var ikke bygget midt paa Moria, men i det sydvestre Hjørne, hvor nu El-Aksa og to andre, vakre Moske'er staa.

[1] Early Travels 83. [2] Early Travels 169, 170.

2) Ved Kristi Død laa Strøget om Sakra udenfor Muren; det blev først indlemmet i Staden 11 Aar senere af Agrippa II († 44).

3) Bygningen er et Gravmæle i kristen Stil og er følge'ig ikke bygget til Moske; den kaldes heller ikke af Muhammedanerne Moske, men Kuplen over Sakra, og den bruges heller ikke som Moske, men som Bedehus.

4) Bygningens Stil viser, at den er bygget efter Diokletian, som nedlagde Keiserværdigheden 305, og før Justinian (527—565), og snarere i fjerde end i femte Aarhundrede.

5) Naar Historieskrivere fortælle et om en Bygning, men Bygningens Stil vidner om noget andet, maa Bygningsstilen være det Afgjørende. Denne Sætning staar fast ligefra de ældste Tider til 16de Aarhundrede ef. Kristus.

6) Bygningen er et Storværk; da intet Storværk er bygget i Jerusalem i fjerde og femte Aarhundrede uden af Konstantin, kan Bygningen ikke være andet end Konstantins Anastasis, der af Arkulf kaldes Rundkirken og beskrives som kredsrund; indenfor den anden »Veibrede« er Omars Moske kredsrund, medens den nedre Del af Bygningen bæres af en ottekantet Mur.

7) Af Konstantins Basilika er intet tilbage; men fra Josafats Dal fører en, nu lukket Port, som kaldes »den Gyldne Port«, op til Moria. Dens Bygningsstil svarer til Stilen i Omars Moske, og den har været Propylæum eller Indgangshal til Basilikaen. — Pilegrimen fra Bordeaux (333) og en ukjendt Forfatter, hvem Tobler har givet Navnet Innominatus I, have omtalt denne Port under Navnet »Porta Neapolitana«, ɔ: den Port, som førte til »det ny Jerusalem, der laa ligeoverfor det gamle, navnkundige«. (Se Anastasis No. 20. 1).

8) Naar det fortælles, at Perserne 614 ødelagde de fire Kirker, kan Ødelæggelsen ikke have været i Bund og Grund; thi isaafald kunde Modestus, medens Krigen endnu varede, ikke i 15 Aar (614—629) have bygget dem op igjen med saadan Pragt, som Arkulfs Beskrivelse vidner om.

9) El-Hakem ødelagde 1010 de tre andre Kirker, men sparede Anastasis, for at omgjøre den til muhammedansk Gudshus. — De Kristne, som 1031 fik Lov til at gjenopbygge de ødelagte Kirker, fik ikke Anastasis tilbage, og de maatte saaledes udsøge sig en ny Plads til Kristi Grav. — Man har just ikke nødig at tænke sig noget forsætligt Bedrag hos dem, som valgte Stedet; de have maaske aldrig udgivet Stedet for ægte; men Pilegrimene spurgte dengang, som nu, ikke nøiere efter, og i hine uvidende Tider blev Sammenhængen snart glemt. (Samlg. Stefansportens Flytning No. 26. 9).

10) Den lange, arabiske Indskrift rundt Kuplens Indre kan ikke være ældre end Saladin; thi Korsfarerne, som omgjorde Bygningen til Kirke og brugte den til Gudstjeneste i 88 Aar (1099—1187) under Navn af Templum Domini, vilde aldrig have ladet saadanne Sætninger blive staaende: »Gud har ingen ved Siden af sig; Muhammed er hans Sendebud. — Jesus Kristus, Marias Søn, er Guds Sendebud. Tro paa Gud og

hans Sendebud, men sig ikke, at der er tre Guder. Langt være det fra ham, at han skulde have en Søn. — Priset være Gud, der ikke tager nogen til Søn, og som ikke kan have nogen Deltager i Kongedømmet eller nogen Sidemand i et ringe, skabt Væsen«[1].

Man har ment, at Korsfarerne ikke have forstaaet Indskriften, som er skrevet med gammel-arabiske (kufiske) Bogstaver, og derfor ladet den blive staaende. Men i den lange Tid af 88 Aar maatte der jo have været Leilighed til at faa Indskriften oversat ved en Araber. Var Indskriften uforstaaelig for Korsfarerne, saa havde de sikkert skaffet den bort, da de omgjorde Bygningen til Kirke; thi en Indskrift i et muhammedansk Gudshus maatte jo være dem mistænkelig. — Theoderik, der var i Jerusalem 1172, og som beskriver Templum Domini ret udførlig (Kap. 14. 15), har ikke et Ord om nogen Indskrift i Kuplen.

Fergusons overraskende Indlæg i Striden om den Hellige Grav fandt Tilslutning hos flere Bygningskyndige f. Ex. Tyskeren Unger[2], og Modstand hos end flere, af hvilke nogle vare værdige Modstandere.

Lewin har (Siege of Jerusalem, London 1863, 383—386) søgt at vise, at Stedforholdene og Historien vidne mod Ferguson.

Ifølge Udgravningerne 1867—1870, der i flere Stykker ikke lade sig ene med Josefus, laa Strøget om Omars Moske allerede før Kristi Død indenfor »den gamle Mur«. (Se Kartet i Recovery of Jerusalem 303, som er gjengivet i nærværende Værk 485). Isaafald kan Omars Moske ikke være Kristi Grav.

Ferguson, hvis Grunde ere hentede fra Bygningsstilen, har fundet en Modstander, som i Kjendskab til Stilen baade i de kristne og muhammedanske Gudshuse formentlig kan stilles ved Siden af ham. Det er Franskmanden Grev Vogüé, for Tiden fransk Sendemand i Wien. I sit Pragtværk »Le Temple de Jerusalem« (Paris 1864) har han S. 82, som Udbytte af sine Granskninger paa selve Stedet, udtalt Følgende: Kuplen over Sakra er bygget under Kalifen Abd el-Melik 688—691; dens Stil er byzantisk; kristne Kirker have tjent til Forbillede; men enkelte væsentlige Kjendemærker paa de kristne Kirker ere udeladte; paa Abd el-Meliks Tid havde Araberne ingen Kunst eller Kunstnere, men maatte ty til Fremmede. (Anderledes lyder de arabiske Historieskriveres Fortælling; se No. 22. 2. — Vogüé holder heller ikke El-Aksa for et oprindelig arabisk Værk; se No. 26. 4). — Efter samme Værk (S. 75) er Kuplen over Sakra ikke en Moske: der er ingen Prædikestol, og hverken Prædiken eller offentlig Bøn finde Sted; det er et Bedehus, hvor den Bedende ikke vender sig mod Mekka, men mod den himmelfaldne Sten, den hellige Sakra.

[1] Oversættelsen er laant fra City of Herod and Saladin 86—88. [2] Sepp Neuere architekt. Studien in Pal. S. 25.

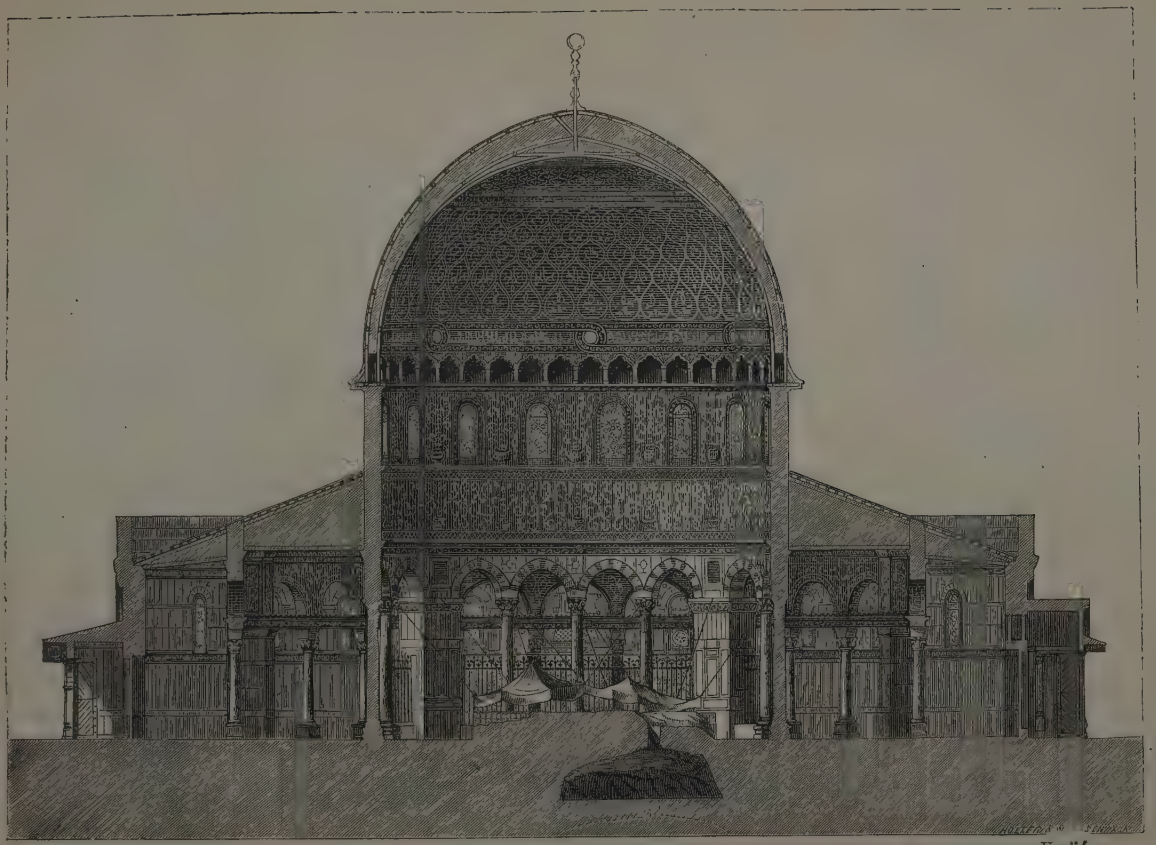

Vogüé.

Omars Moske. Indre.

Forfatteren, der ikke tør tiltage sig nogen Dom om Bygningsstilen paa de forskjellige Tider, skal slutte Afhandlingen om Omars Moske med de Ord, hvormed City of Herod and Saladin slutter 487. 488:

»Historien kan blive misforstaaet, ja forfalsket; men Bygningsstilen kan ikke lyve. Inden visse Grænser, videre eller snevrere, kan Tiden for et Bygværk blive fastsat. Grænserne nærme sig hverandre, jo nærmere vi komme til den nyere Tid[1]. Saaledes finde Arkitekterne ingen Vanskelighed ved at skjelne mellem Bygninger fra 15de og 16de Aarhundrede. Men Grænserne blive videre, naar vi gaa længre tilbage. Derfor er Bygningsstilen et Bevis, som, naar Talen er om den Hellige Grav, bare kan nyttes af de Kyndigste. Og heller ikke bør nogen Slutning blive almindelig vedtagen, førend den er godkjendt af Flerheden af det ringe Tal, som har Betingelserne for at fælde Dom. Ferguson har skrevet om Bygningsstilen i Kuplen over Sakra; hans Domme have ikke mødt Tilslutning af saadanne Kjendere som (Englænderen) Professor Willis og Franskmanden Grev de Vogüé, der ere hans Jævnlige paa Bygningsstilens Omraade. Førend Arkitekterne blive enige, have vi visselig intet at holde os til uden Historiens Udsagn«. (Efter City of Herod and Saladin gaa Historiens Udsagn aldeles mod Ferguson).

3. Golgata. Johannes fortæller 19, 20, at det Sted, hvor Jesus blev korsfæstet, »var nær Staden«, og efter Hebr. 13, 12 »led Jesus udenfor Porten«. — Efter Joh. 19, 41. 42 laa Graven i Nærheden af Golgata. Det er altsaa klart, at baade Golgata og Graven laa udenfor Muren. — Golgatas Beliggenhed maa følge Graven. Under samme Tag som Graven, i den nuværende Hellige Gravs Kirke, ligger en rimeligvis opmuret — ikke naturlig — Bjergknaus, der udgives for Golgata. — De, der holde Kuplen over Sakra for Kristi Grav, lægge Golgata i Nærheden af den Gyldne Port. (Om Betydningen af Golgata m. m. se Golgata i den alfabetiske Orden § 24).

4. El-Aksa. Denne vakre Moske, som ligger paa den søndre Ende af Moria, blev bygget af Kalifen Abd el-Melik 688—692 for at drage Pilegrime til Jerusalem. (Se No. 22. 2). — Den blev af Korsfarerne omgjort til Bolig og nyttedes af Kongerne af Jerusalem og deres Livvagt, Tempelherrerne, og senere af Tempelherrerne alene. Korsfarerne kaldte den: Palatium, Porticus, Templum Salomonis (ɔ: Salomos Kongsgaard, Søilehal, Tempel), fordi den troedes at staa paa Tomten af Salomos Kongsgaard. (Se No. 24. 1). — Saladin omgjorde den 1187 til Moske og gav den sit gamle Navn El-Aksa. Siden har den altid været i Muhammedanernes Eie.

Efter Vogüé »Les Eglises de la Terre Sainte« 274 er El-Aksa ikke oprindelig bygget som Moske, men er Justinians Mariakirke, som er omgjort til Moske. — Efter Ferguson er det helt igjennem et muhammedansk Værk. — Det er en vakker Bygning, om end Søilerne ere plumpt (vili opere), som Arkulf udtrykker sig, forenede

[1] Ikke Nutiden.

ved Tverbjelker (se No. 22. 8), og om den end staar langt tilbage for Omars Moske. — Stilen i de to Bygninger er aldeles forskjellig, saa at det er vanskeligt at tro dem byggede aldeles samtidig af samme Fyrste. — Er El-Aksa, som Ferguson mener, et muhammedansk Værk, bliver det vanskeligt at forstaa, hvorfor Abd el-Melik vilde ty til Fremmede for at bygge Kuplen over Sakra, til hvilken han, som fortalt, selv havde udkastet Planen. De arabiske Historieskrivere ere ikke til at lide paa. Der er endnu Gaader at løse ved de to Bygninger.

5. Davids Grav. Nadversalen (Coenaculum). Salen, hvor den Hellig-Aand steg ned over Apostlene og andre Troende paa Pintsefesten. Apostelkirken eller Sancta Zion. — David, Salomo og otte af Juda Riges Konger bleve begravne i Davids Stad ɔ: paa Zion. (Se No. 7). — Efter Hjemkomsten fra Babel omtales Davids Grav Neh. 3, 16, som liggende i Davids Stad ɔ: paa Moria. (Se No. 5. 2). — Josefus fortæller, at Johannes Hyrkan og Herodes den Store aabnede Davids Grav og toge ud en Mængde Guld og Sølv, som Salomo havde nedlagt i Faderens Grav[1]. — Peter siger i sin Tale paa Pintsefesten: »Patriarken Davids Grav er hos os indtil denne Dag«[2]. — Dio Kassius († 229) fortæller, at før Udbrudet af Krigen under Hadrian (132—135) faldt Salomos Grav af sig selv sammen[3]. — Pilegrimen fra Bordeaux (333) saa Davids og Salomos Grave i Betlehem[4], ligeledes Antnoninus Martyr (570)[5], og sammesteds saa Arkulf Davids Grav[6]. — Benjamin fra Tudela (1173), skriver, at Davids Grav og de Kongers Grave, som herskede efter ham, fandtes paa Zion, men Stedet er paa Grund af en underfuld Begivenhed, som han udførlig fortæller, nu vanskeligt at kjende igjen[7]. — Først 1450 bliver der, som snart skal fortælles, atter Tale om Davids Grav.

Nedimod den sydlige Pynt af Zion, udenfor den nuværende Mur, ligger en Klynge af Huse, som under et kaldes Davids Grav. Under denne Klynge er et Gravkammer med en stor Ligkiste, der af de muhammedanske Vogtere vises som Davids Ligkiste. — Da David blev begraven i »Davids Stad«, og da ved »Davids Stad« i den ældste Tid mentes Zion (se Zion og Davids Stad No. 5. 2), er det, efter Beliggenheden, nok saa rimeligt at søge Davids Gravsted i »Davids Grav«; men i Davids Gravsted bleve han, Salomo, otte af Juda Riges Konger og Ypperstepræsten Jojada stedte til Hvile. (Se David under No. 7)[8]. Der maatte altsaa være flere Gravkamre; men saavidt man ved, har Davids Grav kun eet Kammer. Og efter City of Herod and Saladin 436 er Sagnet, som gjør Kammeret til Davids Grav, af muhammedansk Oprindelse og ikke ældre end 1450.

En Minaret, som sees paa langt Hold, vidner om, at Davids Grav nu er i Mu-

[1] Jos. Hist. 7. 15. 3; 16. 7. 1. (Se No. 11 og No. 12). [2] Aps Gjr. 2, 29. [3] Dio Kassius 69, 14. [4] Itiner. Hieros Kap. 12. [5] Anton. Mart. Kap. 29. [6] Adamnan 2, 4. [7] Early Travels 84. 85. Forfatterens Reise i Hellige Land og Syrien 38—40. [8] No. 7 er fortalt, at syv istedetfor 11 af Juda Riges Konger bleve jordede andetsteds end i Davids Grav. Rigets fire sidste Konger ere udeglemte.

Davids Grav.

Farrar.

hammedanernes Eie. Minareten staar ved en Moske, der engang var en Kirke. I denne Moske er en hvælvet Sal, hvor Sagnet har henlagt flere hellige Begivenheder end paa noget andet Sted af saa ringe Omfang. Epifanius, Biskop i Salamis paa Cypern († 403), fortæller, at, da Hadrian 130 drog ind i Jerusalem, laa hele Staden i Ruiner, naar undtages nogle Huse og en megen liden Kirke paa Zion, i hvis øvre Stokværk Apostlene stege op, da de vendte tilbage fra Oliebjerget efter Herrens Himmelfart[1]. — Cyril, Biskop af Jerusalem († 386), taler om Apostelkirken paa Zion, hvor de 120 Troende bleve fyldte af den Hellig-Aand paa Pintsefesten. — Disse Vidnesbyrd om, at en Kirke

Nadversalen. Sepp.

eller en til Kirke omgjort Sal stod paa Zion, ikke alene før Konstantins Tid, men endog ligefra Kristi Dage, svækkes, for ikke at sige omstødes ved Pilegrimen fra Bordeaux's Taushed. Han saa paa Zion den Søile, ved hvilken Jesus blev hudstrøgen, men har ikke et Ord om nogen Kirke paa Zion eller om de underfulde Begivenheder, som den skulde have været Hjem for. — Da Hieronymus 385 besøgte Jerusalem, var nævnte Søile sat ind i Forhallen til en Kirke paa Zion, og sammesteds blev det Sted vist, hvor den Hellig-Aand var stegen ned paa de 120 Troende[2]. — Eukerius (440) omtaler Apostelkirken paa Zion. — Theodorus (530) kalder Kirken »Sancta Zion«;

[1] Vogüé Les Eglises 322. [2] Paulas Reise Kap. 7.

den er alle Kirkers Moder; thi den er grundet af vor Herre Jesus Kristus med Apostlene; Kirken var oprindelig Evangelisten Markus's Hus (Aps Gjr. 12, 12)[1]. — Efter Antoninus Martyr (570) var Kirken oprindelig Apostelen Jakobs Hus[2]. — Arkulf (697) har ristet en Tegning af Kirken: den er firkantet; det ene Hjørne optages af Nadversalen; det andet optages af det Sted, hvor den Hellig-Aand steg ned paa Apostlene og de andre Troende; det tredie af det Sted, hvor Jomfru Maria døde; i det fjerde staar den Søile, ved hvilken Kristus blev hudstrøgen[3].

Kirkens Skjæbne i de nærmest følgende Aarhundreder er ukjendt. 1342 blev den given Franciskanerne til Varetægt, og et Kloster blev bygget tæt ved. Franciskanerne eiede Kirken til 1450, da Mamluksultanen El-Melik ed-Daher Kakmak uden videre tog den under Paaskud af, at David, hvem Muhammedanerne ære som en af sine Profeter, laa begraven under Kirken. Et mundtligt Sagn i Jerusalem fortæller, at en jødisk Tigger en Dag havde søgt Hjælp i Klosteret og var bleven afvist, og for at hævne sig udspredte han, at Kirken stod over Davids Grav[4]. Franciskanerne bleve jagede ud af Klosteret, og muhammedanske Hellige droge ind i det. — De Kristne fik dog Lov til paa visse Tidet at komme ind i Nadversalen og forrette den hellige Handling; men hverken Kristen eller Jøde maatte komme ned i Davids Grav. — I de sidste Aar have enkelte Reisende været dernede, og Gravens Gaade vil vel snart blive løst.

6) Jakobskirken og det armeniske Kloster. — Det søndre Strøg af Zion indenfor Zionsporten udgjør den armeniske Bydel. Midt i denne ligger Jakobskirken, efter Sagnst, paa det Sted, hvor Jakob, Søn af Zebedæus, blev halshugget af Agrippa I, 44. — Kirken, som er bygget under Korstogene[5], er udstyret, paa østerlandsk Vis, med Malerier, Marmor, Porcelæn, Tepper, Skildpaddeskal, Strudsæg, farvede Lamper m. m.

Til Kirken støder et Kloster, som skal kunne huse 3000 Pilegrime. I Klostret bo en Patriark, fem Biskopper og henimod 100 af det lavere Præsteskab, der alle ere Armeniere. — Til Klosteret støder en Have, der i Jerusalem gjælder for et Under af Skjønhed.

7) Davids Taarn, El-Kala. — Indenfor Jaffaporten, mod Syd, hæver sig en Borg, som er 500 Fod lang og 340 Fod bred, med fem Taarne, af hvilke det høieste er 80 Fod høit. — Den er bygget af vældige Stene, der i Størrelse ikke vige meget for Stenene i Muren om Moria. — Borgen omtales første Gang under Navn af Davids Taarn af Antoninus Martyr (570)[6], og dette Navn bærer den endnu blandt Frankerne. — Da Melek Muaddem, Konge i Damaskus, 1219 nedrev Jerusalems Mure og Taarne, blev dette Taarn udtrykkelig sparet. — En Tid — fra 16de Aarhundrede — kaldtes Taarnet Pisanerborgen, Castellum Pisanum, fordi det da blev troet, at Pisanerne engang — under Korstogene — havde bygget paa det. — Araberne kalde denne Bygning bare

[1] Theod. Kap. 6. [2] Anton. Mart. Kap. 22. [3] Adamnan 1, 13, [4] City of Herod and Saladin 436. [5] Vogüé Les Eglises 304. [6] Anton. Mart. Kap. 21.

Via Dolorosa. Pilatus's Hus.

El-Kala ɔ: Borgen. Den tjener til Kaserne for den tyrkiske Hærstyrke i Jerusalem. — At Borgen er gammel, ere alle enige i. Vogüé holder den for Taarnet Fasael[1], medens Robinson holder den for Taarnet Hippikus[2]. — Sepp er enig med Robinson, men fører Hovedtaarnet, »Verdens ældste Fæstning«, tilbage til David[3]. — Sagnet vil vide, at det var fra dette Taarn, at David saa Batseba bade sig.

8) Via Dolorosa er en trang Gade paa omtrent 200 Fods Længde, der midtveis to Gange gjør en ret Vinkel og gaar fra «Pilatus's Hus«, som staar paa Borgen Antonias Tomt, til den Hellige Gravs Kirke. — Navnet Via Dolorosa eller Smertens Gade har den faaet, fordi det efter Sagnet var gjennem den, at Jesus bar sit Kors fra Landshøvdingens Hus til Golgata. — Under Korstogene gik Via Dolorosa fra Sydpynten af Zion til den Hellige Gravs Kirke; thi dengang troede man, at Gabbata, Litostroton eller Stenlagt, hvor Pilatus afsagde Dødsdommen over Jesus (Joh. 19, 13), havde ligget i Nærheden af Sancta Zion (Davids Grav)[4]. — De romerske Landshøvdinger boede under sit Ophold i Jerusalem enten paa Fæstningen Antonia eller paa Herodes's Borg, der laa ved den vestre Mur, rimeligvis ikke langt fra Hippikus. Udgangspunktet for Via Dolorosa er saaledes usikkert, og Gadens Endepunkt er ligeledes usikkert, saalænge Golgatas Beliggenhed er usikker.

9) Stefansporten fører, nordenfor Moria, ud til Josafats Dal og ligger 130 Fod høiere end den nordre Bro over Kedron. — Naar undtages Møgporten, der endnu bærer dette Navn, som den allerede bar i Nehemias's Dage[5], have alle Jerusalems Porte oftere skiftet Navn, og neppe nogen oftere end Porten, som fører ud til Josafats Dal. Af Nehemias (12, 39) og af Johannes (5, 1) kaldes den Faareporten (§ 13. 4. 4), af Theodorus (530) og paa Arkulfs Kart (697) Benjaminsporten. Paa Kartet fra Begyndelsen af 12te Aarhundrede kaldes den Josafatsporten. — Gumpenberg (1449) er den første, som kalder den Stefansporten. Dog er Stedet, hvor Stefanus blev stenet, allerede paa Marino Sanutos Kart (1308) lagt strax udenfor den østre Port, hvis Navn ikke er tilføiet paa Kartet. Det er saaledes bare i 4—600 Aar, at den østre Port har baaret den første Martyrs Navn. — Før den Tid bar i 6—800 Aar den nordre Port, som 2 Krøn. 25, 23 og Neh. 12, 39 kaldes Efraimsporten og af Theodorus (530) Galilæerporten[6], Navnet Stefansporten. Den kaldes saa første Gang af Antoninus Martyr (570)[7], dernæst paa Arkulfs Kart (697) og sidste Gang af Brocardus (1283)[8]. — Man har en omstændelig Fortælling om Grunden til, at den nordre Port skiftede Navn. Hvor den første Martyrs Ben hvilede, var aldeles ukjendt eller glemt, da i Decbr. 415 en Præst fortalte, at han ved en Aabenbaring havde faaet deres Hvilested at vide. De bleve fundne paa det udpegede Sted og under store Høitideligheder jordede paa Zion. — Eudokia (Eudoxia), Enke efter Keiser Theodosius II, der regjerede 408—450, byggede en pragtfuld

[1] Vogüé Jerusalems Kart i Le Temple Plade 98. [2] Rob. Pal. 2, 94. [3] Sepp Jerusal. 1, 146—148. [4] Theoderik Kap. 25. Menkes Bibelatlas. Sepp Neue architekt. Stud. 62—64. [5] Neh. 3, 13. 14. [6] Theod. Kap. 10. [7] Anton. Mart. Kap. 25, [8] Brocard. 8, 1. 5.

Kirke over det Sted, hvor Martyren efter Sagnet var stenet. Kirken, der stod strax udenfor Efraimsporten, blev indviet 460, Martyrens Ben bleve flyttede did, og hans Dødsdag blev sat til 26de Decbr., som derefter blev kaldt Sanct Stefansdag. — Eudokia, der længe havde boet i Jerusalem, døde samme Aar og blev lagt i den ny Helligdom. — Kirken er tegnet paa Kartet fra Begyndelsen af 12te Aarhundrede, men ikke paa Marinos Sanutos (1308). Thetmar (1217) fortæller: »paa det Sted, hvor den første Martyr blev stenet, stod fordum en Kirke, men den er nu i Bund og Grund ødelagt af Saracenerne«[1]. Den er saaledes efter al Rimelighed bleven ødelagt af Saladin, da han 1187 tog Jerusalem, eller snarere da han 1192 be-

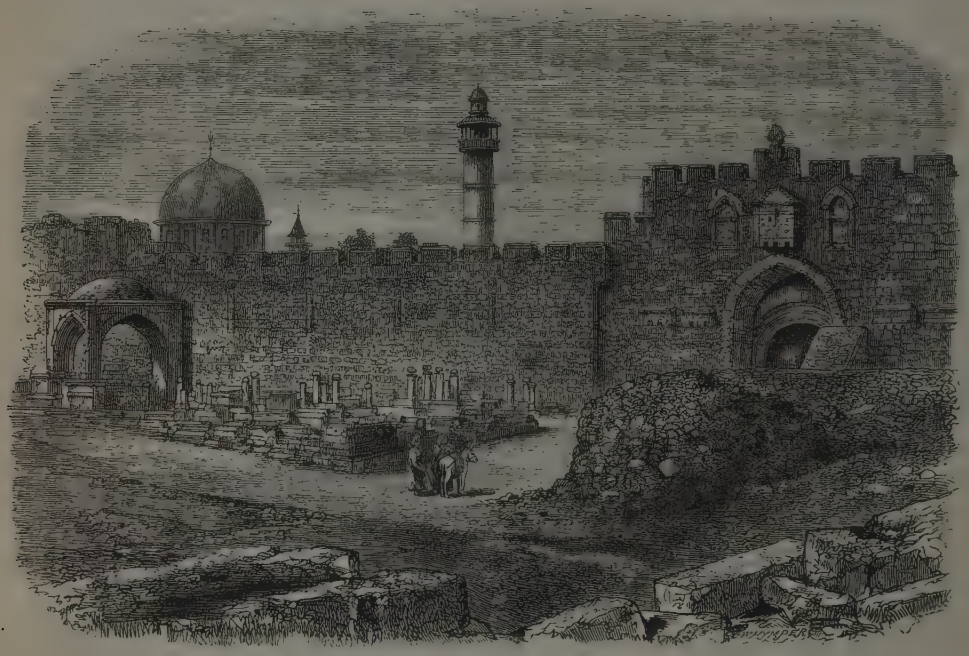

1. Stefansporten.

fæstede det mod Rikard Løvehjertes forventede Angreb. — Den blev sikkert, som Thetmar siger, ødelagt i Bund og Grund; ialfald har man hidtil ikke fundet Spor af den. Efter dens Ødelæggelse blev — uvist hvorfor — Stedet for Steningen flyttet til Skraaningen udenfor den østre Port eller Josafatsporten, og følgelig maatte Navnet Stefansporten gaa over fra den nordre til den østre Port.

10) Den Gyldne Port. (Porta Neapolitana?). Porta Speciosa. Porta Aurea. — Saa kaldes den eneste Port, der nu fra Moria vender ud mod Øst, til Josafats Dal.

[1] Thetmar S. 17. 18.

Oprindelsen til Navnet er følgende: ni Porte førte til Herodes's Tempel (se Herodes's Tempel No. 6); en af dem, ved hvis Indgang Peter helbredede den Lamme, hed »den Skjønne« (ὡραία, horaia)[1]. At »den Skjønne Port« førte mod Øst er intetsteds fortalt; men Pilegrimene overførte uden videre Navnet paa den nuværende østre Port, der blev kaldt Porta Speciosa (den Skjønne Port) og senere Porta Aurea (Forvanskning af horaia)[2] ɔ: den Gyldne Port. — Efter et Sagn blandt de Kristne holdt Jesus sit Indtog gjennem denne Port Palmesøndag[3]. Dette er

2. Stefansporten.

urimeligt; thi Porten er bygget i romersk Stil og er altsaa yngre end Herodes's Tempel. Man har ment, at den er bygget af Hadrian i Sammenhæng med det Tempel, som han reiste der, hvor nu Omars Moske staar. (No. 19. 1). — Ferguson udtaler som sikkert, at den er bygget af Konstantin den Store, efterdi den er bygget i samme Stil som Omars Moske, der af ham tillægges denne Keiser. (No. 26. 2)[4]. — I Sammenhæng hermed forklarer han Betydningen af Porta Neapolitana, der under dette Navn bare nævnes af Pilegrimen fra Bordeaux[5] og dennes Samtidige Innominatus I[6]:

[1] Aps Gjr. 3, 2. [2] Vogüé Le Temple de Jerusalem S. 12. [3] Early Travels 40. Tobler Jerusal. 1, 156. [4] Ferguson Holy Sepulchre 28. [5] Itiner. Hierosol. Kap. 7. [6] Innominatus I Kap. 2. (S. 114 i Toblers Udgave af Theodericus).

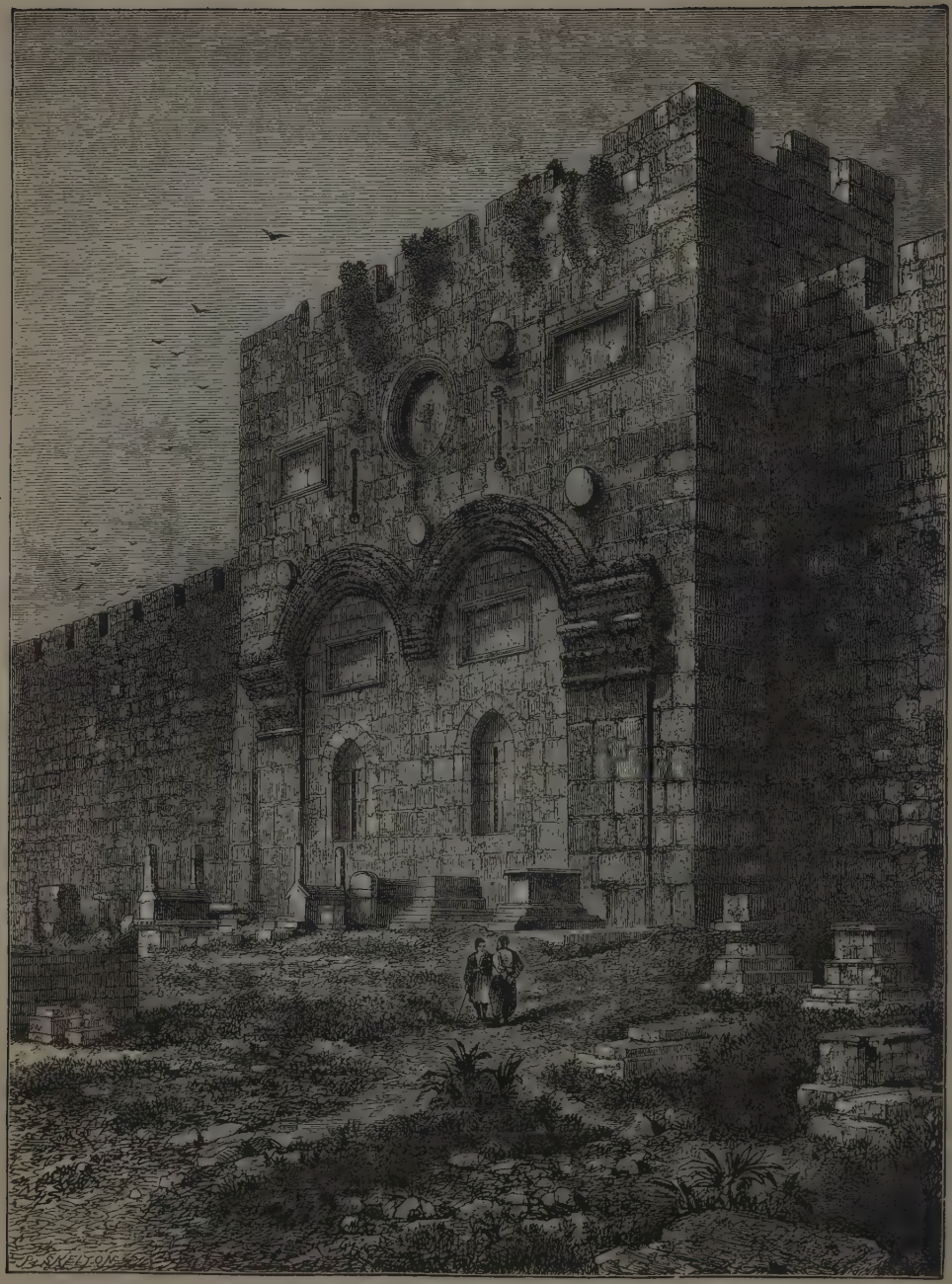

Gyldne Port. Farrar.

ved Porta Neapolitana menes ikke den Port, som førte til Neapolis (Sikem), nu Damaskusporten, men den Port, der førte til »det ny Jerusalem, som Konstantin reiste ligeoverfor det gamle, navnkundige«. (No. 20. 1)[1].

Den første, hvis Omtale af den Gyldne Port er utvivlsom, er Antoninus Martyr (570), som skriver: fra Getsemane stege vi op til Jerusalemsporten paa mange Trappetrin. Denne Port støder til (cohæret) den Skjønne (Speciosa) Port, som førte til Templet[2]. — Sæwulf (1103) fortæller, at efter Seiren over Perserne holdt Keiser Heraklius, barfodet og med det hellige Kors paa sin Axel, sit Indtog gjennem den Gyldne Port[3]. — Rimeligvis var det gjennem denne Port, at Omar otte Aar senere (637), ført af Patriarken Sofronius, fra Oliebjerget drog ind i den Hellige Stad. (No. 21. 1). — Omar lod Porten lukke, og siden har den altid været lukket, naar undtages under Kongeriget Jerusalem 1099—1187, da den efter Sæwulf[4] og Benjamin fra Tudela, som kalder den Josafatsporten[5], var aabnet. Som Grund til Lukningen er opgivet Muhammedanernes Frygt for, at en Fiende skulde trænge ind gjennem Porten, naar de Troende vare samlede til Bøn[6]. — Paa Marino Sanutos Kart (1308) er den Gyldne Port udpeget med tre forgyldte Streger, uden tilføiet Navn.

11) Jødernes Grædeplads. — Benjamin fra Tudela (1173) skriver: ligeoverfor Omars Moske (over Sakra) ligger den vestre Mur, en af de Mure, som omgave det Allerhelligste af det gamle Tempel; den kaldes Naadens Port, og did komme alle Jøder for at sige sine Bønner nær ved Tempelpladsen[7]. Det er sikkert det samme Sted, hvor Jøderne den Dag i Dag gaa hen og græde over Zion, skjønt Grædepladsen ikke ligger i Vest, men i Sydvest for Omars Moske. — Det er mest om Fredagene, at Jøderne her samles til Bøn[8].

12) Jomfru Marias Gravs Kirke. — Fra Stefansporten leder en brat, 130 Fod høi Bakke ned til den øvre af de to, smaa Stenbroer, som føre over Kedron. Strax man er kommen over Broen, har man paa høire Haand Getsemane og paa venstre Jomfru Marias Gravs Kirke, af hvilken kun Indgangen er synlig, da Kirken ellers ligger under Jorden. En bred Trappe med over 40 Trin fører ned til et firkantet Rum paa henimod 100 Fods Længde. Midtpaa gaar, mod Øst, en Gang ind, i hvilken Jomfru Marias Grav vises. — Ligger da »den Velsignede blandt Kvinder« dernede? Nei, men hun laa der i Tiden mellem sin Død og sin Himmelfart. — I Henhold til Jesu Ord paa Korset tog Johannes hans Moder til sig[9]. Efter et Sagn skal hun have boet hos Johannes til sin Død, 15 Aar efter Kristi Korsfæstelse. Dette Sagn er meget troligt; thi Johannes har rimeligvis boet i Jerusalem til efter Apostelmødet Aar 50. Men Sagnets Troværdighed svækkes ved et andet Sagn, der endog har faaet virkelig Stadfæstelse; der gik nemlig ogsaa det Sagn, at hun var død i Efesus hos »Sønnen«, og det almindelige

[1] Eusb. Konst. Liv 3, 28. [2] Anton. Mart. Kap. 17. [3] Early Travels 40. [4] Early Travels 40. [5] Early Travels 83. [6] Tobler Jerus. 1, 156. [7] Early Travels 83. [8] Se Forfatterens Reise i det Hellig Land og Syrien 79. 80. [9] Joh. 19, 25—27.

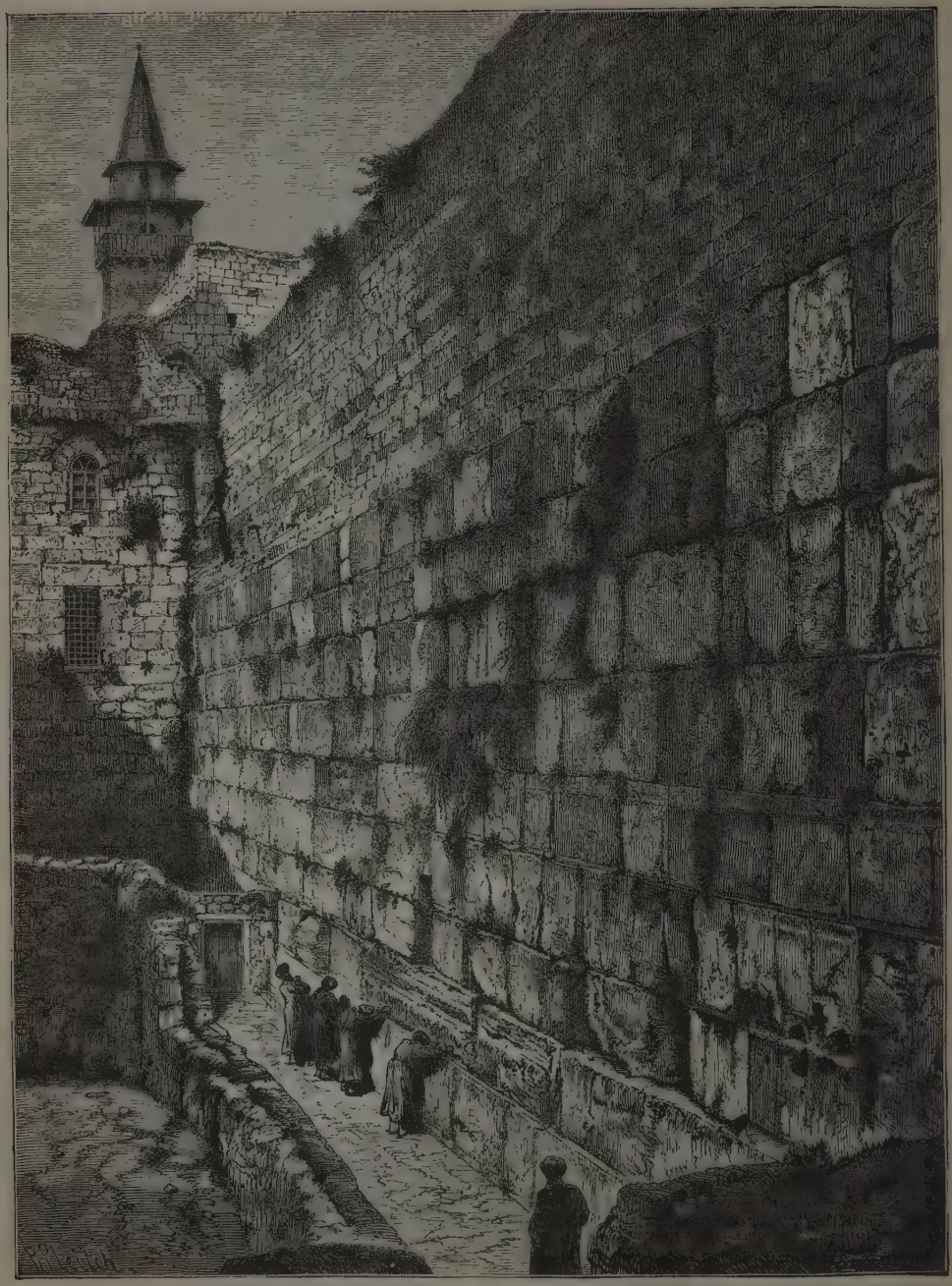

Jødernes Grædeplads, ved Morias vestre Mur. Farrar.

Kirkemøde, som holdtes sammestads 431, udtalte som Kirkens Tro, at hun var begraven sammesteds tilligemed »Sønnen«, som fra Efesus i en Række Aar styrede Lilleasias Menigheder.

Den første, der taler om Kirken og om Marias Himmelfart, er Hieronymus i et Brev til Paula og hendes Datter Eustokium ved Aar 400: Jomfru Marias Grav vises endnu midt i Josafats Dal, der ligger mellem Oliebjerget og Zion (ɔ: Moria); der er til hendes Ære reist en Kirke af vakre Stene; der blev hun, som Ordet lyder, nedlagt af Menneskehænder; men Gravmælet er nu tomt. Hvorledes, eller naar, eller af hvem det hellige Legeme er taget bort, eller hvor det er flyttet hen — eller om hun er opstanden, vides ikke, skjønt nogle af vore hertil føie, at hun er opvakt fra de Døde og sammen med Kristus nyder den salige Udødelighed i Himmelen[1].

Johannes fra Damaskus († 760) fortæller, at Keiserinde Pulkeria († 453) havde i Konstantinopel bygget en Kirke til Ære for Guds Moder, og, da hun vidste, at Jomfru Marias Grav var i Jerusalem, i en Kirke ved (eller i) Getsemane, ønskede hun Relikvier derfra til sin ny Kirke. Hun henvendte sig til Juvenal, Patriark i Jerusalem, som var i Konstantinopel paa Grund af Kirkemødet i Kalcedon (451); men hun fik det Svar, at Gravmælet var tomt, og at den Ærefrygt, som vistes det, gjaldt Mindet om Guds Moders korte Ophold i Gravens Støv[2]. — Kirken synes ingensinde at have faret ilde; Perserne (614) og Muhammedanerne have vel sparet den, da den snarere er et Gravmæle end en Kirke.

Kirken er bygget ved eller snarere paa Getsemanes Grund; thi Agonia, hvor Jesus stred haardt med Døden, vises lige ved Indgangen. (Se Getsemane).

13) Getsemane. — 140 Fod fra den nordre Bro over Kedron, ret i Syd for Jomfru Marias Gravs Kirke, ligger en Firkant, som er omgiven af en Mur paa 8—12 Fods Høide. Murens længste Side er omtrent 150 og dens korteste omtrent 100 Fod. Til dette just ikke store Rum for en Have har Getsemane været indskrænket siden 1848, da Muren blev reist. Agonia ɔ: Sjæleangsten, hvor Jesus stred haardt med Døden, ligger udenfor Muren, nemlig lige ved Indgangen til Jomfru Marias Gravs Kirke. Agonia er en Hule; i Evangelierne tales ikke om nogen Hule. — Indenfor Muren staa otte ærværdige Olietræer. En Munk, som holder til i en Hytte i et Hjørne indenfor Muren, viser omkring.

Getsemanes Beliggenhed svarer til den evangeliske Fortælling: »da Jesus havde talt dette, gik han med sine Disiple over Bækken Kedron, hvor en Urtegaard var, i hvilken han og hans Disiple gik ind[3]«. Der har heller aldrig været nogen Tvivl om dets Ægthed. Pilegrimen fra Bordeaux (333), Antoninus Martyr (570) og Arkulf (697) omtale Getsemane som liggende der, hvor vi nu se det. — Et andet Spørgsmaal er

1 Hieron. Ep. IX (Tom XI S. 122) ad Paulam et Eustochium de assumptione beatæ virginis Mariæ
2 Vogüe Les Eglises 306. 3 Joh. 18, 1.

om de otte ærværdige Olietræer, som staa indenfor Muren, stode der paa Kristi Tid. Josefus fortæller (Krig 6. 1. 1): »skjønt det kostede Romerne meget Arbeide og Møie at føre frem Trævirke til de ny Skanser, som de opkastede, fik de dem dog istand i 21 Dage. Snarere kunde det ikke være skeet, eftersom alle Trær og Skove vare fældede i en Omkreds af 90 Stadier. Det var et ynkeligt Syn; medens den hele Om-

Udsigt fra de muhammedanske Gvave ved Morias østre Mur, over Getsemane, til Himmelfartskirken.

Farrar.

egn tilforn var prydet med Trær og Haver, saa den nu ud som en Ørken«. — I samme Skrift (6. 8. 1) fortælles, at alle Trær vare fældede i en Omkreds af 100 Stadier. — I samme Skrift (5. 11. 1) fortælles, at der tilsidst ikke var Træ nok til Kors, saa at Romerne paa andre Maader maatte dræbe dem, som de toge tilfange. — Pilegrimen fra Bordeaux (333) har ikke et Ord om Olietræer i Getsemane; han skriver

Farrar.

Getsemane.

nemlig: naar man fra Jerusalem gaar gjennem Østporten for at stige op paa Oliebjerget, kommer man ned i Josafats Dal; der er Vingaarde og den Sten, hvor Judas forraadte Kristus, og det Palmetræ, hvorfra Børnene brøde Grene, som de, ved Jesu Komme, strøede paa Veien[1]. — Efter dette kunne de otte ærværdige Olietræer ikke have været Vidne til Jesu Sjæleangst, Disiplenes Skrøbelighed og Forræderens Kys. — Trærnes Størrelse og hule Stamme vidne om deres Ælde; men de omtales dog

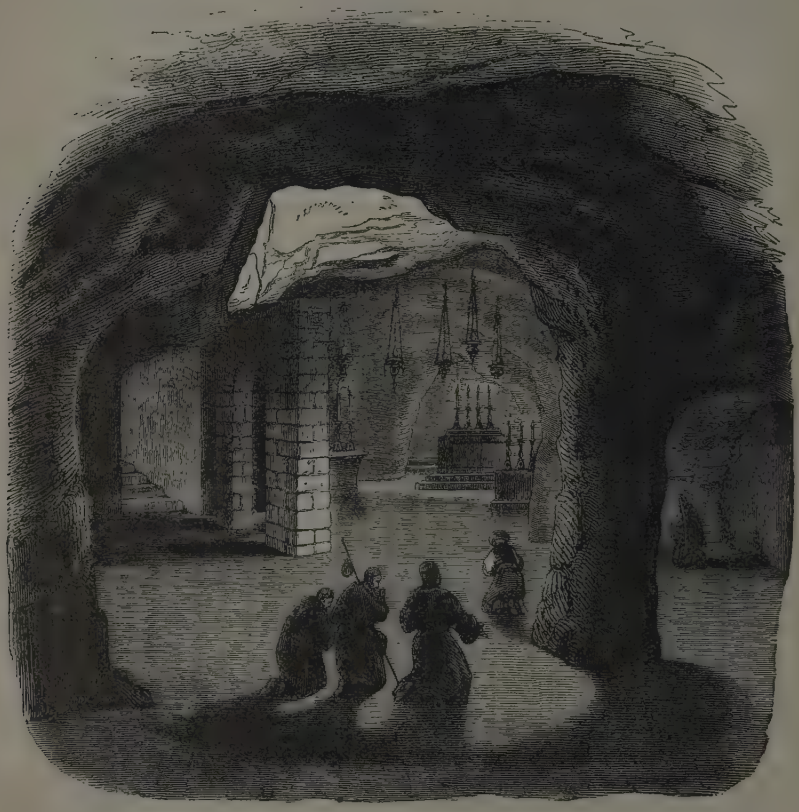

Agonia eller Sjæleangsten, ved Getsemane. Sepp

ikke før 1610 af Munken Boucher i »Le Bouquet Sacre« (den Hellige Lund); de vare da 11 i Tallet og mægtige Træer[2].

14) Grave. Gravmæler. — Muhammedanerne jorde sine Døde ved Birket Mamilla vestenfor Jaffaporten, ved Jeremias's Grotte nordenfor Damaskusporten, og langs den østre Mur om Moria.

[1] Itener. Hierosol. Kap. 8. [2] Sepp Jerusal. 1, 565.

Den romerske, græske og armeniske Kirke har hver sin Kirkegaard; Amerikanerne have ogsaa en egen Kirkegaard; men de øvrige Protestanter have en fælles, der dog gjerne kaldes den engelske. Alle disse Kirkegaarde ligge i Nærheden af Davids Grav udenfor Zionsporten.

Jødiske Grave sees paa begge Sider af Hinnoms Dal, fra Siloams Dam og Joabs Brønd (En-Rogel), opigjennem Dalen. (Se Hinnoms Dal og Tofet). — Nu begraves ingen i dette Strøg.

Det er i Josafats Dal ved Foden af Oliebjerget, søndenfor Getsemane, langs Kedron, at Jøderne hige efter at stedes til Hvile; thi de, som blive jordede der, skulle nyde visse særlige Goder eller rettere: de skulle gaa fri for visse Smerter ved Opstandelsen, naar Messias kalder alle tillive og tildoms i Josafats Dal. — Her ligger Grav paa Grav uden Tal. Dette Hvilested for Døde bærer det vakre Navn Bet-Haim (egentlig: beth-haijim) ɔ: Hjem for Levende[1].

Jøderne have fra gammel Tid jordet sine Døde i Kedrons Dal. 2 Kong. 23, 6 fortæller, at Josias, Judas Konge (640—609), lod Astartebilledet føre ud af Herrens Hus, udenfor Jerusalem til Kedrons Dal, og brændte det i Kedrons Dal og knuste det til Støv, og han kastede dets Støv udover »Almuens Grave«. Og sammesteds maa vel søges »Almuens Grave«, der omtales af Jeremias, Josias's Samtidige[2]. — Heraf maa sluttes, at det var Almuen eller ordret oversat »Folkets Børn«, som blev jordet i Kedrons Dal. Der findes dog sammesteds fire, gamle Stormands-Gravmæler i følgende Række fra Nord mod Syd:

1. Josafats Grav er udhuggen i Oliebjerget, og kun Indgangen ligger i Dagen. 1842 fandt en romersk-katolsk Missionær, som nøie undersøgte Graven, en Afskrift af en stor Del af de fem Mosebøger. Man troede en Tid, at et vigtigt Fund var gjort; men det viste sig, at det var en unøiagtig Afskrift, som var lagt i Graven for at hensmuldre, da Jøderne ikke brænde et Skrift, i hvilket Guds Navn forekommer. Siden dette Haandskrift blev draget frem, tilstoppede Jøderne Indgangen, som blev fyldt med Smaasten[3]. — Efter hvem Graven har Navn, er aldeles ukjendt; det kan ikke være efter Kong Josafat; thi han blev begraven hos sine Fædre i Davids Stad[4].

2. Absalons Grav er huggen ud af Bjerget, fra hvilket den er bleven skilt ved en Gang, saa at man kan gaa rundt om den. Gravmælet har faaet en Paabygning af et Slags Taarn. Stenen, som danner Grundlaget, er næsten en Terning, hvis Sider ere 21 Fod. I denne Terning er udhugget et firkantet Rum, hvis Sider ere otte Fod. I Væggen mod Nord og Øst ere smaa Huller til at optage Lig. — Hele Gravmælet har en Høide af 52 Fod.

»Absalon havde taget og opreist den Støtte, som er i Kongedalen, og den blev

[1] Se Forfatterens Reise i Hellige Land og Syrien 30. 31. [2] Jr. 26, 23. [3] Williams Holy City 2, 451. 452. [4] 1 Kong. 22, 51.

kaldt Absalons Mindesmærke indtil denne Dag« [1]. — Idet Josefus gjengiver dette Sted, lægger han til, at Støtten var af Marmor og stod to Stadier (1200 Fod) fra Jerusalem [2]. (Se No. 6). — »Absalons Grav« ligger i den opgivne Afstand, regnet fra Stefansporten, og Jøderne i Jerusalem holde alle som en »Absalons Grav« for Absalons

Absalons Grav. Farrar.

Mindesmærke; ingen Jøde gaar forbi uden at spytte ad og kaste en Sten paa den oprørske Søns Mindesmærke. — Men efter Josefus var Absalons Mindesmærke af Marmor, medens Absalons Grav, som er udhuggen i Oliebjerget, er af Kalksten. Desuden

[1] Sam. 18, 18, [2] Jos. Hist. 7. 10. 3.

ere de Halvsøiler og Pilastre (flade Søiler), som ere udhugne i Hovedstenens Sider, af den joniske Orden og vidne om græsk, ikke om jødisk Kunst.

Absalons Grav og Sakarias's Grav, lidt søndenfor, ere første Gang omtalte af Pilegrimen fra Bordeaux (333), skjønt med andre Navne: »ikke langt fra Getsemane ere to Gravmæler af stor Skjønhed; i det ene, som er af en eneste Sten, hviler Profeten Esaias, i det andet Ezekias, Jødernes Konge[1].

3. Jakobs Grav er huggen ud i Bjerget og har flere Bagkamre, som ere udhugne dybere inde i samme. Forsiden er en aaben Hal, der vender mod Moria. Aabningen

Jakobs og Sakarias's Grave. Farrar.

er støttet og prydet med to doriske Søiler i Midten og en dorisk Pilaster i hver Ende, der alle fire ere hugne ud af selve Bjerget.

Graven, der kun sjelden er omtalt af Reisende, har, rimeligvis paa Grund af følgende Fortælling hos Eusebius, faaet Navn efter Jakob, Herrens Broder, Jerusalems første Biskop: »han blev styrtet ned fra Templets Tind, og, da der endnu var Liv i ham, blev han slaaet ihjel af en Klædeskrymper med et Banketræ. Han blev begraven paa Stedet, og endnu staar hans Mindesten ved Templet«[2]. — Efter Josefus, hvis

[1] Itiner. Hierosol. Kap. 8. [2] Euseb. Kirkh. 2, 23.

Fortælling er langt rimeligere, blev Jakob, Herrens Broder, stenet af Ypperstepræsten Annas II, 63[1]. (Se No. 16, S. 424).

Gravens Gaade er løst af Vogüé, der paa en Væg inde i Graven opdagede en Indskrift, som han har oversat saaledes: »denne Grav og disse . . . (eies af) Eleasar, Hania, Joasar, Jehuda, Simon og Jehukanan, Sønner af Josef, Søn af . . . . . og af Josef og Eleasar, Sønner af Hania, af Slægten Hesir«.

Skjønt Indskriften er ulæselig paa enkelte Steder, er det dog klart, at Gravmælet har tilhørt Slægten Hesir, fremstillet ved sex Brødre og to Sønner af den ene af disse.

Hesirs Børn, som stammede fra Arons Søn Eleasar, udgjorde det 17de af de 24 Skifter, i hvilke Præsterne bleve delte af David[2]. — En af Slægten Hesir er nævnt Neh. 10, 20. — De doriske Søiler og Pilastre vidne om græsk Kunst, medens den hebraiske Indskrift vidner om det jødiske Herredømmes Tider. Gravmælet maa følgelig være udhugget efter Alexander den Store († 323) og før Jerusalems Forstyrrelse ved Titus, 70 ef. Kristus[3].

4. Sakarias's Grav er, ligesom Absalons Grav, huggen ud af Bjerget, fra hvilket den er bleven skilt ved en Gang rundt om den. Man ved ikke det mindste om den Sakarias, efter hvem Graven har Navn. Som fortalt under Absalons Grav, er den først omtalt af Pilegrimen fra Bordeaux, men under et andet Navn.

5. Akeldama, Hakeldama, Blodageren paa det Onde Raads Bjerg. — Judas Iskariot kastede de 30 Sølvpenge ind i Templet; men Præsterne sagde: det er ikke tilladt at lægge dem i Tempelkisten; thi det er Blodpenge. Saa kjøbte de for dem en Pottemagers Ager til at jorde Fremmede i. Derfor blev den samme Ager kaldt Akeldama (rettere: Hakeldama) indtil denne Dag«[4].

Bibelens Ord give ikke Vink om, paa hvilken Kant af Jerusalem Hakeldama er at søge. Eusebius skriver i Onomastikon: »Akeldama vises endnu paa det nordre Strøg af Zion«. I sin Oversættelse af dette Sted skriver Hieronymus: »Akeldama vises den Dag i Dag paa det søndre Strøg af Zion«. — Om denne Uoverensstemmelse skyldes en vaklende Overlevering eller en Afskriverfeil, lader sig ikke afgjøre. — At Hakeldama laa søndenfor Zion, styrkes ved Følgende: 1) Jeremias fortæller (19, 2), at en Port, der førte ud til Hinnoms Dal, hed Pottemagerporten. 2) Pottemagerler findes paa det Onde Raads Bjerg vestenfor Hakeldama. — Antoninus Martyr (570) og Arkulf (697) lægge Hakeldama der, hvor det nu vises.

Det er mærkeligt, at de Kristne have brugt en Mark med et saa uhyggeligt Minde til Kirkegaard. Begge de nævnte Pilegrime fortælle, at Fremmede blive jordede der; Arkulf har det Tillæg, at enkelte blive dækkede med et Klæde og ligge over Jorden, indtil de bortraadne[5]. Maundeville (1322) skriver: paa Akeldama ere mange kristne Grave; thi der jordes Pilegrime; der er ogsaa mange Bedehuse, Ka-

[1] Jos. Hist. 20. 9. 1. [2] 1 Krøn. 24, 15. [3] Vogüé Le Temple de Jerusalem 1, 45. 46. Plade 37.
[4] Matt. 27. 8—10. Aps Gjr. 1, 18. 19. [5] Adamnan 1, 14. Early Travels S. 5.

Hakeldama. Farrar.

peller og Celler, hvor Eneboere holde til[1]. Maundrell (1697) skriver, at Blodageren havde en Længde af 90 og en Brede af 45 Fod. Midt i stod en Bygning, i hvilken man gjennem Huller fra oven sænkede Ligene ned[2]. — Endnu i Begyndelsen af 19de Aarhundrede tjente Bygningen til Lighus; nu er det længesiden, at nogen blev jordet der. Hakeldamas Grænser ere ikke længre mærkede ved noget Hegn; men nogle gamle Olietræer og Levninger af Lighuset vidne om Stedet. — Man troede engang, at Jorden i Hakeldama, som er kalkagtig, havde den Egenskab, at Lig, som lagdes i den, bleve fortærede inden 24 Timer. Fra flere Steder hentede man derfor Jord fra Hakeldama. Saaledes lod det engang mægtige Pisa 1218 hente flere Skibsladninger til sin Kirkegaard, i hvis fugtige Jordbund Ligene ei let ville raadne.

6. Profeternes Grave ere omtalte under Oliebjerget (§ 8. 2. 11).

7. Klippegravene ved Kedron. — Under Udgravningerne 1867 opdagedes paa den vestre Side af Kedron, omkring 3000 Fod søndenfor Joabs Brønd, vidtløftige Gravkamre, der ere udhugne i Bjerget paa samme Maade, som Kongernes Grave[3].

8. Dronning Helenas Gravmæle. — Helena, Dronning af Adiabene, østenfor Tigris, havde taget ved Jødedommen og kom til Jerusalem for at tilbede i det vide om kjendte Tempel, ved 45 ef. Kristus. Hun blev længe i Jerusalem. Da hendes Søn, Kong Izates, der ogsaa havde taget ved Jødedommen, var død efter 24 Aars Regjering, vendte hun tilbage til Adiabene, hvor hun kort efter døde. Hendes og Sønnens Lig bleve førte til Jerusalem og lagte i »Pyramiderne«, et Gravmæle med tre Pyramider, som hun havde ladet bygge tre Stadier fra Jerusalem[4]. Det laa ved det nordvestre Hjørne af den tredie eller Agrippas Mur[5]. (Se Helena No. 16, Aar 44—46).

Pausanias, Eusebius og Hieronymus tale om Helenas Gravmæle, men de maa have ment Kongernes Grave. (Se No. 26. 14. 9). — Barclay mener at have fundet Helenas Gravmæle i nogle Gravkamre Nordvest for den tredie Mur[6] (samlgn. Kartet S. 340), og Saulcy paastaar i samme Strøg at have fundet Gravkamre og Grundlagene til de tre Pyramider[7]; de synes ikke at tale om samme Gravkamre.

9. Kongernes Grave, Kubr el-Moluk. — 2500 Fod ret i Nord for Damaskusporten, paa den søndre Side af Kedrons Seng, ligger det vakreste Gravmæle, som staar igjen fra det jødiske Herredømmes Dage. En Firkant, 90 Fod lang, 32 bred og 17 dyb, er udhuggen i fast Bjerg. En Indgang gjennem Fjeldvæggen førte fordum ind i Firkanten, men den er nu opfyldt af Grus, saa man maa gaa over Væggen. Firkanten er nu overstrøet af Grus og af nedstyrtede Stene. — Staar man nede i Firkanten og vender sig mod den vestre Fjeldvæg, har man for sig en vid Aabning med udhugget Arbeide paa Overkarmen, og paa Siderne. En Drueklase, Sindbillede paa Landets Frugtbarhed, hænger midt paa Forsiden ned fra Karmen. Gjennem Aab-

[1] Early Travels 175. [2] Early Travels 468. [3] Recovery of Jerusal. 257. [4] Jos. Hist. 20. 4. 3. [5] Jos. Krig 5. 4. 2. [6] Barclay City of the Great King 187—191. [7] Saulcy Voyage autour de la Mer Morte 2, 286.

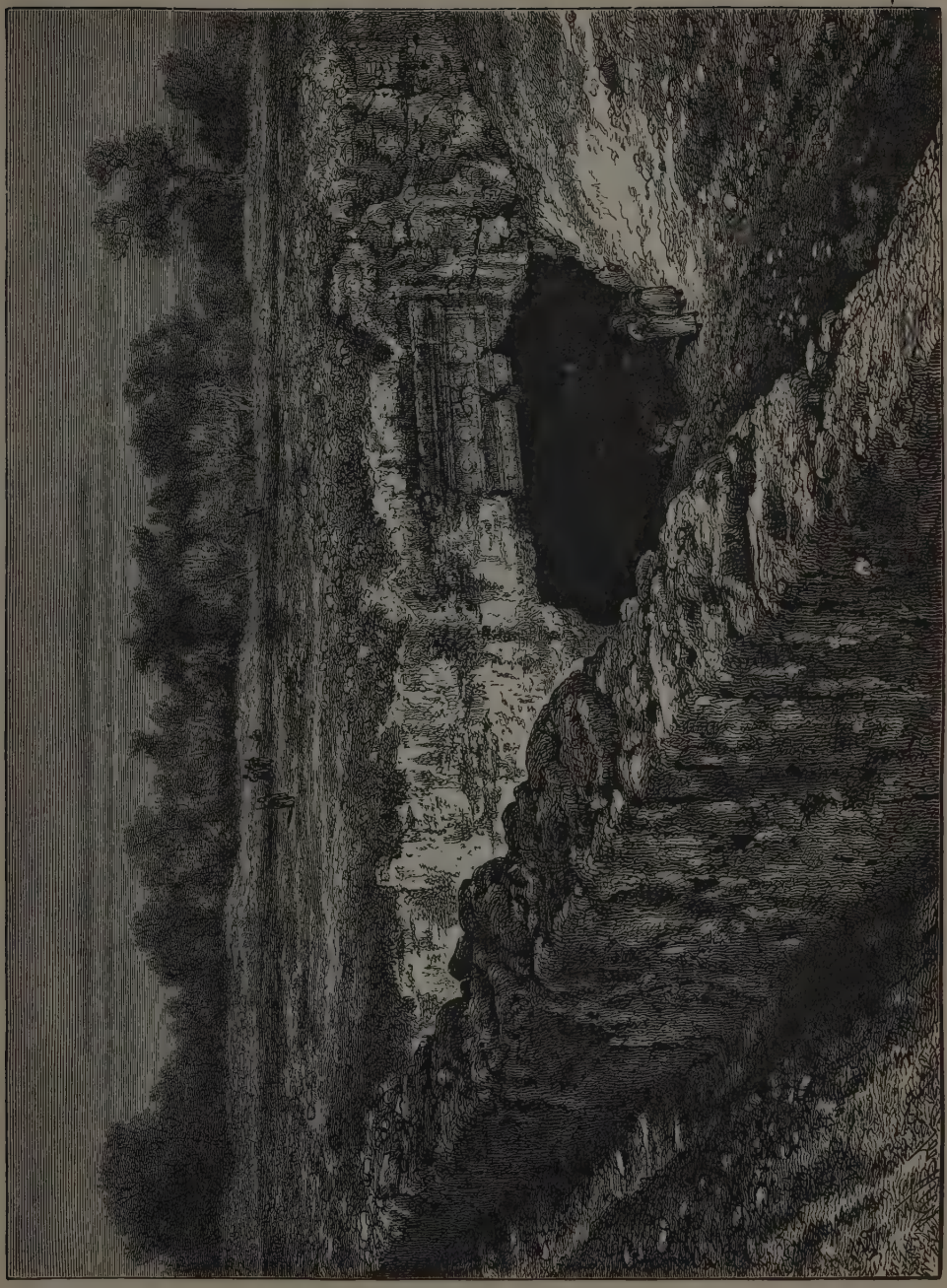

Kongernes Grave. (Indgang).

Farrar.

ningen kommer man ind i en ret rummelig Forstue, hvorfra Indgangen gaar, mod Syd, til Gravene. Fordum maatte man se nøie efter for at opdage Indgangen; thi den dækkedes af en Stendør, som passede saa nøie, at man ikke strax kunde skjelne den fra Fjeldvæggen, medens man nu ikke har nødig at lede længe efter, saasom Stenen er borte. Denne Indgang er saa lav, at man maa krybe paa alle Fire for at slippe igjennem. Er man vel inde, staar man i et stort, høit, firkantet Rum. Derfra føre tre Indgange, hvor man atter maa krybe, ind i tre mindre, firkantede Rum; rundt i disses Vægge ere smaa Kamre eller Huller til at optage Lig, tilsammen 23 Kamre. 1865 (?) opdagedes, at der fra disse Rum atter gaar lave Indgange til andre Rum med Kamre til Lig i Væggene. I alt ere nu 38 Gravkamre opdagede.

For hvem ere Kongernes Grave udhuggede? De fleste, blandt dem Robinson[1] og Sepp[2], holde dem for at være det Gravmæle, som Dronning Helena af Adiabene havde bygget, og hvor hun og hendes Søn Kong Izates bleve lagte (se Helenas Grav No. 26. 14. 8), og støtte sig til Følgende: Pausanias († 170 ef. Kr.) nævner som de vakreste Gravmæler, han har seet, Kong Mausolus's i Halikarnas og Dronning Helenas i Jerusalem. Om det sidste fortæller han, at Indgangsdøren, af Marmor, var lukket ved en saa kunstig, mekanisk Indretning, at den en Gang hvert Aar gik op af sig selv, og at man til andre Tider ikke kunde komme ind uden at slaa Døren itu. — Eusebius skriver: man ser endnu udenfor Jerusalem det af Josefus omtalte Gravmæle over Helena[3], og Hieronymus skriver i Paulas Reise (Kap. 6): paa Veien fra Gabaon (Gibeon) til Jerusalem havde hun paa venstre Haand (ɔ: mod Øst) Dronning Helenas Gravmæle. — Veien fra Gibeon til Jerusalem gaar nu som fordum lidt vestenfor Kongernes Grave. — Det er klart, at Pausanias og Hieronymus, og det er rimeligt, at Eusebius ved Helenas Gravmæle har ment Kongernes Grave, skjønt ingen af dem har et Ord om de tre Pyramider. Man har og ment, at Følgende taler for Gravmælet som Dronning Helenas Gravminde: paa en Ligkiste i et af de Smaakamre, som ere opdagede siden 1865, staar med hebraiskə Bogstaver en dobbelt (bilingual) Indskrift:

Dronning Zarta.
Drotning Zartan.

Den første Indskrift er ægte hebraisk, medens den anden er skreven i en Sprogform, som taltes i Adiabene (?). — Hvorfor saa mange Gravkamre, da bare Helena og hendes Søn bleve lagte derind? Svaret lyder: Izates havde 24 Sønner og 24 Døtre[4], og ved Jerusalems Beleiring vare flere af hans Sønner paa Jødernes Side, bleve tagne tilfange af Titus og førte som Fanger til Rom, for at tjene som Gidsler for deres Lands Lydighed mod Romerne[5]. — Mange af Izates's Slægt vare følgelig udvandrede til Jerusalem, og flere af dem kunne være lagte i Fædrenegravmælet.

Stærke Grunde tale saaledes for, at Helenas Gravmæle er det samme, som Kon-

[1] Rob. Pal. 2, 183—194. [2] Sepp Jerusal. 1, 251—259. [3] Euseb. Kirkh. 2, 12. [4] Jos Hist. 20. 4. 8. [5] Jos. Krig 6. 8. 4.

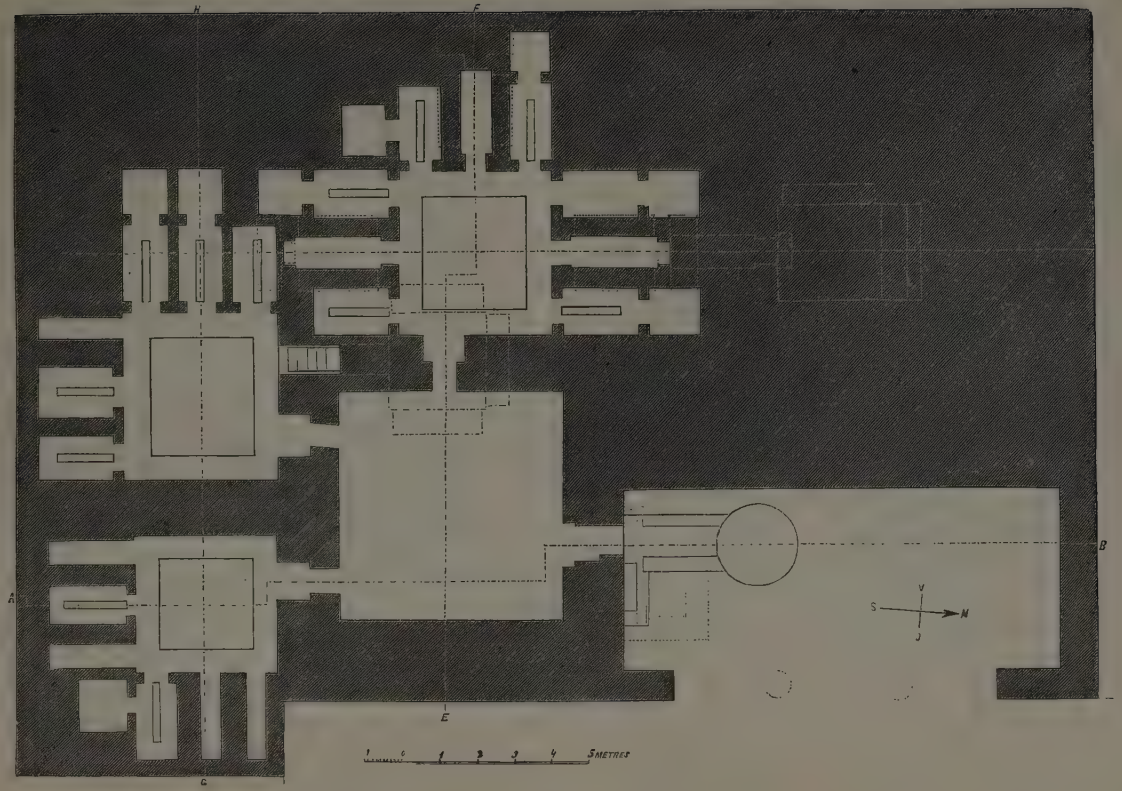

Kongernes Grave. (Indre).

Saulcy.

gernes Grave. Men Josefus, »Krig« 5. 4. 2, hvor han skriver om den tredie, af Agrippa († 44 ef. Kr.) reiste Mur, er afgjørende: Muren begyndte ved Taarnet Hippikus, gik derfra mod Nord til Taarnet Psefinus og videre til Dronning Helenas Gravmæle; derfra strakte den sig et langt Stykke videre (mod Øst), forbi de kongelige Gravhuler og dreiede bort til Hjørnetaarnet (ved Kedron), der kaldes Klædekrymperens Taarn (Valkerens Mindesmærke). — Her skjelner Josefus med klare Ord mellem Helenas Gravmæle og de kongelige Gravhuler. — Ved de kongelige Gravhuler ville nogle, f. Ex. Vogüé[1], forstaa Jeremias's Grotte, strax nordenfor Damaskusporten; men derved vil den tredie Mur faa en aldeles urimelig Retning. (Se Jeremias's Grotte No. 26. 15. 2).

Forfatteren ved kun at forklare denne Modsigelse paa følgende Maade: Helenas Gravmæle, som dannedes af tre Pyramider og laa over Jorden, blev tidlig — under Titus eller Hadrian — jævnet med Jorden, og dets Navn blev overført paa Kongernes Grave.

For hvilke Konger ere disse Grave udhuggede? Saulcy, som har den største Fortjeneste af at have undersøgt, aftegnet og skildret Gravmælet, har udførlig søgt at vise, at David, Salomo og flere af Judas Konger bleve lagte sammesteds. En Ligkiste, som han selv opdagede 1852, blev ført til Paris og opstillet blandt Kunstskattene i Louvre som Kong Davids Kiste[2]. Men David, Salomo og otte af Judas Konger bleve begravne i Davids Stad ɔ: Zion. (Se No. 7 under David).

Kongernes Grave kunne ikke være Gravmæle for Mattatias og hans fem Sønner, thi disse bleve begravne i Modin; ei heller for Herodes den Store, thi han blev begraven paa Herodion (Frankerbjerget); men de kunne være Gravmæle for Kongerne af den makkabæiske Slægt eller for Kongerne af Herodes's Slægt. Om Makkabæeren Kong Alexander Jannæus († 78) fortælles, at han fik en herligere Jordefærd, end nogen tidligere Konge[3], og hans Søn Kong Aristobulus († 49 f. Kr.) blev lagt i »det kongelige Gravsted«[4]. (Se No. 11). — Af Herodes's Ætlinge bare den byggelystne Agrippa den Store († 44 ef. Kr.) og dennes Broder Herodes, Fyrste i Kalcis († 48 ef. Kr.), Kongenavn[5]. Hvor disse to bleve begravne, er ikke fortalt.

Kongernes Grave ere ikke omtalte af Pilegrimene, som kun søgte kristne Mindesmærker. Marino Sanuto (1308) er den første, som efter Hieronymus omtaler dem, og bare løselig. — Maundrell (1697) har blandt andet Følgende: »i ethvert af de smaa Gravkamre staa Ligkister. De vare fordum prydede med vakre Laag; men de fleste af disse ere nu brudte itu af vanhellige Hænder. Det mest Overraskende i disse underjordiske Kamre ere Dørene, af hvilke kun en er ladt tilbage, som for at give den Besøgende en Gaade at løse. Den er udhuggen paa en saadan Maade, at den ser ud som en Del af Fjeldvæggen. Stenen, hvoraf den er huggen, er af samme Slags som

[1] Vogüé Kartet over Jerusalem i Le Temple. [2] Saulcy Voyage autour de la Mer Morte 2, 219—281. [3] Jos. Hist. 13. 16. 1. [4] Jos. Hist. 14. 7. 4. [5] Jos. Hist. 19. 5. 2.

Væggen. Og begge Hængsler, som bære Døren, ere af samme hele Stykke som Døren og hvile paa Gjænger i selve Væggen«[1].

10. Dommernes Grave. — En Fjerdingvei Nordvest for Damaskusporten ved Veien til Nebi Samvil (Mizpa), ligger et vakkert Gravsted, der, uvist hvorfor, kaldes Dommernes Grave. — Dommernes Grave ere ligesom Kongernes Grave udhugne i Bjerget. Gjennem en rummelig Indgang, der i Overkarmen er smykket med Løvværk, og hvis Dør er borte, kommer man ind i et firkantet Rum. Efter Saulcy havde man til 1852 kun opdaget 25 smaa Gravkamre, der alle laa rundt i det store Rums Vægge. Senere har man dybere inde opdaget flere Gravkamre. De opdagede Gravkamres Tal naar nu op til 60, maaske derover. De ere aldeles tomme, og man ved ikke, hvor der er blevet af de Kister og de Lig, som have ligget derinde.

15. Stenbrud.

1) Stenbrudet under Bezeta. — 250 Fod østenfor Damaskusporten fører en trang Indgang ned til et Stenbrud, hvorfra man i gamle Dage har hentet Byggevirke til en stor Del af Jerusalem. Længden udgjør omtrent 700 og Breden indtil 630 Fod. Stenbrudet skraaner nedad mod Syd, saa at Sydenden, der naar ned til det østerrigske Pilegrimshus, omtrent midtveis mellem Damaskusporten og det nordvestre Hjørne af Moria, ligger 100 Fod lavere end Indgangen. Man har ladet mægtige Støtter staa igjen for at sikre Hvælvingen, der bærer en stor Del af Bezeta. Vældige Blokke ligge om hverandre paa Bunden, færdige til at føres bort.

Dette Stenbrud er sikkert meget gammelt. Tacitus taler om udhulede Bjerge under Staden (cavati sub terra montes)[2]. Det omtales i Talmud, under Korstogene (1101) og af en arabisk Forfatter 1495. Men saa var i Aarhundreder ingen derinde, og Nedgangen blev glemt indtil 1854, da en Del af den nordre Mur faldt ned, og Aabningen kom tilsyne[3].

2) Jeremias's Grotte. — Omkring 800 Fod nordenfor Damaskusporten ligger en Hule, som de Kristne kalde Jeremias's Grotte, fordi Profeten der skal have skrevet sine sex Klagesange over Jerusalems Fald. — Hulen er 40 Fod lang og 35 Fod bred; midt i staar en vældig, naturlig Støtte til at sikre Hvælvingen. — Hulen er aabenbar gjort ved Kunst og er et gammelt Stenbrud. — Den omtales første Gang 1163. Over Hulen byggedes senere en Fæstning, hvoraf Gumpenberg (1449) endnu saa Levninger. — Hvor Fæstningen laa, ligge nu muhammedanske Grave, og Hulen eies af muhammedanske Hellige. En saadan, som syntes at have fast Bolig der, viste os omkring og bød os Kaffe og Tobak mod en ringe Baksjis.

Flere, saasom Vogüé paa sit vakre Kart over det gamle Jerusalem (i Le Temple de Jerusalem), holde for, at denne Grotte er ment ved de kongelige Gravhuler, over hvilke den tredie eller Agrippas Mur var ført. Dette er urimeligt.

[1] Maundrell Reise von Aleppo nach dem Gelobten Lande. Hamburg 1706. 104—107. Early Travels 447. 448. [2] Tacit. Hist. 5, 12. [3] Sepp Jerusal. 1, 286—289. [4] Sepp Jerusal. 1, 245—247.

Dommernes Grave.

Farrar.

Den tredie Mur gik fra Helenas Gravmæle over de kongelige Gravhuler og videre mod Øst[1]. Helenas Gravmæle laa omtrent 1000 Fod nordenfor Jeremias's Grotte. Den tredie Mur vilde ved at gaa fra Helenas Gravmæle til Grotten gjøre en forunderlig Bøining. — Dersom Helenas Gravmæle skulde være »Kongernes Grave«, blev Murens Retning aldeles urimelig. — Desuden: den tredie Mur havde 90 Taarne; ved at gaa over Jeremias's Grotte vilde den blive kortere end den første og den anden Mur, som tilsammen havde 74 Taarne. Og endelig vilde Stadens Omkreds, som Josefus opgiver til 33 Stadier, efter Vogüé's Kart, bare blive 22½ Stadie.

16. Det Russiske Kloster. — Rusland, »de Rettroendes (Ortodoxes)« Beskytter, søger paa enhver Maade at styrke og udvide sin Indflydelse i Palæstina og skyr ingen Udgifter, naar derved dets Vælde kan falde i Øinene. Udenfor Muren mellem Jaffaporten og Damaskusporten har det kjøbt et Stykke Jord og der bygget en Kirke og et Kloster til at huse russiske Pilegrime, hvis Tal aarlig voxer. Klosteret siges i Omfang langt at overgaa det armeniske Kloster paa Zion, der kan huse 3000 Pilegrime, og det bliver saaledes det største af alle Klostre i og omkring Jerusalem. Det var ikke fuldt færdigt 1863, men maa nu være fuldført.

27. Vandforsyning.

Strabo skriver i Fortællingen om Jerusalems Beleiring ved Pompeius, at Staden indenfor Muren var vel forsynet med Vand, men at Strøget udenfor var aldeles tørt[2]. — Under Stadens mange, ofte langvarige Beleiringer er der aldrig Tale om Vandmangel for de Beleirede, men vel for de Beleirende. Hvert Hus paa Zion har en eller flere Cisterner, og Moria er udhulet til en sammenhængende Række af Cisterner. — Tacitus taler om en aarvis Kilde (fons perennis) inde i Staden[3]. Og under Udgravningerne i Tyropøon fandt Warren rindende Vand, men kunde hverken opdage dets Udspring eller dets Udløb. (§ 11. 6)[4]. — Til Zion gik en Vandledning fra den Øvre Dam (Birket Mamilla § 14. 1), og den 200 Stadier lange »Øvre eller Pilatus's Vandledning« fra Dalføret Biar eller Brønddalen, søndenfor Betlehem. — Til Moria gik den 240 Stadier lange »Nedre eller Salomos Vandledning« fra Dalføret Arub og fra Salomos Damme søndenfor Betlehem. — Den Øvre og den Nedre Vandledning maatte yde den største Beleiringshær rigeligt Vand. De omtales dog aldrig under nogen Beleiring, ja Historien tier næsten ganske om dem. (§ 14. 8).

28. Folketal.

Hekatæus, der levede under Alexander den Store († 323) og under Ptolemæus Lagi († 284), opgiver Folkemængden til 120,000. Dette er en stor Overdrivelse, ligesom sammes Opgift, at Jerusalem havde en Omkreds af 50 Stadier[5]. — Det er sikkert »den falske Hekatæus«, som Josefus i god Tro har taget til Hjemmelsmand. (Se No. 9, i Enden).

Under Herodes den Store og Herodianerne voxede Jerusalem i Folketal og udvidede sig over sine gamle Grænser, idet Strøget nordenfor til de kongelige Gravhuler

[1] Jos. Krig 5. 4. 2. [2] Strabo 3, 768. [3] Tacit. Hist. 5, 12. [4] Our Work in Pal. 114. [5] Jos. Apion 1, 22.

(Kongernes Grave) blev bygget og under Agrippa († 44 ef. Kr.) omgivet med en Mur. Ved denne Udvidelse fik Jerusalem dog bare en Omkreds af 33 Stadier (19,800 Fod) eller langt under en geogr. Mil[1]. Paa et saadant Rum kan Tallet paa de faste Indbyggere ikke have gaaet op til 100,000 Sjæle.

Tilstrømningen paa de store Høitider, navnlig Paasken, var uhyre. Da Nero havde ytret sig haanlig om Jødernes Magt, lod Statholderen i Syrien, Cestius Gallus, Præsterne tælle alle de Offerlam, som bleve slagtede til Paasken 65. Tallet gik op til 255,600. — Da der ikke maatte være under 10, men kunde være indtil 20 om hvert Lam[2], bliver Tallet snarere over end under tre Millioner. — Saa mange Festreisende kunne umulig have fundet Rum indenfor Murene, ei heller i de smaa Landsbyer rundt om Staden, men maa have boet i Telte; saaledes skulle Galilæerne have reist sine Telte paa det Strøg af Oliebjerget, som nu kaldes Viri Galilæi. (Se under Oliebjerget § 8. 2. 11). — Det er under alle Omstændigheder vanskeligt at tro, at de Festreisendes Tal kunde stige til tre Millioner og derover.

Josefus opgiver Tallet paa dem, som satte Livet til eller bleve fangne ved Jerusalems Forstyrrelse, til 1,197,000 mest udenlandske Jøder allevegne fra, og som Bevis for Muligheden af, at saa mange have været tilstede, fremfører han, at Staden blev indesluttet af Titus ved Paasketider, og at der til Paasken 65 var strømmet omkring tre Millioner Festreisende[3]. — Men det er utroligt, at over en Million skulde have draget op til Paaskefesten 70, da Krigen havde raset 3½ Aar, da Romerne havde hele Landet inde undtagen Jerusalem, Herodion, Masada og Makærus, og da Titus's Tog mod Jerusalem stod fore, om det end kom snarere end ventet[4].

Da Jerusalem havde en Omkreds af 33 Stadier eller 19,800 Fod, har dets Fladeindhold udgjort omtrent 30,000,000 Kvadratfod. Skulde 1,200,000 have været indesluttede i dette Rum, vilde hvert Menneske ikke faa mere end en Kvadrat, af hvilken hver Side var fem Fod, til at leve paa. Og i denne Beregning er ikke taget Hensyn til, at omtrent Halvdelen af Staden, mellem den tredie og anden Mur, blev tagen lige i Begyndelsen af Beleiringen. — Vistnok havde flere Huse mer end eet Stokværk; men saa var igjen meget Rum optaget af Husenes Vægge og af Templet. — Efter Vogüé's Kart i »Le Temple de Jerusalem« og efter Kartet i Recovery de Jerusalem (se S. 485) havde Jerusalem bare en Omkreds af 21—23 Stadier, og isaafald vilde hvert Menneske bare have en Kvadrat, af hvilken hver Side var lidt længre end fire Fod, til at leve paa.

Josefus har saaledes gjort sig skyldig i en drøi Overdrivelse. Tacitus, som har laant fra Josefus omtrent alt, hvad han fortæller om Jødeland, har følt denne Overdrivelse og sætter Tallet paa de Beleirede af enhver Alder, Mænd og Kvinder, til 600,000[5]. Isaafald vilde hvert Menneske faa en Kvadrat, af hvilken hver Side var lidt over syv Fod, til at leve paa.

I stærk Modsætning til det store Folketal staar Josefus's Opgift om Stridskræf-

[1] Jos. Krig 5. 4. 2. [2] Jos. Krig 6. 9. 3. [3] Jos. Krig 2. 14. 3. [4] Jos. Krig 6. 9. 3. [5] Tac. Hist. 5, 13.

terne i Staden. Han opgiver dem til ikke mere end 23,400 Mand, og det næsten lige i Begyndelsen af Beleiringen[1]. — Af et Lands Folkemængde regnes 1/4 for vaabenfør. Under en Beleiring paa Liv og Død kan Tallet af dem, som gribe til Vaaben, ikke vel sættes lavere end fra 1/8 til 1/10. Efter dette skulde Tallet paa dem, som ved Beleiringens Begyndelse vare indesluttede i Staden, have været fra 184,000 til 234,000 Sjæle. — For at Tallet skal naa op til 300,000, maa man gaa ud fra, at bare een Mand af 13 Vaabenføre havde grebet til Vaaben.

Ferguson har i The ancient Topography Jerusalem (S. 46—54) og i Smiths Dictionary of the Bible (1,1025) paa det Skarpeste fremhævet Overdrivelsen hos Josefus om Folkemængden under Beleiringen[2]. — Williams har i Holy City (1, 481—484) søgt at forsvare Josefus, men holder dog Tacitus's Opgift, 600,000 Sjæle, for rimeligere. — City of Herod and Saladin (S. 23—25) slutter sig til Williams. — Forfatterens Mening er, at ogsaa Tacitus's Opgift er meget overdreven.

29. Jerusalem i vore Dage.

1. Folketal. — Medens Folketallet efter Robinson og andre ikke skulde overstige 15,000, af hvilke 4000 skulde være Jøder, ligesaa mange Kristne og Resten Muhammedanere, opgiver Neumann, efter offentlige Lister, Folketallet til 36,000, af hvilke 15,000 ere Muhammedanere, 13,000 Jøder og 8000 Kristne, foruden en tyrkisk Vagt paa 1500 Mand[2].

Muhammedanerne ere de Raadende og optræde som saadanne. De Kristne, som have Stormagternes Konsuler at ty til, lide dog ingen Overlast; men Jøderne leve i en kuet Tilstand og i den yderste Fattigdom. — I Hinnoms Dal lige i Vest for Davids Grav har den rige Jøde Moses Montefiore i London reist en vakker Bygning, hvor 18 Husholdninger bo uden Leie og faa nok lidt Hjælp til. — Var der nogetsteds Trang til at skaffe Fattigfolk sunde Boliger, saa var det for Jøderne i Jerusalem. — Montefiore har 1878, i en Alder af 95 Aar, atter foretaget en Reise til sine Fædres Land, som han oftere har gjæstet, for at lindre sine Troesfællers Nød.

2. Pilegrime. — Jerusalem er »den Hellige Stad«[3] baade i Jødernes, Muhammedanernes og de Kristnes Øine.

Jøderne tro, at Messias skal holde Dom i Josafats Dal, og at de, som ere jordede der, skulle nyde visse særlige Goder eller rettere gaa fri for visse Smerter ved Opstandelsen. (Se Grave No. 26. 14. Indledning). Flere Jøder ty derfor i sin Alderdom til den Hellige Stad for at hvile ved Fædrenes Grave i Josafats Dal.

Jerusalem har været Valfartssted for Muhammedanerne, efterat Abd el-Melik, Sultan i Damaskus (684—705), havde reist muhammedanske Helligdomme paa Moria. (Se No. 22. 2). De muhammedanske Pilegrimes Tal er dog ikke stort, da alle, som kunne, valfarte til Mekka og Medina.

[1] Jos. Krig 5. 6. 1. [2] Neumann Heilige Stadt Hamburg 1877 S. 216. [3] Es. 52, 1. Neh. 11, 1. Dan. 9, 24. Matt 27, 53.

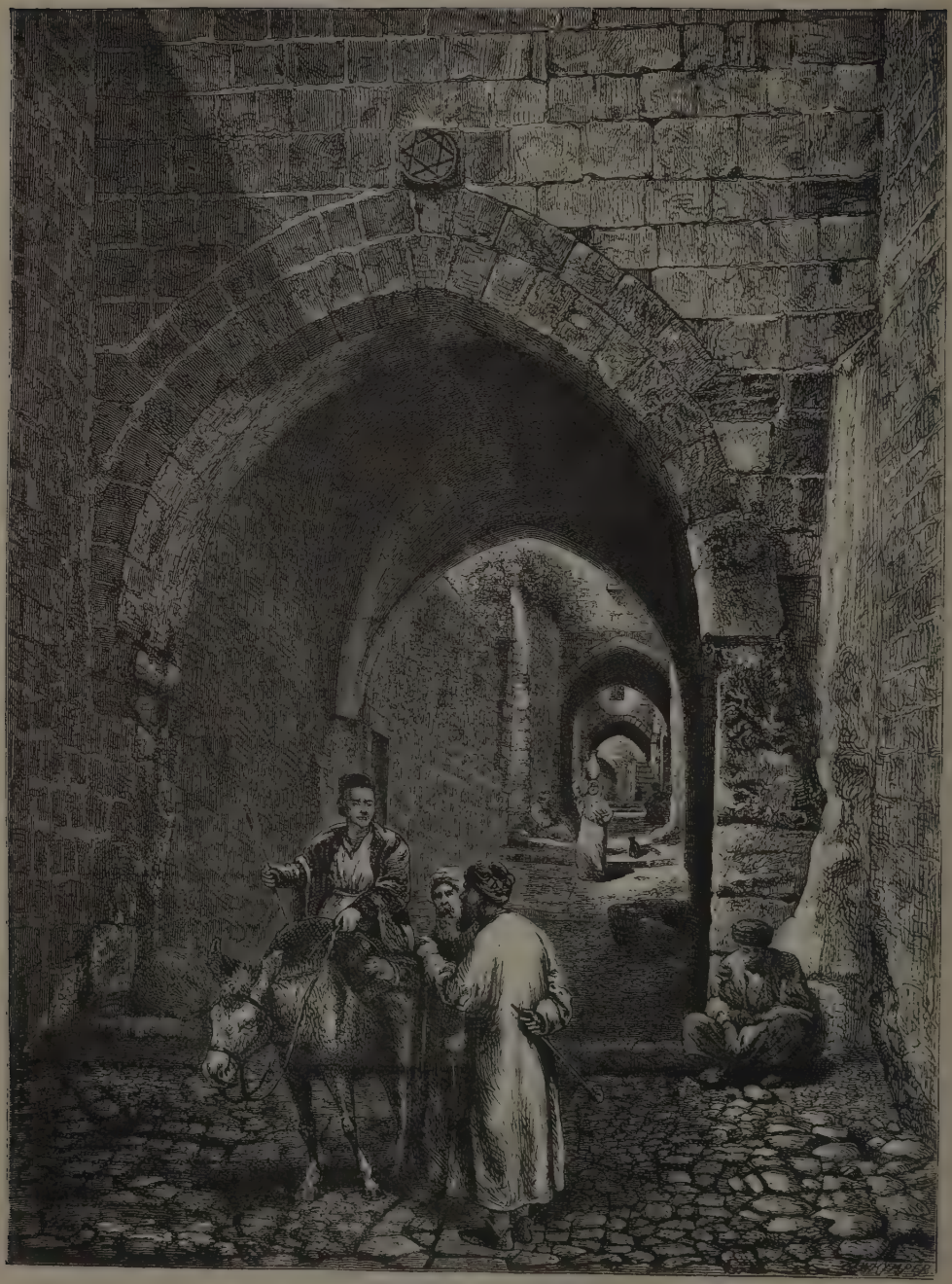

Gade i Jerusalem.

Intet Valfartssted samler saa mange kristne Troesbekjendelser som den Hellige Grav: did stævne koptiske Kristne fra Ægypten og Abyssinien, Maroniter eller syriske Kristne fra Libanon, Armeniere fra Armenien, Græskkatolske fra Grækenland, Øerne, Lilleasia og Rusland, og Romerskkatolske fra Vesten. — Tallet paa Pilegrime, som almindelig er opgivet til 30,000 aarlig, er af Neumann bare sat til 10,000 og for somme Aar til 20,000[1]. De fleste Pilegrime komme til Paasken.

Den græske Kirke sender de fleste Pilegrime. Paaskeaften er denne Kirkes fornemste Dag; da møde alle græske og russiske og desuden de armeniske og abyssiniske Kristne i den Hellige Gravs Kirke med Voxlys i Haanden; thi en Stund efter Middag fører en Engel Ild fra Himlen ned i Kristi Grav; denne Ild renser fra Synden, og den priser sig lykkelig, som snarest kan faa sit Lys tændt, og saa opstaar en Hujing, Hvin og Trængsel, saa at man skulde tro sig blandt Vanvittinger. Paaskeaften 1834 endte med, at 400 Lig laa udstrakte paa Kirkens Gulv[2]. Den første, som omtaler den hellige Ild, er Munken Bernhard 870. (Se No. 22. 6).

Talrige Reisende, mest Englændere og Amerikanere, komme til Jerusalem til Paasken og fare gjennem Landet fra Hebron til Dan.

3. Protestanterne. — Før 1824 havde Protestanterne ikke Missionærer i Jerusalem og nok heller ikke i andre Byer i Palæstina. 1840 enedes England og Preussen om at oprette et Bispedømme i Jerusalem for at forkynde Ordet blandt Jøderne. 1841 blev Grunden lagt til en protestantisk Kirke, hvis Biskop skiftevis skal vælges af de to Magter. England, som fik første Valg, udnævnte en omvendt Jøde Alexander Wolf. Efter dennes Død 1845 udnævnte Preussen Sveitzeren Gobat, der endnu sidder paa Bispestolen. — 1849 indviedes den protestantiske Kirke, som ligger paa Zion, ikke langt fra Jaffaporten. Der prædikes skiftevis paa Arabisk, Engelsk og Tysk — 1874 indviedes en anden protestantisk Kirke, i hvilken Gudstjenesten foregaar paa Arabisk. — To Skoler ere oprettede, en for Gutter og en for Piger. Det er sikkert den eneste Vei til at skaffe Ordet Indgang. At voxne Jøder forlade sin Tro, er en Sjeldenhed i det Hellige Land.

4. De Spedalskes Hytter. — Indbyggerne i Palæstina ere i det hele et sundt Folkefærd, medens dog Spedalskhed har hjemme i Jerusalem og et Par andre Byer. Indenfor Zionsporten, langs Muren i Retning mod Moria, ligge 14—16 Hytter, som huse den menneskelige Elendighed i dens sørgeligste Skikkelse. Det er de Spedalskes Hytter. Tallet paa dem, som maa kalde disse Hytter sit Hjem, er 30—40. De fleste ere fra andre Byer, som Rama og Hebron. De, som ere fødte i disse Hytter eller engang førte derhen, maa opgive Haabet om nogensinde at færdes frit blandt andre. De maa ikke gaa udenfor den trange Gade, hvor Hytterne ligge; dog faa de, som ikke ere for ilde tilredte af Sygdommen, Lov til at sidde og tigge udenfor Jaffaporten. De

[1] Neumann Heilige Stadt S. 216. [2] Se Forfatterens Reise i Hellige Land og Syrien S. 8—11.

faa hverken Pleie eller Hjælp af Staten; men i de senere Aar have Lægerne ved det engelske Sygehus taget sig af dem. — Professor Voss fandt, at Spedalskheden i Palæstina var den samme som hos os[1]. (Se Veirlag § 15. 4).

5. Handelen er yderst ringe, og Kunstfliden indskrænker sig til at udskjære Kristus paa Korset, Billeder af den Hellige Grav og andre Helligdomme, samt Smaasager af Olietræ fra Oliebjerget og tilskjære Stokke af Trærne og Buskene ved Jordan.

Jiftael, Jiftaels Dal dannede Grænsen mellem Sebulon og Aser[2]. Jiftaels Dal er efter al Rimelighed det store Dalføre Abilin, som det begynder ved Jefat og munder ud ved Akka. Jefat er det ved Josefus's lange og djærve Forsvar (67 ef. Kr.) mindeværdige Jotapata. — Der er saaledes baade i Sted og i Ordlyd en Forbindelse mellem Jiftael, Jotapata og Jefat. (Se Jotapata).

Jisre'el, Esdrelom, Stradela, Esdraela, Parvum Gerinum, nu Zerain eller Zerin, i Jisre'els Dal mellem Bjergene Gilboa og Lille Hermon, ved Bækken Jalud, ½ geogr. M. vestenfor »Kilden, som er i Jisre'el«, eller Kilden Harod, nu Ain-Jalud. (Se Kilden Harod § 11. 4). — Det tilfaldt Isaskar[3]. — I Nærheden slog Gideon Midianiterne, og sammesteds havde Saul leiret sig, før han stred sin sidste Strid. (Se Jisre'els Slette § 8. 2. 8).

Jisre'el fik først Betydning under »Akabs Hus«, da det blev Rigets anden Hovedstad, medens Samaria vedblev at være Rigets egentlige Hovedstad; thi »Samaria var en fast Stad, og der vare Vognene, Hestene og Vaabnene«[4]. — Akab havde i Jisre'el en Kongsgaard, rimeligvis den samme Bygning, som »det Elfenbenshus, han byggede« (1 Kong. 22, 39), og han boede snart der[5] og snart i Samaria[6]. — Jisre'eliten Nabot eiede en Vingaard, som laa i Jisre'el ved Siden af Akabs Kongsgaard[7]. Da Nabot hverken for Penge eller i Bytte for en anden, bedre Vingaard vilde overlade Akab sin Fædrejord, fordi det stred mod Mose Lov[8], blev Akab mismodig, gik tilsengs og spiste ikke. Men Jesabel, Dronningen, vidste Raad. Hun skrev i Kongens Navn Breve til de Ældste og Fornemste i Nabots Stad og bød: »udraaber Faste (som om en stor Synd skulde sones), stiller Nabot frem for hele Folket og sætter to Mænd ligeoverfor ham til at vidne: »du har bandet Gud og Konge«. Og de Ældste og Fornemste i Nabots Stad gjorde, som Jesabel havde skrevet. Nabot blev stenet tilligemed sine Sønner (2 Kong. 9, 26), og Akab, der, tilligemed Jesabel, under Sagen maa have opholdt sig i Samaria (1 Kong. 21, 14—18), skyndte sig til Jisre'el for at tage Vingaarden i Eie[9]. — At Nabots Vingaard laa ved Jisre'el, ikke ved Samaria, er klart af 1 Kong. 21, 1 og af Jehus Fart til Jisre'el og hans Ord til sin Høvedsmand Bidkar. (1. Kong. 9, 16. 23, se nedenfor). — Efter 1 Kong 21, 8—13 blev Nabot dømt i sin Stad (ɔ: Jisre'el)

[1] Se Forfatterens Reise i Hellige Land og Syrien S. 40—42. [2] Josva 19, 14. 27. [3] Josva 19, 18. [4] 2 Kong. 10, 2. [5] 1 Kong. 18, 45. 46. [6] 1 Kong. 20, 1. 2; 22, 10 [7] 1 Kong. 21 1. [8] 3 Mos. 25, 23. [9] 1 Kong. 21, 1—16.

og stenet udenfor samme. — Elias's Spaadom, at »paa det Sted, hvor Hundene slikkede Nabots Blod, skulle de ogsaa slikke Akabs Blod«[1], er saaledes ikke opfyldt efter Bogstaven. Thi Akab blev dødelig saaret i Kampen om Ramot-Gilead (896), og hans Blod randt ned i Vognen; man førte hans Lig til Samaria, og, da man skyllede Vognen ved Samarias Dam, kom Hundene og slikkede Blodet, medens Skjøgerne badede sig, »efter Herrens Ord, som han havde talt«[2]. — Josefus, hvem Guérin følger[3], faar Spaadommen til at blive bogstavelig opfyldt, idet han lader Akabs Vogn blive skyllet i Jisre'el paa Gjennemreisen fra Ramot-Gilead til Samaria[4]. Og Smiths Dictionary of the Bible (under Nabot) faar ligeledes Spaadommen til at blive bogstavelig opfyldt, ved at følge Septuaginta, der 1 Kong. 21, 2 ikke har »som er i Jisre'el«, og ved at forlægge Vingaarden til Samaria.

Det er dog ingenlunde nødigt at skyde noget ind i eller ud af Texten. Sagen er, at Spaadommen blev udvidet til »Akabs Hus«. Akab ydmygede sig nemlig, og Herren sagde til Elias: fordi Akab har ydmyget sig, vil jeg ikke lade Ulykken komme i hans Dage; i hans Søns Dage vil jeg lade Ulykken komme over hans Hus[5]. — Ahasia, Akabs Søn og Eftermand, døde paa Sotteseng efter to Aars Regjering (894). Men 12 Aar senere, 882, blev den udvidede Spaadom bogstavelig opfyldt paa Joram, Akabs Søn og anden Eftermand. Han laa syg i Jisre'el af de Saar, han havde faaet ved Forsvaret af Ramot-Gilead mod Hasael, Syriens Konge, som boede i Damaskus. Jehu, en af Krigshøvdingerne i Ramot-Gilead, gjorde Opstand mod ham og kjørte afsted som en Rasende til Jisre'el. Da Vægteren fra Vagttaarnet meldte hans Komme, kjørte Joram ham imøde og traf ham paa Nabots Jordlod. Jehu skjød ham ihjel og sagde til sin Høvedsmand Bidkar: kast ham paa Nabots Jordlod; thi kom ihu, hvorledes du og jeg rede sammen efter Akab, hans Fader, da Herren udsagde over ham: »Nabots Blod og hans Sønners Blod saa jeg igaar, og jeg vil betale dig paa denne Jordlod«. Tag ham nu og kast ham bort paa Jordlodden efter Herrens Ord[6].

Da Jesabel hørte, at Joram var dræbt, og at Jehu nærmede sig, sminkede hun sine Øine og pyntede sit Hoved og saa ud af Vinduet. Jehu raabte: styrter hende ned! Og to, tre Gildinge gjorde saa, og Jehu kjørte over Liget. Efterat have spist og drukket, sagde han: »ser dog til denne Forbandelse og jorder hende; thi hun er Kongedatter«. Budene fandt intet uden Hjerneskallen, Fødderne og Hænderne. Da Budene meldte dette, sagde Jehu: det er Herrens Ord ved Elias: »paa Jisre'els Jordlod skulle Hundene fortære Jesabels Kjød«[7]. — Efter et kort Ophold i Jisre'el, som nyttedes til at udrydde Resten af Akabs Hus, drog Jehu til Samaria, der nu igjen blev Rigets eneste Hovedstad[8]. (Se Jehu under Samaria).

Med Akabs Hus sank Jisre'els Herlighed, og det omtales ikke senere i Bibelen. I Judits Bog kaldes det en Gang (1, 8) Esdrelom og tre Gange (3, 12 (10); 4, 5 (6);

[1] 1 Kong. 21, 19. [2] 1 Kong. 22, 29—38. [3] Guérin Pal. (Samarie) 1, 315. [4] Jos. Hist. 8. 15. 6. [5] 1 Kong. 21, 27—29. [6] 2 Kong. 9, 14—26. [7] 2 Kong. 9, 30—37. [8] 2 Kong. 10, 11. 12.

7, 3) Esdrelon, af Pilegrimen fra Bordeaux kaldes det Stradela[1] og af Eusebius Esdraela[2]. — Korsfarerne kaldte det Parvum Gerinum. — Det er nu en ussel Landsby, som kaldes Zerain eller Zerin (Forvanskning af Gerinum). Den ligger paa Skraaningen af en mere end 100 Fod høi Aas, med Udsigt over Jisre'els Dal mod Øst og udover Jisre'els Slette og Karmel mod Vest[3].

Jokte'el forekommer bare 2 Kong. 14, 7; se Sela.

Joppe, se Jafo.

Josafats Dal. — Jerusalem ligger ligesom paa et brat Næs mellem Hinnoms og Kedrons dybe Dale eller rettere Kløfter, der støde sammen søndenfor Zion. Kedrons Dal begynder ved Dommernes Grave, 6000 Fod i Nordvest for Damaskusporten, gaar først mod Syd og saa mod Øst, nordenom Kongernes Grave, og bøier ved Oliebjerget, i en næsten ret Vinkel, lige mod Syd mellem Oliebjerget og Jerusalem og videre sydefter. (Se Kedron § 9. 2. 4). — Den Del af Kløften, som ligger mellem Oliebjerget og Jerusalem, kaldes nu Josafats Dal. Dette Navn forekommer i Bibelen bare hos Joel 3, 7. 17 (4, 2. 12). Profeten taler i tredie Kapitel om Herrens store og forfærdelige Dag og truer med Dom over Hedningerne for deres Vold mod Israel: »se, i de Dage og paa den Tid, naar jeg vender Judas og Jerusalems Fangenskab om, da vil jeg samle alle Hedningefolk og føre dem ned i Josafats Dal, og jeg vil gaa irette med dem om mit Folk og min Arv Israel, som de spredte blandt Hedningefolkene, og mit Land delte de. Hedningefolkene skulle vækkes og drage op til Josafats Dal; thi der vil jeg sidde for at dømme alle Hedningefolk trindt om fra. Skarer efter Skarer skulle møde frem i Afgjørelsens Dal; thi nær er Herrens Dag i Afgjørelsens Dal. Og Herren skal brøle fra Zion og udgive sin Røst fra Jerusalem. Men Herren er en Tilflugt for sit Folk og et Værn for Israels Børn, og I skulle fornemme, at jeg er Herren, Eders Gud, som bor paa Zion, mit hellige Bjerg. Og Jerusalem skal være helligt, og Fremmede skulle ikke ydermere gaa gjennem det«[4].

Har Josafats Dal Navn efter Josafat, Judas Konge (919—894)? Josafat levede før Joel, og saaledes er det muligt, at Dalen paa Joels Tid har baaret Navn efter Kongen, og nede i Dalen ligger en Grav, hvor efter et Sagn Josafat skal være jordet; men saa maa igjen mærkes, at Dalen vedblev at kaldes med sit gamle Navn »Kedrons Dal«[5], og at Sagnet staar i aabenbar Strid med 1 Kong 22, 51, som fortæller, at Josafat blev jordet hos sine Fædre i Davids Stad.

Da saaledes alt historisk Grundlag glipper, er det rimeligere, at Profeten ikke har tænkt paa noget virkeligt Sted. Da Josafat betyder »Gud dømmer«, da Josafats Dal saaledes kan oversættes ved »Guds Doms Dal«, og da Navnet V. 19 er ombyttet med »Afgjørelsens Dal«, saa synes Dalen og dens Navn at høre med til Profetens

[1] Itin. Hiersol. Kap. 1. [2] Onomast. under Jezrael [3] Rob. Pal. 3, 393—399. Recovery of Jerusal. 458.
[4] Joel 3, 6. 7. 17. 19. 21. 22. [5] 2 Kong. 23, 6.

Syn. Senere har man begyndt at tænke paa et virkeligt Sted, og, da Zion og Jerusalem nævnes, er Tanken let falden paa en af de nævnte Dale. — Naar man begyndte at udlægge Profetens Ord om en virkelig Dal, vides ikke. Pilegrimen fra Bordeaux (333) er den første, som fortæller, at Dalen mellem Jerusalem og Oliebjerget kaldes Josafats Dal[1]. I Onomastikon skrives, at »Josafats Kløft«, det er Dal, ligger mellem Jerusalem og Oliebjerget[2]. — I Henhold til Profetens Skildring tro Jøderne nu, at Messias paa den yderste Dag skal sidde tildoms i denne Dal. — De Kristne troede en Tid, at Herren skulde dømme Verden paa Oliebjerget, idet de udlagde Englenes Ord: »denne Jesus, som er optagen fra Eder til Himlen, skal komme igjen paa samme Maade, som I have seet ham fare til Himlen«[3], om Herrens synlige Gjenkomst netop paa det Sted, hvorfra han var opfaren. — Muhammedanerne have, som vanlig, faaet ud et Vrængebillede, idet de lære, at Muhammed skal sidde til Doms skrævs over en Søile, som tæt ved den Gyldne Port stikker ud fra Muren, der fra Moria vender mod Josafats Dal, i Øst.

Josefs Grav, se Sikem No. 3.

Jotapata, nu Jefat, omtales ikke i Bibelen, men har rimeligvis faaet Navn efter Dalen Jiftael, der, efter Josv 19, 14. 27, dannede Grænsen mellem Zebulon og Naftali; thi det ligger ved Bunden af Dalen Abilin, som uden Tvivl er Jiftaels Dal. — Jotapata vandt et Navn under den første jødiske Krig. Det var den stærkeste Fæstning i Galilæa, da det laa paa en Klippe med brat Styrtning til tre Kanter; kun fra Nord var det tilgjængeligt, og der havde Josefus reist en Mur. Vespasian lagde sig foran det med hele sin Styrke, og Josefus ledede selv Forsvaret. Beleiringen, der varede 47 Dage, kan sættes ved Siden af de mærkeligere i Historien, f. Ex. Zaragozas. Det blev taget 1 Juli 67[4]. (Se Krigen i Galilæa, Jerusalem No. 17. 4). — Byen kaldes nu Jefat; den ligger paa en Kol $2^1/_2$ geogr. M. nordenfor Jafa. Man kan ikke tvivle paa, at Jefat er det gamle Jotapata, skjønt Josefus fortæller, at Jafa laa i Nærheden af Jotapata[5].

Juta[6], Jutta[7], i Juda, stilles sammen med Maon, Karmel og Sif. — Det er maaske omtalt paa Sisaks Mindesmærke (No. 29) under Navnet Jut-ha-Malek ɔ: det kongelige Juta. (Se Rehabeam). — I Onomastikon, hvor Navnet er forvansket til Jetan og Jettan, fortælles, at det var Præstestad og en meget stor Landsby 18 romerske M. (90,000 Fod) søndenfor Eleuteropolis. Byen, der ligger $1^1/_2$ geogr. M. søndenfor Hebron, bærer endnu sit ældgamle Navn Jutta. Luk. fortæller (1, 39), at Maria drog til Bjergegnen til en Stad i Juda og gik ind i (Præsten) Zakarias's Hus og hilsede Elisabet«. Da Juta laa i Bjerglandet[8] og var Levitstad[9], vil Reland istedetfor »en Stad i Juda« (ordret: en Judas Stad) oversætte: »Judas Stad« ɔ: Staden Juda (Juta) og mener at have fundet Døberens Fødestad[10]. — Mangelen af

[1] Itin. Hierol. Kap. 8. [2] Onomast. under Koilas (Coelas) Josafat. [3] Aps Gjer. 1, 11. [4] Jos. Krig 3. 7. [5] Jos. Krig 3. 7. 31. [6] Josv. 15, 55. [7] Josv. 21, 16. [8] Josv. 15, 48. 55. [9] Josv. 21, 16. [10] Reland 870.

den bestemte Artikel foran »Stad« gjør Relands ellers velgrundede Gisning høist usikker.

K.

1. Kabul, en By, der bare er omtalt Josva 19, 27 som et af Asers Grænsemærker, nævnes sammen med Jiftaels Dal (Jotapata, Jefat). Josefus fortæller »Liv« § 43, at Kabolo laa paa Grænsen af Ptolemais, og § 45, at det laa 40 Stadier fra Jotapata. — Byen bærer endnu det gamle Navn Kabul. Det er en ussel By paa en Høi, to geogr. M. østenfor Akka og en geogr. M. (40 Stadier) vestenfor Jefat.

2. Kabul, Landskab i Galilæa. — Hiram, Konge af Tyrus, havde skjænket Salomo 120 Talenter i Guld, og, da Salomo havde bygget de to Huse, Herrens Hus og Kongens Hus, skjænkede han igjen Hiram 20 Byer i Galilæas Land. Hiram drog ud fra Tyrus for at se disse Byer; de behagede ham ikke, og han udbrød: hvad er dette for Byer, som du har givet mig, min Broder? Og han kaldte dem Kabuls Land indtil denne Dag[1]. — En af de 20 Byer maa have hedt Kabul, og Hiram har aabenbar villet udtrykke sit Mishag med Gaven gjennem et Ordspil med dette Navn. Ordspillet er ikke tilstede i Hebraisk, i hvilket Kabul maa betyde Baand eller Lignende[2]; men efter Josefus betød Kabul paa Fønicisk »hvad der ikke behager«[3]. — De 20 Byer laa i Galilæa, der i den ældste Tid synes bare at have været et mindre Strøg om »Kedes i Galilæa« (Nordvest for Merom Sø). Efter Josefus laa Byerne ikke langt fra Tyrus. Det er saaledes lidet rimeligt, at den under No. 1 nævnte By Kabul var blandt de 20 Byer, skjønt den vistnok, hvis den fordum var som nu, maatte vække Hirams Mishag.

Kades (den Hellige), Kades Barnea, En-Mispat, Meribas Vand, Grænsestad længst mod Syd, 12 geogr. M. ret i Syd for Be'erseba. — Kades er i Bibelen omtalt 27 Gange[4]; 9 Gange — første Gang 4 Mos. 32, 8 — har det Tilnavnet Barnea, hvis Betydning er ukjendt. — I andre ældre Skrifter nævnes det bare Judit 1, 9. 5, 15 og i Onomastikon, hvor vi læse: »Kades, hvor Domskilden er, eller Kades Barnea, i den Ørken, som strækker sig til Staden Petra i Arabien. Der døde Mirjam, og hendes Gravmæle vises endnu i vore Dage«.

Kades's ældste Navn, En-Mispat, forekommer i Fortællingen om Kedorlaomers Tog mod Sodoma: han overvandt Folkeslagene østenfor Jordan og det Døde Hav og Horiterne paa Seirs Bjerg indtil El-Paran (maaske Elat ved det Røde Hav, se El-Paran); derfra vendte han sig (mod Nordvest) og kom til En-Mispat, det er Kades, og drog seirrig frem til Hazazon-Tamar (Engedi)[5]. — En-Mispat betyder Domskilden. Kilden har sikkert fra gammel Tid været søgt af de omboende Stammer, og Klippen, hvor

[1] 1 Kong. 9, 10—14. [2] Gesen. Thes. 2, 656. [3] Jos. Hist. 8. 5. 3. [4] 1 Mos. 14, 7; 16, 14; 20, 1. — 4 Mos. 13, 26; 20, 1. 14. 16. 22; 27, 14; 32, 8; 33, 36. 37; 34, 4. — 5 Mos. 1, 2. 19. 46; 2, 14; 32, 51. — Josva 10, 41; 14, 6. 7; 15, 3. — Dom. 11, 16. 17. — Sal. 29, 8. — Ez. 47, 19; 48, 28. [5] 1 Mos. 14, 5—7.

den springer ud, har vel været et helligt Thingsted, ligesom Høien ved Dan, der efter al Rimelighed af samme Grund fik sit Navn, som betyder Dommeren (nu Tel el-Kadi ɔ: Dommerhøien). — Som helligt Thingsted fik Stedet Navnet Kades ɔ: den Hellige. — Kades var et kjendt Sted i Patriarkernes Dage: Hagars Brønd paapeges som liggende mellem Kades og Bared[1]; Abraham drog til Sydlandet og boede mellem Kades og Sur[2]. — Kades laa 11 Dagsreiser fra Horeb[3] og var Israeliternes 20de Hvilested fra samme: »de droge fra Ra'amses .... og leirede sig i Ørkenen Zin, det er Kades«[4]. Kades siges 4 Mos. 13, 26 at ligge i Ørkenen Paran og 4 Mos. 20, 1. 33, 36. 5 Mos. 32, 51 at ligge i Ørkenen Zin. Dette rimer sig saaledes: Paran gik fra Sinai til Palæstinas Grænser; men det nordre Strøg havde ogsaa et særskilt Navn, nemlig Zin. (Se Paran Ørken).

Israeliterne kom første Gang til Kades i det andet Aar, omtrent 16 Maaneder efter Udgangen af Ægypten. (Se Vandringen i Ørkenen No. 4). — Fra Kades sendte Moses 12 Speidere, en af hver Stamme, og de speidede Landet fra Ørkenen Zin til Rehob paa Veien til Hamat. De droge ud paa den Tid, de første Druer bleve modne[5]. (ɔ: Juli) og vendte tilbage efter 40 Dages Forløb. Paa Tilbageveien droge de gjennem Sydlandet og kom til Hebron. Og de kom indtil Eskols Dal, der ligger ved Hebron, eller, efter Palmer, længre mod Syd[6]. Derfra kom de tilbage til Kades med en Drueklase, som de bare paa en Bærebør, to og to, og med Fortælling om Landets Kjæmper, Anaks Børn, som boede ved Hebron. Folket lod sig skræmme, gjorde Oprør og bleve dømte til i 38 Aar at vanke om i den forfærdelige Ørken. Da saa Folket formastede sig til paa egen Haand at drage op i Bjerglandet, blev det slaget og knust i Seir indtil Zefat eller Horma[7]. — Første Ophold i Kades varede nogle Maaneder. (Se Vandringen i Ørkenen No. 5).

Mod Slutningen af de 38 Aar, i den første Maaned af det 40de Aar efter Udgangen fra Ægypten, vare Israeliterne atter i Kades. Her døde Mirjam og blev begraven sammesteds. — Vand manglede — hvad enten Kilden af en eller anden Grund var tør, eller den ikke forslog til den store Mængde — og Folket knurrede. Herren sagde til Moses: hent Staven og kald Menigheden sammen, og du og Aron skulle tale til Klippen, og den skal give Vand til Menigheden og til Kvæget. Da Staven var hentet og Mængden kaldt sammen, udbrød Moses: I Gjenstridige! mon vi kunne skaffe Vand af denne Klippe? Saa slog han Klippen to Gange med Staven, og Vand strømmede ud, saa at Menigheden og Kvæget drak. Men Herren sagde til Moses og Aron: fordi I ikke troede paa mig, skulle I ikke føre Israels Børn ind i Landet. — Stedet blev kaldt Meribas (ɔ: Kivs) Vande; thi der kivedes Israel med Herren[8]. — I Meribas Vand ligger maaske en Modsætning til En-Mispat, Domskilden, og til Kades, det hellige Thingsted.

[1] 1 Mos. 16, 14. [2] 1 Mos. 20, 1. [3] 5 Mos. 1, 2. [4] 4 Mos. 33, 2. 36. [5] 4 Mos. 13, 20. [6] Palmer Desert. 2, 349—353, 510. [7] 4 Mos. 13, 28. 24. 5 Mos. 1, 19; 2, 14. [8] 4 Mos. 20, 1—13.

Det andet Ophold i Kades varede lidt over tre Maaneder; thi Israeliterne kom til Kades i den første Maaned af det 40de Aar (4 Mos. 20, 1), og Aron døde kort efter Opbrudet fra Kades, paa Bjerget Hor, paa den første Dag i den femte Maaned af det 40de Aar. (4 Mos. 33, 38).

5 Mos. 1, 46 fortælles, at »Israeliterne opholdt sig i lang Tid i Kades«. Gjælde disse Ord første eller andet Ophold i Kades? 5 Mos. 1, 41—45 taler for det første Ophold, men 5 Mos. 2, 1—9 for det andet Ophold.

Fra Kades vilde Moses føre Folket søndenom det Døde Hav, for over Jordan at trænge ind i Kana'an. Edomiternes Land laa imellem, og Moses sendte Bud til Edoms Konge og lod sige: vi ere i Kades »Byen ved den yderste Grænse af dit Land«. (Her, 4 Mos. 20, 16, kaldes Kades By; det er det eneste af alle Israeliternes Hvilesteder, som hædres med dette Navn. Byen, som vel ikke har været stor, nævnes ikke oftere). — Da Edoms Konge nægtede Israeliterne Gjennemgangen, droge de først mod Øst til Bjerget Hor og saa mod Syd, gjennem Dalføret Araba, langs Vestsiden af Seirs Bjerg. Hor, »ved Kanten af Edoms Land«[1], ligger 12 geogr. M. næsten ret i Øst for Kades.

Kades laa i Juda Stamme, hvis Grænse gik til Ørkenen Zin i det yderste Sønden »i Syd for Kades«[2]. — Sal. 29, 8 nævnes Kades's Ørken; derved maa menes Strøget søndenfor Kades, altsaa en Del af Ørkenen Zin[3]. — Senere omtales Kades ikke i Bibelen undtagen Ez. 47, 19. 48, 28, hvor det nævnes som Grænsemærke for det ny »Hellige Land«, som Profeten skuer i Aanden.

Af Ovenstaaende sees: 1) En-Mispat var paa Abrahams Tid Navnet paa en vidt kjendt Kilde i Sydlandet, der senere fik Navnet Kades. 1 Mos. 14, 7. 16, 14. 20, 1. 2) Ved Kilden havde, 5—600 Aar senere, ved Israeliternes Indvandring fra Ægypten, reist sig en By ved Navn Kades. 4 Mos. 20, 16. 3) Kades laa 11 Dagsreiser fra Horeb. 5 Mos. 1, 2. 4) Det laa i det nordre Strøg af Ørkenen Paran, et Strøg, som ved et særskilt Navn kaldtes Ørkenen Zin. 4 Mos. 13, 26; 20, 1; 33, 36. 5 Mos. 32, 51. 5) Det laa ved den yderste Grænse af Edoms Land. 4 Mos. 20, 16. 6) Det laa nordenfor eller snarere vestenfor Bjerget Hor, som hæver sig ved Kanten af Edoms Land. 4 Mos. 20, 23; 33, 37. 7) Det laa i Juda Stamme »i det yderste Sønden«. 4 Mos. 34 4. Josv. 15, 1. 3. 8) Det laa søndenfor Zefat, som Israeliterne sloge med Ban og kaldte Horma. 4 Mos. 14, 40—45. 5 Mos. 1, 44. Dom. 1, 17.

Fem geogr. M. nordenfor Bjerget Hor sprudler en rig Kilde, Ain el-Veibe, der siden 1838, da Robinson var paa Stedet, til 1870 har gjældt for Kades[4]. Ain el-Veibes Beliggenhed svarer nemlig til de opstillede Mærker, naar undtages, at man snarere skulde søge det vestenfor end nordenfor Hor, og at intet Zefat er fundet nordenfor. Der er heller ikke fundet Spor af Navnet Kades.

[1] 4 Mos. 20, 23; 33, 37. [2] 4 Mos. 34, 4. Josva 15, 1—3. [3] Palmer Desert 2, 297. 349. [4] Rob. Pal. 3, 137—141.

Rowlands (1847)[1] og Palmer (1870) have sikkert Ret, naar de fuldt og fast tro at have gjenfundet Kades i Ain Gadis, en rig Kilde i Dalføret Gadis, der løber fra Øst mod Vest: Ain Gadis ligger omtrent 12 geogr. M. ret i Vest for Hor, og sex geogr. M. søndenfor Zebaita (Zefat, Horma), og Gadis svarer baade i Form og Betydning til Kades. — Ain Gadis har saaledes de Mærker, som manglede ved Ain el-Veibe[2].

Hverken ved Ain el-Veibe eller ved Ain Gadis er der fundet Spor af By eller af Grav.

Kadytis, se Gasa, og Jerusalem under Joahas.

Kafarsaba, se Antipatris.

Kaifa, Kefa, Hefa o: Byen ved Forbjerget, »Kapstaden«, ligger ved Bunden af Akkabugten, mellem Bækken Kison og Forbjerget Karmel. — Kaifa omtales ikke i Bibelen; men en By har sikkert fra gammel Tid ligget paa Nordsiden af Karmel, hvor der findes en Bugt, som yder den bedste Ankerplads i hele Palæstina og Syrien, skjønt den er utryg under Paalandsvind; desuden findes ved Byen Klippegrave, der, som allerede udtalt af Benjamin fra Tudela (1173)[3], ere gammel-jødiske. — Josefus fortæller, at en By Gaba laa ved Karmel[4]. — Den samme By er vel ment Judit 3, 12, hvor det fortælles, at Holofernes laa i Leir en hel Maaned paa Jisre'els Slette, for at samle sin Hærstyrkes hele Tros; Leiren laa mellem Gæbæ (Gaibai) og Skytopolis o: i hele Slettens Længde fra Karmel til Jordans Dalføre.

Skjønt Kaifa ikke er omtalt i Bibelen, er dets Navn dog knyttet til den evangeliske Historie: den Ypperstepræst, som fik Synedriet til at dømme Jesus til Døden, har i Evangelierne bare Navnet Kajafas; efter Josefus hed han Josef med Tilnavnet Kajafas[5], og Rabbinerne kalde ham Josef fra Kaifa[6].

Grækerne kaldte Byen Sykaminon[7], efter sykaminos, Morbærtræ; Pilegrimen fra Bordeaux (333) kalder den Sycamine[8] og Antoninus Martyr (570) Sycaminum[9]. — I Onomastikon skrives: Sykaminos ved Havet, i Nærheden af Karmel, kaldes ogsaa Efa (o: Hefa)[10]. — Gotfred af Bouillon skjænkede 1100 Søstaden Kaifa til Tankred[11]. — 1191 blev Kaifa i Bund og Grund ødelagt af Saladin. — Fra Kaifa til Klosteret paa Karmel er der en knap halv Times Gang. Tidligere var Afstanden endda kortere; thi i Begyndelsen af forrige Aarhundrede blev Byen flyttet nærmere mod Kison[12].

Kaifa tæller 3000 Indbyggere, af hvilke Halvdelen er Kristne. Handelen er ringe; men Stormagterne holde dog Konsuler der; thi hver Uge gaa Dampskibe indom Kaifa paa Veien til Europa, enten over Alexandria eller over Beirut og Smyrna.

Paa det gamle Kaifas Tomter, 10 Minuters Gang fra den nuværende By og 15 Minuters Gang fra Klosteret paa Karmel, har et würtembergsk Selskab »Templet« 1868 stiftet en lovende Nybygd, i hvis Skole Kristendommen læres af Bibelen uden

[1] Williams Holy City 1, 466—468. [2] Palmer Desert 2, 349—350. [3] Early Travels S. 81. [4] Jos. Krig 2. 18. 1; 3. 3. 1. Hist. 15. 8. 5. Liv 24. [5] Jos. Hist. 18. 2. 2. [6] Sepp Jerusal. 2, 452. 453. [7] Plin. Hist. Nat. 5, 75. [8] Itinerar. Hierosol. No. 584 (Parthey's og Pinders Udgave). [9] Anton. Martyr Kap. 3. [10] Onomast. under Jafthie. [11] Sepp Jerusal. 2, 468. [12] Sepp Jerusal. 2, 454. 455.

noget Bekjendelsesskrift. Forstanderen, Hardegg, fra Tübingen, gjæstede i Juni 1873 Kristiania og Stockholm i Haab om at virke for »Templet«.

Kala, en af de fire Stæder, som Nimrod byggede[1] i Assur, er gjenfundet i Byen Nimrud ved Tigris. Se Ninive.

Kalne, en af de fire Stæder, som Nimrod byggede i Sinears Land, nævnes efter Babel, Akad og Erek[2]. Se Erek.

1. Kana (egentlig Kanah ɔ: Stedet, hvor Rør voxer), i Aser, omtales bare Josva 19, 28: »Aser fik Ebron . . . . og Kana indtil det store Sidon«. Det er vistnok af Texten ikke klart, om det er Asers Grænse eller Byen Kana, som laa opimod Sidon; men Beliggenheden af Kana faar være det Afgjørende. Opimod Sidon ligger ingen By af dette Navn; men længre i Syd i Aser, 1½ geogr. M. fra Havet, 1½ geogr. M. Sydost fra Tyrus og 5½ geogr, M. søndenfor Sidon ligger en By Kana. »Indtil det store Sidon« gjælder følgelig Asers Grænse, ikke Byen. — Nogle have villet gjøre Kana til Hjemstavn for den kananæiske Kvinde fra Tyrus's og Sidons Egne, der raabte efter Jesus; men kananæisk staves Matt. 15, 22, ligesom Kana'an Aps Gjr. 19, 13, med ch (chi), medens Kana staves med k (kappa); kananæisk maa følgelig betyde: af kana'anitisk Æt.

2. Kana i Galilæa omtales i Bibelen bare af Johannes. Jesus var der to Gange. Der gjorde han sit første Tegn, idet han i et Bryllup forvandlede Vand til Vin, og gik saa ind til Kapernaum (Joh. 2, 1—12). — Da han anden Gang var i Kana, kom en Kongsmand (ɔ: en i Tjeneste hos Herodes Antipas), som boede i Kapernaum, og bad ham om at gaa ned og helbrede hans Søn. Jesus svarede: gaa, din Søn lever. (Joh. 4, 46—54). — Fra denne By var Natanael. (Joh. 21, 2).

To Landsbyer stride om Æren af at være »Kana i Galilæa«: 1) Kana el-Jelil ɔ: Kana i Galilæa, to geogr. M. Nord for Nazaret, med forfaldne Bygninger, hvor nu ingen bor[3]. 2) Kefr Kenna ɔ: Landsbyen Kenna, ¾ geogr. M. Nordøst for Nazaret. — Begges Beliggenhed passer paa den bibelske Fortælling. — Sagnet var i ældre Tider meget vaklende. Wilibald (725) skriver: »fra Nazaret gik de til Kana; der er en stor Kirke og sex Kar, i hvilke vor Herre forvandlede Vand til Vin; derfra fortsatte de Reisen til Tabor«[4]. Her er vel snarere Tale om Kefr Kenna end om Kana el-Jelil, der ligger to geogr. M. ret i Nord baade for Nazaret og for Tabor. — Naar Sæwulf (1102) skriver: »paa en Høi sex (franske ɔ: tre geogr.) M. nordenfor Nazaret ligger Kana i Galilæa«, maa han tale om Kana el-Jelil. Han lægger til, at der intet andet er tilbage af Byen end et Kloster[5]. — Quaresmius (1625) udtaler sig for Kefr Kenna, men lægger til, at et andet Kana kappes om Æren.

Quaresmius's Mening blev afgjørende for over 200 Aar, og Munkene i Nazaret stride drabelig for Kefr Kenna. — Professor Sepp gjorde (1846) fra Nazaret, hvor han boede i det latinske Kloster, en Udflugt til Kana el-Jelil. Da det ved Gjenkomsten

[1] 1 Mos. 10, 11. 12. [2] 1 Mos. 10, 10. [3] Sepp 2, 105. [4] Early Travels S. 16, [5] Early Travels S. 47.

blev kjendt, at han efter sin Undersøgelse paa Stedet holdt Kana el-Jelil for Evangeliets Kana, kom det i Klostergaarden til et heftigt Ordskifte med Guardianen eller Klosterets Forstander, en varmblodig Spanier. Skjønt Sepp er en nidkjær Katolik og for sit Forsvar for den Hellige Gravs Ægthed er bleven udnævnt til »Ridder af den Hellige Grav«, og skjønt han havde Breve med de stærkeste Lovord fra Rom, Wien og Konstantinopel, nægtede Guardianen ham strax Mad og Drikke og kort efter Husly inden Klostermurene. Guardianen vilde ikke vide af nogetsomhelst Kjætteri i Klosterets vedtagne Tro og Lære[1]. — Medens Navneligheden mellem Kana i Galilæa og Kana el-Jelil ikke kan være større, er Kenna, skrevet paa Arabisk, vidt forskjelligt fra Kana. Næsten alle Nyere have udtalt sig for Kana el-Jelil.

Kanata, se Kenat.

Kapernaum nævnes ikke i G. T., men er vel kjendt fra N. T. Da Indbyggerne i Nazaret forskjøde Jesus, flyttede han til Kapernaum ved Gennesarets Sø paa Grænsen af Sebulon og Naftali[2], hvorfor det kaldes hans egen Stad[3]. — Her helbredede han Peters Svigermoder, som laa i Feberhede i Svigersønnens Hus[4]. -- Her var Mattæus Tolder og sad paa Toldboden, da Jesus sagde til ham: følg mig[5]. — Paa et Bjerg i Nærheden blev Jesus en hel Nat over i Bøn, udvalgte, strax det blev Dag, de 12 Apostle, holdt Bjergprædikenen og gik saa ned til Kapernaum, hvor han helbredede Tjeneren til den Høvedsmand, hvem Jødernes Ældste gav det Skudsmaal: han elsker vort Folk og har bygget Synagogen for os[6]. — I denne Synagoge helbredede han en Besat[7] og holdt den »haarde« Tale, efter hvilken mange forlode ham[8]. — I Kapernaum gjorde han Undergjerningen med Stateren i Fiskens Mund, for at betale Tempelskatten for sig og Peter[9]. — Men trods alt, hvad han gjorde og talte i sin egen Stad, maatte han raabe over den: »du Kapernaum, som er ophøiet indtil Himmelen, skal stødes ned til Dødsriget[10].

Josefus har intet om Kapernaum; men i Udmalingen af Gennesarets Lands Herlighed skriver han: »dette Landskab vandes af en herlig Kilde, som kaldes Kafarnaum«[11]. — Epifanius, Biskop i Salamis paa Cypern († 403), fortæller, at en Kirke var bygget i Kapernaum, og Antoninus Martyr (570) fortæller, at Peters Hus var omgjort til en Basilika[12]. — Paa sin Vandring rundt Søen, fra Tiberias nordefter, kom Wilibald (725) først til Magdala, saa til Kapernaum, Betsaida og Korazin. Paa Grund heraf tror Robinson at have gjenfundet Kapernaum i Kan Minie, Betsaida i Tabiga og Korazin i Tel Hum. Men Kapernaum bør snarere søges i Tel Hum; det ligger nu øde, men har mærkelige Ruiner, hvis Længde er 1500, og hvis Brede er 750 Fod. Blandt Ruinerne er en stor Bygning, som kaldes »den Hvide Synagoge«. Kaptein Wilson (1865) har gjort

[1] Sepp Jerusal. (1863) 2, 106. [2] Luk. 4, 16—31. Matt. 4, 13. [3] Matt. 9, 1. [4] Matt. 8, 14. 15. Mark. 1, 29—31. Luk. 4, 38. 39. [5] Matt. 9. 9. Mark. 2, 14. Luk. 5, 27. [6] Matt. 5, 1; 8, 5—13. Mark. 3, 13—20. Luk. 6, 12, 20; 7, 1—10. [7] Mark. 1, 21—28. [8] Joh. 6, 59. 60. 66. [9] Matt. 17, 24—27. [10] Matt. 11, 23. [11] Jos. Krig 3. 10. 8. [12] Anton. Martyr Kap. 7.

den Opdagelse, at den ligger inde i en sildigere Bygning, der kan være Levning af den Kirke, som Epifanius og Antoninus Martyr tale om. Den indre Bygning er 74 Fod lang og 56 Fod bred. At det er en Synagoge og ikke bygget til andet Brug, er godtgjort ved Wilsons Undersøgelser. Naar de Kristne, trods sit Had til alt Jødisk, have bygget en Kirke udenom en Synagoge, maa denne Synagoge have været helliget i deres Øine af en eller anden Grund, og efter Evangelierne maa man tænke paa en

Ruiner af Kapernaum, (Tel Hum). Farrar.

dobbelt Grund: det er den Synagoge, som Høvedsmanden havde bygget (Luk. 7, 4. 5), og i samme har Jesus holdt den »haarde« Tale, som vi læse Joh. 6, 25—71. — Kilden Kafarnaum, nu Ain Tabiga, findes hverken ved Kan Minie eller ved Tel Hum, men ved en liden Vig Tabiga, omtrent midtveis mellem de to Steder, der ikke ligge stort over ½ geogr. M. fra hinanden. Ved Tabiga ere ikke Ruiner af nogen By, men Levninger af Bygværk, der har kunnet hæve Vandet til en saadan Høide, at det kunde spredes

vidt omkring over Gennesarets Land; ved Kan Minie findes vistnok Ruiner; men de ere mindre end ved Tel Hum, og ingen større Bygning er hidtil opdaget blandt dem[1].

Efter Wilibald nævnes Kapernaum ikke før af Brocardus (1283), der fortæller, at det engang saa herlige Kapernaum nu er et Fiskerleie med syv usle Fiskerhytter[2]. Navnet Kapernaum er nu svundet: Tel Hum, som betyder Høien Hum, er maaske en Forvanskning af telonium (*τελώνιον*), som betyder Toldbod. (Se Matt. 9, 9).

Karan, (Haran). — Tarak drog, uvist hvorfor, fra Kaldæernes Ur, nu Mugheir, $1^1/_2$ geogr. M. vestenfor Eufrat og 30 geogr. M. søndenfor Babel, for at reise til Kana'ans Land, men naaede ikke længre end til Karan, hvor han døde[3]. — Karan laa i Aram-Naharajim[4] ɔ: Aram eller Høilandet mellem de to Elve, Eufrat og Tigris, ogsaa kaldet Paddan-Aram ɔ: det dyrkede Høiland[5], der strakte sig fra Armenien til Babel. — Samme Strøg kaldtes af Grækerne Mesopotamien eller Landet mellem de to Elve[6]. — Somme mente ved Mesopotamien Strøget fra Armenien lige til den persiske Bugt[7]. — Tarak gjorde en stor Krog mod Nord ved at lægge Veien over Karan; Omsorg for Kvæget, maaske ogsaa Frygt for Røverhorder[8], gjør Valget af Veilinien let forklarlig; den korteste Vei, næsten ret i Vest, gjennem den syrisk-arabiske Ørken, var ikke fremkommelig for andre Husdyr end Kamelen. — Efter Guds Befaling drog Abraham med Sara og Lot fra Karan til Kana'an[9]; men Nakor blev boende i Karan, som derfor blev kaldt Nakors Stad[10]. Abrahams Udvandring fra Karan skede 60 Aar før Taraks Død, ikke som Stefanus Aps Gjr. 7, 4 fortæller efter Taraks Død. (Se Keil til 1 Mos. 11, 27–32). — Abraham sendte Elieser til Nakors Stad for at hente en Brud til Isak[11]. — Da Esau truede med at slaa Jakob ihjel for Velsignelsens Skyld, sendte Rebekka denne til sin Broder Laban i Karan[12]. Jakob traf Rakel ved Brønden udenfor Karan[13], og han blev hos Laban i 20 Aar; da flygtede han og satte over Eufrat[14]. — Karan nævnes af Esaias blandt de Byer, som Assyrerne havde taget[15] og af Ezekiel blandt Tyrus's Markedspladse i Øst[16]. — Byen er i N. T. bare nævnt Aps Gjr. 7, 2, hvor den kaldes Charran.

Karan var vel kjendt af Romerne, som kaldte Byen Carræ; thi der blev Krassus slagen af Parterne og kort efter snigmyrdet af dem, 53 f. Kristus[17].

Byen, som aldrig har skiftet Navn og endnu kaldes Karan, ligger ved Belik, fordum Bilikos, som 12 geogr. M. søndenfor falder i Eufrat. — Nogle faa arabiske Hushold udgjøre de eneste Indbyggere.

Karkemis, paa Koptisk Karkamosa eller Karkamesa. — Amontehep II, Konge i Ægypten (efter 1500), tog Karkamosa[18]. — Under Rameses II, Konge i Ægypten (i 12te Aarhundrede), nævnes Kongen af Karkamosa som Lydkonge under Kongen af Keta eller Ketta ɔ: Hetiterlandet i Orontes's Dalføre[19]. (Om Hetiterne se § 3. 1. 1). — Karkemis

[1] Recovery of Jerusal. 342—345. Our Work in Pal. 186—189. [2] Broc. 4, 11. [3] 1 Mos. 11, 31. 32. [4] 1 Mos. 24, 10. [5] 1 Mos. 25, 20. [6] Strabo 16, 746. [7] Plin. Hist. Nat. 6, 127. [8] Job 1, 15. 17. [9] 1 Mos. 12, 4. 5. [10] 1 Mos. 24, 10. [11] 1 Mos. 24. [12] 1 Mos. 27, 43. [13] 1 Mos. 29, 4. 6. [14] 1 Mos. 31, 21. [15] Es. 37, 12. 2 Kong 19, 12. [16] Ez. 27, 23. [17] Plin Hist. Nat. 5, 86. [18] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 548. [19] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 561. 565. 576.

nævnes i G. T. første Gang under Ezekias, Judas Konge (726—697): blandt de Stæder med tilhørende Land, der vare tagne af Assyrerne, nævnes Karkemis, Hamat, Samaria (taget af Salmanassar 721) og Damaskus[1]. — Neko, Ægyptens Konge, drog 609 gjennem Palæstina og Syrien for ved Eufrat at maale sig med Nebukadnezar. Han tog Karkemis, hvor han lod sin Hærstyrke blive, og vendte efter tre Maaneders Ophold tilbage til Ægypten. — Nebukadnezar slog 606 aldeles den ægyptiske Hær ved Karkemis og tog alt det Land, som Ægypterne havde inde mellem Eufrat og Ægyptens Bæk[2]. (Se Jerusalem No. 8. 17 og 18).

I Mesopotamien, ved Kebars eller Kabors Udløb i Eufrat, ligger en By, der i de assyriske Indskrifter kaldes Sirki, af Grækerne og Romerne Kirkesion og Circesium, nu Kirkessi. Benjamin fra Tudela (1173) har udtalt, at Karkisia ved Eufrat er Skriftens Karkemis[3], og han er blindthen bleven fulgt, indtil de nyeste Undersøgelser have godtgjort, at Karkemis laa i Syrien, nordenfor Haleb eller Aleppo og vestenfor Eufrat[4]. — Om Karkemis nu er til eller ødelagt, og hvorledes dets Navn nu lyder, har Forfatteren ikke faaet Greie paa.

1. Karmel, By i Judas Bjergland[5], hvor Saul reiste sig et Mindesmærke efter Seiren over Amalek[6]. — I Fortællingen om David og Abigail menes ved Karmel (2 Sam. 25, 2. 5. 7. 40) ikke Byen af dette Navn, men Bjerget, som havde taget Navn efter Byen: Nabal hed en Mand, som boede i Maon og havde sin Gjerning (Fædrift) paa Karmel. — Byen var Fødested for Davids Hustru Abigail, som 1 Sam. 27, 3. 1 Krøn. 3, 1 kaldes Karmelitinden. — Efter Onomastikon laa Karmel 10 romerske M. (50,000 Fod) søndenfor Hebron, kaldtes da Kermela og havde en romersk Vagt. — To geogr. M. søndenfor Hebron og 1/4 geogr. M. nordenfor Maon ligge Ruiner af Karmel eller Kurmul, det gamle Karmel. Blandt Ruinerne er Grundmure til flere Kirker, som vidne om, at Karmel engang tællede en stor kristen Menighed[7].

2. Karmel, Bjerg se § 8. 2. 9.

1. Kedes (ɔ: den Hellige) opregnes blandt de Stæder, som laa ved den yderste Grænse af Juda Stamme mod Edoms Landemærke[8]. Efter denne Beliggenhed skulde man tro, at Kedes var det samme som Kades (Barnea), der laa i Juda Stamme ved den yderste Grænse af Edoms Land[9]. (Se Kades). Men saa er det igjen lidet troligt, at Kades, som under dette Navn er nævnt 27 Gange, paa dette ene Sted skulde være ændret til Kedes. Det er vel saaledes en aldeles ukjendt By.

2. Kedes, Levitstad i Isaskar[10] og tidligere Kongestad[11], har rimeligvis ligget ved Bækken Kison, der løb gjennem Isaskar; thi Josva 19, 20. 21, 28 kaldes samme Levitstad Kison. — Josva 12, 22 nævnes blandt de Konger, som bleve dræbte af Josva, Kongen af Kedes. Da det nævnes sammen med Megiddo og Karmel, maa vel snarere dette Kedes (Kison) i Isaskar være ment, end Kedes i Naftali.

[1] Es. 10, 9. [2] Jr. 46, 2. 2 Kong. 24, 7. [3] Early Travels S. 94. [4] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 353. [5] Josva 15, 55. [6] 1 Sam. 15, 12. [7] Guerin Pal. (Judée) 3, 166—170. [8] Josv. 15, 21. 23. [9] 4 Mos. 20, 16; 34, 4. Josv. 15, 3. [10] 1 Krøn. 6, 72. [11] Josv. 12, 22.

3. Kedes i Naftali[1], Kedes i Galilæa[2] eller bare Kedes[3], var Fristad og Levitstad[4]. Derfra var Barak, og did stævnede han Sebulon og Naftali for at drage mod Jabin og Sisera[5]. — Tiglat-Pileser bortførte Indbyggerne til Assyrien[6]. — 1 Makk. 11, 63 kaldes Byen Kedes i Galilæa, og den bærer endnu sit gamle Navn Kedes. Den ligger paa en Kol Nordvest for Merom Sø, og søndenfor Kollen strækker sig den 1/2 geogr. M. lange og 1/4 geogr. M. brede Slette Za'annaim, hvor Keniten Heber havde reist sit Telt. Did tyede Sisera, blev buden ind i Teltet af Hebers Hustru Jael, som dræbte ham ved at slaa en Teltpæl gjennem hans Tinding[7].

Ved Kedes ere Levninger af utvivlsom Ælde, blandt andre to eller tre prægtige Ligkister, af hvilke den ene er udhuggen for to Lig under eet Laag. Stenpuderne til at bære Hovederne ligge hver i sin Ende. — Der er Levninger af et Tempel for Solen, omtrent fra samme Tid, som Solens Tempel i Ba'albek ɔ: Slutningen af andet Aarhundrede ef. Kristus. Lige ved Templet og aabenbar hørende til dette, staar et Alter med en græsk Indskrift. Det synes at have været indviet til Ba'al Komos eller Jagtens Gud[8].

Kefr-Saba, se Antipatris.

Ke'ila (rettere Kegila), paa Koptisk Kagali, nu Kila, er næsten bare kjendt fra Davids Historie. Da David, som Flygtning for Saul, i Harets Skov[9] fik Tidende om, at Filisterne strede mod Ke'ila og plyndrede Tærskepladsene, brød han op, slog Filisterne og frelste Ke'ila. — Da Saul fik spurgt, at David var i Ke'ila, udbrød han: »Gud kjendes ikke ved ham og har givet ham i min Haand; thi han har stængt sig selv inde i en By med dobbelte Porte og Bomme«. Da David ved Spørgsmaal til Herren gjennem Ypperstepræsten Abjatar havde faaet vide, at Ke'ilas Indbyggere vilde forraade ham til Saul, brød han op fra Ke'ila og vandrede, hvor det traf sig[10].

Kagali er paa Amonstemplet i Karnak nævnt blandt de Byer, som bleve tagne af Sisak paa hans Tog mod Jerusalem (se Rehabeam), og Strøget om Ke'ila er nævnt Neh. 3, 17. 18. — Efter Onomastikon var Ke'ila endnu paa Hieronymus's Tid en stor Landsby, otte romerske M. (40,000 Fod) i Øst for Eleuteropolis, paa Veien til Hebron. — En geogr. (fem romerske) M. i Øst for Beit-Jibrin (Eleuteropolis) ligger en øde Borg med et Taarn, som kaldes Kila[11]. — Dette maa være Levninger af det gamle Ke'ila, skjønt det efter Josva 15, 33. 44 laa i Lavlandet.

Kenat, Noba, Kanata, Kunavat. — Efter Israeliternes Seir over Og, Konge af Basan, tog Noba, af Manasse Stamme, Kenat med tilliggende Landsbyer og kaldte det Noba efter sit Navn[12]. Da Byen 200 Aar senere omtales, bærer den fremdeles Navnet Noba: »da Gideon forfulgte Midianiterne, drog han op til dem, som bo i Telte østenfor Noba«[13]. Siden omtales det ikke i Bibelen. — Da Byen 1200 Aar derefter dukker

[1] Dom. 4, 6. [2] Josva 21, 32. [3] Josva 19, 37. [4] Josva 21, 32. [5] Dom. 4, 10. [6] 2 Kong. 15, 29. [7] Dom. 4, 11. 17. 22. [8] Our Work in Pal. 174—176. Recovery of Jerusal. 449. 450. [9] 1 Sam. 22, 5. [10] 1 Sam. 23, 1—13. [11] Van de Veldes Kart. [12] 4 Mos. 32, 42. [13] Dom. 8, 11.

op igjen, bærer den med ringe Ændring sit gamle Navn. Josefus fortæller nemlig, at Indbyggerne i Kanata[1] eller Kana[2], som da vare Arabere, sloge de Tropper, som Herodes den Store sendte mod dem. Baade Josefus og Ptolemæus skrive, at Byen laa i Hulsyrien; ved dette Navn maa da ikke bare Landet mellem Libanon og Antilibanon være ment. — Plinius opregner Kanata blandt de 10 Stæder i Dekapolis[3]. — Efter Onomastikon laa Kanat i Manasse Stamme, i Trakonitis, ved Bostra. — Det blev Bispesæde, og dets Biskop var tilstede ved Kirkemødet i Kalcedon 451. — 636 blev det taget af Araberne og er nu i Drusernes Eie. Det ligger for den største Del i Ruiner; men de fleste af disse have holdt sig i ret god Stand. — Det kaldes nu Kunavat og ligger i el-Lega, fire geogr. M. nordenfor Busra (Bostra)[4].

1. Kerijot- (eller Keriot-) Hezron nævnes bare Josva 15, 25, hvor det opregnes blandt Judas Byer i Sydlandet: »Kerijot-Hezron, det er Hazor« ɔ: Hezrons Byer (eller Byerne Hezron), som før hed Hazor. (Hezron er et formindsket Ord af Hazor). — Det omtales ikke i Onomastikon. I Vulgata kaldes det Carioth. Det er rimeligvis gjenfundet i Kereitein eller Kureitein (ɔ: de to Byer), $2^1/_2$ geogr. M. søndenfor Hebron. — Efter Reland holder man Keriot for Judas Iskariots Hjemstavn; Iskariot betyder nemlig »Mand fra Kariot«[5].

2. Kerijot (eller Keriot), i Moab, nævnes sammen med Bozra Jr. 48, 24. Det maa have været en gild By; thi Amos (2, 2) taler om dets høie Huse. — I Onomastikon kaldes det Karioth. — Det er gjenfundet i Kureije, $1^1/_2$ geogr. M. Øst for Busra. Se Bozra No. 2.

Kinneret, paa Koptisk Kennartu[6], var en fast By i Naftali[7]. Efter Byen tog et Landskab Navn af Kinnarot og Kinnerot (Flertal af Kinneret)[8]. Efter Byen og Landskabet tog den nære Sø Navn af bare Kinneret (i den hebraiske Text)[9], Kinnerets Sø[10] og Kinnerots Sø[11].

Byen Kinneret er ikke gjenfunden, men dens Sted kan nogenlunde fastsættes. Josva 19, 35 opregnes Naftalis Byer fra Syd til Nord: «Hammat, Rakkat og Kinneret«. Rakkat og Kinneret maa følgelig søges nordenfor Hammat, nu Hamman, der ligger en Fjerdingvei søndenfor Tiberias. Efter Rabbinerne skal Rakkat og efter Hieronymus[12] skal Kinneret være Tiberias. Men Tiberias var en ung By. (Se Tiberias). Baade Rakkat og Kinneret have ligget nordenfor Tiberias, Kinneret maaske i det Strøg, som af Josefus, Mattæus og Markus kaldes Gennesarets Land. (Se § 7. 8).

Kir- Hareset[13], Kir-Heres[14], se Kir-Moab.

Kirjat-Arba, se Hebron.

[1] Jos. Krig 1. 19. 2. [2] Jos. Hist. 15. 5. 1. [3] Plin. Hist. Nat. 5, 74. [4] Porters Five Years in Damaskus 2, 87—115. [5] Reland 700. [6] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 531. [7] Josva 19, 35. [8] Josva 11, 2. 1 Kong. 15, 20. [9] 5 Mos. 3, 17. [10] 4 Mos 34, 11. Josva 13, 27. [11] Josva 12, 3. [12] Onomast. under Chenneret. [13] 2 Kong. 3, 25. Es. 16, 7. [14] Es. 16, 11. Jr. 48, 31. 36.

Kirjat-Jearim (ɔ: Skovbyen), forkortet Kirjat-Arim[1], eller bare Kirjat[2] (ɔ: Byen), eller bare Ja'ar[3] (ɔ: Skoven). — Dets ældste Navn var Kirjat-Ba'al[4] (ɔ: Ba'als By), eller Ba'ale Juda[5] (ɔ: Judas By), eller bare Ba'ala[6] (ɔ: Byen). — Nu kaldes den Kuriet el-Enab og Abu Gosj. — Byen var en af Gibeoniternes fire Stæder[7]. — Den laa paa Grænsen af Juda og Benjamin[8] og tilfaldt Juda[8], men maa snart være afstaaet til Benjamin, da den Josva 18, 28, hvor den kaldes bare Kirjat, nævnes blandt Benjamins Byer. — De 600 Daniter, som droge ud for at vinde nyt Land, leirede sig en Tid bag Kirjat-Jearim, og dette Sted hed i lange Tider Dans Leir[9]. — Da Indbyggerne i Betsemes vare slagne med et haardt Slag, fordi de havde forseet sig paa Pagtens Ark, skikkede de Bud til Kirjat-Jearim, og Mænd derfra kom og hentede Arken op, stillede den i Adinadabs Hus paa Høien og helligede hans Søn Eleasar til at tage vare paa den[10]. — Arken blev, naar undtages en kort Tid, da den var flyttet til Nob under Saul (se Nob og Tabernaklet No. 9), staaende i Kirjat-Jearim, indtil David i sit ottende Kongeaar flyttede den op til Jerusalem, som han kort forud havde taget, 1053[11]. Arken stod altsaa i Kirjat-Jearim under hele Samuels Styrelse som Dommer, næsten under hele Sauls Styrelse, der efter Aps Gjr. 13, 21 og Josefus Hist. 6. 14. 9 varede 40 Aar (efter en anden Læsemaade hos Josefus 20 Aar), og i de første otte Aar af Davids Styrelse, ialt omkring 70 eller (efter den anden Læsemaade hos Josefus) 50 Aar. Naar det Sam. 7, 2 fortælles: »fra den Dag, Arken blev sat i Kirjat-Jearim, forløb der lang Tid, saa at det blev 20 Aar; da gik Israels Hus sukkende efter Herren«, saa maa Meningen være, at der laa 20 Aar mellem Arkens Flytning til Kirjat-Jearim og Samuels Opraab til Israels Hus, som gik sukkende efter Herren og nu mandede sig op til at afryste Filisternes Aag[12]. — Om Arkens Sæde i Kirjat-Jearim lyder Sal. 132, 6: »vi hørte om den (Arken) i Efrata, vi fandt den paa Ja'ars Mark«. — En Profet fra Kirjat-Jearim, som blev dræbt af Jojakim, Judas Konge (609—598), omtales Jr. 26, 20—23; hans Lig blev kastet blandt Almuens Grave. (Om »Almuens Grave« se Jerusalem No. 26, 14). — Mænd fra Kirjat-Jearim nævnes blandt dem, som vendte tilbage fra Fangenskabet i Babel[13].

Efter Onomastikon laa »Ba'al, det er Kariathiarim«, ved den niende eller tiende Milesten fra Jerusalem paa Veien til Diospolis (Lydda). — Senere gjaldt Kirjat-Jearim, som i ren Uvidenhed blev oversat ved Jeremias's By, for Profeten Jeremias's Fødested, og en Kirke, der endnu er i god Stand, men bruges af Muhammedanerne til Stald, blev bygget til hans Ære. — I Begyndelsen af dette Aarhundrede opkastede en Sjeik, Abu Gosj, sig til Herre over Byen og krævede Told af alle Veifarende. Han var Hoved

[1] Esr. 2, 25. [2] Josva 18, 28, hvor Arim synes udeladt ved en Afskriverfeil, da samme Ord, i den hebraiske Text, følger lige efter. Gesen. Thes. 3, 1237. [3] Sal 132, 6. [4] Josva 15, 60; 18, 14. 5 2 Sam. 6, 2. [6] Josva 15, 9. 11. 1 Krøn. 13, 6. [7] Josva 9, 17. [8] Josva 15, 60; 18, 14. [9] Dom. 18, 12. Se Dan. [10] 1 Sam. 6, 19; 7, 1. [11] 2 Sam. 6, 2. 1 Krøn. 13, 5. [12] 1 Sam. 7. 3—13. [13] Esr. 2, 25. Neh. 7, 29.

for en talrig Slægt, idet han og hans sex Brødre havde 85 Sønner. — Da 1000 tyrkiske Krigsmænd skulle drage fra Akka til Jerusalem, gav han dem 250 Mand med til Sikkerhed! Man frygtede endog for, at han skulde tage Jerusalem. Han døde 1818. — Sønnerne kunde ikke hævde Faderens Magt. Ibrahim Pasja af Ægypten tog en af dem tilfange og satte ham til Arbeide paa Krigsskibene i Akka, hvorfra han friedes ved Mellemkomst af Ibrahims Fader, Mehemet Ali, Kediv eller Vicekonge af Ægypten, 1834[1].

Abu Gosj's Ry havde været saa stort, at Kirjat-Jearim en Tid fik Navn efter ham og kaldtes endnu 1854 i daglig Tale Abu Gosj[1]. — Vor Fører fra Jaffa til Jerusalem 1863 kjendte intet andet Navn paa Byen end Abu Gosj, skjønt han var vel kjendt i Strøget.

Byens rette Navn er nu Kuriet el-Enab ɔ: Druebyen. Den kunde endnu medrette bære sit gamle Navn Kirjat-Jearim eller Skovbyen; thi Tobler opdagede for nogle Aar siden i Nærheden, rimeligvis paa Aasen bag Byen, »en ægte Skov, saa tæt, som han ikke havde seet nogen, siden han forlod Tyskland«[2]. — Kuriet el-Enab ligger 1½ geogr. M. fra Jerusalem ved Jaffaveien.

Kir-Moab (ɔ: Moabs Mur eller Borg) kaldes ogsaa Kir-Hareset[3] eller Kir-Heres[4] (ɔ: Teglstensmuren). — En ny Udlægning af de to sidste Navne er 1871 given af Palmer: Araberne i Moab kalde en Høi Harit, som Palmer mener bare er en Ændring af Hareset, Heres; næsten enhver By i Moab er bygget paa en Harit, men ingen af dem paa en saa fremragende Høi, som Kir-Moab, der følgelig medrette kunde kaldes Kir-Hareset eller Kir-Heres = Kir-Harit ɔ: Byen paa Høien[5]. — Kir Moab laa trygt paa sin Høi, og det og Ar-Moab vare Moabs fornemste Byer[6].

Da Joram, Israels Konge (894—882), Josafat, Judas Konge, og Edoms Konge havde slaaet Moabs Konge Mesa, brøde de Stæderne ned; bare Kir-Hareset var tilbage, og dette omringede Slyngekasterne og skjøde paa det. Mesa søgte med 700 Mand at slaa sig igjennem paa den Kant, hvor Edoms Konge stod, men kunde ikke. Da tog han sin Søn, den førstefødte og Arving til Tronen, og ofrede ham som Brændoffer paa Muren. »Der kom en stor Vrede over Israel, de brøde op og vendte tilbage til sit Land«[7]. (Se Joram under Samaria).

I de kaldæiske Oversættelser kaldes Byen Kerakka i Moab og paa Græsk Karakmoba. — Byen blev Bispesæde, og dets Biskop var tilstede ved Kirkemødet i Jerusalem 536. — Araberne toge Byen 636, og Korsfarerne, som kaldte den Krak, byggede 1131, under Kong Fulko, inde i den en Borg, for at have et fast Støttepunkt paa den Kant. — Under Balduin IV eller Spedalske (1173—1186) blev Renaud de Chatillon Herre over Krak, der stod i løs Afhængighed af det svage Kongerige Jerusalem. Efter skif-

[1] Tobler Jerusal. 2, 746. [2] Smiths Dict. 2, 48. [3] 2 Kong. 3, 25. Es. 16, 7. [4] Es. 16, 11. Jr. 48, 31. 36. [5] Palmer Desert 2, 472. 478. Our Work in Pal. 321. 322. [6] Es. 15, 1. [7] 1 Kong. 3. 25—27.

tende Lykke sluttede Balduin Fred med Saladin; men Renaud, der støttedes af Tempelherrerne, vilde ikke godkjende Freden og fortsatte Krigen paa egen Haand[1]. — Renaud vilde, sammen med Herren af Byen Sjobek i Edom, 1182 gjøre et Tog til Medina og svor at ville opgrave og bortføre Muhammeds Lig, for at gjøre Ende paa Muhammedanernes Valfarter til hans Grav. Skibe bleve overland førte til det Døde Hav, og 300 Mand og derover bleve indskibede; men Toget fik en ynkelig Ende[2]. — Renaud blev fangen i Slaget ved Hattin eller Tiberias 1187. — Saladin, som ikke kunde glemme den Haan, der var tiltænkt Profetens Lig, slog ham med egen Haand og lod Hovedet hugge af ham[3]. — Omkring 1263 tog Mamluksultanen Bibars Byen og byggede strax udenfor et Taarn, hvor hans Navn endnu staar indgravet.

Korsfarerne troede, at Krak var Edoms mærkværdige Hovedstad Petra og oprettede 1167 et Bispedømme, hvis Indehaver blev kaldt Biskop af Petra. — Det er Navnbiskoppen af Petra, som paa Patriarken af Jerusalems Vegne driver Gjøgleriet med den hellige Ild i den Hellige Gravs Kirke Paaskeaften.

Byen, som nu kaldes Kerak, ligger $1^1/_2$ geogr. M. søndenfor Ar-Moab (Areopolis, Rabba) og omkring $2^1/_2$ geogr. M. østenfor det Døde Hav. Den ligger paa en Høi, som er omringet af en dyb Kløft, og har kun to Indgange, en fra Nord og en fra Syd, der begge gaa gjennem Tunneler, hugne i Bjerget. — Rundt omkring ligge høiere Aase, fra hvilke Israels Slyngekastere skjøde Stene ind i Byen[4]. — Byen tæller omkring 3000 Indbyggere, af hvilke opimod 1000 ere Kristne Den har en Kirke og et Kloster, som er Hjem for et Par Munke, der ere Stedfortrædere for Biskoppen, som bor i Jerusalem. — En Del af Byen ligger i Ruiner, siden Ibrahim Pasja af Ægypten 1834 (?) bombarderede den. — Den ligger omkring 3000 Fod over det Døde Hav, og fra Høiderne udenfor Byen har man Udsigt over nævnte Hav og øiner i klart Veir Betlehem og Jerusalem. — Lynch, som fra Engedi, gjorde en Udflugt til Kerak 1848, fandt gjæstfri Modtagelse af de fattige Kristne, men reddede sig kun ved Omtanke og Fasthed fra den arabiske Sjeiks Troløshed[5].

Kerak er udførligt omhandlet af Saulcy, som var der 1852 og skildrer det som en sand Røverrede[6]. Han har leveret en Tegning af Bibars Taarn (Plade 20) og et greit Kart over Strøget rundt Byen. (Kart 8).

Kislot Tabor, By i Sebulon[7], rimeligvis den samme, som 1 Krøn. 6, 77 kaldes bare Tabor og var Præstestad. (Se under Bjerget Tabor § 8. 2. 4).

Kolossæ, i Frygien ved Lykos, der falder ud i den bugtede Mæander, som munder ud i Middelhavet nordenfor Milet. — I de fleste Haandskrifter af N. T. kaldes Byen Kolassæ, men Kolossæ var sikkert dens rette Navn; thi saa kaldes den af Ældre,

[1] City of Herode and Saladin 339. [2] City of Herode and Saladin 375. [3] City of Herode and Saladin 380. [4] 2 Kong. 3, 25. [5] Lynch Narrative 344—367. [6] Saulcy Voyage autour de la Mer Morte 1, 855—882. [7] Josva 19, 12.

Herodot[1], Xenofon[2], og af Sildigere, Strabo[3], Plinius[4], og paa Mynter. Kolassæ har maaske været en hjemlig Udtale.

Her opstod tidlig en kristen Menighed, til hvilken Paulus fra sit første Fangenskab i Rom (62—64) skrev »Brevet til Kolossenserne«. Nogle have ment, at Paulus selv havde stiftet Menigheden i Kolossæ, da det Aps Gjr. 18, 23 fortælles, at han lige i Begyndelsen af sin tredie Missionsreise (55—58) vandrede fra Stad til Stad i det galatiske Land og Frygien. Men Kol. 2, 1 skriver Paulus, at »Kolossenserne hidtil ikke havde seet ham i Kjødet« ɔ: ikke havde lært ham umiddelbart at kjende. — Rom. 15, 20 skriver Paulus: »jeg har sat mig fore som en Æressag at prædike der, hvor Kristus ei er nævnt, for at jeg ikke skal bygge paa fremmed Grundvold«. Paulus maa altsaa have staaet i et saadant Forhold til Menigheden, at han uden at handle mod denne Grundsætning kunde skrive »til alle de Hellige, som ere i Kolossæ«[5] og udtale sit Haab om at besøge dem[6]. Menigheden var sikkert stiftet af Epafras, »der havde lært Kolossenserne Guds Naade til Sandhed[7], og som nu, da han var Paulus's Medfange[8], havde stor Nidkjærhed for dem«[9]. Og Epafras, som Paulus kalder sin Medtjener[10], var sikkert en Lærling af Paulus, som saaledes middelbart havde stiftet Menigheden. — I lignende Forhold stod Paulus til Menigheden i Rom, som var stiftet eller ialfald ordnet af hans Medarbeidere. De øvrige Menigheder, til hvem vi have Breve af Paulus, havde Apostelen selv, umiddelbart, stiftet. — Epafras var fra Kolossæ[11], ligeledes Trælen Onesimus[12], og rimeligvis ogsaa Onesimus's Herre Filemon; ialfald boede han i Kolossæ, da Paulus fra sit Fangenskab i Rom sendte Onesimus tilbage til ham[13]. Ved samme Leilighed sendte Paulus sit Brev til samme Filemon, hvori han skriver: »bered mig Herberge; thi jeg haaber, at jeg gjennem Eders Bønner skal skjænkes Eder«[14]. — Kirkefædrene fortælle, at Paulus paa sin fjerde Missionsreise, efter Fangenskabet i Rom, kom til Efesus. Det fortælles ikke, om han paa samme Reise fik sit Haab om at besøge Kolossæ opfyldt. (Se under Efesus). — I Neros Keisertid (63) kort efterat Paulus havde skrevet »Brevet til de Hellige i Kolossæ«, blev Byen med flere nærliggende Byer, Laodicea, Hierapolis, ødelagt ved Jordskjælv. Men allerede i Neros 12te Regjeringsaar (66) omtales Kolossæ igien som en blomstrende By. — Det er nu en Landsby, som kaldes Konas.

Korazin omtales i Bibelen bare Matt. 11, 21 og Luk. 10, 13: »ve dig Korazin! ve dig Betsaida; thi havde de kraftige Gjerninger været gjorte i Tyrus og Sidon, som ere gjorte i dig, havde de længesiden omvendt sig i Sæk og Aske«. — Efter Onomastikon laa Korazin to romerske M. (10,000 Fod) fra Kapernaum, og efter Hieronymus til Esaias 9, 1 laa det ved Gennesarets Sø. — Wilibald (725) fortæller, at han paa sin Vandring rundt Søen fra Tiberias nordefter kom til Magdala, Kapernaum, Betsaida og

[1] Herodot 7, 30. [2] Xenof. Anab. 1. 2. 6. [3] Strabo 12, 576. [4] Plin. Hist. Nat. 5, 145. [5] Kol. 1, 1. [6] Film. V. 22. [7] Kol. 1, 6. 7. [8] Film. V. 23. [9] Kol. 4, 12. 13. [10] Kol. 1, 7. [11] Kol. 4, 12. [12] Kol. 4, 9. [13] Kol. 4, 7. 9. Film. V. 11. [14] Film. V. 22.

Korazin, »hvor vor Herre helbredede de to Besatte og jog Djævelen ind i en Svinehjord«. Efterat have forrettet sin Andagt i Korazins Kirke, drog han til Jordans Udspring ved Dan og Cæsarea Filippi[1]. — Da Kapernaum efter al Rimelighed er gjenfundet i Tel Hum, maa Korazin søges ved Søens nordre Ende. 1/2 geogr. M. nordenfor Tel Hum og Gennesarets Sø og 3/4 geogr. M. vestenfor Jordan ligge ret mærkelige Ruiner af Keraze: en Synagoge med korintiske Søilekranse og gamle Huse i ret god Stand. — I Recovery of Jerusalem tages det for givet, at Keraze er Korazin: Navneligheden er stor, og Afstanden fra Tel Hum svarer til Onomastikons Opgift om Afstanden mellem Kapernaum til Korazin[2]. — Sagen er dog langtfra klar. Wilibald gik paa Vandring nordefter »rundt Søen«. Brocardus (1283) fortæller, at Jordan falder i Gennesarets Sø mellem Kapernaum og Korazin[3], og efter Marino Sanutos Kart 1308 laa Korazin østenfor Gennesarets Sø[4] og efter Menkes Bibelatlas (Plade 8) ligger en By Quarzin østenfor Søen, 3/4 geogr. M. søndenfor Jordans Udløb i samme. — Skulde der virkelig være en By eller Ruin af en By Quarzin østenfor Søen, er Korazin snarere at søge der end i Keraze.

Kubeibe. — Paaskemorgen var Jesus opstanden, og samme Dags Aften vandrede han med Kleofas og en anden Disipel til Landsbyen Emmaus, der laa 60 Stadier fra Jerusalem[5]. Da Navnet Emmaus i den følgende Tid ikke var at finde i en Omkreds af 60 Stadier fra Jerusalem (se Emmaus No. 1 og 2), har man søgt efter en By, hvis Afstand fra Jerusalem svarer til de 60 Stadier; en saadan fandt man i Kubeibe, der ligger omtrent i den opgivne Afstand, Nordvest for Jerusalem. Det tæller omkring 100 Huse, som alle — just ikke noget Særsyn i Palæstina og Syrien — bare have et eneste Stokværk, og dette gaar op i en Hvælving; deraf Navnet Kubeibe, som betyder en liden Hvælving, af Kubbet en Hvælving. Blandt Ruinerne ere Grundvolden af en Kirke og Levninger af en Bygning, som Araberne kalde ed-Deir eller Klosteret. En hvælvet Sal i denne Bygning har i flere Aarhundreder været holdt for Kleofas's Hus, hvor Jesus brød Brødet, og did valfarte Franciskanerne i Paasken fra Jerusalem. Bygningen blev 1861 kjøbt af en from og rig Kvinde, som lod Salen sætte istand[6].

Byens ældre, hebraiske Navn er ukjendt. Maaske er Byen ikke gammel, men er dog ældre end Korstogene. Thi Vilhelm af Tyrus skriver om Korshærens Tog til Jerusalem under Gotfred af Bouillon (1099): »efterat have rastet tre Dage i Ramle, brøde Korsfarerne op ved Daggry og naaede Nikopolis, der fordum hed Emmaus, og som efter Lukas laa 60 Stadier fra Jerusalem«. Man kunde tro, at Emmaus-Nikopolis ved Foden af Juda Bjerg var ment (se Emmaus No. 2); men det laa 160 Stadier fra Jerusalem, medens det Nikopolis, som Vilhelm taler om, laa nærmere Jerusalem og i Nærheden af Gibeon. Fulcher fra Chartres (1125) skriver nemlig: »den følgende Morgen

[1] Early Travels S. 16. 17. [2] Recovery of Jerusal. 346. 347. 383—387. [3] Brocard. 3, 8. [4] Se Menkes Bibelatlas Plade 7. [5] Luk. 24, 13 flg. [6] Guérin Pal. (Judée) 1, 360—361.

brød Korshæren op fra Nikopolis, havde Gabaon (ɔ: Gibeon), der ligger 50 Stadier fra Jerusalem, paa venstre Haand og nærmede sig Staden«. Navnet Nikopolis var altsaa allerede dengang overført til Kubeibe. Overførselen er rimeligvis skeet efter Wilibalds Tid 725. (Se Emmaus No. 2). — Thetmar (1217) fortæller S. 17, at han paa sin Vandring fra Sikem til Jerusalem kom til Ramata (ɔ: Silo) og derfra til Nikopolis, som fordum kaldtes Emmaus, hvor Jesus viste sig for de to Disiple. — Brocardus (1283) opgiver Afstanden mellem Emmaus, som nu kaldes Nikopolis, og Jerusalem til fire franske M. (48,000 Fod), altsaa en fransk M. for kort[1]. — Ricoldi († 1309), Kap. 6, 20, og Oderik (1333), Kap. 36, kalde Byen Castellum Emmaus. Om dette Navn, der er laant fra Hieronymus, og som ogsaa bruges baade om Emmaus No. 1 og Emmaus No. 2, se Castellum Emmaus under Emmaus No. 2.

Kala'at-Subeibe, se under Ba'al-Gad.

Kunata, se Kenat.

Kustul, se Castellum Emmaus under Emmaus No. 2.

L.

Lais, se Dan.

Laisa omtales bare i Esaias's Skildring (10, 28—32) af Sankeribs Tog mod Jerusalem: »han kommer over Ajat (Ai), drager frem gjennem Migron . . . Rama bæver, Sauls Gibea flyr. Skrig høit med din Røst, du Galims Datter! Giv Agt, Laisa! Elendige Anatot«! — Laisa har altsaa ligget nordenfor Anatot, nu Anata, der ligger 1/2 geogr. M. nordenfor Jerusalem. — Det er ikke gjenfundet.

Lakis var en amoritisk Kongestad. — Da Gibeoniterne havde sluttet Pagt med Josva, sendte Kongen af Jerusalem Bud til Kongen af Lakis og tre andre amoritiske Konger om at hjælpe ham med at tugte de Frafaldne. Gibeon sendte Bud til Josva i Leiren ved Gilgal. Josva drog den hele Nat og kom i Daggryet brat over de fem Konger, slog dem ved Bethoron og forfulgte dem indtil Aseka og Makkeda[2]. — Efter Seiren tog Josva Makkeda, Libna, Lakis og Eglon. Kongen af Geser kom Lakis til Hjælp; men Josva slog ham og tog Lakis med Sværdets Eg og nedhug hver levende Sjæl[3]. — Lakis, som laa i Lavlandet, tilfaldt Juda[4] og blev befæstet af Rehabeam[5]. — Da en Sammensværgelse stiftedes mod Amazia, Judas Konge (839—810), flygtede han til Lakis; men de Sammensvorne sendte Mænd efter ham og dræbte ham i Lakis[6].

Lakis er mest kjendt fra Sankeribs Tog mod Jerusalem. I Ahas's Dage var Juda blevet skatskyldigt under Assyrien[7]; men i Tillid til Ægyptens Hjælp nægtede hans

[1] Brocardus 9, 8. [2] Josva 10, 1—27. [3] Josva 10, 28—35; 12, 11. [4] Josva 15, 33. 39. [5] 2 Krøn. 11, 9. [6] 2 Kong. 14, 19. 2 Krøn. 25, 27. [7] 2 Kong. 16, 7.

Søn Ezekias at betale Skatten. I dennes 14de Regjeringsaar (713) kom Sankerib og tog alle Judas faste Stæder, efter assyriske Indskrifter 46 i Tallet. Medens han selv laa foran Lakis med hele sit Riges Magt[1], sendte han Rabsake og to andre Høvdinger med en Del af Hæren mod Jerusalem. De brugte store Ord; men, styrket af Esaias, lod Ezekias sig ikke skræmme. De tre Høvdinger vendte tilbage til Sankerib, som de fandt stridende mod Libna, en Fæstning ikke langt fra Lakis. Efterat have skikket Rabsake tilbage til Jerusalem med et haanende og truende Brev til Ezekias, drog Sankerib mod Tiraka, Ætiopiens Konge[2]. Efter uden Nytte at have beleiret Pelusium[3], vendte han tilbage til Libna, og da var det, at Herrens Engel dræbte 185,000 i een Nat. Sankerib brød strax op fra Libna og drog hjem til Ninive[4].

At Sankerib tog Lakis, er ikke fortalt i Bibelen, men er rimeligt, saasom han laa foran det med hele sit Riges Magt[5], og saasom han tog alle Judas faste Stæder[6]. — Layard har i »Sankeribs Kongeborg« i Ninive fundet fire Stenplader, som udfylde Bibelens Fortælling. Det er Pladerne No. 20—23 i »Monuments of Ninive«, Second Series. London 1853. No. 23 fremstiller Sankerib paa sin Trone foran Lakis med den Indskrift: »Sankerib, den mægtige Konge, Konge over Landet Assur, sidder paa sin Dommertrone foran Byen Lakis: jeg giver Lov til at ødelægge det«. Efter Pladen, som er udhuggen i halvt-ophøiet Arbeide (Bas-Relief), havde Lakis dobbelte Mure og var en stærk Fæstning. No. 20 og No. 21 fremstille den assyriske Hær stormende Lakis. No. 22 fremstiller Fanger og Bytte fra Lakis. — Rundt Byen sees Palmer, hvilket viser, at Lakis laa i Lavlandet, hvor Palmen gror.

Lakis reiste sig igjen og er nævnt som en af Judas faste Stæder, da Nebukadnezar gjorde sit Tog mod Zedekias, Judas sidste Konge, (588)[7]. — Efter Hjemkomsten fra Babel nævnes Lakis med sine Marker Neh. 11, 30.

Efter Onomastikon laa Lakis ved den syvende Milesten fra Eleuteropolis paa Veien til Daroma[8]. — Omtrent midtveis mellem Eleuteropolis og Gasa ligge tarvelige Levninger af en By, som heder Um-Lakis. Der er vistnok ikke Spor af de fordums stærke Fæstningsværker, og Afstanden, 11 romerske M., svarer ikke til Onomastikons Opgift; men Navneligheden er slaaende (Um ɔ: Moder, sættes af Araberne ofte foran et Stedsnavn), og Beliggenheden svarer nøie til Bibelens Fortælling. — Ved Daroma har Onomastikon snarere ment Klosteret end Strøget af samme Navn. (Se Darom).

Lasa omtales bare 1 Mos. 10, 19: »Kana'aniternes Grænse var fra Sidon henimod Gerar og indtil Gasa, og henimod Sodoma, Gomorra, Adma og Zeboim indtil Lasa«. — Lasa maa have ligget etsteds søndenfor eller østenfor det Døde Hav. Efter Hieronymus til 1 Mos. 10, 19 er Lasa »det samme, som nu kaldes Kallirroe, hvor

[1] 2 Krøn. 32, 9. [2] 2 Kong. 19, 8. 9. Es. 37, 8. 9. [3] Herod. 2, 141. Jos Hist. 10, 1. 4. [4] 2 Kong. 19, 35. 36. Es. 37, 36. 37. [5] 2 Krøn. 32, 9. [6] 2 Kong. 18, 13. [7] Jr. 34, 6. 7. [8] Onomastikon under Lochis.

varmt Vand vælder ud og rinder ned i det Døde Hav«[1]. Hieronymus's Mening er snarere en Gjetning, der til Støtte bare har Muligheden af, at Lasa betyder Kildevæld[2]. — Man har ogsaa gjettet paa Makærus, i samme Dalføre som Kallirroe, efterdi Makærus's oprindelige Navn, Makor, betyder Kildevæld.

Latron. — Paa den søndre Side af Veien fra Jaffa til Jerusalem, lige overfor Emmaus-Nikopolis (Amvas), ved Indgangen fra Saronsletten til Judas Bjergland, ligge Levninger af en By og en Fæstning, som Araberne kalde el-Atron og Frankerne Latron. Stedets ældre Historie er aldeles ukjendt; thi det er vel bare en løs Gisning, naar Rabbi Schwarz gjør el-Atron til Atrot[3], som 1 Krøn. 2, 54 er nævnt sammen med Kirjat-Jearim. — Under Kong Fulko (1131—1144) byggede Korsfarerne til Pilegrimenes Værn mod Saracenerne i Askalon, paa ovennævnte Sted en Fæstning, som efter den daværende Prior eller Forstander for den H llige Grav, Arnold, blev kaldt Castellum Arnoldi eller Arnaldi. Saladin ødelagde Fæstningen 1191. — Senere synes det at have været et Røverrede, og det fik Navnet il Castello dei Ladroni ɔ: Røverborgen- — Fra det 16de Aarhundrede gjaldt det som Fødeby for Røveren, som angrede paa Korset, og blev kaldt Castellum boni latronis ɔ: den gode Røvers Borg. Denne Mening gjendriver sig selv. — Det har ogsaa gjældt for Modin, Makkabæernes By, som efter al Rimelighed er gjenfundet i el-Medie. (Se Modin).

Lesem, se Dan.

Leki, se Ramat-Leki.

Libna. — Efter Seiren ved Bethoron over Kongen af Jerusalem og fire andre amoritiske Konger[4], rykkede Josva sydefter og tog Makkeda, Libna, Lakis og Eglon, og Libnas Konge, og hver Sjæl i det dræbte han[5]. — Libna, som tilfaldt Juda[6] og blev Levitstad, laa i Lavlandet[7]. — Under Joram (894—886) faldt Libna fra Juda; da Frafaldet skede paa samme Tid, som Edom var faldet fra og havde sat en Konge over sig, er der vel en indre Sammenhæng mellem disse to Begivenheder[8].

Libna er mest kjendt fra Sankeribs Tog. Fra Lakis, som han beleirede med hele sit Riges Magt, sendte han Rabsake og to andre Høvdinger med en Del af Hæren mod Jerusalem. Da Rabsake med uforrettet Sag vendte tilbage, fandt han Sankerib, som da rimeligvis havde taget Lakis, stridende mod Libna[9]. — Fra Libna sendte Kongen Rabsake med et haanende og truende Brev til Ezekias og rykkede selv mod Tiraka, Ætiopiens Konge. — Efter uden Nytte at have beleiret Pelusium, vendte han tilbage til Libna, og da var det, at Herrens Engel dræbte 185,000 i een Nat. Sankerib brød strax op fra Libna og drog hjem til Ninive[10]. (Se Ezekias under Jerusalem).

[1] Reland 871. [2] Gesen. Thes. 2, 764. [3] Rabbi Schwarz Das Heilige Land S. 112. [4] Josva 10, 1—27. [5] Josva 10, 28—32. 12, 15. [6] Josva 21, 13. [7] Josva 15, 33. 42. [8] 2 Kong. 8, 20—22. 2 Krøn. 21. 8—10. [9] 2 Kong. 19, 8. Es. 37, 8. [10] 2 Kong. 19, 35. 36. Es. 37, 36. 37.

Senere nævnes Libna i Bibelen bare som Fødeby for Hamital, Moder til Joahas[1] og Zedekias[2], Judas Konger.

Udenfor Bibelen nævnes Libna bare i Onomastikon: »Lebna er endnu en Landsby i Eleuteropolis's Omraade og kaldes Lebona«. Navnet er nu svundet. Van de Velde tror, rimeligvis med Rette, at have gjenfundet Libna i Arak el-Mensjie, en Flekke paa en fremragende Kol, en god geogr. M. søndenfor Eleuteropolis, i Retning mod Eglon og Lakis.

Lifta, se Neftoa.

Lod, Lydda, Diospolis, Lud, i Saron, ved den øvre Vei, over Bethoron, fra Jerusalem til Jaffa, ½ geogr. M. nordenfor Ramle. Efter 1 Krøn. 8, 12 blev det bygget af Benjaminiten Semer, skjønt det laa udenfor de Grænser, som Josva 18, 11—28 opgives for Benjamins Stamme. Foruden nævnte Sted, 1 Krøn. 8, 12, omtales Lod kun af Esras og Nehemias, og altid sammen med Ono og Hadid, som ogsaa laa i Saron: »efter Hjemkomsten fra Babel boede Benjamins Børn i Lod, Ono og Hadid«[3].

Den syriske Konge Demetrius Nikator tog 145 f. Kr. Lydda, som Byen da kaldtes, fra Samaria og gav den til Jonatan Makkabæus[4]. — Efter Cæsars Død (44 f. Kr.) drog Kassius til Palæstina og Syrien, hvor han øvede megen Grusomhed; saaledes solgte han alle Indbyggerne i Lydda og flere Byer som Træle[5]. — Da Antonius havde faaet Herredømmet over Østen, bød han, at de solgte Jøder skulde gives fri[6].

En kristen Menighed havde tidlig dannet sig i Lydda: »da Peter drog omkring allevegne (i Judæa, Aar 37—38), kom han ogsaa til de Hellige, som boede i Lydda«, hvor han helbredede Æneas, som i otte Aar havde ligget tilsengs af Lamhed[7].

Lydda blev lagt i Aske af Cestius Gallus (66)[8]. Det overgav sig uden Modstand til Vespasian (68), der lod Indbyggerne i andre Byer, som vare blevne tro, nedsætte sig sammesteds[9].

Under det romerske Herredømme fik det, som saa mange andre Byer, et nyt Navn, Diospolis (Jupiters Stad), der først forekommer paa Mynter under Septimius Severus († 211). Det blev en blomstrende By og Bispesæde. — Efter Sagnet var Georg den Hellige eller Ridder Jørgen, der dræbte Lindormen, som vilde sluge Prinsesse Aja, en kappadocisk Prins og blev Martyr i Nikomedia under Diokletian. Et senere Sagn gjorde Diospolis til hans Fødested, og en vakker Kirke blev sammesteds bygget til hans Ære. Kirken blev ødelagt af Muhammedanerne ved den første Korshærs Komme 1099. Korsfarerne kaarede Ridder Jørgen til sin Skytshelgen og byggede Kirken igjen. Da Korsfarerne maatte rømme Landet, faldt Kirken efterhaanden sammen; men prægtige Levninger vidne om dens fordums Skjønhed. — Byen, hvis ældste Navn med ringe Ændring har holdt sig i »Lud«, tæller 1000 Indbyggere og er fremdeles Sædet for en Biskop.

[1] 2 Kong. 23, 31. [2] 2 Kong. 24, 18. Jr. 52, 1. [3] Esr. 2, 33. Neh. 7, 37. 11, 35. [4] 1 Makk. 11, 34. [5] Jos. Hist. 14. 11. 2. [6] Jos. Hist. 14. 12. 5. [7] Aps Gjr. 9, 32—34. [8] Jos. Krig 2. 19. 1. [9] Jos. Krig 4. 8. 1.

Lus (Betel). — 1 Mos. 35, 6 fortælles: »Jakob kom til Lus, det er Betel«, og Dom. 1, 23 fortælles: »Josefs Hus speidede Betel; men Stadens Navn var fordum Lus«. Efter disse to Steder skulde man slutte, at Betel og Lus vare Navne paa et og samme Sted. Men 1 Mos. 28, 11. 19 fortælles: »Jakob traf et Sted og tog af Stenene paa det Sted og lagde under sit Hoved. Og han kaldte dette Steds Navn Betel (Guds Hus), men Lus (Hassel) var Stadens Navn tilforn«. Jakobs Sovested Betel, som var under aaben Himmel, har rimeligvis ligget udenfor, ikke i Byen Lus. Og at Betel var forskjelligt fra Lus er — saafremt man ikke vil ty til en yderst tvungen Oversættelse (se Smith's Dictionary og Kittos Cyclopædia) — aldeles klart af Josva 16, 1. 2: »Efraims Grænse gik fra Jeriko over Betels Bjerg og fra Betel til Lus«. Betel har efter dette ligget østenfor Lus«. — Sagen forklares let saa: Jakobs Sovested laa ikke langt fra Lus; om det hellige Sted reiste sig efterhaanden en By, som blev et med Lus. — Lus nævnes ikke efter Dom. 1, 23; det kana'annatiske Navn Lus maatte vige for det hebraiske Betel. — Lus betyder Hassel (se § 20), og denne By og Lus No. 2 have vel faaet Navn efter Træet; Lus No. 3 har snarere faaet Navn efter Lus No. 1 end efter Træet.

2. Lus eller Luza paa Garizim. — Oppe paa Garisim ligger vidtløftige Levninger af en By, som Samaritanerne kalde Lus og udgive for det Lus (Betel), hvor Jakob i Drømme saa Himmelstigen. — Samaritanerne synes at have holdt Navnet hemmeligt. Wilson, som 1843 var paa Garisim, er den første, der omtaler Navnet, som han fik vide af sin Fører, Søn af den samaritanske Præst i Sikem, hos hvem han boede[1]. (Se Sikem No. 18). — Saulcy, der var paa Garisim 1851, fire Aar efterat Wilson havde udgivet sin Bog, bryster sig af, først at have faaet vide Navnet; han fortæller nemlig, at han, efterat have undersøgt Ruinerne paa Garisim, sendte Bud til Samaritanernes Præst med Spørgsmaal om Byens Navn og fik til Svar, at Navnet, som var ukjendt for Muselmænd og Kristne, lød: Luza[2].

I Onomastikon, under Luza, skriver Eusebius, at Luza laa i Nærheden af Sikem ved den niende Milesten fra Neapolis, og Hieronymus skriver sammesteds, at Luza laa ved den tredie Milesten fra Neapolis. — Saulcy, hvem Guérin følger, vil gjøre Onomastikons Luza, ved den alfare Vei, til et med Luza oppe paa Garisim, hvor der vist aldrig har været nogen Milesten, og maa derfor ændre Tallene, uden dog at faa Afstanden til at stemme[3]. — At Luza en kort Tid har baaret Navnet Trajanopolis, er fortalt under Sikem No. 15. Forresten er Byens Historie aldeles ukjendt.

3. Lus i Hetiternes Land. — Josefs Hus (Efraim) tog Lus (Betel) ved Forræderi af en Mand fra Byen. Medens de øvrige Indbyggere bleve slagne med Sværdets Eg, blev han med sin hele Slægt sparet. Manden drog til Hetiternes Land — ved Orontes (se Hetiter § 3. 1. 1) — og byggede en By Lus, og »det er dens Navn indtil denne Dag[4]«.

[1] Wilson Lands of the Bible 1847. 2, 65. 66. [2] Saulcy Voyage autour de la Mer Morte 1853. 2, 406—412. [3] Saulcy Voyage 2, 412. Guérin Pal. (Samaria) 1, 434. [4] Dom. 1, 22—26.

M.

Madmena omtales bare i Esaias's Skildring (10, 28—32) af Sankeribs Tog mod Jerusalem: han kommer over Ajat (Ai) . . Elendige Anatot! Madmena flyr. — Madmena har altsaa ligget søndenfor Anatot, nu Anata, der ligger 1/2 geogr. M. nordenfor Jerusalem. Det er ikke gjenfundet.

Magdala (af Migdal, et Taarn) nævnes bare Matt. 15, 39: Jesus vandrede midt igjennem Dekapolis[1], østenfor Gennesarets Sø, og bespiste paa et Bjerg i en Ørken 4000 Mand. Efterat have ladet Folket fare, gik han i en Baad og kom til Magdalas Grænser[2]. — Markus, som (8, 1—10) omtaler samme Begivenhed, siger, at Jesus kom til Strøget om Dalmanuta. (Se Dalmanuta). -- Efter et Ordskifte med Farisæerne og Sadducæerne, seilede Jesus over Søen til den østre Side[3]. Magdala har følgelig, ligesom Dalmanuta, ligget ved den vestre Strand, og kan ikke være andet end Flekken Meidel, ved Stranden af Gennesarets Sø, 3/4 M. nordenfor Tiberias og 1/4 geogr. M nordenfor Dalmanuta. Her udvider Stranden sig til en Slette, hvis nordre Strøg, Gennesarets Land, paa Kristi Tid bugnede af overvættes Fylde. (Se § 7. 8).

Josva 19, 38 nævnes en By Migdal-El i Naftali; da Naftali grænsede til Gennesarets Sø, er det, som Robinson har udtalt[4], rimeligt, at dette er det N. T.s Magdala.

Fra denne By var efter al Rimelighed Maria Magdalena; vel var der to Byer af Navnet Migdal (Magdala) i Juda[5]; men Maria Magdalena var efter al Rimelighed fra Galilæa[6].

I de bedste Haandskrifter kaldes Byen Magadan; den har rimeligvis været kaldt baade Magadan og Magdala; det første blev fortrængt, da Maria Magdalena kastede Glans over sin Fødeby.

Byens nuværende Navn Meidel — med Artikel el-Meidel — er den arabiske Form for Migdal. Byen har sikkert sit Navn efter et Taarn, rimeligvis til Vagthold. Levninger af et Taarn, Byens eneste Minde fra Fortiden, er endnu at se. Byen, som tæller et Snes Huse, er blandt de allerusleste i hele Palæstina.

Majuma, Søhavn, se under Askalon, Gasa og Jamnia.

Makanaim. — Laban havde indhentet Jakob paa Gileads Bjerg. (Se Gileads B'erg § 8. 4. 2. 4. og Mizpa No. 1). Da Laban havde draget hjemad til Karan, drog Jakob sin Vei, og Guds Engle mødte ham. Jakob udbrød: dette er Guds Hær, og han kaldte Stedet Makanaim eller Dobbeltleir ɔ: Guds Leir og hans[7]. — Makanaim var en af de fire Levitstæder i Gad[8], og det laa paa Grænsen af Manasse[9], altsaa

[1] Mark. 7, 31. [2] Matt. 15, 39. [3] Matt. 16, 1—5. Mark. 8, 10—13. [4] Rob. Pal. 3, 531. [5] 1 Mos. 35, 21. Josva 15, 37. [6] Matt. 27, 55. 56. [7] 1 Mos. 32, 1. 2. [8] Josva 21, 38. 39. 1 Krøn. 6, 80. 81. [9] Josva 13, 26. 30.

utvivlsomt nordenfor Jabbok. Efter Labans Hjemreise maa Jakob følgelig have draget nordefter og sat over Jabbok. (Se Gileads Bjerg). — Efter 1 Mos. 32, 1—3 var Jakob i eller ved Makanaim, da han sendte Bud til Esau paa Seirs Bjerg. — Da Saul var falden paa Gilboa, førte Abner hans Søn Isboset over til Makanaim, hvor han boede syv Aar og sex Maaneder som Konge over 11 Stammer[1]. — Da David maatte flygte for Absalon, drog han over til Makanaim, og han sad i Porten, da han fik Joabs Bud om, at Absalon var slagen og dræbt i Efraims Skov[2]. — Salomo satte en Høvedsmand i Makanaim[3]. — I Høisangen 6, 13 (7, 1) skriver Salomo: »vend om, vend om, Sulammit! Hvad ville I se paa Sulammit? — en Dans som Makanaims Dans«. En Dans, maaske Solodans, har, efter dette Sted, baaret Navn efter Makanaim.

Makanaim var paa Jakobs Tid bare et Læger eller en Leirplads for Kvæget. Da baade Isboset og David valgte Makanaim til Opholdssted i urolige Tider, maa det have hævet sig til en Stad af Vægt. Efter Josefus var ogsaa Makanaim paa Davids Tid en meget vakker og stærk Stad[4]. — Eusebius og Hieronymus fortælle intet om Makanaim, uden at det var Levitstad[5]. — Fem geogr. M. nordenfor Jabbok og sex geogr. M. ret i Øst for Betsan ligger en Flekke, som hedder Mah'ne. Navnligheden er stor — thi Makanaim, egentlig Mahanaim, er Total af Mah'ne — og i den bibelske Fortælling er der intet, som forbyder at søge Makanaim saa langt nordenfor Jabbok.

Makkeda var en amoritisk Kongestad[6]. — Da Gibeon havde sluttet Pagt med Josva, rykkede Kongen af Jerusalem med fire andre amoritiske Konger mod Gibeon for at tugte det for dette Frafald. Gibeon sendte Bud til Josva i Leiren ved Gilgal. Josva drog op den hele Nat og kom i Draggryet brat over de fem Konger, slog dem ved Bethoron og forfulgte dem indtil Aseka og Makkeda. De fem Konger skjulte sig i en Hule ved Makkeda. Josva lod vælte store Stene foran Indgangen og holdt Kongerne indestængte, medens de Flygtende bleve forfulgte videre. Udpaa Eftermiddagen lod Josva Hulen aabne og de fem Konger hente ud. Høvdingerne satte sin Fod paa Kongernes Nakke, hvorpaa Josva lod dem dræbe og hænge paa fem Trær, indtil Solen gik ned; derpaa bleve de kastede i den Hule, hvor de havde skjult sig, og store Stene bleve lagte foran Indgangen, og »der ligge de indtil denne Dag«. Og Josva tog Makkeda paa den samme Dag, dræbte Kongen og nedhug hver Sjæl med Sværdets Eg[7]. — Mærkelige Begivenheder havde saaledes fulgt paa hverandre i Løbet af et Døgn: Josva brød op fra Leiren ved Gilgal nede ved Jordan om Aftenen, drog afsted hele Natten[8] og kom i Daggryet brat over de fem Konger, slog dem udpaa Dagen ved Bethoron, forfulgte og indhentede dem udpaa Eftermiddagen ved Makkeda, dræbte og hængte dem før Solnedgang og tog Makkeda paa den samme Dag. — Da Makkeda blev taget samme Dag, som Slaget stod ved Bethoron, kan det ikke have ligget

[1] 2 Sam. 2, 8. 9. 11; 5, 5. [2] 2 Sam. 17, 24; 18, 24. 27. 33. [3] 1 Kong. 4, 14. [4] Jos. Hist. 7. 9. 8. [5] Onomast. under Ma'anaim. [6] Josva 12, 16. [7] Josva 10, 1—28. [8] Josva 10, 9.

langt fra denne By. Det laa i Lavlandet, i Juda[1], altsaa søndenfor Bethoron. Efter Onomastikon laa det ved den ottende Milesten (40.000 Fod eller 1 3/4 geogr. M.) østenfor Eleuteropolis. — 1 3/4 geogr. M. Nordost for Eleuteropolis ligger Flekken Kledia i Nærheden af Jarmut, hvorfra en af de fem Konger var[2]; i Aasen tæt ved er der mange Huler. Der er saaledes meget, som taler for, at Makkeda er gjenfundet i Kledia; men Afstanden fra Bethoron, henimod tre geogr. M., taler afgjørende imod, med mindre man vil holde fast ved, at Solen blev staaende midt paa Himlen omtrent en hel Dag[3].

Makpela, se Hebron.

Makærus, Maharot (?) Makor, M'kaur, i Rubens Stamme, paa Nordsiden af Bjerget Attarus, søndenfor Zerka Main, som ved Kallirroe falder i det Døde Hav. Det ligger paa en Klippe, ved hvis Fod varme Kilder sprudle[4], ligesom ved Kallirroe. — Byen er ikke med Navn omtalt i Bibelen. Dens hebraiske Navn har, uden Tvivl, været Makor, som betyder Kildevæld. — Den er maaske omtalt paa »Stenen i Moab«, hvis Indskrift blev graven efter Akabs Død (896), under Navnet Maharot, som tør være en moabitisk Ændring af Makor. (Se »Stenen i Moab« under Joram, Samaria). — At Byens oprindelige Navn var Lasa, der 1 Mos. 10, 19 nævnes som Kana'aniternes Grænse mod Øst, er bare en Gjetning af Hieronymus. (Se Lasa).

Alexander Jannæus (105—78) byggede paa Toppen en Borg[5], som blev ødelagt af Gabinius i Krigen med Alexander, Søn af Aristobulus[6], 63 f. Kr. (eller maaske lidt senere), og paany bygget af Herodes den Store, for at have en stærk Grænsefæstning mod Arabien[7]. — Da Herodes Antipas tog Herodias tilægte, var Fæstningen i den arabiske Konge Aretas's Magt[8], men maa snart efter være kommen i Antipas's Eie, da det var i denne Fæstning, at han holdt Døberen fangen[9], og følgelig var det fra samme Fæstning, at denne sendte Bud til Jesus med det Spørgsmaal: er du den, som skal komme, eller skulle vi vente en anden[10]? — Det var ogsaa i samme Fæstning, at Døberen blev halshugget. Antipas var der med sit Hof under Krigen med Aretas, hvis Datter han havde forskudt for at ægte Herodias. (Se Tiberias No. 4).

Da Jerusalem var forstyrret ved Titus (70 ef. Kr.), var hele Jødeland i Romernes Magt, undtagen Herodion, Makærus og Masada. Den romerske Hærfører Bassus rykkede mod det stærke Makærus, der laa paa Toppen af Klippen, medens en ret stor By af samme Navn laa ved Klippens Fod. Begge bleve tagne efter tapper Modstand. (Se Jerusalem No. 17. 7).

Paa Toppen af Klippen ligger nu en, rimeligvis ringe, By, som kaldes M'kaur eller med fordærvet Udtale M'sjaur.

[1] Josva 15, 33. 41. [2] Josva 10, 3. [3] Josva 10, 13. [4] Jos. Krig 7. 6. 3. [5] Jos. Krig 7. 6. 2. [6] Jos. Hist. 14. 5. 4. Krig 1. 8. 5. [7] Jos. Krig 7. 6. 2. [8] Jos. Hist. 18. 5. 2. Euseb. Kirkh. 1, 11. [9] Matt. 11, 2.

Mamre, se Hebron.

Maon, i Judas Bjergland, nævnes sammen med Karmel, Sif og Juta[1]. Her boede Nabal[2]. — Byen havde givet Navn til den nærliggende Maons Ørken, som strakte sig mod Vest ned til det Døde Hav. I denne Ørken holdt David til som Flygtning for Saul, da han skikkede 10 Svende til Nabal, der var paa Karmel for at klippe sine Faar, med Hilsen og Bøn om Levnetsmidler. (Se David i Ørkenen § 18. 6).

Maon er af Robinson gjenfundet i Main, en Kol 1 3/4 geogr. M. Sydost for Hebron. Paa Kollen, som har en Høide af omkring 200 Fod, ligge nogle hugne Stene, rimeligvis Levninger af et Taarn eller Borg, og nogle Cisterner.

Maresa, Marissa, i Juda, i Lavlandet[3], blev befæstet af Rehabeam[4]. — Asa, Judas Konge (960—919), slog Ætioperen Sera i et stort Slag i Zefatas Dal ved Maresa og forfulgte ham indtil Gerar[5]. (Se Asa under Jerusalem). — Det var Fødested for Profeten Elieser, som forudsagde Undergang for Josafats »Tarsisskibe«[6]. (Se Ofir No. 1) — Det omtales sidste Gang i Bibelen af Mika, som i Ezekias's Dage (omkring 720) forudsiger, at det skal faa en ny Eiermand (Assurs Konge) og rage sit Hoved for Børnenes Skyld, som ere bortførte[7].

Nu omtales det ikke før i Makkabæernes første Tid, da det var i Syrernes Eie. Did flygtede den syriske Hærfører Gorgias, efterat han var slagen af Judas Makkabæus (164)[8]. — Kort efter blev Maresa, som da kaldtes Marissa, ødelagt af Judas Makkabæus paa et Tog fra Hebron mod Asdod[9]. — Johannes Hyrkan tog det 129 fra Syrerne[10], og det hørte til Alexander Jannæus's (105—78) udstrakte Rige[11]. — Pompeius gav det (64) tilbage til Syrerne[12]. — Det blev ombygget af Gabinius (ved 56)[13], og plyndret af Parterne[14]. Om det blev opbygget igjen, vides ikke. Næste Gang det omtales, i Onomastikon, hvor det nævnes med det gamle Navn Maresa, var det en Ruin, v d den anden Milesten fra Eleuteropolis.

Stedet er gjenfundet af Robinson[15] og Navnet af Tobler[16] i Tel Maras, en Høi 3/8 geogr. M. Sydost for Eleuteropolis og 1/4 gr. M. fra Lavlandet, Sefela. Man skulde vente at finde større Levninger efter en By med saadan Fortid, og som Josefus (Hist. 14. 9. 3) kalder »den mægtige«; de ere dog meget ringe, og Robinson formoder, at Byggevirket er bortført til Eleuteropolis, som omkring 200 ef. Kr. hævede sig til en By af Vægt.

Mar Saba o: den hellige Saba, er et Kloster, i Judas Ørken, ved Kedron, omtrent to geogr. M. fra Jerusalem og ligesaa langt fra det Døde Hav. Det ligger 1930 Fod lavere end Jerusalem og 1847 Fod høiere end det Døde Hav. Det er en labyrintagtig Bygning, som er reist opad Bjerget, paa Sydsiden eller rettere paa Vestsiden af Kedron, hvis Seng ligger 4—500 Fod nedenunder. Munkenes Celler ere tildels ud-

[1] Josva 15, 55. [2] 1 Sam. 25, 1. 2. [3] Josva 15, 33. 44. [4] 2 Krøn. 11. 8. [5] 2 Krøn. 14, 9—13. [6] 2 Krøn. 20, 37. [7] Mik. 1, 15. 16. [8] 2 Mak. 12, 32—35. [9] Jos. Hist. 12. 8. 6. 1 Mak. 5, 66 (hvor Marissa skal læses istedetfor Samaria). [10] Jos. Hist. 13. 9. 1. Krig 1. 2. 6. [11] Jos. Hist. 13. 15. 4. [12] Jos. Hist. 14. 4. 4. [13] Jos. Hist. 14. 5. 3. [14] Jos. Hist. 14. 12. 9. [15] Rob. Pal. 2, 699. 699. [16] Tobler Dritte Wanderung 129. 142.

Klosteret Mar Saba. Saulcy.

hugne i Bjerget. — Klosteret har Navn efter en Mand ved Navn Saba, der 483 cf. Kr. slog sig ned paa dette øde Sted, hvor en Løve da havde Tilhold. Her levede han under Andagts- og Bodsøvelser til 532, da han døde 91 Aar gammel. — Legenden tillægger ham flere Undergjerninger; saaledes sprang den Kilde, som forsyner Klosteret med Vand, frem paa hans Ord. Flere havde samlet sig om ham, og Klosteret kom i Ry for Hellighed. Johannes fra Damaskus, den store Kirkelærer († 760), ligger begraven i Klosterets Kirke. — De, som fra Jerusalem gjøre Rundreisen: Betlehem, Mar Saba, det Døde Hav, Jordan og Jeriko, overnatte gjerne i Mar Saba. — Munkene, der høre til den græsk-katolske Kirke, og som ved vort Besøg 1863 udgjorde omkring 30 i Tallet, vare fra Valakiet og Rusland. — Klosteret regnes blandt de rigeste i Palæstina; det har fremdeles Ry for Hellighed, og rige Gaver sendes det fra de græsk-katolske Lande[1].

Masada, se § 8. 2. 18 og Jerusalem No. 17. 7.

Massa, se Vandringen i Ørkenen No. 2. 8.

Med'ba, Medeba, Medaba, Madeba, i Moab, ved en Slette, som kaldes Medebas Slette, var ved Indvandringen fra Ægypten i Amoriternes Eie. Det nævnes første Gang i en Sang om Israels Seir over Amoriternes Konge Sihon[2]. — Det tilfaldt Ruben[3], men var paa Davids Tid i Ammoniternes Eie. Da Ammoniterne maatte vente Davids Hævn, fordi de med Haan havde afvist hans Sendemænd, leirede de sig, tilligemed 32,000 syriske Leietropper, foran Med'ba. Den samlede Hær blev aldeles slagen af Joab, og Syrerne toge Flugten hjemad, medens Ammoniterne fandt Værn inden Med'bas Mure[4]. — I Esaias's Udsagn over Moab (Kap. 15) er Med'ba (V. 2) nævnt blandt de Byer, som skulle »hyle«.

Paa Makkabæernes Tid eiedes Byen, som da hed Medeba, af en Stamme, der 1 Mak. 9, 36. 37 kaldes Ambris (Jambris) Børn og af Josefus (Hist. 13. 1. 2 og 4) Amoraios's Børn, ved hvilke Navne maaske Amoriterne ere mente. Disse overrumplede den ældste af Mattatias's fem Sønner, Johanan (Johannes), som skulde føre Gods i Sikkerhed hos Jødernes Venner Nabatæerne, i Petra, dræbte Johanan og hans Følge og toge alt Godset. — To andre af Mattatias's Sønner, Jonatan og Simon, hævnede dette Overfald ved at overrumple et Brudefølge: en af Ambris Børn i Medeba drog afsted med stort Følge, for at hente sin Brud fra hendes Hjem til Medeba. Bruden var, efter 1 Makk. 9, 37, Datter af en af Kana'ans store Herrer; efter Josefus (Hist. 13. 1. 4) var hun Datter af en høitstaaende Araber. Jonatan og Simon, som laa i Baghold i Bjergene, kastede sig over det jublende Følge og dræbte dem alle, omtrent 400 i Tallet (160 f. Kr.)[5]. — Medaba blev omkring 130 f. Kr. taget af Johannes Hyrkan, efter sex Maaneders Beleiring[6], det hørte til Alexander Jannæus's (105—78) udstrakte Rige[7], og det

[1] Se Forfatterens Reise i Hellige Land og Syrien S. 102—105. [2] 4 Mos. 21, 27. 30. [3] Josva 13, 16. [4] 2 Sam. 10, 1—14. 1 Krøn. 19, 1—15. [5] 1 Makk. 9, 35—42 Jos. Hist. 13. 1. 4. [6] Jos. Hist. 13. 9. 1. [7] Jos. Hist. 13. 15. 4.

nævnes blandt de 12 Byer, som den arabiske Konge Aretas, i Petra, skulde faa tilbage mod at hjælpe Hyrkan i Striden med Broderen Aristobulus (65 f. Kr.)[1]. (Se Aristobulus og Hyrkan under Jerusalem No. 11).

I Onomastikon fortælles: »Medaba er endnu en By i Arabien, med sit gamle Navn, i Nærheden af Hesban« (Hesbon). — Medaba blev Bispesæde, og dets Biskop var tilstede ved Kirkemødet i Kalcedon (451)[2]. — Byen, som endnu har sit gamle Navn, under den arabiske Form Madeba, ligger paa en Kol, 3/8 geogr. M. i Omkreds; hele Kollen er dækket af Ruiner; et Tempel med doriske Søiler og en stor Cisterne ere de mærkeligste Levninger fra Fortiden. — En stenet, gammel Vei, en geogr. M. lang, fører til Hesban.

Megiddo, Megiddon, Armagedon, Legio, Leijun, paa Jisre'els Slette, nordenfor Karmel, ved en Bæk, som rinder ud i Kison, var en kana'anitisk Kongestad, hvis Konge blev dræbt af Josva[3]. — Det laa inden Isaskars Grænser, men tilfaldt Manasse[4], som ikke kunde fordrive Kana'aniterne, men maatte nøies med at gjøre dem arbeidspligtige[5]. — Salomo satte en Høvedsmand over Megiddo med andre Byer paa Jisre'els Slette[6] og befæstede det[7]. — Ahasia, Judas Konge, gjæstede Morbroderen Joram, Israels Konge, som boede i Byen Jisre'el. Da han var Vidne til, at Joram blev skudt af Jehu, flyede han til Megiddo, hvor han døde, rimeligvis af Saar under Flugten (885)[8]. (Se Ahasia under Jerusalem).

Megiddo har været Vidne til en af Israels stolteste Seire, der fremkaldte dets herligste Seirssang, Deboras Sang, og til et af dets tungeste Nederlag:

Da Debora og Barak med 10,000 Mand havde leiret sig paa Tabor, opbød Sisera sin Herre Jabins og sine 900 Stridsvogne af Jern og alt sit Folk til Kisons Bæk. Paa Deboras Ord rykkede Barak ned fra Tabor, og Slaget stod ved Ta'anak og ved Megiddos Vand[9], hvor Barak vandt fuldstændig Seir[10]. »Stjerner fra sine Baner strede mod Sisera«[11], eller som Josefus udtrykker sig, en Storm med Regn og Hagl, som stod Fienden lige i Ansigtet, kom Israeliterne tilhjælp[12]. — Slaget maa have staaet i Flomtiden (Febr.—Mars); thi »Kisons Bæk rev dem væk, den ældgamle Kison, Kisons Bæk«[13]. — Efter Sal. 83, 10. 11 bleve Sisera og Jabin, efterat være slagne ved Megiddo, ødelagte ved Endor, hvor der altsaa har været en Efterslet af Seiren.

Neko, Ægyptens Konge, drog 609 langs Middelhavet for at naa Eufrat. Josias, Judas Konge, vilde ikke tillade Neko at drage gjennem Palæstina og stillede sig i Megiddos Dal. Kampen var kun kort: »Neko slog ham, saa snart han saa ham«[14]. — Josias blev saaret i Slaget; efter 2 Kong. 23, 29. 30 døde han i Megiddo, efter 2 Krøn. 35, 24, i Jerusalem. (Se Josias under Jerusalem). — Nederlaget ved Megiddo var afgjørende for Juda Riges Skjæbne; derfor blev »Veklagen fra Megiddons Dal« et ord-

[1] Jos. Hist. 14. 1. 4. [2] Reland 893. [3] Josva 12, 21. [4] Josva 17, 11. [5] Josva 17, 12. 13. Dom. 1, 27. [6] 1 Kong. 4, 12. [7] 1 Kong. 9, 15. [8] 2 Kong. 9, 27. 28. [9] Dom. 5, 19. [10] Dom. 4. [11] Dom. 5, 20. [12] Jos. Hist. 5. 6 4. [13] Dom. 5, 21. [14] 2 Kong. 23, 29.

sprogligt Udtryk for den dybeste Veklage[1], og i Aabenbaringen (16, 16) kaldes det Sted, hvor den sidste Kamp mellem Lys og Mørke skal kjæmpes, Armagedon (Har-Magedon) eller Megiddos Bjerg.

Herodot fortæller (2, 159), at Neko overvandt Syrerne i et stort Slag ved Magdolos; her er efter al Rimelighed ment Slaget ved Megiddo. — I Onomastikon nævnes oftere en By paa Jisre'els Slette, Legio, nu Leijun, som ligger i Ruiner. At Megiddo har ligget i Nærheden, er godtgjort af Robinson og van de Velde. Omkring 4000 Fod søndenfor Leijun ligger Tel Metsellim eller Høvedsmandens Høi med vid Udsigt. Paa Høien har maaske Megiddo ligget, og en rig Bæk, som rinder under Høien og falder i Kison, er da rimeligvis ment ved »Megiddos Vand«. — Navnet Høvedsmandens Høi tør minde om den Høvedsmand, som Salomo satte over Megiddo. (Se Smiths Dictionary og Kittos Cyclopædia).

Megiddos Dal, hvor Josias havde stillet sin Hær, er rimeligvis det vestre Strøg af Jisre'els Slette, ikke, som nogle have ment, hele Sletten.

Meriba, se: 1) Kades. 2) Vandringen i Ørkenen No. 2. 8.

Migdal-El, som er nævnt Josva 19, 38, se Magdala.

Migron, i Benjamin, omtales bare to Gange. Medens Jonatan og hans Vaabendrager gik fra Geba nordefter og kastede sig over Filisternes Forpost i Skaret ved Mikmas (se Geba og Mikmas), laa Saul med 600 Mand i Udkanten af Gibea under Granatæbletræet i Migron[2]. — Anden Gang nævnes det i Esaias's Skildring (10, 28—32) af Sankeribs Tog mod Jerusalem: »han kommer over Ajat (Ai), drager frem gjennem Migron, Mikmas giver han sit Tros i Forvaring«. Efter 1 Sam. 14, 2 har Migron klarlig ligget mellem Gibea og Mikmas ɔ: søndenfor Mikmas; efter Esaias 10, 28 har det ligget mellem Mikmas og Ai ɔ: nordenfor Mikmas. Hvis man ikke vil tage Ordene hos Esaias som en efterskudt Sætning: »Mikmas har han givet sit Tros i Forvaring«, maa der have været to Byer eller Flekker med Navnet Migron, en søndenfor og en nordenfor Mikmas.

Mikmas, Makmas, Mukmas, i Benjamin. — Saul havde udvalgt 3000 Mand til Krigen mod Filisterne. 2000 stilledes, under ham selv, i Mikmas og nordenfor paa Betels Bjerg, og 1000 stilledes, under Jonatan, søndenfor i Gibea. — Krigen udbrød med, at Jonatan slog Filisternes Vagt, som stod i Geba, mellem Gibea og Mikmas. Filisterne droge da op fra sit Kystland, i Mængde som Sanden ved Havets Strand, og leirede sig ved Mikmas. Israeliterne bleve rædde og gjemte sig i Hulerne, mellem Tornebuskene og Klipperne, i Taarnene og i Brøndene, og Saul drog ned til Israels gamle Leirplads ved Gilgal, østenfor Jeriko[3]. — Saul fik samlet 600 Mand, med hvilke han og Jonatan leirede sig i Gibea, medens Filisterne stode ved Mikmas og skjøde sin Forpost frem til Skaret søndenfor Mikmas[4]. — En Dag — rimeligvis ud paa Aftenen —

[1] Sak. 12, 11. [2] 1 Sam. 14, 2. [3] 1 Sam. 13, 1—7. [4] 1 Sam. 13, 15. 16. 23.

gik Jonatan alene med sin Vaabendrager mod Filisternes Forpost ved Skaret. Paa den nordre Side af Skaret, ligeoverfor Mikmas, stod en Klippespids, brat som en Støtte, og paa den søndre Side, ligeoverfor Geba, stod en anden. Paa den søndre Klippespids var Filisternes Forpost stillet. Jonatan »steg paa Hænder og paa Fødder«, fulgt af sin Vaabendrager, op paa den søndre Klippespids, kastede sig over Filisterne og dræbte omtrent 20 Mand. Det var, efter Josefus, i Daggryet[1]. En Forfærdelse fra Gud kom over Forposten og over Leiren, og de faldt over hverandre indbyrdes. — Saul var i Udkanten af Gibea under Granatæbletræet i Migron. Hans Vagter i Gibea saa Forvirringen, og, da Bulderet blev større og større, rykkede Saul ud med sine 600, slog Filisterne ved Mikmas og forfulgte dem indtil Ajalon[2]. — Mikmas omtales i Esaias's Skildring (10, 28—32) af Sankeribs Tog mod Jerusalem: han kommer over Ajat (Ai), drager frem gjennem Migron, Mikmas giver han sit Tros i Forvaring og drager gjennem Skaret (søndenfor Mikmas). — Blandt dem, som vendte tilbage fra Babel, vare 122 af Mikmas's Mænd[3], og Benjamins Børn nedsatte sig i Mikmas og omliggende Byer[4].

Jonatan Makkæbæus (160—143) boede i de første Aar af sin Styrelse, da Syrerne vare Herrer over Jerusalem, i Mikmas, hvor han dømte Folket[5]. — Efter Onomastikon var »Makmas endnu (omkring 400) en stor Landsby, der bar sit gamle Navn, ni romerske M. nordenfor Jerusalem, ikke langt fra Rama«. — Strøget omkring Byen prises i Talmud for sin Frugtbarhed[6], — Byen kaldes nu Mukmas og bærer saaledes med ringe Ændring sit gamle Navn. Det er en ussel Flekke, og Strøget omkring er ikke indbydende. — Mellem Mukmas og Jeba (Geba) løber Dalføret Suveinit. Paa Nordsiden, mod Mukmas, hæver sig en Kol, og paa Sydsiden, mod Jeba, en anden. Det er vel de to Klippespidse, der ere omtalte 1 Sam. 14, 4, og som bare Navnene Bozez og Sene; paa den sidste, den søndre, stod Filisternes Forpost; de ere ret bratte, men ikke i den Grad, som 1 Sam. 14, 5, hvor de lignes med Støtter, lader vente.

Milet, i Karien, ved den Fjord fra Middelhavet, i hvilken den bugtede Mæander munder ud, omtrent sex geogr. M. søndenfor Efesus. Det omtales to Gange i N. T. Paulus havde opholdt sig to Aar og tre Maaneder i Efesus, da han, paa Grund af et Opløb ved Guldsmeden Demetrius, reiste snarere end paatænkt til Macedonien og Grækenland. Efter henimod et Aars Forløb vendte han over Macedonien og derfra tilsøs tilbage til Lilleasia (Aar 58). Paulus seilede Efesus forbi, da han hastede efter at naa Jerusalem til Pintsefesten; men han seilede indom Milet, hvor han kaldte de Ældste af Menigheden i Efesus til sig[7]. — For de Ældste fra Efesus — om der dengang var nogen Menigked i Milet, er ikke fortalt — holdt Paulus en længre Tale, hvori han minder om sin Virksomhed blandt dem og forkynder, at de nu saa ham

[1] Jos. Hist. 6. 6. 2. [2] 1 Sam. 14, 1—31. [3] Esr. 2, 27. [4] Neh. 11, 31. [5] 1 Makk. 9, 73. [6] Reland 897. [7] Apg Gjr. 20, 1—17.

sidste Gang; thi, »tvungen af den Hellig-Aand, maa jeg reise til Jerusalem, uagtet jeg ved, at Baand og Trængsel vente mig der«. De brast alle i heftig Graad, faldt Paulus om Halsen, kyssede ham og fulgte ham til Skibet[1].

Paulus skriver 2 Tim. 4, 20: »jeg efterlod Trofimus syg i Milet«. Efter Aps Gjr. 20, 4 var Trofimus med Paulus i Milet; men han kan ikke vel dengang være efterladt syg sammesteds; thi kort efter var han sammen med Paulus i Jerusalem[2]; desuden er 2 Tim skrevet flere Aar senere, under Fangenskabet i Rom (62—64). — Paulus synes endnu engang at have været i Milet, paa en fjerde Missionsreise mellem Aarene 64—67. (Se Efesus).

Det engang mægtige og vide om kjendte Milet, Tales's Fødeby, er nu en ussel Flekke, som Tyrkerne kalde Melas. Det ligger nu over to geogr. M. fra Havet. Fjorden er rimeligvis opfyldt med Dynd, som Mæander fører med sig.

Millo. — Da David havde taget Jerusalem, boede han i Fæstningen (ɔ: Overstaden, Zion) og byggede trindt omkring fra Millo indad[3]. — Heraf maa sluttes, at et Strøg ved eller i Jerusalem hed Millo allerede under Jebusiternes Herredømme. — Salomo udtog Pligtarbeidere for at bygge Herrens Hus, sit Hus, Millo og Jerusalems Mur. Just som Faraos Datter var kommen op fra Davids Stad til sit Hus, som han havde bygget for hende, da byggede han Millo[4]. — Salomo byggede Millo, han tillukkede det aabne Sted paa David, sin Faders Stad[5]. — Heraf maa sluttes, at Millo laa i en af Yderkanterne af Zion. — Da Assyrerne rykkede mod Jerusalem, reiste Ezekias hele den nedrevne Mur, og udenfor byggede han en anden Mur og befæstede Millo i Davids Stad[6]. — Heraf sees, at Millo var en fast Borg, og det er gjentaget, at den laa paa Zion. Senere nævnes ikke Millo. — Sepp har paa sit Kart lagt Millo ved Damaskusporten[7], og Lewin, som lægger Templet paa Sydenden af Moria, lægger Millo midt paa Moria, hvor Omars Moske nu staar[8]. Men efter Ovenstaaende maa Millo søges paa eller ved Overstaden, Zion.

Tøttermann, i Helsingfors, har givet en aldeles ny Udlægning. Han søger at vise, at Millo ikke er Navnet paa et befæstet Sted, men betyder Kildevæld og dernæst Vandledning, og han tror at have gjenfundet Millo i den Vandledning, som gaar fra Birket Mamilla (ɔ: Øvre Gihon) til Ezekias's Dam paa Zion. Han tror videre, at Navnet Millo har holdt sig i Ma-Milla ɔ: Millos Vand, Millos Væld. Dammen Mamilla skal saaledes ikke, som hidtil troet, have Navn efter den hellige Mamilla, der under Persernes vilde Myrderi (614) jordede mange Kristne, og til hvis Ære en Kirke, som forlængst er nedbrudt, blev bygget i Nærheden[9]. — Tøttermann tillægger, efter 1 Kong. 11, 27, Salomo Bygningen af Vandledningen fra Birket Mamilla til Ezekias's Dam, og han udlægger 2 Krøn. 32, 5 saaledes: Ezekias dækkede (ved en Overbygning) Millos

[1] Aps Gjr. 20, 18—28. [2] Aps Gjr. 21, 29. [3] 2 Sam. 5, 9. 1 Krøn. 11, 8. [4] 1 Kong. 9, 15. 24. [5] 1 Kong. 11, 27. [6] 2 Krøn. 32, 5. [7] Sepp Jerus. 2, IX. [8] Lewin Siege of Jerus. 256—262. [9] Tobler Jerus. 2, 180. 181.

Kildevæld mod Assyrerne og ledede det vestenfor Davids Stad[1]. — Herimod maa gjøres den slaaende Indvending, at efter 2 Kong. 20, 20 var det Ezekias, som ledede Vandet til (ɔ: ind i) Davids Stad.

1. Millo Hus, i Jerusalem. — Tjenerne reiste sig mod Joas, Judas Konge (879—839), stiftede en Sammensværgelse og sloge ham ihjel i Millo Hus, som gaar ned til Silla[2], (ɔ: som ligger paa Skraaningen nedimod Silla). — Silla er et aldeles ukjendt Sted, som Sepp paa sit Kart uden videre har lagt nede i Tyropøon ved Damaskusporten[3]. — Da Joas, efter 2 Krøn. 24, 23—25, maa være dræbt i Jerusalem, er Millo Hus rimeligvis det samme som Millo.

2. Millo Hus (Bet-Millo), ved Sikem. — Sikems Borgere og hele Millo Hus samlede sig og gik bort og gjorde Abimelek til Konge ved Mindesmærkets Eg, som er i Sikem ɔ: den Eg, ved hvilken Josva havde reist en stor Mindesten. (Josva 24, 26. 27; se More Egelund § 19, 2. 1 og under Sikem No. 3). — »Der skal udgaa Ild fra Abimelek og fortære Sikems Borgere og Millo Hus, og der skal udgaa Ild fra Sikems Borgere og fra Millo Hus og fortære Abimelek«[4]. — Ved Millo Hus menes »Sikems Fæstning«, som har ligget i Nærheden af Sikem, rimeligvis paa en Pynt af Garisim. — I Fæstningen var et Tempel for Gudinden Berit, i hvis Taarn Borgerne i Fæstningen gik op, da Abimelek havde taget Byen. Abimelek stablede Ved op imod Taarnet og indebrændte alle Indbyggere i Sikems Fæstning, omtrent 1000 Mænd og Kvinder[5].

Mizpa eller Mizpe, som betyder Speidested, Vagtsted, var Navnet paa sex Steder, af hvilke her kun tre blive omtalte:

1. »Mizpa i Gilead«, i Gad[6]. — Laban indhentede Jakob paa Gileads Bjerg, nu Jebel Jila'ad, hvis høieste Top, Jebel Osja (Hoseas's Bjerg), hæver sig op til 3500 Fod. Paa den nordre Side af Jebel Osja ligger et Sted, som kaldes Jila'ad med Levning af et Taarn. (Se Gileads Bjerg § 8. 4. 2. 4). Efter et hvast Ordskifte bleve de forligte. Jakob tog da en Sten og reiste den som Mindesmærke og sagde til sine Frænder: sanker Stene, og de gjorde en Hob. Og Laban kaldte den (paa Aramæisk) Jegar Sahadutà, og Jakob kaldte den Gilead. (Begge Navne betyde Vidnehøien). Da sagde Laban: denne Høi skal være Vidne mellem dig og mig — deraf fik den Navnet Galed — og Herren skal skue mellem dig og mig, naar vi ere komne hinanden afsyne — deraf fik den Navnet Mizpa[7].

Mizpa er maaske omtalt under Navnet Ramat- (Ham-) Mizpe, der Josva 13, 26 er nævnt blandt Gads Byer.

Mizpa blev Thingsted for Stammerne østenfor Jordan. Da Ammoniterne trængte Israeliterne, samlede disse sig i Mizpa[8], sendte derfra Bud til Jefta, som levede land-

[1] Tøttermann Qvæstiones Topographicæ Biblicæ Helsingfors 1874. [2] 2 Kong. 12, 20. [3] Sepp Jerusal. 2, IX. [4] 1 Dom. 9, 6—20. [5] Dom. 9, 46—49. [6] Onomast. under Masfa. [7] 1 Mos. 31, 44—49. [8] Dom. 10, 17.

flygtig i Tob, og kaarede ham til Hærfører. Jefta kom og talte til Folket for Herrens Ansigt i Mizpa[1]. Derfra opbød han hele Gilead og desuden Efraim, som ikke mødte frem[2], og sendte Fredsord til Ammoniterne, og, da de ikke vilde høre ham, rykkede han fra »Mizpa i Gilead« mod dem og ydmygede dem i et stort Slag. — Efter Seiren vendte Jefta tilbage til Mizpa, til sit Hus, og hans Datter, hans eneste Barn, kom ham imøde med Pauker og Dans[3]. — Mizpa maa have ligget høit; thi Jeftas Datter bad om Lov til at »stige ned« paa Bjergene for at græde over sin Jomfrustand[4].

Mizpa kaldes 1 Makk. 5, 35 Masfa, som i den ny Oversættelse af Apokryferne uden videre er omgjort til Mizpa, og det er løselig omtalt i Onomastikon under Formerne Masafa og Masfa. Ellers er Byen svunden af Historien, idet den blev fortrængt af det nærliggende Ramot-Gilead, som var ophøiet baade til Levitstad og Fristad. — Nogle have ment, at »Mizpa i Gilead« og Ramot-Gilead (Ramot i Gilead) ere Navne paa en og samme By; men isaafald vilde Stedet være kaldt: først Mizpa (1 Mos. 31, 49), saa Ramot i Gilead (5 Mos. 4, 43. Josva 20, 8. 21, 38) og saa igjen Mizpa (Dom. 10, 17. 11, 11. 29. 34), og saa atter Ramot i Gilead (1 Kong. 4, 13. 22, 3), uden mindste Vink om, at samme By er ment.

Da Mizpa i Gilead laa saa høit, at man derfra »steg ned« paa Bjergene, kunde man søge det paa det høieste Bjerg i det Strøg, Jebel Osja; men der er ikke Fortidslevninger at se, undtagen et Gravmæle over en muhammedansk Helgen Osja. Rimeligere er det at søge Mizpa i Taarnet Jila'ad paa Bjergets nordre Skraaning.

2. Mizpa, Mizpe, Massefa, Masfa, Mons Gaudii, Montjoie, Nebi Samvil. — Mizpe nævnes sammen med Gibeon og Rama[5] og var Thingsted for Stammerne vestenfor Jordan. Efter Udaaden i Gibea mod Levitens Medhustru[6] (se Gibea) samledes Israeliterne som een Mand, fra Dan til Be'erseba og fra Gileads Land, for Herrens Ansigt i Mizpa og krævede, at Benjamin skulde udlevere de ugudelige Mænd i Gibea[7]. Da Benjamin afviste Kravet og rustede sig i Gibea, droge de andre 11 Stammer op til Betel for at spørge Herren og leirede sig om Morgenen mod Gibea[8]. — Efter dette maa, efter al Rimelighed, Mizpa i Benjamin have været Samlingsstedet for de 11 Stammer. Andre have dog af Dom. 20, 3: »Benjamin hørte, at Israel var dragen op til Mizpa«, villet slutte, at Mizpa i Gilead var ment[9]. Men Udtrykket: »Benjamin hørte«, vil vel bare sige, at Benjamin ikke var opbudt.

Mizpa var i Tidens Løb blevet et Bedested[10]. — Samuel stævnede al Israel til Mizpa for at bede for det til Herren, og han dømte Israel i Mizpa. Filisterne droge da mod Mizpa; men Samuel ofrede og raabte til Herren, og Filisterne bleve forvirrede og slagne. Og Samuel drog Aar efter Aar omkring til Betel, Gilgal og Mizpa og dømte Israel[11]. — Da en Konge skulde kaares, kaldte Samuel Folket sammen til Herren i Mizpa[12].

[1] Dom. 11, 11. [2] Dom. 12, 2. [3] Dom. 11, 34. [4] Dom. 11, 37. [5] Josva 18, 26. [6] Dom. 19. [7] Dom. 20, 1. 11—18. [8] Dom. 20, 18. 19. [9] Smiths Dictionary under Mizpa No. 1. [10] 1 Makk. 3, 46. [11] 1 Sam. 7, 5—16. [12] 1 Sam. 10, 17—19.

Det blev befæstet af Asa, Judas Konge (960—919), med Sten og Tømmer fra Rama[1]. (Se Asa under Jerusalem).

Af Hoseas's Udraab (5, 1): »hører dette, I Præster, og giver Agt, I Israels Hus, og du, Kongehus, vend Øret til; thi Eder gjælder Dommen; thi en Snare have I været paa Mizpa og et udbredt Garn paa Tabor«, maa sluttes, at Afguder have været dyrkede paa Mizpa, som paa andre høie Steder.

Nebukadnezar satte, efter Jerusalems Fald 588, Gedalja til Landshøvding over de faa, som bleve tilbage i Landet. Gedalja tog Bopæl i Mizpa, hvor han efter to Maaneders Styrelse blev myrdet af Ismael, som var hans Gjæst. — Efter Mordet satte Ismael afsted for at komme til Ammons Konge, men blev indhentet ved det store Vand i Gibeon[2]. (Se Jerusalem No. 8). — Efter Hjemkomsten fra Babel nævnes Mænd fra Mizpa blandt dem, som byggede Jerusalems Mur[3].

Da det græske Sprog fik Indgang, blev Mizpa ændret til Massefa. 1 Makk. 3, 46 fortælles: Judas og hans Brødre opbød (166) Folket, der samlede sig i Massefa, som er ligeoverfor Jerusalem; thi der havde fordum vætet et Bedested i Massefa for Israel. — I Onomastikon er Navnet ændret til Masfa.

Fra nu af svinder Mizpa af Historien, og dets Beliggenhed blev glemt. Da det stilles sammen med Gibeon og Rama[4], og da det blev befæstet med Virke fra Rama[5], maa det have ligget nordenfor Jerusalem. Josefus fortæller: da Ypperstepræsten hørte, at Alexander den Store ikke var langt borte, gik han ham imøde til et Sted Safa, det er Vare eller Vagtsted, eftersom man derfra kan se baade Jerusalem og Templet[6]. Safa, nu Sjafat, ligger paa Skopus, den ofte nævnte Aas, syv Stadier nordenfor Jerusalem. Da nu efter 1 Makk. 3, 46 Massefa laa ligeoverfor Jerusalem, saa skal, efter nogles Mening, Mizpa være gjenfundet i Sjafat. Men overalt ellers kaldes Mizpa (i Benjamin) af Josefus Masfate[7] eller Masfa[8]. Dernæst maa Mizpa, som stilles sammen med Gibeon og Rama, søges længre mod Nord, og »ligeoverfor Jerusalem« passer godt paa Nebi Samvil, der ligger, i fuldt Skue fra Jerusalem, paa en Bjergkol, 100 Fod høiere end det høieste Sted i Jerusalem, Kasr Jalud, en geogr. M. Nordvest for samme. Og Jeremias (41, 10—12) taler omtrent afgjørende for Nebi Samvil: efter Gedaljas Mord gik Ismael afsted fra Mizpa for at komme til Ammons Konge østenfor Jordan, men blev indhentet ved det store Vand (»Dammen«, 2 Sam. 2, 13) i Gibeon. — Hovedveien fra Nebi Samvil til Jordans Færgesteder gaar over Gibeon, der ligger 1/4 geogr. M. nordenfor. Lægger man Mizpa paa Skopus, bliver Retningen af Ismaels Flugt lidet rimelig.

Efter Hieronymus's Tid forvexlede man Mizpa med Rama, hvor Samuel havde virket og var begraven[9]. Korsfarerne kaldte Byen Mons Gaudii[10] eller Montjoie[11]

[1] 1 Kong. 15, 22. 2 Krøn. 16, 6. [2] 1 Kong. 25, 8. 22—25. Jr. 40, 6. 41, 12. [3] Neh. 3, 7. [4] Josva 18, 25. 28. [5] 1 Kong. 15, 22. [6] Jos. Hist. 11. 8. 5. [7] Jos. Hist. 5. 7. 9; 6. 2. 1; 6. 4. 34; 10. 9. 2. [8] Jos. Hist. 8. 12. 4. [9] 1 Sam. 25, 1. [10] Theoderik Kap. 3. [11] Vogüé Les Eglises 446. Odorik Kap. 61, hvor Joie skal læses, ikke Jore.

(ɔ: Glædens Bjerg), fordi den, der kommer fra Vest eller Nord, og det gjorde omtrent alle Korsfarere, derfra faar det første Syn af den Hellige Stad. — Et Kloster og en Kirke bleve byggede. Klosteret blev ødelagt af Saladin 1187, og Kirken er omgjort til en Moske, under hvilken, baade af Jøder, Kristne og Muhammedanere, Samuel foregives at være begraven. — Rikard Løvehjerte rykkede 1192 fra Askalon mod Jerusalem; men de Uroligheder, som hans Broder Johan Udenland havde vakt i England, nødte ham til at opgive sit Forehavende. En Ridder vilde føre Kongen op paa et høit Sted, hvorfra han i Afstand kunde se Staden; men han holdt sig for uværdig til at skue den Stad, som det ikke var ham forundt at fri fra de Vantroendes Hænder. Det høie Sted kan ikke vel være andet end det høit og frit liggende »Glædens Bjerg«.

Nebi Samvil (ɔ: Profeten Samuel) ligger 2600 Fod over Havet og 100 Fod høiere end Jerusalem, men 50 Fod lavere end Himmelfartskirken paa Oliebjerget. Man har derfra maaske den videste Udsigt i det sydlige Palæstina: man ser Jaffa, Betel, Jerusalem, Betlehem, Gileads og Moabs Bjerge.

3. Mizpe, i Juda, i Lavlandet, nævnes bare Josva 15, 38. Van de Velde formoder, og Guérin udtaler, at Tel es-Safie er Mizpe i Juda, idet Guérin udleder »Safie« af samme Rod som Mizpe[1]. Men Safie har, efter al Rimelighed, faaet sit Navn efter den hvide Sandstens-Kol, paa hvilken det ligger, og fra hvis Top den ene af Filisternes fem Hovedstæder engang skuede ned. (Se Gat). — Mizpe i Juda er ikke gjenfundet.

Modin, Modein eller Modeim, El-Medie, som ikke er omtalt i Bibelen, har vundet et Navn ved Makkabæerne, hvis Fædrestad det var[2], og som der havde sine Fædres Grave[3].

Præsten Mattatias, af Joaribs Skifte (1 Krøn. 24, 7), kaldes af Josefus »en Jerusalemit«[4] og var vel saaledes født i Jerusalem; han boede der, da Forfølgelsen udbrød, og, da den var paa det værste, drog han med sine fem Sønner til sin Fædrestad, Modin[5]. (Se Jerusalem No. 11). — Did kom Epifanes's Udsendinge, for ved Løfte om Guld og Hæder at faa Mattatias og hans Sønner til at ofre til Afguderne. Dreven af Nidkjærhed, dræbte Mattatias baade en Jøde, som ofrede paa Alteret, og den af Kongens Mænd, som havde lokket Jøden til at ofre. Det var saaledes i Modin, at Reisningen mod det syriske Aag brød ud (167)[6]. — Da Mattatias Aaret efter døde, blev han af sine Sønner lagt i sine Fædres Grave i Modin[7].

2 Mak. 13, 14—16 fortælles, at Judas Makkabæus (163) leirede sig ved Modin og kastede sig om Natten over Antiokus Eupator, dræbte 2000 Mand og hans bedste Elefant, hvorefter Judas vendte tilbage til Jerusalem, og Eupator rykkede mod Betzur. — (Da 1 Makk. ikke har et Ord om denne Seir, og, da Eupator ikke synes svækket ved Nederlaget, har det snarere været en liden Fægtning, end et Slag).

[1] Guérin Pal. (Judée) 2, 90—96. [2] 1 Makk. 13, 25. [3] 1 Mak. 2, 70. 9, 19. [4] Jos. Hist. 12. 6. 1. [5] 1 Mak. 2, 1. [6] 1 Makk. 2, 15—26. [7] 1 Makk. 2, 70. Jos. His. 12. 6. 1.

Da Judas var falden (160), lagde Brødrene Jonatan og Simon ham i hans Fædres Grave i Modin[1].

Simon Makkabæus (143—135) begrov sin Broder Jonatan i Modin. — Senere reiste han over sin Faders, Moders og fire Brødres Grave et høit Gravmæle af hvidt Marmor; ovenpaa Gravmælet byggede han syv Pyramider for sine Forældre og fire Brødre. (Den syvende Pyramide har naturligvis været for ham selv). Paa Gravmælet vare Krigsredskaber og Skibe udskaarne, og Gravmælet kunde sees af dem, som seilede paa Havet. »Gravmælet er i Modin indtil denne Dag«[2].

Simon, som var bleven gammel, sendte sine to Sønner, Judas og Johannes Hyrkan, mod den syriske Hærfører Kendebæus. De laa med Hæren, Natten over, ved Modin og droge om Morgenen bortover »Sletten« (Saron), hvor de mødte Fienden, der blev dreven paa Flugt indtil Asdod, som blev brændt[3].

I Onomastikon læse vi: »Modeim er en Landsby i Nærheden af Diospolis (Lydda), hvorfra Makkabæerne stammede, hvis Gravmæle sees sammesteds den Dag i Dag«.

Senere, uvist naar, blev Modin ødelagt, dets Sted blev glemt og søgt baade her og der; saaledes gjaldt Soba, der ligger paa en Bjergkol $1^1/_4$ geogr. M. vestenfor Jerusalem, i Middelalderen for Makkabæernes By.

Makkabæernes Gravmæle er efter al Rimelighed gjenfundet af Franciskanermunken Forner 1866, ved Landsbyen el-Medie, og undersøgt af Guérin 1870 og af Clermont Ganneau 1874. El-Medie ligger $1^1/_2$ geogr. M. i Øst for Lydda (Diospolis)[4], omtrent 700 Fod over Havet, og man kan derfra se de Skibe, som fare paa Havet omkring Jaffa. — Pyramiderne ere borte, og hidtil ere kun fire Grave fundne; i den ene af Gravene var et Kors i Mosaik. Clermont Ganneau har derfor gjort vægtige Indvendinger, som Guérin med Styrke har søgt at gjendrive. Det fundne Kors, som gjør den vægtigste Indvending, vidner, efter Guérin, om, at de Kristne, ved at indsætte samme i en af Gravene, have villet hædre Makkabæerne som Troeshelte[5].

Morastit ɔ: fra Moresjet, kaldes Profeten Mika baade i Overskriften til sine Spaadomme (2, 1) og af Jeremias (26, 18). — Efter Onomastikon laa Landsbyen »Morasthi, hvorfra Mika var«, østenfor Eleuteropolis. Det er maaske den samme By, som Moresjet-Gat.

Moresjet-Gat nævnes bare Mika 1, 14. Idet Profeten forkynder »Herrens Ord, som skulde komme over Samaria og Jerusalem« (1, 1), nævner han tillige enkelte Byer, hvem Straffedommen skulde ramme, blandt dem Lakis, Moresjet-Gat, Maresa og Adullam. Lakis og Maresa laa søndenfor Eleuteropolis, Adullam nordenfor. Moresjet-Gat har vel ligget i Strøget om Eleuteropolis. — Tillægget »Gat« synes at pege paa,

[1] 1 Makk. 9, 19. Jos. Hist. 12. 11. 2. [2] 1 Makk. 13, 25—30. Jos. Hist. 12. 6. 6. [3] 1 Makk. 16, 2—10. [4] Paa de første Aftryk af mit Vægkart og mindre Kart over Palæstina (1878), der udkom før jeg kjendte Forners og Guérins Opdagelse, er Modin gjort til samme By som Latron. [5] Guérin Pal. (Samarie) 2, 55—64; 408—426.

at det har staaet i et eller andet Forhold til Filisternes Hovedstad af dette Navn. — Byen, som maaske var Fødested for Profeten Mika, »Morastiten«, er ikke gjenfunden.

Moria nævnes bare 1 Mos. 22, 2 og 2 Krøn. 3, 1.

1. Morias Land, 1 Mos. 22. 2. Herren sagde til Abraham: gaa til Morias Land og ofre din Søn, Isak, paa et af Bjergene, som jeg vil vise dig (V. 2). Abraham, som gik ud fra Be'erseba, hvor han dengang boede[1], drog afsted tilfods; han havde som Lastdyr kun et Asen med, og dette bar Veden (og Reisekosten). — Paa den tredie Dag saa han Stedet langt borte (V. 3. 4). — Meget langt borte kan dog Stedet ikke have ligget, siden han lagde Veden paa Isak, der efter hele Fortællingen ikke kan have været over Barnealderen, om der end af Udtrykket »Dreng« (V. 12) ikke kan hentes Bevis for en spæd Alder[2]. — Isak sagde: her er Ild og Ved, men hvor er Lammet til Offer? Abraham svarede: Gud vil selv udse sig Lammet. — Da Herren havde ladet Abraham ofre Væderen istedetfor Isak, kaldte Abraham Stedet: »Jehova ser« (ɔ: udser, hjælper). Derfor siger man den Dag i Dag: »paa Jehovas Bjerg skal der sees« (ɔ: udsees, hjælpes)[3]. — Moria (egentlig Morija) er saaledes udledet af Verbet »se« og »ja«, Forkortning af »Jehova«: Stedet, hvor Jehova ser (ɔ: udser, hjælper).

Moria Bjerg i Jerusalem har, efter Josefus, blandt Jøderne nydt Æren af at være Stedet for Isaks Ofring[4]. Afstanden svarer: Veien fra Be'erseba til Hebron, fem geogr. M., kræver 14 Timer, og Veien fra Hebron til Jerusalem, fire geogr. M., kræver syv Timer. Det passer saaledes paa Afstanden, at Abraham saa Stedet paa den tredie Dag. — Fra Mar Elias, hvor den, der kommer søndenfra, faar første Syn af Jerusalem, er der 1/2 geogr. M. til Staden. Det passer altsaa ligeledes med Afstanden, at Abraham fra det Sted, hvor han lod Drengen blive med Asenet, saa Stedet »langt borte«.

Men andre Omstændigheder tale, man kan gjerne sige afgjørende, mod Moria Bjerg som Stedet for Ofringen: 1) Fra Mar Elias ser man Zion, men ikke Moria, da det »Onde Raads Bjerg« stænger for Synet. 2) Jerusalem var Melkisedeks Kongestad; han har vel boet paa Zion, og Ofringen maatte foregaa lige under Byens Mure. 3) I Fortællingen om Valget af Tempelpladsen og om Templets Bygning er der ikke mindste Hentydning til, at Templet blev bygget paa samme Sted, som var udseet til Isaks Ofring.

Samaritanerne vise Stedet for Ofringen paa Pynten af Garisim, 1000 Fod over Jakobs Brønd, tæt ved Tomten til det Allerhelligste af sit Tempel[5], som blev forstyrret af Johannes Hyrkan 129 f. Kr. Bleek (1831)[6] og Stanley (1856)[7] have givet Samaritanerne Medhold i det Væsentlige. Moria (Morija) skal være en anden Form (Hunkjøn) af More, der igjen skal være det samme som More Egelund ved Sikem,

[1] 1 Mos. 21, 33. 34; 22, 9. [2] Gesen. Thes. under »na'ar« 2, 894. [3] Den ny Oversæt. anderledes: »paa Jehovas Bjerg skal han lade sig se« (V. 14). [4] Jos. Hist. 1. 13. 2; 7. 13. 4. [5] Wilson Lands of the Bible 2. 71. [6] Gesen. Thes. under Moria 2, 819. [7] Stanley Sinai and Pal. 248—250 (anden Udgave).

hvor Abraham havde bygget et Alter for Herren, som aabenbarede sig for ham[1], og Garisim bliver saaledes det Bjerg, som Herren »vilde vise Abraham«. — Hvad enten Abraham havde lagt Veien gjennem Bjerglandet, over Jerusalem, eller gjennem Sletterne Sefela og Saron, vilde han have seet Stedet (dog vel at mærke: Garisim, ikke More Egelund) »langt borte«. — Til den Indvending, at Veien, der over Jerusalem kræver 34 Timer og gjennem Slettelandet vist ikke stort mindre, vilde være for lang at tilbagelægge i $2^1/_2$ Dag for Abraham, som var omkring 110 Aar, svare Samaritanerne: den, der 100 Aar gammel, havde avlet en Søn, og som efter Saras Død, da han var 137 Aar, giftede sig paany og avlede sex Sønner[2], var ingen almindelig Mand[3]. (Indvendingerne mod Moria og Forsvaret for More og Garisim ere med Styrke fremhævede i Smiths Dictionary of the Bible under Moriah).

Som alt paavist, kan Moria Bjerg ikke vel have været Stedet for Isaks Ofring; 1 Mos. 22, 2 staar det heller ikke, at Ofringen skulde foregaa paa Moria Bjerg, men paa et af Bjergene i Morias Land eller Landet Moria.

Mod Garisim som Stedet for Ofringen stilles: 1) Samaritanernes Paastand er af ringe Vægt. Da de byggede sig et Tempel paa Garisim, skulde Bjerget gjøres til Verdens helligste Sted. Did henlagde de ikke alene Isaks Ofring, men ogsaa Betel, hvis Beliggenhed længre mod Syd dog er utvivlsom. 2) Moria (Morija) kan vel være Hunkjøn af More; men da opgives Udledningen af Verbet »se« og af »ja« (Jehova). 3) More nævnes en Gang før og en Gang efter Isaks Ofring og begge Gange i Forbindelsen »More Egelund«. Stedet skulde altsaa være kaldet: først More Egelund (1 Mos. 12, 6), saa Morias Land (1 Mos. 22, 2), og saa More Egelund (5 Mos. 11, 30), uden mindste Vink, at samme Sted var ment paa alle tre Steder.

Naar Morias Land saaledes, efter al Rimelighed, hverken kan være Moria Bjerg i Jerusalem eller More Egelund ved Sikem, hvor er det da at søge? Følgende Svar tør vel kaldes mer end en Gjetning:

Navnet Moria opstod rimeligvis ved Isaks Ofring (1 Mos. 22, 14); har det været til før, saa er det blevet stemplet ved den Begivenhed. Moria var et enkelt Bjerg (1 Mos. 22, 14); men Morias Land var et helt Strøg; thi der tales om et af Bjergene, som Gud vilde vise Abraham. Dette Strøg maa efter Afstanden fra Be'erseba og efter Navnet Moria, som ialfald fra den Tid, da 2 Krøn. blev skrevet (omkring 450 f. Kr.), har været knyttet til Jerusalem, søges i Omegnen af denne Stad. Det Bjerg, som Gud vilde vise Abraham, kan have været det Onde Raads Bjerg, Oliebjerget eller Skopus. Det betydningsfulde Navn blev først overført til Tempelbjerget (2 Krøn. 3, 1), og senere blev ogsaa Stedet for Ofringen overført til samme Bjerg[3].

Offerstedet vistes paa Arkulfs Tid (697) mellem Golgatakirken og Konstantins Basilika[4] (paa Moria?); nu vises det inde i den Hellige Gravs Kirke paa Zion.

[1] 1 Mos. 12, 6. 7. [2] 1 Mos. 23. 1. 25, 1. 2. [3] Wilson The Lands of the Bible 2, 71. [4] Jos. Hist. 1, 18. 2; 7. 19. 4. [5] Adamnan 1, 4. Early Travels S. 3.

2. Moria Bjerg nævnes bare 2 Krøn. 3, 1: »Salomo byggede Herrens Hus i Jerusalem paa Moria Bjerg, hvor han havde aabenbaret sig for David, til hvilket Hus David havde gjort Forberedelser, paa Davids Plads, paa Jebusiten Ornans (Aravnas) Tærskeplads«. Her er Byggepladsens Forhistorie sammenfattet. Da Moria er stillet i Spidsen, men Isaks Ofring ikke er nævnt, maa man slutte, at Navnet, men endnu ikke Stedet for Ofringen, var overført til Tempelbjerget. — Om Davids Forberedelse til at bygge Templet og om Indkjøbet af Aravnas Tærskeplads, som er fortalt 2 Sam. 7, 1—16. 24. 1 Krøn. 17, 1—14. 21, se Jerusalem No. 7. — Ved Herrens Aabenbarelse for David maa sigtes til 1 Krøn. 21, 26: »David raabte til Herren, og Herren bønhørte ham ved Ild fra Himlen paa Brændofferalteret«.

Har end Moria Bjerg ikke været Stedet for Isaks Ofring, saa har det dog været Hjemmet for vigtige Begivenheder: ved Aravnas Tærskeplads standsede Dødsengelen; paa denne Laave byggede David et Alter for Herren, og paa samme Laave byggede Salomo Templet. Og paa Moria have nogle villet søge Golgata og Jesu Grav.

Det har været den gjængse Mening, at Templet laa midt paa Moria, hvor nu Omars Moske hvælver sig over Bjergknausen Sakra, og at Sakra havde været Aravnas Tærskeplads; se derom under Herodes's Tempel No. 8. — Moria var oprindelig mindre end nu. Dets Grænser ere, mest ved Udfyldning, udvidede mod Nord, Øst og Syd; kun mod Vest, langs Tyropøon, har det sin oprindelige Grænse. (Se under Salomo, Jerusalem No. 7). — Det nuværende Moria, Haram es-Sjerif ɔ: den ædleste Helligdom, er en Firkant, der fra Nord mod Syd har en Længde af 1550 og fra Øst mod Vest en Brede af 900—1000 Fod. Midt paa Firkanten hæver sig Kuplen over Sakra eller Omars Moske, og paa Sydenden ligge fire Moske'er ved Siden af hverandre: Mograbinernes Moske i Vest, Abu Bekas Moske og El-Aksa i Midten, og Omars Moske eller rettere Bedehus i Øst. Mindre muhammedanske Kuppelbygninger, alle formentlig til gudeligt Brug, ligge spredte over Firkanten, mest langs Tyropøon.

Moria er omgivet med en Mur af vældige Stene. De største Stene over Jorden, som ere at se i den østre Mur, der vender mod Oliebjerget, have en Længde af 24 og en Brede af tre Fod. Ved Udgravningen langs Tyropøon (1867—1870) har man afdækket Stene i Grundvolden paa 38 Fods Længde. Samme Længde havde efter Josefus (Hist. 15. 11. 3) de Marmorstene, hvoraf Herodes's Tempel var bygget. — Vældige, som disse Stene ere, svinde de aldeles ved Siden af Stenene i Kjæmpemurene i Ba'albek.

Om Forholdet mellem Moria og Zion, se Jerusalem No. 5. 2.

Moza, med Artikel Ham-Moza, der bare nævnes Josva 18, 26, som en af Benjamins Byer, se Emmaus No. 1.

Mugheir, se Ur.

N.

Nain nævnes bare Luk. 7, 11: efter Bjergprædikenen gik Jesus ind i Kapernaum (7, 1). Dagen efter gik han til en Stad, som hed Nain, og, da han kom nær til Stadens Port, blev en Død baaren ud (7, 11. 12). — Efter Onomastikon laa Landsbyen Nain eller Naim ved den anden Milesten fra Tabor, i Nærheden af Endor, og den var vel kjendt af Korsfarerne. — Byen, som nu er forfalden og heder Nein, ligger paa den nordre Skraaning af Jebel ed-Dahu (Lille Hermon, Høien More), 5/4 geogr. M. søndenfor Nazaret, en geogr. M. søndenfor Tabor, og 5/8 geogr. M. vestenfor Endor. — Hverken Kirke, Kloster eller Sagn minde om Fortiden; men Navnet og Beliggenheden ere afgjørende. — Byen har kun een Port og kan vanskelig have havt nogen anden. Man kan saaledes næsten pege paa Stedet »nær Stadens Port«, hvor Jesus rørte ved Baaren. Porten vender mod Nord og fører til en brat Vei nedad Bjerget. Baade østenfor og vestenfor Veien ere Grave udhugne i Klippen. — Nain betyder »den yndige«, og vakker skal Udsigten være, skjønt den ikke kan være vid.

Nazaret omtales hverken i G. T. eller i Apokryferne eller af nogen Forfatter f. Kr., ei heller af Josefus. Dets ældste Historie er udelukkende knyttet til Jesu Barndom og hans første Fremtræden som Messias.

Lukas fortæller: Engelen Gabriel blev sendt til en Stad i Galilæa, som heder Nazaret, til en Jomfru, der hed Maria[1]. I de Dage udgik Befaling fra Keiser Augustus, at al Verden skulde indskrives i Mandtal. Saa drog Josef fra Nazaret til Davids Stad, som heder Betlehem, i Judæa, efterdi han var af Davids Hus og Slægt, for at lade sig indskrive med sin Hustru Maria[2]. — Og da alle Ting vare fuldkommede, vendte de tilbage til sin Stad Nazaret i Galilæa[3].

Mattæus fortæller: Josef tog Barnet og dets Moder (drog op fra Ægypten) og kom til Israels Land. Men, da han spurgte, at Arkelaus styrede Judæa efter sin Fader Herodes, frygtede han for at komme did, og, advaret af Gud i en Drøm, veg han tilbage til Galilæas Egne, og han kom og boede i en Stad Nazaret, for at det skulde fuldkommes, som er sagt af Profeterne, at han skulde kaldes Nazaræer[4].

Lukas, som ikke har et Ord om Flugten til Ægypten, kunde her synes uforenlig med Mattæus; Strauss og Renan have ogsaa kastet sig over dette Stykke og deraf uddraget Slutninger mod Evangeliernes Troværdigked. Evangelisternes Fortælling kan dog enes saaledes: efter de underfulde Begivenheder i Betlehem ved Jesu Fødsel, tænkte Josef ved Hjemkomsten fra Ægypten at bosætte sig i Davids Stad Betlehem. Men Arkelaus's Rygte lod ham frygte for et nyt Barnemord sammesteds. Advaret af Gud veg han tilbage til Galilæa, under den svage og letsindige Herodes Antipas's Herredømme, og valgte da, som rimeligt, sit gamle Hjem Nazaret til Bosted.

[1] Luk. 1, 26. 27. [2] Luk. 2, 1—5. [3] Luk. 2, 39. [4] Matt. 2, 21—23.

Tolv Aar gammel, fulgte Jesus for første Gang Forældrene til Jerusalem og vendte tilbage til Nazaret[1]. — 30 Aar gammel, kom Jesus fra Nazaret i Galilæa til Jordan, for at døbes af Johannes[2]. — Efter Daaben og Fristelsen vendte han tilbage til Galilæa og var Gjæst ved Brylluppet i Kana[3]. — At han dengang gjæstede Nazaret, er ikke fortalt; men rimeligt er det, siden der bare er to geogr. M. fra Kana til Nazaret, og Veien sydefter hel naturlig falder over Nazaret. — Da Paasken var nær, drog Jesus kort efter op til Jerusalem, hvor han uddrev de Handlende af Forgaarden og havde Samtalen med Nikodemus[4]. Hjemveien lagdes over Sikem, hvor han ved Jakobs Brønd talede med den samaritanske Kvinde[5]. Han kom derfra til Nazaret, hvor han var opfostret, gik ind i Synagogen, efter sin Sædvane paa Sabbatsdagen, og stod op for at forelæse. Man rakte ham Esaias's Bog, og, da han rullede den op, traf han Kap. 61, 1, som han oplæste. Da han havde rullet Bogen sammen og givet den til Tjeneren, satte han sig og udlagde Stedet. Alle i Synagogen bleve forbitrede over hans Udlægning, stødte ham udenfor Staden og førte ham til Skrænten af Bjerget, hvor deres Stad var bygget, for at styrte ham ned[6]. — Nu forlod han Nazaret og gik til Kapernaum[7], som fra den Stund blev kaldt hans egen Stad[8]. — Endnu engang lærte han paa en Sabbat i Synagogen i sin Fædrestad. Alle undrede sig over hans Visdom, men lagde til: er han ikke Tømmermanden, Marias Søn, og Broder til Jakob, Joses, Judas og Simon? Og ere ikke hans Søstre blandt os? Og de forargedes paa ham. Jesus sagde: en Profet er ikke foragtet uden i sin Fædrestad og blandt sine Slægtninge og i sit Hus. Og han gjorde ikke der mange kraftige Gjerninger paa Grund af deres Vantro; kun nogle Syge, paa hvem hen lagde Hænderne, bleve helbredede, og han undredes over deres Vantro[9].

Bogrulle.

[1] Luk. 2, 51. [2] Matt. 3, 13. Mark. 1, 9. Luk. 3, 23. [3] Joh. 2, 1—11. [4] Joh. 2, 13; 3, 1. [5] Joh. 4, 4. 5. [6] Luk. 4, 16—30. [7] Luk. 4, 31. Matt. 4, 13. [8] Matt. 9, 1. [9] Matt. 13, 53—58. Mark. 6, 1—6.

Det var vel kjendt over det hele Land, saavel af Fremmede, som af de Nærmeste, at Jesus var fra Nazaret. Filip sagde til Natanael: vi have fundet ham, om hvem Moses og Profeterne have skrevet, Jesus fra Nazaret[1]. — I Synagogen i Kapernaum udbrød en Besat: hvad have vi med dig at gjøre, Jesus fra Nazaret?[2]. — Da Jesus kom til Jeriko, og meget Folk gik med, spurgte en Blind: hvad er dette? og fik til Svar: det er Jesus, den Nazaræer, som gaar forbi[3]. — Folket, som Palmesøndag fulgte Jesus fra Betania til Jerusalem, raabte: det er Jesus, Profeten, han fra Nazaret i Galilæa[4]. — Paa Jesu Spørgsmaal i Getsemane: hvem lede I efter? svarede Svendene: efter Jesus, den Nazaræer[5]. — En Pige sagde om Peter: ogsaa han var med Jesus, den Nazaræer[6]. — Over Korset var skrevet: Jesus, den Nazaræer[7]. — De to Disiple, som vandrede til Emmaus, svarede Jesus: vi talte om Jesus, den Nazaræer[8]. — Peter sagde i sin Tale paa Pintsefesten: Jesus, den Nazaræer, toge I og korsfæstede[9]. — Peter sagde til den Lamme: i Jesu Kristi, den Nazaræers Navn: staa op og gaa[10]. — Og Dagen efter sagde han til de Øverste: ved Jesu Kristi, den Nazaræers Navn staar denne Lamme helbredet for Eders Øine[11]. — Stefanus havde sagt, at Jesus, den Nazaræer, skulde forstyrre Templet[12]. — Jesus sagde til Paulus: jeg er Jesus, den Nazaræer, hvem du forfølger[13].

Galilæerne bleve seede ned paa af Indbyggerne i Judæa; fra gammel Tid boede mange Hedninger i dette Grænseland, og disses Tal var rimeligvis øget efter de 10 Stammers Bortførelse til Assyrien; det kaldes derfor »Hedningernes Galilæa« baade af Esaias (9, 1), i 1 Makk. (5, 15) og af Mattæus (4, 15); »aldrig er en Profet opstaaet i Galilæa«, sige Ypperstepræsterne og Farisæerne til Nikodemus[14]. Galilæernes Maal røbede dem[15]; de fik ikke Lov til at være Forelæsere i Synagogen, da de ikke ordentlig kunde udtale visse Bogstaver. — Blandt selve Galilæerne maa Nazaret have havt et slemt Ry, saasom Natanael, der selv var fra Galilæa[16], kunde sige til Filip: kan der komme noget Godt fra Nazaret?[17]. Grunden til dette slemme Ry er aldeles ukjendt.

Som alt fortalt, lyder Matt. 2, 23 saa: »han kom og boede i en Stad Nazaret, for at det skulde fuldkommes, som er sagt af Profeterne, at han skulde kaldes Nazaræer«. Paa Grund af det Vanrygte, der hvilede over Nazaret, har man i »Nazaræer« villet indlægge Betydningen af »den Foragtede«. Men i alle de øvrige, ovenfor gjengivne, Steder betyder »Nazaræer« en fra Nazaret og intet andet; det var først senere, at Nazaræer blev et Spottenavn. — Nazaræer betyder ogsaa Matt. 2, 23: en fra Nazaret, og, naar Evangelisten skriver, at ved Jesu Ophold i denne By bleve Profeternes Spaadomme fuldkommede, da er Sammenhængen følgende: Nazaret hed paa Hebraisk

[1] Joh. 1, 46. [2] Mark. 1, 24. [3] Luk. 18, 37. [4] Matt. 21, 11. [5] Joh. 18, 5. 7. [6] Matt. 26, 71. Mark. 14, 67. [7] Joh. 19, 19. [8] Luk. 24, 19. [9] Aps Gjr. 2, 22. 23. [10] Aps Gjr. 3, 6. [11] Aps Gjr. 4, 10. [12] Aps Gjr. 6, 14. [13] Aps Gjr. 22, 8. [14] Joh. 7, 52. [15] Matt. 26, 73. Mark. 14, 70. [16] Joh. 21, 2. [17] Joh. 1, 47.

Nezer, som betyder Skud, Spire. Med det samme Ord »et Skud af Isais Stub« er Messias betegnet Es. 11, 1. De, som kaldte Jesus Nazaræeren, paa Hebraisk nizri, betegnede ham saaledes, med eller uden Vidende, som den forjættede Messias af Davids Hus. — Mattæus maa nærmest have havt Es. 11, 1 for Øie; thi der alene er Messias kaldt nezer; men, da han taler om »Profeterne«, har han vel ogsaa tænkt paa Jr. 23, 5. 33, 15, hvor Messias kaldes »Davids Spire« og Sak. 3, 8. 6, 12, hvor han kaldes »Spire«, skjønt paa disse fire Steder Spire ikke heder nezer, men semak.

Josef var rimeligvis død og begraven i Nazaret en rum Tid, før Jesus begyndte sin Gjerning. Maria vendte efter Jesu Død ikke tilbage til Nazaret, men flyttede til Evangelisten Johannes[1], i hvis Hus hun efter en senere Fortælling døde 48. — Jesu Brødre og Søstre[2] synes at have forladt Nazaret; ialfald boede deres Efterkommere ikke der; thi Epifanius († 403) fortæller, at før Konstantin den Store maatte ingen Kristen bo i Nazaret[3], og Jesu Brødre, der i Førstningen ikke vilde tro paa ham[4], havde endt med at blive Troende[5]. — Men tidlig fik de Kristne Navn efter Byen. Onomastikon fortæller: efter Nazaret blev Herren kaldt Nazaræer, og vi, som nu kaldes Kristne, kaldtes i gamle Dage, ligesom til Spot, Nazaræere.

Men skjønt de Kristne saaledes bleve kaldte Nazaræere, synes Nazaret længe at have været gjemt og glemt mellem sine Bjerge; før Konstantin maatte, som netop fortalt, ingen Kristen bo der, og det har neppe været kristnet paa Pilegrimen af Bordeaux's Tid (333); thi han var ikke indom der, ja nævner det ikke engang, skjønt han var baade i Maximianopolis ved Megiddo, i Vest, og i Jisre'el, paa Jisre'els Slette, i Øst, og saaledes kun havde et Par Mil til Jesu Fædreby. — Men, saasnart det var blevet kristnet, fik det Kirker paa sine hellige Steder. Nazaret, skriver Hieronymus, har en Kirke paa det Sted, hvor Engelen forkyndte Bebudelsen, og en anden der, hvor Herren blev opfostret[6]. — Paula og Hieronymus vare der (385)[7], ligeledes Antoninus Martyr (570), som kalder Marias Hus en Basilika[8], og Arkulf (697), der baade omtaler Bebudelseskirken, som var bygget over Tomten til Marias Hus, og Kirken, der var bygget over det Hus, hvor Jesus blev opfostret[9].

Strax efter Slaget ved Hattin eller Tiberias, 1187, blev Nazaret taget af Saladin. — 1263 blev det lagt øde af Mamluksultanen Bibars. — Da de Kristne 1291 havde tabt sit sidste Eie i det Hellige Land, Ptolemais, blev strax efter Marias Hus, over hvilket Bebudelseskirken var bygget, af Engle baaret først til Byen Raunitza i Dalmatien og $3^1/_2$ Aar derefter, 1294, til Loretto, som ved det Hellige Hus, la Casa Santa, er blevet den romersk-katolske Kirkes mest søgte Valfartssted. — Denne Flytning gjennem Luften er selv den ivrige Katolik Sepp for drøi; han skriver nemlig: i denne Legende synes gammel-italiske Minder om Æneas's Flugt med Trojas Husguder at dukke op(!)[10].

[1] Joh. 19, 27. [2] Matt. 13, 55. Mark. 6, 3. [3] Reland 1039. [4] Joh. 7, 5. [5] Aps Gjr. 1, 14. [6] Sepp Jerusal. 2, 75. [7] Hieron. Paulas Reise Kap. 17. [8] Anton. Mart. Kap. 5. [9] Adamnan 2, 23. Early Travels 1, 9. [10] Sepp Jerusal. 2, 81.

Nazaret laa næsten øde indtil 1620, da Franciskanerne fik Lov til igjen at bygge Bebudelseskirken med tilhørende Kloster, som dog ikke bleve fuldførte før 1730. — Junot slog 1799 Tyrkerne, som søgte at tage Nazaret, tilbage. — Dagen efter Slaget ved Tabor (10 April 1799) opholdt Napoleon sig nogle Timer i Nazaret, var inde i Bebudelseskirken og vendte saa tilbage til Acre (Akka). — Byen bar endnu 1863 sørgelige Mærker efter Jordskjælvet Nytaarsdag 1837, men synes ellers at være i Opkomst. — For engelske Penge er et Hjem for forældreløse Børn stiftet 1873.

Nazaret ligger 14½ geogr. M. nordenfor Jerusalem, paa Nordsiden af Jisre'els Slette, 1200 Fod over Middelhavet; men man ser det ikke, før man er lige ind paa det; thi det er rundt omkring omgivet af Aase med en Høide af 4—500 Fod. Kun

Huse i Nazaret. Farrar.

en Del af Byen ligger nede i Gropen, medens Resten ligger opad »det Bjerg, paa hvilket deres Stad var bygget«[1]. Fra Toppen af denne Aas, der hæver sig vestenfor Byen, har man en Udsigt, der i Skjønhed og Vidde nærmer sig til Udsigten fra det østenfor liggende Tabor: man øiner Forbjerget Karmel og Middelhavet i Vest, over Jisre'els Slette ser man i Syd, Ebal, Lille Hermon og Gilboa, i Øst Tabor og langt i Nord Hermons snedækte Toppe. — »Nedstyrtningens Bjerg« vises ikke, som man skulde tro, paa Toppen af denne Aas, men er forlagt til en Klippe, ½ geogr. M. i Sydvest. (Se Nedstyrtningens Bjerg § 8. 2. 5).

Nazaret tæller 3—4000 Indbyggere, som næsten alle ere Kristne; nogle faa ere Muhammedanere, og Jøder findes ikke. Nazaret har bedre Lov for Høflighed, end de andre Byer i Palæstina.

[1] Luk. 4, 29.

Mærkeligheder ere:

1. Jomfru Marias Kilde, den eneste i Byen. Vi reiste vore Telte i Nærheden af Kilden om Eftermiddagen (23 April 1863), just som Byens Piger kom ud for at hente Vand i Krukker af gammel Form, som de bare paa Hovedet. Antoninus Martyr skriver (Kap. 5), at Pigerne i Nazaret ere de vakreste blandt de hebraiske Kvinder, og vi kunne stadfæste

Kvinder i Nazaret. Farrar.

hans Dom. De bare vide Buxer og et Skjørt, som rakte til Knæet, og en Hovedpynt, som vi vistnok havde seet andetsteds, men ikke saa almindelig som her: den var dannet af en Krans af Sølvpenge, der vare gjennemborede og som Perler trukne paa en Snor og ordnede efter sin Størrelse. Hvad en Pige kan lægge tilside til Udstyr, sættes i Sølvpenge, og hun bærer saaledes sin Medgift paa Hovedet. — Konerne bære, som hosstaaende Billede viser, lange Skjørter.

2. Bebudelseskirken. — Efter Hieronymus og Arkulf, hvis Ord ovenfor ere gjengivne, maa man tro, at den ældre Bebudelseskirke, der blev ødelagt 1263, var eller foregaves at være bygget over Tomten til Jomfru Marias Hus Efter Antoninus Martyr var Marias Hus omgjort til en Kirke, eller maaske var en Basilika bygget over Huset, ligesom en Kirke var bygget over Synagogen i Kapernaum. (Se Kapernaum). — Legenden om Husets Flytning til Loretto kræver, at det ikke kan have været omgjort til en Basilika og endnu mindre være ødelagt 1263. — Den nuværende Basilika siges naturligvis at være bygget over Husets Tomt; af selve Huset ere kun to Granitsøiler tilbage, af hvilke den ene gaar fra Taget til Gulvet i Kirkens Skib, og den anden, der er brudt, hænger ned fra Taget; bag dem skal Engelen Gabriel have staaet, da han hilste Maria med de kjendte Ord: hil dig, du Benaadede! Herren er med dig, du Velsignede blandt Kvinder[1]!

3. Gabrielskirken, der hvælver sig over en Brønd i Nærheden af Jomfru Marias Kilde, er i Agt hos Grækerne, fordi de paastaa, at Jomfru Maria øste Vand af denne Brønd, da Gabriel aabenbarede sig for hende.

4. Armeniernes Kirke staar over Tomten til den Synagoge, hvor Jesus paa en Sabbat udlagde Es. 61, 1, og hvorfra de forbitrede Jøder stødte ham ud og førte ham op paa Bjerget, for at styrte ham ned.

5. Josefs Værksted er Navnet paa en Bygning i Nærheden af Bebudelseskirken, hvor Josef, Tømmermanden[2], skal have havt sit Værksted. Enkelte Levninger vidne om, at der engang, rimeligvis under Korstogene, har været bygget en Kirke over dette Sted.

Araberne kalde Byen En-Nasira.

1. Nebo, Bjerg, se Abarim § 8. 4. 2. 5.

2. Nebo, By, laa i det Strøg, som Sihon, Amoriternes Konge, havde taget fra Moab[3], og som Moses igjen tog fra Sihon og gav til Ruben. Det stilles sammen med Hesbon og Eleale[4]. — Som liggende i Ruben, kom Nebo ved Rigets Deling 980 under Israels Rige. — Efter Akabs Død (896) blev det taget tilbage af sin ældste Herre, Moab. Saa lyder Fortællingen derom paa »Stenen i Moab«: »Kamos sagde til mig (Mesa, Moabs Konge): gaa hen og tag Nebo fra Israel. Da brød jeg op om Natten, og jeg stred mod det fra Morgenrøden indtil Middag. Og jeg tog det og slog dem ihjel alle 7000 . . . Kvinder og Piger; thi Offeret af Kvinder tilhører Astarte og Kamos. Og jeg tog derfra Jehovas Kar og sønderslog dem for Kamos's Aasyn. (Se Stenen i Moab, Samaria, under Joram). — Nebo vedblev at staa under Moab. I sit Udsagn over Moab spaar Esaias (15, 2): »paa Nebo og Med'ba skal Moab hyle«. Og i sit Udsagn over Moab spaar Jeremias (48, 1. 22): »ve over Nebo; thi det er ødelagt. Dommen er kommen over Dibon og over Nebo«. — Senere omtales Byen ikke. —

[1] Luk. 1, 28. [2] Matt. 13, 55. [3] 4 Mos. 21, 26. [4] 4 Mos. 32, 3. 38. (1 Krøn. 5, 8).

I Eli Smiths Fortegnelse over arabiske Stedsnavne (Rob. Pal. 3, 924) stilles Byen mellem Hesban og Madeba og kaldes Neba. — Paa »Stenen i Moab« kan Navnet læses baade Neba og Nebo.

3. Nebo i Benjamin. — Esr. 2, 29 nævnes blandt de Hjemkomne fra Babel 52 af Nebos Børn, og Nebo er stillet mellem Betel og Lod (Lydda, Diospolis). Neh. 7, 33 kaldes Byen »det andet Nebo«. Maaske har der allerede før Fangenskabet været en By Nebo i Benjamin, eller snarere have Benjaminiter boet i Nebo i Moab og efter Hjemkomsten kaldt sit ny Hjem »det andet Nebo«. — Efter Esr. 10, 19. 43 havde syv af Nebos Børn ægtet hedenske Kvinder og gave Esras sit Ord paa at skille sig fra dem. — Nebo i Benjamin er sikkert gjenfundet i Beit-Nuba, to geogr. M. østenfor Lydda, paa Nordsiden af Jaffaveien.

Neftoas Kildevæld, som var Landemærke mellem Benjamin (mod Nord) og Juda (mod Syd)[1], laa mellem Jerusalem og Kirjat Jearim, vestenfor Hinnoms Dal og nordenfor Refaims Dal[2]. — 1 Sam. 10, 2 fortælles, at Rakels Grav laa paa Grænsen af Benjamin. (Se Rakels Grav). Da nu Rakels Grav ligger 3/4 geogr. M. i Syd for Jerusalem, have nogle lagt Grænsen mellem Benjamin og Juda langt søndenfor Jerusalem og søgt Neftoas Væld i Kilden Ain Jalo, en geogr. M. søndenfor Jerusalem[3], eller i et Par andre Kilder paa den Kant. Men, da Grænsen, efter Josva 15, 8. 18, 16, gik vestenfor Hinnoms Dal og over den nordre Ende af Refaims Dal, maa Neftoas Væld søges Nordvest for Jerusalem. Navnet Neftoa er af Barclay gjenkjendt i Lifta, en Landsby paa 50 Huse, 1/2 geogr. M. Nordvest for Jerusalem og 1 1/4 geogr. M. østenfor Kirjat-Jearim[4]. — Ombytningen af n med l er ikke usædvanlig f. Ex. i Sunem, nu Solam. (Se Gesenii Thesaurus 3, 1375). — Tæt ved Lifta rinder fortrinligt Vand gjennem et Rør ud i en ældgammel Kum af huggen Sten, hvortil en Trappe fører ned. — Smilende Haver med Citroner, Aprikoser og Pærer vidne om Kildens Velsignelse[5].

Da der vel, om ikke allerede i Josvas Dage, saa dog fra gammel Tid har været en By paa dette frugtbare Strøg, og da Stedet har Betydning som Landemærke, ikke som Kilde, er Neftoas Væld opført her blandt Byer, ikke blandt Kilder.

Negeb ɔ: Sydlandet, se § 8. 1. 4.

Nevajot. — Da Saul en Dag sad i sit Hus i Gibea, kom den onde Aand over ham, og han søgte anden Gang at spidde David, der samme Nat flyede til Samuel, som boede i Rama, hvor han havde oprettet en Profetskole, hvis Forstander han var. »Profeternes Skare« boede i Nevajot. Nevajot, som betyder Boliger, maa vel have været en Samling af Huse strax udenfor Byen. Did tyede Samuel og David af Frygt for Saul, og Sauls Forsøg paa at gribe David mislykkedes, da først hans Sendebud og saa han selv bleve grebne af Guds Aand og profeterede[6]. (Se Rama No. 6).

[1] Josva 15, 9; 18, 15. [2] Josva 15, 8; 18, 16. [3] Kittos Cyclopædia 3, 810. [4] Barclay City of the Great King 544. [5] Sepp Jerusal. 1, 58. 59. [6] 1 Sam. 19, 9—24.

Ninive (Hebraisk), Ninua (Assyrisk)[1], Neniji (Koptisk)[1], Ninos (Græsk), Assyriens ældgamle og navnkundige Hovedstad, paa den østre Strand af Tigris, omtales første Gang 1 Mos. 10, 10—12: »Nimrod drog ud fra Sinears Land til Assur, og han byggede Ninive, Rehobot-Ir og Kala, og Resen mellem Ninive og Kala; det er den store Stad«. Efter den sidste Sætnings Stilling skulde man snarest henføre »den store Stad« til Resen; i Hebraisk kan Sætningen dog ogsaa henføres til Ninive[2]. Da Resen, ligesaalidt som Rehobot-Ir og Kala, senere nævnes i Bibelen, medens Ninive steg i Ry hos Hebræerne, og, da det næste Gang, det omtales i Bibelen, netop udhæves som den »store Stad«[3], kan der ikke være rimelig Tvivl om, at »den store Stad« skal henføres til Ninive.

Paa begge Sider af Eufrat og Tigris, ligefra Mons Masius, opimod Armenien, til den persiske Bugt, hæver sig en Mængde Høie, som dække undergaaede Byer. Af Araberne kaldes de Tel ɔ: Høie. Nogle, der, f. Ex. ved Babel, ere utrolig store, synes paa Afstand snarere at være et Værk af Skaberen end af Menneskehaand. Paa flere af dem staa nu nogle usle Landsbyer, og Toppene bære Agre.

Den Halvø, der dannes af Tigris og Øvre-Zab (Zapatas hos Xenofon)[4], og som efter Bibelen har været Assyrernes ældste Hjemstavn, er rigest paa de nævnte Høie. Af saadanne ligge langs den østre Strand af Tigris: 1) Kojunjik. 2) Nebbi Junus; de ere bare skilte ved Bækken Kosr eller Kosrsu; Kojunjik ligger nordligst og er størst. 3) Selamije, tre geogr. M. søndenfor Kojunjik. 4) Nimrud eller Nimrod 3/4 geogr. M. søndenfor Selamije og 1 1/2 geogr. M. nordenfor Zabs Udløb i Tigris. — Kojunjik og Nebbi Junus (ɔ: Profeten Jonas, hvis Grav vises der af Muhammedanerne), dække Ninive. Deres Mure have tilsammen en Omkreds af 1 1/2 geogr. M. — Nimrud dækker Byen Kala. — Kala, som ikke nævnes i de klassiske Skrifter, var i Aarhundreder Assyriens Hovedstad. Som Byens Grundlægger nævnes i de assyriske Indskrifter Salmaneser I (1840)[5], der dog vist bare har forstørret og forskjønnet den af Nimrod grundede By. — Selamije kan efter sin Beliggenhed være Resen »mellem Ninive og Kala«; men ingen Indskrifter ere fundne. — Rehobot-Ir er ikke gjenfundet.

To geogr. M. Nordost for Ninive ligger Landsbyen Korsabad, der rimeligvis har taget Navn efter Bækken Kosr. — Den staar over Byen Dur Sargon eller Sargina, der mellem 717 og 707 blev bygget af Salamanassar IV's Eftermand Sargon (721—702)[6].

Otte geogr. M. søndenfor Zab, ved Tigris's vestre Strand, findes betydelige Ruiner ved Kale Serga. Det er Levninger af Byen Asur eller Assur, der i Assyriens ældste Tid, da Landets Tyngdepunkt laa vestenfor Tigris, var Landets Hovedstad[7]. — Indskrifter, som vise, at Byens ældste Navn var Assur, og at Nimrods ældste Navn var

[1] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 855. [2] Keil til 1 Mos. 10, 10—12. [3] Jon. 1, 2; 3, 2; 4. 11. [4] Xenofon Anab. 3. 3. 6. [5] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 855. [6] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 856. 418. [7] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 854.

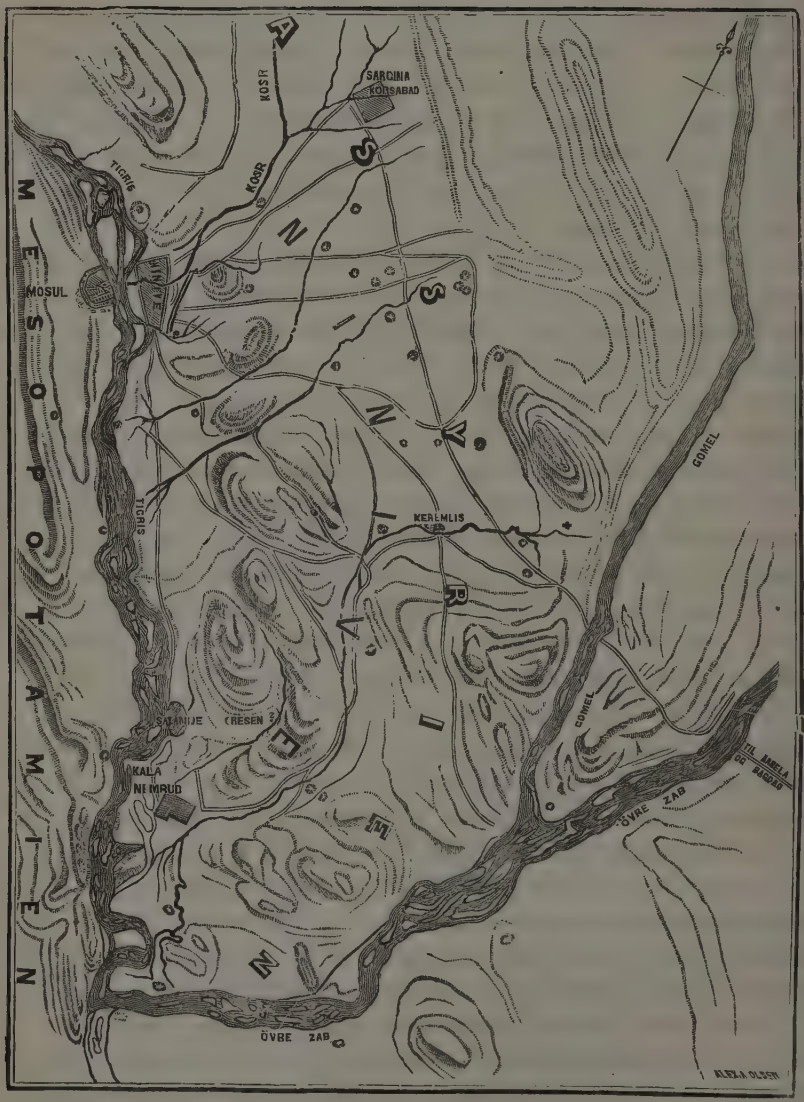

Ninive. Smith.

Kala, omstyrte Fergusons Mening, at Kala skulde være gjenfundet i Kale Serga, og Resen, »mellem Ninive og Kala«, i Nimrud.

Totmes III, Konge i Ægypten, gjorde flere Tog til Mesopotamien, tog paa et af disse Byen Assur og kom paa et senere Tog til Byen Neniji og opreiste en Grænsestøtte for det ægyptiske Herredømme, formodentlig ikke langt fra denne By. (1400). — Hans Efterfølger Amonhotep II foretog ligeledes flere Tog til Mesopotamien og tog paa et af disse Neniji[1].

Landet Assur omtales i Bileams Spaadom (4 Mos. 24, 22. 24) og i en Salme af Asaf (83, 9); men Ninive nævnes ikke i Bibelen førend af Profeten Jonas, Amitais Søn, fra Gat-Hefer, der levede under Jeroboam II, Israels Konge (821—780). (Se Gat-Hefer). — Til ham sagde Herren: gaa til Ninive, »den store Stad«, og raab over den det Udsagn, som jeg vil sige dig. Og Jonas stod op og gik til Ninive, som var en stor Stad for Gud, tre Dagsreiser. Og Jonas begyndte at gaa ind i Staden en Dagsreise. Og i den store Stad var der mere end 12 × 10,000 Mennesker, som ikke kjendte Forskjel mellem Høire og Venstre, og mange Dyr[2]. — »Tre Dagsreiser« er et altfor overdrevent Udtryk for Størrelsen af den By, som nu dækkes af Kojunjik og Nebbi Junus, hvis Mure tilsammen bare have en Omkreds af 1½ geogr. M. Man maa derfor tro, at Jonas, ligesom maaske Strabo og Diodorus Sikulus ved Kristi Tid, taler om en Kreds af, nu overdækkede, Byer i Trekanten mellem Tigris og Zab. Som Hjørner i denne »Verdensstad« kan sættes: Kala (Nimrud) i Sydvest, Ninive i Nordvest, Sargina[3] (Korsabad) i Nordost og Keremlis (tre geogr. M. søndenfor Korsabad) i Sydost.

Disse fire Byer danne tilsammen en Firkant, om just ikke en Kvadrat, med omtrent samme Omkreds som Babel, 480 Stadier. — Ved de 120,000 Sjæle, som ikke kjendte Forskjel mellem Høire og Venstre, kan Jonas have sigtet til Folkets Uvidenhed, eller han kan have ment smaa Børn. Sætter man Børnenes Alder til under et Aar, faar man, efter Forholdet i Kristiania for 1865—1870[4], en Folkemængde af henimod 4½ Million; sætter man Børnenes Alder under tre Aar, faar man en Folkemængde af over 1½ Million; sætter man Børnenes Alder til under fem Aar, faar man en Folkemængde af opimod en Million. Men Jonas's Udtryk om Byens Størrelse og Folkemængde ere vel snarere maleriske og poetiske end strengt beskrivende og nøiagtige. — Indenfor en saadan Kreds af Byer maatte der være Græsgange for »mange Dyr«.

2 Kong. 19, 36. 37. Es. 38, 37. 38 er Ninive første Gang i Bibelen nævnt som Assyriens Hovedstad: efterat Herrens Engel havde dræbt 185,000 i een Nat ved Libna, vendte Sankerib, Assyriens Konge, tilbage, og han boede i Ninive; da han tilbad i Nisrok, sin Guds Hus, blev han dræbt af to af sine Sønner. — Nahums Bog (omkring 700) er et Udsagn over Ninive: »ve den blodskyldige Stad, helt fuld af Løgn og Vold.

[1] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 367. 368. [2] Jon. 1, 2. 3, 2—4. 4, 11. [3] Sargina blev »bygget« af Sargon efter Jonas's Tid, men maaske over en ældre By. [4] Beretning om Sundhedstilstanden i Norge 1870. Udgivet af Departementet for det Indre 1873.

Hør Svøbens Smeld, Hjulets Rulling, Hestens Hovslag, Vognens Drøn. Rytteren stormer, Sværdet luer, Lansen lyner, Skarer falde, der er Dynger af Lig, man snubler over de døde Kroppe« (3, 1—3). — »Der er ingen Lindring for din Smerte, ulægeligt er dit Saar. Alle, som høre Tidende om dig, ville klappe i Hænderne over dig; thi hvem har ikke din Ondskab gaaet ud over«? (3, 19). — Zefanias (omkring 630) forkynder (2, 13) Ninives Undergang: »den Herre Zebaot udrækker sin Haand mod Norden og ødelægger Assur og gjør Ninive til et Øde, tørt som Ørkenen«. Dette er sidste Gang, at Ninive omtales som en By, der er til. Zefanias oplevede rimeligvis dets Undergang. Thi Ninive blev ødelagt mellem 630 og 604, sandsynligvis 610 eller over 609[1].

Efter Ktesias skal den sidste Konge Sarak have opbrændt sine Kongeborge, sine Kvinder og sig selv, da han ikke længere kunde modstaa det forenede Angreb af Mederkongen Cyaxares og Kaldæerkongen Nabopalassar. »Denne Fortælling har neppe mere Værd, end alle de andre Fortællinger, som stamme fra Ktesias«. — Indskrifterne fortælle, at den sidste Konge Sarak ingen Sønner havde, men bare Døtre — heraf kan der have reist sig en Borgerkrig, i hvilken Kongeborgene gik op i Luer, og Naboerne, navnlig Babylonerne, tilreve sig det egentlige Assyrien[2].

I Ninive boede mange fra de 10 Stammers Rige, som vare bortførte af Enemessar (Salmanassar) 721 (eller endnu tidligere). Blandt dem var Tobias af Naftali Stamme, hans Hustru Anna og deres Søn Tobias. Den sidste, som blev 127 Aar, oplevede Ninives Fald. »Han spurgte i Ekbatana, hvor han var flyttet hen, at Ninive var taget og ødelagt af Nebukadnezar og Asverus (Cyaxares), og han glædede sig, før han døde, over Ninive[3].

Ezekiel, der ikke udtrykkelig nævner Ninive, taler Kap. 31, som er skrevet 587 (V. 1), om det ødelagte Assurs Herlighed i overvættes Udtryk: »Assur var en Ceder paa Libanon med skjønne Grene, en skyggende Skov og høi af Vext, og dens »Krone var mellem Skyerne« (V. 3). Paa dens Kviste byggede alle Himlens Fugle, og under dens Grene fødte alle Markens Dyr, og i dens Skygge boede alle de mange Folkeslag (V. 6); alle Edens Træer, som vare i Guds Have, misundte den (V. 9). Men fordi dens Hjerte ophøiede sig formedelst dens Høide, saa gav jeg den i Folkenes Herskers (Nebukadnezars) Haand; efter Behag handlede han med den (V. 10. 11); i Dødsriget for den ned« (V. 17).

Ingen græsk eller romersk Forfatter har seet Ninive før dets Ødelæggelse. Herodot (450) nævner bare, at det ødelagte Ninive havde været bygget ved Tigris[4]. — Xenofon (400), som, paa sit Tilbagetog med de 10,000, drog over eller lige i Nærheden af Ninives Tomter, kjender ikke engang Navnet. Han fortæller nemlig i Anabasis:

[1] Valdm. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 437. 488. [2] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 437. [3] Tobias 1, 2. 10; 14, 28—29. [4] Herodot 1, 178. 193.

efterat have sat over Zatapas (Øvre Zab)[1], kom de til Tigris. Her var en stor øde By ved Navn Larissa, hvis Mure havde en Omkreds af to Parasanger (= 1½ geogr. M.); ved Byen stod en Pyramide 100 Fod bred og 200 Fod høi. Derfra droge de en Dagsreise, sex Parasanger (= 4½ geogr. M.), til en stor, øde Mur, i Nærheden af en By ved Navn Mespila. Muren havde en Omkreds af sex Parasanger[2]. — Efter Tilbagetogets Gang kan Larissa vanskelig være andet end Nimrud, og Mespila har vel ligget i Nærheden af Ninive. Beskrivelsen af Ruinerne passer nogenlunde paa de nuværende; dog maa vel mærkes, at Omkredsen af »den store, øde Mur« ved Mespila efter Beskrivelsen var tre Gange større end den udgravne Mur rundt om Kojunjik og Nebbi Junus, der bare har en Omkreds af 1½ geogr. M.; desuden er den opgivne Afstand mellem Larissa og Mespila henimod en geogr. M. længre end mellem Nimrud og Ninive. — Mespila maa have ligget paa den østre Side af Tigris; det kan altsaa ikke være Mosul, der ligger paa den vestre Side, og som desuden først blev bygget efter Arabernes Erobring 637.

Ktesias, der levede i Persien som Læge ved Artaxerxes Huskerens († 404) Hof, lægger Ninive ved Eufrat. Kun en Gang lægger han det ved Tigris[3]. — Alexander den Stores († 323) Historieskrivere have, med Undtagelse af Arrian, ikke et Ord om Ninive, over hvis Tomter Kongen maaske har draget. Arbela, hvor han vandt sin afgjørende Seir over Darius Kodomannus, laa mellem Øvre- og Nedre-Zab, otte geogr. M. i Øst for Ninive, efter hvis Undergang det blev Assyriens betydeligste By[4]. — Diodorus Sikulus (paa Kristi Tid) følger Ktesias, som lægger Ninive ved Eufrat, og Plinius († 79 ef. Kr.) lægger det paa den vestre Bred af Tigris[5].

Men, medens Ninive var sunket fra Jordens Overflade, og Forfatterne vaklede i Opgiften om dets Beliggenhed, vidste Sagnet at fortælle om dets vidunderlige Storhed og Herlighed. Efter Diodorus Sikulus havde det en Længde af 150 og en Brede af 90 Stadier, altsaa ligesom Babylon en Omkreds af 480 Stadier, og havde Volde med en Høide af 100 Fod, og med saadan Vidde, at tre Vogne kunde kjøre bredved hverandre, og var forsvaret af 1500 Taarne, 200 Fod høie. — Efter Strabo var Ninive meget større end Babylon[6].

Paa det romerske Herredømmes Tid stod en liden, maaske allerede af Perserne bygget Fæstning paa Ninives Tomter. Naar Tacitus fortæller, at »Meherdates, Parternes Konge, ved Overgangen over Tigris havde taget Byen Ninos, Assyriens ældgamle Hovedsæde«[7] (50 ef. Kr.), maa denne Fæstning være ment. Den blev af Keiser Klaudius († 54) ophøiet til Koloni. Paa Mynter fra Trajans Tid kaldes den Ninus Claudianopolis, og paa Mynter fra Maximins († 238) Tid Niniva Claudianopolis Fæstningen omtales ikke i det Følgende. Den faldt i Persernes Hænder, da Romerne efter

[1] Xenof. Anab. 3. 3, 6. [2] Anab. 3. 4. 7—11. [3] Smiths Diction. 2, 547. [4] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 356. [5] Plin. Hist. Nat. 6, 42. [6] Strabo 16, 737. [7] Tac. Annal 12, 13.

Julians Død (363) maatte afstaa alle Provinser østenfor Tigris til Perserkongen Sapor. Levninger i Billedhuggerarbeide, Terracotta (brændt Ler), Mynter osv. fra Romernes Tid opgraves i Gruset. — Keiser Heraklius vandt 627 det afgjørende »Slag ved Ninive« over Perserkongen Kosroes II paa selve Tomterne af Ninive. — Efter Arabernes Erobring 637 fik en liden Fæstning paa den østre Strand af Tigris Navnet Ninavi; paa den vestre Strand af Tigris blev Mosul bygget. — Benjamin fra Tudela (1173) skriver: »mellem Mosul og den anden Elvebred, hvor det nu ødelagte Ninive laa, er der en Bro. Paa Ninives Tomter sees nu flere Landsbyer og Flekker«[1]. — En Biskop af den kaldaiske Kirke bar i Middelalderen Navn som Biskop af Ninive; men deraf følger just ikke, at en saadan By virkelig var til.

Efter Aarhundreders Forløb er Niebuhr, der, udsendt af den dansk-norske Regjering, reiste i Østerlandene i 1762—67, den første Reisende, der taler om Ninive. Han var i Landsbyen Ninyja, hvilket Navn rimeligvis er en Forvexling af Nebbi Junus. — Englænderen Rich, der boede i Bagdad, besøgte 1820 Kojunjik, hvorfra han medbragte nogle Indskrifter, og Nimrud.

Botta, fransk Konsul i Mosul, foretog 1841 Udgravninger i Kojunjik; men, da Udbyttet var ringe, skiftede han Sted og begyndte 1843 Udgravninger i Korsabad, der er bygget over Dur Sargon, eller Sargina. Botta fik Penge af den franske Regjering, kjøbte Korsabad og lod det nedrive. Efter nogle Maaneders Arbeide lykkedes det ham at afdække Grundplanen til en stor Pragtbygning. Stenplader med Indskrifter og med Billedhuggerarbeide bleve fundne, sendte til Frankrige og opstillede i Louvre. — Fortsatte Udgravninger af Franskmændene Place og Fresnel ledede til Opdagelsen af et Propylæum eller en Forhal til samme Bygning; Forhallens Sider dannedes af vældige Oxer af Sten med Menneskeansigt og Vinger; Oxernes Sider vare tildels dækkede af Indskrifter.

Bottas Held ledede Englænderen Layard til at gjøre Udgravninger i Nimrud og Kojunjik 1845—50. Udbyttet overgik langt, hvad der var fundet i Korsabad. I Nimrud afdækkede Layard Grundplanen og Murene til fem Pragtbygninger, som ligge i Rad ved Stranden af Tigris. De ere »rekonstruerede« af Ferguson og ere at se i overvættes Pragt i Layards »Monuments of Ninive, Second Series«, Plade I (London 1853). Den nordre Bygning er Gravmæle over en Konge, hvis Navn paa en Indskrift er tydet som Sardanapal. Det er et Slags Pyramide, der, ligesom Bels Tempel i Babel, har til Grundlag en Firkant, som bærer et Taarn; ovenpaa dette Taarn staar et smalere Taarn, og ovenpaa dette atter et smalere Taarn, i alt sex Taarne. — Et Taarn paa en anden Kant, 100 Fod langt og 200 Fod høit, er rimeligvis den af Xenofon omtalte Pyramide ved Larissa. (Se ovenfor).

I Kojunjik afdækkedes Sankeribs Kongsgaard (bygget omkring 709), der i Stør-

[1] Early Travels S. 94.

Ferguson. Kongeborgene i Nimrud. Layard.

relse og pragtfulde Forsiringer overgaar, hvad hidtil er udgravet. — Rækker af halvophøiet Billedhuggerarbeide (Basrelief), af vældige Oxer og Løver i Sten med Menneskeansigt og Vinger og med Indskrifter paa Siderne, en Mængde Stenplader og Lertavler med Indskrifter m. m., bleve sendte ned ad Tigris paa Flaader til Bagdad og derfra i Baade til Basra, hvorfra de førtes videre paa en engelsk Fregat. — Sagerne fra Ninive fylde nu flere Rum i »British Museum« i London.

Om de fire Plader eller Tavler, som handle om Sankeribs Erobring af Lakis, se Lakis.

Englænderen George Smith gjorde 1872 en overraskende Opdagelse i British Museum: blandt Tusinder af Smaastykker opdagede han 80 Brudstykker af Lertavler med Kileskrift, som indeholde en Række af Oldsagn. Ved møisommelig Flid lykkedes det ham at sætte Brudstykkerne sammen, skjønt flere og store Stykker vare borte. Tavlernes oprindelige Tal var mindst 12, af hvilke 11 ere fundne. Den 11te, som er temmelig uskadt, indeholder en Fortælling om Syndfloden, der i Hovedsagen stemmer med 1 Mos. 6—9, skjønt de Reddede have andre Navn end Noa og hans Sønner. — Den oprindelige Text havde hjemme i Erek (Varka). I ældgammel Tid er den enten oprindelig skreven eller oversat paa den semitiske Mundart, som taltes omkring Babel. Under Assurbanipal, Konge i Ninive (ved 650), bleve de 12 Tavler afskrevne og opstillede i den kongelige Bogsamling i Ninive; af den 11te Tavle, om Syndfloden, haves tre Afskrifter. — George Smith udgav 1874 Text og Oversættelse i »Chaldæan Account of the Deluge« (London)[1]. Kort efter reiste den nidkjære Forsker til Ninive for, blandt andet, at finde de manglende Brudstykker; Reisen blev uden videre Udbytte for Videnskaben, da han døde i Ninive efter et kort Ophold (1875?).

Vinget Oxe med Menneskeansigt. Layard.

I N. T. er »Niniviter« nævnt Matt. 12, 41. Luk. 11, 30 og »Ninives Mænd «Luk. 11, 32: Ninives Mænd skulle paa Dommens Dag opstaa med denne Slægt og fordømme den; thi de omvendte sig ved Jonas's Prædiken.

[1] Se desuden Vald. Schmith Assyr. og Ægypt. 2, 1145 flg.

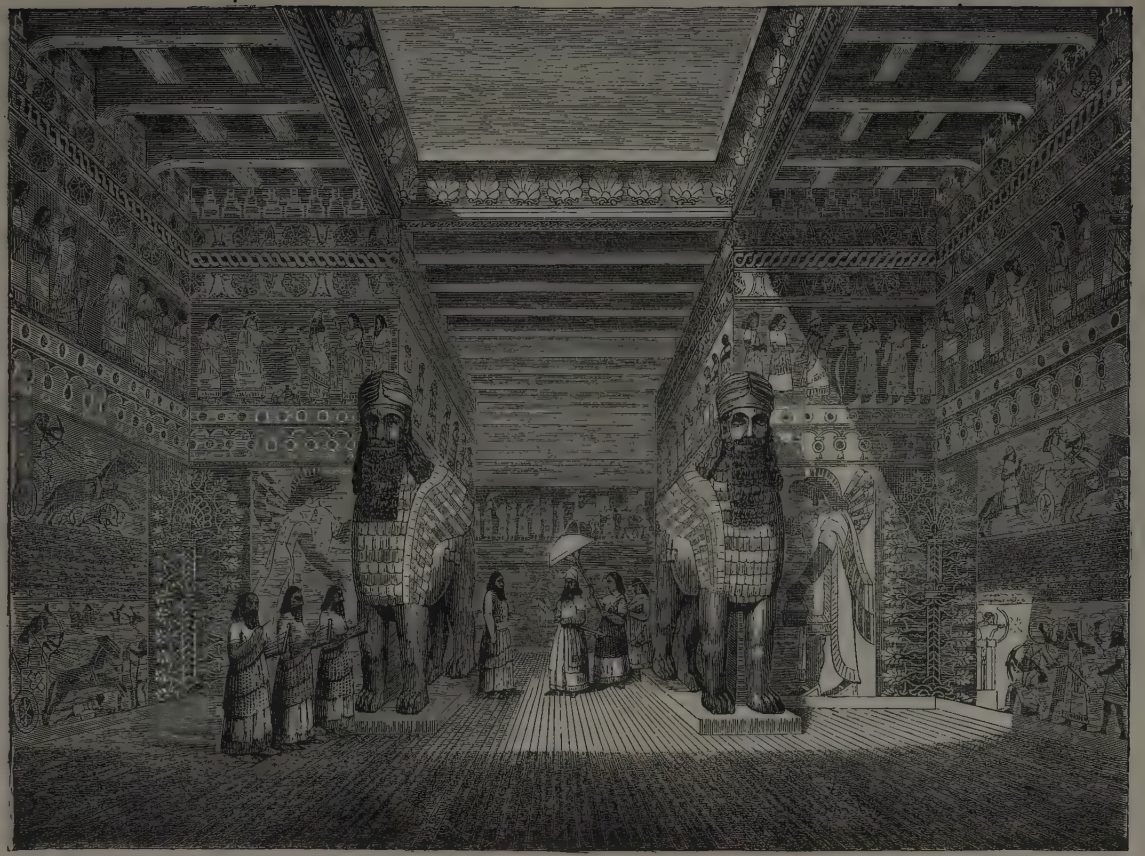

Forhal til en assyrisk Stormandsbolig. Layard.

Nob (ikke Nobe ɔ: til Nob) Præstestad[1] i Benjamin, Nord for Jerusalem. — Arken, som i Samuels Dommertid blev opstillet i Kirjat-Jearim[2], hvorfra den af David blev ført til Jerusalem, maa en Tid, under Saul, tilligemed Tabernaklet være flyttet til Nob; thi Ypperstepræsten boede der[3], og Skuebrødene bleve fremlagte sammesteds[4]. — Fortællingen, hvori dette forekommer, indeholder et af de mørkeste Træk i Sauls Liv: da Saul anden Gang havde søgt at spidde David, flyede denne først til Samuel i Rama og blev en Stund hos ham i Nevajot (se Nevajot); saa flyede han til Ypperstepræsten Akimelek i Nob. Ypperstepræsten spurgte forskrækket: hvorfor kommer Kongens Svigersøn alene? David svarede: jeg fik et hastigt Ærinde fra Kongen; kan du skaffe mig Brød og et Sværd? Akimelek gav ham Skuebrødene, saasom andre Brød ikke vare ved Haanden, og Goliats Sværd, der hang, svøbt i et Klæde, bag Livkjortelen. Dette saa Edomiten Doeg, Sauls Overhyrde[5]. — Saul sad i Gibea, da han af Doeg fik høre, at Akimelek havde spurgt Herren for David og givet denne Reisekost og Goliats Sværd. Strax lod han hente Akimelek og alle Præsterne i Nob til Gibea. Og han bød Løberne, som stode om ham, at dræbe dem. Disse vovede ikke at lægge Haand paa Herrens Præster; men Doeg var villig og nedhug paa samme Dag 85, som bare linned Livkjortel. Og han ødelagde Nob, Præsternes Stad, og slog med Sværdets Eg baade Mand og Kvinde, spædt og diende Barn, Oxe, Asen og Faar. — En af Akimeleks Sønner, Abjatar, reddede sig til David, som udbrød: jeg er Skyld i alt dette; bliv hos mig; her skal du være ligesaa sikker, som jeg selv[6].

Nob synes aldrig at have kommet sig efter det haarde Stød, som havde rammet det. Arken maa med Tabernaklet være flyttet tilbage til Kirjat-Jearim, hvor den stod, indtil David førte den op til Jerusalem 1053[7]. (Se Tabernaklet No. 9).

Næste Gang, Nob omtales, er i Skildringen af Sankeribs Tog mod Jerusalem (Es. 10, 28—32), hvoraf sees, at det laa mellem Anatot og Jerusalem: han kommer over Ajat (Ai), drager frem gjennem Migron . . . Elendige Anatot . . . Endnu en Dag til at blive staaende i Nob — da svinger han sin Haand mod Zions Datters Bjerg, mod Jerusalems Høi.

Sidste Gang omtales Nob Neh. 11, 32: Benjamins Børn boede efter Hjemkomsten fra Babel i Mikmas, Ai, Betel, Anatot og Nob.

Navnet Nob er aldeles svundet fra Strøget mellem Anatot, nu Anata, og Jerusalem. Efter Kieperts Kart er Nob gjenfundet i el-Isavije mellem de nævnte Steder. Herimod er indvendt, at el-Isavije ligger nede i en Grop, medens man af Es. 10, 32 »han svinger sin Haand mod Zions Datters Bjerg« har villet slutte, at Jerusalem var synbart fra Nob. — Porter tror at have gjenfundet Nob i nogle Ruiner paa en Tel eller Høi mellem Sauls Gibea og Skopus. Derfra kan man se Zion, medens en mellemliggende Aas stænger for Synet af Moria[8].

[1] 1 Sam. 22, 19. [2] 1 Sam. 7, 1. [3] 1 Sam. 21, 9. [4] 1 Sam. 21, 6. [5] 1 Sam. 21, 1—9. [6] 1 Sam. 22, 6—23. [7] 2 Sam. 6, 2. [8] Kitto Cyclopædia under Nob.

Noba, se Kenat.

O.

Ofir. — 1. Det er omtalt 12 Gange i G. T. og en Gang i Apokryferne: 1) 1 Mos. 10, 29. 2) 1 Kong. 9, 28. 3) 1 Kong. 10, 11. 4) 1 Kong. 22, 49. 5) 1 Krøn. 1, 23. 6) 1 Krøn. 29, 4. 7) 2 Krøn. 8, 18. 8) 2 Krøn. 9, 10. 9) Job 22, 24. 10) Job 28, 16. 11) Sal. 45, 10. 12) Es. 13, 12. 13) Sir. 7, 19. — Hertil maa føies 1 Kong. 10, 22. 2 Krøn. 9, 21. 2 Krøn. 20, 36—38, hvor Ofir vistnok ikke er nævnt, men aabenbar ment.

1 Mos. 10, 29 og 1 Krøn. 1, 23 er Ofir nævnt som den 11te af 13 Brødre, der vare Sønner af Joktan, som var Sønnesøns Søn af Sem. Paa disse to Steder ligger det nærmest at tage Ofir som Personnavn. Men, da mange Navne i Folkelisten, 1 Mos. 10 og 1 Krøn. 1, ere Navne ikke alene paa Stamfaderen, men ogsaa paa det Land, han og hans Afkom toge i Eie, er det rimeligt paa samme Maade at tage Ofir, der paa alle øvrige Steder betegner et Land. — Da Ofir i Folkelisten er stillet mellem Sjeba og Havila, som laa Syd i Arabien, maa Ofirs oprindelige Hjemstavn søges sammesteds.

Job 22, 24. 28, 16. Sal. 45, 10. Es. 13, 12 og Sir. 7, 19 give kun ringe Vink om Ofirs Beliggenhed; disse fem Steder tale bare om Ofir som Hjemmet for meget Guld eller fint Guld. — Heller ikke følgende fire Steder give stor Oplysning: 1 Krøn. 29, 4 og 2 Krøn. 8, 18 fortælle kun, at Salomo paa sine og Hirams Skibe havde ført meget Guld hjem fra Ofir; 1 Kong. 10, 11 og 2 Krøn. 9, 10 føie til, at Skibene desuden havde hjemført Sandeltræ i stor Mængde og kostbare Stene. — De øvrige tre Steder give mere Oplysning. 1 Kong. 9, 26—28 fortæller: Salomo lod bygge Skibe i Eziongeber ved Elot paa Stranden af det Røde Hav i Edoms Land. Og Hiram sendte sine Tjenere, søkyndige Folk, paa Skibene med Salomos Tjenere. De kom til Ofir og hentede derfra Guld og førte det til Salomo. — 1 Kong. 22, 49 (og 2 Krøn. 20, 36—38) fortæller: Josafat havde 10 Tarsisskibe, som skulde gaa til Ofir; men de kom ikke afsted; thi nogle af Skibene bleve sønderslagne i Eziongeber. — Ved »Tarsisskibe« menes aabenbar ikke Skibe, som fore paa Tarsis, men Skibe af den Størrelse, som brugtes i Tarsisfarten. (Smlgn. vort »Ostindiefarer«, »Amerikafarer«). — 1 Kong. 10, 22 og 2 Krøn. 9, 21, hvor Ofir ikke er nævnt, men aabenbar ment, give følgende vigtige Oplysning: Salomo havde Tarsisskibe paa Havet sammen med Hirams Skibe; en Gang i tre Aar kom Tarsisskibene og bragte Guld, Sølv, Elfenben, Aber og Paafugle.

2. Der er snart ikke et Guldland, hvor man ikke har søgt Ofir, endog saa langt borte som i Peru[1]. — Da Skibene, som fore paa Ofir, gik ud fra Eziongeber ved den

[1] Gesen. Thes. 1, 141. Ritters Erdkunde 16 Bind S. 351—431. (1848). Smiths Dictionary. Kittos Cyclopædia.

østre Arm af det Røde Hav, ere de sindige Fortolkere enige i, at det maa søges enten i Arabien eller i Øst-Afrika eller i Indien. Nærmest ligger det at søge Ofir i Syd-Arabien, ved Bab-el-Mandeb Strædet, som efter 1 Mos. 10, 29 og 1 Krøn. 1, 23 blev Joktaniden Ofirs Hjemstavn. Men mod Arabien taler: 1) De Varer, som Skibene hentede, høre ikke hjemme i Arabien. Vel maa man efter fire græske og romerske Forfattere, blandt dem Plinius[1], og nogle Steder i Bibelen, hvor der tales om Sjebas Guld[2], medgive, at der fandtes Guld i Arabien, skjønt det nu ikke er fundet; men de øvrige Varer høre ikke hjemme der. Man maatte saaledes ty til den Forklaring, at Ofir ikke var Hjemlandet for disse Varer, men drev Mellemhandel med dem. 2) Varigheden af Reisen, tre Aar, er for lang til en saa kort Vei. — For Indien taler: 1) Sofir er et koptisk Navn for Indien, og Sofira er det Ord, som Septuaginta og Josefus bruge for Ofir. Efter Josefus laa »det fordums Sofira«, som nu kaldes Guldland (Chersonesus Aurea ɔ: Halvøen Malakka) i Indien[3]. 2) De Varer, som Skibene hentede hjem fra Ofir, ere alle indiske; paa Guld har Indien rigtignok aldrig været rigt; men des rigere er det paa Elfenben og kostbare Stene; Paafuglen stammer derfra, og Sandeltræet gror kun der. 3) Varigheden af Reisen, tre Aar, er efter Skibsfartens Udvikling paa den Tid meget rimelig, navnlig hvis Ofir lægges saa langt mod Øst som til Malakka. 4) De eiendommelige Ord, som ere oversatte ved Aber og Paafugle, ere ikke af semitisk Oprindelse, men indiske og endnu i Brug paa Ceylon[4]. (Dette Bevis har dog, efter de nyeste Forskninger, tabt sin Kraft; se strax nedenfor). — For Øst-Afrika taler: 1) Sofala, hvis Navn ligesom Sofir minder om Ofir, er overmaade rigt paa Guld, Diamanter og Elfenben, medens det rigtignok ikke har Paafugle og Sandeltræ, og det er en vigtig Indvending. 2) Carl Mauch har 1871, under 20° 14′ sydlig Brede og 40 geogr. M. ret i Vest for Havnen Sofala, opdaget Levninger af vældige Mure, 30 Fod høie og 15 Fod brede, byggede af Granit uden Cement, med udhugget Arbeide. Længre mod Syd opdagede han Levninger af en labyrintagtig Bygning, maaske en Stormandsbolig. De ere ældre end Portugisernes og Arabernes Herredømme, maaske af fønicisk Oprindelse. 3) Varigheden af Reisen, tre Aar, passer paa Afstanden. 4) De eiendommelige Ord paa Aber og og Paafugle, som hidtil troedes at være af indisk Sprogæt, ere nys fundne i hieroglyfiske Indskrifter og kunne ligesaa let være semitiske som indiske[5].

Baade mod Indien og Sofala taler, at Ofir efter 1 Mos. 10, 29 og 1 Krøn. 1, 23 oprindelig maa søges i Syd-Arabien. Enten har der været to Strøg med Navnet Ofir, eller Ofir var i Tidens Løb blevet Udtryk for et fjernt Handelsland.

Efter Ovenstaaende maa det Ofir, som omtales under og efter Salomo, søges i Indien eller Sofala. Da Paafuglen og Sandeltræet, som hentedes fra Ofir, have Indien til Hjemland, faar Ofir — indtil videre — søges der.

[1] Plin. Hist. Nat. 6, 161. [2] For Ex. Sal. 72, 15. [3] Jos. Hist. 8. 6. 4. [4] Gesen. Thes. 3, 1208. 1502. Smiths Dict. under Peacock. [5] Kalkars Theolog. Tidsskrift. 1873. S. 427—433. Kjøbenhavn.

Ofni, med Artikel Ha-Ofni, i Benjamin, nævnes 1 Bibelen bare Josva 18, 24. Josefus, som kalder Byen Gofna, omtaler den fem Gange. »Krig« 3. 3. 5 skriver han, at Gofna, ved Udbrudet af den jødiske Krig (66 ef. Kr.), var Hovedsæde for et af de 11 Stifter (Toparkier), i hvilke Judæa var delt, og at det i Vigtighed var næst Jerusalem. Byen, som nu kaldes Jifna, ligger 5/8 gogr. M. nordenfor Betel.

1. Ofra, Efron, Efraim, Afra, Effrem, Tajibe, i Benjamin[1]. Medens Saul og Jonatan med 600 Mand laa i Geba, rykkede Filisterne ud fra det 1/4 geogr. M. nordenfor liggende Mikmas i tre Plyndretog: et drog mod Bethoron (mod Vest), et gjennem Zeboims Dal mod Ørkenen ɔ: rimeligvis gjennem Kløfterne, som føre ned til Jordan, mod Øst), og et mod Ofra (ɔ: rimeligvis mod Nord; thi Saul og Jonatan stode i Geba, mod Syd)[2]. Hermed stemmer, hvad Hieronymus skriver i Onomastikon, hvor Byen kaldes baade Aphra og Ophra: Aphra, som nu kaldes Effrem, ligger ved den femte Milesten østenfor Betel. — 2 Krøn. 13, 19 fortælles: Abia, Judas Konge (960—919), slog Israels Konge Jeroboam og fratog ham Betel og Efron med underliggende Byer. — Efron maa saaledes ligesom Ofra søges i Nærheden af Betel. Efron, som betyder Hjortekalv, er afledet af Ofra, som betyder Hind. Der er saaledes al Rimelighed for, at begge ere Navne paa en og samme By. — Under Formen Efraim er rimeligvis samme By omtalt af Josefus, der skriver, at Vespasian paa et Tog fra Cæsarea ved Middelhavet mod Jerusalem tog Smaabyerne Betel og Efraim[3].

Samme By omtales rimeligvis ogsaa af Johannes (11, 54), naar han fortæller: da Jøderne, efter Lazarus's Opvækkelse, vilde slaa Jesus ihjel, drog han fra Betania til en By, som heder Efraim, nær ved Ørkenen ɔ: rimeligvis den nordlige Del af Juda Ørken mellem Jerusalem, Betel og Jeriko — hvis vildeste Strøg er Kvarantana. — Robinson mener, sikkert medrette, at have gjenfundet Ofra i Tajibe, som ligger paa en Kol en geogr. M. Nordost for Betel[4]. Denne Afstand svarer temmelig nøie til Hieronymus's Opgift i Onomastikon om Afstanden mellem Betel og Afra.

2. Ofra, eller — til Forskjel fra Ofra No. 1 — Abiesers Slægts Ofra[5], i Vestre Manasse, er bare kjendt fra Gideons Historie. Gideon stod og tærskede Hvede, da Herrens Engel kom til Ofra og satte sig under den store Terebinte, som eiedes af Gideons Fader, Joas af Abiesers Slægt[6]. — Ved Ofra stod et Ba'alsalter med et Astartebillede, som eiedes af Joas. Paa Herrens Bud gik Gideon med ti Mænd om Natten og brød Alteret ned og hug Billedet om[7].

Efter Seiren over Midianiterne gjorde Gideon af Byttet en Livkjortel, som han opstillede i sin By Ofra, og hele Israel bedrev Hor (ɔ: Afguderi) med den[8] — Efterat have været Dommer i 40 Aar, døde Gideon og blev begraven i sin Fader, Abiesriten Joas's Grav i Ofra[9]. — Hans 70 Sønner boede i Ofra, indtil de alle, paa den yngste,

[1] Josva 18, 23. [2] 1 Sam. 13, 16—18. [3] Jos. Krig 4. 9. 9. [4] Rob. Pal. 2, 333—338. [5] Dom. 6, 24. [6] Dom. 6, 11. [7] Dom. 6, 25—27. [8] Dom. 8, 27. [9] Dom. 8, 32.

Jotam, nær bleve dræbte af Abimelek, som Gideon havde avlet med en Medhustru fra Sikem[1]. — Det er ikke fundet igjen[2].

Mika 1, 10 omtaler Ofra — for Ordspillets Skyld — under Formen Afra: »i Afras (ɔ: Støvets) Hus har jeg væltet mig i Støvet« (af Sorg over de Ulykker, som skulle ramme Landet). De øvrige Byer, som Mika nævner, ligge alle i en Kreds vestenfor Jerusalem; da baade Ofra Nordost i Benjamin og Ofra i Vestre Manasse laa langt udenfor denne Kreds, er det tvivlsomt, hvilken af disse Byer Mika har ment ved Afra[3].

P.

Palmestaden, se Jeriko og Zoar; desuden Engedi og Tadmor.

Palmyra, se Tadmor.

Paneas, se Ba'al-Gad.

Paradis, pardes, paradeisos, er ikke af semitisk Oprindelse. Efter nogle Sproglærde er det persisk, efter andre er det sanskrit, og atter efter andre er det armenisk. Alle ere enige i, at Ordet i alle disse tre Sprog betyder omtrent det samme, nemlig Lysthave, Lystlund. — Pardes forekommer tre Gange i G. T. og er oversat ved: Lystskov, Lystlund og Lysthave: 1) Neh. 2, 8: Nehemias bad Perserkongen om Brev til Asaf, der havde Opsyn over Kongens »Lystskov«, at han skulde udlevere ham Tømmer til at bygge Jerusalems Porte. 2) Præd. 2, 5: jeg (Prædikeren) gjorde mig Haver og »Lystlunde«, og jeg plantede i dem allehaande Frugttræer. 3) Høis. 4, 12—14: min Søster er en tillukket Have; dine Skud ere en »Lysthave« af Granatæbletræer med den ypperste Frugt . . . samt af alle de bedste, vellugtende Urter. — I Sirak, hvor paradeisos forekommer tre Gange (24, 35. 40, 19. 35) er det brugt om Lysthave. — I Susannas Historie (Daniel Kap. 13) er Have altid (ni Gange) gjengivet ved paradeisos. — Septuaginta har oversat Edens Have ved paradeisos, medens samme ellers har oversat Have, ved kepos (κῆπος). — Josefus bruger Hist. 1. 1. 3 paradeisos om Edens Have, men i et Brudstykke af Berosus (Apion. 1, 19) om Nebukadnezars hængende Have i Babel.

Xenofon og Plutark bruge paradeisos om Perserkongens Lysthaver.

Rabbinerne bruge pardes dels om Edens Have, som henlagdes til det yderste Østen, dels om de Saliges Opholdssted i Himlen, hvor Hædersplads en er i Abrahams Favn. — Paradeisos forekommer i N. T. tre Gange og er alle tre Gange brugt om den himmelske Bolig: 1) Luk. 23, 43: Jesus siger til den angrende Røver paa Korset: idag skal du være med mig i Paradis. 2) 2 Kor. 12, 4: Paulus blev henrykket til Paradiset (V. 2 staar: »til den tredie Himmel«) og hørte uudsigelige Ord. 3) Aabenb. 2, 7 den, som seirer, ham vil jeg give at æde af Livsens Træ, som er midt i Guds Paradis.

[1] Dom. 9, 1. 18. [2] Se dog Smiths Dictionary under Ofra No. 2. [3] Caspari Micha 110—112.

Om Beliggenheden af Eden med Paradiset eller Haven, se Eden No. 1.

1. Parans Ørken er den samme, som nu kaldes Badiet et-Ti ɔ: Vandrings-Ørkenen. — Kedorlaomer slog Horiterne paa deres Bjerg Seir indtil El-Paran, som er ved Ørkenen[1] ɔ: indtil El (Terebinten eller Egen), som har Navn efter Ørkenen Paran, ved hvilken den staar. (Se El-Paran). — I Parans Ørken voxte Ismael op[2]. — Israeliterne brøde op fra Sinai Ørken, og Skyen hvilede i Parans Ørken[3]. — Parans Ørken har rimeligvis stødt sammen med Sinai Ørken et Stykke nordenfor Hazerot, som var Israeliternes andet Hvilested efter Opbrudet fra Jebel Musa (se Vandringen i Ørkenen No. 4); thi »Folket brød op fra Hazerot og leirede sig i Parans Ørken«[4]. — Samme Ørken naaede til Palæstinas Grænser; thi Kades, som tilfaldt Juda[5], laa i Parans Ørken[6]. — Det nordre Strøg havde ogsaa et særskilt Navn, nemlig Zin[7]. (Se Kades). — Fra Sinai til Kades var der 11 Dagsreiser[8], og fra Hazerot til Kades ni Dagsreiser[9]. — Mod Øst grænsede Paran til Bugten ved Ælana (Akaba) og mod Vest til den Bjergkjede, som gaar langsmed Bugten ved Suez.

I »denne store og forfærdelige Ørken blandt Serafslanger og Skorpioner og paa tørre Steder«[10] var det, at Israeliterne maatte vandre om i 40 (38) Aar[10]. Mindet om denne Vandring har holdt sig i Ørkenens nuværende Navn Badiet et-Ti ɔ: Vandrings-Ørkenen.

David var som Flygtning for Saul i Ørkenen Paran, da han sendte Bud til Nabal om Levnetsmidler[11].

Paa to Steder menes ved Paran rimeligvis Ørkenen Paran, skjønt »Ørken« ikke er tilføiet. 5 Mos. 1, 1 fortælles, at »Moses talte til Israels Børn østenfor Jordan, i Ørkenen, paa Moabs øde Marker, mellem Paran og Tofel (i Edom) og Labon og Hazerot og Di-Sahab«. Josefus taler om en Dal Faran i Idumæa, der var fuld af Huler[12]. Da »Paran« kan betyde et Strøg fuldt af Huler[13], kan denne Dal være ment; men, da Hazerot er nævnt, er det rimeligere at tænke paa Parans Ørken. — 1 Kong. 11, 17. 18 fortælles: i Salomos sidste Dage flygtede Edomiten Hadad med nogle af sin Faders Tjenere fra Edom for at komme til Ægypten. Og de brøde op fra Midian og kom til Paran, og de toge nogle Mænd med sig fra Paran, og de kom til Ægypten til Farao.

Omtrent midtveis i Ørkenen ligger nu Kala'at Nakl ɔ: FæstningenNakl, hvis Navn minder om »Ægyptens Bæk« Nakal (Nahal), ved hvilken den ligger. Den usle Fæstning eller Borg, med en Høvedsmand og nogle faa Menige, er bygget for at beskytte de Pilegrime, der over Suez og Akaba drage til Mekka.

[1] 1 Mos. 14, 6. [2] 1 Mos. 21, 21. [3] 4 Mos. 10, 12. [4] 4 Mos. 12, 16. [5] Josva 15, 3. [6] 4 Mos. 13, 26. [7] 4 Mos. 20, 1. 33, 36. [8] 5 Mos. 1, 2. [9] Palmer Desert 2, 514. [10] 5 Mos. 1, 19 8, 2. 15. [11] 1 Sam. 25, 1. 4. [12] Jos. Krig 4. 9. 4. [13] Gesen. Thes. 2, 1089.

2. Parans Bjerg nævnes 5 Mos. 33, 2. Hab. 3, 3 sammen med Sinai, Seir og Teman. Ved Parans Bjerg maa følgelig menes et Bjerg nede ved Sinai, f. Ex. Serbal, eller et af Edoms Bjerge.

3. Parans Byer. I Onomastikon fortælles: »Faran er nu en By tre Dagsreiser østenfor (skal være: vestenfor) Aila (Elat); over den droge Israeliterne, da de havde brudt op fra Sinai. Vi læse ogsaa (1 Mos. 14, 6), at Kedorlaomer slog Indbyggerne i Faran, som ligger i Ørkenen«. (I Hieronymus's Oversættelse staar: Indbyggerne i Farans Ørken). — Paa den peuteringske Tavle (Aar 393 ef. Kr.) ligger en By eller et romersk Vagthus Phara, 50 romerske (= 10 geogr.) M. vestenfor Aila og 120 romerske M. østenfor Klysma ved Suez. — Onomastikon og den peuteringske Tavle tale rimeligvis om samme By. — Navnet Faran er ikke gjenfundet i dette Strøg.

I de første Aarhundreder ef. Kr., da Sinai fik Eneboere og Munke og blev et søgt Valfartssted, reiste der sig en By Faran i det frugtbare og vandrige Dalføre Feiran, fordum Refidim, strax nordenfor Serbal. — Faran er omtalt af Ammonius, der 372 gjæstede Sinai, og af Nilus, der fra 390—420 boede paa dette Bjerg. (Se Sinai No. 12). — Faran er omtalt som liggende i Refidim af Kosmas Indiafarer, der 535 gjæstede Sinai. — Antoninus Martyr (570) fortæller: vi droge fra Sinai til Ægypten og kom saaledes til Byen Faran, ved hvilken Moses kjæmpede med Amalek. Strøget er meget goldt, hvor der ikke er Vand (fra en Kilde)[1]. — I de første Aarhundreder stod Sinai uden Tvivl under Farans Biskop. Biskop Makarius, til hvem Keiser Marcian efter Kirkemødet i Kalcedon 451 skrev et Brev, har sikkert boet i Faran, ikke paa Sinai, hvis Kloster først blev bygget af Justinian i sjette Aarhundrede. — Blandt dem, som underskreve paa Kirkemødet i Konstantinopel 536, var Theonas, Presbyter og Sendemand fra Sinai, Ørkenen Raitu (Tor) og den hellige Kirke i Faran. — Theodorus, Biskop i Faran, blev dømt som Kjætter baade af det lateranske Kirkemøde i Rom 649 og af Kirkemødet i Konstantinopel 680. — Efterat Justinian († 565) havde bygget Klosteret paa Sinai, sank Farans Overvægt, og Bispesædet blev, dog maaske ikke før i det 10de Aarhundrede, flyttet til Sinai. (Se Sinai No. 12).

I Vadi Feiran, næsten ved Foden af Serbal, ligge Levninger af en By, som sikkert er det gamle Paran eller Faran. Feiran betyder Markmusdalen, et Navn, som passende kan givés et Dalføre, hvor Munkene i fordums Dage have udhulet Bjergsiderne til Celler og Grave, der, som Beduinerne sige, se ud som Markmushul[2]. — Paran betyder et Strøg fuldt af Huler eller et løvrigt Strøg[3]. Feiran er saaledes et ganske andet Ord; men Beduinerne, som vel ikke kjendte eller brøde sig stort om Betydningen af Paran, gave det ved en ringe Ændring en Betydning, som passede paa Dalens Udseende, efterat Munke der havde udhulet sine Celler og Grave.

[1] Anton. Martyr Kap. 40. [2] Palmer Desert 1, 90. 169. [3] Gesen. Thes. 2, 1089. 1090.

Pas-Dammim, som bare nævnes 1 Krøn. 11, 13, er den samme By, som 1 Sam. 17, 1, kaldes Efes-Dammim; se Soko No. 1.

Pella omtales ikke i Bibelen, og hvad der findes andetsteds, er bare spredte Træk. — En græsk Forfatter, som rigtignok ikke levede før i 16de Aarhundrede, fortæller, at Byen blev grundlagt af Macedoniere i Alexander den Stores Hær, som gave den Navn efter det vandrige Pella i Macedonien, Filips og Alexanders Fødeby[1]. — Polybius fortæller, at Antiokus den Store, efterat have taget Tabor 218, gik over Jordan og tog, blandt andre Byer, Pella[2]. — Det blev i Bund og Grund ødelagt af Alexander Jannæus (105—78), fordi Indbyggerne ikke vilde leve efter de jødiske Skikke[3]. Pompeius drog, paa Toget fra Damaskus mod Jerusalem, over Pella og Skytopolis[4], og gav senere Pella tilbage til sine forrige, græske Eiere (64 f. Kr.)[5]. — Plinius († 79 ef. Kr.) fortæller, at Pella var en af ti Stæder i Dekapolis og rigt paa Vand[6]. I Onomastikon fortælles, under Dekapolis, at Pella var en af de ti Stæder i Dekapolis, og under Arisot og Jabis (Jabes), at Jabis laa ved den femte Milesten (30,000 Fod) fra Pella paa Veien til Gadara.

Pella er mest kjendt som Tilflugtssted for den kristne Menighed i Jerusalem før og under Beleiringen ved Titus. Eusebius fortæller, at den jerusalemske Menighed vandrede ud; thi hellige Mænd blandt den havde før Krigens Udbrud faaet Aabenbaring fraoven om at vandre ud til Pella[7]. — Denne Udvandring skede maaske allerede Aar 66 efter Jødernes Seir over Cestius Gallus. (Se Jerusalem No. 17. 8). — Eusebius fortæller ikke, om Menigheden vendte tilbage til Jerusalem; men efter Epifanius († 403) vendte den tilbage efter Jerusalems Ødelæggelse[8]. Her maa være ment Ødelæggelsen ved Titus (70); thi det er høist rimeligt, at Menigheden stundede tilbage for daglig at have for Øie Golgata, Kristi Grav og Oliebjerget. (Se No. 18. 1). Og lidet rimelig er Robinsons Mening, at det først var efter Ødelæggelsen under Hadrian (135), at Menigheden søgte sine gamle Tomter[9].

Mynter bleve prægede i Pella under Heliogabal (217—222). — Det blev Bispesæde under Metropoliten i Skytopolis[10], og den sidste Biskop, som nævnes, var tilstede paa Kirkemødet i Jerusalem 536. — Pella har vel været en blomstrende By, indtil Muhammedanerne toge Landet østenfor Jordan 636.

Pella er gjenfundet i Tubukat eller Tabakat Fahil ɔ: Fahils Lag eller Trin, en Landsby, som er bygget i Lag opover en Høi. Fahil synes at være en arabisk Forvanskning af det græske Pella. Ved Foden af Høien ligge Ruiner, blandt andet af et Tempel eller en Kirke, og tæt ved sprudler en rig Kilde, der danner en Bæk, som rinder ned i Jordan[11].

[1] Rob. Neuere Bibl. Forsch. in Pal. 425. [2] Polyb. 5. 70. 12. [3] Jos. Hist. 13. 15. 4. Krig 1. 4. 8. [4] Jos. Hist. 14. 3. 4. Krig 1. 6. 5. [5] Jos. Hist. 14. 4. 4. Krig 1. 7. 7. [6] Plin. Hist. Nat. 5, 74. [7] Euseb. Kirkh. 3, 5. [8] Reland 925. [9] Rob. Pal. 2, 208. [10] Reland 215. 216. [11] Rob. Neuere Bibl. Forsch. in Pal. 421—426.

Fahil ligger omtrent $^3/_8$ geogr. M. østenfor Jordan og $1^1/_2$ geogr. M. Sydost for Betsan.

Petra, se Sela.

Piraton, se Tamna (No. 3 under Timna).

Pniel eller Pnuel; begge Navne betyde Guds Ansigt. Da Laban fra Bjerget Gilead havde draget hjemover til Karan, drog Jakob sin Vei og kom til Makanaim. — Fra Makanaim eller et Sted deromkring sendte han Bud til sin Broder Esau, Syd paa Seirs Bjerg[1]. Da Budene meldte tilbage, at Esau kom med 400 Mand, delte Jakob sin Hær i to Leire, idet han sagde: »dersom Esau slaar den ene Leir, kan den anden blive reddet«[2]. Hans første Tanke var altsaa at ofre den ene Halvdel for at redde den anden ved Flugten. Men snart opgav han al Tanke om Modstand og Flugt og sendte en stor Gave til Broderen[3]. Medens man drog afsted med Gaven, blev han selv med alt det øvrige tilbage i Leiren. Han stod op i den samme Nat, tog sine Hustruer og Børn og al sin Eiendom, gik til Jabboks Vadested og førte dem over, paa Sydsiden af Aaen. Men han blev selv alene tilbage, og en Mand brødes med ham, indtil Morgenrøden randt[4]. Jakob kaldte Stedets Navn Pniel: »thi jeg har seet Gud Ansigt til Ansigt, og mit Liv er (dog) frelst«. Solen randt, da han kom forbi Pniel[5]. — Efter dette (navnlig 1 Mos. 32, 22—24), maa Pniel have ligget strax nordenfor Jabbok ved et kjendt Vadested over denne Bæk.

Paa Jakobs Tid var Pniel sikkert bare et Læger eller en Leirplads. Da det næste Gang, 500 Aar senere, omtales, var det en By med et Taarn. Da nemlig Gideon med 300 Mand satte efter de slagne Midianiter og var kommen over Jordan, bad han Sukkot om Brød til sine trætte Folk. Sukkot nægtede Hjælpen, og Pniel ligesaa. Da han havde slaget og fanget de to midianitiske Konger, Seba og Zalmunna, tugtede han Sukkots Ældste, og Taarnet i Pniel brød han ned og dræbte Byens Mænd[6]. — Pniel synes at have ligget i Ruiner lige til efter Rigets Deling 980. Der fortælles nemlig 1 Kong. 12, 25, at Jeroboam, Israels første Konge, byggede Sikem og boede der, og han drog derfra og byggede Pniel. — Siden omtales Pniel ikke i Bibelen, og det er ikke fundet igjen. Strøget langs Jabbok er endnu ikke nøie undersøgt; hvis Bækken, med sine bratte Strande, kun har faa Vadesteder, kunde det være muligt at udfinde »Jabboks Vadested« (1 Moss. 32, 22), i hvis Nærhed Pniel laa.

Pnuel, se Pniel. Stedet kaldes Pnuel overalt undtagen 1 Mos. 32, 30, hvor Jakob gav Stedet Navn. Stedets oprindelige Navn var Pnuel, som Jakob ændrede til Pniel, da denne Form er den regelrette til at gjengive »Guds Ansigt«[7].

Ptolemais, se Akko.

[1] 1 Mos. 32, 1—3. [2] 1 Mos. 32, 8. [3] 1 Mos. 32, 18. [4] 1 Mos. 32, 26. [5] Mos. 32, 30. 31. [6] Dom. 8, 4—17. [7] Gesen. Thes. 2, 1118.

R.

Rabba, som betyder den Store, Hovedstad, var Navnet paa flere Byer:

1. Rabba, med Artikelen Ha-Rabba, nævnes bare Josva 15, 60, sammen med Kirjat-Jearim.

2. Rabba, Ammons Hovedstad, paa begge Sider af Jabboks søndre Arm, kaldes paa flere Steder (f. Ex. Josva 13, 25) bare Rabba; det fulde Navn »Ammons Børns Rabba« forekommer fem Gange[1]. Den forkortede Form Rabbat-Ammon, som Byen gjerne kaldes paa Karter, forekommer ikke i Bibelen. Af Grækerne kaldtes den Filadelfia.

Efter Onomastikon (under Amman) boede først det ældgamle Folk Refaiterne i »Amman, som nu kaldes Filadelfia; de bleve fortrængte af Lots Børn«. Dette er ikke urimeligt, da Refaiterne længe, før Ammoniterne bleve til, boede østenfor Jordan[2]; men, om det er mere end en Gjetning af Eusebius, er uvist; maaske han ikke har andet at støtte sig til end 5 Mos. 3, 11, hvor Rabba første Gang er nævnt: »Og, Konge i Basan, var alene tilbage af de overblevne Kjæmper (Refaiterne); hans Seng, en Jernseng — ni Alen lang og fire Alen bred — staar i Ammons Børns Rabba«. Om Ammoniterne have faaet Sengen ved Erobringen af Rabba eller hjemført den som Minde om en Seir over Og, den sidste af de overblevne Kjæmper, faar staa uafgjort.

Ammoniterne stammede fra Lot; derfor toge Israeliterne ved Indvandringen fra Ægypten ikke deres Land, men bøiede af Veien for dem[3]. — Halvdelen af deres (forrige) Land blev dog lagt til Gad[4]. — I Dommernes Dage krævede Ammoniterne tilbage sit Land mellem Arnon, Jabbok og Jordan, som Israeliterne ved Indvandringen fra Ægypten havde taget fra dem. Hertil svarede Jefta, at det Strøg dengang havde været i Amoriternes Eie, og at det var fra dem, at Israeliterne havde taget det[5]. — Rabba, som hverken blev taget af Amoriterne eller af Moses, laa strax østenfor Gads Stamme[6].

Nahas, Ammons Konge, havde, formodentlig i Sauls Dage, vist David megen Godhed. Da Nahas var død, skikkede David Sendemænd for at trøste hans Søn Hanun. Men denne, som holdt Sendemændene for Speidere, ragede Halvdelen af deres Skjæg og skar Halvdelen af deres Klæder og lod dem saa fare. David sendte Joab mod Ammoniterne, som bleve slagne og reddede sig bag Med'bas Mure. (Se Med'ba). Efter Seiren vendte Joab tilbage til Jerusalem[7]. — Det følgende Aar, »ved den Tid, da Kongerne pleie at drage i Krigen« (ɔ: rimeligvis efter Vinteren eller Regntiden, altsaa i April), drog Joab atter ud mod Ammon, hærjede Landet og beleirede Rabba. — Under denne Beleiring var det, at Joab paa Davids Bud lod Urias falde for Am-

[1] 5 Mos. 3, 11. 2 Sam. 12, 26. 17, 27. Jer. 49, 2. Ez. 21, 20 (25). [2] 1 Mos. 14, 5. [3] 5 Mos. 2, 19. 2 Krøn. 20, 10. [4] Josva 13, 25. [5] Dom. 11, 12—27. [6] Josva 13, 25. [7] 2 Sam. 10, 1—14. 1 Krøn. 19, 1—15.

moniternes Sværd. — Medens Beleiringen varede, fik Batseba to Børn med David, en Søn, som døde strax efter Fødselen, og Salomo[1]. Beleiringen har saaledes varet omkring to Aar. — Da Salomo 1020 kom paa Tronen, var han omkring 20 Aar; Beleiringen falder saaledes mellem 1042—1040. — Rabba bestod af to Dele: Kongestaden eller Vandstaden — efter en Kilde, der fordum[2], som nu, sprudlede nede i selve Byen — og Fæstningen høiere oppe. Naar Vandstaden var tagen, kunde Fæstningen ikke holde sig, da den manglede Vand — Joab skrev til David: jeg har indtaget Vandstaden; saml nu Resten af Folket og leir dig mod Staden (ɔ: Fæstningen), for at jeg ikke skal tage den hele Stad, og mit Navn nævnes over den (ɔ: for at den ikke skal kaldes den af Joab tagne Stad). Saa kom David og indtog Rabba; han tog Kongens Krone af Guld og med en kostbar Sten og satte den paa sit Hoved, og Byttet, som han bortførte af Staden, var stort. Indbyggerne lagde han under Sage og under Tærskeslæder og for Jernøxer og lod dem gaa gjennem Teglovne. Paa samme Vis handlede David med alle Ammons Stæder[3]. — I den Haan, som var vist Sendemændene, maa vi søge Grunden til denne Grusomhed hos den ellers saa milde Konge.

David synes ikke at have ødelagt Rabba, og Ammon vandt rimeligvis ved Rigets Deling (980) atter Uafhængighed. Thi Amos (ved Aar 800) truer Rabbas Mur og dets høie Huse med Undergang og dets Konge med Fangenskab[4]. — Jeremias (efter Jerusalems Fald 588) truer ligeledes Rabba og dets Konge med Undergang[5]. Ezekiel (efter 588) nævner Rabba som en By, der i Fasthed kunde stilles ved Siden af Jerusalem[6]. — I Rabba boede rimeligvis Ba'alis, Ammons Konge, der sendte Ismael til Mizpa for at dræbe Gedalja[7]. (Se Jerusalem No. 8 og Mizpa No. 2).

Efter Alexander den Store († 323) kom Rabba under Ægypten. Ptolemæus Filadelfus († 247) kaldte det Filadelfia, og Strøget deromkring blev kaldt Filadelfene[8]. — Antiokus den Store tog 218 Byen fra Ptolemæus Filometor. Fæstningen gjorde langvarig Modstand; den led nemlig ikke længere af Vandmangel, da der var gravet en underjordisk Gang derfra til Kilden nede i Byen. Dette fik Antiokus vide af en Fange og afskar Tilførselen. — Ptolemæus, Høvding i Jeriko, myrdede sin Svigerfader, Simon Makkabæus, i Dok, ved Jerko, 135. Da Ptolemæus maatte frygte for Hævn af Hyrkan, Simons Søn, flygtede han til Filadelfia, som fremdeles hørte til Syrien, hvor hans Ven Antiokus Sidetes var Konge — (Se Jerusalem No. 11). — 69 Aar senere var det i Arabernes (Nabatæernes) Eie. Josefus fortæller nemlig, at, da Aretas, Konge i Arabien (ɔ: Idumæa) paa Pompeius's Bud maatte ophæve Beleiringen af Jerusalem, drog han til Filadelfia (64 f. Kr.)[9]. (Se Aristobulus og Hyrkan, Jerusalem under No. 11).

Herodes den Store tog Filadelfia fra Araberne, idet Fæstningen maatte efter sex Dages Beleiring overgive sig af Vandmangel, Aar 30[10]. Den underjordiske Gang fra

[1] 2 Sam. 11, 12. 15—25. [2] Jos. Hist. 7. 7. 5. [3] 2 Sam. 12, 26—31. [4] Am. 1, 14. 15. [5] Jr. 49, 1. 2. [6] Ez. 21, 20 (25). [7] Jr. 40, 14. [8] Jos. Krig 3. 3 3. [9] Jos. Krig 1. 6. 3. [10] Jos. Krig 1. 19. 5—6. Stedet er meget uklart; Byen synes at have ligget øde.

Fæstningen til Kilden synes saaledes at have været i Ustand. — Josefus opgiver, at Peræa strakte sig fra Makærus til Pella og fra Jordan til Filadelfia[1], og Plinius opregner Filiadelfia blandt de 10 Stæder i Dekapolis[2]. — Under Romerne blev Filadelfia meget forskjønnet. Dets Teater, det største i Syrien, dets Tempel og andre offentlige Bygninger stamme rimeligvis fra andet og tredie Aarhundrede efter Kristus. — I Onomastikon (under Amman) kaldes Filadelfia »en herlig Stad«. — Det blev Bispesæde, og dets Biskop var en af Bostras 19 Lydbiskopper[3]. Dets Kirke er endnu næsten uskadt. — Da Araberne 637 toge Syrien, laa Filadelfia i Ruiner, og den Dag i Dag er det uden Indbyggere. Dets nuværende Navn Amman, der allerede var gjængs før Eusebius († 340)[4], er sikkert en Forkortning af Rabbat-Ammon.

Rakels Grav. Farrar.

3. Rabbat-Moab, se Ar. — Navnet Rabbat-Moab, som ikke findes i Bibelen, forekommer først hos Eusebius[5], men er dog rimeligvis langt ældre; smlgn. Rabbat-Ammon.

Raitu, se Tor.

Rakels Grav. Jakob brød op fra Betel, og, da der endnu var et Stykke Vei til Efrat, fødte Rakel under haard Smerte. . . . Saa døde Rakel og blev begraven ved Efrat, det er Betlehem. Og Jakob satte en Mindestøtte over hendes Grav, og det er Mindestøtten paa Rakels Grav indtil denne Dag[6]. — Dette er det første Exem-

[1] Jos. Krig 3. 3. 3. [2] Plin. Hist. Nat. 5, 74. [3] Reland 228. [4] Onomast. under Amman. [5] Onomast. under Moab. [6] 1 Mos. 35, 16. 19. 20.

pel i Israeliternes Historie paa, at en Støtte blev sat over en Grav; det var deres Skik at begrave i Huler. Mærkeligt er det, at Jakob ikke førte Rakels Lig til Hulen Makpela, der kun laa en Dagsreise borte. — 700 Aar senere siger Samuel i Rama, nordenfor Jerusalem, til Saul: naar du idag gaar fra mig, vil du finde to Mænd ved Rakels Grav paa Grænsen af Benjamin[1]. — Grænsen mellem Benjamin og Juda gik strax søndenfor Jerusalem[2], og Rakels Grav, »et Stykke Vei fra Betlehem«, laa følgelig langt inde i Juda. Efter 1 Sam. 10, 2 laa dog Rakels Grav paa Grænsen af Benjamin. Man maa deraf slutte, at en Strimmel Land har fra Benjamin været kilet ind i Juda, eller snarere, at Strøget omkring Rakels Grav har, skjønt liggende inde i Juda, været lagt til Benjamin, for at Stammoderen kunde hvile i Sønnens Stamme. — Om Ewalds dristige Forsøg paa at lægge Rakels Grav mellem Betel og Rama, se Tabors Eg (§ 19. 8. 5) og Rama No. 6. 2. 4.

Nu nævnes Rakels Grav ikke før efter 1400 Aars Forløb, af Pilegrimen fra Bordeaux. Denne, Hieronymus[3], Antoninus Martyr, paa hvis Tid en Kirke nys var bygget, Arkulf, Benjamin fra Tudela og andre Reisende omtale Rakels Grav, som liggende mellem Jerusalem og Betlehem. — 3/4 geogr. M. søndenfor Jerusalem og 1/4 geogr. M. nordenfor Betlehem, paa den vestre Side af Veien, staar Rakels Grav, som er et plumpt, hvidtet Gravmæle fra nyere Tid; Jakobs Mindestøtte er forlængst borte.

Om Jr. 31, 15 og Matt. 2, 17. 18, se Rama No. 1.

Rakkat, der bare nævnes Josva 19, 35, har ligget etsteds paa Vestsiden af Gennesarets Sø. Se Kinneret og Tiberias.

Rama, som betyder Høi, er Navnet paa sex Steder, eller, da No. 1, 2 og 6 snarere er samme By, paa fire Steder. Det har altid Artikelen, Ha-Rama, undtagen Neh. 11, 33 og Jr. 31, 15.

1. Rama, som omtales Jr. 31, 15 og Matt. 2, 18, nævnes i Forbindelse med Rakels Grav og Betlehem. Rakels Grav laa paa Grænsen af Benjamin (1 Sam. 10, 2), og Betlehem laa i Juda; Afstanden mellem dem var 1/4 geogr. M. — Jr. 31, 15 lyder saa: »en Røst høres i Rama, Veklage, bitter Graad; Rakel græder over sine Børn; hun vil ikke lade sig trøste; thi de ere ikke mere«. Profeten fremstiller Rakel, Benjamins Stammoder, som reisende sig op af Graven, i trøstesløs Klage over sine Børn, der efter Jerusalems Fald, 588, bleve samlede i Rama for at bortføres til Babel[4]. — Matt. 2, 17. 18 ere Profetens Ord overførte paa Barnemordet i Betlehem. — Man skulde snarest søge Rama i Nærheden af Rakels Grav og Betlehem. Og ikke alene Eusebius, men ogsaa Hieronymus, der længe levede i Betlehem, fortælle i Onomastikon[5], at der i Benjamin ved Betlelem laa et Rama, og en nyere Reisende skal have fundet et Sted, rimeligvis en Høi, deromkring, som bærer Navnet Rama. Et saadant Navn findes imidlertid hverken paa Guérins paalidelige Kart eller

[1] 1 Sam 10, 2. [2] Josva 15, 8. 16, 18. [3] Hieron. Paulas Reise Kap. 8. [4] Jr. 40, 1—6.
[5] Onomast. under Ramale.

i hans udførlige Skildring af »Judée« i hans »Palestine«, der udkom 1869. Det af Jeremias omtalte Rama kan ikke have været en ubetydelig Høi eller Lignende, men maa have været et almen kjendt Sted og kan gjerne være, eller, rettere sagt, maa være det vel kjendte Rama i Benjamin (se Rama No. 2), skjønt det ligger $1^3/_4$ geogr. M. nordenfor Rakels Grav. For ret at skildre Rakels Smerte over sine bortførte Børn, lader Profeten hendes Veklage høres fra Graven ved Betlehem ligetil Rama midt i Benjamin, hvor de, der skulde bortføres, vare samlede.

2. Rama i Benjamin nævnes sammen med Gibeon og Mizpa[1]. — Debora boede under et Palmetræ paa Efraims Bjerg mellem Rama og Betel[2]. — I det 36te Aar af Asa, Judas Konges Regjering (924)[3] drog Baesa, Israels Konge, ind i Benjamin og befæstede Rama, for at være Herre over Hovedveien til Jerusalem nordenfra. Asa kjøbte da Benhadad I, Konge af Damaskus, til at hjælpe ham. Benhadad hærjede Israels Rige, og Baesa maatte holde op med at befæste Rama. Asa opbød hele Juda — ingen blev fritagen — og førte de Stene og det Tømmer, som Baesa havde drevet frem, bort fra Rama og befæstede dermed Geba og Mizpa[4]. — Ramas Beliggenhed lader sig ret nøie paavise af to Steder, Dom. 19, 10—13 og Es. 10, 28—30. Det første Sted handler om Levitens og hans Medhustrus Reise fra Betlehem nordefter: de forlode Betlehem udpaa Eftermiddagen, kom forbi Jerusalem, »da Dagen heldede saare«, og droge videre for at naa Gibea eller endog Rama og blive der om Natten. (Se Gibea). — Det andet Sted skildrer Sankeribs Tog mod Jerusalem: »han kommer over Ajat (Ai), drager frem gjennem Migron, Mikmas giver han sit Tros i Forvaring; de drage frem gjennem Skaret (mellem Mikmas og Geba); »Geba skal være vort Herberge«; Rama bæver, Sauls Gibea flyr«.

Da Jerusalem var taget, 588, bleve de fornemste Indbyggere lagte i Lænker og samlede i Rama for at bortføres til Babel. Blandt de Lænkede var Profeten Jeremias. Øversten for Nebukadnezars Livvagt løste ham af Lænkerne og lod ham fare til Gedalja i Mizpa[5]. — Rama er løselig nævnt Hos. 5, 8. — Esr. 2, 26, Neh. 7, 30 fortælles, at efter Hjemkomsten fra Babel fik Ramas Børn atter Byen i Eie.

Skjønt det 1 Kong. 15, 22. 2 Krøn. 16, 6 fortælles, at Asa bortførte Sten og Tømmer fra Rama til Mizpa, og skjønt Jeremias (40, 1—6) fortæller, at han blev sendt fra Rama til Mizpa, gjaldt dog i Middelalderen Nebi Samvil (Mizpa) for Rama i Benjamin, der igjen regnedes for et med Samuels Rama. Kun Brocardus (1283) henlagde Rama mellem Jerusalem og Betel og i Nærheden af Anatot[6]. — Robinson har klarlig godtgjort, at Er-Ram baade ved sit Navn (Er-Ram svarer til Ha-Rama, med Artikelen) og ved sin Beliggenhed svarer til Rama i Benjamin. Det ligger paa en Kol mellem Gibea og Geba, omtrent midtveis mellem Jerusalem og Betel, lidt østenfor Landeveien.

[1] Josva 18, 25. 26. [2] Dom. 4, 5. [3] Om Tidsregningen se Asa og Baesa under Jerusalem og Samaria. [4] 1 Kong. 15, 17—22. 2 Krøn. 16, 6. [5] Jr. 40, 1—6. [6] Broc. 7, 50. 8, 1.

Det er en ussel, næsten øde Landsby med Levninger af Søiler og hugne Sten og maaske af en Kirke[1].

3. Rama i Aser, Josva 19, 29.

4. Rama i Naftali, Josva 19, 36.

5. Rama i Gilead, 2 Kong. 8, 29. 2 Krøn. 22, 6. Se Ramot-Gilead.

6. Rama, hvis fulde Navn Ramataim Zofim bare forekommer 1 Sam. 1, 1. Ramataim, som er Total af Rama, betyder to Høie, og Zofim er Flertal af Zuf, en af Samuels Forfædre, som fra Efraim eller Efrata (Betlehem) var udvandret til en By, der rimeligvis hed Rama eller Ramataim, og som nu blev kaldt Ramataim Zofim o: Zufiternes (Dobbelt-) Rama. — Efter Zuf kaldtes et Strøg ved Rama »Zufs Land«[2]. — Samuel var født i Rama, holdt en Profetskole der[3] og blev begraven sammesteds[4]; det kaldes derfor hans egen Stad[5].

1. Skjønt Samuels Rama er nævnt 14 Gange, der alle findes i 1 Sam.[6], og skjønt det ved fire Leiligheder er omstændeligere omtalt, er man dog aldeles i Urede om dets Beliggenhed. — De fire Leiligheder ere følgende:

1) 1 Sam. 1, 1—2, 11: Elkana hed en Mand, der var fra Ramataim Zofim, fra Efraims Bjerg; han var Sønnesøns Sønnesøn af Zuf, en Efratit[7]. — Man forstaar gjerne Verset saaledes, som om Ramataim Zofim laa paa Efraims Bjerg; men da skulde man vente »paa Efraims Bjerg«, ikke »fra Efraims Bjerg«. »Fra Efraims Bjerg« betyder snarere, at Elkana var eller stammede fra Efraims Bjerg, skjønt han boede i Ramataim Zofim. Den sidste Opfatning er sikkert den rette, hvis man, som i vor ny Bibeloversættelse, gjengiver »Efratit«, 1 Sam. 1, 1, ved »Efraimit«; Efraimit kan dog betyde baade en af Efraims Stamme og en fra Efrata (Betlehem)[8]. — Om man end lægger Ramataim Zofim »paa« Efraims Bjerg, kan det gjerne have ligget udenfor Efraims Grænser; thi af Dom. 4, 5: »Debora boede paa Efraims Bjerg mellem Rama (i Benjamin) og Betel«, er det klart, at Efraims Bjerg naaede langt ned i Benjamin. Det samme fremgaar af 2 Sam. 20, 1. 21: Seba, som gjorde Oprør i Davids sidste Tid, kaldes paa første Sted en Benjaminit og siges paa det andet Sted at være fra Efraims Bjerg. — Elkana drog Aar efter Aar fra sin Stad op til Silo for at tilbede og ofre, og hans Hustru Hanna var med ham. Hanna havde ingen Børn. Da hun engang havde udøst sit Hjerte for Herren foran Tabernaklet i Silo, vendte hun trøstet tilbage til Rama[9] og fødte Aaret efter Samuel. — Da Samuel var afvænt, førte Forældrene ham til Eli i Silo og vendte tilbage til sit Hus i Rama[10]. — Om Ramataim Zofim skal søges paa Efraims Bjerg, er saaledes tvivlsomt, men at det er den samme By, som Elkanas og følgelig ogsaa som Samuels Rama, er klart.

2) 1 Sam. 7, 16. 17. Samuel dømte Israel alle sit Livs Dage. Aar efter Aar drog

[1] Rob. Pal. 2, 568—588. Neuere Bibl. Forsch. 376. [2] 1 Sam. 9, 5. [3] 1 Sam. 19, 20. [4] 1 Sam. 25, 1. [5] 1 Sam. 28, 3. [6] 1 Sam. 1, 1. 19; 2, 11; 7, 17; 8, 4; 15, 34; 16, 13; 19, 18. 19. 22. 23; 20, 1 25, 1; 28, 3. [7] 1 Sam. 1, 1. [8] Gesen. Thes. 1. 141. [9] 1 Sam. 1, 19. [10] 1 Sam. 2, 11.

han omkring til Betel, Gilgal og Mizpa og dømte Israel ved alle disse Steder. Og, naar han reiste tilbage, var det til Rama; thi der var hans Hus. — Da de tre Steder, hvor Samuel dømte paa sin Rundreise, alle laa i Benjamin, er det høist rimeligt at søge Rama, hvorfra han gik ud, og hvorhen han vendte tilbage, i samme Stamme.

3) 1 Sam. 19, 9—24. Medens Saul sad i sit Hus (i Gibea) med et Spyd i Haanden, kom den onde Aand over ham, og han søgte anden Gang at spidde David til Væggen. David flyede til sit Hus, hvor Saul satte Vagt, for om Morgenen at dræbe ham. Men Mikal slap sin Mand ned gjennem Vinduet, og han flyede samme Nat og kom til Samuel i Rama. Ved Rama havde Samuel oprettet en Profetskole, hvis Forstander han selv var. »Profeternes Skare« boede i Nevajot. Nevajot, som betyder Boliger, maa have været en Samling af Boliger strax ved Rama. Did tyede Samuel med David. Da Saul hørte, at David var i Nevajot ved Rama, skikkede han Sendebud for at hente ham. Da Budene saa Profeternes Skare, som profeterede, og Samuel staaende som Forstander midt iblandt dem, kom Guds Aand over dem, og de begyndte at profetere. Saul skikkede anden og tredie Gang Sendebud; men ogsaa de bleve grebne af Guds Aand og profeterede. Da gik Saul selv afsted; men ogsaa over ham kom Herrens Aand, og, altsom han gik, profeterede han, indtil han kom til Nevajot ved Rama. — Af Fortællingen faar man et stærkt Indtryk af, at der ikke kan have været langt mellem Sauls Gibea og Samuels Rama.

4) 1 Sam. 9, 1—10, 3. Kis af Benjamin havde en Søn, som hed Saul. Kis's Aseninder kom bort, og han sendte Saul og en af Drengene for at lede efter dem. De gik over Efraims Bjerg, men fandt dem ikke; de gik gjennem Salisas Land og Sa'alims Land, men fandt dem ikke, og de gik gjennem Benjamins Land, men fandt dem ikke. Da de vare komne ind i Zufs Land, sagde Saul: lader os vende hjem. Drengen svarede: der er en Guds Mand i denne By; lader os spørge ham. Da de gik ad Opgangen til Byen, traf de nogle Piger, som gik ud for at øse Vand. De spurgte dem: er Seeren her? De svarede: ja, han er idag kommen til Byen. Da de kom midt ind i Byen, mødte de Samuel, som var gaaet ud for at stige op paa Høien til en Offerfest[1]. — Da Samuel havde salvet Saul, sagde han: naar du idag gaar fra mig, vil du træffe to Mænd ved Rakels Grav paa Grænsen af Benjamin, i Zelza. Og, naar du gaar videre frem og kommer til Tabors Eg, vil du træffe to Mænd, som drage op til Gud i Betel. Og naar du kommer til Guds Høi (Gibea), skal en Skare Profeter komme ned fra Høien og profetere, og Herrens Aand skal komme over dig, og du skal profetere. Derefter kan du gjøre, hvad du finder for godt; thi Gud er med dig. Og du skal gaa ned før mig til Gilgal; se, jeg kommer ned til dig for at ofre Brændofre og slagte Takofre. Syv Dage skal du vente paa mig, indtil jeg kommer, og da skal jeg lade dig vide, hvad du skal gjøre[2]. — Denne Fortælling frembyder

[1] 1 Sam. 9, 1—14. [2] 1 Sam. 10, 1—8.

flere Vanskeligheder. Salisas Land, Sa'alims Land og Guds Høi (Gibea) ere ikke gjenfundne. — Fra hvilken By Saul og Drengen gik ud for at finde Aseninderne, er ikke fortalt; men, da Kis var af Benjamin[1], og da Saul kort efter sees boende i Sauls Gibea[2], gaar man ud fra, at ogsaa Kis boede i Gibea, og at det var derfra, at Saul og Drengen gik ud. — Den By, hvor Saul og Drengen traf Samuel, omtales 1 Sam. 9, 6 som »den By, hvor Samuel var«, og kan derfor ikke være nogen anden end Samuels Rama. Samuel maa netop være kommen hjem fra en Rundreise; deraf Pigernes Svar: »han er idag kommen (hjem) til Byen«[3]. Men, da Samuel og Saul først ved dette Møde lærte hinanden at kjende, synes Samuels Rama at maatte søges langt borte fra Sauls Gibea. — Den største Vanskelighed ligger i Samuels Ord til Saul: »naar du idag gaar fra mig, vil du træffe to Mænd ved Rakels Grav«[4]. Efter dette maa Veien fra Sauls Rama til Kis's Hjem have gaaet forbi Rakels Grav, som ligger 1/4 geogr. M. nordenfor Betlehem.

2. Følgende Meninger ere opstillede om Beliggenheden af Samuels Rama:

1) Efter Eusebius og Hieronymus[5] laa Ramataim Zofim i Nærheden af Diospolis (Lydda) og var den samme By, som Evangeliernes Arimatæa. Men Arimatæa, nu Ramle, midt paa Sarons Slette, ligger ganske udenfor det Strøg, hvor Samuels Rama maa søges.

2) Efter Hieronymus's Tid holdt man Nebi Samvil for Samuels Rama; men Nebi Samvil er aabenbar Mizpa i Benjamin. (Se Mizpa No. 2).

3) Andre (se Winers Realwörterbuch under Rama) holde Samuels Rama for den samme By, som Rama i Benjamin (Er-Ram). Herimod indvendes: fra Sauls Gibea til Rama i Benjamin er der en kanp 1/2 geogr. M., medens Samuels Rama, som nys paapeget, synes at maatte ligge længre borte fra det Sted, hvor Saul hidtil havde boet. — Desuden: naar Saul gik fra Er-Ram til Gibea, kunde han ikke komme til Rakels Grav.

4) Ewald holder Ram-Alla, som ligger en geogr. M. nordenfor Sauls Gibea, for Samuels Rama. Tillægget Alla, Gud, kunde tyde paa Stedets fordums Hellighed, og det ligger længre borte fra Gibea end Er-Ram. Vanskeligheden med Hensyn til Rakels Grav bortrydder Ewald ved sit dristige Forsøg paa at lægge Graven mellem Betel og Er-Ram, altsaa nordenfor Gibea. (Se Tabors Eg § 19. 3. 6).

5) Gesenius holder for, at Herodion, Frankerbjerget, henimod en geogr. M. Sydost for Betlehem, er Samuels Rama[6]. Det er en Gjetning, som vistnok løser Vanskeligheden med Hensyn til Rakels Grav, men lægger Samuels Rama udenfor det Strøg, hvor det maa søges.

6) Robinson holder Soba, paa en fremragende Bjergkol 1 1/4 geogr. M. vestenfor Jerusalem, for Ramataim Zofim[7]. Den væsentligste Grund er Navneligheden mellem Soba

[1] 1 Sam. 9, 1. [2] 1 Sam. 10, 26. [3] 1 Sam. 9, 12. [4] 1 Sam. 10, 2. [5] Onomast. under Armathem Zophim. [6] Gesen. Thes. 3, 1276. [7] Rob. Pal. 2, 583—588.

og Zofim. Men skulde Saul paa Veien fra Soba til Gibea komme til Rakels Grav, maatte han gjøre en uforklarlig Omvei.

7) Forfatteren er enig med Winer (se No. 3) i, at Sauls Rama er Rama i Benjamin; men han lægger Kis's By, hvorfra Saul blev sendt ud, søndenfor Rakels Grav; derved løses alle væsentlige Vanskeligheder. — Man har gaaet ud fra, at Kis boede i Sauls Gibea, da han sendte Saul ud for at lede efter Aseninderne. Men Kis's Fædreby var Zela; thi der var hans Grav, og i samme Gravsted bleve Saul og Jonatan lagte[1]. Gibea kaldes vistnok Sauls By, men ikke før efter hans Kongevalg[2]; han har altsaa flyttet did ved denne Leilighed. — En stærk Indvending kan vistnok hentes fra 1 Sam. 10, 26: efter Kongevalget gik Saul til sit Hus i Gibea Hertil kan dog svares: af 1 Sam. 10, 1—8 fremgaar, at der hengik længre Tid mellem Sauls Salving og Valg til Konge. Efter Mødet med Samuel i Gilgal, hvor denne »lod Samuel vide, hvad han skulde gjøre«, tog han Hus i Gibea. — Der er saaledes al Rimelighed for, at det var fra Zela og ikke fra Gibea, at Saul blev sendt for at lede efter Aseninderne. Zela, som laa i Benjamin[3], er efter al Rimelighed gjenfundet i Beit-Jala, 1/4 geogr. M. Sydvest for Rakels Grav; ialfald er der intet til Hinder for at søge det i Nærheden af Rakels Grav. — Sauls Rama kan da for Beliggenhedens Skyld være baade Ram-Alla og Er-Ram og, hvis Zela lægges østenfor eller søndenfor Rakels Grav, tillige Soba; thi paa Hjemveien fra alle tre Steder, vilde Saul komme forbi Graven, og Afstanden, 2 1/4, 1 3/4 og 1 1/4 geogr. M., kan ikke gjøre Udslaget. Men det er uvist, om Ram-Alla og Soba ere gamle Byer, medens Er-Rams Ælde er sikker nok. — Men hvorfor er da Rama i Benjamin blevet kaldt Ramataim Zofim og Samuels Rama? Hertil svares: det er bare 1 Sam. at Byen kaldes Ramataim Zofim og Samuels Rama. Byens ældste Navn er Rama[4]. Da Zuf indvandrede did, blev den kaldt Ramataim Zofim eller Zufiternes (Dobbelt-) Rama, og, da Samuel var bleven Dommer og navnkundig, fik den Navnet Samuels Rama[5]. Efter hans Død blev den atter kaldt bare Rama.

Ramat, som er Genitiv af Rama, er det første Ord i flere Sammensætninger.

Ramataim Sofim, se Rama No. 6.

Ramat-Leki, Kjævebenshøiden i Juda. Filisterne havde indebrændt Samsons Hustru og hendes Fader. Da Samson til Hævn derfor slog dem baade »paa Læg og paa Laar«, droge Filisterne op, leirede sig i Juda og spredte sig i Leki. — Samson, der holdt til i Etams Klippekløft, lod sig bunden føre til Leki. Da Filisterne skrege ham imøde, sled han Baandene af sig, greb et Asens Kjæveben og slog dermed tusinde Mand. Da han havde sunget: »med et Asens Kjæveben en Flok, ja to Flokke — med et Asens Kjæveben Tusinde jeg slog«, kastede han Kjævebenet bort, og

[1] 2 Sam. 21, 14. [2] 1 Sam. 11, 4. 15, 34. [3] Josva 18, 28. 2 Sam. 21, 14. [4] Josva 18, 25. Dom. 4, 5. [5] 1 Sam. 25, 1. 28, 3.

man kaldte Stedet Ramat-Leki. — Efter Kampen forsmægtede Samson af Tørst; Gud kløvede da en Huling eller Uddybning i Leki, og der sprang Vand frem. Kilden kaldte man »den Paakaldendes Kilde«; den er i Leki indtil denne Dag[1]. — Leki, hvor Filisterne spredte sig (V. 9), har rimeligvis været et Høidedrag, som paa Grund af en vis Lighed havde faaet Navnet Leki ɔ: Kjæveben. — Efter Samsons Heltedaad fik Høidedraget Navn af Kjævebens-Høiden I dette Navn er aabenbart en Henspilling paa, at Samson kastede Kjævebenet; thi med ringe Ændring vilde det lyde R'mat-Leki ɔ: det er Kjævebenskastet[2].

Sagnet har villet gjenfinde Samsons Kilde i et Væld i Nærheden af Eleuteropolis. Saaledes fortælles i »Paulas Reise«, at Paula paa Veien fra Galilæa til Ægypten kom til Soko og drak af Samsons Kilde i Nærheden af Morasthi[3]. Og Antoninus Martyr (570) fortæller, at Samsons Kilde endnu vander Strøget omkring Eleuteropolis[4]. — Men Ramat-Leki og Samsons Kilde kunne ikke have ligget saa langt borte fra Etam, søndenfor Betlehem. — Kilden ved Eleuteropolis holder nu ikke Vand; men Renden, som førte Vandet til Byens Port, er paa sine Steder endnu i god Stand[5].

Ramat-Mizpe ɔ: Vagtstedets Høi, som Josva 13, 26 nævnes blandt Gads Stæder, er maaske det samme som Galed og Mizpa i Gilead. Se Mizpa No. 1.

Ramat-Negeb[6] eller Ramot-Negeb[7] (begge Navne betyde: Rama i Sydlandet), i Simeon, og efter al Rimelighed i det sydligste Strøg af denne Stamme.

Ramle, se Arimatæa.

Ramot-Gilead (ɔ: Gileads-Høiderne) eller Ramot i Gilead eller bare Rama[8], nu Es-Salt, i Gad, var Levitstad[9] og Fristad[10]. — Salomo satte i Ramot-Gilead en Høvedsmand, som havde under sig Jairs (23) Byer i Gilead og hele Landskabet Argob i Basan med dets 60 store Byer[11]. — Benhadad I, Konge i Damaskus, havde taget Ramot-Gilead fra Omri, Israels Konge (930—918). Hans Søn Benhadad II (920—890) blev slagen og fangen af Omris Søn Akab ved Afek (se Afek No. 4) og bad om Forlig paa dette Vilkaar: »de Stæder, som min Fader har taget fra din Fader, vil jeg give tilbage, og Gader kan du lægge i Damaskus, ligesom min Fader lagde Gader i Samaria«. Akab var godtroende nok til paa hans bare Ord at gaa ind paa disse Vilkaar. Benhadad holdt da heller ikke Forliget og gav ikke Ramot tilbage. — Akab indgik, tre Aar derefter, Forbund med Josafat om at tage Ramot. Forsøget mislykkedes, Akab blev, skjønt forklædt, dødelig saaret, og Ramot blev i Syriens Eie[12]. (Se under Damaskus og Samaria). — Under Akabs Søn, Ahasia (896—894) blev intet gjort for at tage Ramot tilbage. Men dennes Søn Joram (894—882) tog det og forsvarede det mod Benhadads Eftermand, Hasael. Under Forsvaret blev Joram saaret[13]

[1] Dom. 15. [2] Gesen. Thes. 2, 752. [3] Hieron. Paulas Reise Kap. 18. [4] Anton. Mart. Kap. 32. [5] Guérin Pal. (Judée) 2, 217—220. Rob. Pal. 2, 687. [6] Josva 19, 8. [7] 1 Sam. 30, 27. [8] 2 Kong. 8, 29. 2 Krøn. 22, 6. [9] 1 Krøn. 6, 80. [10] 5 Mos. 4, 43. Josva 20, 8. [11] 1 Kong. 4, 13. [12] 1 Kong. 22, 1—36. [13] 2 Kong. 9, 14. 15. 2 Krøn. 22, 6.

og reiste hjem til Jisre'el. En af Krigshøvdingerne, Jehu, som hemmelig blev salvet til Konge af Elisas »Dreng«[1], forlod brat Ramot og skyndte sig til Jisre'el, hvor han skjød Joram ihjel[2]. (Se under Jisre'el). — Ramot blev taget og maaske forstyrret af Hasael, som tog fra Jehu hele Gilead og Basan[3]. — Senere omtales det ikke mere i Bibelen.

Af Ovenstaaende er det klart, at Ramot maa have været en meget stærk Stad, og, som Navnet viser; har det ligget høit. Da dets Beliggenhed ikke er nærmere opgiven i Bibelen, har man søgt det i Mizpa i Gilead, i Gerasa og i Es-Salt. At det ikke kan være Mizpa, er godtgjort under Mizpa No. 1. — Gerasa skal ikke ligge høit nok til at svare til Navnet Ramot. — Derimod ligger Es-Salt paa en Høide. Dertil kommer, at efter Onomastikon laa Ramot 15 romerske M. vestenfor Filadelfia (Rabba), og Es-Salt ligger $3^1/_4$ geogr. M., som netop svare til 15 romerske M., Nordvest for Rabba. Desuden synes dets Navn som Bispesæde, Saltus Hieraticus ɔ: den hellige, skovklædte Aas, at tyde hen paa Stedets tidligere Hellighed som Levit- og Fristad.

Es-Salt ligger paa en Høide, som ved dybe Kløfter er skilt fra endnu høiere Aase rundt omkring. Paa Toppen hæver sig en Borg med Taarne paa Hjørnerne. Grundvolden er romersk eller maaske endnu ældre, medens Overbygningen er arabisk. — I Kløfterne rundt omkring er en Mængde Grave og Huler. — Det er kjendt for sine Vinbjerge, hvis Druer gjælde blandt de bedste i Palæstina og sælges i Mængde i Jerusalem. — Folketallet er omkring 3000.

Ras-el-Ain, se Tyrus No. 11.

Rehob (ɔ: Vidde, Gade eller Torv) eller Bet-Rehob. — Fra Kades i Parans eller Zins Ørken sendte Moses 12 Speidere ind i Palæstina, og de speidede Landet fra Kades til Rehob paa Veien til Hamat (nordenfor Ba'albek, ved Orontes)[4]. Rehob var saaledes det nordligste Sted, som Speiderne naaede. »Paa Veien til Hamat« vil rimeligvis sige: »i Libanons Dal, hvor Veien fører til Hamat«. — Daniterne kom over Lais, et roligt og trygt Folk, og de sloge dem med Sværdets Eg og brændte Byen. Og der var ingen, som frelste; thi den var langt fra Sidon; den laa nemlig i Dalen (ɔ: Libanons Dal), som er ved Bet-Rehob[5]. — Bet-Rehob kan saaledes ikke have ligget langt fra Lais, der er mest kjendt under Navnet Dan. — Da Ammoniterne saa, at de havde gjort sig »stinkende« for David, leiede de Syrerne af Zoba og Bet-Rehob. Ammoniterne stillede sig foran Byen Med'ba (i Ammon); men Syrerne af Zoba og Rehob stode for sig selv paa Marken[6]. — Heraf sees, at Rehob og Bet-Rebob er samme By. Da Indbyggerne vare Syrere, har den snarere ligget udenfor Palæstinas Grænser. — Efter Ovenstaaende maa Rehob have ligget ikke langt fra Dan, ved Dalen, som fører til Hamat; men ingen By med lignende Navn er funden der. Robinson mener, rimeligvis

[1] 2 Kong. 9, 1—10. [2] 2 Kong. 9, 14—24. [3] 2 Kong. 10, 32. 33. [4] 4 Mos. 13, 21. [5] Dom. 18, 27. 28. [6] 1 Sam. 10, 6. 8.

medrette, at have gjenfundet det i Hunin, en gammel Borg, to geogr. M. Nordvest for Dan.

Rehobot (Vidder) var Navnet paa tre Steder:

1. Rehobot, Isaks Brønd, se under Brønde § 12. 3.

2. Rehobot-Ir (ɔ: Gader eller Torve, som danne en By; smlgn. Platææ i Boetien af *πλατύς*, bred), en af de fire Byer, som Nimrod byggede i Assur[1]. Det er ikke gjenfundet.

3. Rehobot ved Elven (Eufrat). I Fortegnelsen over dem, »som vare Konger i Edom, førend Israel fik nogen Konge«, skrives 1 Mos. 36, 37. 1 Krøn. 1, 48: »Samla døde, og Saul fra Rehobot ved Elven blev Konge i hans Sted«. — To Steder ved Eufrat bære endnu, med ringe Ændring, dette Navn; det ene Rahabe ligger 3/4 geogr. M. vestenfor Eufrat og to geogr. M. søndenfor Kabors Munding; det andet Rahabe malik ɔ: det kongelige Rahabe, ligger en geogr. M. sydligere ved Eufrats østre Strand. Paa Grund af Tillægget »kongelig« har man gjort det sidste Sted til Hjemstavn for Saul, Edoms Konge.

Resen, mellem Ninive og Kala, en af de fire Stæder, som Nimrod byggede i Assyrien[2], er ikke gjenfundet. Se Ninive.

Rimmon, som betyder baade Granatæble og Granatæbletræ, nævnes oftere, f. Ex. 1 Sam. 14, 2: »Granatæbletræet i Migron« (se Migron), og gav flere Steder Navn:

1. Rimmon, som tilfaldt Juda[3], men blev afstaaet til Simeon[4], nævnes ved begge Leiligheder sammen med Ziklag. — Sak. 14, 10 forkyndes: »hele Landet skal forvandles og vorde som Sletten (Araba), fra Geba (i Benjamin) til Rimmon søndenfor Jerusalem« ɔ: fra den nordre til den søndre Ende af Juda Rige. — Neh. 11, 29 fortælles, at efter Hjemkomsten fra Babel boede Judas Børn i En-Rimmon (ɔ: Rimmons Kilde). At »Rimmon søndenfor Jerusalem« er ment, synes sikkert, da det nævnes sammen med Ziklag. Det er gjenfundet i Um-er-Rummamin ɔ: Granatæbletræernes Moder, som ligger tre geogr. M. søndenfor Eleuteropolis og to geogr. M. nordenfor Be'erseba.

2. Rimmon (Rimmono) i Sebulon, Levitstad, 1 Krøn. 6, 77. — Rimmon-Hammetoar, der efter Josva 19, 13 laa i Sebulon, er sikkert den samme By. — Betydningen af (Ham-) Metoar er uvis[5]. — Det er gjenfundet i Rumane, 1 1/2 geor. M. nordenfor Nazaret.

3. Rimmons Klippe. — Da Benjaminiterne ikke vilde udlevere Mændene i Gibea, der havde øvet Voldtægt mod Levitens Medhustru, saa hun døde[6], rykkede de 11 Stammer ind i Benjamin og udryddede hele Stammen paa 600 Mand nær, som

[1] 1 Mos. 10, 11. 12. [2] 1 Mos. 10, 12. [3] Josva 15, 32. [4] Josva 19, 7. 1 Krøn. 4, 32
[5] Gesenius, der tager »metoar« som Participum, har en kunstig Forklaring. [6] Dom. 19, 14—28.

flyede mod Ørkenen til Rimmons Klippe, hvor de bleve i fire Maaneder[1]. Saa forkyndte de 11 Stammer dem Fred, og de vendte tilbage. — Alle Kvinder i Benjamin vare udryddede, og de 11 Stammer havde svoret: »ingen af os skal give Benjamin sin Datter til Hustru«. For at ikke en Stamme skulde udryddes af Israel, skjænkede de 11 Stammer til de 600 Benjaminiter 400 Piger, som vare tagne tilfange i Jabes i Gilead, og gave dem Lov til at røve 200 af Silos Piger, naar disse paa Herrens Høitid gik ud til Dans[2]. — 3/4 geogr. M. ret i Øst for Betel ligger en Kalkstens-Kol, hvorfra man kan se hele Ørkenstrøget ned mod Jordans Dalføre. Paa Toppen ligger en Landsby Rummon. Kollen er som skabt til Opholdssted for Flygtninger, og de 600 Mænd maa magelig have fundet Plads paa dens afrundede Top. — Baade Navn, Beskaffenhed og Beliggenhed vidne noksom om, at Rummon ligger paa Rimmons Klippe.

S.

Sa'alims Land, som bare omtales 1 Sam. 9, 4, se Rama 6 No. 7.

Safa, nu Sjafat, en Landsby paa Skopus, se Jerusalem No. 9 (Alexander den Store).

Safed ligger opad en Bjergkol, 2700 Fod over Havet, henimod 1 1/2 geogr. M. Nordvest for Gennesarets Sø. Midt inde i Staden hæver sig en Fæstning, »den vakreste og stærkeste af de Fæstninger, som jeg har seet«, skriver Brocardus (1283)[3]. Fæstningen ramlede sammen ved Jordskjælvet Nytaarsdag 1837 og ligger nu aldeles øde. Fra samme nyder man en vid Udsigt; Gennesarets Sø, der ligger 3300 Fod nedenunder, ser ud som et Fjeldtjern. — Safed gjaldt engang for Betulia, Judits Stad, skjønt denne laa søndenfor Jisre'els Slette. (Se Betulia). — Siden Maundrell (1697)[4] er det ofte nok gjentaget, at Jesus ved i Bjergprædikenen at nævne »en Stad, som ligger paa et Bjerg«, (Matt. 5, 14), har peget paa Safed, hvis hvide Huse, to geogr. M, borte, straale den imøde, der fra »Salighedernes Bjerg« vender Blikket mod Nord. — Har Jesus ikke talt i Almindelighed, men peget paa en Stad i Omkredsen, kan han ogsaa have peget paa den Stad, som ved de Tider laa paa Toppen af Tabor. Denne har vistnok ikke straalet som Safed, der ligger 900 Fod høiere; men det maa holdes for vist, at der paa Kristi Tid laa en By paa Tabor, medens Safeds Ælde er usikker.

Safed omtales nemlig hverken i Bibelen eller i Apokryferne, naar undtages efter Vulgata, som i Beskrivelsen af Tobias's Fødested i Naftali (Tob. 1, 1) har tilføiet, at »det havde Byen Sefet paa venstre Haand«. Dette Tillæg mangler aldeles i den græske Text. — Et Spor af Navnet turde findes i Zidiputa, der er Navnet paa en By Nord i Palæstina, som omtales af Moharen, en ægyptisk Reisende i 12te Aarhundrede f. Kristus[5]. — Et andet Spor af Navnet turde findes hos Josefus, Krig 2. 20. 6, hvor Sef nævnes blandt de Byer, som Josefus befæstede i Øvre-Galilæa[6].

[1] Dom. 20, 45—47. [2] Dom. 21, 1—23. [3] Broc. 4, 5. [4] Early Travels 480. [5] Vaid. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 595. [6] Rob. Pal. 3, 585—587. Neuere Bibl. Forsch. 96.

Men om end Safed rimeligvis er en ældre By, saa har den dog ikke havt nogen Vægt før Korstogene. »Fæstningen Safed« omtales første Gang 1157, altsaa 58 Aar efter det første Korstog. — De Kristne og Muhammedanerne kjæmpede i lange Tider om den vigtige Fæstning, indtil 1266, da den kom i Muhammedanernes faste Eie. Forsvarerne, 2000 Mand, maatte overgive sig til Mamluksultanen Bibars, som mod Tro og Love lod dem hugge ned til sidste Mand. — Naar Jøder nedsatte sig i Safed, vides ikke; da Benjamin fra Tudela (1173), som omtaler selv de mindste Byer i Palæstina, hvor Jøder boede, ikke nævner Safed, har det dengang vist ikke havt jødiske Indbyggere.

I 16de Aarhundrede opstod i Safed en jødisk Skole, der snart i Ry overgik Høiskolen i Tiberias og blev søgt af Lærlinge fra alle Kanter. Det var vel nærmest denne Skoles Ry, som Safed har at takke for, at det er blevet ophøiet til en af Jødernes fire hellige Stæder. (De tre andre ere Hebron, Jerusalem og Tiberias). — Jøderne i Safed opgive andre Grunde. Mange Jøder, sige de, flyede efter Jerusalems Forstyrrelse til Safed og fik Lov til at leve der i Fred. Safed blev derfor seet op til som et andet Jerusalem. Da det tillige troner over Gennesarets Sø, ved hvilken Messias først skal aabenbare sig og styre i 40 Aar, er Safed blevet hævet til Rang med de hellige Stæder.

Muhammedanernes Plagerier og Jordskjælvene 1759 og 1837 have draget Safed ned fra sin lysende Stilling. Ved Jordskjælvet Nytaarsdag 1837 satte 5000 Mennesker, af hvilke 4000 vare Jøder, Livet til. — Nu er Folketallet 4000, af hvilke 1/3 er Jøder. Den engang blomstrende Skole er ikke mere.

1. Salem, hvor Melkisedek var Konge[1] og hvor Herrens Hytte stod[2], se Jerusalem No. 6.

2. Salem ved Sikem. — 1 Mos. 33, 18 lyder i vor Bibeloversættelse: »Jakob kom (fra Mesopotamien) lykkelig (salem) til Staden Sikem«. Det er sikkert den rette Oversættelse, da Verset er en Henspilling paa 1 Mos. 28, 21, hvor Jakob gjør et Løfte til Herren, hvis han kommer tilbage i Fred (salom). (Se Keil). — Septuaginta, Vulgata, Luther og flere oversætte: Jakob kom til Salem, Sikems Stad (ɔ: en Stad, som tilhørte Fyrsten Sikem, eller, som hørte under Staden Sikem). — 3/4 geogr. M. østenfor Sikem ligger en By, som heder Salim. Wilson hævder den gamle Oversættelse og finder sin Mening styrket derved, at Samaritanerne tage Salem som Navn, ikke som Adjektiv[3].

Salim nævnes bare Joh. 3, 23: »Johannes døbte i Ænon (ɔ: Kildevæld) i Nærheden af Salim; thi der var meget Vand«. Robinson tror at have gjenfundet Salim i Flekken af samme Navn 3/4 geogr. M. østenfor Sikem[4] (se Salem No. 2); men dette

[1] 1 Mos. 14, 18. [2] Sal. 76, 3. [3] Wilson The Lands of the Bible 2, 72. [4] Rob. Pal. 3, 229. Neuere Bibl. Forsch. 391. 414.

laa midt i Samaria, medens Døberens Virkekreds var i Strøget omkring Jordan (Luk. 3, 3). — Barclay tror forvist at have gjenfundet Salim i Dalføret Seleim, en vild Kløft, som nordenfor Anata (Anatot) løber mod Øst og munder ud i Dalføret Fara, der igjen munder ud i Jerikos Slette; han tror ligeledes forvist i dette Dalføre, 1 1/2 geogr. M. Nordost for Jerusalem, at have gjenfundet Ænon i et rigt Kildevæld, der i Løbet af 1/4 Time fosser frem og saa synker tilbage, for atter at fosse frem[1]. Men, da »Ænon laa i Nærheden af Salim«, kan Salim ikke have været et Dalføre, i hvilket Ænon laa, men maa have været en By eller en Tel (Høi) eller Lignende. Og, ligesom Salem ved Sikem, laa det for langt fra Jordan, »i hvis Kreds Johannes døbte«. (Luk. 3, 3).

Eusebius og Hieronymus skrive i Onomastikon under Ænon: »Stedet, hvor Johannes døbte, vises endnu ved den ottende Milesten fra Skytopolis sydefter, i Nærheden af Salim og Jordan«. — I et Brev til Evangelus skriver Hieronymus: »i Nærheden af Skytopolis er en By, som endnu kaldes Salem, og hvor endnu vises Melkisedeks Borg, hvis Ruiner vidne om den gamle Bygnings Herlighed«[2]. (Om Hieronymus's vaklende Meninger om Salem, Melkisedeks Kongestad, se Jerusalem No. 6). — 1 2/3 geogr. M. (netop = 8 romerske M.) søndenfor Skytopolis (Betsan) og 1/2 geogr. M. vestenfor Jordan ligger Tel (Høien) Ridga; ved den nordre Fod af Høien ligge nogle Ruiner og i Nærheden af dem en muhammedansk Grav, som heder Sjeik Salim; en Kilde sprudler frem ved Graven, og en Bæk rinder forbi. »Om faa Steder i Palæstina kan det med saadan Sandhed siges: »der er meget Vand«, som om dette Sted«, skriver v. d. Velde. — Beliggenheden i Jordans Dalføre svarer til Døberens Virkekreds; thi han kom til hele Jordans Kreds og prædikede Omvendelses Daab. (Luk. 3, 3). — Da Skytopolis laa i Dekapolis, har vel Salim ligget i samme Landskab; ellers maatte det ligge i Samaria — hvis Grænser dog ikke nøie ere kjendte — men i det Landskab har Døberen vist ikke opholdt sig og døbt. — Evangeliets Salim er saaledes sikkert gjenfundet ved Seik Salim; de store Ruiner, som Hieronymus taler om, ere vistnok svundne; men det er intet Særsyn i Palæstina, at der ikke er Levninger tilbage af endog større og faste Byer; se under Antipatris, Ekron og Lakis.

Salisas Land, som bare omtales 1 Sam. 9, 4, se Rama 6 No. 7 og Ba'al-Salisa.

Salka, nu Salkat, laa yderst i Basan: »vi toge Ogs Rige, hele Basan fra Hermon til Salka«[3] og paa Grænsen af Gad[4]. — Efter Josva 12, 5: »Og raadede over Hermons Bjerg og over Salka og over hele Basan«, skulde man tro, at Salka var en af Ogs mægtigste Stæder, som havde et større Strøg under sig. — Da det ikke nævnes i Israels følgende Historie, er det rimeligvis snart taget fra dem, formodentlig af dets tidligere Eiere.

Byen, som nu kaldes Salkat, ligger opad en Kol, 3—400 Fod høi, østenfor det sydligste Tilløb til Hieromax. Paa Toppen af Kollen ligger en stærk Borg, der er

[1] Barclay: City of the Great King 558—571. [2] Hieron. Ep. (Tom I) 73, 7. [3] 5 Mos. 3, 4. 10. Josva 13, 11. [4] 1 Krøn. 5, 11.

bygget over et Krater, hvis Ring tjener til Mur for Borgen, og hvis Bund bruges som Cisterne. Paa en af Borgens Porte og i Ruinerne ere fundne to græske Indskrifter med Aarstal, der svare til 246 og 370 ef. Kr., og paa en Gravsten er fundet et Aarstal, som svarer til 196 ef. Kr. — En arabisk Indskrift paa en stor Moske viser, at denne er bygget 1224. — Strøget om Salkat er nu aldeles øde, men bærer Mærker af tætte Bygder, Flid og Velstand i ældre Dage. — Den romerske Vei fra Bostra gjennem Ørkenen til Basra, ved Sjat el-Arab, gik over Salka. (Se Veie § 23. 6).

Saltstaden (Ir-Hammelak), som bare er omtalt Josva 15, 62, laa, tilligemed Engedi og fire andre Stæder med tilliggende Landsbyer, i Judas Ørken. Staden har rimeligvis sit Navn efter et Saltbjerg eller Saltgruber. — 2 Sam. 8, 13. 1 Krøn. 18, 12. Sal. 60, 2 fortælles, at David slog Edomiterne i Saltdalen, og 2 Kong. 14, 7 2 Krøn. 25, 11 fortælles, at Amazia, Judas Konge (839—810) slog Edomiterne i Saltdalen. — Robinson sætter Navnet i Forbindelse med Sodoms Saltbjerg og søger Saltstaden og Saltdalen i det sydlige Gor. Dette er en Slutning, som har megen Rimelighed for sig, skjønt Navnene ere svundne, og der ingen Levninger er at se. (Se Jordans Dalføre § 8. 3. 3).

Samaria, Sjomeron (Hebraisk), Sebaste, Sebastie.

Samaria blev ikke de 10 Stammers Hovedstad før 924, da det blev bygget af Omri, den sjette Konge. — De 10 Stammer havde efter hverandre følgende tre Hovedstæder: Sikem, Tirza og Samaria. Under »Akabs Hus« (918—882) havde Riget to Hovedstæder, Samaria og Jisre'el, idet Jisre'el var at regne for Rigets anden Hovedstad; thi Akab havde der et »Elfenbenshus«, og han og hans to Sønner, som efter hinanden fulgte ham paa Tronen, boede mest der, skjønt Samaria vedblev at være den egentlige Hovedstad; thi »det var en fast Stad, og der vare Vognene, Hestene og Vaabnene«[1]. — For at alt kan være samlet paa eet Sted, bliver Israels Riges Historie fortalt under Samaria.

Om Tidsregningen i Almindelighed se Jerusalem No. 8: »Under Juda Riges Konger«. — Som andre Ugreier ved Tidsregningen nævnes her: Israels Konge Joram og Judas Konge Ahasia bleve paa samme Tid, rimeligvis paa samme Dag, dræbte af Jehu. Men efter de Aar, i hvilke Kongerne i Israels Rige opgives at have regjeret, blev Joram dræbt 882, og efter de Aar, i hvilke Judas Konger opgives at have regjeret, blev Ahasia dræbt 885. — Fremdeles: efter de Aar, i hvilke Kongerne i Israels Rige opgives at have regjeret, skulde Peka være død 747. Men Rezin, Konge i Damaskus, og Peka droge op mod Judas Konge Ahas, der først kom paa Tronen 742. — For at bøde paa Ugreierne har man, blandt andet, tyet til Kongeløser: første Kongeløse paa ni Aar sættes efter Sakarias, Jeroboam II's Søn, og et andet Kongeløse, ligeledes paa ni Aat, sættes mellem Peka og Hoseas[3].

[1] 2 Kong. 10, 2. [2] 2 Kong. 9, 24. 27. [3] Milman History of the Jews 1, 331 (ottende Bog). Holmhoe Real-Ordbog 382.

Nitten Konger af ni Slægter have regjeret i Israels Rige:

1.	Jeroboam I, Nebats Søn, 22 Aar	980—958.
2.	Nadab, Jeroboams Søn, 2 Aar	958—956.
3.	Baesa, Abias Søn, 24 Aar	956—932.
4.	Ela, Baesas Søn, 2 Aar	932—930.
5.	Simri (Faderens Navn ukjendt), 7 Dage	930—930.
6.	Omri (Faderens Navn ukjendt), 12 Aar	930—918.
7.	Akab (Ahab), Omris Søn, 22 Aar	918—896.
8.	Ahasia, Akabs Søn, 2 Aar	896—894.
9.	Joram, Akabs Søn, 12 Aar	894—882.
10.	Jehu, Nimsis Søn, 28 Aar	882—854.
11.	Joahas, Jehus Søn, 17 Aar	854—837.
12.	Joas, Joahas's Søn, 16 Aar	837—821.
13.	Jeroboam II, Joas's Søn, 41 Aar	821—780.
14.	Sakarias, Jeroboam II's Søn, 6 Maaneder	780—780.
	Kongeløse paa 9 Aar	780—771.
15.	Sallum, Jabes's Søn, 1 Maaned	771—771.
16.	Menahem, Gadis Søn, 10 Aar	771—761.
17.	Pekaja, Menahems Søn, 2 Aar	761—759.
18.	Peka, Remaljas Søn, 20 Aar	759—739.
	Kongeløse paa 9 Aar	739—730.
19.	Hoseas, Elas Søn, 9 Aar	730—721.

1. Jeroboam, Nebats Søn, en Efraimit, (22 Aar, 980—958), var blandt Arbeiderne, da Salomo byggede Millo for at lukke det aabne Sted paa Davids Stad. Da Salomo saa, at det var en dygtig Karl, satte han ham over Lastdragerne af Josefs Hus (ɔ: Efraims og Manasse Stammer). — Da Jeroboam engang ved den samme Tid gik ud af Jerusalem, traf Profeten Ahia fra Silo ham paa Veien, rev sin Kappe i 12 Stykker og sagde til ham: tag 10 Stykker; thi saa siger Herren: »jeg giver dig 10 Stammer«. — Efter Septuaginta, som her har flere Tillæg til Bibelens Fortælling, traadte Jeroboam nu op med næsten kongelig Pragt: han holdt 300 Vogne og Heste. — Salomo fattede Mistanke og søgte at dræbe Jeroboam, som flygtede til Sisak, Konge af Ægypten[1]. — Efter Septuaginta vandt han Sisaks Velvillie og fik Dronningens Søster tilægte.

Da Salomo var død, sendte gode Venner Bud til Ægypten efter Jeroboam, som strax kom tilbage. Da hele Israel havde samlet sig i Sikem for at kaare Rehabeam til Konge, var Jeroboam Talsmand for den »Menighed« eller de Udsendinger, som krævede, at Rehabeam skulde lette Faderens tunge Skatter og Byrder. Da Rehabeam

[1] 1 Kong. 11, 26—40.

gav det kjendte, trodsige Svar, kaarede 10 Stammer Jeroboam til Konge[1]. — Jeroboam »byggede Sikem og boede der«[2], men flyttede siden til »det skjønne« (Høis. 6, 4) Tirza[3], som blev Landets Hovedstad, indtil Omri byggede Samaria. — For at Folket ikke skulde drage op til Jerusalem og atter vende sit Hjerte til Davids Slægt, opreiste Jeroboam en Guldkalv i Betel og en anden i Dan og udraabte: »her ere dine Guder, Israel, som førte dig op af Ægyptens Land«! Saa forlode Leviterne frivillig sine Jordlodder i Israel og nedsatte sig i Juda. Jeroboam forrettede da selv ved Alteret (som Ypperstepræst?), og han gjorde Præster af alt Folket, som ikke vare af Levis Børn. »Hver den, som havde Lyst, hans Haand fyldte han (ɔ: indviede, 2 Mos. 28, 41, 29, 9; 4 Mos. 3, 3), saa de bleve Præster ved Høiene«[4].

Abia, Jeroboams Søn, blev syg. Jeroboam sagde til sin Hustru: forklæd dig og gaa til Silo; der bor Profeten Ahia, som forkyndte mig, at jeg skulde blive Konge i Israel, og du skal spørge ham, hvorledes det skal gaa med Drengen. — Ahia var i sin Alderdom bleven blind; men, da Herren havde talt til ham, kunde han strax tiltale hende som Jeroboams Hustru og byde hende at vende tilbage med de Ord til Jeroboam: du har gjort dig fremmede Guder; derfor vil jeg udrydde din Slægt. Og, naar dine Fødder, Dronning, træde ind i Staden, saa dør Drengen. — Dronningen vendte tilbage til Tirza; idet hun traadte paa Husets Dørtærskel, døde Drengen[5].

Der var Krig mellem Jeroboam og Rehabeam hele Tiden, og Abia, Rehabeams Søn, slog ham og fratog ham tre Stæder, blandt dem Betel[6].

2. Nadab, Jeroboams Søn (2 Aar, 958—956), vandrede i sin Faders Veie. Baesa stiftede en Sammensværgelse og dræbte Nadab, medens han beleirede Gibbeton, (en Levitstad i Dans Stamme, som var i Filisternes Eie)[7].

3. Baesa, Abias Søn (24 Aar, 956—932), udryddede hele Jeroboams Slægt og lod ikke en levende Sjæl blive tilovers, men vandrede ligefuldt paa Jeroboams Veie. — Han indgik Forbund med Benhadad I, Konge i Damaskus, mod Judas Konge Asa og rykkede ind i Benjamin og tog Rama, som han gjorde til en fast Stad. Men Asa kjøbte Benhadad til at bryde Forbundet med Baesa og til at falde ind i Israels Rige, og Baesa maatte opgive Rama[8]. — Efter 2 Krøn. 16, 1 faldt Baesa ind i Benjamin i Asas 36te Regjeringsaar ɔ: 924; men efter 1 Kong. 16, 8 døde Baesa i Asas 26de Regjeringsaar; Feilen er sikkert hos 2 Krøn. — Jehu, Hananis Søn, revsede efter Herrens Ord Baesa for hans Afguderi og Grumhed mod Jeroboams Slægt og varslede hans Slægts Undergang. Baesa fik dog dø i Fred og blev begraven i Tirza[9].

9. Ela, Baesas Søn (2 Aar, 932—930), fik en uværdig Død. — Simri, Høvding for Halvdelen af Vognene, stiftede en Sammensværgelse, og, medens Ela drak sig drukken i Tirza i et Gjæstebud hos sin Hushovmester, kom Simri og slog ham ihjel[10].

[1] 1 Kong. 12, 1—20. 2 Krøn. 10. [2] 1 Kong. 12, 25. [3] 1 Kong. 14, 17. [4] 1 Kong. 12, 26—33. 13, 1. 33. [5] 1 Kong. 14, 1—18. [6] 1 Kong. 14, 30. 2 Krøn. 13, 19. [7] 1 Kong. 15, 25—28 [8] 2 Krøn. 16, 1—6. [9] 1 Kong. 16, 1—7. [10] 1 Kong. 16, 8—10.

5. Simri, rimeligvis af ringe Æt, da Faderens Navn ikke er opgivet, (7 Dage, 930), nyttede sit stakkede Kongevælde til at udrydde hele Baesas Hus; han lod hverken Slægtning eller Ven af hans Hus blive tilbage. — Da Hæren, som atter beleirede Gibbeton (se under Nadab), fik Tidende herom, kaarede den Hærføreren Omri til Konge, brød op fra Gibbeton og leirede sig mod Tirza. Da Simri saa, at Staden var tagen, gik han ind i Kongeborgen og brændte den ned over sig[1].

6. Omri, rimeligvis af ringe Æt, da Faderens Navn ikke er opgivet, (12 Aar, 930—918), fik strax en Medkonge: Halvdelen af Folket kaarede Tibni til Konge, medens den anden holdt med Omri. Da Tibni døde efter sex Aars Forløb, blev Omri Enekonge. Efterat have boet sex Aar i Tirza, kjøbte han et Bjerg af Semer og byggede paa Bjerget en Stad; som han efter Eieren kaldte Samaria (paa Hebraisk: Sjomeron). — Omri handlede værre end alle sine Formænd. — Han blev begraven i Samaria[2].

7. Akab (Ahab), Omris Søn (22 Aar, 918—896), gjorde Ondt fremfor alle sine Formænd. Han ægtede Jesabel, Datter af Sidoniernes Konge Etba'al, byggede i Samaria et Alter for Ba'al og gjorde Billeder af Astarte, og han blev ved at handle saa, at han vakte Herrens Vrede fremfor alle Israels Konger, som havde været før ham[3].

Akab havde i Jisre'el et Hus (1 Kong. 20, 1), rimeligvis det samme, som 1 Kong. 22, 39 kaldes et Elfenbenshus, og boede snart i Jisre'el og snart i Samaria.

Elias sagde til Akab: »saasandt Herren lever, skal der i disse Aar ikke falde Dug eller Regn uden efter mit Ord«[4]. Efter tre Aars Tørke fik Elias Akab til at samle al Israel og de 450 Ba'als Profeter og de 400 Astartes Profeter, som spiste ved Jesabels Bord[5], paa Forbjerget Karmel, for at det ved en Ofring kunde vise sig, hvem der var den sande Gud, Jehova eller Ba'al. Akab boede dengang i Jisre'el; ialfald var det did, at han efter Ofringen, da Himlen sortnede til med Skyer og Storm, kjørte afsted[6]. Om Ofringen og Offerstedet, som ere omtalte 1 Kong. 18, se Karmel § 8. 2. 9. — Om Jesabels Trusel om Hævn og om Elias's Flugt til Guds Bjerg, Horeb, se 1 Kong. 19.

Da Benhadad II, Konge i Damaskus (920—890), med 32 Lydkonger drog op og beleirede Samaria, boede Akab i denne Stad[7]. — Da Benhadad II Aaret efter drog mod Akab og, af Frygt for Israels Bjerggud er, leirede sig ved Afek paa Jisre'els Slette (se Afek No. 4), boede Akab ligeledes i Samaria; ialfald var det did, at han »mismodig og harmfuld« drog efter Seiren[8]. — Om denne Beleiring af Samaria og om Slaget ved Afek, som ere fortalte 1 Kong. 20, se Benhadad II under Damaskus.

Jisre'eliten Nabots Vingaard laa ved Akabs Kongsgaard i Jisre'el; men baade Akab og Jesabel maa have opholdt sig i Samaria under Sagen mod Nabot, der blev stenet udenfor sin Stad d: Jisre'el[9]. (Se Jisre'el).

[1] 1 Kong. 16, 11—20. [2] 1 Kong. 16, 21—28. [3] 1 Kong. 16, 29—33. [4] 1 Kong. 17, 1. [5] 1 Kong. 18, 19. [6] 1 Kong. 18, 45. 46. [7] 1 Kong. 20, 1. 2. [8] 1 Kong. 20, 43. [9] 1 Kong. 21, 1—18.

Ifølge Forliget efter Slaget ved Afek skulde Benhadad II give tilbage de Stæder, som hans Fader, Benhadad I, havde taget fra Akabs Fader, Omri. Benhadad brød Forliget og vilde ikke give Ramot i Gilead tilbage. Det var dog stille i tre Aar. Men i (Slutningen af) det tredie Aar, kom Josafat til Samaria[1] for at hilse paa Akab, hvis Datter Atalia han havde taget til Hustru for sin Søn Joram. Akab spurgte: vil du drage med mig mod Ramot i Gilead? Josafat svarede: »som du, saa jeg, som dine Folk, saa mine Folk, som dine Heste, saa mine Heste«. Men saa sagde Josafat til Akab: spørg idag Herren. Akab samlede da omtrent 400 Profeter, som spaaede: »drag op, Gud vil give Ramot-Gilead i din Haand«. Josafat spurgte: er her ikke endnu en Herrens Profet, ved hvem vi kunne spørge Herren? Akab svarede: der er endnu en Mand, ved hvem vi kunne spørge Herren; men jeg hader ham, fordi han ikke spaar mig andet end Ulykker; Mika heder han. Josafat vilde dog høre ham, og en Kammersvend blev sendt for at hente ham. Kammersvenden sagde til Mika: Profeternes Ord ere enstemmig til Held for Kongen; lad saa dit Ord blive som Ordet fra en af dem og tal Godt. — Mika svarede: saa sandt Herren lever, hvad Herren siger til mig, det vil jeg tale. — Kongerne sad, hver paa sin Trone og iførte kongelige Klæder, ude paa en Tærskeplads foran Indgangen til Samarias Port. Da Mika stod foran Kongerne, sagde han: »jeg ser al Israel spredt paa Bjergene som en Faarehjord uden Hyrde«. Da udbrød Akab: var det ikke det, jeg sagde: han spaar mig ikke Godt, men bare Ondt. — Mika vedblev: jeg ser Herren sidde paa sin Trone og hele Himlens Hær staaende paa hans høire og venstre Side. Og Herren spurgte: hvo vil forlokke Akab, saa at han drager op og falder ved Ramot i Gilead? Da traadte (Spaadoms-) Aanden frem og sagde: »jeg vil udgaa og være Løgnens Aand i alle Akabs Profeters Mund«. Akab sagde: tager Mika og sætter ham i Fangehuset og nærer ham med Trængselsbrød og Trængselsvand, indtil jeg vender tilbage med Fred. Mika svarede: »kommer du tilbage med Fred, har Herren ikke talt gjennem min Mund«. — Begge Konger droge mod Ramot i Gilead, og Akab gik forklædt i Striden. Benhadad sagde til sine 32 Høvdinge over Vognene: I skulle ikke stride mod Liden eller Stor, men bare mod Israels Konge. Da Høvdingerne saa Josafat, tænkte de: det er sikkert Israels Konge, og de kringsatte ham. Da skreg Josafat. Saasnart Høvdingerne skjønte, at det ikke var Israels Konge, vendte de tilbage fra ham. Men en skjød en Pil paa Lykke og Fromme, og Pilen trængte ind imellem Pladerne paa Akabs Panser. Han sagde da til sin Vognstyrer: »før mig ud af Hæren; thi jeg er syg«. Men Striden tog til paa den samme Dag, og Kongen blev holdt opreist i Vognen ligeoverfor Syrerne indtil om Aftenen, da han døde, og Blodet flød inde i Vognen. Ved Solnedgang gik det Raab gjennem Leiren: enhver til sin Stad og enhver til sit Land(skab)! — Akab blev ført til Samaria, hvor han blev begraven. Da man skyllede Vognen ved Samarias Dam,

[1] 2 Krøn. 18, 2.

kom Hundene og slikkede Blodet, medens Skjøgerne badede sig — »efter Herrens Ord, som han havde talt«[1]. — Nabot var stenet udenfor Jisre'el. Om Opfyldelsen af Elias's Spaadom, at »der, hvor Hundene havde slikket Nabots Blod, skulde de ogsaa slikke Akabs Blod«, se under Jisre'el.

8. Ahasia, Akabs Søn (2 Aar, 896—894), vandrede paa sin Faders og sin Moder Jesabels Vei og tjente Ba'al. — Han faldt gjennem (Vindues-) Risten i sin Sal i Samaria og blev syg. Han skikkede da Sendebud med de Ord: »gaar bort og spørger Ba'al-Sebub, Ekrons Gud, om jeg skal komme mig af denne Sygdom«. Elias gik Sendebudene imøde med de Ord: er det, fordi der ingen Gud er i Israel, at I gaa bort for at spørge Ekrons Gud? Meld Ahasia: »fra den Seng, som du er stegen op i, skal du ikke stige ned; thi dø skal du«. Ahasia sendte en Høvedsmand over 50 med hans 50 Mand efter Elias, som havde sat sig paa en Bjergknat. Høvedsmanden raabte: du Guds Mand! Kongen byder: stig ned! Elias svarede: er jeg Guds Mand, da fare Ild ned fra Himlen og fortære dig og dine 50. Det skede. Ahasia sendte atter en Høvedsmand med hans 50, hvem det gik paa samme Vis. Ahasia sendte tredie Gang en Høvedsmand med hans 50, og tredie Gang gik det paa samme Vis. Da steg Elias ned fra Bjerget og stillede sig frem for Kongen og gjentog sit Dødsord. — Saa døde Ahasia, og Joram hans Broder blev Konge; thi han havde ingen Søn[3].

9. Joram, Akabs Søn (12 Aar, 894—882), gjorde Ondt for Herreos Øine, dog ikke som hans Fader og hans Moder Jesabel; thi han borttog den Ba'alsstøtte, som hans Fader havde reist[4].

Ved Rigets Deling 980 var Moab blevet Lydrige under Israels Rige. I Akabs Dage var Mesa Lydkonge. Han var Eier af store Hjorde og betalte Israels Konge (aarlig) 100,000 Lam og Ulden af 100,000 Vædre. — Da Akab var død, faldt Moab fra Israel[5]. — Under Ahasias korte Styrelse blev intet gjort for at gjenvinde Landet. Men, saasnart Joram var bleven Konge, sendte han Bud til Josafat og lod spørge: vil du drage med mig i Krigen mod Moab? Josafat svarede: »som du, saa jeg, som dine Heste, saa mine Heste«. De droge gjennem Edom, hvis Konge, der var Statholder under Judas Konge, forenede sig med dem. De gjorde en Omvei paa syv Dagsreiser søndenom det Døde Hav og vare lige ved at forsmægte af Vandmangel. Elisa, som ikke vilde se hen til Israels Konge, men tog Hensyn til Juda Konge, bød at grave Grøft ved Grøft i Dalen, og den følgende Morgen kom der Vand fra Edomsveien og fyldte Dalen. Moabiterne, som vare kaldte sammen, unge og gamle, havde stillet sig paa Grænsen af Moab og Edom. Om Morgenen, da Solen gik op over Vandet, var det i deres Øine rødt som Blod, og de udbrøde: Kongerne have ødelagt og dræbt hverandre, og nu til Byttet, Moab! Men, da de kom til Leiren, reiste Israeliterne sig

[1] 1 Kong. 22, 1—38. 2 Krøn. 18. [2] 1 Kong. 22, 52—54. [3] 2 Kong. 1, 2—18. [4] 2 Kong. 3, 1—3. [5] 2 Kong. 1, 1. 2 Kong. 3, 5.

og sloge Moab. Og de reve Stæderne ned, og hver kastede sin Sten over hvert godt Stykke Land og fyldte det, og hver Kilde tilstoppede de, og hvert godt Træ hug de om. Bare Kir-Hareset (Kir-Moab) var tilbage, og det kringsatte Slyngekasterne og skjøde paa det. Moabs Konge søgte at slaa sig igjennem med 700 Mand paa den Kant, hvor Edoms Konge stod, men kunde ikke. Da tog han sin Søn, den førstefødte og Arving til Tronen, og ofrede ham som Brændoffer paa Muren. »Der kom en stor Vrede over Israel, og de brøde op fra Moabs Konge og vendte hver tilbage til sit Land«[1]. — Den fortvivlede Offerhandling af Moabs Konge — som Haakon Jarl ofrede han sit Kjæreste for at faa Seir — har vel vakt Gru hos de forenede Konger og fremkaldt en Splid, der skilte dem ad.

Stenen i Moab eller Mesas Støtte.

Om Moabs Frafald fra Israels Rige og om dets Konge Mesa har man faaet uventede Oplysninger. — 19 Aug. 1868 opdagede Klein, fransk Præst, som var ansat ved det engelske Konsulat i Jerusalem, ved Diban (Dibon), i Moab, lidt nordenfor Arnon, en Sten af sort Basalt, $3^3/_4$ Fod lang, 2 Fod bred og 14 Tommer tyk med en lang Indskrift. Klein meddelte ikke sin Opdagelse, hverken til sin lærde Landsmand Clermont Ganneau, Dragoman eller Tolk ved det franske Konsulat i Jerusalem, eller til den engelske Konsul, i hvis Tjeneste han stod, eller til Kaptein Warren, der da var i Jerusalem som Formand for de engelske Udsendinger til Palæstinas Undersøgelse (1865—1870), men til den preussiske Konsul i Jerusalem, Petermann. — Ganneau eller Warren vilde let have faaet Stenen i Eie for nogle Kroner, da Araberne ingen Tanke havde om dens Værd. Petermann gjorde et Par Forsøg paa at faa Stenen ihænde ved Hjælp af de Indfødte; Forsøgene mislykkedes, og, hvad værre var, de lærte de Indfødte Stenens Værd. Saa henvendte Petermann sig til den tyrkiske Regjering; det var det Værste af alt, da de næsten uafhængige Beduiner allermest frygte for tyrkisk Indblanding. — Hemmeligheden kom ud. Det lykkedes Ganneau at faa et Aftryk af Stenen, som vistnok var ufuldstændigt, men det var dog et Aftryk. Saa kom det afgjørende Slag. Beduinerne gjøs ved Tanken om et tyrkisk Indhug, men de vilde heller ikke taale Tabet af en Sten, der nu i deres Øine eiede overordentlige Egenskaber: de gjorde den glødende, heldte saa koldt Vand paa den og sprængte den i Stykker. — Warren skaffede sig Aftryk af de største Levninger af Stenen. Og nu gav man sig til at tolke Aftrykkene — og fremføre gjensidige Beskyldninger for Tabet af den uvurderlige Skat. — Det er den ældste semitiske Indskrift, som hidtil er opdaget. Den er, med ringe Forskjel fra Bibelens Sprog og Skrifttegn, skreven paa Hebraisk

[1] 2 Kong. 3, 4—27.

med hebraiske Bogstaver, rimeligvis de samme, som David og Salomo have brugt. Tallet af Bogstaverne paa Stenen var lidt over 1000; Tallet paa de Bogstaver, som bleve reddede ved Ganneauso g Warrens Aftryk, var 669. Senere har det lykkedes at samle de vigtigste Brudstykker, som nu ere i Paris, og af dem og Aftrykkene at danne en nogenlunde sammenhængende Text. — Det er som et nyt Blad lagt til Bibelen. Følgende er Uddrag af Vald. Schmidts Oversættelse i »Assyriens og Ægyptens gamle Historie« (2, 1236—1242):

Jeg er Mesa, Søn af Kamos-Gad, Konge over Moab, Diboniten. — Min Fader var Konge over Moab i 30 Aar, og jeg har været Konge efter min Fader. — Og jeg har gjort Helligdommen for Kamos i Kerka[1], fordi han har frelst mig fra alle mine Angribere og ladet mig se haant paa alle mine Fiender. — Omri var Konge over Israel og undertrykte Moab i mange Dage — thi Kamos var vred paa sit Land — og hans Søn fulgte ham, og han sagde, ogsaa han: jeg vil ydmyge Moab. — Omri tog Landskabet Mahadeba (Med'ba), og han satte sig fast der. — Hans Søn (levede[2]) 40 Aar. — Gads Mænd boede fra gammel Tid i Landet, og Konger af Israel havde der bygget Atarot[3]. — Men jeg beleirede Byen, og jeg tog den, og jeg slog ihjel hele Byen til Glæde for Kamos og Moab. — Og jeg førte derfra Fanger, og jeg slæbte dem for Kamos's Aasyn i Kirjot (Kerijot[4]), og jeg bosatte der Mænd fra Maharot[5]. — Kamos sagde til mig: gaa, tag Neba (Nebo) fra Israel. Da brød jeg op om Natten, og jeg stred mod det fra Begyndelsen af Morgenrøden indtil Middag. Og jeg tog det og slog dem ihjel alle 7000 . . . Kvinder og Piger . . thi Offeret af Kvinder tilhører Astarte og Kamos. — Og jeg tog derfra Jehovas Kar (?) og sønderslog dem for Kamos's Aasyn. — Og jeg byggede Kerka med Mure, og jeg byggede dens Porte, og jeg byggede dens Taarne, og jeg byggede Kongens Hus. — Og jeg naaede Tallet 100 med de Stæder, som jeg føiede til Landet, og som jeg byggede.

Indskriften er graven efter Akabs Død, men om under Ahasia (896—894) eller under Joram (894—882) lader sig ikke afgjøre[6].

Efter Moabs Frafald følte Joram sig svag ligeoverfor Benhadad II i Damaskus. Følelsen af denne Svaghed røber sig i Jorams Udraab: »mærker og ser, at han søger Leilighed mod mig«[7], da Benhadad sendte sin Hærfører Na'aman »for at Joram skulde fri ham fra hans Spedalskhed«[8]. (Se Benhadad II under Damaskus).

Den Tjeneste, der var vist ved at helbrede Na'aman for Spedalskhed, afholdt ikke Benhadad fra at vedblive Krigen og at gjøre Streiftog ind i Israels Rige. Hvorledes

[1] Kerka er maaske Navnet paa Fæstningen (Akropolis) i Dibon [2] Akab regjerede 22 Aar (918—896). [3] 4 Mos. 32, 3. 34. [4] Jr. 48, 24. Am. 2, 2. [5] Maharot er maaske Makærus, hvor Johannes den Døber sad fængslet og blev halshugget. [6] Rocovery of Jérusalem 496—512. — Our Work in Pal. 251—260. — Colenso The Pentateuch and The Moabite Stone. London 1876. 349—363. [7] 2 Kong. 5, 7. [8] 2 Kong. 5.

Elisa krydsede hans Krigsførsel ved at give Joram tilkjende, »hvad Benhadad talte i sit Sengkammer«, og hvorledes Profeten paa underfuld Maade gjorde Benhadads optænkte Raad mod hans Liv tilskamme, fortælles 2 Kong. 6, 8—23 og er kortelig fortalt under Dotan.

Endnu engang brød Benhadad II med alle sine Krigsfolk ind i Israels Rige og beleirede Samaria, hvor Hungersnøden blev saa stor, at et Æselshoved kostede 80 Sekel, og en Moder slagtede og aad sin Søn. Da brøde Syrerne, som Elisa havde forudsagt, brat op og lode sin Leir og sit Gods efter sig[1]. (Se Benhadad II under Damaskus).

Benhadad II blev dræbt af Hasael, som satte sig paa Syriens Trone. Denne havde i lang Tid nok med at værge sig mod Assyrerne (se under Damaskus), og Joram nyttede Leiligheden og tog tilbage Ramot i Gilead. — Saasnart Hasael havde faaet fri Hænder, rykkede han mod Ramot. Joram fik da Hjælp af Ahasia, Judas Konge, og begge droge over til Gilead for at forsvare Ramot. Hasael slog dem, Joram blev saaret og vendte tilbage for at læge sine Saar i Jisre'el, og Ahasia, der rimeligvis var vendt tilbage til Jerusalem, kom did for at se til sin syge Morbroder[2].

Medens Joram laa syg i Jisre'el, sendte Elisa sin Dreng, en af Profeternes Børn, til Ramot og lod ham salve Jehu til Konge. Og Elisa bød Jehu, gjennem Drengens Mund, at udrydde hele Akabs Hus for at hævne Profeternes Blod, og gjentog Elias's Spaadom (1 Kong. 21, 23), at Hunde skulde opæde Jesabel. — Jehu steg i Vognen og kjørte til Jisre'el. Da Vægteren paa Taarnet i Jisre'el meldte: »jeg ser en Skare komme«, sendte Joram en Rytter for at spørge: »er der Fred?« Jehu svarede: »rid omkring og følg mig«. Dette gjentog sig med en anden Rytter, som Joram sendte afsted. Da Vægteren fra Taarnet meldte, at heller ikke den anden Rytter kom tilbage, og at Farten var Jehus Fart, thi »som en Rasende farer han afsted«, kjørte baade Joram og Ahasia ud og mødte Jehu paa Nabots Jordlod. Joram spurgte: »er der Fred«? Jehu svarede: kan der være Fred, saalænge din Moders Afguderi og Troldomskunster blive ved? Da vendte Joram om og flyede med de Ord: her er Forræderi, Ahasia! Jehu spændte Buen af al Kraft og skjød Joram mellem begge Armene, saa at Pilen gik ud af hans Hjerte, og han sank ned i Vognen og blev kastet paa Nabots Jordlod, »efter Herrens Ord ved Elias«. (Se under Jisre'el). — Ahasia flyede til Megiddo, hvor han døde. (Se Ahasia under Jerusalem)[3].

10. Jehu, Nimsis Søn (28 Aar, 882—854), var vild og blodig. Da Jesabel hørte, at han kom til Jisre'el, sminkede hun sine Øine (med Henna, ligesom endnu Kvinderne i Østerland), pyntede sit Hoved og saa ud igjennem Vinduet (paa Kongeborgen, som laa ved Volden). Da Jehu kom til Porten, raabte hun til ham: »er der Fred, du Simri, som slog sin Konge ihjel?« Den gamle Dronning havde pyntet sig i Haab om, at Jehu skulde tage hende, Akabs Enke og Moder til de to sidste Konger, tilægte; men, da hun af

[1] 2 Kong. 6, 24—7, 20. [2] 2 Kong. 8, 28. 29. 2 Krøn. 22, 5 6. [3] 2 Kong. 9, 1—28. 2 Krøn. 22, 9.

Jehus Holdning skjønner, at der intet Haab er, tiltaler hun ham spydig som en anden Simri. — Jesabels Spørgsmaal kan ogsaa oversættes saa: »gik det Simri vel, som slog sin Konge ihjel?« Hun havde pyntet sig for at vise sig med Værdighed og haabede at stagge Jehu ved at minde ham om, hvorledes det havde gaaet Kongemorderen Simri. — Jehu saa op mod Vinduet og raabte: »hvem er med mig? hvem?« Og strax stak to, tre Gildinge Hovedet ud af Vinduet. Jehu raabte: styrter hende ned! Gildingerne gjorde saa, og noget af hendes Blod sprøitede paa Væggen og paa Hestene, og, idet Jehu kjørte videre, søndertraadte Hestene hendes Lig. — Jehu drog ind i Kongeborgen, aad og drak. Saa sagde han: ser dog efter denne Forbandede og jorder hende; thi hun er Kongedatter. Budene fandt intet uden Hjerneskallen, Hænderne og Fødderne; det øvrige havde Hundene opædt. Da Budene meldte dette, sagde Jehu: det er Herrens Ord ved Elias: »paa Jisre'els Jordlod skulle Hundene fortære Jesabel«[1].

Jehu var bleven Herre over Jisre'el; nu gjaldt det at blive Herre over den egentlige Hovedstad, Samaria, som »var en fast Stad, og der vare Vognene, Hestene og Vaabnene«. Akab havde sat 70 af sine Sønner til Opfostring hos de Store i Samaria. Jehu skrev til de Øverste, Ældste og Fosterfædrene i Samaria: »udser den bedst s ikkede blandt Eders Herres Sønner og sætter ham paa hans Faders Trone« Disse overlagde sig imellem: »de tvende Konger kunde ikke holde Stand for hans Ansigt, hvorledes skulle vi da holde Stand?« Saa sendte de Bud til Jehu med dette Svar: »vi ere dine Tjenere, og vi ville ikke gjøre nogen til Konge«. Jehu skrev da: »ere I mine Tjenere og ville I høre min Røst, saa tager Hovedet af Eders Herres Sønner og bringer mig dem imorgen hid til Jisre'el«. Et styrtet Hus finder sjelden Medlidenhed i Østerland. Fostersønnerne bleve dræbte, og deres Hoveder bleve sendte til Jisre'el. Jehu sagde: »opstabler dem i to Hobe foran Indgangen til Porten indtil imorgen«. Da Jehu den følgende Morgen gik ud, blev han staaende foran Hovederne og sagde til Folket: »jeg stiftede en Sammensværgelse mod min Herre og dræbte ham; men hvo har dræbt alle disse? Erkjender, at Herren har gjort, hvad han talede ved Elias«. Ved saaledes at fremstille Myrderiet som en Gudsdom, afvæbnede han Folkets Gru over den blodige Gjerning, og han dræbte Resten af Akabs Hus i Jisre'el og alle hans Store og hans Kjendinger og hans Præster. — Da han saaledes havde renset Jisre'el, drog han til Samaria. Paa Veien mødte han 42 unge Mænd, som han spurgte: hvem ere I? De svarede: vi ere Brødre[2] (ɔ: Brodersønner[3]) af Ahasia, Judas Konge — altsaa Sønnesønner af Atalia, Akabs Datter — og vi ere dragne ned for at hilse paa vore Slægtninge, Akabs Sønner, i Samaria. — Jehu lod dem dræbe paa Stedet. — Da han drog videre, mødte han Jonadab, Rehabs Søn. Jehu velsignede ham og tiltalede ham saa: »er dit Hjerte oprigtigt, som mit Hjerte er oprigtigt mod dig«? Jonadab svarede: ja, det er. — »Er det saa, da giv mig din Haand og stig op i Vognen til

[1] 2 Kong. 9, 30—37. [2] 2 Kong. 10, 13. [3] 2 Krøn. 22, 8.

mig«. — Jehu sagde videre: »drag med mig og se paa min Nidkjærhed for Herren«, og de kjørte sammen. — Denne Jonadab, Rehabs Søn, var Stifter af Rehabiternes Sekt, som ikke byggede Huse, ikke saaede Sæd, ikke plantede Vingaarde, men boede i Telte (Jr. 35, 2—10). — Ved at have en saadan Mand, »en anden Elias«, ved sin Side under Indtoget, haabede Jehu at hellige sin blodige Færd i Mængdens Øine. — Da Jehu var kommen til Samaria, udryddede han Resten af Akabs Hus sammesteds. Han udryddede dernæst Ba'als Præster paa snedig Vis: han lod kundgjøre: »Akab tjente Ba'al lidet, jeg vil tjene ham meget. Kalder alle Ba'als Profeter og hans Tjenere og hans Præster sammen; thi jeg har et stort Slagtoffer fore til Ba'al; hver den, som savnes, skal ikke leve«. Alle Ba'als Tjenere samlede sig i Ba'als Tempel for at ofre. Fulgt af Jonadab, gik Jehu til Templet og sagde til Ba'als Tjenere: »ser til, at ingen Herrens Tjener er blandt Eder«. Medens Ofringen foregik inde i Templet, lod Jehu 80 Løbere omringe det, og, da Ofringen var forbi, lod han dem gaa ind og dræbe alle derinde. Billedstøtterne i Ba'als Tempel bleve baarne ud og brændte, og Templet gjort til et Hus for Urenligheder.

Saaledes udryddede Jehu Ba'al af Israel; men Jeroboams Guldkalve i Dan og Betel bleve staaende. Da han ikke tilgavns veg fra Jeroboams Synder, blev han slagen af Hasael, som fratog ham hele Gilead og Basan. — Jehu blev begraven i Samaria[1].

Under Jehu stødte Israel første Gang sammen med Assyrien. Efter assyriske Indskrifter har han en Tid været skatskyldig under dette Rige. I Nimrud (Kala, 1 Mos. 10, 11, se Ninive) har man nemlig fundet fire Stenplader med Billeder og Indskrifter: 1) Kongen af Assyrien modtager Jehus Sendemænd, der kaste sig næsegrus. 2) Jehus Skat føres frem: Kar og Træle. 3) Jehus Skat føres frem: Kar og Frugter. 4) Jehus Skat føres frem: Skrin med kostbare Stene.

11. Joahas, Jehus Søn (17 Aar, 854—837), veg ikke fra Jeroboams Synder. Derfor gav Herren Israel i Syriens Konge Hasaels og hans Søn Benhadad III's Haand, og tilsidst havde Joahas kun 50 Ryttere, 10 Vogne og 10,000 Fodfolk. I denne yderste Nød bønfaldt Joahas Herren, og Herren sendte en Frelser, som friede Israel fra Syriens Aag. — Ved denne »Frelser« menes Sønnen Joas eller snarere Sønnesønnen Jeroboam II, som hævede Israels Rige til dets største Høide (2 Kong. 14, 25. 27). — Joahas oplevede saaledes ikke selv Landets Frelse. Han blev begraven i Samaria[2].

12. Joas, Joahas's Søn (16 Aar, 837—821), veg ikke fra Jeroboams Synder, men han hædrede Herrens Profet og viste sig som en dygtig Kriger. Da nemlig Elisa laa paa sit Dødsleie, gik Joas ned til ham, græd bøiet over hans Ansigt og sagde: min Fader, min Fader, Israels Vogn og dets Ryttere! (ɔ: Israels Værn og Værge). Elisa sagde: tag Bue og Pile, luk Vinduet op og skyd. Joas skjød, og Elisa sagde: en Frelsespil fra Herren og en Frelsespil mod Syrien! Elisa blev ved: slaa paa Jorden med

[1] 2 Kong. 10. [2] 2 Kong. 13, 1—9. 22. 23.

Pilene, og Joas slog tre Gange. Da blev Profeten vred og udbrød: havde du slaaet fem eller sex Gange, skulde du have knust Syrerne; nu skal du bare slaa dem tre Gange. — Efter Hasaels Død havde Benhadad III taget tre Stæder fra Joahas; Joas slog ham tre Gange og tog de tre Stæder tilbage[1].

Amazia, Judas Konge, rustede sig mod Edom og leiede for 100 Centner Sølv 100,000 Stridsmænd af Joas; men paa en Profets Ord skikkede han dem tilbage, »fordi Herren ikke var med Israel«. Denne Haan hævnede de ved at gjøre et Indfald i Juda, hvor de dræbte 3000 Mand og røvede meget Bytte. — Amazia slog Edomiterne i et stort Slag i Saltdalen. Hovmodig af denne Seir, sendte han dette Bud til Joas: »lader os se hinanden under Øinene«! Joas advarede ham i denne Fabel: Tornebusken paa Libanon sendte Bud til Cederen paa Libanon og lod sige: »giv min Søn din Datter til Hustru; men vilde Dyr paa Libanon gik bortover og nedtrampede Tornebusken«. Edom har du knust, og det gjør dit Hjerte hovmodigt; lad dig nøie med denne Ære og forbliv hjemme; hvorfor vil du give dig ifærd med Ulykken, saa at du selv falder og Juda med dig? — Men Amazia vilde ikke høre ham; de saa hinanden under Øinene ved Betsemes i Juda. Joas slog Amazia og tog ham tilfange, nedbrød 400 Alen af Jerusalems Mur, bortførte Guldet og Sølvet i Templet og Kongeborgen og tog Gidsler med sig til Samaria. — Amazia blev ved sit Rige som Lydkonge. Da Joas nogle Aar efter døde, synes Amazia at have gjort sig uafhængig. (Se Amazia under Jerusalem). — Joas blev begraven i Samaria »hos Israels Konger«[2].

13. Jeroboam II, Joas's Søn (41 Aar, 821—780), var den kraftigste af Israels Konger og hævede Riget til dets største Høide. Han tog Damaskus og Hamat og vandt Israels Landemærke tilbage fra Hamat til det Døde Havs Bæk (Arnon), efter Herrens Ord til Jonas Amittais Søn fra Gat Hefer[3]. — Efter assyriske Indskrifter har han betalt Skat til Assyrien, men har efter al Rimelighed senere frigjort sig fra denne Afhængighed. Han er saaledes, rimeligvis, den »Frelser«, under hvem Israel skulde bo i sine Telte som tilforn, efter Herrens Ord til Bedstefaderen Joahas (2 Kong. 13, 5; se Joahas). — Jeroboam rensede Landet for Fienden, men rensede ikke Folket for dets Laster; han veg ikke selv fra Jeroboam I's Synder i Betel, »Kongens Helligdom« (Am. 7, 13); Folket bedrev Afguderi paa Bjergenes Toppe og under skyggefulde Trær (Hos. 4, 13) og strakte sig paa pantede Klæder ved hvert Alter og drak de med Bøder Straffedes Vin i sin Guds Hus (Am. 2, 8). — Jeroboam blev begraven i Samaria »hos Israels Konger«[4].

14. Sakarias, Jeroboam II's Søn (6 Maaneder, 780—780), veg ikke fra Jeroboam I's Synder. Sallum stiftede en Sammensværgelse og slog Sakarias ihjel i Folkets Paasyn og blev Konge i hans Sted. Saaledes stadfæstedes Herrens Ord til Jehu (2 Kong. 10, 30): »dine Sønner skulle i fire Led sidde paa Israels Trone«[5].

[1] 2 Kong. 13, 10—19. 24. 25. [2] 1 Kong. 14, 7—16. 2 Krøn. 25, 5—25. [3] 2 Kong. 14, 25. 28. Am. 6, 14. [4] 2 Kong. 14, 23—29. [5] 2 Kong. 15, 12.

Et Kongeløse paa omkring ni Aar maa sættes mellem Sakarias og Sallum eller mellem Sallum og Menahem.

15. Sallum, Jabes's Søn (1 Maaned, 771—771), blev dræbt af Menahem[1].

16. Menahem, Gadis Søn (10 Aar, 771—761), synes at have opholdt sig i Tirza som en af Sakarias's Krighøvinger. Saasnart han hørte, at hans Herre var dræbt af Sallum, brød han op fra Tirza mod Samaria, og satte sig selv paa Tronen. — Han veg ikke fra Jeroboam I's Synder og viste mod sine egne Undersaatter en Grusomhed, som kun Hasael, Konge i Damaskus, havde udvist mod Israel. Da han drog ud fra Tirza — rimeligvis dengang han rykkede mod Samaria for at hævne Mordet paa Sakarias — nægtede Tifsa at aabne Portene for ham. Da han var bleven Konge, slog han det: han dræbte alle i Byen og dens Enemærker, og de Frugtsommelige opskar han. — Det har vel været for at slaa sine Modstandere med Rædsel, at han viste saadan Grusomhed. — Ful (Pul), Assyriens Konge, »kom over Landet«. Menahem vovede ikke Modstand, men betalte 1000 Centner Sølv; saa vendte Ful tilbage til sit Land. — Menahem, som ikke havde Templets Skatte at ty til, skaffede Pengene ved at lægge 50 Sekel paa hver Mand. Da et Centner var 3000 Sekel (se Holmboes Real-Ordbog under »Vægt«) var Tallet paa dem, som bleve ilignede denne Krigsskat, 60,000. — Menahem døde i Fred og blev begraven »hos sine Fædre«, altsaa vel ikke »hos Israels Konger« i Samaria[2].

17. Pekaja, Menahems Søn (2 Aar 761—759), veg ikke fra Jeroboam I's Synder. Peka, en af Livvagten, stiftede en Sammensværgelse mod ham, dræbte ham i Kongeborgen i Samaria og blev Konge i hans Sted[3].

18. Peka, Remaljas Søn (20 Aar, 759—739), en af Pekajas Livvagt, har rimeligvis været Gileadit; thi i den Sammensværgelse, i hvilken han dræbte Pekaja, »vare 50 Mænd af Gileaditernes Børn med ham« (2 Kong. 15, 25). Han veg ikke fra Jeroboam I's Synder. — Han forenede sig med Rezin, Konge i Damaskus, mod Judas Konge Ahas, og de rykkede mod Jerusalem, »uden at kunne komme til at stride mod det« (Es. 7, 1); men Rezin tog Elat ved det Røde Hav, og Peka slog Ahas i et stort Slag, hvori denne tabte 120,000 Mand, og bortførte 200,000 Fanger — Kvinder og Børn — med et stort Bytte til Samaria. Synet af deres Brødre i denne Tilstand vakte Medynk hos nogle Høvdinger i Samaria; de traadte op mod Hæren, gave alle Fanger at spise og drikke, klædte de nøgne, satte de skrøbelige paa Asener og førte dem alle til Jeriko, Palmestaden. (Se Ahas under Jerusalem). — Da Ahas samtidig trængtes af Edomiter og Filistere, sendte han Templets og Kongeborgens Guld og Sølv til Tiglat-Pileser, Konge i Assyrien. Tiglat-Pileser tog Damaskus og dræbte Rezin. Saa kom han og tog Galilæa og hele Naftali og borrførte Indbyggerne til Assyrien (2 Kong. 15, 29); han tog ogsaa Landet østenfor Jordan og bortførte Rubeniterne, Gaditerne og Østre

[1] 2 Kong. 15, 13—15. [2] 2 Kong. 15, 16—22. [3] 2 Kong. 15, 23—26.

Manasse Stamme og lod dem — rimeligvis tilligemed Indbyggerne i Galilæa og hele Naftali — bo i Byen Hala (ved Eufrat), ved Habor (Eufrats største Tilløb), i Hara (Karan i Mesopotamien?) og ved Gosans Elv (Gosan var rimeligvis et Landskab i Mesopotamien) (1 Krøn. 5, 26). — Hoseas stiftede en Sammensværgelse mod Peka, dræbte ham og blev Konge i hans Sted[1].

Kongeløse paa ni Aar.

19. Hosea, Elas Søn (9 Aar, 730—721), blev efter 2 Kong. 15, 30 Konge i Jotams 20de Regjeringsaar. Men Jotam, som døde 742 og blev efterfulgt af Sønnen Ahas, regjerede bare 16 Aar. Somme (se f. Ex. Bibeloversættelsens Anmærkning under 2 Kong. 15, 30) føre derfor fire Aar over paa Ahas's Regjeringstid; men denne Overførsel klarer ikke Ugreien ved Tidsregningen; thi efter 2 Kong. 17, 1 blev Hoseas Konge i Ahas's 12te Regjeringsaar o: 730. Den sidste Opgift er aabenbar den rette, eller ialfald det Rette meget nær; thi efter 2 Kong. 18, 10 blev Samaria taget i Ezekias's sjette og Hoseas's niende Regjeringsaar; Ezekias kom paa Tronen 726, og efter assyriske Indskrifter blev Samaria taget omkring 721. — Der maa følgelig efter Peka have været et Kongeløse paa omkring ni Aar, som endte med, at Hoseas, rimeligvis efter blodige Stridigheder, hævede sig paa Tronen omkring 730.

Skjønt Hoseas havde dræbt sin Formand og gjorde, hvad Ondt var i Herrens Øine, faar han dog det Skudsmaal, at han var bedre end Israels øvrige Konger. Dette er af jødiske Fortolkere udlagt saa, at han tillod Folket at drage op til Jerusalem for at tilbede i Herrens Tempel. — Han blev snart skatskyldig under Salmanassar, Konge i Assyrien. Da Salmanassar fandt, at Hoseas havde indladt sig i Sammensværgelse, idet han havde skikket Sendemænd til So, Konge i Ægypten, og da han ikke betalte Skatten, lagde Salmanassar ham i Lænker i et Fængsel.

I Ezekias's fjerde Regjeringsaar, som var Hoseas's syvende Regjeringsaar (2 Kong. 18, 9), kom Salmanassar, oversvømmede hele Landet og beleirede Samaria, som forsvarede sig i tre Aar og blev taget 721. Folket blev bortført til Hala, Habor og Gosans Elv, de samme Egne, hvorhen Tiglat-Pileser allerede havde bortført Rubeniterne, Gaditerne og Østre Manasse (se under Peka) og til Mediens Stæder. — Hoseas's Endeligt er ukjendt[2].

2 Kong. 17, 5, 6; 18, 9—11 fortælles, at Assyriens Konge Salmanassar drog op og beleirede Samaria i tre Aar; men det fortælles ikke udtrykkelig, at det var Salmanassar, som tog Samaria. Paa assyriske Indskrifter roser Sargon, Salmanassars Eftermand, der regjerede 721—702, sig af at have taget Samaria i sit første Regjeringsaar. Salmanassar maa saaledes være død under Samarias Beleiring. Andre have ment, at Sargon nyttede Samarias langvarige Beleiring til en Opstand i Assyrien, og at Salmanassar, som reiste hjem for at dæmpe Opstanden, blev dræbt af Sargon.

---

[1] 2 Kong. 15, 27—30. 37. 2 Krøn. 28, 5—15. [2] 2 Kong. 17, 1—6. 18, 9—11.

Efter 721 har vel Samaria ligget øde, indtil Asarhaddon, Søn af Sankerib og Sønnesøn af Sargon, omkring 677 sendte Nybyggere fra sine Lande til at bo i Landskabet Samarias Stæder[1]. Men Samaria blev ikke igjen den første Stad i Landskabet, idet Sikem blev Hovedsædet for Samaritanerne eller det Blandingsfolk, som opstod af Nybyggerne og den svage Rest, der var tilbage af de gamle Indbyggere, som ei vare bortførte 721. (Se Samaritanerne). — Vi høre ikke engang noget om Samaria, før Alexander den Store 332 tog Byen, dræbte mange af Indbyggerne og lod Resten flytte til Sikem[2] og skjænkede en Del af Landskabet Samaria til Jøderne[3]. Alexander lod syriske og macedoniske Nybyggere nedsætte sig i Samaria, og i deres Eie var Staden indtil 109, da den efter et Aars Beleiring, under hvilken Indbyggerne aade, hvad der ellers ikke bruges til Menneskeføde, blev tagen af Johannes Hyrkan, som lod Staden sløife og vilde udslette ethvert Spor af den ved at lede Vand ned over den[4]. — Da Samaria laa paa et Bjerg, kan det bare have været de lavere liggende Forstæder, som kunde blive oversvømmede. — Under Alexander Jannæus (105—78) nævnes Samaria blandt Jødernes Byer[5], og det var beboet af Jøder indtil Pompeius 64 gav det tilbage til dets forrige Eiere[6] ɔ: rimeligvis de syrisk-macedoniske Nybyggere, og Gabinius lod det kort efter opbygge[7]. — Herodes den Store havde Aar 40 sendt sine kvindelige Slægtninge til Samaria[8], og, medens han 37 beleirede Jerusalem, reiste han derhen og holdt Bryllup med Mariamne[9]. — For i Hjertet af Landet at have et sikkert Tilflugssted, omgav han Samaria med en Mur og gjorde det til en stærk Fæstning. Han lod 6000, tildels udtjente Krigere, flytte derhen og skjænkede dem Jorder og Friheder. Midt i Staden udlagde han en hellig Grund, 1 1/2 Stadie i Omkreds, og midt i denne byggede han et stort og prægtigt Tempel til Ære for Keiser August. Staden havde nu en Omkreds af 20 Stadier (= 1/2 geogr. M.) og var en af de gildeste i Riget. Den saaledes udvidede og forskjønnede Stad kaldte han efter Keiseren Sebaste ɔ: Augusta eller den Ærværdige[10].

I N. T. nævnes ikke Byen Samaria; ved Samaria menes der altid Landskabet Samaria.

Efter Herodes den Store kjendes der i lange Tider næsten intet til Samaria undtagen af Mynter, som bleve prægede der, fra Nero († 68) til Geta († 212). Septimius Severus († 211) sendte en romersk Koloni derhen. — Det blev tidlig Bispesæde, og dets Biskop var tilstede paa Kirkemøderne i Nicæa 325 og i Jerusalem 536. — Det blev taget af Saracenerne, medens de beleirede Jerusalem 637. Men allerede tidligere synes Herodes's prægtfulde Stad at være forfalden; thi Eusebius og Hieronymus i Onomastikon og andre, som omtale den, ofre den kun et Par Ord.

Under Korstogene blev Sebaste Sæde for et latinsk Bispedømme, og lige ind i

[1] 2 Kong. 17, 24. Esr. 4, 2. [2] Smith Dictionary 3, 1099. [3] Jos. Apion 2, 4. [4] Jos. Hist. 13. 10. 2. Krig 1. 2. 7. [5] Jos. Hist. 13. 15. 4. [6] Jos. Hist. 14. 4. 4. [7] Jos. Hist. 14. 5. 3. [8] Jos. Hist. 14. 15. 4. [9] Jos. Hist. 14. 15. 14. [10] Jos. Hist. 15. 8: 5 Krig. 1. 21. 2.

14de Aarhundrede valgtes en Navnbiskop af Samaria. — Da man trods Evangelierne og Josefus troede, at Johannes den Døber var halshugget og begraven i Samaria, fik en Kirke, som blev bygget sammasteds, Navn efter Døberen. Levninger af den ere endnu at se. Brocardus (1283) fortæller, at to Kirker vare byggede til Ære for Døberen, som laa begraven i den fornemste[1]. — Benjamin fra Tudela (1173) fortæller, at ingen Jøde boede i Samaria[2]. — Kun faa af de følgende Reisende nævne Byen.

Samaria ligger vakkert opover det Bjerg, som Omri kjøbte af Semer. En dobbelt Række af joniske, 16 Fod høie Søiler, af hvilke endnu 70, af Kalksten, staa paa sit Grundlag, men uden Krans (Kapitæl), vidner om fordums Herlighed. Søilerne ere rime-

Ruiner af Herodes's Tempel i Samaria. Farrar.

ligvis Levninger af Herodes's pragtfulde Tempel. — Arabere og et Par græske Kristne bo mellem Ruinerne af Byen, som nu kaldes Sebastie. — Omegnen er meget frugtbar[3].

Samaritanerne. De 10 Stammer bleve til tre eller snarere bare til to forskjellige Tider bortførte til Assyrien. Nogle mene, at allerede Ful, »der kom over Landet« (2 Kong. 15, 19) under Menahem, Israels Konge (771—761), havde bortført en Del af Folket. Dette fremgaar dog ingenlunde sikkert af 1 Krøn. 5, 26. Ialfald har vist ikke de Bortførtes Tal været stort; han har vel bare ført Fanger hjem med sig. — Den første, egentlige Bortførelse skede under Peka (759—739), da Tiglat-Pileser

[1] Broc. VII, 17. [2] Early Travels 81. [3] Rob. Pal. 3, 374—378. Wilson Lands of the Bible 2, 300—302.

bortførte Stammerne østenfor Jordan, Rubeniterne, Gaditerne og Østre Manasse, og Indbyggerne i Galilæa og hele Naftali[1]. (Se under Peka). — I de affolkede Strøg trængte de omboende Folk, Moabiter, Ammoniter, Arabere og Syrere, ind som Nybyggere — Resten af de 10 Stammer bleve bortførte af Salmanassar eller Sargon 721.

De 10 Stammer kom aldrig tilbage til sit Land; de svinde snart af Historien og ere vel smeltede sammen med de Hedninger, blandt hvilke de boede. — I de sidste Aartier har man ment at have truffet Ætlinge af dem. I Kurdistans Dale, mellem Ninive og Ararat, leve 200,000 nestorianske eller, som de ville kaldes, kaldaiske Kristne. De paastaa, at de stamme fra Ruben, Gad og Østre Manasse, som Assyriens Konge Ful bortførte under Menahem, og at de ikke ere kristnede af Nestorius, Patriark i Konstantinopel († 440), men af Apostlene Bartolomæus og Tomas. — Siden Landets Erobring i syvende Aarhundrede af Muhammedanerne, have de været aldeles glemte af Kristenheden, indtil de 1829 bleve gjenfundne som et særskilt Folk af Kristne midt imellem muhammedanske Folkefærd. To Udsendinger have opholdt sig i Europa 1875—77 for at raabe om Hjælp mod de muhammedanske Kurders Grusomhed[2]. — Wilson tror forvist at have gjenfundet Efterkommere af de 10 Stammer i en Menighed paa 5000 Sjæle i og ved Bombay. De tilbede »Jehova, Abrahams, Isaks og Jakobs Gud«; de ville dog ikke holdes for Jøder, men kalde sig Beni Jisrael ɔ: Israels Børn. Deres Forfædre kom, efter deres Fortælling, fra et Land mod Nord til Kysten af Indien for 1600 Aar siden; de vare 14 i Tallet, syv Mænd og syv Kvinder, som havde reddet sig fra et Skibbrud, der havde fundet Sted syv geogr. M Sydost for Bombay. — Disse mærkelige Paastande kræve nærmere Prøve[3].

Det har været Gjenstand for lærde Granskninger, om den Rest af de 10 Stammer ɔ: Efraim og Vestre Manasse, som Salmanassar eller Sargon bortførte 721, blev bortført til sidste Mand, eller om en Levning blev tilbage. Hengstenberg med flere holde for, at hver Sjæl blev bortført: 1) Fordi der ikke var nogen Præst tilbage, som kunde lære de assyriske Nybyggere Herrens Vei[4]. 2) Fordi Samaritanerne (Esr. 4, 2) ikke med et Ord omtale, at der randt israelitisk Blod i deres Aarer. Hertil svares: 1) Det er i sig selv lidet rimeligt, at et helt Folk, om det end ikke er større end Israels Rige paa Hoseas's Tid, bliver bortført til sidste Mand. 2) Det har været de Rige, Høvdingerne og Præsterne, som bleve bortførte; at der efter opimod 50 Aars Forløb ikke var nogen Præst, er saaledes helt naturligt. 3) Naar Samaritanerne ikke gjøre sin jødiske Æt gjældende, var Grunden, at det hedenske Blod i dem var overveiende. 4) 2 Krøn. 34, 9 fortælles, at Josias, Judas Konge (640–609), lod samle Penge til Templets Istandsættelse i Manasse og Efraim og Israels hele Rest. — Forfatteren maa derfor slutte sig til dem, som holde for, at en Del af Folket var bleven tilbage efter Bortførelsen 721.

[1] 2 Kong. 15, 29 1 Krøn. 5, 26. [2] Luthersk Ugeskrift 1877 No. 12. [3] Wilson Lands of the Bible 2, 667—678; Forfatterens Reise i det Hellige Land og Syrien 186—188. [4] 2 Kong. 17, 27. 28.

Denne Rest var meget svag, saa at Løver (og andre vilde Dyr) toge Overhaand; Landet har ligget næsten øde. — Asarhaddon, Sankeribs Søn, der kom paa Tronen 680, sendte Nybyggere derhen[1] fra Babel, Kuta, Avva, Hamat og Sefarvaim[2]. Omkring 677 havde Asarhaddon ladet sine Hærførere rykke mod Manæsse, Judas Konge, som blev fangen og ført til Babel[3]. Ved denne Leilighed har vel Asarhaddon faaet Kundskab om, hvor øde Landet var, og lod Osnapper, »den Store og Mægtige«, flytte Folk fra de nævnte Lande for at bo i Samarias Stæder[4]. — Da Nybyggerne plagedes af talrige Løver, som dræbte flere af dem, lode de sige til Assyrernes Konge (Asarhaddon): »de Folk, som du sendte til at bo i Samarias Stæder, kjende ikke, hvad der tilkommer Landets Gud; derfor har han sendt Løver, som dræbe flere af dem«. Da bød Kongen at sende dem en af de Præster, som vare bortførte fra Samaria, for at han kunde lære dem, hvad der tilkom Landets Gud. Han nedsatte sig i Betel, og lærte dem, hvorledes de skulde frygte Herren. — Den Frygt for Herren, som en af Samarias Præster forkyndte, var vel ikke af reneste Slags, og Nybyggerne gjorde sig, hvert Folk sine Guder og satte dem i Husene og paa de Høie, som Samaritanerne havde reist. »Herren frygtede de, og sine Guder tjente de efter de Hedningefolks Vis, fra hvilke de vare bortførte«[5].

Navnet Samaritaner (paa Hebraisk Sjomeronim, se under Omri), som er saa gjængs i N. T. og hos Josefus om Datidens Indbyggere i Landskabet Samaria, forekommer i G. T. bare 2 Kong. 17, 29 og er der brugt i Modsætning til Nybyggerne, altsaa om Levningerne af Efraim og Manasse efter Bortførelsen 721, eller maaske snarere om disse Stammer før denne Bortførelse.

Samaritanernes Historie er næsten udelukkende knyttet til Sikem, hvor den derfor er lagt hen.

Landskabet Samaria laa, som Josefus fortæller Krig 3. 3. 4, mellem Galilæa og Judæa. Den nordligste By var Ginæa (En-Gannim). Det naaede ikke til Middelhavet, i Vest, og har rimeligvis heller ikke naaet helt til Jordan, i Øst.

Sanhedrin, se Synedriet.

Sanur, se Betulia.

Sar'fat, paa Koptisk Zariputa[6], paa Græsk Sarepta, en fønicisk By mellem Tyrus og Sidon, er i G. T. omtalt to Gange og i N. T. en Gang: 1) 1 Kong. 17, 9. 10: Herren sagde til Elias: gaa til Sar'fat, som hører til Sidon. Elias stod op, gik til Sar'fat, og, da han kom til Byens Port, var der en Kvinde, som gik og sankede Ved o. s. v. 2) Obad. V. 20 er Sar'fat løselig omtalt. 3) Luk. 4, 26 er Fortællingen om Elias og Enken i Sarepta ved Sidon omtalt som en kjendt Sag. — Korsfarerne oprettede i Sarepta en Bispestol under Erkebispedømmet Sidon. — Korsfarernes Sarepta

[1] Esr. 4, 2. [2] 2 Kong. 17, 24. [3] 2 Krøn. 33, 11. [4] Esr. 4, 10. [5] 2 Kong. 17, 25—41.
[6] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 591.

laa ved Kysten, medens den nuværende By, som kaldes Sarafend, ligger paa en Høi i Nærheden.

Sef, Sefet, se Safed.

Sefforis, Diocæsarea, Sefurie i Nedre Galilæa, 3/4 geogr. M. Nordvest for Nazaret, omtales ikke i Bibelen. Det nævnes første Gang 56 f. Kr. som en af de fem Stæder, i hvilke Gabinius oprettede et Synedrium eller et Raad[1]. — Det blev taget af Herodes den Store (omkring 39)[2]. — Judas den Galilæer tog Kongenavn i Sefforis; Varus, Statholder i Syrien, rykkede da mod Sefforis og lagde det i Aske (ved Aar 6 ef. Kr.)[3]. — Det blev befæstet af Herodes Antipas og hævet til Galilæas Hovedstad[4], men blev senere af samme Konge stillet under Tiberias, et Forhold, som varede, indtil Nero, medens Felix var Landshøvding (52—60), skjænkede Tiberias til Agrippa II; da blev Arkivet flyttet fra Tiberias til Sefforis, som igjen blev Galilæas Hovedstad[5]. — Ved Udbrudet af Krigen mod Romerne nævnes Sefforis og Tiberias som de største Byer i Galilæa[6]. — I Krigen mod Romerne gjorde Sefforiterne ikke fælles Sag med sine Landsmænd. Medens andre Stæder i Galilæa bleve befæstede under Josefus's eget Tilsyn, fik Sefforiterne, der vare rige og krigslystne, hans Minde til selv at befæste sin Stad[7]; de svigtede hans Tillid og modtog, endnu førend Vespasian 67 kom til Galilæa, romerske Krigsfolk af Cestius Gallus[8]. Josefus tog Sefforis[9]; men det faldt atter fra og skikkede Sendemænd til Vespasian, saasnart han fra Antiokia var kommen med Hæren til Ptolemais. Vespasian sendte 1000 Ryttere og 6000 Fodfolk under Placidus. Josefus leirede sig ved Sefforis, men kunde hverken med det Gode eller Onde vinde Byen tilbage[10]. — Da Vespasian drog op med Hæren fra Ptolemais, løb Josefus's Folk sin Vei, endnu førend de havde faaet Fienden at se[11]. (Se Jerusal. No. 17. 4).

Efter Talmud havde Sanhedrin eller det Høie Raad, før Jerusalem blev indesluttet af Titus, flygtet til Jamnia, hvor det kom i Ry under sin Formand Gamaliel II († 116). Fra Jamnia flyttede det 163 til Sefforis, hvorfra det 193 blev flyttet til Tiberias. — Paa Mynter fra Trajan († 117) kaldes Byen Sepphoris, paa Mynter fra Antoninus Pius († 161) og senere kaldes den Diocæsarea[12]. — Byen fik tidlig en Kirke og blev Bispesæde. — Paa Grund af en Opstand af Jøderne, som endnu udgjorde Flerheden af Indbyggerne, blev Diocæsarea 339 ødelagt af Romerne. — Antoninus Martyr (570) fortæller, at han i Diocæsarea saa den Stol, som Jomfru Maria sad paa ved Gabriels Bebudelse[13]. Af Troen paa Stolens Ægthed uddannede sig Legenden, der gjorde Sefforis til Hjemstavn for Jomfru Marias Forældre. — Under Korstogene fik Sefforis et Navn ved sin rige Kilde, der ligger søndenfor Byen ved Veien fra Akka til Nazaret, og som oftere blev Samlingssted for Korsfarerne. Saaledes samledes ved Kil-

[1] Jos. Hist. 14. 5. 4. Krig 1. 8. 5. [2] Jos. Hist. 14. 15. 4. Krig 1. 16. 2. [3] Jos. Hist. 17. 10. 5 og 9. Krig 2. 4. 1; 2. 5. 1. [4] Jos. Hist. 18. 2. 1. [5] Jos. »Liv« § 9. [6] Jos. »Liv« § 65. [7] Jos. Krig 2. 20. 6. [8] Jos. »Liv« § 65. Krig 3. 2. 4. [9] Jos. Krig 2. 21. 10. »Liv« § 67. [10] Jos. Krig 3. 4. 1. [11] Jos. Krig 3. . . [12] Sepp Jerusal. 2, 97. 98. [13] Anton. Mart. Kap. 4.

den den kristne Hær før Slaget ved Hattin. Det var den vakreste Hær, som havde været samlet under Korset siden Gotfred af Bouillons Dage. Aftenen 1 Juli 1187 brød den kristne Hær op mod Tiberias, der ligger henved fire geogr. M. borte; inden 24 Timer var Hæren knust af Saladin og Kongeriget Jerusalem tabt for de Kristne[1]. — Nu er Sefforis, hvis Navn er ændret til Sefurie, en Landsby med 600 Indbyggere.

Sela, Jokte'el, Petra, Vadi Musa, Edoms Klippestad, paa Seirs Bjerg, østenfor Vadi Araba, ved Foden af Hor, 10 geogr. M. ret i Syd for det Døde Hav og 12 geogr. M. ret i Nord for Bugten ved Akaba.

Sela er et gjængs Ord, som betyder Klippe. 2 Kong. 14, 7, hvor det staar med Artikelen, Has-Sela, og Es. 16, 1, hvor det staar uden Artikel, er det utvivlsomt Navnet paa Edoms Klippestad; men Dom. 1, 36. 2 Krøn. 25, 12. Es. 42, 11 og Obad. V. 3 er det tvivlsomt, om det betegner Klippestaden eller en eller anden Klippe eller Klippeborg. Vi skulle nu gjennemgaa disse sex Steder. 1) Dom. 1, 36: Amoriternes Grænse gik fra Akrabbims Opgang (søndenfor det Døde Hav), fra Has-Sela og opefter. 2) 2 Kong. 14. 7: Amazia, Judas Konge (839—810), slog Edom i Saltdalen, 10,000, tog Sela i Krigen og kaldte dets Navn Jokte'el (ɔ: undertvunget af Gud) indtil denne Dag. (Jokte'el, som Navn paa Edoms Hovedstad, forekommer bare paa dette Sted. Saasnart Edom gjenvandt sin Uafhængighed, fik vel Staden sit gamle Navn). 3) Det tilsvarende Sted 2 Krøn. 25, 11. 12 lyder saa: Amazia drog til Saltdalen og slog Seirs Børn, 10,000. Og Judas Børn fangede 10,000 levende og de førte dem op paa Has-Selas Top (eller Toppen af Klippen) og kastede dem ned fra Has-Selas Top (eller fra Toppen af Klippen), og de bleve allesammen knuste. 4) Es. 16, 1: »sender Landsherren hans Lam fra Sela gjennem Ørkenen til Zions Datters Bjerg«. Da Profetens Tilraab gjælder Moab, maa Sela paa hans Tid have været i Moabiternes Eie. 5) Es. 42, 11: Profeten forjætter den messianske Tid, »da Ørkenen og dens Stæder skulle opløfte Røsten, Teltbyer, hvori Kedar bor (skulle opløfte Røsten); de, som bo paa Klippen, skulle juble, fra Bjergtoppe skulle de raabe«. Her er det efter Sammenhængen rimeligere at oversætte: »de, som bo paa Klippen«, end »de, som bo i Sela«. 6) Obad V. 3. Profeten raaber til Edom: dit Hjertes Hovmod har daaret dig, du, som bor i Selas Kløfter (eller i Klippekløfter), i din høie Bolig! som siger i dit Hjerte: hvo vil støde mig ned til Jorden? — Josefus og de græske Forfattere kalde Byen Petra, som er en Oversættelse af Sela. Efter Jos. Hist. 4. 4.-7 laa Petra i Nærheden af Bjerget Hor.

Sela var Edomiternes Hovedstad eller ialfald en af deres Hovedbyer. Da Edomiterne bleve fordrevne fra Seirs Bjerg af Nabatæerne, som rimeligvis stammede fra Ismaels ældste Søn Nebajot[2], blev det disses Hovedstad. Tiden, da Nabatæerne fordreve Edomiterne, er ikke nøie kjendt; kun vide vi af Obadias's »Syn« eller Spaadom mod Edom og af Sal. 137, 7, at Edomiterne endnu efter Jødernes Gjenkomst fra Babel,

[1] City of Herod and Saladin 348—350. Rob. Pal. 3, 440—448. [2] 1 Mos. 25, 13.

»boede i Klippekløfter, i sin høie Bolig«, og gjennem græske Forfattere vide vi, at Nabatæerne 312 vare Herrer over Petra. Ved den Tid sendte Antigonus, en af Alexander den Stores Arvtagere († 301 i Slaget ved Ipsus), to Tog mod Petra. Under det første blev Petra taget og plyndret, da Mændene vare borte paa et Marked i Nærheden. Men, da Toget var draget bort med rigt Bytte af Sølv og Varer, blev det indhentet af Nabatæerne, 8000 i Tal, som under et natligt Overfald nedhug de fleste. — Det andet Tog lededes af Antigonus's Søn, Demetrius Poliorketes. Nabatæerne, som havde faaet Nys om Toget, dreve sine Hjorde ind i Ørkenen og samlede al sin Rigdom under stærk Vagt i Petra; da Byen kun var tilgjængelig gjennem et eneste, efter Diodorus Sikulus, ved Menneskehænder dannet Skar, var det let at forsvare, og Demetrius maatte med uforrettet Sag vende tilbage[1].

Under Nabatæerne blev Petra Middelpunktet for en udbredt Mellemhandel: Karavaner gik derfra mod Syd til Bugten ved Akaba — mod Vest til Bugten ved Suez og til Ægypten — gjennem Ørkenen til den persiske Bugt og Landene ved Eufrat — gjennem Peræa til Damaskus og Palmyra — gjennem Judæa og Samaria til Fønicien.

Aretas synes at have været et gjængs Kongenavn hos Nabatæerne. Aretas, Arabernes (ɔ: Nabatæernes) Konge, en Samtidig med Antiokus Epifanes, nævnes 2 Makk. 5, 8, ved Aar 168. — Hyrkan flygtede til Arabernes Konge Aretas, der holdt Hof i Petra[2]. Aretas lovede at sætte Hyrkan paa Judæas Trone og rykkede med 50,000 Mand mod Jerusalem, men maatte paa Pompeius's Bud ophæve Beleiringen og blev paa Tilbagetoget slagen af Aristobulus 64 f. Kristus[3]. (Se under Jerusalem No. 11).

Herodes Antipas havde ægtet en Datter af Aretas, Konge i Petra. Efterat have været gift med hende en lang Tid, forskjød han hende, da han vilde ægte Herodias. For at hævne sin Datter rykkede Aretas mod Herodes og slog ham aldeles, men maatte paa Tibers Bud opgive Krigen (Aar 37)[4]. (Se under Tiberias). — Aar 39, under Paulus's Ophold (Aps Gjr. 9, 1—24. Gal. 1, 18), var samme Aretas Herre over Damaskus (2 Kor. 11, 32). Rimeligvis har Kaligula, som forviste Herodes Antipas og skjænkede hans Lande til Agrippa I, samtidig skjænket Damaskus til Aretas, for at bøde paa den Uret, denne havde lidt ved Antipas. Aretas maatte vist opgive Damaskus allerede ved Kaligulas Død 41.

Under Trajan blev Petra taget af Statholderen i Syrien, Kornelius Palma, og Nabatæernes Rige lagt under Rom 105. — Hadrian († 138) gav Byen Forrettigheder, og paa Mynter, hvoraf endnu flere haves, kaldes den *Ἀδριάνη Πέτρα Μητροπόλις*, Hadrians Petra, Hovedstad. — I Onomastikon, hvor Petra er nævnt 17 Gange, læse vi under Petra: »Petra, en arabisk By i Edoms Land, havde Tilnavnet Jektael (ɔ: Jokte'el)«. Og under Or (ɔ: Hor): »Or, det Bjerg, hvor Aron døde, er i Nærheden af Byen Petra«. — Det blev Bispesæde og havde rimeligvis Biskopper, indtil Araberne under Muhammed selv toge Byen 630. Theodorus, den sidste Biskop, som er nævnt, var tilstede paa Kirkemødet i Jerusalem 636.

[1] Rob. Pal. 3, 128—130. [2] Jos. Hist. 14. 1. 4. [3] Jos. Hist. 18. 5. 1—3. [4] Jos. Hist. 14. 2.

Tempelvæg i Petra. Farrar.

Nu hører man i henimod 1200 Aar intet til Petra. Korsfarerne tale vistnok om Petra, hvor de oprettede et Bispedømme; men de forvexlede Petra i Edom med Krak eller Kir-Moab, i Moab østenfor det Døde Hav. (Se Kir-Moab). — Seetzen hørte 1807 underfulde Fortællinger om Ruiner i Vadi Musa eller Mose Dal; Burckhardt, som var der 1812, gav en paalidelig Skildring, og Laborde og Linant, som 1817 vare der i otte Dage, leverede Tegninger, som endnu ere de bedste, man har over den underfulde Dal. — I de senere Aar er Vadi Musa ofte nok besøgt af Reisende, og det er blevet hævet over al Tvivl, at Vadi Musa er det gamle Sela eller Petra i Edoms Land. Vadi Musa ligger nemlig der, hvor efter Josefus og Onomastikon Petra laa, ved Foden af Hor.

Vadi Musa er en Dal, der med Sidedale har en Omkreds af en geogr. M. Dalen er indesluttet af bratte, næsten lodrette Bjerge, der have en Høide af 400—700 Fod og ere dannede af mangefarvet, mest rød Sandsten. En rig Bæk strømmer gjennem Dalen, hvortil Hovedindgangen gaar gjennem et Skar, der paa det Smaleste bare er 12 Fod bredt.

Ruinerne ligge dels nede i Dalen, dels opover Bjergsiden, hvor man ser Templer, hvis Forside dannes af herlige Søiler, og Gravmæle paa Gravmæle, hvoraf enkelte ligge i en Høide af 400 Fod over Dalen.

Indblik, gjennem Skaret, til Kazne.
Wilson.

De vigtigste Fortidslevninger ere: 1) Kazne o: Skatten, et i Bjerget udhugget Tempel. »Det er et Mesterværk, som i Beliggenhedens Storhed, i Rigdommen af Stenenes naturlige Farve, i Bygningsstilens Eiendommelighed staar uden Lige i Verden«. — Palmer tror at have opdaget de ni Muser og Apollos Lyre; isaafald maa Templet have været helliget disse Guddomme[1]. 2) Et i Bjerget udhugget Gravmæle med tre Søilerader. 3) Et i Bjerget udhugget Teater.

[1] Our Work in Pal. 314—315.

Kazne, Teatret og flere Ruiner skrive sig sikkert fra Romernes Herredømme, medens Gravmælerne muligvis stamme fra Nabatæernes eller Edomiternes Tid.

Senir, se Hermon, § 8, Indledning.

Siddims Dal, se Døde Hav No. 16.

Sidon eller Zidon, paa Koptisk Ziduna, nu Saida, navnkundig Søstad i Fønicien, ved Foden af Libanon, fem geogr. M. nordenfor Tyrus, er nævnt 19 Gange i G. T.[1] — deraf sex Gange sammen med Tyrus — og ni Gange i Evangelierne[2] — altid sammen med Tyrus — og en Gang i Aps Gjerninger[3].

Sidon, som betyder Fiskefangst, var vel oprindelig et Fiskerleie, da Kysten deromkring var rig paa Fisk, men hævede sig tidlig til en mægtig By. 1 Mos. 10, 15 kaldes det Kana'ans Førstefødte ɔ: den ældste eller mægtigste af Kana'aniternes Byer[4]. — 1 Mos. 49, 13 spaar Jakob, at Sebulon skal bo ved Havets Strand, og at »hans Side skal være ved Sidon«. Her staar, som det synes, Hovedstaden Sidon istedetfor hele Landet Fønicien. Ligeledes Es. 23, 2. 4. — Josva 11, 8. 19, 28 kaldes Byen »det store Sidon« eller »Hovedstaden Sidon«. (Rabba betyder baade »stor« og »Hovedstad«). — Det tilfaldt Aser (Josva 19, 28), men blev aldrig taget af denne Stamme (Dom. 1, 31.. 3, 3), og det kom aldrig i Israeliternes Eie. — Nybyggere fra Sidon boede i Dommernes Dage i Dan, som da hed Lais (Dom. 18, 7). De bleve overfaldne og udryddede af Udvandrere fra Dans Stamme«; og der var ingen til at frelse; thi Lais laa langt fra Sidon«. (Dom. 18, 26—28; se under Dan). Sidon havde altsaa ingen andre Nybygder paa den Kant.

Justin (18, 3) fortæller, at, da Sidonierne bleve slagne af Kongen af Askalon og maatte ty til sine Skibe, droge de bort og grundede Tyrus, Aaret før Troja blev ødelagt. — Vel er Justin, i sine Fortællinger om Oldtiden, ingen paalidelig Hjemmelsmand; men hans Fortælling om, at Sidonierne ved den trojanske Krigs Tider maatte flygte til Tyrus, synes at være sand; thi, medens fra nu af Tyrus træder frem, træder Sidon tilbage. Men »Sidoniere« blev dog, ligesom tidligere (Josva 13, 6. Dom. 3, 3), brugt om alle Indbyggere i Fønicien f. Ex. 1 Kong. 5, 6 (20): Salomo bad Hiram, Konge i Tyrus, om Folk til at fælde Cedre paa Libanon; »thi der er ingen blandt os, som forstaar at hugge Trær som Sidonierne«. Ligeledes 1 Kong. 16, 31: Akab (918—896) ægtede Jesabel, Datter af Etba'al, Sidoniernes Konge«. Josefus (Hist. 8. 13. 1) fortæller, efter Menanders tyriske Historie, at Itobal var Tyriernes og Sidoniernes Konge. — Ved »Sidoniere« menes maaske ligeledes Føniciere paa følgende Steder: 1) 1 Kong. 11, 1, hvor det fortælles, at Salomo elskede sidoniske Kvinder. 2) 1 Kong. 11, 5. 33. 2 Kong. 23, 13, hvor Astarte kaldes Sidoniernes Gud og Sidoniernes Vederstyggelighed. — Endnu

[1] 1 Mos. 10, 15. 19. 49, 13. — Josva 11, 8. 19, 28. — Dom. 1, 31. 18, 28. — 1 Kong. 17 10. — Es. 23, 2. 4. 12. Jr. 25, 22. 27, 3. 47, 4. — Ez. 27, 8. 28, 21. 22. — Joel. 3, 3 (4, 4). — Sak. 9, 2. [2] Matt. 11, 21. 22. 15, 21. — Mark. 3, 8. 7, 24. 31. — Luk. 6, 17. 10, 13. 14. [3] Aps Gjr. 27, 3. [4] Flere, som Keil i sin Kommentar til dette Sted, mene, at Sidon her er Personsnavn, ikke Stedsnavn.

under Antiokus Epifanes († 163) blev der slaaet en fønicisk Mynt, hvor Tyrus kaldes Sidoniernes Hovedstad[1].

Medens Tyrus ikke er nævnt af Homer, omtales Sidon i Odysseen[2] og Landet Sidonia baade i Iliaden og Odysseen[3], og Sidonierne faa Lovord for sin Kunstfærdighed i begge Digte. Hekabe, Priamus's Hustru, skjænkede til Atene den gildeste og største af sine brogede Kaaber, som vare virkede af sidoniske Kvinder og af Paris, under Flugten med Helena, førte til Troja fra Sidonia[4]. — Akilles udsatte, som Pris for den rappeste Løber i Kamplegene for den faldne Patrokles, en Sølvskaal, et kosteligt Arbeide af de kunstfærdige Sidoniere og af Fønicierne ført over Havet[5]. — Menelaus skjænkede Telemak en Sølvskaal med gylden Rand, et kosteligt Stykke, »et Værk af Hefaistos« og Gave til Menelaus fra Faidimos, Sidoniernes Konge[6].

Herren truer (Joel 3, 9 (4, 4), ved 800, med at lade Tyrus's og Sidons Gjerninger falde tilbage paa deres Hoved. — Af Jr. 25, 22. 27, 3 sees, at Sidon, ligesom Tyrus, i Begyndelsen af Jojakim, Judas Konges Regjering[7] (609—598) havde en egen Konge. — Jr. 47, 4 truer Herren Tyrus og Sidon med at udrydde enhver Undkommen, som kunde hjælpe. — I Ezekiels Klagesang over Tyrus (Kap. 27) omtales, at Sidons Indbyggere vare dets Rorskarle (V. 8), og i Ezekiels Varsels Ord til Tyrus (Kap. 28) truer Herren med at ville holde Dom over Sidon (V. 21. 22). — Sak. 9, 2 indeholder ligeledes et Udsagn over Tyrus og Sidon. — Om Grunden til Profeternes Udsagn mod Tyrus og Sidon, se Tyrus.

Sidon var, uvist naar, blevet athængigt af Tyrus. Da Salmanassar i fem Aar (726—721) beleirede Tyrus, fik han Hjælp af Sidon, der nyttede Leiligheden til at afkaste Aaget. Sammen med andre Stæder hjalp det Salmanassar med 60 Skibe, der havde 800 Rorskarle. Det var vel ved denne Leilighed, at Sidon atter fik egen Konge. (Jr. 25, 22, 27, 3, se ovenfor). — Efter Slaget ved Karkemis eller Karkamosa 606 faldt Sidon som det øvrige Fønicien i Nebukadnezars Magt. — Tyrus og Sidon overgave sig frivillig til Cyrus (omkring 536). — 351 gjorde Sidon Opstand mod Artaxerxes III Okus. Nektanebo, Konge i Ægypten, sendte Sidon 3000 græske Leietropper, og med deres Hjælp slog den sidoniske Hærfører Tennes de Tropper, som bleve sendte fra Babylon for at dæmpe Oprøret. Men, da Perserkongen selv kom foran Byen, overgav Tennes den forræderisk til ham. Sidonierne opbrændte da Byen og sig selv, Kvinder og Børn, ialt 40,000 Sjæle. Perserkongen solgte Ruinerne for mange Talenter, da de gjemte meget Guld og Sølv. — Sidon, som i kort Tid havde reist sig af Asken, overgav sig frivillig til Alexander den Store 332, for at blive fri for det persiske Herredømme. — Under Seleuciderne steg Sidons Velstand, og det var en rig By paa Cæsars Tid.

[1] Gesen. Thes. 1, 1154. [2] Odys. 15, 425. [3] Iliad. 6, 291 Odys. 13, 285. [4] Iliad. 6, 289—295. [5] Iliad. 23, 743. 744. [6] Odys. 4, 614—618. [7] Se Jr. 25, 1 og 27, 1. 3.

Sidon. Farrar.

Alle de ni Gange, Sidon forekommer i Evangelierne, er det nævnt efter Tyrus, den bedre kjendte og mægtigere By. — Profeterne, navnlig Esaias, Kap. 23, og Ezekiel, Kap. 27. 28, have varslet om Tyrus's og Sidons dybe Fald fra deres store Herlighed. Deraf henter Jesus sit Udtryk i Veraabet over Korazin og Betsaida: »det skal gaa Tyrus og Sidon taaleligere end Eder paa Dommens Dag«[1]. — Ellers i Evangelierne ere Navnene mest brugte i Forbindelsen »Tyrus's og Sidons Egne eller Grænser« som Udtryk for Landskabet Fønicien.

Agrippa I havde en heftig Strid med Tyrierne og Sidonierne; da Agrippa Aar 44 var i Cæsarea ved Havet, fandt de det raadeligst at skikke Sendemænd derned for at bede om Fred, fordi deres Land fik Levnetsmidler fra Kongens Lande[2]. (Se Agrippa I under Jerusalem). — Det Skib, som skulde føre Paulus fra Cæsarea til Italien, løb anden Dag indom Sidon, hvor Paulus fik Lov til at gjæste Venner og nyde Pleie[3]. — Det blev Bispesæde, og dets Biskop var tilstede ved Kirkemødet i Nicæa 325. — I Onomastikon kaldes Sidon en gild (insignis) By. — Antoninus Martyr (570) skriver, at Byen er faldefærdig, og giver Indbyggerne daarligt Skudsmaal[4].

Ved Korstogenes Begyndelse var Sidon i Velmagt. Det blev 1110, efter sex Ugers Modstand, taget af Balduin I, Konge af Jerusalem, hvem Sigurd Jorsalafar hjalp med sin Flaade. — 1187, efter Slaget ved Hattin, blev det taget af Saladin; 1197 blev det atter taget af Korsfarerne. — 1253 blev det befæstet af Ludvig IX af Frankrige; han solgte det til Tempelherrerne, som snart maatte afstaa det til Mogolerne. — Fakr ed-Din, Drusernes Høvding, der boede i Sidon 1594—1634, søgte at fremme Handelen med Europa og indkaldte italienske Bygmestre; Byen gjenvandt meget af sin fordums Herlighed og talte omkring 20,000 Indbyggere; men efter ed-Dins Fald gik Handelen tilbage. — Akmed Pasja, kaldt Sjezzar eller Slagteren (se under Akka), der 1775 blev Pasja i Sidon, forjog de europæiske Kjøbmænd. Siden har det ikke været andet, end hvad det var fra først af, et Fiskerleie. — 1837 blev Byen rystet af et Jordskjælv, der omstyrtede 100 af dens usle Huse. Paa en Klippe i Havet ligger en vakker Borg, fra Korstogenes Tid; en Bro gaar fra Fastlandet ud til Klippen. — Byen, som nu kaldes Saida, tæller 5000 Indbyggere, af hvilke 3000 ere Muhammedanere; de øvrige ere Kristne og Jøder.

Siden 1855 har man fundet tre føniciske Indskrifter paa gamle Grave. Det er de eneste føniciske Indskrifter, man hidtil har fundet i selve Fønicien. Den længste Indskrift, paa 12 Linier, er en Gravskrift over Kong Esmuneser, Sidoniernes Konge, der sad paa Tronen i 14 Aar, rimeligvis omkring 400 f. Kristus[5]. Det meste af Indskriften udtaler Forbandelse over den, som vover at forstyrre Graven. — Ligkisten staar nu i Louvre[6].

[1] Matt. 11, 22. Luk. 10, 14. [2] Aps Gjr. 12, 20. [3] Aps Gjr. 27, 3. [4] Anton. Mart. Kap. 2. [5] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 766. [6] Kitto under Zidon. Vald. Sehmidt Assyr. og Ægypt. 1, 271.

Sikar, se Sykar.

Sikem (egent. Sjekem) Sykar (?), Maborta, Neapolis, Nablus, 1940 Fod over Havet, ved Foden af Garisim, i Dalen mellem Ebal og Garisim, hvor Dalen næsten har sin største Vidde, 1600 Fod, (se Ebal og Garisim § 8. 2. 10), 1/4 geogr. M. fra Dalens Munding ved Josefs Grav og Jakobs Brønd, syv geogr. M. nordenfor Jerusalem.

Sikem omtales første Gang 1 Mos. 12, 6: »Abraham drog ved Indvandringen fra Karan, gjennem Landet til det Sted Sikem, til More Egelund«. Sikem var altsaa dengang

Sikems Dal, med Sikem. Farrar.

et kjendt Sted, men endnu ikke By[1]. — Omkring 200 Aar senere kaldes Sikem By og havde en Fyrste: Jakob kom til Staden Sikem, da han vendte tilbage fra Mesopotamien, og han leirede sig foran Staden. Og han kjøbte det Stykke Mark, paa hvilket han havde opslaaet sit Telt, af Sønnerne af Landets Fyrste, Heviten Hemor[2].

Da Jakob kjøbte et Stykke Land ved Sikem, var det vel hans Agt at blive der i længre Tid. Om et længre Ophold dengang vidner ogsaa den Brønd, som bærer hans Navn; ialfald er der i Jakobs Historie ingen anden Tid, til hvilken Gravningen

[1] »Sted« bruges vistnok om Byerne Sodoma (1 Mos. 18, 24. 19. 12), og Karan (1 Mos. 29, 22. 26), men ikke i Forbindelsen »Stedet Sodoma«, »Stedet Karan«. [2] 1 Mos. 33, 18. 19, 34, 2.

af Brønden med Rimelighed kan forlægges. — Opholdet blev afbrudt, og Reisen sydover blev fremskyndet ved Simeons og Levis Udaad:

Sikem, Hemors Søn, bortførte Dina, Jakobs Datter, og krænkede hende. Da Sikems Sjæl hang ved Dina, sagde han til Jakob og hans Sønner: »paalægger mig en meget stor Morgengave og giver mig Pigen til Hustru«. Jakobs Sønner svarede: bare paa det Vilkaar ville vi slutte Forlig, at alt Mandkjøn hos Eder omskjæres. Saa ville vi give Eder vore Døtre og tage Eders Døtre tilægte, og vi ville blive eet Folk. Saa blev alt Mandkjøn omskaaret. — Paa den tredie Dag, da de Omskaarne lede Smerter, gik Simeon og Levi ind i den trygge By, dræbte alt Mandkjøn og bortførte Kvinderne, Børnene, Kvæget og Godset. — Jakob sagde til Simeon og Levi: I have voldt mig Kummer, idet I have gjort mig stinkende for Landets Indbyggere; jeg er kun en liden Flok, og de ville samle sig og slaa mig og mit Hus ihjel. Brødrene svarede: skulde man da handle med vor Søster som med en Skjøge[1]? — Før Jakob drog sydefter, nedgrov han de fremmede Guder og de Ørenringe, som Rakel og flere havde ført med sig fra Mesopotamien, under Terebinten ved Sikem[2].

Efter Simeons og Levis Udaad maatte Sikem længe være et utrygt Sted for Jakobs Hus. Da de ældre Brødre en rum Tid efter vogtede Kvæget ved Sikem, sendte Faderen Josef derhen fra Hebrons Dal for at se, om det stod vel til med Brødrene og Kvæget[3].

2. Sikem tilfaldt Efraim, men blev udtaget til Levitstad og Fristad[4].

3. Paa sine sidste Dage samlede Josva Stammerne i Sikem og mindede dem om Herrens Velgjerninger. »Saa vælger Eder idag, hvem I ville tjene, Herren eller de Guder, som Eders Fædre dyrkede hinsides Elven (ɔ: Eufrat) og i Ægypten; jeg og mit Hus ville tjene Herren«. Folket indgik Pagt om at ville tjene Herren, og Josva opskrev »disse Ord« i Guds Lovbog. Og han opreiste en Sten »til Vidne« under den Eg, som var paa Herrens hellige Sted (ɔ: under Jakobs Terebinte i More Egelund)[5].

Jakob havde i Ægypten sagt til Josef: »jeg giver dig fremfor dine Brødre det Stykke Land (sikem), som jeg tager fra Amoritens Haand med mit Sværd og min Bue««[6]. — Det Stykke Land, som Jakob vilde skjænke Josef fremfor hans Brødre, var det Stykke Mark foran Sikem, som han havde kjøbt af Fyrsten af Sikems Sønner[7]. — Idet Jakob bruger »sikem« i den usædvanlige Betydning »Stykke Land« (eg. Nakke, Landryg), peger han hen paa, at Markstykket laa foran Sikem. Det var nu i Amoriternes (ɔ: Landets Indbyggeres) Eie og maatte tages igjen med Vaaben i Haand. — Jakobs Ord blevé opfyldte. Josef var balsameret i Ægypten[8]; Israels Børn førte Benene (ɔ: Mumien) med sig fra Ægypten og begrove ham ved Sikem paa det Stykke Mark, som Jakob havde kjøbt af Fyrsten af Sikems Sønner, og Josefs Børn (Efraims Stamme)

[1] 1 Mos. 34. [2] 1 Mos. 35, 1—4. [3] 1 Mos. 37, 12—14. [4] Josva 20, 7. 21, 20. 21. [5] Josva 24, 1—28. [6] 1 Mos. 48, 22. [7] 1 Mos. 33, 18. 19. [8] 1 Mos. 50, 26.

fik dem (Benene, Gravstedet) i Arv[1]. — Graven, som endnu er at se, ligger i Mundingen af Sikems Dal, 1500 Fod nordenfor Jakobs Brønd, bortimod Foden af Ebal.

4. Gideon havde 70 Sønner og desuden med en Medhustru fra Sikem en Søn, som hed Abimelek. Da Gideon var død, udryddede Abimelek ved Sikemiternes Hjælp alle sine Brødre, paa den yngste, Jotam, nær, som havde gjemt sig. Derpaa samledes Sikems Borgere og hele Millo Hus eller Indbyggere i Sikems Fæstning (se Millo Hus) ved Mindesmærkets Eg, som er i Sikem, og kaarede Abimelek til Konge. — Ved »Mindesmærkets Eg« menes »Egen paa Herrens hellige Sted«, under hvilken Josva havde reist en stor Mindesten (Josva 24, 26. 27). — Da Jotam spurgte Abimeleks Kongevalg, gik han op paa (en Pynt af) Garisim og varslede Hævnen i den vakre Fabel, den ældste, Historien kjender, om Trærne, som gik bort for at salve sig en Konge. — Da Abimelek havde været Konge i tre Aar, sendte Herren en ond Aand mellem ham og Sikemiterne, og disse lagde sig paa Lur efter ham og enhver, som gik forbi. Abimelek tog Sikem med List, rev Byen ned og strøede Salt over den. Ved Sikem laa Fæstningen Millo Hus, og i den var et Tempel for Guden Berit. Fæstningens Indbyggere gik op i Templets Taarn; Abimelek stablede Ved op imod det og indebrændte dem, som havde tyet did, omtrent 1000 Mænd og Kvinder[2].

5. Folket synes at have seet op til Sikem, som et helligt Thingsted. Da Salomo var død, drog Rehabeam til Sikem; thi til Sikem var hele Israel kommet for at gjøre ham til Konge[3]. — Da Jeroboam var bleven Konge, byggede han Sikem op igjen og boede der[4].

Sikem blev ikke længe de 10 Stammers Hovedstad. Allerede Jeroboam selv flyttede til Tirza, og Omri byggede 924 Samaria, som blev Hovedstad til Rigets Undergang 721. (Se Samaria). — Sikem træder nu i flere Aarhundreder tilbage. Det er bare leilighedsvis nævnt Jr. 41, 5. Hos. 6, 9.

6. Det er først som Samatitanernes Hovedsæde, at Sikem atter faar historisk Vægt. (Om Samaritanernes Ætledning, se Samaritanerne).

Da Jøderne 536 lagde Grundvolden til det ny Tempel, kom Samaritanerne og sagde: vi ville bygge med Eder; thi, som I, søge vi nu Eders Gud, og til ham ofre vi fra Asarhaddons Tid, som førte os herop. — Da Serubabel, Josva og Høvdingerne gave Samaritanerne, som spotvis kaldtes Kutæer[5] (ɔ: fra Landskabet Kuta i det assyriske Rige[6]), Afslag, bleve disse, som venteligt var, meget harme og søgte at gjøre Jøderne al Fortræd. De søgte først at hindre Bygningen af Templet[7] og senere, under Nehemias, Bygningen af Jerusalems Mure. Horoniten Sanballat, hvis Datter var gift med en Sønnesøn af Ypperstepræsten Eljasjib, var dengang rimeligvis deres Høvding, og de havde en Hær[8]. Da Ypperstepræstens Sønnesøn ikke vilde skille sig ved

[1] Josva 24, 32. [2] Dom. 9, 1—49. [3] 1 Kong. 12, 1. [4] 1 Kong. 12, 25. [5] Jos. Hist. 11. 4. 4. [6] 2 Kong. 17, 24. 30. [7] Esr. 4. [8] Neh. 4, 1. 2.

sin Hustru, blev han jaget bort af Nehemias[1] og har da tyet til sin Svigerfader. — Hadet mellem de to Folk steg til det Høieste, da Samaritanerne byggede sig et eget Tempel paa Garisim. Et mindre Tempel var rimeligvis bygget i Nehemias's sidste Dage (omkring 425) af Sanballat, som da har gjort sin Svigersøn til Ypperstepræst; det Tempel, hvis Grundvolde endnu ere at se paa Pynten af Garisim, blev med Samtykke af Alexander den Store bygget af (en anden?) Sanballat, som gjorde sin Svigersøn Manasse, Broder af Ypperstepræsten i Jerusalem Jaddua, til Ypperstepræst. (Se nærmere om Templets Bygning, og om der var en eller to Høvdinger ved Navn Sanballat, Jerusalem under No. 9).

Josefus fortæller: naar Samaritanerne saa, at det gik Jøderne ilde, vilde de ikke vide af noget Slægtskab med dem, hvilket der heller ikke var; men, naar de mærkede, at Lykken føiede Jøderne, vilde de gjerne være deres Brødre, idet de foregave, at de stammede fra Efraim og Manasse. Da nu Samaritanerne i Sikem spurgte, at Alexander den Store havde været i Jerusalem og vist stor Naade mod Ypperstepræsten og hele Jødefolket, skikkede de Sendemænd, som ledsagedes af Sanballats Krigsfolk, til Jerusalem for at hilse paa Kongen. Sikemiterne traadte med megen Festlighed frem for ham, da han havde draget et lidet Stykke udenfor Jerusalem, og bade ham om ogsaa at komme til deres Stad og ære deres Tempel. Tillige bade de om Skattefrihed hvert syvende Aar, Sabbatsaaret, da Jorden ikke blev tilsaaet i det Aar. Kongen spurgte da, hvad Folk de vare. De svarede, at de vare Hebræere; men de Folk, som boede i Sikem, kaldtes Sidoniere. Han spurgte videre, om de vare Jøder; da de gave et nægtende Svar, sagde han: jeg har allerede givet Jøderne denne Frihed; naar jeg kommer tilbage (fra Ægypten), skal jeg granske Sagen og føie Eder i, hvad ret og billigt er. Med dette Svar affærdigede han dem. Sanballats Krigsfolk tog han med sig til Ægypten, hvor de maatte blive[2].

Da Alexander ødelagde Byen Samaria og lagde en Del af Landskabet Samaria under Jøderne[3], maa han have taget Samaritanernes Færd ilde op. Men deres Hovedsæde Sikem blev sparet. Alexander lod endog Resten af Samarias Indbyggere flytte did, Templet paa Garisim blev bygget eller rettere ombygget (se Nehemias under Jerusalem No. 9), og, naar nogen i Jerusalem havde ædt forbuden Spise eller overtraadt Sabbaten eller gjort anden Ugjerning, tyede han til Sikem, idet han foregav, at Klagen mod ham var falsk[4].

7. Da Templet skulde bygges paa Garisim, vilde Samaritanerne hæve Garisim til Verdens helligste Sted. Det Bjerg i Morias Land, som Abraham vandrede til for at ofre Isak, blev Garisim (se Moria), og Garisims Pynt, hvorfra man skuer brat ned paa Jakobs Brønd og Josefs Grav, blev selve Offerstedet, og over dette blev det Allerhelligste bygget. — De vidtløftige Ruiner paa Bjergryggen, der endnu sees, og som

[1] Neh. 13, 28. [2] Jos. Hist. 11. 8. 6. [3] Jos. Apion. 2, 4. [4] Jos. Hist. 11. 8. 7.

kaldes Lus, udgives for Levninger af Betel, som først hed Lus, hvor Jakob i Drømme saa Himmelstigen[1].

Samaritanerne godkjende ikke andre Skrifter af G. T. end Loven eller de fem Mosebøger. Deres Afskrift af Loven afviger i flere Stykker fra Jødernes; de paastaa, at deres Afskrift er den rette; thi den er skreven af Ypperstepræsten Abisua, Søn af Pinehas, Søn af Eleasar, Søn af Aron[2]. Manasse, Sanballats Svigersøn, havde ført den med sig, da han blev jaget bort fra Jerusalem.

Da Samaritanerne paastaa, at deres Præster ere af Levi Stamme, maa de udlede deres Æt gjennem samme Præst Manasse. Alle øvrige Samaritaner paastaaes at være Ætlinger af Efraim og Manasse[3].

Jøderne kunde ikke i Templet paa Garisim se andet end et forargeligt Modbillede af Herrens Tempel paa Moria, og de tillode ikke Sine at ofre der[4]. — I Alexandria opstod Strid mellem Jøder og Samaritaner, om Templet i Jerusalem eller Templet paa Garisim var bygget overensstemmende med Mose Lov. Ptolemæus Lagi afgjorde Striden til Fordel for Jøderne[5].

Jødernes Stemning mod Samaritanerne har givet sig Luft i følgende bitre Udfald i Jesu Siraks Bog (omkring 230): »paa to Folk harmes min Sjæl, og det tredie er ikke noget Folk: de, som bo paa Seirs Bjerg, Filisterne, og det daarlige Folk, som bor i Sikem«[6].

8. Samaria var aldrig en uafhængig Stat: det stod under Assyrerne til 606, da Nebukadnezar lagde det under Babel; 536 lagde Cyrus det under Persien; fra 332 til 323 stod det under Alexander den Store. Efter Krigene mellem Alexanders Hærførere, der endte med Slaget ved Ipsus 301, tilfaldt det, ligesom Judæa og Fønicien, Ptolemæus Lagi, Konge af Ægypten. Rimeligvis er det samtidig med Judæa (omkring 200) kommet under Syrien. — Om Samaritanerne, ligesom Jøderne, maatte gjennemgaa en Trængselstid under Antiokus Epifanes, der vilde gjøre sine Undersaatter til Grækere, er ukjendt. De omtales ikke i Makkabæernes Bøger. — Johannes Hyrkan tog 129 Sikem og ødelagde det forhadte Tempel paa Garisim, som da havde staaet i 300 Aar, siden det først blev bygget paa Nehemias's Tid, og i 200 Aar, sid n det blev ombygget paa Alexander den Stores Tid. (Se Jerusalem No. 9). — Da Johannes Hyrkan 109 havde taget Samaria, kom hele Landskabet Samaria i Jødernes Magt. — Samtidig med det øvrige Palæstina blev Samaria romersk Landskab.

9. Om Fiendskabet mellem Jøder og Samaritaner indeholde Evangelierne flere Træk. »Beder du, som er Jøde, mig, som er Samaritanerinde, om Drikke«? siger Kvinden til Jesus ved Jakobs Brønd[7]. — Da Jesus skulde drage fra Galilæa til Jerusalem til Løvsalernes Høitid, sendte han nogle Disiple til en samaritansk Landsby for at

[1] Wilson Lands of the Bible 2, 69. [2] Wilson Lands of the Bible 2, 78. 1 Krøn. 6, 4. [3] Wilson 2, 63. [4] Jos. Hist. 12. 1. [5] Jos. Hist. 13. 3. 4. [6] Jesu Sir 50, 28. 34. [7] Joh. 4, 9.

bestille Herberge; men de vilde ikke tage imod ham, »fordi hans Ansigt var vendt til at vandre mod Jerusalem«[1]. — »En Samaritan« var et Skjældsord, som sattes ved Siden af Vanrygte for »at have en ond Aand«. Jøderne svarede Jesus: sige vi ikke medrette, at du er en Samaritan og har en Djævel[2]?

10. Anderledes lyde Guds Søns Domme. Naar han siger til den samaritanske Kvinde: »I, Samaritaner, tilbede, hvad I ikke kjende; vi, Jøder, tilbede, hvad vi kjende; thi Frelsen udgaar fra Jøderne«[3], og naar han siger til Apostlene ved første Udsending: »gaar ikke til nogen samaritansk By«[4], og naar han ved Himmelfarten byder dem at forkynde Evangeliet »først for Jøder og saa for Samaritaner«[5], saa stiller han vistnok Samaritanerne under Jøderne i Herrens Kundskab og afviser deres Krav paa ublandet at stamme fra Efraim og Manasse; men aldrig ytrer han et skjæmmende Ord om Samaritanerne. Tvertimod stiller han i Parabelen Samaritanens Barmhjertighed ligeoverfor Præstens og Levitens kolde Ligegyldighed[6]. Og ikke bare i nævnte Parabel gjør Samaritanen Skam af Jøden, men ogsaa i Livet: af de 10 Spedalske vendte ingen om for at takke Jesus for Renselsen uden en Samaritan[7].

11. Samaritanerne havde Lov til at komme ind i Jødernes Tempel; men, da nogle Samaritaner i Paaskehelgen, under den første Landshøvding Koponius (11 ef. Kr.), havde sneget sig ind i Templet ved Midnat og strøet Menneskeben saavel i Søilegangene som i selve Templet, blev Adgangen til Templet nægtet dem. (Se Jerusalem No. 14). — Samaritanerne havde et »Raad«, hvis Magt ikke er kjendt; det var paa Klage fra dette Raad, at Pilatus Aar 36 maatte drage til Keiseren for at svare for sig. (Se Jerusalem No. 14). Om Samaritanernes blodige Strid med Jøderne under Kumanus (48—52), se Jerusalem No. 14.

12. Da Sikem laa omtrent midtveis mellem Galilæa og Judæa ($7^1/_2$ geogr. M. fra Nazaret og 7 geogr. M. fra Jerusalem), og da Reisen mellem de to Landskaber gjerne tog fire Dage, hvilede de Reisende den anden Nat i Sikem, som af Indbyggerne i Landskabet kaldtes Maborta (eg. Ma'abarta ɔ: Gjennemgangssted)[8]. Dette Navn er opkommet en rum Tid efter Hjemkomsten fra Babel; thi før have Galilæerne vist ikke draget op til Jerusalem. — Det blev rimeligvis ødelagt i den jødiske Krig. Da det igjen var opbygget, fik det Navnet Neapolis ɔ: Nystad. Dette maa være skeet strax efter den jødiske Krig; thi Josefus, som ellers kalder Byen Sikem, kalder den paa nysnævnte Sted (Krig 4. 8. 1) Neapolis; »Jødiske Krig« er skrevet omkring 75. — Paa Mynter kaldes Byen Flavia Neapolis efter Vespasians Fornavn Flavius. »Neapolis« har i Landet fortrængt Sikem; Nablus, som Byen kaldes siden Arabernes Herredømme, er en Ændring af Neapolis.

13. Samaritanerne ventede, at Messias skulde komme, og de vente ham endnu

[1] Luk. 9, 53. [2] Joh. 8, 48. [3] Joh. 4, 22. [4] Matt. 10, 5. [5] Aps Gjr. 1, 8. [6] Luk. 10, 25—37, Luk. 17, 16. [8] Jos. Krig 4. 8. 1. Smith Dictionary 3, 1285.

under Navnet Hathab, som rimeligvis betyder Forløseren[1]. Kvinden siger til Jesus ved Jakobs Brønd: jeg ved, at Messias kommer; naar han kommer, skal han forkynde os alle Ting. Da Jesus svarede: jeg er Messias, gik hun ind til Byen[2] og sagde: kommer og ser et Menneske, som har sagt mig alt, hvad jeg har gjort; mon ikke han skulde være Kristus? Mændene gik ud til ham og bade ham at blive hos dem, og han blev der i to Dage. Da sagde de til Kvinden: nu have vi selv hørt og vide, at han er Kristus, Verdens Frelser[3].

En Fjerdingvei ret i Øst for Josefs Grav ligger en Landsby, som paa van de Veldes Kart kaldes Deir el-Atab, men af Guérin, baade i hans Bog og paa hans Kart, kaldes Deir el-Hathab[4] o: Forløserens Kloster. — Skulde Landsbyen have faaet sit Navn, fordi Samaritanerne vente, at deres Messias, Hathab, skal fremtræde der, ligesom Jøderne vente, at deres Messias skal fremtræde ved Gennesarets Sø? (Se Tiberias, No. 8). — Forfatteren vover ei at udtale nogen Mening, da Guérin, som rigtignok ikke synes at kjende Betydningen af Hathab, ikke har et Ord om en saadan Forventning.

14. Efter Stefanus's Mord (35) gik Fattigforstanderen Filip ud og forkyndte Kristus i en Stad i Samaria. Mange troede og bleve døbte, blandt dem Simon Magus eller Trolmand fra Flekken Gitton i Samaria[5]. — Stadens Navn er ikke tilføiet; men Tanken falder let paa Sikem, hvor Jesus havde forberedt Hjerterne, og hvor han havde sagt til Apostlene: »opløfter Eders Øine og ser, at Markerne allerede gulne mod Høsten; her gaar Ordsproget i Opfyldelse: en saar, en anden høster«[6]. — Da Apostlene i Jerusalem hørte, at Samaria havde taget imod Guds Ord, sendte de Peter og Johannes derned. Disse bade for de Troende, at de maatte faa den Hellig-Aand; thi den var endnu ikke falden paa nogen af dem. Apostlene lagde da Hænderne paa dem, og de fik den Hellig-Aand[7]. — Den Mærkelighed, at Samaritanerne ikke fik den Hellig-Aand, da Fattigforstanderen døbte dem, maa forklares saa: Kristendommens Udbredelse udenfor Judæas Grænser var en stor Sag, som skulde ske umiddelbart ved Apostlene selv. — Virkningen af den Hellig-Aands Gave viste sig i ydre Tegn, maaske ved Talen i fremmede Tunger. Saasnart Simon saa dette, kom han med Penge til Apostlene for at kjøbe Gaven til at meddele den Hellig-Aand. — Simon havde, efter dette, ikke faaet den Hellig-Aand; han har vel ikke kunnet bie, indtil Hænderne bleve lagte paa ham. Han blev revset af Peter, og hans Minde er stemplet gjennem Tiderne, idet, siden sjette Aarhundrede, kirkelige Embeders Salg er kaldt Simoni. — Apostlene vendte tilbage til Jerusalem og forkyndte underveis Evangeliet i mange af Samaritanernes Landsbyer[8]. — Der fandtes følgelig lige fra Kristendommens første Dage flere Menigheder i Samarias Land[9] og ganske vist i en By som Sikem.

[1] Af Roden tahab = tub (kaldaisk) = sjub (hebraisk) vende tilbage, føre tilbage. Wilson Lands of the Bible 2, 50. 51. Gesen. Thes. 3, 1494. [2] Joh. 4, 5 kaldes Byen Sykar. Se Sykar. [3] Joh. 4, 25—42. [4] Guérin Pal. (Samarie) 1, 457. 458. [5] Euseb. Kirkh. 2, 13. [6] Joh. 4, 35. 37. [7] Aps Gjr. 8, 1—16. [8] Aps Gjr. 8, 18—25. [9] Aps Gjr. 9, 31. 15, 3.

15. Efterat Hadrian havde ladet Ploven gaa over Moria. og befalet at reise et Tempel for Jupiter paa Templets Tomt (135), drog han — saa lyder Samaritanernes Fortælling — til Neapolis og bød at dræbe Samaritanerne overalt, hvor man traf dem; dernæst byggede han paa Garisim en By, som han kaldte efter sin Fader, Keiseren (Trajan), og et Tempel for Jupiter paa Pynten, hvor Samaritanernes Tempel havde staaet. — Paa Mynter, slagne i Neapolis under Antoninus Pius († 161), ser man et Tempel, hvortil en vældig Trappe fører. — Templet omtales ikke senere og er vel tidlig blevet ødelagt; Trappen omtales bare af Pilegrimen fra Bordeaux (333): »ved Neapolis er Bjerget Garisim; der har efter Samaritanernes Sigende Abraham ofret, og man stiger op til Toppen paa 300 Trin«[1]. — Af Trappen er nu ikke Spor tilbage. — Hadrians By, Trajanopolis, nævnes ikke senere; Levninger af den maa vel søges i de Ruiner, som Samaritanerne kalde Luza (se Lus No. 2); Hadrian har maaske ikke grundlagt nogen ny By, men udvidet det gamle Lus, som efter Trajanopolis's Undergang fik sit gamle Navn igjen[2].

15. Man kjender kun lidt til den ældste kristne Menighed i Sikem. Justinus Martyr, den ældste Kirkefader, hvis Skrifter vi have, var født i denne By. Han var oplært i Platos Filosofi, men blev senere en ægte Tilhænger og en dygtig Forsvarer (Apologet) af »den sande Filosofi«. Han tog Ophold i Rom, hvor han blev Martyr 163 under Markus Aurelius[3]. — Menigheden maa vel snart have voxet, da Sikem allerede 314 havde en Biskop i Germanus, der har sat sit Navn under Beslutningerne paa tre Kirkemøder, senest paa Kirkemødet i Nicæa 325[4].

16. I lange Tider synes de Kristne og Samaritanerne i Sikem at have levet fredelig ved Siden af hverandre; de første havde sin Kirke nede i Byen; de sidste holdt Gudstjeneste paa Garisim, hvor de vel havde reist et Alter paa Templets Ruiner. Men under Zeno, der blev Keiser 474, blussede et Had, som vel længe havde ulmet mellem Bekjenderne af de to Religioner, ud i fuld Flamme. Der blev et Opløb i Byen, og Samaritanerne nyttede Leiligheden og styrtede ind i Kirken, hvor de Kristne helligholdt Paaskefesten, dræbte mange, hug Fingrene af Biskoppen og øvede adskillig anden Udaad. Biskoppen reiste til Konstantinopel, for at klage sin og Menighedens Nød for Keiseren. Samaritanerne bleve jagne bort fra Garisim, som blev overgivet til de Kristne, og en Kirke blev bygget deroppe til Ære for Jomfru Maria; Kirken blev omgiven med et Gjærde, og en Vagt sat ved den.

Samaritanerne gjemte sit Had, saalænge Zeno levede. Men under hans Eftermand Anastasius (491—518) rykkede de op paa Garisim, stormede Kirken og dræbte Vagten. Krigsfolket i Sikem var dog ved Hjælp af Borgerne stærkt nok til at overmande Samaritanerne.

[1] Itinerar. Hierosol. Kap. 2. [2] Guérin Pal. (Samarie) 1, 434. [3] Euseb. Kirkh. 4, 8. 11. 12. 16. 17. 18. [4] Reland 1009.

Under Anastasius's anden Eftermand, den navnkundige Justinian (527—565), mandede Samaritanerne sig for sidste Gang op til Kamp. 529 reiste nemlig alle Samaritaner over hele Palæstina sig mod de Kristne, plyndrede og brændte Kirker, pinte Kristne tildøde og satte Ild paa flere Landsbyer, mest i Omegnen af Sikem, hvis Biskop de dræbte, og hvor de kronede Julian, en af deres Førere, til Keiser. Justinian sendte en Hær mod dem. Det kom til Slag, og Julian med en ustyrtelig Mængde Samaritaner blev dræbt. — Justinian opbyggede igjen Kirkerne og omgav Kirken paa Garisim med en Mur. Samaritanerne tabte alle sine Synagoger og bleve dømte uværdige til at forestaa et Embede og til at skaffe sig Eiendom ved Arv eller ved Gave. Mange Samaritaner flyede til Persien, og mange gik over til Kristendommen. — Siden den Tid have Samaritanerne fristet et kummerligt Liv; de svinde i lange Tider af Historien, og deres Tal minkede mere og mere. Sikem var og blev deres Hovedsæde.

Medens Araberne 637 i fire Maaneder beleirede Jerusalem, toge de Sikem og andre Byer deromkring, og Samaritanerne fik Muselmænd til Herrer. — Under disses Herredømme blev Justinians Kirke, uvist naar, ødelagt.

Benjamin fra Tudela (1173) er den første Reisende, som efter Aarhundreders Forløb omtaler Samaritanerne. »I Nablus, det gamle Sikem, bo ikke Jøder, men omkring 100 Kutæere, der bare overholde Mose Lov, og som kaldes Samaritaner. De have Præster af Arons Æt, som ofre Brændofre og Røgelse i Synagogen paa Garisim. Sammesteds ofre de i Paasken og paa Helligdage Brændofre paa et Alter, som de have bygget af de Stene, Israels Børn opreiste, efterat de havde gaaet over Jordan. — De paastaa, at de stamme fra Efraim«[1].

Sjems ed-Din Muhammed fra Damaskus, som ved 1300 skrev en Geografi, fortæller: ved Nablus ligge to (?) Bjerge, hvorhen Samaritanerne gjøre Valfarter; de ofre Lam og brænde Kjødet. Man finder intetsteds Samaritaner som her, idet deres Tal neppe udgjøre 1000 i noget andet Land. Naar af en Hændelse en Muhammedaner, en Jøde, en Samaritan og en Kristen støde sammen, slutter Samaritanen sig til Muselmanden og vender de andre Ryggen[2].

17. Samaritanerne vare næsten glemte i Vesterland, da Opmærksomheden henvendtes paa dem af videnskabelige Grunde. Man havde længe vidst, at de eiede gamle Haandskrifter af de fem Mosebøger, og det maatte være af Vigtighed at sammenligne dem med de Haandskrifter, som fra Jøderne vare komne til de Kristne. Siden 1616 har det til forskjellige Tider lykkedes at faa Afskrifter af »den samaritanske Text«. Pietro della Valle skaffede sig i nævnte Aar en fuldstændig Afskrift hos Samaritanerne i Damaskus. — Den samaritanske Text har mange Afvigelser fra den jødiske eller masoretiske. Kun een Afvigelse kan her omtales: 5 Mos. 27, 4 lyder saa: »naar I

[1] Early Travels 81—82. [2] Sjems ed-Din Muhammed: Syrien og Palæstina, oversat af Mehren. Kjøbenhavn 1862. S. 51. 52.

komme over Jordan, skulle I opreise disse Stene, om hvilke jeg befaler Eder idag, paa Ebals Bjerg«. Istedetfor »Ebal« har den samaritanske Text »Garisim«. Mange Lærde gave den samaritanske Text Fortrinet; Striden varede i 200 Aar, indtil 1815, da Gesenius seirrig godtgjorde, at Afvigelserne i den samaritanske Text, af hvilke han opstiller otte Klasser, for en god Del kom af ufuldkommen Kundskab til det hebraiske Sprog, eller vare forsætlige Ændringer, blandt andet for at godtgjøre, at Garisim var det Bjerg, som Herren havde udseet for sit Tempel[1].

Gjennem den franske Konsul i Aleppo kom 1808 et Brev paa Arabisk til den franske Senator Gregoire, tidligere Biskop i Blois. Det var skrevet af Samaritanernes Præst Salama (ɔ: Salomo), Søn af Tobias. Den lærde Franskmand Baron de Sacy svarede paa Hebraisk. Salama svarede paa samme Tungemaal. 1820 kom der Brev til de Sacy, og 1826 kom der Brev til »den samaritanske Menighed, som er i Paris«.

Samaritanske Menigheder fandtes 1616 i Kairo, Gasa, Nablus og Damaskus. — I Brevet 1808 fortæller Salama, at der ikke fandtes Samaritaner udenfor Jaffa og Nablus. — Nu findes ikke Samaritaner udenfor Nablus[2].

18. Ingen Reisende i den nyere Tid har havt Leilighed til at blive kjendt med Samaritanerne, som Missionær Wilson, der var i Sikem 1843, paa Hjemreise fra Indien til England. Han skriver: vi ønskede at opslaa vor Bolig hos Samaritanerne for, saa nøie som muligt, at lære deres Tro, Skikke og Vilkaar at kjende. Ved Byens Port spurgte vi efter Samaritanernes Boliger, og en ung Mand tilbød at vise os did. Idet han førte os gjennem Bazaren, gjorde han os opmærksomme paa en ærværdig, gammel Mand, som stavede sig frem og bar en Turban, næsten ligesaa hvid som hans Skjæg, og nævnte ham som Samaritanernes Præst[3]. Det var netop ham, vi søgte. Vi hilste og gav os i Tale med ham. »Jo, jeg er ganske rigtig«, svarede han, »Samaritanernes Præst Salama, Tobias's Søn, som har staaet i Brevvexling med den lærde Franskmand Baron de Sacy. Hvorfra komme I«? »Fra Bombay«. »Have I bragt Breve med fra Samaritanerne der«? »Vi have Bud til Eder fra »Israels Børn«, som I kalde Samaritaner«[4]! »Det have vi længtes efter; kom til mit Hus«. Han førte os gjennem trange Gader til en Klynge af Huse, som ligge langs Haverne ved Foden af Garisim. Efterat have gaaet gjennem en mørk Hvælving, gik vi op ad en Trappe, som førte til hans Bolig. »Dette er Eders eget Hus«, vare de simple Ord, hvormed han bød os velkomne som Gjæster. Vor Vært blev ilde ved, da han hørte, at vi nærede stærk Tvivl, om »Israels Børn« vare Samaritaner. For at vi kunde danne os en sikker Mening derom, fremsagde han for os Samaritanernes Troesbekjendelse, som lød saa:

[1] Gesenius de Pentateuchi Samaritani Origine, Indole et Auctoritate. Halle 1815. [2] Rob. Pal. 3, 347—362. Forfatterens Reise i det Hellige Land og Syrien 183—186. [3] Forfatteren saa ham 1863 paa Gaden i Sikem som en ludende Olding. [4] Om »Israels Børn«, se under Samaritaner.

Sikem. Farrar.

1) Gud er een.
2) Moses er Profeten.
3) Mose Lov er den rette Bog.
4) Garisim er Kibla.
5) En Opstandelses- og Domsdag skal komme.

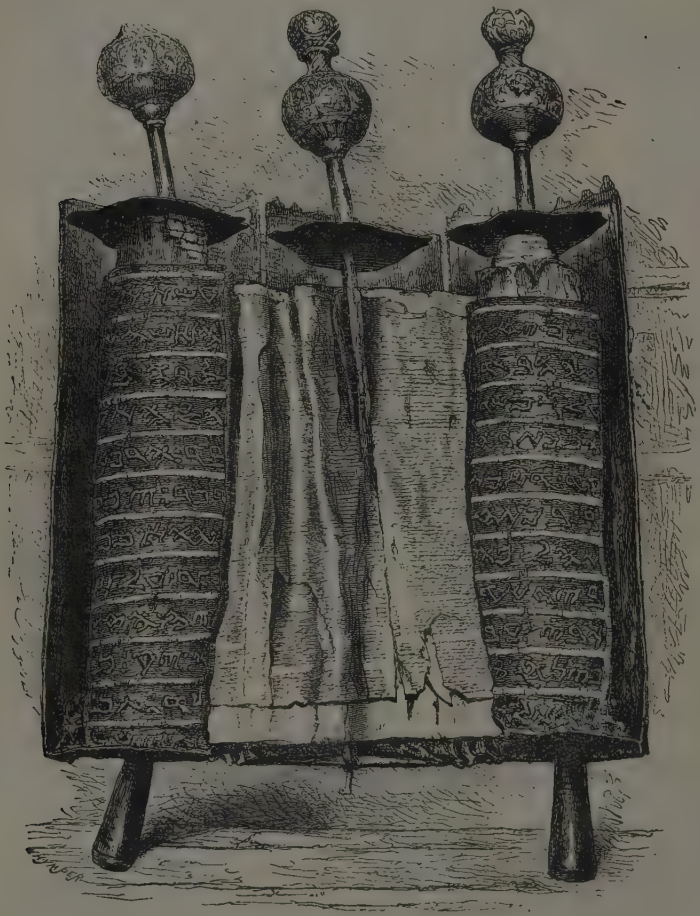

Samaritanernes Haandskrift af Loven. Farrar.

Da vi sagde, at Israels Børn i Bombay ikke holdt Garisim for Kibla, svarede han: »saa ere de aldeles vist ikke Samaritaner«. — Da vi samme Dag vare i den jødiske Synagoge, spurgte Rabbinen, hvorfor vi ikke havde taget ind til hans Folk istedetfor til »de foragtelige Samaritaner«. »Jøder findes allevegne«, svarede vi, »men Samaritaner bare i Sikem. Vi ønske at lære deres Sindelag og Skikke at kjende; kom og gjæst

os i deres Hjem«. Den følgende Morgen fulgte Rabbinen og to af hans Sønner vor Indbydelse. Da Salama saa dem komme, udbrød han: hvem lærte disse Dyr at komme hid[1]?

Wilson fik se det Haandskrift af Loven, som Samaritanerne foregive at være skrevet af Ypperstepræsten Abisua, Søn af Pinehas, Søn af Eleasar, Søn af Aron. Det er omhygelig gjemt i et Skrin og indhyllet i mange Svøb af Silke. Før Wilson havde bare Williams, Kapellan hos den første protestantiske Biskop i Jerusalem, Alexander Wolff († 1845), seet samme. Det Haandskrift, som de Reisende faa se,

Farrar.

Samaritaner.

er ikke det »ægte«[2]. — Foranstaaende Bogrulle, som er laant fra et Fotografi, der er taget for Farrars »Life of Christ« (London 1878), indeholder rimeligvis ikke det »ægte« Haandskrift; det er vist den samme uægte Haandskrift, som Forfatteren saa 1863.

19. Kaptein Anderson foretog 1867 Udgravninger paa Garisim. Det viste sig, at Ruinerne paa Pynten af Bjerget ere Levninger af Justinians Kirke. Kirken har

[1] Wilson Lands of the Bible 2, 45—48. 69. [2] Wilson Lands of the Bible 2, 73.

været en Ottekant med en Halvrunding mod Øst, Indgang fra Vest og sex smaa Side-Kapeller; indenfor denne Ottekant gik en mindre Ottekant; Kirken maa have været en mindre Udgave af Kuplen over Sakra paa Moria. Hvis Kuplen over Sakra er et Værk af Konstantin († 337), er Kirken efter al Rimelighed en Efterligning af samme; hvis Kuplen over Sakra er et Værk af Abd el-Melik († 705), har Kirken, trods Muhammedanernes Fortællinger, efter al Rimelighed tjent til Forbillede for samme. (Se Jerusalem No. 22. 2). — Nogle faa romerske Mynter bleve fundne ved Udgravningen. — Kirken har staaet i Midten af den gamle Tempeltomt. Samaritanernes Paastand, at Templet laa paa Pynten af Garisim, er saaledes stadfæstet[1]. — Om Templets Skikkelse faar man ingen Oplysning ved Andersons Udgravning; efter Josefus havde Sanballat lovet sin Svigersøn Manasse at bygge det i Lighed med Templet paa Moria[2].

20. Nablus tæller nu omkring 8000 Indbyggere, af hvilke 500 ere Kristne, 150 Samaritaner, 50 Jøder, og Resten Muhammedanere. — Det har en protestantisk Skole, der 1863 tællede 22 Lærlinge, blandt dem to Piger. — Nablus har Overflod paa Vand og ligger yndig, omgivet af bugnende Haver[3].

Silla nævnes bare 2 Kong. 12, 20: Tjenerne stiftede en Sammensværgelse mod Joas, Judas Konge (879—839), og sloge ham ihjel i Millo Hus, som gaar ned til Silla. — Sepp har paa sit Jerusalems Kart uden videre lagt Silla nede i Tyropøon ved Damaskusporten[4], og Gesenius har ligeledes uden videre gjort Silla til en Landsby i Nærheden af Jerusalem[5]. — Det eneste, vi vide, er at Silla laa lavere end Millo Hus, som rimeligvis er det samme som Millo. Millo var et Strøg i en Yderkant af Zion. (Se Millo og Millo Hus No. 1).

Silo (forkortet af Silon ɔ: rimeligvis Rolighedens Sted[6]), nu Seilun, laa omtrent midt i Landet, i Efraims Stamme. Israels hele Menighed brød op fra Gilgal nede ved Jordan og samlede sig i Silo, hvor de opreiste Tabernaklet, og hvor følgelig Ypperstepræsten, Eleasar, tog Bolig. — Ruben, Gad og halve Manasse havde allerede under Moses faaet Landet østenfor Jordan[7]. I Leiren ved Gilgal havde Juda, Efraim og den anden Halvdel af Manasse ved Lodkastning faaet sine Landemærker[8]. Der var saaledes endnu syv Stammer, som ikke havde faaet Lod i Landet. Josva udsendte derfor tre Mænd af hver Stamme, som droge gjennem Resten af Landet og beskreve det i en Bog og vendte saa tilbage til Josva i Leiren ved Silo. Og Josva kastede Lod »for Herrens Ansigt ved Indgangen til Tabernaklet« og delte Landet mellem de syv Stammer[9]. — Ligeledes var det i Silo, at Leviterne ved Lodkastning fik sine 48 Stæder, af hvilke sex tillige bleve Fristæder[10].

Da Landet var delt, brøde Ruben, Gad og halve Manasse op fra Silo til sit Land, Gilead og Basan, og opreiste ved Jordan et stort Alter. Saasnart dette spurgtes, sam-

[1] Our Work in Pal. 200—201. Recovery of Jerusal. 464. [2] Jos. Hist. 11. 8. 2. [3] § 21. 9. Forfatterens Reise i det Hellige Land og Syrien. S. 169. [4] Sepp Jerusal. 2, IX. [5] Gesen. Thes. 2, 958. [6] Gesen. Thes. 3, 1424. [7] 4 Mos. 32, 33. Josva 15—17, 1—11. [8] Josva 18, 1—10. 19, 51. [9] 4 Mos. 35, 1—7. [10] Josva 20, 7. 8. 21, 1—8. 41.

lede de andre Stammer sig i Silo for at drage ud til Strid mod de 2½ Stamme; men Krigen blev afværget[1].

Silo er løselig nævnt i Fortællingen om Mikas udskaarne Billede i Lais eller Dan[2]. — Silos Beliggenhed er tydelig opgiven i Fortællingen om 200 silonitiske Piger, som bleve røvede af de 600 Benjaminiter, der havde reddet sig paa Rimmons Klippe. (Se Rimmons Klippe). Israels Ældste sagde til de 600 Benjaminiter: se, Herrens Høitid holdes Aar for Aar i Silo, som ligger nordenfor Betel, østenfor den alfare Vei, som gaar fra Betel til Sikem. Lægger Eder paa Lur i Vingaardene, og, naar Silos Døtre gaa ud til Dans, skulle I bryde frem og gribe hver sin Hustru af Silos Døtre og saa drage til Benjamins Land[3].

Elkana drog med sine Hustruer, Hanna og Peninna, Aar for Aar, op for at tilbede den Herre Zebaot i Silo[4], hvor hele Israel samledes[5]. Et Aar bad Hanna inderlig til Herren og lovede, at, dersom hun fik en Søn, vilde hun give ham til Herren alle hans Livs Dage. Ypperstepræsten Eli, som sad paa sin Stol ved Dørstolpen til Herrens Tabernakel, sagde da: Herren skal opfylde din Bøn. — Da Samuel var afvant, førte Hanna ham til Silo og overgav ham til Eli[6]. — Samuel opfostredes under Elis Opsigt og sov i Herrens Tabernakel. En Nat kaldte Herren paa ham og varslede om Elis Hus's Ulykke, fordi han ikke tugtede sine to ugudelige Sønner, Hofni og Pinehas, der vare Herrens Præster. Og Herren blev ved at lade sig se i Silo[7]. — Sex Ypperstepræster, Eleasar (Arons Søn), Pinehas, Abisua, Bukki, Ussi[8] og Eli boede i Silo. Eli, som tillige var Dommer — maaske lige efter Samson — blev den sidste. Da Israeliterne vare slagne af Filisterne, hentede de Arken fra Silo, og Hofni og Pinehas fulgte med; men de bleve atter slagne, Hofni og Pineas faldt, og Arken blev tagen af Filisterne. — Samme Dag kom en Flygtning fra Slaget til Silo. Eli, som var 98 Aar og blind, sad paa sin Stol ved Veikanten og stirrede ud; thi hans Hjerte skjalv for Herrens Ark. Da han hørte, at Guds Ark var tagen, faldt han baglængs ned, brækkede Halsbenet og døde. Han havde dømt Israel i 40 Aar[9]. — Abjatar, Søn af Ahimelek, Søn af Ahitub, Søn af Ahia, Søn af Eli, blev af Salomo afsat fra at være Ypperstepræst, og saaledes opfyldtes — efter lang Tids Forløb — Herrens Ord, som han havde talt over Elis Hus i Silo[10].

Arken kom aldrig tilbage til Silo, og med den svandt Byens Vægt. Det blev dog Hjemstavn for en Mand, som Herren kaarede til sit Redskab: Profeten Ahia, der rev sin Kappe i 12 Stykker og i Herrens Navn gav Jeroboam 10 af Israels Stammer, og som skrev en »Spaadom« om Salomo, var Silonit[11], og han boede i Silo, da Jeroboams Hustru kom for at raadspørge ham om Sønnens Sygdom[12]. (Se Jeroboam I under Samaria). — Silo er løselig omtalt Sal. 78, 60. Jr. 7, 12. 14. 26, 6. — Sidste Gang

[1] Josva 22, 9—12. Hvorledes Krigen blev afværget, er fortalt Josva 22, 13—34. [2] Dom. 18, 31. [3] Dom. 21, 19. 21. [4] 1 Sam. 1, 1—3. [5] 2 Sam. 2, 14. [6] 1 Sam. 1, 9—28. [7] 1 Sam. 3. [8] 1 Krøn. 6, 4. 5. 50. 51. [9] 1 Sam. 4, 1—18. [10] 1 Kong. 2, 27. [11] 1 Kong. 11, 29; 12, 15. 2 Krøn. 9, 29. 10, 15. [12] 1 Kong. 14, 2. 4.

nævnes Silo Jr. 41, 5: Dagen efter Gedaljas Mord i Mizpa kom 80 Mænd fra Sikem, Silo og Samaria med Madoffer og Virak i sin Haand for at bringe det til Herrens Hus. (Se Jerusalem No. 9).

Silo har sit gamle Navn, da det, med ringe Ændring, kaldes Seilun. Det er en afsides, stille By med nogle Ruiner fra gamle Dage, $1^1/_4$ geogr. M. »nordenfor Betel, østenfor den alfare Vei, som gaar fra Betel til Sikem«.

Landsbyen Siloam. Farrar.

Silonit. Som vist under Silo, betyder Silonit paa fire Steder (1 Kong. 11, 29. 12. 15. 2 Krøn. 9, 29. 10, 15) en fra Silo.

Juda havde en Søn Sela (rimeligvis forkortet af Selan[2]), hvis Efterkommere 4 Mos. 26, 20 kaldes Selaniter. Samme kaldes 1 Krøn. 9, 5 Siloniter. — Blandt dem

[1] 1 Mos. 38, 5. 46, 12. 1 Krøn. 2, 3. [2] Gesen. Thes. 3, 1413.

af Judas Børn, som efter Hjemkomsten fra Babel vare villige til at vælge Jerusalem til Bosted, nævnes Neh. 11, 5 en, hvis Stamfader kaldes Has-Siloni eller Siloniten ɔ: rimeligvis Selaniten.

Siloam, paa Koptisk Sala. — Ligeoverfor Jomfru Marias Kilde og Siloams Dam, paa Østsiden af Kedron, opover Forargelsens Bjerg, ligger Kefr Silvan ɔ: Landsbyen Siloam. Det er en yderst uregelmæssig Klynge af Huse, der tildels ere udhugne i Bjerget. Indbyggerne, som ere skidne og fillede og have Ord for Tyvagtighed, ere Arabere. Byen omtales hverken i Bibelen, Apokryferne, af Josefus eller af nogen af de ældre Pilegrime. Men, da den under Formen Sala er omtalt paa Sisaks Mindesmærke[1] (se Rehabeam under Jerusalem), maa det være en gammel By.

Siloams Dam, se § 13, 6 under Damme.

Siloams Taarn omtales hare Luk. 13, 4: »mene I, at de 18, som Taarnet i Siloam faldt ned paa og slog ihjel, vare skyldige fremfor alle Mennesker, som bo i Jerusalem«? »I« viser hen til Byen Siloam, ikke til Dammen Siloam. — Om Taarnets Ælde og Brug vides aldeles intet.

Simsim, en Landsby paa 500 Indbyggere, ved Bækken Simsim, ikke langt fra dennes Sammenløb med Bækken Hasi. (Se Sorek § 9. 3. 5). — Navnet maa være en Ændring af Simson, som er Samsons Navn paa Hebraisk; men Historien tier om Landsbyens Oprindelse og Ælde[2].

Sinai eller Horeb.

1. Navnenes Betydning. Horeb betyder et tørt Strøg. Betydningen af Sinai er usikker[3]; det er maaske af samme Rod som »sene«, der 2 Mos. 3, 2 er brugt om den brændende Tornebusk ved Horeb, og som 1 Sam. 14, 4 er Navnet paa en Klippespids i Skaret ved Mikmas. Sinai skulde da betyde enten Tornebjerget eller det takkede Bjerg. Efter Kartet i Ordnance Survey vol. 1 No. 45 (i Recovery of Jerusalem S. 513 og i Our Work in Palestine S. 263), voxer der endnu tornede Buske paa Sletten Erraha, og derfra ser Sinai takket ud. Se S. 656, hvor Kartet er gjengivet.

2. Omtale i Bibelen. Sinai er nævnt 28 Gange i de fire sidste Mosebøger[4], fire Gange i det øvrige G. T.[5], og fire Gange i N. T.[6], hvor Formen (i den græske Text), ligesom hos Josefus, er Sina. — 15 Gange i G. T. og en Gang i N. T. har det Tillægget »Bjerg« og 12 Gange i G. T. Tillægget »Ørken«. En Gang (Aps Gjr. 7, 30) staar: »Sina Bjergs Ørken«. — En Gang (2 Mos. 24, 13, sammenholdt med 2 Mos. 24, 16) er det kaldt Guds Bjerg, og en Gang (4 Mos. 10, 33, sammenholdt med 4 Mos. 10, 12) er det kaldt Jehovas (Herrens) Bjerg.

[1] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 1228 [2] Guérin Pal. (Judée) 2, 298. [3] Gesen. Thes. 2, 948. [4] 2 Mos. 11 Gange: 16, 1. 19, 1. 2. 11. 18. 20. 23. 24, 16. 34, 4. 29. 32. — 3 Mos. 5 Gange: 7, 38 (bis) 25, 1. 26, 46. 27, 34. — 4 Mos. 11 Gange: 1, 1. 19. 3, 1. 4. 14. 9, 1. 5. 10, 12. 26, 64. 28, 6. 33, 15. — 5 Mos, 1 Gang: 33, 2. [4] Dom. 5, 5. Neh. 9, 13. Sal. 68, 9. 18. [5] Aps Gjr. 7, 30. 38. Gal. 4, 24. 25.

I Apokryferne, hvor det er omtalt to Gange[1], er Formen, ligesom i N. T. og hos Josefus, Sina.

Horeb er nævet 17 Gange i G. T.[2]; i N. T. er det ikke nævnt. Det har en Gang[3] Tillægget »Bjerg« og to Gange[4] Tillægget »Guds Bjerg« og kaldes to Gange[5] »Guds Bjerg«. — Det har aldrig Tillægget Ørken.

I Apokryferne er det nævnt en Gang[6].

3. Hvorfor kaldes Bjerget Guds Bjerg og Jehovas (Herrens) Bjerg?

Bjerget har været Hjemmet for underfulde Begivenheder: Moses vogtede sin Svoger Jetros Kvæg og kom til Guds Bjerg, til Horeb. Og Herrens Engel aabenbarede sig for ham i en Ildslue midt i en Tornebusk, og Tornebusken brændte og blev ikke fortæret[7]. — Kort efter sagde Herren til Aron (i Ægypten): gaa Moses imøde i Ørkenen, og han traf ham ved Guds Bjerg (ɔ: Horeb)[8]. — Israeliterne havde leiret sig i Refidim og tørstede efter Vand. Herren sagde da til Moses: tag Staven; jeg vil staa for dit Ansigt paa en af Horebs Klipper, og du skal slaa Klippen, og der skal flyde Vand ud. Og Moses gjorde saa for Israels Ældstes Øine[9]. — I Refidim kom Amalek og stred mod Israel. Moses lod Josva stride mod Amalek og gik selv med Aron og Hur op paa Toppen af en af Horebs Høie. Naar Moses rakte sin Haand i Veiret, fik Israel Overhaand; naar han lod den synke, fik Amalek Overhaand[10]. — Kort efter kom Jetro med Zippora og hendes to Sønner til Moses i Ørkenen, der, hvor han havde leiret sig ved Guds Bjerg (ɔ: Horeb)[11].

Paa den første Dag i den tredie Maaned, 46 Dage efter Udgangen af Ægypten, kom Israeliterne til Sinai Ørken og leirede sig ligeoverfor Bjerget (ɔ: Sinai). — Moses steg op til Gud, som bød ham i to Dage at hellige Folket til, paa den tredie Dag, at høre Loven forkyndt. Et Gjærde skulde sættes rundt om. Folket maatte ikke stige op paa Bjerget. Hvo, som rørte ved Bjerget, skulde stenes, hvad enten det var Dyr eller Menneske[12]. — Paa den tredie Dag var der Torden og Lyn og en tung Sky over Bjerget og en stærk Basunlyd; da bævede det hele Folk, som var i Leiren. — Moses førte Folket ud af Leiren, Gud imøde, og det stillede sig nedenfor Bjerget. — Herren steg ned paa Sinai Bjerg, paa Bjergets Top, og hele Bjerget stod i Ild og Røg og bævede stærkt[13]. — Saa forkyndte Herren gjennem sin egen Mund de 10 Bud. — Da Folket hørte og saa Tordenen, Ildsluerne, Basunlyden og Bjerget i Røg, flyede det langt bort og sagde til Moses: »tal du med os; men Gud tale ikke med os«. Saa stod Folket langt borte, og Moses gik nær til Mørket, hvor Gud var[14].

Moses steg med Aron, hans to ældste Sønner og 70 af Israels Ældste op paa

[1] Jud. 5, 15 (14). Sir. 48, 7. [2] 2 Mos. 3 Gange: 3, 1. 17, 6. 33, 6. — 5 Mos. 9 Gange: 1, 2. 6. 19. 4, 10. 15. 5, 2. 9, 8 18, 16. 29, 1. — 1 Kong. 8, 9. 19, 8. — 2 Krøn. 5, 10. Sal. 106, 19. Mal. 4, 4 (3, 22). [3] 2 Mos. 33, 6. [4] 2 Mos. 3, 1. 1 Kong. 19, 8. [5] 2 Mos. 4, 27. 18, 5. [6] Sir 48, 7. [7] 2 Mos. 3, 1. 2. [8] 2 Mos. 4, 27. [9] 2 Mos. 17, 1. 5. 6. [10] 2 Mos. 17, 8—13. [11] 2 Mos. 18, 5. [12] 2 Mos. 19, 1—3. 10—13. [13] 2 Mos. 19, 15—20. [14] 2 Mos. 20, 1—21.

Bjerget, og de skuede Israels Gud[1]. — Kort efter steg Moses med Josva op paa Guds Bjerg (ɔ: Sinai), og var der i 40 Dage og i 40 Nætter[2] og fik Herrens Befaling om Arken, Tabernaklet med mere[3]. Og han modtog tilsidst Lovens tvende Stentavler. De vare Guds Arbeide, Skriften var Guds Skrift; den var skreven med Guds Finger[4]. — Medens Moses var paa Sinai, støbte Aron en Guldkalv, rimeligvis en Efterligning af Oxen Apis, og Folket ofrede til den, satte sig ned til at æde og drikke og stod op for at lege. Da Moses steg ned ad Bjerget og saa Kalven og Dansen, kastede han Tavlerne mod Bjerget og slog dem istykker ved Bjergets Fod. Og han tog Kalven, brændte den med Ild og malede den til Støv og strøede det paa Bækken, som flyder ned ad Bjerget[5], og Israels Børn maatte drikke det. — Moses udhug to Stentavler, gik op paa Bjerget og var der i 40 Dage og 40 Nætter, og Herren skrev paa Tavlerne Pagtens Ord, de 10 Bud[6].

Apis.
Efter en Støtte af Bronce.

Henimod et Aar havde Israeliterne ligget i Leir i Sinai Ørken, da Skyen hævede sig fra Tabernaklet, og de brøde op fra Sinai Ørken[7].

Josefus fortæller (Hist. 2. 12. 1), at endnu før Lovgivningen vovede de omboende (amalekitiske) Hyrder ikke at føre sine Hjorde op paa Sinai, fordi de troede, at Gud boede deroppe. — Der er ogsaa to Steder i G. T., som kunne pege hen paa, at Bjerget har været holdt helligt før Lovgivningen. 2 Mos. 3, 1 fortælles, at Moses, medens han vogtede sin Svoger Jetros Kvæg, kom til Guds Bjerg, til Horeb. Og 2 Mos. 19, 4 siger Herren: »I have seet, hvad jeg har gjort ved Ægypterne, og hvorledes jeg har baaret Eder paa Ørnevinger og ført Eder til mig«. Men Bjerget kan paa disse to Steder være kaldt Guds Bjerg og Guds Bolig med Hensyn til de underfulde Begivenheder, som forestod. — Ved Lovgivningen kom Rædselen for Sinai saa overvældende over Israel, at lige til denne Dag har ingen rettroende Jøde vovet at stige op paa det. — Elias var vistnok paa Guds Bjerg, paa Horeb[8]; men det var paa Herrens Befaling, og uvist er det, om Lovgivningens Bjerg eller den hele Bjerggruppe er ment; ialfald er det Hul, som oppe paa Lovgivningens Bjerg vises som Elias's Hule, for lidet til at svare til Bibelens Fortælling; andetsteds i Bjerggruppen skal der være flere Huler. (Om Elias's Hule, se Huler § 17. 6).

Ellers nævnes, efter Israeliternes Opbrud fra Sinai Ørken, Sinai og Horeb kun ved Henvisning til de underfulde Begivenheder under Lovgivningen, f. Ex. i Mose Velsignelse (5 Mos. 33, 2) og i Deboras Sang (Dom. 5, 5). — Gal. 4, 24 er Sina brugt billedlig (allegorisk) om Trælkvinden Hagar.

[1] 2 Mos. 24, 1—11. [2] 2 Mos. 24, 18. 16. 18. [3] 2 Mos. 25—31. [4] 2 Mos. 31, 18. 32, 16. [5] 5 Mos. 9, 21. [6] 2 Mos. 34, 1—28. [7] 4 Mos. 10, 11. 12. [8] 1 Kong. 19, 8.

4. Høieste Toppe. — Navnene Sinai og Horeb bruges om hinanden.

Mellem Bugten ved Suez og Bugten ved Akaba stikker en Halvø, der ender i Ras (ɔ: Forbjerget) Muhammed, ud i det Røde Hav. Halvøen ligger mellem 27° 40′ og 30° nordlig Brede. Den har en Størrelse af omkring 750 geogr. Kvadratm. og er saaledes opimod otte Gange mindre end Norge. Det nordre Strøg er en Del af Badiet et Ti ɔ: Vandringsørkenen, hvor Israeliterne vankede om i 38 Aar. Det søndre Strøg er dannet af en vældig Bjerggruppe, som har en Størrelse af omkring 250 geogr. Kvadratm. og en Omkreds af omkring 90 geogr. M., og dens Toppe hæve sig til 8300 Fod. De mærkeligste Steder og Høider ere[1]: Sletten Erraha (Sinai Ørken) 4700—5000 Fod, Katarina-Klosteret 5000 Fod, Jebel Suna eller Sona 6100, Jebel Aribe, 6400, Jebel Serbal 6500, Ras Sufsafe 6600, Jebel Musa 7150, Um Sjomer 8200, Jebel Katarina 8275 og Jebel Zebir 8300. — Efter Karterne i Ordnance Survey er Jebel Katarina Bjerggruppens høieste Top, fem Fod høiere end Jebel Zebir. Efter Texten i Ordnance Survey Part 1. S. 116 er Jebel Zebir 25 Fod høiere end Jebel Katarina. Da Textens Opgift er gjentagen af Palmer (Desert 1, 117), som har taget Del i Ordnance Survey, bør Texten holdes for paalideligere end Kartet, og Jebel Zebir faar saaledes gjælde for Bjerggruppens høieste Top.

Bjerggruppens Midtpunkt Jebel Musa ligger omtrent 12 geogr. M. fra Ras Muhammed, 20 fra Akaba, 30 fra Suez, 40 fra Kades og 50 fra Be'erseba.

Af Bjerggruppen gaar, søndenfor et-Ti, et Belte af Sandsten næsten fra Bugt til Bugt. Dette Belte er rigt paa Mineralier: Turkiser, Kobber og Jern. Den øvrige Del af Bjerggruppen er mest dannet af Syenit. (Et farvet Kart over Halvøens Fjeldbygning følger Ordnance Survey).

Araberne kalde med et Fællesnavn den hele Bjerggruppe et-Tur, ɔ: Bjerget, og kun sjelden et-Tur Sinai, ɔ: Bjerget Sinai. Paa alle mærkelige Toppe have de særskilte Navne.

Da Bibelen ligefra første Tid har to Navne, Horeb og Sinai, ligger det nær at holde det ene for Fællesnavn og det andet for Navnet paa en enkelt Top. Horeb holdes af Robinson[2] med flere[3] for Fællesnavnet, fordi det er brugt i Fortællingen om Vandringen, før Israeliterne naaede Bjerget, og mest af følgende Grund: medens Israeliterne laa i Leir i Refidim, slog Moses med Staven paa en af Horebs Klipper, og Vand stømmede ud[4]; Horeb maa altsaa have strakt sig til Refidim, Israeliternes sidste Hvilested, før de leirede sig i Sinai Ørken[5]. Afstanden mellem Refidim (Feiran) og Sinai Ørken (ɔ: Sletten Erraha ved Foden af Jebel Musa) er omkring fem geogr. M. — Men ogsaa Sinai er brugt som Fællesnavn om hele Bjerggruppen, og det i

[1] Opgifterne ere tagne af Ordnance Survey of the Peninsula of Sinai London 1869. Texten og Karterne i dette storartede Værk stemme ikke altid med hinanden, ei heller med Palmers Desert of Exodus. London 1871. [2] Rob. Pal. 1, 107. [3] For Ex. Bibelovers. 2 Mos. 3, 1. Anm. [4] 2 Mos. 17, 6. [5] 2 Mos. 19, 2. 4 Mos. 33, 15.

Fortællingen om Vandringen, før Israeliterne naaede Bjerget: »Israeliterne brøde op fra Elim og kom til Ørkenen Sin, som er mellem Elim og Sinai«[1].

Navnene bruges aabenbar om hinanden: Sinai kaldes Guds Bjerg 2 Mos. 24, 13 (sammenholdt med 2 Mos 24, 15. 16) og Jehovas Bjerg 4 Mos. 10, 33 (sammenholdt med 4 Mos. 10, 12). — Horeb kaldes Guds Bjerg 2 Mos. 3, 1. 4, 27. 18, 5. 1 Kong. 19, 8. — Efter 2 Mos. 19, 20. 20, 1 bleve de ti Bud forkyndte fra Sinai; efter 5 Mos. 4, 10. 15. 5, 2. 18, 16. 29 1 bleve de ti Bud forkyndte fra Horeb. — Efter 2 Mos. 24, 16. 34, 2 talte Gud med Moses paa Sinai; efter 5 Mos. 9, 8. 9 talte Gud med Moses paa Horeb. — Efter 2 Mos. 32, 19 (sammenholdt med 2 Mos. 24, 16) var det ved Foden af Sinai, at Folket dansede om Guldkalven; efter Sal. 106, 19 var det ved Foden af Horeb, at de tilbade Guldkalven. Efter 2 Mos. 34, 2. 29 modtog Moses Lovens tvende Tavler paa Sinai; efter 1 Kong. 8, 9. 2 Krøn. 5, 10 var det ved Horeb, at han lagde de tvende Tavler i Arken. — I Siraks Bog 48, 7 vexle Navnene i samme V.: »Elias hørte paa Sinai Herrens Straf og paa Horeb Hævnens Domme«.

Udbyttet af denne Sammenstilling bliver, at Sinai og Horeb ere begge brugte baade som Fællesnavn om den hele Bjerggruppe og som Navn paa den Top, hvorfra Loven blev forkyndt. — Sinai har efterhaanden fortrængt Horeb: medens, som før fortalt, Sinai fire Gange forekommer i N. T., er Horeb ikke nævnt der. Josefus, som tre Gange har nævnt Bjerget, har altid Sina, aldrig Horeb. Hos os og andetsteds er Sinai blevet det gjængse Navn baade paa den hele Bjerggruppe og paa den Top, hvorfra Herren forkyndte Loven; Horeb høres sjelden.

Paa selve Halvøen har Horeb paa en vis Maade holdt sig i Jebel »Aribe« Efter Antoninus Martyr (Kap. 37) var paa hans Tid (570) Navnet Oreb overført paa Bjerget østenfor Katarina-Klosteret. Af dette Bjerg, som nu kaldes ed-Deir eller Klosterbjerget, heder en Bjergryg Aribe, et Ord, der er af samme Rod som Horeb »tør«, men nu er Navnet paa en Plante, der voxer i Mængde paa dette Bjerg[2]. — Stanley mener, at Jebel Suna eller Sona, hvilket han kalder Jebel Sena, paa Nordsiden af Erraha, lige mod Ras Sufsafe, gjemmer Mindet om Sinai[3]. Da nyere, langt grundigere Værker om Sinai intet har herom, er rimeligvis Suna eller Sona et aldeles andet Ord.

5. Erraha. — Inde i Bjerggruppen, i en Høide af 4700—5000 Fod, ligger Vadi Erraha (ɔ: Hvilens Dalføre), der fra Ras Sufsafe gaar mod Nordvest i en Længde af ½ geogr. M. Da Dalføret ved Ras Sufsafe har en Vidde af 3000 Fod, kaldes det gjerne »Slette«. — Erraha hænger i Øst sammen med Dalføret es-Sjeik, der begynder østenfor Ras Sufsafe og gaar, først mod Nord og saa mod Vest, i en Halvrunding bort til Vadi Feiran, strax nordenfor Serbal. — Vadi es-Sjeik har en Længde af sex geogr. M., men er langt smalere end Erraha. — (Erraha hænger egentlig sammen med

[1] 2 Mos. 16, 1. [2] Palmer Desert 1, 21. [3] Stanley Sinai and Palestine London 1856 S. 40

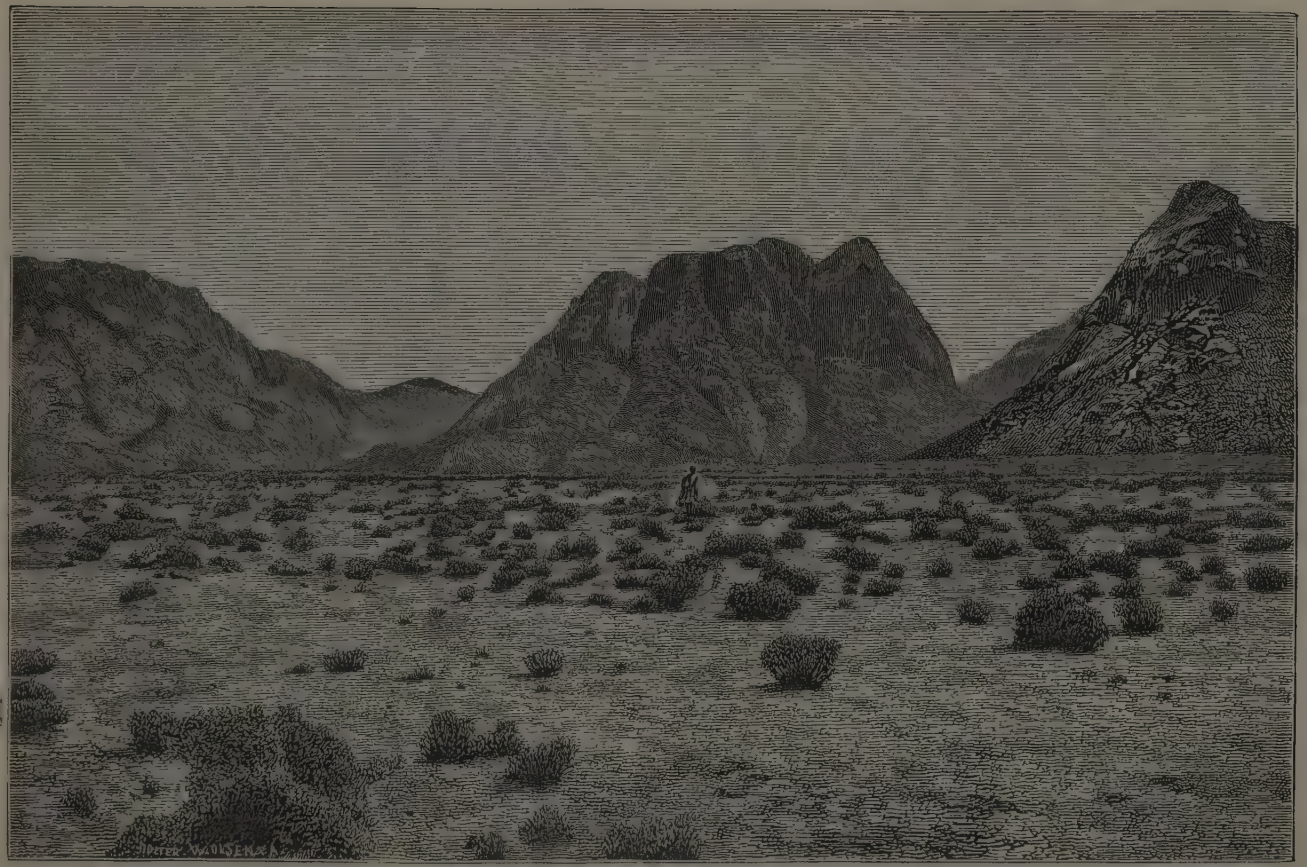

Sletten Erraha. Jebel Musa, med Næsset Sufsafe.

Ordnance Survey.

en Sidedal af es-Sjeik, der heder ed-Deir; men, da ogsaa en Sidedal af Erraha heder ed-Deir, bliver her, for at undgaa Forvirring, denne es-Sjeiks Sidedal regnet under Hoveddalen es-Sjeik).

Fra es-Sjeik gaar Dalføret Sebaje mod Syd; fra Erraha gaa Dalførerne ed-Deir (ɔ: Klosteret) og el-Leja, begge mod Syd. (Vadi ed-Deir kaldes ogsaa Vadi Sjoeib ɔ: Jetros Dalføre. Sjoeib er den arabiske Form af Hobab, som Jetro kaldes 4 Mos. 10, 29. Dom. 4, 11. Navnet skyldes en urimelig arabisk Legende, som er fortalt af Palmer i Desert of Exodus 1, 75). — Af disse tre Sidedele er Leja, som har en Længde af $^3/_4$ geogr. M., baade den længste og den bredeste. — Vestenfor Erraha og el-Leja løber, ligeledes fra Nord mod Syd, et fjerde Dalføre, den frugtbare og med Vand vel forsynede Vadi T'la. — Ved disse fire ligeløbende Dalfører er Fjeldmassen søndenfor es-Sjeik og Erraha delt i tre Bjergrygge:

1) Jebel ed-Deir eller Klosterbjerget med Jebel Aribe, 6400', i Øst. 2) Jebel Musa eller Mose Bjerg i Midten, med to Toppe: den høieste, der ligger i Syd og er 7150', kaldes, ligesom den hele Bjergryg, Jebel Musa; den laveste, der ligger i Nord og er 6600', heder Ras Sufsafe (ɔ: Piletrænæsset), men kaldes Horeb af Munkene i Klosteret[1]. 3) Jebel Hamr i Vest med de høieste Toppe: Jebel Katarina, 8275', Jebel Zebir, lidt søndenfor Jebel Katarina, 8300' og Um Sjomer langt i Syd, 8200'.

Søndenfor Jebel ed-Deir og Jebel Musa udvider Vadi Sebaje sig til en mindre, ujævn Slette, der — aldeles urigtig — af Munkene og enkelte Reisende holdes for Israels Leirplads, medens Loven blev forkyndt. Sletten er altfor liden til $2^1/_2$ Million Mennesker og svarer heller ikke i andre Stykker til den mosaiske Fortælling[2].

Erraha (er-Rahah ɔ: Hvilen, Hvilestedet) gjemmer muligens Mindet om Israeliternes vigtigste Hvilested under Vandringen. — Hvorvidt Suna eller Sona gjemmer Mindet om Sinai og Aribe om Horeb, er omtalt under No. 4.

Omtrent fem geogr. M. Nordvest for Jebel Musa og næsten skilt fra den øvrige Bjerggruppe, ligger Jebel Serbal; det er bare 6500' høit, men da det hæver sig 4000' over det omliggende Strøg, ser det mere bydende ud end de nævnte høiere Toppe.

To af disse Bjerge eller rettere Bjergrygge, Serbal og Jebel Musa, med Ras (ɔ: Næsset) Sufsafe, have stridt om Æren af at være Lovens Sinai eller Horeb. Striden er formentlig afsluttet ved den Opmaaling og Granskning, som 1868—69 foretoges af Professor Palmer med flere andre engelske Videnskabsmænd; Præsten Holland, som tre Gange før havde reist om paa Halvøen, var Togets Veiviser. — Holland har med Bibelen i Haanden opstillet tre Kjendemærker[3]:

[1] William Lands of the Bible 1, 211. [2] Palmer. Desert 1, 137. [3] Our Work in Pal 261—272.

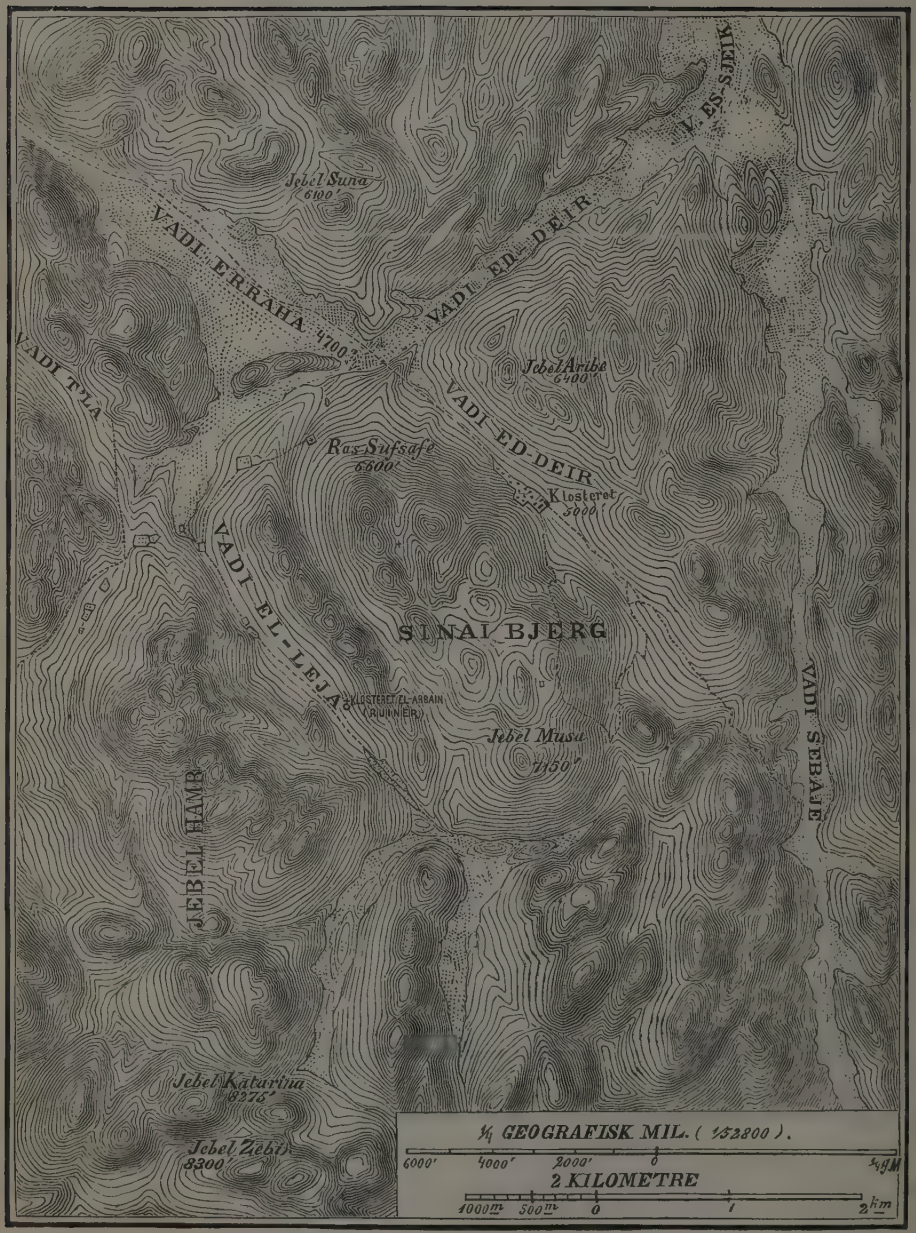

Sinai eller Horeb.

Efter Ordnance Survey.

1) Bjerget var let tilgjængeligt, og under det bredte sig et aabent Strøg, som var stort nok til at rumme hele Israels Menighed, $2^1/_2$ Million.

2) Bjerget gik brat op fra det aabne Strøg eller Sletten; thi, medens Loven forkyndtes fra Toppen, »kom Folket nær til og stod nedenfor Bjerget«[1], og det kunde have rørt ved Bjerget, hvis der ikke var sat et Gjærde rundt omkring[2], og Bjergets Top kunde sees nede fra Sletten[3].

3) Det omliggende Strøg maatte være rigt baade paa Vand og paa Græsgange.

Lepsius har udtalt sig for Serbal, fordi det bedst skulde svare til den bibelske Fortælling, og fordi »de sinaitiske Indskrifter«, der findes lige til Bjergets Top, skulle vidne om, at det engang har været et Valfartssted. — Hertil svares: fra Dalføret Feiran i Nord gaa vistnok to Dalfører til Serbal. Men disse Dalfører ere et Virvar af Bjergknauser og Bjergstrømme, og Rummet mellem dem er en Ur med dybe Kløfter, aldeles uskikket til Leirplads for en stor Forsamling. — Serbals Toppe kunne ikke sees fra nogen af de to Dalfører. — Om de sinaitiske Indskrifter, se No. 8. — Det var Følgets enstemmige Dom, at Serbal ikke kunde være Lovens Sinai.

Man er saaledes henvist til Jebel Musa. — Bjergryggen Jebel Musa har en Længde fra Nord mod Syd af $^1/_2$ geogr. M. og en Brede af $^1/_4$ geogr. M. Den sydligste Top, der ligesom hele Bjergryggen kaldes Jebel Musa, er den høieste, 7150′. Den udpeges siden fjerde Aarhundrede af Munkene som den Top, hvorfra de 10 Bud bleve forkyndte Men Bjerget styrter ikke derfra brat ned mod Erraha, og Toppen kunde ikke sees af Israeliterne, hvis de stode paa Erraha. Bjerget styrter vistnok brat ned mod Sletten Sebaje, og Toppen kunde sees af Israeliterne, hvis de stode paa Sebaje; men denne Slette er altfor liden[4]. Jebel Musa, Bjergryggens høieste Top, kan følgelig ikke være Lovens Sinai.

Mellem den sydligste Top, Jebel Musa, og den nordligste Top, Ras Sufsafe, sænker Bjergryggen sig til en Høide af 6350′; den er paa alle Strøg fuld af dybe Kløfter og mindre Toppe[5].

Ras Sufsafe ligger 6600′ over Havet og hæver sig brat 1900′ over Erraha, som her ligger i en Høide af 4700′. Ras Sufsafe, ɔ: Pilenæsset, har sit Navn efter Piletrær, som voxe i Kløfterne i Nærheden. — Næsset, som ved en Kløft er skilt i to Toppe, kan, med Kløften, sees nede fra Erraha. 900′ fra Foden af Bjerget løber over Erraha en halvkredsformet Jordvold, som danner et Slags naturlig og tjenlig Skueplads, hvor Folkets Ældste og Høvdingerne kunde have Sæde, og længre borte paa Sletten Erraha og i Dalførerne es-Sjeik og el-Leja vilde der være Rum for Tilskuere uden Tal. — Intet Strøg, ikke engang Vadi Feiran, paa hele Halvøen er saa vel forsynet med Vand som Erraha med Sidedale: der er sex aarvisse Bække og talrige Kilder. Heller intet Strøg

[1] 5 Mos. 4, 11. [2] 2 Mos. 19, 12. [3] 2 Mos. 19, 11. [4] Ordnance Survey Part 1. S. 146. Vol. 1. Plade 44. [5] Ordnance Survey Part 1. S. 146.

paa Halvøen har saa rige Græsgange. — Her var efter Følgets enstemmige Dom Hjemmet for Lovgivningen: Herren forkyndte gjennem sin Mund de 10 Bud fra Ras Sufsafe, medens Folket stod lyttende nedenunder paa Errahas Slette. — Fra Kløften paa Næsset har man en herlig Udsigt over Erraha[1]. Det maa være tilladt at tænke sig, at Budene forkyndtes derfra, medens Toppene stode i Ild og Røg. Og til dette indviede Sted var det maaske, at Moses gik ned og kom nær til Herren, medens Aaron og hans to Sønner og 70 Ældste tilbade langt borte[2].

Robinson (1838) var den første, som gjorde opmærksom paa, at Ras Sufsafe maatte være Lovens Sinai og Sletten Erraha det aabne Rum, hvor Folket var leiret[3].

Den Indvending mod Bibelens Fortælling, som man har hentet fra Halvøens Goldhed i vore Dage, er hævet ved det Udbytte, som Følget vandt. Halvøen havde fordum mere Skov — derom vidner Ægypternes Grubedrift — og Dalførerne vare godt dyrkede og ved Damme eller Dæmninger, som gik tvers over Dalen, værgede mod Virkninger af Skylregnet, som nu kan være aldeles ødelæggende. 1867 var Holland i Vadi Solaf — mellem Erraha og Vadi Feiran — Vidne til Følgende: under to Timers Uveir skyllede Regnen nedover de skaldede Bjergsider og fyldte et Bækkeleie, som var tørt og 900′ bredt, med en voldsom Flom, 8—10 Fod dyb, der rev med sig Tamarisker, Palmer, Faar, Gjeder, Asener og Kameler; 40 Mennesker, Børn, Kvinder og Mænd, satte Livet til. Da Uveiret var over, laa Grusdynger der, hvor nys blomstrende Haver havde pranget[4]. (Lignende, om end mindre Følger af Regnskyl finde oftere Sted hos os, f. Ex. i Aal i Hallingdal 14de Juni 1876). — Ligeledes vare i ældre Tider Stenvolde til at holde paa Jorden lagte opad Bjergsiden, som var klædt med Vinhaver og Lunde. — Munkene fortsatte den gamle Dyrkningsmaade, der rimeligvis stammede lige fra Amalekiternes Dage: de reiste Stenvolde, plantede og skjøttede. Dette varede ved til det muhammedanske Herredømmes onde Tider, som førte Beduinerne ind til at plyndre og ødelægge. Dammene tversover Dalen og Stenvoldene opad Bjergsiden bleve nedbrudte eller vanskjøttede, og Trærne bleve huggede om eller førte bort af Flommen.

6. Regn og Sne. Regn er sparsom paa Halvøen. 1868—1869 var Regnmængden ikke fuldt en Tomme; men der faldt tæt Sne paa Toppene, skjønt der næsten ikke kom et Snekorn eller en Draabe Regn i Dalene. Snestorme kunne fare gjennem Erraha og Vadi ed-Deir; men Sneen gaar sjelden lavere ned end til 4000′. Den smeltede Sne fylder Bjerggruppens Hulheder og Sprækker, og derfra faa de aarvisse Kilder og Bække sit Tilløb[5].

7. Sinai Ørken. Skjønt det Indre af Bjerggruppen ikke er og endnu mindre var saa goldt, som man har været vant ved at tænke sig, kaldes det dog 12 Gange

[1] Palmer Desert 1, 110. Ordnance Survey vol. I. Plade 41. [2] 2 Mos. 24, 1. 2. Palmer Desert 1, 112. [3] Rob. Pal. 1, 145—147. [4] Palmer Desert 1, 151. Ordnance Survey Part I. S. 244. Our Work in Pal. 270. 271. [5] Palmer Desert 1, 136. 137. 139. Ordnance Survey Part I. S. 244.

G. T. Sinai Ørken[1], dog vel at mærke: alle 12 Gange bruges Midbar (ɔ: Sætermark), ikke noget af de tre andre Ord, som ere Navne paa virkelige Ørkener. (§ 18, 1—4). Ved »Sinai Ørken« maa forstaaes Sletten Erraha med omliggende Dalfører: Israeliterne kom ind i Sinai Ørken og leirede sig foran Bjerget (Sinai)[2]. — Ørkenens Grænser ere ikke nærmere optrukne. Det sidste Hvilested, som nævnes, paa Vandringen til Sinai, er Refidim (Feiran)[3], der ligger fem geogr. M. Nordvest for Jebel Musa, og det første Hvilested, som nævnes, paa Vandringen fra Sinai, er Tabera eller Kibrot-Hatta'ava (ɔ: Graadighedens Grave). Israeliterne brugte tre Dage paa Veien fra Sinai til Kibrot-Hatta'ava[4]. — Graadighedens Grave ere gjenfundne i Erveis el-Ebeirig, der i ret Linie ligger omtrent sex geogr. M. Nordost for Sjebel Musa[5]. — Maaske har Sinai Ørken naaet lige til Hazerot, en Dagsreise nordenfor Kibrot-Hatta'ava. (Se Parans Ørken).

8. De sinaitiske Indskrifter. Den Reisende, som kommer fra Suez, vil finde Indskrifter i alle de Dale, der føre til Bjerggruppen I størst Mængde findes de i Vadi Mukatteb eller Indskriftsdalen, nordenfor Feiran. De fleste Reisende drage gjennem Vadi Mukatteb og Feiran, hvad enten de skulle til Serbal eller til Jebel Musa. — Indskrifter findes i Vadi Mukatteb i tusindtal, paa Bjergsiden, helst paa saadanne Steder, hvor den Reisende søger Hvile i Middagsstunden. — Indskrifter findes paa Serbal lige til Toppen. De findes i Vadi Hebran søndenfor Serbal.—De findes i Vadi el-Leja indtil Ruinerne af Klosteret el-Arbain, og i Mundingen af Vadi ed-Deir, men ikke paa Ras Sufsafe og Jebel Musa, som ligger mellem disse Sidedale til Erraha: — De findes strax søndenfor Vadi Sebaje, henimod en geogr. M. søndenfor Jebel Musa. — Vadi Nasb er baade det sydligste og det østligste Strøg, i hvilket Indskrifter hidtil ere fundne.

Sproget i Flertallet af Indskrifterne er Aramæisk ɔ: den semitiske Mundart, som i de første Aarhundreder efter Kristus indtog den samme Stilling, som Arabisk efter Muhammed. Bogstaverne ligne næsten aldeles det nabatæiske Alfabets Bogstaver i Indskrifterne i Idumæa og Syrien. — Flere Indskrifter ere paa Græsk. Indskrift fra samme Haand findes baade paa Aramæisk og paa Græsk. Palmer afskrev 12 saadanne dobbelte (bilinguale) Indskrifter. — Ved flere Indskrifter staar et Kors. Somme Kors ere aabenbar samtidig med selve Indskriften, medens andre ere senere tilføiede[6].

Indskrifterne omtales første Gang af Kosmas Indikopleustes eller Indiafareren, en ægyptisk Munk, der omkring 535 gjæstede Sinai. Han fortæller, at Jøder i hans Følge kunde læse Indskrifterne, der jo mest ere aramæiske, og han holder dem for et Værk af de gamle Hebræere, som deri omtalte sin Overgang over det Røde Hav og følgende Hændelser. Den samme Udlægning er senest forsvaret af Englænderen Forster[7]. — Efter Palmer ere de mest Egennavne med de gjængse østerlandske Indledningsord: »gid han blive ihukommet«, «Fred med ham«. — De synes at være fra andet

[1] 2 Mos. 19, 1. 2. 3 Mos. 7, 38. 4 Mos. 1, 1. 19. 3, 4. 14. 9, 1. 5. 10, 12. 26, 64. 33, 15. [2] 2 Mos. 19, 2. [3] 2 Mos. 19, 2. [4] 4 Mos. 10, 12. 33. 11, 3. 34. [5] Palmer Desert 1, 257—260. [6] Palmer Desert 1, 189—193. [7] Stones crying out. S. 208 flg.

eller tredie Aarhundrede ef. Kr. Korsene vidne om, at mange Indskrifter skyldes Kristne, medens andre Indskrifter skyldes Hedninger; de første kom vel snarest som Pilegrime, de sidste som Handelsmænd, da Valfarter fremkaldte Handel og Markeder[1].

9. Ægypternes Grubedrift paa Halvøen. — Fra ældgamle Tider have Ægypterne drevet Gruber i de Strøg af Halvøen, som er dannet af Sandsten. Billeder og Indskrifter paa Klippevæggen og paa Stelet (stelæ) ɔ: opretstaaende, tilhugne Stenheller, levne ingen Tvivl. I disse Indskrifter ere de Konger navngivne, under hvem Gruberne bleve drevne. — Ældgamle Gruber ligge ved Magara i Vadi Igne, nordenfor Vadi Mukatteb og henimod tre geogr. M. østenfor Bugten ved Suez. Paa en Stele læser man »Senefru«, som var den sidste Konge af det tredie Kongehus eller den første af det fjerde Kongehus. Paa en anden Stele nævnes hans Eftermand Kufu eller Keops, den første eller anden af det fjerde Kongehus, den samme, som har bygget den største Pyramide over 3000 Aar f. Kristus[2]. — Gruberne i Magara bleve nærmest drevne for at udvinde Mafka ɔ: Turkiser, et Slags Ædelsten. Ogsaa Slagger af Kobber og Jern ere fundne. — Gruberne i Magara bleve nedlagte under 12te Kongehus, der efter Lieblein regjerede fra 2222—2108, og de bleve atter optagne og saa endelig nedlagte under 18de Kongehus[3], der efter Lieblein regjerede fra 1490—1231[4].

Da Gruberne ved Magara bleve nedlagte under 12te Kongehus, blev der aabnet Gruber ved Sarabit el-Kadim, tre geogr. M. Nordost for Magara. Her blev der bygget to Templer, som vare helligede til Ator, Gudinde for Mafka og vel ogsaa for Kobber[5].

I Vadi Nasb mellem Magara og Sarabit el-Kadim ere store Dynger af Slag efter ægyptiske Arbeidere, som grove efter Kobber, Brunsten og Turkiser[6]. (Et andet Dalføre »Nasb« er omtalt No. 8).

Magara har Ruiner af smaa Stenhytter, som rimeligvis have tjent til Bolig for Grubearbeiderne og Opsynsmændene[7]. — Strøgene om Magara, Sarabit el-Kadim og Vadi Nasb maa have været optagne af en stor Arbeidsstok, sandsynligvis under Opsyn af en Skare Krigsmænd til at holde Tugt, saa meget mere, som Arbeiderne vare udtagne blandt Forbrydere og Krigsfanger[8].

Grubedriften paa disse Steder — dog muligens ikke i Magara — var i fuld Drift, da Israeliterne droge ud af Ægypten. Da der ikke tales om noget Sammenstød med Ægypterne paa Halvøen, have Israeliterne sikkert valgt den nedre Vei, langs Kysten, indtil Vadi Feiran, ikke den øvre Vei, som vilde have ført dem lige forbi Sarabit el-Kadim eller, gjennem en sydligere Linie, forbi Magara. (Se Vandringen i Ørkenen No. 2).

Rundt Gruberne ere talrige Mærker efter uhyre Smeltearbeider[9].

Kobbergruber findes ved Jebel Habasi, tre geogr. M. østenfor Jebel Musa. Gru-

[1] Palmer Desert 1, 192. 193. Our Work in Palestine 271. [2] Ordnance Survey Part 1. S. 169. Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 811. [3] Ordnance Survey Part 1. S. 168—180. [4] Lieblein Ægyptische Chronologie S. 138. [5] Ordnance Survey Part 1. S. 180—193. [6] Palmer Desert 1, 43. 44. [7] Palmer Desert 1, 202. [8] Palmer Desert 1, 229—232. [9] Palmer Desert 1, 235.

berne ere utvivlsomt arbeidede af Ægypterne, skjønt man hverken finder Hieroglyfer eller Billeder. Denne Mangel paa Skrift og Billede kunde tyde paa en Fortid, da Ægypterne endnu ikke kjendte Bogstavskrift eller Billedhuggerkunst[1].

Man har hidtil ikke optaget igjen de gamle Kobbergruber; men Araberne grave saa smaat efter Turkiser. — Lokket ved overdrevne Rygter om Rigdom paa Turkiser, nedsatte en forhenværende Major i den engelske Hær, Macdonald, sig ved Magara i Vadi Igne og brugte Arabere til at grave Turkiser ud af Minerne. De Stene, han udvandt, var af ringe Værd, og efter nogle Aars frugtesløst Arbeide vendte han tilbage til Ægypten med ødelagt Formue og bøiet Sind og døde kort efter sammesteds. Hans Bolig bruges af Araberne som Oplagshus[2].

10. Halvøens ældste Historie. — Allerede førend Kufu eller Keops, Stifteren eller den anden i Rækken af det fjerde Kongehus, mer end 3000 Aar f. Kr., byggede den største Pyramide, havde Ægypterne sat sig fast paa Halvøen for at udvinde Turkiser og Kobber. De Strøg, hvor Mineralier ikke kunde udvindes, bleve ikke ænsede af Ægypterne. Samme Strøg have aldrig egnet sig til Agerbrug, men bare til Fædrift. De vare ogsaa tagne i Eie af Hyrdefolk, for hvilke Ægypterne i den ældste Tid ikke nærede samme Afsky som senere.

Huse, Grave og Ringe af Sten ere spredte over en stor Del af Halvøen; Ringe findes lige ned imod Tor.

Husene, som i Skikkelse ligne Bikuber, ligge to og tre sammen, stundom i Klynger af 20 til 30. De ligge aldrig nede i Dalen, men paa Vandskillet eller opad Bakken, hvor de ere sikre for Flommen. De kaldes af Beduinerne Navamis (Flertal af namus) ɔ: Moskito-Huse, fordi de efter et Sagn blandt Beduinerne bleve byggede af Israeliterne for at skytte sig mod Moskitoer, som Herren havde sendt paa dem til Straf for deres Opsætsighed og Synder.

Flere af disse Bikubehuse ere, i en langt senere Tid, blevne omgjorte til Grave. Ligene lagdes inde i Huset paa flade Stene, Døren og Husets Indre bleve fyldte med Sten, og Bikubetaget revet ned. — Bikubehusene og Gravene ere aftegnede i Ordnance Part 1. Plade 9.

Ringene ere indtil 70 Fod i Gjennemsnit. Stundom ligge flere Ringe i en Klynge. De ere rimeligvis samtidige med Bikubehusene og have været Gravsteder for disses Beboere. — Midt i Ringen staar et lidet Hus af fire store Stene med en Sten til Dække. Inde i disse Smaahuse ere fundne et eller to Lig, som smuldrede bort, saasnart Luften naaede til dem. — Armbaand og Perler af Skjæl ere fundne i disse Grave. — Smaahusene vexle kun lidt i Størrelse, idet de næsten alle have en Længde af fire, en Brede af $2^1/_2$ og en Høide af $2^1/_2$ Fod. — Rundt om Graven gaar en Ring af opretstaaende Stene, og udenom denne Ring gaar stundom en, stundom to ligeløbende (concentriske) Ringe[3].

[1] Palmer Desert 1, 256. [2] Palmer Desert 201. [3] Ordnance Survey Part 1. S. 194—196.

Ved Jebel Hadid, to geogr. M. søndenfor Jebel Musa, fandt Palmer Stenringe med et Tvermaal af indtil 100 Fod. Han mener, at de, foruden at tjene til Gravsteder, have været faste Lægre for et Hyrdefolk[1].

11. Midianiter og Amalekiter paa Halvøen. — De Indbyggere paa Halvøen, som først omtales i Bibelen, ere Midianiter. Da Moses flygtede for Farao, drog han til Midians Land, hvis Præst, som vel tillige har været Stammehøvding eller Sjeik, hed Reuel; han havde en Søn Jetro og syv Døtre. Da Moses hjalp Døtrene mod Hyrderne, bød Reuel ham til sig, og Moses fik en af dem, Zippora, tilægte. Efter Reuels Død blev Jetro eller, som han ogsaa kaldes, Hobab Stammens Præst og Høvding[2]. — Jetro reiste, ialfald til sine Tider, sine Telte ved den søndre Del af Halvøen; thi Moses vogtede sin Svoger Jetros Kvæg, drev det ind i Ørkenen og kom til Guds Bjerg, til Horeb[3].

Da Israeliterne et Aarstid efter, paa Vandringen til Sinai, havde leiret sig i Refidim (Feiran), bleve de overfaldne af Amalekiterne[4]. Overfaldet var, paa Beduinvis, lumsk: »kom ihu, hvorledes Amalek gik mod dig paa Veien og slog din Bagtrop, alle de Udmattede, som droge efter dig, da du var træt og mødig«[5]. — Amalekiterne, der som alle Beduiner vare rovlystne[6], vilde gjøre Bytte og desuden forsvare Halvøens bedste Græsgange mod de Fremmede.

12. Sinais Historie ef. Kristus. — Sinais Historie under Lovgivningen er fortalt under Sinai No. 3. — Efter Israeliternes Opbrud er der et næsten tomt Rum paa over 1500 Aar i Sinais Historie; thi, som alt fortalt, blev vistnok Sinai lovsunget i Jødernes Skrifter; men ingen Jøde turde valfarte til Bjerget med de overvældende Minder fra Lovgivningen; kun Elias var der paa Herrens Bud[7]. (Se No. 3).

De sinaitiske Indskrifter vidne om talrige Valfarter i andet og tredie Aarhundrede ef. Kr. Da Indskrifterne findes lige til Toppen af Serbal, men ikke paa andre Toppe og kun sparsomt i Vadi el-Leja og Vadi ed-Deir, have Valfarterne mest gjældt Serbal. Indskrifterne paa Halvøen ere dels kristne, dels hedenske[8]. Hvem valfartede til Serbal, Kristne eller Hedninger? Sepp og andre have i Navnet Serbal villet finde Bevis for, at Serbal fra gammel Tid var et helligt Bjerg, og at Pilegrimene vare Hedninger. Serbal skulde nemlig betyde Ba'als Bjerg[9] eller Fyrst Ba'al (paa Hebraisk sar-ba'al). Men (ser-)bal er af en anden Rod end ba'al, hvor »a« er udtrykt ved »ajin«, som aldrig i de ægte semitiske Sprog bliver ombyttet med »alef«, hvormed (ser-)bal er stavet. Serbal betyder Skjorte, Pantserskjorte. Sit Navn skylder Bjerget Følgende: Bjergets Top har afglattede, runde Klipper; under Uveir flommer Vandet nedover disse og glitrer som et Pantser[10]. — Hedningerne ere snarere dragne til Serbal, som til Sanai for Handelens Skyld, de Kristne som Pilegrime.

[1] Palmer Desert 1, 139—141. [2] 2 Mos 2, 15—21. 4 Mos. 10, 29. [3] 2 Mos. 3, 1. [4] 2 Mos. 17, 8—13. [5] 5 Mos. 25, 17. 18. [6] Dom. 6, 3—5. 1 Sam. 30, 1. 2. [7] 1 Kong 19, 8. [8] Palmer Desert 1, 191—198. [9] Sepp Jerus. 2, 776. [10] Ordnanc Survey Part 1. S. 283. Palmer Desert 1, 179. 180.

Under Forfølgelserne i Ægypten tyede flere Kristne til Sinai. Saaledes flygtede under den deciske Forfølgelse (249—251) Kæremon, en Olding og Biskop i Staden Nilus i Ægypten, med sin Hustru til det arabiske Bjerg. De kom aldrig tilbage, og Brødrene, som søgte dem vidt og bredt, fik hverken Øie paa dem eller deres Lig. — Mange bleve i det samme Bjergstrøg gjorte til Træle af de raa Saracenere[1]. — Ved det arabiske Bjerg, hvor Saracenere havde hjemme, kan ikke være ment andet Bjerg end Sinai. — I den diokletianske Forfølgelse, omkring 307, flygtede den hellige Katarina til Sinai; da hun var greben og ført til Alexandria(?) og halshugget, bare Englene hendes Legeme til den Bjergtop paa Sinai, som bærer hendes Navn.

Naar Eneboere og Munke først nedsatte sig paa Sinai, er ikke nærmere kjendt; det er vist skeet tidlig; thi et saa afsides Sted, med saadanne Minder, maatte lokke de Fromme, som søgte Ensomhed.

Efter Optegnelser i det nuværende Kloster paa Sinai var Abbed Silvanus, en Ægypter, den første, der nedsatte sig paa Sinai, omkring 365. Senere nedsatte han sig i Gerar (søndenfor Gasa), hvor han blev Formand for en Samling Eneboere. — Paa Sinai boede han sammen med sin Tjener, Lærling og Ven, Zakarias, i en Celle; udenfor Cellen dyrkede han en Have, som var lagt paa en opkastet Jordvold; Levninger af saadanne Haver ere i Mængde at se den Dag i Dag.

Nøiere Oplysning om Sinai ved denne Tid faar man i et lidet Skrift af Ammonius, en Munk fra Kanopus, ved Nilen, i Nedre-Ægypten, som, efterat have valfartet til de hellige Steder i Palæstina, reiste derfra i Følge med andre kristne Pilegrime til Sinai og vendte saa tilbage til Ægypten. Denne Valfart fandt Sted omkring 372. — Pilegrimene traf paa Sinai sammen med Eneboere, som levede under en Forstander ved Navn Dulas, en yderst from og mild Herre. De nærede sig af Dadler, andre Frugter og Bær, uden Vin, Olie og Brød. Dog havde Forstanderen nogle Brød for Gjæster. De levede hele Ugen ensomt i sine Celler indtil Lørdag Aften, da de samlede sig i Kirken, hvor de bleve Natten sammen i Bøn. Søndag Morgen nøde de Nadveren og trak sig saa tilbage til sine Celler. — Faa Dage efter Ammonius's Komme bleve Eneboerne overfaldne af Saracenerne. Dulas med flere reddede sig op i et Taarn ved »den brændende Tornebusk«; de, der ikke kunde naa derop, bleve myrdede, 40 i Tallet. De bleve jordede den næste Morgen af de Overlevende.

I Raitu, nu Tor, to Dagsreiser (syv geogr. M.) Sydost for Jebel Musa, var en Samling af 43 Eneboere, der levede i Huler under en Forstander ved Navn Paul. Samme Dag, som Munkene bleve overfaldne ved Jebel Musa, kom en Mand fra Ægypten i en Baad til Raitu og meldte, at 300 Blemmier fra Ætiopien vilde overfalde dette Sted. Disse kom ogsaa paa selvsamme Dag og dræbte alle Eneboerne paa en nær, som havde gjemt sig. Da de efter fuldført Udaad vilde fare hjem over Søen, fandt de sine Baade ødelagte,

[1] Euseb. Kirkh. 6, 42.

og, da de saaledes ikke kunde komme væk, bleve de dræbte af 600 Saracenere, som under sin Høvding Obedien kom ned fra Faran. De fornemste Kristne i Faran kom senere ned til Tor og jordede under megen Høitidelighed de 42 Eneboere. Heri bleve de støttede af Saracenere fra Faran, der synes at have været kristnede af Moses fra Faran, som i 73 Aar havde levet i Ørkenen. Den Eneboer, der havde reddet sig, kom til Jebel Musa og fortalte Ammonius om Begivenhederne i Raitu.

Nilus levede paa Sinai 390—420. Ved Foden af Jebel Musa var et Slags Kloster, hvor Munkene spiste sammen Kl. tre. Men Eneboere, blandt hvilke Nilus og hans Søn vare, levede i Celler oppe paa Sinai, mindst ½ Times Gang fra hverandre, for at undgaa Møde og Samtale i Ugens Løb. Lørdag Aften stege de ned til det Sted, hvor Tornebusken havde staaet i Lue. Her var bygget en Kirke, og Klosteret laa rimeligvis sammesteds. De bleve Natten over under Bøn i Kirken, nøde Søndag Morgen Nadveren og vendte efter en kort Samtale tilbage til sine Celler. — 14 Januar om Morgenen, just som de skulde skilles, bleve de overfaldne af Saracenerne, som joge dem ind i Kirken, medens de plyndrede Forraadskamrene. Saa slap de dem ud, dræbte Forstanderen med to andre og førte flere, blandt dem Nilus's Søn, med sig som Fanger. Nilus med nogle faa reddede sig op paa Bjerget, hvor Saracenerne, som saa paa det med overtroisk Gru, ikke vovede at forfølge dem. Om Aftenen kom Flygtningerne ned, for at jorde de Døde, og droge samme Nat til Faran. Raadet i Faran sendte Bud til Saracenernes Konge, Amman, der lod, som han var uvidende om Udaaden og lovede Opreisning. — Nilus's Søn blev solgt som Træl, men tilsidst løskjøbt i Elusa (i Idumæa) og gjengiven til Faderen.

Fra Midten af femte Aarhundrede haves et Brev fra Keiser Marcian til »Biskop Makarius, Arkimandriter og Munke paa Sinai« mod Lærdomme og Kunstgreb af Kjætteren Theodosius, der efter Kirkemødet i Kalcedon 451 var flygtet til Sinai. Makarius har sikkert boet i Faran, der alt dengang var By, ikke ved Jebel Musa, der først et Aarhundrede efter fik sit endnu staaende Kloster. (Se Paran No. 3.)

Kosmas Indiafarer, som 535 valfartede til Sinai, maa være kommen gjennem Vadi Mukatteb, da han taler om de sinaitiske Indskrifter. (Se No. 8.)

Blandt dem, som underskreve paa Kirkemødet i Konstantinopel 536, nævnes Theonas, »Presbyter og Sendemand for det hellige Bjerg Sinai, Ørkenen Raitu (Tor) og den hellige Kirke i Faran«[1].

Efter Optegnelser i Klosteret paa Sinai blev det 527 bygget af Keiser Justinian paa det Sted, hvor Tornebusken havde staaet i Lue, og hvor allerede Keiserinde Helena havde bygget en liden Kirke. — Helena har sikkert ikke bygget nogen Kirke; men Sagnet om Justinians Bygværk stadfæstes af den samtidige Prokopius, der skrev 550. Han fortæller, at Justinian byggede en Kirke og viede den til Jomfru Maria.

[1] Rob. Pal. 1, 203—204. Ordnance Survey Part. 1. S. 197—200.

— Senere, da den hellige Katarinas Legeme blev flyttet fra Katarinabjergets Top til Klosteret, blev det kaldt den hellige Katarinas Kloster[1]. — Prokopius maa tage feil, naar han fortæller, at Kirken blev viet til Jomfru Maria; den blev sikkert viet til Kristi Forklarelse paa Bjerget (Matt. 17, 1—3); thi i den Halvrunding, hvori Kirken ender mod Øst, er »Forklarelsen« fremstillet i Mosaik, og dette særdeles skjønne Billede er vist jævngammelt med Kirken. Paa høire Side af »Forklarelsen« er i Mosaik et Brystbillede af en Mand og paa venstre af en Kvinde, som udgives for Billeder af Justinian og hans Hustru Theodora; Billedernes Ægthed vilde afgjørende vidne om »Forklarelsens« Ælde; men, da de ikke ligne andre, som man har af Keiserparret, forestille de snarere Herren og Jomfru Maria[2]. — Kirken blev lagt nede i Dalen, ikke oppe paa Bjergets Top, hvor ingen kunde være Natten over for Trolskab. Længre nede i Dalen ved Bjergets Fod byggede Justinian en Fæstning og satte Vagt i den. — Klosterets Bygning falder mellem 527, da Justinian blev Keiser, og 550, da Prokopius skrev. Det er lidet rimeligt, at Justinian begyndte at bygge samme Aar, han blev Keiser.

Eutykius, Patriark i Alexandria i Slutningen af niende Aarhundrede, har enkelte Tillæg til Prokopius's Fortælling. Han skriver nemlig, at, da Justinian fik høre, hvor megen Overlast Munkene lede af Saracenerne, byggede han ved Foden af Bjerget nær »den brændende Tornebusk« et fast Kloster til deres Værn. Klosteret indesluttede inden sine Mure et Taarn og en Kirke, som efter Sagnet vare byggede af Keiserinde Helena[3].

Antoninus Martyr gjorde 570 en Udflugt fra Jerusalem til Sinai, hvor han blev modtagen af en Skare Munke og Eneboere. »De førte os ind i Dalen mellem Oreb og Sina. Ved Foden af Sina er den Kilde, hvor Moses vandede Faarene, da han saa den brændende Tornebusk; Kilden ligger nu inden Klosterets Mure. — I Klosteret ere tre Abbeder, som ere kyndige i Sprog, nemlig Latin, Græsk, Syrisk, Ægyptisk og Persisk, og mange Tolke. — Paa Sina og Oreb ere mange Munkeceller. — Paa Oreb have Saracenerne et Afgudsbillede af Marmor, hvidt som Sne. Der bor ogsaa deres Præst«[4]. — Ved Oreb mener Antoninus ed-Deir (ɔ: Klosterbjerget). Navnet Oreb har holdt sig i Jebel Aribe, som det midtre Strøg af ed-Deir kaldes. (Se No. 4).

Sinai Kloster stod rimeligvis fra først af under Biskoppen i Faran. Biskop Makarius, til hvem Keiser Marcian skrev et Brev efter Kirkemødet i Kalcedon 451, har sikkert boet i Faran, som dengang allerede var By, medens Klosteret paa Sinai først blev bygget i det følgende Aarhundrede. Antoninus Martyr, som omtaler Klosterets tre Abbeder, har ikke et Ord om, at det havde en Biskop. Derimod nævnes Theodorus som Biskop i Faran baade 649 og 680. (Se Paran No. 3). — Efterat Justinian havde bygget det faste Kloster, steg Sinai i Ry, medens Farans Vægt sank, og Bispe-

[1] Palmer Desert 1, 56. [2] Palmer Desert 1, 64. 65. Ordnance Survey Part 1. Plade VII. [3] Rob. Pal. 1, 204—208. [4] Anton. Mart. Kap. 37. 38.

sædet blev forlagt til Katarina-Klosteret, dog maaske ikke før Slutningen af 10de Aarhundrede. Jorius, Biskop i Sinai, skal være død 1033. — Ved disse Tider stod Biskoppen af Sinai umiddelbart under Patriarken af Jerusalem.

I de første Aarhundreder levede de Kristne paa Sinai i stadig Frygt for Saracenerne, ɔ: Nabatæerne, som rimeligvis stammede fra Ismaels ældste Søn Nabajot[1], og hvis Hovedsæde var Petra i Idumæa. — Justinian, der kom paa Tronen 527, skaffede Fred og Sikkerhed, indtil 627, da Muhammed i egen Person tog Arabia Petræa; fra den Stund have Eneboerne og Munkene i Sinai Kloster levet i stadig Frygt for Beduinerne. — I 10de Aarhundrede skulle Munkene have flygtet til et Bjerg Latrum for at redde Livet. — I Begyndelsen af 11te Aarhundrede levede i Klosteret en Helgen, Munken Simeon, der var kyndig i det ægyptiske, assyriske, arabiske, græske og latinske Sprog. Han kom 1027 til Europa, førte med sig Relikvier af den hellige Katarina og samlede Gaver til Klosteret. — Da Balduin I, Konge af Jerusalem, 1116 gjorde en Udflugt til Byen Akaba og ytrede, at han vilde gjæste Sinai, bade Munkene ham om at opgive dette Forsæt, for ikke ved dette Skridt at udsætte dem for Mistanke og Fare fra deres muhammedanske Herrer.

Benjamin fra Tudela, som 1168 var paa Sinai, skriver, at syriske Kristne have en Helligdom paa Bjergets Top; ved Bjergets Fod er en stor Landsby. Indbyggerne, som tale Kaldaisk, kalde det Tur Sinai (ɔ: Bjerget Sinai)[2].

Af ovennævnte Kjendsgjerninger fremgaar, at der fra Begyndelsen af fjerde Aarhundrede opstod paa Halvøen et kristent Samfund, som trods flere Ulykker trivedes godt. Levninger af de mange Klostre, Kapeller og Eneboerhjem, som ere at se paa mange Steder, vidne i samme Retning og styrke Overleveringen i Klosteret, at, da Muhammedanerne toge Halvøen, boede 6—7000 Munke paa Sinai[3].

Efter Korstogene har man først Efterretninger af John Maundeville (1322), som fortæller, at Klosteret er stærkt bygget og forsynet med Jernporte af Frygt for vilde Dyr[4]. — I Midten af 14de Aarhundrede stode Munkene, 400 i Tal, under en Erkebiskop. Munkene sendte Dadler og Trækul til Torvet i Kairo og hentede tilbage Fødemidler for sig og Pilegrime. — Burckhardt (1812) fandt i Klosteret et Forlig mellem Brødrene og Beduinerne fra 1398, som viser, at paa den Tid fandtes, foruden det store Kloster, sex andre Klostre og en Mængde Kapeller og Eneboerhjem. — I 15de Aarhundrede boede Munke i et Kloster i Feiran. — Efter en Optegnelse fra 1643 var dengang bare det store Kloster tilbage; det havde Eiendele i Feiran, Tor og andre frugtbare Dale. — 1483 levede 80 Munke i det store Kloster; 1546 var der 60; 1565 stod Klosteret en Tid øde. 100 Aar senere levede der 100 Munke; nu skifter Tallet mellem 20 og 30, mest Grækere.

[1] 1 Mos. 25, 13. [2] Early Travels 123. [3] Rob. Pal. I, 207—209. Ordnance Survey Part I, S. 201. [4] Early Travels 157.

Den sidste Erkebiskop, som boede i Klosteret, døde sammesteds 1760. Siden har Erkebispen boet i Jerusalem for at undgaa de store Udgifter, som vilde kræves, hvis han i Klosteret blev indsat i sit Embede. — Allerede tidligere var den store Dør til Klosteret tilmuret og bliver ikke aabnet, uden at en ny Erkebiskop skal drage ind; dette er ikke skeet siden 1722. Skulde Erkebispen gjæste Klosteret, maatte den store Port staa aaben et halvt Aar, og i den Tid vilde Beduinerne have Ret til at komme, naar de vilde, og spise og drikke. — Den Fremmede slap, lige til de sidste Aar, bare ind gjennem en Glugge, 30 Fod over Grunden; han blev heiset op i en Kurv. Nu kommer han ind gjennem en Sidedør nede ved Grunden[1]. — Ingen Fremmed slipper ind uden at bringe Brev med fra Erkebiskoppen, som nu bor i Jerusalem, eller fra den græske Biskop i Kairo.

Pilegrimenes Tal har i de senere Aar minket stærkt, saa at ikke flere end 20 til 60 aarlig komme. — Lige til forrige Aarhundrede skulle regelmæssig Karavaner med Pilegrime være komne fra Jerusalem og Kairo. En Optegnelse i Klosteret fortæller, at paa en Dag kom 800 Armeniere fra Jerusalem, og en anden Gang 500 Koptere fra Kairo.

Klosteret eier alle Lunde og Haver rundt omkring paa selve Sinai og Palmelundene nede ved Tor. Men sine største Indtægter har det af Eiendomme paa Cypern, Kreta og flere Steder[2].

13. Kirke. Moske. — Kirken, med Jesu Forklarelse paa Bjerget i Mosaik, oppe i Loftet paa Halvrundingen mod Øst, og Skrinet med Levningerne af Katarinas Legeme i Nærheden, ligger langt indenfor Murene. Til Kirken støde flere Kapeller, af hvilke Kapellet for den brændende Tornebusk er det mærkeligste. — Rundt Kirken med Kapellerne ligge flere Bygninger: Rum for Erkebiskoppen, Rum for Munkene, Rum for Pilegrimene, Spisesalen, Bogsalen, en Kornmølle og en Moske

Moske'en, der ligger vestenfor Kirken, er en tarvelig, hvidtet Bygning, som efter Burckhardt er fra 14de Aarhundrede. Den er rimeligvis bygget af en Sultan i Ægypten til Brug for Muhammedanerne paa Halvøen. I de sidste Aar bliver den nok aldrig brugt til Gudstjeneste. Under det engelske Følges Ophold 1868—69 tumlede en prægtig, skjægget, tam Stenbuk (bedan) med Hun og Unger sig i Moske'ens Forgaard[3].

14. Klosterets Bogsamling. — Tallet paa Haandskrifter udgjør omkring 500, af hvilke de fleste ere græske; de øvrige ere arabiske, syriske, armeniske, georgiske og slavoniske. — Antoninus Martyr fortæller om tre sprogkyndige Abbeder i Klosteret. (Se No. 12). — Johannes Klimakus og Anastasius Sinaita, der levede som Munke i Klosteret i syvende Aarhundrede, vandt Ry som Forfattere, og Simeon, den nævnte Munk og Helgen i Klosteret, i 11te Aarhundrede, var meget sprogkyndig.

[1] Palmer Desert 1, 67. [2] Rob. Pal. 1, 212—218. [3] Palmer Desert 1, 68.

(Se No. 12). Men i lange Tider har ingen af Munkene syslet med Videnskaberne, og Overskriften over Døren til Bogsalen: *ἰατρεῖον ψυχῆς* ɔ: Lægeværksted for Sjælen, kan ikke længre bruges om Klosterets Beboere, som ere for uvidende til at forstaa Bogsamlingens Skatte. — Tischendorff, Professor i Leipzig, der paa den russiske Keisers Bekostning reiste i Ægypten og omliggende Lande, opdagede 1859 i Klosterets Bogsamling et ældgammelt, græsk Haandskrift af Evangelierne (Codex Sinaiticus). Det blev udgivet i Petersburg til Forherligelse af det russiske Riges 1000aarige Jubilæum 1862[1].

Sinear og Sinears Land nævnes i G. T. otte Gange: 1) 1 Mos. 11, 2: da Folkene droge mod Øst, fandt de en Dal (Slette) i Sinears Land, hvor de bosatte sig . . . og byggede Babel. 2) 1 Mos. 10, 10: Nimrods Riges Begyndelse var Babel, Erek, Akkad og Kalne i Sinears Land. 3. 4) 1 Mos. 14, 1. 9: blandt de Konger, som fulgte Kedorlaomer paa Toget mod Sodoma, var Amrafel, Konge i Sinear. 5) Josva 7, 21: Akan sagde: jeg saa blandt Byttet en kostelig Sinear-Kappe. (I Bibeloversættelsen: en kostelig babylonisk Kappe). 6) Es 11, 11: Herren skal udrække sin Haand for at forhverve sig Resten af sit Folk, som skal blive tilovers fra Assyrien og fra Sinear. 7) Dan. 1, 2: Nebukadnezar førte Jojakim, Judas Konge, og en Del af Folket til Sinears Land. 8) Sak. 5, 11: Profeten ser i et Syn to Kvinder flyve bort til Sinears Land.

Efter 1 Mos. 10, 10. 11, 2. Dan. 1, 2 er det klart, at Sinear maa være Lavlandet ved Eufrats nedre Løb, hvor Babel og Erek, nu Varka, tidlig reiste sig. I samme Strøg laa Ur Kasdim, ɔ: Kaldæernes Ur, hvorfra Tarak med Abraham vandrede ud. — Hvor langt det strakte sig mod Nord og Øst, lader sig ikke nærmere afgjøre. — I flere turanske Sprog skal »kas« betyde to og »di« betyde Elv[2]. Det er fristende at holde Sinear, af s'ne (to) og nahar, paa Babylonisk ar, (Elv)[3], for en Oversættelse af Kasdim; men det er utrygt, da »a« i Sinear er knyttet til Bogstavet ajin og ikke som i »ar« til Bogstavet alef. Ajin og alef ombyttes aldrig i de ægte semitiske Sprog; i Babel taltes dog en uren semitisk Mundart. — Det nordre Strøg mellem Eufrat og og Tigris kaldte Hebræerne Aram Naharajim ɔ: Aram mellem de to Elve. — Grækerne kaldte samme nordre Strøg Mesopotamien ɔ: Landet mellem de to Elve; det søndre Strøg kaldte de Babylonien.

Sjafat, fordum Safa, en Landsby paa Skopus, se Jerusalem No. 9 (Alexander den Store).

Sjomeron, se Samaria.

Skytopolis, se Betsan.

Smyrna, Ismir, gammel Handelsstad i Jonien, ved en Bugt af Ægæerhavet, med en ypperlig Havn, omtales i Aaben. 1, 11. 2, 10. Smyrna er nemlig en af de

[1] Sepp Jerusal. 2, 778—779. [2] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 357. [3] Smiths Dictionary under Shi'nar 3, 1381. 1383.

syv Stæder i Asia, til hvilke Johannes har skrevet »Aabenbaringen« (1, 11). — Kap. 2 og 3 i Aaben. indeholde et Brev eller særskilt Tilskrift til hver af de syv Menigheder. I Brevet til Smyrna (2, 8—11) findes det kjendte Vers: vær tro indtil Døden, saa vil jeg give dig Livsens Krone (2, 10). — Polykarp, Biskop i Smyrna, blev Martyr samme-steds 168, under Markus Aurelius. Stedet for hans Martyrdød vises endnu ved Lev-ningerne af Rendebanen.

Smyrna, som af Tyrkerne kaldes Ismir, er Lilleasias største Handelsstad og tæller 150,000 Indbyggere, af hvilke 40,000 ere Grækere, 15,000 Jøder, 10,000 Armeniere og 6000 Franker. Muhammedanerne, som ikke udgjøre Halvdelen af Indbyggerne, holde Byen for uren og kalde den Giaur Ismir ɔ: det Vantro Smyrna.

Soba, Korsfarernes Modin, paa en Bjergkol $^3/_4$ geogr. M. vestenfor Jerusalem, se Castellum Emmaus, under Emmaus No. 2, og under Modin.

Sodom, paa Hebraisk S'dom, paa Græsk Sodoma, var rimeligvis Hovedet for og ialfald den mægtigste af de fem Stæder i Siddims Dal, som, paa Zoar nær, bleve ødelagte ved Ild fra Himlen. — Det er i G. T. nævnt 37 Gange[1] og i N. T. 8 Gange[2].

Sodoma er allerede nævnt i Folkelisten 1 Mos. 10, 19: Kana'aniternes Grænse var fra Sidon henimod Gerar indtil Gasa og Sodoma, Gomorra, Adma og Zeboim indtil Lasa. — Sodomas Historie er knyttet til Abrahams og Lots Historie: disse stode paa en Kol eller Høi ved Betel, da Lot opløftede sine Øine og saa, at hele Jordan-sletten var vandrig — førend Herren forstyrrede Sodoma og Gomorra — som Herrens Have, som Ægyptens Land indtil Zoar[3]. — Lot boede i Slettens Stæder og opslog sit Telt bortimod Sodoma[4]. — Lot levede altsaa en Stund efter Skilsmissen fra Abra-ham som Nomade. Senere tog han fast Ophold i Sodoma: Kedorlaomer bortførte Lot og alt hans Gods; thi han boede i Sodoma[5]. — Lot sad i Sodomas Port, da Englene om Aftenen kom til Staden; han havde Hus i Sodoma, og hans Døtre vare trolovede med Borgere sammesteds[6].

Sodoma var rimeligvis Hovedet for de fem Stæder; thi det nævnes altid enten alene eller i Spidsen for de andre. Da Abraham kom tilbage fra Seiren over Kedor-laomer, gik Kongen af Sodoma ham imøde i Kongedalen med de Ord: giv mig Fol-kene og tag Godset til dig[7].

Sodoma var Hovedet for de fem Stæder, som i Magt, saa og i Synd; naar Talen er om Synd, nævnes det enten alene eller foran Gomorra; Adma og Zeboim træde i

[1] 1 Mos. 19 Gange (10, 19. 13, 10. 12. 13. 7 Gange i Kap. 14. 4 Gange i Kap. 18. 4 Gange i Kap. 19). — 5 Mos. 2 Gange (29, 23. 32, 32). — Es. 4 Gange (1, 9. 10. 3, 9. 13, 19). — Jr. 3 Gange (23, 14. 49, 18. 50, 40). — Begr. 1 Gang (4, 6). — Ez. 6 Gange (16, 46 flg.). — Am. 1 Gang (4, 11). — Zef. 1 Gang (2, 9). [2] Matt. 10, 15. 11, 24. — Mark. 6, 11. Luk. 10, 12. Rom. 9, 29 (Citat af Es. 1, 9). 2 Petr. 2, 6. Jud. 7. Aaben. 11, 8. [3] 1 Mos. 13, 10. [4] 1 Mos. 13, 12. [5] 1 Mos. 14, 12. [6] 1 Mos. 19, 1. 2. 14. [7] 1 Mos. 14, 21.

Baggrunden: 1 Mos. 13, 13 fortælles, at Mændene i Sodoma vare onde og store Syndere for Herren. — Herren med de to Engle gik bort fra Mamre Egelund, og Abraham fulgte dem. Herren sagde da til Abraham: Raabet over Sodoma og Gomorra er stort, og deres Synd er svar[1]. — Hvad deres Synd var, er fortalt 1 Mos. 19, 1—8: Englene kom om Aftenen til Sodoma. Lot, som sad i Stadens Port, gik dem imøde og nødte dem meget, saa at de gik ind i hans Hus, hvor han gjorde Gjæstebud for dem, og han fik ved sin Gjæstfrihed, ligesom Abraham, uden at vide det, Engle ved sit Bord[2]. — Himmelbud ere skjønne, og Sodomas Mænd, baade Unge og Gamle, det hele Folk fra alle Kanter, optændtes af Vellyst, omringede Lots Hus og krævede, at han skulde udlevere dem. For at redde Gjæstfrihedens Hellighed, tilbød Lot at føre sine to Døtre ud til dem, naar de bare ikke vilde fare ilde med hans Gjæster. — Da Mændene ligefuldt trængte haardt ind paa Lot og vilde sønderbryde Døren, sloge Englene dem med Blindhed, saa at de bleve trætte af at søge efter Indgangen. — Sodomas Synd var altsaa »Utugt med Gutter« eller, som Bibelovers. har gjengivet det græske Ord 1 Kor. 6, 9, »Synd mod Naturen«. Denne Last var gjængs blandt Kana'aniterne[3] og hos Hedningerne i Almindelighed[4]. — Til evig Skjændsel for den ugudelige Stad er dette Slags Synd mod Naturen stemplet med Navnet Sodomiteri eller Sodomas Synd.

Abraham gik den følgende Morgen tidlig bort til det Sted, hvor han havde staaet for Herrens Aasyn, og saa udover Sodoma og Gomorra og hele Slettens Land, og se, Røgen af Landet steg op som Røgen af en Ovn[5]. — Om dette Sted skriver Hieronymus i Paulas Reise: den følgende Dag gik Paula (fra Hebron) og stod efter Solopgang paa Høien Kafar Baruka, det er Velsignelsens By, til hvilket Sted Abraham havde fulgt Herren. Hun skuede derfra udover en vid Ørken og det Strøg, hvor fordum Sodoma, Gomorra, Adma og Zeboim havde ligget. Derfra vendte hun over Tekoa tilbage til Jerusalem[6]. — Paa Grund af Navneligheden kunde man søge Kafar Baruka i Baruk, nogle Ruiner 3/4 geogr. M. søndenfor Hebron. Men Landsbyen Beni Naim, 3/4 geogr. M. østenfor Hebron, har Beliggenheden for sig. Beni Naim er rimeligvis det høieste Punkt rundt om Hebron, og fra en Bakke, hvor en Moske rager op, ser man en Del af det søndre Strøg af det Døde Hav og af »Tungen«, som fra Øst stikker ud i Søen. Fra intet andet Sted i Omegnen af Hebron kunde Abraham se udover Sodoma og Gomorra og hele Slettens Land. — Veien fra Beni Naim til Jerusalem falder naturligst over Tekoa, medens den fra Baruk falder naturligst over Hebron[7].

Naar Sodoma senere nævnes, er det altid som Billede paa Goldhed, paa Herrens Straffedomme og paa Ugudelighed. 5 Mos. 32, 32: af Sodomas Vinstok er Israels Fienders

[1] 1 Mos. 18, 20. [2] Hebr. 13, 2. [3] 3 Mos. 18, 22. 24. [4] Rom. 1, 27. [5] 1 Mos. 19, 27. 28. [6] Paulas Reise Kap. 12. 13. Anm. S. 88. [7] Rob. Pal. 2, 413—416. Kittos Cyclopædia under Sodoma.

Vinstok og fra Gomorras Marker; deres Druer ere giftige Druer; beske Klaser have de. (Se Døde Hav No. 20). — Es. 1, 9 (næsten ordret gjengivet Rom. 9, 29): havde den Herre Zebaot ikke levnet os en liden Rest — som Sodoma havde vi været, Gomorra havde vi været lige. — Es. 1, 10 er »Sodomas Fyrster« Udtryk for ugudelige Herrer. — Es. 3, 9 skildres den frække Øvrighed saa: sin Synd kundgjøre de som Sodoma, de dølge den ikke.

Blandt de arabiske Biskopper, som underskreve Forhandlingerne ved Kirkemødet i Nicæa (325), staar Severus, Biskop af Sodoma. Reland afviser Muligheden af, at der skulde have været en saadan Biskop, da det aldrig er fortalt, at Sodoma blev opbygget igjen. Saulcy mener, at der kan have været en Navn-Biskop af Sodoma, som af andre forlængst undergaaede Byer, f. Ex. Troja. Men det er aldeles urimeligt, at en Biskop skulde tage Navn efter en By med et saa afskyligt Minde. — Reland maa derfor sikkert have Ret, naar han mener, at Sodoma er en feilagtig Afskrift for Zozoyma eller Zoraima, der i nogle Kirkefædres Optegnelser nævnes som et Bispesæde under Metropoliten i Bostra[1].

Under Døde Hav No. 16. 17 er det godtgjort, at Siddims Dal og de fem Stæder maa søges ved den søndre, ikke ved den nordre Ende af Søen. — Adma og Zeboim kaldes Jr. 49, 18. 50, 40 Sodomas og Gomorras Naboer. Gomorra har efter al Rimelighed ikke ligget langt fra Sodoma. (Se Gomorra). — Da Jebel Usdum eller Sodoms Bjerg sikkert har sit Navn efter Sodom, ligger det nær at søge Sodoma paa eller ved dette Bjerg.

Saulcy har i Voyage autour de la Mer Morte (2, 20 flg.) paastaaet at have fundet vældige Levninger af Sodoma i et Dalføre ved Sodoms Bjerg. Nøiagtige Undersøgelser have godtgjort, at de foregivne Levninger ikke ere andet end store Stene, som Bækkene i Regntiden have revet løs og ført med sig ned i Dalbunden.

Fra Sodoma var det nær at fly til Zoar[2]; Englene førte Lot ud af Sodoma, da Morgenrøden brød frem, og Lot kom til Zoar, da Solen var gaaet op over Jorden. Zoar blev sparet, og, da det var til endnu ved 1300 ef. Kr., kan man med nogenlunde Sikkerhed udfinde dets Beliggenhed. Det laa efter al Rimelighed inde paa Tungen, hvor el-Mezra'a nu ligger. Derfra til Nordsiden af Sodoms Bjerg er i ret Linie $2^1/_2$ geogr. M. eller fem Timers Gang. Et Sted i saadan Afstand kan ikke siges at være nær at fly til, og saa lang Vei kunne den gamle[3] Lot og hans Døtre ikke have tilbagelagt fra »Morgenrøden brød frem, til Solen var gaaet op over Jorden«. — Har Zoar ligget inde paa Tungen, maa Sodoma have ligget nede paa Sletten, vestenfor Zoar. (Se under Zoar).

Sodoms Bjerg, se § 8. 2. 19.

Sodomas Druer og Sodomsæbler, se under Døde Hav No. 20.

[1] Reland 228. 1020. [2] 1 Mos. 19, 20. [3] 1 Mos. 19, 31.

Soko var Navnet paa to Byer:

1. Soko, i Juda, i Lavlandet (Sefela), der nævnes sammen med Jarmut, Adullam og Aseka[1], blev befæstet af Rehabeam[2] og taget af Filisterne i Ahas's Tid (742—726)[3]. Det er mest kjendt af Tvekampen mellem David og Goliat: Filisterne samlede sig i Soko, som hører Juda til, og sloge Leir mellem Soko og Aseka, i Efes-Dammim, og Saul og Israel leirede sig i Terebintedalen. Filisterne stode ved Bjerget paa den ene Side, og Israeliterne stode ved Bjerget paa den anden Side, og (Terebinte-)Dalen var mellem dem[4]. — I Onomastikon skrives under Socho: »lige til denne Dag er der to Landsbyer af dette Navn ved den niende Milesten (45,000 Fod) fra Eleuteropolis paa Veien til Jerusalem; den ene ligger paa Bjerget, den anden nede paa Sletten; de kaldes nu Sochot«. — Soko er gjenfundet af Robinson i Sjuveikę (ɔ: lille Sjauke, »i hvilket det er let at gjenkjende Soko«), i Vadi es-Sunt eller Akaciadalen, der før kaldtes Terebintedalen[5]. (Se Terebintedalen § 8. 2. 15). — Jarmut har sit gamle Navn; Efes-Dammim, som 1 Krøn. 11, 13 kaldes Pas-Dammim, kaldes nu Damim; Aseka er ikke gjenfundet.

Fra denne By var rimeligvis »Antigonus fra Soko«, der er bleven kjendt: 1) Som den første Jøde, vi træffe med et græsk Navn. 2) Som Formand for Synedriet fra 200—170 (se Synedriet No. 7 og Jerusalem No. 10). 3) Som Lærer for Sadok, der maaske har stiftet Sadducæernes Sekt. (Se Jerusalem No. 11). — Han skal have udtalt følgende Sætning: ligner ikke Tjenere, som tjene sin Herre for at faa Vederlag, men ligner Tjenere, som tjene sin Herre uden Haab om at faa Vederlag, men af Frygt for Himlen[6].

2. Soko, i Judas Bjergland[7], er gjenfundet af Robinson i Sjuveike (ɔ: lille Sjauke; se Soko No. 1), to geogr. M. søndenfor Hebron, i Vadi el-Kalil, der søndenfra fører til Hebron, som af Araberne kaldes el-Kalil ɔ: Vennen.

Stratons Taarn, se Cæsarea No. 2.

1. Sukkot, Israeliternes første Hvilested, se »Udgangen af Ægypten« og »Vandringen i Ørkenen« 1. 1.

2. Sukkot, østenfor Jordan, i Gads Stamme, omtales sex Gange i G. T. — Første Gang nævnes Sukkot 1 Mos. 33, 17 ved Jakobs Hjemkomst fra Mesopotamien efter Kampen med Herren i Pniel, strax nordenfor Jabbok, og efter Mødet med Esau Dagen efter, søndenfor Jabbok: Jakob drog til Sukkot og byggede sig et Hus og gjorde Hytter til sit Kvæg; derfor kaldte man Stedets Navn Sukkot (Hytter). — I det følgende V. læse vi: »Jakob kom lykkelig til Staden Sikem, som ligger i Kana'ans Land«. Da det er tilføiet om Sikem, at det laa i Kana'ans Land (ɔ: mellem Jordan og Middelhavet), maa vel Sukkot have ligget østenfor Jordan. — Efter Josva 13, 27 tilfaldt

[1] Josva 15, 35. [2] 2 Krøn. 11, 7. [3] 2 Krøn. 28, 18. [4] 1 Sam. 17, 1—3. [5] Rob. Pal. 2, 605—607. [6] Smiths Dictionary under Socoh 3, 1338. [7] Josva 15, 48.

Sukkot Gads Stamme og laa i Dalen (Emek), og Jordan var Gads Grænsemærke. — Da Gideon havde slaaet Midianiterne i Jisre'els Dal, mellem Lille Herman og Gilboa, flygtede disse østover, forfulgte af Naftali og Aser. Gideon kom til Jordan og gik over med 300 Mand, trætte og ifærd med at forfølge. Han sagde da til Sukkots Mænd: Kjære, giver det Folk, som følger mig, nogle Brød; thi de ere trætte, og jeg forfølger Seba og Zalmunna, Midianiternes Konger. Men de Øverste i Sukkot sagde: ere Seba og Zalmunna allerede i din Haand, siden vi skulle give din Hær Brød? Gideon svarede: naar Herren giver Seba og Zalmunna i min Haand, skal jeg tærske Eders Kjød med Ørkenens Torne og Tidsler. — Fra Sukkot drog han »op« til Pniel, hvor han fik samme Svar paa sin Bøn om Brød til sine Folk. — Gideon fangede de to midianitiske Konger og greb paa Hjemveien en Gut fra Sukkot, som opgav ham Navnene paa Sukkots Øverste og Ældste, 77 i Tallet. Da han kom til Sukkot, sagde han: her ere Seba og Zalmunna. Og han tog Ørkenens Torne og Tidsler og bragte ved dem Sukkots Ældste til Forstand[1]. — Af Fortællingen fremgaar, at Sukkot laa østenfor Jordan og lavere end Pniel, og at det havde en vis Vægt, da det tællede 77 Øverste og Ældste. — Salomo lod støbe Kobberkarrene til Templet i Jordansletten i den tætstampede Jord mellem Sukkot og Zartan[2], søndenfor Betsan. — Efter Sal. 60, 8. 108, 8 bar en Dal Navnet Sukkots Dal (Emek).

Efter Onomastikon laa Sukkot i Gad, østenfor Jordan. — I sin Forklaring til 1 Mos. 33, 17 skriver Hieronymus, at der paa hans Tid laa en By Sukkot østenfor Jordan.

Nu hører man i 1400 Aar intet til Sukkot. Burckhardt (1812) er den første, som efter saa langt Mellemrum atter nævner det. I Fortællingen om sin Reise fra Beisan (Betsan) til es-Salt (Ramot-Gilead) siger han: »to Timers Vei fra Beisan satte vi over Jordan; nær ved Vadestedet, mod Syd, ere Ruiner af Sukkot«. Rimeligvis laa Ruinerne østenfor Jordan, skjønt det ikke siges ligefrem. Ruinerne ere ikke gjenfundne af senere Reisende. — Robinson opdagede 1852, paa Vestsiden af Jordan, to geogr. M. søndenfor Beisan, Ruiner af en Landsby, som heder Sakut. Robinson søger udførlig at vise, at Sakut er det gamle Sukkot[3]. Men Sukkot laa aabenbar østenfor Jordan, medens Sakut ligger vestenfor samme. Desuden ere Sukkot og Sakut, som de staves paa Arabisk af Burckhardt og v. de Velde, forskjellige Ord.

Sukkot er saaledes ikke gjenfundet.

Sukkots Dal (Emek), som nævnes Sal. 60, 8. 108, 8, maa være den samme Dal, som Josva 13, 27 kaldes »Dalen« (Emek), hvor Sukkot laa. Herved menes sikkert en Sidedal til Jordan, ikke Jordans Dalføre, der kaldes Araba. (§ 8. 3. 2).

Sulamit forekommer bare Høi. 6, 13 (7, 1): »vend om, vend om, Sulamit! vend om, vend om, at vi maa se paa dig! Hvad ville I se paa Sulamit? — en Dans som

[1] Dom. 8, 5—8. 12—16. [2] 1 Kong. 7, 46. 2 Krøn. 4, 17. [3] Rob. Neuere Bibl. Forsch. in Pal. 407—410.

Makanaims Dans«. — En Dans, maaske en Solodans, har efter dette Sted baaret Navn efter Makanaim. — Sulamit er Navnet paa Bruden, hvis Skjønhed og Renhed prises i Høisangen. Det tages gjerne, f. Ex. i vor Bibeloversættelse, som Egennavn; da det har Artikelen (has-sulamit), er det snarere afledet af et Stedsnavn: Sulamitinde ɔ: Kvinde fra Sulam. Sunem hed paa Onomastikons Tid Sulem (nu Solam); maaske have fra gammel Tid begge Navne været gjængse. Isaafald er det ikke urimeligt, at Bruden i Høisangen har faaet Navn efter Sunamitinden, den vakre Abisag, der pleiede David paa hans gamle Dage og begjæredes tilægte af Adonja.

Sunem, Sulem, Solam, laa i Isaskar, i samme Strøg som Jisre'el[1]. — Filisterne havde leiret sig i Sunem, og Saul med al Israel havde leiret sig paa Gilboa. Natten før Slaget, medens Saul i sin Angst tyede til Kvinden i Endor, brøde Filisterne op fra Sunem til Afek[2]. (Se Afek No. 3). — I Sunem boede en formuende Kvinde, til hvem Elisa tog ind saa ofte, han kom den Vei. Da hendes Søn døde, red hun uden Stands til Karmels Bjerg for at hente Profeten[3]. — I Onomastikon læse vi: Sunem i Isaskars Stamme; lige til denne Dag vises en Landsby, som heder Sulem, ved den femte Milesten (ɔ: lidt over en geogr. M.) fra Tabor mod Syd. — Byen, som nu kaldes Solam, ligger paa den sydvestre Skraaning af Lille Hermon, 1½ geogr. M. (henimod syv romerske M.) søndenfor Tabor, ¾ geogr. M. nordenfor Jisre'el (Zerin) og 4½ geogr. M. østenfor Moraka, Sydost paa Karmel, hvor Elias ofrede til Herren og lod Ba'als Profeter dræbe.

Sunamit betyder en Kvinde fra Sunem. — Da David var bleven gammel og ikke kunde blive varm, søgte hans Tjenere efter en vakker Kvinde inden hele Israels Landemærke, og de fandt Abisag, Sunamitinden, og førte hende til Kongen. Og Pigen var overmaade vakker, og hun pleiede Kongen og tjente ham; men Kongen rørte hende ikke[4]. Da Adonja efter Davids Død begjærede Abisag, Sunamitinden, til Hustru, lod Salomo ham give Banehug[5]. — Kvinden i Sunem, til hvem Elisa pleiede at tage ind, kaldes Sunamitinde[6].

Sykar forekommer bare Joh. 4, 5: Jesus skulde drage fra Jerusalem til Galilæa. Han lagde Veien gjennem Samaria og kom til en Stad i Samaria, som kaldes Sykar, nær ved det Stykke Land, som Jakob havde givet Josef, sin Søn. Der var Jakobs Brønd. Da Jesus var træt af Vandringen, satte han sig ved Brønden, medens Disiplene gik ind i Staden for at kjøbe Mad. En samaritansk Kvinde kom for at drage Vand, o. s. v.

1 Mos. 33, 17. 18 fortælles: Jakob leirede sig foran Sikem, og han kjøbte det Stykke Mark, hvorpaa han havde opslaaet sit Telt, af Hemors Sønner. — 1 Mos. 48, 22 fortælles, at Jakob paa sit Dødsleie gav dette Markstykke til Josef. — Josva 24, 32 fortælles, at Josefs Ben bleve jordede ved Sikem, paa det Stykke Mark, som Jakob havde kjøbt af Hemors Sønner. (Se Sikem No. 1).

[1] Josva 19, 18. [2] 2 Sam. 28, 4. 29, 1. [3] 2 Kong. 4, 8. 24. 25. [4] 1 Kong. 1, 1—4. [5] 1 Kong. 2, 17. 21—25. [6] 2 Kong. 4, 25.

Af Ovenstaaende sees: det Markstykke, som Jakob havde kjøbt og skjænket til Josef, laa »foran Sikem«. Sykar laa nær ved det Stykke Land, som Jakob havde givet Josef. Der (ɔ: paa dette Stykke Land) var Jakobs Brønd. — Videre: Josefs Ben bleve jordede ved Sikem paa det nævnte Markstykke. — Josefs Grav vises nu 1500 Fod nordenfor Jakobs Brønd.

Der er saaledes stærke Grunde til at holde Sikem og Sykar for samme By. Sykar bliver da: 1) Enten en i Folkesproget opstaaet Ændring af Sikem. 2) Eller en jødisk Forvrængning til Haan for »det daarlige Folk, som bor i Sikem«[1]. Sykar udledes da af sikkor, drukken, med Hentydning til Es. 28, 1, hvor der raabes: »ve over Efraims Druknes stolte Krone«, eller af seker, Løgn, med Hentydning til Hab. 2, 18, hvor der tales om »Løgnens Lærer«. Dette er mere end søgt; thi Es. 28, 1 er Talen om Samaria og Hab. 2, 18 om Kaldæerne.

Andre mene, at Sikem og Sykar ere forskjellige Byer. »Et Sted i Samaria, som kaldes Sykar«, er jo et underligt Udtryk om det ældgamle Sikem. Og underligt er det ogsaa, at Kvinden vilde gaa fra Sikem til Brønden, ½ Times Gang, for at hente Vand, da Sikem har Overflod paa det klareste Vand.

Pilegrimen fra Bordeaux (333) skjelner ikke alene mellem Sikem og Sykar, men ogsaa mellem disse to og Neapolis: »Staden Neapolis. Der er Bjerget Garisim, hvor man stiger op ad 300 Trin. Ved Foden af Bjerget er et Sted, som kaldes Sikem, hvor Josefs Grav ligger. 1000 Skridt (5000 Fod) derfra er et Sted, som kaldes Sikar, hvor Jakob grov en Brønd, og hvor Jesus talte med Samaritanerinden«[2]. — Beskrivelsen er uklar, og den opgivne Afstand mellem Graven og Brønden er over tre Gange for lang.

Onomastikon skjelner ligeledes mellem Neapolis, Sikem og Sykar. Under Sichem læse vi: »Sikem, Jakobs Stad, er nu øde. Stedet vises i Neapolis's Forstæder i Nærheden af Josefs Grav«. Og under Sichar læse vi: »Sichar foran Neapolis, nær ved det Markstykke, som Jakob havde givet Josef, sin Søn, hvor Jesus talede med Samaritanerinden ved Brønden, er endnu at se«. Hieronymus lægger til: der er nu bygget en Kirke. Men i Paulas Reise skriver samme Hieronymus: hun reiste gjennem Sichem, ikke som andre feilagtig læse Sichar, der nu kaldes Neapolis, og hun gik ind i Kirken, som er bygget omkring Jakobs Brønd[3].

Nyere Reisende have villet gjenfinde Sykar i Ruinerne af Flekken Askar, der ligger ved Foden af Ebal, over 2000 Fod nordenfor Jakobs Brønd. Askar skal være den arabiske Form — med tilsat a — af Sykar, der igjen med ringe Ændring skal være det hebraiske seker eller siker, Mindesmærke. Sykar skulde saaledes have faaet Navn efter Josefs Grav[4]. — Men mod Askar taler: 1) Det tilsatte a er — ialfald saa som Ordet nu staves — knyttet til Bogstavet ajin, ikke, som i lignende Tilfælde, til Bog-

[1] Sir. 50, 34. [2] Itiner. Hierosol. Kap. 2. [3] Paulas Reise Kap. 16. [4] Sepp Jerusal. 2, 88.

stavet alef. 2) Naar Jesus drog videre nordefter, maatte hans Vei falde lige forbi Askar; det havde saaledes været unødigt at sende Disiplene did for at kjøbe Mad. 3) Askar omtales ikke før af Qvaresmius (1625), som skriver: nordenfor Jakobs Brønd ligger en stor By, der nu er næsten øde; den holdes for det gamle Sikem; de Indfødte kalde den Istar. 4) Sykar kaldes af Johannes en Stad, medens Askar, efter Ruinernes Vidde, ikke kan have været andet end en Landsby[1]. 5) Ved Askar er en rig Kilde; Kvinden havde altsaa ikke nødig at gaa henimod 1/4 Times Gang for at hente Vand.

Da alle Haandskrifter have Sykar eller Sikar, ikke Sikem, kan man ikke løse Gaaden ved, som Hieronymus, at erklære Sykar for en feilagtig Læsemaade for Sikem. Men i Mangel af noget Vissere faar man blive staaende ved den Mening, som siden Hieronymus har været den gjængse, at Sikem er ment ved Sykar; ved Tillægget »som kaldes« har maaske Johannes villet give Vink om, at Sykar ikke var Byens rette Navn. (Samlgn. Joh. 11, 54).

Robinson mener, at Sykar var en Forstad til Sikem, som dengang kan have strakt sig længere mod Øst, ɔ: nærmere Jakobs Brønd, end nu[2]; derved vilde Kvinden faa kortere Vei til Brønden; men egne Grunde maa ligefuldt have ledet hende til at øse Vand af den dybe Brønd, da den rige Kilde Ain Belata vælder op et Stenkast fra Brønden. (Se Kilderne ved Sikem § 11. 5 og Jakobs Brønd § 12. 4).

Synedriet.

1. Navn. — Synedriet, det Store Sanhedrin, det Høie Raad, omtales 19 Gange i N. T.[3] og to Gange af Josefus[4], og det er efter al Rimelighed ment ved Jødernes Oldingsraad (*γερουσία*), som er omtalt fire Gange i Apokryferne[5]. — Rabbinere ville udlede »sanhedrin« af en hebraisk Rod og føre Stiftelsen af Sanhedrin tilbage til Moses, som paa Herrens Bud udvalgte 70 Ældste til at bære Byrden med ham[6]. Men »sanhedrin« kan ikke udledes af nogen hebraisk Rod, og de 70 Ældstes Raad holdt op med Vandringen i Ørkenen; der nævnes intet Raad af Ældste under Josva, Dommerne og Kongerne. — »Sanhedrin« er en hebraisk Ændring af det græske synedrion (*συνέδριον*), som betyder: 1) Raadhus. 2) Raadsforsamling. — Ordets græske Oprindelse vidner om, at det Høie Raad først kan være opstaaet, efterat Græsken havde faaet Indgang ɔ: efter Alexander den Store († 323).

Synedriet er, som nævnt, efter al Rimelighed ment ved Oldingsraadet (*γερουσία*), der er omtalt i Apokryferne fire Gange, af hvilke to her optages: 1) Judit 11, 14. 15 fortælles, at Indbyggerne i Betulia sendte Bud til Oldingsraadet i Jerusalem om Lov til, under Beleiringen ved Holofernes, at spise den Tiende, der var sat af for Præsterne. 2) 2 Makk. 1, 10 fortælles, at Jerusalems og Judas Indbyggere og Oldingsraadet og Judas (Mækkabæus) skreve til Jøderne i Ægypten, efter Antiokus Epifanes's Død 163.

[1] Rob. Neuere Bibl.Forsch. in Pal. 172. 173. [2] Rob, Pal. 3, 344. [3] Matt. 5, 22; 26, 59. Mark. 14, 55; 15, 1. Luk. 22, 66; Joh. 11, 47. Aps Gjer. 4, 15; 5, 21. 27. 34; 6, 12. 15; 22, 30; 23, 1. 6. 15. 20. 28; 24, 20. [4] Jos. Hist. 14. 9. 3; 20. 9. 1. [5] Jud. 11, 16. 2 Makk. 1, 10; 4, 44; 11, 27. [6] 4 Mos. 11, 16. 17.

Navnet »synedrion« forekommer første Gang Aar 47 f. Kristus: de fornemste Jøder gik til Ypperstepræsten Hyrkan og indgave Klage over Herodes, som var Statholder i Galilæa, fordi han af egen Myndighed havde aflivet nogle Røvere, tvertimod Loven, som ikke tillader, at nogen, om han end er en Forbryder, maa aflives, før han er dømt til Døden af Synedriet[1]. — En saadan Klage over en Statholder, som Herodes, vidner om, at Synedriet ikke kunde være nylig opstaaet, siden det havde saadan Magt.

Efter N. T. havde Synedriet ved Kristi Død ikke længere Retten til at aflive, idet Dødsdommen først maatte stadfæstes af den romerske Landshøvding. Pilatus siger til Jøderne: tager ham og dømmer ham efter Eders Lov. Jøderne svare: vi tør ingen aflive[2]. — Det samme fremgaar, om just ikke aldeles klart, af Jos. Hist. 20. 9. 1, hvor det fortælles, at Ypperstepræsten Annas II blev afsat (Aar 63), fordi han havde stillet Jakob, Herrens Broder, og nogle andre (Kristne) for Synedriet som Lovens Overtrædere og ladet dem stene, skjønt han ikke havde Lov til at sammenkalde Synedriet uden Landshøvdingens Samtykke. — Efter Talmud var Retten til at aflive tagen fra Synedriet 40 Aar før Templets Forstyrrelse ɔ: Aar 30, under Pilatus, der var Landshøvding 26—36 ef. Kr. — Har Pilatus udvirket, at Keiseren fratog Synedriet denne Ret, da har den ulykkelige Mand tungt maattet bøde for dette Indgreb. Af hele Forhøret over Jesus fremgaar, at Pilatus modstræbende stadfæstede Dødsdommen. Han afviser først Sagen, som ham uvedkommende; men, da Jesus blev holdt frem som Forbryder mod Staten, blev han ræd og gav efter. — Romerne blandede sig ikke op i de undertvungne Folks Stridigheder om Tro og Lære.

2. Medlemmer. — Efter N. T. var Synedriet sammensat af Ypperstepræster, Ældste og Skriftkloge[3]. — Ved Ypperstepræster menes Ypperstepræsten og de 24 Overpræster eller Forstandere for de 24 Skifter, i hvilke Præsterne vare delte af David[4]. — Ved Ældste menes Mænd af Alder og Kjendskab til Livet, og ved Skriftkloge eller Lovkyndige menes naturligvis Mænd, som vare kyndige i den jødiske Lov. — Ypperstepræsten og de 24 Overpræster vare selvskrevne Medlemmer, medens de Ældste og Skriftkloge bleve Medlemmer ved Valg. — At de afsatte Ypperstepræster vedbleve at være Medlemmer af Synedriet, er høist rimeligt. Under det Forhør, som holdtes over Peter og Johannes, sad efter Aps Gjr. 4, 6. 15 Annas I, der var afsat Aar 23, i Synedriet sammen med Svigersønnen Kajafas, som havde været Ypperstepræst siden Aar 26. — Af dette Sted kan dog ikke drages nogen sikker Slutning; thi i samme Møde sad Johannes og Alexander (rimeligvis Mænd af Vægt) og »saamange, der vare af ypperstepræstelig Slægt«. I overordentlige Tilfælde kunde maaske Synedriet forstærkes ved Mænd, der ved Lærdom, Byrd o. s. v. kunde give Mødet Vægt.

[1] Jos. Hist. 14. 9. 3. [2] Joh. 18, 31. [3] Matt. 26, 57. 59. Mark. 15, 1. Luk. 22, 66. [4] 1 Krøn. 24, 3—19.

Efter Talmud var Synedriet sammensat af 70 Medlemmer, foruden Ypperstepræsten. Tallet er sikkert sat efter Forbilledet med de 70 Ældste, som bleve valgte for at bære Byrden med Moses[1]. — Synedriet valgte en Formand, der hed Nasi eller Fyrste, blandt sine Medlemmer. Ypperstepræsten kunde vælges; men oftest valgtes andre, udmærkede Medlemmer. Hillel hed en fattig Jøde af Davids Æt, der 50 Aar f. Kr. levede i Babylon. Tørst efter Kundskab drev ham til Jerusalem. Hillel, der tjente sit Brød som Daglønner, maatte med Hustru og Børn leve af den ene Halvdel af sin ringe Dagløn, da han gav den anden Halvdel til Dørvogteren for Adgang til den Læresal, hvor Abtalion og Sjemaja udlagde Loven. (Det var maaske de samme Synedrister, som Herodes lod alene blive tilovers, da han Aar 37, efter fem Maaneders Beleiring, havde taget Jerusalem. (Se Jerusalem No. 12. 1). De kaldes af Josefus (Hist. 15. 1. 1) med forgræskede Navne Pollion og Sameas). Hillel blev Medlem af Synedriet, og fra Aar 30 f. Kr. til sin Død 10 Aar ef. Kr. var han dets Formand. Hans Efterkommere bleve Formænd i over 400 Aar (10—425 ef. Kr.) gjennem 13 eller 15 Led. Hans Søn Simon I var Formand 10—30, og hans Sønnesøn Gamaliel I, Paulus's Lærer, var Formand 30—52. — Herved maa dog mærkes, at Kajafas synes at have været Formand under Forhøret over Jesus; ialfald optræder han med en Formands Myndighed[2]; men saa maa igjen mærkes, at dette Møde ikke blev holdt efter Lovens Forskrift. (Se No. 3).

Hillel og hans Lærling Sjammai bleve Stiftere hver af sin »Skole«. Sjammai fulgte en strengere, Hillel en mildere Udlægning af Loven. — En Hedning, som tænkte paa at gaa over til Jødedommen, gik til Sjammai med det Spørgsmaal, om han kunde lære ham hele Loven, medens han, Spørgeren, stod paa eet Ben. Sjammai jog ham ud. Han gik med samme Spørgsmaal til Hillel, som gav det store Svar: »hvad der er dig selv ukjært, skal du heller ikke gjøre mod din Næste; dette er den hele Lov, og alt andet er bare Fortolkning dertil; gaa bort og lær dig dette«. — I »Striden om Ægget« var Sjammai, mod det Vanlige, mildere en Hillel. Der opstod Strid, om man havde Lov til paa en Sabbat at spise et Æg, som en Høne lagde paa Sabbaten. Begge være, med Fortidens Lærere, enige i, at man ikke maatte spise Ægget, dersom det var lagt af en Høne, som blev holdt for at verpe. Men dersom Hønen blev holdt for at slagtes? Sjammai udtalte, at det ogsaa i dette Tilfælde maatte spises; Hillel udtalte sig imod, og Hillels Mening blev den raadende[3].

3. Møder. — Synedriet holdt sine Møder paa Moria, i Folkets Forgaard, i en Hal, der stødte til Præsternes Forgaard, og Hallen havde Døre til begge Forgaarde. Den hed Gazit-Hallen, fordi Gulvet var lagt med hugne, firkantede Stene (gazit)[4]. Den var bygget af Simon, Sjetaks Søn, der var Formand 110—65 f. Kr. — Hallen blev sparet,

[1] 4 Mos. 11, 16. 17. [2] Matt. 26, 62. 65. 66. [3] Delitsch Jesus und Hillel S. 10—23. »Talmud« oversat fra Engelsk S. 47. 48. [4] Gesen. Thes. 1, 276.

da Herodes nedrev Serubabels Tempel. — 40 Aar før Templets Forstyrrelse ved Titus, samme Aar, som Synedriet tabte Retten til at aflive, blev Forsamlingsstedet flyttet fra Gazit-Hallen til en anden Hal, som ogsaa laa paa Moria.

Synedriet var samlet hver Dag undtagen Sabbaten og Festdagene; det traadte sammen, efterat Lammet var ofret paa Brændofferalteret i Forgaarden om Morgenen, og det skiltes, efterat Lammet var ofret mellem »de tvende Aftener«[1]; alle Synedrister kunne dog ikke have været samlede den hele Dag. — Det var mod Loven, baade fra Stedets og Tidens Side, at Kajafas kaldte Synedriet sammen i sin Gaard til Møde om Natten.

4. Omraade. Synedriet var øverste Domstol baade i Religions- og i Retssager. Det havde at fortolke Loven, at dømme en hel Stammes Frafald fra Loven, i Ypperstepræsten, falske Lærere og falske Profeter, at dømme i Sager om Gudsdyrkelsen, Hor, o. s. v. — Synedriets Magt maa have strakt sig udenfor Palæstina; thi efter Aps. Gjr. 9, 2 fik Saul Breve fra Ypperstepræsten til Synagogerne i Damaskus med Fuldmagt til at gribe de Jøder, Mænd og Kvinder, som havde taget ved den kristne Tro, og føre dem bundne til Jerusalem.

Forhøret lededes paa den mildeste Maade. Som Grundsætning var opstillet: »Synedriet har at redde, ikke at tage Liv«. — Ingen, som var fraværende, kunde dømmes[2]. — Ved Mødets Aabning foreholdt Formanden Vidnerne vel at overveie, om de ikke havde overseet et og andet, der kunde tjene den Indstævnte til Forsvar. — De yngste Medlemmer afgave altid først sin Stemme, for at de ikke skulde paavirkes ved de Ældres Dom. — Til at fælde Dødsdom krævedes $^2/_3$ af Stemmerne. — Retterstedet var i nogen Afstand fra Domhuset, for at den Domfældte eller et Vidne kunde faa Tid til at mindes en ny Omstændighed. En Mand tilhest holdt ved Domhuset med et Flag i Haanden, og i nogen Afstand holdt en anden Rytter, som gav Agt paa, om ikke noget i sidste Øieblik kom frem til Fordel for den Domfældte. Selv havde han Lov til at standse fire eller fem Gange eller blive ført tilbage til Dommeren, hvis han havde noget at sige til sit Forsvar. Til det sidste fulgtes den Domfældte af dybe, alvorlige Tegn paa Medfølelse. — Der var i Jerusalem et Selskab af Kvinder, som lavede en Drik, Blanding af Myrra og Eddik, som døvede den Dødsdømte[3].

5. Det Lille Sanhedrin. — I enhver By, der tællede 120 Hushold, var oprettet en Domstol, som i N. T. kaldes Synedrion og i Talmud det Lille Sanhedrin; det omtales ikke af Josefus. Medlemmerne, hvis Tal var 23, valgtes af det Store Sanhedrin i Jerusalem. Det Lille Sanhedrin havde ikke alene Myndighed til at dømme i Retssager, men ogsaa i Religionssager, og kunde afsige Dødsdomme, undtagen det gjaldt en hel Stammes Frafald fra Loven, falsk Lære o. s. v.; saadanne Sager kunde bare dømmes af det Store Sanhedrin. — Man kunde ikke stævne fra det Lille til det

[1] 2 Mos. 29, 38—41. [2] 1 Joh. 7, 51. [3] »Talmud« oversat fra Engelsk S. 58.

Store Sanhedrin undtagen i Dødssager, hvor Dommerne ikke vare enige. — Møderne holdtes Mandag og Torsdag fra Morgen til Middag — Det Lille Sanhedrin er ment Matt. 10, 17. Mark. 13, 9, hvor der tales om »Synedrier«, og maaske Matt. 5, 22. 25. (Se No. 6). Tallet paa disse Domstole var stort, men, naar det opgives til 300 i Jerusalem, maa det være en drøi Overdrivelse.

6. En tredie Domstol var sammensat af tre Mænd, der dømte i ringere Sager, som Gjæld, Søgsmaal for tilføiet Skade. Denne Domstol er snarere end det Lille Sanhedrin ment Matt. 5, 22, hvor Dommen (ɔ: Domstolen) er nævnt, og Matt. 5, 25, hvor Dommeren er nævnt.

7. Historie. — Som fortalt under No. 1, vil Talmud føre Synedriets Stiftelse tilbage til Moses og gjøre ham til dets første Nasi eller Formand. Blandt de følgende Formænd nævnes Kong Saul. — Efter Hjemkomsten fra Babel skal Esras have fornyet Synedriet og været dets Formand. — Blandt de følgende Formænd nævnes: 1) Ypperstepræsten Simon den Retfærdige (322—300). 2) Antigonus fra Soko (200—170), der maaske har stiftet eller omdannet Synedriet, og dets Navn, som er græsk, tør skyldes ham, som er den første Jøde, vi træffe med græsk Navn. 3) Simon, Sjetaks Søn, (110—65), der byggede Gazit-Hallen (No. 3). 4) Sjemaja, Hillels Lærer, (65—30). 5) Hillel (30 f. Kr. til 10 ef. Kristus). 6) Simon I, Hillels Søn (10—30). 7) Gamaliel I eller Ældre, Simon I's Søn, Paulus's Lærer (30—52). 8) Simon II, Gamaliel I's Søn (52—68). 9) Johanan, Søn af Zakkai. Under hans Ledning, medens hans Formand endnu levede, udvandrede Synedriet, før Titus indesluttede Jerusalem, til Jamnia, hvor det kom i Ry under Gamaliel II eller Yngre, Sønnesøn af Gamaliel I. (80—116). — Efter flere Flytninger nedsatte Synedriet sig i Sefforis 163 og endelig i Tiberias 193. Det havde da kun en Skygge af sin forrige Magt. Den sidste Formand Gamaliel VI, af Hillels Æt, blev af Keiser Theodosius II dræbt 425, og Synedriet blev opløst[1].

T.

Ta'anat-Silo, i Efraim, var Grænsestad mod Øst[2] ɔ: mod Isaskar. I Onomastikon skrives under Thenath: ogsaa nu er der en Landsby Thena ved den 10de Milesten (to geogr. M.) fra Neapolis paa Veien til Jordan. — I dette Strøg saa Robinson Byen Ain Tana, men bare paa Afstand og har ikke afsat den paa sit Kart; han holder den for Onomastikons Thenat, men ikke for Bibelens Ta'anat-Silo[3]. — Ta'anat-Silo maa dog søges i det Strøg; thi Josva 16, 6 nævnes det sammen med Janoha, som rimeligvis er gjenfundet i Janun, der ligger henimod to geogr. M. Sydost for Sikem.

Efter Talmud skal Ta'anat-Silo være den samme By, som Silo. Denne Paastand er optagen i vore Dage: Ta'anat skal være Byens kana'anitiske Navn; da Israeliterne

[1] Iken: Antiqvitates Hebraicæ 2. 4. 18. Wiener Realw. under Synedrium. Kitto Cyclopædia under Education 1, 729 og under Sanhedrin 3, 768—770. [2] Josva 16, 6. [3] Rob. Neuere Bibl. Forsch. in Pal. 388.

havde gjort den til Sæde for Arken, fik den Tilnavnet Silo ɔ: Hvile. Men efter Josva 16, 6 var Ta'anat-Silo Grænsestad mod Øst og maa søges i Nærheden af Janoha, som ligger henimod to geogr. M. Nordøst for Silo.

Tabernaklet.

1. Navn. »Tabernakel« er det latinske tabernaculum, som betyder Telt. Paa Hebraisk har Tabernaklet fem Navne:

1) Ohel, Telt, en Gang (1 Kong. 1, 39) bare med Artiklen, »Teltet«, ellers i Forbindelsen: Vidnesbyrdets Telt, Sammenkomstens Telt. (Luther har urigtig gjengivet »Sammenkomstens Telt« ved »Stiftshütte« af det forældede Stift ɔ: Pagt, Forbund. Gesen. Thes. 2, 606).

2) Miskan, Bolig, dels bare med Artikelen, »Boligen«, dels i Forbindelsen: Vidnesbyrdets Bolig. — Miskan kommer af samme Rod som Sjekina, nemlig af sjakan, at bo. Sjekina, som ikke forekommer i Bibelen, er i Talmud et gjængs Udtryk paa Gud, som boende i det Allerhelligste.

Baade Telt (f. Ex. 1 Kong. 1, 39) og Bolig (f. Ex. 2 Mos. 26, 1) bruges om det hele Tabernakel. — Fire Gange (2 Mos. 39, 32. 40, 2. 6. 29) ere begge Navne stillede sammen i Forbindelsen: Sammenkomstens Telts Bolig. (I Bibelovers. Sammenkomstens Pauluns Tabernakel). — 2 Sam. 7, 6 (1 Krøn. 17, 5) ere begge stillede ved Siden af hinanden i følgende Forbindelse: Herren siger ved Natan til David: »jeg har ikke boet i Hus lige fra den Tid, da jeg førte Eder op fra Ægypten indtil denne Dag; men jeg har boet i Telt og i Bolig«. — »Bolig« i Forbindelse med »Telt» og »Bolig« ved Siden af »Telt« kan ikke betyde andet end Bygningen af Sittim, som stod inde i Teltet. (Se Tabernaklets Bygning).

2 Mos. 35, 11 byder Herren: (I skulle forfærdige) Boligen, dens Telt og dens Dække, dens Hager og dens Planker, dens Tverstænger, dens Støtter og dens Fodstykker. — 2 Mos. 40, 18. 19. fortælles, at Moses gjorde, som Herren havde befalet: han opreiste Boligen, og han lagde dens Fodstykker og opstillede dens Planker og satte dens Tverstænger ind, og han udbredte Teltet over Boligen og lagde Teltdækkerne derovenpaa. — Paa første Sted bruges »Boligen« om det hele Tabernakel i Modsætning til alle dets enkelte Dele: Teltet af fin Uld og Teltdækket af Gjedehaar o. s. v. Men paa det andet Sted er »Boligen« brugt om Bygningen af Sittim, som stod inde i Teltet.

Paa de Steder, hvor »Boligen» og »Teltet« ere stillede sammen, udlægger Gesenius (Thesaurus 1, 32 under ohel) »Boligen« om de inderste Tepper af fin Uld, og »Teltet« om de mellemste Tepper af Gjedehaar. — Ferguson (Smiths Dictionary 3, 1413) følger Gesenius, ligesaa Bibelovers., der — aldeles følgerigtig — gjengiver »Dække« ved »Overdække« og udlægger det om Dækket af Væder- og Takasskind. (2 Mos. 35, 11) — Gesenius's Udlægning er aldeles vilkaarlig, uden Støtte i Ordenes Betydning og endnu mindre i Sammenhængen.

3) Bajit, Hus, i Forbindelsen: Herrens Hus (2 Mos. 23, 19, 34, 26. Josva 6, 24) og Guds Hus (Josva 9, 23. Dom. 18, 31). — 2 Sam. 7, 6 (1 Krøn. 17, 5) er Hus stillet

stillet i Modsætning til Telt og Bolig: ligefra den Dag, jeg førte Israel op fra Ægypten, indtil denne Dag, har jeg ikke boet i Hus, men i Telt og Bolig. »Hus« passer jo bedst paa en fast Bolig af Sten eller Træ. »Guds Hus« bruges ogsaa helst om Templet paa Moria.

4) Kodeş og Mikdas, der begge betyde Helligdom, f. Ex. 2 Mos. 28, 43. 4 Mos. 10, 21.

5) Hekal, Tempel, tre Gange i Forbindelsen Herrens Tempel (1 Sam. 1, 9. 3, 3. Sal. 5, 8). — Ved Herrens Tempel menes ellers Templet paa Moria og en Gang (Sal. 29, 9) Himlen.

Til 1 og 2. Tabernaklet kaldes Vidnesbyrdets Telt, Vidnesbyrdets Bolig, fordi Vidnesbyrdet ɔ: de 10 Bud, Lovens tvende Tavler, i hvilke Gud vidnede om sin Villie (2 Mos. 31, 18. 32, 15. 34, 29) vare gjemte der. (2 Mos. 25, 16. 21.). — Af lignende Grund kaldes Arken Vidnesbyrdets Ark (f. Ex. 2 Mos. 25, 22) og Pagtens Ark (f. Ex. Josva 3, 6). — Tabernaklet kaldes Sammenkomstens Telt — »Sammenkomstens Bolig« forekommer ei — ikke fordi Stammerne kom sammen der, men fordi Herren der kom sammen med sit Folk. Dette fremgaar klarlig af 2 Mos. 29, 42. 43. 45: »et stadigt Brændoffer skal det (Lammet) være hos Eders Efterkommere, ved Indgangen til Sammenkomstens Telt, der, hvor jeg vil komme sammen med Eder for at tale til dig (Moses). Og jeg vil komme sammen der med Israels Børn, og det skal helliges ved min Herlighed. Og jeg vil bo midt iblandt Israels Børn, og jeg vil være dem en Gud«.

2. Tabernaklets Bygning. — Medens Moses i 40 Dage var med Josva oppe paa Sinai, sagde Gud til ham: Israels Børn skulle gjøre mig en Helligdom, og jeg vil bo midt iblandt dem; de skulle gjøre den med alt Tilhør efter det Billede, som jeg vil vise dig[1]. — Hvorledes det skulde bygges, er fortalt 2 Mos. 26, og hvorledes det blev bygget, er næsten ordret gjentaget 2 Mos. 36, 8—38. — Josefus har (Hist. 3. 6) en Skildring af Tabernaklet, som næsten hel og holden er laant fra de nævnte Kapitler.

Efterat Ægyptens Bygværker vare blevne kjendte i Europa ved de Videnskabsmænd, som fulgte Napoleon paa Toget til Ægypten 1798, blev det gjængs Paastand, at Tabernaklet var bygget efter ægyptisk Forbillede. Efter 1845, da Assyriens Bygværker bleve bragte for Dagen ved Layards Udgravninger i Ninive, lød Paastanden, at Tabernaklet var bygget efter assyrisk Forbillede. — Ferguson, der kjender næsten alle Tiders Bygningskunst, udtaler med Vished, at Tabernaklet ikke havde noget Forbillede fra Menneskehaand, men er helt igjennem oprindeligt[2].

Tabernaklet var et Telt af tre Lag Tepper. Det underste Lag, af fint Lin og fin Uld, var dannet af 10 Tepper, 28 Alen lange, som vare syede sammen; da hvert Teppe var fire Alen bredt, blev hele Breden 40 Alen[3]. — Det midtre Lag, af Gjedehaar, var dannet af 11 Tepper, 30 Alen lange, som vare syede sammen; da hvert

[1] 2 Mos. 25, 8. 9. [2] Ferguson Holy Sepulchre 74 flg. [3] 2 Mos. 26, 1—8.

Teppe var fire Alen bredt, blev hele Breden 44 Alen. Det Overskydende af dette Lags Vidde skulde falde ned paa Bagsiden og Længdesiderne af Tabernaklet[1]. — Det tredie, øverste Lag var af Væder- og Takasskind. Om dets Længde og Brede er intet fortalt[2]. — Takas betyder efter nogle Grævling, efter andre Fiskeoter.

Inde i Teltet stod en Bygning af Sittim- eller Akasiaplanker. Plankerne, der stode opret som Tømmeret i vore Stavbygninger, vare 10 Alen høie og 1½ Alen brede. Syd- og Nordsiden vare hver dannede af 20 Planker, og Vest- eller Bagsiden af sex Planker; dertil kom Hjørneplanker paa Bagsiden; naar disse regnes med, tælledes Bagsiden otte Planker[3]. Disse to Hjørneplanker vare efter Josefus tykkere end de andre Planker, men bare ½ Fod brede[4]. — Indgangen vendte mod Øst. Østsiden havde ingen Væg af Planker, men dækkedes af et Forhæng, som hang paa fem Støtter af Sittim[5]. — Hverken Bibelen eller Josefus har et Ord, om Taget var fladt eller

Tabernaklet. Ferguson.

skraat, ei heller, om der var et Gulv. — Grunden maa vel have været dækket af Planker eller Tepper, da Arken og Tabernaklets øvrige Helligdomme ikke kunne have staaet paa den bare Jord.

Boligen eller Hytten af Sittim var efter disse Opgifter en Firkant, 30 Alen lang, 10 Alen bred og 10 Alen høi.

I Henhold til Ovenstaaende har man almindelig fremstillet Tabernaklet saaledes som det sees i den »Mosaiske Gudstjeneste« af Præsten John Stenersen: en Firkant 30 Al. lang, 10 Al. bred og 10 Al. høi, omgiven af et Dække, som er strammet til et fladt Tag og hænger lodret ned paa Siderne. — Dækkets Længde passer dertil: det underste Lag, 28 Al. langt, vilde, som Josefus skriver, naa indtil en Alen fra Jorden paa hver Side[6].

[1] 2 Mos. 26, 7. 8. 12. 13. [2] 2 Mos. 26, 14. [3] 2 Mos. 26, 18—25. [4] Jos. Hist. 3. 6. 3. [5] 2 Mos. 26, 36, 37. [6] Jos. Hist. 3. 6. 4.

Men Dækkernes Brede, 40 og 44 Al., bliver aldeles urimelig. — Intet Telt kan have fladt Tag af Tepper; hvor meget det end strammes, vil det synke ned i Midten, samle Regn, Sne og Støv og snart briste. — Hertil kommer, at Salomos Tempel, som aabenbar er bygget efter dobbelt saa store Maal som Tabernaklet, havde en Høide af 30 Alen; Tabernaklet maa altsaa have havt en Høide af 15 Alen.

Ferguson har i Smiths Dictionary (3, 1451 flg.) og i Holy Sepulchre (74 flg.) givet en sindrig Fremstilling med oplysende Tegninger af Tabernaklet, hvis Indhold er følgende:

Boligen af Planker, Miskan, var 30 Al. lang, 10 Al. bred og 10 Al. høi. — Teltet, Ohel, gik, som alle Telte skraat op og endte i en Mønning. Derved fik Teltet en Høide af 15 Al. Mønningen gik baade mod Øst og Vest fem Al. udover Boligen. Teltet fik saaledes en Længde af 40 Al., der svarer til det underste Teppes Brede. — Fra Mønningen gik Teltet skraat nedad mod Syd og Nord. Tepperne, som vare 28 Al. lange, faldt ned 14 Al. paa hver Side, men naaede paa Grund af Skraaningen ikke længre ned end til fem Al. fra Jorden. De fem Al. dækkedes af et lodret nedhængende Teppe. — Teltet havde indtil en Høide af fem Al. en Brede af 20 Al.; mellem Teltet og Boligen gik der rundt omkring et fem Al. høit og fem Al. bredt Rum, for at holde Fugtighed ude fra Boligen.

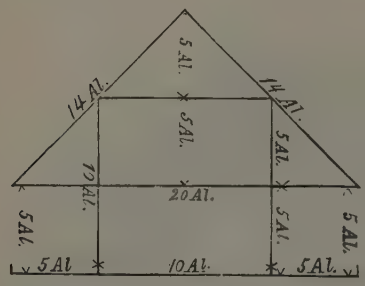

Tabernaklets Maal. Ferguson.

Som man vil se, ere næsten alle Tal et Mangefold (Multiplum) af fem; kun ved Taget er Forholdet anderledes: paa Grund af Skraaningen er det 14 Al. paa hver Side.

3. Boligen af Planker, Miskan, var ved et Forhæng af fineste Virke delt i to Rum: det Allerhelligste og det Hellige. — Dette Forhæng hang paa fire Støtter (med Tverstænger) af Sittim[1]. — Det Allerhelligste, som laa inderst mod Vest, var en Terning paa 10 Al., og det Hellige en Firkant paa 20 Al.s Længde, 10 Al.s Brede og 10 Al.s Høide[2].

4. Det Allerhelligstes Helligdomme vare: Arken, Krukken med Manna, Arons Stav og Lovbogen.

1) Arken var Tabernaklets største Helligdom; thi i den gjemtes Vidnesbyrdet o: Lovens tvende Tavler, i hvilke Gud vidnede om sin Villie; den kaldes derfor Vidnesbyrdets Ark (2 Mos. 25, 22), Pagtens Ark (Josva 3, 6), Guds Ark (1 Sam. 4, 18) og Herrens Ark (1 Sam. 5, 3). Arken var en Kiste $2^1/_2$ Al. lang, $1^1/_2$ bred og $1^1/_2$ Al.

[1] 2 Mos. 26, 32. 33. [2] Jos. Hist. 3. 6. 8.

høi, af Akasia, men indvendig og udvendig klædt med rent Guld. Rundt om gik en List eller, som den kaldtes, Krans af Guld, og i ethvert Hjørne var der en Guldring til Bærestænger af Akasia. — Arken var dækket af et Laag af rent Guld, $2^1/_2$ Al. langt og $1^1/_2$ Al. bredt[1]. Dette Laag hed paa Hebraisk: kapporet ɔ: Soning, Soningsmiddel; samme Betydning har hilasterion (ἱλαστήριον), hvorved kapporet er oversat Rom. 3, 25 og Hebr. 9, 5. Luther, som følges af vor Bibeloversættelse, har truffet Meningen af kapporet og hilasterion, idet han har gjengivet dem ved »Naadestolen« (bedre: Naadetronen; smlgn. Hebr. 4, 16). — Laaget fik Navnet »Soningsmiddel«; thi paa den store Forsoningsfest stænkede Ypperstepræsten Blod af Syndofferoxen og Blod af Syndofferbukken paa Laaget og sonede derved for sine og Folkets Synder. (3 Mos. 16, 14—16)[2]. — To Keruber af Guld, som vare »i eet med Naadestolen« (2 Mos. 25, 18), stode hver paa sin Ende af Laaget; de vendte Ansigterne mod hinanden og sænkede dem mod Laaget, og de bredte sine Vinger ud, saa at de dækkede dette. Herfra talte Herren med Moses: »jeg vil komme sammen med dig der og tale med dig ovenfra Naadestolen mellem begge Keruberne«[3]. — Arken stod lige bag Forhænget[4]. Saaledes kunde Josva og Israels Ældste falde paa sit Ansigt foran Herrens Ark[5] uden at gaa ind i det Allerhelligste, hvor de ikke maatte komme.

2) Krukken med Manna blev stillet foran Arken, rimeligvis ved Væggen mod Vest[6].

3) Arons Stav blev ligeledes stillet foran Arken[7].

Naar Hebr. 9, 4 fortælles, at Krukken med Manna og Arons Præstestav laa i Pagtens Ark, maa Forfatteren have fulgt en fra G. T. aldeles uafhængig Overlevering; thi efter 1 Kong. 8, 9. 2 Krøn. 5, 10 »var der intet i Arken uden alene de to Stentavler, som Moses havde nedlagt der ved Horeb«. Hverken Krukken med Manna eller Arons Stav omtales i G. T. udenfor anden og fjerde Mosebog og synes tidlig at være gaaede tilgrunde.

4) Lovbogen. Da Moses lige før sin Død havde udtalt Velsignelsen og Forbandelsen og forelagt Folket Livet og Døden[8], »skrev Moses denne Lov og sagde til Leviterne, som bare Pagtens Ark: tager denne Lovs Bog og lægger den ved Siden af Pagtens Ark«[9]. — Da Josias, Judas Konge (642—609) istandsatte Herrens Hus, fandt Ypperstepræsten Hilkias »Herrens Lovbog ved Mose Haand«[10]. Om der ved »Herrens Lovbog ved Mose Haand« menes alle fem Mosebøger, eller femte Mosebog eller bare Velsignelsen og Forbandelsen (5 Mos. 28), se Josias under Jerusalem.

I det Allerhelligste maatte kun Ypperstepræsten komme, og det bare en Gang om Aaret, naar han paa den store Forsoningsfest ofrede for sine og Folkets Synder[11].

5. Det Helliges Helligdomme vare: Skuebrødsbordet, Lysestagen og Røgelsealteret.

[1] 2 Mos. 25, 10—16. [2] Philippi til Rom. 3, 25. [3] 2 Mos. 25, 17—22. [4] 2 Mos. 26, 33. [5] Josvá 7, 6. [6] 2 Mos. 16, 34. [7] 4 Mos. 17, 10 (25). [8] 5 Mos. 28—30. [9] 5 Mos. 31, 9. 26. [10] 2 Krøn. 34. 14. [11] 3 Mos. 16. 2. 3

Skuebrødsbordet stod ved den nordre Væg, ikke langt fra Forhænget til det Allerhelligste. Lysestagen stod ligeoverfor Bordet ved den søndre Væg. Alteret stod mellem begge, lige foran Forhænget til det Allerhelligste[1].

1) Skuebrødsbordet var af Akasia og klædt med Guld. Det var firkantet, to Al. langt, en Al. bredt og 1½ Al. høit. Rundt om Randen gik en List eller Krans af

Calmet. Ypperstepræsten. Farrar.

Guld, og i ethvert Hjørne var der Guldringe til Bærestænger. — Hver Sabbat opstilledes paa Bordet 12 Brød, som kaldtes Skuebrød, egentlig »Ansigtsbrød«; thi de lagdes frem paa Bordet »for Herrens Ansigt«, der skuede ned paa Brødet, Frugten af Menneskets Arbeide. (Smlgn. Stenersen Mosaiske Gudstjeneste S. 22). Den følgende Sabbat bleve Brødene givne til Præsterne, som skulde spise dem »paa helligt Sted« ɔ: inden Tabernaklets Omraade[2].

[1] 2 Mos. 40, 22—26. [2] 2 Mos. 25, 28—30. 3 Mos. 24, 5—9.

2) Lysestagen var af rent Guld, hvis Vægt opgives til et Centner eller 3000 Sekel. Den var syvarmet: fra Stagen udgik tre Arme til høire og venstre[1]. — 2 Mos. 27, 20. 3 Mos. 24, 2 byder Herren Israels Børn at skaffe ren Olie af knust Oliven til Lysestagen »for at sætte Lamper op altid«. Heraf vil man slutte, at Lysestagen altid var tændt[2]. Men i det følgende V. (2 Mos. 27, 21. 3 Mos. 24, 3) byder Herren Aron og hans Sønner at holde Lamperne i Orden fra Aften til Morgen. Og 2 Krøn. 13, 11 fortælles, at Guldlysestagen (i Salomos Tempel) blev tændt hver Aften. Heraf vil man slutte, at Lamperne bare brændte om Natten. Men 1 Sam. 3, 3 fortælles, at, da

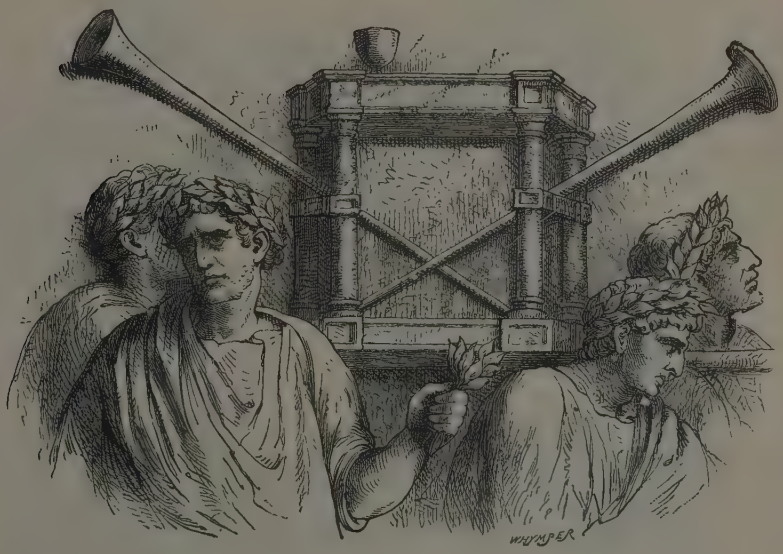

Fra Titusbuen Rom. Skuebrødsbordet. Farrar.

Herren raabte paa Samuel, som sov i Herrens Tabernakel, var Guds Lampe endnu ikke slukt. Og Josefus skriver (Hist. 8. 3. 7): Lysestagen, som stod i Templet, brændte hver Dag efter Loven. Herat vil man slutte, at Lamperne tændtes om Morgenen og slukkedes om Aftenen. — Disse stridende Steder enes ved 2 Mos. 30, 7. 8: »Aron skal brænde Røgelse paa Alteret (i det Hellige) hver Morgen, naar han gjør Lamperne rede, og ligeledes, naar han sætter Lamperne op mellem de tvende Aftener«. Af dette Sted maa man slutte, at Lamperne bleve gjorte rede og tændte hver Morgen og hver Aften. — Man maa huske paa, at det Hellige var mørkt selv om Dagen, naar ikke Forhænget ved Indgangen var draget tilside.

[1] 2 Mos. 25, 31—39. 37, 17—24. [2] Steners. Mosaiske Gudstjeneste. Se 26. Anm.

3) Røgelsealteret var af Akasia og klædt med Guld. Det var firkantet, en Al. langt, en Al. bredt og to Al. høit. Rundt om Randen gik en List eller Krans af Guld, og i Hjørnerne vare Guldringe til Bærestænger[1]. Paa hvert Hjørne stod et Horn, som var »i eet med Alteret«[2]. — »Hornet er laant fra Dyret; i Dyrets Horn ligger dets Styrke, tildels ogsaa dets Skjønhed«[3]. — Hver Morgen og hver Aften blev Røgelse af vellugtende Sager brændt paa Alteret[4].

Kun Præsterne havde Adgang til det Hellige; Leviterne maatte ikke komme indenfor Forhænget[5].

Fra Titusbuen i Rom. Lysestagen. Farrar.

6. Forgaarden. Rundt om Tabernaklet gik Forgaarden, som var en Firkant, 100 Al. lang og 50 Al. bred. Den var indhegnet med et Omhæng af Tepper, som vare fæstede til Støtter, fem Al. høie. — 20 Støtters tode paa hver Længdeside (ɔ: Nord- og Sydsiden) og 10 Støtter paa hver Bredside (ɔ: Vest- og Østsiden). — Indgangen var paa den Bredside, som vendte mod Øst. Den var 20 Al. vid. Dens Vidde svarede saaledes til Teltets — ikke til Boligens — Brede. — Indgangen dækkedes af et Forhæng af fint Virke, 20 Al. langt og fem Al. bredt. Forhænget hvilede paa de fire Støtter i Midten[6].

[1] 2 Mos. 30, 1—5. [2] 2 Mos. 30, 10. 37, 25. [3] Stenersen Mosaiske Gudstjeneste S. 17. [4] 2 Mos. 30, 7. 8. [5] 4 Mos. 18, 1—7. [6] 2 Mos. 27, 9—19. 38, 9—20.

Forgaarden var for det hele Folk, Mænd, Kvinder og Børn. — Saaledes skulde Barselkvinden fremstille sig foran Sammenkomstens Telt, 40 Dage efter Nedkomsten med en Søn og 80 Dage efter Nedkomsten med en Pige, og yde Herren et Lam eller et Par Turtelduer eller to Dueunger som Renselsesoffer[1]. Og hver førstefødt Gut hørte Herren til og maatte derfor fremstilles i Forgaarden for at løskjøbes med fem Sekel[2].

7. Forgaardens Helligdomme vare: Brændofferalteret og Vaskekaret.

Calmet. En Præst. Farrar.

Calmet. En Levit. Farrar.

1) Brændofferalteret var en Firkant af Akasia, fem Al. lang, fem Al. bred og tre Al. høi. Det var klædt med Kobber. Paa hvert Hjørne stod et Horn, Kraftens og Frelsens Sindbillede. — Den nedre Halvdel var omgiven af et Gitter, »udarbeidet som et Net«, af Kobber. Paa Nettet var fire Ringe af Kobber til Bærestænger. — Til Alteret hørte følgende Redskaber: Pander til at borttage Asken, Skuffer og Skaaler til at stænke med, Kjødgafler og Ildkar; alle disse Redskaber skulde være af Kobber[3]. —

[1] 3 Mos. 12. [2] 4 Mos. 18, 15. 16. Luk. 2, 22. 23. [3] 2 Mos. 27, 1—7.

Det var hult[1], men fyldt med Jord[2] for at modstaa Ilden. Over Jorden har rimeligvis en Rist af Kobber været lagt. — Da ingen maatte gaa op til Alteret paa Trappetrin[3], maa en Skraaning af Jord eller andet Virke have ført derop.

Hver Morgen og Aften blev et Lam ofret paa dette Alter[4], og hver Morgen lagde Præsten Ved paa samme Alter »til en stadig Ild, som ei maatte slukkes«[5].

Brændofferalteret var et Fristed, som Manddraberen og andre Forbrydere kunde ty til. Adonja, som havde gjort Oprør, tyede did og tog til større Sikkerhed fat i Alterets Horn[6]. Men den, der havde dræbt sin Næste med Svig, skulde rives bort fra Alteret[7], selv om han, som Joab, havde taget fat i Alterets Horn[8].

2) Vaskekaret med dets Fod var af Kobber. Det stod mellem Brændofferalteret og Tabernaklet. Præsten skulde to sig i det, baade naar han gik ind i Tabernaklet, og naar han skulde forrette ved Brændofferalteret[9]. — Om dets Størrelse er intet fortalt.

8. Tabernaklets forbilledlige (typiske) Betydning. — At Tabernaklet med sine Redskaber og sin Gudstjeneste havde en forbilledlig Betydning, fremgaar af Hebræerbrevet og navnlig af følgende Steder: 1) Kap. 8, 1—5: vi have en Ypperstepræst, som er Helligdommens og det sande (ɔ: ikke det forbilledlige) Tabernakels Tjener, medens Præsterne (ved den gamle Pagt) tjene ved Afspeilingen og Skyggen af det Himmelske. 2) Kap. 9, 11. 12: Kristus gik som Ypperstepræst gjennem et større og fuldkomnere Tabernakel, hverken ved Blod af Bukke eller Kalve, men ved sit eget Blod engang ind i Helligdommen, efterat have fundet en evig Igjenløsning. 3) Kap. 10, 1: Loven er en Skygge af de kommende Goder, ikke Tingenes Billede (Væsen). — Med Hensyn til Enkeltheder henvises til Stenersens Mosaiske Gudstjeneste. Kristiania 1862. S. 4—14.

9. Tabernaklets Historie. — Tabernaklet blev bygget i Leiren i Sinai Ørken. Paa Herrens Bud opfordrede Moses Folket til at yde frivillige Gaver, og Folket kom med Guld, Sølv, Kobber, fin Uld, fint Lin, Væderskind, Takasskind, kostbare Stene til Ypperstepræstens Livkjortel og Brystspan o. s. v. Og Folket kom med mere end der var Trang til[10]. — Herren kaarede to Mænd til at forestaa Arbeidet og gav dem Forstand paa at udtænke Kunstværker, at arbeide i Guld og Sølv og at udhugge i Sten og Træ[11]. Og hver Mand, som var kyndig, kom og arbeidede[12], og kunstfærdige Kvinder vævede Tepper til Helligdommen[13]. — Et Aar efter Udgangen af Ægypten var Tabernaklet reist[14]. Skystøtten, som paa Vandringen til Sinai, havde gaaet foran Israeliterne, lagde sig nu over Tabernaklet, som fyldtes med Herrens Herlighed. Og Skystøtten var om Dagen over Tabernaklet og viste sig som en Ild om Natten under hele Vandringen i Ørkenen[15].

[1] 2 Mos. 27, 8. [2] 2 Mos. 20, 24. [3] 2 Mos. 20, 26. [4] 4 Mos. 28, 3. 4. [5] 3 Moses 6, 6. [6] 1 Kong. 1, 50. [7] 2 Mos. 21, 13 14. [8] 1 Kong. 2, 28—34. [9] 2 Mos. 30, 17—21. 28. 38, 8. 40, 7. 11. 30. [10] 2 Mos. 35, 4—9. 36, 5. [11] 2 Mos. 35, 30—35. [12] 2 Mos. 36, 2. [13] 2 Mos. 35, 25. 26. [14] 2 Mos. 40, 17. [15] 2 Mos. 40, 34—38.

Da Tabernaklet var færdigt, indviede Moses foran Indgangen, i hele Menighedens Paasyn, Aron til Ypperstepræst og hans Sønner til Præster og helligede Tabernaklet og alt, hvad der var i det, ved Salve og Offeret af en Oxe og to Bukke[1].

Tabernaklet blev stillet midt i Leiren, og Stammerne reiste sine Telte rundt om det efter en fastsat Orden. Leviternes Telte stode i Midten af de øvrige Stammers Telte[2].

Naar Leiren skulde bryde op, toge Aron og hans Sønner (ɔ: Præsterne) Forhænget mellem det Hellige og Allerhelligste ned og dækkede dermed Pagtens Ark; de samme dækkede Tabernaklets øvrige Helligdomme med fine Tepper og lagde alt-

Tabernaklet. Farrar.

sammen paa en Bærebør. Børen blev overleveret til og baaren af Kahats Børn ɔ: de Leviter, som stammede fra Levis anden Søn Kahat. (1 Mos. 46, 11). — Selve Tabernaklet blev taget ned og baaret af Gersons og Meraris Børn ɔ: de Leviter, som stammede fra Levis to andre Sønner, Gerson og Merari. (1 Mos. 46, 11)[3].

Om Tabernaklet samle sig de vigtigste Begivenheder under Vandringen i Ørkenen. Der kom Herrens Aand over 70 Ældste, og de profeterede (ɔ: talte i Aandens Drift om Herren og hans store Gjerninger), men siden ikke mere[4]. — Did bleve Mirjam og

[1] 3 Mos. 8, 1—30. [2] 4 Mos. 2, 2. 17. [3] 4 Mos. 4, 4—15. 24—33. 10, 17. 21. [4] 4 Mos. 11, 24. 25.

Aron stævnede for at høre Herrens straffende Ord for deres Opsætsighed mod Moses[1].— Der viste Herrens Herlighed sig og forkyndte, at det oprørske Folk skulde vanke om i Ørkenen, indtil alle over 20 Aar, som havde seet Herrens store Gjerninger i Ægypten, vare døde, undtagen Josva og Kaleb, i hvem der var en anden Aand[2]. — Der viste Herrens Herlighed sig og forkyndte Undergang for Kora, Datan og Abiram og deres Flok, og Dagen efter viste den sig sammesteds og forkyndte Undergang for den hele Menighed[3]. — Der viste Herren sig for Moses og Aron ved Meribas (Kades's) Vand og forkyndte dem, at de ikke skulde komme ind i Kana'an, fordi de havde været gjenstridige mod hans Ord[4]. — Did kom Zelofhads Døtre, hvis Fader var død uden at efterlade Sønner, og bade om at faa Arv blandt sin Faders Brødre[5]. — Did kaldte Herren, da Mose Dage lakkede mod Enden, Moses og Josva og aabenbarede sig i en Skystøtte ved Tabernaklets Indgang og satte Josva til at føre Folket ind i Kana'an[6].

Efter Overgangen over Jordan blev Tabernaklet af Josva først reist i Gilgal østenfor Jeriko[7], dernæst i Sikems Dal mellem Ebal og Garisim[8], saa atter i Gilgal, hvor Hovedleiren var[9], og endelig i Silo, midt i Landet[10]. — I Silo, »for Herrens Ansigt ved Indgangen til Sammenkomstens Telt«, skiftede Ypperstepræsten Eleasar og Josva efter Lodkastning Resten af Landet mellem de syv Stammer, som ikke af Moses eller i Leiren ved Gilgal havde faaet sin Lod[11]. (Se Silo). — Tabernaklet havde sit Hovedsæde i Silo i Dommernes Dage ligetil Samuel, der opfostredes i Elis Hus og sov i Herrens Tempel (ɔ: Tabernakel)[12]. — I nogle Aar af Dommertiden, medens Pinehas var Ypperstepræst, stod Arken i Betel[13], og, da Tabernaklet og Arken hørte sammen, maa ogsaa Tabernaklet en Stund have staaet i Betel, hvorfra begge bleve flyttede tilbage til Silo. — I onde Dage bleve Tabernaklet og Arken skilte ad. Arken blev tagen af Filisterne og stod i syv Maaneder i Asdod, Gat og Ekron[14]. Arken kom atter i Israeliternes Eie, men vendte ikke tilbage til Silo[15]. Den stod en kort Tid i Betsemes[16] og blev derfra ført til Kirjat-Jearim. Da den havde staaet i Kirjat-Jearim i 20 Aar, mandede Samuel Folket op, saa at det afrystede Filisternes Aag[17]. (Se Kirjat-Jearim). — Rimeligvis blev Tabernaklet hentet fra Silo til Kirjat-Jearim. — Fra Kirjat-Jearim maa Tabernaklet og Arken i Sauls Dage være flyttede til Nob; thi der boede Ypperstepræsten Ahimelek med 85, som bare linned Livkjortel[18], der adspurgte Ahimelek for David[19], og der vare Skuebrødene og Livkjortelen[20]. — Fra Nob bleve Tabernaklet og Arken flyttede tilbage til Kirjat-Jearim, hvor de stode, indtil David blev Enekonge 1053, da han førte Arken fra Kirjat-Jearim til Jerusalem og satte den i et Telt, som han havde opslaaet for den[21]. I dette Telt stod Arken, indtil den af Salomo blev sat

[1] 4 Mos. 12, 4. [2] 4 Mos. 14, 10. 21—24. [3] 4 Mos. 16, 19. 41. 49. [4] 4 Mos. 20, 8. 24. [5] 4 Mos. 27, 1—7. [6] 5 Mos. 31, 14. 15. 23. [7] Josva 4, 19. 7, 6. [8] Josva 8, 30—35. [9] Josva 9, 6. 10, 15. 43. [10] Josva 18, 1. [11] Josva 19, 51. [12] 1 Sam. 3, 3. 4, 3. 4. [13] Dom. 20, 18. 26—28. 21, 2—4. [14] 1 Sam. 5—6, 1. [15] Sal. 78, 60. [16] 1 Sam. 6, 12—21. [17] 1 Sam. 7, 1—3. [18] Sam, 22, 18. [19] 1 Sam. 22, 9. 10. [20] 1 Sam. 21, 6. 9. [21] 2 Sam. 6 17. 1 Krøn. 16, 1. 2 Krøn. 1, 4.

i det Allerhelligste af det Tempel, som han havde bygget[1]. — Men Herrens Bolig (Miskan), Sammenkomstens Telt, som Moses havde ladet gjøre i Ørkenen, blev sat paa Høien i Gibeon. Og Kobberalteret (Brændofferalteret), som var gjort i Ørkenen, blev sat foran Tabernaklet. David lod Zadok, Præsten, blive foran Tabernaklet paa Høien i Gibeon for at bringe Brændofre Morgen og Aften og forrette alt, hvad der staar i Herrens Lov[2]. Salomo ofrede, strax han blev Konge, 1000 Brændofre paa dette Alter. Og kort efter ofrede han Brændofre paa Alteret i Jerusalem[3]. — Saaledes stod i Davids Tid og i de 11 første Aar af Salomos Styrelse (1153—109) Tabernakel ligeoverfor Tabernakel: der var to Helligdomme, en i Gibeon og en i Jerusalem. Da Salomos Tempel var indviet og Arken sat i det Allerhelligste, tabte Tabernaklet i Gibeon sin Herlighed, blev glemt og smulrede rimeligvis bort; ialfald er der ikke senere Tale om det. — 1 Kong. 8, 4. 2 Kong. 5, 5 fortælles vistnok, at »Arken og Sammenkomstens Telt og alle Helligdommens Redskaber, som vare i Teltet, bleve baarne op i Salomos Tempel«; men her maa aabenbar være Tale om Teltet i Jerusalem, ikke som Josefus (Hist. 8. 4. 1) skriver, om det Tabernakel, Moses havde gjort i Ørkenen ɔ: Tabernaklet, som stod paa Høien i Gibeon.

Tabor, Præstestad i Sebulon[4], er rimeligvis den samme By, som Josva 19, 12 kaldes Kislot-Tabor og nu Iksal, lige i Syd for Nazaret. (Se under Bjerget Tabor § 8. 2. 4).

Tadmor se Tamar No. 2.

1. Tamar ɔ: Palme, rimeligvis kaldt saa efter en enkelt Palme eller en Palmelund i eller ved Byen, laa i Juda. — Tamar omtales i Bibelen bare Ez. 47, 19. 48, 28: Gads Grænse skal — i den ny Deling af det Hellige Land — gaa fra Tamar til Meribas Vand ved Kades. — I Onomastikon skrives under Asason-Thamar (Engedi): der er en Fæstning Thamara mellem Jerusalem og Hebron, hvor der ligger en romersk Vagt. — Ptolemæus nævner en By Thamaro sammen med Engadda (Engedi)[5], og paa Tabula Peutingeriana (Kart fra 393 ef. Kr.) er en By Thamaro lagt paa Vestsiden af det Døde Hav[6]. — 3/8 geogr. M. Sydost for Betlehem ligger, efter van de Veldes Kart, en By Beit-Tamr ɔ: Palmehus. Efter Sepp ligger Beit-Tamr en Times Gang fra Betlehem. Af Rabbinerne kaldes Byen Kefr (ɔ: Landsbyen) Temrata[7]. — Tamar maa holdes for gjenfundet i Beit-Tamr.

2. Tamar, Tadmor, Palmyra, Palmira, Tadmur, Tatmur, Palmestaden i Ørkenen, omtales bare to Gange i Bibelen: 1 Kong 9, 18: »Salomo byggede Tamar — i den hebraiske Text ved Hahn: Ta(d)mor — i Ørkenen i Landet«, og 2 Krøn. 8, 4: »Salomo byggede Tadmor i Ørkenen«. Tamar betyder Palme og Tadmor, egentlig Tatmor, betyder et paa Palmer rigt Sted[8]. — Salomo, som søgte at udvide Rigets Handel, maa have bygget Tadmor for at skaffe Karavanerne fra Babel og

[1] 1 Kong. 8, 4. 2 Krøn. 5, 5. [2] 1 Krøn. 16, 39. 40. 21, 29. [3] 2 Krøn. 1, 3. 4. 1 Kong. 3, 15. [4] 1 Krøn. 6, 77. [5] Ptolem. Geogr. 5, 15. [6] Our Work in Pal. S. 4. [7] Sepp Jerusal, 1, 581. 582. [8] Gesen. Thesaur 1, 345.

andre Lande i Øst et trygt Hvilested. Tadmor ligger i den syrisk-arabiske Ørken, omtrent midtveis mellem Damaskus og Kabors Udløb i Eufrat, fire Dagsreiser fra begge. — Josefus skriver (Hist. 8. 6. 1): »Salomo tog den Ørken, som ligger ovenfor Syrien og byggede der en meget stor By. Grunden, hvorfor han byggede en By saa langt borte fra de dyrkede Strøg af Syrien, er følgende: nedenfor er der ikke Vand, men paa dette Sted er der baade Kilder og Brønde. Han byggede derfor paa dette Sted denne By og omgav den med stærke Mure. Han kaldte den Tadmor, som den endnu kaldes af Syrerne, men af Grækerne kaldes den Palmyra«. — Palmyra, der kommer af det latinske palma, Palme, og som saaledes er en Oversættelse af Tadmor, har rimeligvis faaet sin fremmede Form — den rette Form er palmetum — for ogsaa i Lyden at gjengive Tadmor. — Da Tadmor ikke senere omtales i Bibelen, have Israeliterne sikkert tabt det ved Salomos Død.

Plinius († 79 ef. Kr.) er den første hedenske Forfatter, der omtaler Tadmor. Han skriver: »Palmira — denne for sin Beliggenhed, sin Jordbunds rige Frembringelser og sit herlige Vand navnkundige By — med sine Marker indesluttet af Sandørkener af stor Vidde paa alle Kanter og ved Landstrækninger skilt fra den øvrige Verden som et Land for sig selv — ligger mellem de to mægtige Riger, Romernes og Parternes, og har under Tvistighederne mellem disse Riger altid været det, som begge søgte at sikre sig«[1]. — Palmyra var altsaa paa Plinius's Tid uafhængigt, men dengang, som før og senere, i en farlig Stilling mellem de to Stater, der i Aarhundreder laa i Krig med skiftende Lykke. — Grækeren Appian, i andet Aarhundrede ef. Kr., fortæller, at Antonius paa sit Tog mod Parterne 36 f. Kr. vilde plyndre Byen, men fandt den tom, da Indbyggerne havde ført sin rørlige Eiendom østenfor Eufrat. — Byen blev tagen af Trajan og ødelagt under hans Krig med Parterne 115. — Hans Eftermand Hadrian († 138) opbyggede den igjen, rimeligvis med Pragt, da han gav den Navnet Hadrianopolis. — Af Karakalla († 217) fik den Rettigheder som Forbundsmagt (jus italicum). — Efter Karakallas Død opstod i Romerriget en Forvirring, der truede med Opløsning under de 30 Keisere, som ere kaldte de 30 Tyranner. Keiser stod mod Keiser, og Barbarerne gjorde Indfald. — I denne Nød havde Syreren Odonatus, Senator i Palmyra, taget Sag for Rom: han slog Parternes Konge Sapor, tog Mesopotamien og forfulgte Sapor lige til Ktesifons Porte. Senatet i Rom gav Odonatus kongelig Værdighed, og Keiser Gallienus gav ham Titel af Augustus eller Keiser 260. — Da Odonatus 263 var snigmyrdet af sin Brodersøn, greb hans Enke Zenobia, en aandrig, græsk-dannet Kvinde, Styrelsen og vilde stifte et uafhængigt Rige. Hun kaldte sig Østens Dronning og lagde Lilleasia og Ægypten under sig. Under Gallienus's († 268) svage Regjering modstod hun med Held de romerske Vaaben. 270 blev den kraftige Aurelian Keiser. Efterat have overvundet Fienderne i Vesten, drog han mod Zenobia, slog hende i flere haardnakkede

[1] Plin. Hist. Nat. 5, 88.

Tadmor. Palmyra.

Efter et Maleri i Vandfarve i Forfatterens Eie.

Slag og tog efter en lang Beleiring og plyndrede det rige og prægtige Palmyra. Han efterlod en Vagt og drog bort. Da Indbyggerne gjorde Opstand og dræbte Vagten, vendte Aurelian om, tog anden Gang Palmyra, hug Indbyggerne ned for Fode og lagde Byen øde 274. Zenobia, der før Byens første Erobring havde grebet Flugten, blev indhentet ved Eufrat og tagen tilfange. Aurelian førte hende til Rom for at forherlige hans Triumf. Hun gik foran hans Vogn, saa overlæsset med Guld og Ædelstene, at hun oftere maatte hvile. Siden levede hun i Rolighed paa et Landgods ved Tibur (Tivoli), tre geogr. M. østenfor Rom. — Palmyra hævede sig aldrig mere. En Indskrift fortæller, at Diokletian (284—303) reiste nogle Bygninger, og Prokopius fortæller, at Justinian († 565) omgav Byen med Mure. — Nu hører man intet om Byen før af Benjamin fra Tudela (1173), der skriver: Tadmor er omgiven af en Mur og ligger i Ørkenen fire Dagsreiser fra Ba'alat (ɔ: Ba'albek). Det tæller 2000 krigerske Jøder, som ligge i Krig med de Kristne og hjælpe sine Naboer Muhammedanerne[1]. — Nu hører man atter i flere Aarhundreder intet om Palmyra. 1691 blev det besøgt af engelske Kjøbmænd i Aleppo, hvis Fortællinger om Ruinernes Herlighed bleve modtagne med Mistro. Men de ere fuldt stadfæstede af senere Reisende, som hvert Aar i større og større Tal drage, mest fra Damaskus som Udgangssted, for at se »Søilestaden i Ørkenen«. — Araberne, som have reist nogle Hytter i Ruinerne, kalde endnu Byen Tadmur eller Tatmur.

Ruinerne ere græsk-romerske og fra andet eller tredie Aarhundrede ef. Kr. De mærkeligste ere: 1) Solens Tempel, hvoraf store Levninger endnu staa igjen. 2) En 4000 Fod lang, dobbelt Rad af korintiske Søiler, som fører til Solens Tempel. Af Søilerne, som oprindelig vare 1200 i Tal, staa 400 igjen. — I Stenenes Størrelse og i Formernes Skjønhed staa Ruinerne i Palmyra langt tilbage for de vældige Ruiner i Ba'albek. Men paa Afstand frembyder den dobbelte Søilerad et henrivende og storartet Skue, som overgaar alt af lignende Slags.

Mærkeligt nok, tale hverken de ældre eller nyere Forfattere om de Palmer, hvorefter Byen aabenbar har faaet sit Navn.

Tajibe, se Ofra No. 1.

Tarikea (ɔ: Saltéri, Sted, hvor Fisk saltes, af *ταρίχος*, tarichos, saltet Fisk), 30 Stadier søndenfor Tiberias[2], lidt nordenfor Jordans Udløb af Gennesarets Sø, omtales ikke i Bibelen. — Tarikea blev 53 f. Kr. taget af Kassius[3], og 54 ef. Kr. blev det af Nero skjænket til Kong Agrippa II[4]. Det sluttede sig til Reisningen i Krigen mod Romerne og blev 67 stærkt befæstet af Josefus[5]; herfra drog han med 230 Baade for at overrumple Tiberias[6]. (Se »Krigen i Galilæa» under Jerusalem No. 17. 4). — I Tarikea havde en stor Styrke samlet sig. Titus tog Byen ved et dristigt Overfald, og

[1] Early Travels 91. [2] Jos. »Liv« § 32. [3] Jos. Krig 1. 8. 9. [4] Jos. Hist. 20. 8. 4. Krig 2. 13. 2. [5] Jos. Krig 2. 20. 6. [6] Jos. Krig 2. 21. 8.

Vespasian lod bygge en Flaade af Baade, der vare større end Jødernes, og ude paa Søen blev leveret et Slag, i hvilket Romerne aldeles seirede. Tallet paa dem, som satte Livet til ved Byens Erobring og ved Søslaget, var 6500. — Efter Seiren satte Vespasian sig paa Dommersædet i Tarikea. Han havde givet de Fangne Tilsagn om Naade. Hvorledes han troløst brød sit Løfte, dræbte, bortførte og solgte som Træle 37,600, er fortalt i »Krigen i Galilæa« under Jerusalem No. 17. 4[1]. — Siden høres intet til Tarikea. Byens Ruiner kaldes nu Kerak ɔ: Fæstningen.

Tarsis, Tartessis, Tartessos, nævnes 14 Gange i Bibelen[2]. Og Tarsisskibe nævnes otte Gange[3]. Paa intet af disse Steder er det klart udtalt, hvor Tarsis laa, ei heller om det var en By eller et Landskab. Vi skulle nærmere omtale de Steder, som give mest Oplysning: 1) Jon. 1, 3: Jonas vilde fly til Tarsis fra Herrens Ansigt; han gik derfor ned til Jafo (Joppe), fandt et Skib, som skulde til Tarsis, betalte Fragten og gik ombord for at komme til Tarsis, bort fra Herrens Ansigt. — Af dette Sted følger, at Tarsis maa søges langt borte fra Palæstina. Da Jonas havde Befaling at gaa til Ninive, som ligger mod Øst, men vilde fly fra Herrens Ansigt, er det rimeligt, at han tog Veien mod Vest. Tarsis maa følgelig søges i Middelhavslandene mod Vest, eller udenfor Strædet ved Gibraltar, altsaa i Spanien, Portugal eller Marokko. 2) Til Landene ved Middelhavet henvises man ogsaa i Folkelisten 1 Mos. 10, 4. 5: Javans Sønner vare Elisa, Tarsis, Kittim og Dodanim; af disse bleve Hedningernes Kyster befolkede. — 3) Til Landene ved Middelhavet henvises man ligeledes af Sal. 72, 10: Kongerne af Tarsis og Øerne skulle bringe (Israels Konge) Gaver.

Tarsisskibe have en dobbelt Betydning. Ez. 27, 25, hvor der er Tale om Tyrus's Handel paa Tarsis, er der ment Skibe, som fore paa Tarsis. — Es. 2, 16. 23, 1. 14. 60, 9 er der ved Tarsisskibe snarere ment store, prægtige Skibe. — 1 Kong. 10, 22. 22, 49 lade ingen Tvivl om Ordets Brug i den sidste Betydning: 1 Kong. 10, 22 fortælles nemlig, at »Salomo havde Tarsisskibe paa Havet sammen med Hirams Skibe; en Gang i tre Aar kom Tarsisskibene og bragte Guld, Sølv, Elfenben, Aber og Paafugle«. Da efter 1 Kong. 9, 26—28 Skibene bleve byggede i Eziongeber ved det Røde Hav og fore paa Ofir, maa ved Tarsisskibe her ikke menes Skibe, som fore paa Tarsis, men Skibe af den Størrelse eller den Bygning, som brugtes i Tarsisfarten; jævnfør vort »Ostindiafarer«, »Amerikafarer«. — Det samme gjælder 1 Kong. 22, 49, hvor det fortælles, at Josafat havde 10 Tarsisskibe, som skulde gaa til Ofir, men kom ikke afsted; thi nogle af Skibene bleve sønderslagne i Eziongeber. (Se Ofir).

To Steder i 2 Krøn. volde Vanskelighed: 1) 2 Krøn. 9, 21, som svarer til 1 Kong. 10, 22, fortælles, at Salomos Skibe fore til Tarsis sammen med Hurams Skibe; en Gang i tre Aar kom Tarsisskibene og bragte Guld, Sølv, Elfenben og Paafugle. —

[1] Jos. Krig 3. 10. [2] 1 Mos. 10, 4. — 1 Krøn. 1, 7. — 2 Krøn. 9, 21. 20, 36. 37. — Sal. 72, 10. — Es. 23, 6. 10. 66, 19. — Jr. 10, 9. — Ez. 27, 12. 38, 13. — Jon. 1, 3. 4, 2. [3] 1 Kong. 10, 22. 22, 49. — 2 Krøn. 9, 21. — Es. 2, 16. 23, 1. 14. 60, 9. — Ez. 27, 25.

2) 2 Krøn. 20, 36. 37, som svarer til 1 Kong. 22, 49, fortælles, at Judas Konge Josafat forbandt sig med Israels Konge Ahasia for at bygge Skibe, som skulde gaa til Tarsis, og de byggede Skibe i Eziongeber; men nogle Skibe bleve sønderslagne, og de kunde ikke gaa til Tarsis. — For at komme fra Eziongeber til Tarsis, ved Middelhavet, maatte Skibene enten, som nogle mene, have seilet rundt om det Gode Haabs Forbjerg, eller, som andre mene, først være trukne overland fra det Røde Hav til Middelhavet. Begge Meninger ere lige eventyrlige. Desuden have de Varer, som Skibene hentede fra Tarsis, navnlig Ædelstene og Paafugle, ikke hjemme i Landene ved Middelhavet. — Andre have derfor tyet til den Udvei, at der var et Tarsis ved Middelhavet og et andet i samme Strøg som Ofir. Ja, dette maa vel have været 2 Krøn.'s Mening. Men den maa afvises, da den ikke har Hjemmel andetsteds. I Tilfælde af Strid vil Fortolkeren ikke tage i Betænkning at give Forfatteren af Kongernes Bøger Medhold ligeoverfor Forfatteren af Krønikernes Bøger.

Tarsis maa efter Ovenstaaende have været en By eller snarere en By med underliggende Landskab i et Strøg ved Middelhavet, og det mod Vest. Det drev Handel med Palæstina over Joppe og med Fønicien over Tyrus. Det udførte udhamret Guld[1] og betalte Tyrus's Varer med Sølv, Jern, Tin og Bly[2]. — Det maa have ligget langt borte fra disse Lande; thi Skibe, som vare byggede til Langfart, kaldtes Tarsisskibe. — Man henvises ved Ovenstaaende til Spanien, som i ældre Tider var rigt paa Metaller, og Plinius's Ord: »næsten hele Spanien har Overflod paa Bly, Jern, Kobber, Sølv og Guld«[3], ere jo som en Fortolkning til Ez. 27, 12: »Tarsis handlede med dig (Tyrus); med Sølv, Jern, Tin og Bly betalte det dine Varer«.

I Spanien, udenfor Strædet ved Gibraltar, omkring Mundingen af Guadalquivir, laa et Strøg, som Grækerne og Romerne kaldte Tartessis, Tartessos. Baade Beliggenhed og Navn passe paa Tarsis. — Efter Arrian, græsk Forfatter i andet Aarhundrede ef. Kr., var Tartessos en fønicisk Koloni[4]. — Efter Es. 23, 10: »far ud over dit Land, du Tarsis's Datter (Indbyggere); der er intet Baand ydermere (som knytter dig til Tyrus)«, maa man slutte, at Tarsis har været afhængigt af Tyrus. — Navnet Tarsis er rimeligvis ligesom Gadir (Cadiz), Malkat (Malaga) med flere Navne i Sydspanien, af fønicisk (hebraisk) Rod og betyder en By eller et Strøg, der er taget med Magt. — Udførligere Fremstilling findes i Winers Real-Wörterbuch, Kittos Cyclopædia, Smiths Dictionary og Gesenius's Thesaurus 3, 1315.

Tarsus, i Lilleasia, Ciliciens Hovedstad, paa en frugtbar Slette ved Kydnos, som kløver det i to Dele, 120 Stadier fra Elvens Munding i Middelhavet, drev udbredt Handel, var Sæde for græsk Videnskab og Kunst og overgik en Tid Aten og Alexandria ved sine Skoler og Lærdom af al Slags[5].

[1] Jr. 10, 9. [2] Ez. 27, 12. [3] Plin. Hist. Nat. 3, 30. [4] Arrian Anabasis 2. 16. 3. [5] Strabo 14, 673. 674.

Af Byens Historie meddeles her kun et Par Træk: Alexander den Store laa farlig syg i Tarsus efter uforsigtig Badning i Kydnos 333. — Efter Slaget ved Filippi 42 f. Kr. blev Kleopatra af Antonius stævnet til Tarsus for at aflægge Regnskab for sit Forhold under Krigen. Kleopatra kom seilende opad Kydnos paa et Skib med Purpurseil og daarede aldeles den vellystige Antonius ved sit »olympiske« Optog.

Tarsus er mest kjendt som Paulus's Fødeby[1]. Da Paulus blev opdragen i Jerusalem ved Gamaliels Fødder[2], maa han være sendt fra Tarsus i en ung Alder, som sættes til omkring 12 Aar. Men skjønt Søn af en Farisæer[3], maa han, selv i en saa ung Alder, i en By som Tarsus, være paavirket af græsk Dannelse. Om en saadan Paavirkning vidne hans Citater af græske Digtere (hans Landsmand Aratus i tredie Aarhundrede[4], Atenienseren Menander[5] og Kretenseren Epimenides[6]), hans renere Græsk og hans Tale til Atenienserne[7]. — Tre til fire Aar efter sin Omvendelse var Paulus i Tarsus, idet Brødrene, da Jøderne i Jerusalem vilde slaa ham ihjel, sendte ham did[8], ved Aar 39. Han blev der i omkring tre Aar, indtil Barnabas kom og hentede ham til Antiokia[9] for at forkynde Ordet for Hedningerne, ved 42. — Rimeligvis har Paulus været i Tarsus baade paa sin anden Missionsreise 50, da han fra Antiokia drog omkring i Syrien og Cilicien[10], og paa sin tredie Missionsreise 55, da han drog ud fra Antiokia og reiste fra Stad til Stad gjennem det galatiske Land og Frygien[11].

Paulus var romersk Borger. Denne Ret havde han ikke som Borger af Tarsus; thi vel havde Augustus hævet Tarsus til »en fri Stad« ɔ: givet den Skattefrihed og Ret til at styres efter egne Love og af egen Øvrighed; men det var først længe efter Paulus's Tid, at Tarsus fik romersk Borgerret (jus civitatis, jus italicum)[12]. — Paulus havde arvet romersk Borgerret efter sin Fader[13]; hvorledes denne havde vundet den, er ukjendt. — At Paulus ikke som Borger af Tarsus havde romersk Borgerret, fremgaar ogsaa af Følgende: Paulus havde fortalt Lysias, den romerske Høvedsmand i Jerusalem, at »han var en jødisk Mand fra Tarsus, Borger af en ikke ukjendt By i Cilicien«[14]. Da Lysias kort efter bød, at han skulde hudstryges, og Bødlerne spændte Linerne om ham, sagde han: »er det tilladt at hudstryge en romersk Borger«? Da dette blev meldt Lysias, kaldte han Paulus for sig og spurgte: er du Romer? Paulus svarede: ja. Lysias sagde: jeg har kjøbt denne Ret for en stor Sum. Paulus svarede: jeg er født til den[15].

Byen, som endnu bærer sit gamle Navn, har 12,000 Indbyggere, mest Tyrker. I Sommertiden er Byen næsten øde, da Indbyggerne drage op i Bjergene for at undgaa Heden.

[1] Aps Gjr. 9, 11. 21, 39. 22, 3. [2] Aps Gjr. 22, 3. [3] Aps Gjr. 23, 6. [4] Aps Gjr. 17, 28. [5] 1 Kor. 15, 33. [6] Tit. 1, 12. [7] Aps Gjr. 17, 22—31. [8] Aps Gjr. 9, 30. [9] Aps Gjr. 11, 25. [10] Aps Gjr. 15, 41. [11] Aps Gjr. 18, 23. [12] Kitto Cyclop. under Tarsus. [13] Aps Gjr. 22, 28. [14] Aps Gjr. 21, 39. [15] Aps Gjr. 22, 24—28.

Tebez, nu Tubas, er bare kjendt ved Abimelek, Gideons Søns Død: efterat Abimelek havde indebrændt 1000 Mænd og Kvinder i Sikems Fæstning[1], rykkede han mod Tebez og tog det. Midt i Byen laa et stærkt Taarn; did flyede alle, Mænd og Kvinder, og stege op paa Taget. Abimelek gik nær til Taarnets Port, for at sætte Ild paa den; men en Kvinde kastede en Møllesten paa hans Hoved og knuste hans Hjerneskal. Han raabte da til sin Vaabendrager: træk dit Sværd og dræb mig, for at man ikke skal sige: en Kvinde slog ham ihjel. Og hans Svend gjennemborede ham, og han døde[2]. — Abimeleks Dødsmaade blev vel mindet. Joab lader David udbryde: hvorfor gik I saa nær til Staden (Rabba, Ammons Hovedstad, hvor Urias faldt)? Hvo slog Abimelek? Mon ikke en Kvinde ovenfra Muren kastede en Møllesten paa ham, saa at han døde i Tebez? Hvorfor droge I saa nær til Muren[3]?

I Onomastikon skrives: Thebes er endnu en Landsby henimod den 13de Milesten ($2^2/_3$ geogr. M.) paa Veien fra Neapolis (Sikem) til Skytopolis. — $2^1/_2$ geogr. M. fra Sikem, paa den gamle romerske Vei derfra til Beisan (Skytopolis), ligger paa en Høi Landsbyen Tubas med nogle faa Levninger fra Fortiden. — Tebez er gjenfundet i Tubas.

Tekoa, nu Tekua, i Juda, henimod en geogr. M. Sydost for Betlehem, var grundlagt af Judas Sønnesøns Søn, der kaldes Tekoas Fader ɔ: Grundlægger[4]. — Tekoa er mere kjendt som Hjem for mærkelige Personer end for mærkelige Begivenheder. Derfra var den kloge Kone, i hvis Mund Joab lagde de Ord, som fik David til at lade Absalon, der i tre Aar havde været landflygtig i Syrien, vende tilbage til Jerusalem[5]. — Ira, en af Davids Vældige, var Tekoit[6]. — Det blev befæstet af Rehabeam[7]. — Tekoas Ørken nævnes i Josafat, Judas Konges (919—894) Historie: da Moabiter, Ammoniter og Edomiter rykkede mod Josafat og samlede sig i Engedi, drog han mod dem til Tekoas Ørken. Fienderne opreve hverandre indbyrdes, og Josafat gjorde uden Sværdslag stort Bytte[8]. (Se Josafat under Jerusalem). — Tekoas Ørken maa have ligget mellem Tekoa og Engedi ved det Døde Hav, et Strøg, som fuldkomment svarer til Navnet Ørken. — (Samme Ørken omtales i 1 Makk. 9, 33: Simon og Judas Makkabæus flygtede til Tekoas Ørken og leirede sig ved Brønden Asfar). — Tekoa er mest kjendt som Profeten Amos's Fødested. Amos, der var blandt Hyrderne i Tekoa, saa sit Syn i Ussias, Judas Konges (810—758) Dage, to Aar før Jordskjælvet[9]. Amos var hverken (opdragen til) Profet eller Profets Søn, men Fæhyrde og en, som plukker Morbærfigen. Men Herren tog ham fra Hjorden til at profetere for Israels (ɔ: de ti Stammers) Folk[10]. — Tekoa, der laa høit og frit, var, ligesom Bet-Hakkerem, skikket til at give Varsel, naar Fienden kom: støder i Basunen i Tekoa og lader en Røgstøtte stige op over Bet-Hakkerem; thi Ulykke skuer ned fra Norden, og

[1] Dom. 9, 46—49. [2] Dom. 9, 50—54. [3] 2 Sam. 11, 21. [4] 1 Krøn. 2, 5. 24. 4, 5. [5] 2 Sam. 14, 1—23. [6] 2 Sam. 23, 26. [7] 2 Krøn. 11, 6. [8] 2 Krøn. 20, 1—25. [9] Am. 1, 1. [10] Am. 7, 14. 15

stor Forstyrrelse[1]. — Efter Hjemkomsten fra Babel vare Tekoiter blandt dem, som byggede Jerusalems Mure[2].

I Onomastikon skrives: »Elthece i Juda; endnu er Thecua en Landsby ved den 12te Milesten fra Jerusalem sydefter. Herfra var Profeten Amos, hvis Gravmæle endnu vises sammesteds«. (Naar der i Hieronymus's Oversættelse staar niende Milesten, maa der være ment den lige Linie, som efter van de Veldes Kart har omtrent denne Længde, 45,000 Fod). — I Fortalen til Profeten Amos skriver Hieronymus, at Tekoa laa sex romerske M. (30,000 Fod) fra Betlehem, og at han daglig, fra Klosteret i Betlehem, havde Byen for Øie. — Wilibald (725) fortæller, at i den store By Thekua var en Kirke, og at en af Profeterne laa begraven der[3].

Tekoa var ligetil Korstogene Hjemsted for Kristne, og disse hjalp Korsfarerne ved Jerusalems Beleiring af Gotfred af Bouillon 1099. — 1138 blev det plyndret af Tyrker fra hinsides Jordan; Indbyggerne havde forud flygtet til Hulen Kureitun (paa Sydsiden af Frankerbjerget), som da gjaldt for Adullams Hule, hvor David havde søgt Skjul. — Tekoa synes ikke at have reist sig efter denne Plyndring. Paa Quaresmius's Tid (1625) laa det øde af Frygt for Araberne. — Von Troilo (1660) skildrer det som øde, og hans Skildring passer paa Stedet, som det nu er. Det har endnu, med ringe Ændring, Tekua, sit gamle Navn. Udsigten er vid rundtomkring[4].

Tel-Assar, maaske den samme By, som Tel-Borsip, der var Edens Børns Hovedstad. Se Edens Børn.

Tema, By paa den østre Skraaning af Hauran, se under »Basan i vore Dage» (§ 8. 4. 6) og under Uz.

1. Teman var en Søn af Elifas, Søn af Esau[5], og en af Edoms Stammefyrster[6].

2. Teman (ɔ: Sydlandet) var Navnet paa et Landskab og rimeligvis tillige paa en By i den søndre Del af Edom. Om det havde Navn efter sin Stamfyrste eller efter sin Beliggenhed, kan ikke afgjøres. — Landskabet Teman nævnes foruden i Baruks Bog (3,22.23.) kun hos Profeterne, ialt sex Gange, og deraf 4 Gange sammen med Edom, en Gang sammen med Bozra og en Gang sammen med Paran: 1) Jr. 49, 7: om Edom: saa siger den Herre Zebaot: er der ikke mere nogen Visdom i Teman? Er Raad svunden fra de Forstandige? Er deres Visdom runden bort? 2) Jr. 49, 20. 21: hører Herrens Raad, som han har besluttet over Edom, og hans Tanker, som han har tænkt over Teman. Ved Lyden af deres Fald bæver Jorden; der er et Skrig, til det Røde Hav høres dets Lyd. 3) Ez. 25, 13: jeg vil udrække min Haand mod Edom, og jeg vil udrydde deraf Mennesker og Dyr, og jeg vil gjøre det til en Ørken fra Teman af. 4) Obad. V. 9: dine Vældige skulle forfærdes, Teman! for at enhver maa vorde ud-

[1] Jr. 6, 1. [2] Neh. 3, 5. 27. [3] Early Travels 19. [4] Rob. Pal. 2, 406—410. [5] 1 Mos. 36, 10. 11. 15. [6] 1 Mos. 36, 15. 40—43.

ryddet af Esaus Bjerg ved Drab. 5) Am. 1, 12: jeg vil sende Ild i Teman, og den skal fortære Bozras høie Huse. 6) Hab. 3, 3: Gud kommer fra Teman og den Hellige fra Parans Bjerg.

Af disse Steder fremgaar, at Teman har været et Landskab og rimeligvis tillige en By ved eller maaske under Edom, i Retningen mod Bozra, nu Buseire (se Bozra No. 1), Paran og det Røde Hav ɔ: i det sydlige Strøg af Edom. I Onomastikon skrives: »Theman, Edoms Stammefyrsters Landskab, fik sit Navn af Theman, Søn af Elifas, der var Søn af Esau. Lige til idag er der en By ved Navn Theman, 15 romerske Mil fra Petra, med en romersk Vagt. Man maa vel mærke, at hele det sydlige Strøg paa Hebraisk heder Theman«.

Navnet Teman er ikke gjenfundet nogetsteds i Edom.

Temanit ɔ: fra Teman, forekommer to Gange i Forbindelsen Temaniternes Land[1], sex Gange i Jobs Bog[2] om en af Jobs Venner »Temaniten Elifas« og en Gang under Formen Temenit om en af Judas Ætlinge[3]. — Temanit kan ogsaa udledes af Tema, den ovennævnte By paa den østre Skraaning af Hauran. (Se Uz).

Salomos Tempel.

1. Hvad David gjorde. — Da David havde ført Pagtens Ark fra Kirjat-Jearim til Jerusalem, tænkte han paa at bygge Herren et Hus. »Se jeg bor i et Hus af Ceder, og Guds Ark bor midt mellem Telttepper«. Men Herren forbød gjennem Natan ham, Krigsmanden, der havde udøst Blod, og som var omgiven af Krig, at bygge Fredens Tempel. Dette Værk skulde han overlade til sin Søn[4]. Saa maatte David lade sig nøie med at opdynge Cedertømmer, Guld, Sølv, Kobber, Jern og kostbare Stene til det vordende Tempel[5] og give et Billede (Model) til det[6]. — Til Tomt kjøbte han Jebusiten Aravnas eller Ornans Laave, hvor Pesten havde standset[7]. Aravnas Laave laa paa Moria[8] og efter Josefus paa det Sted, hvor Abraham havde udrakt sin Haand for at ofre Isak[9]. Men Stedet for Isaks Ofring er ikke at søge paa Moria Bjerg, men paa et af Bjergene i Morias Land. (Se Moria).

2. Bygning. — 480 Aar efter Udgangen af Ægypten, i sin Styrelses fjerde Aar, (1016) begyndte Salomo at bygge Templet paa Moria Bjerg, paa Davids Plads, paa Jebusiten Ornans (Aravnas) Laave og fuldendte det i syv Aar[10]. — Fra Hiram, Konge i Tyrus, fik Salomo Cedertømmer, og denne sendte sin egen Bygmester for at lede Værket. (Se Salomo under Jerusalem).

David havde givet Salomo »et Billede af alt det, som i Aanden stod for ham, et Billede af Forhallen, Templets Bygninger og Naadestolens Hus (ɔ: det Allerhelligste) — et Billede

[1] 1 Mos. 36, 34. 1 Krøn. 1, 45. [2] Job. 2, 11. 4, 1. 15, 1. 22, 1. 42, 7. 9. [3] 1 Krøn. 4, 6. [4] 2 Sam. 7, 1—16. 1 Kong. 5, 3. 1 Krøn. 17, 1—14. 28, 3. [5] 1 Krøn. 22, 1—16. 29, 1—9. [6] 1 Krøn. 28, 11—19. [7] 1 Krøn. 21, 25. 22, 1. [8] 2 Krøn. 3. 1. [9] Jos. Hist. 1. 13. 2; 7. 13. 4. [10] 1 Kong. 6, 1. 38. 2 Krøn. 3, 1. 2.

af alle de Kar, som hørte til enhver Tjeneste«, — et Billede af Røgelsealteret og Keruberne, som bredte sine Vinger over og dækkede Pagtens Ark«[1]. — Templet var dog »en Efterligning af det hellige Tabernakel, som Herren fra Begyndelsen af havde beredt«[2]. — Skjønt det var bygget efter større Maal end Tabernaklet og fik en Forhal, var det dog ikke stort. Det var Virket, hvoraf det var gjort, og Kunstfærdigheden, hvormed det var udstyret, som det skyldte sit Ry.

Templets Bygning er skildret 1 Kong. 6. 7, 13—51 og 2 Krøn. 3. 4. De to Skrifter stemme ikke i alle Stykker. — Josefus, som Hist. 8. 3 har skildret Bygningen af Templet, har gjort sig skyldig i megen Overdrivelse. Saaledes opgiver han hele Templets, ikke bare Forhallens Høide til 120 Alen[3], og lader Salomo forfærdige 20,000 Røgelsekar af Guld[4]. — Mange have leveret Grundplaner til Salomos Tempel, saaledes ogsaa Ferguson i »The Holy Sepulchre and the Temple at Jerusalem« S. 79; men selv han, Mesteren i at »rekonstruere«, har ikke vovet at levere et Billede, da ingen Levning er reddet, og da der ikke fandtes samtidige Bygninger, som lignede det.

3. Grundvolden. — Bibelen fortæller intet om Templets Grundvold, ei heller fortæller den, om Aravnas Laave, som David kjøbte til Tomt, laa midt paa Moria eller i en Udkant. — Josefus skriver Hist. 8. 3. 2: Kongen lod til Grundvold lægge store og stærke Stene, som bleve sænkede dybt i Jorden. Samme skriver Hist. 8. 3. 9: udenom Templet lod Salomo i en Firkant bygge Buegange og Forgaarde. For at faa Rum til denne ydre Helligdom fyldte han Dale, hvis Bund man ikke kunde øine, da de vare 400 Alen dybe, og gjorde dem lige med Bjerget, saa Forgaarden laa i lige Høide (?) med Gulvet i Templet. — Josefus's Opgift over Dalenes svimlende Dybde er vistnok overdreven; men den vidner om Beskaffenheden af den Tomt, hvorpaa den ydre Helligdom blev bygget, og samme Opgift kan ved Udgravninger lede paa Spor efter, hvor den ydre Helligdom laa. »De svimlende Dybder« maa rimeligst søges i Syd, ikke i Midten og endnu mindre i Nord paa det nuværende Moria.

4 Størrelse. Bygningsvirke. Helligdomme. — Templet var bygget efter dobbelt saa store Maal, som Tabernaklet: det var 60 Al. langt, 20 Al. bredt og 30 Al. høit. Det Allerhelligste var 20 Al. langt, og det Hellige 40 Al. langt. Det havde tre Stokværk, til hvilke man steg op ad en Vindeltrappe[5]. — Det var bygget af hugne Stene, »hele fra Stenbrudet«[6], og klædt med Ceder; Gulvet var klædt med Cypresbord[7]; Bjelkerne og Taget vare af Cypresplanker[8].

Arken blev sat i det Allerhelligste under Kerubernes Vinger. I Arken var intet uden Lovens Tavler[9]. — Krukken med Manna og Arons Stav, der i Tabernaklet stode i det Allerhelligste ligeoverfor Arken, ere ikke omtalte. — Heller ikke siges noget om Lovbogen, som skulde lægges ned ved Siden af Arken. (Se Tabernaklet No. 4).

[1] 1 Krøn. 28, 11—19. [2] Visd. 9, 8. [3] Jos. Hist. 8. 3. 2. [4] Jos. Hist. 8. 3. 8. [5] 1 Kong. 6, 8—10. [6] 1 Kong. 6, 7. [7] 1 Kong. 6, 15. [8] 1 Kong. 6, 9. [9] 1 Kong. 8, 6. 9. 2 Krøn. 5, 7. 10.

Den syvarmede Lysestage, Skuebrødsbordet og Røgelsealteret bleve naturligvis satte paa samme Sted som i Tabernaklet[1]. — Et kostbart Forhæng skilte mellem det Hellige og det Allerhelligste[2], og Indgangen til det Hellige var dækket af et Forhæng[3]. — Indgangen vendte mod Øst.

Foran Indgangen til det Hellige byggedes en Forhal, 120 Al. høi, 20 Al. bred og 10 Al. lang[4]. — Templet havde Bagkamre (bagenfor det Allerhelligste) og Sidekamre til Bolig for Præsterne og Leviterne, og til Gjemme for Skattene og de Kar, som brugtes ved Gudstjenesten[5], hvis Tal var 5400[6].

Den hele Bygning blev saaledes 80 Al. lang, 40 Al. bred og 30 Al. høi. Foran Forhallen reistes to Søiler af Kobber, som hed Jakin, Fasthed, og Boas, Styrke. Skaftet var 18 Al. høit og 12 Al. i Omfang[7], og efter Josefus fire Fingre tykt, altsaa indvendig hult[8]. Hvert Skaft bar en Krans, fem Al. høi, og ovenpaa Kransen var en Top, fire Al. høi, dannet som Lilier[9]. Søilernes Høide var altsaa 27 Alen.

5. Forgaarde. — Det havde to Forgaarde: den indre Gaard[10] eller Præsternes Forgaard[11] og den ydre eller store Gaard[12]. — Forgaardene vare omgivne af en Mur af tre Lag huggen Sten og af en Rad Cedertømmer, med Porte, klædte med Kobber[13]. — Efter Josefus havde denne firkantede Mur fire Porte, der vendte mod de fire Vinde[14]. — Forgaardenes Størrelse er ikke opgiven; rimeligvis har den ydre Forgaard været bygget efter dobbelt saa store Maal som Tabernaklets Forgaard og altsaa havt en Længde af 200 og en Brede af 100 Alen. Stor maa den have været, da, som fortalt under No. 4, Dale af svimlende Dybde maatte fyldes for at skaffe Rum[15].

I Præsternes Forgaard stilledes Brændofferalteret og Vaskekarret, der blev kaldt det Støbte Hav eller Kobberhavet. Det Støbte Hav var fem Al. høit, 10 Al. bredt og 30 Al. i Omfang. Maalene paa Breden og Omfanget ere opgivne i runde Tal; thi til et Tvermaal af 10 Al. vilde et Omfang af $31^1/_{10}$ Al. svare. — Det rummede 2000 Bat, efter 1 Kong. 7, 26, men 3000 Bat, efter 2 Krøn. 4, 5 og Jos. Hist. 8. 3 5. — En Bat holdt $24^2/_3$ Pot[16]. — For at rumme 2000 eller 3000 Bat kan det ikke, som Josefus skriver, have havt Form som en Halvkugle, men maa have været bugformet ɔ: været tykkere paa Midten end øverst ved Randen[17]. — Det hvilede paa sex Oxer, som alle vendte Halerne indad[18].

Det Støbte Hav, Oxerne og de andre Sager af Kobber bleve støbte i Jordansletten, i den tæt stampede Jord mellem Sukkot og Zartan[19].

6. Historie. — Da Templet var færdigt 1109, blev det høitidelig indviet af Salomo. (Se Salomo under Jerusalem). — Dets Historie falder sammen med Jerusalems

[1] Jos. Hist. 8. 3. 7. [2] 2 Krøn. 3, 14. [3] Jos. Hist. 8. 3. 3. [4] 1 Kong. 6, 3. 2 Krøn. 3, 4. [5] 1 Krøn. 28, 12—14. [6] Esr. 1, 11. [7] 1 Kong. 7, 15. Efter 2 Krøn 3, 15 vare de 35 Al. høie. [8] Jos. Hist. 8. 3. 4. [9] 1 Kong. 7, 16—22. 2 Kong. 25, 13. 2 Krøn. 3, 15—17. [10] 1 Kong. 6, 36. [11] 2 Krøn. 4, 9. [12] 2 Krøn. 4, 9. [13] 1 Kong. 6, 36. 2 Krøn. 4, 9. [14] Jos. Hist. 8. 3. 9. [15] Jos. Hist. 8. 3. 9. [16] Holmboe Realordbog under »Maal« S. 233. [17] Smiths Diction. under »Sea, Molten«, 3, 1172. [18] 1 Kong. 7, 23—37. 2 Krøn. 4, 2—5. [19] 1 Kong. 7, 40—46. 2 Krøn. 4, 11—17.

Historie. Allerede 975, fem Aar efter Salomos Død, under Rehabeam, bleve dets Skatte bortførte af Sisak, Ægyptens Konge. — Asa (960—919) kjøbte med Levningerne af Guldet og Sølvet i Herrens Hus og Kongeborgens Skatte Benhadad I, Konge i Damaskus, til at gjøre Indfald i Israels Rige. — Under Amazia (839—810) bortførte Joas, Israels Konge, alt Guld og Sølv i Templet. — Ahas (742—726) kjøbte den assyriske Konge Tiglat-Pilesers Hjælp mod Peka, Konge i Israel, og Rezin, Konge i Damaskus, med Templets og Kongeborgens Skatte. — Ezekias (726—697) maatte plyndre Templet for at reise den Skat, som Sankerib havde lagt paa ham. — Nebukadnezar førte ved sin første Erobring af Jerusalem, under Jojakim, (606) en Del af Templets Kar til Sinears Land og satte dem i sin Gud Bels Tempel[1]. — Ved sin tredie Erobring af Jerusalem, under Jojakin, (598) førte Nebukadnezar atter en Del af Templets Kar til Babel[2]. — Ved sin fjerde Erobring af Jerusalem, under Zedekias, (588) førte Nebukadnezar Resten af Templets Kar til Babel[3]. — Kobbersøilerne foran Templets Forhal, Jakin og Boas, og det Støbte Hav sloge Kaldæerne istykker og førte Kobberet til Babel. Og hele Templet blev fortæret af Ild[4].

Ezekiels Tempel.

Ezekiel var en Præstesøn, som 598, efter Jojakims Fald, af Nebukadnezar blev bortført til Elven Kebar[5] eller Kabor, der ved Kirkessi, Kirkesion, nu Sirki, falder i Eufrat[6]. I det 11te Aar efter hans Bortførelse 588 (587) tog Nebukadnezar tjerde Gang Jerusalem og brændte Templet. I det 25de Aar efter hans Bortførelse og det 14de Aar efter dets Brand kom Herrens Haand over Ezekiel og førte ham i Syner til Israels Land[7], og han saa et nyt Tempel, som han beskriver. Kap. 40, 41. 42. — Dette ny Tempel var, med enkelte Udvidelser, bygget efter samme Maal som Salomos Tempel. — Alle Maal ere et Mangefold (Multiplum) af fem.

Templet havde tre ydre Forgaarde, en mod Nord, en mod Øst og en mod Syd, 100 Al. lange og 100 Al. brede[8], og en indre Forgaard, 100 Al. lang og 100 Al. bred[9]. — Fra hver af de tre ydre Forgaarde førte en Port ind i den indre Forgaard, hvor Brændofferalteret stod[10]. Fra den indre Forgaard førte en Port ind i det Hellige, hvorfra en Dør førte ind i det Allerhelligste. — Det Hellige var 40 Al. langt, og det Allerhelligste var 20 Al. langt; begge vare 20 Al. brede (og 30 Al. høie)[11]. — Ved en Forhal, Bagkamre og Sidekamre fik Templet en Længde af 100 Al. og en Brede af 100 Alen[12]. — Templet med dets Forgaarde laa midt i en Firkant, som var omgiven med en Mur, som var 3000 Al. paa hver Kant[13].

[1] 2 Krøn. 36, 6. 7. Dan. 1, 1. 2. [2] 2 Krøn. 36, 10. [3] 2 Kong. 25, 14. 15. 2 Krøn. 36, 18. [4] 2 Kong. 25, 9. 13. 2 Krøn. 36, 19. [5] Ez. 1, 1—3. [6] Se under Karkemis. [7] Ez. 40, 1—2. [8] Ez. 40, 19. 23. 27. [9] Ez. 40, 47. [10] Ez. 40, 47. [11] Ez. 41, 2. 4. [12] Ez. 41, 13. 14. [13] Ez. 42, 15—20.

Serubabels Tempel.

1. Cyrus's Gaver. — Cyrus tog Babel 538 og gav samme Aar Jøderne Lov til at vende hjem og bygge Israels Gud et Hus i Jerusalem. Tillige gav han dem tilbage de hellige Kar, som Nebukadnezar havde bortført og sat i sin Gud Bels Hus i Babel. Karene vare Guld- og Sølvfade, Offerknive, Guld- og Sølvbægere m. m., ialt 5400[1].

Hverken Arken, Mannakrukken, Arons Stav, Guldlysestagen, Skuebrødsbordet eller Røgelsealteret nævnes. — Arken var for evig tabt. Nogle, som have gaaet ud fra, at Arken med Soningslaaget (»Naadestolen«, se Tabernaklet No. 4) var aldeles nødvendig for den jødiske Gudstjeneste paa den store Forsoningsfest, have ment, at en ny Ark blev forfærdiget. Men hverken Serubabels Tempel eller Herodes's Tempel havde nogen Ark. Dette siges udtrykkelig om Herodes's Tempel: det Allerhelligste var aldeles tomt[2]. — Arken med de tre Helligdomme, som stode i det Hellige, Lysestagen, Skuebrødsbordet og Røgelsealteret ere vel brændte med Templet 588. Mannaen og Arons Stav, der ikke nævnes ved Salomos Tempel (se Salomos Tempel No. 4), ere vel allerede tidlig gaaet tilgrunde. — Mannaen og Arons Stav kunde ligesaa lidt, som Tavlerne, i hvilke Gud selv havde skrevet Loven, vederlægges ved menneskelig Kunst. De tre Helligdomme, som havde staaet i det Hellige, bleve vederlagte ved ny og satte paa sit gamle Sted. — 2 Makk. 2, 1—8 fortælles, at Jeremias reddede Arken med flere Helligdomme og gjemte dem paa Nebo Bjerg i en Hule, som ingen kan finde. Naar Herren atter samler sit Folk, skulle disse Helligdomme komme for Lyset.

2. Bygning og Størrelse. — Serubabel og Ypperstepræsten Josva lagde i det andet Aar efter Hjemkomsten fra Babel, 536, Grunden til det ny Tempel; men det blev paa Grund af Samaritanernes og andre Fienders Rænker ikke færdigt før i Darius Hystaspis's sjette Regjeringsaar (1516). Omkostningerne bleve udredede af Perserkongens Gods[3]. (Se Jerusalem No. 9).

Serubabels Tempel laa paa Moria, paa Tomten af Salomos Tempel, og Herodes's Tempel blev lagt paa Tomten af Serubabels Tempel[4]. Følgelig havde Serubabels Tempel samme Længde og Brede, som det ældre og det yngre Tempel. Længden var 60 Al. og Breden 20 Al. Det Allerhelligste var naturligvis 20 og det Hellige 40 Al. langt. — Esr. 6, 3 fortælles, at efter Cyrus's Befaling skulde Templet være 60 Al. høit og 60 Al. bredt. Det er sikkert bare Forhallen, som har havt saadan Høide. Thi Herodes den Store siger: »Serubabels Tempel er bare halv saa høit som Salomos Tempel«[5]. Dette Tempel var 30 Al. høit, medens Forhallen var 120 Al. høi. Til

[1] Esr. 1. [2] Jos. Hist. 5. 5. 5. Tac. Hist. 5, 9. [3] Esr. 6, 4. 5. 8. 15. [4] Jos. Hist. 15. 11. 3. [5] Jos. Hist. 15. 11. 1.

Breden ere vel Sidekamrene regnede. — Den hele Bygning med Forhal, Bagkamre og Sidekamre har været 80 Al. lang, 30 Al. høi og 60 Al. bred. — Skjønt Perserkongen udredede Omkostningerne, stod Serubabels Tempel i Virke og Udstyr naturligvis langt tilbage for det Tempel, som Jødernes rige Konge havde bygget for sin og sit Folks Gud.

3. Forgaarde. — Om Forgaardenes Størrelse fortælles intet i Bibelen. Josefus har i sit Skrift mod Apion (1, 22) et Uddrag af Hekatæus, en Græker fra Abdera, som kort efter Alexander den Stores Tid var i Jerusalem, og i dette fortælles, at Templet laa i en Firkant, der var omgiven af en Mur paa omtrent 500 Fods (ɔ: 350 Alens) Længde og 100 Alens Brede. — Rimeligvis har Josefus havt »den falske Hekatæus« for sig, og dennes Troværdighed er mere end tvivlsom. (Se Jerusalem No. 9, i Enden).

4. Historie. — Denne er fortalt under Jerusalem; her leveres bare, til lettere Oversigt, Hovedtrækkene: Alexander den Store gik 332 ind i Templet, hvor han ofrede efter jødisk Vis[1]. — Antiokus Epifanes tog 169 Guldlysestagen, Røgelsealteret, Skuebrødsbordet, Forhænget og andre hellige Sager og førte fra Templet et Bytte paa 1800 Talenter[2] — Templet blev 167 viet til Jupiter Olympius. Paa Brændofferalteret reistes Ødelæggelsens Vederstyggelighed ɔ: rimeligvis Antiokus Epifanes's Billedstøtte, og paa samme Alter blev et Svin slagtet[3]. — Judas Makkabæus rensede 164 Templet, satte en ny Guldlysestage, et nyt Røgelsealter og et nyt Skuebrødsbord i det Hellige og stiftede Indvielsens Fest[4]. — Pompeius gik 64 ind i det Allerhelligste, men lod Templets Skatte urørte[5]. — Krassus plyndrede 54 Templet mod sit edelige Ord[6]. — Herodes den Store fattede 15 Aar f. Kr. det Forsæt at lade Templet, som han fandt for ringe, rive ned for at give Rum for et større og herligere.

Herodes's Tempel.

1. Herodes's Forsæt. — Aar 19 f. Kr. — i Virkeligheden Aar 15 f. Kr.; (se Tidsregningen om Herodes's Dødsaar under Jerusalem No. 12. 14) — i sit 18de (efter Jos. Krig 1. 21. 1: 15de) Regjeringsaar fattede Herodes den Store det Forsæt at ombygge Serubabels Tempel eller rettere bygge et nyt Tempel i det gamles Sted. I en Tale til Folket om dette Forsæt siger han: det Tempel, som vore Forfædre byggede efter Hjemkomsten fra Babylon, var ikke mere end halv saa høit som Salomos Tempel. (Se Serubabels Tempel). At det blev saa lidet, kan ikke lægges dem til Last, eftersom Cyrus og Darius havde foreskrevet dem, hvor høit det skulde være. Jeg vil nu gjøre Forsøg paa at bringe det til Fuldkommenhed[7]. — Efter disse Ord var det Herodes's Forsæt at forhøie og forskjønne det gamle Tempel. — Folket frygtede for, at han skulde

[1] Jos. Hist. 11. 8. 5. [2] Jos. Hist. 12, 5. 4. 1 Makk. 1, 23. 24. 2 Makk. 5, 18. 21. [3] Jos. Hist. 12. 5. 4. 1 Makk. 1, 57. 2 Makk. 6, 2. [4] Jos. Hist. 12. 7. 6—7. 1 Makk. 4, 49—56. [5] Jos Hist. 14. 4. 4. Krig 1. 7. 6. [6] Jos. Hist. 14. 7. 1. [7] Jos. Hist. 15. 11. 1.

rive ned det gamle Tempel uden at magte at bygge et nyt. Herodes gav da sit Ord paa, at han ikke skulde rive Templet ned, før alt var færdigt til Fuldførelsen, og han holdt Ord[1]. — Da alt var færdigt, lod han den gamle Grundvold optage og lod igjen lægge en ny, som Templet blev bygget paa[2]. — Efter de to sidste Steder maa Herodes have revet det gamle Tempel ned og bygget et nyt. Sammenhængen er vel, enten at Herodes har udvidet sin Plan, eller at han, af Frygt for Modstand fra Jødernes Side, ikke strax har vovet at lade sin hele Plan komme frem.

Josefus har Hist. 15, 11. Krig 1. 21. 1 og samme Skrift 5. 5 leveret en udførlig, i enkelte Stykker udsmykket og just ikke klar Skildring af Templet. — Ligeledes findes i Talmud en Skildring af samme. — Hvad N. T. har om Tempelbygningen, er meget ubetydeligt.

2. Bygning. — Det egentlige Tempel blev bygget paa den gamle Tomt og havde følgelig samme Længde, 60 Al., og samme Brede, 20 Al., som Salomos og Serubabels Templer. Det Allerhelligste, som var 20 Al. langt, var ganske tomt[3]. — I det Hellige stod Lysestagen, Røgelsealteret og Skuebrødsbordet. — Det Allerhelligste var skilt fra det Hellige ved et Forhæng af samme Brede, som i de ældre Templer, 20 Alen[4]. — Det var dette Forhæng, som ved Jesu Død splittedes i to Dele fra øverst til nederst[5].

Døren til det Hellige var en Dobbeltdør eller Fløidør, der var indlagt med Guld og 55 Al. høi og 16 Al. bred. Begge Fløidøre stode altid aabne, men Aabningen dækkedes af et babylonisk Teppe. Over Fløidøren hang en forgyldt Vinranke med nedhængende Klaser af en Mands Høide[6].

Det egentlige Tempel havde en Høide af 60 Alen[7]. Templet havde, ligesom de ældre Templer, en Forhal. Denne havde oprindelig samme Høide som Forhallen ved Salomos Tempel, 120 Al., men, da Grundvolden sank, minkede Høiden med 20 Alen. I Neros Dage, under Agrippa II, tænkte Jøderne paa at forhøie Bygningen til 120 Alen, men det kom ikke til Udførelse[8]. — Døren til Forhallen havde en Høide af 70 og en Brede af 25 Alen. — Til Forhallen førte en Trappe paa 12 Trin[9].

Ved Forhallen og Bagkamre fik hele Tempelbygningen en Længde af 100 Alen[10]. Ved to Fløie fik Forhallen en Brede af 100 Al., og ved Sidekamre fik det egentlige Tempel en Brede af 60 Alen[11]. — Templet med Forhal, Bagkamre og Sidekamre var af Marmorstene, der opgives til en Længde af 25, Brede af 12 og Høide af 8 Alen[12].

3. Forgaarde. — Herodes's Tempel havde tre Forgaarde, Præsternes, Folkets og Hedningernes, der alle i en Firkant gik rundt om Templet, den ene udenom den anden. — En Del af Folkets Forgaard kaldtes Kvindernes Forgaard.

I Præsternes Forgaard stod Brændofferalteret, der var 15 Al. høit, 50 Al. langt

[1] Jos. Hist. 15. 11. 2. [2] Jos. Hist. 15. 11. 3. [3] Jos. Krig 5. 5. 5. Tacitus Hist. 5, 9. [4] Jos. Krig 5. 5. 5. [5] Matt. 27, 51. [6] Jos. Krig 5. 5. 4. Hist. 15. 11. 3. [7] Jos. Krig 5. 5. 5. [8] Jos. Hist. 15. 11. 3. [9] Jos. Krig 5. 5. 4. [10] Jos. Hist. 15. 11. 3. [11] Jos. Krig 5. 5. 4. [12] Jos. Hist. 15. 11. 3.

og 50 Al. bredt. Paa hvert af dets fire Hjørner sprang et »Horn« frem. Fra Syd var der en god og magelig Opgang[1]. — Vaskekaret, som ikke nævnes af Josefus ved Herodes's Tempel, har naturligvis staaet mellem Alteret og Templet.

Folkets Forgaard var ved en Mur skilt fra Præsternes Forgaard. Muren var bare en Al. høi, men af kostbar Sten[2].

I Folkets Forgaard stod en Hal, hvor Synedriet holdt sine Møder; den stødte til Præsternes Forgaard og havde Døre baade til Præsternes og til Folkets Forgaarde. Den kaldtes Gazit-Hallen, fordi den var lagt med hugne, firkantede Stene, Gazit[3]. Den var bygget af Simon, Sjetaks Søn, der var Synedriets Formand fra 110 til 65 f. Kr., og den var saaledes en Levning fra Serubabels Tempel. (Se Synedriet No. 3).

Kvinderne maatte bare komme i Kvindernes Forgaard, der laa i Øst; den gik tversigjennem Folkets Forgaard, fra hvilken den var skilt ved en Mur paa høire og paa venstre Side.

I Kvindernes Forgaard stode, efter Rabbinerne, 13 Kister, i hvilke de frivillige Gaver til Templet bleve lagte. — Det var i denne Forgaard »ved Templets Kiste« (Skatkisten, γαζοφυλάκιον, gazofylakion), at Jesus sagde: jeg er Verdens Lys[4]. — Det var i samme Forgaard, ligeoverfor Templets Kiste, at Jesus havde sat sig, da han saa mange Rigmænd lægge store Gaver i den og en fattig Enke lægge to Skjerv[5]. — Tempelskatten havde en egen Opsynsmand (γαζοφύλαξ, gazofylax). — Over Skatkisten eller Skatkammeret hængte Agrippa I, 41 ef. Kr., den Guldkjæde, som Kaligula havde skjænket ham[6].

Indgangen til Præsternes Forgaard gik (gjennem Kvindernes Forgaard?) op ad en Trappe paa 14 Trin[7].

Folkets Forgaard var ved en Mur, tre Al. høi[8], skilt fra Hedningernes Forgaard. — Langs den indre Side af Muren, mod Syd, Vest og Nord, laa en Række af Bygninger, hvor de Leviter, som forrettede Tjenesten ved Templet og Tempelvagten med sin Høvedsmand, som omtales Aps Gjr. 4, 1. 5, 24, havde Bolig. — Der var inden Templets Omraade og formentlig i en af disse Bygninger en Synagoge, hvor man forelagde de Skriftkloge Spørgsmaal og hørte deres Kjendelse. — I denne Synagoge var det vel, at Josef og Maria fandt Jesus, 12 Aar gammel, »siddende midt blandt Lærerne, og han baade hørte og spurgte dem«[9].

Udenpaa disse Bygninger var det vel, snarere end paa selve Templet, at Herodes den Store hængte saavel de Vaaben, Jøderne tidligere havde taget fra Fienden, som de, han selv havde taget fra Araberne[10]. Heri fulgte han gammelt Forbillede: Goliats Sværd var, svøbt i et Klæde, ophængt bag Livkjortelen i Tabernaklet i Nob[11], og de Spyd og Skjolde, som havde været i Kong Davids Eie, hang i Herrens Hus[12].

[1] Jos. Hist, 15. 11. 5. Krig 5. 5. 6. [2] Jos. Krig 5. 5. 6. [3] Gesen. Thes. 1, 276. [4] Joh. 8, 12—20. [5] Mark. 12, 41. 42. Luk. 21, 2. [6] Jos. Hist. 19. 6. 1. [7] Jos. Hist. 15. 11. 5. Krig 5. 5. 2. [8] Jos. Krig 5. 5. 2. [9] Luk. 2, 46. [10] Jos. Hist. 15. 11. 3. [11] 1 Sam. 21, 9. [12] 2 Kong. 11, 10.

Hedningerne maatte ikke komme længre ind end i Hedningernes Forgaard. Paa Muren mellem Hedningernes og Folkets Forgaard stod der i lige Afstand Støtter, nogle med græsk, andre med latinsk Indskrift, som lød: »ingen Fremmed maa gaa ind i denne Helligdom«[1]. Disse Ord af Josefus ere nylig stadfæstede ved følgende Fund af Clermont-Ganneau, Dragoman ved det franske Konsulat i Jerusalem: i Nærheden af Kuplen over Sakra er et Rum, hvor fornemme Muhammedanere ere begravne; en liden Port fører derned; paa det nederste Trin i Porten fandt Ganneau en Sten med denne Indskrift paa Græsk: »ingen Fremmed maa gaa indenfor Muren omkring Templet og Gaarden; gribes nogen heri, maa Overtræderen tage Følgerne og bøde med Livet«[2].

Det var fra Hedningernes Forgaard, at Jesus to Gange — ved Begyndelsen og ved Enden af sin Gjerning[3] — drev ud dem, som handlede med Offerdyr, og Vexlererne, som solgte de gamle hebraiske Mynter, i hvilke Tempelskatten — ½ Sekel for hver voxen Mand (2 Mos. 30, 13) — skulde betales[4].

4. Buegange. — Prægtige Buegange, som hvilede paa vældige Mure, gik i en Firkant rundt om Hedningernes Forgaard. En af disse kaldtes Salomos Buegang (στόα, stoa)[4]. — Den prægtigste Buegang var den »Kongelige Buegang«, der var tredobbelt (ɔ: havde tre Stokværk, med to Søilerader over hinanden), og gik, langs Sydsiden, fra den Dal, som laa østenfor (ɔ: Josafats Dal), til den Dal, som laa vestenfor (ɔ: Tyropøon) og kunde ikke bygges længre ud. Denne Buegang tællede 162 korintiske Søiler, 27 Fod høie og saa tykke, at tre Mand krævedes for at favne om dem[5].

5. Hele Templets Størrelse. — Templet med Forgaarde og Buegange dannede en Firkant, hvoraf hver Side var en Stadie eller 600 Fod[6]. — Josefus skriver Krig 1. 21. 1, at Herodes gjorde Tempelpladsen dobbelt saa stor som før. Hvis den falske (se Jerusalem No. 9) Hekatæus's Opgift om Forgaardens Størrelse ved Serubabels Tempel — 500 Fod i Længde og 100 Al. (ɔ: 150 Fod) i Brede — er nøiagtig, har Herodes gjort Tempelpladsen henimod 4 Gange saa stor som før. For at indvinde saa stort Rum maatte den »Kongelige Buegang« bygges over en dyb Dal. Naar Josefus udtrykker sig saa: »Dalen var saa dyb, at ingen kunde øine Bunden, og den, der fra Taget af den »Kongelige Buegang« saa ned i Dalen, blev svimmel, før hans Øine naaede Bunden«[7], da er dette østerlandsk Talemaade.

6. Porte. — Muren omkring Hedningernes Forgaard havde mange Porte, af hvilke fire vendte mod Vest, og fra dem kom man over Tyropøon til Zion[8]. — Mod Nord gik en Gang under Jorden, og en dobbelt Gang over Jorden til Antonia[9]. — Mod Øst, til Josafats Dal, førte to Porte, af hvilke den ene bare var for Kvinder[10]. Ni af disse Porte vare baade paa Inder- og Ydersiden indlagte med Guld og Sølv[11]. — En af dem kaldtes »den Skjønne«. Udenfor den sad den Lamme, som Peter hel-

[1] Jos. Krig 5. 5. 2. [2] »Fra alle Lande« Kjøbenhavn 1877. Febr. S. 149. [3] Joh. 2, 13—16. Matt. 21, 12. Mark. 11, 15. Luk. 14, 45. [4] Joh. 10, 23. [5] Jos. Hist. 15. 11. 5. [6] Jos. Hist. 15. 11. 3. [7] Jos. Hist. 15. 11. 5. [8] Jos. Hist. 15. 11. 5. [9] Jos. Hist. 15. 11. 7. Krig 5. 5. 8. [10] Jos. Krig 5. 5. 2. [11] Jos. Krig 5. 5. 3.

bredede[1]. — Den østre Port, mellem Hedningernes og Folkets Forgaarde, var af Kobber og saa tung, at 20 Mand krævedes for at lukke den[2].

7. Antonia. — For at sikre Templet, ombyggede Herodes Borgen Baris til den stærke Fæstning Antonia, som laa paa Nordsiden af Templet, ved det nordvestre Hjørne. Der gik allerede fra Baris til Templet en underjordisk Gang, i hvilken Aristobulus, Johannes Hyrkans Søn († 105) lod, sin Broder Antigonus myrde[3]. (Se Jerusalem No. 11). Denne Løngang lod Herodes udvide, for at han gjennem den kunde ty til Templet, hvis Folket skulde reise sig mod ham[4].

8. Plads paa Moria. — Det har i lange Tider været den gjængse Mening, at Templet laa midt paa Moria, hvor nu den stolte Kuppel hæver sig over Sakra, og at denne hellige Sten var Aravnas Tærskeplads. (Se Jerusalem No. 26. 2). — Denne Mening har Vogüé søgt at hævde i sit Pragtværk »Le Temple de Jerusalem« (1864), hvor han har leveret en klar Tegning af Templet med dets Forgaarde og Buegange, saaledes som han har tænkt sig det. — Hvad man end vil dømme om selve Templets Plads, saa er det aabenbart, at Vogüé har givet Tempelpladsen en uforsvarlig Vidde: han lader den nemlig indtage omtrent hele det nuværende Moria eller Haram es-Sjerif, som er 1550′ langt og 900′ bredt. — Grunden til at Vogüé lader Tempelpladsen indtage hele Breden af Haram es-Sjerif, er naturligvis den, at efter Josefus's klare Ord (Hist. 15. 11. 5) gik den »Kongelige Buegang« fra den Dal, der laa østenfor (ɔ: Josafats Dal), til den Dal, som laa vestenfor (ɔ: Tyropøon). Men Josefus's Ord (Hist. 15. 11. 3), at Tempelpladsen var en Stadie eller 600 Fod paa hver Kant, ere ligesaa klare.

Denne Vanskelighed har Ferguson søgt at løse i »The Ancient Topography of Jerusalem« (1847), i Smiths Dictionary of the Bible (1860) 1, 1017, og i »The Holy Sepulchre and the Temple at Jerusalem« (1865), hvor han udførlig har skrevet om Templet og dets Plads. (Se Jerusalem No. 26. 2).

Efter Ferguson laa Templet paa det søndre Strøg af Moria, hvor nu Moskeen el-Aksa ligger. »Den Kongelige Buegang«, der var en Stadie eller 600 Fod lang, gik fra Tyropøon mod Øst til det Sted, hvor nu Omars Moske (ɔ: Bedehus) ligger. Bedehusets østre Mur ligger 600 Fod fra den vestre Mur, ved Tyropøon. — Østenfor Omars Bedehus var paa Herodes's Tid »et svimlende Dyb«; nu er det en Flade 300 Fod lang, der hviler paa Hvælvinger, som kaldes Salomos Stalde. — Disse Hvælvinger bleve reiste af Justinian for at skaffe Tomt til Jomfru Marias Kirke, som han byggede. (Se Jerusalem No. 20. 5).

Lewin, som lægger Salomos Kongebolig søndenfor Moria, lægger, ligesom Ferguson, Templet sydligst paa Moria. Den Forhøining, hvor Kuplen over Sakra rager op, holder Lewin for Millo[5]. (Se Salomo under Jerusalem, og Millo).

9. Historie. — Det egentlige Tempel med Forhallen, Sidekamre og Bagkamre

[1] Aps Gjr. 3, 2. [2] Jos. Krig 6. 5. 8. [3] Jos. Hist. 13. 11. 2. Krig 1. 3. 4. [4] Jos. Hist. 15. 11. 7. Krig 5. 5. 8. [5] Lewin Siege of Jerusalem (1864) S. 256—262 og Kartet.

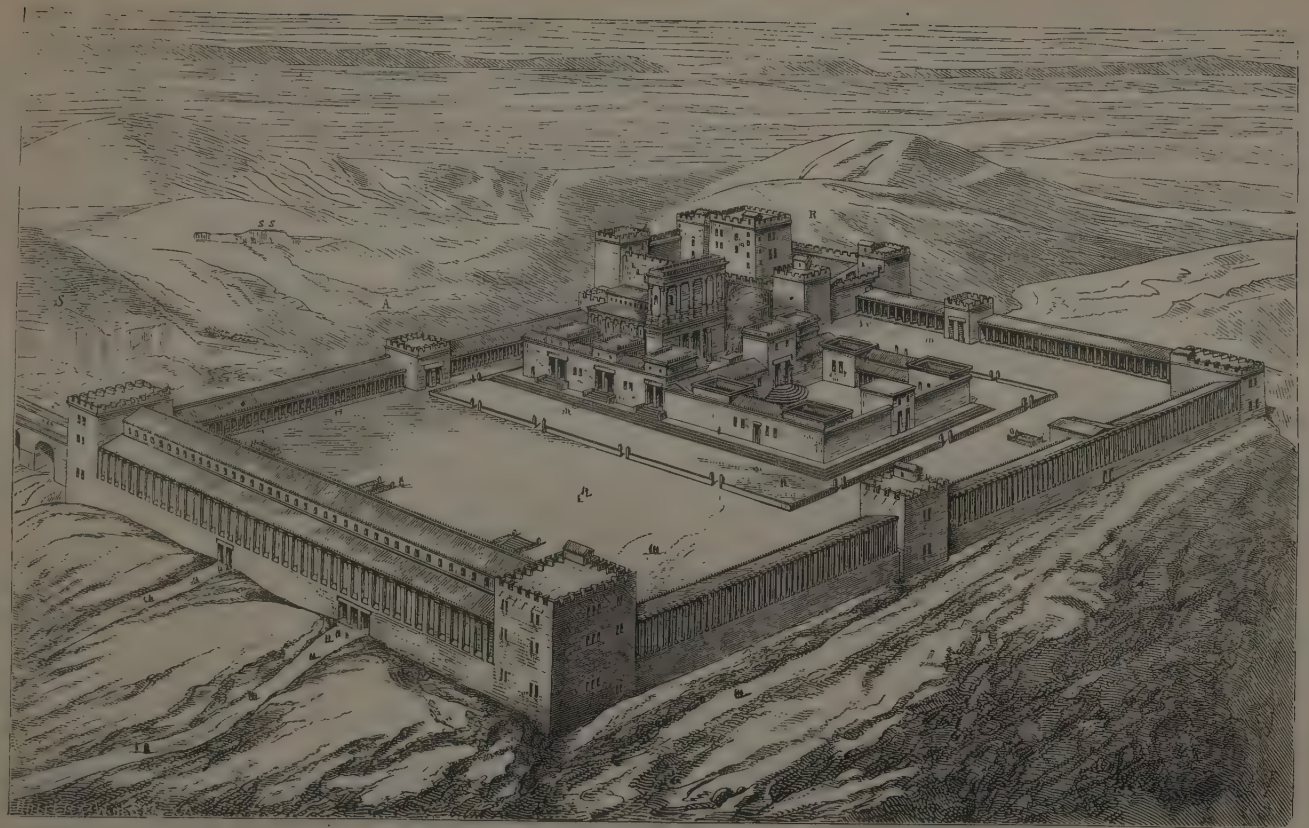

Herodes's Tempel. Vogüé.

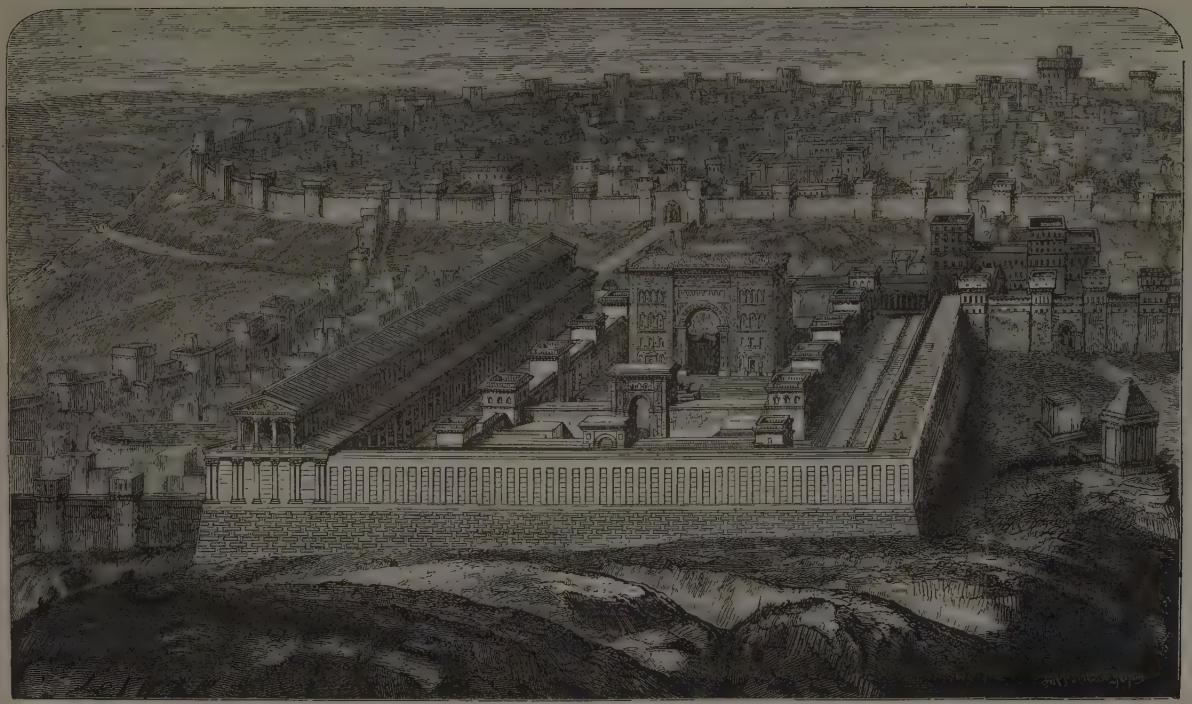

Herodess' Tempel. Ferguson.

blev færdigt i 1½ Aar; de ydre Mure og Buegangene krævede otte Aar, saa at hele Bygningen blev færdig i 9½ Aar. Saa blev Templet indviet med stor Pragt. Herodes ofrede selv 300 Oxer, og andre ofrede efter sin Formue, saa at Tallet ikke kan opgives[1].

Bygværket blev dog langtfra afsluttet i Herodes's Tid. Ypperstepræsterne fortsatte Værket: de reiste Tilbygninger inden Tempelpladsen og forskjønnede den. »I 46 Aar er der bygget paa dette Hus«, sige Jøderne til Jesus paa den første Paaskefest, han var i Jerusalem efter sin Daab o: 31[2]. — 46 Aar vare da forløbne siden Herodes 15 f. Kr. havde lagt Haand paa Værket.

Det var dog mest Agrippa II, som forskjønnede Templet, efterat han Aar 48 af Keiser Klaudius havde faaet Opsyn med Templet og dets Skatte[3]. Under ham blev Templet fuldført 64, bare sex Aar før dets Forstyrrelse ved Titus[4]. Der blev altsaa bygget paa Templet i 79 Aar.

10. Herlighed. — Josefus har sikkert skildret Templet saaledes, som det var, da det stod færdigt 64. — Om det Indtryk, som Synet af det gjorde, skriver han: Templets Ydre var overvældende baade for Øie og Sind. Thi det var klædt med Guldplader, og, naar Solen skinnede paa det, gav det et saadant Gjenskin, at det blændede Øiet. Fremmede, som saa Templet langt fra, holdt det for et Snebjerg; thi, hvor det ikke var klædt med Guld, var det dækket med det hvideste Marmor[5].

Ferguson slutter sin Afhandling om Herodes's Tempel i »The Holy Sepulchre and the Temple at Jerusalem« (S, 96—97) med følgende Ord: »intet Tempel fra Fortiden, udenfor Ægypten, dækkede et større Fladerum. — Solens Tempel i Palmyra dækkede samme Fladerum, men stod langt tilbage i Pragt. — Solens Tempel i Ba'albek var mindre; men, hvis det nogensinde har været fuldfærdigt, har det i Herlighed staaet ved Siden af Templet paa Moria. — Grækernes og Romernes Templer dækkede et mindre Fladerum og stode tilbage i Pragt. — Herodes's Tempel har vistnok manglet adskilligt i den klassiske Simpelhed, som vi beundre i Bygninger fra en tidligere Tid, og dets enkelte Dele have vistnok været mere glimrende end rene. Men tager man alt sammen, maa en saadan Bygning, med Søilerad over Søilerad — navnlig den Kongelige Buegang — med Forgaard inden Forgaard, have frembragt et Skue, som i Forening med Fladerummet maa have kappedes med alt, hvad vi kjende andetsteds«.

Det Sted, hvorfra man har den heldigste Udsigt over Jerusalem, ligger paa Oliebjerget, lidt nedenfor Tomten efter Keiserinde Helenas Opstandelseskirke. Lige imod har man Moria med el-Aksa og Kuplen over Sakra. — Da Jesus talte til Disiplene om Templet og Jerusalems Forstyrrelse, sad han paa Oliebjerget ligeoverfor Templet[6]. — Vi ville tænke os, at han sad netop paa hin Udsigt. Disiplene, som nys i bøiet Stolthed havde pegt paa Templet med de Ord[7]: »se hvilke Stene og hvilke Bygninger«,

[1] Jos. Hist. 15. 11. 5—6. [2] Joh. 2, 20. [3] Jos. Hist. 20. 5. 2. Se Jerusalem No. 16. [4] Jos. Hist. 20. 9. 7. [5] Jos. Krig. 5, 5. 6. [6] 1 Mark. 13, 3. [7] Mark. 13. 1.

maatte paa dette Sted faa det dybeste Indtryk af »Udsagnet« over Staden, som ikke havde kjendt sin Besøgelsestid.

Tiberias. — 1. Tiberias, Galilæas Hovedstad fra 14 til 54 ef. Kr., ligger omtrent midtveis paa den vestre Strand af Gennesarets Sø, ½ Times Gang nordenfor Emmaus (Hammat) eller de varme Bade. — Herodes Antipas, der var Fjerdingsfyrste i Galilæa og Peræa, boede først i Sefforis, som hævedes til Galilæas Hovedstad[1]. Men, da Tiber var bleven Keiser Aar 14, byggede Antipas, »i det bedste Strøg i Galilæa, ved Gennesarets Sø«, en By, som han efter Keiseren kaldte Tiberias; han hævede den til Landets Hovedstad, flyttede did og holdt Hof sammesteds[2]. — Det var ikke let at faa Indbyggere til den ny By; thi Strøget var fuldt af Grave, som maatte ryddes for at skaffe Tomter, og efter Jødernes Lov, skriver Josefus, blive Folk, som bo paa saadanne Steder, urene i syv Dage[3]. Antipas maatte derfor tvinge nogle Galilæere til at flytte ind, og han tog imod Fremmede, ja selv saadanne, som ikke vare rigtige Frimænd. For at knytte de Indflyttede til det tvungne Hjem, gav han dem Huse i Byen og Jorder rundtomkring[4].

Efter dette maa Tiberias være en nyere By, og det kan ikke, som nogle paa Hieronymus's Tid mente, være det gamle Kinneret[5], ei heller, som Rabbinerne paastaa, det gamle Rakkat, skjønt begge laa ved Gennesarets Sø[6]. — Tiberias er i N. T. nævnt ganske løselig, tre Gange[7].

2. Herodes den Store havde indsat Herodes Antipas til sin Eftermand; men lige før sin Død ændrede Herodes Testamentet og indsatte hans ældre Hel-Broder, Arkelaus, til Hovedarving, og Antipas maatte lade sig nøie med Galilæa og Peræa med Navn af Fjerdingsfyrste[8]. Fyrstendømmet gav ham en Indtægt af 200 Talenter[9]. — Hans Skatmester Kusa er nævnt Luk. 8, 3.

Antipas maa have havt et bedre Lov end Arkelaus; thi Josef, som efter Hjemkomsten fra Ægypten med Barnet og dets Moder, havde tænkt at tage Bolig i Judæa (rimeligvis i Betlehem), ændrede sin Plan, da han spurgte, at Arkelaus raadede over Judæa, og drog til Nazaret, i Antipas's Fyrstendømme[10].

Havde end Antipas et bedre Lov end Arkelaus, saa havde han just ikke det bedste Lov. Da han hørte om Jesu Gjerninger, fik han Lyst til at se ham[11]. Men, som han — se strax nedenfor — havde frygtet for Døberens Magt over Folket[12], begyndte han snart at frygte for Jesus. Nogle Farisæere kom nemlig til Jesus og sagde: gaa ud og drag bort herfra; thi Herodes vil slaa dig ihjel. Jesus svarede: gaar bort og siger denne Ræv: »jeg uddriver Djævle og foretager Helbredelser idag og imorgen og paa den tredie Dag fuldender jeg«[13] ɔ: jeg virker, indtil jeg har fuldført min Gjerning paa dette Sted. Ved »denne Ræv« maa sigtes til Antipas. Han vilde faa Jesus

[1] Jos. Hist. 18. 2. 1. [2] Jos. Liv § 9. [3] 4 Mos. 19, 16. [4] Jos. Hist. 18. 2. 3. [5] Onomast. under Chennereth. [6] Josva 19, 35. [7] Joh. 6, 1. 23; 21, 1. [8] Jos. Hist. 17. 8. 1. [9] Jos. Hist. 17. 11. 4. [10] Matt. 2, 21—23. [11] Luk. 9, 7—9. [12] Jos. Hist. 18. 5. 2. [13] Luk. 13, 31. 32.

bort fra sit Land og søgte at skræmme ham ved Farisæerne som Mellemmænd. Jesus gjennemskuede »Rævens« List.

Da Pilatus under Forhøret over Jesus fik høre, at han var fra Galilæa og saaledes stod under Antipas's Herredømme, sendte Pilatus ham til Antipas, som var i Jerusalem under Paaskefesten. Ved denne Artighed bleve Pilatus og Antipas Venner; før havde de været Uvenner[1]. — Grunden til Uvenskabet er ikke fortalt; den tør søges i den Grusomhed, som Pilatus havde vist mod nogle af Antipas's Undersaatter: han havde blandet nogle Galilæeres Blod med deres Offer[2] ɔ: han havde dræbt dem, just som de ofrede i Forgaarden. — Under Forhøret over Jesus havde Antipas haanet og spottet ham og kastet et skinnende Klæde (ɔ: et kongeligt Purpurklæde) om ham og saa sendt ham tilbage til Pilatus[3]. Derfor sige Peter og Johannes med de Troende: de have i Sandhed forsamlet sig mod dit hellige Barn Jesus, baade Herodes og Pilatus med Hedningerne og Israels Folk[4].

3. Antipas levede længe i Stilhed i sit Rige, som han satte i »ypperlig Stand«. Han omgav sin første Hovedstad Sefforis med en Mur; det samme gjorde han ved Betharam (paa Syrisk: Bethramphtha[5]) i Peræa, ikke langt fra Jordan, ligeoverfor Jeriko, og kaldte det Julias efter Augusts Datter, den vanrygtede Julia. — Hans mærkeligste Værk var Byen Tiberias, som han grundlagde, efterat Tiber Aar 14 var bleven Keiser[6]. Det store Bedehus, som omtales af Josefus (»Liv« § 54), var vel bygget af ham; men han saarede Jøderne ved at bygge et Slot, som var prydet med mange Slags malede Dyr, hvilket var forbudt i Jødernes Lov[7]. — Den Rendebane (stadium), som omtales af Josefus (Krig 3. 10. 10), var vel ogsaa bygget af samme Fyrste.

4. Antipas havde i mange Aar været gift med en Datter af den arabiske (nabatæiske) Konge Aretas, som boede i Petra. — Antipas havde en Halvbroder, der af Josefus kaldes Herodes og i Evangelierne Filip, og som altsaa har havt begge Navne. Herodes Filip var af Herodes den Store indsat til Tronarving efter Halvbroderen Antipater, der allerede havde Del i Regjeringen; men han blev kort før Herodes's Død udstrøgen af Testamentet, fordi hans Moder Mariamne, Datter af Ypperstepræsten Simon, havde været indviklet i Antipaters Forsøg paa at forgive Faderen[8]. — Herodes Filip, som levede uden offentlig Stilling, var gift med Herodias, Datter af Aristobulus, (Søn af den »elskede« Mariamne, Hyrkans Datterdatter), og Søster af Agrippa I. — Paa en Reise til Rom gjæstede Antipas Halvbroderen og blev forelsket i Herodias, som var villig til at ægte ham, paa det Vilkaar, at han forskjød sin Hustru, Aretas's Datter. Denne, som havde faaet Nys om Sagen, bad Antipas, som var paa Hjemreisen fra Rom, om Lov til at reise til Grænsefæstningen Makærus. Antipas, som troede, at Aftalen med Herodias endnu var en Hemmelighed, lod hende reise. I

[1] Luk. 23, 6—12. [2] Luk. 13, 1. [3] Luk. 23, 11. [4] Aps Gjr. 4, 19. 27. [5] Onomast. under Betharam. [6] Jos. Hist. 18. 2. 1. Krig 2. 9. 1. [7] Jos. »Liv« § 12. [8] Jos. Krig 1. 20. 7.

Makærus, som dengang var i hendes Faders Eie, var alt rede til hendes videre Reise, og snart var hun hos Faderen i Petra. — Dette maa være skeet en rum Tid før 33; thi Fjerdingsfyrsten Filip, som døde i Tibers 20de Regjeringsaar[1] ɔ: Aar 33, var gift med Herodias's Datter Salome, og hun var endnu »Pige«[2], da hun i Makærus dansede for Stedfaderen; hun maa altsaa være bleven gift med Morbroderen, efterat Herodias havde skilt sig fra sin første Mand[3].

Aretas blev, som venteligt var, vred over Fornærmelsen mod Datteren. Hertil kom Strid om Grænsen mellem ham og Antipas. De rustede sig paa begge Sider og sendte sine Hærførere til Krig. Da Antipas's Hær blev aldeles slagen, skrev han til Tiber, hos hvem han var i stor Yndest. Tiber blev meget vred paa Aretas og befalede Vitellius, Statholder i Syrien, at paaføre Aretas Krig og enten fange ham og sende ham i Lænker til Rom, eller dræbe ham og sende hans Hoved[4]. Vitellius drog da mod Petra; han lod Hæren tage Veien gjennem den store Slette (ɔ: langs Middelhavet) og reiste selv med nogle Venner over Jerusalem, hvor han fik Tidende om Tibers Mord (16 Mars 37), og vendte saa tilbage til Antiokia[5]. — Der maa saaledes ligge over fire Aar mellem Antipas's Giftermaal med Herodias og hans Krig med Aretas.

Mange Jøder, skriver Josefus, saa i Antipas's Nederlag i Krigen med Aretas en Straf for hans Færd mod Johannes med Tilnavnet Døberen, som han havde lådet kaste i Fængsel i Fæstningen Makærus og siden halshugge sammesteds. (Makærus, som var i Aretas's Eie, da Datteren reiste hjem, var altsaa kort efter kommet i Antipas's Eie). — Josefus opgiver som Grund til dette Drab Antipas's Frygt for Døberens Magt over Almuen[6]. Efter Evangelierne[7] var Antipas vred over, at Døberen havde sagt: det er dig ikke tilladt at have din Broders Kone til Hustru. — Begge Grunde kunne godt enes.

Det har været gjængs Mening, at det Gjæstebud, i hvilket Salome dansede for Stedfaderen Antipas, blev givet i Tiberias, hvor Antipas boede og holdt Hof. Men Gjæstebudet maa være holdt paa det samme Sted, som Døberen sad fængslet, altsaa i Makærus. Thi Salome bad: bring mig »hid«[8] Døberens Hoved paa et Fad. For Edens og for Gjæsternes Skyld vilde han holde Ord. Han sendte »strax»[9] en af Vagten for at hente Døberens Hoved. Denne gik og halshuggede ham i Fængslet og bar Hovedet frem paa et Fad til Pigen, som bar det ud til sin Moder. — Da Pigen krævede, at Hovedet skulde bringes »hid« (ɔ: hvor de vare samlede), og da Drabet skede »strax«, maa Gjæsterne i Salen have været Vidne til den blodige Gave. Følgelig kan Festen ikke være holdt i Tiberias, thi en Reise frem og tilbage fra Tiberias til Makærus kræver flere Dage. — Antipas har rimeligvis været i Grænsefæstningen Makærus paa Grund af Rustningerne mod Aretas og en Tid holdt Hof der. — Johannes kan

[1] Jos. Hist. 18. 4. 6. [2] Mark. 6, 28. [3] Jos. Hist. 18. 5. 4. [4] Jos. Hist. 18. 5. 1. [5] Jos. Hist. 18. 5. 3. [6] Jos. Hist. 18. 5. 2. [7] Matt. 14, 3. 4. Mark. 6, 17, 18. Luk. 3, 19. 20; 9, 9. [8] Matt. 14, 8. [9] Mark. 6, 27.

ikke være flyttet fra Fængslet i Makærus til et Fængsel i Tiberias; thi Josefus siger udtrykkelig, at Johannes blev dræbt i Makærus[1].

5. Antipas havde levet i Tryghed ved den Yndest, hvori han stod hos Tiber[2]; men hans Stilling blev aldeles forandret ved Keiserens Død. Han var en Tid forud kommen i Uvenskab med sin Svoger Agrippa, der under et Ophold i Rom havde ødslet bort sin Arv og siden levet i Tiberias af Svogerens og Søsterens Godhed. Aar 36 reiste han atter til Rom, hvor han sluttede nøie Venskab med Kaligula, der var udseet til Tronarving. Da de en Dag kjørte sammen, ytrede Agrippa: »gid Gamlingen snart maatte dø, saa at du kunde blive Keiser«. Kjøresvenden, som var Agrippas Frigivne, meldte denne Ytring til Tiber, der lod Agrippa kaste i Fængsel; men, da Tiber sex Maaneder efter blev kvalt, 16 Mars 37, hentede Kaligula snart sin Ven ud af Fængslet, satte en Kongekrone paa hans Hoved og skjænkede ham Fjerdingsfyrsten Filips forrige Rige og Fyrstendømmet Abilene; Agrippa kom til sit Rige Aar 38[3]. (Se Jerusalem No. 14).

Herodias blev iversyg over Broderens Lykke og eggede sin Mand til at reise til Rom for at faa kongelig Værdighed. Antipas, som elskede Ro og ikke spaaede sig meget Godt af den ny Keiser, stred længe imod; men Herodias overhang ham saa stærkt, at han gav efter og reiste til Rom, fulgt af Herodias. — Agrippa, som havde faaet Nys om Sagen, sendte Bud og Brev til Kaligula med Beskyldning mod Antipas for hemmelige Forhandlinger med Parterkongen Artaban og for Planer om Frafald. Keiseren lyttede til Beskyldningen, fratog Antipas hans Fyrstendømme og skjænkede det til Agrippa 39. — Antipas blev forvist til Lyon. Da Kaligula hørte, at Herodias var Agrippas Søster, vilde han fritage hende for at følge Manden i Landflygtighed; men høihjertet svarede hun, at hun vilde dele de onde Dage med ham, ligesaavel som de gode. Kaligula blev fornærmet over hendes stormodige Svar, sendte hende afsted med Manden og gav Agrippa alt, hvad hun eiede[4]. — Antipas døde i Spanien. Ogsaa did havde Herodias fulgt ham[5].

Tiberias vedblev at være Galilæas Hovedstad under Agrippa I og under de romerske Landshøvdinger indtil 54, under Felix's Statholderskab (52—60), da Nero skjænkede Byen til Agrippa II. Sefforis blev nu atter Galilæas Hovedstad, og Arkivet blev flyttet did fra Tiberias[6].

Ved Udbrudet af Krigen med Romerne 66, nævnes Tiberias og Sefforis som de største Stæder i Galilæa[7]. — Tiberias tog strax Sag for Josefus, som lod det befæste[7]. Men Agrippa havde mange Tilhængere, og Byen faldt snart fra Josefus, som i Tarikea fik Tidende om Frafaldet; han samlede alle Baade rundt Gennesarets Sø, 230 i Tal, og

[1] Jos. Hist. 18. 5. 2. [2] Jos. Hist. 18. 2. 3. [3] Jos. Hist. 18. 6. 5. Krig 2. 9. 5. [4] Jos. Hist. 18. 7. [5] Jos. Krig 2. 9. 6. [6] Jos. »Liv« § 9. Hist. 20. 8. 4. Krig 2. 18. 2. [7] Jos. »Liv« § 65. [8] Jos. Krig 2. 20. 6.

roede mod Tiberias; saasnart Indbyggerne bleve ham var, lagde de Vaabnene ned og bade ham at spare Byen[1]. (Se Jerusalem No. 17. 8).

Efter Jotapatas Fald rykkede Vespasian mod Tiberias, som snart overgav sig og blev, af Hensyn til Agrippa, sparet for Plyndring[2]. — Efter Tarikeas Fald blev Tiberias Vidne til Vespasians troløse Færd mod de Fangne, som vare indesluttede i Byens Rendebane (stadium). Hvorledes han mod sit givne Ord dræbte, bortførte og solgte som Træle 37,600 Fanger, er fortalt i »Krigen i Galilæa« under Jerusalem No. 17. 4. — Aar 67[3].

6. Tiberias, som blev ved at staa under Agrippa, gik fri for den Jammer, som Romernes Seire førte over Landet.

Efter Talmud havde Sanhedrin eller det Høie Raad, før Jerusalem blev indesluttet af Titus, flyttet til Jamnia, hvor det kom i Ry under sin Formand Gamaliel II († 116), Sønnesøn af Gamaliel I († 52 ef. Kr.). — Aar 163 flyttede det til Sefforis og 193 til Tiberias; dets sidste Formand, Gamaliel VI, blev henrettet sammesteds 425 af Keiser Theodosius II. (Se Synedriet No. 7). — I Tiberias fremkom Talmud (ɔ: Lære, Undervisning), som er en Samling af de Skriftkloges og Rabbinernes Udsagn og Lærdomme, fra den Tid, da ingen Profet fremstod mere. — Talmud, som er et Kjæmpeværk paa 2947 Folio-Sider i 12 Bind[4], er fremgaaet af to Samlinger: 1) Misna (ɔ: den anden Lov; jævnfør »Deuteronomium«), som er Forklaring af Mose Lov. 2) Gemara (ɔ: Afslutning), som er Forklaring af Misna. — Misna blev samlet af Rabbi Juda († 220 ef. Kr.) og Gemara i Slutningen af fjerde Aarhundrede[5]. — Talmud staar hos Jøderne omtrent i samme Forhold til det Gamle Testamente, som »Overleveringen» (Traditionen) hos Katolikerne til det Ny Testamente. — Fra Tiberias fik Hieronymus under sit Ophold i Betlehem (386—420) en Rabbin med stort Ry til Lærer i Hebraisk[6]. — I sjette Aarhundrede levede i Tiberias jødiske Lærde, som have uskatterlige Fortjenester af G. T.s Text. De have med utrolig, stundom smaalig Nøiagtighed gjennemgaaet den hebraiske Text og fastsat Udtalen ved at tilføie Vokaler og Accenter; tidligere skreves Ordene bare med Konsonanter. Hebraisk var forlængst et dødt Sprog. I Reglerne for Udtalen fulgte de den Overlevering, massora, der var bevaret gjennem Rabbinerne. Derfor kaldes disse Lærde Massoreter. Massoreternes Regler for Udtalen følges endnu baade af Jøder og af Kristne.

7. Tiberias var, ligesom Sefforis, Nazaret, Kapernaum og flere andre Stæder i Galilæa, gjennem lange Tider, udelukkende et Hjem for Jøder; hverken Hedning, Samaritan eller Kristen maatte bo der[7]. — Tiberias gik længe fri for alle Rystelser. Man har endnu Mynter prægede i Tiberias, med Keisernavnene Tiber, Klaudius, Trajan, Hadrian og Antoninus Pius. Hadrian begyndte paa et Tempel, Hadrianum,

[1] Jos. Krig 2. 21. 8. [2] Jos. Krig 3. 9. 7. [3] Jos. Krig 3. 10. 10. [4] Wolff »Talmudfjender« Kjøbenhavn 1878. S. 22. [5] Talmud. Oversat fra Engelsk. Kjøbenhavn 1868. S. 60—62. [6] Thierry St. Jerome 1, 319. [7] Reland 1038, efter Epifanius († 403).

som ikke blev fuldført. — Under Konstantin den Store († 337) fik Kristendommen Indgang, Hadrianum blev omgjort til Kirke, og en Bispestol blev oprettet. Johannes, Biskop af Tiberias, var tilstede ved Kirkemøderne i Efesus 449 og i Kalcedon 451. — Den sidste Biskop, som nævnes, Basilius, levede i ottende Aarhundrede. — Tiberias's Mure bleve istandsatte af Justinian († 565).

Jøderne i Tiberias og omliggende Byer sluttede sig, 24,000 i Tallet, til Perserkongen Kosroes paa hans Tog mod Jerusalem 614. (Se Jerusalem No. 21). — Kalifen Omar tog Tiberias 637. — Wilibald (725) fortæller, at der i Tiberias var mange Kirker og en Synagoge[1]. — Da Korsfarerne 1099 havde taget det Hellige Land, blev Galilæa af Gotfred af Bouillon skjænket til Tankred, som tog Tiberias og byggede sammesteds en Kirke, og Byen blev Sæde for en latinsk Biskop. — Benjamin af Tudela (1173) fandt bare 50 Jøder i Tiberias; deres Formand, Rabbi Abraham, var Astronom o: Astrolog[2]. — 1187 stod det afgjørende Slag, som knuste de Kristnes Magt i Palæstina. Slaget leveredes paa Sletten ved Salighedernes Bjerg, der ligger 1100 Fod over Gennesarets Sø og Tiberias, men det er, efter den største By i Nærheden, oftest kaldt Slaget ved Tiberias. Byen overgav sig til Saladin samme Dag, som Slaget stod. (Se Hornene ved Hattin § 8. 2. 3).

1244—1247 var Tiberias atter i de Kristnes Magt, men har siden været i Muhammedanernes Eie, naar undtages, at Franskmændene under Napoleons Tog til Syrien 1799 nogle Dage vare Herrer sammesteds[3]. — 1759 og end mere Nytaarsdag 1837 rystedes Tiberias i sine Grundvolde af Jordskjælv. Ved det sidste satte af Byens 2500 Indbyggere 700, mest Jøder, Livet til. Søen skjød op, saa at en Del af Muren nu stikker ud i Vandet, Muren styrtede paa flere Steder overende, og siden har Byen ligget aaben, saa at de værgeløse Indbyggere leve i stadig Skræk for Beduinerne, der holde til paa Høiderne over Byen.

8. Tiberias er en af Jødernes fire hellige Stæder; de tre andre ere Hebron, Jerusalem og Safed. — Jerusalem er vistnok den helligste af disse; men i eet Stykke staar Tiberias fremmerst. Thi i Henhold til Es. 9, 1. 2 (gjengivet Matt. 4, 15. 16) lære Rabbinerne, at Messias først skal aabenbare sig ved Tiberias's Sø, naar han kommer for at dømme Jorderige. De Jøder, som først slutte sig til ham, skulle »sidde paa hans høire og venstre Side«. Hans Komme fremskyndes ved Bønner, og Bønnerne i Tiberias ere kraftigere end andetsteds. Jøderne i Tiberias faa derfor Hjælp fra Brødrene, mest i Europa, for at kunne leve desmere for Bønnen. Intetsteds lyde Bønnerne for Messias's snarlige Komme saa overlydt som i Synagogen i Tiberias[4].

9. Byen, som nu kaldes Tubarie, tæller 2000 Indbyggere, af hvilke 700 ere Jøder; ingen Kristen er bosat der. Indbyggerne hente kun liden Næring fra den fiskerige

[1] Early Travels S. 16. [2] Early Travels S. 88. [3] Robin. Pal. 3, 516—525. [4] Se Forfatterens »Reise i det Hellige Land og Syrien« S. 31. 205—207.

Tiberias. Farrar.

Sø. 1863 fandtes ikke et Garn i eller ved Byen. De to Baade, som Byen eiede, nyttedes ikke til Fiskeri eller til Færdsel for Indbyggerne, men leiedes ud til Reisende, som gjorde Udflugter paa Søen. (Se Gennesarets Sø § 10. 3).

Tiberias's Sø, se Gennesarets Sø § 10. 3.

Timna, Timnata — i Makk., hos Josefus og i Onomastikon: Tamna, Tamnata — som betyder »tilkjendt Lod« (pars assignata)[1], er Navnet paa tre Byer:

1. Timna, i Judas Bjergland, stilles sammen med Gibea[2]. (Se Gibea No. 2). Dette Timna er rimeligvis det samme Timna, som nævnes i Fortællingen om Judas Blodskam med Tamar: Juda gik ned fra sine Brødre og tog ind til en adullamitisk Mand, Hira. Efter mange Dage gik han med sin Ven, Adullamiten Hira, op til Timna for at klippe sine Faar. Paa Veien traf han Tamar[3]. — Det er ikke fundet igjen.

2. Timna, Timnata, nu Tibne, i Dans Stamme, stilles sammen med Ekron[4]. — Judas Grænse gik ned til Betsemes og bort til Timna[5]. — I Samsons Dage tilhørte det Filisterne. Dom. 14, 1. 5. fortælles nemlig, at Samson gik — rimeligvis fra Zora — ned til Timnata og saa i Timnata en af Filisternes Døtre, som han tog tilægte. — Byen kaldes i Dom. altid Timnata; men Samsons Svigerfader kaldes Dom. 15, 6 Timnit, hvilken Form viser, at Byens oprindelige Navn var Timna. — Det laa høiere end Askalon; thi Samson gik fra Timna ned til Askalon og slog ihjel 30 Filistere, hvis Klædninger han gav til sine 30 Brudesvende[6]. — 2 Krøn. 28, 18 fortælles, at Filisterne faldt ind i Lavlandet og toge Betsemes og Timna. — Efter disse Mærker maa dette Timna være gjenfundet i Tibne, der ligger i Sefela, lidt vestenfor Betsemes (Ain-Sjems).

3. Tamna, Tamnata — i den nye Oversættelse af Apogryferne er det uden videre omgjort til den gamle, hebraiske Form Timna — omtales ikke i Bibelen, hvis det ikke er den samme By som Timnat-Sera. — Den syriske Hærfører Bakkides befæstede, omkring 160 f. Kr., Tamnata ved Piraton[7]. (Piraton, der af Josefus kaldes Farato[8], laa i Efraims Land[9]). Tamna og tre andre Byer i Judæa bleve plyndrede og Indbyggerne solgte som Træle af Kassius, efter Cæsars Mord 44 f. Kristus[10]. — Tamna gav Navn til et af de 11 Landskaber, i hvilke Judæa var delt fra Agrippa I († 44 ef. Kr.) til Vespasian (68). Landskabet Tamna var det fjerde i Vigtighed[11]. — Vespasian drog ud fra Antipatris, lagde Landskabet Tamna under sig og rykkede mod Lydda, Jamnia og Emmaus[12].

Tamna eller Tamnata er gjenfundet i Tibne, paa en Høi, tre geogr. M. ret i Øst for Jaffa. — Piraton er gjenfundet i Ferata, paa en Høi $1^1/_2$ geogr. M. Sydvest for Sikem[13]. — Naar 1 Makk. 9, 50 Tamna siges at ligge ved Piraton, er det meget »apokryfisk«; thi Ferata ligger to geogr. M. nordenfor Tibne.

[7] Gesen. Thes. 1, 798. [2] Josva 15, 57. [3] 1 Mos. 38, 1. 12—14. [4] Josva 19, 43. [5] Josva 15, 10. [6] Dom. 14, 19. [7] 1 Makk. 9, 50. [8] Jos. Hist. 13. 1. 3. [9] Dom. 12, 15. [10] Jos. Hist. 14. 11. 2. [11] Jos. Krig 3. 3. 5. [12] Jos. Krig. 4. 8. 1. [13] Rob. Neuere Bibl. Forsch. 175.

Timnat-Heres eller Timnat-Sera, nu Tibne. — Hvad Bibelen fortæller om denne By, er bare Følgende: 1) Da Israeliterne vare færdige med at dele Landet, gave de Josva Arv midt iblandt sig. Paa Herrens Befaling gave de ham den By, han begjærede, Timnat-Sera paa Efraims Bjerg, og han byggede Byen og boede i den[1]. 2) Israeliterne begrove Josva i hans Arvs Enemærke, i Timnat-Sera, paa Efraims Bjerg, nordenfor Bjerget Ga'as[2]. 3) Israeliterne begrove Josva i hans Arvs Enemærke, i Timnat-Heres, paa Efraims Bjerg, nordenfor Bjerget Ga'as[3].

Byens Navn, før Josva fik den til arveligt Eie, var rimeligvis Timna. Josva kaldte den Timnat-Sera, den overblevne Lod ɔ: den Lod, som var bleven tilovers, da de andre havde faaet sin Lod[4]. — Efter jødiske Fortolkere kaldte Israeliterne senere Byen Timnat-Heres ɔ: Sol-Lodden, efter et Billede af Solen paa Josvas Grav til Minde om, at Solen havde staaet stille paa hans Bøn. — I daglig Tale er vel Byen nævnt med sit gamle, enkle Navn Timna; det sammensatte Navn findes ikke hos Josefus, som fortæller, at Josva blev begraven i Byen Tamna i Efraims Stamme[5]. Da nu Beliggenheden passer, er det høist rimeligt, at Timnat-Sera er det samme, som Tamna (Tamnata), og gjenfundet i Tibne, paa Efraims Bjerg. (Se Tamna No. 3 under Timna).

Udenfor Bibelen er Timnat-Sera kun nævnt to Gange: 1) I Onomastikon fortælles: i Tamnathsara, i Dans Stamme, sees endnu Josvas Gravmæle. — »I Dans Stamme« staar i Strid med Josefus, der lægger Byen i Efraims Stamme, og maa sikkert være feil, da Timnat-Sera laa paa Efraims Bjerg, medens Grænsen mellem Efraim og Dan, efter al Rimelighed, gik længre mod Vest. 2) I »Paulas Reise« (Kap. 15) skriver Hieronymus: Paula saa med Ærefrygt Josvas Gravmæle i Tamnathsare paa Efraims Bjerg og undredes over, at han, der havde uddelt saa store Eiendele, havde for sig selv valgt et saa bjergfuldt og ryt Strøg.

Guérin opdagede 1863 i en Høi, ligeoverfor Tibne, et Gravmæle, i hvilket han er vis paa at have gjenfundet Josvas Grav. Opdagelsen styrkes ved Følgende: 1) Septuaginta har til Josva 19, 50, der lyder saa: »efter Herrens Befaling gave Israels Børn Josva den Stad, som han begjærede, Timnat-Sera, paa Efraims Bjerg, og han byggede Staden og boede i den«, følgende Tillæg: »efterat have taget de Stenknive, med hvilke han havde omskaaret de af Israels Børn, som vare fødte under Vandringen i Ørkenen, lagde han dem i Tamnat-Sara. 2) Septuaginta har til Josva 24, 30, der lyder saa: »Israels Børn begrove Josva i hans Arvs Enemærker, i Timnat-Sera, paa Efraims Bjerg, nordenfor Bjerget Ga'as«, følgende Tillæg: »de lagde i Graven, hvor de jordede ham, de Stenknive, med hvilke han havde omskaaret Israels Børn i Galgala (Gilgal) . . . og de ere der til denne Dag.

Franskmanden Abbed Richard, som 1870 undersøgte Josvas Grav, fandt i denne Stenknive, som lignede dem, der ere fundne i Gilgal ved Jordan. — Graven har tid-

[1] Josva 19, 49. 50. [2] Josva 24, 30. [3] Dom. 2, 9. [4] Gesen. Thes. 2, 798. [5] Jos. Hist. 5. 1. 29.

ligere været gjennemrodet og plyndret; thi nogle Stenknive og Flintestene vare omstrøede udenfor Graven, og andre vare førte til Foden af en Eg, over 300 Fod borte[1].

En vægtig Indvending mod Gravens Ægthed ligger nær: Gravmælet i Tibne ligner Kongernes Grave og andre Grave ved Jerusalem, som ere fra en langt sildigere Tid, og hidtil har man ikke andetsteds fundet ældgamle Grave med saadan Bygning.

Tirza var en kana'anitisk By, hvis Konge blev dræbt af Josva[2]. — Nu nævnes Tirza ikke før en Tid efter Rigets Deling 980, da det blev de 10 Stammers Hovedstad under de sex første Konger. Jeroboam (980—958), som først boede i Sikem[3], flyttede siden til Tirza; ialfald boede han der, da hans Dronning forklædt gik til Silo for at spørge Profeten Ahia om Sønnens Sygdom. Hun vendte tilbage til Tirza; da hun traadte paa Husets Dørtærskel, døde Gutten efter Ahias Ord[4]. — Nadab, Jeroboams Søn (958—956), har sikkert boet i Tirza, uagtet det ikke udtrykkelig siges. — Baesa (956—932) boede i Tirza og blev begraven der[5]. — Ela (932—930) blev dræbt i Tirza af Simri under et Gjæstebud, i hvilket han var drukken[6]. — Simri (930) brændte, efter syv Dages Kongevælde, Kongeborgen i Tirza ned over sig[7]. — Omri (930—918) havde boet sex Aar i Tirza, da han flyttede til Samaria, som han havde bygget[8]. — Menahem, som blev Israels 16de Konge (779—769), var i Tirza, da han brød op mod Samaria, hvor han dræbte Sallum og gjorde sig til Konge i hans Sted[9].

Tirza, der betyder et »lysteligt Sted«, maa have havt Ry for Skjønhed; thi i Høisangen 6, 4 tiltales Bruden saa: »skjøn er du, min Veninde! som Tirza, yndig som Jerusalem«.

Den første, som gjenfandt Tirza, var Brocardus (1283), der skriver: fire (franske ɔ: to geogr.) M. østenfor Samaria ligger Byen Thersa paa et høit Bjerg. Der boede Israels Konger, før Samaria blev bygget. Det laa i Manasse[10]. — Efter Brocardus er Tirza ikke omtalt af nogen Reisende før af Robinson, der 1839 gjenfandt det i Byen Tulluza. I den engelske, men ikke i den tydske Udgave af »Palæstina« (3, 158) og i Neuere Biblische Forschungen in Pal. (S. 397) skriver han: »Overgangen fra r til l er meget almindelig[11]. Byen ligger paa en fremragende Høide, omgiven af vidtløftige Lunde af Olietræer, mest unge og kraftige. Byen er ret stor og vel bygget. Vi saa ingen Fortidslevninger, naar undtages nogle faa Grave i Bjerget og nogle Cisterner«. — Byen, som paa van de Veldes Kaart skrives Talusa, ligger $1^1/_2$ geogr. M. østenfor Samaria og $^3/_4$ geogr. M. nordenfor Sikem.

Tisbe nævnes ikke i Bibelen, men bare Tob. 1, 2, hvor det fortælles, at Tobias i Enemessar (Salmanassar), Kongen af Assyriens Dage var bortført i Fangenskab fra Tisbe, som ligger søndenfor Kydis (Kedes) i Naftali i Galilæa, ovenfor Aser (Hazor,

[1] Guérin Pal. (Samarie) 2, 89—104. [2] Josva 12, 24. [3] 1 Kong. 12, 25. [4] 1 Kong. 14, 1—18. [5] 1 Kong. 15, 21. 16, 6. [6] 1 Kong. 16, 8—10. [7] 1 Kong. 16, 15. 18. [8] Kong. 16, 23. 24. [9] 2 Kong. 15, 14. [10] Broc. 7, 18. [11] Gesen Thes. 2, 727.

Asor, se Hazor No. 1). — Byen er bleven kjendt som Fødested for Elias, der i 1 Kong. 21, 17 kaldes »Tisbiten« og 1 Kong. 17, 1 kaldes »Tisbiten, en af dem, som havde taget Bolig i Gilead«. — Det sidste Sted oversættes af Septuaginta og Josefus saaledes: Profeten, som var fra Tesbe eller Tesbone i Gilead[1]. — Saa maa vel ogsaa Farisæerne have udlagt Stedet, siden de kunde sige til Jesus: »ransag, og du vil se, at aldrig er en Profet opstaaet fra Galilæa«[2]. (I sin Lidenskabelighed sagde Farisæerne alligevel Usandhed; thi Profeten Jonas, Amittais Søn, var utvivlsomt fra Galilæa; se Gat-Hefer). — Denne Oversættelse, som kræver en afvigende Læsemaade, er sikkert urigtig[3]. — Hverken i Galilæa eller i Gilead er en By ved Navn Tisbe, Tesbe eller Tesbone gjenfunden.

Tob. — Jefta, Gileaditen, var uægte Søn af Gilead. Da Gileads ægte Sønner bleve store, joge de Jefta bort, og han gik til Landet Tob og samlede løse Folk om sig. — Da Ammoniterne paaførte Israel Krig, gik Gileads Ældste bort for at hente Jefta fra Landet Tob[4]. — Tob kan saaledes ikke have ligget meget langt borte. — Da Ammoniterne saa, at de vare »stinkende« for David, leiede de af Syrerne i Bet-Rehob og af Syrerne i Zoba 20,000 Mand, og Kongen af Ma'aka med 1000 Mand og Tobs Mænd, 12,000[5]. — Tob maa følgelig have været et ret stort Landskab. — Nu nævnes Tob ikke mere i Bibelen. — 1 Makk. 5, 13 fortælles, at Hedningerne i Gilead havde dræbt alle Jøder, som vare i Tob, opimod 1000 Mand, og bortført deres Hustruer og Børn. — 2 Makk. 12, 13. 17 fortælles, at Judas Makkabæus, efterat have stormet Byen Kaspin, rykkede 750 Stadier derfra til Karaka, til de saakaldte tobianske Jøder. (Kaspin og Karaka ere aldeles ukjendte Byer). — Paa Wetzsteins Kart, som følger med hans »Reisebericht über Hauran und die Trachonen«, findes baade »Tel Dibbe«, nogle Ruiner, en geogr. M. Nordvest for Kunavat (Kenat), og »ed-Dab«, en Oase, 10 geogr. M. østenfor Kunavat. — Om noget af disse to Navne er en Ændring af Tob, er endnu uafgjort.

Tofet, som i G. T. er nævnt otte Gange[6], laa i Hinnoms Dal, lige i Syd for Siloams Dam. — Det betyder rimeligvis Brandsted, Offersted, og har isaafald faaet sit Navn, fordi Judas Børn der ofrede sine Sønner og Døtre til Molok.

Jeremias forkynder Jerusalems og Folkets Undergang i disse Ord (19, 6. 11 (7, 31. 32): Judas Børn have bygget Tofets Høie (ɔ: Altere), som ere i Hinnoms Søns Dal, for at brænde sine Sønner og Døtre i Ilden. Derfor skulle de Dage komme, da man ikke ydermere skal kalde dette Sted Tofet eller Hinnoms Søns Dal, men Myrderiets Dal. Saa siger den Herre Zebaot: jeg vil sønderknuse dette Folk og denne Stad, som man sønderknuser et Potteskaar. Og i Tofet skal man jorde, fordi der ellers ikke er Rum til Grave. — 19, 12: saaledes vil jeg handle med dette Sted og med dets

[1] Jos. Hist. 8. 13. 2. [2] Joh. 7, 52. [3] Reland 1035. [4] Dom. 11, 1—5. [5] 2 Sam. 10, 6. 8
[6] 2 Kong. 23, 10. Jr. 7, 31. 32. 19, 6. 11. 12. 13. 14.

Indbyggere, idet jeg gjør denne Stad som Tofet. — 19, 13: Jerusalems Huse og Judas Kongers Huse skulle vorde som Tofets Sted. — 19, 14: Jeremias kom fra Tofet, hvorhen Herren havde sendt ham for at spaa, og stillede sig i Forgaarden til Herrens Hus.

Josias, Judas Konge (640—609), gjorde Tofet, som er Hinnoms Børns Dal, urent, for at ingen skulde lade sin Søn eller Datter gaa gjennem Ilden for Molok[1]. Rimeligvis har han strøet Asken af brændte Menneskeben over det. (Se Josias under Jerusalem). — Esaias forkynder (30, 33) Undergang for Sankerib og hans Hær: »rede er forlængst et Brandsted (tofte), ogsaa for Kongen er det rede, dybt og vidt, dets Baal har Ild og Ved i Mængde«. Sankeribs Hær blev ødelagt langt søndenfor Jerusalem, ved Libna. Naar Profeten har, til at betegne Stedet for Ødelæggelsen, brugt det — som det synes — for Leiligheden lavede Ord »tofte«, Brandsted, saa har han villet stemple Assyrernes Undergang ved at give Stedet et Navn, der skulde minde om det vederstyggelige Tofet[2].

Tofet nævnes hverken af Josefus, i Apokryferne eller i N. T. Hieronymus skriver til Jr. 7, 31, at Tofet var et vakkert Sted, rigt paa Trær, og vandet gjennem Render fra Siloam.

Jeremias's Spaadom, at »man skulde jorde i Tofet«, er gaaet i Opfyldelse, idet Strøget omkring Tofet, fra Siloams Dam opigjennem Hinnoms Dal, er fuldt af Grave. (Se Hinnoms Dal).

Tor, fordum Raitu, ved det Røde Hav. — Mellem Bjerggruppen Sinai eller Horeb og Bugten ved Suez løber nordefter fra Ras (ɔ: Forbjerget) Muhammed, paa Halvøens Sydspidse, en Sandslette, der kaldes el-Ga'a ɔ: Sletten, som har en Længde af omkring 20 geogr. M. Breden er størst omtrent midtveis, hvor den naar til opimod fire geogr. M. Der, hvor Breden er størst, ligger en liden Søhavn, som fordum hed Raitu og nu Tor. Af Grækerne kaldes den lille Søhavn dog endnu Raitu[3].

Raitu nævnes første Gang i et lidet Skrift af Ammonius, en Munk fra Kanopus i Ægypten, der gjæstede Sinai (Jebel Musa) omkring 372. I Raitu levede en Samling af 43 Eneboere, der holdt til i Huler under en Formand ved Navn Paul. De havde en Kirke, der var omgiven af en Mur og derfor kaldtes Kastellet eller Borgen. — Under Ammonius's korte Ophold paa Sinai bleve Eneboerne dersteds overfaldne af Saracenerne, og samme Dag bleve Eneboerne i Raitu overfaldne af 300 Blemmier, der kom over fra Ætiopien. Alle Eneboere i Raitu bleve dræbte paa en nær, der havde gjemt sig. Han kom til Sinai, der i ret Linie ligger syv geogr. M. fra Raitu, og fortalte Ammonius om Overfaldet. (Se Sinai No. 12).

Kosmas Indikopleustes eller Indiafarer (535) skriver om Israeliternes Vandring til Sinai: de satte over det Røde Hav ved Klysma (Kolzum, Suez), gik gjennem Ørkenen Sur, over Mara, og kom til Elim, som nu kaldes Raitu. Dernæst omtaler Kosmas

[1] 2 Kong. 23, 10. [2] Gesen. Thes. 3, 1497. [3] Rob. Pal. 1, 208 Anm. 1.

de sinaitiske Indskrifter og fortæller, at han med Følge slog Leir i Refidim, som nu kaldes Faran. — Paa Grund af dette Sted have nogle villet gjenfinde Elim i Tor; men, da Kosmas fra Elim kom til Faran gjennem Vadi Mukatteb, maa han tale om et andet Raitu end det, som nu kaldes Tor. Dette nordligere Raitu er bare nævnt af Kosmas[1].

Naar Raitu blev kaldt Tor, kan Forfatteren ikke oplyse. Navnet Raitu har, som fortalt, holdt sig blandt Grækerne.

I Klipperne ved Tor findes kristne Kapeller udhugne og nogle Eneboer-Celler. Fra disse og mange andre Mærker slutter Palmer, at, medens Klostrene blomstrede paa Halvøen, gik Pilegrime og Varer over Tor, som altsaa engang har været af en vis Vigtighed[2]. Nu er Tor et usselt Fiskerleie, hvis Indbyggere ere Kristne.

Tæt ved Tor ligger en større Palmelund, der eies af Katarinaklosteret paa Sinai, som derfor holder en Opsynsmand i Tor. — Inde i Palmelunden sprudler en varm Kilde, over hvilken der er bygget flere Rum, som ligne de tyrkiske Badekamre. Badet kaldes Hamman Seydna Musa ɔ: vor Herre Mose varme Bad.

Abbas Pasja, Kediv eller Vicekonge af Ægypten, boede en Tid i Katarinaklosteret paa Sinai for at rette paa sin Helbred, der var ødelagt ved Haremets Glæder. For at gjøre Reisen mellem Klosteret og Kairo magelig, begyndte han at bygge en Vei fra Tor gjennem Vadi Hebran til Katarinaklosteret. Veien blev aldrig fuldført. Den vankelmodige Pasja stundede tilbage til Kairo, hvor han kort efter Hjemkomsten blev myrdet af en Mamluk 1854[3].

Tyatira, i Lydien, ved Elven Lykos, sex geogr. M. nordenfor Sardes, var en af de syv Menigheder, til hvem Aabenbaringen er skreven[4]. — Aps Gjr. 16, 14 omtales en Kvinde, en Purpurkræmmerske fra Tyatira, som i ældre Tider var kjendt for Kunsten i at farve. Det havde flere Laug; nogle Indskrifter ere undertegnede af »Farverne«. Farverkunsten staar endnu høit der, og ugentlig sendes en Mængde Skarlagensklæde til Smyrna. — Byen kaldes nu Ak-Hissar eller den Hvide Borg.

Tyrus, Sor, Tura, Zar, Zurra, Sara, Sur.

1. Navn. Ælde. — Tyrus, Føniciens stolte Søstad, laa efter Strabo 200 Stadier søndenfor Sidon[5]. — Strabos Opgift, som gjælder Ny-Tyrus, svarer nøiagtig til Afstanden paa Kieperts Kart, fem geogr. M. — Byens føniciske og hebraiske Navn var Sor eller Zor, som paa Aramæisk blev til Tura, paa Koptisk til Zar eller T'ar, paa Assyrisk til Zurra[6] og paa Græsk til Tyros. Romerne kaldte Byen Tyrus, medens enkelte romerske Forfattere kaldte den Sara eller Sarra, hvoraf sarranus, tyrisk (Virgil Georg. 2, 506).

[1] Ordnance Survey Part 1. S. 199. Anm. 5. [2] Palmer Desert 1, 222. [3] Palmer Desert 1, 132. 221—223. [4] Aab. 1, 11. 2, 18. [5] Strabo 16, 757. [6] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 657. 665. 677.

Tyrus er i G. T. nævnt 37 Gange[1], i Evangelierne ni Gange, altid sammen med Sidon (se Sidon), og i Aps Gjr. to Gange (21, 3. 7).

Tyrus er ikke nævnt af Moses, hvoraf sluttes, at det er yngre end sin Medbeilerinde Sidon, der allerede er nævnt i Folkelisten (1 Mos. 10, 15), hvor det kaldes Kana'ans Førstefødte. — Curtius's Fortælling, at Agenor, Kadmus's Fader, har grundet Tyrus og Sidon[2], tilhører Sagnet, ikke Historien. — Tyrus var dog »fra ældgammel Tid« (Es. 23, 7) og er (ved 1400) nævnt Josva 19, 29, hvor Asers Grænse opgives at gaa til den faste Stad eller Fæstningen Sor. — Det blev aldrig taget af Aseriterne; men, mærkeligt nok, nævnes det ikke Dom. 1, 31, hvor Sidon og andre Byer, som Aseriterne ikke toge, ere opregnede. — Tyrus var en Dobbelt-By, af hvilken den ene laa paa Fastlandet, den anden paa en Ø. (Se No. 2). Josefus taler sikkert om Tyrus paa Øen, naar han fortæller, at Salomo begyndte paa Templet 240 Aar, efterat Tyrus var bygget[3]; Salomo begyndte paa Bygningen af Templet 1016. Ogsaa Justin taler om Tyrus paa Øen, naar han fortæller, at, da Sidonierne vare slagne af Kongen af Askalon, tyede de til sine Skibe, droge bort og byggede Tyrus, Aaret før Trojas Ødelæggelse[4]. — At Ø-Tyrus var bygget af Sidonierne, er ogsaa udtalt Es. 23, 12, hvor Tyrus kaldes »Sidons Datter«. — Tyrus er hverken nævnt i Iliaden eller Odysseen, medens Sidon er nævnt i Odysseen, og Sidonierne baade i Iliaden og Odysseen faa Lovord for sin Kunstfærdighed; men deraf kan ikke saa lige sluttes, at Tyrus dengang ikke var til eller bare en ringe By; thi Sidon var paa den Tid Føniciens fornemste Stad, og under Sidonierne kunne Tyrierne godt være medregnede. (Se Sidon). — Justins Fortælling om Sidoniernes Flytning til Ø-Tyrus synes at være sand; thi, medens fra nu af Tyrus træder frem, træder Sidon tilbage.

2. Gammel- og Ny-Tyrus. — Tyrus var en Dobbelt-By; den ene, som kaldtes Gammel-Tyrus, laa paa Fastlandet, ved Ras el-Ain, 30 Stadier søndenfor Ny-Tyrus[5], der laa paa en Klippe-Ø i Havet. — Plinius opgiver Omkredsen af Ny-Tyrus til 22 Stadier, og Omkredsen af Ny- og Gammel-Tyrus sammen til 158 Stadier[6] eller næsten fire geogr. M. — Naar Byerne tilsammen have havt denne Omkreds, maa vist store Strøg have været nyttede som Lyststeder eller til Agerland og Græsgange.

Paa Grund af Mistydning af Hieronymus's Ord til Ez. 29, 17. 18 (se No. 7) har det været den gjængse Mening, at Ny-Tyrus blev bygget under Nebukadnezars Belejring af Gammel-Tyrus (omkring 580), da Indbyggerne flyttede derfra til Øen. — Det er dog rimeligt, at de driftige og søfarende Tyriere længe før den Tid have dyrket og

[1] 1) Josva 19, 29. 2) 2 Sam. 5, 11. 3) 2 Sam. 24, 7. 4) 1 Kong. 5, 1. 5) 1 Kong. 7, 13. 6—7) 1 Kong. 9, 11. 12. 8) 1 Krøn. 14, 1. 9—10) 2 Krøn. 2, 3. 11. 11) Sal. 83, 8. 12) Sal. 87, 4. 13—17) Es. 23, 1. 5. 8. 15. 17. 18) Jr. 25, 22. 19) Jr. 27, 3. 20) Jr. 47, 4. 21—25) Ez. 26, 2. 3. 4. 7. 15. 26—28) Ez. 27, 2. 3. 32. 29—30) Ez. 28, 2. 12. 31) Ez. 29, 18. 32) Hos. 9, 13. 33) Joel 3, 9 (4, 4). 34—35) Am. 1, 9. 10. 36—37) Sak. 9, 2. 3. [2] Curt. IV. 4, 15. 19. [3] Jos. Hist. 8. 3. 1. [4] Just. 18, 3. [5] Strabo 16, 758. [6] Plin. Hist. Nat. 5, 76.

fæstet Bo paa en Ø, der laa saa nær og havde to gode Havne. — Denne sidste Mening godtgjøres ved Følgende: 1) Esaias, der omkring 730 forkynder Straffen over Tyrus ved Kaldæerne, kalder 23, 4 Tyrus »Havets Fæstning«. 2) Ezekiel, der forkynder Straffen over Tyrus ved Nebukadnezar, forudsiger 26, 4. 5. 14, at det skal blive til et Fiskerleie midt i Havet, til en solbar Klippe. 3) Josefus fortæller, at der i Arkivet i Tyrus gjemtes Breve, som Salomo og Hiram havde vexlet med hinanden. I Hirams Brev stod: jeg beder dig, at du tilfører os Korn, som vi høilig trænge til, saasom vi bo paa en Ø[1]. Og Josefus fortæller strax efter, at Salomo sendte, Aar for Aar, Korn, Vin og Olie, som Hiram mest trængte til, fordi han boede paa en Ø[2]. 4) Under Salmanassars Beleiring (726—721) var, efter Josefus, »Tyrus paa Øen« Hovedbyen. (Se No. 5).

At Tyrus paa Øen allerede var til i 12te Aarhundrede, er fuldt godtgjort af Moharens Reise, der blev trykt 1866, ikke længe efter at Skriftet var opdaget: en Ægypter, hvis Navn er ukjendt, men som kalder sig Mohar (ɔ: Skriver), foretog under Ramses II (1180—1114) en Reise i Syrien og tilgrænsende Lande. Hans Reise er fortalt af en Ven, hvem han har meddelt, hvad han har seet og oplevet. Moharen har været i Landet Ketta (Hetiternes Land ved Orontes). Paa Reisen sydefter kommer han til Baruta (Beirut), Ziduna (Sidon), Zariputa (Sarepta) og til Zar eller T'ar (Tyrus). Om denne By skrives: »en By i Havet, Tyrus i Havet er dens Navn. Vand bliver ført til den i Baade; dens Fiske ere talrigere end Sand«. — Fra Zar reiste han til Zarau eller T'arau (Gammel-Tyrus); da han kom did, fandt han det brændt til en Askehob. Da han ikke fik den ventede Hvile og Vederkvægelse, udbryder han: meget møisommelig er en Mohars Stilling[3]!

Paa Grund af Navnet Sor har man i nyere Tid endog villet gjøre Ø-Tyrus til den ældste af de to Byer. Sor betyder nemlig en Klippe; men ved Ras el-Ain er ingen Klippe at se, medens Øen er en Klippe. Navnet Gammel-Tyrus skulde saaledes ikke udsige, at Fastlandsbyen var den ældste, men at den var gammel ɔ: ødelagt, medens Ø-Tyrus fremdeles hævdede sin Rigdom og Magt. — Denne Slutning fra Navnet har Lieblein villet rokke ved Følgende: Fastlandsbyens Navn Zarau eller T'arau er et fra Zar eller Sor aldeles forskjelligt Ord, der paa Hebraisk lyder Zora og betyder Hvepsebol, et Navn, som ogsaa bares af Samsons Fødeby i Dans Stamme. Da Fastlandsbyen sank ned til at blive Forstad for Ø-Staden, tabte den sit Navn, som havde Lyd-Lighed med den stolte Østads Navn, der var kjendt overalt. — Herved er dog at mærke, at Fastlandsbyen ikke alene 2 Sam. 24, 7, i Fortællingen om Joabs Rundreise, da han paa Davids Bud maatte tælle Folket, men allerede Josva 19, 29 er omtalt under Navnet »Fæstningen Sor«. — Lieblein har derfor kun den Udvei al lade Josvas Bog være skreven sildigere end Moharens Reise[4].

[1] Jos. Hist. 8. 2. 7 [2] Jos. Hist. 8. 5. 3. [3] Lieblein Bidrag til ægyptisk Kronologi. Kristiania 1873 S. 1—10. Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 2, 591. [4] Lieblein Bidrag til ægyptisk Kronologi. S. 14—16.

Herodot, som havde reist til Tyrus for at se det hellige og rige Tempel for Herkules, fik paa sit Spørgsmaal om dets Ælde det Svar af Præsterne, at det var jævngammelt med Byen og bygget 2300 Aar før hans Komme, der faldt omkring 450 f. Kristus[1]. — Ved Tyrus maa paa Herodots Tid Ø-Tyrus være ment. — Da Alexander den Store 332 krævede at blive indladt i Ø-Tyrus, for at ofre til Herkules, fik han, efter Justin, det Svar, at han bedre kunde forrette Ofringen i Gammel-Tyrus, hvor der var et ældre Tempel[2]. — Fastlands-Tyrus skulde saaledes have en Ælde af over 2750 Aar f. Kr. — Men Tyrierne have, til sit Tempels Forherligelse, sikkert taget Munden fuld ligeoverfor Herodot — Templet var rimeligvis bygget i tiende Aarhundrede af Hiram, (se No. 3) — og de tør have brugt et Foregivende ligeoverfor Alexander, for at afvise hans Krav paa at blive indladt i Byen. Ialfald staar Justin, der giver Templet paa Fastlandet Forrang i Ælde, i Strid med Arrian, der fortæller, at Templet paa Øen var det ældste af alle Templer for Herkules[3].

Det er dog i sig selv rimeligst, at Byen paa Fastlandet var ældre end Byen paa Klippeøen, som ikke strax kunde friste nogen Nybygger. — Fastlands-Tyrus maa være bygget før Josva (1400), og Ø-Tyrus før Moharens Reise i 12te Aarhundrede.

3. Ældste Historie. — Der nævnes en Række af Konger, som snarere synes at tilhøre Sagnet eller Gudelæren. — Tyrus's Historie begynder egentlig først med Hiram, Davids og Salomos Samtidige og Ven. Efter Josefus regjerede han 34 Aar, fra 1027—993[4]. Man skulde tro, at han havde tiltraadt Regjeringen flere Aar før 1027; thi han sendte Cedertømmer og Mestere til at udhugge i Træ og Sten til David, der byggede sig en Kongebolig — som det synes — ikke mange Aar efterat han havde taget Jerusalem 1053[5]. — Da Hiram spurgte, at Salomo var salvet til Konge efter David (1020), sendte han sine Tjenere for at lykønske Salomo; thi Hiram havde været en Ven af David alle Dage. — Salomo skikkede Bud til Hiram og bad om at faa Ceder- og Cyprestømmer og en Mand, som var kyndig til at arbeide i Guld, Sølv, Kobber og Jern. Til Gjengjæld skulde Salomo sende en Mængde Korn og Olie. Hiram svarede i et Brev og sendte sin egen Bygmester, som ogsaa hed Hiram, og denne støbte Søilerne Jakin og Boas, Kobberkaret og andre Kar til Templet[6]. (Se Salomo under Jerusalem, og Templet). — Hiram havde skjænket Salomo 120 Talenter i Guld, og, da Salomo havde bygget de to Huse, Herrens Hus og Kongens Hus, skjænkede han igjen Hiram 20 Byer i Galilæas Land. Hiram drog ud fra Tyrus for at se disse Byer, men de huede ham ikke, og han udbrød: hvad er dette for Byer, som du har givet mig, min Broder? Og han kaldte dem Kabuls Land indtil denne Dag[7]. (Se Kabul). — Af Hirams Svar maa man slutte, at Salomo var tilstede. Det er ogsaa

[1] Herod. 2, 44. [2] Justin XI, 10. [3] Arrian Anab. 2. 16. 1. [4] Jos. Hist. 8. 2. 1. 8. 5. 2. Apion 1, 18. [5] 2 Sam. 5, 11. 1 Krøn. 14, 1. [6] 1 Kong. 5, 1—11. 7, 13—51. 2 Krøn. 2, 3—16. [7] 1 Kong. 9, 10—14.

rimeligt, at to Konger, som stode i saadant Venskabsforhold, oftere havde Møde, da Afstanden mellem Tyrus og Jerusalem bare er 22 geogr. Mil.

Hiram drev sammen med Salomo Handel paa Ofir; de søkyndige Folk leveredes af Hiram[1]. — Hiram lignede, efter Josefus, Salomo i mangt og meget: han udvidede Tyrus, idet han ved en Dæmning indlemmede Jupiter Olympius's Tempel, der stod paa en Ø, i Staden; han byggede et pragtfuldt Tempel for Herkules og et andet for Astarte, og han syslede med »Visdom«. Kongerne sendte hinanden Gaader at gjette, og den, der ikke kunde løse Gaaden, maatte bøde. Hiram maatte i Førstningen bøde; men siden løste han dem ved en Tyriers Hjælp og forelagde igjen Gaader, som den vise Konge ikke kunde løse[2].

Hirams Navn har holdt sig i Landet: henimod en geogr. M. ret i Øst for Ras el-Ain opdagedes 1833 et ældgammelt Gravmæle af vældige Stene, som af Landets Folk kaldes Kabr Hairan (ɔ: Hirams Grav) og holdes af dem for Kong Hirams Gravmæle[3].

Ved den jødiske Stats Deling (980) afbrødes det venskabelige Forhold mellem Kongerne i Tyrus og Jerusalem. Josafat (919—894) vilde fornye den indbringende Handel paa Ofir uden Tyriernes Samvirke. (Se Ofir). — Det venskabelige Forhold overførtes en Tid paa Kongerne i Samaria, idet Akab (918—894) ægtede Jesabel, Datter af Etba'al, Sidoniernes Konge[3]. — Ved »Sidoniere« menes her Føniciere; thi Josefus fortæller efter Efeseren Menanders tyriske Historie, at Itobal (ɔ: Etba'al) var Tyriernes og Sidoniernes Konge[5]. — Itobal, som var Præst ved Astartes Tempel, var kommen paa Tronen ved at myrde sin Konge. – Den Tørke, som under Akab varede i tre Aar, hjemsøgte under Itobal ogsaa Fønicien[6]. — »Tyrus's Fødder havde vistnok fra ældgammel Tid baaret det hen til at bo som Fremmed langt borte«[7]; men det var dog først under Itobals 32aarige Regjering, at Tyrierne for Alvor fore ud for at grunde Nybygder. — Itobals Slægt fulgte ham paa Tronen i flere Led. Hans Sønnesøn efterlod en Datter Elisa eller Dido og en Søn Pygmalion, der skulde dele Regjeringen. Dido var gift med den rige Ypperstepræst Sikarba'al. Pygmalion dræbte Svogeren og ranede hans Skatte. I hans syvende Regjeringsaar flygtede Dido med de fornemste Indbyggere til Kartago (ɔ: Nystad), som Sidonierne nogle Aar forud havde grundlagt. — Didos Flugt sættes af Josefus til 156 Aar, efterat Hiram var bleven Konge, og til 143 Aar, efterat Salomo havde begyndt paa Templet (1016)[8], altsaa til 872 eller 873. — Kitto sætter Didos Flugt til nedimod 800[9].

4. Fiendskab mod Jøderne. »Udsagn«. — Fønicierne og Jøderne havde de stærkeste Grunde til at holde sammen for at kunne modstaa de mægtige Stater i Østen: Syrien (Damaskus), Assyrien og Babylon. Men omkring 800 opstod mellem dem et Fiendskab,

[1] 1 Kong. 9. 26—28. [2] Jos. Hist. 8. 5. 3. Apion 1, 17. [3] V. de Velde Pays d'Israel S. 32 og Plade 31. [4] 1 Kong. 16, 31. [5] Jos. Hist. 8. 13. 1. [6] Jos. Hist. 8. 13. 2. [7] Es. 23, 7. [8] Jos. Apion 1, 18. [9] Kitto Cyclopædia 3, 1048.

som aldrig uddøde: Fønicierne begyndte at drive Slavehandel. De solgte som Træle Jøder, de havde opsnappet, eller jødiske Krigsfanger, som de enten selv havde taget eller kjøbt af Jødernes Fiender ved den Tid ɔ: Syrierne. Det var til Grækerne og Edomiterne, at Fangerne bleve solgte. Profeterne have rettet sine »Udsagn» (ɔ: Forkyndelse af Herrens Straffedomme) baade mod Tyrus og Sidon, dog mest mod den første som Føniciens Hovedby.

Joel skriver, omkring 800, Kap. 3, 9—13 (4, 4—8): Tyrus og Sidon! I toge mit Sølv og mit Guld og førte mine bedste Kostbarheder ind i Eders Templer. Og Judas Børn og Jerusalems Børn solgte I til Grækernes Børn for at skaffe dem langt bort fra deres Land. Se, jeg vil sælge Eders Sønner og Eders Døtre i Judas Børns Haand, og de skulle sælge dem til Sabæerne, til et Folk langt borte. — Ved Amos, omkring 800, Kap, 1, 9. 10, siger Herren: formedelst Tyrus's tre Misgjerninger og formedelst fire vil jeg ikke afvende det (Onde), fordi de overgave Fanger i fuldt Maal til Edom og ikke kom Broderpagten ihu. Men jeg vil sætte Ild paa Tyrus's Mur, og den skal fortære dets høie Huse. — Esaias, omkring 730, har i hele Kap. 23 et »Udsagn« mod Tyrus, »den jublende Stad, hvis Fødder fra ældgammel Tid bar det hen til at bo som Fremmed langt borte« (V. 7), — som delte Kroner ud, hvis Kjøbmænd vare Fyrster, hvis Kræmmere vare Jordens Ærede (V. 8). Du skal ikke ydermere blive ved at juble, du Voldtagne, Sidons Jomfru-Datter! Bryd op, drag over til Kittim (ɔ: Grækenlands Øer og Kyster); heller ikke derborte skal der blive Ro for dig (V. 12). — Se Kaldæernes Land — de reise sine (Krigs-) Taarne, blotte Tyrus's høie Huses Grund, gjøre dem til en Grushob (V. 13).

Elulæus. Salmanassar. — Esaias havde forkyndt Tyrus's Undergang ved Kaldæerne, »dette Folk, som før ei var til, idet de levede som Ørkenboere« (23, 13); men det saa en Tid ud til, at han selv skulde opleve Tyrus's Undergang ved Assyrerne, der under Salmanassar oversvømmede Syrien, Palæstina og Fønicien. Elulæus, Konge i Tyrus, modstod dog den mægtige Fiende. Elulæus, der regjerede i 36 Aar, var samtidig med Ezekias (726—697), Hoseas (730—721) og Salmanassar († 721). — Cypern faldt fra; men Elulæus sendte en Flaade, som bragte Cypern til Lydighed. — En Tid efter rykkede Salmanassar med en stor Hær ind i Fønicien, men sluttede snart Fred og trak sig tilbage. — En, rimeligvis kort, Tid efter faldt Sidon, Gammel-Tyrus og Akko fra Elulæus og overgav sig til Assyrerne. Salmanassar krævede, at Tyrus paa Øen ogsaa skulde underkaste sig; men Elulæus vægrede sig, og Salmanassar paaførte ham atter Krig, i hvilken de frafaldne Byer hjalp ham med 60 Skibe og 800 Sømænd. Elulæus gik med 12 Skibe mod denne Flaade, splittede den ad og gjorde 500 Fanger. — Salmanassar selv forlod Fønicien, men satte Vagt ved den Elv, som munder ud ved (rettere: nordenfor) Øen[1], og ved Vandledningerne, for at hindre

[1] Strabo 16, 758.

Tyrierne i at hente Vand. Dette varede fem Aar (726—721), i hvilke Tyrierne maatte nøies med Brøndvand. — Imidlertid døde Salmanassar under Samarias Beleiring (721), og hans Eftermand Sargon opgav Krigen med Tyrus. — Tyrus paa Øen kom nu i stor Agt[1].

6. »Udsagn«. Handel. — Jeremias forkynder i Jojakims Dage (609—598), at Nebukadnezar paa Herrens Bud skal ødelægge Tyrus og Sidon med deres Konger[2].

Ezekias forkynder i sit Fangenskabs 11te Aar, strax efterat Jerusalem var ødelagt af Nebukadnezar (588), i tre Kap. (26—28), at Tyrus skal ødelægges, fordi det jublede over Jerusalems Fald (26, 1. 2). Herren skal sende Nebukadnezar, Babels Konge, Kongernes Konge, med Heste, Vogne og Ryttere uden Tal (26, 7—10). — Tyrus skal blive et Sted til at udbrede Fiskegarn paa midt i Havet, til en solbar Klippe (26, 4. 5. 14). — En Gru skal det vorde, det er ei mere — til evig Tid (26, 21). — Kap. 27 giver, efter en glødende Skildring af Tyrus's Skjønhed (V. 3—7), en omfattende Skildring af Tyrus's Handel: »en saa udførlig Skildring er neppe kommen ned til os om nogen af Fortidens Byer undtagen Rom og Aten«[3].

»Midt i Havene ere dine Landemærker; dine Bygningsmænd gjorde din Skjønhed fuldkommen (V. 4). Af Cypresser fra Senir (Hermon) byggede de dine Plankesider, Ceder fra Libanon toge de for at gjøre Mast paa dig (V. 5). — Af Ege fra Basan gjorde de Aarer, dine Rorbænke gjorde de af Elfenben, indfattet i Buxbom fra Kittims Øer[4] (V. 6). — Fint udsyet Linned fra Ægypten udfoldede du som dit Flag, blaat og purpurrødt Tøi fra Elisas[5] Kyster vare dit Soltelt (V. 7). — Sidons og Arvads[6] Indbyggere vare dine Rorskarle; dine Vise, Tyrus, som vare i dig, vare dine Styrmænd (V. 8). — Gebals[7] Ældste og dets Vise vare i dig og bødede dine Brøst; alle Havets Skibe og deres Søfolk vare i dig, for at drive Handel med dig (V. 9) — Perser, Luder og Putæer[8] vare i din Hær; Skjold og Hjelm ophængte de i dig; de vandt dig Ære (V. 10). — Arvads Sønner og din Hær vare paa dine Mure trindt omkring; de gjorde din Skjønhed fuldkommen (V. 11). — Tarsis[9] handlede med dig; med Sølv, Jern, Tin og Bly betalte det dine Varer (V. 12). — Javan[10] og Tubal og Mesek[11] vare dine Kræmmere; med Menneskesjæle (ɔ: Træle) og Kobberkar betalte de dine Varer. (V. 13). — De af Torgarmas Hus betalte med Vognheste, Rideheste og Mulæsler dine Varer. (V. 14). — Juda og Israels Land vare dine Kræmmere; med Hvede fra Minnit (i Ammon), søde Kager, Honning, Olie og Balsam betalte de dine Varer. (V. 17). — Damaskus handlede med dig med Vin fra Helbon[12] og med hvid Uld (V. 18). — Tarsisskibe[13] kom og gik, og du blev opfyldt og saare rig midt i Havet (V. 25)«.

7. Nebukadnezar. — For de nærmest følgende Aar er yderst lidet optegnet om

[1] Jos. Hist. 9, 14. 2. efter Menanders tyriske Historie. [2] Jr. 25, 9. 22; 27, 8; 47, 4. [3] Smiths Dictionary 3, 1579. [4] ɔ: Øerne i Middelhavet. [5] ɔ: Peloponnes. [6] ɔ: Aradus, paa en Ø Nord i Fønicien. [7] Gebal var en Søstad nordligst i Fønicien. [8] Luder og Putæer vare to afrikanske Folkefærd. [9] Tarsis laa i Spanien; se Tarsis. [10] ɔ: Jonien. [11] Tubal og Mesek vare to Folkefærd nordenfor Togarma ɔ: Armenien. [12] Helbon laa nordenfor Damaskus; se Helbon. [13] ɔ: Store Skibe; se Tarsis.

Tyrus, og af Forfatternes Taushed har man villet slutte, at Profeternes Spaadomme om Tyrus's Erobring ved Nebukadnezar ikke bleve opfyldte. Sagen forholder sig rimeligvis saa: efter Seiren ved Karkemis 606 tog Nebukadnezar Syrien, Palæstina og Fønicien. Han tog Gammel-Tyrus, som laa paa Fastlandet, men kunde ikke, ligesaalidt som Salmanassar, af Mangel paa Flaade, tage Tyrus paa Øen. — Tyrus paa Øen vedblev at have egne Styrere, men synes dog at have været afhængigt af det mægtige Babylon.

At Nebukadnezar tog Gammel-Tyrus og bragte Ny-Tyrus i en vis Afhængighed, skjønt han ikke havde magtet at tage det, maa udledes af følgende Steder, som ellers vilde staa i indbyrdes Strid: 1) Ezekiel hørte i sit Fangenskabs 27de Aar, 571, disse Ord af Herren: Nebukadnezar, Babels Konge, har ladet sin Hær forrette et svært Arbeide mod Tyrus; men Løn har han og hans Hær ikke faaet af Tyrus for det Arbeide, han har forrettet mod det[1]. 2) I sin Fortolkning til dette Sted skriver Hieronymus: «Meningen er ikke, at Nebukadnezar ikke har taget Tyrus, men at Tyrierne havde paa Skibe ført alt sit kostbare, rørlige Gods til Øer (Hieronymus har ikke »Øen«), saa at Nebukadnezar intet Bytte gjorde«. (Under Beleiringen ved Alexander den Store sendte Indbyggerne sine Kvinder og Børn til Kartago[2]). 3) Efter Reland findes i en gammel jødisk Krønike følgende Sted: i sit 23de Regjeringsaar (ɔ: 581) fik Nebukadnezar Tyrus i sin Magt[3]. 4) Josefus gjengiver efter føniciske Forfattere Følgende: Nebukadnezar beleirede Tyrus i 13 Aar, medens Itobal var Konge der; efter Itobal var Ba'al Konge i 10 Aar; efter hans Død bleve Dommere (Sufeter) udnævnte til at styre Staden. Den næstsidste Dommer, Merbal, blev indkaldt fra Babylon. Efter hans Død indkaldtes hans Broder Hiram, der styrede Staden i 20 Aar. Under ham blev Cyrus Konge i Persien[4].

8. Under Perserne. — Tyrus og Sidon overgave sig frivillig til Cyrus omkring 536. — Da Kambyses paalagde Fønicierne at tage Del i et Tog mod Kartago, vægrede de sig for at drage mod sin egen Nybygd, og Kambyses vilde ikke tvinge dem[5]. — De toge Del i Persiens Kampe med Grækenland og leverede Xerxes Skibe og Søfolk[6]. — Ligesom til Bygningen af Salomos Tempel leverede Sidonierne og Tyrierne Cedertømmer fra Libanon til Bygningen af Serubabels Tempel. Tømmeret blev fløtet ned til Joppe[7]. — Ved 450 var Herodot i Tyrus; han fortæller næsten intet om Tyrus's Historie; han reiste til Tyrus, bare fordi han havde hørt, at der sammesteds var et rigt Tempel, helliget til Herkules[8]. — Under Nehemias's andet Statholderskab, ved 425, indførte Tyriere, som boede i Jerusalem, Fisk og alleslags Varer og solgte dem paa Sabbaten til Judas Børn og i Jerusalem[9].

Under Persernes Herredømme var Tyrus i de første Tider den mægtigste af

[1] Ez. 29, 17. 18. [2] Curt. 4, 2. 15. [3] Reland 1050. [4] Jos. Apion 1, 21. [5] Herod. 3, 19. [6] Herod. 7, 98. [7] Esr. 3, 7. [8] Herod. 2, 44. [9] Neh. 13, 16.

Føniciens Stæder; thi Sakarias har, fra Darius Hystapis's fjerde Regjeringsaar, et »Udsagn over Tyrus og Sidon«, i hvilket Sidon bare nævnes, medens Tyrus omtales saa: »Tyrus byggede sig en Fæstning, og det opdyngede Sølv som Støvet og fint Guld som Skarnet paa Gaderne. Se, Herren skal give Fremmede det til Eie og nedslaa i Havet dets Vold, og selv skal det fortæres af Ild«[1]. — Senere hævede Sidon sig til den mægtigste By indtil 357, da det blev ødelagt under et Oprør mod Artaxerxes III Okus, og Tyrus var igjen den første By ved Alexander den Stores Indfald.

9. Alexander den Store. Agrippa I. — Efter Slaget ved Issus 333 rykkede Alexander den Store ind i Fønicien; de andre Byer overgave sig frivillig; men Tyrus gjorde en vældig Modstand i syv Maaneder. Alexander blev først Herre over Byen ved at bygge en Dæmning fra Fastlandet til Øen over Sundet, der efter Curtius var fire[2] og efter Plinius næsten sex Stadier bredt[3], og hvis største Dybde efter Arrian var 18 Fod[4]; den nordre Havn blev spærret af cypriske og den søndre af sidoniske Skibe. — 30,000 af Indbyggerne bleve solgte som Træle 332; sine Koner og Børn havde de sendt til Kartago[5]. — Efter Alexanders Død 323 kom Fønicien først under Ægypten og saa under Syrien. — Pompeius lagde det under Rom 64 f. Kr. — Antonius skjænkede Kleopatra alle Byer langs Kysten mellem Eleuteros (Grænseelv mellem Syrien og Fønicien) og Ægypten, men undtog Tyrus og Sidon, fordi de fra gammel Tid havde været Fristæder[6].

Agrippa I eller Store havde en heftig Strid med Tyrierne og Sidonierne, maaske fordi det opblomstrende Cæsarea gjorde deres Handel Afbræk. Agrippa var Keiser Klaudius's Ven, og Tyrus og Sidon maatte bede om Fred, da de trængte til Levnetsmidler fra Agrippas Lande. De skikkede Sendemænd til Cæsarea; Agrippa modtog dem høitidelig i Skuespilhuset, hvor han blev rammet af Herrens Engel, og kort efter døde han, 44 ef. Kristus; om Forhandlinger med Sendemændene er der ikke videre Tale[7]. (Se Agrippa I under Jerusalem No. 15).

10. Kristen Menighed. Under Romerne. Omar. Vilhelm af Tyrus. Korsfarerne. — En kristen Menighed havde tidlig dannet sig i Tyrus; thi Paulus traf Disiple der paa sin sidste Reise til Jerusalem Aar 60, da Skibet laa sammesteds syv Dage for at losse Ladningen[8]. — Den første Biskop; som nævnes, Kassius, var tilstede ved et Kirkemøde i Cæsarea 198, og den sidste, som nævnes, Eusebius, var tilstede ved et Kirkemøde i Konstantinopel 553[9].

Under Romerne hævede Tyrus, som Følgende viser, sig til sin gamle Velmagt: 1) En græsk Indskrift paa en Sten, som er funden i Puteoli (nu Puzzuoli) ved Neapel, indeholder et Brev, skrevet 174, altsaa under Markus Aurelius, fra tyriske Kjøbmænd i Puteoli til Raadet i Tyrus, »den hellige, ukrænkelige, uafhængige Hovedstad i Fønicien«, og Raadets Svar. Af Brevet fremgaar, at Tyrus havde to Faktorier

[1] Sak. 9, 2—4. [2] Curt. 4. 2. 8. [3] Plin. Hist. Nat. 5. 76. [4] Arrian Anab. 2. 18. 8. [5] Curt. 4. 3. 15. [6] Jos. Hist. 15. 4. 1. [7] Aps Gjr. 12, 20—23. [8] Aps Gjr. 21, 3—7. [9] Reland 1055.

(ɔ: Kjøbmandsstuer med Varelager) i Italien, et stort og rigt i Puteoli, som var den mest søgte Havn og det største Oplagssted for Varer i Syditalien, og et endnu større i Rom, og at tyriske Guder dyrkedes af Tyriere, som tjente ved Faktoriet i Puteoli[1]. 2) Domitius Ulpianus (født 170, myrdet 228 som Øverste for Livvagten, præfectus prætorio), en af Roms største Retslærde, skriver: Tyriernes overmaade gilde (splendidissima) Stad, hvorfra jeg stammer (unde mihi origo est), er vel kjendt rundt om i Landene, ældgammel, vaabenmægtig og trofast i det Forbund, den har sluttet med Romerne; vor afdøde Keiser Septimius Severus († 211) har nemlig for dens udmærkede Fortjenester af Samfundet og det romerske Rige skjænket den Rettigheder som Forbundsmagt (jus italicum)[2]. 3) I sin Fortolkning til Ezekiel (Aar 410) 26, 21: »du skal ikke være mere«, udbryder Hieronymus: »hvorledes kan det siges, at Tyrus ikke skal bygges mere, da det er Føniciens herligste og vakreste Stad«? Og i sin Fortolkning til Ezekiel 27, 3, hvor Tyrus kaldes »en, som handler med Folkene paa mange Kyster», skriver den samme: »lige til vore Dage har det varet ved, at næsten alle Folk handle med Tyrus«.

Hele Syrien, Palæstina og Fønicien bleve 634—638 tagne af Kalifen Omar. — Tyrus blev 1124 taget af Korsfarerne, og Aaret efter blev en Franskmand, Vilhelm, den første Erkebiskop sammesteds. — Benjamin fra Tudela, der 1163 var i Tyrus, skriver: der er ingen Havn i Verden, som kan sammenlignes med Ny-Surs Havn. — 400 Jøder bo i denne By. Fra Ny-Surs Volde kan man se Levninger af Sor, »der delte Kroner ud« (Es. 23, 8)[3]. — Vilhelm af Tyrus, født i Jerusalem[4] og Erkebiskop i Tyrus 1174—1184, har skrevet de første Korstogs Historie fra 1099 til 1184 i »Gesta Dei per Francos« (ɔ: Guds Gjerninger ved Frankerne). — Tyrus var den eneste By af Vigtighed, som modstod Saladin, der efter Slaget ved Tiberias 1187 tog Palæstina og Fønicien; efter tre Maaneders spildt Møie maatte han ophæve Beleiringen[5]. — Tyrus var den sidste Rest af Korsfarernes Erobringer i Fønicien, Syrien og Palæstina. 14 Mars 1291 tog Sultanen af Ægypten og Damaskus Acre eller Ptolemais. Samme Dag, fortæller Venetianeren Marino Sanuto (1308), forlode Tyrierne sin By og gik ombord paa sine Skibe, og den følgende Dag gik Saracenerne uden Modstand ind i Byen og gjorde, hvad de vilde.

Maundeville var 1322 i Tyrus, »som nu kaldes Sur; det var fordum en prægtig, kristen By; men Saracenerne have for en Del lagt det øde og af Frygt for de Kristne spærret Havnen«[6]. — De følgende Reisende tale ogsaa om Tyrus som et øde Sted; Svensken Hasselqvist (1751) skriver, at Sur tællede 10 Indbyggere (Husholdninger?), Tyrker og Kristne, der levede af Fiskeri. — Tyrus, som led meget ved Jordskjælvet Nytaarsdag 1837, er nu i Opkomst; se No. 11.

[1] Mommsen: Epigraphische Analekten, Gesellschaft der Wissenschaften, zweiter Band Leipzig 1850 S. 57—62. [2] Justinians Digesta, Liber 50, Titulus 15, Fragmentum 1. [3] Early Travels S. 80. [4] Rob. Pal. 3, 674. Anm. 2. [5] Rob. Pal. 3, 680. [6] Early Travels S. 141.

11. Vandledning. Ved Ras el-Ain (Kildehoved, Kildevæld), hvor Gammel-Tyrus laa, 3/4 M. søndenfor Ny-Tyrus, 15 Minuters Gang fra Kysten, ligge fem vældige, murede Damme, som kaldes Salomos Damme, da de efter Sagnet ere byggede af Salomo og skjænkede til Hiram som Tak for Hjælpen ved Templets Bygning. Dammene, som fyldes fra Kilder med det klareste Vand, ere gamle, skjønt ganske vist ikke fra Salomo. — En gammel Vandledning gaar derfra til Tyrus paa Øen. Dammene have saaledes ikke alene forsynet Gammel-Tyrus, men ogsaa Ny-Tyrus med Vand. — Det var sikkert ved denne Vandledning, at Salmanassar satte Vagt for at afskjære Drikkevand for Indbyggerne paa Øen. Efterat Alexander (332) havde reist Dæmningen fra Fastlandet til Øen, blev Vandet ledet lige ind i Byen. Tidligere, ialfald paa Moharens Tid (No. 2), have Indbyggerne maattet føre Vandet i Baade ud til Øen; thi der er liden Rimelighed for, at der har været ført en Ledning under Vandet, hvis Brede, som fortalt, er opgivet fra fire til sex Stadier (2400—3600 Fod). — Den første, der, saavidt Forfatteren ved, har omtalt Dammene og Vandledningen, er Maundrell (1697)[1]. — Svensken Landberg, der i flere Aar har reist om i Østerland, og som 1874 var i Tyrus, fortæller, at Vandledningen nu er i Ustand 15 Minuters Gang fra Byen, og at Vandet bæres det Stykke Vei af Kvinder. — Rundt Dammene er, skriver Landberg, Landet opdyrket som en Have. — Landberg opgiver Indbyggernes Tal til 500, der drive forholdsvis megen Handel med Tobak, Bomuld, Uld og Ved[2].

Gjennem Aarhundreder har, om just ikke aldeles efter Bogstaven, Spaadommen været opfyldt, at Tyrus skulde blive til »en solbar Klippe, et Sted til at udbrede Fiskegarn«[3].

U.

Udgangen af Ægypten[4].

Landskabet Gosen, i hvilket Israeliterne under sit Ophold i Ægypten boede, laa i den nordøstlige Del af Landet paa begge Sider af den Ferskvandskanal, som udgik fra Nilen i Nærheden af det gamle Bubastis, det nuværende Zagazig, og fortsatte sit Løb østover henimod Timsahsøen og Bittersøerne. Denne Kanal, der uden Tvivl var til allerede omkring 2000 f. Kr. og sandsynligvis er graven af Kong Amenemha III (af Grækerne kaldt Møris), førte med sig Nilens fede Dynd og gjorde Gosen til et af Ægyptens frugtbareste Landskaber. Omtrent midt i Landskabet laa Hovedbyen Ramses, saaledes kaldt efter Kong Ramses, som levede i det 12te Aarhundrede f. Kristus; da Israeliterne opholdt sig der, havde Byen et tidligere, nu ukjendt Navn.

Om Israeliternes Udgang af Ægypten fortælle de gammelægyptiske Skrifter os ikke noget ligefrem; men om denne Begivenhed findes der dog Beretninger, som utvivl-

[1] Early Travels 425. 426. [2] Brev fra Landberg til »Aftonbladet«, optaget i »Morgenbladet« 30 Mars 1875. [3] Ez. 26. 4. 5. 14. [4] Se Lieblein, Jødernes Udgang af Ægypten i »For Ide og Virkelighed« 1871, S. 78 ff.

somt hidrøre fra hine gamle Kilder. Den ægyptiske Oldforskning har desuden skaffet os temmelig god Besked om hine Tiders Historie, Geografi og øvrige Forhold, hvortil endvidere kommer de mangehaande Oplysninger, som ere bragte tilveie under Anlægget af Suezkanalen. Men det er dog bare Bibelen, som giver os nogen egentlig Beretning om den Begivenhed, vi her omhandle, og det er derfor ogsaa kun den, der kan lægges til Grund for nærværende Fremstilling af Udvandringens Historie.

2 Mos. 12, 37 siges: »saa brøde Israels Børn op fra Ra'amses til Sukkot, omtrent 600,000 Mand tilfods, foruden smaa Børn«. — Byen Ra'amses eller Ramses laa, som vi have sagt, ved den gamle Kanal, omtrent midtveis mellem Nilen og Bittersøerne. Dens Beliggenhed er saa temmelig sikker, da man har fundet Ruiner af den og blandt disse et Mindesmærke, hvorpaa man mellem Guderne Ra og Atum ser Kong Ramses II, der var en af Byens Skytsguder og har givet den et nyt Navn, nemlig sit eget. Ra'amses og Piton vare, som bekjendt, de to Forraadsstæder, som Israeliterne maatte bygge eller rettere udvide og gjenopbygge for Farao.

Paa Grund af sin Beliggenhed var Byen Ramses et høist passende Samlings- og og Udgangspunkt for de i Gosen boende Israeliter. Fra Ramses kom Jøderne til Sukkot. Det sidstnævnte Steds Beliggenhed lader sig ikke med nogen Sikkerhed bestemme; men det maa have ligget paa den almindelige Karavanvei fra Ægypten til Syrien, hvilken sandsynligvis først gik langsmed Kanalen og derpaa omkring Timsahsøen i nordøstlig Retning henad Syrien til.

2 Mos. 13, 17. 18 heder det: »og det skete, der Farao lod Folket fare, da førte Gud dem ikke paa Veien til Filisternes Land, endog den var nær, thi Gud sagde: Folket kunde angre, naar de se Krig for sig, og vende tilbage til Ægypten. Og Gud førte Folket omkring paa Veien gjennem Ørkenen mod det Røde Hav«. Her er det jo paa det Bestemteste udtalt, at Jøderne ikke toge den sædvanlige Vei fra Ægypten til Syrien. Vi skulle ogsaa siden se, at det er sandsynligt, at de bare de to første Dage gik mod Øst paa Veien til Filisternes Land, det vil sige, den almindelige Karavanvei, og at Moses derefter har forandret Retningen, idet han lod Folket vandre om og gaa sydover hen til Bittersøerne.

2 Mos. 13, 20 lyder: »de brøde op fra Sukkot og leirede sig i Etam paa Grænsen af Ørkenen«. Etam har man heller ikke kunnet paavise. Man har ment, at Etam var Pitom; men hvad enten man antager, at Pitom laa ved Kanalens vestlige Ende eller, hvad jeg er mest tilbøielig til at tro, var den samme By som Heroopolis, og saaledes laa ved det nuværende Mukfar, lidt vestenfor Timsahsøen, maa Etam i begge Tilfælde vistnok lægges østligere end Pitom og følgelig betegne et andet Sted. Derimod skal jeg gjøre opmærksom paa, at man i en hieratisk Papyrus, som opbevares i Berlinermusæet, har fundet et Stedsnavn Etami, der ifølge Beskrivelsen maa betegne et Sted paa den ægyptiske Grænse mod Asia. Det er af flere Grunde ikke usandsynligt, at Papyrus'ens Etami er Bibelens Etam, der ligeledes laa paa Ægyptens

Grænse mod Øst eller, som det heder i Bibelen, ved Enden af Ørkenen, til alle Tider Landets naturlige Grænse.

Nu, det var ved Etam, at Israeliterne forlode Veien til Filisternes Land og vendte om mod Syd for at gaa til Bittersøerne. Thi 2 Mos. 14, 2 heder det: »tal til Israels Børn, at de skulle vende om og slaa Leir foran Pi-Hakirot mellem Migdol og Havet, ret overfor Ba'al-Zefon; der skulle I leire Eder ved Havet«. Og 4 Mos. 33, 5—7 hvor der gives en Oversigt over Vandringens Gang, og som jeg for Tydeligheds Skyld skal meddele i Sammenhæng, fortælles Følgende: »saa brøde Israels Børn op fra Ra'amsés og leirede sig i Sukkot, fra Sukkot brøde de op og leirede sig i Etam, som ligger paa Grænsen ef Ørkenen. Fra Etam brøde de op og vendte om til Pi-Hakirot, som ligger lige overfor Ba'al-Zefon, og de leirede sig foran Migdol. Derpaa brøde de op fra Pi-Hakirot og gik midt igjennem Havet ind i Ørkenen, og de vandrede tre Dagsreiser ud i Etams Ørk og leirede sig ved Mara«.

Efterat Jøderne saaledes havde vendt om, kan man tænke sig, at de have fortsat sin Vandring sydover, enten paa Vestsiden af Bittersøerne, eller, hvad jeg er tilbøielig til at tro, paa Østsiden af samme. Vi ville først betragte Forholdene under Forudsætning af, at Vandringen foregik paa Vestsiden af Bittersøerne.

Har Israeliternes Vandring fra Ra'amses til Sukkot, og fra Sukkot til Etam, været opgivet i Dagsreiser, hvilket paa Grund af Afstanden er sandsynligt, saa maa dette ogsaa være opgivet for Resten af Veien til det Røde Hav; thi, hvis Etam, saaledes som vi antage, laa paa Gosens østlige Grænse, saa havde Jøderne omtrent ni geogr. Mile at vandre, indtil de kom til det Sted ved det Røde Hav, hvor Overgangen maatte have fundet Sted, og det er neppe troligt, at et helt Folk, som er paa Vandring, kan tilbagelægge en saa lang Strækning paa een Dag. De to første Dagsreiser vare ikke fuldt tre Mil lange hver, og sætter man den samme Hurtighed for Vandringen mellem Etam og det Røde Hav, vilde den have medtaget tre til fire Dage. Hvor Jøderne gik over det Røde Hav, kan ikke siges med Sikkerhed; men man henlægger sædvanligvis Overgangen til et Sted i Nærheden af det nuværende Suez. Maaden, hvorpaa den skede, har været forskjelligt angivet. Man har istedetfor Miraklet villet sætte en naturlig Forklaring ved at paavise, at der findes et Vadested der, hvor Overgangen skal være skeet. Men 3000 Aar ere forløbne siden den Gang, og Forholdene have i Mellemtiden forandret sig meget, saaledes som vi senere skulle se.

Jeg er derimod, som sagt, tilbøielig til at sætte Overgangen andetsteds, idet jeg tror, at Jøderne toge Veien paa Østsiden af Bittersøerne. At vi overalt bare have Dagsreiser angivne, fremgaar tydeligt af 4 Mos. 33, 5—7: »saa brøde de op fra Ra'amses og leirede sig i Sukkot, og de brøde op fra Sukkot og leirede sig i Etam, og de brøde op fra Etam og leirede sig foran Migdol«. Her ere Udtrykkene de samme og give ingen Grund til at fortolke de to første om enkelte Dagsreiser og det sidste om en Vandring paa flere Dage. Man maa fortolke dem ligedan, nemlig som enkelte Dagsreiser, saa-

meget mere som det strax efter paa samme Sted heder: »de brøde op fra Pi-Hakirot, og de vandrede tre Dagsreiser i Etams Ørk og leirede sig ved Mara«. At her er angivet »tre« Dagsreiser, antyder, at Bibelen udtrykkelig har villet opregne de enkelte Dagsreiser. Men var der bare een Dagsreise fra Etam til Pi-Hakirot, kunne vi vanskelig antage, at sidstnævnte Sted laa ni Mile borte nede ved Suez. Endvidere kunne vi vanskelig antage, at Etams Ørk, hvorhen Jøderne kom efter Overgangen over det Røde Hav, laa lige overfor Suez, naar Etam nødvendigvis maa lægges nordenfor Bittersøerne. Fremdeles, der var i hine Dage ikke noget Vadested nede ved Suez. Lige til Herodots Tid gik nemlig det Røde Hav helt op til den nordlige Ende af Bittersøerne. Det er en stadig fortsat Stigning af Landtungens sydlige Halvdel, som tilsidst har afbrudt Forbindelsen mellem Havet og Bittersøerne, lagt disse tørre og frembragt Vadestedet ved Suez. At saa har været Tilfældet, fremgaar med Vished af geologiske Undersøgelser og af de Iagttagelser, man gjorde under Anlægget af Suezkanalen. Og endelig lade Beretningerne hos Herodot, Strabo og Plinius os med en høi Grad af Sandsynlighed slutte, at der i den ældste Tid ikke gik nogen Landevei mellem Ægypten og Arabien søndenom Bittersøerne, hvortil kommer, at Veikarter fra den romerske Keisertid lade Veien gaa ikke paa Vestsiden, men paa Østsiden af Bittersøerne.

Lad os nu betragte Vandringen med dette for Øie. Fra Ra'amses gik Israeliterne i to Dagsreiser østover paa den alfare Vei til Filisternes Land indtil Etam, som laa paa Gosens østlige Grænse mod Ørkenen, ved Karavanveien til Syrien. Her »vendte Jøderne om«, d. e. de fortsatte ikke Veien østover, men gik mod Syd og kom til Pi-Hakirot, som laa en Dagsreise fra Etam, efter al Sandsynlighed paa den smale Landtunge mellem Kanalen og den nordlige Ende af Bittersøerne. Man har afledet Navnet Pi-Hakirot af det Ægyptiske, og det maa isaafald betyde: »Stedet med de mange Vækster« (pi, Hankjønsartikel, aku, mange, og rot, Vækst). Nu er det tænkeligt nok, at der er et saadant frugtbart Sted her i Nærheden af Ferskvandskanalen, medens det er usandsynligt, at der er noget saadant nede ved Suez, hvor Landet vistnok er en fuldstændig Ørken. Her ved Pi-Hakirot kunne Jøderne være gaaede gjennem Vandet i Bittersøerne, det Røde Havs inderste Bugt, »midt i det Røde Hav paa det Tørre«, som det heder i Bibelen, eller, dersom man endelig vil have en naturlig Forklaring af Miraklet, enten over den inderste Bugt under Lavvande, idet Fjæren og Nordostvinden havde drevet Vandet udover, hvilket igjen vendte tilbage strax efter ved indtrædende Flodtid, eller ogsaa over paa den smale Landtunge mellem Kanalen og Bittersøerne. Ferskvandskanalen, som gik gjennem Landskabet Gosen, var nemlig ikke ført helt ud i Bittersøerne, for at Havets salte Vand ikke skulde stige op i Kanalen og gjøre dets Vand udrikkeligt. Den mellem Kanalen og Søen gjenstaaende Landtunge kan da, efterat Jøderne vare komne over, være bleven gjennembrudt af Moses netop i rette Tid til at lade det Røde Havs Vand styrte over de forfølgende Ægyptere. Med hvilken Kraft Vandet ved saadanne Gjennembrud kan styrte frem, fik man føle, da Lesseps

i Marts 1869 netop paa selvsamme Sted gjennembrød Dæmningen for at lede Middelhavets Vand ind i Bittersøerne, idet flere Arbeidere skulle være druknede tiltrods for de Forsigtighedsregler, man havde truffet.

Efter Overgangen vandrede Jøderne tre Dage om i Etams Ørken. Dette Navn kan nu ikke overraske, da Etam, ifølge den her fremstillede Opfatning, var den By, som laa denne Del af Ørkenen nærmest. Derpaa gik de sydover paa Østsiden af Bittersøerne og kom efter to Dages Vandring til Kysten, som her gjør en Bøining mod Øst, hvorved vi se en rimelig Grund til, at Jøderne fem Dage efter Overgangen atter kom til det Røde Hav.

J. Lieblein.

Um-Keis, se Gadara.

Ur, Kamarine, Mugheir, nævnes, i Bibelen, bare første Mosebog: 1) 11, 28: Haran døde før sin Fader Tara i sit Fædreland, i Kaldæernes Ur. 2) 11, 31: Tara tog Abraham, sin Søn, og Lot, sin Sønnesøn . . . . og de droge fra Kaldæernes Ur for at reise til Kana'ans Land, og de kom til Karan, og de boede der. 3) 15, 7: jeg (Herren) udførte dig (Abraham) fra Kaldæernes Ur. — Efter alle tre Steder laa altsaa Ur i Kaldæa, som maa søges i Strøget omkring Babel og sydefter. — Hermed stemmer Stefanus, naar han i sin Tale Aps Gjr. 7, 4 siger: Abraham gik ud fra Kaldæernes Land og tog Bolig i Karan. — Naar Stefanus samme Kap. V. 2 siger: Gud aabenbarede sig for vor Fader Abraham i Mesopotamien, førend han tog Bolig i Karan, maa han have taget Mesopotamien i videste Udstrækning: efter Strabo (16, 746) naaede Mesopotamien fra Armenien til Babylonien (ɔ: til Sinears Land, Kaldæa), efter Plinius (Hist. Nat. 6, 137) fra Taurus til den persiske Bugt.

Fire Byer have nydt Æren af at gjælde for Kaldæernes Ur: Orfa, (Grækernes Edessa, nordenfor Karan), Ur, en Borg vestenfor Ninive, Varka og Mugheir, begge søndenfor Babel. — Mod de to første taler afgjørende deres Beliggenhed saa langt mod Nord. Kaldæernes Hjemland er det sydlige Strøg ved Eufrat og Tigris, og det var først under Nabopalassar († 604) og hans Søn Nebukadnezar († 561), at de optraadte som Landvindere og udvidede sine Grænser. — Nogle have fundet Enslyden i Kaldæernes Ur og Borgen Ur afgjørende og derfor udstrakt Kaldæernes Hjemland til nordenfor Ninive; men det er kun en eneste Forfatter, Ammianus Marcellinus, som omtaler den nævnte Borg, og den rette Læsemaade maa være Adur[1]. — Varka ligger vistnok i Kaldæernes Hjemland; men i Varka har man gjenfundet Erek (1 Mos. 10, 10). — De senere Aars Udgravninger have sat det udenfor al rimelig Tvivl, at Ur er gjenfundet i Mugheir, søndenfor Babel. — 1½ geogr. M. vestenfor Eufrat og omtrent 30 geogr. M. søndenfor Babel og ligesaa langt nordenfor den persiske Bugt ligger en

[1] »Venerunt Adur«, ikke: »ad Ur«.

Række af opkastede Høie, som kaldes Mugheir eller Um-Gheir. Inde mellem Høiene ligger et Tempel, som er bygget af store Teglsten, der ere sammenkittede med Jordbeg. Deraf har Templet under Arabernes Herredømme faaet Navnet Mugheir, »det Jordbegede« eller Um-Gheir, «Jordbegs-Moderen«. Navnet blev senere overført paa hele Rækken af de opkastede Høie. — Det er det ældste Tempel af den kaldaiske (babyloniske) Kunst, der endnu, for største Delen, staar i sin oprindelige Skikkelse. Det er 198 Fod langt og 133 Fod bredt, har to Stokværk og har aldrig havt mere end tre eller fire. Det nederste Stokværk er 27 Fod høit, med en eneste Indgang, otte Fod høi.

Indskrifter, som ere fundne paa Cylindre af brændt Tegl og paa Teglsten, have givet uanede Oylysninger. Man har fundet en Kongerække, lige fra den første ældste Konge Uruk, til den sidste, Nabonidus, de samme, som vare den første og sidste Konge i Babel. Uruk blev efter Valdemar Schmidt Konge før Aar 2500[1], efter Ravlinson 2230; Nabonidus tabte sit Rige 538. — Paa en Teglsten i Templet læses: «Uruk, Konge i Hur, byggede dette Tempel til Maaneguden«. Og paa en anden Teglsten læses: »Maaneguden indgav Uruk, Konge i Hur, at bygge ham dette Tempel, og han har ligeledes indgivet ham at bygge Volden om Hur«. Templet var helliget Maaneguden Hurki; deraf Byens Navn Hur. — Byens hebraiske Navn Ur, der svarer til det kaldaiske Hur, betyder Lys, og derved menes vel her et af de to store Himmellys, (1 Mos. 1, 16), Maanen. — Omkring 200 Aar senere trængte Elamiterne ind i Kaldæa. En Indskrift, som nys er funden i Britisk Museum, fortæller, at en elamitisk Konge, Kudur-Nahunti, bortførte fra Kaldæa (Ur eller Babel?) nogle Gudebilleder, som 1636 Aar derefter bleve tagne tilbage af Assyrernes Konge Assurbanipal (omkring 650). Kudur-Nahuntis Krigstog maa altsaa falde omkring 2300 f. Kr. — En anden elamitisk Konge, Kudur-Mabuk, synes at have hersket over hele Kaldæa, da han omtales i Indskrifter over det hele Land. Kudur-Mabuk kalder sig i Indskrifterne: »Vestens Herre«. Det er saaledes ikke urimeligt, at han har trængt frem lige til Syrien og Palæstina. Bibelens Fortælling om, at Kedorlaomer, Konge i Elam, gjorde et Tog til Palæstina, har saaledes fundet Støtte i Indskrifterne, om det end er uvist, at Kudur-Mabuk er den samme som Kedorlaomer eller, som Valdemar Schmidt mener, en sildigere Konge af samme Slægt. Thi Indskrifterne vise, at Krigstog fra Elam til Vesten ikke vare ukjendte[2].

Hur var Kaldæas Hovedstad fra 2500 — eller efter Rawlinson fra 2230 — til omkring 2000, da det maatte vige for Babel og blev Rigets anden Stad. — Det havde Ry for Hellighed, og langveisfra førtes Døde for at hvile i den hellige Jord. Dette varede lige til omtrent 150 Aar, efterat Cyrus havde taget Babel 538, altsaa omkring 2000 Aar. Det meste Strøg indenfor Volden — hvilken endnu staar temmelig uskadt — er optaget af Grave, og udenfor Volden ligge, i en Kreds af flere hundrede Alen, Grave paa Grave. Det er en Gravby, Nekropolis.

[1] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 362. [2] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 368—369.

Indskrifter paa Cylindre i Mugheir fortælle, at Nabonidus, den sidste Konge i Babel, satte istand Maanegudens Tempel i Hur. — Indskrifterne fortælle videre, at han tog sin ældste Søn Belsazur til Medkonge[1]. Efter Berosus blev Nabonidus aldeles slagen af Cyrus og indesluttede sig i Borsippa[2] mellem Babels ydre og indre Mur. — Efter Daniel var Belsazar Konge i Babel, da det blev taget af Mederne og Perserne[3].

Sammenhængen er uden Tvivl følgende: medens Nabonidus gik mod Cyrus i aaben Mark, blev Babels Forsvar ledet af hans Søn og Medkonge Belsazur eller Belsazar. Nabonidus blev aldeles slagen af Cyrus og indesluttede sig i Borsippa. Belsazar, der følte sig tryg inden Babels stærke Volde, holdt for sine 1000 Stormænd et Gjæstebud, under hvilket »Skriften paa Væggen« viste sig. Samme Nat blev Babel stormet, Belsazar, »Kaldæerkongen«, dræbt, og Riget givet til Mederne og Perserne. — Efter Babels Fald overgav Nabonidus sig til Cyrus, der forviste ham til Karmanien.

Indskrifterne lære os, at Hur oprindelig var en Søstad eller ialfald en Søhandelsstad. Dets Skibe nævnes sammen med Ætiopiens Skibe. Mugheir ligger 1½ geogr. M. vestenfor Eufrat og over 30 geogr. M. nordenfor den persiske Bugt. En Kanal kan være graven fra Eufrat til Hur, eller, hvad der er rimeligere, den persiske Bugt kan have naaet op til Hur. Strøget mellem Mugheir og Bugten er nu næsten en Myr.

Hur kom i Forfald, da det babyloniske Rige blev omstyrtet af Perserne 538. Den sidste, der omtaler det som en levende By, er Eupolemos, en græsk Historieskriver ved Aar 150 f. Kristus, hvis Ord ere gjengivne af Eusebius: »Abraham var fra en By i Babylonien, som kaldes Kamarine, af andre Urie«. — Kamarine, som maa udledes af det arabiske Kamar, Maane, er en Oversættelse af Hur eller Ur[4].

Uz er Navnet paa tre Mænd og et Landskab.

1) Uz, Søn af Aram, Sems Søn (1 Mos. 10, 22. 23). 1 Krøn. 1, 17 nævnes Uz som Sems Søn og Arams Broder.

2) Uz, Søn af Nakor (1 Mos. 22, 21).

3) Uz, Sønnesøn af Seir (1 Mos. 36, 21. 22. 28).

4) Landskabet Uz er nævnt Job 1, 1. Jr. 25, 20. Begr. 4, 21.

Som Jobs Hjemstavn har Landskabet Uz faaet et vist Navn. Det maa have havt en ikke ringe Vidde; thi Job eiede 7000 Faar, 3000 Kameler o. s. v. (Job 1, 3). — Job levede af Kvægavl, men drev tillige Agerbrug; thi han havde Oxer, som pløiede (1, 14), og synes snarere at have boet i murede eller tømrede Huse, end i Telte; thi hans syv Sønner havde hver sit Hus, og, da alle 10 Børn en Dag samledes i den førstefødtes Hus, kom en Storm fra Ørkenen og stødte mod »Husets fire Hjørner, og det faldt paa de unge Mennesker, og de døde«. (1, 18. 19). — Uz har ligget ved den arabiske Ørken; thi Job var stor fremfor Østens Børn (1, 3), som boede

[1] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 452. [2] Jos. Apion 1, 20. [3] Dan. 5, 1. 28—30. [4] Smiths Dictionary 3, 1598. Kittos Cyclopædia 3, 1054.

lige fra Karan[1] til Ammons Børns Land[2] og til Amalekiternes og Midianiternes Leirpladse[3]; Jobs Kameler bleve bortførte af tre Flokke Kaldæere (1, 17), som boede mellem Babel og den persiske Bugt, og hans Oxer og Aseninder bleve bortførte af Sabæerne (1, 15). — Her kunne ved Sabæere ikke menes Indbyggerne af Saba ved Bab-el-Mandeb; men her maa menes et Nomadefolk i den arabiske Ørken; de stammede maaske fra Seba — hvis Navn dog rettere er Sjeba — Sønnesøn af Abraham og Ketura[4]. — Jobs tre Venner kom hver fra sit Sted: Elifas var Temanit ɔ: fra Teman i eller ved Edom (se Teman). — Temanit kan ogsaa udledes af Tema, en By paa Haurans østlige Skraaning (se Basan i vore Dage § 8. 4. 6). — Bildad var Suhit (Sukit). Efter assyriske Indskrifter boede engang et mægtigt Folk, Suki, i Kaldæa paa Grænsen af den arabiske Ørken. — Zofar var Na'amit; et Land eller en By Na'ama er aldeles ukjendt. — Elihu var Busit (32, 2), maaske en Ætling af Bus, Arams Søn[5].

Jr. 25, 20, der forkynder, at »alle Konger i Uz skulle med andre Konger trindt omkring drikke af Beruselsens Bæger«, giver ingen Oplysning om Landet Uz. — Af Begr. 4, 21: Edoms Datter, du, som bor i Landet Uz«, maa sluttes, at det ikke har ligget langt fra Edom.

Af disse Enkeltheder fremgaar, at Uz maa søges østenfor Palæstina, paa Grænsen af Ørkenen, rimeligvis i det frugtbare Strøg paa den østlige Side af Haurans Bjerg, hvor Wetzstein blandt andre Byer fandt Tema[6]. (I samme Strøg maa rimeligvis ogsaa Ismaeliternes Hjemland søges).

Sagnet om Beliggenheden af Landet Uz har været yderst vaklende. I Onomastikon under Karnaim Astaroth skrives: efter Sagnet var Jobs Hus her. — I Onomastikon under Us skrives: Us, hvorfra Job var, laa i Landet Ausitis. — Ausiterne eller rettere Aisiterne boede efter Ptolemæus i Arabia Deserta, i Nærheden af Babylon[7]. — Hieronymus og Bochart have søgt Uz i den Oase, hvor Damaskus ligger, i Henhold til Josefus, som fortæller, at Uz, Arams Søn og Sems Sønnesøn byggede Damaskus[8].

V.

Vandringen i Ørkenen.

Israeliternes Vandring fra den By i Gosen, som Ægypterne kaldte Ramses og Hebræerne Ra'amses, til Elim, nu Ajun Musa, er i »Udgangen af Ægypten« fremstillet af Professor Lieblein, der var i Ægypten ved Suezkanalens Aabning 1869. Deres Vandring fra Ajun Musa til Sinai og Ophold i Sinai Ørken ere nøie undersøgte af et Følge af engelske Videnskabsmænd — blandt dem Professor Palmer — som 1868—69 gjennemkrydsede Bjerggruppen Sinai. — Deres Vandring fra Sinai til Moabs Øde Marker, ved Jordan, er undersøgt af Professor Palmer og Tyrwhitt Drake, der 1869—70

[1] 1 Mos. 29, 1. [2] Ez. 25, 10. [3] Dom. 6, 3. 33. 7, 12. 8, 10. [4] 1 Mos. 25, 3. [5] 1 Mos. 22, 20. 21. [6] Se Basan i vore Dage § 8. 4. 6. [7] Ptolem. Geogr. 5, 18. [8] Jos. Hist. 1. 6. 4.

fulgte deres Vandring, paa enkelte Strøg nær, fra Sinai gjennem Paran til Kades, fra Kades til Hor og fra Hor gjennem Edom, Moab og Amoriternes Land til Moabs Øde Marker. Udbyttet er nedlagt i Ordnance Survey of the Peninsula of Sinai, London 1869, og af Professor Palmer i The Desert of Exodus, Cambridge 1871, to Bind. Ordnance Survey udgjør fem Bind med Karter, Fotografier, Tegninger o. s. v. Dette Pragtværk af 10 Forfattere koster 23 Lstrl. (414 Kroner).

1. Vandringen fra Ra'amses i Gosen til Overgangen gjennem det Røde Hav. — For at lette Oversigten optages Kjærnen af Liebleins »Udgangen af Ægypten»:

Gosen har ligget paa Østsiden af Nilen; thi der fortælles intetsteds, at Israeliterne gik over Nilen eller nogen af dens Arme. — Israeliterne vare ved Udgangen af Ægypten 600,000 Mænd foruden (Kvinder og) smaa Børn[1], altsaa opimod 2½ Million.— Da Flertallet sikkert har boet i Gosen, maa Gosen have havt en ikke ringe Vidde. Gosen var »det Bedste af Landet«[2] og skikket til Kvægavl. Landskabets Kjærne har ligget paa begge Sider af Faraonernes Kanal, der gik fra Bubastis ved Nilens østligste Arm til bortimod Nordenden af de Bitre Søer. Uden en Kanal vilde dette Strøg have været en fuldstændig Ørken. Kanalen er gravet omkring 2000 Aar f. Kr. Under Ægyptens Forfald blev Kanalen tilgroet, og Landskabet har gjennem Aarhundreder været en Ørken. Franskmanden Lesseps, som har gravet Suez-Kanalen (aabnet 19de Novbr. 1869), har samtidig oprenset Faraonernes Kanal og fortsat den forbi Ismailia og Suez til det Røde Hav, for at lede ferskt Vand til de nævnte Byer. Langs Kanalen gror nu atter Græsset, og Landskabet tør om nogle Aar igjen blive frugtbart. — En Del af Gosen hed »Landskabet Ra'amses«[3]. Der laa Forraadsbyen Ra'amses, som Israeliterne havde maattet bygge for Farao[4]. — I Ra'amses samledes Israeliterne, da de skulde drage ud af Ægypten[5]. Det Røde Hav, som nu ikke gaar længere mod Nord end til Suez, gik fordum over sex geogr. M. høiere op, til Nordenden af Bitter-Søerne. Nordvest for disse Søer laa Staden Heroopolis, efter hvilken Havbugten ved Suez af Grækerne og Romerne kaldtes den heroopolitiske Bugt.

Da Gud førte Israeliterne ud af Ægypten, førte han dem ikke paa Veien til Filisternes Land, uagtet den var den nærmeste; thi, naar de fik se Krig for sig, kunde de angre, at de havde draget ud, og vende tilbage til Ægypten; men han førte dem omkring paa Veien gjennem Ørkenen mod det Røde Hav[6]. — Efter disse Ord maa man afvise deres Mening, som lægge Israeliternes Vei mod Nord og lade dem, i Nærheden af Pelusium, gaa gjennem en Bugt af Middelhavet, der ligesom Bugten ved Suez skulde hede det Røde Hav (paa Hebraisk: Siv-Havet). Først, da de vare komne saa langt mod Nord, skulde de have vendt mod Syd til Sinai. — Kiepert har i de senere Udgaver af sit Atlas over den gamle Verden lagt Israeliternes Vei i denne

[1] 2 Mos. 12, 37. [2] 1 Mos. 47, 6. 11. [3] 1 Mos. 47, 11. [4] 2 Mos. 1, 11. [5] 2 Mos. 12, 37. 4 Mos. 33, 3. 5. [6] 1 Mos. 13, 17. 18.

Retning, og den lærde Ægyptolog, Tyskeren Brugsch, har i et Møde i Congrès internationale des Orientalistes i London 1874 søgt at hævde denne Retning; han fandt ikke Medhold hos nogen i Mødet.

1) Israeliterne brøde op fra Ra'amses, og de leirede sig i Sukkot. 2) De brøde op fra Sukkot, og de leirede sig i Etam paa Kanten af Ørkenen[1]. — Israeliternes to første Dagsreiser, indtil Etam, gik gjennem dyrket Land ɔ: langs Faraonernes Kanal; da Etam laa paa Kanten af Ørkenen, maa det have ligget bortimod Østenden af Faraonernes Kanal. 3) De brøde op fra Etam, og de »vendte om« og leirede sig foran Pi-Hakirot, mellem Migdol og Havet, ligeoverfor Ba'al-Zefon (som altsaa laa paa den østre Side af Havet). — I de to første Dagsreiser, fra Ra'amses til Etam, gik Israeliternes Vei ret i Øst paa den almindelige Karavanvei til Syrien, der gik nordenom Bitter-Søerne; men paa den tredie Dag »vendte de om« ɔ: de brøde af fra Landeveien og droge mod Sydost til det Røde Hav, der, som fortalt, dengang gik op i Bitter-Søerne. — Farao satte efter dem med 600 udvalgte Vogne og de øvrige Vogne i Ægypten og naaede dem ved Pi-Hakirot ligeoverfor Ba'al-Zefon. — Herren havde gaaet foran Israeliterne i en Skystøtte om Dagen og i en Ildstøtte om Natten. Skystøtten stillede sig nu mellem begge Hære og stod med Mørke mod Ægypterne og med Lys mod Israeliterne, saa at de ikke kunde se hverandre den hele Nat. Saa rakte Moses sin Haand ud over Havet, og Herren lod Havet drive bort ved en stærk Østenvind den hele Nat, og Vandet skiltes ad. 4) Israeliterne brøde op fra Pi-Hikarot[2] og droge midt igjennem Havet paa det Tørre, medens Vandet stod som en Mur paa den høire og den venstre Side. Ved Morgenvagten satte Ægypterne efter dem, alle Faraos Heste og hans Vogne og hans Ryttere, til midt i Havet. Da bød Herren Moses: »ræk din Haand ud over Havet«, og Havet vendte ved Morgengry tilbage til sit almindelige Leie og skjulte Vognene og Rytterne og hele Faraos Hær[3]. — Vistnok brugte Herren naturlige Aarsager — en stærk Østenvind — til at fremme Underet; men Underet kan ikke bortforklares uden at gjøre Vold paa Ordene.

En Hærskare paa 2½ Million Mænd, Kvinder og Børn med Kvæg, Vogne og alskens Bohave, kan ikke paa een Nat have gaaet gjennem Havet, uden hvor det var smalt. Den kan saaledes ikke have gaaet over Midten af den store Bitter-Sø, hvor Breden er 1½ geogr. Mil, men maa have gaaet over en Bugt af Nordenden af den store Bitter-Sø, eller søndenfor begge Bitter-Søerne, hvor det Røde Hav, lige ned til Suez, var meget smalt. — Lieblein har sikkert Ret, naar han lægger Pi-Hakirot og Overgangen til en Bugt ved Nordenden; thi lægges Overgangen søndenfor Søerne, bliver Dagsreisen fra Etam til Pi-Hakirot sex geogr. M. og derover. — At Pi-Hakirot laa ved Nordenden af Søerne, styrkes ved Følgende: Moses tænkte efter al Rimelighed at drage nordenom Søerne for at undgaa at sætte over Havet med sine store Skarer.

[1] Mos. 13, 17. 20. 4 Mos. 33, 5. 6. [2] 4 Mos. 33, 8. [3] 2 Mos. 14, 19—29.

Han gjorde en liden Krog til Pi-Hakirot, der sikkert har været et kjendt og søgt Hvilested, hvis det er et ægyptisk Ord; thi paa Koptisk betyder Pi-Hakirot et Sted med mange Vexter. (Se »Udgangen af Ægypten«).

Den gjængse Mening har i Aarhundreder været, at Israeliterne gik over Havet søndenfor Suez. Saalænge man ikke vidste, at det Røde Hav engang havde gaaet op i Bitter-Søerne, maatte jo Overgangsstedet lægges nede ved Suez eller endda længre mod Syd. — Den ældste Forfatter, som har udtalt, at Overgangen skede ved Suez, er Kosmas Indikopleustes eller Indiafarer, der 535 valfartede til Sinai. Han skriver: Israeliterne gik over det Røde Hav ved Klysma (eller Kolzum, paa Østkanten af det Røde Hav, ligeoverfor Suez), hvor Mærker af Vognhjul endnu ere synbare. Saa droge de ind i Ørkenen Sur over Merra (Mara) til Elim«. — Mærkerne efter Vognhjulene vare vel fra den gamle ægyptiske Vei til Turkis- og Kobbergruberne paa Halvøen. (Se Sinai No. 9). Endnu skulle Mærker efter Vognhjul være synbare nordenfor Suez[1]. — Antoninus Martyr (570) fortæller ligeledes, at Israeliterne gik over Havet ved Klysma[2]. — Henimod to geogr. M. søndenfor Suez stikker Ras (Forbjerget) Attaka ud i Søen; ligeoverfor, paa den østre Side, en Fjerdingvei fra Stranden, ligger en liden Oase, Ajun Musa eller Mose Kilder. — Mellem disse to Steder har Sagnet nu henlagt Overgangen, og Palmer er lige ved at give Sagnet Medhold; han holder det ialfald for sikkert, at Ajun Musa var Israeliternes første Hvilested[3]. — Men, da Søen ved Attaka har en Brede af henimod to geogr. Mil, kunne Israeliterne ikke have gaaet over paa een Nat. Desuden er Afstanden afgjørende. Israeliterne gik paa een Dag fra Etam til Overgangsstedet; fra Etam er der ni geogr. M. til Suez og henimod 11 til Attaka. — For at gjøre Afstanden kortere har man lagt Sukkot og Etam ret i Syd for Ra'amses; men isaafald havde Sukkot og Etam ligget i Ørkenen; men efter Bibelen laa de, som tidligere vist, i dyrket Land ɔ: ved Faraonernes Kanal, der gik ret i Øst fra Ra'amses.

2. Vandringen i Ørkenen fra Overgangen gjennem det Røde Hav til Sinai Ørken. — Israeliternes Hvilested efter Overgangen er ikke udtrykkelig nævnt, men maa have været i eller ved Ba'al-Zefon, der laa ligeoverfor (ɔ: østenfor) Pi-Hakirot. Her var det, at Moses og Mændene sang den høie Lovsang, der begynder saa:

Jeg vil lovsynge Herren; thi han er høit ophøiet;
Hesten og dens Rytter styrted' han i Havet.

Efter Sangens Slutning gik Mirjam med Kvinderne ud med Pauker og Dans og svarede Mændene: lovsynger Herren; thi han er høit ophøiet; Hesten og dens Rytter styrted' han i Havet[4].

1. Israeliterne brøde op fra Ba'al-Zefon og vandrede tre Dage i en Ørken, som 2 Mos. 15, 22 kaldes Sur og 4 Mos. 33, 8 kaldes Etam. Sur laa mellem Palæstina og

[1] Ordnance Survey Part. 1, S. 199. [2] Anton, Martyr Kap. 41 [3] Palmer Desert 1, 86—89.
[4] 2 Mos. 15, 1—21.

Ægypten[1]. Etam har vel været et Strøg af Sur, som havde sit Navn efter Byen Etam, der laa »paa Kanten af Ørkenen«[2]. Ørkenen Etam har gaaet nordenom Bitter-Søerne og langs Østsiden af det Røde Hav indtil Elim; søndenfor Elim bar Ørkenen Navnet Sin[3]. — Efterat have vandret tre Dage i Etams Ørken uden at finde Vand, kom de til et Sted med Vand; men de kunde ikke drikke det, fordi det var beskt; derfor kaldte de Stedet Mara ɔ: Beskhed. Herren viste Moses et Træ, som han kastede i Vandet, og det blev drikkeligt[4]. — Mara maa søges etsteds mellem Ba'al-Zefon og Suez.

De, der holde Ajun Musa for Israeliternes første Hvilested efter Overgangen, have villet gjenfinde Mara i Ain Havvara, hvis Vand i Regelen er udrikkeligt. Da Palmer med Følge brugte tre Dage fra Ajun Musa til Ain Havvara[5], kunne Israeliterne ikke i samme Tid have tilbagelagt samme Strækning, som udgjør over 10 geogr. Mil.

2. Israeliterne brøde op fra Mara og leirede sig i Elim, hvor der var 12 Kilder og 70 Palmer[6]. — Elim maa søges i Ajun Musa, en vakker Oase, henimod 2 geogr. M. søndenfor Suez. Der er Kilder med klart, skjønt brakt Vand, og Haver omgivne af Tamarisker og Palmer. Haverne dyrkes for Tiden af en Franskmand og nogle Arabere, som derfra forsyne Torvet i Suez med Grønsager, og som have bygget Sommerhuse for dem, der ty did fra det tørre og hede Suez for at nyde Ørkenens friske Luft[7].

De, som mene at have gjenfundet Mara i Ain Havvara, tro at have gjenfundet Elim i Vadi i Garandel, hvor der løber en Bæk, og hvor en Lund af Tamarisker og Palmer kvæger Øiet[8].

Opholdet i Elim varede flere Dage; thi Opbrudet derfra skede den 15de Dag i den anden Maaned efter Udgangen fra Ægypten, som fandt Sted netop en Maaned forud.

3. De brøde op fra Elim og leirede sig ved det Røde Hav[9].

4. De brøde op fra det Røde Hav og leirede sig i Ørkenen Sin, som ligger mellem Elim og Sinai[10]. — Her er ikke, som ellers, et enkelt Sted, men en hel Ørken nævnt som Hvilested. Israeliterne have vel spredt sig over hele Ørkenen uden noget fast, fælles Samlingssted — Under Opholdet i Sin klagede de over Mangel paa Mad, og Herren sendte dem Vagtler og Manna. Og under samme Ophold blev Budet om Sabbaten, hvilken hidtil ikke er omtalt efter Syndefaldet, fornyet[11].

5. De brøde op fra Sin, »fra Leirplads til Leirplads«[12], og leirede sig først 6. i Dofka og saa 7. i Alus[13]. Hverken Dofka eller Alus ere gjenfundne.

8. De brøde op fra Alus og leirede sig i Refidim. — Her fristede de Herren og klagede over Mangel paa Vand. Moses slog med Staven paa en af Horebs Klipper, og Vandet flommede ud. Stedet blev kaldt Massa (ɔ: Fristelse) og Meriba

[1] 1 Mos. 16, 7. 25, 18. 1 Sam. 15, 7. 27, 8. [2] 2 Mos. 13, 20. 4 Mos. 33, 6. [3] 2 Mos. 16, 1. [4] 2 Mos, 15, 23—25. [5] Palmer Desert 1, 39. 40. [6] 2 Mos. 15, 27. 4 Mos. 33. 9. [7] Palmer Desert 1, 84—85. [8] Palmar Desert 1, 40. 41. [9] 4 Mos. 33, 10. [10] 2 Mos. 16, 1. 4 Mos. 33, 11. [11] 2 Mos. 16, 2—30. [12] 2 Mos. 17, 1. [13] 4 Mos. 33, 12. 13.

(ɔ: Kiv)[1]. — Her kom Amalek og stred med Israel[2]. Og hid kom Jetro, Mose Svoger, med hans Hustru Zippora og hans to Sønner[3].

9. De brøde op fra Refidim, kom til Sinai Ørken og leirede sig foran Bjerget (Jebel Musa)[4].

Israeliterne havde brudt op fra Ra'amses anden Paaskedag, den 15de Dag i den første Maaned, Abib eller Nisan (April)[5], og de leirede sig i Sinai Ørken i den tredie Maaned »paa denne Dag« ɔ: paa den første Dag i Maaneden[6]. Tre Dage derefter bleve de ti Bud forkyndte fra Ras Sufsafe[7]. De havde altsaa brugt 46 Dage fra Ra'amses til Sinai; deraf falder, som nys fortalt, 30 Dage paa Vandringen fra Ra'amses til Opbrudet fra Elim.

Afstanden fra Ba'al-Zefon til Sinai Ørken (Jebel Musa) er i ret Linie 33 geogr. M. Veien gaar næsten i ret Linie fra Ba'al-Zefon, over Ajun Musa, til Refidim (Vadi Feiran); hvor den bøier brat i Øst. Veilængden fra Ba'al-Zefon til Jebel Musa kan, Krumningerne medregnede, sættes til 36 geogr. M. Fra Ba'al-Zefon til Ajun Musa er der otte geogr. M. og fra Ajun Musa til Jebel Musa 28 geogr. M. — Hvilestedernes Tal er ni, naar baade Ba'al-Zefon og Sinai Ørken — Udgangsstedet og Endestedet — medregnes. Fra Hvilested til Hvilested brugtes een Dag, naar undtages mellem Ba'al-Zefon og Mara, hvor der medgik tre Dage. Dagsreisernes Tal blive saaledes 10. Deraf falder fire paa Strøget mellem Ba'al-Zefon og Ajun Musa (Elim) med en Veilængde af otte geogr. M., og sex paa Strøget mellem Ajun Musa og Jebel Musa i Sinai Ørken, med en Veilængde af 28 geogr. M. Der kommer saaledes paa sidste Strøg $4^2/_3$ geogr. M. paa hver Dagsreise. — En Dagsreise paa $4^2/_3$ geogr. M. vil i Regelen være for dryg for et vandrende Folk. (Om Længden af den sidste Dagsreise mellem Refidim og Sinai, se Enden af dette Afsnit). Og nogle Dagsreiser blive ulige lange. Ørkenen Sin, der gik fra Elim til Sinai (2 Mos. 16, 1), havde en Længde af mindst 15 geogr. Mil, og der tales ikke om mere end een Leirplads i Sin. — Man har kun følgende Udvei: da der, som fortalt, ikke er nævnt noget bestemt Hvilested i Ørkenen Sin, har man Lov til at tænke sig, at Israeliterne leirede sig Nord i Sin, og at de efterhaanden havde skudt sine Leire længre mod Syd, da de brøde op fra Sin til Dofka. Paa den Maade kan en 10—12 geogr. M. indvindes, og Længden af hver Dagsreise bliver bragt ned til tre geogr. M. og derunder. — Der var rundelig Tid; thi af Fortællingen 2 Mos. 16 om Mannaens Sankning og Sabbatbudets Fornyelse maa sluttes, at Opholdet i Ørkenen Sin varede en Uges Tid.

Fra Suez til Sinai Ørken gives i den første Halvdel kun een Veilinie, som er ligeløbende med Kysten. Men midtveis, hvor Sinais vældige Bjerggruppe begynder, har man Valget mellem to Veie, den øvre og den nedre. — Den øvre Vei gaar

[1] 2 Mos. 17, 1—7. 4 Mos. 33, 14. [2] 2 Mos. 17, 8—16. [3] 2 Mos. 18. [4] 2 Mos. 19, 2. 4 Mos. 33, 15. [5] 4 Mos. 33, 3. [6] 2 Mos. 19, 1. [7] 2 Mos. 19, 11. 15. 16.

gjennem en Række af Dalfører, af hvilke det sydligste, Vadi Berra, munder ud i det store Dalføre es-Sjeik, der i en Runding gaar lige til Sinai Ørken og til Bjerget Sinai (Jebel Musa). — Den øvre Vei er indtil Vadi es-Sjeik ikke let fremkommelig for et vandrende Folk. Desuden maatte Israeliterne, ved at vælge den øvre Vei, enten komme lige forbi Karabit Kadim eller forbi Magara, hvor ægyptisk Grubedrift var i fuld Gang under Opsigt af ægyptiske Stridsmænd. Da der nu ikke nævnes et Ord om Sammenstød med Ægypterne, kunne Israeliterne, efter al Rimelighed, ikke have valgt den øvre Vei. (Se Sinai No. 9).

Den nedre Vei gaar mellem Kysten og Bjergryggen, i næsten ret Linie, til Dalføret Feiran, der fra Kysten gaar næsten ret i Vest, nordenom Serbal. Henimod fem geogr. M. østenfor Jebel Musa deler Vadi Feiran sig i to Arme, Vadi es-Sjeik og Vadi Solaf, som begge føre til Jebel Musa. Vadi es-Sjeik, som gaar i en stor Runding mod Nordøst, er den længste, men lettest fremkommelige. Vadi Sjolaf er, gjennem Skaret Nagb Hava, en geogr. M. vestenfor Sletten Erraha, ikke fremkommelig for et helt Folk.

Det engelske Følges Dom om Israeliternes Vei er følgende: Præsten Holland, hvis Dom er af Vægt, da han tre Gange tidligere havde gjennemkrydset Halvøen, mener, at Israeliterne havde valgt den øvre Vei, og han mener at have gjenfundet Refidim i Vatije ɔ: det nordøstre Strøg af Vadi es-Sjeik, og han tror, at en Klippe sammesteds, der kaldes Magad en-Nebi Musa ɔ: Profeten Mose Sæde, er den Klippe, hvor Moses stod under Kampen med Amalekiterne. — De andre Medlemmer af Følget vare alle af den Mening, at Israeliterne have valgt den nedre Vei, og at Refidim er gjenfundet i Vadi Feiran[1].

I Refidim manglede Israeliterne Vand. Moses slog da en af Horebs Klipper, og Vandet flommede ud[2]. — Da Vadi Feiran, næst Strøget om Jebel Musa, er det vandrigeste Strøg paa hele Halvøen, kan man undres over, at Israeliterne manglede Vand i dette Dalføre. Hvad Moses fortæller i det følgende Vers (2 Mos. 17, 8), løser Gaaden: »Amalek kom og stred med Israel«. Det er den indre Del af Feiran, som er vandrig og frugtbar, og Amalek stillede sig mod de fremtrængende Israeliter for at værge sine Kilder og Palmelunde. — Netop der, hvor Feiran — i Retningen fra Vest mod Øst — begynder at blive frugtbart, opdagede Palmer en Klippe, som efter Sagnet blandt Beduinerne var Stedet, hvor Vandet flommede ud. Stedet kaldes Hesi el Kattatin[3]. — Israeliterne brøde op fra Refidim og kom til Sinai Ørken og leirede sig foran Bjerget (Sinai)[4]. — De gjorde altsaa Reisen fra Refidim til Sinai (Jebel Musa) paa een Dag. — I dette Vers ligger en stærk Indvending mod, at Feiran er Refidim. Fra Feirans østre Ende til Jebel Musa, paa den korteste Vei gjennem Vadi Solaf, er der fem geogr. M. og fuld Dagsreise for en Reisende med let Oppakning; det er for lang

[1] Palmer Desert 1, 48. 49. 274—276. [2] 2 Mos. 17, 3—7. [3] Palmer Desert 1, 159. 276. 278. [4] 2 Mos. 19, 2.

Dagsreise for et helt Folk, og desuden er den sidste geogr. Mil, der gjennem Skaret Nagb Hava fører til Sletten Erraha, ufremkommelig for Vogne. — Man løser Vanskeligheden saa: Moses med de Ældste, og nogle andre tog den korteste Vei, gjennem Vadi Solaf og Skaret Nagb Hava, og naaede om Aftenen frem til Erraha, hvor de leirede sig foran Bjerget. (Palmer tilbagelagde samme Vei paa een Dag).— Det øvrige Folk, som gjorde en Krog af over en geogr. M. gjennem Vadi es-Sjeik, maatte tage Natten til Hjælp og naaede ikke frem før den følgende Morgen. Det arabiske Sprog har et Ord, som bruges netop til at udtrykke denne Maade at reise paa[1]. — Et Tog paa $2^1/_2$ Million kan ikke have naaet frem til Hvilestedet paa samme Tid. »Bagtroppen, de Udmattede, som droge efter Hæren«[2], kom sikkert altid sildigere, stundom langt sildigere, frem til Hvilestedet.

3. Sinai Ørken, se Sinai No. 7. Israeliternes Ophold i Sinai Ørken, se Sinai No. 3.

4. Vandringen i Ørkenen, fra Herrens Bjerg i Sinai Ørken til første Ophold i Kades.

1. Fra Herrens Bjerg til Tabera eller Kibrot-Hatta'ava, nu Erveis el Ebeirig. — Efterat Israeliterne havde ligget i Leir i Sinai Ørken henimod et Aar, hævede Skystøtten sig fra Vidnesbyrdets (ɔ: Lovens tvende Tavlers) Bolig, og de brøde op fra Herrens Bjerg i Sinai Ørken, og Herrens Ark drog foran dem tre Dagsreiser, for at søge et Hvilested for dem[3]. — Under Opholdet paa det første Hvilested knurrede Folket syndig, Herrens Vrede optændtes, og Herrens Ild fortærede nogle yderst i Leiren. Folket raabte til Moses, og Moses bad til Herren, og Ilden blev dæmpet. Moses kaldte Stedet Tabera ɔ: Brand[4]. — Sammesteds skede det, at først den sammenløbne Flok (ɔ: det fremmede Pak eller Ripsraps, som havde fulgt med fra Ægypten) og saa det hele Folk bleve optændte af Begjærlighed, græd og sagde: »hvo vil give os Kjød at æde? Vi komme ihu den Fisk, som vi aade for intet i Ægypten, Græskarene, Melonerne, Purreløgen, Rødløgen og Hvidløgen; men her vansmægter vor Sjæl; thi vore Øine se intet uden denne Manna«. — Herren sagde til Moses: sig til Folket: imorgen vil Herren give Eder Kjød for en hel Maaned, og det skal blive Eder til Væmmelse. — Den følgende Dag sendte Herren en Storm, der førte Vagtler ind fra Havet; de sværmede over Leiren og en Dagsreise paa hver Kant rundt om Leiren, omtrent to Alen over Jorden. Den Dag, hele Natten og den følgende Dag sankede Folket Vagtler og bredte dem ud for sig rundt omkring Leiren. — Folket aad med Graadighed; men, medens Kjødet endnu var mellem deres Tænder, optændtes Herrens Vrede, og snart maatte man begrave de mange, som havde ædt sig tildøde. Stedet blev kaldt Kibrot-Hatta'ava ɔ: Graadighedens Grave[5]. — Det er af Fortællingen klart, at Tabera og

[1] Palmer Desert I, 159—162. [2] 5 Mos 25, 18. [3] 4 Mos, 10, 11. 12. 33. [4] 4 Mos. 11, 1—3.
[5] 4 Mos. 11, 4—6. 31—34.

Kibrot-Hatta'ava ere et og samme Hvilested, som paa Grund af de to Begivenheder fik to Navne. — 4 Mos. 33, 18 kaldes Stedet Kibrot-Hatta'ava. Tabera er der ikke nævnt. — Naar 5 Mos. 9, 22 fortælles, at Folket fristede Herren i Tabera (og i Massa) og i Kibrot-Hatta'ava, da er Talen om to forskjellige Fristelser paa samme Sted, ikke om to forskjellige Steder.

Paa en Udflugt fra Jebel Musa til Hudera (Hazerot), i Nordøst, opdagede Palmer nogle af de mærkeligste Fortidslevninger paa hele Halvøen. Det er aabenbar Levninger efter en større Leir. De dannes af nogle Stenhuse og Lægre eller Leirpladse med Stenhegn. Udenfor Leiren ligge Stendynger, som efter sin Skikkelse ikke kunne være andet end Grave. Det Hele kaldes Erveis el-Ebeirig; det er pragtfuldt gjengivet i farvet Stentryk i Ordnance Survey Part 1. Plade 2. — Beduinerne have om Stedet følgende Sagn: langt tilbage i Tiden reiste en Karavane Pilegrime, paa sin Vandring til Hudera, sine Telte paa dette Sted; de fore vild i Ørkenen Ti, og man hørte aldrig mere til dem. — Palmer er overbevist om at have gjenfundet Kibrot-Hatta'ava i Erveis el-Ebeirig: 1) Af sproglige Grunde, som her ikke kunne gjengives. 2) Af de talrige Grave udenfor Leiren. 3) Af Beliggenheden: fra Kibrot-Hatta'ava til Hazerot var der een Dagsreise[1], og fra Erveis el-Ebeirig til Hudera er der netop een Dagsreise[2]. — Afstanden i ret Linie fra Jebel Musa til Erveis el-Ebeirig er sex geogr. Mil.

2. Israeliterne brøde op fra Kibrot-Hatta'ava til Hazerot, og de bleve i Hazerot lang Tid[3]. — En Dagsreise fra Erveis el-Ebeirig nordefter ligger Ain Hudera, et Dalføre med en Kilde og en Palmelund, inde mellem bratte og vilde Fjelde af mangefarvet Sandsten. — Skjønt Navnet Hudera længe har været kjendt, synes det, at Palmer er den første Reisende, som har været paa Stedet, der ligger lidt afsides fra den almindelige Karavanvei mellem Sinai og Akaba. — Kilden og Palmerne eies nu af et Par Beduiner. — Fra et brat Skar har man den bedste Udsigt over Ain Hudera, »det vakreste og mest maleriske Landskab paa hele Halvøen«, siger Palmer; efter det Billede, som sees i hans Desert of Exodus (1, 261), er dog Ain Hudera snarere ryt end vakkert. — Baade paa Grund af Navneligheden og Beliggenheden er Palmer overbevist om, at man, som først udtalt af Burchhardt, har gjenfundet Hazerot i Ain Hudera[4].

Det var i Hazerot, at Mirjam blev straffet med Spedalskhed og udelukket fra Leiren i syv Dage, fordi hun og Aron havde traadt op mod Moses. Folket brød ikke op, førend Mirjam, efter syv Dages Straf, var bleven renset og atter optagen i Leiren[5].

3. Israeliterne brøde op fra Hazerot og leirede sig i Parans Ørken. — Saa kort lyder 4 Mos. 12, 16 Fortællingen om Vandringen fra Hazerot gjennem Parans Ørken, der laa mellem Hazerot og Kades. (Se Parans Ørken). Den Leirplads, som her menes,

[1] 4 Mos. 11, 35. 33, 17. [2] Palmer Desert 1, 259. 2, 313. Ordnance Survey Part 1. S. 66. 196. [3] 4 Mos. 11, 35. 33, 17. [4] Palmer Desert 1, 260—262. Robinson Pal. 1, 248—249. [5] 4 Mos. 12, 1—15.

er Kades, der laa nordligst i Paran. 4 Mos. 13, 3 fortælles nemlig, at Moses fra Parans Ørken sendte 12 Speidere ind i Kana'an, og 4 Mos. 13, 26 fortælles, at Speiderne vendte tilbage til Moses i Leiren ved Kades. — 5 Mos. 1, 2 fortælles, at der mellem Sinai og Kades var 11 (fulde) Dagsreiser, og disse ere af Palmer fordelte saa: fra Sinai til Hazerot to Dagsreiser, fra Hazerot til Eziongeber tre Dagsreiser, og fra Eziongeber til Kades sex Dagsreiser[1]. — 4 Mos. Kap. 12 og 13 nævnes, som vi have seet, intet Hvilested mellem Hazerot og Kades. 4 Mos. 33, 17—36 nævnes mellem Hazerot og Eziongeber (begge medregnede) 19 Hvilesteder; mellem Eziongeber og Kades nævnes heller ikke 4 Mos. 33 noget Hvilested. — Da Israeliterne hvilede 17 Gange mellem Hazerot og Eziongeber, en Strækning af 12 geogr. Mil, have de rimeligvis ikke fulgt den korteste Vei, men gjort mange Kroge. — Palmer fik ikke undersøgt Israeliternes Vei fra Hazerot til Eziongeber; ved Jebel Arade bøiede han af mod Vest ind i Ørkenen Ti og gik gjennem den over Kala'at Nakl (ɔ: Fæstningen Nakl, se Paran No. 1), omtrent midt i Badiet et-Ti, til Kades. Palmer tvivler ingenlunde om, at ved nøie Undersøgelse ville flere af de opregnede Hvilesteder blive gjenfundne. Han holder det for afgjort, at det syvende Hvilested fra Sinai, Harada, er gjenfundet i Jebel Arade, en Dagsreise nordenfor Hudera[2]. — Beliggenheden af det sidste Hvilested, som opregnes, Eziongeber, er gammel kjendt.

Toget fra Sinai til Kades varede omkring to Maaneder. Israeliterne brøde op fra Herrens Bjerg i Sinai Ørken den 20de Dag i den anden Maaned[3] (ɔ: Mai), og de kom til Kades paa den Tid, da de første Druer blive modne (ɔ: Juli)[4]. — Toget fra Ra'amses til Kades havde varet henimod 16 Maaneder.

5 Første Ophold i Kades. — Under dette Ophold sendte Moses 12 Speidere ind i Kana'an; de kom tilbage efter 40 Dage[5]. — Folket lod sig skræmme ved Speidernes Fortælling om Anakiternes Kjæmpevæxt; det vilde ikke drage mod Kana'aniterne, gjorde Oprør mod Moses og blev dømt til at vanke om i Ørkenen, indtil alle Krigsmændene vare døde[6]; da det saa formastede sig til paa egen Haand at drage op, blev det slaget ved Horma[7]. — Fra nu af indtil Israeliternes andet Ophold i Kades — et Tidsrum af 37—38 Aar — fortæller Moses bare følgende Begivenheder: Koras Oprør med Underet ved Arons Stav[8] og Forkyndelse af adskillige Love[9]. Disse Begivenheder fandt snarere Sted under det første Ophold end under Vandringen i Ørkenen, hvor rimeligvis ingen Love bleve givne. Men det første Ophold i Kades kan dog ikke have varet længere end nogle Maaneder; thi hele Vandringen fra Ra'amses til Overgangen gjennem Jordan varede 40 Aar[10]; Vandringen fra Ra'amses om Sinai til Kades varede 1 1/3 Aar; Vandringen fra første Ophold i Kades til Overgangen over Bækken Zered varede 38 Aar, og Vandringen fra Zered til Abarims Bjerge foran Nebo,

[1] Palmer Desert 2, 514. [2] Palmer Desert 2, 508. [3] 4 Mos. 10, 11. 33. [4] 4 Mos. 13, 20. [5] 4 Mos. 13, 26. [6] 5 Mos. 2, 14. [7] 4 Mos. 14, 45. [8] 4 Mos. 16, 1 fgg. [9] 4 Mos. 15, 18. 19 flg. [10] 5 Mos. 1, 3.

Toget til Edrei i Basan, og Vandringen fra Abarims Bjerge til Moabs Øde Marker ved Jordan krævede sin Tid. — Første Ophold i Kades kan sættes til omkring tre Maaneder.

6. Vandringen i Ørkenen mellem første og andet Ophold i Kades. — Fra det første Ophold i Kades til Overgangen over Bækken Zered medgik 38 Aar[1]. Heri ere medregnede: det andet Ophold i Kades, som varede omkring tre Maaneder, Opholdet ved Hor, som varede en Maaned, og Vandringen rundt om Seirs Bjerg, som vel har taget en Maaned eller to. — Vandringen i Ørkenen, under hvilken alt Krigsfolket døde, varede saaledes omkring 37½ Aar. — Moses har ikke optegnet noget fra denne Tid. (Se foregaaende No.). Den ene Dag gik som den anden, uden Forandring og uden Glæde. Ingen blev omskaaren paa Veien[2]; Sabbaten blev holdt[3]; men Høitiderne, navnlig de, som vare viede til Glæde, synes ikke at have været feirede; ialfald omtales ikke, at nogen Høitid blev helligholdt; først efter Overgangen gjennem Jordan holdtes Paaske paa Jerikos Øde Marker. Paa samme Tid blev Levemaaden forandret; thi Dagen efter denne Paaske aade Israeliterne af Landets Grøde, og Mannaen holdt op[4].

Vandringsørkenen. Hvor laa den Ørken, i hvilket alt Krigsfolket døde? — Da Israeliterne anden Gang vare i Kades, vilde Moses føre dem søndenom det Døde Hav, for over Jordan at trænge ind i Kana'an. — Hvorfor han ikke valgte den lige Vei mod Nord, som hans Tanke var, da Israeliterne første Gang vare i Kades, er ikke fortalt. — Han bad derfor Edoms Konge om Lov til at drage gjennem hans Land, der laa søndenfor det Døde Hav og nordenfor den ælanitiske Bugt af det Røde Hav. Edoms Konge afslog Gjennemgangen, og Israeliterne maatte drage søndenom Seirs Bjerg ɔ: mellem Edoms Land og den ælanitiske Bugt. — Om dette andet Opbrud fra Kades siger Moses paa Moabs Øde Marker: »vi vendte os og droge til Ørkenen paa Veien til det Røde Hav (ɔ: den ælanitiske Bugt), og vi droge omkring Seirs Bjerg. Og Herren sagde til mig: længe nok have I draget omkring dette Bjerg; vender Eder mod Norden. Og vi droge frem fra vore Brødre, Esaus Børn, som bo paa Seirs Bjerg, fra Veien gjennem den Øde Mark (Vadi Araba), fra Elat og Eziongeber, og vi vendte os og droge frem paa Veien til Moabs Ørken«[5]. — Efter disse Ord kunne Israeliterne ikke før den Tid have været østenfor Seirs Bjerg og den ælanitiske Bugt; ialfald kunne de ikke have vanket om der mod Slutningen af de 37½ Aar; thi isaafald blive deres Vandring til og andet Ophold i Kades uforklarlige: hvis de havde været østenfor Edoms Land, maa de have draget søndenom Seirs Bjerg for at komme til Kades; fra Kades sende de Bud til Edoms Konge om Lov til at gaa gjennem hans Land — altsaa for at komme tilbage til det Strøg, hvor de nys havde været. — I Straffetalen under første Ophold i Kades, da Folket havde ladet sig skræmme ved Speidernes Fortælling, siger

[1] 5 Mos. 2, 14. [2] Josva 5, 7. [3] 4 Mos. 15, 32—36. [4] Josva 5, 10—12. [5] 5 Mos. 2, 1. 3. 8.

Moses: »i denne Ørken skulle Eders døde Kroppe falde«[1]. Ved »denne Ørken« kan ikke menes andet end Kades's Ørken, hvor de vare, og Parans Ørken, gjennem hvilken de havde vandret fra Hazerot; de to Ørkener ere igrunden een Ørken. — Ørkenen, i hvilken de døde Kroppe skulde falde, laa mellem Kades i Nord og Sinai Bjerggruppe i Syd, og mellem den ælanitiske Bugt i Øst og den Bjergryg, der er ligeløbende med Bugten ved Suez i Vest. — Israeliterne kom, efter Lovgivningen paa Sinai, aldrig tilbage til Herrens Bjerg i Syd, og de kunde ikke overskride den Bjergryg, der er ligeløbende med Havbugten ved Suez; thi der var storartet Grubedrift, under Opsyn af ægyptiske Stridsmænd, i fuld Gang. (Se Sinai No. 9). — Det Strøg, hvor alt Krigsfolket skulde uddø, var saaledes af ringe Vidde, omkring 500 geogr. Kvadrmil. — Hvorledes kunde et Folk paa henimod 2½ Million finde Udkomme, paa et saa lidet og ufrugtbart Strøg, for sig og sit Kvæg, der var talrigt[2]? Palmer henviser til Stedets mindre Ufrugtbarhed i ældre Tider[3]. Men om end enkelte Strøg, navnlig Bjergegnene i Syd mod Sinai og i Nord ved Kades fordum have været frugtbarere end nu og have afgivet Føde for Kvæget, saa fortjente dog Strøget i det hele fuldt vel Navnet Ørken; thi Moses siger i sin Tale paa Moabs Øde Marker: »vi brøde op fra Horeb gjennem hin store og forfærdelige Ørken«[4], og netop i denne Ørken var det, hvor de døde Kroppe skulde falde. — Moses har længre hen i sin Tale paa Moabs Øde Marker skildret, hvorledes Folket fik Livsophold i Ørkenen: »Herren har ført dig disse 40 Aar i Ørkenen, og han ydmygede dig og lod dig hungre og gav dig Manna at æde, som du ikke kjendte, og ei dine Fædre kjendte, for at lade dig vide, at Mennesket ikke lever ved Brødet alene, men ved alt det, som udgaar af Herrens Mund. Dine Klæder bleve ikke udslidte for dig, og din Fod blev ikke hoven i disse 40 Aar«[5].

7. Andet Ophold i Kades. — I den første Maaned af det 40de Aar kom Israeliterne anden Gang til Kades. Der døde Mirjam og blev begraven sammesteds[6]. — Under dette Ophold kivedes Folket med Moses, fordi der var Mangel paa Vand. Aron hentede Staven fra Herrens Ansigt (ɔ: fra Tabernaklet), og Moses skaffede Vand ved at slaa Klippen med Staven istedetfor, efter Herrens Ord, at byde Klippen at give Vand. Til Straf skulde Moses og Aron ikke føre Folket ind i Kana'an. Stedet blev kaldt Meribas (ɔ: Kivs) Vand; thi der kivedes Israel med Herren[7]. — Det andet Ophold i Kades varede lidt over tre Maaneder; thi Israeliterne kom til Kades i den første Maaned af det 40de Aar (4 Mos. 20, 1), og Aron døde, kort efter Opbrudet fra Kades, paa Bjerget Hor, den første Dag i den femte Maaned af det 40de Aar. (4 Mos. 33, 38).

8. Vandringen fra Kades til Bækken Zered. — Da, som kjendt, Israeliterne ikke fik Lov til at gaa gjennem Edoms Land, maatte de gjøre en stor Krog

[1] 4 Mos. 14, 29. 32. [2] 4 Mos. 32, 1. [3] Palmer Desert 2, 517—519. [4] 5 Mos. 1, 19. [5] 5 Mos. 8, 2—4. [6] 4 Mos. 20, 1. [7] 4 Mos. 20, 2—13.

søndenom Seirs Bjerg. De kunde ikke gaa gjennem det søndre Gor, mellem det Døde Hav og Edoms Land; thi der er det ikke fremkommeligt for et helt Folk. — De brøde op fra Kades og kom til Bjerget Hor, der ligger 12 geogr. M. næsten ret i Øst for Kades. Her døde Aron, 123 Aar gammel, paa den første Dag i den femte Maaned af det 40de Aar (4 Mos. 33, 38), og hele Israel græd over ham i 30 Dage[1].

Kana'aniten, Arads Konge, som boede i Sydlandet (Negeb), hørte, at Israeliterne kom paa Veien til Atarim (med Artikel: Ha-Atarim), og han stred mod dem og bortførte nogle som Krigsfanger[2]. (Se Arad og Horma). — En By eller et Sted Atarim er ikke gjenfundet. — Verset er ogsaa blevet oversat saa: Kana'aniten, Arads Konge, som boede i Sydlandet, hørte at Israeliterne kom paa Speideres (Hattarim)[3] Vei (Vis), og han stred mod dem og bortførte nogle som Krigsfanger. — Efter denne sidste Oversættelse bliver Sammenhængen følgende: da Israeliterne havde faaet Edoms Afslag og skulde gaa den lange Krog søndenom Seirs Bjerg, nyttede nogle det lange Ophold ved Hor, efter Arons Død, til at drage nordefter for at udspeide, om der ikke skulde være Leilighed til at trænge gjennem det østre Strøg af Sydlandet (Negeb). De kom derved inden Kongen af Arads Enemærker; han stred mod dem og bortførte nogle som Krigsfanger[4].

Israeliterne brøde op fra Bjerget Hor paa Veien til det Røde Hav[5], gjennem den Øde Mark (Vadi Araba), for at drage søndenom Seirs Bjerg[6]. — Fra Hor til den ælanitiske Bugt er 12 geogr. Mil. — Folket blev utaalmodigt paa Veien (ɔ: over den lange Omvei) og klagede over den usle Føde (Manna). De bleve straffede ved Bid af Serafslanger og holdte ilive, naar de troende saa bort til Kobberslangen, som Moses havde opreist paa en Stang[7]. (Se Serafslanger § 22. 6). — De droge over Eziongeber, sydligst i Vadi Araba, og kom til Elat, paa Østsiden af den ælanitiske Bugt; der vendte de om og droge mod Nord til Moabs Ørken[8].

Hverken Kap. 21 eller Kap. 33 i 4 Mos. nævnes noget Hvilested mellem Kades og Hor eller mellem Hor og det Røde Hav. — 5 Mos. 10, 6. 7 staar, midt i en Gjenfortælling om, at Moses paa Sinai modtog Lovens Tavler, Følgende: »Israels Børn brøde op fra B'ne-Ja'akans Brønde til Mosera; der døde Aron og blev begraven sammesteds. Derfra brøde de op til Gudgoda og fra Gudgoda til Jotbata, et Land med Bække«. — Ved Mosera maa menes Strøget ved Hor, paa hvis Top Aron døde. — B'ne-Ja'akans Brønde maa følgelig have ligget mellem Kades og Hor, og Gudgoda og Jotbata mellem Hor og det Røde Hav. — 4 Mos. 33, 31—33 fortælles: »de droge fra Moserot (Flertal af Mosera) og leireds sig i B'ne-Ja'akan. Og de droge fra B'ne-Ja'akan og leirede sig i Jotbata«. Her er Talen om Vandringen fra Horeb til Eziongeber. Det er utroligt, at Israeliterne under denne Vandring skulle have været saa langt mod

[1] 4 Mos. 20, 14—29. [2] 4 Mos. 21, 1. [3] Gesen. Thes. 1, 171. [4] Palmer Desert 2, 521—522. [5] 4 Mos. 21, 4. [6] 5 Mos. 2, 8. [7] 4 Mos. 21, 5—9. [8] 5 Mos. 2, 8.

Nord som ved Hor, og det er lidet troligt, at de samme Stedsnavne i samme Rækkefølge skulle forekomme i to forskjellige Strøg. — 5 Mos. 10, 6. 7 maa være indskudt af en senere Haand.

Fra det Røde Hav til Bækken Zered er der 20 geogr. Mil. Paa denne Strækning ere følgende fire Hvilesteder opgivne: Zalmona, Punon, Obot og Ije-Abarim eller Ije-Ha-Abarim i Ørkenen foran Moab mod Solens Opgang[1]. — Palmer tror at kunne gjenkjende de tre første Navne i tre Hvilesteder paa Karavanveien mellem Akaba og Kerak[2]. — De brøde op fra Ije-Abarim og leirede sig i Zereds Dal[3]. Bækken Zered, nu el-Asi eller Seil Garahi, falder ud i det sydvestre Hjørne af det Døde Hav. (Se Zered § 9. 2. 3). — Da Israeliterne, efter Overgangen, gik østenom Moab, have de sat over Zereds øvre Løb, maaske der, hvor nu Pilegrimsveien gaar. — Fra første Ophold i Kades til Overgangen over Zered vare 38 Aar forløbne[4].

9. Vandringen fra Bækken Zered til Moabs Øde Marker ved Jordan. Israeliterne skulde ikke trænge Moab og ikke give sig i Strid med det; thi Moab stammede fra Lot[5]. Israeliterne gik derfor østenom Moabs Land, der laa mellem Zered og Arnon. Paa dette Strøg ere ingen Hvilesteder opgivne.

Da Israeliterne vare komne over Arnon, vendte de mod Vest ind i Amoriternes Land. Blandt Hvilestederne nævnes Dibon-Gad[6], nu Diban, hvis Beliggenhed er vel kjendt. Det var i Nærheden af Diban, at »Stenen i Moab« blev funden 1868. (Om »Stenen i Moab«, se Joram under Samaria). De toge Vaheb og Be'er (ɔ: Brønden), og om hver af disse blev digtet en Sang[7]. — Vaheb er ikke nævnt uden her; Be'er er rimeligvis den samme By, som Es. 15, 8 kaldes Be'er Elim ɔ: Heltenes Brønd. Hverken Vaheb eller Be'er ere gjenfundne. — De brøde op fra Be'er, og, efterat have leiret sig og brudt op fra tre Steder, som ikke ere gjenfundne, leirede de sig paa Abarims Bjerge foran Nebo og Pisga[8]. — For at naa ned til Jordans Dalføre, maatte de fortsætte Vandringen gjennem Amoriterkongen Sihons Land, som laa mellem Arnon og Jabbok. Da Sihon nægtede dem Gjennemgangen, sloge de ham med Sværdets Eg, toge hans Hovedstad Hesbon og boede i hans Land[9]. — Saa rykkede de mod den anden Amoriterkonge, Og, Konge i Basan, sloge ham foran hans Hovedstad Edrei ved Hieromax, og toge hans Land, som laa mellem Jabbok og Hermon[10].

Det var bare Krigsfolket, som havde fulgt Moses paa Toget til Basan, medens det øvrige Folk var blevet igjen paa Abarims Bjerge; thi 4 Mos. 33, 48 fortælles, at Israeliterne brøde op fra Abarims Bjerge og leirede sig paa Moabs Øde Marker, østenfor Jordan, nær Jeriko. — Under Opholdet paa Moabs Øde Marker falde Bileams Spaadomme og Krigen med Moabiterne og Midianiterne[11]. Og sammesteds var det, at Moses gav Ruben, Gad og halve Manasse, som havde meget Kvæg, Lov til at

[1] 4 Mos. 21, 10. 11. 33, 41—44. [2] Palmer Desert 2, 533. [3] 4 Mos. 21, 12. [4] 5 Mos. 2, 14. [5] 5 Mos. 2, 9. [6] 4 Mos. 33, 45. 46. [7] 4 Mos. 21, 14—17. [8] 4 Mos. 21, 19. 20. 33, 47. [9] 4 Mos. 21, 21—31. [10] 4 Mos. 21, 32—35. Josva 12, 5. [11] 4 Mos. 22—24. 31.

fæste Bopæl i Gilead og Basan, der havde rige Græsgange[1]. — Opholdet paa Moabs Øde Marker har varet 4—5 Maaneder.

Vandringen i Ørkenen nærmer sig til Enden. I det 40de Aar, i den 11te Maaned, paa den første Dag i Maaneden talte Moses til hele Israels Menighed paa Moabs Øde Marker, mindede om Vandringen gjennem hin store og forfærdelige Ørken og Seirene over Sion og Og[2], gjentog Lovgivningen paa Sinai og udlagde den for den ny Slægt[3], forelagde for samme Livet og Døden, Velsignelsen og Forbandelsen[4], lagde Hænderne paa Josva og indsatte ham til at føre Folket over Jordan ind i det Forjættede Land[5], sang saa sin Afskedssang[6] og velsignede Israel[7].

Saa gjorde Moses sin sidste Vandring: han gik fra Moabs Øde Marker op paa Nebo Bjerg, paa Pisga Top. Herren lod ham skue hele det Forjættede Land, fra Dan til Be'erseba, og Jordansletten lige til Zoar, og fra Gileads Grænser til Havet i Vesten. Her døde Moses; Herren begrov ham og ingen kjender hans Grav. — Mose Gjerning var tilende: han havde ført Israel til Grænsen af det Forjættede Land. — For at græde over Moses blev Israel endnu i 30 Dage paa Moabs Øde Marker[8].

10. Tiden for Vandringen. — 1 Kong. 6, 1 fortælles: 480 Aar efter Udgangen af Ægypten, i sit fjerde Regjeringsaar, begyndte Salomo at bygge Templet. — Salomo blev Konge 1020; hans fjerde Regjeringsaar falder altsaa Aar 1016. Efter Bibelen fandt følgelig Udgangen Sted 1496 Aar f. Kr. — I sin Fortælling om Bygningen af Templet skriver Josefus (Hist. 8. 3. 1), at den begyndte 592 Aar efter Udgangen af Ægypten. Efter Josefus fandt altsaa Udgangen Sted 1608 f. Kr. — I de ægyptiske Skrifter og Indskrifter, som hidtil ere kjendte, er Israeliternes Udgang af Ægypten ikke omtalt. Men i sit Stridsskrift mod Apion (1, 26) fortæller Josefus, at den ægyptiske Historieskriver Maneto, Overpræst i On (Heliopolis) i tredie Aarhundrede f. Kristus, etsteds har skrevet, at Israeliterne vandrede ud, medens Amenofis var Konge. Dette, siger Josefus, er falsk. Tetmosis var Konge, da Israeliterne vandrede ud. — Efter Lieblein regjerede det 18de ægyptiske Kongehus i 259 Aar, 1490—1231, og talte 16 Konger, af hvilke der var fire, som hed Totmes, paa Græsk Tutmosis eller Tetmosis, og ligeledes fire, som hed Amenhotep, paa Græsk Amenofis. Den første Konge med Navnet Totmes regjerede 13 Aar, 1490—1477, og den første Konge med Navnet Amenhotep regjerede 21 Aar 1477—1456[9]. — Hvis Tetmosis, der omtales Apion 1, 26, er Tetmosis I, saa ville baade Josefus og Maneto nogenlunde stemme med Bibelens Opgift (1 Kong. 6, 1) om Tiden for Udvandringen. Men efter Lieblein skal Amenofis, Apion, 1, 26, være Amenhotep III, der regjerede 37 Aar 1355—1318, og under ham skulle Israeliterne være vandrede ud; af astronomiske Grunde sætter nemlig Lieblein Udvandringen til 1322[10]. — Efter Lepsius regjerede Amenofis I fra 1659—1646 og

[1] 4 Mos. 36. [2] 5 Mos. 1—4. [3] 5 Mos. 5 flg. [4] 5 Mos. 28. 30. [5] 5 Mos. 31. [6] 5 Mos. 32. [7] 5 Mos. 33. [8] 5 Mos. 34. [9] Lieblein Ægypt. Chronologie S. 139. [10] Lieblein Ægypt. Chronologie S. 116—117.

Amenofis III fra 1524—1488[1]. — Af astronomiske Grunde sætter Poole Tiden for Udvandringen til 1652[2].

Varka, se Erek.

Z.

Zartan eller Zartana omtales i G. T. tre Gange: 1) Josva 3, 16: da standsede det Vand, som kom ovenfra; det stod som en Vold meget langt borte, ved Byen Adam, som er ved Siden af Zartan. — Adam er en aldeles ukjendt By. — 2) 1 Kong. 4, 12: Salomo satte 12 Befalingsmænd (over Landet); en af dem havde Megiddo og hele Betsan, som er ved Siden af Zartana, nedenfor Jisre'el. 3) 1 Kong. 7, 46: Salomo lod støbe Søilerne Jakin og Boas og Kobberhavet i den tæt-stampede Jord mellem Sukkot og Zartan. — Zartan laa altsaa i Jordandalen, »meget langt borte« fra Israeliternes Overgangssted over Jordan (lige imod Jeriko Josva 3, 16), da det (Zartan) laa søndenfor Betsan og nordenfor Sukkot. — Zartan er ikke fundet igjen. Van de Velde har villet gjenfinde Navnet i det fremspringende »Horn« Surtabe i Jordandalen; men dette Bjerg ligger $7^1/_2$ geogr. M. søndenfor Betsan, medens Zartan laa »ved Siden af« denne By.

Zeboim, en af de fem Byer i Siddims Dal, der, paa Zoar nær, bleve ødelagte ved Ild fra Himlen, har sikkert ligget i Nærheden af de fire andre Byer, da det og Adma af Jeremias (49, 18. 50, 40) kaldes Sodomas og Gomorras Naboer. (Se Døde Hav No. 16. 17, Sodoma, Gomorra og Zoar).

Zefat, se Horma.

Zela, nu Beit-Jala, i Benjamin[3]. Her havde Kis, Sauls Fader, sit Gravsted, og i samme lod David lægge Saul, Jonatan og de syv af Sauls Slægt, som Gibeoniterne havde ladet hænge i Gibea[4]. (Se Gibeon og Gibea). — Det er saaledes rimeligt, at Zela var Kis's Fædreby, og at han boede der — ikke, efter den gjængse Mening, i Sauls Gibea — da han sendte Saul med en af Drengene for at lede efter Aseninderne, som havde løbet bort. De gik over Efraims Bjerg, gjennem Salisas Land, gjennem Sa'alims Land og Benjamins Land, men de fandt ikke Aseninderne. Da de vare komne ind i Zufs Land, sagde Saul: lader os vende tilbage, for at min Fader ikke skal blive urolig for os.' Efter Drengens Forslag gik de dog først til Rama, midt i Benjamin, hvor Samuel boede[5]. (Se Rama 7 No. 6). Samuel indbød Saul til sit Hus, salvede ham og lod ham fare med de Ord: naar du idag gaar fra mig (hjemad), vil du finde to Mænd ved Rakels Grav paa Grænsen af Benjamin, og de skulle sige til dig: Aseninderne, som du gik for at søge, ere fundne, og din Fader har ladet Sagen med Aseninderne fare og er urolig for Eder[6]. — Heraf er det klart, at Rakels Grav, $^1/_4$ geogr. M. nordenfor Betlehem, maa have ligget mellem Samuels Rama, midt

[1] Lieblein Ægypt. Chronologie S. 31. [2] Smiths Dictionary of the Bible 1, 327. 510. [3] Josva 18, 28. [4] 2 Sam. 21, 13. 14. [5] 1 Sam. 9, 1—10. [6] 1 Sam. 10, 1—8.

i Benjamin, og Kis's By. — 1/8 geogr. M. Sydvest for Rakels Grav ligger den store Landsby Beit-Jala, hvis Navn og Beliggenhed passe paa Kis's By, om man end efter Fortællingen snarere skulde have søgt den længre mod Syd for Rakels Grav. — Zela laa vistnok i Benjamin[1], medens Beit-Jala ligger inden Judas Enemærker; men denne Indvending hæves saaledes: Zela hørte til samme Strimmel Land, som Rakels Grav, der laa i Juda, men hørte til Benjamin. (Se Rakels Grav). — Zela maa saaledes holdes for gjenfundet i Beit-Jala.

Beit-Jala tæller 3000 Indbyggere, der alle ere Kristne, 300 romersk-katolske, Resten græsk-katolsk. Ingen Muhammedaner vover at bo der i længre Tid, da efter en gammel Legende den Muhammedaner, som vilde bo der i tre Dage, uden at tage ved Kristendommen, vilde finde en brat Død[2].

Tobler, som staver Navnet Bêt-Dschâla, og Guerin, som staver Navnet Beit-Djala, holde paa Grund af Navneligheden Beit-Jala for Gilo[3], Akitofels By, i Juda Bjergland[4]. Men Zela har ikke alene Navneligheden, men ogsaa Fortællingens Gang i Sauls Vandring efter Aseninderne næsten afgjørende for sig.

Zelza omtales bare 1 Sam. 10, 2: da Samuel havde salvet Saul i Rama, sagde han til denne: naar du idag gaar (hjemad) fra mig, vil du finde to Mænd ved Rakels Grav paa Grænsen af Benjamin, i Zelza. (Se under Zela). — Wilson, der rimeligvis er den første, som i Beit-Jala gjenkjendte Zela, gjør Zelza til et med Zela[5] Men Zela og Zelza ere to aldeles forskjellige Ord. Zelza har rimeligvis været en By eller et Strøg nordenfor Rakels Grav. De Mænd, som Kis havde sendt for at melde Saul, at Aseninderne vare fundne, have staaet strax nordenfor Rakels Grav, maaske der, hvor en Sidevei gaar til Beit-Jala fra Hovedveien mellem Jerusalem og Hebron.

Zidon, se Sidon.

Ziklag, i Sydlandet (Negeb), tilfaldt først Juda[6], men blev kort efter afstaaet til Simeon[7]. Ved disse Leiligheder nævnes det sammen med Be'erseba og Horma. — Næste Gang Ziklag omtales, var det i Filisternes Eie. David havde flygtet for Saul til Akis, Konge i Gat. David sagde til Akis: giv mig et Sted i en af Landsbyerne, hvor jeg kan bo; thi hvorfor skal din Tjener bo i Kongestaden hos dig? Da gav Akis ham Ziklag; derfor er Ziklag blevet Judas Kongers Eiendom indtil denne Dag. David boede i Ziklag et Aar og fire Maaneder[8]. — Mange Krigere kom til David i Ziklag fra Benjamin, Gad, Juda og Manasse[9]. Med disse Vældige faldt David over Amalekiterne og andre Folkefærd, der boede i Landet Sur og nedimod Ægypten, og gjorde rigt Bytte[10]. — Da Filisterne droge op mod Jisre'els Slette, fulgte David og hans Mænd, bagerst i Hæren, med Akis. Da Filisternes øvrige Fyrster nærede Mistro til David, maatte Akis sende ham tilbage[11]. Under hans Fravær paa tredie Dag havde Ama-

[1] Josva 18, 28. [2] Guerin Palest. (Judée) 1, 118. [3] Tobler Jerusal. 2, 419—414. Guerin Palest. (Judée) 1, 118. [4] Josva 15, 51. [5] Wilson Lands of the Bible 1, 401. [6] Josva 15, 31. [7] Josva 19, 5. 1 Krøn. 4, 30. [8] 1 Sam. 27, 1—7. [9] 1 Krøn. 12, 1—20. [10] 1 Sam. 27, 8—12. [11] 1 Sam. 29.

lekiterne gjort Indfald i Sydlandet, opbrændt Ziklag og bortført alle Indbyggerne, blandt dem Davids to Hustruer, Ahinoam og Abigail. David satte efter dem med 600 Mand, gik over Besors Bæk og overrumplede Amalekiterne og vendte over Besors Bæk tilbage til Ziklag med rigt Bytte[1]. — Paa den tredie Dag derefter kom en Amalekit med sønderrevne Klæder og Jord paa Hovedet til Ziklag og meldte: jeg kom tilfældig over Gilboa Bjerg; Saul støttede sig paa sit Spyd, medens Vogne og Ryttere fulgte ham i Hælene. Saul bad: Kjære, træd hid og dræb mig; thi Krampen har grebet mig, og Livet er endnu fuldt i mig. Jeg traadte bort til ham og dræbte ham; thi jeg vidste, at han ikke vilde overleve sit Fald. Og jeg tog Smykket, som var om hans Hoved, og Armbaandet, som var om hans Arm, og jeg har bragt dem hid. — Amalekitens Fortælling var efter al Rimelighed sand. Men David lod ham dræbe, fordi han ikke havde taget i Betænkning at lægge Haand paa Herrens Salvede, og digtede en Klagesang, der paa Grund af V. 22: »fra Gjennemboredes Blod, fra Heltes Fedme veg Jonatans Bue ei bort, og Sauls Sværd kom ikke tomt tilbage«, blev kaldt »Buen«, og han bød, at Israels Børn skulde lære den[2]. — Kort efter drog David fra Ziklag til Hebron[3]. — Nu høres intet til Ziklag før efter Hjemkomsten fra Babel og bare disse Ord: Judas Mænd boede i Ziklag[4]. — I Onomastikon skrives: Sikelag, som Akis gav David, ligger i Daroma (Sydlandet), i Judas eller Simeons Lod.

Ziklag er ikke gjenfundet. Da det laa i Sydlandet, i Simeon, paa Grænsen af Juda, nordenfor Bækken Besor — rimeligvis den Bæk, som gaar forbi Be'erseba — og da det nævnes sammen med Be'erseba og Horma, er det Omraade, inden hvilket det maa søges, ikke videre stort.

Zin, Ørkenen, se Kades og Parans Ørken.

Zion, se Jerusalem No. 5.

Zoar ɔ: den Lille, der oprindelig hed Bela, nu Mezra'a, nævnes i G. T. otte Gange[5]. Det laa i Siddims Dal og blev for Lots Skyld sparet, da de øvrige fire Stæder i Dalen bleve ødelagte ved Ild fra Himlen. — Under Døde Hav No. 16. 17 er det godtgjort, at Siddims Dal med de fem Stæder maa have ligget ved den søndre, ikke ved den nordre Ende af Søen. Sodoma laa nær ved Zoar, og de øvrige tre Stæder, der kaldes Sodomas Naboer[6], have vel ikke ligget langt borte. Da Zoar omtales i fulde 3300 Aar, efterat de fire Stæder vare ødelagte, har man flere Opgifter til at udfinde, hvor det laa.

Zoar nævnes første Gang 1 Mos. 13, 10: Lot stod med Abraham paa en Kol eller Høi ved Betel, da han opløftede sine Øine og saa hele Jordansletten indtil Zoar. (Mest paa Grund af dette Sted har Grove villet lægge Zoar ved Nordenden af det Døde Hav. Se Døde Hav No. 16). Næste Gang nævnes det 1 Mos. 14, 2. 8: »Bela,

[1] 1 Sam. 30. [2] 2 Sam. 1. [3] 2 Sam. 2, 1. 2. [4] Neh. 11, 28. [5] 1 Mos. 13, 10. 14, 2. 8. 19, 22. 30 (bis). 5 Mos. 34, 3. Es. 15, 5. Jr. 48, 34. [6] Jr. 49, 18. 50, 40.

det er Zoar«. — Udførligst omtales Zoar 1 Mos. 19, 15—38: da Morgenrøden steg op, førte Englene Lot med hans Hustru og to Døtre ud af Sodoma. Da de vare komne udenfor, sagde den ene Engel: undfly for dit Livs Skyld, se ikke bag dig og stands ikke paa hele Sletten; til Bjerget maa du undfly, at du ikke skal bortrykkes. Lot svarede: jeg kan ikke undfly til Bjerget; Ulykken kunde naa mig, saa at jeg døde. Staden derborte er nær at fly til, og den er liden; lad mig fly til den, at min Sjæl maa leve. Engelen sagde: jeg har bønhørt dig ogsaa i denne Sag, saa at jeg ikke skal omstyrte Staden, du talte om. Skynd dig derbort; thi jeg kan intet gjøre, førend du kommer did. Derfor kaldte man denne Stads Navn Zoar (ɔ: den Lille). (V. 22). — Solen var gaaet op over Jorden, da Lot kom til Zoar. (V. 23. Afstanden mellem Sodoma og Zoar kan saaledes ikke have været mere end et Par Timers Gang). — Lot frygtede for at blive boende i Zoar, hvad enten han var bange for at ogsaa denne By skulde gaa under[1], eller fordi Indbyggerne, paa Grund af de andre Stæders Undergang, vare ham fiendske; derfor gik han fra Zoar op paa Bjerget og boede i en Hule med sine to Døtre. — Den førstefødte sagde til den yngste: der er ingen Mand i Landet til at gaa ind til os efter al Jordens Vis. Saa drak de sin Fader drukken, bedreve Blodskam med ham og bleve frugtsommelige ved ham. Den ældste fødte en Søn, som blev kaldt Moab; fra ham stamme Moabiterne; den yngste fødte en Søn, som blev kaldt Ammon; fra ham stamme Ammoniterne.

Zoar laa nede paa Sletten; thi Lot gik »op« fra Zoar og boede paa Bjerget. Bjergets Navn er ikke opgivet; men det maa efter al Rimelighed have ligget østenfor Sletten, altsaa været Abarim; thi Moabiternes og Ammoniternes Hjemstavn var altid paa Østsiden af det Døde Hav. — Bjerget kan ikke have ligget paa Vestsiden af det Døde Hav; thi Lots Døtre undskylde sin Blodskam med »at der ingen Mand var i Landet til at gaa ind til dem efter al Jordens Vis«; men Abraham med sine 318 Svende boede ved Hebron, Hetiterne boede i Hebron, og Amoriterne boede i Hazazon-Tamar (Engedi)[2] og i Bjerglandet søndenfor Hebron[3].

Næste Gang omtales Zoar 5 Mos. 34, 3: Moses gik op paa Nebo Bjerg, og Herren lod ham skue det hele Land: hele Gilead indtil Dan, hele Naftalis, Efraims og Manasses Land, hele Judas Land indtil Havet i Vester, og Landet i Syd, Jordansletten, Dalen ved Jeriko, Palmestaden, lige til Zoar. — Fra Nebo Bjerg kunde Moses ikke se ned til Zoar, ved det søndre Strøg af det Døde Hav; men han kunde heller ikke se op til Dan, og endnu mindre til Havet i Vester; Herren lod ham skue Landet, i hele dets Vidde, med Aandens opladte Øie.

Nu nævnes Zoar først efter syv eller otte hundrede Aars Forløb. Esaias skriver nemlig 15, 5: »mit Hjerte skriger over Moab; dets Flygtninger naa lige til Zoar«. — Og Jeremias skriver 48, 34: »fra Skriget i Hesbon lige til Eleale opløfter man sin Røst,

[1] Keil til 1 Mos. 19, 29—38. [2] 1 Mos. 14, 7—14. [3] Se Amoriter § 3. 1. 2.

fra Zoar indtil Horonaim«. — Af disse to Steder fremgaar, at Zoar paa Esaias's og Jeremias's Tider (ɔ: 700 og 600 f. Kr.) var i Moabs Eie og laa i Ydergrænsen af Landet. — Zoar omtales ikke senere i Bibelen.

Efter assyriske Indskrifter gjorde Assurbanipal, der 668 fulgte sin Fader Assurhaddon (Asarhaddon) paa Tronen i Ninive, et Tog til Arabien, Edom og Moab. Blandt de Byer, som han tog, nævnes Zaharru, hvorved uden Tvivl Zoar er ment[1].

Josefus skriver Hist. I. II. 4: den lille By, som blev reddet for Lots Skyld, kaldes endnu Zo'or. — Samme Skrift 14. 1. 4 fortæller han, at Alexander Jannæus († 78 f. Kr.) fratog Araberne 12 Stæder, blandt dem Zoara. — Samme skriver »Krig« 4. 8. 4, at det Døde Hav har en Længde af 580 Stadier, eftersom det naar lige til Zoara i Arabien.

Efter Ptolemæus laa Zoara i Arabia Petræa[2] ɔ: østenfor eller søndenfor det Døde Hav.

I Onomastikon skrives under Bala: »Bala, det er Segor, som nu kaldes Zoara, ligger ved det Døde Hav; der holdes en romersk Vagt, og ved det avles Balsam og Dadler, Vidnesbyrd om fordums Frugtbarhed. Segor betyder ligesom Zoar den Lille; Segor er den hebraiske (!), Zoar den syriske Form af samme Ord«. — Under Mare Salinarum skrives sammesteds: »Salthavet ligger mellem Jeriko og Zoara«.

Balduin I gjorde 1100 et Tog fra Hebron til Petra (ɔ: Kir-Moab, nu Kerak, se Kir-Moab), i Strøget Sydost for det Døde Hav: »da vi, skriver Fulcher, havde gaaet søndenom Søen (girato lacu a parte australi), fandt vi en By, som siges at være Segor; den ligger yndig og har Overflod paa Dadler. Derfra begyndte vi at komme ind i Arabiens Bjerge«. — Vilhelm af Tyrus († 1184) kalder Byen Palmestaden, Villa Palmarum. — Den arabiske Geograf Sjems ed-Din ved 1300 skriver: i det midtre Gor ligger Jeriko, i det søndre Gor ligger Zogar[3].

Ifølge Ovenstaaende maa Zoar efter al Rimelighed, for ikke at sige med Sikkerhed, søges i Sydost for det Døde Hav. Man tror at have gjenfundet det i Mezra'a ɔ: Gjedebyen, en ussel Landsby midt paa »Tungen«. Lidt nordenfor rinder en Bæk, Vadi Kerak, der gaar forbi Kerak (Kir-Moab). Bækken kaldes nu Vadi Der'a eller Zera, Navne, som minde om Zoar.

Lidt nordenfor Sodoms Saltbjerg ligger en Ruin Zuveira eller Zoeira, i hvilken Saulcy, Sepp og flere have villet gjenfinde Zoar. Men Zoar kan ikke have ligget paa Vestsiden af Søen.

Zoar blev Bispesæde, og dets Biskop var tilstede ved Kirkemødet i Kalcedon 451 og i Konstantinopel 536.

Den sidste Forfatter, der omtaler Zoar, er den nævnte Sjems ed-Din, ved 1300.

[1] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 484. [2] Ptolem. Geogr. 5, 16. Reland 463. [3] Sjems ed-Din, oversat af Mehren, Kjøbenhavn 1862. S. 52.

Naar det blev ødelagt er ukjendt. Irby og Mangles, 1818, vare de første, som i Vadi Der'a gjenkjendte Zoar. Palmerne ere ganske svundne fra Palmestaden[1].

Zoba eller Aram-Zoba[2], o: Zoba i Aram, var et Kongerige Nord i Syrien, der omtales i Sauls, Davids og Salomos Historie, i et Tidsrum af 80—100 Aar. — Saul stred mod Zobas Konger og overvandt dem[3]. — David slog paa et Tog mod Eufrat Hadadeser, Konge af Zoba, og tog tilfange 1700 (efter 1 Krøn. 18 4: 7000) Ryttere og 20,000 Fodfolk. David lod skjære Haserne over paa alle Vognhestene og levnede af dem bare 100. Da Syrerne i Damaskus kom for at hjælpe Hadadeser, slog David af den (forenede) syriske Hær 22,000 Mand. David lagde Krigsfolk i det damaskenske Syrien, og de Guldskjolde, som Hadadesers Tjenere havde baaret, førte han til Jerusalem. Og fra Hadadesers Stæder bortførte David overmaade meget Kobber. — Da Toi, Konge i Hamat, ved Orontes, hørte, at David havde slaaet hele Hadadesers Hær, sendte han sin Søn for at lykønske David; thi Hadadeser havde jævnlig ført Krig med Toi[4]. — Da Ammoniterne med Haan havde bortvist Davids Sendemænd, og da de frygtede for Davids Hævn, leiede de, blandt andre Hjælpetropper, 20,000 Fodfolk af Syrerne i Zoba. Ammoniterne bleve slagne og Hjælpetropperne med dem. Hadadeser sendte da Bud og lod de Syrere, der vare østenfor Eufrat, drage ud, og satte sin Hærfører i Spidsen for dem. De stillede sig ved Helam (etsteds østenfor Jordan). David samlede hele Israel, satte over Jordan, kom til Helam og slog af Syrerne (Folkene paa) 700 Vogne og 40,000 Ryttere; blandt de Dræbte var Hærføreren. Hadadesers Lydkonger sluttede da Fred med David og tjente ham, og Syrerne vilde ikke længre hjælpe Ammoniterne[5]. — David digtede en Seirssang, der staar som No. 60 blandt Salmerne.

2 Krøn. 8, 3 fortælles: »efter sit 20de Regjeringsaar drog Salomo til Hamat-Zoba og fik Overhaand over det. Og han byggede Tadmor i Ørkenen og alle de Forraadsstæder, som han byggede i (Landet) Hamat«. Sammenhængen med dette Tog turde være følgende: »Reson, der havde flygtet fra sin Herre Hadadeser efter Slaget ved Helam, samlede en Flok, tog Damaskus og blev Konge der. Han var en Modstander af Israel alle Salomos Dage, og han væmmedes ved Israel og han var Konge over hele Syrien«[6]. — Det var altsaa mod Reson, at Salomo gjorde sit Tog til Syrien; han tog Hamat, der nu, fordi det var i Zobas Eie, kaldes Hamat-Zoba; men Reson holdt sig i Damaskus og endte med at blive Herre over hele Syrien. — Senere omtales Zoba ikke i Bibelen.

Zoba omtales, i en senere Tid, i assyriske Indskrifter. Flere assyriske Konger fortælle, at de have hævet Skat af Zoba, medens andre fortælle, at de have draget gjennnm Zoba paa Veien til Palæstina[7].

[1] Robinson Pal. 3, 755—758. Sepp Jerusal. 1, 670. Saulcy Voyage autour de la Mer Morte 2, 20 flg. (Se Døde Hav No. 17). Smiths Dictionary under Zoar. Kittos Cyclopædia under Zoar. [2] 2 Sam. 10, 6. 8. Sal. 60, 2. [3] 1 Sam. 14, 47. [4] 2 Sam. 8, 3—10. 1 Krøn. 18, 3—10. [5] 2 Sam. 10. 6—19. 1 Krøn. 19, 6—19. [6] 1 Kong. 11, 23—25. [7] Smiths Dictionary under Zoba.

Efter Ovenstaaende har Zoba ligget mellem Eufrat og Hamat, der laa ved Orontes. Hadadeser maa efter sine Hæres Størrelse og efter det rige Bytte, som David gjorde, have været en mægtig og rig Konge, hvis Magt synes ogsaa at have strakt sig over Syrerne i Mesopotamien. — En assyrisk Indskrift i Britisk Museum fortæller, at en syrisk Konge faldt ind i Assyrien og bortførte nogle Gudebilleder til sit Hjem i Syrien, hvorfra de flere Aarhundreder senere bleve førte tilbage. Valdemar Schmidt formoder, at denne syriske Konge har været en af Kongerne i Zoba[1].

Zora (ɔ: Hvepsebol), nu Sura, i Lavlandet (Sefela), nævnes først, sammen med Estaol, blandt Judas Byer[2] og kort efter, ligeledes sammen med Estaol, blandt Dans Byer[3]. — Zora er mest kjendt ved Samson: han var født i Zora, hvor hans Forældre boede, og tidlig begyndte Herrens Aand at drive ham i »Dans Leir«, en Skanse eller Vold, mellem Zora og Estaol[4], og han blev lagt i sin Fader Manoas Grav mellem Zora og Estaol[5]. — De fem Mænd, som Daniterne udsendte for at speide Landet, og de 600 Mænd, som toge Lais (Dan), vare fra Zora og Estaol[6]. — Zora blev befæstet af Rehabeam[7]. — Efter Hjemkomsten fra Babel boede Judas Børn i Zora[8]. — Zora er gjenfundet i Sura, ved Foden af Judas Bjerg, ret i Vest for Kirjat-Jearim.

Zoratiter og Estauliter ere nævnte sammen 1 Krøn. 2, 53. Zoratiter ere nævnte 1 Krøn. 4, 2. En kortere Form, Zoriter, forekommer 1 Krøn. 2, 53.

Zufs Land forekommer bare i Sauls og Drengens Vandring, da de ledte efter de Aseninder, som vare løbne bort fra Kis, Sauls Fader. (Se under Rama 6 No. 7 og Zelza). Da de vare komne ind i Zufs Land, vilde Saul vende om; men Drengen sagde: der er en Guds Mand i denne By, lader os spørge ham[9]. Da denne Guds Mand, Samuel, som vist under Rama 6 No. 7, boede i Rama midt i Benjamin, maa Zufs Land søges deromkring. — Zufs Land har efter al Rimelighed taget Navn efter Samuels Stamfader Zuf[10]. Efter Zuf, Flertal Zofim, fik Rama Navnet Ramataim Zofim ɔ: Zufiternes (Dobbelt-)Rama.

Æ.

Ænon, paa Græsk Ainon, af det hebraiske Ain ɔ: Kilde, omtales bare Joh. 3, 23: »Johannes døbte i Ænon i Nærheden af Salim; thi der var meget Vand«. — Salim er gjenfundet i Sjeik-Salim 1 2/3 geogr. M. søndenfor Beisan (Betsan) i Jordandalen. »Om faa Steder i Palæstina kan det med saadan Sandhed siges: »der er meget Vand«, som om dette Sted«, skriver van de Velde. (Se Salim). — Ænon har rimeligvis ikke været nogen By, men et Badested for Salim, som efter Hieronymus var en gild By.

[1] Vald. Schmidt Assyr. og Ægypt. 1, 375. [2] Josva 15, 33. [3] Josva 19, 41. [4] Dom. 13, 2. 25. [5] Dom. 16, 31. [6] Dom. 18, 2. 8. 11. [7] 2 Krøn. 11, 10. [8] Neh. 11, 29. [9] 1 Sam. 9, 1—10. [10] 1 Sam. 1, 1.

Alfabetisk Liste over Stedsnavne.

(Staar der flere Tal ved et Navn, er i Regelen det vigtigste Sted betegnet med Kursiv-Tal).

Abana 205, 259.
Abarim 57, 764.
Abel, Abel-Bet-Ma'aka 204.
Abel-Majim 204.
Abelmaula 205.
Abel-Mehola 205.
Abel-Mizraim 220.
Abiesers Slægts Ofra 587.
Abila 101, *205*.
Abil el-Kame 204.
Abilene 205.
Abilin 524.
Abrahams Brønd 125.
Abrahams Eg 14, *317*.
Abrahams Moske 321.
Absalons Grav 507.
Absalons Mindesmærke 347.
Abu Bekrs Moske 566.
Abu Dis 166, 243.
Abu Gosj 539.
Abu Tumeis 55.
Abu Zani 252.
Acbatana 36.
Acra, Acre 208.
Adasa 301.
Aden 275.
Adiabene 418, 512.
Adma 104, *206*.
Adonis-Elven 206.
Adra 276.
Adollam, Adulima, Adullam 206, 357.
Adullams Hule 158.
Afek, Afik, Afka 33, *206*. *207*.
Afra 587.
Afrika 193.
Agbatana 36, *209*.
Ai, Aja 207.
Aila 590.
Ailan 279.
Ailana 281.
Ailat 281.
Ain-Askar 119.
Ain-Atan 141, 291.
Ain-Belata 119, 678.
Ain-Defne 119.
Ain-Dirve 123.
Ain-Duk 81, 272.
Ain el-Hod 121.
Ain el-Veibe 326, 530.
Ain es-Sultan 81.
Ain et-Tin 117.
Ain-Feska 124.
Ain-Gadis 326, 531.
Ain-Haila *121*, 247.
Ain-Havvara 750.
Ain-Hudera 754.
Ain-Jalud 81.
Ain-Karim 286.
Ain-Kulonie 284.
Ain-Mudavara 117.
Ainon *208*, 767.
Ain-Sjalud 32.
Ain-Sjems 116, *208*, 253.
Ain-Sjidi 122, *208*, *288*.
Ain-Tabiga 117, 534.
Ain-Veibe 326, 530.
Ajalon 208, *357*.
Ajalons Dal 304, 305.
Ajasoluk 279.
Ajat 207.
Ajulun 357.
Ajun Musa 746, 749, 550, 751.
Akaba 104, 281, 681.
Akaciedalen 49.
Akaia 435.
Ak-Hissar 729.
Akeldama *208*, 510.
Aker, Akir, Akkaron *208*, 279.
Akmeta 209.
Akka 20, 25, *208*.
Akkabugten 208.
Akkad 230.
Akkaron 280.
Akkasletten 84.
Akko 206, *208*.
Akra *341*, *342*, *344*.
Akrabatene, Akrabattine 387.
Akrabbims Opgang 2, 52.
Aktium 405.
Alba Specula 297.
Aleppo 155.
Alexandria 212.
Alexandreion, Alexandrium 398, 399, 400.
Algier 193, 195.
Alkus 282.
Alperne 440.
Alsadamus 55.
Alus 750.
Ammaus 124, *283*, *284*.
Amoke 284.
Amonstemplet 241, *356*.
Amoriternes Bjerg 52.
Amorra (Amra) 309.
Ammosa, Amosa 284.
Amrams Høi 235.
Amvas 284.
Amygdalon 445.
Anastasis 466, 467, 469, 471, 472, 475.
Anata 210.
Anatot 210.
Antiokia i Pisidien 212.
Antiokia i Syrien 25, *210—212*.
Antilibanon 2, 24.
Antipatris 307, *313*.
Antonia 341, 394, 408, 445, 446, 447, 497.
Apamea 429.
Apollonia *213*, 216.
Apostelkirken 468.
Apostlenes Kilde 120.
Ar 213.
Araba 104 *160*.
Arabas Hav 91.
Arabia Deserta 746.
Arabia Petræa 281.
Arabien 186.
Arabim (Bæk) 82.
Arad 161, *213*, 357.
Aradus 294.
Araiiarti 214.
Arak el-Mensjie 547.
Aram 12.
Aram-Naharajim 535.
Aram-Zoba 766.
Arara 86, 216.
Ararat 213.
Ararats Bjerge 214.
Ararats Land 213.
Aras 214.
Aravnas Laave, Tærskeplads 349, 350, 351, 566.

Araxes 214.
Arba 311.
Arbela 579.
Arda'a (Arad) 357.
Ard el-Betenije 64.
Ard el-Hule 54, 72.
Area Atad 220.
Areopolis 202, 213, 541.
Argob 60, *61*, 602.
Aribe 657.
Ariel 215.
Arimatæa 215.
Arisot 591.
Arkadien 421.
Arkipelagus 276.
Armagedon 555.
Armathem Sofim 215.
Armenien 214, 743.
Armeniernes Kirke, i Nazaret, 573.
Armeniske Kloster, i Jerusalem, 495, 519.
Ar-Moab 202, 213, 216, 541.
Arnon 2, *62*, *213*.
Arnut 5.
Aroer (Arara) 86, *216*.
Arrabe 133.
Arsuf 213, *216*.
Arunata 5.
Arvad 735.
Asahatat, Asahadad 357.
Asamon 429.
Asason Thamar 695.
Asdod 9, 10, 11, *216*.
Aseka 48, *217*, 372.
Aser, Asor 311.
Asfaltitis, Asfaltsøen 91.
Asfar 702.
Asi 54.
Asj'pot 344.
Askalon 10, 123, *218*.
Askar 677.
Askenas 214.
Asnot-Tabor 30, *219*.
Assa 294.
Astarot 61, *219*.
Astarot-Karnaim 5, *219*.
Asur, Assur 575.
Assur 213, *216*, *219*.
Assyrien 11, 670.
Atabyrion 30.
Atad 220.
Atarim 220, *758*.
Aten 700.
Atrot 546.
Attaka 739.
Attarus 82.
Auranitis 63, *64*.
Ausje, Bæk, 85.
Ausitis 746.
Aven *220*, 275.
Avva 625.
Azotos 216.
Ba'ala 226, *539*.
Ba'alat 220.
Ba'albek 220—226.
Ba'ale Juda *226*, *539*.
Ba'al-Gad 31, *227*.
Ba'al-Hamon 229.
Ba'al-Hermon 229.
Ba'al-Peor 59.
Ba'al-Perazim 48, *230*.
Ba'al-Salisa *230*, 607.
Ba'als Høie 58.
Ba'al-Tamar 170, *230*.
Ba'al-Zefon 741, 748, 749, 751.
Babel 12, 217, *230—236*.
Bab el-Mandeb 275, 746.
Babels Kongeborg 235.
Babels Taarn 214, *236*.
Babylonien 11, *230—236*.
Badiet et-Ti 589, 654.
Bagdad 580.
Bahurim 119, 164, *237*.
Balanios's Tempel 225.
Bamot, Bamot-Ba'al 238.
Bamot-Ba'al 58.
Banias (Bæk) 70, 71, 72, 73.
Banias (By) 71, 227.
Barada 205, 259.
Bared 125, *238*.
Bar el-Hule 87.
Bar-Lut 91.
Barmhjertighedens Hus 134.
Baris, Bjerg, 214.
Baris, Borg, 394, 408, 445.
Baruk 672.
Baruta 239.
Basan 1, 2, 13, 14, *60*, *63*, *64*.
Basra 150, 202.
Batanæa 63, *64*.
Bebudelseskirken 571, *573*.
Be'er, Be'er Elim 759.
Be'er Lakai Roi 125.
Be'erot 238.
Be'erseba 2, 13, *125*, *238*.
Be'ersebas Ørken 160.
Be'estera 220.
Beirut 239.
Beisan *252*, 675.
Beit-Djala 762.
Beit el-Ma'a 258.
Beit-Hadjar 125.
Beit-Ilfa 254.
Beitin 243.
Beit-Jala *761*, 762.
Beit-Jala (Djala, Sjala) 307.
Beit-Jebrin (Beit Sjebrin) 243, 281.
Beit-Lam 251.
Beit-Nuba 574.
Beit-Sjen 147, 202, *275*.
Beit-Sur 255.
Beit-Tamar 175.
Beit-Tamr 695.
Beit-Tulma 284.
Beit-Ur 247.
Bek-Ba'al 226.
Bela 239.
Belamon 229.
Belik (Belikos) 535.
Belmont 286.
Bels Tempel 234, 580.
Belus 84.
Beni Naim 672.
Benjaminsporten 497.
Beraka 359.
Berot, Berota, Berotai, Berytus 239.
Besek 17, 241.
Besjerre 170.
Besor 86.
Betabara 75, *241*.
Bet-anat, Betania 357.
Betania 41, *241*, 246.
Betel ell. Lus 40, *243*.
Betar *243*, *245*.
Betaris 243, *281*.
Bet-Aven 244.
Bêt-Dschâla 762.
Bet-Eden 243, *275*.
Betene 64.
Betennabris 439.
Beter 243, *245*.
Betesda Dam 134.
Bet-Estera 220.
Betfage 43, *246*.
Bet-Gamul 255.
Betgebrim 243, *281*.
Bet-Hag-Gilgal 307.
Bet-Hakkerem, Herodion, Herodium, Frankerbjerget, el-Fureidis 49, *247*, 702.
Bethar 245.
Betharam 421.

Bet-hevarim 356.
Betlehem i Juda 12, 20, *247—251*.
Betlehem i Sebulon 251.
Bet-Hogla 101, *247*.
Bethoron 202, *247*.
Bethsarisa 230.
Beth-Tamar 230.
Bet-Ma'aka 204.
Bet-Millo *252*, *559*.
Betogabri 243, *281*.
Bet-Rehob *252*, 603.
Betsaida 22, *252*.
Betsaida Julias 90, *252*.
Betsan, Betsean 74, *252*.
Bet-Semes 116, *120*, 201, *253*.
Bettir 253, 255.
Betulia, Betylia *253*, 678.
Bet-Zavar (Betzur) 357.
Bezemot 101.
Bezer 255.
Bezeta 343.
Betzur, Betzura 254, 386.
Bika 223.
Bikat-Aven 25.
Bire 238.
Bir el-Arva 139, 486.
Bir ês-Seba 126, 239.
Birket el-Hamra 138.
Birket er-Ram 87.
Birket es-Sultan 120, *133*.
Birket Hamman Sitti Mariam 135.
Birket Israil 134.
Birket Mamilla 120, *133*, 506, 558.
Birs Nimrud 234, *236*.
Bittersøerne 739.
Bitthera 245.
Bittir 243, *253*, *255*.
Bitynien 401.
Blanca Guarda 295, 297.
Blodageren 510.
B'ne Ja'akans Brønde 758.
Boas's Ager 249.
Bona 212.
Borsippa 233, *236*.
Bosor, Bossora 220, *255*.
Bostra 64, 69, 220, *255*.
Bozra 220, *255*.
Britannien 466.
Britisk Museum 462, 582, 744, 767.
Brønden ved Huj 131.
Bubastis 739.
Buka 223.
Buseire 255.
Busra 255.
Buto 36.
Byblos 206.
Bætogabra 243, *281*.
Caran, Carræ 535.
Casa Santa 570.
Castello dei Ladroni 546.
Castellum Arnoldi ell. Arnaldi 546.
Castellum boni Latronis 546.
Castellum Emmaus 285, *286*.
Castellum Pisanum 495.
Chersonesus aurea 589.
Cilicien 700.
Circesium 536.
Coelesyrien 25.
Collis Clarus 297.
Colonia 283.
Colonia Metropolis Bostra 256.
Costigan-Odden 92.
Cypern 24, 211.
Cyrene 211, 457.
Cæsarea Filippi 31, *227*, *256*.
Cæsarea, Cæsarea Palæstina, Cæsarea Maritima 25, *256*.
Dafne 258.
Dalmatien 570.
Dalmanuta 22, *259*, 549.
Dalporten 120, 338.
Damaskus 2, 15, 24, 182, *259—269*.
Damaskusporten 83, 335.
Damim 674.
Dammene i Hebron 144.
Dammene ved Jerusalem 133.
Dan 2, *269*.
Dan-Ja'an (Dan-Ja'ar) 270.
Daniaran 270.
Dans Leir 271.
Dan Sylvestria 270.
Darom, Daroma, Daron, Darum 27, *271*.
Davids Grav 41, 346, 394, 408, *492*.
Davids Moske 472.
Davids Stad *341*, 349, 507.
Davids Taarn 495.
Deir Dubban 158, 206.
Deir el-Atab ell. Deir el-Hathab 641.
Deir el-Bela 271.
Deir Ibn Obeid 165.
Dekapolis 271.
Dera (Derat) 79, 220, *272*. 276.
Dianas Billedstøtte 277.
Dianas Tempel 276.
Diban, Dibon 272, 614.
Dibon-Gad 272, 759.
Difne 258.
Diocæsarea *272*, 626.
Diospolis 230, 297, *547*.
Di-Sahab 589.
Dodanim 699.
Dofka 750.
Dok 121, *272*.
Dommernes Grave 83, *517*.
Donaudalen 466.
Dor, Dora 272, 392.
Dor el-Kadib 24.
Dor es-Sale 49.
Dotaia, Dotaim, Dotain, Dotan, Dotæa 159, 253, *273*.
Dragekilden 120.
Drusernes Bjerg 55.
Drymos 25.
Dufne 258.
Dur Sargon 575.
Døde Hav 1, *91*.
Ebal 37.
Ebenezer 274.
Ed-Dab 727.
Ed-Deir 543, 655.
Eden *274*, *275*.
Edens Børn 275.
Edessa 290.
Edom 82, 280.
Edoms Land 324.
Edrei 60, *276*.
Edsbrønden 126.
Efes-Dammin *276*, *591*, 674.
Efesus *276—279*.
Efraim, Effrem 165, *279*, *587*.
Efraims Bjerg 27, 598,
Efraimsporten 338, 497.
Efraims Skov 168, 306, 550.
Efrat, Efrata 12 247, *279*.
Efron *279*, *587*.
Eglon 279.
Ekbatana, paa Karmel, 36.
Ekbatana, i Medien, 209.
Ekron 10, 201, *279*.
El-Aksa 143, 344, 491,
El-Arbain 661.
El-Aris 86.
El-Asi 82, 759.
Elat (Elot) 202, *280*.
El-Atron 546.
El-Azarije 243.
El-Buka 25.
Eleale 764.

Eleuteropolis 123, 281.
El-Ga'a 728.
El-Gor 53.
El-Gudyan 280.
El-Helu 122.
Elias's Hule 158.
Elias's Kloster 48.
Elim 655, 750, 751.
Elisa 699.
Elisas Kilde 22, *121*.
El-Jib (Sjib) 303.
El-Kala 495.
El-Kalil *311*, 314, 674.
El-Kleib 55.
Elkos 282.
El-Kra 66.
El-Kuds (el-Kods) 335, 473.
El-Lega 204, 276.
El-Leja 657
El-Lisan 92.
El-Medie 546, 562.
El-Meidel 549.
El-Mezra'a 78, 673.
El-Mojib 82.
El-Montar 294,
Elot 280.
El-Paran *282*, 528, 589.
Elthece 703.
Elusa 666.
Elymæis 388
Emmaus *283*, *284*, *287*.
Emmaus-Nikopolis 546.
Endor 33, *287*.
Engadda, Engaddi 289.
En-Gannin 202, 287.
Engedi 5, *122*, *288*.
Engedis Hule 158.
Engedis Ørken 161.
En-Hazor 290.
En-Mispat 528.
En-Nasira 573.
En-Rimmon 290, 604.
En-Rogel 41, 83, *119*, *290*.
Erek 230, *290*.
Eremia, Eremos 159.
Eriha, Erriha 81, *331—335*.
Erraha 654, *655*, *657*.
Er-Ram *290*, 597.
Er-Ramle 160.
Erveis el-Ebeirig 753.
Esakaria 217.
Esbus 323.
Esdrelom 33, 253, *524*.
Esdud 290.
Esebon 323.
Esek 126.
Eskali 315.
Eskols Dal 152, 315.
Es-Safa 65
Es-Safie 54, 82.
Es-Salt 20, *290*, *602*.
Essebon (Esebon, Esbus) 323.
Es-Sjeik 655.
Es-Sufa 326.
Estaol 291, 294.
Etam, Kilde, 141.
Etam, By, 291.
Etam, Etami, Ørken, 740, 748, 749.
Etams Klippekløft 291, 601.
Et-Ti 86.
Et-Tur Sinai 654.
Eufrat 3, 230.
Ezekias's Dam 133.
Ezion, Eziongeber 3, *280*, *291*.
Faaredammen 135.
Faareporten 134, 338.
Fahil 592.
Faran 589, 590, 666.
Faraonernes Kanal 749.
Farfar 259.
Faria 81.
Fasael 341, 407, 452, 453, 459, 497.
Fasail 82.
Feiran 160, 590, 654.
Ferata 724.
Fertema 351.
Feska 309.
Fiale 71, *87*.
Filadefia 79.
Filippi 401.
Filistæa 2, 10.
Fiskeporten 338.
Fontenoid 286.
Forargelsens Bjerg 41, 354, 369.
Forjættede Land *1—2*.
Forklarelsens Bjerg 30, 31, 228.
Flavia Neapolis 640.
Frankerbjerget 49.
Frankrige 477.
Fønicien 152.
Ga'as 725.
Gaba 253, *291*.
Gaba'ana 356.
Gabao, Gabaon *291*, 305
Gabara 433.
Gabat-Saule *291*, 303, 442.
Gabrielskirken 513.
Gadalene 68.
Gadara (Gadaris, Gadaritis) 68, *291*.
Gadareners Land 291.
Gadda 271.
Gadir 700.
Gadis 531
Gaibai 309.
Gala'ad, Gala'aditis 68.
Galatia 542.
Galed 12, *293*, 602.
Galgala 306.
Galgulis 307,
Galilæa 15, 19, 397, 441.
Galilæas Bjerge 84.
Galilæerporten 497.
Gallien 439, 466.
Gallim 237, *293*.
Galon 63, 308.
Gamala *293*, 435.
Gammel-Jeriko 81.
Gammel-Tyrus 730.
Gana'at 357.
Ganges 274.
Garisim 37, 378, 638, 639.
Gasa 1, 9, 11, 14, 20, *294*.
Gat 9, *295*.
Gat-Hefer *297*, 577.
Gaulan, Gaulanitis *63*, 64, 308.
Gazara 301.
Gazatu 294.
Gazer, Gazera 301.
Gazit-Hallen 680.
Geba, Jeba 174, 210, *298*, 557.
Gebal 735.
Gebim 298.
Gedera *298*, 302.
Gehenna *298*, *324*, *503*.
Ge-Hinnom 324.
Gennesarets Land 22, *298*.
Gennesarets ell. Gennesars Sø 8, *88*, 90, 190.
Genua 84.
Gerar 10, *298*.
Gerasa 202, 271, 292, *298*.
Gergesa 292, *300*.
Gergesenernes Land 90, 181.
Germanien 440.
Gersa 292.
Geser 301.
Gesur 61, *62*.
Geth 298.
Getsemane 41, 43, 179, 302, *503—506*.
Gibea 210, *302*.
Gibbeton *302*, 610.

Gibea i Benjamin (Sauls Gibea) 302.
Gibea i Juda 303.
Gibeon 303.
Gibraltar 699.
Gihon *119*, 274.
Gilboa Bjerg 10, 32, 201.
Gilead 1, 14, 15, 59, *67*.
Gileads Bjerg 55.
Gileads Land 67.
Gilgal i Araba (el-Gor) 305.
Gilgal i Bjerglandet 307.
Gilgal i Vest 307.
Gilo 307.
Ginæa 202, 287, *308*.
Giskala 432.
Gittaim 238.
Gjedekilden 123.
Gofna 303, 587.
Golan 63, 308.
Golgata *308*, 491.
Golgatakirken 467, 468, 470, 472, 475, 477, 478.
Gomorra 1, 104, *309*.
Gor 53.
Gosan 275.
Gosen 15, 739.
Gudgoda 758.
Gujar, Gujar Broen 70, 203.
Gulgolet 308.
Gusse, Guzze 294.
Guta'en 260.
Guveir 54.
Gyldne Port 335, 498.
Gæbæ 253, *309*.
Hadid 547.
Hagars Brønd 125.
Hag-Gedera 298, *309*.
Ha-ka-pta 10.
Hakeldama *309*, 510.
Hakila Høi 162.
Hak-Kefira 283.
Haleb 323.
Ham 59.
Hamadan 210.
Hamat (Hamat-Zoba) 22, *309*, 766.
Hamman *124*, 287, 310.
Hamman Seydna Musa 729.
Hamman Suleiman 124.
Hammat 284, *310*.
Ham-Moza 283, 284.
Ha-Ofni 587.
Haburuma, Hapuruma 357.
Ha-Rabba 593.
Harada 755.
Ha-Rama 597.
Ha-Ramata 215.
Haran 12, 310.
Haran es-Sjerif 344.
Harit 540.
Har-Magedon 555.
Harod, Kilde, 32, *117*.
Haroset 310.
Hasbani 70.
Has-Sela 627.
Hasi 86, 651.
Hattin 28, 215.
Hauran 23.
Haurans Bjerg 55.
Havvot-Jair 61.
Hazar-Gadda 271.
Hazazon-Tamar 5, 289, 310.
Hazerot 754.
Hazor i Juda 311.
Hazor i Naftali 8, *310*.
Hebron 9, 20, *311—324*.
Hebrons Dal 175.
Hefa *323*, 531.
Helam 766.
Helbon 323.
Helenas Gravmæle 512.
Heliopolis 25, 223, 224.
Hellige Gravs Kirke 478, 479, 482—486.
Hellige Kors's Kirke 286.
Hellige Land 1—2.
Hermon 2, 24, 153.
Herodes's Borg 407, 451, 497.
Herodes's Grav 442.
Herodesporten 337.
Herodes's Tempel 344.
Herodion, Herodium 49.
Heroopolis 740, 747.
Heroopolitiske Bugt 747.
Hesban, Hesbon 60, *323*, 233.
Hesi el-Kattatin 752.
Hestetoppen 55.
Hiddekel 274.
Hierapolis 542.
Hieromax 55, 79.
Hierosolyma 348.
Hilla 236.
Himalaia 274.
Himmelfartsbjerget 41.
Himmelfartskirken 45.
Hinnoms Dal (Hinnoms Søns ell. Sønners Dal) 46, *324*.
Hippikus 142, 341, 347, 407, 451, 452, 453, 459, 497.
Hippo 212.
Hit 233.
Hoba 261.
Holmen *92*, 96, 166.
Hor *324*, 628.
Horeb 155, *325*, *651—670*.
Hor ha-har 325.
Horma 213, *325*.
Hornene ved Hattin 28.
Hudera 754.
Hulsyrien 2, 419.
Hur 744.
Høiasien 186.
Idumæa 281.
Ije-Abarim, Ije-Ha-Abarim 57, 759.
Ijon 2, 326.
Ikolmkil 474.
Iksal 30.
Imgur Bel 232.
Indien 187, 586.
Ipsus 380.
Irak 290.
Ir-Hammelak 54.
Irmaten 215, 357.
Is 233.
Isaks Brønd 126.
Ismir 670.
Israels Rige 14, *609—615*.
Issus 378.
Itabyrion 30.
Ituræa 63, 395.
Itybarion 400.
Ja'ar 167, 539.
Jabes 17, *326*.
Jabne'el, Jabne (Jamnia) 327.
Jaeser 216, 326, *327*.
Jaeser-Gilead 327.
Jafa, Jafia 297, 328.
Jaffa 20, *328—330*.
Jaffaporten 133, *328*, 335.
Jaffaveien 202, 247.
Jafia 297, 328.
Jafo 328—330.
Jakobs Brønd 37, *127*, 677.
Jakobskirken 495.
Jakobs Grav 509.
Jala 308.
Jalud (Sjalud) 81, 252.
Jamnia 202, *327*, *331*, 387.
Janoha 682.
Jardes 456.
Jarmuk 79.

Jarmut 217, 551.
Jasur 36, 301.
Javan 735.
Jean d'Acre 36, *208*.
Jeba (Sjeba) 298, 557.
Jebal 82.
Jebel Arade 755.
Jebel Aribe 654.
Jebel Hadid 664.
Jebel Hamr 657.
Jebel Katarina 654.
Jebel (Sjebel) Musa 159, 654, 657.
Jebel Sena 655.
Jebel Serbal 654.
Jebel Sona ell. Suna 654.
Jebel Zebir 654.
Jebne 327.
Jebus *331*, *335—524*.
Jedur 63.
Jefat *331*, 524, *527*.
Jegar-Sahaduta 12.
Jenin (Sjenin) 287.
Jeras (Sjeras) 300.
Jeremias's Grotte 506, *517*.
Jeriko 23, 173, *331—335*.
Jerikos Slette 22.
Jerikos Øde Marker 53.
Jerusalem 11, 13, 14, 20, 24, *335—524*.
Jerusalems Høider 338.
Jerusalems Mure 341.
Jesimon (Hede) 160.
Jifna 587.
Jiftael, Jiftaels Dal 524.
Jiljilia (Djildjilia, Sjilsjilia) 307.
Jisr Benat Jakub, (Jakobs Døtres Bro) 73.
Jisre'el 524.
Jisre'els Dal 81.
Jisre'els Kilde 33.
Jisre'els Slette 25, 27, 32, 33.
Jisr el-Semak (Semakbroen) 73.
Joabs Brønd 83, *119*.
Jokte'el *526*, *627—631*.
Jomfru Marias Badedam *135*.
Jomfru Marias Grav 503.
Jomfru Marias Gravkirke 468, *501*.
Jomfru Marias Kilde i Jerusalem 135, 137.
Jomfru Marias Kilde i Nazaret 572.
Jomfru Marias Kirke 470.
Jonien 276, 670, 735.
Joppe 10, 25, *328—330*, 380, 526.
Jordan 1, 12, 14, *69—82*.
Jordans Dalføre 52.
Jordbegsøen 91.
Josafats Dal 134, 345, *526*.
Josafats Grav 507.
Josafats Kløft 527.
Josafatsporten 497.
Josefs Grav 37, 527, *636*.
Josefs Værksted 573.
Jotapata 431, 433, 434, *524*, 527.
Jotbata 758.
Jub Jussuf 274.
Juda Rige 14, *354*—378.
Jud-ha-malek, Juta, Jutta 357, 527.
Judas Bjerge 27.
Judas Stad 527.
Judas Ørken *161*, 243.
Judæa 15.
Julias 101.
Jupiters Tempel 224.
Jupu 328.
Juriham 357.
Jursu 357.
Justinians Maria Kirke 469, 470, 471 (472, 475, 478).
Juta, Jutta, Jut-ha-Malek 527, 552.
Jødernes Grædeplads 501.
Kabor 372.
Kabr Hairan 733.
Kabul 528.
Kadati 294.
Kades, Kades Barnea 2, *528*, *755*.
Kadi 71.
Kadytis *294*, 370, *531*.
Kafar Baruka 672.
Kafarnaum 533.
Kafarsaba 213, *531*.
Kafenata 43.
Kaftor 9.
Kagali 537.
Kaifa 20, 25, *531*.
Kairo 65.
Kaisarije 257.
Kala 575.
Kala'at Nakl 589, 755.
Kala'at Subeibe *229*, *544*.
Kalat el-Husn 294.
Kalcedon 213.
Kalcis 223.
Kaldaia, Kaldu 231.
Kale Serga 575.
Kalkilia 307.
Kallirroe 82, *124*.
Kalne 230, *532*.
Kalot 30.
Kalvaria 308.
Kalybon 323.
Kamarine 743, 745.
Kana'an 1—2.
Kana i Aser 532.
Kana i Galilæa, el Jelil 78, *532*.
Kanata 271, *533*, *537*.
Kan Minie 531.
Kanopus 665.
Kapernaum 22, *533*.
Kapitolium 453.
Kappadocien 10.
Karaka 727.
Karakmoba 540.
Karan 275, *535*.
Kariathiarim 539.
Karien 557.
Karkamosa, Karkamesa, Karkemis 370, *535*.
Karkisia 536.
Karmanien 234, 745.
Karmel, By, 163, 536.
Karmel, Bjerg, 163, 536.
Karmel, Forbjerg, 3, 25, 34, 676.
Karnaim 220.
Karnaim Astaroth 219, 746.
Karnak 241.
Kartago 212.
Kaskala 314.
Kasmir 274.
Kasm Usdum 50.
Kasne 630.
Kaspin 727.
Kaspiske Hav 480.
Kasr 235.
Kasr el-Jehud (Jødeborgen) 76.
Kasr Haila 247.
Kasr Jalud ell Kalat Jalud 41, 343.
Katapatuka, Katpatuk 10.
Katarina Kloster 654, 667.
Katra 298.
Kaukab 266.
Kazati 294.
Kebar 275, 372.
Kedes i Isaskar 536.
Kedes i Juda 536.
Kedes i Naftali 537.
Kedrons Bæk 42, *83*.
Kedrons Dal 42
Kedrons Klippegrave 512.
Kedrons Marker 84.
Kefar Nachum 282.
Kefar Tanchum 282.

Kefir 283.
Kefr-Kenna 532.
Kefr-Saba 213, 307, *537*.
Kefr-Temrata 695
Ke'ila 162, *537*.
Kelt 76, *81*.
Kenat 60, 271, *537*.
Kennartu 538.
Kerak 73, 82, 540.
Keraze 543.
Keremlis 577.
Kerijot i Moab 538.
Kersa 292.
Ketes (Kades) 5.
Kibla 322, 646.
Kibrot-Ha'altava 661, 753.
Kerijot-Hezron 538.
Kikkar hai-Jarden ell. Kikkar 105.
Kila 322, 537.
Kilden Hanije 123.
Kilden under Omars Moske 120, *135*, *139*.
Kilden ved Dan 117.
Kilden ved el-Asi 124.
Kilden ved Kafarnaum 117.
Kilden ved Paneas 117.
Kilderne ved Jerusalem 119.
Kildeporten 338.
Kilderne ved Sikem 117.
Kilkilia 307.
Kinnarot, Kinneret, Kinnerot 90, *538*.
Kinnerets ell. Kinnerots Sø 90, 538.
Kir-Hareset ell. Kir-Heres *538*, *540*.
Kir-Harit 540.
Kirjat-Arba *311*, *538*.
Kirjat-Ba'al 539.
Kirjat-Jearim, Kirjat-Arim, Kirjat 167, 283, *539*.
Kirjot 615.
Kirkesion, Kirkessi, Kirki 372, 536.
Kir-Moab 202, 213, *540*, 628.
Kislot-Tabor 30, *541*, 695.
Kison 536.
Kisons Bæk 33, *84*, 531.
Kittim 699.
Kledia 551.
Klysma 728.
Koboras 275.
Kojunjik 575.
Kolosseum 212.
Kolossæ (Kolassæ) 541.
Kolzum 728.
Kongedalen 347, 507.
Kongernes Grave 83, 467, 469, 471, 472, 475, 477, 488, *512*.
Konstantinopel 76.
Konstantins Basilika 467.
Konstantins Kirke 466.
Korazin 22, *542*.
Korba, Hede, 161,
Korint 277.
Korsabad 575, 580.
Kosr, Kosrsu 575, 580.
Krak 540.
Kreta 10.
Kristi Fødselskirke 249.
Kristi Grav 14.
Krit 81.
Krokodillesøen, Krokodilon 85.
Krysorroas 259.
Kubbet el-Silsila 474.
Kubeibe 283, *543*.
Kubr el-Moluk 512.
Kuhi Nu 215.
Kulat Subeibe 132.
Kulon, Kulonie, Kulonje 283.
Kunavat 60, 271, *537*, 544.
Kuneitera, Kunetira 92 166.
Kuplen over Sakra 139, *473*.
Kurdistan 624.
Kureitun (By, Dal, Hule) 157.
Kureije 255.
Kuriet el-Enab 539.
Kustul 287, *544*.
Kuta 625, 637.
Kvarantana (Fristelsens Bjerg) 46.
Kydis 726.
Kydnos 700.
Kypros 10.
Lacedæmon 384.
Lais 269.
Laisa 544.
Lakis 279, *544*.
Laodicæa 275, 542.
L'Arbak 195.
Larissa 579.
Lasa 545.
Lasjon 92.
Latron 330, *546*.
Leddan 70.
Lega 55.
Legio, Leijun 555.
Leontes 25, 220.
Lesem 546.
Lesjon-haijam 92.
Libanon 2, 24, 170.
Libanons Dal 25, 227.
Libanons Skovs Hus 170, 350, 351.
Libna 279, 365, *546*.
Lidelseskirken 466.
Lifta 547, 574.
»Lige Gade« 260.
Lilleasia 192, 276.
Lille Hermon 32, 155.
Lille-Jordan 71.
Lille Sjauke 674.
Lod, Lud 547.
Loretto 570.
Lots Hule 158.
Lots Stenhob 92.
Lots Sø 91.
Louvre 516, 580.
Lud 547.
Luis 269.
Lus (Betel) 40, *243—245*, *548*.
Lus i Hetiternes Land 548.
Lus ell. Luza paa Garisim 548.
Lusitania 439.
Lydda 202, 213, *547*.
Lydien 729.
Lykos 729.
Lynchfjord 92.
Ma'aka 61, *62*.
Maborta 635, 640.
Macedonien 278, 557.
Madeba 554.
Madmena 298, 363, *549*.
Magadan 549.
Magad en-Nebi Musa 752.
Magara 662.
Magdala 22, *549*.
Magdolos 556.
Mahadeba 615.
Maharot 551.
Mah'ne 550.
Majuma 219, *549*.
Makanaim 56, *549*.
Makedu, Maketu 357.
Makkeda 206, *550*.
Makkedas Hule *158*, *550*.
Makmas 556.
Makor 546, *551*.
Makpela 313, 317, *551*.
Makpelas Hule 158.
Makærus 68, 454, *551*.
Malakka 586.
Male, Dalføre, 124.
Malkat 700.
Mamre 172, 552.
Mamre Egelund *172*, 313, *316*.

Maon, Maons Ørken 163, *552*.
Mara 728, 742, 749, 750.
Maras 357.
Mar Elias 564.
Maresa, Marissa 206, 400, *552*.
Mare Salinarum 765.
Maria Latina 478, 484.
Mariamne 341, 407, 452, 453, 497.
Mar Saba 83, *552*.
Martyrion, Kirke, 466.
Masada 50, 456, 551, *554*.
Masis 215.
Massa 554.
Massefa, Masfa 560.
Maximinianopolis 570.
Med'ba, Medaba, Medeba, Madeba 554.
Media Atropatene 210.
Media Magna 210.
Medien 209.
Medina 473.
Megiddo, Megiddon 555.
Megiddos Dal 33, 555.
Megiddos Vand 85, 555.
Meidel 549.
Mejamia-Broen 202.
Mekka 40, 473.
Mellem-Jordan 70, *72*.
Memfis 261.
Merdj Ibn Amir 33.
Merhala 321.
Meriba 556.
Meribas Vand 528.
Merom Sø 8, *87*, 185, *187*.
Merra (Mara) 749.
Mesek 735.
Mesjed 298.
Mesjid 472.
Mesopotamien 12, 175.
Mespila 575.
Mesrife 326.
Mezra'a 765.
Midbar 159.
Middelhavet 2, 10, 188, 190.
Migdal-El 549, *556*.
Migron 298, *556*, 584.
Mikmas 210, 298, *556*.
Milet 557.
Millo 349, *558*.
Millos Hus (i Jerusalem) 559.
Millos Hus (ved Sikem) 559.
Minni 214.
Minnit 735.
Mirab 321.
Misjor 255.
Mispa (Mizpe) 297, *559*, *560*.
Mizpa i Gilead 559.
Mizpe i Juda 562.
Mizraim 9.
M'kaur 551.
Moab 2, 60, 554.
Moabs Bjerge 82.
Moabs Øde Marker 15.
Modin, Modeim, Modein 286, 384, *562*.
Moilaki Hadjar 125.
Moilaki Kadesa 125.
Molyneux-Odden 92.
Mons Gaudii 560.
Mons Masius 575.
Montjoie 560.
Moraka *35*, 36, 676.
Morasthi 563.
Morderdalen 164.
More (Morija) 564.
More Egelund *171*, 546.
More Høi 32.
Moresjet (Moresjet-Gat) 563.
Moria, Morija 337, *564*.
Moria Bjerg 566.
Morias Land 239, 564.
Mose Bjerg 657.
Mosera, Moserot 758.
Mosul 282, 580.
Moza 284, *566*,
M'sjaur 551.
Mugheir 12, 566, *743*.
Muhammeds Port 473.
Mukmas 556.
Mukna 37.
Møgdalen 344.
Møgporten 120, 335.
Møris 739.
Naadens Port 501.
Nablus (Sikem) 635—648.
Naftalis Bjerg 27.
Nagb Hava 752.
Naim, Nain 567.
Nar Banias (Banias-Elven) 71.
Nar el-Ausje 85.
Nar Razze (Gasas Bæk) 86, 271.
Nazaret 20, *567—573*.
Neapolis (Sikem) 129, *635—648*.
Nebbi Junus 575.
Nebi Samvil 305, *560*.
Nebo (Neba) 57, 58, *573*.
Nebo i Benjamin 574.
Nebo Bjerg 57, 269, *573*.
Nedre-Bethoron 247.
Nedre-Jordan 70, *73*.
Nedstyrtningens Bjerg 31, 571.
Neftoas Kildevæld 574.
Negeb 25, 27, *574*.
Nehemias's Brønd 83, *119*.
Nein 567.
Neniji 375, 377.
Neronias *227*, 424.
Nevajot 574.
Nicæa 212.
Nilen 739, 747.
Nilus 665.
Nikomedia 547.
Nikopolis *284*, 543.
Ninavi 580.
Niniva Claudianopolis 579.
Ninive 213, *575—583*.
Ninyja 580.
Nimrod 575.
Nimrods Taarn 237.
Nimrud 575.
Nivetti Bel 232.
Ninos, Ninua 575—583.
Nisrok 577.
Noas Bjerg 215.
Nob 298, *584*.
Noba 537.
Nova Trajana Bostra 256.
Ny-Jeriko 81.
Ny-Tyrus 730.
Obot 759.
Odollam 206.
Ofel (Oflas) 343.
Ofir 280, *585*.
Oflas 343.
Ofni 587.
Ofra (i Benjamin) 587.
Ofra (i Manasse) 587.
Oliebjerget 14, 41.
Omars Moske 42, 473, *486—489*.
On 25, 223.
Onde Raads Bjerg 46, 564.
Oniopolis 388.
Ono 547.
Opstandelseskirken 469.
Or 325, 628.
Oreb 655.
Orfa 290.
Ormedammen 442.
Orontes 5.
Ostemagerdalen 339.

Overstaden (Zion) 340, 427, 343, 344, 349.
Palatium Salomonis 479, 480.
Palastai 2.
Palæstina 2, 12.
Palatinerbjerget 454.
Palmestaden 173, 289, *331*, *588*, *695*, 765.
Palmira, Palmyra 160, *588*, *695*.
Pa-nagebu 357.
Paneas 71, *227*, *588*.
Paneion (Panium) 228.
Paradeisos, Paradis, Pardes 275, *588*.
Parans Bjerg 590.
Parans Byer 590.
Parans Ørken 589.
Pardes 588.
Parvum Gerinum 524, 526.
Pas-Dammim *591*, 674.
Patmos 278.
Patriarkernes Grave 318.
Pella 68, 69, 459, 465, *591*.
Pelusium 202, 365.
Peor 57.
Perazim 230.
Peristereon 44.
Persien 186, 388.
Persiske Bugt 743.
Peræa 15, 23, *67*.
Petra 202, *592*, *627—631*.
Pi-Hakirot 741, 748, 749.
Pilatusbjerget ved Rhone 415.
Pilegrimenes Badested ell. Vadested 76.
Piraton *592*, 724.
Pisanerborgen 495.
Pisga, Pisga Top 57.
Pison 274, 275.
Placentia (Piacenza) 470.
Pniel, Pnuel 56, *592*, 674.
Porta Aurea 471, *498*.
Porta Neapolitana 488, 498, 499, 501.
Porta Speciosa 498.
Pottemagerporten 510.
Profeternes Grave 41, 44, *512*.
Promontorium Album 27.
Psefinus 341, 442.
Ptolemais 202, 208, 433, *592*.
Punon 759.
Puteoli, Puzzuoli 737.
Qvarzin 543.
Ra'amses ell. Ramses (By) 739, 740, 747, 748, 755.
Ra'amses (Landskab) 747.
Raba 398.
Rabba (Ammons Hovedstad) 9, *593*.
Rabba i Juda 593.
Rabbat-Ammon 202, *593*.
Rabbat-Moab 202, 213, *595*.
Rahabe 604.
Rafia 202.
Raitu (Tor) 665, 728, 729.
Rakels Grav 30, *595*.
Rakkat 538, 596, 717.
Ram-Alla 600, 601.
Rama 173, *596*, *601*.
Rama, Ramataim Zofim 598.
Rama i Aser 598.
Rama i Benjamin 597.
Rama ved Betlehem 596.
Rama i Gilead 598.
Rama i Naftali 598.
Ramata 215.
Ramataim 215.
Ramataim Zofim 598.
Ramat- (Ham)- Mizpe 559, *602*.
Ramathem 215.
Ramat-Leki 601.
Ramat ell. Ramot Negeb 602.
Ramle 20, 215, *602*.
Ramot-Gilead 68, 202, *602*.
Ras el-Abiad 2, 25.
Ras el-Ain, ved Nar el-Ausje, 85.
Ras el-Ain, ved Tyrus, 739.
Ras en-Nakura 25, 27.
Ras Fesga (rettere Feska) 83.
Rasjeia 70.
Ras Mersed 92.
Ras Muhammed 654.
Ras Sufsafe 654, 656, 658, 659, 661.
Raunitza 570.
Razze 294.
Redsjom Lut (Holmen) 92.
Refaims (ell. Kjæmpernes Dal) *47*, 143, 144.
Refidim 652, 654, 752.
Rehaba 127, 356.
Rehob 603.
Rehobot *126*, *604*.
Rehobot-Ir 575, *604*.
Rehobot ved Elven 604.
Rehubarta, Rehuburta 127, 356.
Resen 575, 604.
Rezef 275.
Rhodos 406.
Rhone 411, 415.
Rimmon, i Juda, 604.
Rimmon, i Simeon, 604.
Rimmons Klippe 303, *604*.
Rinokorura 86, 202.
Rom 278, 389, 454, 455.
Romula 215.
Rube 23, 66.
Ruhabi 164, 238.
Ruheibe 127.
Ruma 215.
Rumeidi 315, 317.
Russisk Kloster 519.
Ruvabi 238.
Røde Hav 3, 280, 747.
Sa'aka 357.
Sa'alims Land 599, *605*.
Saba 352, 746.
Safa (Sjafat) 379, 561, *605*, *670*.
Safed 27, 147, *605*.
Saida 631, 634.
Sakarias's Grav 509, *510*.
Sakra 42, 139, 473, 487, 489.
Sakut 675.
Sala 357, 651.
Salem (Jerusalem) 335, 347, 348, *606*.
Salem, ved Sikem, 606.
Salim 75, *606*, 599, 767.
Salighedernes Bjerg 28, 605, 722.
Salisas Land 230, *607*.
Salka, Salkat 61, 67, *607*.
Salomos Bad 124.
Salomos Damme 49, *140*.
Salomos Grav 492.
Salomos Haver 141.
Saltdalen 360, 608.
Saltgrubesøen 91.
Salthavet 91.
Saltkilden 120.
Saltstaden 54, 608.
Saltstøtten 52, 113.
Samaria (Byen) 81, *608—625*.
Samaria (Landskab) 15, *608—625*.
Samarias Bjerge 27,
Samaritanerindens Brønd 127.
Samos 276.
Samosata 402.
Samsons Kilde 602.
Saint-Jean d'Acre 209.
Sancta Zion 468, 470.

Sankt-Anna Kirke 282.
Sankt-Johannes (By) 286.
Sanur 254, *625*.
Sara 729.
Sarabit el-Kadim 662, 752.
Sarepta 625.
Sardes 294.
Sar'fat 625.
Sargina 575.
Saron 25.
Sarons Slette 85.
Sarra 729.
Sebaita 325.
Sebaje 657.
Sebaste, Sebastie 608—*625*.
Sebbe 50.
Sef, Sefet 626.
Sefarvaim 625.
Sefela 10, 25, 26.
Sefforis 293, 429, *626*.
Sefurie (Sefforis) 298, *626*.
Segor 765.
Seil Garahi 82, 759.
Seilun 648, 650.
Seir 227.
Seirs Bjerg 627.
Sela 627—631.
Sela Hammaklekot 162.
Selas Dam 120, 137.
Selamije 575.
Seleucia 236.
Semak 73.
Semak-Broen 202.
Semekonitissøen (Merom Sø) 88.
Senir 24, *631*.
Sepphoris 626.
Serbal 655, 659.
Sered 82.
Siba 239.
Sichar 128, 677.
Sichem 677.
Sicilien 190.
Siddims Dal 1, *104*, *631*.
Sidon 1, 8, *631—634*.
Sidonia 632.
Sifs Ørken 160, *161*.
Sihor Libnat 84.
Sikem 20, 37, 171, *635—648*.
Sikar 635.
Silla 648.
Silo 598, *648—650*.
Siloa 137.
Siloam 650.
Siloams Dam 120, *135*, *651*.
Siloams Taarn 651.
Siloe 137.
Simsim 86, *651*.
Sin 655, 750, 751.
Sina 651, 652, 655.
Sinai 15, 16, 186, 590, *651—670*.
Sinais høieste Toppe 654.
Sinais Ørken 160, *660*.
Sinear 214, *670*.
Sinears Land 214, 230, *670*.
Sirjon 24.
Sirki 536.
Sitna 126.
Siv-Havet 747.
Sjafat 379, 561, 605, *670*.
Sjat el-Arab 203, 608.
Sjave Dal 347.
Sjave-Kirjataim 59.
Sjebel (Jebel) Ailun 55.
Sjebel Attarus 59.
Sjebel ed-Dahu 32.
Sjebel ed-Drus 55.
Sjebel es-Sjeik 24.
Sjebel es-Zeitun 46.
Sjebel et-Tur 30.
Sjebel Fukua 32.
Sjebel Hauran 55.
Sjebel Heis 55, 71.
Sjebel Jurmuk 28.
Sjebel Kuruntel 47.
Sjebel Mar Elias 37.
Sjebel Musa 159, 654, 657.
Sjebel Osja 55.
Sjebel Sjila'ad 55.
Sjebel Usdum 50.
Sjebel Zabud 28.
Sjefot 344.
Sjeik Salim 605, 767.
Sjekem 635.
Sjelbon 32.
Sjenin (Jenin) 287.
Sjeriat el-Mandhur 79.
Sjoeib 657.
Sjomeron *608—625*, *670*.
Sjutnet er-Ruheibe 127.
Sjuveike 674.
Skjønne Port 499.
Skopus 41, 442.
Skorpionernes Aas 52.
Skytopolis 241, *252*, *670*.
Slettens Stæder 106.
Smyrna 212, 279, *670*.
Soba 671.
Socho 674.
Sodom, Sodoma 1, 104, *671—673*.
Sodoms Bjerg 50, *673*.
Sodoms Næse 52.
Sodoms Saltbjerg 154.
Sofala 586.
Sofir 586.
Soko i Juda 48, 674.
Soko i Judas Bjergland 674.
Solam 676.
Solyma 335, 348.
Sona 655, 657.
Sor 729, 731.
Sorek 86.
Spanien 439, 466.
Sparta 391.
Stefansporten 83, 335, *497*.
Stengjedernes Klipper 163, 289.
Stradela 33, *524*.
Stratons Taarn *256*, *674*.
Struthion 134, 445.
Suez 202.
Suezkanalen 740.
Sukkarijeh 217.
Sukkot paa Halvøen Sinai 674, 740, 741, 748.
Sukkot østenfor Jordan 57, 592, 674.
Sukkots Dal 675.
Suk Vadi Barada 205.
Sulam 676.
Sulem 676.
Suna 655, 657.
Sunem 36, *676*.
Sur (Tyrus) 729, 738.
Sur (Ørken) 160, 749.
Sura 291, 449.
Suveike (rettere Sjuveike) 357.
Suveinit 557.
Sycamine, Sycaminum 531.
Sydarabien 586.
Sykaminon, Sykaminos 531.
Sykar *635—648*, *676*.
Sylvestris 286.
Syria-Ma'aka 62.
Syrien 11, 15, 186.
Syrisk-arabisk Ørken 203.
Syriske Ørken 159.
Syvbrønden 126.
Syv Planeters Taarn 239.
Ta'anat-Silo 682.
Tabakat-Fahil 591.
Tabera 661, 753.
Tabiga 533.
Tabor 25, *695*.

Tabors Eg 30, *174*.
Tadmor, Tadmur 160, *695—698*.
Tajibe *587*, *698*.
Takt-i-Suleiman 210.
Tamar 175, 695.
Tamar (Palmyra) 695—698.
Tamna, Tamnata 724.
Tamna, Landskab, 724.
Tamnathsara, Tamnathsare 725.
Tanis 311.
Tantura 273.
T'ar 729.
T'arau 731.
Tarikea 22, 73, *698*.
Tarsis 699—700.
Tarsus 700.
Tartessis, Tartessos 699, 700.
Tatmur 695—690.
Tauros (Taarn) 332.
Taurus (Bjerg) 743.
Tebez 702.
Tekoa 49, *702*.
Tekoas Ørken *161*, 702.
Tekua 702.
Tel-Assar 275, 276, *703*.
Tel-Astere 220.
Tel-Borsip 276, 703.
Tel-Dibbe 727.
Tel-Dibbin 326.
Tel-Djeldjul 306.
Tel-el-Faras 55.
Tel-el-Kadi 72, 155, 285, 529.
Tel-es-Safie 295.
Tel-Estere 220.
Tel-Hara 311.
Tel-Hasi 123.
Tel-Hazor 290.
Tel-Hum 533.
Tel-Jeine 55.
Tel-Kurdani 84.
Tel-Kureibe 311.
Tel-Maras 552.
Tel-Metsellim 556.
Tema 159, 703.
Teman (By) 703.
Teman (Sydlandet) 703.
Tempelbjerget 350.
Templum Domini 479, 480.
Teutoburgerskoven 411.
Thamara, Thamaro 695.
Thecua 702.
Thena, Thenath 682.
Thersa 726.
Thrax 332.
Tiberias 20, 22, *717—724*.
Tiberias's Sø 90, *724*.
Terebintedalen 48, 674.
Tibne 724.
Tibur 698.
Tigris 236, 274, 575.
Timna, Timnata 183, *724*.
Timnat-Heres 725.
Timnat-Sera 724, 725.
Timsahsøen 739.
Tiraka 365.
Tiratana 415.
Tirza 610, *726*.
Tisbe 726.
Tistaden 271.
Titus's Triumfbue 454.
Tob 727.
Tofet 324, 369, *727*.
Togarma 735.
Tor (Raitu) 665, *728*, 729.
Trajanopolis 642.
Trakonitis 62, *63*, *64*.
Triliton 225.
Troja 730.
Tubal 735.
Tubania 117.
Tubarie 722.
Tubas 702.
Tubukat Fahil 591.
Tuleil el-Ful 303.
Tungen *92*, 765.
Tura 729.
Tyatira 729.
Tyropøon 138, *341*.
Tyros, Tyrus 8, 631, 632. *729—739*.
Ulata 54.
Um-el-Bedun 309.
Um-er-Rummamin 604.
Um-Gemal 255.
Um-Gheir 744.
Um-Keis 79, 282, *743*.
Um-Lakis 545.
Um-Sjomer 654.
Understaden 343, 344.
Ur 12, *743*.
Urardi 214.
Urie 745.
Ur Kasdim 670, 743.
Urtas 141, 142.
Us 746.
Usdums Saltbjerg 94.
Uz 745.
Vadi Araba 627, 758.
Vadi Arub 49, 142.
Vadi Askalon 86.
Vadi Atan 141, 291.
Vadi Berra 752.
Vadi Biar 143.
Vadi Dera'a 765.
Vadi ed-Deir 661.
Vadi el-Araba 53.
Vadi el-Kalil 674.
Vadi en-Nar 83.
Vadi Eribia 86.
Vadi er-Rahib 83.
Vadi es-Seba 126, 239.
Vadi es-Sjeik 655, 657, 752, 753.
Vadi es-Sunt 49, 670.
Vadi Feiran 655, 752.
Vadi Garandel 750.
Vadi Hasi 86.
Vadi Hebran 661.
Vadi Helbon 323.
Vadi Igne 663.
Vadi Jehennam 324.
Vadi Kerak 765.
Vadi Mukatteb 661.
Vadi Musa 627—631.
Vadi Nasb 662.
Vadi Rababi 324.
Vadi Sebaje 657.
Vadi Simsim 123.
Vadi Sjoeib 657.
Vadi Sjolaf 752.
Vadi T'la 657.
Vadi Urtas 143.
Vadi Zera 765.
Vadi Zerka 81.
Vaheb 759.
Van 214.
Varka 231, 237, *290*, *761*.
Vatije 752.
Venedig 84.
Venustempel 206.
Via Dolorosa 497.
Via Sacra 453.
Vidnesbyrdskirken 466.
Vienna 411.
Villa Palmarum 173, 765.
Viri Galilæi 41, *46*.
Xystus 344, 423.
Za'are 71.
Zab 573.
Zabulon 429.
Zagazig 739.
Zaharru 765.
Zakaria 217.

Zalmon 41.
Zalmunna 592, 675.
Zapatas 475.
Zar 729, 731.
Zara 276.
Zaragoza 434.
Zarau 731.
Zariputa 625.
Zartan, Zartana 78, *761*.
Zebaita 531.
Zebedani 259.
Zeboim 104, *761*.
Zefat 325, *761*.
Zefata 297.
Zela 601, *761*.
Zelza 599, *762*.
Zerain 524, 526.
Zered 54, 82, 756, *757*, *759*.
Zereds Dal 759.
Zerin 81, *524*, 526.
Zerka 85, 189.
Zerka Ma'in 59, 82.
Zerubabels Tempel 353.
Zidiputa 605.
Zidon, Ziduna *631—634*, 762.
Ziklag 86, *762*.
Zin 2, 529, *763*.
Zion *341*, *345*, 349, 427.
Zions Bjerg 344.
Zions Datters Bjerg 627.
Zionsporten 120, 335, 523.
Zions Søstre (Kloster) 134
Zoar 57, 107, 173, *763*.
Zoara 767.
Zoba 261, 727, *766*.
Zoeira 765.
Zofim 598, 767.
Zogar 767.
Zogars Sø 91.
Zohelets Sten 119.
Zo'or 165.
Zor 729, 739.
Zora 291, *767*.
Zoraima 673.
Zozoyma 673.
Zufs Land 599, 761, *767*.
Zurra 729.
Zuveira 765.
Ægypten 10, 198.
Ægyptens Bæk 3, *86*.
Ægæerhavet 670.
Ælana 281.
Ælanitiske Bugt 202.
Ælia 335—524.
Ælia Capitolina 461.
Ænon 75, *767*.
Ætiopien 173, 333.
Ørkenen Etam 160, 749, 750.
Ørkenen Kades 160, 530, 757.
Ørkenen Paran 160.
Ørkenen Raitu 590.
Ørkenen Sin 160.
Ørkenen Zin 160.
Østafrika 586.
Østerland 466.
Østporten 506.
Østre Hav 91.
Ø-Tyrus 730, 731, 732.
Øvre Bethoron 247.
Øvre Jordan 70.
Øvre Zab 575.

Alfabetisk Liste over Personsnavne.

Abbas Pasja 729.
Abdalla 254.
Abdalla Ibn Zobeir 473.
Abd el-Kader 269.
Abd el-Melik 212, 473.
Abel 205.
Abia 17, 244, *357*, 610.
Abimelek 10, 13, 171.
Abimelek (Gideons Søn) 637, 702.
Abiram 694.
Abisag 676.
Abisai 163, 182.
Abisua 639, 645.
Abjatar 167.
Abner 68, 163, 182.
Abraham 1, 12, 158, 171, 199, 269, 298.
Abraham (Rabbi) 722.
Absalon 42, 119, 168, 305.
Abtalion 404, 680.
Abu Bekr 295.
Abu Gosj 539.
Abulfeda 215.
Adamnan 474.
Adonisedek 12, *347*.
Adonja 119.
Agabus 211.
Agag 306.
Agenor 730.
Agrippa I ell. Store 206, 257, 317, 418.
Agrippa II 206, 419.
Ahas (Akas) 265, 350, 361.
Ahasia 14, 350, *359*, *613*.
Ahia (Profet) 649.
Ahima'az 119, 237.
Ahimelek 649.
Ahuna 275.
Aja (Prinsesse) 547.
Akab 18, 207, 262, 524, *611—613*.
Akan 331.
Akas (Ahas) 265, 350, 361.
Akasia 280.
Akiba 461, 462, 463.
Akimelek 584.
Akis, (Maoks Søn) 86, 295.

Akitofel 307, 762.
Akmed, Pasja i Damaskus, 268, 269.
Akmed (Sjezzar), Pasja i Sidon, 37, 209, 254, 634.
Akvilas 277.
Albinus 424, 449.
Alcimus 381.
Alexander Balas 280, 390.
Alexander (Biskop) 465.
Alexander (Herodes' Søn) 408.
Alexander Jannæus 216, 292, *396—403*.
Alexander den Store 8, 11, 26, 235, 378, 561, 737.
Alexander Wolf 460.
Alexandra, Mariamnes Moder, 404, 405, 406.
Alexandra (Salome) Dronning 397.
Ali Aga 260.
Alypius 468.
Amalrik 479.
Amasa 304.
Amazia 18, 253, *360*, 619.
Ambivius 412.
Amenemha III 739.
Amonhotep II 535.
Amonhotep III 760.
Amenofis 760.
Amenofis I 760.
Amenofis III 761.
Aminadab 539.
Amman 666.
Ammon 764.
Ammonius 590, 665.
Amnon 62.
Amon 350, *367*.
Amos 155, 244, 702, 734.
Amrafel 670.
Amru 295.
Ananel 404.
Ananias (fra Alexandria) 396.
Ananias (Ypp. Pr.) 420, 422, 424, 437.
Ananus (Høvedsmand) 420.
Ananus (Ypp. Pr.) 437.
Anastasius Sinaita 669.
Anderson 72, 311, 647.
Andromeda 330.
Andronikus 383.
Anna (Tobias's Hustru) 578.
Annas I ell. Ananus (Ypp. Pr.) 412, 413, 437, 438.
Annas II 413, 424, 431, 437
Annius Rufus 462.
Antigonus 395.
Antigonus fra Soko 382, 674.
Antiokus Epifanes 247, 378, 383, 626.
Antiokus Eupator 254, 388, 389.
Antiokus den Store 11, 292, 382.
Antiokus Sidetes 301, 392.
Antiokus Teos 391.
Antipas (fra Idumæa) 397.
Antipas (Herodes) 266, 718.
Antipater 213, 398.
Antonius 205, 401.
Antonius Caracalla 225.
Antoninus Martyr 467, *470*, 667.
Antonius Pius 224, 464, 642.
Anubis 413.
Apelles 277.
Apion 431, 760.
Apis 653.
Apollo 229.
Apollonius 386.
Apollos 277.
Arai 214.
Aravna 349.
Aretas 266, 416, 628.
Arfaxad 210.
Aristeas 381.
Aristobulus (Alex. Jannæus's Søn) 397.
Aristobulus (Herodes's Søn) 408.
Aristobulus (Konge) 63, 395.
Aristobulus (Ypp. Pr.) 404.
Arkadius 267.
Arkelaus 333, *410*.
Arkulf 31, 76, 109, *474*.
Aron 324, 754.
Arrian 732, 737.
Artasasta 375.
Artaxerxes 232, 375.
Artaxerxes III Okus 378, 632.
Artemis 277.
Arundale 487.
Asa 17, 204, *357*.
Asael 304.
Asaf 347.
Asamonaios 385.
Asarhaddon 18, 244, 365, 625, 765.
Asarja (ell. Ussia) 361.
Aser 17, 33.
Asmodæus 226.
Assurbannipal 276, 580, 765.
Assurhaddon 765.
Astarte, Astoret 14.
Asverus 578.
Atalia 350, 358, *359*, 617.
Ator (Gudinde) 662.
Atum 740.
Augustin 212.
Augustus 19, 205, 410, 412.
Ba'al 13.
Ba'al-Sebub 14, 613.
Baesa 2, *610*.
Bagoas 378.
Bakkides 255, 389.
Balak 58.
Balduin I 240, 479.
Balduin II 479.
Balduin III 479.
Balduin IV 215, 479, 540.
Balduin V 479
Balsasur 234.
Barak 8, 201.
Barclay 140, 238.
Bar-Kokab (ell. Kokba) 461, 462, 463.
Bar-Kosiba 461.
Barnabas 211, 461.
Bartolomæus 624.
Bassus 454.
Batseba 497.
Beda 477.
Belsazar 234.
Belsazur 745.
Benaja 183.
Benhadad I 204, *262*.
Benhadad II 34, *262*.
Benhadad III *265*.
Benjamin 14, 16, 185.
Benjamin fra Tudela 40, 319, 643, 668.
Berenîce 280, 427, 458.
Berit (Gudinde) 559.
Bernhard den Vise 215, 477.
Berosus 231.
Bertrand de la Brocquière ell. Roquière 329.
Bibars 31, 541, 570, 606.
Bidkar 524.
Bildad 746.
Bileam 57, 759.
Binlikus III 231.
Boas 331.
Bonar 129.
Bonomi 487.
Bordeaux-Pilegrimen 31, 249, 465, 466.
Botta 580.

Brocardus 28, 83, 109, 289.
Buckingham 65.
Bukki 649.
Burckardt 65.
Catherwood 487.
Caumont 138.
Celer 420, 421.
Cerealis 314, 440.
Cestius Gallus 19, 247, 425, 429, 520, 547, 626.
Cicero 211, 399.
Clermont Ganneau 302, 563, 614.
Cyaxares 578.
Cyprian 465.
Cyril 494.
Cyrus 209, 374.
Cæsar 400.
Dagon 14.
Dalila 86, 294.
Damneus 424, 434.
Dan 197.
Daniel 373, 379, 472.
Darius Hystaspis 209, 232.
Darius Kodomannus 378.
Darius Notus 379.
Datan 694.
David 9, 16, 17, 119, 160, 162, 182, 237, 249, 289, 296, *349*, 492, 495, 584, 762, 766,
Dawkins 226.
Debora 8, 201, 555.
Debora (Rebekkas Amme) 244.
Decius (Keiser) 257.
Decius Mundus 413.
Dejoces 209.
Demetrius, Antiokus Epifanes's Søn, 210, 389, 390, 391.
Demetrius Eukærus 396.
Demetrius, (Guldsmed) 278, 557.
Demetrius Nikator 215, 311, 391, 547.
Demetrius Poliorketes 628.
De Sacy 644.
De Vogüé 489, 491.
Dido 733.
Dimiski 100, 643, 765.
Dina 636.
Dinæus 420.
Diodorus Siculus 628.
Diognet 461.
Dio Kassius 442, 462.
Diokletian 547.
Doeg 584.
Domitian 460.
Domitius Ulpianus 738.
Domna 225.
Dora 421.
Dulas 665.
Ebed Melek 372.
Edrisi 226.
Efraem Syrus 290.
Efron 313.
Eglon 306, 331.
Ehud 306.
Ela 609, 610.
Eleasar (Ananias's Søn) 427.
Eleasar (Arons Søn) 324.
Eleasar (Jairus's Søn) 456.
Eleasar (Røver) 420.
Eleasar (Skriftklog) 384.
Eleasar (Ypp. Pr.) 381.
Eleasar (Ypp. Pr.) 437.
El-Hakem 477.
Eli 11, 598, 649.
Elias 14, 121, 155, 239, *611*.
Elieser 131.
Elifas 746.
Elisa 121, 185, 616—617, 676.
Eljakim 364.
Eljasjib 377, 637.
Elioneus 437.
Elkana 598.
El-Melik ed-Daher Kakmak 495.
Elulæus 734.
Enemessar 726.
Epafras 542.
Epifanius 494, 533.
Esaias 26, 183, 197, 236, 363, 365.
Esarhaddon 365.
Esau 6, *592*.
Eskol 315.
Esmuneser 634.
Esras 18, *375*, 376.
Ester 210.
Etba'al 631.
Eudokia (Eudoxia) 497.
Eukerius 467, *470*.
Eupolemos 745.
Eusebes 394.
Eusebius (Biskop i Cæsarea) 76, 257, 465, 466, 467.
Eusebius (Biskop i Tyrus) 737.
Eustokium (Paulas Datter) 251, 469.
Eutykius 667.
Evangelus 607.
Evilmerodak 371.
Ezekias 120, 197, *362—366*.
Ezekiel 43, 578, 735.
Fadus 418.
Fakr ed-Din 634.
Fannias (Fannesus) 436, 437, 438.
Fasael 82, 402.
Fatime 477.
Felix 257, 421, 626.
Festus 423.
Filemon 542.
Filip August 208.
Filip, Fattigforstanderen, 123, *641*.
Filip, Fjerdingsfyrsten, 71, 252, *415*.
Filippus Arabs 256.
Filo 419.
Firmilianus 464.
Flakkus 400.
Flavius Josefus 18, 413, 414, *431*.
Florus 425, 426, 427.
Forner 563.
Forster 661.
Fredrik II (Keiser) 480.
Fulcher fra Chartres 543.
Fulko 281, 540.
Gabinius 217, 398.
Gabriel 567.
Gad 1, 14, 38.
Galba 440.
Galen, Galenus 52, 91, 96, 97.
Galienus 277, 696.
Gamaliel I 419, 682.
Gamaliel II 460, 682.
Gamaliel VI 682.
Ganneau 614.
Gedalja 373, 561.
Georgias 284.
Germanus 642.
Gerson 693.
Gesem 376.
Gesenius 80, 644.
Gessius Florus 425, 426, 427.
Gideon 17, 181, 185, 592, 637.
Goliat 9, 182.
Gorgias 386.
Gotfred af Bouillon 216, *479*.
Gratus 412, 424.
Gregoire 644.
Guèrin 284, 306, 663, 725, 762.
Guido af Lusignan 479.
Hadad 589.
Hadadeser 240, 766.
Hadrian 9, 224, 460, 468, 628, 642.
Hagar 125.

Haggai 375.
Hanna 598.
Hanun 332.
Hardegg 532.
Harun er-Rasjid 475.
Hasael 69, *264*.
Hasmon 384.
Hasselqvist 88, 738.
Hathab 641.
Hekatæus fra Abdera 379, 380, 709.
Helena (Dronning af Adiabene) 418.
Helena (Konstantins Moder) 14, 45, 249, *466*, 666.
Heliodorus 382.
Heliogabal 591.
Hemor 635.
Heraklius 472.
Herodes Antipas 410, *416*.
Herodes den Store 19, 124, 333, *401—410*,
Herodias 416, 551, 720.
Herodot 2, 218, 365, 556, 732.
Herostrat 276.
Hiel 332.
Hieronymus 31, 212, 250, 251, 316, 348, 465, 469, 607, 767.
Hilkias 367.
Hillel 680.
Hiram 349, 528, 733.
Hobab 664.
Hofni 649.
Holland (Præst) 657, 752.
Holofernes 253.
Homer 632.
Homes 129.
Hosea (Konge) 621.
Hoseas 30.
Hotam 216.
Hulda 368.
Huram 699.
Hyrkan, Alex. Janæus's Søn, 397.
Hyrkan, Josefs Søn, 382.
Hyrkan (Ypp. Pr.) 397, 398, 399, 402, 404, 406.
Ibrahim Pasja 65, 124, 268.
Ibsen 258.
Ide 413.
Ignatius 212.
Isak 1, 4, 125, 126, 298.
Isaskar 287.
Isboset 68, 237.
Isis 413.
Ismael, Hagars Søn, 313.
Ismael I (Ypp. Pr.) 437.
Ismael II (Ypp. Pr.) 422, 437.
Itobal 631, 733.
Izotes 512.
Jabin Konge i Hazor 8, 200.
Jaddua 378, 379.
Jair 61.
Jakob (Apostel) 417, 495.
Jakob (Herrens Broder) 413, 424, 509.
Jakob (Judas's Søn) 419.
Jakob (Patriarken) 1, 158, 171, 185, 551, 635, 636.
Jefta 58, 727.
Jehu 264, *616—618*.
Jehu (Profet) 358.
Jekonja 371.
Jemsjid 209.
Jeremias 30, 132, 270, 735.
Jeroboam I 17, 270, 357, *609*.
Jeroboam II 265, 297, 577, *619*.
Jesabel 182. *524*, *616*.
Jesus (Ananus' Søn) 449.
Jesus, Søn af Damnæus, (Ypp. Pr.) 424, 437.
Jesus, Søn af Gamaliel, (Ypp. Pr.) 424, 437.
Jetro 652.
Jetur 63.
Joa 364.
Joab 270.
Joahas (Israels Konge) 618.
Joahas (Juda Konge) 370.
Joakim (Ypp. Pr.) 254.
Joas (Israels Konge) 618.
Joas (Juda Konge) 207, 350, *360*.
Job 745.
Joel 310, 734.
Johanan 373.
Johanan (Jonatan) 378.
Johanan (Zakkais Søn) 682.
Johannes (Biskop) 469.
Johannes Døberen 75, 164, *551*.
Johannes Evangelisten 75, 278.
Johannes Fokas 184.
Johannes fra Giskala 432, 435.
Johannes Hyrkanus 392.
Johannes Klimakus 669.
Johannes Krysostomus 212.
Johannes Malala 224.
Johannes (Ypp. Pr.) 443.
Jojada 350.
Jojada (Judas) 378.
Jojakim 371.
Jojakin 371.
Jonadab 617.
Jonas, Amitai Søn, 297, 328, 575, *577*.
Jonatan 34, 298.
Jonatan Makkabæus 210, 255, 390, 557.
Jonatan III (Ypp. Pr.) 437.
Jonatan IV (Ypp. Pr.) 421, 437.
Joram (Israels Konge) 525, *613*.
Joram (Juda Konge) 68, 264, 350, *359*.
Josafat 17, 101, 289, *358*.
Joseba 359.
Josef 132, 159, 171.
Josef I (Ypp. Pr.) 437.
Josef II (Ypp. Pr.) 437.
Josef III (Ypp. Pr.) 424, 437.
Josef (Gorions Søn) 430.
Josef fra Kaifa (Kajafas) 437, 531.
Josef (af ypperstepræstelig Æt) 381.
Josefus 18, 413, 414, *431*.
Josias 34, *367—370*, 728.
Josva 8, 16, 171, 304, 636.
Josva el. Jason 381.
Jotam (Gideons Søn) 176, 637.
Jotam (Konge) 361.
Juda 14, 175, 200.
Judas Galilæeren 411, 419, 428.
Judas fra Gamala 293.
Judas Iskariot 538.
Judas Makkabæus 184, 217, 254, *386*, 389.
Julia 252.
Julian den Frafaldne 218, 229, 468.
Julius Afrikanus 282.
Junius Severus 462.
Junot 571.
Jupiter Olympius 384.
Jupiter Xenius 384.
Justin 631.
Justinian I 40, *470*, 666.
Jutinus Martyr 249.
Justus 459.
Juvenal (Patriark) 503.
Jørgen (Ridder) 547.
Kahat 693.
Kain 205.
Kajafas 46, 415, 437, 531.
Kaleb 16, 305.
Kalid 472.
Kaligula 266, 416, 417, 720.

Kam 1, 9.
Kambyses 36, 375.
Kamos 42, 573.
Karl den Store 477.
Kassius 401.
Kassius (Biskop) 737.
Katullus 457.
Kedorlaomer 9, 104, 289, 428.
Keil 80, 764.
Kelkias 396.
Keops, Kufu 662.
Ketura 746.
Kis 599, 601, 761.
Klaudius 416, 417.
Kleber 34.
Kleofas 285.
Kleopatra 50, 205, 396, *405*.
Konstantin den Store, 14, 464, *466*.
Koponius 411, 640.
Kora 694.
Kornelius 257, 328.
Kornelius Palma 628.
Korte 484.
Kosmas Indiafarer 590, 661, 666, 728, 749.
Kosroes II 334, 471, 580.
Kostebar 424.
Krassus 400, 535.
Ktesias 231, 233, 578.
Kudur-Mabuk 744.
Kudur-Nahunti 744.
Kufu 662.
Kumanus 419.
Kurtius 233, 730, 737.
Kvadratus 420.
Kyrinius 293, 411.
Kæremon 665.
Laban 12.
Landberg 739.
Layard 580.
Lazarus 75, 241.
Lea 158.
Lesseps 747.
Levi 636.
Livia 421.
Lot 175, 764.
Lots Døttre 764.
Lucius Annæus 299, 439.
Ludvig den Hellige 329.
Lukas 212, 285.
Lynch 77, 88, 96, 103, 111.
Lysanias 205.
Lysias, Høvedsmand, 701.
Lysias (syrisk Hærfører) 386.
Malakias 378.
Malikus 401.
Malkus (arabisk Konge) 405.
Makdonald 663.
Makarius, Biskop i Jerusalem, 465, 466.
Makarius, Biskop paa Sinai, 666.
Mamre 172, 315.
Manaim (Menahem) 428.
Manasse 1, 14, 15, 33, 56, 229.
Manasse (Konge) 350, *366*.
Manasse (Ypp. Præst) 378.
Maneto 760.
Marcian 590.
Mardokai 210.
Maria Magdalena 549.
Maria, Jesu Moder 278, 501, 572, 573.
Maria, Lazarus's Søster 241, 243.
Maria (Kvinde i Jerusalem under Belejringen) 447.
Mariamne 401, 403, 404, 405, 406.
Marino Sanuto 82, 498.
Markus Aurelius 464, 671.
Markus (Biskop) 465.
Markus (Evangelist) 45, 212, 549.
Marta 243.
Mattatias 286, 384.
Mattias (Ypp. Pr.) 425, 437, 440, 445.
Mattæus 533.
Maundeville 239, 487.
Maundrell 129, 225
Mauritius 472.
Maximin 464.
Mefibeset 182.
Melek Muaddem 337, 480, 495.
Melkisedek 12, *347*.
Menahem (Konge) 620.
Menahem (Manaim) 428.
Menelaus (Tempelraner) 388.
Menelaus (Ypp. Pr.) 258, 381.
Mennæus 205, 223, 401.
Merari 693.
Merodak Baladan 366.
Mesa 613, 615.
Mika (en af de 12 smaa Profeter) 249, 283.
Mika (Profet paa Akabs Tid) 612.
Mika (Levit paa Efraims Bjerg) 269.
Mikal (Sauls Datter) 237.
Mirjam 528, 693, 754.
Mitridates 398.
Moab 764.
Modestus 467, *471*.
Muez 477.
Moharen 127, 239, 605, 731.
Molok 42, 361.
Morastit (Profeten Mika) 563.
Moses 15, 16, 760.
Moses fra Faran 666.
Moses fra Korone 214.
Muaddem 337, 480, 495.
Muhammed 267, 281, 486.
Møris 739.
Na'aman 75, 263.
Nabal 163, 552.
Nabonedus (Nabonidus) 233, 745.
Nabopalassar *371*, 578, 743.
Nabot 524, 611,
Nadab 302, *610*.
Naftali 17, 33. 204.
Nahas 17, 241, 593.
Nahum 282, 577.
Nakor 12, 535.
Napoleon I 26, 209, 329, 571.
Napoleon III 269.
Narcissus (Biskop) 465.
Natan 120.
Natanael 532.
Neapolitanus 427.
Nebukadnezar 217, 231, 234.
Nehemias 43, 307, 337, *376*, 637.
Neko 26, 370, 555.
Nektanebo 632.
Nero 421, 422.
Nerva 224.
Niebuhr 197, 580.
Niger fra Peræa 433, 439.
Nikanor 247, 301, 386, 389.
Nikator (Demetrius) 215, 311, 391, 547.
Nikator (Seleukus) 210, 258.
Nikolaus, Fattigforstander, 211.
Nikolaus fra Damask 214.
Nilus 590.
Nimrod 231.
Noa 1, 12, 173.
Noba 61.
Nureddin 229.
Obadias 282.
Obed (Profet) 358.
Obedien 666.
Odonatus 696.
Og 5, 9, 15, 276.
Oktavian 401, 405, 406.

Olympia 276.
Omar 218, 472.
Omri 302, 602, *611*.
Onesimus 542.
Onias I (Ypp. Pr.) 380.
Onias II 381.
Onias III 258, 381.
Onkelos 460.
Oppert 233.
Oreb 33.
Origenes 249, 257, 300, 413.
Ornan 349.
Ortok 478.
Oto 440.
Palmer 661, 746, 755.
Paltiel 237.
Paul 665.
Paula 215, 250, *469*, 602.
Paulina 413.
Paulus 208, 211, 277, 421, 557—558, *701*.
Pausanias 91, 512.
Peka 204, *620*.
Pekaja 620.
Pelagius 467, *469*.
Perseus 330.
Peter fra Amiens 479.
Petermann 614.
Petronius 416, 417.
Petrus 211, 328, 417.
Pietro della Valle 643.
Pikol 298.
Pinehas (Eleasars Søn) 245.
Pinehas (Elis Søn) 649.
Placidus 30, 433, 626.
Plinius 36, 43, 173, 224, 275, 330.
Pollion (Pollio) 404, 680.
Polybius 30.
Polykarp 671.
Pompeius 217, 398.
Pontius Pilatus 63, 205, 412, 414, 718.
Poppæa 423.
Porter 65.
Praxiteles 277.
Priskilla 277.
Prokopius 666.
Psammetik 217.
Ptolemæus Euergetes 381.
Ptolemæus Filadelfus 381.
Ptolemæus Filopator 382.
Ptolemæus, Geograf, 55, 224, 271, 275.
Ptolemæus (Høvding i Jeriko) 393.
Ptolemæus (Konge paa Cypern) 396.
Ptolemæus Lagi 11, 380.
Ptolemæus Mennæus 205, 223, 401.
Ptolemæus V 382.
Pul 362.
Pulkeria 503.
Qvaresmius 289, 678.
Ra 740.
Ra'amses 348.
Rabsake 364.
Rafa (Goliats Fader) 9.
Rahab 164, 331.
Rakel 247.
Rameses, Ramses (Ra'amses) II 348, 535, 739, 740.
Ramesseum 348.
Raumer 41.
Rawlinson 231.
Rebekka 125, 158.
Rehabeam 17, 291, *355—357*, 637.
Renaud de Chatillon 540.
Resen 575.
Reson 261, 766.
Reuel 664.
Rezin 137, 361, 608.
Ricoldi 544.
Rikard Løvehjerte 36, 208, 215, 480.
Rimmon 238.
Robinson 52, 96, 97, 129, 154.
Ruben 1, 14.
Rudbeck 274.
Saba 554.
Sabinus 411.
Sadok 674.
Sakarias (Jojadas Søn) 360.
Sakarias (Konge) 619.
Sakarias (Profet) 43, 375.
Saladin 28, 208, 479.
Salama 644.
Salmanassar II 264.
Salmanassar IV 18, 69, 575, 621.
Salome, Herodes's Søster, 217, 405, 409, 410, 412.
Salome (Dronning) 395.
Salomo 11, 17, 120, 170, 181, 309, *350*.
Sallum 620.
Sameas 404, 680.
Sammuramat 231.
Samson 11, 26, 291, 294, 601.
Samuel 239, 274, *560*, 761.
Sanballat 376, 379, 637.
Sankerib 120, *363*, *364*, *365*, 544, 545, 546.
Sapor 580.
Sara 125, 158.
Sarak 578.
Sargon 11, 18, 363, 575, 624.
Saturninus 411.
Saul (Apostel) 211, 266.
Saul (Konge) 17, 33, 34, 160, 162, 584, 599, 761.
Saulcy 92, *106*, *107*, 110, 311, 516, 517, 548, 673.
Schmidt, Waldemar 231, 577, 744.
Seba 204.
Sebna 364.
Sebulon 17, 247.
Se'eb 33, 185.
Seetzen 65, 289.
Sela 650.
Seleukus Nikator 210, 258.
Selim (Sultan) 121, 481.
Sem 12, 261.
Semiramis 218, 231.
Sepp 43, 532.
Septimius Severus 224, 281, 465.
Sera 17, 299, 358.
Seron 247, 386.
Serubabel 374.
Sesak, Sesank, Sesonk 356.
Severus (Biskop af Sodoma) 673.
Sigurd Jorsalfar 218, 479.
Sihon 5, 15, 759.
Sikem (Hemors Søn) 636.
Silanit ell. Silonit 650, 651.
Silva 456.
Simei 84, 182.
Simeon (Munk paa Sinai) 668, 669.
Simon II (Formand i Synedriet) 382.
Simon (Garver) 328.
Simon (Gioras Søn) 440, 453.
Simon I (Hillels Søn) 680, 682.
Simon (Judas Søn) 419.
Simon Magus 641.
Simon Makkabæus 176, 255, 391.
Simon den Retfærdige 380, 682.
Simon Sjetaks Søn 680, 682.
Simon den Spedalske 241.
Simon II (Ypp. Pr.) 381.
Simon V (Ypp. Pr.) 437.

Simon VI (Ypp. Pr.) 424, 437.
Simri 611.
Sisak 355.
Sisera 8, 310, 461, 555.
Sjammai 680.
Sjemaja 404, 680.
Sjems ed-Din Muhammed (Dimiski) 100, 643, 765.
Sjezzar Pasja 37, 209, 254, 634.
Skaurus 330, 398, 399.
Skopas 277.
Smerdes 375.
Smith (George) 582.
Soemus 406.
Sofronius 472, 501.
Soliman 215.
Soliman den Prægtige 481.
Sosius 402, 403.
Sozomenes 299.
Spiegelthal 279.
Stefanus 535, 743.
Strabo 223, 233, 266, 275, 519.
Suki 746.
Sulamit 675.
Susanna 177.
Svetonius 450.
Syrus 218.
Sævulf 47, 501.
Tabita 328.
Tacitus 119, 140, 450, 517, 520.
Tales 558.
Tamerlan 226.
Tara, Tarak 12, 535.
Tartan 11, 363.
Temanit (Elifas) 704.
Tennes 632.
Teodorus 467, *470*, 497.
Teodosius den Store 225.
Teofilus 437.
Tetmosis I 760.
Teudas 419.
Theodora 667.
Theodorik 246, 286.
Theodorus (Biskop) 590, 628.
Theodosius (Græker) 666.
Theodosius II 497, 682.
Theonas 590, 666.
Theotonius 47.
Thomsen 292.
Tiber, Tiberius 412, 415, 718, 719, 720.
Tiberius Alexander 418, 419, 441.
Tibni 611.
Tiglat Pileser 69, 204, 361, 362, 620.
Timoteus 278.
Timur, Tamerlan 226.
Tiraka 545.
Tischendorff 670.
Titus 44, 441, 442, 445, 448, 453, 454, 455, 458.
Tobias 182, 578.
Tobias (Ammoniten) 376.
Tobler 48, 540, 762.
Toi 309.
Tomas (Apostel) 624.
Totmes 760.
Totmes III 577.
Trajan 256, 642.
Trofimus (Paulus's Ledsager) 558.
Tryfon 391.
Tutmosis 760.
Tyrwhitt Drake 746.
Tøttermann 558.
Ulpianus 738.
Urias 4, 593.
Uruk 231, 744.
Ussi 649.
Ussia 219.
Ussias 18, 296, *361*.
Uz 261, 746.
Valerian 224.
Van de Velde 82, 284, 767.
Warren 83, 139, 614.
Varus 284, 430, 626.
Venus 218, 277.
Vespasian 30, 284, 433, 441, 453.
Wetzstein 65.
Vilhelm (Biskop af Tyrus) 215, 297, 477, *737*, *738*.
Vilibald 475, 543.
Willis 491.
Wilson 129, 644.
Vitellius 415, 440.
Vogüé 489, 491.
Von Harff 109.
Wood 226, 279.
Xenofon 578.
Xerxes 232.
Zadok 120.
Zakkai 682.
Zakkæus 164.
Zedekias 217, 332, *372*.
Zefanias 578.
Zelofhad 694.
Zeno 642.
Zenobia 696.
Zenodorus 63, 205.
Zibeon 6.
Zippora 652.
Zuf 598.
Ælius 461.
Æneas 547.
Æskulap 229.
Ætiopiske Skatmester 123, 295.

Liste over Folkeslag, Sekter osv.

Ajitere 207.
Algerinere 269.
Amalekiter 52.
Amazoner 276.
Ammoniter 62, 101, 375, 387, 593, *764*.
Amoriter 1, 3, 5, 6, 375, 593.
Amoritiske Konger 59.
Anakiter 9, 313.
Antiokenere 383.
Arabere 3, 9, 13, 79.
Armeniere 79, 523.

Aseriter 206.
Assassinere 229.
Assyrere 224, 365, 575.
Aviter 3, 10.
Babylonere 79.
Beduiner 614, o. fl.
Be'erotiter 238.
Beni Iisrael 624.
Benjaminiter 230.
Blemmier 665.
Damaskenere 205.
Daniter 270.
Drusere 20, 268.
Edomiter 282, 627.
Efesere 276.
Emiter 59.
Essæere 123.
Farisæere 386.
Fellaer 165.
Feresiter 3, 7, 241, 375.
Filistere 2, 9, 13, 162, 216, 218.
Franciskanere 543.
Frankere 241.
Franskmænd 85, 208.
Føniciere 12, 229.
Gadarenere 292.
Gaditer 620.
Galilæere 293, 414.
Gavariner 92.
Gesuriter 61.
Gerasenere 300.
Gergerenere 301.
Gibeoniter 17.
Gileaditer 168.
Girgasiter 3, 7, 300.
Gotere 277.
Grækere 3, 8, 79.
Hamatiter 309.
Hasmonæer 385.
Hebræere 351.
Hetiter 3, 4 flg., 375.
Heviter 3, 6.
Horiter 282.
Idumæere 282, 387.
Ildtilbedere 472.
Ismaeliter 63, 746.
Ismaelitiske Kjøbmænd 176.
Italienere 13.
Janitsjarer 288.
Jebusiter 1, 3, 6, 375.
Johanitere 208.
Jøder 8.
Jødiske Munke 123.
Kaftorer 9.
Kana'aniter 1, 3, 7, 12, 252, 375.
Karmeliter 36.
Kasidim 386.
Katoliker 268.
Keniter 161.
Kereti ell. Keretim 10.
Ket eller Keta 5.
Kittim 10.
Koptere 10, 79.
Korsfarere 31, 479.
Kovaresmiere 251, 480.
Kristne Eneboere 123, 165, 468.
Kurdere 624.
Kutæere 637.
Leviter 15, 16, 377, 690.
Ludere 735.
Ma'akiter 61.
Macedoniere 380.
Makkabæere 11, 14, 19, 385, *562—563*.
Mameluker 480.
Maroniter 170, 268.
Maurere 216.
Midianiter 17.
Midianitiske Fyrster 185, 675.
Moabiter 59, 101, 375, *764*.
Muhammedanere, Muselmænd 20, 31.
Nabatæere 394, 627.
Nazaræere 569.
Negre 216.
Niniviter 582.
Persere 14, 79, 471.
Pisanere 495.
Profeternes Børn 121, 307.
Profeternes Skare 599.
Protestanter 523.
Putæere 735.
Rabbiner 43.
Refaiter 959.
Romere 8, 201.
Rubeniter 620.
Russere 79.
Sabæere 734.
Sadducæere 386.
Saddikim 386.
Samaritaner 8, 13, 20, 38, 40, 375, *623—625*, 637.
Saracener 117, 281.
Sefforiter 626.
Seleucider 210.
Sidoniere 24, 374, 631, 730.
Sifiter 162.
Sikariere 289, 423 flg.
Sikemiter 38.
Simeon (Stamme) 14, 15.
Sjomeronim 625.
Skytere 218.
Sodomiter 302, 671.
Susiter 59.
Syrere 62, 79, 261.
Tempelherrer 479.
Tyriere 328, 374, 730.
Tyrker 13.
Zeloter 432.
Zigeunere 334.
Zobaiter 261.
Zuaver 195.
Ægyptere 13, 375.
Æthiopere 79.

Amerikansk 241.
Arabisk 13.
Aramæisk 12, 13, 431.
Armenisk 13.
Armenisk-katolsk 251.
Asdoditisk 217.
Assyrisk 231, 265.
Babylonisk 231, 265, 331.
Bibelsk 364.
Byzantinsk 489.
Damaskensk 240.
Engelsk 13, 330.
Europæisk 268.
Fatimidisk 478.
Fransk 330.
Fønikisk 12, 239.
Græsk 13, 231, 431.
Græskkatolsk 251.
Hasmonæisk 339.
Hebraisk 12, 13, 364, 431.
Hedensk 376.
Hetitisk 370.
Jebusitisk 324.
Jødisk 364.
Kaldaisk 12, 13, 231.
Kalybonisk 323.
Koptisk 13, 239, 370.
Korintisk 226.
Kufisk 489.
Latin 13.
Macedonisk 265.
Makkabæisk 339.
Muhamedansk 260.

Ogygisk 317.
Protestantisk 241, 523
Romersk 265.
Romersk-græsk 299.
Romersk-katolsk 251.
Russisk 330.
Sulamit 675.
Sunamit 676.
Syrisk 12, 364.
Syro-kaldaisk 13.
Turansk 670.
Turkomannisk 478.
Tysk 13.
Ægyptisk 760.
Østerrigsk 330.

Forskjelligt.

Abrahams, Isaks, Jakobs, Saras, Rebekkas og Leas Grave 321.
Ahas's Solskive 366.
Asiarker 277, 278.
Assyriske Indskrifter 10, 275, 363.
Babyloniske Indskrifter 355.
Barmhjertige Samaritan 121.
Besatte i Gadara 292.
Bileams Spaadom 58, 759.
Bogrulle 568.
Broer over Jordan 70—74.
Brødre, syv, med deres Moder som Martyrer under Antiokus Epifanes 384.
Ceder- og Cypres-Tømmer 328, 351, 374.
Christianus, χριστιανός 211.
Codex Sinaiticus 285, 670.
Dafniske Sæder 258.
Damaskenerklinger 261, 267.
Damaskus, Jordens ældste By, som endnu er til 261.
Deboras Lovsang 33, 555.
Digesterne 738.
Domme om det Døde Hav 108.
El-Borak, Muhammeds Hoppe, 486.
Elias's Ofring paa Karmel 35, 611.
Engelen Gabriel hos Maria 567.
Enken i Sarepta 625.
Ezekiels Tempel 707.
Fablen af Joas om Tornebusken og Cederen 360.
Fablen af Jotam om Træerne, som vilde vælge Konge 637.
Fisk i Jordan 74.
Folkemængden i Jødeland 15—23.
Folketal i Jerusalem 519.
Folketal i Jerusalem i vore Dage 521.
Forbøn for Døde 387.
Fortolkere, sytti, 10, 18, 381.
Færdsel paa det Døde Hav 101.
Fønikiske Indskrifter 634.
Garisims Tempel 638.
Gemara 721.
Gibeoniternes List 303.
Grave, Gravmæler 506.
Græsk Indskrift i Puteoli om Tyrus 737.
Græsk-romersk Hedendom 14.
Handel og Kunstflid i Jerusalem 524.
Hedningekristne 211.
Hellige Gravs Kirke fælles for 5 Troesbekjendelser 481.
Hellige Ild 478, 541.
Herodes's Tempel 709—717.
Herodes's Tempels Bygning og Indvielse 407.
Herren med 2 Engle gjæster Abraham 313.
Hilkias finder Lovbogen 368.
Hungersnøden i Samaria 263.
Hængende Haver 235.
Indskrifter i Hauran 66.
Isaks Ofring 564.
Israeliternes Overgang over det Røde Hav 747.
Itinerarier 469.
Jakobs Flugt fra Mesopotamien 55.
Jakobs Kamp 592.
Jakob og Esau mødes 56.
Jakobs Jordefærd 318.
Jakobs Sønners Udaad i Sikem 636.
Jertegn før Jerusalems Forstyrrelse 449.
Jerusalem 35 Gange beleiret 336.
Jerusalems Beskrivelse af Nehemias 338.
Jerusalems Beskrivelse af Josefus 339.
Jerusalems Navn og ældre Historie 347.
Jerusalem under David og Salomo 349.
Jerusalem under det babyloniske og persiske Herredømme 373.
Jerusalem under det græske Herredømme 380.
Jerusalem under Makkabæerne 384.
Jerusalem under romerske Landshøvdinger og Statholdere 411, 418.
Jerusalem under Herodes 403.
Jerusalem under Arkelaus 410.
Jerusalem under Agrippa I (den Store) 417.
Jerusalems Forstyrrelse af Titus 441—454.
Jerusalem fra Titus til Hadrian 459.
Jerusalem fra Hadrian til Konstantin 463.
Jerusalem fra Konstantin til Perserne 466.
Jerusalem under Perserne 471.
Jerusalem under Kalifatet 472.
Jerusalem under Fatimiderne 477, 479.
Jerusalem under Korstogene 479.
Jerusalem efter Korstogene 480.
Jerusalem i vore Dage 337, 521.
Jesus foragtes i Nazaret 568.
Jesu Fristelse 46.
Jordans Hellighed 75.

Jordans Omtale i Bibelen 74.
Jordbeg 100.
Josefus's Skrifter 431.
Josefus's Vidnesbyrd om Kristus 413, 414.
Jødekristne 211.
Jødelands Rigdom 22, 26. o. fl.
Jødiske Religion 14.
Jødiske Krig, første, 425.
Jødiske Krig, anden, 460.
Jødiske (første) Krigs Slutning 454.
Kalifatet i Damakus 267.
Kana'aniternes Religion 13.
Koranen 473.
Korn-Cisterner 133.
Krimkrigen 481.
Kristi Forklarelse 228.
Lovgivningen paa Sinai 652.
Lysestagen 689.
Magerne 333, 410.
Makkabæernes Gravminde 563.
Mesas Støtte 614.
Midianiter og Amalekiter paa Halvøen Sinai 664.
Misna 721.
Moabs Sten ell. Mesas Støtte 551, *614*.
Mose og Mirjams Lovsang 749.
Muhammedanismen 14.
Mynter 393.
Mærkelige Steder omkring Jerusalem 482.
Nazarets Indbyggertal 571.
Opstandelseslæren 384.
Omskjærelsens Pagt 313.
Onomastikon 48, 465.
Ordnance Survey 747.
Overfart over Jordan 73.
Pagtens Arks Bortførelse af Filisterne 11, 649.
Paulus's Missionsreiser 211, 542.
Persernes Erobring af Jerusalem 472.
Pilegrime 465, 469 521.
Preussisk-engelsk Kirke i Jerusalem 523.
Protestantiske Skoler i Jerusalem og i Sikem 39, 523, 648.
Ridderordener 208.
Robinsons Bue 344.
Sabas Dronning hos Salomo 352.
Samaritanernes Haandskrift af Mosebøgerne 643, 646, 647.
Samaritanske Kvinde 127.
Salomos Rigdom og Herlighed 354.
Salomos Tempel 704—707.
Salomos Tempelbygning 351.
Salomos Tempels Indvielse 352.
Sanhedrin 678.
Sanhedrin, Lille 681.
Scalæ Tyriorum 27.
Sekel 393, 462.
Septuaginta 18, 283, 318, 381.
Serubabels Tempel 708.
Serubabels Tempels Indvielse 375.
Simoni 641.
Sinais ældste Historie 663.
Sinais Historie efter Kristus 664.
Sinais Kirke og Moske 669.
Sinais Omtale i Bibelen 651.
Sinaiklosterets Bogsamling 669.
Sinaitiske Indskrifter 661.
Sinear Kappe 670.
Sirokko 152, 153.
Sisaks Hærtog 350.
Skjærsilden 387.
Skuebrødsbordet 687, 688, 689.
Slettens Stæders Undergang 106.
Sodomas Druer og Vinstok 116, 672, 673.
Sodomsæbler 115.
Sol! staa stille i Gibeon 304.!
Spedalskes Hytter 523.
Spaakvinden i Endor 33, 287.
Speidere, tolv, 313.
Sprogforvirringen 12.
Stenbrud 517.
Stenen i Moab 614.
Stor er de Efesers Diana! 278.
Synedriet 678—682.
Synedriets Historie 682.
Synedrion 681.
Tabernaklet 683—695.
Tabernaklets Bygning 684.
Tabernaklets Historie 692.
Tabula Peuteringiana 281, 695.
Tallet paa de faldne Jøder i Krigen 458.
Talmud 721.
Tarsisskibe 585, *699—700*.
»Templet« (et Selskab) 531.
Tempelvielsens Fest 387.
Tusinde dræbte Kong Saul, David 10000 slog 296.
Tyriske Trapper 27.
Udaaden i Gibea 302.
Udaaden i Isis's Tempel i Rom 413.
Udaaden i Sodoma 672.
Udgangen af Ægypten 739.
Ulpian om Tyrus 737.
Underbare Fiskedræt 89.
Valfarter til Jerusalem 465, 473, 521.
Vandforsyning i Jerusalem 519.
Vandledning ved Tyrus 739.
Vandledninger ved Jerusalem 141.
Vandringen i Ørkenen 746—661.
Vandstand i Jordan 74.
Veie i Palæstina 200.
Wilsons Bue 344.
Vulgata 285.
Ypperstepræsten 687, 688.
Ypperstepræster, sex, under Syrerne 381.
Ypperstepræster, 20 sidste, 437.
Zendavesta 209.
Ædiler 277.
Ægypternes Hærtog til Syrien 26.
Ægypternes Grubedrift paa Sinai 662.
Ægyptisk Mindesmærke om Sisaks Tog til Juda Rige 356—357.
Ældste (70) 678, 693.
Æra Bostriana 256.

Til Omsætning af de i Bogen forekommende Maalsangivelser hidsættes følgende Tabeller:

Norske Fod.	Meter.	Danske Fod.	Svenske Fod.	Engelske Fod.	Pariser Fod (gammelt fransk Maal).
1	0,3137	0,9996	1,0567	1,0293	0,9658
3,1874	1	3,1862	3,3681	3,2809	3,0784

Norske Mile à 34769,9 Par. F. = 36000 N. Fod.	Myriameter = 10 Kilometer. à 30784,4 Par. F. = 31800,2 N. F.	Geografiske Mile à 22887,6 Par. F. = 23697,3 N. F.	Engelske Mile à 4954,2 Par. Fod = 5129,5 N. F.	Gamle romerske Mile à 5000 Par. Fod = 5178,1 N. F.	Rom. Stadier à 572,2 Par. Fod = 592,4 N. F.
1	1,1271	1,5192	7,1616	6,95	60,8
0,8872	1	1,3477	6,2138	6,16	53,9
0,6582	0,7420	1	4,6108	4,58	40,0
0,1396	0,1609	0,2169	1	0,99	8,7
0,14	0,16	0,22	1,01	1	8,7

Rettelser.

Side 4 L. 14 f. n. før, læs for.
- 24. Hermon er, foruden de nævnte 14 Gange, omtalt Salme 42, 7, hvor det forekommer i Flertal »Hermonerne«.
- 38 L. 28 f. o. Sikem, l. Garizim.
- 81 Kelt er Josva 15, 7 omtalt som »Bækken«.
- 208 L. 7 f. o. østenfor, læs vestenfor.
- 218 L. 16 f. o. Prammetik, l. Psammetik.
- 260 sidste L. Kavavanerne, l. Karavanerne.
- 281 L. 19. 20 f. o. Beit-Jebrin (Beit-Sjebrin), læs: Beit Jibrin (Beit-Sjibrin).
- 350 L. 16 f. o. tilføies som No. 8—11: de fire sidste Konger, Joahas, Jojakim, Jojakin og Zedekias, bleve ikke begravne i Kongernes Grave.
- 387 L. 6 f. o. Alterets, l. Templets.
- 470 L. 2 f n. Le Temple 267, læs: Le Temple 76.
- 477 L. 27 f. o. Fatine, l. Fatime.
- 535 L. 4 f. n. Amontehep, l. Amonhotep.
- 608 sidste L. ni Aat, l. ni Aar.
- 735 L. 7. f. o. Ezekias, l. Ezekiel.
- 750 L. 20 f. o. Vadi-i Garandel, læs: Vadi Garandel.
- 752 L. 5 f. o. Karabit Kadim, læs: Sarabit el-Kadim.

PALÆSTINA

af

Volrath Vogt.

Overlærer.

Geografiske Mile

Landskabernes Grændser

Stammernes Grændser

Tilført af Kunt. for private Opm. & Kartarbeider.

JERUSALEM

Fra Kristi Tid indtil Forstyrrelsen ved Titus.

Geogr. Mil

JERUSALEM

med Omegn.

Geogr. Mil

SINAI

Israeliternes Vandring.

Geogr. Mile

MIDDELHAVET

Vandmesørkenen

Amalek Sinai eller Horeb

DS 107.3 Vogt 6711

DS 107.3 Vogt 6711
V6 Det Hellige land

DS 107.3 Vogt 6711
V6 Det Hellige land